

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SCHULTZ

DANMARKSHISTORIE

SCHULTZ DANMARKSHISTORIE

VORT FOLKS HISTORIE GENNEM TIDERNE
SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF
AAGE FRIIS, AXEL LINVALD
OG M. MACKEPRANG

BIND VI

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN MCMXLIII

J. H. Schultz A/S
Universitets-Bogtrykkeri
København

INDHOLDSFORTEGNELSE

I

P. MUNCH: UNDER DEN FØRSTE VERDENSKRIG 1914—1920

1. Grundlovsforhandlingen 1913—14 3
2. Verdenskrigens Udbrud 14
3. Indre og ydre økonomisk Politik i Krigens første Halvaar 24
4. Militærpolitiske Forhandlinger fra Efteraaret 1914 til Foraaret 1915 31
5. Grundlovssagens Løsning 36
6. Partiforhandlinger om Neutralitetspolitik, Militærvæsen og Rigsdagsvalg fra Sommeren 1915 til Sommeren 1916 40
7. De vestindiske Øers Afhændelse 46
8. Militærforhandlinger i Efteraaret 1916 52
9. Handelspolitik og Strid om den indre Økonomi Januar 1915 til Februar 1917 53
10. Handelspolitik og indre økonomisk Strid fra den uindskrænkede Undervandsbaadskrig 1. Februar 1917 til Vaabenstilstanden 11. November 1918 63
11. Partistriden om Neutralitetspolitikkens Art og Militærvæsenet Februar 1917 til November 1918 80
12. Rigsdagsvalget 1918 87
13. Sønderjyllands Genforening med Danmark 96
14. Økonomisk Politik November 1918 til Marts 1920 127
15. Reformlovgivning 1913—20 141
16. Danmarks Indtræden i Folkeforbundet 148
17. Danmark og Island 151

Litteratur 154

II

HANS JENSEN: DEN POLITISKE UDVIKLING MELLEM VERDENSKRIGENE 1920—1939

1. Paaskekrisen 1920 og dens Følger 157
2. Genforeningens Fuldbyrdelse 167
3. Venstres Styre 1920—24. De økonomiske Vanskeligheder 177
4. Socialdemokratisk Styre 1924—26 185
5. Ministeriet Madsen-Mygdal 1926—29 193
6. Almene Modsætninger og Brydninger i 1920ernes Samfundsliv.. 202

7. Ministeriet Stauning-Munch. Dets Tiltræden og første Program 213
8. Juridiske Reformer ... 216
9. Det politiske Liv under Indflydelse af økonomisk Krise og udenlandske Begivenheder 1929—1933 ... 220
10. Det politiske Liv efter 1933 og indtil Landstingsvalget 1936 .. 226
11. Grundlovssagen og indrepolitisk Udvikling efter Landstingsvalget 1936 ... 231
12. Kulturelle Reformer ... 238
13. Udenrigspolitik ... 245
Litteratur ... 249

III

FINN T. B. FRIIS: ØKONOMISKE OG SOCIALE FORHOLD 1920—1939

Indledning ... 253

Første Afsnit:

VERDENSKONJUNKTURERNE OG DANMARK

1. Konjunkturerne, Valutapolitikken, Priser og Pengeforhold 258
2. Handelspolitikkens Udvikling ... 286
3. Valutakontrollen og dens Betydning ... 301

Andet Afsnit:

HOVEDTRÆK AF DEN ØKONOMISKE OG SOCIALE UDVIKLING

1. Befolkningen. Ind- og Udvandring. Dansk økonomisk Virksomhed i Udlandet ... 319
2. Landbruget: De økonomiske Vilkaar, »Ordningerne« og Produktionen ... 330
3. Industrien ... 360
4. Samfærdslen: Nye Midler og nye Metoder ... 370
5. Bankerne ... 382
6. Arbejdsmarkedet (Arbejdsløn, Arbejdskonflikter, Arbejdsløshed) 389
7. Socialreformen og anden social Lovgivning. Boligspørgsmaalet.. 410
8. Statens og Kommunernes Finanser ... 425
9. Nordslesvigs økonomiske Problemer efter Genforeningen med Danmark ... 436
10. Tilbageblik og Slutning ... 447
Litteratur ... 453

IV

FRITHIOF BRANDT: AANDSLIVET EFTER 1900

Forord ... 457
Indledning ... 458
1. Historieforskning og Historieskrivning ... 461
2. Naturvidenskaben ... 478

3. Digtningen 489
4. Arkitekturen 549
5. Maler- og Billedhuggerkunsten:
Malerkunsten 572
Billedhuggerkunsten 601
6. Tonekunst og Teater:
Tonekunsten 616
Teatret 622
7. Kirke, Skole og Presse:
Kirken 629
Skole 638
Presse 641
Litteratur 644

KRONOLOGISK OVERSIGT OVER BEGIVENHEDER 1939—42.
Ved Lektor Frantz W. Wendt 649

PERSON- OG STEDNAVNEREGISTER.
Ved cand. mag. Johs. Simonsen.
Personregister *3*
Stednavneregister *91*

ILLUSTRATIONER

Bind VI bringer 168 Tekstillustrationer samt 6 Bilag.

BILLEDBILAG:

1. De to sidste Sider af den originale Udfærdigelse af den nugældende Grundlov af 5. Juni 1915. Ca. 1/3 Størrelse. Rigsdagen. (Farvetavle) ..... 40— 41
2. Kort over Afstemningen i Sønderjylland 10. Februar og 14. Marts 1920. (Farvetavle) ..... 124—125
3. Kong Christian X rider over den gamle Grænse den 10. Juli 1920. (Lystrykstavle) ..... 172—173
4. Storstrømsbroen. (Lystrykstavle) ..... 376—377
5. Skoleskibet »Danmark«. (Lystrykstavle) ..... 380—381
6. Kong Christian X rider paa sin Fødselsdag igennem Københavns Gader. (Lystrykstavle) ..... 664—665

I

P. MUNCH

UNDER DEN FØRSTE VERDENSKRIG

1914—1920

1. Grundlovsforhandlingen 1913—14.

I Efteraaret 1912 fremsatte Ministeriet *Berntsen* et Grundlovsforslag, der betød et Brud med Forfatningen af 1866, en Tilbagevenden til Junigrundlovens bærende Ideer. Derved ændredes med eet Slag Partiernes Stilling til hinanden. Den samlede Opposition: Det radikale Venstre og Socialdemokratiet blev Forslagets ivrigste Talsmænd; Højre og Frikonservative, der hidtil havde samarbejdet med Ministeriet, blev dets skarpe Modstandere; i Ministeriets eget Parti, Venstre, opstod Tvivl og Uenighed; en stor Del af Partiet fulgte uden Forbehold Ministeriet, men en ikke ringe Del under J. C. Christensens Ledelse tog Forbehold paa afgørende Punkter; et mindre Antal baade i Folketing og i Landsting syntes i det hele betænkeligt ved en Grundlovsændring uden Forstaaelse med Højre.

Forslaget gik let gennem Folketinget, og efter mangfoldige indviklede Forhandlinger faldt Landstingets Afgørelse i Foraaret 1913. Med 33 Stemmer mod 31 forkastede Tinget dette Forslag, der betød Dødsdommen over den Forfatning, som i en Menneskealder havde gjort Landstinget til den stærkeste Magt i dansk Politik.

Det radikale Venstre og Socialdemokratiet ønskede, at Ministeriet skulde opløse Landstinget, men der forestod Valg til Folketinget, og Ministeriet foretrak at se dettes Udfald, før det brugte saa kraftige Midler. De to Partier erklærede sig da rede til at følge Ministeriet ad den Vej, det foretrak. I Overensstemmelse hermed kom det til Forhandling om en »Valgalliance« mellem de tre »Grundlovspartier«; den førtes af Ministeriet og Venstres Bestyrelse med hvert af de to Partier for sig; Radikale og Socialdemokrater var rede til at sikre »Venstre« de Kredse, det havde, naar man kunde enes om at tage saa mange som muligt af Højres 13 Kredse; de radikale Forhandlere fik den Opfattelse, at Ministeriet ønskede dette, men at det stødte paa uovervindelig Modstand fra J. C. Christensen; i hvert Fald afvistes

Tanken. Der forhandledes derefter lidt om Samarbejde i enkelte Kredse, men uden Resultat.

Det radikale Venstre og Socialdemokratiet sluttede derefter *Valgalliance* i en Række Kredse; man ansaa Venstres Stilling for saa uklar, at det var fornødent at sikre et Folketingsflertal af de to Partier; samtidig vilde man dog støtte Venstre, hvor det var dette, der havde Udsigt til at slaa Højre. Dette Parti, der sidst i adskillige Kredse havde støttet Venstre, stillede denne Gang op næsten overalt. Resultatet blev:

	Stemmer		Valgte	
	1910	1913	1910	1913
Højre	65 000	81 000	13	7
Venstre	119 000	106,000	57	44
Radikale Venstre	65 000	68 000	20	31
Socialdemokrater	99 000	107 000	24	32

De Radikale og Socialdemokraterne havde da efter Valget den 20. Maj Flertal i Folketinget, 63 mod 51, men manglede 12 000 Stemmer i at have Flertal blandt Vælgerne; selv om man tog i Betragtning, at de i syv Kredse havde tilført Venstre et Par Tusind Stemmer, blev de dog knap Halvdelen. I Venstres Tal er medregnet 6000, der stemte paa Kandidater, som kaldte sig Venstremænd, men erklærede, at de var Modstandere af Grundlovsforslaget. Venstre tog ved radikal og socialdemokratisk Støtte tre Kredse fra Højre, men tabte en Række Kredse, fordi det mistede Stemmer, som Højre ved det foregaaende Valg havde givet det. Venstres Tilbagegang og Højres Fremgang beroede væsentlig paa, at Højre havde stillet op i langt flere Kredse end sidst. En Del Venstremænd, der var uvillige over for Grundlovsforslaget, blev hjemme. Det radikale Venstre og Socialdemokraterne gik frem med henholdsvis 11 og 8 Mandater. De havde nogen, men ikke stor Stemmefremgang, og de nød Fordel af Splittelsen mellem Venstre og Højre. I alt stod 107 Grundlovstilhængere mod syv Modstandere.

Det radikale Venstre og Socialdemokratiet ønskede, at Ministeriet Berntsen skulde fortsætte; man ventede bedst at kunne holde Venstre sammen om Grundlovsforslaget, naar man beholdt et Venstreministerium. Men før Valget havde Ministeriets Chef erklæret, at hvis Socialdemokrater og Radikale svækkede Venstre saaledes, at dette ikke kunde »være det førende Parti i Grundlovssagen«, da maatte »de nævnte Partier selv tage Konsekvensen og det deraf følgende Ansvar«. Et Møde af Ministeriet og Venstres Partibestyrelse fastslog nu, at denne Situation var indtraadt, og den 12. Juni 1913, den Dag,

Rigsdagen samledes, begærede Ministeriet sin Afsked. Det var den almindelige Opfattelse, at Ministeriet selv havde ønsket at fortsætte, men J. C. Christensen var bestemt imod.

Kongen kaldte Partiformændene til sig. Det radikale Venstres Formand, *C. Th. Zahle,* havde umiddelbart efter Valget udtalt, at man nu imødesaa nye Forhandlinger mellem Ministeriet og Landstinget, og at der under disse kunde »gøres Indrømmelser, selv store, for Eks. med Hensyn til Forholdstalsvalgmaaden«, naar blot Princippet: »den lige, almindelige Valgret« opretholdtes; han anbefalede nu Ministeriets Fortsættelse. *Th. Stauning* gav paa Socialdemokratiets Vegne det samme Raad. Socialdemokraterne indbragte i Folketinget Forslag om en Henvendelse til Kongen om Ministeriets Fortsættelse. Men J. C. Christensen svarede som Formand for Venstre med en Dagsorden, der fastslog, at Valget havde lagt »den parlamentariske Magt« hos Socialdemokratiet og det radikale Venstre, og tilsagde »et Ministerium i Overensstemmelse med Valgdagens Resultat« loyal Medvirkning »ved en fortsat Forhandling til Fremme af Forfatningssagen og af det øvrige Lovgivningsarbejde paa den bestaaende Lovgivnings Grund«. Ministeriet sluttede sig til denne Dagsorden. Dermed svævede Socialdemokraternes Forslag i Luften, og *Borgbjerg* tog det derfor tilbage. Baade han og Zahle fraraadede J. C. Christensens Forslag, der forkastedes med 61 mod 42, idet Højre undlod at stemme.

Samme Dag forhandlede Kongen paa ny med Stauning og Zahle; den første tilraadede endnu en Gang Ministeriet Berntsen, medens Zahle nu anbefalede et Ministerium af de tre Grundlovspartier. Saa tilkaldtes J. C. Christensen, der bestemt afviste begge disse Løsninger. Kongen opfordrede derpaa Zahle til at danne et Ministerium. For det radikale Venstre meldte sig dermed det Spørgsmaal, om Grundlovssagen vilde have størst Mulighed under et Ministerium af Socialdemokrater og Radikale eller under et Ministerium af et af de to Partier. Det første, frygtede man, vilde banke alle Modstandere sammen. Man spurgte derfor Socialdemokraterne, om de delte den Opfattelse, at et Fællesministerium af de to Partier vilde være uheldigt, samt om de selv ønskede at danne Regering; i saa Fald vilde Zahle henvise Kongen til Stauning; hvis ikke, spurgte man, om de vilde støtte et radikalt Ministerium til Grundlovssagens Fremme. Socialdemokraterne valgte denne tredie Mulighed. Zahle meddelte derpaa Venstre, at man vilde danne Regering, idet man gjorde Regning paa den i Venstres Dagsorden lovede Medvirkning.

Paa dette Grundlag dannedes *Ministeriet Zahle* den 21. Juni. Zahle blev Konseilspræsident og Justitsminister, *Edvard Brandes* Finans-

Ministeriet Zahle i Edv. Brandes' Have den 21. Juni 1913.
Fra venstre til højre: Kr. Pedersen, Ove Rode, C. Th. Zahle, S. Keiser-Nielsen, Edv. Brandes, P. Munch og J. Hassing Jørgensen.

minister, *Erik Scavenius* Udenrigsminister, *P. Munch* Forsvarsminister, *Ove Rode* Indenrigsminister, *S. Keiser-Nielsen* Kultusminister, *Kr. Pedersen* Landbrugsminister, *J. Hassing Jørgensen* Trafik- og Handelsminister.

Ministeriet opgav at søge Grundloven fremmet ved en fortsat Sommersamling, men bebudede i Rigsdagen, at denne vilde blive sammenkaldt i September, saa Folketinget kunde vedtage Grundlovsændringen før Finanslovsbehandlingen; man erklærede, at Forslaget vilde blive forelagt i den af Folketinget vedtagne Form som Forhandlingsgrundlag; man stillede Forholdstalsvalg i Forbindelse med Enkeltmandskredse i Udsigt. Ministeriet vilde for at bevare Samarbejdet mellem de tre Grundlovspartier saa vidt muligt tilbageholde »Spørgsmaal, der tidligere har fremkaldt Uoverensstemmelse mellem de tre Partier«; i Administrationen vilde man holde sig »paa den bestaaende Lovgivnings Grund«. Det betød i første Række, at man, mens Grundlovsforhandlingen stod paa, ikke vilde søge Militærlovene af 1909 omstødt.

Midt i September mødtes Rigsdagen, og Forslag til Grundlov og Valglov forelagdes straks. Dagen før Grundlovsforslagets Behandling offentliggjorde *J. C. Christensen* i sit Ugeblad »Tiden« et Forslag,

der stærkt afveg fra det, hvorom Venstre var blevet enigt med de to andre Partier. Han havde søgt Partiets Samtykke til at indbringe sit ny Forslag i Tinget, men havde faaet Partiets Flertal mod sig. Han foreslog, at Valgmændene, der skulde vælge Landstinget, ikke skulde vælges af Kommunalraadene, men af Vælgerne over 35 Aar; der skulde vedblivende være 12 kongevalgte, men de skulde udnævnes efter Indstilling af Landstingets folkevalgte, og blandt dem skulde være en Repræsentant for hvert Erhverv; Hovedstaden skulde kun have syv Landstingsmænd; Landstinget skulde være uopløseligt; i Tilfælde af Uoverensstemmelse om Finansloven skulde der udstedes midlertidige Finanslove; det skulde holdes aabent i Grundloven, om der skulde indføres Forholdstalsvalg; indførtes det, skulde det være som Listevalg i Amtskredse; til Grundlovsændring skulde høre $^2/_3$'s Flertal ved en Folkeafstemning, afholdt et halvt Aar efter sidste Rigsdagsvedtagelse af Ændringen; Grundlovsbestemmelserne om den evangelisk-lutherske Kirke som Folkekirke skulde bortfalde.

J. C. Christensen hævdede, at Forslagets Hensigt var at bane Vej for Overenskomst med Landstinget, men de fleste opfattede det som et Forsøg paa at standse det hele. Efter en kort Udvalgsbehandling gik imidlertid Grundlov og Valglov til Landstinget, som de var vedtaget før Folketingsvalget.

I *Landstinget* var Styrkeforholdet 29 af Højre + 5 Frikonservative, i alt 34, mod 21 af Venstre + 3, der stod i Valggruppe med Venstre + 4 af det radikale Venstre + 4 Socialdemokrater, i alt 32. Det var den almindelige Opfattelse, at nogle af Venstremændene vilde være meget betænkelige over for Grundlovsforandringen. Ved første Behandling gik Højre skarpt imod, og Venstres Ordfører var ret kølig, men *Grev Mogens Frijs* erklærede sig i de Frikonservatives Navn rede til Forhandling paa den almindelige Valgrets Grund. I Udvalget enedes Højre og Frikonservative imidlertid om et Forslag, der ikke indeholdt stort andet end Valgret for Kvinder og Indførelse af Forholdstalsvalg. Det var et Forslag, der aabenbart kun var beregnet paa at bringe Sagen i Fællesudvalg, og dèr kom den da ogsaa i December; dets Formand blev *Klaus Berntsen.*

Kort derefter døde *Estrup;* han fulgtes som kongevalgt af Systemskiftets Konseilspræsident: *Deuntzer.* Der var nu, hvis Grundlovspartierne holdt sammen, 33 mod 33 i Tinget, og da Formanden, som hørte til Højre, ikke deltog i Afstemninger, var der Flertal for Grundlovspartierne. Stod de sammen, kunde de i hvert Fald føre Sagen frem til Afgørelse. Men det gjorde de ikke. J. C. Christensen og hans nærmeste kritiserede i deres Blade skarpt det Berntsenske

Forslag, og det blev snart klart, at nogle af Venstres Landstingsmænd ikke vilde stemme for det.

Midt i Januar stillede Højre og Frikonservative i Fællesudvalget Modforslag: Valgretsalderen til Folketinget skulde blive ved at være 30 Aar, Forholdstalsvalg indføres; Landstingsvælgerne skulde være 40 Aar og betale Skat paa 16, 18 eller 20 Kr., alt efter deres Bopæl; der skulde være 16 kongevalgte, udnævnte efter Indstilling af de folkevalgte og tilhørende 16 nærmere angivne Erhvervsgrupper; Landstinget skulde være uopløseligt; midlertidige Finanslove skulde anvendes i Tilfælde af Finanslovskonflikt; direkte Skattelove skulde kræve $^2/_3$ af Stemmerne i begge Ting; til Grundlovsændring hørte $^2/_3$'s Flertal ved en Folkeafstemning. Efter Forslaget vilde af 1 350000 Folketingsvælgere kun 200000 blive Landstingsvælgere. Paa nogle Punkter var Ideerne hentet fra J. C. Christensens Forslag i »Tiden«.

Jørgen Pedersen.
Fotografi fra ca. 1912.

I Venstre kom det nu til stærk, indre Strid. J. C. Christensen og Venstres Leder i Landstinget, *Jørgen Pedersen*, mente, at Venstre »selvstændigt«, uden Aftale med de to andre Grundlovspartier skulde stille et nyt Forslag, bygget paa Aldersgrænsevalg i Stedet for Valg gennem Kommuneraadene. Kl. Berntsen og Neergaard derimod vilde fastholde Grundlaget fra det oprindelige Forslag og optræde sammen med de to andre Grundlovspartier. I Februar spurgte Ministeriet Venstre, om dette »til Sikring af Grundlovsforslagets Gennemførelse« ønskede, at man skulde tage Aldersgrænsevalg i Stedet for Kommunevalg; i saa Fald vilde formentlig de to andre Partier kunne gaa med dertil. Venstre svarede, at en Aldersgrænse paa 35 Aar i Kommunevalgenes Sted vilde lette Gennemførelsen; Venstre vilde derfor foreslaa det; det sidste tilføjedes efter en Afstemning, hvor der var 21 mod 17. J. C. Christensen og Jørgen Pedersen stillede nu Forslaget, men de tilføjede: 12 kongevalgte, kun 7 københavnske Landstings-

mænd, Uopløselighed og midlertidige Finanslove, alt efter J. C. Christensens Septemberforslag. I Udvalget angreb Neergaard meget stærkt Forslaget om Uopløseligheden.

Højre mødte med nye Ændringer, hvor man satte Skattekravet ned til 10 Kr., men heller ikke hertil kunde nogen i Venstre gaa med, og det kom nu til Forhandling om et Fællesforslag fra Grundlovspartierne. Medens disse stod paa, forsøgte den frikonservative *Chr. Rottbøll* og Højremanden *H. Aagaard Hammerich* endnu et Forslag, hvorved Skattekravet mildnedes til Krav om Kommuneskat, medens man i øvrigt tog en stor Del af J. C. Christensens Forslag og dertil føjede andre, der skulde vanskeliggøre Lovgivning præget af Folketingsflertallet. Men heller ikke dette Forslag kunde friste Venstre, og 12. Marts 1914 kom en *Overenskomst* i Stand mellem de tre Grundlovspartier.

Valgmændene til Landstinget skulde vælges af Folketingsvælgere over 35 Aar, dog saaledes, at alle, der havde Valgret ved Valget om den ny Grundlov skulde beholde den ved det følgende Landstingsvalg. Landstinget skulde kunne opløses, men kun, naar det havde afvist et af Folketinget vedtaget Forslag, og dette efter nye ordentlige Folketingsvalg var vedtaget igen af Folketinget og atter afvist af Landstinget; ved Finanslovskonflikt skulde anvendes midlertidige Finanslove; de hidtidige kongevalgte skulde beholde deres Sæde i Tinget i den første otte Aars Periode. Foreløbig stod Valgmaaden til Folketinget hen, ligeledes den fremtidige Ordning af Udnævnelsen af kongevalgte.

Forslaget stammede fra Venstre; men de to andre Partier antog det, efter at visse Ændringer var sket. I Ministeriet og det radikale Venstre var der dog stor Betænkelighed, navnlig ved de 35 Aar og ved de strenge Regler for Landstingsopløsning. Afgørende baade for det radikale Venstre og Socialdemokratiet blev, at det syntes den eneste Udvej til at opnaa et Resultat.

Rottbøll og Hammerich erklærede, at de ikke ved deres Stemmegivning vilde hindre Forslaget, hvis man dertil vilde føje en Række nærmere angivne yderligere Garantier mod et Folketingsflertals Magt til at sætte sin Vilje igennem; men Grundlovspartierne enedes om at afvise dette Tilbud. Til Overenskomsten af 12. Marts føjede de *en ny Overenskomst af 4. April,* navnlig om Valgloven. Der skulde være 120 Folketingskredse samt til Udligning af uforholdsmæssige Resultater 20 *Suppleringsmandater,* som skulde fordeles saaledes, at man kom den partimæssige Fordeling blandt de 140 saa nær som mulig. I Venstres Folketingsgruppe billigedes den ny Valgmaade til Folketinget dog kun med 19 Stemmer mod 15. Til Landstinget skulde væl-

ges 54; disse skulde dertil vælge 16, dog saaledes, at de hidtidige kongevalgte skulde gaa over i det første nye Landsting.

Fællesudvalget kom nu til at staa over for to udformede Forslag: Grundlovspartiernes Forslag i Overensstemmelse med 4. April-Aftalen, Højres og de Frikonservatives, der nogenlunde affattedes som de to Partiers oprindelige Forslag; deres Tilbud havde jo ikke bragt Resultat. Men foreløbig kom man til at vente paa Valgloven. Indenrigsministeren udarbejdede som aftalt et Forslag om 120 Kredse og 20 Suppleringsmandater, men fra Venstres Side rejstes Kritik baade mod det store Tal af Folketingsmænd og mod, at Hovedstaden forholdsvis skulde have lige saa mange Mandater som andre Dele af Landet, og mest mod, at Stemmerne ved Tildelingen af Tillægsmandaterne skulde beregnes for hele Landet under eet. Til sidst stilledes dog de misfornøjede nogenlunde tilfreds, ved at de 20 Tillægsmandater fordeltes i tre Grupper: Hovedstaden, Øerne, Jylland.

Men i Landstinget blev det hurtig klart, at nogle af Venstre alligevel *ikke* vilde gaa med til Valgloven, der følgelig ikke kunde vedtages. Først efter en halv Snes Dages Forhandling inden for Partiet mødte Landstingets Venstre med et nyt *Valglovsforslag,* om hvilket man erklærede, at hvis der blev Forstaaelse om det, vilde alle Partiets Medlemmer stemme baade for Valglov og Grundlov. Der skulde være 120 Folketingskredse, men ingen Suppleringsmandater; i Hovedstaden, Aarhus, Aalborg og Odense skulde der være Forholdstalsvalg, i Resten af Landet Enmandskredse med bundet Omvalg. Det var klart, at denne Valglov ikke tilfredsstillede Kravet om ligelig Fordeling, og alle ventede, at den i høj Grad vilde begunstige Venstre; men de to andre Grundlovspartier besluttede dog at gaa ind derpaa for at sikre Grundlovsforslaget. Den 26. Maj kom den *tredie Overenskomst* i Stand. Højre svarede med et Forslag om Forholdstalsvalg i syv store Kredse.

Den 3. Juni stemtes der i Landstinget; de tre Partiers Forslag fik 33 Stemmer, Højres 31, men da der derpaa skulde stemmes om Overgang til tredie Behandling, vandrede Højre og Frikonservative i sluttet Trop ud af Salen. Da Landstingets Forretningsorden krævede, at 34, een over Halvdelen, skulde deltage i Afstemningen, betød det, at Forslaget ikke kunde vedtages. Det var givet, at Svaret maatte blive Landstingsopløsning. Ministeriet ønskede imidlertid, at Grundloven først skulde til Afstemning i begge Ting; saa vaklende som Dele af Venstre stod, ansaa man det for nødvendigt, at hele Venstre kom til at stemme for Grundlovsforslaget; desuden var det bedre, at Valget direkte kom til at staa om Grundloven, ikke om det let angribelige Valglovsforslag. J. C. Christensen derimod ønskede, at man ikke

skulde afvente Grundlovsafstemningen. Det blev til, at Grundloven skulde føres til Afgørelse i begge Ting, men at alt andet Landstingsarbejde skulde standse i Mellemtiden.

Den 9. Juni vedtog Folketinget Grundlovsforslaget med 102 mod 7. Samme Dag stemtes der i Landstinget; før Afstemningen meddelte Højre og Frikonservative skriftligt, at de ikke vilde deltage i Afstemningen; Konseilspræsidenten erklærede, at denne Adfærd laa »uden for Forfatningens Forudsætninger«, og at Svaret vilde blive Opløsning. 33 stemte derpaa for Grundloven, men dette var jo ikke nok.

Den Landstingsopløsning, der nu forestod, var den første siden 1866. Det længe diskuterede Spørgsmaal: rammer Opløsning ogsaa de kongevalgte? blev dermed brændende. Grundlovspartierne var enige om at svare ja; baade J. C. Christensen og Neergaard havde udtalt sig derfor. Højre var af den modsatte Mening, og Kongen delte denne. Før Ministeriets Dannelse var Spørgsmaalet drøftet med Kongen. Konseilspræsidenten havde da erklæret, at hvis hans Ministerium kom til at gøre Indstilling om Landstingets Opløsning, maatte det indstille, at Opløsningen ogsaa omfattede de kongevalgte. Kongen svarede, at hvis det kom dertil, vilde han tage Indstillingen op til Overvejelse »under Hensyn til de deri anførte Grunde og Stillingen til den Tid i det hele«. Indstillingen gav nu de vante Grunde for Opløsningen, men det tilføjedes, at da det ny Grundlovsforslag forudsatte, at de hidtidige kongevalgte saa vidt muligt gik over i det ny Landsting, vilde Ministeriet efter Valget foreslaa at udnævne de samme kongevalgte »i det Omfang, som Hensigten med Opløsningen — at skaffe Agtelse for den lovlige Afgørelse og at kunne føre Grundlovsforhandlingerne til Ende — gør det muligt«. Mellem de 12 kongevalgte var tre af dem, der var udeblevne ved Afstemningen. Det var Ministeriets Hensigt, at gav Valget tilstrækkeligt Flertal uden de tre, skulde disse genudnævnes, ellers maatte en eller flere af dem ombyttes.

Kongen mente ikke at kunne forene dette med sin Grundlovsopfattelse, og i 3—4 Dage syntes alt usikkert. Kongen forhandlede med Assessor *Ussing* og med en af Industriens ledende Mænd, *Alexander Foss,* om Dannelsen af et andet Ministerium, men uden Resultat; Venstres Landstingsfører Jørgen Pedersen udkastede i Pressen Tanken om et Forretningsministerium.

Den 12. Juni opnaaedes imidlertid Forstaaelse mellem Kongen og Ministeriet. Spørgsmaalet om de kongevalgtes Opløselighed skulde staa aabent, indtil Valgets Udfald havde vist, om det fik praktisk Betydning. Kongen udtalte i et Statsraad: »Jeg udtaler som mit Ønske, at Afgørelsen af Grundlovsforslaget i Landstinget skal ske paa Grund-

lag af Valgenes Udfald, men jeg ønsker samtidig at fastslaa, at det er min Opfattelse, at en Opløsning af Landstinget ikke kan ramme de af Kongen paa Livstid udnævnte Medlemmer.« Konseilspræsidenten svarede, at Ministeriet fastholdt, at Opløsning ogsaa ramte de kongevalgte; blev det efter Valget nødvendigt at foreslaa en Ombytning, og det da ikke lykkedes at overbevise Kongen om »den da foreliggende politiske Nødvendighed«, vilde dette være afgørende for Ministeriets Forbliven.

I det radikale Venstre var der nogen Uenighed om den Ordning, Ministeriet var gaaet ind paa, men Flertallet billigede den. Socialdemokraterne erklærede, at de vilde støtte Ministeriet, enten Aftalen blev af den ene eller den anden Art. I Venstre var den Berntsen-Neergaardske Fløj afgjort for Opløsning uden Afgørelse af de kongevalgtes Skæbne. For det talte, at Valget rimeligvis vilde give de fornødne 35 uden Ombytning, medens en Krise kunde gøre alt usikkert.

Den 13. Juni fandt *Opløsningen* Sted, og den 29. Juni foregik Valgmandsvalgene. Højre satte alle Kræfter ind; med nogen Forventning saa det hen til Dele af Venstres Vælgerkorps; der var ikke helt faa »Grundlovsmodstandere« i Venstres Rækker, og nogle Steder samlede disse sig til Opstilling af Valgmænd, der da støttedes af Højre. I Venstre voldte Uenighed mellem J. C. Christensen og Berntsen-Neergaard Besvær; J. C. Christensen spottede ivrigt Ministeriet, der siddende »i Kassen« tog den Grundlov, Venstre bød det, og forhandlede sig til rette med Kongen. Radikale Venstremænd og Socialdemokrater førte Agitationen med stor Energi; overalt, hvor der var Fare for Valg af en »Grundlovsmodstander«, støttede de Venstre mod denne.

Den almindelige Følelse af, at nu *maatte* Grundlovsspørgsmaalet løses, bragte Grundlovspartierne en større Sejr end ventet. Ved den almindelige Vælgerklasses Valg slap kun faa Højremænd igennem. I Hovedstaden og Købstæderne valgtes 873 Valgmænd for Grundloven, 90 imod; af de sidste var 84 valgt i København og paa Frederiksberg. I Landkommunerne valgtes 964 Grundlovstilhængere, 69 Modstandere. Ikke faa af de højestbeskattede Valgmænd tilfaldt Grundlovspartierne, og adskillige af de selvskrevne Valgmænd stemte med dem. *Valgets Resultat* blev: 20 Højre + 5 Frikonservative = 25; 20 Venstre + 5 Radikale + 4 Socialdemokrater = 29; dertil kom 3 kongevalgte af Højre, 7 af Venstre og 2 Radikale. Uden Ombytning af de kongevalgte var der da 38 Grundlovstilhængere mod 28 Modstandere. Grundlovsmodstanderne af Venstre opnaaede i 7 af de 11 Landstingskredse fra 20 til 46 Valgmandsstemmer, deraf adskillige Højrestemmer; ingen af dem valgtes.

»Da Landstinget blev opløst. (Scene fra Dyrelivet)«.

»Det radikale Ministerium har lavet en Rævekage«. Dagspressen.
I. C.: »Naa, saa det er der, du har været. Jeg troede, du var i fast Tjeneste hos mig.«
»Klods Hans«, 26. Juni 1914.

Spørgsmaalet om de kongevalgtes Opløselighed tabte saaledes sin praktiske Betydning, men der blev en formel Vanskelighed tilbage, da Kongen lagde Vægt paa, at der ikke foregik en Genudnævnelse, som fastslog, at de 12 havde været ramt af Opløsningen; det blev til, at Meddelelsen om Rigsdagens Indkaldelse tilstilledes alle Medlemmer ledsaget af Konseilspræsidentens Indstilling, hvori det hed: »Naar en Nyudnævnelse af kongevalgte Medlemmer af Landstinget ikke tilsigtes, kan Spørgsmaalet om Genudnævnelse af de Medlemmer, der havde Sæde i det fra 9. Juli opløste Landsting, bortfalde, idet den for disse Medlemmer en Gang udfærdigede Udnævnelse da bliver staaende ved Magt.« Fremgangsmaaden fremkaldte megen Kritik, men det

praktiske Resultat var, at det gamle Stridsspørgsmaal løstes, saa det ikke kom til at lægge den ny Grundlovs Gennemførelse Hindringer i Vejen.

Den 20. Juli mødtes Rigsdagen, og Forslag til Grundlov og Valglov fremsattes straks i Landstinget. Vedtagelsen syntes umiddelbart forestaaende. Men nye Vanskeligheder meldte sig. Venstres Ledere i Landstinget hævdede, at der maatte gives Højre Lejlighed til ny Forhandling; man gav som Grund, at ellers kunde Udfaldet ved det Bekræftelsesvalg, der skulde holdes, blive usikkert. Forslaget gik i Udvalg, og her stillede Højre et nyt Forslag, hvori Kravet om Skatteydelse til Staten som Valgretsbetingelse var opgivet. Venstre mente, at dette maatte besvares med Indrømmelser fra Grundlovspartiernes Side, og der førtes derpaa mellem de tre Partier Forhandling om Indrømmelser, navnlig med Hensyn til Særregler for Vedtagelse af forskellige Skatteforhøjelser. Det radikale Venstre fandt ingen Grund til saadan Forhandling, men gik dog med i den. Medens Dagene gik, tilspidsedes imidlertid den europæiske Situation. *Krigens* Udbrud afbrød Forhandlingerne, og da Udvalget mødtes paa ny en halv Snes Dage ind i August, erklærede Jørgen Pedersen, at under disse Forhold kunde det ikke nytte at fortsætte, hvis man ikke uden Vanskelighed kunde naa almindelig Forstaaelse; det var jo ikke muligt at holde Valg under Krigssituationen; det samme hævdede J. C. Christensen. Ministeriet og de to Flertalspartier erkendte, at Situationen ikke var til politisk Kamp, men mente, at de særegne Forhold maatte kunne fremme Forstaaelsen. Den 18. August afviste imidlertid Højre de Indrømmelser, der stilledes i Udsigt, som utilstrækkelige, og Forhandlingerne gik dermed i Staa.

2. Verdenskrigens Udbrud.

Fra Slutningen af Juni havde der været stærk Spænding mellem Østrig og Serbien, uden at dette syntes andetsteds at vække stærkere Interesse. Den 25. Juli tilspidsedes imidlertid Situationen saaledes, at der skabtes en stærk Følelse af Krigsfare, og Søndag den 26. Juli begyndte i Danmark Forhandlinger mellem Konge og Ministerium om den truende Situation.

I Ministeriet saa man Faren for Danmark i to Forhold: Tyskernes Tro paa, at Danmark trods alt var saa fjendtlig stemt mod det, at man maatte regne med den Mulighed, at Danmark gik med Modstanderne, og Tysklands Interesse i at sikre sig mod en engelsk-fransk Flaades Indtrængen i Østersøen. Ministeriet gik ud fra, at hvis

Tyskland af en af disse Grunde vilde besætte Dele af Danmark, vilde det danske Militær ikke kunne hindre dette, saa lidt som der vilde blive Tale om Hjælp fra Tysklands Modstandere, før Afgørelsen var faldet paa de for dem afgørende Valpladser; man ansaa et engelsk-fransk Forsøg paa at trænge ind i Østersøen for lidet sandsynligt.

Erik Scavenius.
Fotografi fra 1909.

Opgaven maatte da blive at indtage en saa rolig Holdning, at den tyske Mistanke ikke vaktes, samtidig med at man undgik at fremkalde Mishag andetsteds. En Hovedbetingelse for, at denne Politik kunde lykkes, var, at der ikke stod Strid mellem de danske Partier, som kunde skabe det Indtryk, at det ene eller det andet af disse kunde vindes for en af de krigførende Parter. Tidlig drøftedes inden for Ministeriet Muligheden af at underbygge Partiernes Samarbejde ved et Ministerium med Medlemmer af alle Partier, men foreløbig mente man ikke, at Muligheden derfor var til Stede; den vilde først melde sig, hvis Begivenhederne tog saadan Karakter, at Nødvendigheden følte i alle Lejre. Men man ansaa det for fornødent straks at træde i Forbindelse med Repræsentanter for alle Partier.

Den 28. Juli mødtes Ministeriet med Partilederne. Udenrigsministeren anbefalede her, i Tilslutning til Sveriges Holdning, foreløbig ikke at træffe militære Foranstaltninger. Fra konservativ Side taltes om Indkaldelse af »Sikringsstyrken«. Der forelaa fra Ministeriet Berntsens Tid Planer udarbejdede paa Grundlag af Lovene af 1909, dels for almindelig Mobilisering, dels for en Sikringsstyrke paa 27 000 Mand, hvoraf 10 000 til Jylland-Fyn. Ministeriet svarede, at paa det Trin, hvorpaa man nu befandt sig, vilde en Indkaldelse af Sikringsstyrken være for opsigtsvækkende.

Samme Dag meddelte den tyske Gesandt i København Grev *Brockdorff-Rantzau* Udenrigsministeren, at danske Militærforanstaltninger efter hans Skøn vilde medføre tyske Modforanstaltninger; man saa med Mistillid paa saadanne Foranstaltninger paa Grund af den Stemning, der stadig var raadende i Danmark. De to følgende Dage meldte

den danske Gesandt i Berlin, Grev *Carl P. O. Moltke*, at det havde gjort et godt Indtryk, at Danmark intet militært havde foretaget sig. Den 30. Juli spurgte den tyske Udenrigsminister *Gottlieb v. Jagow* ham, om Danmark vilde indtage en »velvillig Neutralitet«, idet han tilraadede ikke at foretage militære Skridt, før Tyskland mobiliserede. Grev Moltke fik samme Dag Bemyndigelse til at svare: »Ja, selvfølgelig, saa vidt dette er foreneligt med Begrebet Neutralitet.« Da Grev Moltke Dagen derefter gav denne Besked, fik han en Erklæring om, at Tyskland ingen agressive Hensigter havde mod Danmark.

General J. V. C. Gørtz.
Fotografi fra ca. 1910.

Den 30. Juli foreslog den kommanderende General *J. V. C. Gørtz* Indkaldelse af Mandskab til Søforterne og af Ingeniører til Anlæg af Pigtraadsspærringer i det københavnske Fæstningsterræn. Den 31. Juli besluttedes det i Statsraad at foretage Indkaldelser til Søforter og Flaade, derimod ikke til Anlæg ved Landbefæstningen. Samme Dag foreslog General Gørtz Indkaldelse af hele Sikringsstyrken; Forslaget gentoges om Morgenen den 1. August og støttedes nu af den kommanderende Admiral *O. Kofoed-Hansen*. Ministeren svarede, at det først burde ske, naar den tyske Mobilisering kunde anses for givet, men at det rimeligvis vilde blive Tilfældet i Dagens Løb. Det meste af Dagen var Telefonforbindelsen med Tyskland afbrudt; man sluttede deraf, at Mobiliseringen var begyndt, og om Eftermiddagen gaves Ordre til Indkaldelse af Sikringsstyrken for Sjælland samt en Del af den for Jylland-Fyn. Før Ordren endnu var bekendtgjort, indløb Telegram fra Grev Moltke, at den tyske Mobilisering vilde blive meddelt samme Aften.

I Løbet af Dagen var udsendt Erklæring om, at Danmark vilde forblive neutralt i den mellem Serbien og Østrig udbrudte Krig. Et kongeligt Budskab til Folket, formet efter Forslag af Finansministeren, advarede mod utidige Stemningsudbrud og Demonstrationer. Rigsdagen samledes endnu sammen Aften; den fik Meddelelse om Neutralitetserklæringen og Indkaldelsen af Sikringsstyrken; Ministeriet

erklærede her: »Danmarks *eneste Politik* under de allerede indtraadte Forhold og under *enhver Eventualitet,* som kan indtræde, er Iagttagelse af den strengeste Neutralitet, ligelig til alle Sider.«

I Aftenens Løb vedtoges i begge Ting 8 Love om Iagttagelse af Neutralitetsreglerne og Spioneri; Tilvejebringelse af Pengemidler for Staten, midlertidig Ophævelse af Nationalbankens Pligt til at indløse sine Sedler med Guld, Begrænsning af Uddrag af Banker og Sparekasser. Forhandlingen var ganske kort; Højres Ordfører i Folketinget gav sit Partis Interesse for hurtige militære Foranstaltninger Udtryk i Ordene: »Erklæringer er jo ikke tilstrækkelige; man maa gøre, hvad der er muligt for ogsaa at kunne hævde Neutraliteten.«

Søndag Morgen den 2. August foreslog de militære Myndigheder Forbud imod Udtalelser i Pressen om militære Forhold. Fra 1912 forelaa Udkast til Lov om Belejringstilstand, hvorefter de militære Myndigheder skulde have Ret til at forbyde Møder og at censurere Aviser og Tidsskrifter. Forsvarsministeren var af den Opfattelse, at saadanne Forholdsregler i hvert Fald var grundlovsstridige, og at meget kunde naas ved aaben Forhandling med Pressens Mænd. Lederne af de københavnske Blade og Korrespondancebureauerne kaldtes derfor samme Aften til Møde i Marineministeriet med Udenrigsministeren, Handelsministeren og Forsvarsministeren, de militære Ledere og Departementschef i Udenrigsministeriet *H. Zahle.* Her fremførtes over for Pressen Ønske om, at man ikke skulde omtale danske Troppebevægelser eller fremmede Flaadebevægelser i danske Farvande, at man ikke skulde kræve militære Forholdsregler, der ikke var besluttede af de ansvarlige Myndigheder, at man skulde vise Upartiskhed i Omtale af de krigsførende Magter. Disse Krav fandt almindelig Tilslutning; dog toges fra en enkelt Side det Forbehold, at man maatte kunne kræve almindelig Mobilisering. Dette Krav rejstes da ogsaa i de følgende Dage i Bladet »Hovedstaden«, medens den øvrige Presse foreløbig overholdt de ved Mødet opstillede Regler.

Mødet sluttede ved Titiden. En halv Time senere søgte Grev Brockdorff-Rantzau Udenrigsministeren. Tysklands Krigserklæring til Rusland var kommet i Dagens Løb, og Grev Rantzau meddelte nu, at han efter tidligere Ordre skulde erklære: »Deutschland hat keinerlei Absichten, den Bestand des dänischen Staates zu gefährden, aber ohne Wollen und Zutun Deutschlands könnten die Kriegsereignisse ein Übergreifen der Operationen in die dänischen Gewässer zur Folge haben. Dänemark muss sich des Ernstes der Situation bewusst werden und darauf gefasst sein, welche Stellung es eventuell einnehmen will.« (Tyskland har ingenlunde til Hensigt at bringe den danske Stats Omraade i Fare, men det er muligt, at Krigsbegivenhederne uden

Tysklands Vilje og Foranstaltning kan have til Følge, at Operationerne udstrækkes til de danske Farvande. Danmark maa blive sig Situationens Alvor bevidst og gøre sig klart, hvilken Stilling det eventuelt vil indtage). Han bad om hurtigt Svar, idet han tilføjede, at en dansk Mobilisering vilde vække Mistro; en af de Muligheder, man regnede med i Berlin, var en dansk Indmarch i Nordslesvig.

Ved Midnatstid samledes Konseilspræsidenten, Udenrigsministeren, Forsvarsministeren og Indenrigsministeren hos Finansministeren, og her formedes Svaret: »Die kgl. Dänische Regierung nimmt zuversichtlich die Zusicherung der Kais. Deutschen Regierung entgegen, dass Deutschland keinerlei Absichten hat, den Bestand des dänischen Staates zu gefährden. Dänemark ist sich des Ernstes der Situation bewusst. Die Regierung, für welche die Neutralität Dänemarks das Ziel ist, kann die Hoffnung nicht aufgeben, dass die Kriegsereignisse ein Übergreifen der Operationen in die dänischen Gewässer nicht zur Folge haben werden. Sollte nichtsdestoweniger solches ohne Wollen und Zuthun Deutschlands stattfinden, wird dieses keine Änderung der neutralen Haltung Dänemarks bewirken. Dänemark wird sich in keinem Falle den Gegnern Deutschlands anschliessen.« (Den kgl. danske Regering modtager tillidsfuldt den kejserlige tyske Regerings Forsikring om, at Tyskland ingenlunde har til Hensigt at bringe den danske Stats Omraade i Fare. Danmark er sig Situationens Alvor bevidst. Regeringen, hvis Maal er at bevare Danmarks Neutralitet, kan ikke opgive det Haab, at Krigsbegivenhederne ikke vil have til Følge, at de militære Operationer udstrækkes til danske Farvande. Skulde noget saadant uden Tysklands Vilje og Foranstaltning ikke desto mindre finde Sted, vil dette ikke bevirke nogen Ændring i Danmarks neutrale Holdning. Danmark vil ikke i noget Tilfælde slutte sig til Tysklands Modstandere).

Mandag Morgen meddeltes denne Erklæring de militære Myndigheder uden at fremkalde Indvendinger eller Forslag; den billigedes af et Ministermøde, godkendtes af Kongen og meddeltes derpaa om Eftermiddagen af Udenrigsministeren til Grev Rantzau. Under Samtalen modtog Udenrigsministeren et Telegram fra Grev Moltke, der sagde, at det var meddelt ham, at Forespørgslen skyldtes en Misforstaaelse; Tyskland var tilfreds med det Svar, der den 31. var givet v. Jagow. Udenrigsministeren sagde da, at hermed var jo baade Forespørgsel og Svar bortfalden. Misforstaaelsen synes at være fremkommet derved, at Grev Rantzau, som andre tyske Gesandter, har haft en Udtalelse liggende, der skulde afleveres ved Krigsudbrud, og at det ikke var meddelt ham, at dette var overflødigt efter Svaret den 31. Juli.

Den danske Erklæring er senere under politiske Diskussioner blevet fortolket saaledes, at den sidste Sætning modsætningsvis skulde betyde, at hvis Danmark blev tvunget ind i Krigen, vilde det stille sig paa tysk Side. Denne Fortolkning stemmer ikke med Ordene og ikke med *deres* Hensigt, som afgav Erklæringen. Denne fastslaar, at selv krigerske Begivenheder paa dansk Omraade ikke vil bringe Danmark til at opgive Neutraliteten; den betød, at ingen Begivenhed kunde gøre Danmark til Parthaver i Krigen.

Den 3. August fulgte *Tysklands Krigserklæring* mod Frankrig. Det ansaas nu for nogenlunde givet, at ogsaa England kom med. Den 4. August foreslog General Gørtz at iværksætte de Anlæg af Skyttegravs- og Pigtraadslinier ved København, der var planlagt i Tilslutning til Militærordningen af 1909. Ministeriet godkendte nogle forberedende Arbejder, der var foreslaaet et Par Dage før, men vilde ikke gaa videre, før Krigen mellem England og Tyskland var en Kendsgerning. Der udstedtes den Dag Neutralitetserklæringer over for Krigene mellem Tyskland-Rusland og Tyskland-Frankrig.

Natten mellem 4. og 5. August indløb Efterretninger, hvoraf man sluttede, at England havde erklæret Tyskland Krig. Samme Nat begyndte Tyskerne at udlægge Miner i den sydlige Del af Langelandsbæltet. Ved Femtiden meldte Udkigsstationerne dernede dette til Marineministeriet. Forsvarsministeren lod straks om Morgenen den 5. August sammenkalde til Møde i Marineministeriet af Ministrene og de militære Ledere. Foruden Forsvarsministeren kom Konseilspræsidenten, Udenrigsministeren, Finans- og Indenrigsministeren til Stede. Fra militær Side foresloges her yderligere Indkaldelser, og Ministrene billigede, at den tilbageværende Del af den jysk-fynske Sikringsstyrke indkaldtes. Den samlede Styrke blev derved 27 000. Men det Spørgsmaal laa tillige nær, om man ved Minespærringer i Storebælt kunde undgaa, at Tyskerne udlagde Miner i Bæltet ogsaa paa dansk Søterritorium, ja endda anlagde Batterier paa de danske Kyster til Bestrygning af deres Minefelter.

Ved Ottetiden telefonerede H. Zahle fra Udenrigsministeriet, at Grev Rantzau havde henvendt sig til ham med Forespørgsel om, hvorvidt Danmark agtede at spærre Storebælt. Han tilkaldtes til Marineministeriet og oplyste her, at Spørgsmaalet efter hans Optegnelse lød: »Om Danmark straks vil (ønsker) (will) spærre Storebælt effektivt, ɔ: med Miner mod begge (gegen beide) krigsførende Parter.«

Under den følgende Forhandling tilraadede Admiral Kofoed-Hansen stærkt at foretage Mineudlægning, medens General Gørtz foreslog Mobilisering. Ministrene var for Mineudlægning, men ansaa Mobilisering for unyttig og farlig. Efter nogen Drøftelse skiltes de to

Grupper. Finansministeren tog til Kongen for at forelægge ham Ministeriets Opfattelse. Noget senere genoptoges Fællesmødet; Admiral Kofoed-Hansen forelagde her Forslag om Minespærringen; det forstodes af Ministrene saaledes, at dette Forslag var tiltraadt af General Gørtz, men han har senere erklæret, at det ikke havde været hans Hensigt at slutte sig dertil. Det Spørgsmaal meldte sig, om en Minespærring var forenelig med den af Danmark i 1912 i Forstaaelse med Sverige og Norge udstedte Neutralitetserklæring, hvori det hed, at man ikke havde til Hensigt at spærre Trafikvejene mellem Kattegat og Østersøen. Man var dog hurtig klar over, at denne Erklæring, der var en selvstændig dansk Viljestilkendegivelse, til enhver Tid kunde ændres, naar egen Interesse bød det. Nogen international Pligt til at holde Bælterne aabne fandtes ikke. Spørgsmaalet om Passagen mellem de to Have var drøftet paa Haagerkonferencen 1907, men ingen Beslutning var taget. Fra militær Side opfattedes den tyske Forespørgsel som et »Ultimatum«; Ministrene opfattede den som en Fortsættelse af tidligere Forespørgsler og Udtalelser, en Opfattelse, der bestyrkedes ved en Samtale mellem Grev Rantzau og Udenrigsministeren. Men man gik ud fra, at ønskede Danmark ikke at spærre, vilde Tyskerne fortsætte den paabegyndte Spærring, føre den videre mod Nord og anlægge Batterier paa dansk Kyst til Beskyttelse af den; man bevarede Forventningen om, at det ved klog Holdning kunde lykkes at holde Danmark uden for selve Krigsbegivenhederne.

Admiral Kofoed-Hansen.
Fotografi fra 1914.

De tilstedeværende Ministre havde imidlertid tilkaldt de andre Ministre, Partiførerne og de tidligere Konseilspræsidenter. Af de andre Partiledere kom først Grev Frijs og N. Neergaard til Stede; forberedende Samtaler med dem fandt Sted, og Ministrene nævnede under disse Muligheden af et Ministerium af alle Partier. Ved Halvtolvtiden samledes i Justitsministeriet Ministrene og Repræsentanter for alle Partier; noget senere kom J. C. Christensen. Det kom til en

langvarig Drøftelse; den kommanderende General og Admiral tilkaldtes og fremstillede deres Opfattelse, og efter at de havde trukket sig tilbage, fortsatte Politikerne deres Overvejelse. Der viste sig megen Uenighed. Herman Trier, Sigvald Olsen og C. C. Andersen delte Ministeriets Opfattelse, og af de Konservative billigede Piper Spærringen. Derimod udtalte Grev Frijs, Hammerich, Jørgen Pedersen og N. Neergaard sig imod den, fordi de frygtede, at den vilde bringe Danmark i et daarligt Forhold til England. Denne Bekymring deltes ikke af Ministeriet, da man gik ud fra, at Englænderne ikke kunde tænke paa en Indtrængen i Østersøen og derfor ikke var stærkt interesserede i Bæltspørgsmaalet. J. C. Christensen nægtede at udtale sig. Over for den stærke Modstand spurgte Forsvarsministeren, om man, hvis Spærringen ikke foretoges af os, og Tyskerne da spærrede og anlagde Batterier paa dansk Grund, kunde staa sammen om at nøjes med en Indsigelse uden at gaa ind i Krigen. Da Svaret blev, at anlagdes der Batterier paa Sjælland eller lignende Sted, maatte det være Krigsgrund, erklærede han, at naar dette var Opfattelsen, maatte han anse Mineudlægningen for en bydende Nødvendighed som Middel til at undgaa Inddragning i Krigen. Henimod Mødets Slutning rejste Finansministeren og Forsvarsministeren Spørgsmaalet om et Ministerium af alle Partier; J. C. Christensen svarede, at hvis Ministeriet ønskede at gaa, skulde han forelægge Sagen i sit Parti; hvortil Forsvarsministeren sagde, at der kunde ikke være Ministerkrise, medens de afgørende Beslutninger skulde træffes; der kunde ikke føres Partidiskussioner derom; skulde der dannes et Ministerium af alle Partier, maatte Lederne tage Ansvaret paa sig; dertil sluttede Grev Frijs sig, men ingen andre tog Spørgsmaalet op.

Mødet sluttede uden Enighed. Det fulgtes af et kort Ministermøde; der var her Enighed om, at det rette var at udlægge Minerne, men ikke mobilisere; der var imidlertid hos enkelte Tvivl om, hvorvidt Spærringen kunde gennemføres over for den stærke Modstand i de andre Partier; senere Udtalelser fra konservative og moderate Førere viser, at de har opfattet denne Tvivl som Udtryk for Usikkerhed over for selve Spørgsmaalet hos enkelte Ministre.

Efter Mødet tog Ministrene til Kongen, der efter Drøftelsen med Finansministeren havde haft en Samtale med Admiral Kofoed-Hansen og Marineministeriets Direktør Kommandør Vilh. Jøhnke samt Prins Valdemar. Da Ministrene nu samledes med Kongen, viste det sig, at han helt delte den Opfattelse, at Minespærringen burde finde Sted, og ikke ansaa Modstanden fra en Del af Partiførerne for afgørende. Med Hensyn til Mobiliseringen billigede han Forsvarsministerens Forslag, at der i Stedet skulde indkaldes saa mange, at

Linieafdelingerne kunde faa Mandskab. Medens Forhandlingen stod paa, meddelte Kabinetssekretær *N. M. A. Krieger,* at J. C. Christensen havde telefoneret, at Førerne for de ikke-ministerielle Partier skulde samles i Rigsdagen Kl. fire, og anmodede om, at der ikke maatte blive taget Beslutning før ny Forhandling med dem. Konge og Ministerium ansaa en saadan Genoptagelse af Forhandlingen for unyttig. Til sidst foreslog Forsvarsministeren: at Bæltspærringen skulde ske, at Mandskab skulde indkaldes til Linieafdelingerne, at den kommanderende General og Admiral, før Meddelelse udsendtes, skulde have Lejlighed til at udtale sig over for Konge og Ministerium, at Beslutningerne skulde meddeles Partilederne som en Kendsgerning, og at Ministeriet skulde bemyndiges til at undersøge Muligheden af et Ministerium af alle Partier. Dette billigedes. Konseilspræsidenten og Indenrigsministeren tog til Rigsdagen, gav Førerne Besked og opfordrede til Overvejelse af Tanken om et Samlingsministerium, hvorefter de tog tilbage til Amalienborg. Her var imidlertid de to Officerer kommet til Stede. Admiralen anbefalede bestemt Mineudlægningen, Generalen sagde, at naar hans Forstand skulde raade, maatte han anbefale det samme.

Derefter tog Udenrigsministeren bort for at give Grev Rantzau Svar, medens Kongen og de øvrige Ministre afholdt *Statsraad,* hvor den formelle Bekræftelse af Beslutningerne fandt Sted.

I Eftermiddagens Løb underrettedes Gesandterne fra de interesserede Stater: England, Frankrig, Rusland, Sverige, Norge. Udenrigsministeren gav personlig den engelske Gesandt Meddelelsen; han svarede, at det forekom ham at være et meget fornuftigt Skridt. Under Samtalerne med Partiførerne havde den Mulighed været nævnt, at man, før der toges Beslutning, kunde spørge den engelske Gesandt; Udenrigsministeren havde svaret, at denne umulig kunde give Svar paa et saadant Spørgsmaal; baade Partilederne og Ministrene lagde ganske naturlig Vægt paa, at Spærringen optoges gunstig i England, og under Forhandlingerne paa Amalienborg aftaltes det mellem Konge og Ministre, at der skulde sendes et Telegram fra Kongen til Kong Georg. Det afsendtes om Aftenen. Et Par Dage derefter telegraferede Kong Georg, at han til fulde forstod Danmarks vanskelige Stilling; en tilsvarende Erklæring afgaves i det engelske Udenrigsministerium over for den danske Gesandt.

Mineudlægningen bekendtgjordes med Ordene: »For at hævde Neutraliteten og holde de militære Operationer borte fra danske Farvande og Kyster og for at bevare Forbindelsen mellem de forskellige Dele af Landet har den danske Regering besluttet at spærre danske territoriale Farvande i Sundet og Store- og Lillebælt med Miner.«

I Løbet af faa Dage var Mineudlægningen fuldført. I Storebælt udlagdes to Rækker, mellem hvilke Færgefarten kunde foregaa; der holdtes en Passage aaben for Handelsskibe, men den fik ikke praktisk Betydning. I Sundet udlagdes Spærringer ved København; en Del af Sundet var svensk Territorium; der var dér stadig Mulighed for Gennemsejling, men Dybden var ikke tilstrækkelig for store Skibe. I Lillebælt udlagdes Miner sydpaa ved Fyns Kyst; ogsaa her var Gennemsejling mulig, men den kunde hindres fra tysk Territorium.

Tyskerne gjorde nu en Undskyldning for den i Langelandsbæltet paabegyndte Mineudlægning, men de lod Minerne ligge, selv om de siden forsømtes meget. Man forespurgte fra tysk Side, om et Angreb paa de danske Minespærringer vilde blive meddelt Tyskland, og fik det Svar, at Forsøg paa at trænge gennem Minespærringen var Neutralitetskrænkelse og vilde blive meddelt alle Magter. Den tyske Regering afgav dernæst en Erklæring om, at man ved Foranstaltninger til Sikring af Østersøen strengt vilde undgaa det danske Territorium, ogsaa Søterritoriet. Danmarks Holdning dæmpede Mistilliden i Tyskland; Grev Rantzau sagde en af disse Dage til Udenrigsministeren: »Jeg kan nu sige Dem, at vi i Tyskland havde ventet en anden Holdning fra Danmarks Side og været forberedt derpaa.«

Den *Sikringsstyrke,* der indkaldtes, talte, bortset fra Officerer og Underofficerer ca. 54 000 Mand, deraf ca. 9000 Rekrutter, der var inde til Uddannelse; ved Mobilisering vilde være mødt 130—140 000 Mand. Den 5. August begyndte ogsaa de ved København planlagte Skyttegravs- og Pigtraadsanlæg. Omtrent 10 000 Mand havde deres Plads i Jylland—Fyn og anvendtes hovedsagelig til Grænsebevogtning; Resten var i alt væsentlig knyttet til Fæstningen København. Den tilstedeværende Forsyning af Uniformer, Ammunition o. s. v. var meget ringe i Forhold til Styrken, og det var vanskeligt væsentlig at forøge Forsyningerne. Flaadens Hovedopgave blev at bevogte Minespærringerne og at øve Politiopsyn i Farvandene.

Der herskede i Dagene omkring den 1. August megen Ængstelse i Befolkningen. For mange stod det saaledes, at naar Krigen brød ind over andre Lande, var der ikke megen Udsigt til, at Danmark kunde holdes udenfor. I de Kredse, hvor man tillagde Militærvæsnet Værdi til Betryggelse af Landet, saa man med megen Uro Ledelsen i Hænderne paa et Ministerium, der ingen Tillid havde til dansk Militærvæsen. Denne Uro var helt naturlig stærkest udbredt i Officerskredse. Folketingets Flertal og de Kredse af Befolkningen, der stod bag det, saa derimod en Betryggelse deri, at Afgørelsen laa hos et Ministerium med saa ringe Tro paa Militærvæsnets Styrke

og saa afgjort en Vilje til ikke i nogen Situation at lade Danmark blive Deltager i Krigen.

Uroen naaede sit Højdepunkt *den 5. August.* Tidlig paa Dagen spredtes Rygter om et tysk Ultimatum; mange ventede et øjeblikkeligt Angreb. Men siden tog Uroen hurtig af; man forstod, at de afgørende Krigsbegivenheder maatte foregaa langt fra Danmark, og at begge Parter maatte samle alle Kræfter der, hvor Hovedkampen stod. De fleste antog i den første Tid, at Krigen vilde blive forholdsvis kortvarig. De Forhandlinger, der den 5. August var ført om et Ministerium af alle Partier, fortsattes ikke. I de andre Partier var der ingen Tilbøjelighed til at tage Medansvar for Mineudlægningen. Midt i September anbefalede J. C. Christensen i »Tiden« et nyt Ministerium til Forlig om Grundlov og Militærvæsen, men Artiklen vakte ikke megen Interesse. I Ministeriet selv havde Forhandlingen den 5. August skabt et stærkt Indtryk af, hvor stor Vanskelighed et Samlingsministerium vilde have ved at træffe Beslutning i afgørende Øjeblikke.

3. Indre og ydre økonomisk Politik i Krigens første Halvaar.

Side om Side med Beslutningerne om de militære Foranstaltninger gik i Krigens første Dage en Række Beslutninger om finansielle og økonomiske Forhold.

Krigsforholdene maatte stille store Fordringer til Statskassen. Udgifterne vilde vokse til Militærvæsnet, snart ogsaa til Hjælp for de vanskeligt stillede Dele af Befolkningen. Det var ikke usandsynligt, at Indtægterne i nogen Grad vilde svigte. Allerede den 1. August gennemførte Finansministeren to Love, der tog Sigte herpaa. Den ene bestemte, at *Reservefonden,* ca. 15—16 Millioner, foreløbig skulde overføres til Kassebeholdningen, saa de sammen med dennes ca. 40 Millioner var til Raadighed til løbende Udgifter. Den anden Lov bemyndigede Finansministeren til at lade udstede rentebærende *Kreditbeviser* indtil et Beløb af 25 Millioner Kr. De kunde bruges som en Art Pengesedler.

To andre Love vendte sig mod den Panik, der truede Pengeinstitutterne. Folk strømmede i de Dage til Nationalbanken for at faa Sedler byttet med Guld, til Banker og Sparekasser for at hæve deres Tilgodehavende. I Løbet af faa Dage hentedes Guld for 5 Millioner. Seddelmængden var ved Julis Slutning 156 Millioner, Guldbeholdningen 76; ikke stort mere, end der efter Loven skulde være. Foreløbig

Nationalbanken stormes for Omveksling af Pengesedler med Guld ved Krigsudbrudet 1914.

sattes *Ombytningspligten* ud af Kraft til 1. Oktober, og siden fornyedes denne Lov stadig. Da Folk gemte Sølvpengene bort, fik Nationalbanken 14 Dage senere Ret til at udstede 1 og 2 Kronesedler, og i September lempedes Reglerne for Sedlernes Dækning ved Metalfondet. For at sikre Banker og Sparekasser fastsattes det, at Indskyderne kun skulde have Ret til at udtage 300 Kr. ugentlig; i August formindskedes alligevel Indskudsbeløbet med 24 Millioner Kr., men snart gik Bevægelsen i modsat Retning. Den Opfattelse begyndte at brede sig, at Krigen vilde blive en Kilde til god Fortjeneste.

Den næste Opgave var at sikre den fornødne Mængde af *Livsfornødenheder*. Man maatte regne med Standsning af Tilførselen af Korn, Foderstoffer, Kul o. s. v. Der var jo Korn nok til Menneskeføde, men sædvanlig indførtes meget Brødkorn dertil, da det meste af den hjemlige Kornproduktion fodredes op. Fra 1912 fandtes et Udkast til foreløbig Lov om militære Rekvisitioner, navnlig beregnede paa Fæstningen København. Den Opgave, der nu forelaa, var større; den gjaldt hele Landets Forsyning. Den 6. August gav en Lov Justitsministeren Ret til at udstede *Udførselsforbud,* og den 7. August fik Indenrigsministeren Ret til at *regulere* Priser og til mod fuld Erstatning at overtage Varebeholdninger; det var den siden saa omstridte *Augustlov*. Til Overvejelse af de Bestemmelser, der skulde træffes, nedsattes en *overordentlig Kommission* under Ledelse af den

Rød Enkroneseddel fra Sommeren 1914.
Møntsamlingen.

tidligere Minister *Chr. Hage;* blandt Medlemmerne var Talsmænd for de forskellige Erhverv og Partier. Nogle Uger senere kom i hver Kommune Tremandskommissioner til Gennemførelse af prisregulerende Foranstaltninger. Medens disse Love gik gennem Rigsdagen uden Uenighed, stod der Strid om en *Moratorielov,* der gav Skyldnere en vis begrænset Ret til Udsættelse med Betalingen af forfalden Gæld; den maatte i Fællesudvalg, før Enighed naaedes.

I de første Dage af Krigen syntes *Skibsfarten* at maatte standse. Miner spredtes vidt omkring i Havene, for en stor Del drivende Miner, over for hvilke man intetsteds var sikker. Desuden truede Undervandsbaadene. Rederne ængstedes for deres Skibe, Søfolkene krævede højere Løn og Forsikring af deres Liv. Et stærkt Indtryk af Farerne fik man i Danmark, da den store danske Damper »Maryland« stødte paa en Mine og sank. Men inden længe kom en Overenskomst med Søfolkene i Stand, og i September gennemførtes Love om to Forsikringsinstitutter, et for Skibe, et for Varer. Staten og en Række Forsikringsselskaber skulde dele Risiko og muligt Overskud. Allerede forinden var Farten til og fra England med Smør og Kul i fuld Gang.

Men tilbage stod det Spørgsmaal, om de krigsførende Stater vilde tillade den danske Skibsfart. Tyskerne var Herrer ved Vestkysten og i Kattegat: de kunde hindre den danske Landbrugsudførsel til Eng-

land. Englænderne kunde ikke hindre, at Varer førtes fra Danmark til Tyskland over den jyske Grænse og over Østersøen, men de kunde afskære Danmark fra Tilførsler over Nordsøen af Kul, Foderstoffer, Gødning m. m. Tyskland var stærkt interesseret i at modtage danske Landbrugsvarer og saa vidt muligt at faa amerikanske Varer over Danmark. England ønskede Smør og Flæsk fra Danmark, men det var meget ivrigt for, at amerikanske Varer ikke gik gennem Danmark til Tyskland, og at Tyskland ikke fik for mange danske Varer. Disse handelspolitiske Spørgsmaal var foreløbig de vanskeligste for Gennemførelsen af Neutralitetspolitikken.

Hvis den danske Handel skulde opretholdes, maatte man se at komme til Rette med begge Parter. Over for England hævdede man, at Afbrydelsen af Handelsforbindelsen med Tyskland ikke kunde forenes med Neutralitetspolitikken, og at Tyskerne vilde standse vore Tilførsler til England, hvis de ikke selv fik noget. Til Tyskerne sagde man, at afbrød de Udførslen til England, vilde man ikke faa Foderstoffer og Gødning, og Produktionen vilde blive saa ringe, at den kun forslog til Danmark selv. Det lykkedes at finde Ørenlyd for begge disse Betragtninger. Danmark fik gunstigere Handelsvilkaar end næsten alle andre Stater.

Efter Folkerettens Regler kunde man handle med begge Parter med alle Varer. Der skelnedes vel mellem Kontrabande- og Ikke-Kontrabandevarer, men Forskellen var, at de første havde de krigsførende Ret til at opbringe uden for neutralt Søterritorium; de neutrale havde ikke større Pligter med Hensyn til den ene Gruppe end til den anden. Dette hævdedes saa skarpt af de Forenede Stater, at England ikke kunde sætte sig ud over det. Men begge Parter udvidede Skridt for Skridt Listen over Kontrabandevarer; derved fik de jo Mulighed for at stille Betingelser for at undlade at opbringe disse Varer.

Allerede i August opnaaedes en Erklæring af Tyskland om, at det foreløbig ikke vilde hindre Landbrugseksporten til England. Med Englænderne fik man i Oktober en Overenskomst, hvorefter ogsaa Kontrabandevarer til Danmark skulde gaa frit igennem, naar den danske Regering garanterede, at de ikke førtes videre til Tyskland.

Den Form, hvorunder dette hindredes, blev, at der udstedtes *Udførselsforbud* for en Række Varer. Forbudene begrundedes altid med Hensynet til Danmarks Forsyninger, men hyppig betød dette, at Udførselsforbud var Betingelsen for, at nye Forraad førtes hertil. Allerede 6. August udstedtes Udførselsforbud for Korn, Foderstoffer, Kartofler, Brændsel, Guld, alle Arter af Krigsmateriel, forskellige Raamaterialer; i Maanedens Løb fulgte Olie til Margarinefabrikation, Medicinalvarer m. m., i September Heste, udpegede til Hæren,

De tre nordiske Konger.
Fotografi fra Malmømødet 1914.

Føl og Plage, i Oktober Uld, raa Huder, Lærred, Gummi, Bomuld m. m., i November Heste, i December Malt, tilberedte Huder og Skind, Læder, i Januar Svinefedt. Undtagelser kunde dog ske ved særlig Tilladelse fra Justitsministeriet. Meget omtalt var *Hesteudførslen*. Fra militær Side frygtede man, at den skulde blive saa stor, at der ikke blev nok af de til Militærbrug særlig egnede Heste tilbage; ivrige Fjender af Tyskland opfattede denne Udførsel som en Begunstigelse af det, og Englænderne var misfornøjede med den. Men det var ikke muligt over for Tyskland, der havde stor Interesse i denne Udførsel, at begrunde et Forbud, før Udførslen tog urimeligt Omfang. Desuden ønskede Landmændene, uanset Parti og Stemninger,

meget at fortsætte denne Udførsel, der foregik til meget høje Priser. Da den forbødes, var der af de 5—600 000 Heste, der fandtes i Landet, udført 80 000, medens den sædvanlige Udførsel var 20—30 000 aarlig. Den Indtægt, som her tilførtes Landbruget var op mod 100 Millioner Kr.

Den danske Handelspolitik fulgte lignende Grundsætninger som den svenske og norske, og de tre Magter søgte allerede i November at give disse Vægt ved at hævde dem i en Fællesnote til de krigsførende Magter. Det saaledes indledede Fællesskab, der i Krigens Løb fik stor Betydning, understregedes i December ved et Møde i Malmö af de tre Konger, ledsagede af Statsministre og Udenrigsministre.

Ove Rode.
Fotografi fra ca. 1916.

Situationen medførte snart *Prisstigning* for en Række Varer. Først steg Kullene voldsomt, men det lykkedes den overordentlige Kommission at naa Forstaaelse med Importørerne om rimelige Priser. I Efteraarets Løb kom Kul hertil i nogenlunde tilfredsstillende Mængde, saa det lod sig gøre at holde taalelige Priser. Ogsaa om Prisen paa Sukker, Salt, mineralske Olier, Papir m. m. opnaaede man Aftale med de paagældende. Hovedopgaven blev at sikre Tilstedeværelsen af det fornødne Brødkorn. Staten købte Brødkorn i Amerika, og i September kom man til Rette med Landbrugsorganisationerne om et Forbud mod, at aftærsket Rug og Hvede anvendtes til Kreaturfoder. Man gjorde op, at Befolkningens Forbrug af Brødkorn var 431 000 Tons, medens 435 000 Tons sædvanlig brugtes til Fodring. Med regelmæssig Høst skulde $^2/_3$ af det samlede Forbrug kunne dækkes af dansk Korn, men Høsten 1914 blev daarlig. Det opgjordes, at der kun var høstet 442 000 Tons, 70 pCt. af det foregaaende Aars Høst. Det kunde da kun forslaa til Befolkningens Forbrug. Landbrugerne solgte nødig, da de frygtede Mangel paa Foderstoffer. Kornpriserne

gik saa stærkt i Vejret, at Rugbrødsprisen steg fra 60 til 90 Øre. I December stilledes i den overordentlige Kommission Forslag om *Maksimalpris paa Rug.* Venstre og Konservative i Kommissionen modsatte sig det, og den samme Modstand viste sig hos Landboforeningerne. Indenrigsministeren ansaa imidlertid en Begrænsning af Rugens Pris for nødvendig; et Parti Rug eksproprieredes og vurderedes af en Kommission paa 7 Medlemmer; Flertallet fastsatte Prisen til 18½ Kr. pr. Td.; et Medlem, Folketingsmand *P. Th. Nielsen,* tilhørende Venstre, hævdede, at det maatte være 21 Kr. for at opfylde Grundlovens Bud om fuld Erstatning; Aaret før havde Prisen været 11 Kr. Indenrigsministeren fulgte Flertallet; der sattes, med Tillæg for Transport, en Maksimalpris paa 19½ Kr.

Resultatet blev i Januar 1915 et heftigt Opgør i Folketinget. Venstre og Konservative hævdede her, at man maatte følge Verdensmarkedets Priser, »Toppris« sagde en af de konservative Talere. Indenrigsministeren svarede, at man ikke kunde bygge paa de voldsomt svingende Markedspriser, »der er paavirket af en Revolution i Omsætningen, af at Landene har lukket af, af at Havnene er spærrede, af at Miner er spredt over Havene, af Standsning af Skibene, af amerikanske Kornejeres Evne til at sætte deres Priser op, af Tonnagens Utilstrækkelighed, af Skibsfragternes deraf følgende uhyre Stigning, af Stigningen og Forandringerne i Kurserne paa Penge.« Han stillede i Udsigt, at Staten kunde hjælpe til at skaffe Majs i Stedet for Rug til Foder. Venstre og Konservative stillede hver for sig Misbilligelsesdagsordener, men en Dagsorden, der godkendte Indenrigsministerens Holdning, vedtoges med 60 mod 46 Stemmer. Det førte til, at J. C. Christensen i »Tiden« begyndte at klage over, at Rigsdagen var gaaet ind paa Augustloven. Mange Landboere, navnlig i Dele af Jylland, satte sig fast i den Forestilling, at der her var begaaet en haard Uret mod dem.

Alt i alt stillede Danmarks Omsætningsforhold sig gunstigt ved Aarets Slutning. Der var mangfoldige Afvigelser fra de vante Forhold, men der var ingen virkelig Mangel paa Varer, som Befolkningen havde Brug for. Mange kunde sælge til Udlandet til meget høje Priser. Hele Tilstanden gav store Indtægter for næsten alle, der besad Landbrug eller drev Forretning, vanskelige Forhold for dem, der levede af faste Indtægter eller Arbejdsløn, som ikke pludselig kunde ændres i væsentlig Grad. Det var derfor Statens Opgave saa vidt muligt at beskytte »Forbrugerne« mod den stærke Prisstigning, og dette lykkedes foreløbig nogenlunde. Endnu i Juli 1915 var Detailpristallet kun steget til 116; Stigningen skyldtes væsentlig Fødevarer og Brændsel.

4. Militærpolitiske Forhandlinger fra Efteraaret 1914 til Foraaret 1915.

Lige fra Krigens Begyndelse var der Kredse, for hvem Uviljen mod Tyskland var saa altbeherskende, at de fristedes til at opfatte den ligelige Neutralitetspolitik, der førtes, som tyskvenlig. Tidlig bragte Blade som »Hovedstaden«, »København« og »Vort Land« Artikler, der angreb eller spottede Ministeriets Neutralitetspolitik, »Neutralitetsvrøvlet«, som det hed i »Vort Land«. Tit antydedes det, at Udførselstilladelserne beherskedes af Tilbøjeligheden til at begunstige Tyskland. Men navnlig vendte man sig mod Ledelsen af de militære Forhold. Allerede i September 1914 angreb Dr. polit. *K. A. Wieth-Knudsen* i »Studenterhjemmet« Storebælts-Spærringen som »et groft Brud paa vor Neutralitet«; kort efter tryktes Foredraget og uddeltes i ret vide Kredse; det førte til et Sagsanlæg, der endte med en Misbilligelse uden Straf. Disse Kredse var dog faatallige.

Ikke blot i disse Kredse, men i langt større Dele af Befolkningen var der imidlertid adskillig Uro om de militære Forhold. Man frygtede, at Ministeriet skulde indskrænke Sikringsstyrken for stærkt, at det ikke vilde optræde kraftigt nok over for Krænkelser af Neutraliteten, at det ikke gjorde nok for Anlæg og Forsyninger. Det var Stemninger, som i ikke ringe Grad fandt Genlyd baade i Højre og Venstre.

Det almindelige Synspunkt for *Bevogtningstjenesten* angaves i Ministeriets Instruks til de militære Myndigheder med Ordene: »Ved eventuelle Neutralitetskrænkelser skal — saavel naar disse skønnes at være tilsigtede, som hvis de synes tilfældige — i ethvert Tilfælde Regeringens Forholdsordre uopholdelig indhentes, og i intet Tilfælde maa der skrides til Angreb uden Regeringens Ordre, medmindre det sker som Forsvar.« Tilfælde, hvor der blev Brug for disse Bestemmelser, indtraf ikke. Kampen førtes paa saa fjerne Valpladser, at der kun skete smaa Begivenheder i danske Farvande. Af og til færdedes i Kattegat tyske Torpedofartøjer og engelske Undervandsbaade. I Oktober 1914 hændte det, at en engelsk Undervandsbaad Nord for Sjælland affyrede to Torpedoer mod en dansk Undervandsbaad i den Tro, at den var tysk; men man ramte ikke, og den engelske Regering udtalte bagefter en Beklagelse af Fejltagelsen. En alvorligere Begivenhed fandt Sted i August 1915. I England og Frankrig skreves og taltes der en Del om, at man burde forsøge at trænge ind i Østersøen for at faa Forbindelse med Rusland. Muligheden derfor var imidlertid yderst ringe. Store Skibe kunde kun gaa gennem Storebælt; her maatte de danske Spærringer først ryddes bort; Danmark kunde ikke hindre det, men nogen Tid vilde det

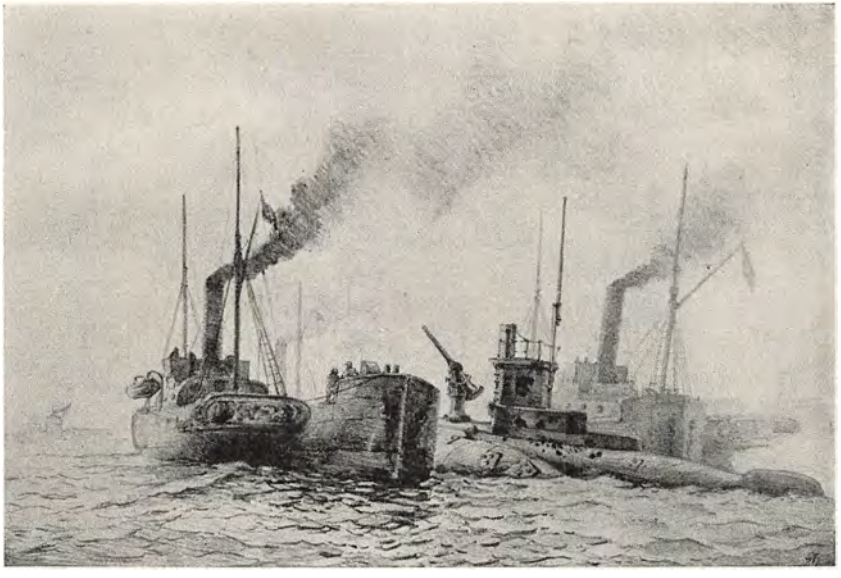

»E. 13« bugseres ind til København 3. September 1915.
Samtidig Tegning af Oscar Bojesen. Frederiksborg.

tage. Paa den anden Side vilde man møde tyske Spærringer, Undervandsbaade og den tyske Kampflaade, og slap man ind i den vestlige Del af Østersøen, vilde man dog blive standset i det smalle Farvand mellem Lolland og Fehmarn, som Tyskerne beherskede fra Fehmarn. Et alvorligt Forsøg paa at trænge ind i Østersøen kunde blive skæbnesvangert for den engelske Flaade. Indtrykket deraf styrkedes i Foraaret og Forsommeren 1915 ved de mislykkede Forsøg ved Dardanellerne. I Stedet søgte man nu at faa nogle Undervandsbaade ind i Østersøen for at forulempe den tyske Flaade her. Nogle slap igennem, men en af Baadene »E. 13« strandede i August 1915 paa Saltholmen. Danske Skibe nærmede sig straks; efter Reglerne skulde den jo tilbageholdes, og dens Mandskab interneres. Før de danske Skibe kom frem, fyrede imidlertid en tysk Torpedobaad, der var i Nærheden, paa »E. 13«; denne kom straks i Brand, hvorpaa den tyske Torpedobaad i stor Hast trak sig tilbage; Besætningen paa »E. 13« sprang over Bord, omtrent Halvdelen omkom, 16 reddedes af de danske Skibe og interneredes paa Orlogsværftet. Den danske Regering protesterede i Berlin og modtog en Undskyldning; fra engelsk Side anerkendtes de danske Bestræbelser for at afværge eller bøde paa Ødelæggelsen.

Den store *Sikringsstyrke* kostede mange Penge, og Indkaldelserne

lagde en tung Byrde paa Befolkningen; mange af de indkaldte var jo Familieforsørgere; der ydedes Familierne Understøttelse af Hjælpekasserne, men det afbødede langt fra det Tab, mange led ved Afbrydelsen af deres daglige Virksomhed. Den Iver, der oprindelig var for at faa indkaldt saa mange som mulig, afløstes derfor hurtig af et vidt udbredt Ønske om Indskrænkning i Antallet af indkaldte. Fra militær Side modsatte man sig ivrigt Indskrænkning, og i Venstre og Højre var man, selv om mange delte Ønsket om Indskrænkning, af den Opfattelse, at den ikke burde ske, medmindre de øverste militære Myndigheder fandt det forsvarligt. Ministeriet ønskede Indskrænkningen, men ansaa det for nødvendigt, at der forinden naaedes Forstaaelse mellem de politiske Partier, saa ikke Strid mellem disse kunde vække de krigsførendes Interesse derfor.

Foreløbig søgte Ministeriet at bøde paa Vanskelighederne ved *Ombytninger* inden for Mandskabet. I Oktober foregik en mindre Ombytning med lidt Nedgang i Styrken. For at muliggøre Ombytning i større Omfang planlagdes tidligere Indkaldelse af næste Aars Rekrutter. Forslaget herom forelagdes i Folketinget, hvor det gav Anledning til en almindelig Forhandling om de militære Forhold allerede i 1914. Partiernes Ordførere lagde stærkt Vægt paa, at hele Ansvaret for de militære Forhold maatte hvile paa Ministeriet. Forsvarsministeren svarede, at Ministeriet var rede til at tage sine Beslutninger ud fra »et Skøn over samtlige Forhold« og til at bære Ansvaret derfor. Han fortsatte: »Ved disse samtlige Forhold tænker jeg for det første paa den Tilstand, der paa ethvert givet Tidspunkt findes i Europa. Jeg tænker dernæst paa den Ordning af Forsvarsvæsenet, som faktisk findes i Danmark, og de Følger, som den drager med sig. Og jeg tænker endelig paa det tredje Hensyn, at vi paa ethvert Tidspunkt har en saadan Ordning herhjemme, at den kan bidrage til at holde det militærpolitiske Spørgsmaal i Ro her i Landet.« Ombytningen fandt Sted i Januar, og siden skete lignende Ombytninger med et Par Maaneders Mellemrum. Desuden bestemtes i Januar 1915, at 15 pCt. af de indkaldte regelmæssig skulde have Orlov; den tilstedeværende Styrke formindskedes derved med 8—9000 Mand. Desuden indførtes den Ordning, at indkaldte kunde faa Udsættelse til senere Indkaldelse, hvis det havde særlig Betydning for deres Erhverv. I Foraaret 1915 indskrænkedes dernæst Antallet af indkaldte med nogle Tusind Mand.

Efterhaanden foregik Anlæg af *Skyttegravslinier* i det københavnske Fæstningsterræn. Det hørte med til Fæstningens Beredskab, og Planer dertil forelaa udarbejdet i Tilknytning til Loven af 1909. Arbejdet varede meget længere end forudsat. En Gruppe særlige Anlæg

foretoges for privat indsamlede Penge. Det var i Dyrehaven, hvor det meget omtalte »Hul i Nordfronten« fandtes. Anlæggene blev af solidere Beskaffenhed end andetsteds, men ogsaa de var beregnede paa at fjernes, saa snart rolige Forhold indtraadte.

Med megen Iver drøftedes tidlig i interesserede Kredse Spørgsmaalet om *Hærens Forsyninger*. Disse var ved Krigens Udbrud meget smaa. Det gjaldt ikke mindst Ammunitionen baade til Geværer og Kanoner. De militære Myndigheder havde i Aarene efter 1909 stillet Krav om øgede Bevillinger dertil, men uden Resultat. Nu iværksattes Anskaffelser i det Omfang, Forholdene tillod, men fra Folketingets Venstre rejstes tidlig det Spørgsmaal, om Anskaffelserne fremmedes tilstrækkeligt.

Efteraaret igennem var der nogenlunde Ro om de militære Forhold, men Uroen gærede stadig, og ved det ny Aars Begyndelse syntes den at bryde igennem. I nogle Blade rejstes en heftig Diskussion om *Disciplinen i Hæren*. I forskellige Tilfælde havde i Efteraarets Løb Officerer udtalt sig uforsigtigt over for Mandskabet; Forsvarsministeren havde grebet ind i disse Tilfælde, ligesom han greb ind i andre Tilfælde, hvor der førtes Klager over Behandlingen af Mandskabet. Dette ansaa man i nogle Kredse for svækkende for Disciplinen. En af Sagerne gav i Marts Anledning til en ret skarp Forhandling i Landstinget mellem konservative Talere og Forsvarsministeren. Dernæst opstod mellem enkelte Højre- og Venstreblade og enkelte radikale og socialdemokratiske Talere en Diskussion om, hvorledes de militære Kræfter i givet Fald skulde bruges. For at bringe denne Debat til Ophør, rejste en af Højres Folketingsmænd, *J. Wulff*, i Marts 1915 efter forudgaaende Meddelelse til Ministeriet en Forespørgsel til dette om dets Opfattelse af de trufne Foranstaltninger. Forsvarsministeren svarede: »Det er under en Krig som den, der nu føres i Europa, for Danmark som for andre neutrale Stater nødvendigt, at Regeringen holder de militære Midler, hvorover Landet raader, saaledes beredte, at de i fornødent Fald kan anvendes til at haandhæve de Rettigheder og opfylde de Forpligtelser, Danmarks Stilling som neutral Stat medfører. Ud fra denne Opfattelse har Regeringen handlet. De militære Foranstaltninger, der er trufne — Mineudlægningerne, Indkaldelserne, visse Armeringsarbejder o. s. v. — har vi udfra en Bedømmelse af samtlige ydre og indre Forhold, som her maa komme i Betragtning, anset for nødvendige. Ellers vilde vi ikke have paalagt Befolkningen de store Byrder og Staten de store Udgifter.« Om de tre afgørende Hensyn sagde han: »Det første er Hensynet til den Tilstand, der paa ethvert givet Tidspunkt findes i Europa. Det næste er Hensynet til den Ordning af vort

»Munch og Wulff. Nyeste Rigsdagsfilm . . .«
»Venskab er dog det egentlige! — Du og jeg, vi er rigtige Venner!«.
Satirisk Tegning i »Klods Hans«, 2. Februar 1915.

Militærvæsen, der faktisk bestaar: Københavns Befæstning, den lovfæstede Hærorganisation o. s. v. Ganske uanset hvilken Mening man har om, hvorledes dansk Militærvæsen burde have været ordnet, er det en Selvfølge, at enhver Regering maa handle paa Grundlag af den Ordning, som nu en Gang findes, søge at anvende den paa den forstandigst mulige Maade. Og endelig maa der tages et tredie Hensyn: Regeringen maa optræde saaledes, at der paa dette Omraade skabes Mulighed for et Samarbejde mellem de forskellige Partier i Rigsdagen.« »Dertil hører, at der ogsaa tages et rimeligt Hensyn til disse Partier, hvis Opfattelse af de militære Spørgsmaal i saa mange Henseender er forskellig fra vor. . . .« »Det er en Kendsgerning, at der i det danske Folk er meget forskellige Anskuelser om, hvor-

ledes Art og Omfang af vort Militærvæsen burde være. Men vi handler klogt og gavnligt for vort Fædreland, naar vi, medens Krigen raser i Europa, lader disse Modsætninger træde i Baggrunden for at samle Kræfterne om Løsningen af den Opgave, som vi alle er enige om er den største Opgave, det danske Folk har i denne Tid: at føre Danmarks Rige frit og uskadt gennem den mægtige Krise, den civiliserede Verden nu gennemlever, med Bevarelse af et fredeligt og godt Forhold til alle de stridende Magter.«

Efter denne Forhandling var der i nogle Maaneder stille om de militære Spørgsmaal.

5. Grundlovssagens Løsning.

Saa snart der var faldet blot nogenlunde Ro over Forholdene udadtil, meldte Tanken sig atter om at bringe *Grundlovssagen* til Løsning. Men det var klart, at dette kun kunde ske, hvis en betydelig Del af Højre kunde inddrages i Forhandlingen. Venstre vilde i hvert Fald ikke under Krigssituationen gennemtvinge Grundlovsændringer mod hele Højre, og i Ministeriet erkendtes det, at en Grundlovsforandring mod et af Partierne ikke stemmede med det Samarbejde paa andre Omraader, Forholdene krævede. Inden for Højre var der imidlertid et Ønske om at komme til et Resultat; man regnede med nu at kunne naa bedre Vilkaar end ved Krigens Slutning, navnlig en mere tilfredsstillende Valglov end den, Venstre i 1914 havde sat som Betingelse for Tilslutning til Grundlovsforandringen. Allerede i December 1914 nævnede en af Højres Rigsdagsmænd, *P. Rasmusen,* over for Konseilspræsidenten Muligheden af en Overenskomst. I Marts kom det til Forhandling mellem tre Højremænd: P. Rasmusen, Ellinger og Abrahamsen og tre af Ministrene: Zahle, Brandes og Rode. Det Ønske, der nu syntes det vigtigste for Højre: en Valgordning, der bedre sikrede Partiernes ligelige Repræsentation, deltes af Ministeriet og dets Parti. Derimod var der andre Ønsker fra Højres Side, der kun daarligt stemmede med Ministeriets og Folketingsflertallets Ønsker. Men til sidst lykkedes det at tilvejebringe et Forslag, der syntes egnet til Forhandlingsgrundlag mellem alle Partier. Den 24. Marts meddeltes Forslaget til Medlemmerne af det Fællesudvalg, der i Samlingen 1913—14 havde været nedsat om Grundlovsforslaget, og samme Dag forelagdes det i Partierne. Inden for Venstre var Kl. Berntsen og N. Neergaard ivrige for Forhandling paa dette Grundlag; i Socialdemokratiet og det radikale Venstre var der vel nogen Betænkelighed, men man var rede til Forhandling; af Højre var et Flertal for,

»Grundlovens Fædre«.
Maleri af Herman Vedel, 1918. Rigsdagen.

1. C. M. Rottbøll.
2. I. C. Christensen.
3. J. Hassing Jørgensen.
4. E. G. Piper.
5. Th. Stauning.
6. Ra. Andersen.
7. M. N. Slebsager.
8. P. Munch.
9. Eduard Larsen.
10. Poul Rasmusen.
11. A. I. C. Abrahamsen.
12. Edvard Brandes.
13. A. H. F. C. Goos.
14. Herman Trier.
15. Alfr. Christensen.
16. Th. Povlsen.
17. I. Jensen-Sønderup.
18. F. H. J. Borgbjerg.
19. Klaus Berntsen.
20. N. Th. Neergaard.
21. C. Th. Zahle.
22. Ove Rode.
23. H. A. Hammerich.
24. H. O. G. Ellinger.
25. Jørgen Pedersen.
26. C. A. V. Slengerik.
27. K. M. Klausen.
28. Niels Andreasen.
29. Harald Jensen.
30. Poul Christensen.

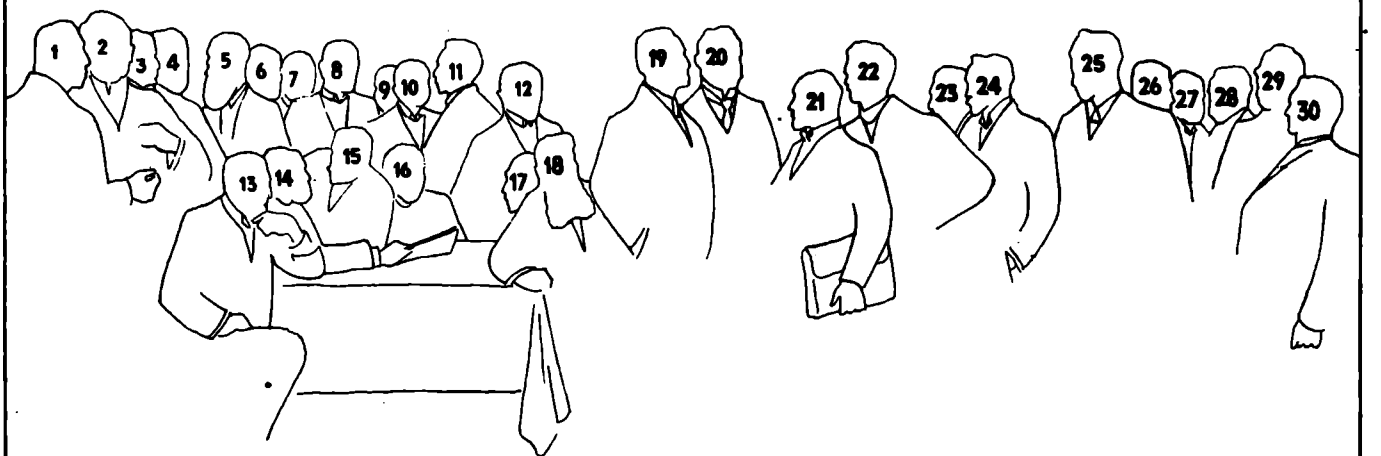

»Grundlovens Fædre«.
Maleri af Herman Vedel, 1918. Rigsdagen.

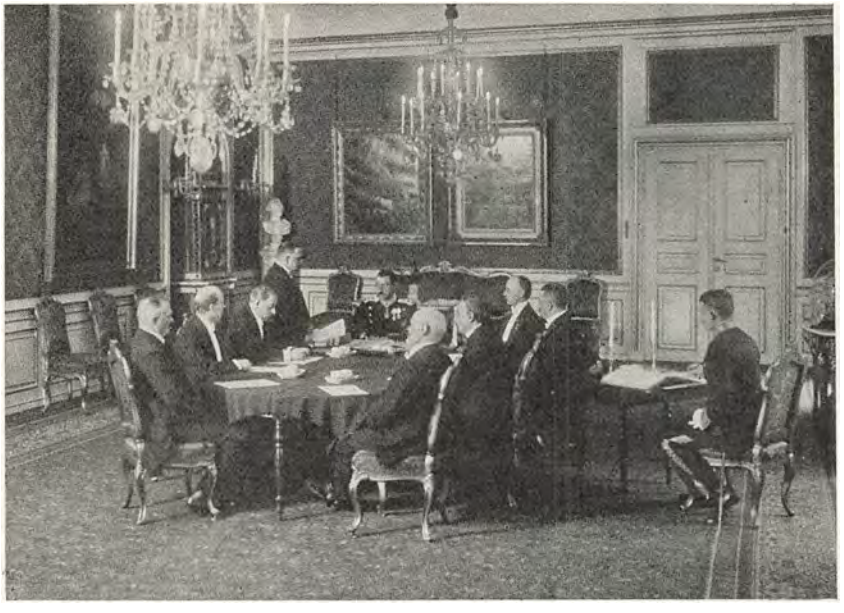

Grundloven underskrives i Statsraadet den 5. Juni 1915.
Elfelt fot.

et Mindretal imod; de Frikonservative var for. Efter godt 14 Dages meget besværlige Forhandlinger kom man til Rette. Hovedændringerne i Forhold til Forslaget af 1914 blev disse: 1) Landstinget skulde bestaa af 72 Medlemmer, hvoraf 18 skulde vælges af det afgaaende Landsting ved Forholdstalsvalg, 2) det skulde fastslaas i Grundloven, at Valgloven skulde sikre en ligelig Repræsentation for Partierne, 3) 25 Aars Valgretsalder skulde træde i Kraft gradvis i Løbet af 4 Valgperioder, 4) ved første Valg skulde Kravet om 35 Aars Valgretsalder til Landstinget ikke gælde dem, der havde Valgret ved Bekræftelsesvalget, 5) Kommissioner og Statsrevisorer skulde vælges af et Fællesudvalg af de to Ting, 6) en Trediedel af Folketinget skulde kunne kræve Ekspropriationslove udsat til efter næste Folketingsvalg, 7) Forældres Ret til ikke at sætte deres Børn i Folkeskolen, naar de paa anden Vis skaffede dem tilsvarende Undervisning, grundlovsfæstedes, 8) til Grundlovsændring skulde foruden den dobbelte Rigsdagsvedtagelse høre en Folkeafstemning, hvor Flertallet af dem, der stemte, og 45 pCt. af alle Vælgere stemte for. Endelig skulde tilføjes en Bestemmelse om, at den ny Grundlov først skulde træde i Kraft et Aar efter dens Vedtagelse, og at denne Tidsbestemmelse skulde kunne ændres ved Lov. Meningen var at undgaa Valg under Krigen.

i begge Ting/ og Regeringen vil fremme Sagen/ opløses Rigsdagen/ og almindelige Valg foregaar baade til Folketinget og til Landstinget. Vedtages Beslutningen af den efter Valget følgende ordentlige eller overordentlige Rigsdag/ bliver den inden et halvt Aars Forløb at forelægge Folketingsvælgerne til Godkendelse eller Forkastelse ved en direkte Afstemning. Denærmere Regler for denne Afstemning fastsættes ved Lov. Mar et Flertal af de i Afstemningen deltagende og mindst 45 pCt. af samtlige Vælgere afgivet deres Stemme for Rigsdagens Beslutning/ og stadfæstes denne af Kongen/ er den Grundlov-

MIDLERTIDIGE BESTEMMELSER

1 De 18 Medlemmer af Landstinget og deres Stedfortrædere/ der ifølge § 36 skal vælges af en særlig Valgforsamling/ vælges første Gang af det Landsting/ der/ efter at grundlovsmæssig Opløsning af Rigsdagen har fundet Sted/ paa ny har vedtaget Grundlovsforslaget. Straks efter/ at Grundloven er stadfæstet/ tages der Bestemmelse om/ hvor mange af de 18 Medlemmer det første Gang tilkommer hvert Parti at vælge.

Denuværende af Kongen udnævnte Medlemmer bevarer deres Sæde i Landstinget i Stedet for et tilsvarende Antal af de 18 landstingsvalgte Medlemmer efter følgende Regel:

De af Kongen udnævnte Medlemmer betragtes som valgte af de Grupper/ hvor de har fundet Optagelse/ i den Rækkefølge/ hvori deres Udnævnelse til Medlemmer af Landstinget er sket/ og i det Omfang/ som Gruppens Krav paa forholdsmæssig Andel i de 18 Medlemmer tilsteder.

Saafremt et af de af Kongen udnævnte Medlemmers Mandater bliver ledigt i Tidsrummet mellem Kongens Stadfæstelse af Grundloven og dens Ikrafttræden/ bliver ingen ny kongelig Udnævnelse af Landstingsmedlem at foretage.

2 Paa Folketingsvalglisterne for det første Valg/ der foretages efter nærværende Grundlovs Regler/ og de følgende tre Aars Valglister optages/ uanset Bestemmelserne i § 30/ kun de Mænd og Kvinder/ der har fyldt deres 29de Aar/ paa Valglisten for det femte og de derefter følgende tre Aar optages de Mænd og Kvinder/ der har fyldt deres 28de Aar/ og saaledes fremdeles hvert fjerde Aar en ny Aargang indtil den i § 30 fastsatte Valgretsalder.

Uanset Bestemmelsen i § 34 om den Alder/ der betinger Valgret til Landstinget/ skal enhver/ som har været optaget paa de Valglister/ der har været brugte ved det i Menhold til § 95 i Danmarks Riges gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849 foretagne Opløsningsvalg af Rigsdagen/ medtages paa de nye Valglister/ der affattes til Brug ved det førstkommende Valg til Landstinget efter nærværende Grundlov/ forsaa vidt vedkommende i øvrigt opfylder Betingelserne i saa Menseende.

3 Med Mensyn til Rettergangsmaaden ved Rigsretten gælder/ indtil en ny Lov udkommer/ Lov af 3. Marts 1852 med de Lempelser/ som nærværende Grundlovs § 66 gør fornødne.

4 Den i § 71 indeholdte Bestemmelse/ at Dommerne ikke kan afsættes uden ved Dom/ ej heller forflyttes mod deres Ønske/ skal ikke være anvendelig paa de nuværende Dommere/ som tillige har administrative Forretninger.

5 Indtil en Omordning af den kriminelle Proces er iværksat/ vil den i § 78 omhandlede Indankning af en Fængslingskendelse ske som af en privat Sag/ dog med Ekstrarets-varsel/ ligesom den klagende er fritaget for Brugen af stemplet Papir og Betaling af Retsgebyr. Der bør gives ham Adgang til i Anledning af saadan Paaanke at raadføre sig med en Sagfører/ og nye Oplysninger kan fremlægges for Overretten.

6 Nærværende Grundlov træder i Kraft et Aar efter/ at den er stadfæstet af Kongen. Denne Bestemmelse kan ændres ved Lov. Den første midlertidige Bestemmelse træder i Kraft straks/ naar Grundloven er stadfæstet.

Saa er da nu gældende Ret/ alle til ubrødelig Efterlevelse/ Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1915.

Givet paa Vort Slot Amalienborg den 5. Juni 1915.
Under Vor kongelige Haand og Segl.

Zahle Scavenius Ernst Brandes C. Munch
S. Rein-Nielsen. Knuth Scavenius Jn Rode

De to sidste Sider af den originale Udfærdigelse af den nugældende Grundlov af 5. Juni 1915. ca. 1/3 Størrelse. Rigsdagen.

gen. Et halvt Aarhundredes Strid om Grundloven af 1866 var dermed endt. Efter den ny Grundlov hvilede begge Ting paa den almindelige Valgret, selv om der for Landstingets Vedkommende var Bestemmelser, som tilsigtede at give det en forsigtigere, mere tilbageholdende Karakter end Folketinget. Dagen fejredes overalt i Landet. Kvinderne, der nu fik Valgret og Valgbarhed lige med Mænd, højtideligholdt den ved et *Kvindetog* til Konge og Rigsdag.

6. Partiforhandlinger om Neutralitetspolitik, Militærvæsen og Rigsdagsvalg fra Sommeren 1915 til Sommeren 1916.

Med den ny Grundlovs Vedtagelse var den Opgave løst, for hvis Skyld Ministeriet var dannet. Forholdene havde siden givet det en anden endnu betydningsfuldere Opgave, men det laa dog nu nær at overveje, om der maatte være Mulighed for en anden Regeringsdannelse, der lettere kunde samle Partierne under de vanskelige Forhold. Inden for Ministeriet drøftedes Muligheden af et *Samlingsministerium*, men man var, ikke mindst under Indtryk af Forhandlingerne den 5. August, klar over, hvor svært det vilde være for et saadant at styre i længere Tid. Derimod besluttede man at søge Klarhed over Rigsdagens Stilling til Ministeriet. Dette syntes desmere paakrævet, da Dele af Pressen just nu ivrig angreb Ministeriets *Handelspolitik* og søgte at paavise, at denne begunstigede Tyskland; særlig Opsigt vakte en Udførselstilladelse for nogle Rekylgeværer til det dengang neutrale Bulgarien.

Der optoges da en Forhandling med Talsmænd for de forskellige Partier om en Folketingsudtalelse, der tilsagde Ministeriet Støtte til Gennemførelse af Neutralitetspolitikken. Under Drøftelse deraf udtalte flere af Ministrene, at Forslaget herom var et Spørgsmaal til Partierne om, hvorvidt de ønskede Ministerskifte og ansaa et Samlingsministerium for muligt. Der viste sig ingen Tilbøjelighed dertil; J. C. Christensen besvarede Spørgsmaalet om et Samlingsministerium med nej, men han var uvillig over for en Udtalelse, der gav Ministeriet Tilslutning fra andre end de to Partier, der dannede Flertallet. Til sidst enedes man dog om følgende *Dagsorden:*

»Folketinget beslutter at udtale, at da man fra alle Sider i det danske Folk uden Partiskel er enige om, at enhver Regering maa støttes i Gennemførelsen af en ubetinget og ligelig Neutralitetspolitik, tilsiger Tinget det nuværende Ministerium sin Støtte i dets Arbejde for denne Politik.«

Kvindernes Takkedeputation til Kongen for Grundloven 1915.

Valgloven skulde ændres saaledes, at der i Hovedstaden valgtes 24 Folketingsmedlemmer ved rent Forholdstalsvalg; ude i Landet skulde der være 93 Kredse med Valg efter de gamle Regler, men desuden skulde der være 23 Tillægsmandater, der fordeltes saaledes, at Mandatfordelingen saa nær som mulig kom til at svare til Afstemningen.

Den 22. April vedtoges Grundlovsforslaget i Landstinget; 11 Højremænd stemte imod, een sagde: Stemmer ikke. Dagen derefter fulgte Vedtagelsen i Folketinget med 106 Stemmer mod een Højremand. Der skulde derefter være Rigsdagsvalg, for at Grundlovsforslaget kunde vedtages anden Gang. Alle Partier var enige om, at dette Valg ikke maatte være Kampvalg mellem Partierne; kun i ganske faa Kredse fandt Valgkamp Sted; den ny Rigsdag sammensattes som den gamle, blot med den Forskel, at en Venstremand paa Færøerne erstattedes med en Repræsentant, der gik i Valggruppe med det radikale Venstre.

Den 3. og 4. Juni fandt derpaa den endelige Vedtagelse af *den ny Grundlov* Sted i de to Ting, og *den 5. Juni* underskreves den af Kon-

Men Presseagitationen fortsattes, og den voldte saa megen Vanskelighed for Handelspolitikken, at Udenrigsministeren fandt det fornødent, at der fremsattes Forslag om Straf for Udtalelser, der var egnede til i Udlandet at vække Tvivl om Danmarks ligelige neutrale Holdning, og for Opfordringer til danske Borgere til at krænke de af Neutraliteten følgende Hensyn. Forslaget mødte stærk Modstand fra Venstre og Konservative, men til sidst vedtoges Forbud mod ubeføjet at beskylde Statsmyndigheder for Partiskhed i Afgørelse af Indførsels- og Udførselsspørgsmaal samt mod »at ophidse Befolkningen mod en krigsførende Nation«.

Nu traadte imidlertid *det militære Spørgsmaal* atter i Forgrunden. Meddelelser fra de Forenede Stater skabte i de militære Kredse den Forventning, at man derovre kunde faa et betydeligt Antal Patroner, eventuelt sammen med Geværer. Hos Folketingets Flertal var der ingen Mulighed for at faa den fornødne Bevilling, 5 Millioner Kr., medmindre Beløbet indvandtes ved Indskrænkning af Sikringsstyrken. Overkommandoen fraraadede som sædvanlig Indskrænkninger, men det var klart, at der ikke vilde blive Tale om Demonstration derimod ved Afskedsbegæring, hvis Indskrænkningen gennemførtes sammen med Patronkøbet. Forsvarsministeren forelagde da gennem Finansudvalgene Partierne Forslag om, at Købet skulde finde Sted, men at der ved de to følgende Ombytninger skulde ske en Indskrænkning af de indkaldtes Tal med 13 000 Mand; derved vilde de 5 Millioner hurtig blive indvundet, og der vilde blive opnaaet en stor Lettelse for Befolkningen. Der var ved Ombytninger i Foraaret foregaaet en Formindskelse i Antallet af indkaldte med nogle Tusind; ved den nu foreslaaede Indskrænkning vilde Antallet af indkaldte i Løbet af Sommer og Efteraar komme ned omkring 35 000. Det vilde derved og ved Fremme af Rekrutuddannelsen blive muligt at ordne det saaledes, at ingen genindkaldtes uden at have været 5 Maaneder hjemme. I Partierne rejstes ingen Modstand mod Forslagene, men man betonede stærkt, at begge Dele maatte ske paa Forsvarsministerens Ansvar; Partierne lovede kun at godkende Bevillingen og ikke volde Strid om Indskrænkningen. I Sommeren 1915 vedtoges endvidere en Lov, hvorved der gaves Ministeriet Bemyndigelse til at indkalde Aarets »Frinumre« for saaledes at øge den Styrke, der kunde bruges til Afløsning af de indkaldte.

I Efteraaret 1915 begyndte i Dele af Pressen en ny Bevægelse for større *Materielanskaffelser* til Hær og Flaade. Man angreb navnlig de højere Officerer, fordi de ikke stillede deres Krav med tilstrækkelig Styrke; man fordrede enten en Kommission af Teknikere og industridrivende eller en parlamentarisk Kommission, der skulde tilrette-

lægge en »Industriens Mobilisering« for at tilvejebringe de størst mulige militære Leverancer. Ministeriet afviste bestemt dette Krav, sikker paa, at saadanne Kommissioner kun kunde bringe øget Strid mellem Partierne. Højre indbragte da Forslag i Landstinget om, at dette skulde nedsætte en parlamentarisk Kommission. For at bringe Klarhed over Rigsdagens Stilling holdtes den 22. Oktober et lukket Møde, hvor Forsvarsministeren gav en samlet Redegørelse for de Anskaffelser, som var sket eller i Færd med at foregaa. Her meddeltes det tillige, at de militære Myndigheder i Stedet for den planlagte ydre Linie af Skyttegravsanlæg ved København foreslog en Skyttegravslinie mellem Køge Bugt og Roskildefjord, den saakaldte *Tunestilling*. Forsvarsministeren udtalte, at han var rede til at foretage den foreslaaede Ombytning af de to Linier, hvis Partierne godkendte dette. Det skete, og med Hensyn til Forsyningerne faldt der efter Meddelelserne i det lukkede Møde nogenlunde Ro over Sindene. Højre fastholdt vel Forslaget om en Landstingskommission, men Interessen derfor var kølnet, og Venstres Leder i Landstinget *Jørgen Pedersen* afviste Kommissionsforslaget som egnet til at skabe »ulykkebringende Splid«. Efter Aftale med Forsvarsministeren stillede han en Dagsorden, der erklærede Kommissionen for overflødig og skadelig, og denne vedtoges med 32 Stemmer mod 20; Venstre, Radikale og Socialdemokrater stemte for, Højre imod, de Frikonservative stemte ikke.

Da Militærspørgsmaalet paa ny dukkede op i Diskussionen ikke længe efter, var det i ny Skikkelse. Hidtil havde man klaget over, at Ministeriet stillede sig for afvisende over for militære Krav. Nu begyndte man fra Venstres Side at hævde, at de trufne Foranstaltninger viste, at Ministeriet nu indsaa, at Venstre havde haft Ret ved Gennemførelsen af Militærlovene af 1909. Dette bestredes skarpt af Radikale og Socialdemokrater, der hævdede, at Foranstaltningerne skyldtes en loyal Gennemførelse af gældende Lovgivning og Ønsket om at holde Fred mellem Partierne, men ingenlunde en Overbevisning om, at det var heldigt at have saa stort et Militærvæsen, som Lovene af 1909 medførte, eller nogen Tro paa, at dette Militærvæsen kunde yde et virkeligt Forsvar for Landet. Sammen dermed gik fra de samme Kredse som tidligere en stedse ivrigere Kritik af Udførselstilladelser, som man ansaa for bestemte af Tyskvenlighed, og en stedse mere ubehersket Tone i Omtalen af Krigsbegivenhederne. Udenrigsministeren diskuterede Gang paa Gang disse Vanskeligheder ved Pressemøder eller med Redaktører enkeltvis; de fleste af dem var rede til at gøre deres Bedste for at overvinde Vanskelighederne, men

det lykkedes kun ufuldstændigt; og enkelte Redaktører nægtede at følge de Opfordringer, der rettedes til dem.

Ind i alt dette løb en begyndende Diskussion om, hvorvidt der skulde holdes *Valg* i Forsommeren 1916. J. C. Christensen havde straks efter Grundlovens Vedtagelse anbefalet at fremskynde Valgene. Men andre ansaa en Valgkamp for uheldig, og Følelsen deraf styrkedes ved Diskussionen om Militærvæsen og Handelspolitik. I Januar 1916 henvendte *det konservative Folkeparti,* der var dannet ved Sammenslutning af Højre og Frikonservative, sig til Ministeriet med Opfordring til at søge Valgene udsat. Der var vel i konservative Kredse Bekymring ved at se Militærvæsnet under radikal Ledelse, men den opvejedes af Uviljen mod Ministerskifte under de vanskelige Forhold. »Under Forhold som de nuværende«, hed det i Partiets Henvendelse, »maa det være Maalet for Landet at føre en Politik, der saa meget som muligt kan virke samlende, men i Valgkamp kommer *det* i Forgrunden, der skiller og splitter. Det ligger ogsaa lige for, at offentlig og saare let lidenskabelig Diskussion paa Vælgermøder Landet over om vore Forsvarsforanstaltninger til Neutralitetens Hævdelse, om vor Handelspolitik og Landets Stilling under denne og andre dermed i Forbindelse staaende Spørgsmaal kan faa en Karakter, hvorved der gøres Landet en Skade, imod hvilken det, at man udskyder et Valg, der kan udskydes, er for intet at regne.«

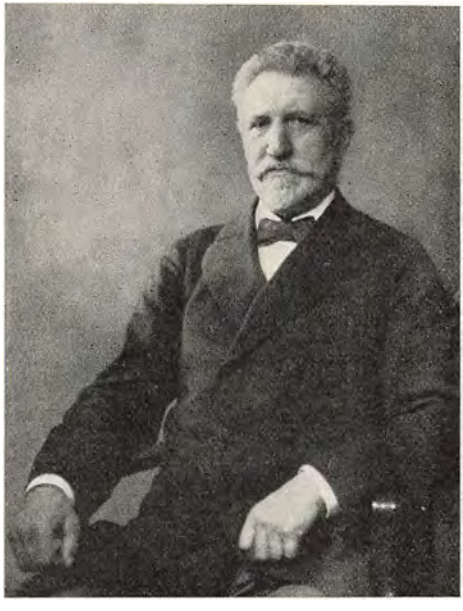

Landstingsmand E. Piper.
Det konservative Folkepartis Formand 1916—28.
Fotografi fra 1920.

I Venstre havde den modsatte Opfattelse Overtaget. Ikke blot J. C. Christensen, men ogsaa Kl. Berntsen ønskede Valg straks efter 5. Juni 1916. Et Par Dage efter de Konservatives Henvendelse vedtog Partiet en Udtalelse herom, idet man tilføjede, at hvis Ministeriet ønskede Udsættelse, var man villig til at overveje Spørgsmaalet paa Grundlag af de Oplysninger, Ministeriet kunde forelægge. Ministe-

riet spurgte da det konservative Parti, om det herefter fastholdt sit Ønske. Partiet svarede ja, og Ministeriet sammenkaldte derfor det Udvalg, der i Foraaret 1915 havde drøftet Grundlovsspørgsmaalet, samt de Partiledere, der ikke var Medlemmer af dette. Her tilskyndedes Ministeriet fra flere Sider til at foranledige et lukket Møde om Spørgsmaalet. Ved dette, der holdtes den 7. Februar, opfordredle det konservative Parti Forsvarsministeren og Udenrigsministeren til at udtale sig om Sagen. De to Ministre fremhævede begge Vanskelighederne ved en Valgkamp om Militærspørgsmaalet og Neutralitetspolitikken, men tilføjede, at Udsættelse ikke hjalp, hvis den skete mod et af Partierne, der da alligevel vilde fortsætte den allerede indledede Valgkamp. Mødet løb ud i en ret skarp Diskussion mellem Talere af Venstre og Ministrene om, hvorvidt de trufne Militærforanstaltninger laa inden for eller uden for Forudsætningerne for Lovene af 1909, hvad de viste om Ministeriets Opfattelse og lignende. Det endte med, at Venstre erklærede sig rede til at overveje Spørgsmaalet under Hensyn til Udtalelserne ved Mødet. Ministeriet tilskrev derefter Partierne, at man maatte anse Udsættelse for ønskelig, »saafremt Enighed derom tilvejebringes mellem Partierne«. De Konservative svarede, at de fralagde sig alt Ansvar for en Valgkamp, Socialdemokraterne, at de var for Udsættelse, Venstre, at Ministeriet burde have Initiativet og Ansvaret; hvis det foreslog Udsættelse, vilde Venstre sige: Stemmer ikke. Medens et Nej fra Venstre vilde have medført Valg, bevirkede dette Svar, at der fremsattes Forslag om at udsætte Grundlovens Ikrafttræden til 5. Juni 1917, medmindre et andet Tidspunkt forinden bestemtes ved ny Lov. Forslaget vedtoges i Marts med de tre Partiers Stemmer, medens Venstre ikke stemte.

Ved denne Tid blev Finansministeren angrebet af en haard Lungebetændelse, saa han i nogle Uger var hindret i at deltage i Ministeriets Arbejde. Som Følge deraf udnævntes 20. Marts *Chr. Hage* til Minister uden Portefeuille og midlertidig Finansminister, og da Edv. Brandes blev rask nok til paa ny at overtage Finansministeriet, overtog Chr. Hage Handelsministeriet, der hidtil havde været ledet af Trafikminister *Hassing Jørgensen.* Samtidig hermed deltes Kultusministeriet i et Undervisnings- og et Kirkeministerium; *S. Keiser-Nielsen* beholdt Undervisningsministeriet, Pastor *Th. Povlsen* overtog Kirkeministeriet. Kort derefter kom en Sag til Afgørelse, hvorom der havde staaet Strid allerede fra det foregaaende Ministeriums Tid. Menighedsraadet i Vaalse Sogn paa Falster havde fremsat Ønske om at faa til Præst Pastor *Arboe Rasmussen,* men da denne havde udtalt Anskuelser, der ikke ansaas for forenelige med Folkekirkens Lære, voldte dette megen Uro i nogle kirkelige Kredse. Bispen i det Stift,

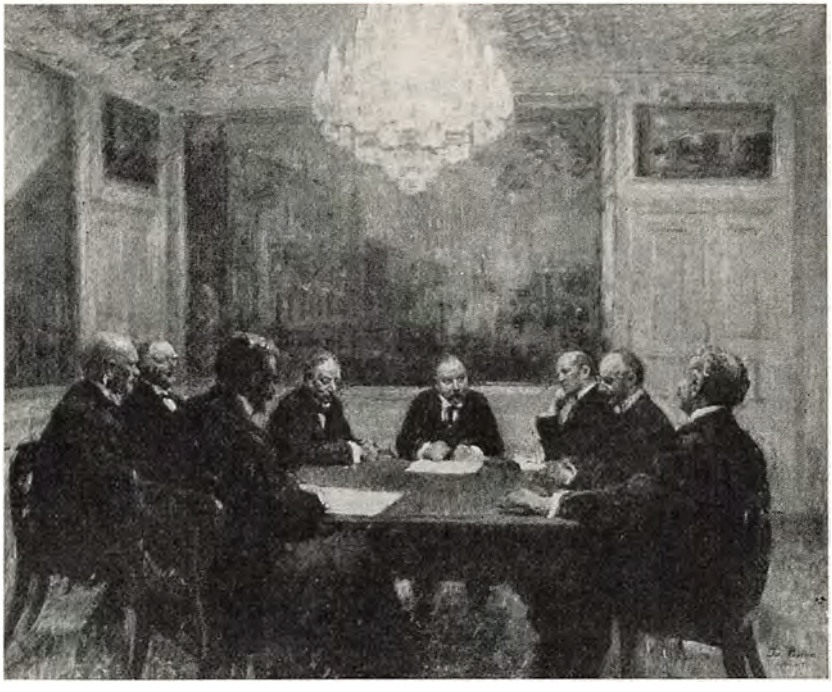

Ministeriet Zahle.
Fra venstre: J. Hassing Jørgensen (med Ryggen til Beskueren), Kr. Pedersen, S. Keiser-Nielsen, Edv. Brandes, C. Th. Zahle, P. Munch, Erik Scavenius, Ove Rode.
Maleri af Jul. Paulsen, 1916—17. Rigsdagen.

hvor Arboe Rasmussen hidtil havde været ansat, rejste efter Beslutning paa et Bispemøde Anklage mod ham til Embedsfortabelse for Udtalelser stridende mod Folkekirkens Lære. Provsteretten frikendte ham, Landemodet dømte ham, men i Maj 1916 frifandt Højesteret ham for Strafansvar som »værende i begrundet Tro«. Det var dermed for Ministeriet givet, at Vaalse Menigheds Ønske maatte opfyldes; men nu nægtede Bispen paa Lolland-Falster at tilstille ham den biskoppelige Skrivelse, der regelmæssig tilsendes ved Indsættelse i Embede. Kirkeminister Povlsen søgte gennemført en Lov, der i saadanne Tilfælde fritog Bisperne for Indsættelse og Tilsyn, men dette modsatte Venstre og det konservative Folkeparti sig. Spørgsmaalet fik da en foreløbig Løsning derved, at Arboe Rasmussen »konstitueredes« i Kaldet, hvilket kunde ske uden Bispens Medvirkning. Bispen nægtede nu at føre Tilsyn med Vaalse, men Aaret derefter lykkedes det Kirkeministeren at komme til Rette med Venstre om en Særlov, der fritog Bispen for Tilsyn med Vaalse. Tilsynet gik over til Ministeren. Loven bortfaldt siden, da Arboe Rasmussen tog sin Afsked.

7. De vestindiske Øers Afhændelse.

Efter at Afgørelsen om Valgenes Udsættelse var truffet i Marts 1916, gik der næsten fem Maaneder med forholdsvis Ro i den indre Politik. Men derefter blussede Striden op med den yderste Heftighed. Det gjaldt Salget af de vestindiske Øer. Allerede i 1913 havde de Forenede Stater over for Ministeriet Zahle rejst Spørgsmaalet om Overtagelse af disse Øer. Ministeriet afviste Henvendelsen; det vilde ikke uden Nødvendighed bringe et saadant Spørgsmaal frem under Grundlovsforhandlingen, selv om de tre »Grundlovspartier« havde været enige om det, da det sidst laa for.

I Oktober 1915 rejste de Forenede Stater imidlertid Sagen paa ny, og man begrundede nu Ønsket om Erhvervelsen rent militært. Det kunde i visse Situationer blive nødvendigt for Staterne at besætte Øerne, selv om det ingenlunde var deres Hensigt at krænke Danmarks Interesser, sagde man. Panamakanalens Fuldførelse og Verdenskrigen var Aarsagerne til Staternes øgede Interesse for Øerne. Omtrent ved samme Tid udbrød der derovre nogle Strejkeuroligheder, foranlediget ved en Negerbevægelse under Ledelse af Negeren *Hamilton Jackson.* Krydseren »Valkyrien« sendtes derover for at holde Orden.

Ministeriet ansaa Spørgsmaalet om Overdragelsen til de Forenede Stater for meget vanskeligt; man frygtede Uvilje i England og Frankrig, og man regnede med Modstand fra de Konservative. Derimod gik man ud fra, at nu som tidligere vilde ikke blot Radikale og Socialdemokrater, men ogsaa Venstre være for Afhændelsen. Men navnlig paavirkedes man af de amerikanske Udtalelser om, at det i givet Tilfælde kunde blive nødvendigt at besætte Øerne. Man ansaa det da for fornødent at optage Forhandlinger, men man krævede en Erstatning paa 100 Millioner Kr., langt mere end der før havde været Tale om, og desuden ønskede man de Forenede Staters Anerkendelse af Danmarks Højhedsret over *hele* Grønland. Saa snart der syntes at være Udsigt til Resultat, henvendte Udenrigsministeren sig dels til Rigsdagens Partiformænd, dels til de to Mænd, der, efter at Salget var strandet under Ministeriet Deuntzer, var gaaet i Spidsen for Forsøgene paa at ophjælpe Øerne, Etatsraad *H. N. Andersen* og Landstingsmand *H. Petersen.* Meddelelserne var fortrolige, kunde ikke bringes videre til Partierne, da det var aftalt med Staterne, at intet maatte komme frem, før Resultat var naaet. Udenrigsministeren kunde da heller ikke forlange Svar paa, om man billigede Afhændelsen, men han fik det Indtryk af Samtalerne, at der var Tilslutning fra Venstre, det radikale Venstre og Socialdemokratiet, og at

der heller ikke vilde blive stærk Modstand fra konservativ Side. Forhandlingerne trak imidlertid ud; en Tid syntes der at skulle udbryde Krig mellem Staterne og Tyskland, og det danske Ministerium mente ikke, at man kunde afhænde Øerne til en krigsførende Stat. Spændingen drev imidlertid foreløbig over, og i Begyndelsen af August 1916 kom Aftalerne i Stand. St. Croix, St. Thomas og St. Jan skulde overdrages de Forenede Stater mod en Betaling af 25 Millioner Dollars; danske Statsborgere paa Øerne skulde kunne vælge, om de vilde blive eller drage bort; de skulde ogsaa, selv om de blev, kunne »optere« for Danmark, saa de blev ved at være danske Statsborgere; de Forenede Stater anerkendte Danmarks Højhedsret over hele Grønland. Den danske Regering havde foreslaaet, at der før Overdragelsen skulde holdes Folkeafstemning paa Øerne, men dette afvistes fra amerikansk Side.

Imidlertid var Rygter om Forhandlingerne begyndt at sive ud, dels i Amerika, dels i Danmark. I Juli, endnu før Forhandlingernes Afslutning, bragte »Kjøbenhavn« Meddelelse derom; »Nationaltidende« spurgte Finansministeren, under hvem Øernes Styrelse hørte, og han dementerede Rygtet i Overensstemmelse med Aftalerne med de Forenede Stater.

Den 4. August, samme Dag, Aftalen undertegnedes i New York, gav Udenrigsministeren i et lukket Møde i Rigsdagen Besked om Forhandlinger og Aftale. Indtrykket af Stemningen var, at der ikke vilde rejse sig betydende Modstand, men dette viste sig snart at være en Fejltagelse. I de følgende Dage satte »Vort Land«, »Hovedstaden«, »Kjøbenhavn« og »Kristeligt Dagblad« ind med en voldsom Agitation. Man angreb med yderste Heftighed Finansministeren for Dementiet og stemplede Opgivelsen af de tre Øer som en national Ydmygelse. Flere og flere af Venstres og det konservative Folkepartis Aviser tog Del i Angrebene, og ogsaa paa Rigsdagen gled Venstre og de Konservative efterhaanden ud i Bevægelsen mod Traktaten. Da Forslag om Overenskomstens Godkendelse forelagdes i Folketinget, stillede de to Partier sig paa det Standpunkt, at denne Sag burde afgøres af en Rigsdag valgt efter den ny Grundlov; J. C. Christensen gav som Grund, at mange i Folket mente, at den burde vente, til Krigen var endt; han foreslog følgende Dagsorden: »Idet Folketinget udtaler, at saafremt Salget af de dansk-vestindiske Øer ikke kan udsættes til efter Krigen, bør Beslutningen om Afstaaelse af Øerne i alt Fald træffes af en Rigsdag valgt i Henhold til den ny Grundlov.« Det forkastedes med 59 mod 44. Radikale og Socialdemokrater foreslog, at Afgørelsen skulde ske ved en Folkeafstemning, saa Vælgerne med fuld Frihed kunde tage Stilling, men dette

tilfredsstillede ikke Venstre, der nu ønskede at fremkalde det Valg, man ikke havde faaet i Foraaret. Folkeafstemningen vedtoges med 62 mod 44, idet en enkelt Konservativ undlod at stemme. Konseilspræsidenten bebudede da, at afvistes Forslaget i Landstinget, vilde der straks blive stillet Forslag om Grundlovens Ikrafttræden. Da Forslaget naaede Landstinget, gik Venstre og Konservative mod Afhændelsen med Undtagelse af Grev Frijs og et Par andre Konservative. I Ministeriet gik man nu ud fra, at Valg maatte blive den eneste Løsning; Radikale og Socialdemokrater traadte i Forhandling om Valgalliance som i 1913. Den Dag, Afstemningen ventedes i Landstinget, bad Kongen imidlertid Konseilspræsidenten undersøge Muligheden af at undgaa et Kampvalg ved Dannelse af et Ministerium af alle Partier. Konseilspræsidenten lod dette meddele i Landstinget, Drøftelsen afbrødes, og der optoges en Forhandling mellem Partierne om et Samlingsministerium.

I det radikale Parti var Opfattelsen den, at de Kredse, der hele Krigstiden igennem havde drevet en ivrig nationalistisk farvet Agitation, nu havde faaet saa stærk Indflydelse i Venstre og det konservative Parti, at et Samarbejde i Ministeriet kun kunde blive kortvarigt, men man gik ind i Forhandlingen. Denne førtes i Dagene 19.—23. August i en Række Møder af Repræsentanter for Partierne. Det radikale Venstre hævdede, støttet af Socialdemokraterne, at til Sikring af den hidtidige Udenrigspolitik og Udlandets Tillid til denne maatte *E. Scavenius* fortsætte som Udenrigsminister og enten han eller Zahle være Konseilspræsident, men man tilbød dog Forhandling om, hvem der skulde være Konseilspræsident, naar han toges inden for Flertalspartierne; man krævede, at disse skulde have Flertallet i Ministeriet, 7 af 13; og endelig krævede man før Ministeriets Dannelse Enighed om, under hvilken Form Afhændelsen af Øerne skulde fremmes; man var villig til Folkeafstemning, før Rigsdagen tog Beslutning. Venstre og de Konservative krævede, at Spørgsmaalet om Øsalget skulde staa aabent, indtil Ministeriet var dannet, og at Ministeriet skulde bestaa af 3 af hvert Parti og en af Kongen udpeget Konseilspræsident, der ikke havde taget fremtrædende Del i Striden; eksempelvis nævnedes Grev Frijs eller Chr. Hage.

Forhandlingerne blev resultatløse, og efter deres Afbrydelse vedtog Landstinget den af Oppositionen i Folketinget foreslaaede Dagsorden; Grev Frijs og hans nærmeste Meningsfæller stemte ikke; de fremhævede, at Forholdene ikke var blevet lettere, siden de i Foraaret havde været med til at kræve Valgene udsat.

Konseilspræsidenten indbragte nu *Forslag om Grundlovens Ikrafttræden;* i Ministeriet og dets Parti var Opfattelsen den, at man nu

var inde i en saadan Kamptilstand mellem Partierne, at et Valg var et nødvendigt Middel til at rense Luften. Men da Grundlovsforslagets Vedtagelse i Folketinget var umiddelbart forestaaende, opfordrede det konservative Folkeparti Konseilspræsidenten til at foranledige, at Delegerede fra Partierne traadte sammen endnu en Gang. Den 6. September forhandledes da paa ny; de Konservative foreslog nu, at der skulde dannes et Samlingsministerium, og at en Kommission af 15 Medlemmer fra hvert Ting skulde afgive en Betænkning om Øsalget, hvorefter der skulde være Folkeafstemning om dette. De tre andre Partier gik ind paa Forslaget om Kommission og Folkeafstemning; Venstre tilføjede, at Samlingsministeriet burde bestaa af 3 af hvert Parti med Chr. Hage som Chef. Men nu kom der Uenighed om den Tid, Valgene skulde udsættes. Venstre krævede, at de kun skulde udsættes, saa længe Samlingsministeriet holdt; det radikale Venstre og Socialdemokratiet erklærede det for udelukket, at man kunde give et enkelt Parti Ret til paa ethvert Tidspunkt, hvor det passede det, at fremkalde Valg; de foreslog, at Udsættelsen skulde gælde til Maj 1918, det Tidspunkt, da Folketingets Valgperiode løb ud. Herpaa strandede Forhandlingerne for anden Gang.

Ministeriet fremsatte nu i Landstinget Forslag om Kommission og Folkeafstemning, saaledes som Partierne under den sidste Forhandling havde været enige om; Senatet i de Forenede Stater havde i Mellemtiden ratificeret Traktaten. Men hverken de Konservative eller Venstre vilde nu tage dette Forslag. Venstre vilde have, at Folkeafstemningen skulde foregaa sammen med næste Folketingsvalg, de Konservative vilde kun have en Kommission, der kunde udtale sig om Sagen. Til sidst gik Sagen til Fællesudvalg. Under Forhandlingerne kom det til et skarpt Ordskifte mellem Indenrigsministeren og Jørgen Pedersen i Landstinget, J. C. Christensen i Folketinget om »de uneutrale Kredse«s Agitation. »Den politiske Situation,« sagde Indenrigsministeren, »hvori vi for Øjeblikket befinder os, og hvori Venstre har opgivet ethvert sagligt Standpunkt til den foreliggende Sag, er fremkaldt af og ved Elementer i Befolkningen, som ikke repræsenterer den af alle Partier her i Rigsdagen hævdede ligelige og absolute Neutralitet. Den er baaret frem med fanatisk Tilslutning og Styrke fra Kredse i Befolkningen, som er absolut uneutrale.« »De har for første Gang efter de to Aars Verdenskrig formaaet ved Stemning at rive med sig, saaledes at dels et Parti, det konservative Folkeparti, har bøjet sig for disse Stemninger og dels et andet Parti, Venstre, har besluttet sig til at bruge dem.« De to Venstretalere klagede bittert over denne Tale om »uneutrale« Kredse.

Medens Sagen var i Fællesudvalg, foreslog Landstingsmand *F. L.*

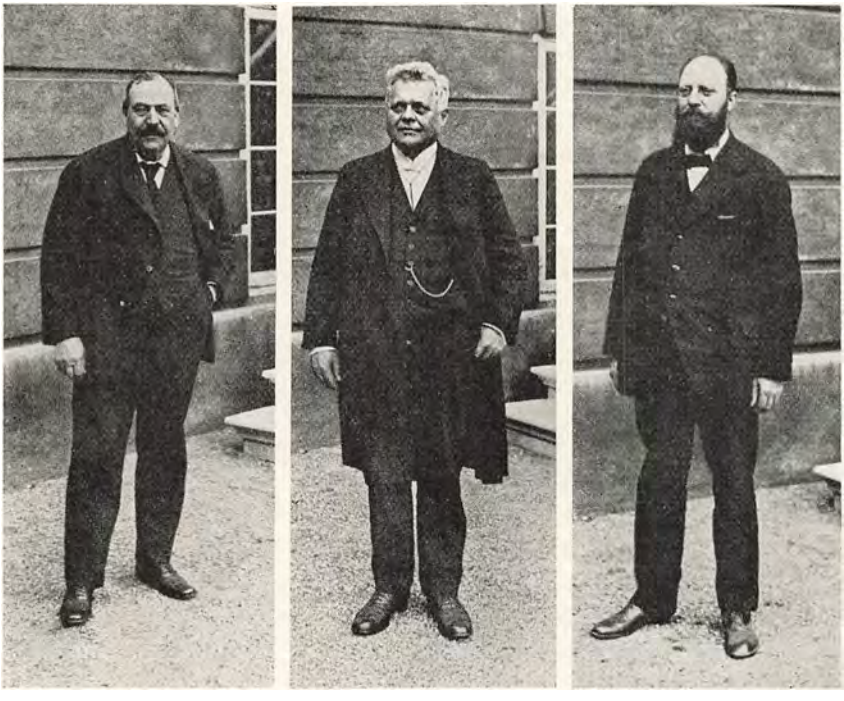

Kontrolministrene Chr. Rottbøll, J. C. Christensen og Th. Stauning.
Fotograferede uden for Rigsdagsbygningen i Fredericiagade 30. September 1916.

Hey efter Tilskyndelse af Grev Frijs, at der i Ministeriet skulde optages en Repræsentant for hvert af de andre Partier som Ministre uden Portefeuille. I Ministeriet og det radikale Parti var der adskillig Tvivl om Virkningen af en saadan Ordning, men man besluttede ikke at afvise den, og de andre Partier sluttede sig alle til den. Det kom nu til Overenskomst i Fællesudvalget: de tre Partier skulde hvert udpege en Minister uden Portefeuille; disse skulde deltage i Ministermøder og Statsraad, de skulde hver for sig have Ret til at kræve Lovforslag og vigtige Regeringshandlinger udsat, til de havde forhandlet med deres Parti derom; Besættelse af højere Embeder skulde behandles i Ministermøder, men ikke gaa til Rigsdagspartierne: Grundlovens Ikrafttræden var jo udsat til 5. Juni 1917; hvis det ved de tre Ministres Deltagelse grundlagte Samarbejde til den Tid bestod, kunde den udsættes paa ny. Den foreslaaede Kommission skulde afgive en Betænkning om Øsalget, og derefter skulde Folkeafstemning finde Sted. Til Medlemmer af Ministeriet udpegede Socialdemokraterne *Th. Stauning,* Venstre *J. C. Christensen,* det konservative Folkeparti *Chr. Rottbøll.* 30. September fandt Udnævnelsen Sted.

Danebrog stryges paa St. Thomas den 31. Marts 1917.

Af Kommissionens 30 Medlemmer anbefalede 23, Radikale, Socialdemokrater, Venstre og en Konservativ, at godkende Traktaten, syv Konservative fraraadede det. Forud for Folkeafstemningen gik en hidsig Agitation. Ret til at deltage havde alle, der efter de nye Regler vilde faa Valgret til Folketinget, altsaa ogsaa Kvinder. En stor Del af Venstre ude i Landet gik sammen med de Konservative mod Salget; man slog navnlig paa de nationale Strenge, saa i Salget en Art Selvopgivelse; fra modsat Side hævdede man, at der var ikke megen Ære ved at beholde Øerne, naar der stadig var Misnøje og Tilbagegang; i 1840 var Indbyggerantallet 41 000, i 1901 30 000, i 1911 27 000; alle Genrejsningsforsøg var mislykkede; Øernes eneste økonomiske Mulighed laa i Tilslutning til de Forenede Stater; derunder pegede man paa, at en privat Afstemning derovre havde givet overvældende Flertal for Overdragelsen, at de tre Øers Koloniraad indtrængende anbefalede den, og at Repræsentanter for Befolkningen derovre, som var kommet hertil i Anledning af Kommissionens Undersøgelse, var ivrige for Traktaten. Agitationen for Salget førtes af Radikale og Socialdemokrater; Venstres Rigsdagsgruppe holdt sig passiv. *Afstemningen* fandt Sted i December 1916; den gav 284 000 Stemmer for, 158 000 Stemmer mod Afstaaelsen; Deltagelsen var betydelig ringere end ved Folketingsvalg; Tallene fra de forskellige Kredse viser, at det radikale Venstre og Socialdemokraterne stemte for, de Konservative imod; Venstre delte sig i tre Grupper: nogle stemte for, andre imod, mange blev hjemme. Da Sagen derpaa kom

til Afstemning i Rigsdagen, gik 8 Venstremænd i Folketinget sammen med de Konservative, men Traktaten billigedes med 90 Stemmer mod 16; i Landstinget godkendtes den med 40 Stemmer mod 19; en Konservativ i Folketinget og nogle enkelte i Landstinget billigede Afstaaelsen.

8. Militærforhandlinger i Efteraaret 1916.

Umiddelbart efter at de tre »Kontrolministre« i September 1916 var optaget i Ministeriet, kom det til en stor Forhandling om ny Indskrænkning af Sikringsstyrken. I Befolkningen voksede Uviljen over Indkaldelserne, der endnu omfattede henved 35 000, hvoraf 6—7000 i Jylland—Fyn, Resten paa Sjælland; Byrden mildnedes vel derved, at 15 pCt. regelmæssig havde Orlov, ved Ombytninger og ved Udsættelser til belejlig Tid, men den følte dog meget tyngende. Desuden var Udgifterne store. Og i nogle, om end snævre militære Kredse begyndte man at tale og skrive om, at det var bedre at give Penge ud til mere Krigsmateriel end til den store Sikringsstyrke; navnlig den tidligere Oberst og Folketingsmand *N. P. Jensen* tog til Orde herfor. Under Finanslovsbehandlingen i Oktober 1916 antydede Neergaard denne Mulighed, og ogsaa fra konservativ Side faldt lignende Udtalelser, selv om man tilføjede, at de militære Myndigheder maatte jo bedømme Muligheden. Forsvarsministeren stillede da i November i Ministeriet, og derpaa efter Ønske i Finansudvalget, Forslag om en Indskrænkning med en Fjerdedel af Styrken; han meddelte, at de militære Myndigheder var skarpt imod, og nævnede, at under Forhandlingen havde den Tanke været fremme, at Orloven kunde indskrænkes fra 15 pCt. til 3—5 pCt., hvilket da skulde ledsages af en Indskrænkning af Styrken paa 10—12 pCt., altsaa omkring 3000. Socialdemokrater og Radikale sluttede sig straks til Forsvarsministerens Forslag om Indskrænkning med en Fjerdedel; de Konservative erklærede, at de kun kunde billige en Indskrænkning, der opvejedes ved Indskrænkning af Orloven, og kun hvis Overkommandoen billigede det; Venstre stillede sig paa samme Standpunkt; J. C. Christensen begrundede det med Overkommandoens Udtalelse, »idet man er gaaet ud fra, at det under Krigen har været Forudsætningen, at der skulde være Enighed mellem alle Faktorer; det vil være uheldigt at gaa til Indskrænkning, som Overkommandoen ikke vil gaa med til, da det vilde volde Vanskelighed for Ministeren og os alle, om den gaar af, ellers kunde man haft Lyst til større Indskrænkning«.

Da der ikke kunde naas Enighed om den store Indskrænkning og

Ministeriet stadig ansaa Enighed for meget betydningsfuldt, gik det i Forstaaelse med Socialdemokrater og Radikale ind paa at nøjes med en Indskrænkning, der svarede til Indskrænkningen i Orloven. I Begyndelsen af 1917 indskrænkedes da Antallet af indkaldte til under 30 000, hvoraf ca. 1000 regelmæssig havde Orlov. Samtidig forkortedes Indkaldelsesperioderne til 2 Maaneder.

9. Handelspolitik og Strid om den indre Økonomi Januar 1915 til Februar 1917.

Medens alle disse politiske Forviklinger stod paa, syntes *de økonomiske* og *materielle Forhold* i Landet i Aarene 1915—16 at udvikle sig gunstigt. Danmark tjente i disse Aar paa Krigen, selv om Fortjenesten i Virkeligheden ikke var saa stor, som man dengang troede. Grundlaget for Omsætningen med Udlandet var skabt ved Aftalerne med England og Tyskland i Efteraaret 1914, men mangfoldige Vanskeligheder meldte sig efterhaanden. De krigsførende Parter skærpede Skridt for Skridt deres Foranstaltninger mod hinanden, og tit ramte de derved danske Interesser; meget Besvær voldte det ogsaa, at man i nogle danske Kredse stadig kritiserede paa en Maade, der maatte vække Mistanke i Udlandet over for den danske Gennemførelse af Aftalerne. Forhandlingen med Udlandet lededes af Udenrigsministeriet, men man fik Støtte fra en Række af de forskellige Erhvervs toneangivende Mænd; hyppig overdroges det disse at føre Forhandlingerne, navnlig i London; blandt dem var Etatsraad *H. N. Andersen,* Ingeniør *Alexander Foss,* Etatsraad *E. Glückstadt,* Bankdirektør *C. C. Clausen,* Landstingsmand *O. C. S. Sonne,* Forstander *Th. Madsen-Mygdal.*

I Januar 1915 kom det til en Forstaaelse med England, hvorved dette opgav sit Krav om at hindre Udførsel af danske Varer til Tyskland, men fastholdt, at Kontrabandevarer kun kunde faa fri Passage til Danmark, naar det ved Udførselsforbud eller paa anden Maade sikredes, at de ikke gik videre til Tyskland.

I Februar erklærede imidlertid Tyskerne, at deres Undervandsbaade *i Farezonen* omkring England vilde sænke engelske Handelsskibe uden Hensyn til Passagerer og Mandskab, og at neutrale Skibe inden for denne Zone var udsatte for at blive sænket ved Fejltagelse, da engelske Skibe formentlig vilde dække sig under neutralt Flag. Den danske Landbrugseksport syntes alvorligt truet herved, men man besluttede at søge den opretholdt, ligesom i det hele at fortsætte Sejladsen paa England. Man opnaaede da ogsaa snart tysk Tilsagn om, at man

»Assessor Thorup er i Telefonen!«
Klausulsagerne paadømtes af Assessor Thorup.
»Blæksprutten«, 1916.

vilde paalægge Undervandsbaadscheferne den største Forsigtighed over for danske Skibe; Torpederinger af disse blev faa, og i de enkelte Tilfælde ydedes Erstatning.

Men alligevel øgedes Vanskelighederne stærkt. 5. Marts besvarede Englænderne den tyske Erklæring med den Bestemmelse, at *alle* Skibe, der førte Varer, som ansaas for bestemte til Tyskland, skulde føres til England, selv om det ikke var Kontrabandevarer. Det førte i Praksis til, at talrige danske Skibe førtes ind til engelsk Havn til Undersøgelse, og tit tilbageholdtes i lang Tid Varer, der kun var bestemte til Danmark. Varer, som ikke var Kontrabandevarer, kunde den danske Stat efter de gældende Regler ikke love at standse, saa de ikke førtes videre. Men i Maj 1915 blev efter lange Forhandlinger truffet en Aftale mellem de engelske Myndigheder og det danske Industriraad og Grosserersocietetet, hvorved disse paatog sig Garanti for, at visse indførte Varer ikke gik videre til Tyskland, mod at Englænderne skulde lette Tilførselen af disse Varer saa meget som muligt. Resultatet blev, at saa godt som al Gennemførsel af Varer til Tyskland ophørte. Det formindskede dansk Forretningsfortjeneste, men var ikke afgørende for den danske Befolknings Vilkaar. Lignende Aftaler var allerede tidligere truffet med Tyskerne med Henblik paa Varer, som kom fra Tyskland til Danmark. Af og til fandt Overtræ-

delser, »Klausulbrud«, Sted; de gav Anledning til megen Omtale og fulgtes af Straffe i Henhold til en Lov af Marts 1916; men i det store og hele førtes Forretningerne paa Aftalernes Grundlag.

I 1916 begyndte Englænderne at rejse Spørgsmaalet om *danske* Varers Udførsel til Tyskland. Det begyndte med nogle private Forhandlinger mellem Andelsudvalget og Englænderne, hvor Udvalgets Forhandlere viste nogen Uforsigtighed. Siden optoges Forhandlingerne i Forstaaelse med Udenrigsministeriet af H. N. Andersen, Sonne og Madsen-Mygdal. Hen paa Sommeren naaede man Enighed om, at de danske Landbrugsorganisationer vedblivende skulde søge at bevare det Forhold mellem Udførselen af Smør, Flæsk og Æg til Tyskland, hvortil man var naaet Aaret før, og at opnaa, at en noget større Del af Kødproduktionen blev brugt i Danmark, saa mindre gik til Tyskland. I Marts 1916 havde Englænderne ophævet Forskellen mellem betinget og ubetinget Kontrabande, men da alle Varer af Betydning i Forvejen var erklæret for ubetinget Kontrabande, var Følgerne ikke store.

Alt i alt lykkedes det baade i 1915 og 1916 at holde Forbindelsen med de krigsførende Lande saaledes i Gang, at der ikke i den samlede Udførsel og Indførsel blev meget væsentlig Forskel fra Mængderne i Aaret før Krigen. Forholdet var dette:

	Indførsel Millioner kg	Udførsel Millioner kg
1913.....	7603	1348
1914.....	7251	1309
1915.....	7865	1133
1916.....	7211	1128

Tilførselen af Brændsel, Korn og Foderstoffer var endnu i disse to Aar tilfredsstillende.

Opgaven var imidlertid ikke løst med at skaffe Omsætning med Udlandet, taalelige Tilførsler og god Forretning for mange. Tilbage stod at sikre, at der opnaaedes en saadan Fordeling af de vigtigste Varer, at Befolkningen havde nogenlunde rimelige Kaar. Denne Opgaves Løsning tilfaldt i første Række Indenrigsministeren. Under Bestræbelserne derfor byggede han navnlig paa den overordentlige Kommissions Forslag, men desuden viste han megen Iver for at tilrettelægge alle Foranstaltninger ved Forhandling med Repræsentanter for de særlige interesserede, ligesom for ude i Landet at udføre de trufne Beslutninger ved Hjælp af stedkendte Mænd. Noget kunde gøres ved Anvendelse af Loven af 7. August 1914 og Justitsministeriets Ret til

at udstede Udførselsforbud, men de vigtigste Foranstaltninger, der krævede Bevillinger, maatte gennemføres ved særlige Love.

En Hovedopgave blev Sikringen af Forsyningen med *Brødkorn.* Ordningen heraf forberedtes i 1915 ikke blot af den overordentlige Kommission, men ogsaa af et særligt *Landbrugsudvalg,* der var oprettet i August 1915 med to Repræsentanter for hver af de store Organisationer: Landhusholdningsselskabet, Landboforeningerne, Andelsudvalget og Husmandsforeningerne. Høsten blev god, og dette lettede det meget at komme til Forstaaelse om Aarets *Kornordning.* En Femtedel af Rugen skulde frigives til Opfodring; der skulde sættes en Maksimalpris paa Rug af 18½ Kr., paa Hvede 19 Kr. Den ny Rugpris, der fastsattes i Enighed, var lavere end den Aaret før saa stærkt omstridte Maksimalpris.

Medens Forhandlingerne stod paa, havde Forstander *Madsen-Mygdal* foreslaaet, at man skulde opgive Maksimalprissystemet, lade Priserne stige frit, men komme den Del af Befolkningen, hvis Indtægt var under et vist meget lavt Beløb, til Hjælp ved at udbetale en Dyrtidsunderstøttelse til Familieforsørgere, der ikke havde selvstændig Forretning. Forslaget fremlagdes ved et privat Møde af Rigsdagens Medlemmer, men fandt ingen Tilslutning; Ministeriet og Flertalspartierne var afgjort imod at dele Folket i to Halvdele, hvoraf den ene modtog Pengehjælp af Stat og Kommune; man ønskede at holde Priserne nede paa et rimeligt Niveau for hele Befolkningen og frygtede den Forvirring i Næringslivet, der maatte blive Følgen af alt for stærk Prisstigning. Venstrepressen viste Interesse for Madsen-Mygdals Forslag, men i Rigsdagen tog ingen til Orde derfor; han selv var kort Tid derefter som Medlem af Landbrugsudvalget med til Aftalen om Aarets Kornordning.

I 1916 viste det sig vanskeligere at naa til Forstaaelse. Tidlig paa Aaret sprængtes Landbrugsudvalget; Husmandsrepræsentanterne saa i ikke ringe Grad Spørgsmaalene fra Forbrugernes Synspunkt, medens de andre Medlemmer saa det fra Frembringernes; til sidst blev Modsætningen saa skarp, at Husmændenes Repræsentanter traadte ud, hvorefter Ministeriet ophørte at betragte Udvalget som Udtryk for Landbruget. En Korntælling i Februar viste, at Beholdningerne var ringere end ventet, og efter Opfordring af den overordentlige Kommission udstedtes i April 1916 Forbud mod Fodring med Brødkorn. Forhandlinger med Landbrugsorganisationerne i Sommerens Løb viste megen Uenighed, men i August kom Indenrigsministeren til Rette med de to Tings Finansudvalg om dette Aars Kornordning. Maksimalprisen paa Rug blev uændret, men der skulde fremtidig ydes en Godtgørelse paa 3 Kr. for hver Td. Korn, der afleveredes til Brødkorn,

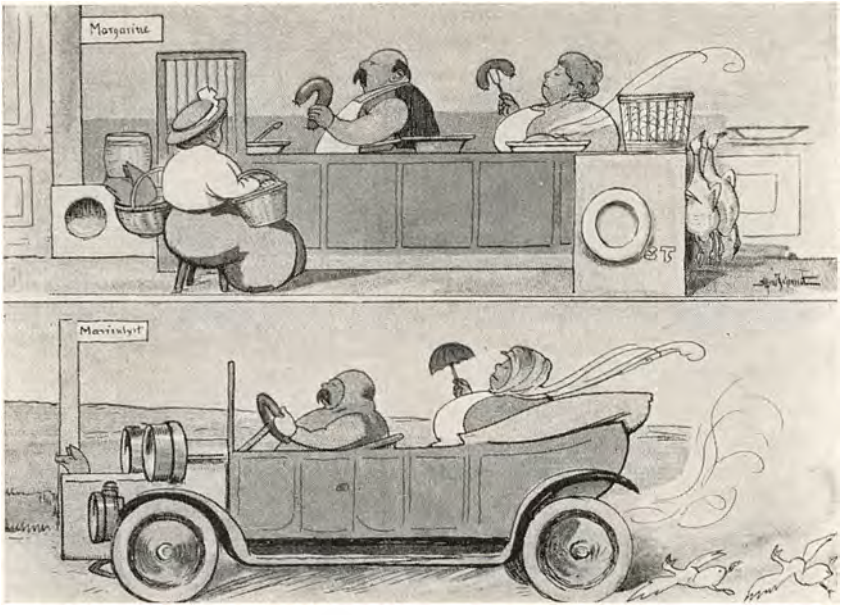

»Foraaret 1915 — Efteraaret 1915. Forvandlingsbillede.«
»Blæksprutten«, 1915.

og det skulde tillades at opfodre 10 pCt. For Hvede sattes Maksimalprisen 2 Kr. højere end hidtil. Staten skulde søge Rug og Hvede indkøbt i Udlandet. Husmændene havde ønsket Maksimalpris paa Byg, medens de større Landmænd var imod; det opgaves under Forhandlingen med Finansudvalgene. Høsten blev tilfredsstillende, men det viste sig vanskeligt at overholde Begrænsningen for Fodring med Brødkorn; der maatte adskillige Politiundersøgelser til, og disse vakte stor Forbitrelse. I Efteraarets Løb steg Priserne paa Foderstoffer stærkt, og i November fastsattes Maksimalpris paa Byg. I øvrigt søgte man at skaffe saa billige Foderstoffer fra Udlandet som muligt, og Staten ydede Tilskud til Nedsættelse af Prisen. Ogsaa for Gødning sattes Maksimalpris.

Allerede i Begyndelsen af 1915 var fastsat Maksimalpris for Svinefedt, og i Foraaret 1915 blev der truffet en Række Bestemmelser for at sikre Befolkningen *Flæsk* til rimelig Pris; der var i den foregaaende Tid sket saa store Opkøb af Svin til Tyskland, at der blev Vanskelighed baade ved at skaffe Flæsk nok til England og ved at forsyne Hjemmemarkedet. Nu forbødes Udførsel af levende Svin, og Udførsel af slagtede Svin blev kun tilladt for en bestemt Kreds af Slagterier, der da forpligtede sig til først at forsyne Hjemmemarkedet til

den samtidig fastsatte Maksimalpris; man gik ud fra, at det Flæsk, der udførtes, skulde fordeles med 75 pCt. til England, 25 pCt. til Tyskland, til Trods for, at de tyske Priser var betydelig højere. I Oktober samme Aar forbeholdtes tilsvarende *Smørudførselen* for en bestemt Gruppe Eksportvirksomheder, som da skulde sørge for, at England fik 60 pCt. deraf.

I Aarets Løb steg *Kreatureksporten* saa stærkt, at Spørgsmaalet om en Begrænsning deraf dukkede op; den overordentlige Kommission delte sig her; Flertallet vilde nok lade Udførselen uhindret, selv om Kødpriserne derved dreves op i Danmark, men til Gengæld vilde man have Maksimalprisen paa Flæsk ændret; Mindretallet, *P. Th. Nielsen,* gik skarpt imod Formindskelsen af Flæskeprisen. Indenrigsministeren fulgte Flertallet. Aaret derefter i Juli 1916 blev det imidlertid nødvendigt at begrænse den stærke Kreaturudførsel; der oprettedes et *Kødkontor* under Tilsyn af et af Landbrugsorganisationerne nedsat Udvalg; Kontorets Tilladelse skulde indhentes til Udførsel af Hornkvæg, Faar og Geder, og det skulde fastsætte en Afgift af Udførselstilladelserne, der kunde bruges til at nedbringe Prisen paa det hjemlige Marked.

For *Kartoflernes* Vedkommende indtraadte i 1916 betydelige Vanskeligheder, fordi Høsten næppe var $^2/_3$ af den sædvanlige; i Januar 1917 udstedtes derfor Forbud mod Fodring med Kartofler, og der fastsattes en Maksimalpris, som det imidlertid viste sig meget vanskeligt at faa overholdt.

Men endelig maatte man gribe ind for at sikre Befolkningen *Sukker.* I Begyndelsen af 1916 saa det ud til, at det kunde betale sig at anvende Sukker til Fodring, saa dette maatte forbydes; men desuden steg Sukkerforbruget stærkt, fordi Priserne var holdt nede ved Aftaler med Fabrikkerne. I Aarene før Krigen regnede man med et Normalforbrug af 115 000 Tons, i 1915 naaede det 136 000 Tons. For at sikre, at Sukkerroedyrkningen opretholdtes i tilfredsstillende Omfang, gik Indenrigsministeren ind paa en mindre Forhøjelse af Prisen. Høsten i 1916 viste sig meget daarlig, medens Forbruget stadig steg. I December 1916 indførtes derfor *Sukkerkort;* hver Person skulde have Sukkerkort til $^1/_2$ kg pr. Uge; det gav Ret til Køb til den hidtidige Pris; derudover kunde man nok købe, men til 9 Øre højere Pris pr. kg. Det var det første Forsøg med Kortsystemet; det skete med en af de Varer, hvor Anvendelsen var lettest, og det lykkedes fuldt ud.

Ogsaa *Fiskeforsyningen* maatte man tage sig af. Tyskerne købte op til høje Priser, saa Priserne steg i Danmark, og Englænderne klagede over, at Fisken gik til Tyskland i Stedet for til dem; de

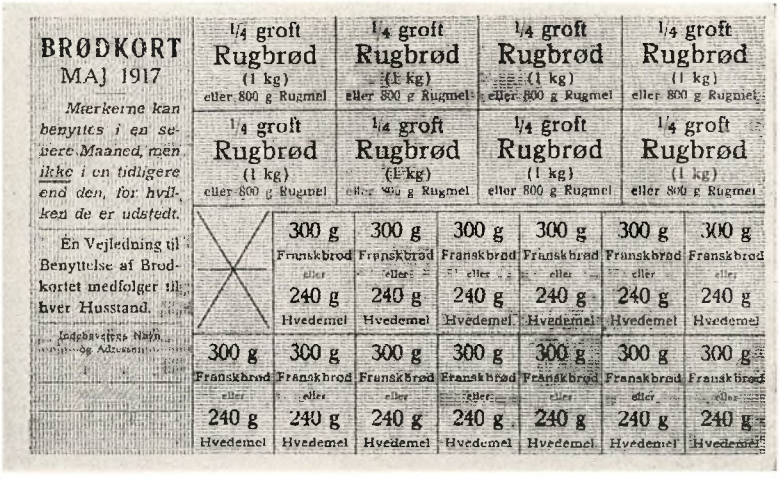

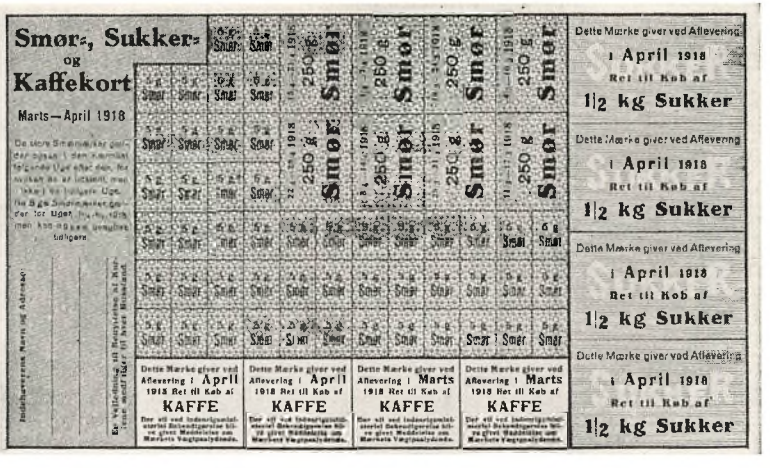

Ernæringskort under Verdenskrigen.

krævede derfor, at Petroleum, der førtes til Danmark med deres Samtykke, ikke maatte bruges til Fiskeri. I Efteraaret 1916 blev der derfor mellem Ministeriet og Fiskeriforeningen truffet Aftale om, at al Fisk fanget med danske Baade skulde gaa til dansk Havn, saa intet gik direkte til Tyskland; Udførselen maatte kun ske gennem bestemte Fiskeeksportører, og disse forpligtede sig til først at forsyne Hjemmemarkedet og ikke at overskride en vis Pris. Ogsaa for *Brænde* fastsattes i 1916 Maksimalpris. Kulpriserne steg stærkt, dels fordi de var steget i Tyskland og England, dels paa Grund af høje Fragter; en stedse større Del af Kultilførselen kom nu fra Tyskland.

Særlig Betydning fik Begrænsningen af *Huslejeforhøjelser.* I Marts 1916 bekendtgjorde Københavns Grundejerforening, at en Lejeforhøjelse vilde indtræde ved Lejemaalenes Ophør. Baggrunden derfor var dels Stigning i Vedligeholdelsespriser, dels at Byggeriet ikke holdt Trit med Efterspørgselen efter Lejligheder, og at Prisen paa Nybygninger var stigende. Indenrigsministeren greb straks ind, ud fra den Opfattelse, at Grundejerne vel burde have Forhøjelser svarende til stigende Omkostninger, men at man ikke burde tillade dem at udnytte de særegne Forhold. Lovforslag fremsattes; det mødte megen Kritik fra Venstre og Konservative, men i Juli 1916 lykkedes det at faa den første *Huslejelov* vedtaget. Kommunalbestyrelserne skulde kunne nedsætte *Nævn,* der skulde varetage, at Lejen ikke steg ud over rimelig Leje under normale Forhold med Tillæg af Stigning i Rente, Driftsudgift og Vedligeholdelsesudgifter. Bestemmelserne gjaldt ikke Nybygninger. I December 1916 føjedes dertil, at Opsigelser i Hovedstaden ikke skulde være gyldige uden Nævnets Godkendelse, en Regel, der kunde udvides ogsaa til andre Kommuner, naar det blev fornødent. En *Boligkommission* nedsattes i Efteraaret 1916 til at følge Byggeforholdenes Udvikling. I Januar 1917 bestemtes, at Nedrivning af Bygninger med Beboelseslejligheder kun skulde kunne ske med Kommunalbestyrelsens Samtykke.

Alt i alt syntes 1915 og 1916 økonomisk set gode Aar. Befolkningens Indtægter steg efter *Skatteansættelserne* saaledes:

	Millioner Kr.		Millioner Kr.
1913.....	909	1915.....	1264
1914.....	976	1916.....	1840

Stigningen var noget, men ikke meget stærkere for Hovedstaden end for Provinsbyer og Land. Formuerne steg fra 5303 Mill. Kr. i Slutningen af 1914 til 6003 i 1915 og 7771 i 1916. Landejendommenes Værdi gik stærkt i Vejret. Fremgangen stod i Forbindelse med den

almindelige Prisstigning, men denne var endnu ved denne Tid svagere end Indtægtsstigningen. Pristallene var følgende:

	en gros	en detail
Juli 1914.....	100	100
Juli 1915.....	127	116
Juli 1916.....	178	136

Udviklingen gik stadig ud over dem, der levede af faste Indtægter af den ene eller den anden Art. Maksimalpriserne tilsigtede at værne dem, men forslog ikke alene. I December 1915 gennemførtes en *Dyrtidslov,* der gav Kommunerne Ret til at yde Hjælp mod Prisstigningen. Ministeriet og de to Flertalspartier i Folketinget ønskede Hovedvægten lagt paa, at Kommunerne ved Tilskud kunde nedsætte Prisen paa Levnedsmidler, Brændsel o. s. v.; de to Partier, der havde Flertal i Landstinget foretrak Pengetilskud til trængende. Loven blev et Kompromis mellem de to Synspunkter; Kommunerne fik Ret til paa egen Bekostning at nedsætte Priserne; de fik Statstilskud til den Hjælp, de ydede trængende. Denne Dyrtidslovgivning fornyedes siden stadig. I Slutningen af 1916 opnaaedes Enighed om ogsaa at yde et mindre Statstilskud til de Udgifter, Kommunen paatog sig for at nedsætte Prisen paa visse Varer for alle Beboere.

For *Tjenestemændenes Vedkommende* blev Forholdene vanskeligere, jo mere Priserne steg. Noget søgte man at bøde derpaa ved *Dyrtidstillæg;* i Foraaret 1916 vedtoges det at yde Tjenestemænd, der ikke havde over 3000 Kr. i Løn, et Dyrtidstillæg paa 180 Kr. for gifte, 90 Kr. for ugifte. Ved Aarets Slutning forhøjedes Tillægget for 1916 med $^1/_4$, og for 1917 øgedes det til 400 Kr. for gifte og 200 for ugifte, samtidig med at Grænsen for de Lønninger, til hvilke der gaves Tillæg, forhøjedes til 5600 Kr.

Statens Finanser paavirkedes meget stærkt af de særegne Forhold. Udgifterne steg til Militærvæsen, til Understøttelse, Prisnedsættelser og som Følge af den almindelige Prisstigning paa det, Staten skulde købe. Bevægelsen ses af følgende Tal for de løbende Udgifter og Indtægter.

	Millioner Kr. Udgifter	Indtægter		Millioner Kr. Udgifter	Indtægter
1913—14....	111	124	1915—16....	185	142
1914—15....	156	122	1916—17....	251	242

Der havde været en vis Frygt for, at Indtægterne skulde svigte, men det skete ikke; Omsætningen med Udlandet holdtes jo oppe, og Indtægt og Formue steg. Statsindtægterne steg da ogsaa af sig selv.

Men dette kunde ikke blive nok til, at de kunde følge Udgifterne. Det var fornødent at gaa til nye Skatter. I Foraaret 1915 gennemførtes en Forhøjelse af *Arveafgiften,* der regnedes at indbringe 1 Million mere. Desuden foreslog Finansministeren en Forhøjelse af *Formueskatten* med 2½ Million Kr. Det blev i Rigsdagen til 1 Million paa Indkomst, 1,7 Million paa Formue; desuden forhøjedes Selskabsskatten. Men endelig gennemførte Finansministeren i Foraaret 1915 en særlig Skat paa *Merindkomst.* Skatteydere, der i 1914 havde en Indkomst over 8000 Kr., skulde svare en Tillægsafgift af den Del af deres Indtægt, som oversteg deres gennemsnitlige Indtægt i Aarene 1911—13. Det var det første Forsøg, der i noget Land gjordes paa en saadan Skat. Den indbragte i Finansaaret 1915—16 ca. 6 Millioner Kr.

I Foraaret 1916 gennemførtes under nogen Modstand en stærk Forøgelse af Merindkomstskatten; den paalignedes nu efter en stigende Skala, der baade for Personer og Selskaber kunde naa op til 25 pCt. Den indbragte 1916—17 i alt 71 Millioner Kr.

Under Indtryk af den stærke Spekulationsomsætning, der fandt Sted paa Børsen, indførtes i Efteraaret 1915 en *Børsskat* paa 2 pCt. af de Aktiebeløb, der omsattes paa Børsen, og i 1916 fordobledes denne Skat. Den indbragte 1915—16 1,6 Millioner, i 1916—17 14,6 Millioner.

En Indtægt af helt særlig Art fik man fra *Skibsfarten.* Denne tjente i disse Aar overordentlig store Beløb, og dette medførte meget stærk Stigning i Skibsfartselskabernes Aktier. Indenrigsministeren søgte for at begrænse Priserne at faa en Aftale med Rederne om Maksimalfragter for Kul og Majs, men Rederne afslog det. Indenrigsministeren mente ikke, at Maksimalfragter med Held kunde fastsættes mod Redernes Vilje. I Stedet foreslog han i Begyndelsen af 1916 en Afgift paa 20 pCt. af den indtjente Fragt, dog efter at der var sket nogle Fradrag i denne; Ministeren skulde i visse Tilfælde kunne øge Afgiften, i andre lade den falde bort; han vilde derved have faaet et Middel til at paavirke Rederne til at holde nogenlunde rimelige Fragter. Forslaget mødte stærk Modstand i Rederikredse, og det blev et af Krigstidens mest omstridte Lovforslag. Det konservative Parti gik haardt imod en saadan Særbeskatning; Venstre vilde gaa ind paa en Beskatning af Overskudet, ikke af Bruttoindtægten; Flertalspartierne holdt derimod paa Bruttoafgiften, fordi de mente, at kun den gav Indenrigsministeren Indflydelse paa Fragterne, men Venstre lod sig ikke overbevise. »Man maa passe paa ikke at dræbe Hønen, som lægger Guldæggene,« sagde Neergaard. »Man maa passe paa, at man ikke svækker de paagældende Erhvervs Levedygtighed,

for det gaar ud over det hele Samfund.« Først efter lange, yderst besværlige Forhandlinger kom et Forlig i Stand. Der skulde oprettes et *Fragtnævn,* udnævnt af Indenrigsministeren, men væsentlig efter Indstilling af Rederne; det skulde bistaa Regeringen med at skaffe billig Tonnage til nødvendige Tilførsler; Rederne skulde yde en Afgift paa 940 000 Kr. maanedlig, der kunde anvendes til Dyrtidsforanstaltninger. Loven fik Gyldighed fra Begyndelsen af 1916 og kom til at bestaa i 13 Maaneder. Den bortfaldt under Indtryk af den skærpede Undervandsbaadskrig. Den kom til at indbringe i alt ca. 12 Millioner Kr., men større Betydning fik Aftalerne om Ydelsen af billig Tonnage.

Ved Lov af Juli 1915 bemyndigedes Finansministeren til at udstede *Statsgældsbeviser* for 60 Millioner Kr.

10. Handelspolitik og indre økonomisk Strid fra den uindskrænkede Undervandsbaadskrig 1. Februar 1917 til Vaabenstilstanden 11. November 1918.

Den 31. Januar 1917 meddelte Grev Rantzau Udenrigsministeren, at nævnte Dag vilde en Række Farvande blive erklæret for »*Farezoner*«, inden for hvilke Undervandsbaadene vilde søge at hindre al Sejlads. Dette betød for Danmark, at Landbrugsudførselen til England kom i alvorlig Fare. Udenrigsministeren sagde straks, at dette ikke var foreneligt med den hidtidige Forstaaelse om de danske Landbrugsprodukters Fordeling og Transport; det var udelukket, at Tyskland kunde faa en større Del af disse end hidtil; samme Del som tidligere maatte holdes til Raadighed for England; det var særdeles magtpaaliggende, at det hurtig blev klaret, hvorledes Landbrugseksporten kunde foregaa uden at rammes af de nye Bestemmelser. Ved et Ministermøde samme Aften fik Udenrigsministerens Svar Tilslutning fra alle Sider.

De Forenede Stater, der i December havde opfordret til Fred i en Note til de krigsførende, afbrød som Svar paa den tyske Erklæring den diplomatiske Forbindelse med Tyskland og opfordrede de andre neutrale Stater til det samme. De nordiske Stater havde i en Fællesnote sluttet sig til Præsident Wilsons Opfordring til Fred, men de ansaa det ikke for stemmende med deres Interesser at følge Opfordringen til at afbryde den diplomatiske Forbindelse. Derimod protesterede de i Fællesskab i en Note af 13. Februar mod den tyske Erklæring som stridende mod Folkeretten.

Men samtidig stræbte Udenrigsministeren at finde Udvej til at formindske Følgerne af den ny Krigsførelse for Danmark. Ved et Møde med Repræsentanter for Erhvervene den 1. Februar aftaltes det, at den Del af Landbrugsvarerne, der skulde tilfalde England, foreløbig skulde oplagres, medens man søgte Udvej til at faa dem over Nordsøen. Det lykkedes at faa en Aftale med Tyskerne om, at i 3 Uger skulde danske Skibe med Landbrugsvarer kunne gaa uskadt til en bestemt engelsk Havn. Dette meddeltes i et lukket Møde i Rigsdagen, men derpaa naaede Meddelelser frem i Pressen, og det vakte saa stor Opsigt i Tyskland, at det tyske Ministerium trak sin Indrømmelse tilbage. Englænderne havde forøvrigt vist sig uvillige; de syntes at opfatte en saadan Underhaandsindrømmelse som krænkende for dem. Man kom da ind paa at lade Skibene med Landbrugsvarer gaa gennem nordisk Søterritorium op til Bergen, hvorfra de konvojeret af engelske Skibe gik gennem Farezonen til England; men Vejen var lang, naar man skulde holde sig langs Kysten hele Strækningen, og det havde derfor stor Værdi, at man siden opnaaede en Aftale med Tyskerne om, at disse Skibe ikke skulde antastes paa Vejen til Bergen, selv om de gik uden for Søterritoriet; til Gengæld skulde Tyskerne maanedlig kunne købe et vist Antal Heste.

Tilbage stod imidlertid *Tilførslerne til Danmark* fra Amerika. De kunde gaa Nord om Færøerne til Norge og derfra paa sikkert Omraade; men derved var der den Vanskelighed, at Englænderne krævede, at de skulde ind til *Kirkwall* i Skotland til Undersøgelse, hvorved de kom inden for Farezonen. Man opnaaede imidlertid Aftale med Englænderne om, at Undersøgelsen i Stedet kunde ske i Halifax eller Bermuda, saa Farezonerne kunde undgaas; først gjaldt det kun enkelte store Selskaber, siden udvidedes det. Men samtidig gik Englænderne over til at forlange, at Skibe, der gik til engelske Havne for at faa Kul, maatte gøre »Tvangsrejser« for de Allierede for at faa Tilladelse dertil. I Juni 1917 kom det til en Aftale mellem det danske Fragtnævn og Englænderne, hvorefter disse lovede hurtig Ekspedition i Halifax og 100 000 Tons Kul maanedlig; til Gengæld skulde 200 000 Tons af den danske Handelsflaade stadig være til Raadighed for Englænderne til »Tvangsrejser«. Blev der ud derover noget til overs af Flaaden, der ikke anvendtes til dansk Transport, skulde den sejle for de Allierede uden for Farezonen.

Efterhaanden var da Skibsfarten kommet i Gang igen, og fra Juni foregik den paa et forholdsvis betryggende Grundlag. Men *Tabene* i Mellemtiden havde været store. Den danske Handelsflaade havde udgjort 1 300 000 Tons; deraf var nu torpederet 180 000, og

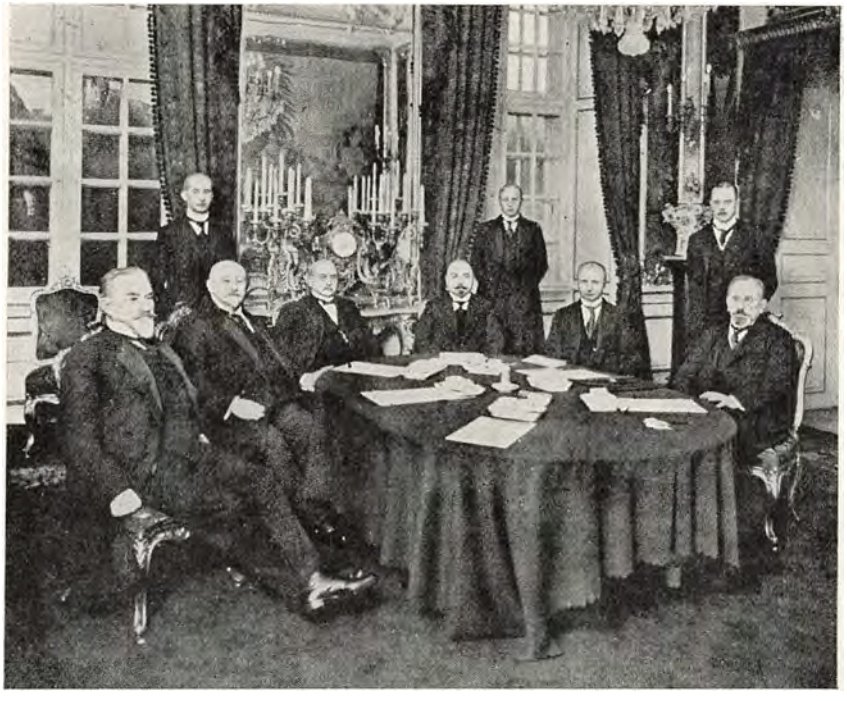

Det nordiske Ministermøde i København den 9. Marts 1916.
Siddende fra venstre: K. A. Wallenberg, svensk Udenrigsminister; N. C. Ihlen, norsk Udenrigsminister; Gunnar Knudsen, norsk Statsminister; Konseilspræsident C. Th. Zahle; Udenrigsminister E. Scavenius; Hj. Hammerskjöld, svensk Statsminister.
Efter »Illustreret Tidende«, 57. Bd.

200 000 var bundet til Sejlads for de Allierede. Men samtidig var ogsaa *Varetilførselen* meget formindsket. Fra 3. Februar 1917 til 2. Maj fik man fra England kun 114 000 Tons Kul maanedlig, medens man ellers regnede med 200 000 Tons; nogen Erstatning fik man ved 258 000 Tons tilført fra Tyskland. Tilførslen af Majs var i Maanederne Januar til Maj kun 159 000 Tons mod 277 000 Aaret før, af Oliekager 110 000 mod 255 000. Industrien kom hurtig til at lide under Mangelen paa Raastoffer; Landbruget manglede baade Foderstoffer og Gødning og havde desuden Udførselsvanskelighederne.

Aftalerne i Sommeren 1917 skulde have lettet Tilførselen af Foderstoffer og Raavarer fra Amerika, men det blev ikke Tilfældet i saadan Grad som ventet, og nye Forhandlinger mellem Erhvervslederne og Englænderne i Sommerens Løb blev nogenlunde resultatløse. I Mellemtiden var Forholdene paa anden Vis stærkt forværrede. I April 1917 var de Forenede Stater traadt ind i Krigen, og de gik nu i Løbet af nogle Maaneder over til en systematisk Blokade mod Tysk-

land. Et Led i denne var det at indskrænke Foderstofudførselen til Danmark saaledes, at der ikke blev Mulighed for synderlig Udførsel af Landbrugsvarer til Tyskland.

Over for disse stigende Vanskeligheder, der mere eller mindre ramte ogsaa Sverige og Norge, søgte de tre Lande Støtte ved indbyrdes Samvirken. I September 1916 holdtes i Christiania et Møde af Konseilspræsidenter og Udenrigsministre, i Maj 1917 fandt et nyt Møde Sted i Stockholm. Udvekslingen af Varer med Sverige kom let i Gang og fik betydeligt Omfang; Danmark leverede Smør og Flæsk, Sverige Raavarer til Industrien. I November 1917 mødtes de tre Konger i Christiania, ledsagede af Konseilspræsidenter og Udenrigsministre. Her enedes man om, at sagkyndige skulde mødes til Tilrettelæggelse af Vareudvekslingen. Ogsaa med Norge kom denne nu i Gang. Danmark ydede Korn, Norge Salpeter.

Imidlertid førtes langstrakte Forhandlinger med de Forenede Stater om en *Handelsoverenskomst;* den var nu blevet en Forudsætning for samlede Aftaler med Englænderne. Norge og Sverige opnaaede Overenskomst med Staterne i Foraaret 1918, men for Danmark var Vanskelighederne paa Grund af Landbrugets Udførselsmuligheder saa store, at man først naaede Resultat i September 1918, 6—7 Uger før Handelsflaaden skulde være til Raadighed for Amerikanerne, og der sattes skarpe Grænser for dansk Udførsel til Centralmagterne; til Gengæld skulde der ske Tilførsel til Danmark i meget beskeden Maalestok; men dog saaledes, at det økonomiske Liv holdtes i Gang.

Trods alle Aftaler og Tilløb til Aftaler bevirkede da den skærpede Undervandsbaadskrig og de Forenede Staters Indtræden i Krigen, at alle økonomiske og materielle Forhold for Danmark i de sidste syv Fjerdingaar af Krigen laa meget sværere end i de første halvtredie Aar. Udførsel og Indførsel prægedes stærkt deraf. *Skibsfarten* til og fra Danmark viser følgende Tal:

	Indførsel 1000 Reg. T.	Udførsel 1000 Reg. T.
1916	1931	721
1917	968	390
1918	920	197

Fragtpriserne var dog øget saa stærkt, at den indtjente Fragt ikke ændredes meget. Den gjordes op til 158 Millioner Kr. i 1916, 169 i 1917, 129 i 1918; og samtidig steg Skibsfartens Fortjeneste paa Sejlads i udenrigsk, ɔ: de Allieredes Tjeneste meget stærkt. Fragten var her 1916: 395 Millioner, 1917: 465, 1918: 563 Millioner. Skibsfartens samlede Tab af Menneskeliv og Skibe var i Krigsaarene:

	Menneskeliv	Skibe	Tons
1914	50	8	14 633
1915	39	25	23 497
1916	158	76	64 559
1917	259	150	141 176
1918	161	46	37 969
	667	305	281 834

De lavere Tal for 1918 er Resultat af den bedre Beskyttelse, de Allieredes Flaade efterhaanden ydede.

Ogsaa den samlede *Vareomsætning* med Udlandet viser stor Nedgang.

	Indførsel		Udførsel	
	Mill. kg	Mill. Kr.	Mill. kg	Mill. Kr.
1916	7211	1357	1128	1177
1917	4113	1082	749	967
1918	3780	945	557	710

De stigende Priser bevirkede, at Nedgangen i Værdi langt fra var saa stor som i Mængde.

Store Forskydninger fandt Sted i Omsætningen med de forskellige Lande. Omsætningen med England gik ned efter Blokadens Begyndelse. Indførslen fra Tyskland øgedes, Udførslen dertil gik ned. Omsætningen med de Forenede Stater blev meget ringe; derimod gik Omsætningen med Sverige meget stærkt op, og Udførslen til Norge voksede betydeligt.

De ændrede Forhold skabte meget store Vanskeligheder baade for *Forsyningen med Varer* og for *Næringslivet.*

Straks i Februar 1917 foretoges en Optælling af Beholdningerne af en Række vigtige Varer. For Brødkornets Vedkommende viste den, at man henimod Høstaarets Slutning kunde vente alvorlige Vanskeligheder, hvis der ikke blev grebet ind i Tide. I Marts overtog Staten derfor al fremmed *Hvede,* der var i Landet, og paabød, at Hvede i det hele kun maatte sælges til et under Indenrigsministeriet oprettet »*Kornkontor*«, hvorfra Møllerne skulde modtage Hveden. I April overtog Staten alle Beholdninger af udenlandsk Korn; de blev hos Ejerne, men disse skulde gøre Indberetning til Korntilsynsmændene rundt om i Kommunerne. For Foderkornets Vedkommende var Meningen at sikre, at Overskudsbeholdningen kunde komme til Anvendelse i Landbrug, der ikke havde nok, samt at faa Byg til Iblanding ved Brødfremstillingen. I Marts var det forbudt at male Korn til Fremstilling af Øl og Spiritus udover Sprit til teknisk Brug.

Fra 1. April indførtes *Rationering af Brød* og *Mel.* Hver Person fik Brødmærker til otte kg Rugbrød og fire kg Hvedebrød pr. Maaned; Folk, der havde haardt Arbejde, kunde faa et Tillæg paa fire kg Rugbrød maanedlig; de, der havde Korn selv og ikke ønskede Brødmærker, fik Lov til at bruge en tilsvarende Kornmængde.

Brødforsyningen for Høstaaret var dermed sikret, men man maatte nu tænke paa næste Aars Kornordning. Den forberedtes ved Drøftelse mellem det straks efter Blokadens Begyndelse i 1917 oprettede *staaende Landbrugsudvalg* og et særligt Udvalg, der beregnede, hvorledes man bedst kunde udnytte den danske Produktions Næringsværdi. Forhandlingerne blev meget besværlige, men det lykkedes dog i August 1917 at gennemføre en ny Kornordning ved Lov med Tilslutning af alle Partier. Indholdet var dette:

Rug og Hvede skulde afleveres til Staten, Saasæd undtaget; derudover skulde ogsaa andet Korn afleveres i en vis Mængde, fastsat efter Ejendommens Jordværdi; den, der ikke kunde skaffe den krævede Mængde, skulde aflevere, hvad han havde udover det til Saasæd og Hestefoder fornødne. Rug og Hvede skulde betales med 26 Kr. Td., andet Korn med forholdsmæssige Beløb. Brødkornet skulde sælges betydelig billigere af Staten for at holde Brødpriserne nede. I alt regnedes det, at Ordningen vilde koste Staten ca. 50 Millioner Kr. Loven skulde føres ud i Livet gennem et af Indenrigsministeren nedsat *Ernæringsraad,* hvor *Chr. Moesgaard Kjeldsen* blev Formand; blandt Medlemmerne var *P. P. Pinstrup* som Talsmand for Gaardmændene, *N. Frederiksen* for Husmændene, *Fr. Andersen* for Arbejderne. Der skulde være *Amtsnævn* med Repræsentanter for Amtsraad, Landboforeninger og Husmandsforeninger og *kommunale Kornnævn,* valgt af Kommunalbestyrelserne ved Forholdstalsvalg. Større Spørgsmaal skulde forelægges for det *staaende Landbrugsudvalg:* fem fra Landboforeningerne, fem fra Husmandsforeningerne og den overordentlige Kommissions landbrugskyndige Medlemmer.

Høsten i 1917 blev usædvanlig daarlig; efter Opgørelserne var den kun 16 Millioner kg i Stedet for de normale 22. Man blev derfor i Aarets Løb nødt til i nogen Grad at begrænse Brødrationerne. Kornordningen for 1918 tilrettelagdes i god Tid. Allerede i Februar 1918 forelaa Forslag fra det staaende Landbrugsudvalg. Den viste betydelige Modsætninger. Talsmændene for de mindre Landbrugere vilde lægge Jordværdien til Grund for Leveringspligtens Omfang og bevare de hidtidige Priser, de større Landbrugere vilde have Ligning efter Areal og Foldudbytte og betydelig højere Priser. Indenrigsministeren fulgte i sit Forslag i det væsentlige Husmændene, men gik dog med til en Prisforhøjelse, hvis der indkom mere end den krævede Mængde.

Paa dette Grundlag opnaaedes Enighed. Brødkornet skulde sælges til saadan Pris, at der kunde ske en ikke ringe Nedsættelse af Brødpriserne. Sammen med Nedsættelser af Sukkerprisen antoges denne Kornordning at foraarsage en Udgift paa 86 Millioner Kr.

Med Hensyn til *Smørforsyningen* opstod helt nye Forhold ved Afspærringen. Hidtil havde *Margarineproduktionen* været uhindret. Der var aarlig brugt ca. 50—60 Millioner kg Margarine, 20 Millioner kg Smør, medens der gik ca. 90 Millioner kg Smør til Udlandet; da Smørret væsentlig brugtes af den velhavende Befolkning, og det var ønskeligt at have saa meget Smør som muligt til Udførsel, havde man intet gjort for at begrænse Smørpriserne. I Sommeren 1917 ophørte imidlertid Tilførselen af Raavarer til Margarineproduktionen. Følgen blev et stærkt stigende hjemligt Smørforbrug og en stor Prisstigning. I Oktober 1917 sattes derfor Maksimalpris paa Smør; Forskellen mellem den hidtidige Pris og den fastsatte tænktes betalt af Staten. I December 1917 vedtoges med Tilslutning af alle Partier *en Smørordning.* Der skulde sikres 40 Millioner kg Smør til hjemligt Forbrug; der udstedtes *Smørkort,* som gav Ret til en vis Smørmængde til den i Loven fastsatte Pris; for at sikre Frembringerne en tilfredsstillende Pris ydede Staten et Tilskud, der beregnedes til 33 Millioner Kr. for 11 Maaneder.

Af Hensyn til de Vanskeligheder, Afspærringen voldte *Svineproduktionen,* forhøjedes ved Kornloven af 1917 de allerede i 1916 indførte Tilskud til Flæsk, leveret til Hjemmemarkedet, og siden forøgedes Tilskudet flere Gange. I December 1917 indførtes *Flæskekort,* der gav Ret til en vis Flæskemængde, omtrent Halvdelen af det hidtil almindelige Forbrug. Efterhaanden blev imidlertid Svineproduktionen saa stærkt indskrænket som Følge af Mangel paa Foderstoffer, at man maatte indskrænke Rationerne og delvis erstatte dem med *Kødmærker.*

For *Fisk* maatte ogsaa sættes Maksimalpris; Fiskerne, der de foregaaende Aar havde haft overvældende Fortjeneste, blev nu daarlig stillede, da det var meget vanskeligt for dem at faa Petroleum. For *Sukker* maatte man ophæve Retten til Køb udover Mærkerne og sætte Maksimalpris. Ogsaa for *Kaffe* var der det sidste Krigsaar Rationeringskort og Maksimalpris.

Særlige Vanskeligheder meldte sig under de nye Blokadeforhold med Hensyn til *Brændsel.* I Februar 1917 regnede man, at der var Brændsel i Landet for 3 Maaneder, Gaskul dog kun for kortere Tid. Straks i Februar begrænsedes derfor Retten til Opkøb af Brændsel, og der indførtes tidlig Lukning om Aftenen for Teatre, Forlystelsesanstalter og Restauranter. Kulpriserne aftaltes med Forhand-

»Et højtideligt Øjeblik. De 6 Hectoliter ankommer.«
Satirisk Tegning i Anledning af Brændselsrationeringen. »Blæksprutten«, 1917.

lerne, og der sattes Maksimalpriser paa Brænde og Tørv. Et *Brændselsnævn* oprettedes, og paa dets Forslag gennemførtes i April 1917 Lov om øget Brændehugst og øget Tørveproduktion. 1. September 1917 kunde man gøre op, at der var skaffet 1 700 000 Rummeter Brænde i Stedet for de sædvanlige 700 000, og at Tørveproduktionen var vokset fra 800 Millioner til 2500 Millioner. Selv de sparsomme jyske Brunkullejer fik nu Betydning. *Kultilførslen* holdtes ogsaa nogenlunde i Gang om end stærkt formindsket. I Stedet for de sædvanlige $3^1/_2$ Million Tons indførtes i 1917 i alt 2 200 000 Tons, men deraf kom nu Halvdelen fra Tyskland. *Fordelingsudvalg* sørgede for, at de sparsomme Forraad fordeltes rimeligt mellem Forbrugerne. Megen Vanskelighed voldte den stærke Indskrænkning af *Petroleums-* og *Benzintilførselen;* denne gik ned fra 82 Millioner Tons i 1916 til henholdsvis 39 og 12 Millioner Tons de to følgende Aar. Bilkørselen begrænsedes skarpt; et Olienævn vaagede over Forbrug og Priser. En Nødhjælp søgte man i *Carbid.* Majsindførselen faldt fra $4^1/_2$ Million Tons i 1916 til godt det halve i 1917 og næsten intet i 1918; Indførselen af Oliekager gik ned til en Trediedel i 1917, forsvandt

i 1918. *Salpeter* og *Kali* lykkedes det at faa tilført, om end i mindre Mængde, fra Norge og Tyskland, medens Tilførselen af *Fosforgødning* hørte op.

Ligesom man saaledes greb ind for at skabe taalelige Forhold med Hensyn til en Række af de vigtigste Næringsmidler og Raavarer, søgte man ogsaa gennem almene Bestemmelser at hindre Misbrug for de Varers Vedkommende, der ikke kunde inddrages under Rationeringen. Allerede 1. Februar 1917 udstedte Indenrigsministeren Forbud mod *ublu Konjunkturfortjeneste;* det forbødes ved Salg af Varer at beregne en Forhøjelse af Priserne, der ikke bevislig var begrundet ved øget Udgift til Varens Tilvejebringelse. Dertil føjedes i Maj Forbud mod *Kædehandel,* d: Salg fra Fremstiller til Fremstiller, fra Importør til Importør, fra Mellemhandler til Mellemhandler, fra Detailhandler til Detailhandler, saaledes at Varen fordyredes derved.

Ogsaa Vanskeligheden ved at skaffe *Boliger* til rimelig Pris øgedes ved de nye Forhold. I Februar 1917 skærpedes Huslejelovgivningen, og den fornyedes siden Gang efter Gang. I 1916 var allerede indført Skattelempelser for Nybygninger. I Marts 1917 gik man over til en betydelig Udvidelse af tidligere Lovgivning fra Foraaret 1914 om Statslaan til Byggeforeninger, samtidig med at Vilkaarene lempedes. Samtidig stilledes 5 Millioner Kr. til Raadighed til Kommuner til Opførelse af Beboelseslejligheder eller Laan til saadanne.

Resultatet af de Blokadeforhold, der begyndte i Februar 1917, blev saaledes en særdeles omfattende *Indgriben* af Staten til Sikring af de fornødne Varer og til Fremme af en taalelig Fordeling af dem. Det meste deraf gennemførtes ved fælles Beslutning af Partierne, men det kunde ikke undgaas, at mange af Bestemmelserne vakte Uvilje hos Folk, der følte sig hemmede i deres Forretningsførelse eller deres Forbrug.

Blokaden medførte lidt efter lidt en stærk Indskrænkning i den danske Produktion. Det gælder Landbruget. Mangelen paa Gødning og Foderstoffer bevirkede, at Høst, Kreatur- og Svinebestand — alt gik tilbage.

Den samlede Høst, der i Krigens første Aar var nogenlunde uændret, gik fra 1917 nedad. Den opgøres i Afgrødeenheder:

	Millioner		Millioner
Gennemsnit 1909—13.....	5,40	1916.....	5,23
1914.....	4,77	1917.....	4,03
1915.....	5,34	1918.....	4,38

For Kreaturholdet var Bevægelsen denne:

	Heste	Hornkvæg	Svin	Høns
5/7 1914	567 000	2 463 000	2 496 000	15 154 000
15/5 1915	526 000	2 416 000	1 919 000	
29/2 1916	516 000	2 210 000	1 983 000	
20/2 1917	538 000	2 452 000	1 980 000	8 248 000
5/2 1918	511 000	2 141 000	513 000	12 288 000
15/7 1918	545 000	2 123 000	621 000	9 884 000
15/7 1919	558 000	2 188 000	715 000	12 134 000

Mælkeydelsen, der i 1914 opgjordes til 2744 kg pr. Ko, var i 1917 nede paa 2412, i 1918 paa 1834. Smørproduktionen, der i de foregaaende Aar havde været over 100 Millioner kg, var i 1917 nede paa 85, i 1918 paa 58. Men rent økonomisk mærkede Landbrugerne ikke haarde Følger af Produktionens Tilbagegang. Priserne steg saa stærkt, at det rundelig opvejede den.

Ogsaa *Industrien* følte efterhaanden Blokaden haardt. Ikke saa meget i 1917, da de fleste Industrier endnu havde Lagre af Raamateriale. Men i 1918 fandt store Indskrænkninger Sted. Margarinefabrikker og Gødningsfabrikker maatte standse allerede i 1917, Brødrationeringen formindskede efterhaanden Arbejdet i Bagerierne, Tilbagegangen i Svineproduktionen indskrænkede højlig Slagteriernes Virksomhed, Begrænsning af Øl- og Spritfabrikation ramte Bryggerier og Spritfabrikker; Mangel paa Kul og Jern o. s. v. ramte mangeartede Foretagender. For en Række Industrivirksomheder er foretaget en Beregning af Produktionens Omfang i Forhold til Produktionen i 1913. Naar denne sættes til 100, skulde den i 1916 være 120, i 1917: 101, i 1918: 81. Men ogsaa her gælder det, at Prisstigning og Svingninger gav Lejlighed til stor Fortjeneste. End mere tjente de store Skibsfartselskaber. Troen paa, at denne Tilstand var varig, gav sig Udtryk i meget store Stigninger i Kursen paa næsten alle Arter af Aktier, en Stigning, der igen gav Betingelse for en omfattende Børsspekulation.

	1/7 1914	1915	1916	1917	1918
Banker	100	101,8	115,7	116,1	129,1
Rederier	100	162,3	384,4	393,3	425,2
Industriselskaber	100	117,8	163,1	146,9	195,1
Andre Selskaber	100	105,9	126,9	121,5	134,5
Aktier i alt ...	100	119,6	186,5	182,7	210,8

Inden for den almindelige Fremgangsbevægelse foregik dog store Spring. Nogle Selskaber steg overmaade stærkt, men kunde da ogsaa pludselig dale stærkt igen.

Der var paa Forretningslivets Omraader et ukendt Røre. Nye Selskaber og Forretninger oprettedes, gamle udvidedes. Nationalbanken fulgte Omsætningens stigende Krav ved en gradvis Forøgelse af *Seddelmængden.* Den var $^{31}/_{7}$ 1914: 156,5; 1915: 204,3; 1916: 245,0; 1917: 289,3; 1918: 365,3.

Side om Side hermed gik Pristallets Stigning.

	En Gros	Detailpris
Juli 1914	100	100
Juli 1915	127	116
Juli 1916	178	136
Juli 1917	249	155
Juli 1918	302	182

Den store Forskel mellem Engros- og Detailpristallet skyldes Prisreguleringer og Dyrtidstilskud. Den viser, hvor overordentlig Betydning disse havde for Befolkningens brede Lag. Prisstigningen var meget forskellig for de forskellige Varer. Rugbrød, der i Foraaret 1914 kostede 56 Øre, var et Aar derefter steget til 88, men der fastholdtes det siden; Franskbrød steg fra 36 til 80; Kaffe gik op til det tredobbelte, Kul til det seksdobbelte.

Indtægter og Formue steg vedblivende. Indtægterne opgjordes i 1916 og de følgende to Aar til henholdsvis 1839, 1922 og 2458 Millioner, Formuerne til 7771, 8571, 9642 Millioner.

Landbrugsejendomme havde, regnet efter Prisen paa de Ejendomme, der omsattes, en Prisstigning svarende til Detailprisernes. Sættes Prisen for 1913 lig 100, var Tallene i de følgende Aar: 104, 122, 136, 171.

Medens »Erhvervene« saaledes syntes at svømme i Penge, og mange Kredse satte deres Forbrug stærkt op paa alle Omraader, hvor Rationeringen ikke satte Grænser for det, var Tiderne vedblivende lidet gunstige for dem, der levede af Renter eller Lønninger. Rentepengene havde jo mistet en stor Del af deres Købekraft, og Obligationerne faldt, om end ikke stærkt. Tjenestemændenes Løn øgedes Aar efter Aar ved større Dyrtidstillæg, men den holdt dog ikke Maal med Prisstigningen. Arbejdslønnen voksede, men længe ikke i Forhold til de stigende Priser. Den gennemsnitlige Timefortjeneste opgøres til:

1914.....	48 Øre	April 1918.....	77 Øre
April 1917.....	63 Øre	Oktober 1918.....	92 Øre

Beregnet i Forhold til Detailpriserne var Timefortjenesten, naar den i 1914 sattes til 100, i April 1917: 86, April 1918: 89, Oktober

1918: 101. Først i 1918 indhentede da Lønstigningen Prisopgangen. I de første Krigsaar havde Arbejderklassen som Helhed den Fordel, at Arbejdsløsheden var lav; i det sidste Aar var den derimod langt højere end sædvanlig, saa det for hele Arbejdergruppen dog betød ringere Kaar end før Krigen. Arbejdsløshedsprocenten var 1914: 9,9; 1915: 8,1; 1916: 5,1; 1917: 9,7; 1918: 18,1. Arbejdsstandsninger fandt i Krigsaarene saa godt som ikke Sted. En Beregning, der er foretaget med Hensyn til Arbejdernes virkelige Løn med Hensyntagen til Pristal og Tab ved Arbejdsløshed og Arbejdsstandsninger, giver følgende Tal:

1913.....	100	1916.....	89
1914.....	98	1917.....	84
1915.....	88	1918.....	83

Naar det blev muligt for de Klasser af Folket, der var henvist til at leve af deres Arbejde, at komme igennem, skyldtes det Prisreguleringerne og Dyrtidsforanstaltningerne. *Dyrtidslovgivningen* for 1915 og 1916 udvidedes i Efteraaret 1917. Der rejste sig her megen Strid om Principperne. Den gældende Lovgivning gav dels Adgang for Kommunalbestyrelserne til at hjælpe de »vanskelig stillede« med Tilskud, dels til at yde Tilskud til almindelig Prisnedsættelse paa Varer; til det sidste var Statens Tilskud mindre end til det første. Indenrigsministeren foreslog nu til de Varer, til hvilke der kunde ydes Hjælp til »vanskelig stillede«, at føje Belysningsmidler, men desuden at tillade Kommunerne at nedsætte Brændselspriserne for *alle,* saaledes at Staten betalte dem $^2/_3$ deraf; dette sidste modsatte Venstre og Konservative sig, og det lykkedes ikke at gennemføre det. Indenrigsministeren sagde under Diskussionen, at Maalet var at fri de mindre bemidlede fra at modtage det, »som med Rette er kaldt Almisse, ved at man ordner Forholdet saaledes, at det bliver en almindelig Ret, de faar«. Kl. Berntsen svarede: »Det fører let til, at man efterhaanden vænner alle i Samfundet til at se hen til Statskassen, og naar der er en Smule i Vejen, at kræve Statens Omsorg og Statens Forsorg.« I Sommeren 1918 ændredes Dyrtidslovgivningen imidlertid saaledes, at Staten overtog Udgifterne til Prisnedsættelse for alle. Kommunerne skulde nu kun kunne foretage saadanne Nedsættelser for Brændsel og Belysningsmidler.

Da *Arbejdsløsheden* begyndte at vokse i 1917, gennemførtes i Oktober dette Aar en midlertidig Lov om Hjælp til arbejdsløse, og denne førtes videre i Februar 1918. Der aabnedes her Mulighed for, at Hjælp kunde ydes ogsaa Arbejdere, hvis Arbejdstid var nedsat, Betin-

gelserne for Krisehjælpen mildnedes, og der ydedes Kasserne et større Statstilskud end hidtil; dertil kom en Dyrtidshjælp, der dels bestod i *Tillæg* til den i Kassernes Vedtægter fastsatte Understøttelse, dels i *fortsat Hjælp* til dem, der gik arbejdsløse ud over den Tid, for hvilke de efter Kassernes Regler kunde faa Understøttelse; og endelig indførtes en særlig Huslejehjælp; Udgifterne til alle disse Ekstraydelser skulde godtgøres Kasserne med $^2/_3$ af Staten, $^1/_3$ af Kommunen, hvor de paagældende arbejdsløse havde Ophold. Forslog denne Hjælp ikke, skulde Hjælpekassen kunne træde til. Venstre og Konservative var ivrige for at faa fastslaaet, at Hjælpen aldrig maatte være mere end en vis Brøkdel af den vante Arbejdsløn. Det endte med et Forlig, og Loven fik Tilslutning fra alle Partier. I Februar 1918 vedtoges tillige, at naar Kommuner optog Laan til større Arbejder, egnede til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden, skulde Staten i 8 Aar yde Bidrag til Forrentningen; noget lignende skulde gælde, hvis Kommuner ydede Laan til Byggeforeninger.

Statens Finanser. De Forhold, Blokaden medførte, krævede af Stat og Kommune langt større Udgifter til Hjælpeforanstaltninger, end man havde haft de foregaaende Aar. I de to Finansaar 1914—16 var dertil i alt gaaet 10 Millioner, i 1916—17 43 Millioner, 25 for Staten, 18 for Kommunerne; i 1917—18 naaede man 134 Millioner, henholdsvis 98 og 36, i 1918—19 335, henholdsvis 272 og 63. Af den samlede Statsudgift: 394 Millioner gik ca. 97 Millioner til Smør og Mælk, 79 til Flæsk og Kød, 65 til Brødkorn og Kartofler, 100 til Tilskud til Kommunerne, 48 til Arbejdsløsheden. Af Kommunernes 118 Millioner gik 106 til Dyrtidsforanstaltninger, 3 til Arbejdsløshed, 9 til Hjælpekasserne.

Til disse Udgifter kom de ekstraordinære Militærudgifter. De samlede *Militærudgifter* var i de fem Aar 1. April 1914—1. April 1919 495 Millioner; deraf var ca. 130 Millioner de sædvanlige Udgifter, Stigningen da ca. 365 Millioner i alt; en betydelig Del deraf skyldtes den almindelige Prisstigning og vilde være kommet, selv om der ingen ekstraordinære Foranstaltninger af nogen Art var truffet; det kan regnes, at mellem 250 og 300 Millioner skyldtes Sikringsstyrke, Materielanskaffelser o. s. v. Ogsaa disse Udgifter prægedes i høj Grad af Prisstigningen, der bevirkede, at Udgiften gik op Aar for Aar, trods Indskrænkningerne i Styrken. For Hærens Vedkommende gik til Materielanskaffelse ud over det regelmæssige Beløb 48,8 Millioner, til Armeringsarbejder 2 224 000 Kr. inden for Fæstningsomraadet, 737 000 til Tunestillingen; men til Vedligeholdelse af alle disse Armeringsarbejder gik efterhaanden 4 290 000 Kr. Til Opførelse af Lejre, der kunde formindske Indkvarteringsbyrden, gik i alt

2 163 000 Kr. For Flaadens Vedkommende gik til Nybygninger og Anskaffelser ud over det sædvanlige 17 370 000 Kr.

Til den Udgiftsstigning, der skyldtes disse to Hovedposter, kom paa alle Statsbudgetter en betydelig Opgang som Følge af Prisstigningen.

Statens løbende Udgifter og Indtægter blev i Millioner Kr.:

	1913—14	1914—15	1915—16	1916—17	1917—18	1918—19
Udgifter ...	111,4	157,1	185,3	250,7	368,6	615,8
Indtægter ..	123,9	121,8	142,2	242,3	375,4	462,2

Trods de ekstraordinære Udgifter var Udgiftsstigningen indtil Foraaret 1918 ikke væsensforskellig fra Stigningen i Engrostallet; betydelig større blev den i Finansaaret 1918—19, da Blokadens Virkninger for Alvor følte. De første Krigsaar var der paa de løbende Indtægter og Udgifter et Underskud paa 78 Millioner, som dækkedes ved Laan; de to følgende Aar skaffede Indtægtsstigning og ny Beskatning Balance, men Overgangsaaret 1918—19 bragte et Underskud paa ca. 150 Millioner Kr.

Statsgælden steg, men fulgtes af Stigning i Aktiverne. Tallene er disse:

	Aktiver	Gæld		Aktiver	Gæld
31/3 1914....	822	361	31/3 1917....	1059	589
31/3 1915....	821	393	31/3 1918....	1087	603
31/3 1916....	844	461	31/3 1919....	1128	781

Gælden var rigelig fordoblet, medens Engrospristallet var tredoblet. Skatterne indbragte:

	1914—15	1915—16	1916—17	1917—18	1918—19
Fast Ejendom	6,2	6,4	6,1	7,3	9,9
Indkomst- og Formueskat..	20,1	24,4	38,7	65,6	94,7
Merindkomstskat		6,1	69,6	173,7	135,5
Omsætningsafgifter	12,9	18,3	38,9	39,7	65,8
Forbrugsafgifter	54,9	60,0	66,0	71,0	83,9
Gebyrer, Sportler	5,6	6,3	8,1	8,6	11,7
	99,7	121,5	227,4	365,9	401,5

Skatternes Stigning var i de to sidste Aar noget stærkere end Engrosprisernes; ogsaa i Forhold til Indtægterne var der en betydelig Stigning. Inden for Skatterne var der en meget stærk Forskydning mellem indirekte og direkte Afgifter. De sidste udgjorde 1914—15 godt 26 pCt. af hele Skattebeløbet, 1918—19 derimod 60 pCt.

Disse Resultater naaedes gennem en Række *nye Skattelove*. Kort

»Skattejægeren Guf-Guf den Store. (Neergaards nye Skatter)«.
Under Debatten foreslog Hr. Neergaard, der er umættelig, naar det gælder Skatter, en hel Serie nye Skattepaalæg. (Dagspressen).
»Klods Hans«, 23 Febr. 1917.

før Blokadens Begyndelse havde Finansministeren fremsat Forslag om en Skærpelse af Merindkomstskatten for de største Indkomster og de større Aktieselskabsfortjenester; Skalaen skulde nu gaa op til 30 pCt. Desuden foresloges en Tillægsskat til den almindelige Indkomstskat for Indkomster over 20 000 Kr. I Rigsdagen enedes man om at lade Tillægsskatten begynde allerede ved 8000 Kr., men i det hele med lavere Procent; og dertil kom en Tillægsskat for Formuer over 24 000 Kr. Der skulde ikke betales baade Tillægs- og Merindkomstskat, men kun den af de to Skatter, som var højest. Finansministeren havde tillige foreslaaet en Forhøjelse af *Ejendomsskylden* fra 1 Kr. 10 Øre pr. Tusind Kr. til 1 Kr. 65 Øre; dette Forslag var billiget baade af J. C. Christensen og Rottbøll i Ministeriet, men

mødte stærk Modstand i Venstre og det konservative Parti, og det gennemførtes foreløbig ikke.

Straks efter Blokaden vedtoges en stærk Forøgelse af *Spiritusskatten*. Indenrigsministeren standsede nu af Ernæringshensyn Fremstillingen af Drikkespiritus; dette maatte medføre stærk Stigning af Prisen paa de Beholdninger, som fandtes; gennem Skatten vilde man derfor sikre, at en Del af Prisstigningen tilfaldt Staten; Skatten sattes lig den hidtidige Detailpris. Den antoges at indbringe 15 Millioner Kr. Derimod opgaves nu af Hensyn til Skibsfartens Vanskeligheder den særlige Skibsfartsafgift.

Under Forhandlingerne i Foraaret 1917 rejstes fra Venstres Side med stor Styrke Kravet om, at naar der næste Gang skulde paalægges Skat, maatte der ved Siden af de direkte Skatter sættes indirekte. »Finansministeren,« sagde N. Neergaard, »har med en vis Ensidighed, forekommer det mig, under hele den nuværende Krigssituation holdt sig til at ville skaffe Indtægter ad Personbeskatningens og Selskabsbeskatningens Vej.« Ved Siden heraf krævede Neergaard Afgifter paa Varer, der kunde betegnes som Luksus samt Forhøjelse af Jernbanetaksterne. Ministeriet havde her holdt paa de gamle Takster trods Prisstigningen; Takstforhøjelser vilde jo skærpe denne. Overskudet, der i 1914—15 var 8,9 Millioner, var 1915—16 paa 9,1 Million; først 1916—17 blev der et Underskud paa 1,8 Million.

Da Finansministeren i Efteraaret stod over for Nødvendigheden af at skaffe nye Indtægter, tog han Hensyn til de Krav, der her var stillede, for saaledes at muliggøre Vedtagelsen i begge Ting. I September forelagde han Forslag om en Gruppe Skatter, nogle direkte, nogle indirekte, og i Oktober naaedes Forstaaelse.

Finansministeren foreslog en Tillægsskat paa *Indkomst og Formue*, knyttet til den hidtidige Skala, samt en Tillægsskat paa Aktieselskaber, afpasset efter Fortjenesten i Forhold til Aktiekapitalen. Det sidste vedtoges uden Ændringer. Derimod ønskede Venstre nu pludselig en stærkere Stigning i Skalaen for Indkomst- og Formueskat. Finansministeren sagde straks, at han efter Forhandlingen sidst ikke havde tænkt sig den Mulighed; derfor havde han bygget paa den gældende Skala, men han var rede til Ændring; Radikale og Socialdemokrater stillede sig paa samme Standpunkt, og de Konservative opgav at gøre Modstand; man enedes da om en stærkere Stigning for Tillægsskatten end for den almindelige Skat. Ogsaa Forslaget om Forhøjelsen af Ejendomsskylden vedtoges, i Landstinget dog kun med 26 mod 18; kun 3 af Venstre stemte nu imod, og de Frikonservative stemte for.

Forslagene om de indirekte Afgifter omfattede *Tobak, Øl, Vin og*

Smykker. Ogsaa derom naaedes med Besvær Forstaaelse. De nye Love betød for Øl en Fordobling, for Vin en Tillægsafgift lig Varens Detailpris. Tobakken fik en Afgift paa 10 til 33 pCt. af Værdien. Smykkeafgiften blev beskeden. Børsskattens Fornyelse var opgivet i Foraaret 1917 paa Grund af Undervandsbaadskrigen; dennes Virkninger paa Børsspillet blev imidlertid helt forbigaaende, og Skatten genindførtes nu. I December 1917 forøgedes derpaa Spiritusafgiften saa stærkt, at Prisen paa en Flaske Brændevin gik op fra 2 Kr. 40 Øre til 11 Kr.

Sammen med Efteraarets andre Skattelove gik en Forhøjelse af *Jernbanernes Person- og Godstakster* med ca. 25 pCt., for 2. Klasses Billetter ca. 30 pCt., ligesom *Posttaksterne* forhøjedes lidt. Indskrænkningen af Forbrug og Indførsel bevirkede imidlertid, at Forbrugsafgifterne, trods Forhøjelserne ikke bragte væsentlig større Indtægt end de foregaaende Aar. Paa Statsbanerne kom der nu, uanset Takstforhøjelserne, et virkeligt Underskud paa 10 og 17 Millioner i de to Finansaar 1917—19.

I Foraaret 1918 forhøjedes *Merindtægtsskattens* højeste Sats fra 30 til 35 pCt. I Sommeren 1918 gennemførtes et Statslaan paa 60 Millioner Kr.

Ogsaa for *Kommunerne* bragte den almindelige Prisstigning øgede Udgifter, og dertil kom jo de henved 120 Millioner Kr. til Dyrtidsforanstaltninger og Arbejdsløshed. Men Skatterne steg her med den almindelige Indtægtsfremgang i lignende Grad. For Landkommunernes Vedkommende var Skatteprocenten gennemgaaende lavere i 1918—19 end 1914—15; for Købstædernes Vedkommende var den kun lidt højere. De samlede kommunale Skatter steg mindre end Engrospristallet.

Tager man Stats- og Kommuneskatter under eet, var Forholdet dette:

	1914—15	1915—16	1916—17	1917—18	1918—19
Statsskatter	99,7	121,5	227,3	363,9	401,3
Kommuneskatter ..	88,0	85,5	116,8	170,9	202,6
I alt	187,7	207,0	344,1	534,8	603,9

For det danske Samfunds *økonomiske Forhold til Udlandet* havde Krigsaarene gunstig Virkning. Der var efter Opgørelserne i Femaaret 1914—19 en samlet Merindførsel af 213 Millioner Kr., men samtidig var der en Fragtfortjeneste paa 1759 Millioner; i alt regnes det, at det danske Samfund, da Krigen kom, havde en Gæld til Udlandet paa henved en Milliard, da Vaabenstilstanden sluttedes, et Tilgodehavende paa en Milliard. Men paa den anden Side var Lagrene tømte, Kvæg-

og Svinebestand formindskede og Jordens Gødningskraft forringet, og dette kunde ikke opvejes af de industrielle Nyanlæg og Udvidelser, der havde fundet Sted. Stillingen var dog utvivlsomt forbedret med over en Milliard, men der var skabt en Uro i hele det økonomiske Liv, der bidrog til, at det vundne hurtig sattes over Styr igen.

11. Partistriden om Neutralitetspolitikkens Art og Militærvæsenet Februar 1917 til November 1918.

I de første Maaneder efter Kontrolministrenes Indtræden i Ministeriet var der, bortset fra Folkeafstemningsagitationen, forholdsvis roligt i Rigsdag og Presse, men i Foraaret 1917 dukkede Uroen frem igen. Da Meddelelser i Pressen, som fulgte efter et lukket Rigsdagsmøde om Landbrugseksporten, voldte Vanskelighed for dennes Genoptagelse, søgte Ministeriet gennem Forhandlinger med Repræsentanter for Pressen at sikre en tilfredsstillende Ordning, men trods god Vilje hos de fleste mislykkedes Forsøget. I Marts udstedtes derfor i Henhold til Augustloven Forbud mod Omtale i Pressen af Skibes Ankomst og Afsejling.

Men kort derefter meldte sig nye Vanskeligheder. Der holdtes i dette Foraar i *Stockholm* nogle Sammenkomster mellem Socialdemokrater fra forskellige Lande til Drøftelse af Muligheden af at paavirke Staterne til Fred; fra dansk Side deltog Stauning. Dette vakte Uro i Venstre og det konservative Folkeparti. Man saa i Forhandlingerne en tysk Bevægelse, da den tyske Regering havde stillet sig velvillig, de Allierede uvillig over for dem; dog deltog ogsaa Hjalmar Branting, der opfattedes som særlig ententevenlig. Efter de første Forhandlinger gjorde Udenrigsministeren Stauning opmærksom paa, at hans Deltagelse kunde volde Vanskelighed, fordi han var Medlem af Ministeriet; Stauning svarede, at han som Formand for sit Parti maatte kunne deltage i internationale partimæssige Overvejelser til Fremme af Fredsarbejdet, men at han var klar over, at det kunde have Vanskeligheder, om han, der var Medlem af Ministeriet, deltog i selve den paatænkte socialdemokratiske Fredskonference, hvor der muligvis kunde finde Afstemning Sted og blive taget Stilling til bestemte Forslag; hans Parti havde ikke taget Bestemmelse om, hvem der paa dets Vegne skulde deltage deri, og han var villig til, før Beslutning toges, at forhandle med Udenrigsministeren om, hvorvidt hans Deltagelse maatte være »betimelig.« I Maj 1917 rejste J. C. Christensen Spørgsmaalet i et Ministermøde. Ministrene fik her Be-

sked om denne Samtale mellem Stauning og Udenrigsministeren, og J. C. Christensen og Rottbøll kunde da lade den gaa videre til deres Partier. Nogen Tid derefter deltog Stauning imidlertid atter i nogle Samtaler i Stockholm, og »Berliner Tageblatt« bragte et Interview med ham, der opfattedes som en Kritik af de Forenede Stater; Udtalelsen, der ikke var korrekt gengivet, rettedes straks; det oplystes, at det, han havde udtalt, var, at ogsaa ved Amerikas Indtræden i Krigen havde »Kapitalismens« Interesser gjort sig gældende. En Pressekampagne brød imidlertid løs i Danmark, og derefter henvendte det konservative Parti sig til Konseilspræsidenten med Opfordring til at foranledige, »at Socialdemokratiet repræsenteredes i Ministeriet ved en anden Mand end Hr. Stauning«. Efter et Ministermøde meddelte Konseilspræsidenten de Konservative, at Stauning ganske sluttede sig til den nys ved et Ministermøde i Stockholm fastslaaede Opfattelse, at de nordiske Regeringer ikke kunde tage Initiativ til Fredsforhandlinger, at der i Stockholm ikke var Tale om Fredsmægling, men kun om Tilkendegivelse af Socialdemokratiets Opfattelse af Fredsspørgsmaalet, og at han i det paagældende Interview kun havde udtalt »sit Partis almindelige Mening om Kapitalismens Indflydelse som Aarsag til Krigen«. Dertil føjedes, at Konseilspræsidenten efter Forhandlingerne i Maj maatte gaa ud fra, at Deltagelsen i de stockholmske Møder var billiget af alle Partier.

Stemningen var imidlertid nu vokset saa stærkt i det konservative Parti, at man den 20. Juni vedtog at opfordre Rottbøll til at udtræde af Ministeriet, hvorpaa han indgav sin Demissionsbegæring; dermed betragtede man i Venstre Overenskomsten fra September som bortfaldet og bemyndigede J. C. Christensen til at gaa af »en af de nærmeste Dage«. Socialdemokraterne svarede med en Erklæring om, at de var rede til Valgkamp. Just som de økonomiske Vanskeligheder syntes at trække sig tættere og tættere sammen, saa det da ud til, at den ny Ordning af Ministeriet skulde briste efter tre Fjerdingaars Forsøg.

Inden for det konservative Parti var den gamle frikonservative Fløj meget misfornøjet med dette, og da Kongen i Overensstemmelse med Konseilspræsidentens Raad meddelte Rottbøll, at han ikke ønskede at bifalde hans Anmodning, opgav Rottbøll Afskedsbegæringen. Det konservative Parti ekskluderede ham derefter, hvilket medførte, at *det frikonservative Parti* genopstod under Ledelse af Grev Frijs med 5 Landstingsmedlemmer og et Folketingsmedlem. De Konservative spurgte nu Konseilspræsidenten, om den trufne Ordning kun var midlertidig; der førtes Forhandling om, at Partiet skulde udpege særlige Delegerede til Drøftelser med Ministeriet, men det endte med,

at Partiet erklærede, at det fra nu af maatte forbeholde sig »en fritstillet Oppositions fulde Handlefrihed«.

I August blussede samme »Affære« op igen. I Juni havde den amerikanske Gesandt *M. F. Egan* over for Udenrigsministeren beklaget sig over Interviewet med Stauning; han havde faaet Besked om Dementiet og takket for Meddelelsen. Rygtet derom var naaet til det konservative Parti; Rottbøll, som dengang endnu ikke var udstødt af Partiet, havde paa Forespørgsel faaet Besked af Udenrigsministeren og ladet den gaa videre. Nu fremdrog »Nationaltidende« og »Kjøbenhavn« Egans Henvendelse og klagede over, at det samlede Ministerium ikke havde faaet Meddelelse derom. Deraf fulgte Ministermøde og Erklæring derom; det oplystes, at Udenrigsministeren, da Egan straks havde erklæret sig tilfreds med hans Meddelelse, ikke havde anset hans Spørgsmaal for saa vigtigt, at der var Grund til Meddelelse i Ministermøde. Imidlertid havde de paagældende Aviser meddelt, at ogsaa den engelske og franske Gesandt havde spurgt om Interviewet, og J. C. Christensen sagde til »Nationaltidende«, at det havde han ikke vidst. Ministeriets Protokol viste imidlertid, at det var omtalt i to Ministermøder, hvorfor han meddelte »Nationaltidende«, at han, da han sidst udtalte sig til Bladet, havde glemt dette. Dermed faldt Sagen.

I December 1917 vakte »Kjøbenhavn« ny Uro om Socialdemokratiets formentlige Tyskervenlighed. Udgangspunktet var »*Arbejdernes Brændselsforretning*«. Denne var oprettet i Sommeren 1916, idet de danske Fagforeninger havde benyttet deres gamle Forbindelse med tyske Fagforeninger til at opnaa Udførselstilladelse for betydelige Kulmængder; i Begyndelsen faldt Afsætningen svær, men i Efteraaret 1916 overtog Staten efter Beslutning i et samlet Ministermøde et større Parti af disse Kul som Reservebeholdning. Efter Blokadens Indtræden fik disse Kultilførsler stor Betydning baade for Kommuner og store Industrivirksomheder. Fra August 1917 var Betydningen mindre, da tyske Kultilførsler nu indgik i en almindelig Aftale om Vareudveksling med Tyskland. Samtidig gennemførte de prisregulerende Myndigheder ensartet Avance for alle Kulfirmaer, ogsaa Arbejdernes, ligesom alle Kullene nu fordeltes af et *Kulnævn*. I 1916 havde Arbejdernes Forretning kun haft ringe Fortjeneste, men i 1917 indtjentes i alt 4 Millioner Kr.; den Del heraf, der blev tilovers efter Betaling af Skat og forskellige Anlæg, skulde gaa til Fagforeningerne. I Pressen og ved Møder fremkom Historier om, at der var tjent 15—20 Millioner; der taltes meget om en tysk-russisk Socialdemokrat, *Parvus*, som Mellemmand, og man lod forstaa, at Tyskerne benyttede det hele som et Middel til at knytte Socialdemokraterne til sig.

»Affæren« vandrede fra de hjemlige Blade over i franske og engelske. I December 1917 redegjorde Udenrigsministeren ved et lukket Rigsdagsmøde for hele Forholdet; det fremkaldte ingen Forhandling der, men Spørgsmaalet vedblev at spille en Rolle i Agitationen.

Side om Side med disse Brydninger gik yderst vanskelige Partiforhandlinger om *Sikringsstyrken.* I Slutningen af 1916 var Ministeriets Forsøg paa at komme til Rette med Partierne om en større Indskrænkning glippet. Men i Befolkningen voksede Uviljen mod Indkaldelserne, og hen paa Foraaret 1917 begyndte der i Venstreblade, ja i nogle konservative Blade, at komme Udtryk for denne Stemning. I April tog Forsvarsministeren dette som Udgangspunkt for i et Ministermøde at spørge J. C. Christensen og Rottbøll, om de troede, at der nu var bedre Betingelse for at naa et Resultat end sidst. De gik til Partierne med Spørgsmaalet. Grundlaget var det samme som sidst: Indskrænkning med en Fjerdedel. Den kommanderende Admiral billigede nu Planen, hvorimod General Gørtz erklærede, at hvis Styrken indskrænkedes, vilde han benytte den Ret, hans Alder gav ham, til at tage sin Afsked. Denne Gang gik Venstre alligevel med, men det konservative Folkeparti stillede sig ligesaa afvisende som sidst; Partiets Bestyrelse havde en Forhandling med Forsvarsminister og Udenrigsminister, men uden Resultat; Partiet svarede, at det ikke turde paatage sig »noget Medansvar for, at der for Tiden skete en Indskrænkning af Sikringsstyrken«; da denne ikke nu kunde gennemføres »med alle Partiers Billigelse«, henstillede man, »at Sagen stilles i Bero til et Tidspunkt, hvor Forholdene i udenrigspolitisk Henseende har klaret sig, saa at en Indskrænkning kan gennemføres, uden at Hensynet til Udlandet gør den i saa høj Grad betænkelig, som nu er Tilfældet«. Man tænkte her navnlig paa de Forhandlinger med England om Tilførsler, som da stod paa. Da der i det konservative Svar syntes at ligge en Mulighed for, at man inden længe kunde faa Partiets Tilslutning, enedes de tre andre Partier om at imødekomme dets Henstilling om Udsættelse. Denne Forhandling sluttede i Maj. I Juli genoptoges Spørgsmaalet. Det konservative Parti var nu uden Talsmand i Ministeriet, saa Sagen maatte forhandles med det direkte; derimod forelagde Rottbøll den for de Frikonservative. De Konservative gentog deres tidligere Erklæring, og paa de Frikonservatives Vegne meddelte Rottbøll, at de mente, at en Afgørelse, der medførte Overgeneralens Afgang og heftig angrebes af de Konservative, vilde virke saa uheldigt i England, at de ikke kunde billige den; gennemførtes den alligevel, sagde Rottbøll, maatte han gaa af, hvorpaa J. C. Christensen sagde, at saa maatte han efter Overenskomsten fra September ogsaa gaa. 1. August meddeltes det derpaa, at Ministeriet af

Hensyn til »de vidtrækkende politiske Følger« havde udsat Sagen endnu en Gang. I Maanedens Løb førtes derpaa i Pressen og paa Møderne en livlig Forhandling om, hvorfor det heller ikke denne Gang blev til noget. Man stredes om Ministeriets Meddelelse, om J. C. Christensens Holdning o. s. v. 30. August sluttede det af med en Fælleserklæring af Ministeriet, der forklarede, hvad der var sket.

Paa dette Tidspunkt var Beslutningen om Indskrænkningen allerede taget. Hidtil havde Modstanderne stadig lagt Vægt paa den Uro, Overgeneralens Afskedsbegæring vilde vække. Da General Gørtz fastholdt sin Beslutning om at gaa, naar Indskrænkning fandt Sted, besluttede Forsvarsministeren hans Afsked, fordi det syntes en uholdbar Stilling, at Overgeneralen til enhver Tid kunde foretage en Demonstration mod den ene eller den anden Regeringsbeslutning. Allerede den 3. August, to Dage efter at Indskrænkningen var stillet i Bero, meddelte Forsvarsministeren i det samlede Ministerium, at det var hans Hensigt at afskedige Overgeneralen, gøre den kommanderende General i Jylland *Tuxen* til Overgeneral og flytte Overkommandoens Stabschef General *B. Palle Berthelsen* til Viborg. Ingen gjorde Indvending, og den 6. August fandt Afskedigelse og Nyudnævnelser Sted. Det paalagdes derefter den ny Overkommando at udarbejde de nærmere Planer for en Indskrænkning med en Fjerdedel; Forslaget forelagdes i Ministeriet, hvor Rottbøll nu sagde, at han, »da Ændringen nu formentlig kunde gennemføres i Ro, ikke vilde modsætte sig den.« Det ansaas for haabløst atter at forhandle Sagen med det konservative Folkeparti; det oplystes siden i Folketinget, at Partiet vedblivende var imod, men noget Røre søgte man ikke at rejse i den Anledning. Antallet af indkaldte var fra nu af nede paa 23—24 000; Genindkaldelse kunde da saa godt som undgaas; Styrken kom næsten udelukkende til at bestaa af helt unge; disses Tjenestetid var sædvanlig omkring 18 Maaneder, medens Tjenestetiden under almindelige Forhold var mellem 6 og 17½ Maaned. I Oktober 1918 indskrænkedes Styrken paa ny med 3000 Mand, saa de indkaldtes Tal nu var nede paa 20 000.

Et særegent militært Spørgsmaal havde imidlertid voldt nogen Vanskelighed mellem Partierne. Det var Spørgsmaalet om »*Militærnægterne*«. Allerede før Krigen havde der været værnepligtige, som af religiøse Grunde vægrede sig ved at modtage Uddannelse til Vaabentjeneste. Som Regel slog de sig til Ro med at komme til Sundhedstropperne eller Arbejdstropperne. Under Krigen blev disse Tilfælde hyppigere; ogsaa nu lempede man sig igennem, men særlig Vanskelighed opstod, da nogle yderliggaaende Socialister nægtede enhver Art af Militærtjeneste; efter Loven maatte de idømmes Straf herfor, og

i Arresten erklærede da flere af dem »Sultestrejke«; naar de begyndte at blive medtagne deraf, bragtes de paa Hospitalet, men ogsaa her fortsatte de Sultestrejken. Ministeren fulgte nu, trods megen Kritik fra militær Side, den Fremgangsmaade at lade dem midlertidig hjemsende, naar Lægerne erklærede, at de ikke længere kunde taale at sulte; senere maatte de da indkaldes paa ny, og det hele gentog sig. For at naa til en samlet Løsning forelagde Indenrigsministeren i Februar 1917 Forslag, der bemyndigede Indenrigsministeren til at overføre værnepligtige, som af Samvittighedsgrunde nægtede Militærtjeneste, til civilt Arbejde; dettes Varighed skulde da være lidt længere end den længste Tjenestetid, der nogenlunde svarede til de 18 Maaneder som for Tiden var det sædvanlige. Forslaget billigedes i Princippet af J. C. Christensen og Rottbøll, men i Rigsdagen gik deres Partier ret skarpt imod. Kl. Berntsen bestred, at Forslaget var foreneligt med Grundlovens Ord om, at alle vaabendygtige er forpligtede til Soldatertjeneste »efter de Bestemmelser, som Loven foreskriver«. Ministeriet svarede, at Grundloven jo netop overlod til *Loven* at afgøre, i hvilket Omfang den almindelige Forpligtelse skulde træde i Kraft, og at mange allerede efter gældende Love fritoges helt i Kraft af Lodtrækning. Forslaget støttedes ved en Adresse underskrevet af 500 Præster, hvoriblandt 5 af de 7 Bisper. Landstinget standsede imidlertid foreløbig Forslaget. I Efteraaret 1917 genoptoges det af Ministeriet, og det lykkedes nu Forsvarsministeren at komme til Forstaaelse med *Jørgen Pedersen* om Loven; Militærnægterne skulde efter Overenskomsten høre under Forsvarsministeren, ikke under Indenrigsministeren; i øvrigt blev Loven nogenlunde som foreslaaet. Den vedtoges nu i Landstinget mod tre Stemmer; i Folketinget lod de Konservative og nogle af Venstre være at stemme.

En Række Forhold, der stod i Forbindelse med Sikringsstyrken, ordnedes i disse Aar uden Vanskelighed ved Forhandling mellem Forsvarsministeren og Partierne. De langvarige Indkaldelser bevirkede, at man maatte yde betydelige Tillæg til Lønnen baade for Befalingsmænd og menige; den byrdefulde Indkvartering i bestemte Egne gav Grund til Forøgelse af Indkvarteringsgodtgørelsen og til Anlæg af nye Lejre; de indkaldtes store Tal og lange Tjenestetid stillede øgede Krav til Kaserner, Hospitaler o. s. v. Som Regel ordnedes disse Spørgsmaal, for saa vidt der var Brug for Penge, ved Aftaler mellem Ministeren og de to Tings Finansudvalg. Materielanskaffelserne fortsattes Krigens Tid igennem i Overensstemmelse med de Grundsynspunkter, Forsvarsministeren havde angivet ved det lukkede Møde i Oktober 1915; de i Amerika købte Patroner kom først, da Krigen var forbi. De militære Myndigheder stillede Krav om Anskaffelser, der

Tysk Forsvarsanlæg ved Aarøsund fra 1916—17.

gik langt ud over, hvad Ministeriet ud fra dets Opfattelse af Militærlovenes Forudsætninger kunde anse det for rigtigt at bevilge, og saadanne Krav afvistes. Men det viste sig vanskeligt nok at faa udført de Materielanskaffelser, som bevilgedes.

Dansk Omraade berørtes ikke af Krigsbegivenhederne efter »E 13«-Affæren udover det, at engelske Jagere i September 1917 forfulgte fire tyske Marinetrawlere ind paa Søterritoriet ved Jylland, beskød dem, saa Kuglerne naaede ind over Land, og ødelagde dem. Ogsaa mod denne Krænkelse nedlagdes Protest.

I Efteraaret 1916 foregik *Troppesamlinger* og *Skyttegravsanlæg* i *Sønderjylland.* De er undertiden opfattede som Forberedelse til Angreb paa Danmark. Det var Ministeriets Opfattelse, bygget paa Foranstaltningernes Karakter, at de ikke fremkaldtes ved Tanken om Angreb, men at det var Sikkerhedsforanstaltninger af lignende Art som ved den hollandske Grænse. Man regnede i Tyskland med, at den uindskrænkede Undervandsbaadskrig, som da forberedtes, kunde drive Nabolandene ind i Krigen, og man vilde være forberedt paa alle Muligheder.

En Række mindre Begivenheder, der paakaldte militær Virksomhed, fandt dog Sted. Flaaden holdt Vagt ved Spærringerne, lodsede Skibe igennem disse, greb ind over for Visitation af Handelsskibe paa dansk Omraade, bidrog til Opretholdelse af Forbindelsen med Færøerne og Island. 22 fremmede Krigsskibe kom lejlighedsvis ind paa

dansk Søterritorium under saadanne Forhold, at de maatte bevogtes af danske Skibe; 17 militære Flyvemaskiner nødlandede paa dansk Grund. En betydningsfuld Opgave havde Flaaden i Uskadeliggørelsen af Miner, der drev i Land paa danske Kyster. Indtil Krigens Slutning var i alt uskadeliggjort 5800 Miner, men da Optagelse af Minefelterne derpaa begyndte, drev atter mange Miner i Land; indtil Slutningen af 1919 var i alt uskadeliggjort 8900.

Den jyske Hærstyrke havde den rent praktiske Opgave sammen med Grænsegendarmer og Toldpersonale at bevogte Grænsen. De forskellige Priser og Forsyningsforhold paa de to Sider Grænsen fremkaldte en stærk Tilbøjelighed til *Smugleri*, saa Bevogtningen krævede en betydelig Styrke. Soldaterne paa Sjælland var i det væsentlige Besætning til Fæstningen. Hæren havde den Opgave at bevogte de fremmede Militærpersoner, der af en eller anden Grund kom ind paa dansk Omraade og maatte interneres. Det blev i alt 186 Tyskere og 15 Englændere. Man behandlede dem alle med den største Hensynsfuldhed, men dette medførte, at det ikke var helt let at sikre sig mod Flugtforsøg; af Tyskerne lykkedes det 9 at flygte, deraf 4 af de 12 internerede Officerer; af Englænderne flygtede 4 af de 5 internerede Officerer, ingen andre.

Der dreves Krigstiden igennem af de forskellige krigsførende en Del *Spionage* i Danmark, ikke rettet mod Danmark, men mod de andre krigsførende; mest Betydning havde til Tider Handelsspionagen; særligt Besvær voldte det, at man undertiden benyttede Sønderjyder, der var flygtet over Grænsen, til at faa Oplysninger om tyske Forhold. Spionagen bragte næppe de paagældende Stater Resultater af Værdi.

12. Rigsdagsvalget 1918.

I Foraaret 1917 udsattes Rigsdagsvalgene endnu en Gang, denne Gang i Enighed mellem alle Partier. Men i 1918 udløb Folketingsvalgperioden, saa det var givet, at der nu maatte finde Valg Sted. Krigen trak ud, saa alle Forhaabninger om at kunne undgaa Kampvalg, saa længe den varede, glippede. Spørgsmaalet var nu, om *Kontrolministrene* kunde blive i Ministeriet under Valgkampen. Det var tidligt klart, at det var Venstres Opfattelse, at J. C. Christensen ikke kunde blive. Men Spørgsmaalet var, hvor lang Valgkampen skulde være. Ministeriet ønskede den under de særegne Forhold kort, men i Venstre mente man, at J. C. Christensen maatte træde tilbage i god Tid. Det skete i Januar, 3 Maaneder før Valget, og sammen med

ham gik Rottbøll. Derimod blev Stauning, hvis Parti jo støttede Regeringen.

Den nye *Valgordning* bevarede Flertalsvalg i 93 Valgkredse ude i Landet, medens 24 i Hovedstaden skulde vælges ved Forholdstalsvalg; dertil kom 23 Tillægsmandater, der skulde bidrage til en Fordeling svarende til Stemmetallene. I politiske Kredse var man klar over, at disse Tillægsmandater ikke vilde slaa til, hvis alle Partier stillede op i alle Kredse; Venstre vilde da faa mere, end der tilkom det, og Radikale og Socialdemokrater kunde, selv om de blev Flertal blandt Vælgerne, blive Mindretal i Tinget. De to Partier enedes derfor om Samarbejde i de Kredse, hvor dette gav Udsigt til Valg; man gik ud fra, at Venstre og de Konservative vanskelig kunde samarbejde i større Omfang. Efter en Række meget vanskelige Forhandlinger kom en Overenskomst i Stand. Den var af en saadan Art, at det maatte ventes, at Socialdemokraterne vilde føre flere Stemmer over til det radikale Venstre, end dette til dem. Socialdemokraterne ønskede det radikale Ministeriums Fortsættelse efter Valget med Stauning som Medlem. Fra radikal Side hævdedes det, at en Fortsættelse kun var mulig, hvis der bevaredes et rimeligt Forhold mellem Antallet af de to Partiers Rigsdagsmandater. Hovedreglen for Aftalen blev, at de to Partier ikke stillede op mod hinanden i de Kredse, hvor der allerede var valgt en Folketingsmand af et af Partierne, og at man i øvrigt søgte at enes om de Kredse, der var Mulighed for at erobre. Resultatet blev, at de to Partier begge havde Kandidater i ca. 30 Kredse, og dette medførte i tre Kredse Valg af Venstremænd.

Valgkampen gjaldt i første Række den økonomiske Politik. Ved Reguleringspolitikken var det lykkedes at sikre alle nødvendige Hovedvarer; Landets særegne Forhold havde gjort det muligt at gøre Rationerne større end andetsteds. Melrationen var i Danmark 260 gr daglig, i Holland 210, i Sverige og Norge 200. Sukkerrationen var i Danmark 2 kg maanedlig, i Norge og Sverige det halve, i Holland en Trediedel; Smørrationen var i Danmark 250 gr ugentlig; i Norge og Sverige fik man kun af og til nogle smaa Rationer. Selv Kaffeforsyningen opretholdtes, efter at den andetsteds var standset. Priserne var holdt usædvanlig langt nede. Detailpristallet var, da Valget holdtes, 166, medens det i Sverige var 192, i Norge 228. Desuden var Forretningslivet holdt taalelig i Gang selv efter Blokaden.

I de Kredse af Befolkningen, for hvilke *Forbrugerinteresserne* var overvejende, var der megen Tilfredshed med Reguleringspolitikken. Men de Lag af Folket, hvor *Frembringerinteresserne* var overvejende, følte sig hemmede i deres Virksomhed ved de mangfoldige Indgreb. De erkendte Nødvendigheden, men irriteredes af hvert Paabud, der

kom dem selv paa tværs, og det syntes dem, at Reguleringerne var forbunden med en Mængde Omsvøb og Vanskeligheder, som ikke var fornødne. Der var omtrent et halvt Hundrede Nævn, hver med sit Vareomraade, og tilmed en Række Repræsentanter, rundt om i Landet. Indenrigsministeren, der ønskede at vise den størst mulige Hensynsfuldhed over for de forskelligartede Interesser, havde lagt Vægt paa paa hvert Omraade at skabe et særligt Udvalg med særlige, saglige Forudsætninger og egnet til at repræsentere de afvigende Interesser. Men just denne Nævnenes Mangfoldighed blev Genstand for hvas Kritik. Fejlgreb var uundgaaelige, og alle førte de til Klager over »Regeriet« fra den røde Bygning i København. Dertil kom, at den Frihedsaand, der er saa udpræget i det danske Folk, gav Vreden over disse Indgreb, der hemmede den enkeltes Handlefrihed, et idealistisk Skær. I Byerne angrebes med særlig Iver Bestemmelserne om *Kædehandel,* og den aldrende Talsmand for den fri Konkurrence, *Peschcke Køedt,* samlede Forretningsfolk til et bevæget Protestmøde paa Børsen. Det kunde oplyses, at en Vare, der var kommet hertil til en Pris af 70 Kr., var vandret 11 Gange fra Grosserer til Grosserer, til den naaede op til 305 Kr., eller at en anden Vare til 2 Kr. var sendt fra By til By, indtil den vendte tilbage til den By, hvorfra den var udgaaet, til en Pris af 18 Kr. Men dette formildede ikke de Forretningsfolk, hvis Fortjeneste begrænsedes. Paa Landet gjaldt Klagerne mest Beslaglæggelsen af Korn. Ogsaa over »Under-

»Ingen Djævel kan hitte ud af Nævnene ...«
(Neergaard i Folketinget).
»Klods Hans«, 16. Nov. 1917.

støttelsespolitikken« begyndte man at klage, navnlig over Arbejdsløshedsunderstøttelsen. Misbrug var uundgaaelige, og de fortaltes flittigt fra Mand til Mand. Megen Uvilje vakte det, at Prisnedsættelserne ogsaa kom velhavende Folk til gode; den Opfattelse, at derved undgik man at sætte Skel, mødtes vel sjældent med Modsigelse, men den trængte dog aldrig helt igennem, stridende som den var mod tilvante Forestillinger om Hjælp til trængende.

Den økonomiske Politik angrebes under Valgkampen baade af Konservative og Venstre, men skarpest af Venstre. Angrebene kom ikke meget frem paa Vælgermøderne; større Rolle spillede de i Aviserne, mest dog som Kritik af Enkelttilfælde; men langt mere betød de under den personlige Agitation i daglig Samtale.

Regeringspartiernes Kandidater hævdede heroverfor Nødvendigheden af Indgreb til Værn for de økonomisk svage, pegede paa Indgrebenes hensynsfulde Karakter, den alsidige Forberedelse og de i Forhold til andre Lande gunstige Resultater. Dertil føjedes ofte, at Indgrebene skyldtes Love vedtagne af begge Ting, saa mindst eet af Oppositionspartierne altid havde været med, som Regel begge. Om Augustloven af 1914 med den vidtgaaende almindelige Bemyndigelse for Indenrigsministeren sagde Oppositionens Talere undertiden, at de fortrød den, medens Regeringspartiernes Talere hævdede, at langt de vigtigste Indgreb hvilede paa senere Love, billigede af alle. Tilbage blev imidlertid en Følelse af, at Indenrigsministeren havde været den drivende Kraft i Reguleringspolitikken; mod ham vendtes i nogle Kredse Taknemmeligheden, i andre Vreden. Oppositionen, mente man, var dog kun modstræbende gaaet med; derfor kritiserede dens Talere jo ogsaa Udførelsen af Lovene. Med Iver hævdedes det, at Indenrigsministeren havde en særlig Tilbøjelighed til at lade Staten gribe ind i det mest mulige, man saa deri en Art »socialistisk« Tendens, et Vidnesbyrd om det radikale Venstres nære Forbindelse med Socialismen. Som Bevis anførte man den saakaldte »Gimletale«. Det var en Tale, Indenrigsministeren holdt i et Aftenmøde i Oktober 1916 under stærkt Bifald fra Flertalspartierne. Han talte her om »det ny Indenrigsministerium«s Sager, ɔ: Reguleringspolitikken. »Jeg vil haabe, at det ikke vil forsvinde,« sagde han, »i alt Fald er jeg ganske sikker paa, at dets Virksomhed ikke kan gaa sporløst hen. Den Kamp, som Statsmagten fører i disse Aar for at regulere Priser og Forsyninger, for at bekæmpe den uberettigede Profit, vil forhaabentlig som enhver Kamp styrke Kræfterne, den vil forhaabentlig styrke Statsmagtens Kræfter ogsaa i Fremtiden.« »Den faste Organisation paa faa Hænder, der før Krigen oftest, foruden hvad den af Nytte kunde udøve, var et godt Middel til sær-

lig Udbytning af Borgerne, har i ikke faa Tilfælde under Krigen vist sig at være Midlet til at hindre en stor Udbytning.« Han pegede paa Trusternes Betydning, men fremhævede Andelsorganisationerne som det Grundlag, hvorpaa Fremtiden kunde bygges, og spurgte dernæst: »Havde vi før Krigen et ordnet og forstandigt Samfund, som nu er afløst af et forvirret og forvildet Samfund? Nej, det normale Samfund indeholdt alle Spirerne til det unormale; hvad vi ser, er kun Forlængelsen, Forstørrelsen af, hvad vi saa før Krigen. Et grelt Lys er kastet over Samfundstilstanden, vi ser det maaske i Hulspejl, i Karikatur, men det er selve Tilstanden, vi ser. Det, vi ser, er nu som før: Rigdommes Ophobning, Fattigdoms trælsomme Slid, en Tilværelse i Nød, ja endogsaa Sult, midt i en Rigdom af Livsfornødenheder, det ærlige Arbejde, som kun kan skaffe en kummerlig Tilværelse for maaske at ende i Alderdoms Trang, enkelte store Dygtigheders Rigdom, maaske ogsaa Spillere, hvis Held danner Grundlag for Slægters Rigdom. Hvad vi ser, er nu som før de økonomiske Bølgebevægelser, der viser sig gennem Stilstand, svag Opgang, rivende Opgang, Krise, Krak, Fald, Stilstand og paa ny samme Bevægelse, planløs Produktion, Tilførsel, alt planløst, det samme før som nu.« »Jeg tror ikke paa en bestemt økonomisk Teori, men jeg tror paa social-radikale Ideer, som, naar Krigen er afsluttet, sammen vil arbejde for at tilvejebringe bedre Tilstande end de nu herskende.« De særlige Teorier, sagde han, var knyttet hver til sin Tids tekniske Udvikling, Socialismen navnlig til Dampmaskinen, men: »Alle social-radikale Ideer, alle de Ideer, som gaar ud paa at søge ned til Ondets Rod, hvad enten de nu kalder sig Socialisme eller Georgeisme, eller de blot er udtrykte i et enkelt politisk Parti, maa være dem, som det tilkommer os at arbejde med for at skabe en bedre Fremtid.« »I denne Tid, hvor mangfoldige Forhaabninger er knuste, vilde det være haabløst at drive Politik, hvis ikke straks et nyt Haab glimtede for Slægtens Øje. Det er rigtigt, at ingen ved, hvad der kommer efter Ragnarok, men de gamle Nordboere troede, at efter Ragnarok kommer Gimle. Lad os ogsaa tro derpaa.«

Militærspørgsmaalet spillede en betydelig Rolle under Valgkampen, men det omfattedes ikke af Vælgerne med samme lidenskabelige Interesse som før den store Indskrænkning, der bragte Genindkaldelserne til Ophør. Oppositionspartiernes Fremstilling var denne: fra radikal Side, navnlig Forsvarsministeren, har det været sagt, at der aldrig mere blev Storkrig, at det danske Militærvæsen ikke blot var unyttigt, men farligt, først og fremmest Københavns Befæstning; nu har Erfaringen vist, at der blev Krig, at det saa stærkt angrebne Militærvæsen har betrygget Danmark under Krigen, at Forsvarsministeren

i stor Stil har anvendt det, Fæstningen indbefattet; »Hullet i Nordfronten« er stoppet, en ny Forsvarslinie skabt ved Tune; Lovene af 1909 er benyttet ikke blot efter deres Ordlyd, men endog ud over deres Forudsætninger; Mineudlægningen var kun mulig, fordi Lovene af 1909 havde skabt Midlerne dertil; Venstre og de Konservative har faaet Ret i deres Syn paa Verdenssituationen og Betydningen af dansk Militær.

Fra radikal Side svarede man, at Forsvarsministeren aldrig havde bestridt Muligheden af en Storkrig; han havde udviklet, at der var Sandsynlighed for, at den kunde undgaas, men tilføjet: »Men Sandsynlighed er ikke Sikkerhed. Endnu staar Folkene og deres Herskere saa lavt i Kultur, at en Krig, ogsaa en Stormagtskrig, *kan* tænkes. Naar vi overvejer Danmarks Stilling, da maa vi tage denne Mulighed med i Betragtning.« Krigen kom, men det lykkedes at holde Danmark udenfor. Militærvæsenet havde under Krigen haft praktisk Betydning, men kun som Neutralitetsvagt, og dertil vilde meget mindre have været nok. Ogsaa efter det radikale Militærforslag fra 1909 fandtes fornødent Minevæsen til de stedfundne Spærringer. Hvis de Stemninger, der havde Overhaand i Oppositionspartierne i August 1914, havde sejret, vilde Spærringen ikke være sket, men Faren muligvis øget ved en almindelig Mobilisering. De trufne Militærforanstaltninger laa alle inden for Forudsætningerne fra 1909; de var en loyal Udførelse af den af andre vedtagne lovlig bestaaende Ordning; Ministeriet maatte handle ud fra dette ogsaa i Kraft af internationale Aftaler, der forpligtede til som Neutralitetsvagt at anvende de forhaandenværende Midler; det havde været Ministeriets Hovedopgave at holde Ro om Militærspørgsmaalet i Krigstiden; derfor maatte man ogsaa vente med Sikringsstyrkens Indskrænkning, til der blev nogenlunde Enighed mellem Partierne derom; det havde ikke være muligt at lade Militærvæsenet lede af en Tilhænger af Lovene af 1909; der var jo nu et Flertal i Folketinget mod disse, et Flertal, der ansaa det for tryggest, at de militære Ministerier lededes af en Mand, der ikke overvurderede dansk Militærvæsen.

Udenrigspolitikken spillede under Valgkampen en mindre Rolle end ventet. Rigsdagskandidaterne talte kun lidt derom, Partibladene undgik at drage den i Forgrunden, og Artiklerne i de Blade, der hele Tiden havde voldt Uro, ligesom druknede i den almindelige Valgdiskussion mellem Partiernes Talere. I vide Kredse var der en Følelse af, at det var uklogt at skifte Ministerium, saa længe den farlige Situation varede. »Man skal ikke skifte Heste midt i Vadestedet«, var en Sætning, der ofte gentoges med Udgangspunkt i en Tale af Piper. Særlig gjaldt dette Udenrigsministeren. Undertiden kom der Antyd-

ninger af, at skiftede Flertallet, kunde han dog gaa over i et Ministerium af anden Farve, man kunde »laane ham ud«, men denne Tanke afvistes bestemt af Udenrigsministeren.

En skarp Debat førtes om *Færøerne*. Forbindelsen med disse havde under Krigen været vanskelig, og kun med Besvær skaffedes de fornødne Forsyninger. Amtmanden deroppe, den senere Justitsminister *S. Rytter*, havde vundet stærk Sympati hos det ene af Øernes Partier »Sambandspartiet«, hvorimod han var i skarp Modsætning til det andet, »Selvstyrepartiet«; dette sejrede ved Folketingsvalget i 1915, og dets Repræsentant stod i den følgende Tid i Valggruppe med det radikale Venstre. I 1917, da Blokadeerklæringen kom, sendtes en Adresse med 3—4000 Underskrifter til den danske Gesandt i London, for at han kunde bringe den videre til den engelske Regering; man bad i Adressen denne indrømme fri Sejlads til Færøerne. Adressen sendtes samtidig til den engelske Konsul i Thorshavn. Amtmanden opfattede dette som en Henvendelse, der gik uden om de lovlige Myndigheder. Den færøske Folketingsmand bestred Rigtigheden af Amtmandens Indberetninger til Justitsministeriet. Det endte med en skarp Konflikt mellem Ministeren og Amtmanden. Denne og to Embedsmænd begærede i den Anledning deres Afsked, det kom til et hvast Opgør i Landstinget, og dette vedtog med Venstres, de Konservatives og de Frikonservatives Stemmer en Dagsorden, der misbilligede Justitsministerens Handlemaade.

Megen Diskussion førtes om, hvem der havde Ansvaret for, at der ikke var skabt et *Samlingsministerium*. J. C. Christensen udtalte under Valgkampen, at skiftede Flertallet, vilde man tilbyde Samlingsministerium; afsloges det, maatte det største Parti danne Ministerium; gik det ikke, maatte der være nyt Valg. De to Regeringspartier afviste Samlingsministerium; det havde været muligt i en kortvarig Krisesituation, sagde man, men var dog glippet den 5. August; i en længere Periode, hvor Ministeriet maatte tage Stilling til mangeartede økonomiske Spørgsmaal, der greb dybt ind i de forskellige Folkeklassers Interesser, syntes det ikke muligt.

Fra Ministeriets og Flertalspartiernes Side fastslog man, at Valget kun gjaldt »*Krigssituationen*«. Ministeriet lovede ligesom hidtil »at undlade at rejse Spørgsmaal, der kan give Anledning til Strid mellem Partierne.« »Det er Ministeriets og Det radikale Venstres Opfattelse, at naar Krigen er til Ende og de af Krigssituationen følgende Forhold tillader det, bør der foregaa ny Valg til Folketinget, hvor man upaavirket af ekstraordinære Forhold kan træffe sit Valg mellem de forskellige Partiers Anskuelser. Før dette ny Valg vil det være rigtigt at gennemføre en ny Valglov, der i højere Grad end

den nuværende sikrer, at Partierne repræsenteres i Folketinget i Forhold til deres Vælgertal, og at Folketingets Flertal kommer til at svare til Vælgernes Flertal.«

En særlig Drivkraft havde Venstre over for sine egne i en dyb Følelse af, at der i 1913 var gjort Venstre Uret derved, at Radikale og Socialdemokrater gik sammen mod det i en Situation, hvor det ikke selv kunde gaa sammen med Højre. For denne Uret skulde man nu have Oprejsning. Desuden klagede man skarpt over, at Alliancen nu var fornyet mellem Radikale og Socialdemokrater, hvilket man ansaa for stridende mod Valglovens Forudsætninger. Endelig var der i store Dele af Venstre en stærk uvilkaarlig Følelse af, at en Venstreregering efter Partiforhold og sociale Forhold nu engang var det naturlige i Danmark; alt andet syntes dem noget uholdbart, der ikke kunde vare. Valget den 22. April fik følgende Udfald:

	Stemmer	Mandater ifølge Liste- og Kredsvalg	Tillægs-mandater	I alt
Det konservative Folkeparti	168 000	8	14	22
Venstre	272 000	42	4	46
Erhvervspartiet	12 000	1		1
	452 000	51	18	69
Det radikale Venstre	195 000	27	5	32
Socialdemokratiet	263 000	39		39
	458 000	66	5	71

Desuden afgaves for *det ny Højre* 4800 Stemmer, for en kristeligsocial Liste i København 4400, for to socialistiske Smaagrupper 2500.

De to Regeringspartier havde da i Folketinget et Flertal paa to Stemmer. Af Vælgerstemmerne havde de over for de to Oppositionspartier et Flertal paa 18 000; regnedes det nystiftede Erhvervsparti til Oppositionen, blev Flertallet 6000.

Regnet efter Hovedgrupperne var der da ikke i Stemmetallene sket megen Forskydning siden 1913. Dengang havde Højre og Venstre tilsammen fuldt saa mange Stemmer som Oppositionspartierne, nu var det omvendt. Dette Resultat dækkede dog over adskillige Vælgerbevægelser. I København fik det radikale Venstre ca. 40 000 Stemmer over for de Konservatives 46 000, medens Socialdemokraterne fik 96 000. Saa nær havde de Radikale aldrig været de Konservative; ved Kommunevalget Aaret før havde den radikale Liste haft 16 000 Stemmer, den konservative 52 000; Flertallet af Erhvervspartiets 12 000 Stemmer var vel nok hentet hos de Konservative, men det er

dog utvivlsomt, at der var foregaaet en betydelig Overgang fra de Konservative til de Radikale under Indtryk dels af Ernæringspolitikken, dels af den udenrigspolitiske Stilling. Ogsaa andre Steder, navnlig i Købstæderne sporedes en saadan Bevægelse, om end svagere. I det radikale Venstres 195 000 Stemmer var vistnok en Snes Tusind, som under sædvanlige Forhold vilde stemme konservativt; desuden havde Partiet modtaget flere Stemmer fra Socialdemokratiet, end det gav dette.

Paa Landet, i hvert Fald i Jylland, bragte derimod Reguleringerne Venstre en betydelig Tilgang fra Vælgere, som ellers vilde være tilbøjelige til at slutte sig til det radikale Venstre; og Partiet mødte nu fuldtalligt, medens ikke faa Venstremænd var blevet hjemme i 1913, misfornøjede med Grundlovspolitikken. Kvinderne, der for første Gang havde Valgret, deltog stærkt i Valget, dog knap nok saa stærkt som Mændene.

Landstingsvalget, hvor der krævedes en Alder af 35 Aar til Valgret mod de 29 ved Folketingsvalget, viste en for Oppositionspartierne gunstigere Stemmefordeling. Udfaldet var dette:

	Stemmer	Valgmænd	Valgte	Tingvalgte	I alt
Det kons. Folkeparti	136 000	583	10	8	18
Venstre	193 000	935	19	7	26
Erhvervspartiet	7 000	20			
	336 000	1538	29	15	44
Det radikale Venstre	114 000	502	10+1	2	13
Socialdemokratiet ..	202 000	896	14	1	15
	316 000	1398	25	3	28

Den ene, der er føjet til for det radikale Venstre, er det af Færøernes Lagting valgte Medlem, der gik i Valggruppe med de Radikale. Forholdet i Stemmetal mellem Radikale og Socialdemokrater viser, at de sidste ved Folketingsvalget havde tilført de Radikale et ikke ringe Overskud af Stemmer.

Ministeriet og de to Flertalspartier havde ført Valgkampen paa, at et Samlingsministerium var uanvendeligt, og at det var fornødent at fortsætte paa det hidtidige Grundlag. Trods Flertallets ringe Størrelse fastholdtes denne Linie.

Den nye Rigsdag aabnedes med en Trontale. Som Svar paa denne foreslog Socialdemokrater og Radikale en Udtalelse, hvori Tinget erklærede sig »rede til under Ledelse af det Ministerium, hvis parlamentariske Grundlag Valgene har fornyet, at fremme Arbejdet for

de i Trontalen nævnte Spørgsmaal i Tillid til, at Ministeriet ufravigelig vil fortsætte saa vel sin Neutralitetspolitik som Bestræbelserne for at sikre Landets Forsyning, Erhvervenes Virksomhed og for at lindre for Befolkningen Tidens haarde Tryk.«

De Konservative og Venstre stillede hver for sig Forslag, der gav Tilslutning til Trontalens almindelige Ønsker, men som ikke indeholdt nogen Tillidsudtalelse til Ministeriet. Det konservative Forslag forkastedes mod 22 Stemmer, Venstres mod 42, og derpaa vedtoges Tillidserklæringen med 70 mod 62.

Valget i *Bogense,* hvor Venstres Kandidat var erklæret valgt, men kun med een Stemmes Flertal, blev omstødt, da en Del af de ham tildelte Stemmer ansaas for ugyldige. Omvalg fandt Sted, og ved dette valgtes den radikale Kandidat med 23 Stemmers Flertal. Stemmetallet var øget med rigelig 600 Stemmer paa hver Side, medens den konservative Kandidat var gaaet godt 100 Stemmer tilbage. Ministeriets Folketingsflertal voksede saaledes fra 2 til 4 Stemmer.

Landstinget vedtog som en Demonstration mod Ministeriet Nedsættelse af en Kommission til Undersøgelse af Færingernes Adresse til England og Justitsministerens Holdning over for Amtmanden.

I øvrigt var Sindene i Sommerens Løb optaget dels af de stedse haardere Ernæringsforhold, dels af de voldsomme Kampe i Frankrig, der en Tid syntes at skulle bringe de tyske Hære helt frem til Paris, men som derpaa førte til det store Omslag. Fra Eftersommeren kunde Tyskernes afgørende Nederlag forudses, selv om det endnu ikke kunde vides, hvor hurtigt det kom, og hvor fuldstændigt det vilde blive.

13. Sønderjyllands Genforening med Danmark.

Den 10. November 1918 meddeltes det, at *Vaabenstilstanden* havde beseglet Tysklands militære Sammenbrud. Betingelserne var saadanne, at Genoptagelse af Kampen maatte anses for udelukket. Den følgende Formiddag besluttedes gradvis Hjemsendelse af Sikringsstyrken, Inddragning af Minespærringen, Bortrydning af Armeringsarbejderne. Dog skulde Vagtstyrken ved den jyske Grænse bevares; Syd for den kunde jo ventes urolige Forhold. Hjemsendelsen af de ældste Aargange fremskyndedes af den Uro, der herskede hos nogle af Soldaterne under Indtryk af Omvæltningen i Tyskland, og som faldt sammen med en stærk Gæring i Dele af den københavnske Arbejderbefolkning. Allerede tidligere havde Begivenhederne i Rusland skabt saadan Uro, og denne var øget ved det sidste Aars ved Mangelen paa Tilførsler fremkaldte store Arbejdsløshed. Smaagrupper, der dengang betegnedes som »syndikalistiske«, greb hver Lejlighed, der bød

sig, til opsigtsvækkende Demonstrationer; flere Gange iværksattes store Tog af arbejdsløse til Rigsdagen; i Februar 1918 foranstaltede de et Stormløb mod *Børsen,* den forhadte Spekulations Arnested; de standsedes dog uden Vanskelighed af Politiet; nu i November iværksattes »*Grønttorvsspektaklerne*«, et haardt Sammenstød mellem demonstrerende Skarer og Politiet. Talrige Arrestationer fandt Sted, flere af Lederne tiltaltes og idømtes siden Fængselsstraf.

Nogle Dage optoges Sindene af denne Uro. Tilbage blev hos store Dele af Befolkningen Følelsen af, at man nu ved Krigens Slutning stod over for en Gæring, i alt Fald i de besejrede Folk, hvis Følger var uoverskuelige. Men i Danmark veg Indtrykket heraf snart for Tilfredsheden med, at Krigens Farer var overstaaede, og at Forsyningsvanskelighederne snart vilde være forbi. Og hurtig bredte sig Troen paa, at Krigens Resultat vilde betyde *Sønderjyllands Genforening* med Danmark.

Der havde i Krigens Tid været stille om Sønderjylland. De fleste forstod, at Diskussionen derom kun kunde føre til at skærpe Tyskernes Mistænksomhed over for Nordslesvigerne baade hjemme og i Felten og til at øge Faren for Danmark. Ministeriet opfordrede til stor Tilbageholdenhed i Omtalen deraf. Man var paa det rene med, at Muligheder kunde melde sig ved Krigens Slutning, men var overbevist om, at det vilde være uklogt at rejse Spørgsmaalet, medens Krigen stod paa. I Sommeren 1917, da J. C. Christensen var Medlem af Ministeriet, fremsatte han over for Udenrigsministeren Tanken om at føre Sagen frem over for Tyskland med svensk-norsk Støtte. Udenrigsministeren afviste det ud fra den Opfattelse, at det ikke kunde ventes, at Indrømmelser kunde naas hos Tyskerne, uden at vi ydede Gengæld paa en eller anden Maade, der var uforenelig med Danmarks Neutralitetspolitik. J. C. Christensen opgav da Tanken, og Ministeriet fastholdt stadig, at Spørgsmaalet ikke kunde rejses under Krigen.

I Sønderjylland faldt det svært at forstaa den store Tilbageholdenhed, og det samme gjaldt i nogle af de Kredse, der havde virket til Fremme af den danske Bevægelse i Sønderjylland. En Del af disse delte de stærkt tysk-fjendtlige Stemninger, som førte til stadige hidsige Angreb paa Ministeriets Holdning over for de krigsførende.

Jo mere Stilhed der havde været om Sønderjylland under Krigen, des stærkere brød de tilbageholdte Følelser igennem, da Tysklands Sammenbrud kom. I sønderjyske Foreninger med konservativt Anstrøg holdtes nu lukkede Møder med heftige Angreb paa Ministeriet, og inden længe begyndte man at vende sig mod den hævdvundne Opfat-

telse af Grænsespørgsmaalet. Fra 1864 havde den Overbevisning været raadende i Danmark, at blev det en Gang muligt at flytte Grænsen, da maatte den ny Grænse drages ved en fri Folkeafstemning efter rent nationale Linier, saaledes at de Egne, hvor Flertallet følte og talte dansk, kom tilbage, de andre Egne blev hos Tyskland. Men saa snart Tyskernes Nederlag var givet, begyndte i nogle Kredse den Opfattelse at spire, at nu maatte Maalet være den »historiske Grænse«; for nogle betød dette kun, at *Flensborg* med Omegn maatte til Danmark, for andre var den gamle Grænse *Danevirke,* for atter andre *Ejderen.* De, der holdt paa, at i alt Fald Flensborg maatte med, havde den ideelle Begrundelse derfor, at Tyskerne ikke burde have Fordel af det bevidste Fortyskningsarbejde efter 1864; de, der gik endnu videre, havde en Forestilling om, at i Sydslesvig levede endnu paa Bunden gammel dansk Folkeaand; tysk Sprog og tysk Kultur var efter deres Mening noget erhvervet, en Art ydre Fernis.

Saa snart disse Stemninger sporedes, samledes en Kreds af Mænd, der ogsaa havde taget Del i Arbejdet i de sønderjyske Foreninger, og som stod i nøje Forbindelse med de danske Sønderjyders Fører, *H. P. Hanssen,* om en Adresse, hvis Hovedsætning var denne: »Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning, dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve.« Denne Adresse, der var beregnet paa en snævrere Kreds af Underskrivere, som havde omfattet det sønderjyske Spørgsmaal med særlig Interesse, fandt Underskrivere fra alle politiske Lejre. Men den angrebes voldsomt af Tilhængerne af den »historiske Grænse«, navnlig med Benyttelse af en Sætning i et første Udkast, hvor der taltes om at vende sig til det tyske Folk. Dens Offentliggørelse opgaves efter Ønske af Politikere af det konservative Parti og Venstre, der stillede sig paa samme Standpunkt som Adressen, men mente, at Offentliggørelse vilde virke udfordrende paa de andre. Talrige Udtalelser ud fra Adressens Standpunkt fremsattes. Den grundigste Kender af sønderjyske Forhold *H. V. Clausen* tog stærkt til Orde for den nationale Grænse, og en af de konservative Folketingsmænd, Professor *L. V. Birck,* skrev i »Nationaltidende«: »Vi ønsker ikke en Grænseregulering, som blot *skifter* Uretten, vi ønsker en Regulering, der sletter den. Slesvigs Historie har givet os en Lære, vi i en Alvorsstund ikke bør eller vil glemme.«

De ivrigste Tilhængere af den historiske Grænse agiterede imidlertid stedse voldsommere; der udspredtes energisk Rygter om, at Ministeriet havde bundet sig ved *Særaftaler* med Tyskland, og snart fandt disse Rygter Vej til nogle af Aviserne. De bevirkede, at den engelske Gesandt i København den 14. Oktober efter Ordre overgav Uden-

rigsministeren en Note, hvori man spurgte, om Rygterne havde Grundlag, og henledte Opmærksomheden paa den Fare, for hvilken Danmark vilde udsætte sig ved at forhandle med Tyskland paa dette Tidspunkt. Udenrigsministeren oplyste som Svar, at saadan Underhandling ikke havde fundet Sted og ikke vilde finde Sted.

H. V. Clausen.
Fotografi fra ca. 1920.

Paa Rigsdagen syntes foreløbig alle at staa nogenlunde samlede om den nationale Grænse. Allerede midt i Oktober begyndte Ministeriet Forhandlinger med Partiformændene og de tidligere Konseilspræsidenter. De Konservative ønskede god Tid til Forhandling med Partifæller, men det aftaltes dog, at der skulde være *lukket Møde* af begge Rigsdagens Ting *den 23. Oktober,* og paa dette skulde der vedtages en Erklæring om Rigsdagens og Regeringens fælles Opfattelse af Spørgsmaalet. Dens Indhold aftaltes. Paa det lukkede Møde udtalte Udenrigsministeren, at Kravet om Grænseflytning ikke burde rejses først af den danske Stat; det burde udgaa fra den danske Befolkning i Sønderjylland, hvis Ret det gjaldt; dette vilde rimeligvis snart ske. Den nationale Grænse maatte være Maalet. Kravet om den historiske Grænse betød »en fuldstændig Fornægtelse af det Standpunkt, vi hidtil har staaet paa, og af det ideelle Moment, der har ligget i Sønderjydernes Krav ligesom ogsaa i den Opfattelse, der har været gældende her i Landet.« Det var en Fare for Danmark at faa et betydeligt Antal Tyske inden for Grænsen, men nogle vilde vi faa ogsaa inden for den nationale Grænse; allerede af Hensyn dertil var det heldigt, om Ordningen skete paa en Maade, der ikke paa Forhaand fremkaldte Fjendskab i Tyskland; Afgørelsen maatte træffes paa Fredskonferencen eller paa lignende Vis. Ministeren forelagde den aftalte Udtalelse.

Det konservative Parti havde imidlertid umiddelbart før det lukkede Møde haft Partimøde, og her blev der ikke Enighed om den

af Partiets Ledere billigede Udtalelse. Partiets Formand, *E. G. Piper,* meddelte straks efter Udenrigsministerens Tale, at man modsatte sig enhver Vedtagelse. J. C. Christensen talte derimod med stor Klarhed og Styrke for den nationale Grænse, mod Kravet om den historiske Grænse. Efter en bevæget Diskussion vedtoges det at udsætte Mødet til om Aftenen, saaledes at man i Mellemtiden kunde søge at naa Forstaaelse. Dette lykkedes ved Forhandlinger mellem Partilederne og et Udvalg af det konservative Parti. Man enedes om nogle mindre Ændringer i *Resolutionen.* Dens Ordlyd blev:

»Efter at have hørt Ministeriets Meddelelse fastslaar Rigsdagens Fællesmøde, at der er Enighed om at fortsætte den til alle Sider ligelige Neutralitetspolitik, som hele det danske Folk har givet sin Tilslutning,

at ingen anden Ændring i Slesvigs nuværende Stilling end en Ordning efter Nationalitetsprincippet stemmer med det danske Folks Ønske, Følelse og Interesse, og

under den forestaaende Gennemførelse af det fra begge de krigsførende Parters Side godkendte Nationalitetsprincip: Folkenes Selvbestemmelsesret at ønske Løsningen tilvejebragt paa en saadan Maade, at der ikke voldes Skade i Forholdet til nogen af Siderne, hvorved ogsaa Genforeningens fremtidige Sikkerhed betrygges.«

Denne Udtalelse vedtoges nu med alle Stemmer undtagen een. Hovedindholdet offentliggjordes, og Resolutionen tilstilledes de Allieredes og Centralmagternes Gesandter i København. Den blev Rettesnoren for den følgende Tids Forhandlinger.

Samme Dag, den 23. Oktober, traadte H. P. Hanssen frem i den tyske Rigsdag. Den 5. Oktober havde Tyskland anmodet de Allierede om Fredsunderhandlinger paa Grundlag af de af Wilson i Januar 1918 opstillede »14 Punkter«. H. P. Hanssen havde da opfordret Socialdemokraten Dr. *David,* der nu havde en ledende Stilling i Udenrigsministeriet, til at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Selvbestemmelsesrettens Grund. David svarede, at Sønderjylland ikke var nævnt i de 14 Punkter, men dette Spørgsmaal vilde jo sikkert blive rejst af Danmark, og man maatte da se, hvad der var at gøre. I de følgende Dage drøftede H. P. Hanssen og de to sønderjyske Landdagsmænd Nis Nissen og Kloppenborg-Skrumsager den ny Grænse; de trak den op paa Kortet, som den siden gennemførtes. Den 12. Oktober viste der sig, efter H. P. Hanssens Optegnelser, ved et Møde af Bestyrelse og Tilsynsraad i den nordslesvigske Vælgerforening »glædelig Enighed« om Grænselinien, med ganske enkelte Undtagelser.

Den 22. Oktober begyndte den tyske Rigsdag en stor Forhandling om Freden. Den følgende Dag fik H. P. Hanssen Ordet. Han kræ-

vede Pragfredens § 5 opfyldt og Grænsen draget i Overensstemmelse med Folkenes Selvbestemmelsesret. Han sluttede med Ordene: »Fra alle politiske Lejre i Skandinavien, fra det yderste Højre til det yderste Venstre lyder i disse Dage det enstemmige Raab mod Tyskland: Retfærdighed mod de Danske i Nordslesvig. Mine Herrer, overhør ikke dette Raab. Hvis Folkenes Selvbestemmelsesret er Alvor for Dem, hvis De virkelig vil en Rettens og Forsoningens Fred, da løs, naar nu Freden snarlig sluttes, ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal. Dermed opfylder De ikke blot vore varmeste Ønsker, dermed fremmer De ogsaa tyske Interesser. Thi Retfærdighed højner et Folk.« Talen modtoges med stærkt Bifald af Venstregrupperne.

Dagen derefter svarede Udenrigsminister *Dr. Solf,* at naar H. P. Hanssen hævdede, at Nordslesvigerne havde et positivt Retskrav, da var det ikke rigtigt, men underhaanden meddelte Dr. David Hanssen, at man kun bestred, at Danskerne havde en formel, juridisk Ret, og det meddeltes den danske Gesandt i Berlin, Grev Moltke, at Rigskansleren lagde Vægt paa, at man i Danmark bemærkede, at umiddelbart før Ordene om § 5 havde Dr. Solf sagt, at Tyskland var rede til at lade Retfærdigheden gælde ogsaa i Spørgsmaal, der ikke faldt ind under Wilsons 14 Punkter.

Kort derefter fulgte de *revolutionære Begivenheder* i Tyskland. Den 9. November overtog Socialdemokraterne Regeringen, den 10. November kom Vaabenstilstanden. 2 Dage derefter offentliggjorde en Række sønderjyske Foreninger en Henvendelse til Rigskansleren om en Løsning paa Selvbestemmelsesrettens Grund. I Dagene derefter forhandlede H. P. Hanssen i Forstaaelse med Nissen og Kloppenborg-Skrumsager med Medlemmer af den tyske Regering. Ogsaa Professor *Aage Friis,* der gennem Aarene havde staaet i nær Forbindelse med de nordslesvigske Repræsentanter, var i disse Dage i Berlin og havde i Forstaaelse med dem Forhandlinger med tyske Politikere. I de yderliggaaende danske Kredse opfattedes det siden, som om han forhandlede paa det danske Ministeriums Vegne; dette var urigtigt; han virkede som Hjælper for de sønderjyske Repræsentanter.

Den 14. November tilstillede *Dr. Solf* H. P. Hanssen en Erklæring om, at det var den tyske Regerings Standpunkt, at ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal skulde løses paa Selvbestemmelsesrettens Grund. Samme Dag meddelte Dr. Solf Grev Moltke dette, idet han spurgte, om Sagen ikke kunde behandles som et særligt dansk-tysk Anliggende. Grev Moltke sagde i Overensstemmelse med sin Instruks, at dette ikke var muligt.

Den 16. og 17. November samledes nu den nordslesvigske Vælgerforenings Tillidsmænd i Aabenraa. H. P. Hanssen meddelte dem den

tyske Erklæring, og man vedtog derpaa det Program for Sagens Løsning, der siden gennemførtes. Indholdet var dette:

»Nordslesvig betragtes som en Helhed, hvis Beboere ved Ja eller Nej tilkendegiver, om de ønsker at komme til Danmark.« Grænsen for Nordslesvig angaves, som den siden blev. Stemmeret skulde alle over 20 Aar have, som var født og havde hjemme i Nordslesvig, eller havde boet der i 10 Aar, eller var født der, men udvist. Der skulde være skriftlig Afstemning. Man tilføjede: »Vi betragter det som en Selvfølge, at tilstødende Distrikter i Mellemslesvig, som rejser Kravet, har Ret til ved en særlig Afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme til Danmark.«

Andreas Grau.
Fotografi fra ca. 1920.

Der viste sig nogen Uenighed ved Mødet, men Forslaget, der var udarbejdet af de tre parlamentariske Repræsentanter, fik langt overvejende Tilslutning. To Flensborgere tiltraadte med det Forbehold, at Afstemningen i de nævnte tilstødende Distrikter burde ske samme Dag som i Nordslesvig. Faa Dage senere bragte H. P. Hanssen i Berlin Grev Moltke Aabenraaresolutionen sammen med Dr. Solfs Erklæring og en Opfordring til den danske Regering om at henvende sig til de Allierede, for at Nordslesvigerne kunde faa deres Ret anerkendt.

Det Grundlag, hvorpaa Danmark kunde vende sig til de Allierede, var dermed skabt; 28. November skete Henvendelsen til de Forenede Stater, England, Frankrig, Italien; man udbad sig Besked om, hvilken Fremgangsmaade de Allierede ønskede. Den 10. December svarede den franske Regering, at man burde fremsætte en officiel Anmodning om Sagens Forelæggelse for Fredskonferencen. En saadan tilstilledes den 12. December de fire Lande. Den 17. December modtog Ministeriet gennem Redaktør *Grau* Opfordring til at foranledige, at der ogsaa blev Afstemning i Mellemslesvig. Henvendelsen havde 3401 Underskrifter fra Flensborg, 876 fra nogle og tyve Landkommuner. Dermed var Aabenraaresolutionens Forudsætning for Afstemning i disse Egne fyldestgjort, og den 30. December vedtog den nordslesvigske Vælgerforening en til Regeringen rettet Udtalelse om, at som Forholdene nu var i Mellemslesvig, hvor Tyskerne søgte at hindre

danske Møder, kunde Befolkningen der ikke opnaa sin nationale Ret ved en Afstemning.

Imidlertid var Uenigheden om den kommende Grænse voksende i Danmark, selv om der fra mange Sider gjordes Forsøg paa at skabe Sammenhold. I Rigsdagen var der oprettet *et politisk Forhandlingsudvalg.* Allerede i Sommerens Løb var Tanken derom drøftet i Ministeriet, men man var standset ved, at den snarere kunde blive til Virkelighed, hvis Oppositionen selv tog Initiativet dertil. Dette skete ved Udtalelser af *N. Neergaard* under Efteraarets Rigsdagsforhandlinger. Det radikale Venstres Formand, *C. Slengerik,* svarede efter Aftale med Ministeriet imødekommende, og Forhandlinger kom i Gang; baade blandt Socialdemokraterne og de Radikale var der en Del Uvilje, men til sidst enedes man dog midt i November. Udvalget skulde bestaa af 5 af hvert Parti; det skulde kunne begære og modtage Oplysninger fra Ministeriet, navnlig om »Rigets Forhold« udadtil; hver Partigruppe skulde kunne faa Møde indkaldt; trak et Parti sine Repræsentanter ud, opløstes Udvalget.

Ved Nytaarstid indbød Højskoleforstander *Jac. Appel* til et Møde paa Askov en Kreds af Personer fra forskellige Lejre, der i Tidens Løb havde været virksomme i de sønderjyske Foreninger Nord og Syd for Kongeaaen, deriblandt Indenrigsministeren og Forsvarsministeren. Baade Danevirkekravet og Kravet om Flensborg, uanset om der var Flertal eller ikke, kom her til Orde, men der var langt overvejende Stemning for, at Flensborg kun kunde komme til Danmark, hvis en Afstemning viste Flertal. Mødet dæmpede ikke Agitationen; i Januar rettede en Kreds af Flensborgere en Henvendelse til det danske Folk, og der holdtes nu rundt i Landet store Møder, hvor Kravet var, at Flensborg i alle Tilfælde *skulde* til Danmark.

Den 8. Januar overdrog Ministeriet den danske Gesandt i Paris Kammerherre *H. A. Bernhoft* at repræsentere Danmark paa den Fredskonference, der nu skulde holdes; man meddelte ham, at det var Meningen at sende en sagkyndig til Hjælp. Det var Tanken at sende H. V. Clausen. Den 14. Januar udstedtes Instruksen til Bernhoft. Den byggede paa Beslutningen af 23. Oktober, Aabenraavedtagelsen og Mellemslesvigernes Henvendelse. Han skulde tilstræbe Afgørelse ved Folkeafstemning, og den burde ske for Nordslesvig som en Helhed, saa Flertallet for hele Omraadet var afgørende, i Mellemslesvig derimod distriktsvis. Skulde det »mod Forventning« vise sig, at de Allierede ikke vilde gaa ind paa Afstemning, kunde man uden Betænkning modtage Nordslesvig uden en saadan; i Mellemslesvig kunde man kun tage de Sogne, i hvilke der var utvivlsomt dansktalende Flertal, Flensborg og nærmeste Omegn derimod kun efter »en

udtrykkelig Tilkendegivelse« ved »en fri Afstemning«. Afstemningsomraaderne burde rømmes af de tyske Soldater, Afstemningen ledes af en blandet Kommission af Danske og Tyske med svensk Opmand. Finansiel Erstatning bør ikke ydes, »da dette Land er Danmark berøvet med Urette«.

H. A. Bernhoft.
Fotografi fra 1913.

Den 17. Januar meddeltes denne Instruks det politiske Udvalg, hvor ingen gjorde Indvendinger. Ved denne Tid bredte sig imidlertid uden paaviselig Aarsag den Opfattelse, at de Allierede ikke vilde gaa ind paa Afstemning. Som Følge deraf spurgte de Konservative den 29. Januar i det politiske Udvalg, hvilken Art af »Tilkendegivelse« man da kunde tænke sig i Flensborg og Omegn; under Diskussionen herom nævntes fra Ministeriets Side den Mulighed, at en Adresse kunde erstatte en Afstemning; Ministeriets Indtryk var, at de Konservatives Flertal nu mente, at Flensborg kunde tages, uden at Flertal dèr var fastslaaet. J. C. Christensen klagede over, at man i Instruksen overhovedet havde antydet den Mulighed, at der ikke blev Afstemning, det var en »Indrømmelse«, han var imod. Endnu i Januar sendte en Række sønderjyske Foreninger i Kongeriget og det mellemslesvigske Udvalg Dr. *J. Collin* til Paris for at søge at paavirke Magterne til Gunst for Danevirkelinien; hans Henvendelse faldt i god Jord hos mange af de Politikere og Embedsmænd, til hvem han henvendte sig; Stemningen mod Tyskerne var haard, man ønskede at give enhver, der havde Krav over for dem, det mest mulige. I Sønderjylland fandt i Januar Nyvalg Sted til Vælgerforeningens Tilsynsraad; de styrkede Tilhængerne af den historiske Grænse, selv om Flertallet vedblivende stod samlet om H. P. Hanssen. Ved et Møde den 8. Februar tørnede *Aabenraafolkene* og *Flensborgbevægelsens* Tilhængere skarpt sammen; man enedes dog om en Forligsudtalelse, der fastholdt Afstemningskravet, men sluttede med Ordene: »Vi betragter det dog som givet, at Flens-

borg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under fri Forhold har haft Lejlighed til at fremkomme med Tilkendegivelser, som derefter danner Grundlag for Afgørelsen«.

Imidlertid havde *Fredskonferencen* i Januar begyndt sit Arbejde. Den 21. Februar fik Kammerherre Bernhoft og H. V. Clausen Lejlighed til for »Timandsraadet«, to Repræsentanter for hver af de 5 sejrende Stormagter, at forelægge de danske Ønsker. Det skete i Overensstemmelse med Instruksen af 14. Januar; med Hensyn til de mellemslesvigske Omraader, hvor der ønskedes Afstemning, gik man dog ud over de bestemte Kommuner, fra hvilke Henvendelse forelaa, saaledes at der blev et samlet Afstemningsomraade, og i dette medtog man alt, hvor der fandtes blot nogen Danskhed. Til Timandsraadet var desuden indleveret en Henvendelse fra Dr. Collin i det mellemslesvigske Udvalgs og en Række sønderjyske Foreningers Navn; her krævedes Afstemning ned til Danevirke; saa langt gik »Mellemslesvig«, der burde tilbage til Danmark; der vilde her muligvis være Flertal derfor, i hvert Fald et stort Mindretal; Henvendelsen angreb hidsigt Ministeriet, der efter Fremstillingen kun støttede sig til et Mindretal, »hvoraf nogle har tyske Sympatier, og som er besjælet af Frygt for Tyskland«; om H. V. Clausen hed det, at han havde brugt Udtrykket »det store og gode tyske Folk«. Den af Ministeriet anbefalede Grænselinie »var foreslaaet eller godkendt af den nuværende tyske Udenrigsminister,« sagde man.

Raadet henviste foreløbig Sagen til en *Kommission,* nedsat til Behandling af det belgiske Spørgsmaal; den bemyndigedes i Overensstemmelse med Konferencens vante Arbejdsmaade til at raadspørge Repræsentanter for den interesserede Befolkning. Kommissionen bestod af to fra hver af de 5 Stormagter; Formand var Clemenceaus nære Medarbejder *A. Tardieu;* blandt Medlemmerne var den mest interesserede Amerikaneren *Ch. H. Haskins.* Foruden den danske Gesandts og Collins Henvendelse forelaa Oplysninger, samlede dels af Haskins, dels af den dansktalende med sønderjyske Forhold særdeles fortrolige Franskmand *Paul Verrier;* den sidste saa paa Sagen ud fra samme Synspunkter som H. P. Hanssen; hans Forslag om Afstemningsomraader og Afstemningsmaade svarede til Bernhofts og H. V. Clausens, men han foreslog, at de Allierede skulde besætte Afstemningsomraaderne med deres Tropper i Afstemningsperioden; han tilføjede, at det kunde vel være anbefalelsesværdigt, at Afstemningen udstraktes til Danevirkelinien, men derimod talte, at den stærke Tyskhed mod Syd kunde paavirke de vaklende længere mod Nord, og at Indtrykket af det store Flertal i det sydlige Omraade vilde være uheldigt.

Kommissionen begyndte Arbejdet den 25. Februar med Paalæg om at være færdig den 8. Marts. Der blev hurtig Enighed om, at der skulde være Afstemning; da Danmark ønskede det, syntes de fleste, at der intet var at indvende; kun Italienerne frygtede, at det skulde blive en almindelig Regel at holde Afstemning om Grænserne; paa et Tidspunkt gjorde de meget stærke Indvendinger, men Amerikanerne gik skarpt imod dem, og Italienerne nøjedes da med et almindeligt Forbehold mod Folkeafstemning som »eneste Middel« til Løsning af Grænsespørgsmaal. Den 26. Februar naaede man allerede til vigtige Beslutninger. Mødet indlededes af *J. Laroche,* Underdirektør i det franske Udenrigsministerium, med Ordene: »I det slesvigske Spørgsmaal befinder vi os i en anden Stilling end den, der har foreligget i de andre Kommissioner. Vi staar nemlig over for en Regering, som i Modsætning til, hvad Tilfældet plejer at være, forlanger mindre, end den vilde have Ret til at kræve«. Han saa Forklaringen i Regeringens Tendens og Frygten for fremtidige tyske Repressalier. Derfor forelaa ogsaa andre mere vidtgaaende Forslag. Man tog Regeringsforslaget som Grundlag, men vilde ikke føle sig bundet til dets Ordlyd. Man godkendte straks Afstemning i to Zoner og fulgte Gesandtens Forslag med Hensyn til Grænsen for første Zone. Med Hensyn til Sydgrænsen for anden Zone besluttedes det foreløbig, at det skulde være Linien *Kappel—Tønning* o: Danevirkelinien samt Halvøen *Eiderstedt*; Udgangspunktet synes at have været, at Bernhoft den 21. Februar paa et Spørgsmaal om, hvor langt man ønskede Rømning, havde nævnt Kappel—Tønning, men man gik altsaa langt sydligere end hans Afstemningsgrænse; endelig Beslutning skulde dog staa hen, til man havde hørt en Delegation fra den danske Rigsdag og Sønderjyderne, forudsat at denne kom før den 8. Marts. I et nyt Møde den 1. Marts vedtoges det alligevel at betragte Beslutningen som endelig.

Professor Paul Verrier.
Fotografi fra ca. 1920.

To Dage derefter kom den *danske Delegation* til Paris. Tanken om en saadan var allerede den 9. Januar nævnt i det politiske Udvalg fra konservativ Side, nærmest dog under Forudsætning af en almindelig Forhandling paa Konferencen, der berørte ogsaa Danmarks økonomiske Interesser. Udenrigsministeren sagde den Dag, at man kunde sende sagkyndige, efterhaanden som Sagerne dukkede op. Det viste sig jo imidlertid, at der ikke blev en almindelig Forhandling med de neutrale som Deltagere; de eneste Spørgsmaal, hvor der blev Tale om dansk Deltagelse, var det sønderjyske og Folkeforbundsplanerne.

Etatsraad *H. N. Andersen,* der ved denne Tid foretog en Rejse til London for at drøfte Forretningsforhold, meddelte efter sin Hjemkomst Udenrigsministeren, at han vel i London havde fundet Forstaaelse for den danske Opfattelse af Grænsespørgsmaalet, men at det kunde ventes, at andre Strømninger ogsaa vilde gøre sig gældende i Paris; han anbefalede at sende en Delegation for Rigsdagens Partier derned og var selv villig til at tage med. Den 11. Februar meddelte Udenrigsministeren dette i det politiske Udvalg, idet han tilføjede, at Bernhoft havde ønsket en slesvigsk Delegation; han anbefalede begge Dele, forudsat at man kunde enes om den absolutte Hævdelse af Selvbestemmelsesretten. I et Møde den 18. Februar meddeltes det, at de tre Partier uden Forbehold billigede Tanken, medens Venstre forbeholdt sit Standpunkt, til man saa, om der var fornøden Enighed. Mødets Resultat blev, at Delegationen skulde sendes; foruden Etatsraad Andersen skulde den ledsages af Etatsraad E. Glückstadt til Forhandling om Statsgældsspørgsmaalet. Partierne udpegede: N. Neergaard, Alex. Foss, C. V. Bramsnæs, P. Munch; Sønderjyderne: H. P. Hanssen, Nis Nissen, H. D. Kloppenborg-Skrumsager, A. Grau. I de sidste Dage af Februar drøftedes Programmet mellem Delegationens Medlemmer og nogle af Ministrene.

En Vanskelighed var opstaaet derved, at den nordslesvigske Vælgerforening den 8. Februar havde vedtaget Afstemningsforslag for Mellemslesvig, afvigende fra dem, man den 17. November havde vedtaget for Nordslesvig; man foreslog saaledes her 25 Aars Alder som Stemmeretsbetingelse i Stedet for 20, Ophold fra 1900 i Stedet for 10 Aars Ophold, og man krævede Besættelse seks Uger før Afstemningen. Det var aabenbart, at Danmark ikke kunde foreslaa forskellige Regler for de to Omraader, men A. Grau og navnlig Kloppenborg-Skrumsager følte sig stærkt bundne af Vælgerforeningens Vedtagelse. Til sidst naaedes Enighed hovedsagelig paa Grundlag af de oprindelige Regler. Man holdt sig til de 20 Aar, satte med Hensyn til Opholdstiden Aar 1900 og tilføjede, at de Danske i Mellemslesvig

Den danske Delegation til Paris 1919.

Fra venstre: Andreas Grau, Nis Nissen, Emil Glückstadt, H. D. Kloppenborg-Skrumsager, H. P. Hansen, N. Neergaard, Alex. Foss, C. V. Bramsnæs, P. Munch, Sekretær Helm. Petersen, H. N. Andersen.

og vide Kredse af Nordslesvig ønskede Besættelse af allierede eller neutrale Tropper mindst seks Uger før Afstemningen; Delegationens egen Opfattelse var, at det vilde være tilstrækkeligt, at der i Farvandet ved Slesvig fandtes nogle Orlogsskibe.

Delegationen sejlede til Frankrig med »Østasiatisk Kompagni«s »Fiona«. Paa Vejen udformedes Afstemningsreglerne i Enkeltheder. Tre Dage efter Ankomsten til Paris havde Delegationen den 6. Marts en Sammenkomst med den Kommission, til hvilken det sønderjyske Spørgsmaal var henvist. Kammerherre Bernhoft var Delegationens Ordfører; Forslag om Afstemningsregler og Optionsregler fremlagdes. Tardieu spurgte, om *alle* de Delegerede var enige om Grænserne for Nordslesvig og Mellemslesvig; der svaredes ubetinget »Ja«; om den sydlige Grænse sagde man, »at der længere mod Syd slet intet Grundlag er for danske Stemninger«. Dernæst spurgtes om Fristen for Afstemning; Kommissionen syntes at have tænkt sig en lang Frist; Delegationen ønskede for Nordslesvig kun 3—4 Uger, for Mellemslesvig fem Uger mere. Der spurgtes, om man kun ønskede Rømning i Afstemningsomraadet eller tillige sydligere; Svaret var: »En halv Snes Kilometer sydligere for at undgaa Rivninger«; paa Spørgsmaal om, hvorvidt man ønskede de øverste Embedsmænd i Slesvig By fjernet, svaredes, at man intet Ønske havde derom. Paa Spørgsmaal om, hvorvidt man i det Udvalg, der ledede Afstemningen, ønskede

danske og tyske Medlemmer, var Svaret, at det lagde man ikke Vægt paa, naar blot der var Danske og Tyske til Stede som sagkyndige; derimod ønskede man svenske og norske Medlemmer. Endelig spurgtes af Kommissionen, om man kunde tænke sig Garantier for det tyske Mindretal; det var af Betydning efter Konferencens almindelige Regler; Delegationen svarede, at det formentlig ikke var fornødent, de tyske vilde faa samme Rettigheder som andre danske Statsborgere; deres Sprog vilde ikke blive anfægtet; den frie, private Skole havde Hjemmel i dansk Lovgivning. Med Hensyn til Statsgælden foresloges, at Danmark skulde tage sin Del af de 58 Millioner, som Tyskland i 1864 havde overtaget, da det fik Hertugdømmerne. Med megen Iver fremhævedes Ønsket om snarlig Afgørelse af det danske i Forhold til andre særlig lette Spørgsmaal, om muligt allerede ved den Præliminærfred, som dengang ventedes meget snart.

Den 8. Marts kaldtes Bernhoft, H. V. Clausen og H. P. Hanssen til en Konference i det franske Udenrigsministerium med et af Kommissionens Medlemmer, der ønskede Besked om forskellige Detailspørgsmaal. Det meddeltes her, at Kommissionens Indstilling i alt væsentligt vilde svare til Delegationens Forslag. Nogle Dage senere rejste de Delegerede hjem over London.

Den 19. Marts afgav Kommissionen sin endelige *Indstilling*. Med Hensyn til Afstemningsreglernes Karakter, Garantier for Mindretallet, Fristen for Afstemning havde Kommissionen fulgt Forslagene. Men paa eet Punkt blev Indstillingen afvigende fra Delegationens Forslag. Den 1. Marts havde Kommissionen sat Kappel—Danevirke—Tønning som Sydgrænse for Mellemslesvig, »anden Zone«. Nu lod man Eiderstedt glide ud, saaledes at Linien blev Kappel—Danevirke—Husum, og for at tage Hensyn til Delegationens og den danske Gesandts Forslag deltes dette Omraade i en »anden Zone«, hvis Sydgrænse var den af Gesandten foreslaaede og af Delegationen anbefalede Grænse for Mellemslesvig, og en »tredie Zone«, der laa mellem denne og Kappel—Husumlinien. Man gik ud fra, at den danske Regering og Rigsdag maatte være tilfredse, naar de fik Afstemning i de to af dem foreslaaede Zoner; det kunde ikke skade Danmark, at der ogsaa stemtes i en tredie Zone; der var intet krænkende i, at der her blev stort tysk Flertal, da alle vilde gaa ud fra det paa Forhaand; og saa havde man ikke udelukket nogen, der overhovedet kunde være Tale om, fra Afstemningen. Det havde været naturligt at meddele Planen herom den 8. Marts, da der gaves Besked til H. P. Hanssen, Bernhoft og H. V. Clausen; der kunde da være blevet Lejlighed for Delegationen til at give Grunde derimod. Men saadan Besked gaves ikke, hvad enten det nu skyldtes Konferencens

almindelige Tilbøjelighed til at holde Forslag hemmelige, eller man ønskede at undgaa Indvendinger. Den Frygt, der i Danmark var for, at tysksindede Folkekredse skulde stemme sig ind i Danmark af økonomiske Grunde og med det Maal at give Tyskheden i Danmark anselig Styrke, forstod man ikke. Delegationens Medlemmer havde kun i ringe Grad haft Lejlighed til at anføre dette Synspunkt, da det syntes, at man straks havde bøjet sig for den almindelige Begrundelse af Grænsen for anden Zone: at der Syd for denne ikke fandtes Spor af Danskhed. Delegationens Nærværelse i Paris fik jo imidlertid den Betydning, at Omraadet mellem Nordslesvig og Danevirke deltes i to Zoner; det blev derved meget lettere siden at faa strøget 3. Zone, end det havde været at gennemføre en Deling, hvis hele dette Omraade i Henhold til Beslutningen af 1. Marts var blevet anden Zone.

Umiddelbart efter at Delegationen havde forladt Paris, ankom Grev *Bent Holstein* dertil, ligesom Dr. *Collin,* der en Tid havde været hjemme, atter kom derned. Grev Holstein kom som Talsmand for Grupper i Sydslesvig og opfordrede i deres Navn ivrigt til at tage Eiderstedt med under Afstemningen. Han fik *Haskins,* der var stærkt paavirket af Dansk-Amerikanere, til at rejse Spørgsmaalet paa ny. Fra engelsk Side meldte sig nu Betænkeligheder; en af Englænderne sagde om Eiderstedts Beboere: »Hvis man indbefattede dem i Afstemningsomraadet, vilde i hele Slesvig 200—300 000 Tyskere blive kaldede til at stemme. Det er muligt, — som Grev Holstein formoder, — at mange af dem vil stemme for Danmark, men det vil ikke være af Sympati for dette Land, men for at slippe bort fra de kaotiske Tilstande, hvori Tyskland nu befinder sig. I Fremtiden vilde disse Elementer kunne komme til at betyde en alvorlig Fare for Danmark.« Haskins svarede, at det gjaldt ogsaa »en Del af det nordlige Territorium«, hvortil man fra engelsk Side bemærkede, at ogsaa det tidligere vedtagne gav Grund til Betænkeligheder, men da det engang var afgjort, vilde man ikke søge at rokke derved. De andre gik imidlertid med Haskins, og Englænderne bøjede sig, saa Eiderstedt kom med i tredie Zone. De tre Zoners Indbyggertal var derefter henholdsvis 166 000, 107 000 og 160 000; Syd for 3. Zone laa endnu slesvigske Egne med godt 100 000 Indbyggere. Havde alle tre Zoner faaet Adgang til at stemme, vilde Afstemningen have omfattet Egne med ca. 150 000 Danske og henved 290 000 Tyskere.

Af og til sporedes en svag Forbindelse mellem Behandlingen af det sønderjyske Spørgsmaal og Overvejelserne om *Kielerkanalen.* I Danmark taltes og skreves en Del derom, og da Grev Holstein i Marts henvendte sig til Medlemmer af Kommissionen, talte han ivrig

for en »Kanalstat«; under Opholdet i Paris udtalte Neergaard til »Le Temps« sin Interesse derfor. Men praktisk Betydning for det danske Spørgsmaal fik dette kun derved, at man i Kommissionen var ivrig for, at hverken Afstemnings- eller Rømningszone skulde komme i Nærheden af Kanalen.

Den 26. Marts passerede Kommissionens Indstilling den »territoriale Kommission«, som den efter Reglerne skulde igennem; den 28. Udenrigsministrenes Forsamling, den 15. April — efter Tilføjelsen af Eiderstedt — det øverste Firemandsraad. De to sidste Steder faldt der Bemærkninger om, at det var underligt at have Afstemning i een Zone som Helhed, i en anden distriktsvis, og at have forskellige Tidspunkter for Afstemningen i de tre Zoner, men Wilson sluttede af med Ordene: »Alt hvad jeg kan sige, er, at det maa blive Danmarks Sag at udtale sig herom. Thi det er Danmark, som har lidt i 1864, og naar Danmark billiger denne Plan, godkender jeg den.« At den danske Regering og Rigsdag var mod Afstemning i tredie Zone, vidstes næppe af nogen af Udenrigsministrene eller Regeringscheferne og var vel heller ikke helt forstaaet af Kommissionens Medlemmer. De finansielle Spørgsmaal stod foreløbig hen for at afgøres efter fælles Regler for de Omraader, der skiftede Stat. Bestemmelserne passerede endnu en juridisk Kommission, og her foregik en Ændring af *Stemmeretsreglerne,* der vistnok skyldtes en Fejltagelse. Delegationen havde foreslaaet, at Stemmeret skulde tilkomme: Personer over 20 Aar, 1) som var født og bosat i Omraadet, 2) som havde boet der siden 1900 uden at være født dèr, 3) som var født dèr, men udvist af tyske Myndigheder. Juristkommissionen valgte en uklar Form, der aabnede Adgang for alle, som var født i Omraadet. Det gav nogle udvandrede Danske Stemmeret, men det gav den tillige til langt flere Tyskere, hvis Forældre boede eller havde boet i Afstemningsomraaderne.

Medens disse Beslutninger toges i Paris, voksede Uenigheden i Danmark og blandt Sønderjyllands Danske. Flensborgbevægelsens Møde i Januar fulgtes i Februar af Møder for Danevirkelinien; de mundede ud i en Danevirkeadresse underskrevet af 116 000. Den indbragtes af J. C. Christensen i Folketinget; han sagde ved Lejlighed, at dette ikke betød, at han billigede den, men mange opfattede det dog saaledes. I Sønderjylland blev Redaktøren af Flensborg Avis *E. Christiansen* Bærer af Danevirkeagitationen; den mødtes her med en sydslesvigsk Agitation, udgaaet fra ivrige Tyskere; nogle af dem regnede med, at kom hele Slesvig til Danmark, kunde Tyskheden hævde sig saa stærkt, at man siden kunde føre hele Slesvig tilbage til Tyskland.

Fra anden Side fandt man det nu nødvendigt at imødegaa de forskellige Bevægelser. Paa store Møder rundt om i Landet tog H. P. Hanssen og Nis Nissen til Orde for den nationale Grænse.

Afgørelsen trak imidlertid ud. Tanken om en Præliminærfred opgaves; de Allierede besluttede straks at fastslaa de endelige Fredsbetingelser. Den 7. Maj overleveredes disse til de tyske Repræsentanter. Dagen derefter naaede Meddelelser om Indholdet Danmark. Bestemmelsen om Afstemning i 3. Zone virkede her som en stor Overraskelse. Kammerherre Bernhoft havde intet erfaret derom; den 4. April havde General *Fochs* Stabschef tilkaldt ham for at spørge om Regeringens Stilling til en Henvendelse fra Collin og Holstein, »da man ikke havde Grund til at gaa udenom den kgl. Regering«; Bernhoft forklarede ham Stillingen til Danevirkelinien og mente at have opnaaet Forstaaelse; men samme Dag føjede Kommissionen paa Haskins' Forslag Eiderstedt til 3. Zone. Da Meddelelsen forelaa, telegraferede Bernhoft til København, at Beslutningen maatte være taget i de sidste Dage; han og H. V. Clausen foreslog at svare med en Erklæring fra Regering og Rigsdag om, »at de staar fast paa det hidtilværende Grundlag og ikke vil godkende Indlemmelse i Danmark af Egne, som aldrig fra den Tid, Modsætningen mellem Danske og Tyske blev bevidst, har vist Spor af dansk Nationalfølelse.« Ministeriet sammenkaldte det politiske Forhandlingsudvalg til den følgende Dag den 9. Maj. Det blev en stærkt bevæget Dag.

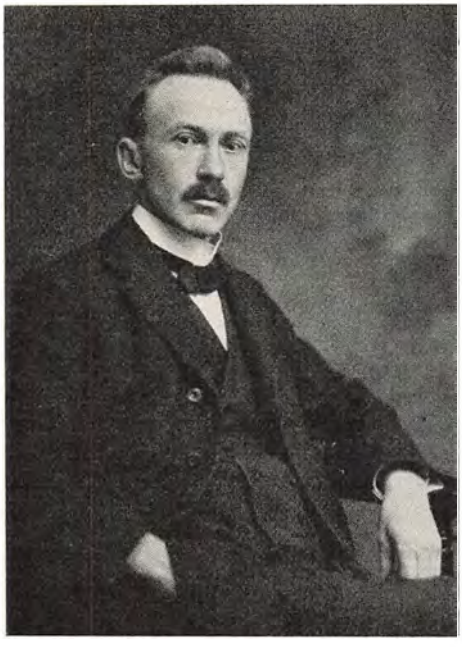

Ernst Christiansen.
Redaktør af »Flensborg Avis«.
Fotografi fra ca. 1920.

Udenrigsministeren meddelte Bernhofts Telegram og foreslog efter Aftale med H. P. Hanssen at svare med en Bemyndigelse til at foretage den anbefalede Henvendelse. Neergaard sagde straks, at en Afstemning i 3. Zone vilde være »en Ulykke«; der var ved at opstaa

en slesvigholstensk Bevægelse for at faa rent tyske Egne til Danmark; det vilde betyde »et kraftigt tysk Liv i Slesvig«, »et evigt Uroelement«, »11—12 Tyskere i Rigsdagen«; J. C. Christensen talte i samme Retning, men mindre skarpt; han anbefalede i det af Udenrigsministeren foreslaaede Telegram at stryge nogle Vendinger om »Intriger«, der havde fremkaldt Resultatet. Foss billigede Neergaards Ord om Faren, men mente, at det foreslaaede Telegram vilde faa den modsatte Virkning af den tilsigtede. Neergaard svarede: »Vi maa dog reagere. Tavshed er Akcept. Her er foreslaaet en Instruktion til Gesandten. Det kan ikke tænkes, at man kan være derimod.« Udenrigsministeren erklærede sig rede til at udelade det angrebne Ord.

Men før Beslutning toges, krævedes Partimøder, og det aftaltes, at Udenrigsministeren forinden skulde tilsende Formændene Telegramudkastet i den ønskede ændrede Form. Kl. 5, efter Partimøderne, samledes Udvalget igen. Her syntes alt ændret. Foss erklærede, at de Konservative var mod at sende »en Protest«, J. C. Christensen, at Venstre ikke kunde gaa med til, at der telegraferedes om Danmarks Ønske om at undgaa Afstemning i 3. Zone.

Udenrigsministeren svarede, at hermed var den hidtidige Enighed brudt, Ministeriet maatte nu holde Møde for sig; nyt Møde ansattes til $5^3/_4$; dér skulde Venstres Svar foreligge skriftlig. I Ministeriet følte[s] det, som om man nu stod ved det springende Punkt. Gav man efter, var det uberegneligt, hvor langt Udviklingen kunde føre; især paavirkedes man af det stærke Omslag hos Venstre mellem første og andet Møde som Følge af Partimødet. Man enedes om at vende tilbage med den Erklæring, at man agtede uopholdeligt at lade Folketinget samle til Møde og der at foreslaa en Beslutning i Overensstemmelse med det planlagte Telegram. Dette meddeltes, da Udvalget atter mødtes. Venstres skriftlige Svar, der nu forelaa, syntes imidlertid Ministeriet meget afvigende fra J. C. Christensens Svar ved Mødet Kl. 5. Efter en Udtalelse om, at Regering og Rigsdag stod fast paa det hidtidige Standpunkt, fortsattes: »Dette bedes Gesandten fastholde til Forhindring af den mulige Misforstaaelse, at den danske Regering og Rigsdag skulde have skiftet Standpunkt i denne for vort Folk saa overordentlig vigtige nationale Sag.« Fra Ministeriets Side understregedes, at denne Form for Svaret syntes at give mere Udsigt til Forstaaelse end Svaret tre Kvarter tidligere. Det kom til en lang og bevæget Debat. Stillet over for det afgørende Brud mellem Partierne, den aabne Kamp mellem Flertal og Mindretal i Folketinget, søgte man fra begge Sider Udveje. Til sidst nævnede Jørgen Pedersen og N. Neergaard Muligheden af et lukket Møde. Ministeriet tog Tanken op, men Forsvarsministeren erklærede, at gik

man den Vej, var det fornødent straks at telegrafere til Paris: »Regering og Rigsdag fastholder sit tidligere Standpunkt. Nærmere Meddelelse vil følge.« Under megen Uro sluttede Mødet med en Art Billigelse heraf. Samme Aften afgik Telegrammet; det fulgtes Dagen derefter af Meddelelsen om, at Rigsdagen var indkaldt til lukket Møde til den 12. Maj.

Ved dette Møde foreslog Ministeriet en Udtalelse, der fastslog Glæden over den nære Udsigt til det danske Slesvigs Genforening med Danmark, men erklærede Tilslutning fra 3. Zone for en national Fare. Neergaard udtalte sig med stor Klarhed mod 3. Zone; han havde været betænkelig ved at faa Flensborg med; nu ønskede han det, men ud fra den Forudsætning, at Byen, henvist til et dansk Opland, kunde vindes for Danmark; kom 3. Zone med, fik vi ikke et overvejende dansk Sønderjylland, men et overvejende tysk. »Flensborg bliver da med Nødvendighed Tyskhedens stærke Forpost mod Nord.« Han advarede mod at tro paa Koalitioner og Alliancer; han betegnede Afgørelsen som »den alvorligste, vor Generation har været kaldet til«; her maatte man sige sin Mening klart. Alex. Foss sagde i de Konservatives Navn, at man var mod enhver ny Beslutning; ogsaa han var mod at faa 3. Zone, men det stod jo Danmark frit at afvise den, selv om en Afstemning dér gav Flertal for Danmark. Forsvarsministeren fremhævede Uenigheden i det konservative Parti og sagde: »Hvis der er Medlemmer, som staar paa et andet Standpunkt, saa lad dem sige til, lad os faa at vide, hvormange af Rigsdagens Medlemmer det er.« »Belærte af Tidens Erfaringer maa vi i dette Øjeblik sige til os selv: fejlet er der Gang efter Gang i dette Spørgsmaal, Danmarks Regering og Danmarks Rigsdag kan i denne afgørende Stund ikke gøre disse Fejl om igen.«

Efter en stærkt bevæget Forhandling udsattes Mødet, for at de forelagte Forslag kunde blive behandlet i det politiske Udvalg. Ministeriet, det radikale Venstre og Socialdemokratiet besluttede her at opgive deres Forslag til Fordel for Neergaards, der syntes dem at sige det samme, om end i mindre klar Form, og som havde den Fordel paa Forhaand at være tiltraadt af Venstre. Da Mødet genoptoges, forelaa Forslaget i denne Form: »Idet den danske Rigsdag udtaler sin Glæde over Udsigten til, at den kommende Fred vil bringe Opfyldelsen af det danske Folks nationale Haab, fastholder den sin Udtalelse af 23. Oktober og de Ønsker om Afstemningsomraadet i Sønderjylland, som er fremsat over for de allierede og associerede Magter i Paris af Rigsdagens, alle Partier omfattende Delegation, og af Repræsentanter for den danske Vælgerforening i Sønderjylland. Rigsdagen nærer fremdeles den Opfattelse, at en Afstemning

paa Grundlag af disse Ønsker vil give den bedste Garanti for det danske Folks nationale Fremtid.« Alex. Foss forelagde en Udtalelse, der sagde, at Partiet fastholdt sin Tilslutning til Oktobermødets Beslutning og sin Medvirken i Delegationen i Paris, men efter Fredskonferencens Beslutning ansaa det for ubetimeligt, at Rigsdagen vedtog en ny Udtalelse. En Venstremand, *J. S. Vanggaard,* der var ivrig Tilhænger af Danevirkebevægelsen, sagde, at han ikke kunde stemme for Neergaards Forslag, hvorimod *Birck* sluttede sig til det. Det vedtoges med 124 Stemmer mod 30, efter at Foss' Forslag var forkastet med 117 mod 29.

Disse Begivenheder fra 9. til 12. Maj blev afgørende. Ministeriet sendte Resolutionen og Neergaards Tale til Bernhoft som Grundlag for hans Henvendelse til Fredskonferencen, og 17. Maj fandt denne Henvendelse Sted. Den 29. Maj afleveredes Tyskernes Modforslag. For Slesvigs Vedkommende foreslog man Afstemningen begrænset til det Omraade, hvor over 50 pCt. var dansktalende, hvilket efter den tyske Sprogstatistik vilde give en Grænse fra Krusaa til Nord for Højer; det tyske Embeds- og Forvaltningsapparat skulde bestaa under Afstemningen; denne skulde ledes af en Kommission af lige mange danske og tyske Medlemmer med en svensk Opmand.

Sagen gik atter til den af Tardieu ledede Kommission. Denne fastholdt sit Standpunkt. Men da Afgørelsen kom i Firemandsraadet, gik det anderledes. Wilson sagde her straks, at Danskerne klagede over, at man udvidede Afstemningen udover det af dem foreslaaede Omraade. Lloyd George, der ivrig ønskede at indrømme Tyskerne saa meget, at deres Underskrift kunde ventes, fortsatte: »Jeg erkender, at Teksten af 7. Maj giver os Udseende af, at vi har været mere optagne af at fratage Tyskland Landomraade end af at gøre en utvivlsom Uret god igen. Danskerne bønfalder os om ikke at give dem denne sydlige Del af Slesvig.« Begge foreslog 3. Zone strøget, og dette vedtoges. Kommissionen fik Ordre til at foretage de fornødne Ændringer. 16. Juni meddeltes Beslutningen Tyskerne. I Traktatens ny Form var 3. Zone simpelthen strøget og intet sagt om Rømning Syd for anden Zone. I en ledsagende Skrivelse til Tyskerne hed det derimod ved en Fejl, at Rømningsgrænsen skulde være *Kappel-Tønninglinien,* men at Afstemning i 3. Zone bortfaldt efter den danske Regerings Anmodning. Den 28. Juni underskreves Fredstraktaten, men den skulde først træde i Kraft, naar den var ratificeret af Tyskland og tre af de allierede Hovedmagter.

Hovedbestemmelserne blev da disse:

Der skulde være Afstemning i 1. Zone som Helhed, i 2. Zone saaledes, at Resultatet opgjordes kommunevis, hvorpaa de allierede Ho-

Afstemningsplakat fra 1. Zone.

vedmagter vilde trække en Grænselinie, »der hviler paa Resultatet af Afstemningen, og som tager Hensyn til de paagældende Steders særlige geografiske og økonomiske Forhold«. Begge Zoner skulde rømmes af tyske Tropper og Myndigheder inden 10 Dage efter Traktatens Ikrafttræden, Styrelsen skulde overtages af en international Kommission bestaaende af tre udnævnte af de allierede Hovedmagter, en svensk og en norsk; danske og tyske Raadgivere skulde være til Raadighed for den. Stemmeretsbetingelserne var: 20 Aars Alder, Fød-

sel i Zonen, hvor Afstemningen foregik, eller Bosættelse der før 1900, eller Fødsel der og Udvisning af de tyske Myndigheder; i 1. Zone skulde Afstemningen foregaa inden 3 Uger efter Rømningen, i 2. Zone senest 5 Uger efter Afstemningen i 1. Zone. Der skulde være Optionsret i 2 Aar. Danmark skulde overtage en saa stor Del af Tysklands og Preussens Statsgæld i 1914, som svarede til den Del af det tyske Riges og Preussens Indtægt, som Indtægten for det overtagne Omraade havde udgjort i Aarene 1911—13.

Som Traktaten nu forelaa, var den med enkelte Ændringer overensstemmende med Delegationens Forslag i Paris i Marts. Man stod over for Opfyldelsen af de længe nærede Forhaabninger. Men Ventetiden blev lang. Først den 10. Januar 1920 havde *Ratifikation* fundet Sted i saadant Omfang, at Traktaten traadte i Kraft. Dette betød, at den uklare, i mange Henseender haarde Overgangstid i Sønderjylland forlængedes. Fem Fjerdingaar i alt beholdt man de tyske Myndigheder efter Vaabenstilstanden i 1918. Der var i denne Tid megen Usikkerhed i Styrelsen. Embedsmænd og Kommuneraad var der som før, men ved Siden af dem dannedes Arbejder- og Soldaterraad. Der var megen Nød. Tysklands Vareforsyning var jo paa det Tidspunkt meget slet. Fra Danmark søgte man at sende Levnedsmidler og andre Varer; det lykkedes at komme til Forstaaelse derom med de engelske Blokademyndigheder, som ellers opretholdt Blokaden over for Tyskland, men de tyske Myndigheder øvede en passiv Modstand, der bevirkede, at den Hjælp, der kunde ydes fra Danmark, foreløbig var ringe, skønt Millionbeløb var indsamlede dertil. Fra Foraaret 1919 iværksatte Tyskerne en ivrig Agitation. Der samledes Underskrifter paa en Adresse til Wilson mod Nordslesvigs Overdragelse; den naaede 114 000 Underskrifter i hele Slesvig, hvoraf ca. 52 000 fra de to Afstemningszoner. Over for de Forventninger, der vaktes fra dansk Side, satte man Løfter om Jernbane- og Havneanlæg o. s. v. Men trods alle Anstrengelser viste de Kommunevalg, der i denne Tid fandt Sted, stærk Fremgang for Danskerne i Nordslesvig.

Den lange Ventetid tog paa Nerverne baade i Sønderjylland og i Kongeriget, og fra Dag til Dag skærpedes Modsætningerne. Da Meddelelsen om, at der skulde være Afstemning i 3. Zone var kommet den 9. Maj, skrev H. P. Hanssen i »Hejmdal«: »Indadtil staar vi overfor en dybtgaaende Splittelse, som utvivlsomt vil dele det danske Folk Syd og Nord for den nuværende Grænse i to haardt kæmpende Lejre, indtil Afgørelsen er faldet. Vi har hidtil søgt at undgaa denne Kamp ved at strække os saa vidt, som vor Overbevisning om, hvad Hensynet til vort Folks og vort Fædrelands Fremtid ubetinget kræver, har tilladt. Men Grænsen er nu naaet. Efter de sidste Tildragel-

ser betragter vi enhver yderligere Eftergivenhed som umulig og uforsvarlig. Tilbage er kun Kampen for vor ærlige Overbevisning om, hvad vor Folkestammes, vort Folks og vort Fædrelands Velfærd kræver.« Redaktør Christiansen svarede: »Jeg fatter ikke, at vi ikke kan gaa med til en Afstemning, som rummer fuldgyldig Betryggelse for Fremtiden, selv om Bevæggrundene for dem, der stemmer dansk, til at begynde med ikke bliver nationale.« Den 30. Maj kom det til Opgør i Vælgerforeningens Tilsynsraad. Paa Forslag af Nis Nissen sluttede den sig med 34 Stemmer mod 22 til Rigsdagsresolutionen af 12. Maj.

Tilsyneladende forsvandt Stridens Genstand, da 3. Zone blev strøget af Fredstraktaten. Nu bagefter, da vi kender Afstemningsresultatet fra 2. Zone, kan Striden derom i det hele synes overdreven. Det sandsynlige er vel, at man vilde have stemt efter nationale Linier i 3. Zone endnu mere udpræget end i 2. Zone. Men dette kunde dengang ikke siges med Sikkerhed. Ingen kunde vide, om ikke Tilstanden i Tyskland, naar Afstemningen kom, var saa fortvivlet, at de, der kunde komme bort, vilde stemme derfor i Forventning om, at der siden kom bedre Tider. Heri havde baade Bekymringerne og Forhaabningerne i de modsatte Lejre i Danmark deres Grundlag.

Afgørelsen ved Fredstraktaten fjernede ikke Modsætningerne. I de skuffedes Lejr øgedes til det yderste Forbitrelsen mod Ministeriet, der stod som den afgørende Hindring for deres Politik. De samledes nu med Flensborgbevægelsens Folk i Kravet om, at Flensborg *skulde* til Danmark, hvordan det saa gik med Afstemningen; man regnede med, at blev der ikke det Flertal, hvorpaa mange troede, maatte dog alligevel den internationale Kommission og Magterne kunne paavirkes til at give Danmark Flensborg og Omegn paa Grundlag af Traktatens Ord om geografiske og økonomiske Hensyn; men dertil hørte et Ministerium, der vilde øve en saadan Paavirkning. Stemningen for at tage Flensborg, selv paa Grundlag af et Mindretal, bredte sig efterhaanden i næsten hele det konservative Parti og dybt ind i Venstre; tit hed det, at 30—40 pCt. maatte da være nok.

I den anden Lejr troede man ikke paa Flertal i Flensborg, medmindre Forholdene i Tyskland fik en saa haabløs Karakter, at Flertallet kun var Udtryk for Ønsket om at komme i Læ for de Storme, der rasede over Tyskland. Man haabede paa Flertal i nogle dansktalende Sogne i Mellemslesvig og ansaa det for værdifuldt for Fremtiden, om der kunde blive et lignende Procenttal af danske Stemmer i anden Zone som af tyske i første. Men mod Flertallet vilde man ikke have Flensborg. Man saa i Tilsidesættelse af Afstemningsresultatet en stor Fremtidsfare. Men først og sidst saa man deri et Brud

Afstemningsplakat fra 1. Zone.

paa de Grundsætninger, Danmark siden 1864 havde hævdet over for Tyskland.

Saa stærk var Spændingen, at enhver Begivenhed gav Anledning til ny Strid. Da Fredstraktatens endelige Form var fastslaaet, udnævntes *H. P. Hanssen* den 24. Juni til Minister med den Opgave at tilrettelægge Overtagelsen af de sønderjyske Landsdele. Konseilspræsidenten havde over for ham erklæret, at han ikke i denne Indtræden i Ministeriet saa »nogen partipolitisk Tilslutning til Ministeriets og Det radikale Venstres Politik«, og H. P. Hanssen havde svaret, at han antog,

at Sønderjyderne foreløbig vilde staa uden for de danske Partier, og at han selv vilde være »fuldstændig frit stillet i politisk Henseende«. Udnævnelsen foregik uden foregaaende Aftale med de andre Partier, og den vakte stor Harme, navnlig i Venstre. Den 28. Juni gav Neergaard Misfornøjelsen Udtryk i det politiske Udvalg; var man kommet til dette, sagde han, kunde det maaske været ordnet saaledes, at Hanssen var blevet »Kommissær«. Det endte med, at baade Venstre og Konservative trak deres Repræsentanter i Udvalget tilbage, saa dette opløstes den 10. Juli. Betydningen heraf var dog ringe. 1. April var nedsat et »sønderjysk Udvalg«, ligeledes af fem fra hvert Parti, for en stor Del de samme Personer; dets Opgave var at være raadgivende ved Forberedelsen af den ny sønderjyske Lovgivning. Det holdt sit andet Møde, det første egentlige Forhandlingsmøde, samme Dag, som det politiske Udvalg opløstes, og her fandt i den følgende Tid de fornødne Forhandlinger Sted. I Sønderjylland var der ogsaa Uenighed om Hanssens Indtræden i Ministeriet; man enedes dog her om at vedtage en Udtalelse, der beklagede, at Udnævnelsen ikke var sket efter Forhandling med de andre Partier, men tilføjede, at den var saglig rigtig, og tilsagde ham Støtte i Arbejdet.

Nu opstod imidlertid en heftig Strid om Rømningen af 3. Zone. Hidtil havde Rømningsspørgsmaalet ikke vakt Interesse; Delegationen havde i Marts kun anbefalet en Rømning af en halv Snes Kilometer Syd for Afstemningsgrænsen; men nu blev Kravet om 3. Zones Rømning som et Samlingspunkt for Danevirke- og Flensborgbevægelsens Tilhængere. Man saa i Rømningen til Danevirke et Middel til at paavirke Stemningen i anden Zone. Den 28. Juni, den Dag Freden underskreves, nævntes Spørgsmaalet i det politiske Udvalg, der da endnu bestod, men alle gik der ud fra, at derved var intet at gøre; man talte blot lidt om at opfordre den internationale Kommission til at sikre Afstemningens Frihed. Den 4. Juli vedtog den nordslesvigske Vælgerforening i Enighed en Udtalelse om, at det var »en bydende Nødvendighed«, at Rømningen ikke standsede faa Kilometer Syd for Flensborg; den tilstilledes de engelske, franske og amerikanske Legationer i København, men blev resultatløs. Grev Holstein opnaaede i Paris en Forhandling derom i Tardieus Kommission; den foreslog, at den internationale Kommission skulde have Ret til at kræve Rømning, hvis man sydfra foretog noget, der krænkede Afstemningens Frihed. Firemandsraadet afviste det som uforeneligt med Fredstraktaten.

Sagen rejstes imidlertid baade i Vælgerforeningens Tilsynsraad og i Rigsdagen. I Tilsynsraadet foresloges det den 29. Juli at sende Beslutningen af 4. Juli til Regering og Rigsdag; det forkastedes med

Afstemningsplakat fra 2. Zone (Nørreport i Flensborg).

28 Stemmer mod 21. I Folketinget interpellerede Venstre og Konservative med Neergaard som Ordfører om, hvad Udenrigsministeren vilde gøre for at opnaa Rømning, og da Udenrigsministeren havde skildret Forhandlingerne om 3. Zone og hævdet, at intet kunde opnaas med Hensyn til Rømning, foreslog Neergaard en Dagsorden, der opfordrede til »at støtte« Rømningskravet. Den forkastedes med 70 mod 66; Birck stemte ikke; en Dagsorden, der billigede Ministeriets

Erklæring og udtalte Tillid til, at den internationale Kommission vilde sikre Afstemningens Frihed, vedtoges med 70 mod 67. Kort Tid derefter sprængtes den nordslesvigske Vælgerforenings Tilsynsraad, idet 23 Medlemmer traadte ud af det, efter at et Krav om Nyvalg var afvist.

I nogle Maaneder var der nu forholdsvis stille, men derpaa blussede Striden op paa ny. I Begyndelsen af November talte Rigskansler *G. Bauer* paa Agitationsmøder i Flensborg og Tønder om at opnaa en Overenskomst med den danske Regering om de to Byer. Kort derefter talte Statsministeren i Ringsted uden at nævne Bauers Tale. Dette fremkaldte Klage under Finanslovsforhandlingen; Statsministeren svarede: »Hvis nu Flensborg frivilligt slutter sig til os, vil vi hilse det med dyb Glæde, idet vi da har Lov til at gaa ud fra, at Flensborg atter ønsker at blive en dansk By, medens det modsatte ikke var Tilfældet, hvis Byens Flertal havde erklæret sig for vedblivende Tilslutning til Tyskland«, men »ingen Politik vil være vanskeligere at forsvare i Fremtiden end at kræve en Afstemning og derefter kaste dens Resultat til Side, naar det ikke var til Gunst for en selv.« H. P. Hanssen talte derpaa i bevægede Ord om den Stemningsbølge, der rullede over Landet. »Som det ofte før i vor Historie er gaaet i saa lidenskabeligt bevægede Tider, er der ogsaa nu mange ledende Politikere, der har svært ved at bevare Fodfæstet. Jeg vil sige for mit eget Vedkommende, at jeg under Hensyn til Fortidens Erfaringer ikke af denne Stemningsbølge vil lade mig bære bort fra det Standpunkt, jeg staar paa, et Standpunkt, som jeg har haft Lejlighed til at prøve og atter og atter at prøve under 30 Aars Deltagelse paa fremskudte Poster i den nationale Kamp.« Han fralagde sig ethvert Ansvar for den »Eventyrpolitik«, mod hvilken Stemningerne førte hen, indankede sit Standpunkt for »Historiens Dom«. I Folketinget skete i øvrigt intet, men i Landstinget vedtoges med 38 Stemmer mod 25 en Misbilligelse af Statsministerens Tale.

Samtidig førtes i Efteraaret 1919 og i Begyndelsen af 1920 en heftig Mødekampagne, hvor Talere af Venstre, det konservative Folkeparti og de ivrigste Danevirketilhængere i Fællesskab angreb Ministeriets sønderjyske Politik. Selv i de Dele af Venstre og det konservative Parti, der i Grunden var enige med Ministeriet om Maalet, var der en Følelse af, at det ikke var naturligt, at Spørgsmaalet løstes under et Ministerium, om hvilket de mente, at i hvert Fald nogle af Medlemmerne viste »Kulde« over for den sønderjyske Sag. Fra modsat Side havde man en Følelse af, at mange, der havde været Tilhængere af den nationale Afgørelse, var paa Gled over mod den historiske Grænse, eller i det mindste mod Kravet om Flensborg uden

Den internationale Kommission i sit Mødeværelse i Flensborg.
Fra venstre: O. F. v. Sydow, P. Claudel, Ch. Marling, Sekretær Bruce, Th. Heftye.

Afstemning. Man ansaa det for uberegneligt, hvor mange Politikere denne Bevægelse kunde rive med sig. Derfor ansaa man det for nødvendigt, at Ministeriet Zahle beholdt Ledelsen uden Hensyn til, hvilke Forskydninger mellem de politiske Partier dette kunde medføre. Foreløbig tog man Diskussionen op paa Møderne, og fra nu af vedtoges paa mange af disse Resolutioner i Tilslutning til den hidtidige Politik. Det var i Ministeriet og de Partier, der fulgte det, Opfattelsen, at tildeltes Flensborg Danmark, uden at der var virkeligt Flertal, maatte en Folkeafstemning afgøre, om man vilde tage mod det.

I Sønderjylland stræbte de to Retninger at forliges under Hensyn til den nær forestaaende Afstemning. Man enedes om ny Valg til Vælgerforeningens Tilsynsraad. Valget foregik i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder Amter ved Forholdstalsvalg. Der afgaves her 13 846 Stemmer for H. P. Hanssens Tilhængere, 11 041 for Flensborgretningen, 4373 for »Arbejderforeningen«, der omfattede dansksindede Arbejdere og Husmænd, og som stod sammen med H. P. Hanssen; i disse Amter valgtes henholdsvis 26, 20 og 6 af de tre Grupper; i Flensborg Amt udpegedes uden Afstemning 8, der alle tilhørte Flensborgretningen. I Raadet sad desuden 5 Æresmedlemmer og 3 Bestyrelsesmedlemmer. Ved dets første Møde vedtoges med 35 Stemmer mod 31 en Tillidserklæring til H. P. Hanssen.

Den 10. Januar 1920 traadte Freden omsider i Kraft. Alt var da forberedt til Afstemningen i Sønderjylland. Allerede om Sommeren

var den *internationale Kommission* udnævnt. Den bestod af Englands og Frankrigs Gesandter i København, *Ch. Marling* og *P. Claudel*, fra Sverige *O. F. v. Sydow*, fra Norge *Th. Heftye*. Amerika deltog ikke, da det ikke havde ratificeret Freden. Straks efter 10. Januar foregik Rømningen; en engelsk-fransk Eskadre opholdt sig i Farvandet, og ca. 1500 Mand landsattes.

Kommissionen tog Sæde i Flensborg, og her udviklede sig i de følgende Maaneder et broget Liv. Danske søgte dertil i stort Tal, nogle for at stemme, andre for at være til Stede ved de historiske Begivenheder, Journalister for at skildre Begivenhederne; nogle erhvervede Ejendomme dernede i Haab om Værdistigning, naar Byen først kom til Danmark. Der udfoldedes en stor Hjælpevirksomhed over for den nødlidende Befolkning. Varer af alle Arter sendtes derned, flensborgske Børn gæstede Danmark. Stemningen steg højere og højere. Flere og flere grebes af Troen paa, at Flertallet vilde stemme dansk, eller dog i alt Fald saa stort et Mindretal, at man mente at kunne faa Magterne til at tildele Danmark Byen. Til Tider syntes det, at de socialdemokratiske Arbejdere var paa Gled over mod Danmark; i Borgerskabet taltes der om, at Handelsflaaden kunde reddes ved at komme til Danmark; og mange ængstedes ved den voksende Opløsning i Tyskland. Men ogsaa fra tysk Side dreves en heftig Agitation med mange store Løfter om fremtidig Begunstigelse.

Den 10. Februar stemtes i første Zone. Resultatet var 75 431 Stemmer for Danmark, 25 329 for Tyskland; 91,45 pCt. af alle stemmeberettigede havde stemt; af de stemmende var 74,85 pCt. for Danmark, 25,15 pCt. for Tyskland; i Haderslev Amt havde Tyskerne kun 15,90 pCt., i Tønder Amt naaede de 41 pCt. Af Byerne gav Haderslev stort dansk Flertal, Aabenraa, Sønderborg og Tønder tysk Flertal; af de 25 000 tyske Stemmer regnes det, at 8000 omtrent var tilrejsende sydfra, medens nogle Tusinde kom fra Embedskredse. I Strækningen Syd for Tiedjelinien, en Linie udarbejdet af den tyske Præst Johannes Tiedje, der før Krigen havde virket i forsonlig Aand, og som svarede til de tyske Modforslag i Versailles, stod Stemmerne nogenlunde lige. Udfaldet var et Vidnesbyrd om, med hvilket Kendskab til de nationale Forhold Grænsen for første Zone var trukket op af H. V. Clausen i Forstaaelse med H. P. Hanssen.

Budskabet om Udfaldet modtoges i alle Lejre i Danmark med dyb Glæde. Da H. P. Hanssen første Gang derefter kom til København, hyldedes han af mægtige Folkeskarer. Men tilbage var 2. Zone. Den mest nærliggende Slutning fra Resultatet i 1. Zone var, at der vilde blive stort tysk Flertal i 2. Zone. Den nationale Delingslinie var jo fulgt ved Afstemningen uden Hensyn til økonomiske Interesser. Men

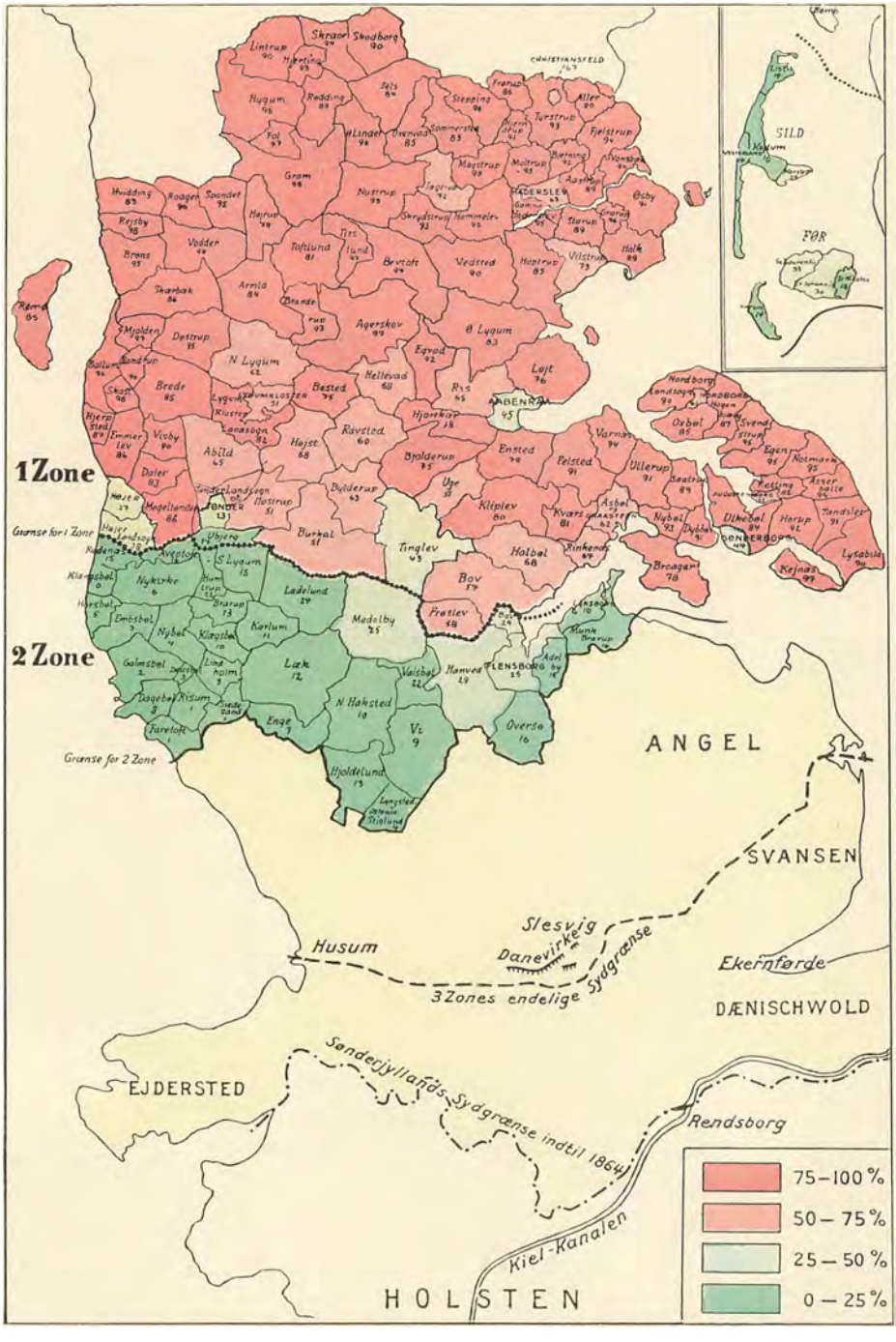

KORT OVER AFSTEMNINGEN I SØNDERJYLLAND 10. FEBR. OG 14. MARTS 1920.

Tallene angiver den danske Stemmeprocent i hvert Sogn.

Efter »Afstemningen i Sønderjylland«. Udg. af Ministeriet f. sønderj. Anliggender.

H. P. Hanssen og hans Hustru afgiver deres Stemmeseddel i Aabenraa den 10. Februar 1920.

sikkert kunde man ikke slutte derfra. De, der stemte tysk i 1. Zone, vidste jo, at de i alle Tilfælde kom til Danmark; i 2. Zone vidste Tyskerne, at ønskede de at sikre sig Fordelene ved en Forening med Danmark, maatte de stemme dansk. I hvert Fald, Troen paa dansk Flertal eller i det mindste et stort Mindretal i Flensborg voksede og voksede i Danmark, og mange reves med af den Forestilling, at et anseligt Mindretal vilde være nok. Baade Nord og Syd for Kongeaaen bestræbte man sig for under selve Afstemningsperioden at lade Modsætningerne træde i Baggrunden. I Anledning af en Henvendelse fra sønderjyske Tillidsmænd vedtog Folketinget den 12. Marts enstemmigt en Erklæring, hvori det udtalte sin Tillid til, at de allierede Magter ved Grænsens Fastsættelse vilde »træffe en retfærdig Afgørelse, som det danske Folk med Tillid kan give sin Tilslutning og med Glæde kan tage imod.«

Den 14. Marts stemtes der. Jo større Forventningen havde været, des dybere blev Skuffelsen. 51 724 stemte for Tyskland, 12 800 for Danmark, i selve Flensborg henholdsvis 27 081 og 8944. For hele Zonen var det 80 pCt. for Tyskland, 20 pCt. for Danmark. Resultatet var skærpet ved de tilrejsende; i Flensborg havde af disse 1350 stemt dansk, 7795 tysk. Men selv bortset fra dem, var det tyske Overtal her lige saa stort som det danske i 1. Zone; ude i Sognene var der kun faa Steder anselige danske Mindretal; Flertal var der kun i et

Sønderjysk Pengeseddel med Tiedjelinien.
Udstedt af Tinglev Kommune 1920. Møntsamlingen.

Par Smaakommuner paa Før. I Flensborg havde vel adskillige, der før stemte med de tyske Partier, stemt for Danmark, men i Hovedsagen var dog den nationale Linie ubrudt. Der var i Dagene omkring Afstemningen stor Uro i Tyskland; der skete Forsøg paa militært Kup, men det standsedes ved Generalstrejke; Indtrykket heraf var stærkt, men det modvirkedes meget af de mange Tyske, der kom sydfra for at deltage i Afstemningen.

Med denne Afstemning var Resultatet givet. Det var efter den udelukket, at Kommissionen kunde foreslaa og de allierede Magter gaa ind paa, at nævneværdige Dele af anden Zone kom til Danmark. Men de Kredse Nord og Syd for Kongeaaen, der havde arbejdet sig ind i Troen paa Flensborgs Tilbagevenden, kunde ikke slippe den. De klyngede sig til det Haab, at lykkedes det blot at faa Ministeriet fjernet, da kunde et nyt Ministerium opnaa, at de Allierede trods alt gav Flensborg til Danmark. Flensborgbevægelsens sønderjyske Ledere handlede hurtigt og energisk. Redaktør Christiansen, A. Grau, P. Grau og flere tog til København; store Møder foranstaltedes, og man drog i Folketog til Amalienborg sent paa Aftenen for at paavirke Kongen. 200 Møder ud over Landet bebudedes. Socialdemokrater og Radikale erklærede da, at de vilde svare med Møder i det Omfang, hvortil Bevægelsen gav Anledning, og paa tre store Møder i København vedtog man Udtalelser, der advarede mod »at fremkalde det

Indtryk, at det danske Folk skulde ønske en Tilsidesættelse af den af det selv begærede Folkeafstemning.« Følgen blev, at de 200 Møder aflystes, hvorpaa Socialdemokrater og Radikale ogsaa aflyste deres Møder. Venstre og Konservative stod delt over for Spørgsmaalet, men de Konservative reves dog efterhaanden næsten alle med af Bevægelsen. En lille Gruppe af Radikale gled ogsaa med, samlede om Professor *Th. Rovsing,* der havde været yderliggaaende Radikal, navnlig ivrig Antimilitarist, men som nu pludselig sprang over i den mest yderliggaaende Nationalisme. I Rigsdagen holdt baade Venstre og Konservative sig foreløbig tilbage, men den 26. og 27. Marts paavirkedes de to Partier meget stærkt af H. D. Kloppenborg-Skrumsager og P. Grau. Lørdag den 27. skulde Rigsdagen tage en længere Paaskeferie, men i Dagens Løb kom det til Aftaler i de to Partier om Udsendelse af en Erklæring, der krævede øjeblikkeligt Valg. Det lykkedes at faa med hertil Erhvervspartiets ene Mand, en Radikal og en Socialdemokrat. Derimod nægtede en af de Konservative, Professor *Birck,* trods meget stærk Paavirkning at underskrive. Stillingen i Folketinget var da 71 for Ministeriets Politik, 69 imod. Om Lørdagen tilkaldte Kongen J. C. Christensen og N. Neergaard til Drøftelse af Stillingen i Folketinget. Samtidig paavirkedes Kongen med yderste Iver. Lørdag Aften rettedes Henvendelse til ham fra en Kreds, der var samlet paa Ny Carlsberg, og hvis Drivkraft var Professor Rovsing. Det lykkedes at bibringe Kongen den Tro, at Ministeriet ikke længere havde Flertal i Folketinget. Mandag den 29. om Formiddagen krævede han af Statsministeren, at der straks skulde udskrives Valg paa Grund af Utrygheden over for Ministeriets sønderjyske Politik. Statsministeren svarede, at Valg var nær forestaaende, men at tre Partier just var ved at enes om en ny Valglov, og denne maatte gøres færdig. *Kongen afskedigede derpaa Ministeriet.* Dette fik store Følger for Landets indre Politik, men for det sønderjyske Spørgsmaals Løsning blev det uden virkelig Betydning. Grænsen fastsattes i nøje Overensstemmelse med Rigsdagsbeslutningen af 23. Oktober 1918, den nordslesvigske Vælgerforenings Vedtagelse den 17. November og Delegationens Forslag i Paris i Marts 1919. Danmark fik den nationale Grænse, der siden 1864 havde været Maalet.

14. Økonomisk Politik November 1918 til Marts 1920.

Da Budskabet om *Vaabenstilstanden* kom, brød rent uvilkaarlig den Opfattelse igennem, at nu maatte det da være forbi med Indskrænkninger og Reguleringer, nu maatte man igen kunne handle, som man

vilde, og faa de Varer, man ønskede. Dette var en stor Vildfarelse. Blokaden opretholdtes foreløbig over for Tyskland, og mange af dens Følger for Danmark blev bestaaende. Dertil kom, at der næsten overalt i de krigsførende Lande var Varemangel. Kun langsomt kunde Tilførslerne til Danmark komme i Gang igen, og kun langsomt blev det danske Landbrug paa ny leveringsdygtigt.

Dette forstodes kun daarligt i Befolkningen. Sammen med de nationale Strømninger, der førte til Kravet om den historiske Grænse, gik Troen paa en økonomisk Guldalder, hvor store Rigdomme kunde tjenes, blot Kræfterne fik Lov til at spille frit. Resultatet blev heftige Krav om hurtig, meget hurtig Ophævelse af Krigstidens Baand, ivrige Bestræbelser for at sprænge disse, naar Myndighederne opretholdt dem, og dristig Deltagelse i international Forretning. Hele denne Bevægelse maatte ende og endte med et stort Tilbageslag, der kom til at koste det danske Samfund overmaade meget. Varslerne derom meldte sig i Ministeriet Zahles sidste Maaneder, men selve Tilbageslaget kom først senere.

De halvandet Aar, Ministeriet varede efter Vaabenstilstanden, blev paa det økonomiske Omraade en Kamp for, at der skulde ske en rolig, jævn Overgang til normale Tilstande, saa de voldsomme Bevægelser op og ned kunde undgaas. Denne Betragtning deltes af Folketingets Flertal. Oppositionspartierne derimod erkendte vel, at Ophævelsen af Krigstidens Foranstaltninger kun kunde ske lidt efter lidt, men de ønskede den stærkt fremmet, og de opmuntrede de Kredse i Befolkningen, der hidsigst drev paa for at opnaa Ophævelsen. Ministeriets Bestræbelser lykkedes kun delvis over for de Kræfter i Erhvervslivet og i den politiske Verden, der pressede paa. Overgangen blev langt hurtigere, Forsøgene paa at udnytte Situationen langt dristigere, end heldigt var.

Da Vaabenstilstanden sluttedes, var *Septemberoverenskomsten* med de Forenede Stater just traadt i Kraft den 3. Oktober, og dermed var tidligere Overenskomster med England atter blevet gyldige. Dette betød, at Begrænsningen af Tilførsler foreløbig stod ved Magt. Det faldt Folk svært at forstaa dette. Rygtet fortalte, at nu overdrog de Allierede Danmark Provianteringen af Tyskland. Indenrigsministeriet maatte gentagne Gange udstede Bekendtgørelser, der advarede Folk mod at tro paa den Slags Rygter. Fra Begyndelsen af 1919 begyndte de Allierede at give Udførselstilladelser i noget større Omfang end hidtil. For at fremme denne Bevægelse tog i Januar en Erhvervsdelegation til England, og det lykkedes da ogsaa at opnaa noget forøget Tilførsel af Foderkager, Gødning og forskellige Raaprodukter til Industrien.

Dette var Stillingen, da der udbrød en skarp politisk Strid om de økonomiske Forhold. Lejligheden blev givet ved et Statslaansforslag. Den Tilstand, der var indtraadt ved Blokaden, havde medført endnu større Udgifter for Staten end forudset. Dette mærkedes navnlig i Finansaaret 1918—19, da en Del af Udgifterne for 1917—18, Godtgørelserne til Kommunerne, først nu kom til Udbetaling. Samtidig udeblev som Følge af Vaabenstilstanden Indtægter, der var ventet ved Salg af nogle af de overtagne Varer. Det kunde forudses, at Indtægterne for Finansaaret 1918—19 vilde blive o. 460 Millioner, medens Udgifterne vilde gaa op over 600 Millioner. Finansministeren havde i Foraaret 1918, ja endnu i Efteraaret, anset Stillingen for taalelig; dog fandt han det i December 1918 nødvendigt at gennemføre en Gruppe nye Skattelove. Men først i Begyndelsen af 1919 forelaa Beregninger, der viste, at Aarets Underskud vilde nærme sig 150 Millioner. Finansministeren besluttede derfor straks at foreslaa Optagelse af et Statslaan paa 120 Millioner Kr. Aftale om et saadant blev truffet paa gunstige Vilkaar med Hovedbankerne, Statsanstalten for Livsforsikring og Krigsforsikringen. Fristen sattes til 1. Marts. Forslaget fremsattes i Rigsdagen den 12. Februar, saa der syntes god Tid til Forhandling. Men Oppositionen gjorde sin Tilslutning til Forslaget betinget af, at Augustloven af 7. August med de vidtgaaende Bemyndigelser for Indenrigsministeren bortfaldt, og at de forskellige Krigsforanstaltningers Ophør fremmedes. I det Udvalg, der kom til at behandle Statslaansforslaget, krævede Oppositionspartierne fastsat en Dato for Augustlovens Bortfald. Indenrigsministeren svarede, at de nye Forhold krævede en Nyordning; om den vilde han gerne forhandle, Overvejelser havde været i Gang fra Januar, og i Marts kunde han forelægge Forslag; naar Enighed derom var naaet, kunde Augustlovens Varighed begrænses, ikke før. Oppositionen sagde herom, at det vilde altsaa sige, at Ministeriet kun vilde forhandle »under Trykket af den Myndighed, det sidder inde med efter Loven.« »Dette betragter vi som en Form, under hvilken Ministeriet tilstræber at bevare sin ekstraordinære Magt i ubegrænset Tid, og som en Fornægtelse af Rigsdagens fri Medbestemmelsesret med Hensyn til den Nyordning, som skal træffes.«

Et Suppleringsvalg i en fynsk Kreds opmuntrede meget Oppositionen til fortsat Modstand.

I Folketinget vedtoges dog Statslaansforslaget med 71 Stemmer mod 64, men da det var kommet i Udvalg i Landstinget, forelagde Venstre og Konservative i Tinget Forslag om, at Augustloven skulde bortfalde 14 Dage efter Præliminærfreden, som dengang ansaas for nærforestaaende; et Rigsdagsudvalg paa 8 Medlemmer skulde for-

handle med Ministeriet om, hvilke af de i Henhold til Augustloven trufne Bestemmelser det var nødvendigt at opretholde ud over denne Frist; nye Bestemmelser i Henhold til Augustloven skulde straks forelægges Rigsdagen, og de skulde bortfalde, hvis de ikke inden 14 Dage var godkendte. Forslaget vedtoges samme Dag ved tre Behandlinger og gik saaledes til Folketinget.

Dagen derefter, den 28. Februar, var sidste Frist for Statslaanet. Folketingsflertallet besvarede Landstingets Forslag med en Dagsorden, der udtalte Villighed til fri Forhandling om Afvikling af de overordentlige Foranstaltninger og Bortfald af Augustloven en rimelig Tid efter Blokadens Ophør, men udtalte Haab om, »at Landet ikke maa blive ført ud i en særlig under de nuværende vanskelige Forhold meget alvorlig konstitutionel Krise derved, at Landstinget hindrer Optagelse af det til Statshusholdningens Førelse fornødne Laan«. Ved Landstingets Møde samme Aften meddeltes det, at Finansministeren tog Statslaansforslaget tilbage, da den i Aftalerne fastsatte Frist var udløbet. Oppositionen svarede med en Landstingsdagsorden, der sagde, »at Tinget under de tilstedeværende Forhold vil være beredt til at vedtage Statslaansforslaget, saafremt Ministeriet efter en Appel til Vælgerne gennem en Opløsning af Folketinget paa ny fremsætter Forslaget«. Umiddelbart efter denne Dagsordens Vedtagelse samledes Folketinget, og det meddeltes her, at 25 Medlemmer havde stillet Forslag om at vælge en ny Formand. Venstremanden *N. Pedersen-Nyskov* havde hidtil været Formand; nu ventedes Ministeriets Tilbagetræden, og det var da Tanken at vælge den hidtidige Statsminister C. Th. Zahle til Tingets Formand.

Flertalspartiernes Opfattelse var, at Landstinget, der selv var værnet ved den ny Grundlovs Regler om Betingelserne for Landstingsopløsning, ikke havde Ret til at nægte et Statslaan, hvis Nødvendighed alle erkendte, for at fremkalde enten Ophævelse af en af begge Ting vedtagen Lov eller Opløsning af Folketinget; og man ansaa det for nødvendigt at gennemføre en Ændring af Valgloven, før Nyvalg fandt Sted.

Den 1. Marts forelaa Ministeriets *Demissionsbegæring* i Statsraadet. Det hed her om Landstinget: »Ved saaledes at hindre Bevillingen af de til Statshusholdningens Førelse nødvendige Midler har Landstinget handlet uden for Forfatningens Forudsætninger og imod dens Aand.« Kravet om Augustlovens Bortfald var »et uforsvarligt Attentat paa Folketingets Frihed«; Statslaanet kunde ikke vente paa et Folketingsvalg; et saadant krævede en ny Valglov. Kongen tog Forbehold over for Demissionsbegæringen og tilkaldte samme Dag Partiformændene;

han anbefalede et Samlingsministerium; Venstre og de Konservative udtrykte deres Sympati derfor, de Radikale og Socialdemokraterne ansaa det for umuligt i den foreliggende Kampsituation. Man ventede nu et Ministerium J. C. Christensen, og Kongen havde gentagne Samtaler med J. C. Christensen derom. Mandag den 3. Marts ansaas det for at være i Orden. Tirsdag den 4. bragte »Politiken« en skarp Artikel, der mindede om Christian IX's Kamp med Folketinget, og i samme Aand skrev »Social-Demokraten«. Samme Formiddag modtoges J. C. Christensen atter af Kongen, men denne meddelte ham nu, at han ikke vilde udnævne et Ministerium, der ikke havde Flertal i Folketinget. Klokken 3 samme Dag mødte de otte Partiformænd hos Kongen sammen med Statsministeren, og Kongen sagde her: »Som Resultat af mine Overvejelser meddeler jeg, at jeg ikke udnævner et Ministerium, der ikke er i Overensstemmelse med Folketingets Flertal. Jeg beklager, at et Samlingsministerium ikke har Udsigt til at kunne dannes.« Han bad Førerne overveje en Løsning, og Forhandlinger mellem dem fandt Sted. Fra radikal Side lovede man et Venstreministerium *frit Lejde* til Gennemførelse af visse Love, naar det forpligtede sig til ikke at opløse, før en ny Valglov var gennemført. Venstre sagde nej, og de Konservative sluttede sig til dette Svar. Indenrigsministeren sagde nu, at han var villig til Forhandling om en rimelig Begrænsning af Augustlovens Varighed, men da han fastholdt, at Statslaanet maatte ordnes før denne Forhandling, afvistes Tilbudet. Herman Trier maatte paa Parti-

»Hr. Zahle! Om Forladelse at jeg afbryder Dem . . .; er De ikke snart færdig?«
»Klods Hans«, 16. Januar 1920.

formændenes Vegne meddele Kongen, at Forhandlingerne var blevet resultatløse.

Kongen modtog nu Demissionsbegæringen, men bad Ministeriet fungere, til et nyt Ministerium kunde dannes; samtidig bad han Formændene forsøge nye Forhandlinger. Disse varede en Uge. Mange Planer var fremme; man talte om et »Forretningsministerium«, dannet af Grev *Frijs*, og gentog i øvrigt de samme Tanker, der første Gang havde været fremme, men uden større Held. Til sidst foreslog Statsministeren, at Ministeriet skulde fortsætte med Optagelse af en eller to Ministre uden Portefeuille for hvert Parti; deres særlige Opgave skulde være sammen med Statsministeren at tilrettelægge Sønderjyllands Indlemmelse, lette Afviklingen af de overordentlige Foranstaltninger og skabe Enighed om Valgloven. Det afvistes af Oppositionen. Slengerik foreslog da en Folkeafstemning om Konflikten, men ogsaa det afvistes. J. C. Christensen foreslog et Blandingsministerium: 6 af Flertallet, 5 af Mindretallet; det afvistes af Flertalspartierne.

Lørdag den 15. maatte Herman Trier endnu en Gang meddele Kongen, at man ikke kunde enes. Kongen opfordrede da Statsministeren til at undersøge Mulighederne for Ministeriets Forbliven. Mandag den 17. samledes derpaa de Radikale og Socialdemokraterne til Fællesmøde herom. Mødet vedtog en Opfordring til Ministeriet om at fortsætte og til at søge Konflikten løst ved samtidig at forelægge Forslag om Statslaan og om Augustlovens Afvikling. Den 18. Marts tog Ministeriet *Afskedsbegæringen* tilbage, og den 21. Marts genoptog Rigsdagen Arbejdet.

Kravet om Nyvalg af Formand opgaves. Forslag om Statslaan og om Augustloven fremsattes i Landstinget. Dette lod foreløbig Statslaansforslaget hvile, medens Afviklingsforslaget gik til Folketinget i en Skikkelse, Ministeriet ikke kunde billige. I Folketingsudvalget enedes man omsider den 31. Marts. Der skulde nedsættes et Udvalg paa 8 Medlemmer, 2 af hvert Parti; alle i Henhold til Augustloven udstedte Bestemmelser skulde forelægges for dette; det skulde gøre Indstilling til Rigsdagen om deres Bortfald eller Bestaaen, men de skulde bestaa, til Bortfald vedtoges; nye Bestemmelser skulde gennem Udvalget gaa til Rigsdagen; billigedes de ikke af begge Ting, bortfaldt de; naar 7 af Udvalgets 8 Medlemmer var enige, var dog Udvalgets Billigelse nok; Augustloven selv bortfaldt 1. September; naar Rigsdagen ikke var samlet, skulde Indenrigsministeren dog vedblivende kunne udstede tilsvarende Bestemmelser; de Paabud, der bestod 1. September, bortfaldt, hvis Rigsdagen ikke vedtog deres Opretholdelse. Samme Dag, denne Aftale kom i Stand, vedtoges *Statslaansloven*, for hvilken Fristen denne Gang var 31. Marts. Kort før Augustloven

skulde udløbe, den 31. August, vedtoges efter Aftale med 8-Mands Udvalget en ny »Prisreguleringslov«, der gav Ministeren Ret til at udstede regulerende Bestemmelser, naar 7 af Udvalget billigede det, eller Rigsdagen godkendte Beslutning derom. Striden var da endt med et Forlig, men det kunde ikke nægtes, at dette væsentlig svækkede Ministeriets Mulighed for at hindre, at Overgangen til det frie økonomiske Liv tog alt for stærk Fart.

I Foraarets Løb bedredes imidlertid Tilførselsforholdene, og adskillige Udførselsforbud kunde efterhaanden hæves. I Juli aftaltes med de Forenede Stater og England, at Handelsoverenskomsterne med den strenge Begrænsning af Danmarks Handlefrihed skulde bortfalde fra Fredens Ratifikation. Der kom til at gaa endnu et halvt Aar, før denne fandt Sted, men i Mellemtiden gik man i Praksis i stort Omfang bort fra Overenskomsterne. Aftalerne med Tyskland var bortfaldet allerede med Vaabenstilstanden, men de tyske Forhold var foreløbig saadanne, at der kun var ringe Mulighed for Omsætning af Betydning. De Skibe, der var forpligtede til Sejlads for de Allierede, frigaves efterhaanden. Krigsforsikringen ophørte.

Bestemmelserne om *Befolkningens* Forsyning med de vigtigste Varer maatte foreløbig opretholdes. I Sommeren 1919 forhandledes ivrigt om en ny *Kornlov*. Der viste sig her den vante Meningsforskel mellem Husmændene og de større Landbrugere; den førte til, at det større Landbrugs Repræsentanter meldte sig ud af det staaende Landbrugsudvalg og dannede et nyt »Landbrugsraad«, i hvilket Husmændene nægtede at være med. Selve Kornloven gennemførtes til sidst ved et Forlig mellem Indenrigsministeren og Landstingsflertallet; dette fik saa store Indrømmelser, at Socialdemokraterne ikke vilde stemme for Loven. Der blev Afleveringspligt for Rug og Hvede, men Prisen forhøjedes til 30 Kr. pr. 100 kg, og der blev truffet en Række Bestemmelser om Ombytning med Foderkorn. Brødrationeringen blev ved at bestaa for Rugbrødet. Fra Foraaret 1919 havde man kunnet øge Franskbrødrationerne noget, og fra Sommeren 1919 ophørte Franskbrødrationeringen.

Da *Foderstofindførselen* kom i Gang i Begyndelsen af 1919, overdrog man Centralkontoret for Indførsel af Foderstoffer, hvor de forskellige Interesser var repræsenterede, Indkøb og Fordeling, men Landboforeningerne var hele Tiden misfornøjede hermed, og Ordningen ophørte i Efteraaret 1919. Bestemmelserne om Fabrikation af *Øl og Spiritus* lempedes efterhaanden; da de i 1917 beslaglagte Lagre af Sprit var opbrugt i Sommeren 1919, tillodes en begrænset Produktion. Men den høje Beskatning opretholdtes.

Flæskemærkerne blev ret snart for saa vidt overflødige, som der

tilførtes tilstrækkeligt Flæsk fra de Forenede Stater; deres Betydning blev da kun, at de gav Ret til Køb af den angivne Flæskemængde til Maksimalpris. Da Lovgivningen om Tilskud til Nedsættelse af Flæskepriserne udløb i Efteraaret 1919, modsatte Venstre sig Forlængelsen; man enedes da om at lade det halve Tilskud bestaa en kort Tid. Da der atter var kommet en *Margarineproduktion* i Gang, ophørte *Smørrationeringen* i Foraaret 1919; i nogle Maaneder bevaredes dog Rabatmærker, der gav Ret til nedsat Pris. Foreløbig bestod ligeledes *Sukkerrationeringen.*

Kultilførslerne var i Vinteren 1918—19 ringere baade fra England og fra Tyskland end den foregaaende Vinter. I Oktober 1918 var tidlig Lukketid paabudt for Teatre, Beværtninger, Butikker o. s. v., og først hen paa Foraaret kunde Reglerne mildnes. Siden voldte Strejker i den engelske Kulindustri megen Vanskelighed. I Begyndelsen af 1920 maatte Lukketidsreglerne atter skærpes. Lovgivningen om *Brændehugst* forlængedes et Par Gange trods mange Indvendinger fra Venstre.

Dyrtidslovgivningen fornyedes i Sommeren og Efteraaret 1919, men saaledes, at de Beløb, der stilledes til Raadighed for Kommunerne, betydelig nedsattes. I Marts 1920 opgaves den hidtidige Dyrtidslovgivning, men de Beløb, Hjælpekasserne kunde raade over, forøgedes, saa disse i nogen Maade kunde træde til i Stedet. Om *Arbejdsløshedsunderstøttelsen* naaedes i December 1919 en Overenskomst, hvorefter Reglerne om Tillæg og fortsat Hjælp skulde bestaa Finansaaret ud, men derpaa bortfalde.

Produktions- og Forretningsvilkaarene var i disse Aar yderst brogede. *Landbrugets* Produktion var endnu lammet af Blokadetidens Forhold. Høsten var i 1919 bedre end i 1918, 5,62 Millioner Afgrødeenheder mod 4,38, og det regnes, at der med det indførte var ca. 70 Millioner kg til Raadighed for Dyr og Mennesker mod 60 Millioner de to foregaaende Aar og 80 normalt, men Kreaturbestanden var forringet og kunde ikke pludselig bringes op igen; Mælkeproduktionen var i 1919 som i 1918 ikke meget over Halvdelen af det normale; Svinenes Tal, der havde været nede ved en Femtedel af det normale, steg i 1919 endnu kun lidt; Smørproduktionen var 61 Millioner kg mod 58 Aaret før, 110 Millioner normalt. Naar Landboerne alligevel følte sig som velstillede, beroede det paa de høje Priser, der betaltes, for en stor Del i Henhold til Kornloven.

Industriproduktionen kom hurtigere i Gang, trods Mangelen paa Raavarer. Det beregnede Indekstal for 1919 er 111 mod 81 Aaret før. Arbejdsløsheden gik ned fra 18,1 pCt. til 10,9 pCt., de tabte Arbejdsdage fra $11^1/_2$ til ca. 9 Millioner.

Forholdet mellem Indførsel og Udførsel, udtrykt i Millioner Kr., var følgende:

	Indførsel	Udførsel
1913	855	721
1918	946	758
1919	2605	1008

Der var i 1919 regnet efter Værdi en meget større Indførsel end i Blokadeaaret 1918, men i Forhold til 1913 var Indførselsmængden, udtrykt i Varer, ikke steget; Forskellen ligger i, at Priserne var tredoblede; Aarets Indførsel havde desuden den gode Begrundelse, at mange Lagre var tømte i Blokadetiden. Den Vanskelighed, der opstod i Forholdet til Udlandet, beroede endnu i 1919 paa, at Udførselsmængden paa Grund af Landbrugets ringe Produktion blev under det halve af Udførselsmængden i 1913; ogsaa for Udførselsvarerne var Priserne tredoblede, men Tilbagegangen i Mængde skabte et Underskud paa Handelsbalancen paa ca. 1600 Millioner; dette var mere, end de indsejlede Fragter kunde dække, skønt de endnu var meget store; Resten dækkedes af det store Beløb, som Danmark, da Vaabenstilstanden kom, havde til gode i Udlandet; derfor mærkedes Betalingsvanskeligheder foreløbig ikke meget.

Engrospristallet var først lidt vigende; i Juli 1918 var det 302, i Juli 1919: 295, men derefter begyndte en hurtig Stigning. *Detailpristallet* steg stærkt, efterhaanden som Prisreguleringerne indskrænkedes. Endnu i Juli 1918 var det nede paa 182, i Januar 1919 var det 190, i Juli 1919: 211, i Januar 1920: 242.

Nationalbanken opmuntrede den herskende Forretningsiver ved at lade sit Seddelomløb gaa i Vejret. Ved Slutningen af 1918 var Seddelmængden 450 Millioner, Aaret derefter 489. Sammen med den store Indførsel bidrog dette til at svække *Kronens Købekraft.* I Krigstiden havde den danske Krone staaet højt; i 1915 faldt den vel lidt, men inden Aarets Slutning var den i fuld Værdi, og i den følgende Tid stod den over Pari; medens man normalt fik en Dollar for 3 Kr. 75 Øre, fik man den i Juli 1918 for 3 Kr. 24 Øre. I Aarets sidste Maaneder forsvandt Overprisen; ved dets Slutning kostede en Dollar 3 Kr. 73 Øre. Men i 1919 faldt Kronen først langsomt, og i Aarets sidste Halvdel tog Bevægelsen Fart; i Oktober kostede en Dollar 4,61 Kr., ved Aarets Slutning 5,27; det vil sige, at Kronens Guldværdi var henholdsvis 83 og 71 pCt. Denne Bevægelse skabte Bekymring baade i Ministeriet og i Erhvervskredse. I December 1919 paalagde Indenrigsministeren den overordentlige Kommission at søge Midler til at begrænse Kulindførselen og til at opnaa forøget Eksport

ved Begrænsning af Forbruget af forskellige Varer. Ved samme Tid nedsattes et »Valuta-Fællesraad« af Repræsentanter for Bankerne og Erhvervsgrenene med den Opgave at begrænse de Beløb, der stilledes til Raadighed til Indkøb i Udlandet. Men Forsøget glippede. Vekselerere og mindre Banker ydede Laan, naar Hovedbankerne ikke vilde, og danske Forretningsfolk skaffede sig Kredit i Udlandet. Valutafællesraadet kom da til det Resultat, at den eneste Udvej var, at Staten forbød Indførsel af Varer, til hvis Indkøb der ikke var skaffet Penge med Raadets Tilslutning; kun et Medlem, *Th. Madsen-Mygdal,* gik imod med den Begrundelse, at ingen Statsforanstaltninger hjalp, »med mindre Befolkningens Arbejdsvilje og frivillige Sparsommelighed danner Grundlaget.« Imens faldt Kronen, saa dens Guldværdi i Februar var nede paa 54. Den 6. Marts 1920 forelagde Handelsministeren Forslag, hvorefter han skulde have Ret til sammen med Rigsdagens Afviklingsudvalg at fastsætte Regler, der gjorde Indkøb af visse Varer afhængig af, at der forelaa Samtykke fra Valutaraadet til Betaling af Varen; Raadet skulde dog saa suppleres med Medlemmer udnævnte af Handelsministeren.

Forslaget mødte heftig Modstand fra Venstre; navnlig bekæmpedes Tanken skarpt i en Artikelrække i »Berlingske Tidende« i Begyndelsen af Marts, skrevet af Madsen-Mygdal. Det hed her: »De lave Valutakurser kommer som en god Ven til det Land, der har overfyldte Lagre, og byder det en Lejlighed til paa fordelagtig Maade at afsætte dem igen. Den ansporer Produktionen, og den hæmmer Forbruget. Som det eneste sunde og tiltalende Reguleringsmiddel lægger den alt til Rette for Eksportens Forøgelse, opmuntrer og støtter de Erhverv eller Enkeltvirksomheder, der anstrenger sig for at eksportere, men lægger sig barsk i Vejen for alle de Virksomheder, der kun beskæftiger sig med at købe ind fra Udlandet og lade Varerne med eller uden Bearbejdelse forsvinde i det hjemlige Forbrug.« Ogsaa de Konservative gik imod; den radikale Ordfører udtalte nogen Betænkelighed, medens Socialdemokraterne var afgjort for. Handelsministeren, Chr. Hage, svarede over for Talen om »den frie Konkurrence«: »Mig forekommer det, at hvor man ser hen, viser de handlende sig fortræffeligt i Stand til at konkurrere Priserne op, men jeg ser ikke noget til, at de konkurrerer dem ned. At ville sige under disse Forhold, at Staten skal lægge Hænderne i Skødet, at Regeringsmagten ikke skal gribe ind, hvor Forholdene aabenbart kræver det, det er, forekommer det mig, at skyde et Ansvar fra sig, som man bagefter i høj Grad vil kunne komme til at beklage, at man har skubbet fra sig. Naar det viser sig, at Prisforhøjelser og Lønforhøjelser i alle mulige Forhold sætter deres Spor, at det bliver dyrere og dyrere at

leve, Udgifterne bliver større og større, at Landets Gældsforhold over for Udlandet bliver stærkt forværret, og naar Folket selv, alle Klasser, alle Lag, uden at gøre sig Stillingen klar, medvirker til at drive Udviklingen hen i den Retning, saa er det en Opgave for Regeringen at overveje, om der dog ikke bør gribes ind, saa vidt det er muligt at gøre det, for at afværge, at der slaas mere i Stykker, end der burde slaas i Stykker.« »Det er ikke tilstrækkeligt at holde en moralsk Forelæsning om, hvad man skal gøre. Hvis det var tilstrækkeligt, at vi her fortalte Folk, at de skal arbejde, og at de ikke maa give for mange Penge ud, ja saa kunde Folketinget indskrænke sig til fra det Skolekateder, som det saa betænksomt har indrettet, at holde moralske Forelæsninger.«

Selve Fremsættelsen af Forslaget styrkede imidlertid Valutaraadets Bestræbelser saa meget, at det lykkedes at hæve Kurserne, der i Februar havde været nede paa 54, til 69 i Slutningen af Marts, da Ministeriets Afskedigelse afbrød disse Bestræbelser.

De halvandet Aar efter Krigen bragte mange Forskydninger i Befolkningens *Indtægtsforhold,* men som Helhed gik Indtægterne op med de stigende Priser. I 1918 beregnedes den samlede Indtægt til 2459 Mill. Kr., i 1919 til 3359, medens Formuerne steg fra 9642 Millioner til 9910. Som et Varsel om det kommende Tilbageslag begyndte Aktiekurserne at gaa ned. Det gennemsnitlige Indekstal for Aktier, der i 1918 havde været oppe paa 210, var i 1919 nede paa 183. Kun Bankaktier holdt endnu deres Kurs, alle de andre Grupper var dalende.

Arbejderne fik nu større Andel i Udbyttet, end Tilfældet havde været i Krigsaarene. Kort før Krigen, i 1911, var der i de fleste Fag sluttet femaarige Lønoverenskomster. De udløb i Begyndelsen af 1916, men Arbejdsgivere og Arbejdere enedes da om Fornyelse paa 2 Aar, mod at Arbejdsgiverne gik ind paa Tillæg paa 10—15 pCt., hvilket var under det, Prisstigningen egentlig begrundede; da Priserne vedblivende var stigende, forhandlede man sig i Løbet af de to følgende Aar til Rette om Dyrtidstillæg, der dog stadig var bagved Prisstigningen. I Foraaret 1918 fornyedes Overenskomsterne atter for et Aar med et ekstra Dyrtidstillæg. For Jernindustrien aftaltes nu Lønreguleringer i Forhold til Pristallet, og i Sommerens Løb foregik en almindelig Regulering »Augustreguleringen«, med Hensyntagen til det i Juli beregnede Pristal. I Oktober 1918 var man naaet saa vidt, at Lønstigningen for dem, der havde Arbejde, stod Maal med Prisstigningen; naar Hensyn tages til Arbejdsløsheden og Arbejdsstandsninger, var Lønnen udtrykt i Varer endnu for 1918 dog kun 83 pCt. af Lønnen i 1913.

Omvæltningerne i Tyskland i November 1918 vakte stærkt Røre

ogsaa i Danmark. De yderliggaaende Grupper, der allerede tidligere havde fremkaldt Demonstrationer, iværksatte Optøjerne paa Grønttorvet (se S. 97). Men ogsaa i *Fagforeningerne,* der lededes af Socialdemokraterne, rejstes nu Krav om, at Arbejderne skulde have Erstatning for Krigstidens vanskelige Kaar. Socialdemokratiets Rigsdagsgruppe og Partibestyrelse samledes den 13. November og formede en Række Reformkrav, der dog i det hele faldt sammen med Ønsker, som ogsaa næredes i det radikale Venstre og Ministeriet. Den 18. November overtog *Stauning* i Overensstemmelse med Planer, der længe havde været drøftet i Ministeriet, den Del af Indenrigsministeriet, der havde særlig Betydning for Arbejderne. Omtrent samtidig optog Ministeriet Forhandlinger med Finansudvalgene om Indførelse af *Otte-Timers-Arbejdsdag* i Statens Virksomheder; den fornødne Tilslutning opnaaedes, og Ottetimersdagen indførtes fra April 1919. Desuden fremsattes Lovforslag om Ottetimersdagen i alle Virksomheder med Døgndrift, saa der blev tre Hold med 8 Timer hvert, i Stedet for 2 med 12 Timer. Det gennemførtes, og en Kommission nedsattes til Forhandling om en lovbestemt Ottetimersdag ogsaa i andre Virksomheder. København og en Række andre Kommuner fulgte Statens Eksempel. Endelig kom det til Forhandling mellem Arbejdsgivere og Arbejdere om Arbejdstiden, og denne Forhandling førte i Maj 1919 til Aftale om de otte Timers Indførelse senest fra 1. Januar 1920. Det betød gennemsnitlig taget en Nedgang i Arbejdstiden paa halvanden Time daglig.

Dernæst gennemførtes i Efteraaret 1918 og Foraaret 1919 en Række Lønforhøjelser, og det aftaltes tillige, at der i August 1919 skulde ske en ny Regulering i Tilknytning til Pristallet for Juli. Det samlede Resultat blev, at Arbejderne for 1919 naaede en Realløn pr. Time paa 125, naar Reallønnen 1913 regnes til 100; tages Arbejdsløsheden med i Betragtning, er Indekstallet dog kun 118. I April 1920 opgjordes den gennemsnitlige Timefortjeneste til 184 Øre mod godt 48 Øre i 1914. Den reelle Timefortjeneste regnedes til 145 i Forhold til 100 i 1914, men da Arbejdstiden var forkortet med halvanden Time, betød det jo ikke saa stor Fremgang i Aarsfortjeneste.

Disse Resultater naaedes, skønt Arbejdsgiverne under Indtryk af de tyske Begivenheder var ret eftergivende, ikke uden et stort Antal Strejker, hvoraf ikke faa iværksattes med Tilsidesættelse af gældende Aftaler om Opsigelsesfrister o. s. v. 919 000 Arbejdsdage tabtes i 1919 ved Arbejdskonflikter mod 195 000 det foregaaende Aar; det var dog kun en Trediedel af Tabet ved Arbejdsløshed. Størst Røre vakte en *Havnestrejke* i Efteraaret 1919; den stred mod Reglerne, og den vakte megen Uro i Landbokredse, der saa Eksporten truet.

Man lagde Planer om at lade Skibene ved Hjælp af frivillig Arbejdskraft og spurgte i Folketinget Statsministeren, om denne da vilde sikre Beskyttelse mod de strejkende. Han svarede: »Hvis Arbejdsgiverne finder det rigtigt at opfordre andre Arbejdere til at gaa i Arbejde i Københavns Havn, skal der ikke være nogen Hindring fra min Side, og de Arbejdere, der kan skaffes, skal selvfølgelig blive beskyttet i det Omfang, som Myndighederne overhovedet er i Stand til at beskytte dem.« Svaret blev stærkt angrebet af Oppositionen, der i Vendingen »i det Omfang, som Myndighederne o. s. v.« saa en Opmuntring til Arbejderne. Det lykkedes imidlertid Ministeriet at faa de to Parter til at underkaste sig en Voldgiftskendelse, og dermed sluttede Strejken. Hen paa Foraaret var der en Strejke i Slagterierne, og Spørgsmaalet om frivillig Arbejdskraft til Slagtning og eventuelt til Transport var atter fremme. Folketingsmand *P. P. Pinstrup* spurgte ved Lejlighed Handelsministeren derom og fik Svaret: »Justitsministeren har sagt mig, at han allerede over for Slagterierne har udtalt, at for saa vidt de tager Afskibningen i deres egen Haand, er det en Selvfølge, at det er Regeringens Opgave at drage Omsorg for, at de trygt og i fuld Arbejdsro kan foretage Afsendelsen af deres Produkt fra Esbjerg.« Den 20. Marts udsendtes et Cirkulære til Politimestrene, der paalagde dem at drage Omsorg for, at Arbejde med frivillig Arbejdskraft ved Slagterierne og ved Produkternes Indladning ved Jernbane og Skib kunde foregaa i Fred. Ministeriet nedsatte i øvrigt en Kommission af Arbejdsgivere, Arbejdere og Jurister til Drøftelse af en Lov om Straf for Deltagelse i eller Ophidselse til ulovlig Strejke.

I Foraaret 1920 syntes en stor Arbejdskamp forestaaende. Arbejdsgiverne, der hidtil ofte havde givet efter under Indtryk af Tidens Uro og de stigende Priser, modsatte sig nu haardnakket Kravet om yderligere Lønforhøjelse. I Marts 1920 varslede de en Stor-Lockout, der skulde træde i Kraft den 9. April. Men forinden kom Ministeriets Afskedigelse.

Statens Finanser. I Modsætning til 1918—19 blev 1919—20 et for Statens Finanser gunstigt Aar. Skønt Kornlovgivning, Dyrtidslove og ekstraordinær Arbejdsløshed maatte opretholdes, blev dog Udgiften dertil betydelig mindre. I 1918—19 var Statens Udgift hertil 271,7, Kommunernes 63,5, tilsammen 335,2, i 1919—20 var man nede paa 205,6 + 37,5 = 243,1 Million. Udgiften til Smør, der havde været 70 Millioner, var næsten bortfaldet, til Flæsk og Kød var den faldet fra ca. 60 Millioner til det halve. Til Gengæld bragte de højere Kornpriser, der nu betaltes, Udgiften til Brød og Kartofler op fra ca. 38 Millioner til mere end det dobbelte. Tilskudene til kommunale Dyrtidsforanstaltninger var saa vel som Kommunernes egne Udgifter dertil i stærk Tilbagegang, Arbejdsløshedsudgifterne ligesaa.

Krigs- og Marineministeriets Udgifter, der i 1918—19 havde været 121 Millioner, bragtes i 1919—20 ned til 56,3. I alt formindskedes *Udgifterne* fra 616 til 533 Millioner. Samtidig gik *Indtægterne* op fra 462 Millioner til 594, saa der blev et Overskud paa 61 Millioner Kr. Indtægtsstigningen skyldtes dels Opgangen i Befolkningens Indtægter, dels en Række *nye Skattelove*. Allerede i Oktober 1918, kort før Vaabentilstanden, havde Finansministeren forelagt et Sæt nye Skattelove, og disse gennemførtes i December 1918. Merindkomstskatten fornyedes uændret, Tillægsskatten for Indkomsten forblev næsten uændret; dertil kom nu en klækkelig Tillægsskat for Formuer over 25 000 Kr.; den begyndte med 0,35 pro mille og steg til 20 p. m. for Formuer over 20 Millioner. Samtidig forhøjedes Aktieselskabsskatten, og Ejendomskylden blev 2 Kr. pr. Tusind. Arveafgiften øgedes for de store Arvelodders Vedkommende, Tobaksskatten skærpedes betydelig, ligesaa Tillægsskatten paa Vin. Ogsaa Børsskatten, Tinglæsnings- og Spillekortsafgift forøgedes. Desuden forøgedes nu, i Overensstemmelse med Krav fra Venstre og Konservative, Jernbane- og Posttakster. Det var med megen Anstrengelse, det lykkedes at faa Forstaaelse mellem Folketings- og Landstingsflertal om de nye Skatter. Disse var som de tidligere af midlertidig Karakter.

I Juli 1919 foreslog Finansministeren Forlængelse af disse Love med betydelige Ændringer, og i Oktober 1919 vedtoges hans Forslag efter en Del Forandringer. For Fremtiden, fra April 1920, skulde Merindkomstskat og Tillægsafgifter bortfalde, idet der indførtes en helt ny Skala, stigende fra 0,4 til omtrent 25 pCt. for Indtægter, 0,65 p. m. til ca. 25 p. m. for Formuer og fra 5 til 35 pCt. for Aktieselskabsoverskud. For 1919—20 skulde betales et særligt Tillæg til den almindelige Indkomstskat paa 30 Øre for hver Krones Skat. Forlystelsesskatten fordobledes, nye Skatter kom til paa Lystfartøjer og Motorkøretøjer, Jernbanetakster og Porto forhøjedes. Det hele skulde gælde til 1. April 1921.

For Finansaaret 1919—20 blev Resultatet i Millioner Kr.:

Direkte Skatter		Omsætningsafgifter		Forbrugsafgifter	
Ejendomsskyld	12	Stempelafgifter m. m.....	29	Indførselstold	73
Indkomstskat	78	Børsskat	13	Spiritusafgifter	35
Formueskat.....	14		42	Ølskat	22
Merindkomstskat ..	175			Sukker.....	7
Tillægsskat paa Indkomst og Formue	34			Tobak	25
Tillæg til Indkomstskatter.....	25			Tillægsafgift paa Vin	4
Arveafgift	10			Forlystelsesafgift ..	4
	348			Motorvogne.....	1
					171

Medens de direkte Skatter før Krigen havde indbragt under en Trediedel af det samlede Beløb, nærmede de sig nu to Trediedele. I Forhold til den beregnede Indtægt var Statsskatterne 16,7 pCt., lidt mere end Aaret før.

Efter den store Strid om Statslaan og Augustlov i Foraaret 1919 var optaget et Statslaan paa 120 Millioner Kr. I August 1919, da Nordslesvigs Tilbagevenden kunde anses for sikret, optoges et *Genforeningslaan.* Det var beregnet til 120 Millioner, men da det overtegnedes, øgedes det til 145.

Den samlede Bevægelse i Statens Aktiver og Passiver fra 1914 til 1920 var i Millioner Kr.:

	Aktiver	Statsgæld			Formue
		Indenlandsk	Udenlandsk	I alt	
$^{31}/_{3}$ 1914	822	88	273	361	461
$^{31}/_{3}$ 1920	1400	672	254	926	474

Der var da en Formueforøgelse paa 13 Millioner Kr., men dette var muliggjort ved Salget af de vestindiske Øer. Statsgælden var steget med ca. 565 Millioner, Kassebeholdning og Reservefond med ca. 300 Millioner.

Kommuneskatterne steg i dette Aar fra 202 til 262 Millioner. Det samlede Skattebeløb til Stat og Kommune var 823 Millioner eller 24,5 pCt. af den beregnede Indtægt, omtrent som Aaret før.

15. Reformlovgivning 1913—20.

Det allermeste af Krigsaarenes Lovgivning gjaldt de særegne Forhold, Krigen skabte. Men ved Siden deraf foregik, dels under Krigen, dels i de halvandet Aar derefter en omfattende *Reformlovgivning.* Den blev mulig dels ved de Stemninger, Krigen og dens Afslutning fremkaldte, dels ved de ændrede Partiforhold, der opstod i Landstinget ved Grundlovsvalget 1913 og Valget efter de nye Regler 1918. Til meget var alle 4 Partier med, andet gennemførtes med Tilslutning af et af de to Oppositionspartier; Ministeriet havde paa intet Tidspunkt Flertal i Landstinget, saa der kunde gennemføres en Lovgivning, der tilfredsstillede det selv og Folketingsflertallet.

Kort efter den ny Grundlovs Gennemførelse fulgte Opfyldelsen af en af Junigrundlovens Løfteparagraffer: Adskillelsen af den dømmende og administrative Myndighed, Offentlighed og Mundtlighed i *Retsplejen.* 1908—09 var der vedtaget en ny Retsplejelov, der kun delvis opfyldte Grundlovsløfterne, men dens Ikrafttræden var afhæn-

gig af forskellige Love, der stod i Forbindelse dermed, og de blev ikke færdige før Ministeriet Zahles Dannelse. Dette forelagde da Forslag, der gik ud paa den fulde Gennemførelse. Forslaget naaede gennem Folketinget, men ikke gennem Landstinget. Da den ny Grundlov var gennemført, optoges Sagen paa ny, og i Foraaret 1916 vedtoges omsider den ny Retsplejeordning. Den traadte i Kraft 1919. I nær Forbindelse med den ny Grundlov stod Afskaffelsen i 1916 af den privilegerede Valgret til *Amtsraadene,* der var bevaret ved Loven af 1908 om de kommunale Valg; de Konservative gik her imod. Amtmændene vedblev at være selvskrevne Medlemmer, og Venstre satte igennem, at de skulde bevare deres Stemmeret.

Af stor Rækkevidde blev den ny *Jordlovgivning.* Den bestaaende Lovgivning om Oprettelse af *Husmandsbrug* fornyedes og forbedredes ved Love af 1914 og 1917, men de stigende Priser vanskeliggjorde i Krigens senere Aar Oprettelse af Brug efter disse Love. Endnu i 1914—15 og 1915—16 oprettedes ca. 500 Husmandsbrug, omtrent som i Aarene før Krigen, men i de følgende Aar gik Tallene ned til 415, 274, 225 og 150. I Ministeriet og dets Parti og i de Kredse ogsaa uden for dette, der havde Sympati for *Henry Georges* Opfattelse, var det Ønske fremme, at Husmandslovgivningen skulde faa en saadan Karakter, at Afgifterne øgedes eller nedsattes, eftersom Jordpriserne steg eller faldt, saaledes at Statshusmændene i daarlige Tider fik lavere Afgift, medens de paa den anden Side ikke fik Mulighed for i Opgangstider at sælge den Jord, de havde faaet ved Statens Hjælp, til en Overpris. I 1911 var nedsat en *Landbokommission* paa 15 Medlemmer, 7 udnævnte af Landbrugsministeren, 8 valgte af Rigsdagens to Ting. I 1916 stillede denne Kommission Forslag om Anvendelse af *Jord i offentligt Eje,* hvilket væsentlig vilde sige Præstegaardsjorden. Der var Enighed om, at denne skulde anvendes til Husmandsbrug. Radikale og socialdemokratiske Medlemmer sammen med nogle af de andre foreslog, at Jorden skulde overdrages Husmændene mod en aarlig Afgift, der forrentede den til enhver Tid fastslaaede Jordværdi; dette var de fleste Konservative og Venstremænd imod. Allerede i Samlingen 1916—17 stillede Landbrugsministeren Forslag i Tilslutning til Tanken om en Afgift skiftende med Jordværdien, men foreløbig lykkedes det ikke at samle et Flertal derom i begge Ting. Først i 1919 naaedes en Overenskomst med Venstre, saaledes at Loven kunde gennemføres. Med Hensyn til Bygningerne fastslog Loven, at Staten skulde yde Laan dertil, som udgjorde $^{9}/_{10}$ af Byggeudgiften, men deraf skulde kun forrentes de 6000 Kr., der svarede til det Byggelaan, man mente vilde have været fornødent, hvis Priserne var som i 1914; det blev betydelige Beløb,

Staten saaledes kom til at yde for at bøde paa de høje Byggepriser. Samtidig vedtoges en Lov, hvorefter *Præstegaardsjorden* efterhaanden skulde afhændes i Henhold til Reglerne i den ny Lov; det drejede sig om ca. 50 000 Tdr. Land, saa der kunde blive Jord til flere Tusind Husmandsbrug.

Hertil kom en Løsning af det gamle Spørgsmaal om *Len, Stamhuse og Fideikommisgodser.* Junigrundloven af 1849 havde lovet Regler, hvorefter disse Besiddelser kunde gaa over til fri Ejendom, og i den mellemliggende Tid havde der været mangfoldige Forhandlinger derom. Sidst havde Sagen været drøftet i *Lenskommissionen* af 1909—13. Nu samledes et Flertal af Medlemmerne i Landbokommissionen om at foreslaa, at Besidderne af de paagældende Godser og Kapitaler skulde kunne overtage disse som fri Ejendom mod at betale 10 pCt. af Værdien til Staten og overlade denne en Fjerdedel af Jorden mod fuld Erstatning; denne Jord skulde da anvendes til Husmandsbrug. Kommissionens radikale Medlem, *Niels Frederiksen,* foreslog i Stedet for 10 pCt. at sætte 25 pCt. for de Besiddelser, hvortil Staten havde Hjemfaldsret, 20 pCt. for de andre. Socialdemokraterne krævede en langt større Ydelse til Staten. I 1919 fremsatte Justitsministeren Forslag i Rigsdagen. Med Hensyn til Ydelsen til Staten fulgte han Niels Frederiksen; de Besiddere, der ikke gik ind paa Overgangen til fri Ejendom, skulde svare en aarlig Afgift paa henholdsvis 1,2 pCt. eller 1 pCt. af Værdien, saa de ingen Fordel fik ved at nægte Overgangen; en Trediedel af Jorden skulde overtages mod Erstatning og bruges til Husmandsbrug. I Rigsdagen krævede de Konservative mindre Ydelse til Staten, Socialdemokraterne større. Loven vedtoges til sidst med Venstres og det radikale Venstres Stemmer; Socialdemokraterne stemte imod, de fleste Konservative lod være at stemme.

Værdien af de paagældende Besiddelser regnedes til 400 Millioner Kr.; deraf skulde ca. 90 Millioner tilfalde Staten; den Jord, der skulde overtages til Udstykning, regnedes til 40 000 Tdr. Land, noget mindre end Præstegaardsjorden. Der oprettedes af de 90 Millioner en *Jordfond* til Fremme af Udstykningen. Denne Gruppe af Jordlove, der stadfæstedes den 4. Oktober 1919, gav Udstykningsbevægelsen ny Karakter og nye Muligheder. Der kunde ved Hjælp af den Jord, der kom til Raadighed fra Præstegaarde og Len, oprettes en halv Snes Tusind Husmandsbrug, omtrent saa mange, som der i alt var oprettet efter den tidligere Lovgivning. Landbrugsministeren mente imidlertid ikke, at dette vilde være nok. Han havde derfor i Februar 1919 i Tilslutning til Tanker, der var fremsat i Landbokommissionen, foreslaaet, at Staten skulde have Ret til at erhverve Jord til mindre Jordbrug

og Byggepladser; kunde Jorden ikke faas paa rimelige Vilkaar, skulde man kunne *ekspropriere* den fra Ejendomme over en vis Størrelse. Dette Forslag strandede paa heftig Modstand af Venstre og Konservative. Men i Fremtiden blev de Renter, Jordfonden modtog fra de nye Brug, til Raadighed til fortsat Udstykning.

Sammen med Bestræbelserne for at skabe et tryggere Grundlag for Udstykningen gik Arbejdet for at lette *Adgangen* til *Jorden* ved at gøre Ejendomsskatterne til en *Grundværdiafgift,* medens *Afgiften* af Bygninger skulde bortfalde. I det radikale Venstre og Socialdemokratiet var det den almindelige Opfattelse, at den i 1903 indførte Ejendomsskyld var kommet til at virke uretfærdigt mod de mindre Jordbrugere; Husmandsforeningerne var af samme Anskuelse, og denne var ikke uden Ørenlyd inden for Venstre. Man ønskede Ejendomsskylden afløst af en Grundskyld efter Princippet: lige Skat paa lige Jord. Til Forberedelse deraf vedtoges det i 1916, at der sammen med Ejendomsskyldvurderingen skulde foregaa en almindelig Jordvurdering. I Marts 1920 foreslog Finansministeren, at Statsejendomsskylden skulde gaa over til at blive en Grundskyld, og samtidig fremsatte Indenrigsministeren Forslag om, at samme Overgang skulde ske for Ejendomsskatterne i Kommunerne. Nogle vilde gaa videre og i Tilslutning til Henry Georges Teorier gennemføre en Grundværdiafgift paa 4—5 pCt., som de tænkte sig kunde afløse alle andre Skatter, men i Rigsdagen rejstes dette Krav ikke.

Et gammelt Stridsspørgsmaal bragtes ud af Verden ved Loven af 1919 om Afløsning af *Fæsteejendom* og Brugen af Huse paa Landet. I 1910 var nedsat en Kommission herom, men det var ikke lykkedes at naa til Forstaaelse i denne. I 1915 foreslog Landbrugsministeren at give Brugerne af Fæstegaarde samt visse Grupper af Fæstehuse Ret til at kræve disses Overgang til Selveje mod en vis Ydelse. Der var dengang tilbage 1500 Fæstegaarde med ca. 8000 Tdr. Hartkorn. Først i 1919 opnaaedes Enighed mellem Landsting og Folketing; der tilføjedes nu Regler for at sikre Brugerne af de øvrige Fæstehuse og af Leje- og Tjenestehuse mod vilkaarlig Opsigelse. I 1918 var gennemført en Lov om Afløsning af Arvefæsteafgifter.

Paa den *sociale Lovgivnings Omraade* gennemførtes i 1916 en samlet Ordning af al *Ulykkesforsikring,* medens denne hidtil havde været ordnet gennem en Række Særlove for de enkelte Erhverv. I 1919 fremsatte Indenrigsministeren to Forslag om *Aldersrente* og *Invaliderente.* Aldersrenteforslaget gik i første Række ud paa, at de Beløb, der ydedes som Understøttelse, ikke skulde ydes efter Skøn; de skulde tilkomme enhver, der ikke havde over en vis Indtægt eller Formue som en Ret; derudover skulde der saa kunne ydes større

Beløb, hvor Forholdene krævede det, efter Kommunalbestyrelsens Skøn. Desuden skulde indføres en tilsvarende *Invaliderente* for dem, der blev uarbejdsdygtige, før de var 60 Aar, saa de kunde faa Aldersrente. Endvidere forelagdes Forslag om Ændringer i *Sygekasseloven,* der skulde bringe en Forbedring af de kronisk syges Stilling. Men intet af disse tre Forslag behandledes til Ende før Ministeriets Afskedigelse. Da *Stauning* havde overtaget en Del af Indenrigsministeriet, foreslog han foruden de tidligere omtalte Love om Arbejdstiden (se S. 138) Afskaffelse af *Natarbejde i Bagerierne;* Forslaget førtes saa langt frem, at det kunde vedtages i Juni 1920; desuden forelagdes Forslag om en Nyordning af *Lærlingeforholdet,* men dette behandledes ikke til Ende.

Spørgsmaalet om Statskontrol til Værn mod Misbrug inden for *Pengeinstitutter og store Selskaber* var i disse Aar Genstand for megen Opmærksomhed. I 1917 gennemførtes en *Aktieselskabslov;* der havde været forhandlet derom i Rigsdagen siden 1910. I 1919 afløstes den gamle *Sparekasselov* fra 1880 af en ny Lov, der satte betydelig snævrere og strengere Grænser for Sparekassernes Forretningsvirksomhed; samme Aar lykkedes det efter adskillige Aars Forhandling at faa vedtaget den første *Banklov;* der skabtes et Banktilsyn, gaves Regler for Forholdet mellem Kapital og Gældsforpligtelser o. s. v. Da Loven om Afvikling af Augustloven vedtoges, indføjedes i den en Bestemmelse om, at der skulde fremsættes Forslag om Tilsyn med Karteller, Truster og lign.; Forslaget fremsattes, og det vedtoges i Folketinget med Tilslutning ogsaa fra Venstre, men Behandlingen i Landstinget afbrødes ved Ministerskiftet.

I 1918 gennemførtes en større Plan for Anlæg af *Dobbeltspor* paa en Række Statsbaner, Koncession paa 40 Privatbaner o. s. v.

Paa Skolevæsenets Omraade foretoges betydningsfulde Ændringer af *det højere Skolevæsen.* De private lærde Skoler var i Tidens Løb kommet i en vanskelig Stilling; det var nødvendigt at forøge Lærernes Løn, og Skolelokalernes Pris var stærkt stigende; det blev da umuligt, at Skolepengene kunde bære Udgiften. Det ordnedes nu i 1918 saaledes, at Staten overtog nogle af Skolerne, Hovedstadskommunerne andre, medens de, der blev ved at være private, fik saadanne Tilskud, at det kunde gaa; Lønningerne skulde være som ved Statens Skoler efter en i 1916 gennemført Lønningslov; Undervisningen skulde være vederlagsfri for Børn, hvis Forældre var ansat til en Skatteindtægt af ikke over 4000 Kr., eller, under Hensyntagen til Børnenes Tal, ikke over 5000 Kr.; for de andre skulde betales efter en efter Forældrenes Skatteindtægt afpasset Skala. Den hele Ordning bekæmpedes stærkt af Venstre, men dens Gennemførelse blev mulig ved

Støtte fra konservativ Side. I 1919 vedtoges Overtagelsen af en Række andre private lærde Skoler, ligesom det fastsloges, at de i 1918 fastsatte Skolepenge skulde indføres i alle Statens og Kommunens højere Skoler. I Oktober 1919 forelagdes en Lov om *Handelsskoler;* den gennemførtes i Juni 1920. Til Forberedelse af en gennemgribende Reform af hele Skolevæsenet nedsattes i 1919 en Skolekommission. I 1919 oprettedes »Rask-Ørsted-Fondet« med en Kapital af 5 Millioner Kr., hvis Renter skulde anvendes til Fremme af dansk Videnskab i Forbindelse med fremmed Videnskab; Tanken derom var fremkommet ved nordiske interparlamentariske Møder, hvor man drøftede Midlerne til at genskabe det ved Krigen afbrudte internationale videnskabelige Samarbejde.

Statens Forhold til dens *Tjenestemænd* nyordnedes ved Lov af 1919. I 1917 var der under Trafikministerens Ledelse nedsat en Kommission til Forhandling herom, og paa Grundlag af dens Forslag gennemførtes Loven af 1919. Der skabtes et nyt Lønningssystem, hvilende paa den Tanke, at en Del af Lønnen burde være bevægelig under Hensyn til Priser og økonomiske Forhold i Landet. Det havde jo været den gamle Vanskelighed, at naar Priserne steg, maatte man gaa til særlige Dyrtidstillæg, der da altid var meget omstridte og oftest kom alt for sent. I Krigstiden havde dette været haardt for mange af Tjenestemændene. Nu bestemtes det, at der ved Siden af Grundlønnen skulde ydes et *Konjunkturtillæg,* stigende efter en vis Skala i Forhold til Lønnen, men forholdsvis dog mindre for de store end for de smaa Indtægter, et *Dyrtidstillæg* ens for de forskellige Lønklasser, men forskelligt for gifte og ugifte og bevægeligt i Overensstemmelse med Pristallet, samt endelig et *Stedtillæg* forskelligt under Hensyn til Leveomkostningerne paa Opholdsstedet. Som Helhed betød de fastsatte Lønninger en stor Forbedring af Tjenestemændenes Kaar, navnlig for de lavere lønnede. Kvinderne ligestilledes med Mændene. Alt i alt regnedes det, at Lønningsudgifterne vilde stige fra ca. 102 til ca. 162 Millioner Kr. Loven omfattede ca. 35 000 Tjenestemænd.

Men desuden sikrede den ny Lov Tjenestemændene *Forhandlingsret.* Der var i Tidens Løb opstaaet Tjenestemandsforeninger, som ønskede at forhandle med Statsmyndighederne om Lønninger, Arbejdsforhold o. s. v. En Tid stillede Administrationen sig meget uvillig over for disse Organisationer, men i 1910 udstedte Ministeriet *Zahle* Regler for Forhandlingerne mellem Administrationen og Organisationerne i Jernbane-, Post-, Telegraf- og Toldetat. Disse Regler fæstnedes nu i Loven, og de udvidedes samtidig til at gælde ogsaa andre Tjenestemandsgrupper. Desuden gaves nu Bestemmelser om, at Tjenestemænd kun med deres foresattes Samtykke kan have lønnet Virk-

somhed uden for Statstjenesten. Ved samme Tid vedtoges en Lønningslov for *Folkeskolens Lærere,* der tillige indeholdt Regler om Fordelingen af Udgifterne hertil mellem Stat og Kommuner. Ogsaa for *Præsterne* gennemførtes en ny Lønningslov.

En halv Snes Dage efter, at Vaabenstilstanden var sluttet, foresloges Nedsættelse af en Kommission til Overvejelse af *Hærens og Flaadens* fremtidige Ordning. Under Forhandlingen i Rigsdagen udvidedes Opgaven til ogsaa at give en samlet Redegørelse for de militære Forhold under Krigen.

Kommissionen, hvis Formand blev Forsvarsministeren, og som i øvrigt bestod af Repræsentanter for Partierne og nogle ikke stemmeberettigede Befalingsmænd, optog straks en indgaaende Undersøgelse af Begivenhederne paa det militære Omraade; der fremlagdes herunder Oplysning om de i sin Tid mellem Kaptajn Lütken og General Moltke førte Forhandlinger (se Bd. V S. 484). Dernæst aftaltes i Kommissionen en Række midlertidige Ændringer i den gældende Ordning, som derpaa gennemførtes ved Lov. I August 1919 vedtoges saaledes, at Efteraarsøvelserne disse Aar skulde bortfalde, og i Marts 1920 bemyndigedes Forsvarsministeren til ved Fodfolket at indkalde en mindre Rekrutstyrke end sædvanlig, dog ikke under Halvdelen. Desuden vedtoges det allerede nu at foretage den Nedlæggelse af *Københavns Landbefæstning* og Ophævelse af Fæstningsartilleriet, der efter Loven af 1909 skulde ske i 1922. Forsvarsministeren havde foreslaaet samtidig at nedlægge en Række Kyst- og Søforter, men derom kunde ikke opnaas Enighed. I 1919 vedtoges i Overensstemmelse med Forslag fra en i 1918 nedsat Kommission Afskaffelse af *Krigsretterne,* saaledes at ogsaa Sager vedrørende Militæret fremtidig skulde afgøres af de sædvanlige Domstole.

Da det var givet, at Nordslesvig vilde komme tilbage til Danmark, fremlagde Statsministeren i November 1919 Forslag om de *Ændringer i Grundloven,* som dette maatte medføre; men samtidig foreslog man, at Rigsdagens Samtykke altid skulde kræves til Krigserklæringer eller Fredsslutning, at Landstinget skulde kunne opløses efter samme Regler som Folketinget, at Valgretten skulde indtræde med 21 Aars Alder for Folketinget, 25 Aar for Landstinget; Begrænsningen af Folketingets og Landstingets Medlemstal skulde slettes, de tingvalgte Landstingsmænd vælges af det ny Landsting. Disse Forslag afvistes af Venstre og Konservative. Landstinget indskrænkede Forslaget meget nær til det, der nødvendig fulgte af Sønderjyllands Tilbagevenden, og Forslaget gik i Fællesudvalg. Den 24. Marts 1920 afgav dette Betænkning, uden at Enighed var naaet; Forslaget vedtoges i forskellig Form i de to Ting og bortfaldt dermed. Statsmini-

steren bebudede da et nyt Forslag med de nødvendige Bestemmelser.

Samtidig med Grundlovsforslaget var af Indenrigsministeren fremsat Forslag om en ny *Valglov,* der skulde bøde paa Manglerne ved Loven af 1915 ved at øge Tillægsmandaternes Tal og ophæve Adskillelsen mellem Jylland og Øerne ved Tildelingen af disse. Forhandlingerne herom blev foreløbig resultatløse.

16. Danmarks Indtræden i Folkeforbundet.

I Krigens sidste Aar var man rundt om i de mindre, neutrale Stater optaget af Tanken om den ny internationale Retsorganisation, som man haabede skulde komme, naar Krigen var forbi. De nordiske Stater aftalte ved Ministermødet i Christiania i November 1917 i Fællesskab at overveje, hvorledes de neutrale Staters fælles Interesser bedst kunde varetages ved Krigens Slutning. For Danmarks Vedkommende nedsattes i Februar 1918 et Udvalg bestaaende af *N. Neergaard,* Departementscheferne i Udenrigsministeriet *H. Zahle* og *J. Clan* og Kontorchef i Udenrigsministeriet *G. Cohn.* Sammen med lignende Udvalg i Sverige og Norge udarbejdede man et Udkast til en international Retsordning, og dette indsendtes i Januar 1919 til Udenrigsministeriet, just ved den Tid, da Fredskonferencen traadte sammen. Man foreslog en permanent Organisation af internationale Freds- og Folkeretskonferencer, Anvendelse af Mægling og Voldgift før Krig, en fast Domstol for internationale Retsstridigheder, Regler for Mægling og endelig Oprettelse af et internationalt Raad. Da Vaabenstilstanden kom, optog Udvalgene Overvejelser af Stillingen over for de Planer om Rustningernes Indskrænkning og Anvendelsen af internationale Magtmidler til Hævdelse af Retten, som var dukket frem rundt om i Landene. Det danske Udvalg udvidedes i den Anledning med Forsvarsministeren, det svenske med *Hjalmar Branting,* det norske med Statsraad *O. A. Blehr* og *J. L. Mowinckel.* Paa et Møde i København i Slutningen af 1918 gennemdrøftede de tre Udvalg Spørgsmaalet.

De tre nordiske Lande var saaledes fuldt forberedte, da det første Udkast til *Folkeforbundspagten* offentliggjordes den 14. Februar 1919. Efter at dette var drøftet af de Allierede, indbød disse den 10. Marts 1919 Repræsentanter for 13 neutrale Stater til en uofficiel Forhandling herom i Paris den 20. Marts. Fristen var saa kort, at Norges og Sveriges Udsendinge ikke naaede frem i Tide; de to Landes Ge-

sandter i Paris blev ene om at repræsentere dem ved Møderne, men da de særlige Udsendinge siden kom til Paris, fik de Lejlighed til Samtaler med nogle af de i dette Spørgsmaal toneangivende Personer. Danmark havde netop haft Delegationen i Paris til Forhandling om det sønderjyske Spørgsmaal; den var paa Vejen tilbage naaet til London. Her fik N. Neergaard og P. Munch fra Udenrigsministeren Anmodning om at tage til Paris igen for sammen med Kammerherre Bernhoft at repræsentere Danmark ved Mødet.

Før dette fandt Forhandlinger Sted mellem Delegerede fra Schweiz, Holland og de tre nordiske Lande. Man fastslog her, at de fem Landes Ønsker var ensartede; fælles Ændringsforslag var der ikke Tid til at forme, men man enedes om at støtte hinandens Forslag.

Ved Mødet den 20. og et nyt Møde den 21. fremlagdes en Række Ændringsforslag til Pagten. De gik ud paa, at der skulde være lettere Adgang til at indtræde i Forbundet, at Delegeretforsamlingen skulde styrkes over for Raadet, de mindre Stater over for de store, og at der skulde indføres obligatorisk Voldgift. Med særlig Iver søgte man at bringe Klarhed over Pligten til Deltagelse i Anvendelse af Tvangsmidler over for lovbryderske Stater. Udkastet nævnede som saadanne Tvangsmidler dels Afbrydelse af den økonomiske Forbindelse, dels militær Indgriben; det var efter Udtrykkene klart, at alle Medlemmer maatte være med til Afbrydelsen af den økonomiske Forbindelse, men uklart, hvad Tanken var med Hensyn til militær Indgriben; Raadet skulde efter den franske Tekst kunne »angive« Staterne, med hvilke Styrker de skulde deltage deri; efter den engelske Tekst skulde det kun kunne »anbefale« dem at deltage med en vis Styrke. Fra dansk Side foresloges det, at det skulde gøres klart, at det stod enhver Stat frit at undlade at deltage i militære Foranstaltninger; Forhandlingernes Leder, *Robert Cecil,* svarede, at det var Meningen, at det skulde være saaledes; den engelske Tekst var den rette; det blev i den endelige Tekst efter det danske Ønske gjort helt tydeligt. Nordmændene udtalte Bekymring for, at der med Antagelsen af Pagten kunde følge Forpligtelse til at holde en vis Militærstyrke. Robert Cecil svarede, at Forbundets Maal var at indskrænke Rustningerne i alle Lande; det kunde da aldrig tænke paa at tilskynde nogen Stat til at holde mere Militær, end den selv ansaa for nødvendigt. Danmark stillede Forslag om, at Stater, hvis Karakter gav tilstrækkelig Betryggelse, skulde have Ret til at erklære sig *neutrale,* saaledes at det paa Forhaand var fastslaaet, at de ikke deltog i nogen Art af militære Foranstaltninger; der optoges ikke i Pagten en almindelig Regel herom, men Schweiz fik siden en saadan Stilling. I det hele toges betydeligt Hensyn til de fra neutral Side fremsatte Ønsker.

Forbundspagten optoges i *Versaillestraktaten af 28. Juni 1919*, og da denne Traktat traadte i Kraft den 10. Januar 1920, opfordrede de Allierede de 13 neutrale Stater til inden to Maaneder at meddele, om de vilde indtræde i Forbundet. I Danmark forelagdes Spørgsmaalet det Udvalg, der hidtil havde arbejdet med disse Emner, og endnu i Januar afgav dette en Betænkning derom. Det fremhævedes her, at de forskellige Spørgsmaal om Deltagelsen i internationale Tvangsforanstaltninger var klarlagt ved Forhandlingerne i Paris og de Ændringer, disse havde medført. Om Deltagelsen i militære Foranstaltninger sagde man: »Ud fra de mindre Landes Synspunkt maa det derfor sikkert i Fremtiden som hidtil hævdes, at deres Andel i det internationale Liv og ligeledes deres Medvirken ved Modarbejdelsen af Retsbrud bør kunne finde Sted i saadanne Former, at de ikke udsættes for den umiddelbare Deltagelse i krigeriske Forviklinger, der for dem, hvorledes end Krigsoperationernes Udfald i øvrigt bliver, næsten altid vil medføre ødelæggende Virkninger af langt dybere indgribende Art end for de store Lande, der desuden for sig kræver en afgørende Indflydelse paa Verdenspolitikken, som de mindre Lande for deres Vedkommende giver Afkald paa.« Om Rustningernes Begrænsning efter Henstilling af Folkeforbundsraadet sagde man: »Raadet skal under Hensyntagen til hver Stats geografiske Beliggenhed og særlige Forhold fremsætte Forslag til en saadan Indskrænkning til de forskellige Regeringers Overvejelse og Afgørelse. Men der er ikke tillagt Raadet nogen Myndighed til at fastsætte et Mindstemaal, hvorunder Rustningerne ikke maa indskrænkes.«

Udenrigsministeriet tilføjede i de Motiver, hvormed Pagten forelagdes Rigsdagen: »Den i § 8 omhandlede Indskrænkning af de nationale Rustninger til den laveste Grænse, som er forenelig med den nationale Sikkerhed og med Haandhævelse ved fælles Virksomhed af de mellemfolkelige Forpligtelser, er at forstaa saaledes, at Forbundspagten derved tilsigter at modarbejde Rustningerne, men ikke at foreskrive en Pligt for Forbundets Medlemmer til at vedligeholde et vist Mindstemaal, hvorunder Rustningerne ikke maa indskrænkes. Forbundspagten forudsætter dog som et Faktum, at der hos de enkelte Stater findes en vis Militærstyrke.«

Disse Udtalelser var drøftet med den svenske og den norske Regering, og tilsvarende Udtalelser fandtes i Motiverne til disse Regeringers Forslag om deres Landes Indtræden i Forbundet.

I de andre under Krigen neutrale Lande fandt ivrige Diskussioner Sted i Rigsdagene, før deres Indtræden i Folkeforbundet besluttedes. I Danmark var dette ikke Tilfældet. Nogle af Ordførerne betonede stærkt, at Forudsætningen for deres Tilslutning var, at Pagten for-

stodes i Overensstemmelse med Ministeriets Redegørelse. Vedtagelsen skete enstemmig.

17. Danmark og Island.

Da Ministeriet Zahle traadte til i 1913, stod Spørgsmaalet om Islands Stilling til Danmark endnu uløst. Ved de sidste Valg paa Island i 1911 var Sejren tilfaldet det forholdsvis moderate Parti »Hjemmestyrepartiet«, og dets Fører, *Hannes Hafstein,* var derpaa blevet islandsk Minister. Men over for ham stod »Selvstændighedspartiet«, der kun vilde have Konge fælles med Danmark. Sindene var foreløbig nogenlunde rolige, men i Forsommeren 1913 kort før Ministeriet Zahles Tiltræden skete en Begivenhed, der vakte nyt Røre. Mange Islændere havde vænnet sig til i Land at bruge et særligt islandsk Flag; intet Lovbud hindrede dette, hvorimod der var gamle Regler om, at paa Havet maatte kun Danebrog anvendes. Nu hændte det, at en ung Islænder roede rundt i Reykjavik Havn med det islandske Flag i Bagstavnen af sin Baad. Den vagthavende Officer paa det danske Fiskeriinspektionsskib »Islands Falk« lagde Mærke dertil og lod Flaget opbringe. Resultatet blev en kraftig islandsk Folkestemning for at faa det islandske Flag anerkendt. Desuden vedtog Altinget i 1913 en ny Forfatning for Islands Særanliggender til Afløsning af Forfatningen af 1874. Valgretten skulde udvides, Forfatningen i det hele moderniseres; islandske Love skulde forelægges »der, hvor Kongen bestemmer«. Det sidste rejste et gammelt Stridsspørgsmaal; hidtil var islandske Love forelagt i Statsraad sammen med de danske, men mange Islændere mente, at dette gav de danske Ministre Indflydelse ogsaa paa islandske Sager.

Ministeriet Zahle og det ny Folketingsflertal ønskede i vidt Omfang at imødekomme de islandske Ønsker, men Ministeriet lagde tillige megen Vægt paa, at de danske Partier stod sammen paa dette Omraade, og i Dele af Venstre og det konservative Folkeparti var Stemningen over for Island mindre velvillig, efter at Forslaget af 1908 (se Bd. V S. 468 f.) var strandet.

I Oktober 1913 lykkedes det at naa Forstaaelse med Hafstein. Kongen lovede, naar den ny Forfatning i Overensstemmelse med Reglerne var godkendt af et nyvalgt Alting, da at stadfæste den, men han vilde samtidig benytte den ved Forfatningen givne Ret til at bestemme, at islandske Love skulde forelægges ham i Statsraad, og dette vilde han ikke ændre, før en Nyordning af Forholdet mellem Danmark og Island var vedtaget af Rigsdag og Alting. En Maaned derefter lovede han

at godkende et særligt islandsk Flag til Brug paa Island og paa islandsk Søterritorium; en Kommission skulde stille Forslag om dets Udseende.

Selvstændighedspartiet erklærede imidlertid, at Kongens Udtalelse om Stedet for Loves Forelæggelse indeholdt et Løfte ogsaa til Danmark; den var derved et Indgreb i Islændernes Ret til frit at raade i alle Særanliggender. Ved Nyvalget til Altinget fik dette Parti Flertal, og Hafstein fulgtes nu af den meget yderliggaaende *S. Eggerz.* Forfatningen vedtoges paa ny, men fulgt af et uklart Forbehold over for Kongens Udtalelse om Stadfæstelse i Statsraad. Eggerz fortolkede dette paa en saadan Maade, at Regeringen ikke kunde godkende det. Han gik af, og ved Forhandling med Førere for de forskellige islandske Partier lykkedes det til sidst Ministeriet at tilvejebringe en Løsning. *E. Arnórsson* blev Minister, og i Juni 1915 stadfæstedes Islands ny Forfatning, 14 Dage efter Danmarks nye Grundlov. Samtidig godkendtes Islands nye Flag. Antallet af islandske Ministre skulde fremtidig fastsættes ved Lov; i Stedet for de 6 kongevalgte Medlemmer af Altinget, der hidtil havde været, traadte 6 valgte ved Forholdstalsvalg; 36 skulde vælges ved Kredsvalg; der indførtes almindelig Valgret baade for Mænd og Kvinder; dog skulde Vælgere af de nye Grupper kun have Valgret, naar de var 40 Aar, men denne Grænse skulde efterhaanden sænkes til 25; til Valgbarhed krævedes Bopæl paa selve Island; Islændere bosatte i Danmark udelukkedes fra Valgbarhed. I 1917 vedtoges det, at der skulde være tre Ministre; *Jón Magnusson* blev Førsteminister.

Selve Spørgsmaalet om *Islands Stilling i Riget* var jo imidlertid endnu uløst. Under Krigen var det paa Island blevet en almindelig Mening, at det vilde have lettet Omsætningen med andre Lande, hvis Island havde haft et særligt Handelsflag til Brug uden for Søterritoriet. Krav derom dukkede nu frem. Den danske Regering mente, at Spørgsmaalet bedst kunde løses i Forbindelse med det samlede Spørgsmaal om Islands Stilling til Danmark. Man foreslog, at en fri Forhandling herom skulde foregaa paa Island med en dansk *Delegation,* repræsenterende Regering og Partier. Det konservative Folkeparti nægtede at udpege nogen Deltager, men Delegationen sendtes alligevel derop; dens Leder blev Handelsminister *Chr. Hage;* Medlemmer var desuden *J. C. Christensen, Borgbjerg* og Professor *Erik Arup.*

I Sommeren 1918 naaedes efter en Række besværlige Forhandlinger fuld Enighed. I September vedtoges Nyordningen af Altinget, hvorefter den godkendtes ved Folkeafstemning paa Island med 12 000 Stemmer mod 1000. I Danmark gik det konservative Folkeparti imod,

men Forslaget vedtoges i Folketinget med 100 Stemmer mod 20, i Landstinget med 42 mod 15.

Ordningen blev denne: »Danmark og Island er fri og suveræne Stater, forbundne ved fælles Konge og ved den i denne Forbundslov indeholdte Overenskomst.« De to Landes Statsborgere nyder i hvert af Landene lige Rettigheder med det andet Lands Statsborgere. Adgang til Fiskeri er fri for begge Landes Statsborgere paa det andet Lands Omraade. Danmark varetager paa Islands Vegne dettes Udenrigsanliggender, men Island har en Repræsentant i Udenrigsministeriet til Behandling af islandske Sager. Fiskeriinspektionen paa islandsk Søterritorium udøves, indtil Island beslutter helt eller delvis at overtage den, af danske Skibe. Møntvæsnet er fælles. To Fond, hvert paa 1 Million Kr., ydede af Danmark, skulde virke til Fremme af den aandelige Forbindelse mellem Danmark og Island og til Fremme af islandsk Videnskab. Et *dansk-islandsk Nævn,* Halvdelen valgt af Rigsdagen, Halvdelen af Altinget, skulde mødes skiftevis i de to Lande til Drøftelse af fælles Interesser. Efter 1940 kan Alting eller Rigsdag forlange optaget Forhandling om Lovens Revision. Islands Flag blev Handelsflag.

Forfatningen af 1915 ændredes derpaa i 1920. Det fastsloges herved, at islandske Sager skulde forelægges Kongen i islandsk Statsraad; uden for Island kan Kongen holde et saadant med een islandsk Minister. Valgretten tilfalder nu alle Mænd og Kvinder over 25 Aar.

Islands Udvikling gik, efter at Altinget i 1874 havde faaet besluttende Myndighed, hurtig frem. I 1870 var der 70 000 Indbyggere, i 1920: 95 000; Reykjavik var nu blevet en By paa 17 000 Indbyggere, 3 andre Købstæder var naaet op til 2—3000. Efter Aar 1900 begyndte man at oprette Andelsmejerier og Andelsslagterier efter dansk Mønster, og nogen Smørudførsel begyndte. Men Fiskeriet gik meget stærkere frem end Landbruget. I 1914 udførtes Fiskeriprodukter for 15 Millioner Kr., 73 pCt. af alle udførte Varers Værdi. Den samlede Omsætning med Udlandet var i 1914 tre Gange saa stor som i Firsernes første Aar. Efterhaanden anlagdes Broer og Veje.

Under Krigen 1914—18 var Tilførselsforholdene lette indtil Blokadeerklæringen Februar 1917, men derefter vanskelige, ganske som for Danmark. En Tid manglede man Petroleum til Fiskeriet. Priserne steg stærkere end i Danmark. Detailpristallet steg saaledes fra 108 i 1914 til 123, 155, 248 og 333 de følgende Aar. Regeringen søgte at bekæmpe Vanskelighederne ved Vareindkøb, ved Prisregulering og Maksimalpriser, Huslejelovgivning o. s. v. Statens Udgifter steg saa stærkt, at Indtægterne ikke kunde følge med, og Gælden maatte da forøges i væsentlig Grad.

Men alt i alt blev Island uskadt af Krigens Begivenheder, og just i disse Aar førtes gennem rolig Forhandling med Danmark de Selvstyreønsker, der saa længe havde besjælet Islænderne, frem til fuld Virkeliggørelse.

LITTERATUR

S. Wiskinge: »Vor Forfatnings Historie gennem Tiderne«. 5. Udg. (1928). — *Erik Arup:* »Rids af Danmarks Historie« (1921). — *E. Wiinblad* og *Alsing Andersen:* »Det danske Socialdemokratis Historie«, I—II (1921). — *A. Bindslev:* »Konservatismens Historie i Danmark« (1937—39). — *F. Nørgaard* og *Hans Jensen:* »Venstres Historie i Danmark« (1937—39). — *G. Fog-Petersen:* »Det radikale Venstres Historie« (1938—39). — »Beretning fra Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning« (1922). — *Ove Rode:* »I Krigens Vendetegn« (1921). — *Alex. Foss:* »I Krigsaarene 1914—19« (1920). — *C. Th. Ussing:* »Nationalbanken 1914—1924« (1926). — *Einar Cohn:* »Danmark under den store Krig« (1928). — *A. Tardieu* og *Franz v. Jessen:* »Slesvig paa Fredskonferencen« (1926). — *Axel Linvald:* Genforeningens Historie i »Sønderjylland«, redigeret af Svend Dahl og A. Linvald (1919). — *L. P. Christensen:* »Slesvig delt« (1922). — *Samme:* »Grænsebogen« (1923). — *H. V. Clausen:* »Før Afgørelsen« (1918). — *H. P. Hanssen:* »Grænsespørgsmaalet« (1920). — *K. Alnor:* »Handbuch zur schleswigschen Frage. Die Kriegszeit«. II. Bd. (Neumünster u. A.). — *A. Köster:* »Der Kampf um Schleswig« (1920). — *Fr. le Sage de Fontenay:* »Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie. 1914—20« (1922). — Et stort Materiale vedrørende Genforeningen findes i Tidsskriftet *Grænsevagten.* Red. af *Vilh. la Cour* (1919 ff.). — *Thorstein Thorsteinsson:* »Krigens økonomiske Virkninger i Island« (1928).

Endvidere findes en Række Kommissionsbetænkninger med Oplysninger om Tidens Forhold. Desuden kan henvises til Rigsdagsaarbøger, Rigsdagstidende og Aviserne.

II

HANS JENSEN

DEN POLITISKE UDVIKLING MELLEM VERDENSKRIGENE

1920—1939

1. Paaskekrisen 1920 og dens Følger.

Det usædvanlige Skridt, som *Kongen* foretog over for Statsminister Zahle Mandag den 29. Marts 1920, fremkaldte straks de kraftigste Protester og Demonstrationer fra de Radikale og Socialdemokraterne. Skønt Kongens »Afskedigelse« af Ministeriet juridisk og praktisk ikke kunde have nogen Gyldighed, før en ny Regering var udnævnt og Kongens Beslutning forsynet med Underskrift af dennes Chef, betragtede Zahle og alle hans Kolleger sig som øjeblikkelig afskediget og nægtede trods Kongens Opfordring at fungere indtil Udnævnelsen af Efterfølgerne. Samme Dags Aften vedtog de socialdemokratiske Foreninger og Fagforbund i København en Resolution, der betegnede det skete som et *Statskup,* krævede det af Kongen afskedigede Ministerium genindsat og Rigsdagen indkaldt for at færdigbehandle Valgloven; endvidere truedes med »Iværksættelse af *Generalstrejke* straks over for alle Funktioner i Samfundet«, hvis man ikke havde faaet tilfredsstillende Svar inden næste Formiddag Kl. 9½. Kongen nægtede at bøje sig for dette Krav og denne Trusel, og baade Venstre og Konservative stillede sig bag den Opfattelse, at der intet som helst Statskup forelaa, men en konstitutionel og parlamentarisk fuldt korrekt kongelig Handling udelukkende med det Formaal at faa konstateret den virkelige Stemning i Befolkningen og det sande Styrkeforhold mellem Partierne. Fra Kongens Side blev det udtrykkelig erklæret, at han straks efter Valget vilde tage en Regering i Overensstemmelse med Flertallet i det ny Folketing.

Kun som rent foreløbigt *Forretningsministerium* udnævntes den 30. Marts en Regering med Højesteretssagfører *Otto Liebe* som Chef og helt bestaaende af Ikke-Politikere, Kirurgen Thorkild Rovsing blev Undervisningsminister, Stiftamtmand W. H. T. Oxholm Udenrigsminister, Kommandør H. Konow Forsvarsminister, Ingeniør N. C. Monberg Trafikminister, Direktør Hjerl Hansen Finansminister,

Skibsreder M. Suenson Handelsminister, Rektor H. Edv. Hass Kirkeminister; Liebe overtog selv Justitsministeriet, som dog senere — 1. April — overdroges til Professor K. Sindballe. Først nu kom Ministeriet Zahles Afskedigelse til at foreligge i gyldig Form med den ny Statsministers Underskrift. Samme Dag — altsaa 31. Marts — vedtog den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe et Krav om Indførelse af Republik, og den følgende Dag — Dagen før Skærtorsdag — proklamerede De samvirkende Fagforbund *Generalstrejke* »med det Formaal at fremtvinge Rigsdagens Indkaldelse, Tilvejebringelse af en ny Valglov og derefter Valg paa ærligt Grundlag«. I den Omstændighed, at der her blot krævedes en ny Valglov med ren Forholdstalsvalgmaade, ikke Genindsættelse af Ministeriet Zahle, laa straks Muligheden for Forlig. Foreløbig var Situationen dog meget spændt. Ministeriet Liebe var indstillet paa, at der skulde holdes Valg saa hurtigt som muligt uanset Valgloven, og 31. Marts blev det i Statsraadet besluttet at opløse Folketinget allerede fra 21. April og holde Valg den 22. April.

O. Liebe.
Fotografi fra 1920. Elfelt fot.

Den proklamerede Generalstrejke skulde træde i Kraft senest Tirsdagen efter Paaske, men delvis blev den iværksat med det samme, og særlig gjorde det Indtryk, at Typograferne ved Arbejdsnedlæggelse hindrede de »borgerlige« Blade i at udkomme. Værre Ting syntes at forestaa. Statens Funktionærer af Arbejderklassen, ogsaa Trafikvæsenets Folk, gjorde Mine til at ville følge deres Fæller i de private Erhverv. Rundt om, men ganske særlig i København kom det til *Tumulter* af en for danske Forhold usædvanlig, om end ikke særlig ondartet Karakter. Mange mente, at Revolutionens Time nu ogsaa var kommet for Danmark. Den danske Ulyst til alt for voldsomme Konflikter skulde dog ikke fornægte sig, og hurtigt kom det til Forhandlinger mellem de socialdemokratiske Førere og Ministeriet Liebe, ligesom der fra ledende Kræfter i Handels- og Bankverdenen blev

Fra Paaskekrisen 1920.
De radikale og socialdemokratiske Borgerrepræsentanter paa Vej til Kongen.
I Spidsen Borgmester Jensen, Th. Stauning og P. Hedebol.

udfoldet livlige Bestræbelser for et Forlig. Men endnu Langfredag den 2. April saa det ud, som om Krisen var blevet yderligere skærpet, idet Regeringen nu kundgjorde sin Beslutning om Folketingets Opløsning og Afholdelse af Valg.

I København vakte Udsigten til en Generalstrejke særligt Røre. Paaskelørdag Eftermiddag den 3. April traadte Borgerrepræsentationen sammen og vedtog en Henvendelse til Kongen om at afværge Krisen og udnævne en Regering med parlamentarisk Tilslutning og uden »Ansvar for den opstaaede Strid«. Det Flertal af Borgerrepræsentanter — Socialdemokrater, Radikale og Kristelig-Sociale, — der havde stemt for denne Henvendelse, begav sig efter Mønstret fra Martsdagene 1848 i Spidsen for et Folketog til Amalienborg og overbragte den personligt til Kongen, der lovede at tage den under Overvejelse. Umiddelbart derefter blev Kongen opsøgt af Repræsentanter for Borgerrepræsentationens »borgerlige« Gruppe, der indtrængende bad om, at der straks maatte blive indledet Forhandlinger med Rigsdagens Partiførere. Over for et saadant samlet Pres fra Hovedstadens Kommunalbestyrelse gav Kongen efter, og den følgende Nat lod han paa Amalienborg afholde et Raad af ledende Politikere, deriblandt J. C. Christensen, Stauning og Ove Rode. Paaskemorgen forelaa Resultatet: for det første et Tilsagn fra alle Partier om at støtte et

Ministerium, hvis Opgave skulde være at indkalde Rigsdagen, genoptage Valglovsforhandlingerne og derefter afholde Valg, for det andet efter Kongens Henstilling, i Overensstemmelse med de Radikales og Socialdemokraternes Ønske, en Erklæring fra Statsminister Liebe om, at han vilde træde tilbage.

Socialdemokraterne havde nu faaet deres Vilje paa de politiske Hovedpunkter, men de havde desuden knyttet Generalstrejken sammen med den Arbejdskonflikt, der nogen Tid i Forvejen havde givet Arbejdsgiverforeningen Anledning til Varsel om en Storlockout, som skulde træde i Kraft 9. April. De krævede denne Konflikt løst, før de afblæste Generalstrejken. I Natten mellem 1. og 2. Paaskedag lykkedes det Forligsmanden at opnaa Forlig mellem Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund. Efter dette Forlig skulde de gældende Lønninger i det store og hele bibeholdes uforandrede, men saaledes, at der i August skulde finde en Regulering Sted i Forhold til Pristallet. Om særlig lave Lønninger samt om Ændringer af forældede Bestemmelser i Overenskomsterne kunde der dog optages Forhandling inden for de forskellige Fag, og for flere Fag, særlig for Arbejdsmændene, gennemførtes straks en Lønforhøjelse. Imidlertid vedblev paa flere Omraader Strejkebevægelsen, og navnlig fortsatte de uden for De samvirkende Fagforbund staaende Havnearbejdere og Sømænd i over to Maaneder den Strejke, de havde iværksat, en Strejke, der ligesom de mere kortvarige Havnestrejker i 1919 kunde tage sig ud som en Trusel om Ødelæggelse for Landets Eksport og Erhvervsliv i det hele. Der kan ikke være Tvivl om, at Havnestrejken, der for en væsentlig Del forklares ved syndikalistisk (kommunistisk) Paavirkning, fik en betydelig Indflydelse paa de politiske Forholds Udvikling, og den gjorde vel ogsaa mange tilbøjelige til at give J. C. Christensen Ret, naar han spottede det københavnske Borgerskab for dets formentlig skrækslagne Holdning over for Generalstrejken og hævdede, at det vilde have været bedre, om man havde indrettet sig paa at »tage Stødet straks«.

Anden Paaskedag, den 5. April, udnævntes til Afløsning af Ministeriet Liebe et nyt Forretningsministerium med Overformynder *M. P. Friis* som Chef og Forsvarsminister og mest bestaaende af Embedsmænd. O. C. Scavenius blev Udenrigsminister, A. M. Koefoed Finansminister, F. C. G. Schrøder Justitsminister, C. E. A. Ammentorp Kirkeminister, H. Vedel Indenrigsminister, K. Riis-Hansen Trafikminister, H. P. Prior Handelsminister, Forpagter O. C. S. Sonne Landbrugsminister, de to Socialdemokrater, Skoleinspektør P. J. Pedersen og Borgmester J. Jensen, henholdsvis Undervisnings- og Socialminister. Denne Regering tog ikke Standpunkt i det søn-

derjyske Spørgsmaal, men udtrykte blot over for Stormagterne Ønsket om at faa Fastsættelsen af den ny Grænse udskudt, til en Regering var dannet paa Grundlag af Folketingsvalget. Ministeriet satte sig som Hovedopgave at forberede dette Valg ved Gennemførelse af den Valgordning, der var blevet foreslaaet af den radikale Regering. Kun Venstre nægtede her sin Tilslutning, og efter bevægede Forhandlinger vedtog Folketinget Søndag den 11. April *den ny Valglov,* der betød fuld Gennemførelse i Danmark af Forholdstalsvalgmaaden efter et muligvis i flere Henseender uheldigt System med »Opstilling« i Enkeltmandskredse og Valg i Amtskredse og med indviklede Regler for Suppleringsmandater til Sikring af Partiernes forholdsmæssige Repræsentation. I sig selv kunde Forholdstalsvalgmaaden her som i andre Lande bidrage til at vanskeliggøre det politiske Arbejde under Parlamentarismens Former.

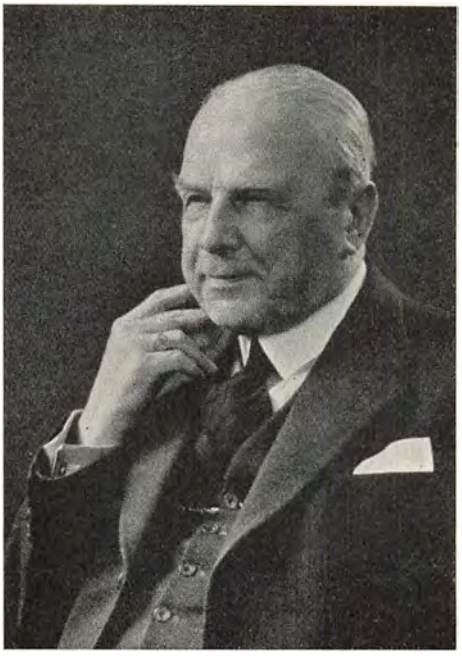

Overformynder M. P. Friis.
Fotografi fra 1911.

Det var ikke det sønderjyske Spørgsmaal, som mest prægede den følgende *Valgkamp* og Valget, der var blevet udskudt til 26. April. Det blev udtrykkelig hævdet fra Venstremænds Side over for Radikale og Socialdemokrater, at Valget ikke drejede sig herom. I Henhold til Fredstraktatens Bestemmelser og de Vilkaar, som Danmark var gaaet ind paa for Afstemningen i Slesvig, maatte i Virkeligheden ogsaa Grænsespørgsmaalet nu betragtes som i Hovedsagen afgjort, og desuden havde efter Afstemningen i 2. Zone Flensborgbevægelsen tabt sin Kraft i den store Befolkning, hvor den havde været knyttet til en Tro paa Flensborgs nationale Omvendelse, ikke til noget Ønske om at indlemme tysk Nationalitet i Danmark. Fra Venstres Side havde man ganske vist bebrejdet de Radikale en alt for fremtrædende »Kølighed« i den sønderjyske Sag, men nogen virkelig afgørende Modsætning med Hensyn til den nationale Politik bestod der ikke mellem

de to Partier. Venstres sønderjyske Program formedes nu saaledes af J. C. Christensen, at man ønskede en Løsning paa Nationalitetens og Selvbestemmelsens Grund, men paa den anden Side vilde støtte de Danske i anden Zone i Bestræbelsen for at sikre deres folkelige Fremtid, eventuelt gennem foreløbig »Internationalisering« af dette Afstemningsomraade.

Niels Neergaard.
Maleri af Viggo Johansen, 1918.
Rigsdagens Bibliotek.

Et ganske anderledes dybt Skel skar de sociale Modsætninger, der var blevet saa stærkt tilspidset ved Paaskekrisen. Som Aarsager til Valgets Udfald tør nævnes den i vide Kredse udbredte Misfornøjelse med den radikale Regerings Reguleringspolitik under og efter Krigen, endvidere Frygten for, at denne Regulering skulde blive fortsat gennem planmæssig »Socialisering«, fremdeles og vel endnu mere Harmen over Havnestrejken, endelig og maaske allermest Borgeres og Bønders Forbitrelse over, at Arbejderne havde villet bruge Generalstrejken som Vaaben i en politisk Strid. 80,6 pCt. af Vælgerne stemte, og Venstre opnaaede 350 572 Stemmer og 48 Mandater (hvortil kom det færøske som det 49.), medens de tilsvarende Tal for Socialdemokraterne var 300 235 og 42, for det konservative Folkeparti 201 240 og 28, for de Radikale 122 094 og 17, for Erhvervspartiet 29 464 og 4. Hverken den konservative Løsgænger, Birck, eller den socialdemokratiske, Marott, fik noget Mandat, lige saa lidt »Venstresocialisterne«. De Radikales Tilbagegang betød næsten en Halvering af deres Mandattal, medens Venstre, der trods Fremgangen for Socialdemokratiet havde øget sit Forspring for dette Parti, stod som Valgets egentlige Sejrherre og sammen med de Konservative raadede over et stort Flertal i det ny Folketing.

Som naturlig Følge af dette Valg dannede *N. Neergaard,* da J. C. Christensen frabad sig dette Hverv, 4. Maj en *Venstreregering,* hvori

han selv blev Finansminister, J. C. Christensen Kirkeminister, Klaus Berntsen Forsvarsminister, Sigurd Berg (som 1905—08) Indenrigsminister, Jacob Appel (som 1910—13) Undervisningsminister, tidligere Gesandt i Rusland Harald Scavenius Udenrigsminister, tidligere Amtmand paa Færøerne Svenning Rytter Justitsminister, Grosserer Tyge Rothe Handelsminister, tidligere Landbrugsskoleforstander, Godsejer Th. Madsen-Mygdal Landbrugsminister og den tidligere Skolemand M. N. Slebsager Trafikminister. Af de Medlemmer af denne Regering, der ikke tidligere havde været Ministre, var Slebsager den eneste, der besad længere Tids Erfaring som parlamentarisk Politiker.

M. N. Slebsager er en jysk Gaardmandssøn (født 1874) og som saa mange Venstrepolitikere oprindelig seminarieuddannet Lærer. Han blev Folketingsmand (for Esbjerg) 1909 og gjorde sig først meget bemærket som overmaade dygtig Agitator og skarp Debattør (»Venstres Ragekniv«). Han havde bestandig været nær knyttet til J. C. Christensen og stod som en Fortsætter af dennes politiske Retning med Bund i Førkrigstidens Traditioner inden for Venstrepartiet. »Ny« Mand i helt anden Forstand var *Svenning Rytter* (født 1875), der ikke tidligere havde været egentlig Politiker. Af Herkomst jysk Bondesøn ligesom Slebsager og præget af jyske Egenskaber stod han dog med særlige Betingelser for at faa nær Føling med Venstres Kærnetropper, der paa Forhaand tog imod ham med Glæde ikke blot som den dygtige Jurist, men fremfor alt som en prøvet Modstander af det afgaaede Ministerium. Efter at have virket i Justitsministeriet var Rytter 1911 blevet Amtmand paa Færøerne, hvor han stillede sig i bestemt Modsætning til det saakaldte »Selvstyreparti« (smlg. S. 93), hvad der gav Anledning til en Konflikt. Rytter tog sin Afsked som Amtmand og blev Dommer i København, 1920 valgtes han af Venstre til Folketingsmand og udnævntes til Minister.

Thomas Madsen-Mygdal var den af de nye Ministre, der stærkest kom til at gøre sig gældende; ved selve sin Personlighed havde han de bedste Betingelser som Fører, og han bragte i nogen Maade en ny Aand ind i sit Parti og stillede det ligesom nye Maal. Han var født 1876 som Søn af den gamle Landstingsmand N. P. Madsen-Mygdal, der i sine sidste Aar havde været radikal; efter først at have taget Skolelærereksamen (den gamle Venstrevej til Førerskab!) var han blevet Landmand og Landbrugskandidat, Konsulent og endelig Landbrugsskoleforstander, en Stilling, han forlod, da han 1920 blev Ejer af Herregaarden Edelgave ved København. Fra Landbrugets Organisationer blev Madsen-Mygdal ført over i egentligt politisk Arbejde; særlig bestemmende for ham blev Krigstidens Regulerings-

foranstaltninger, der frastødte ham meget stærkt. Efterhaanden blev han i Tale og Skrift den egentlige Hovedmodstander af Indenrigsminister Ove Rode, og han stod efter Krigen som Talsmand for, at man hurtigst muligt og fuldstændigt vendte tilbage til det liberalistiske Grundlag for det økonomiske Samfundsliv, der efter hans Skøn var det eneste sunde og holdbare. Madsen-Mygdal er den første Venstreleder, der har haft sit Udgangspunkt i Interessen for de rent økonomiske og erhvervsmæssige Spørgsmaal, og stærkere, end nogen havde gjort det før, betonede han Tanken om en gennemført økonomisk og social Frihed, Kræfternes frie Udfoldelse, og saa i denne Tanke Venstres ledende Idé.

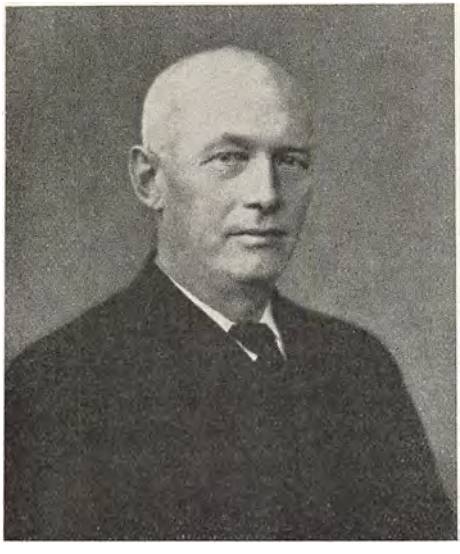

Th. Madsen-Mygdal.
Fotografi fra 1920erne.

Madsen-Mygdal hilstes straks ved sin Tiltræden af Venstre som de store Opgavers Mand, der skulde evne at føre Landbruget ud af de Baand, hvori det følte sig indesluttet, og paa ny over i fri Handel og Udfoldelse. Ikke mange tænkte sig vel med det samme, at han i saa stor Udstrækning, som det skete, skulde blive en absolut førende Mand i sit Parti, den, der mere end nogen anden kom til at præge det gennem Tiaaret fra 1920 til 1930 og dermed i det hele Udviklingen af de danske politiske og økonomiske Forhold i denne Tid.

Neergaard var, da han nu for anden Gang blev Ministerchef, en Mand paa ca. 66 Aar i god Kraft. Klaus Berntsen var 10 Aar ældre, J. C. Christensen derimod et Par Aar yngre end Neergaard, men allerede noget medtaget af Sygdom og træt af det politiske Liv, der først havde hævet ham saa højt, men senere beredt ham saa bitter Modgang.

Det var Forudsætningen for Ministeriet Neergaard, at det vilde føre en Politik efter Venstres Program, men i Samarbejde med de Konservative. Den Side af Ministeriets Virksomhed, der vedrører Genforeningen med de sønderjyske Landsdele, som det faldt i dets Lod at fuldbringe, vil senere blive omtalt. Indadtil maatte dette Mini-

»Samfundshjælpen« i Arbejde paa Malmøkajen i København under Havnestrejken 1920.

sterium efter hele sit sociale Syn sætte sig som første Maal at skaffe *Arbejdsfred* og gøre Ende paa Strejkebevægelsen. Der blev derfor sørget for kraftig Beskyttelse af det frivillige Mandskab, der som en organiseret »Samfundshjælp« paatog sig at besørge Arbejdet i Københavns Havn. Da samtidig Arbejderne selv indsaa Nødvendigheden af at skifte Taktik, lykkedes det at faa afsluttet Havnestrejken, og 15. Juni gik Havnearbejderne paa ny i Arbejde. Overhovedet blev der tilvejebragt betydelig mere Arbejdsro end før, og den Samfundsfare, der i manges Øjne havde knyttet sig til hele den stærke Uro i Arbejdsforholdene, kunde da synes heldigt overstaaet.

Den Grundlovsændring, der var nødvendiggjort ved Genforeningen, blev naturligvis helt præget af Venstres Synspunkter. Der var ingen Mulighed for et af de Radikale med Henblik paa Paaskebegivenhederne stillet Forslag, hvorefter det i Grundloven ligefrem skulde fastslaas, at ingen Regering kunde forblive i sin Stilling uden Tilslutning fra Folketingets Flertal. Ligesaa frugtesløst var naturligvis det socialdemokratiske Forslag om Indførelse af Republik. De eneste principielt ny Bestemmelser blev øjeblikkelig Nedsættelse af Folketingsvalgretsalderen til 25 Aar (i Stedet for den gradvise Nedsættelse, der var blevet bestemt i 1915) og en Bestemmelse om, at Kongen skulde have Regeringens Samtykke til at erklære Krig og slutte Fred. I øvrigt foretoges blot den fornødne Udvidelse af Maksimum for Tingenes Medlemstal, for Folketinget fra 140 til 152, for Landstinget fra 72 til

78, hvorimellem 19 (mod før 18) tingvalgte. Den saaledes formede Ændring vedtoges den 18. Juni 1920 i Folketinget, den 22. Juni i Landstinget, og derefter opløstes begge Ting, for at den i Overensstemmelse med Grundlovens Krav kunde blive godkendt af en nyvalgt Rigsdag.

Ved *Folketingsvalget den 6. Juli* fik Venstre 344 239 Stemmer, Socialdemokrater 285 126, de Konservative 179 877 og de Radikale 109 908. Valgdeltagelsen var mindre end sidst (74,9 pCt. af Vælgerne), og der var Tilbagegang for alle Partier, men dog mindst for Venstre, der saaledes styrkede sin Stilling og vandt to Mandater fra de Konservative og et fra de Radikale; Socialdemokraternes Mandattal blev uforandret. At dette Valg, afholdt efter det sønderjyske Spørgsmaals endelige Løsning, bekræftede Resultatet af Aprilsvalget, er et Bevis paa, at ogsaa dette i det væsentlige var blevet bestemt ikke af de nationalpolitiske, men af de sociale Modsætninger. Ved Landstingsvalget den 18. August fik Venstre 31, Socialdemokraterne 19, de Konservative 14 og de Radikale 8 Mandater.

Af den ny Rigsdag vedtoges *Grundlovsændringen* den 24. August i Folketinget, den 25. August i Landstinget, og den godkendtes ved en Folkeafstemning den 6. September af et Procenttal Vælgere, der noget oversteg det Tal (45 pCt.), der efter Grundloven var nødvendigt. 613 000 eller 47,5 pCt. stemte Ja til Ændringen, kun 19 000 Nej; det socialdemokratiske Parti havde besluttet ikke at deltage. Den 10. September blev den forandrede Statsforfatning officielt kundgjort af Statsministeren som: *Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1915 med Ændringer af 10. September 1920.*

Derefter afholdtes endnu en Gang Rigsdagsvalg, for at Grundlovsændringen kunde træde i Kraft og Sønderjyderne faa deres Repræsentation i den danske Rigsdag. Ved Folketingsvalget den 21. September fik Venstre 411 661 Stemmer og 51 Mandater (hvortil det færøske kom som det 52.), medens de tilsvarende Tal for Socialdemokratiet var 389 653 og 48, for de Konservative 216 733 og 27, for de Radikale 147 120 og 18, for Erhvervspartiet 27 403 og 3, for det »slesvigske« (tyske) Parti 7503 og 1. Ved Landstingsvalget den 1. Oktober fik Venstre 32 Mandater (hvortil det færøske kom som det 33.), Socialdemokraterne 22, de Konservative 13 og de Radikale 8.

Venstre bevarede ved disse Valg sin Stilling som det største Parti, men stærkest Fremgang var der for Socialdemokratiet. I det hele viste Valgene i 1920 en stigende Tilbøjelighed hos Vælgerne til at *gruppere* sig i de to største Partier. De Begivenheder, der udviklede sig af Ministeriet Zahles Afskedigelse, havde tjent til en Styrkelse ikke blot for Venstre, men ogsaa rent partimæssigt for Socialdemokratiet.

Havde Venstre vundet sig Laurbær i sin Kamp for at bekæmpe den sociale Uro, var til Gengæld Nederlaget for de revolutionære Retninger, der havde været virksomme i denne Uro, blevet til Fordel for det politiske Socialdemokrati. Selv i det mest bevægede af Efterkrigstidens Aar viste det danske Arbejderparti sin enestaaende Evne til at undgaa alle Spaltninger og bevare et fast Tag i hele Arbejderklassen.

Der er ligeledes Grund til at understrege, at Udviklingen i 1920 ikke medførte nogen Forringelse af Arbejdernes økonomiske Stilling, men derimod var der ved den *politiske Vending,* der havde fundet Sted, foreløbig spærret ikke blot for en yderligere Radikalisering af Forfatningen, men ogsaa for alle Forsøg paa Socialisering gennem Statskontrol med Erhvervslivet, Bedriftsraad o. s. v. Magtforholdene blev afgørende forrykket, og Magtens Tyngdepunkt laa nu paa ny i den venstresindede Landbefolkning. Ministeriet havde ogsaa efter de sidste Valg, med Flertallet af Venstre og Konservative i begge Rigsdagens Ting, et betydeligt stærkere parlamentarisk Grundlag, end der nogen Sinde havde været for den radikale Regerings Politik.

2. Genforeningens Fuldbyrdelse.

De, der havde ventet, at Folketingsvalget 26. April 1920 skulde føre til en anden Løsning af *Grænsespørgsmaalet,* blev skuffet. Rent bortset fra, at det viste sig umuligt nu at opnaa mere hos Stormagterne, fandtes der hos Ministeriet Neergaard den samme Vilje til at respektere de nødvendige Forudsætninger for dansk Udenrigspolitik som hos Ministeriet Zahle, et Forhold, Minister *Harald Scavenius* har ment at kunne udtrykke saaledes: »Det radikale Ministerium havde absolut ikke nogen selvstændig Udenrigspolitik, lige saa lidt som Venstre har det, alle skiftende Udenrigsministre siden 64 har fulgt den af Landets geografiske og andre Forhold betingede Politik, hvilket vil sige: den ligelige Neutralitetspolitik«.

Der bestod dog den Uoverensstemmelse mellem Ministeriet Neergaard og det radikale Styre, at Venstres Regering gik saa vidt i sit Hensyn til de danske Mellemslesvigere som til at erklære sig villig til at godkende en Ordning, hvorved 2. Zone i en Række Aar skulde organiseres som et særligt Statsomraade — i Lighed med Fristaten Danzig — under international Kontrol og med lige betryggende Rettigheder for dansk og tysk Nationalitet. Det var denne »Internationalisering«, der af den radikale Udenrigsminister var blevet betegnet som »en fantastisk Plan« og »en alvorlig Fare for Danmark«, medens derimod over 20 000 danske Nordslesvigere havde erklæret sig for

den i en Adresse, som de i April havde indsendt til den danske Regering og Rigsdag saavel som til den internationale Kommission. Neergaard erklærede i sin Programtale til Folketinget (7. Maj), at den ny Regering ansaa det for sin Pligt »at gøre alt, hvad der staar i dens Magt for i saa stort Omfang, som det lader sig forene med Fredstraktatens Bestemmelser, at støtte vore Landsmænd dernede i deres Stræben efter at opnaa en Ordning, som kan sikre dem imod national Undertrykkelse og give dem Udsigt til en rig folkelig Udvikling«.

Harald Scavenius.
Fotografi fra 1920. Elfelt fot.

Allerede den 16. April havde den internationale Kommission underskrevet en Indstilling angaaende Danmarks ny Grænse. Enstemmigt foresloges det, at Danmark skulde have hele 1. Zone, ligesom der var Enighed om visse smaa Reguleringer ved Grænsen, men desuden foreslog den franske og den norske Kommissær (Claudel og Heftye) Indlemmelse i Danmark af fire Sogne i 2. Zone: Aventoft, Sønder Løgum, Ladelund og Medelby. Den 5. Maj blev denne Indstilling forelagt for de sejrende Stormagters Ambassadørraad i Paris, men efter Ministeriet Friis' udtalte Ønske blev Afgørelsen udsat, til det var blevet muligt at kende Opfattelsen hos den af Valget fremgaaede ny Regering.

Netop den 5. Maj var Ministeriet Neergaard traadt til, og den 6. Maj instruerede Udenrigsministeren udførligt den danske Gesandt i Paris angaaende den Politik, der skulde følges, idet det fremhævedes, at man stillede sig paa det gennem de forskellige Rigsdagsbeslutninger skabte Grundlag, men ansaa det for foreneligt hermed at arbejde paa i størst muligt Omfang at sikre de dansksindede Beboere af 2. Zone en virkelig Beskyttelse. Idet man stolede paa, at de Allierede vilde fastsætte en Grænse, der ogsaa i Fremtiden vilde sikre en fredelig Besiddelse af de overdragne Omraader, vilde Regeringen sætte al sin Kraft ind paa at tilvejebringe den for Danmark gunstigste

Afgørelse af den i den internationale Kommissions Indstilling tilstedeværende Meningsforskel angaaende Grænsedragningen. En Delegation fra 2. Zone, der i de nærmeste Dage vilde ankomme til Paris, havde Regeringens fulde Sympati, men Regeringen kunde ikke være med til paa Grundlag af den stedfundne Afstemning at kræve 2. Zones Genforening med Danmark. For saa vidt kunde den ikke imødekomme, hvad denne Delegation ønskede. Skulde det derimod lykkes for Delegationen at gennemføre en Internationalisering af 2. Zone, vilde Regeringen med Taknemlighed modtage en saadan Ordning. Naar Præsidenten for den internationale Kommission, Sir *Charles Marling,* havde talt om Garantier for den dansksindede Befolkning i 2. Zone mod tyske Forfølgelser (uden Internationalisering), maatte man efter Regeringens Skøn fra dansk Side befrygte, at dette skulde give Anledning til Krav om tilsvarende Garantier for tyske Mindretal i Danmark og saaledes til tysk Indblanding.

Det fremgaar af denne Instruks, at Ministeriet Neergaards Stilling over for Spørgsmaalet om 2. Zone var meget forsigtig og tilbageholdende, helt igennem præget af det Synspunkt, at Danmark maatte undgaa at løbe en for stor fremtidig Risiko.

Den juridiske Professor *Fr. Vinding Kruse* blev sendt til Paris med det Hverv at være den mellemslesvigske Delegation behjælpelig med Raad og Daad. Han ankom til den franske Hovedstad den 12. Maj og fik her straks den Besked, at det dansk-tyske Grænsespørgsmaal praktisk talt allerede var afgjort i Overensstemmelse med Kommissionens Indstilling. Delegationen — 5 ledende Danske fra Mellemslesvig — ankom samme Dag til London og fik her et stærkt Indtryk af den engelske Regerings afvisende Holdning over for de ny danske Ønsker, og trods al Sympati for de Danske var der ikke bedre Mulighed for dens Bestræbelser i Paris, hvortil den ankom den 14. Maj. Den 19. Maj kunde Udenrigsminister Scavenius med god Grund udtale i Rigsdagens sønderjyske Udvalg: »Vi staar over for en fuldbyrdet Kendsgerning, for hvilken saavel vi som de Dele af Befolkningen, der mener som vi, ikke har andet at gøre end at bøje os.«

Delegationen kunde ikke engang opnaa at blive modtaget af Ambassadørraadet. Ved gentagne Rejser til London søgte Vinding Kruse at paavirke de ledende engelske Kredse, og baade Delegationen og han henstillede i Telegrammer til den danske Regering, at den paa egne Vegne skulde bringe 2. Zones Internationalisering i Forslag over for de Allierede. Vinding Kruse fremhævede over for Regeringen, at han ikke vilde vække Forhaabninger; men han mente, at et saadant Forslag fra Regeringen til de Allierede i alt Fald var en sidste Chance, som det vilde være uforsvarligt ikke at udnytte i Danmarks Interesse.

Da Gesandterne i London og Paris imidlertid fraraadede Forslaget, og Regeringen ikke fulgte hans og Delegationens Opfordring til at fremsætte det, betragtede han sin Mission som endt og rejste hjem. Hvorvidt der her har været en Chance for Gennemførelsen af Internationaliseringsforslaget, er det vanskeligt med Bestemthed nu at afgøre. En Internationalisering — som i øvrigt i det lange Løb næppe vilde have været tjenlig for danske Interesser — var ikke forudset i Fredstraktaten, men kunde paa den anden Side ikke siges ligefrem at være i Modstrid med den, thi naar de Allierede kunde gøre det mere, at tildele Danmark 2. Zone, helt eller delvis, paa Grund af de geografiske og økonomiske Hensyn, som Fredstraktaten fremhæver, maatte de i og for sig ogsaa kunne gøre det mindre, at internationalisere Omraadet. Men paa den anden Side var Tidspunktet for Internationaliseringsforslagets Fremsættelse, Juni 1920, ikke gunstigt, thi Stormagterne var da trætte af at beskæftige sig med det danske Grænsespørgsmaal. Helt spildt var Vinding Kruses og Delegationens Arbejde dog ikke, idet det lykkedes dem at opnaa visse Begunstigelser for Befolkningen i 2. Zone, saaledes en lettere Adgang til at optere for dansk Statsborgerret.

Allerede den 8. Maj havde Ambassadørraadet vedtaget at følge den samlede Kommissions Indstilling — uden at godkende de to Medlemmers Særforslag — og denne Afgørelse bekræftedes ved et nyt Møde den 14. Maj, om end den først blev redigeret færdig den 26. Maj. Med 10 Dages Frist, der dog forlængedes til 15. Juni, var det derefter Meningen, at baade Danmark og Tyskland skulde underskrive Traktatbestemmelserne, som derved vilde blive en »tresidet« Traktat. Imidlertid hindrede Ministerkrise Tyskland i at foretage Underskriften inden for den stillede Frist. Alligevel blev den endelige Afgørelse af det slesvigske Spørgsmaal 15. Juni officielt kundgjort, »notificeret«, for baade Danmark og Tyskland af Formanden i Ambassadørraadet, den franske Udenrigsminister *Millerand*. Der blev i Noten givet Beskrivelse af Grænselinien, og det udtaltes, at ved denne Notifikation stadfæstedes til Fordel for de allierede og associerede Magter Overdragelsen af Suveræniteten over de slesvigske Territorier og Øer, beliggende Nord for den saaledes definerede Grænselinie, og at Magterne fra samme Dato tilbagegav de omtalte Territorier og Øer til Danmark. Fra 15. Juni 1920 kunde Danmark altsaa regnes at være i faktisk Besiddelse af Nordslesvig. Allerede 5. Maj var Landsdelen blevet besat af dansk Militær, og 20. Maj var dansk Mønt og Postvæsen bleven indført.

Den 16. Juni Kl. 12 Middag blev den internationale Kommissions

Flag strøget paa Hotel Flensburger Hof, hvad der af den tysksindede Befolkning hilstes med Hurraraab og Fædrelandssange som Tegnet paa, at Byen vendte tilbage til Tyskland. Samme Dag udstedte Kong Christian X en Anordning om Danmarks Overtagelse af Forvaltningen i Nordslesvig, og 25. og 26. Juni vedtog den danske Rigsdag enstemmigt Loven om de sønderjyske Landsdeles Indlemmelse i Danmark.

Hotel Flensburger Hof,
Residensen for den internationale Kommission.
I Forgrunden engelske og franske Soldater.

Stillingen var dog stadig uklar, idet Danmark kun havde faaet overdraget Territoriet, ikke samtidig »Suveræniteten« over Landet. Dette kunde ikke i Længden føles som tilfredsstillende, og efter Opfordring fra dansk Side fremskyndede da Ambassadørraadets Formand, *Jules Cambon,* Sagens formelle Afslutning. Idet man opgav at vente paa Tysklands Medunderskrift, underskreves 5. Juli i det franske Udenrigsministerium mellem det britiske Rige, Frankrig, Italien og Japan paa den ene Side og Danmark repræsenteret ved Gesandten i Paris, *H. A. Bernhoft,* paa den anden Side den Traktat, hvormed den fulde Overdragelse, regnet fra 15. Juni, af Nordslesvig til Danmark blev højtidelig bekræftet, idet det udtrykkelig tilføjedes, at de saaledes afstaaede Omraader ikke skulde kunne afhændes uden Samtykke fra Folkenes Forbund. Heller ikke senere underskrev Tyskland trods Forhandlinger derom denne Traktat, der saaledes blev »tosidet«, ikke »tresidet«, som det oprindelig var Tanken, hvad der dog ikke kunde formindske dens Betydning, da Tyskland allerede havde givet det fornødne Afkald ved Versaillesfreden. Om en Række praktiske Spørgsmaal vedrørende Grænseflytningen blev der efterhaanden truffet Af-

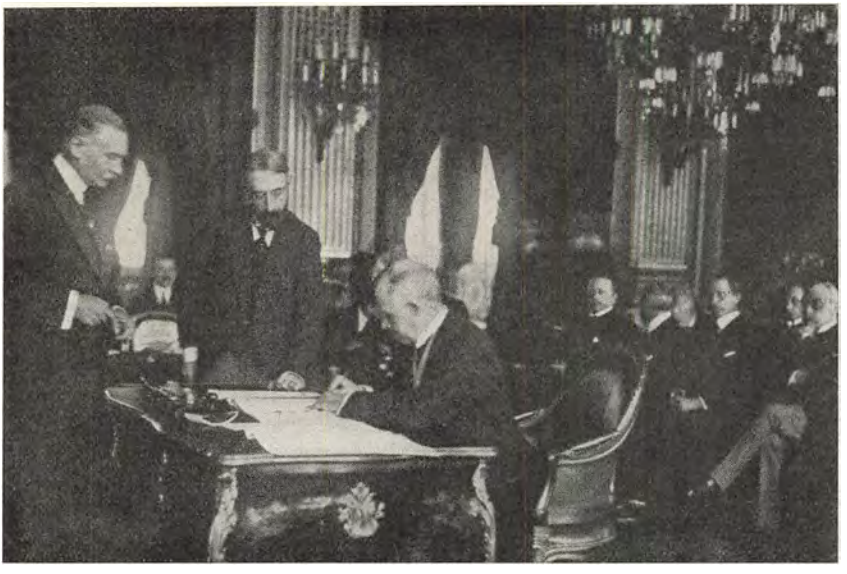

Kammerherre Bernhoft underskriver Traktaten om Nordslesvigs Overdragelse i Udenrigsministeriet i Paris den 5. Juli 1920.

taler mellem Danmark og Tyskland gennem rolig og fredelig Forhandling og paa fuldt tilfredsstillende Maade.

Fredag den 9. Juli 1920 Kl. 10½ om Formiddagen underskrev Christian X paa Amalienborg Traktaten mellem Danmark og de Allierede og de af Rigsdagen vedtagne Love om Indlemmelsen af de sønderjyske Landsdele. Samme Dag fejredes *Genforeningen* rundt om i Landet med Klokkeringning, Takkegudstjenester og Folkefester.

10. Juli Kl. 9,20 Formiddag red Kongen paa en hvid Hest højtidelig over den gamle Grænse ved Frederiksdal paa Landevejen mellem Kolding og Haderslev. Han hilstes velkommen paa sønderjysk Grund af de nordslesvigske Landboforeningers Formand, *P. J. Refshauge*, og dette Grænseridt, der var tænkt som Opfyldelse af et gammelt romantisk Sagn, blev som det levende Symbol paa det ny Møde mellem Danmark og Sønderjylland — mellem »Moderen og en Datter dybt begrædt« —, da Kongen løftede en lille Pige mellem Tilskuerne op foran sig paa Hesten og med hende i Favnen red, grædende af Glæde, frem i det genvundne Land.

Efter en Andagt i Tyrstrup Kirke drog Kongen med Familie og Følge ned for at hilse paa »den gamle danske By« *Haderslev*, naaede samme Dags Aften med Skib til Aabenraa og sejlede den følgende Morgen gennem Alssund til Sønderborg. Søndag den 11. Juli holdtes paa Dybbøl det største og mærkeligste Folkemøde, der er set i Dan-

Kong Christian X rider over den gamle Grænse den 10. Juli 1920.

mark, med Deltagelse af Kongefamilie, Regering, Rigsdag, ledende Repræsentanter for alle Dele af det danske Samfundsliv, Veteraner fra 64 og en hundredtusindtallig Skare fra alle danske Egne. Festens Hovedtaler var Grev O. D. Schack-Schackenborg, og han, der paa en lykkelig Maade havde formet Valgopraabet forud for Folkeafstemningen i 1. Zone — »Sønderjyder! Dagen er der . . .« —, fandt nu skønne og kraftige Ord for den fuldbyrdede Genforenings Stemning og Betydning saavel som for den sønderjyske Kongetro og Kongetroskab. Han sagde bl. a.:

Grev O. D. Schack.
Fotografi fra 1920.

»Hvem turde have haabet dette, da for seks Aar siden den tyske Dybbølfest skulde overtyde Verden om, at dette Land for Danmark var tabt for bestandig? Men Festsalutten fra den tyske Flaade fik et grufuldt Ekko, der rullede gennem Verdenskrigen. Da Kanontordenen forstummede, sang Dybbøllærken atter over Vang.

Og saa dansk er dette Land og Folk hernede, at vi til Trods for det vidunderlige, vi oplever, føler: vort Møde her paa Dybbøl er lige saa naturligt som den Fugls Kvidren, der for os staar som Symbol paa det danske Folkesind. Skal der fejres en Fest paa dette Sted, da maa det være et Møde som vort i Dag, hvor dansk møder dansk for ikke atter at skilles.«

Efter at have omtalt den »Afskedssmerte«, der blander sig i Gensynsglæden ved Tanken paa de Danske Syd for den ny Grænse, fremhævede han, hvad der dog var stærkere, nemlig »Kærligheden, som forener i Adskillelsen, og som gør Genforeningen hellig«:

»Gud velsigne dem dernede, der længes hen til os i Dag! Gud velsigne Dig og dit Hus, Kong Christian! Gud velsigne Danmark!

Det store Budskab, Genforeningen bringer til os Sønderjyder, er, at vi nu ikke mere skal bære dette Navn, men blive Danske, ikke kun i Sind, men ogsaa af Navn.«

Dybbølfesten den 11. Juli 1920.

Den sønderjyske Lensgreve formede Sønderjydernes Troskabsed til Danmark i disse Ord:

»Vi vil være Dig gode og trofaste Sønner og Døtre, Danmark, det lover vi Dig i Dag — det giver vi Dig Haandslag paa, Kong Christian. Ja, om Kongen samler vi os i denne Stund, den største, vor Slægt har oplevet.«

Efter Schacks Tale fik Kongen overrakt det danske Flag, der sidst var blevet sænket i Sønderborg i 1864. Han førte Fanen til sine Læber: »Jeg modtager Eders og vort Flag, og idet jeg kysser dets gamle Dug, kysser jeg Eders Trofasthed.« Kongens Tale rummede baade en Tak og en Velkomsthilsen til Sønderjyderne: »Indtag Eders Sæde iblandt os, hvor Eders Plads saa længe stod tom, og byg i Fællesskab med os Danmarks Fremtid.«

Endnu talte H. P. Hanssen, P. Grau og H. Lorentzen, Graasten, de sønderjyske Arbejderforeningers Formand, paa Sønderjydernes Vegne, Statsminister Neergaard og Folketingets Formand, Pedersen-Nyskov, paa den danske Stats Vegne. H. P. Hanssen sagde bl. a. disse Ord med Henblik paa det fremtidige Forhold mellem Dansk og Tysk i Nordslesvig: »Lad os haabe, at vi maa have lært af Historien, og at vi maa forstaa at løse Fremtidens Opgaver i de ny Tiders Aand, saa Danmark herefter kan indtage en ærefuld Plads mellem de Stater, der har Mindretal af anden Nationalitet.« Neergaard aflagde et Løfte om Danmarks fremtidige Stilling over for de danske Sydslesvigere:

»Det kan jeg sige paa Regeringens Vegne, ja, jeg kan sige det paa hele det danske Folks Vegne: de skal ikke blive glemt.«

Som Historiker havde N. Neergaard, Side om Side med A. D. Jørgensen, Kr. Erslev og P. Lauridsen, været med til at underbygge de Synspunkter, der vandt Sejr ved Bestemmelsen af den nye Grænse, men mod disse Synspunkter stred det ikke at nære Interesse og Sympati for de tapre danske Forposter, som nu gik ind til trange og vanskelige Kaar. Det var med meget vemodige Følelser, danske Flensborgere gik over Grænsen for ved *Krusaa* at mødes med Kongen under hans Tog fra Sønderborg til Tønder 12. Juli. Der blev ikke — og navnlig ikke straks — Syd for Grænsen de samme fri Kaar for det nationale Mindretal som Nord for Grænsen. Først i Februar 1927 indførtes i Flensborg og i et Par Landdistrikter en over for de Danske nogenlunde frisindet Skoleordning. Der er til Trods for Vanskelighederne gjort et stort dansk kulturelt Arbejde i Flensborg og Sydslesvig, hvortil der har været givet Støtte fra dansk Side, dels ad privat Vej, særlig gennem »Grænseforeningen«, dels ved Bevillinger af Statskassen.

I Nordslesvig er der blevet udfoldet store Bestræbelser for at styrke en Tyskhed, der mere er begrundet i politisk Sindelag, end den har sin Rod i Sprog og Nationalitet. Lige fra 1920 har Danmark imidlertid søgt at tage Brodden af den tyske Agitation ved den sproglige og kulturelle Frihed, der har været tilstaaet det tyske Mindretal. Man har i saa Henseende strakt sig særlig vidt for Folkeskolens Vedkommende. I alle Købstæder findes der baade en dansk og en tysk Folkeskoleafdeling, som Børnenes Forældre eller Formyndere kan vælge imellem. Paa Landet og i Flækkerne retter Skolesproget sig efter Folkesproget, men der skal være en tysk Skole, naar det er ønsket af et vist Antal af de til Skolekommissionen stemmeberettigede Forældre (en Femtedel med tilsammen mindst 10 Børn eller ogsaa saa mange, at de tilsammen raader for 24 Børn, selv om de ikke udgør en saadan Femtedel af samtlige Forældre). I de danske Købstadskoler skal der være Adgang til Undervisning i Tysk (ligesom i de tyske til Undervisning i Dansk), og dette gælder ogsaa Landdistrikterne, saafremt da ikke den Del af Befolkningen, der ønsker det, er forsvindende lille. Hvad angaar de *kirkelige* Forhold, er der i hver Købstad ansat en Præst for den tyske Menighed, og paa Landet holdes der tyske Gudstjenester i det Omfang, der findes passende efter Tilslutningen. Overalt skal der være Adgang til at faa kirkelige Handlinger udført paa Tysk. Inden for *Retsvæsenet* er der Adgang til over for Domstolene at ytre sig skriftligt eller mundtligt paa Tysk, naar vedkommende godtgør at være bosiddende i de sønderjyske Landsdele

og erklærer ikke at beherske Dansk. Inden for hele *Stats- og Kommunalstyrelsen* tages der et lignende Hensyn til dem, der maa antages ikke at kunne udtrykke sig tilstrækkeligt i det danske Sprog.

I »Kongeriget« havde man før Genforeningen været tilbøjelig til at undervurdere de Vanskeligheder, der kunde frembyde sig ved den danske nordslesvigske Befolknings Genoptagelse i den danske Stat efter den lange Adskillelse og trods tidligere Tiders slesvigske Særstilling, og man havde næret for store Forventninger om det tysktalende Mindretals nationale »Opsugning«. Der blev nogen Gnidning, inden de dansksindede Sønderjyder fandt sig til Rette i de danske Statsforhold, og navnlig gav det Anledning til visse »Bevægelser«, at Tyvernes økonomiske Forstyrrelser kom til at ramme Nordslesvig særlig haardt (jfr. S. 436 ff.). Hvad angaar det tysksindede Mindretal, da er det ganske vist overvejende dansk af Sprog og Herkomst, men det tyske Sindelag er dog i mange Slægter dybt forankret ved Tradition og Opdragelse. Derfor blev det muligt for disse tysksindede at sætte en Repræsentant ind i det danske Folketing, hvor han dog paa Grund af de Kaar, den liberale danske Styrelse gav Mindretallet, ikke fik meget at klage over. Der blev af den danske Styrelse tilstaaet det tyske Mindretal stor Frihed til f. Eks. at indrette Privatskoler i hele den Udstrækning, hvor der kunde være Trang dertil. Der har endog i Aabenraa kunnet oprettes et privat tysk Gymnasium med Eksamensret.

Naturligvis har det bidraget meget til at styrke en virkelig Samhørighed med det »gamle Land«, at den allerstørste Del af den sønderjyske Befolkning har faaet den danske Undervisning for sine Børn, som den ønskede, i Stedet for den tidligere næsten helt fortyskede Skole, og at der i Landsdelen ogsaa er oprettet to danske Lærerseminarier og fire Statsgymnasier. Ikke blot ved Skolevæsenets Udvikling, men ogsaa ved al anden Tilrettelæggelse af Forhold i Grænselandet er der lagt Vægt paa en Hensyntagen til de særlige Vilkaar, der var en Følge af det lange Fremmedherredømme, i passende Forening med den maalbevidste Bestræbelse for en fuld Indlemmelse af Landsdelen i det øvrige danske Samfund. De Maal, man havde sat sig, tør dog vistnok trods alle Vanskeligheder i det væsentlige ogsaa siges at være naaet, hvilket dog ikke vil sige, at der foreløbig kan skimtes nogen endelig Afslutning af den gamle dansk-tyske Kulturbrydning baade Nord og Syd for den nye Grænse.

Som man straks efter 1920 fra Danmark satte ind med et kulturelt Arbejde til Støtte for det lille dansksindede Mindretal i Sydslesvig, blev det tyske Kulturarbejde i Nordslesvig støttet fra Tyskland. Dette betød dog ikke en fortsat Strid om selve Grænsespørgsmaalet; for ikke blot i Danmark, men ogsaa i Tyskland viste der sig en sti-

gende Forstaaelse af, at den i 1920 trukne Grænse var bedst stemmende med begge Folks Interesser. En vis Ængstelse for Anfald paa Grænsen, der ytrede sig efter Nationalsocialismens Magtovertagelse i 1933, syntes ubegrundet, og af Tysklands Regering skulde det i de følgende Aar med fuld Klarhed blive fastslaaet, at der ved den dansk-tyske Grænse vel foregik en kulturel og national Kamp, men ikke var Anledning til at rejse noget Spørgsmaal om en ny Grænsedragning.

3. Venstres Styre 1920—24. De økonomiske Vanskeligheder.

Den 11. Juni 1921 døde Indenrigsminister *Sigurd Berg,* den store Folkefører C. Bergs som praktisk parlamentarisk Politiker utvivlsomt dygtige Søn. Hans vigtige Post i Regeringen blev besat med Dr. phil. *Oluf Krag,* hvem det som Medlem af Landstinget i Løbet af kort Tid var lykkedes at grundfæste en Position i baade sagligt og politisk Rigsdagsarbejde. Den 15. August 1922 fratraadte *J. C. Christensen* Kirkeministeriet, og *J. Appel* blev derefter baade Kirke- og Undervisningsminister. J. C. Christensen havde ønsket at vie sin sidste Tid til anden Virksomhed end Politik, og idet han 1924 ogsaa udtraadte af Rigsdagen, afsluttede han sin historisk betydningsfulde Statsmandsgerning, som havde sit Udgangspunkt i en Tidsalder, der ved sine Forudsætninger var vidt forskellig fra Efterkrigstiden. I Oktober 1922 fandt et mere omfattende Ministerskifte Sted. Handelsminister *Tyge Rothe,* der ikke var helt enig med sine Kolleger i den økonomiske Politik, og Udenrigsminister *Harald Scavenius,* der som sit Motiv angav en almindelig »Gemyttternes Uoverensstemmelse«, udtraadte af Regeringen, hvorefter Direktør for Det forenede Dampskibsselskab *C. M. Cold* blev Udenrigsminister, Vejle-Købmanden *Jørgen Christensen* Handelsminister, medens den jyske Gaardmand *Søren Brorsen,* Medlem af Folketinget, som Forsvarsminister afløste den gamle Klaus Berntsen, der herefter blev Minister uden Portefeuille.

Af de nye Mænd, der saaledes efterhaanden indtraadte i Venstreregeringen, var kun Krag og Brorsen at anse for egentlige Politikere, og af de to havde *Krag* (1870—1942) haft en ret usædvanlig Løbebane. Han var af Uddannelse Matematiker, af Stilling Lærer ved den højere Skole (indtil 1918 i Nykøbing F.), altsaa en Mand med Forudsætninger, der ikke særlig kunde knytte ham til Venstres Landbovælgere; men dog var han kommet ind i Politik og var (ved en Lodtrækning) 1914 blevet Landstingsmand. Han viste sig i Landstinget hurtigt at være en praktisk Kraft, som der var særlig Brug

for under den daværende parlamentariske Situation, der var præget af Modsætningsforholdet mellem det oppositionelle Flertal i Landstinget og det regeringsvenlige Flertal i Folketinget, og i hvilken Rigsdagen gennem Krigsforholdene blev stillet over for saa store nye Opgaver. Hjulpet af en stærk intellektuel Udrustning havde Krag Greb paa de vanskelige Sager; det var i det parlamentariske Arbejde, ikke i Agitationen, han vandt sin politiske Anseelse, og som Madsen-Mygdal blev den, der i Tyverne traadte frem som Arvtager af det egentlige Førerskab inden for Venstre og som Hovedmand for Partiets »Ideologi«, var Krag den af de yngre, der kom stærkest i Forgrunden, hvor det gjaldt rent praktisk Politik og parlamentarisk Forhandling.

Jacob Appel.
Fotografi fra 1920erne.

Søren Brorsen, en vestjysk Gaardmand fra Ribeegnen (født 1875), var modsat Krag ved Forudsætninger og Personlighed den Type paa en Politiker inden for Venstre, der svarer til Fagforeningsmanden inden for Socialdemokratiet, en højt oplyst Bonde med Standsfællers og Hjemstavnens Tillid som Grundlag for sin Virksomhed. Han var tidlig blevet valgt til Rigsdagen og havde mange Aars Virksomhed som praktisk Politiker bag sig, da han udnævntes til Minister.

Med de nævnte Personforandringer fortsattes under Neergaards Ledelse Venstres Styre gennem Aarene 1921, 1922, 1923 og første Fjerdedel af 1924, en Periode med store Opgaver og Vanskeligheder, præget af den Overgang, som nu for Alvor maatte foretages fra de af Krigen skabte økonomiske Forhold til en mere »normal« Tilstand.

Det var ejendommeligt for Ministeriet Neergaard, at det som Reaktion mod det radikal-socialdemokratiske Styre mere skarpt og bevidst end tidligere Venstreregeringer havde udformet en *liberalistisk Samfundsopfattelse* med udpræget Mistillid til Statsindgriben i Erhvervsforhold. Dette hindrede dog ikke, at Ministeriet kunde fortsætte den

sociale Lovgivning, for hvilken dets Chef i sin Ungdom havde været en af Banebryderne, og Nødvendigheden af at spare skræmmede heller ikke Regeringen bort fra *Reformpolitik*.

Efter Napoleonskrigene og Norges Tab havde det danske Folk vendt sit Blik indad, og Interessen for al Udenrigspolitik var sygnet hen. Efter Verdenskrigen og Sønderjyllands Generhvervelse var der almindelig Enighed om det nødvendige for Danmark i at lægge forøget Vægt paa Varetagelsen af sine Interesser i den store Verden. Det var ikke Tanken at udvide de rent repræsentative og politiske Opgaver for dansk Diplomati, men at gøre *Repræsentationen i Udlandet* til et bedre Redskab for Erhvervs-Interesser, saaledes at Udbredelsen af danske Produkter kunde støtte sig til saavel Gesandtskaber som Konsulater. 1921 gennemførtes der en betydelig Udvidelse af den danske Udenrigsstyrelse, hvorved Udgifterne, der allerede havde været stærkt forøget paa dette Omraade under Krigen, nu atter blev fordoblet. Der oprettedes en Række ny Gesandtskaber og Konsulater, og Personalet ved de allerede bestaaende blev forøget; hele Udenrigstjenesten kom mere end før til at udgøre en Enhed, og den øverste Leder under Ministeren blev en *Direktør*, der traadte i Stedet for to Departementschefer.

O. C. Krag.
Fotografi fra ca. 1915.

Derimod ansaa Regeringen det for stemmende med Folkeforbundspagten at indskrænke Udgifterne til Hær og Flaade, og efter Overenskomst med de Konservative gennemførtes 1922 en ny *Forsvarsordning*, hvorved de aarlige Militærudgifter indskrænkedes til ca. 44 Mill., en Sum, der efter Venstres Opfattelse repræsenterede, hvad der var paakrævet og tilstrækkeligt, naar Hensyn skulde tages til »vor geografiske Beliggenhed, vor økonomiske Evne, vor Stilling til Folkeforbundet, vort Ønske om Bevarelse af vor Neutralitet under alle eventuelle Forviklinger og vor Vilje til at bringe de Ofre, som Bestræbelsen for Neutralitetens Bevarelse kræver.« De Radikale og

Socialdemokraterne var af en anden Mening. Socialdemokraterne foreslog ligefrem at afruste og erstatte Hæren med et Bevogtningskorps. De Radikale vilde til Varetagelsen af Danmarks Neutralitets- og Folkeforbundsforpligtelser bevare baade Hær og Flaade, men uden almindelig Værnepligt og uden større aarlig Udgift end i alt ca. 22 Mill. Ikke alle Konservative gik med til denne ny Ordning, der endog foranledigede et Brud mellem det konservative Parti og Grev *Bent Holstein,* Folketingsmand for Aarhus, der fra nu af førte en Løsgængerpolitik, præget af gamle Højresynspunkter i Forbindelse med en vis Tendens til at imødekomme Arbejdernes Krav.

For Ministeriet Neergaards økonomiske og sociale Lovgivning er der gjort Rede i næste Afsnit (se S. 258 ff., 405, 410, 426). Under den store Prisnedgang i 1921 rejstes inden for de ved Industrien beskæftigede Befolkningsdele, baade Arbejdsgivere og Arbejdere, stærke Krav om Beskyttelse mod udenlandsk Konkurrence. Ud fra den Opfattelse, at Industrien særlig led under Konkurrence fra valutasvage Lande, krævedes det af Regeringen, at den, om den ikke vilde gaa med til Told, i det mindste skulde foretage en »Importregulering«. For dette Krav var der en vis Stemning i alle andre Partier end Venstre, og navnlig de Konservative var saa stærkt stemt for Tanken, at det endog kunde se ud, som om »det borgerlige Samarbejde« skulde blive afløst af Samarbejde mellem Konservative og Socialdemokrater med det Formaal at værne Byernes Erhvervsliv mod en formentlig ensidig »agrarisk« Regering. Det lykkedes dog Venstre i Hovedsagen at fastholde sin Politik, da der hos de Konservative var for store Betænkeligheder ved at fremkalde Regeringens Fald; desuden fandtes i det konservative Parti saavel som hos de Radikale Landboer, der delte Venstres Anskuelser. Et lille »Skridt til Siden« fra de frihandelsvenlige Grundsætninger, der med særlig kraftige Ord var blevet hævdet af Landbrugsminister Madsen-Mygdal, indlod Regeringen sig paa, da den 1922 indrømmede en Importregulering til Gavn for Skotøjsfabrikker og Tobaksfabrikker, to Industrier, der mentes særlig haardt ramt ved Udlandets »Valutadumping«. En Venstremand i Landstinget gav Udtryk for sit Partis og Landboernes typiske Tankegang, naar han nægtede at stemme for denne Foranstaltning med den Motivering, at det vilde være dræbende for det danske Landbrug, om det skulde møde Forbud mod Indførsel ude paa det Verdensmarked, hvis Priser det indordnede sig under. De meget forskellige Synspunkter, der erhvervs-politisk har gjort sig gældende hos Landboer og Industrifolk i Efterkrigstiden, staar utvivlsomt i Forbindelse med den ejendommelige Tvedeling, der inden for dansk

Erhvervsliv gjorde sig gældende med Hensyn til Afsætningsvilkaar, idet Landbruget producerede for Eksport, medens Industrien hovedsagelig var indstillet paa et Hjemmemarked.

Landbrugets ledende Personligheder, Mænd som Madsen-Mygdal og P. P. Pinstrup, vidste ingen anden Trøst at give den klagende Industri, end at denne ligesom Landets bærende Erhverv burde indrette sig efter Konkurrencen paa det aabne Marked og nedsætte sine Lønninger og andre Udgifter i Overensstemmelse med Forholdene. Industriens Arbejdsgivere og Arbejdere savnede ikke selv Blik for Nødvendigheden af Skridt i sidstnævnte Retning, hvad den i 1922 vedtagne Lønnedsættelse viser.

Industrifagene har faaet Afslag af Regeringen paa deres Anmodning om Beskyttelse og Hjælp for den haardt trængte Industri.
»Nej, vi gi'er ikke no'et her!«
Satirisk Tegning i »Klods Hans« 25. Febr. 1921.

De Forhold, der knyttede sig til Landmandsbankens Sammenbrud i Sommeren 1922 (jfr. S. 260 ff. og 384 ff.), førte til haarde Angreb mod Regeringen fra Oppositionens Side, men som Svar paa Statsministerens Programudtalelse efter Ministeriets Omdannelse i Oktober 1922 vedtoges et af de Konservative stillet Forslag om Tilslutning til Regeringen paa Grundlag af »en national værdig, for alle Erhvervsinteresser betryggende, paa borgerligt Samarbejde bygget Politik«. Skulde der her være antydet et konservativt Haab om en vis Frontforandring hos Regeringen i den økonomiske Politik, blev dette Haab skuffet. Den 8. November holdt Landbrugsministeren under Finanslovsbehandlingen en Tale, der vakte betydelig Opsigt ved at give et kraftigt Udtryk for den Frihandelstankegang, der besjælede Regeringen, og tillige et slaaende Vidnesbyrd om den Selvbevidsthed, der fyldte Landbrugets ledende Mænd som Repræsentanter for det

Erhverv, der var Danmarks »bærende« og rummede dets egentlige erhvervsmæssige Bedrift i Nutiden.

Madsen-Mygdal vendte sig yderst skarpt mod alle Beskyttelsestanker, idet han henviste til Landbruget som det Erhverv, der var blevet, hvad det nu var, alene fordi det for sit Vedkommende havde afslaaet al kunstig Hjælp gennem Toldbeskyttelse eller andre Foranstaltninger mod Konkurrence udefra. Det danske Landbrug, udviklede han, fremtraadte i Øjeblikket som en udpræget Forædlingsindustri, i intet andet Land var der en Landbrugsindustri af den Beskaffenhed og det Omfang, og hvad blev Svaret, hvis man spurgte om Aarsagerne? Ikke, fastslog Madsen-Mygdal, at Naturen havde skabt særlige Betingelser; for Danmark var i Virkeligheden ikke blot et lille, men et fattigt Land, daarligere stillet end de omgivende Lande med Hensyn til Jordbund og klimatiske Forhold, og heller ikke kunde der peges paa, at den danske Landmand sad inde med nogen særlig Grad af Dygtighed; Hovedaarsagen til den rige Udvikling af dansk Landbrug efter 1880 var, at det lige siden denne Periodes Begyndelse havde fastholdt det Princip ikke at krybe i Skjul bag kunstig Beskyttelse af nogen Art, men altid havde været rede til med Hensyn baade til Kvalitet og Pris at tage de Vilkaar, som den frie Konkurrence bød. Og det var med denne Begrundelse, Landbrugsministeren opfordrede den danske Industri til at følge det danske Landbrugs stolte og straalende Eksempel.

Nødvendigheden af en Beskyttelsespolitik var med en vis Tilslutning fra radikal og socialdemokratisk Side under denne Finanslovsdebat blevet forfægtet af den konservative Folketingsmand Povl Drachmann, men Madsen-Mygdal stemplede al Tale om, at man skulde bruge handelspolitiske »Vaaben« mod Udlandet, som en landsskadelig Nationalisme og Chauvinisme, en Ulykke for det Europa, hvor den havde faaet Tilhold i forskellige Stater. Sandheden var, sagde han, at Protektionisme i hvilken som helst Form var Politik for Særinteresser paa det øvrige Samfunds Bekostning, og i øvrigt var den ikke noget nyt, men faldt sammen med den merkantilistiske Politik, der i det 18. Aarhundrede havde været en Ulykke for Landet. Landbrugsministeren sluttede sine Betragtninger med at angribe den 8 Timers Arbejdsdag, man mente at kunne tillade sig inden for Byerhvervene, og skildrede som Modstykke, hvordan Arbejderne inden for Landbrugets store Mælkeindustri mødte hver eneste Morgen Kl. 4 i Hundredtusindvis med deres Mælkespande for at begynde Arbejdet, og dog fik disse Arbejdere, trods meget længere Arbejdstid, kun det halve eller mindre for deres Arbejde i Sammenligning med Arbejdere inden for andre Industrier.

En saadan Tale af Regeringens Landbrugsminister satte nødvendigvis Skel — ikke just ud fra en Vurdering af dens historiske Betragtninger, men mellem paa den ene Side dem, der med varm Tilslutning tog den som Bekendelse af en rendyrket liberal Verdensanskuelse, og paa den anden Side de andre, der i Talen vilde finde en agrarisk Udæskning til de industrielle Erhverv. En Henpegen paa, hvad Landbruget havde gjort i 1880erne og 1890erne, kunde rent praktisk vanskeligt virke efter sin Hensigt over for Industrien i 1920erne. Landbruget havde ogsaa i 1880 været et eksporterende Erhverv, og egentlig havde man under de følgende Aars Krise bevidst gjort en Dyd af Nødvendighed ved at afvise Beskyttelsen af det hjemlige Marked som en Metode, der ikke i nogen som helst tilstrækkelig Grad kunde bringe Hjælp. Anderledes stod Industrien i 1922; den var et Erhverv, hvis Opblomstring skyldtes Hjemmemarkedet, og langt mere end i sin Tid Landbruget kunde den regne med, at Toldbeskyttelse eller anden Regulering kunde være en Støtte, der virkelig forslog noget.

Mellem Venstre og Konservative var der Uoverensstemmelse paa andre Punkter end i Spørgsmaalet om Toldpolitik. Saaledes havde de Konservative, betænkelige ved selv det mindste Skridt i Retning af georgeistisk Skattepolitik, gjort Modstand mod Loven af 7. August 1922, hvorved Statsskatten af faste Ejendomme deltes i Ejendomsskyld og *Grundskyld.* 1923 var der Strid mellem de to »borgerlige« Partier om *Konjunkturtillæggets* Nedsættelse, hvor Regeringen vilde have taget et større Beløb, end Tjenestemændene vilde gaa med til at afgive, hvad der imidlertid ikke lod sig gøre paa Grund af de Konservatives Modstand. Endvidere stemte de Konservative mod en *Handelstraktat* med *Sovjetrusland,* der godkendtes med de andre Partiers Stemmer i Juni 1923.

Kun med store Vanskeligheder gennemførtes en Forlængelse fra 1. April 1923 af den særlige Beskyttelse af Tobaks- og Skotøjsindustrien, nu i Form af en »Krisetold«, der imidlertid bortfaldt 1. November, idet der ikke mellem Skotøjsindustrien og Regeringen kunde opnaas Enighed om de Betingelser, der skulde stilles i Retning af billigere Produktion. Inden for Venstre bevarede den Fløj Overtaget, der trods de Konservatives Toldvenlighed bestemt nægtede at ville ophjælpe et kriseramt Erhvervsliv ved Hjælp af »Krykker«.

En tilsyneladende Opgang ogsaa inden for de industrielle Fag skulde dog for en Tid i nogen Grad tage Brodden af dette Problem. Saa kom imidlertid de Vanskeligheder, der fulgte med den fra 1922, efter nogen Tids Opgang, paa ny faldende Kronekurs. De Konservative kunde hverken fra Regeringen eller Oppositionen opnaa

Tilslutning til et Forslag om, at Toldafgifterne, hvis Satser reelt var bleven formindsket sammen med Kroneværdien, midlertidig skulde erlægges i Guldkroner (»Guldtolden«). Derimod forelagde Regeringen i Marts en Valutaplan, der omfattede en ny Forøgelse af Luksusbeskatningen, en Valutaydelse for alle Skatteborgere mod Udstedelse af Obligationer for Beløbet, Skat paa udenlandske Handelsrejsende og Oprettelse af en Valutacentral til Regulering af Handelen med udenlandsk Valuta. Kun de to sidste Foranstaltninger lykkedes det at gennemføre.

Valutakrisen svækkede vistnok Ministeriets Stilling mere end noget andet. Allerede den 11. April lod Ministeriet afholde nyt *Folketingsvalg*. Ved dette Valg agiterede et saakaldt Landmandsparti med Krav om rent Bondestyre og yderliggaaende Sparepolitik; Partiet fik lige saa lidt som det ny »Retsforbund« noget Mandat, men svækkede ved sin Agitation Venstre netop blandt dette Partis Kærnetropper i den besiddende Landbostand.

Valgets Resultat blev, at Socialdemokraterne vandt Stillingen som Landets største Parti med 469 949 Stemmer og 55 Mandater, medens Venstre gik tilbage til 362 682 Stemmer og 45 Mandater. De Konservative fik 242 955 Stemmer og 28 Mandater, de Radikale 166 476 Stemmer og 20 Mandater; for begge disse to Partier var der altsaa en mindre Fremgang. Tyskerne bevarede med 7715 Stemmer og 1 Mandat Stillingen fra forrige Valg. Venstre og de Konservative mistede det Flertal, som de tilsammen havde haft i det opløste Folketing, og Venstres Landsorgan »København« erklærede straks, at det Svar, Vælgerne havde givet, ikke lod sig mistyde, men maatte opfattes som Udtryk for, at et Flertal i Folket ønskede at betro Socialdemokratiet Førerskabet.

Socialdemokraterne var villige, men man lagde dog Mærke til, at Bladet »Socialdemokraten« hilste det for Partiet egentlig saa straalende Valgresultat med ret behersket Glæde. »Den 11. April 1924 blev det danske Socialdemokratis stolteste Dag«, hedder det i en Artikel fra selve Valgaftenen, men den følgende Dag skrives der temmelig nøgternt om, at Valget havde skabt Ligeberettigelse mellem de forskellige danske Partier, og det udvikles, hvorledes Valget først og fremmest har ændret Venstres Stilling: tidligere stod dette Parti i manges Bevidsthed og ogsaa i sin egen som det historiske danske Parti, et muldgroet vælgerstærkt Parti, som egentlig intet kunde rokke, men — fastslog »Socialdemokraten« — »Valgdagen 11. April 1924 har sat ogsaa Venstre paa den rette Plads som et almindeligt dansk Parti, der kan vokse og tage af, regere og komme i Opposition ganske som andre Partier.«

Socialdemokratiet fandt saaledes Tilfredsstillelse ved Tanken om, at nu endelig stod Arbejderpartiet som en ligeberettiget Faktor ved Siden af det Venstre, der som Bondebevægelse lige fra 1848 havde gjort sig selvstændigt gældende i Danmarks offentlige Liv Det var et politisk og parlamentarisk Vendepunkt, at Socialdemokratiet var naaet frem til Stillingen som Landets største Parti og til at være den største Gruppe i Folketinget, hvor Venstre lige siden 1872 havde været den talstærkeste og mest førende Retning. Skiftet markeredes ved Socialdemokratiets Overtagelse af Tingets Formandsstol. Efterfølger af den jyske Gaardejer og Sparekasseformand J. Jensen-Klejs blev paa denne Plads den tidligere Arbejder og Redaktør, Borgmester i Slagelse H. P. Hansen.

4. Socialdemokratisk Styre 1924—26.

Danmarks første socialdemokratiske Regering, udnævnt den 23. April 1924, bestod overvejende af akademisk eller paa anden Maade eksamensmæssigt uddannede Folk. Det nærmeste personlige Forhold til den egentlige Arbejderklasse besad Statsministeren, *Thorvald Stauning,* der tilhørte denne Klasse ved sin Fødsel og sine oprindelige Forudsætninger, ved sin Ungdoms Livsstilling som Cigarsorterer og ved hele sin senere politiske Virksomhed. Stauning var 50 Aar gammel, da han fik Posten som Regeringschef, og havde da allerede i 18 Aar været Medlem af Folketinget.

Han var født i et københavnsk Arbejderhjem 26. Oktober 1873 (døde 3. Maj 1942). Hans Fader var Karetmagersvend og levede under de dengang almindelige Vilkaar for Arbejderbefolkningen, altsaa i knebne Lønforhold og en Usikkerhed, mod hvilken der ikke var det Rygstød, som senere blev givet ved mange offentlige sociale Foranstaltninger. Den unge Stauning blev jævnsides med sin Skolegang Bydreng hos en Urtekræmmer og har senere følt det som symbolsk, at han først kom ind i Samfundslivet ved at skulle vandre ad Køkkentrapperne; han saa paa sit Liv som et Eventyr, men et, hvori hele Arbejderklassen havde haft Del gennem den Fremrykning, den samtidig med ham har kunnet gøre. Som voksen blev Stauning Cigarsorterer; der havde ingen Mulighed været for højere Skoleuddannelse, men som andre begavede unge Arbejdere fra den Tid skaffede han sig Oplæring ved Studium og Deltagelse i den faglige og politiske Arbejderbevægelse, hvor han hurtigt kom til at betyde noget. Det var ikke ved glimrende Talegaver, han slog sig op, men han vandt frem ved rolig organisatorisk Evne, ved Sikkerhed og Tilforladelighed

i Varetagelsen af Opgaver. Han forstod sine Fæller og de ham. Kun 23 Aar gammel blev han Formand for Cigarsorterernes Fagforening, 25 Aar gammel Hovedkasserer for Socialdemokratiet, 1906 Folketingsmand og 1910 Formand for Socialdemokratiets Rigsdagsgruppe.

Statsminister Th. Stauning.
Fotografi fra ca. 1935. Elfelt fot.

Fremfor Journalisten og Taleren Borgbjerg blev denne unge Mand fra selve Arbejderorganisationerne P. Knudsens Arvtager som det danske Socialdemokratis Fører. Han arvede Ledelsen af et Parti, der for længst var grundfæstet; der krævedes ikke af ham nogen egentlig original eller nyskabende Indsats, men blot de fornødne personlige Egenskaber til at føre Bevægelsen i samlet Trop videre fremad til Magtovertagelse og Ansvar. Overordentlig meget ligner hans historiske Stilling inden for Socialdemokratiet J. C. Christensens inden for Venstre.

I Aarene fra 1920 til 1924 havde Stauning ført en kraftig og nærmest voldsom Opposition mod Venstreministeriet. Nu stod han selv som Regeringschef over for store Vanskeligheder.

Som for at betone Byerhvervenes Betydning overtog Stauning selv det til et »Erhvervsministerium« omdannede Handelsministerium, medens Socialdemokratiets Hovedredaktør og Hovedagitator gennem en Aarrække, *Frederik J. Borgbjerg,* overtog det hovedsagelig fra Indenrigsministeriet udskilte Socialministerium. Odense-Redaktøren *C. N. Hauge* blev Indenrigsminister, den tidligere Redaktør i Horsens *L. Rasmussen* Forsvarsminister, den danske Gesandt i Berlin Grev *Carl Moltke* Udenrigsminister, Pastor *N. P. L. Dahl* Kirkeminister, Historikeren og Journalisten Fru *Nina Bang,* Enke efter Socialdemokratiets første danske Teoretiker, Gustav Bang, Undervisningsminister, den jyske Gaardejer *K. M. Bording* Landbrugsminister, Jernbaneembedsmanden *J. Friis-Skotte* Trafikminister, cand. polit. *C. V. Bramsnæs,* oprindelig Typograf, Finansminister, den i Socialpolitik

og Folkets moralske Udvikling meget interesserede cand. jur. *K. K. Steincke* Justitsminister. Med Undtagelse af Udenrigsministeren var alle Ministrene Medlemmer af enten Folketing eller Landsting.

Hvad der kan falde lidt i Øjnene ved Sammensætningen af dette første socialdemokratiske Ministerium i Danmark, er den allerede fremhævede Omstændighed, at det var saa forholdsvis »akademisk« præget. Det ejendommelige ved Udviklingen af den danske socialdemokratiske Bevægelse, sammenlignet med de tilsvarende Rørelser i flere andre Lande, er, at den var blevet baaret frem væsentlig ved Kræfter, udgaaet fra selve Arbejderstanden og derfor i nøjeste Forbindelse med den faglige Arbejderbevægelse. Ogsaa Partiets Journalister havde aldeles overvejende været tidligere Arbejdere, men en Undtagelse fra denne Regel var *Borgbjerg* (1866—1936), der som ung teologisk Student var indtraadt i Socialdemokratiet og derefter var blevet dets kraftigste Agitator og mest temperamentsfulde Journalist. Tidlig (1898) var han blevet valgt ind i Folketinget, og fra 1911 var han »Socialdemokraten«s Chefredaktør og derved den, der angav Tonen i den socialdemokratiske Presse. Under Verdenskrigen havde han set som sin Opgave at modarbejde den ententevenlige Stemning, der var stærkt fremtrædende i den »borgerlige« Presse; han havde deltaget i Samarbejde mellem dansk og tysk Socialdemokrati og været sendt som Forhandler til Rusland. Borgbjergs agitatoriske Foretagsomhed og noget buldrende Form havde vistnok ofte bibragt vide Kredse den Opfattelse, at han var en særlig »rød« og revolutionær Socialist, men det var i Virkeligheden et meget forkert Indtryk. Borgbjerg var netop i sit socialistiske Syn lidet doktrinær, i høj Grad Opportunist, rede til at lempe og bøje sig efter Forholdene, og han har haft megen Indflydelse paa det danske Socialdemokratis Udvikling i moderat, forhandlingsvenlig Retning. Trods sin principielle Marxisme og Internationalisme vilde han heller aldrig opgive sin Forbindelse med de

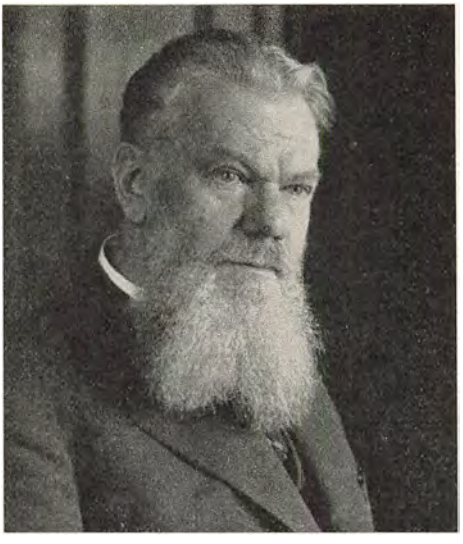

Frederik J. Borgbjerg.
Fotografi fra ca. 1930.

nationale Traditioner for Politik og Aandsliv; han yndede at blive opfattet som »den sidste Grundtvigianer« og repræsenterede i hvert Fald sammen med Stauning en Socialisme, der lagde Vægt paa at forliges godt med dansk Væsen og med andre Samfundsklasser end Arbejderne.

I sin Landbrugsminister *Bording* (f. 1876) fik den socialdemokratiske Regering som Medlem en grundtvigsk præget Bonde, der i politisk Type stod den sædvanlige Venstrepolitiker meget nær. De to Provinsredaktører *Hauge* og *Rasmussen*, begge oprindelig Arbejdere, var derimod ved Løbebane og Forudsætninger særdeles karakteristiske Repræsentanter for deres Parti. *Bramsnæs* (f. 1879) var gaaet den usædvanlige Vej fra Arbejdspladsen til videnskabelige Studier som Nationaløkonom for derigennem at dygtiggøre sig til politisk Arbejde.

Fru *Nina Bang* (1866—1928) var den første Kvinde, der i noget Land overtog en egentlig Ministerstilling. Som sin Ægtefælle var hun Historiker af Uddannelse, og tidlig var hun som han gaaet ind i den socialdemokratiske Bevægelse som aktiv Politiker og Journalist. Inden for det historiske Fag gjorde hun sig samtidig gældende ved at grundlægge det videnskabelige Studium af Øresundstoldregnskaberne. Hun var overbevist Tilhænger af Troen paa de økonomiske Faktorers alt overvejende Indflydelse paa Kulturudviklingen, og som udpræget Marxist havde hun denne Tro knyttet til en meget bestemt Opfattelse af Arbejderklassen som den sejrrigt fremrykkende Samfundsklasse, hvem Fremtiden tilhørte.

Ved Siden af Nina Bang og Bramsnæs fandtes i Ministeriet en tredie Kraft med udpræget »teoretiske« Forudsætninger, K. K. Steincke (født 1880).

Steincke vandt en særlig Position ikke blot ved sin Kyndighed i alt, hvad der angik offentligt Forsørgelsesvæsen, men ved Evne til at gøre sig gældende som en offentlig Ræsonnør, der lagde Vægt paa at fremsætte Anskuelser, som tidligere ikke havde været sædvanlige inden for den politiske Retning, han tilhørte. Hans første Ministerperiode 1924—26 blev i denne Henseende en Blomstringstid for ham. Skønt erklæret Tilhænger af den materialistisk-marxistiske Historieopfattelse vilde han bekæmpe den alle sunde moralske Begreber opløsende praktiske Materialisme, der efter hans Opfattelse herskede inden for Bourgeoisiet, og som han fandt man i Letsind og misforstaaet Frisind vilde udbrede til Arbejderklassen. F. Eks. undsagde han i en Tale 1926, hvad han kaldte »denne naturvidenskabelig-materialistisk-æstetiske Livsanskuelse«, og krævede Anerkendelse af »Moralens samfundsmæssige Betydning«, bl. a. gennem en ny og bedre Tone i Pressen, men maatte gøre den Indrømmelse, at den

egentlige Aarsag til alt det slette dog laa i de uheldige Ejendoms- og Produktionsforhold, og at enhver Kamp for moralsk eller kulturel Højnelse blev saa temmelig et Slag i Luften, hvis den ikke i første Række rettedes mod de økonomiske Misforhold. Altsaa hos den moraliserende Marxist en vis indre Modsætning og Splittelse i Livssynet.

K. K. Steincke.
Fotografi fra 1938.

I sin lige fra først af meget vanskelige Stilling synes Ministeriet Stauning at have haft en betydelig Styrke i sit faste indre Sammenhold baade personligt og politisk. Om dets Administration i Almindelighed gælder det, at der blev lagt Vægt paa Sparebestræbelser, undtagen hvor det gjaldt sociale Udgifter. Af Regeringens enkelte Medlemmer vakte Steincke og Nina Bang undertiden en særlig Opsigt ved det Temperament og de Metoder, de lagde for Dagen. Steincke følte Trang til at træde i nært patriarkalsk Forhold til de forskellige Grene af Styrelsen, der var underlagt ham, og viste Tilbøjelighed til at fravige det rene Retsstandpunkt, hvor det efter hans Opfattelse drejede sig om en offentlig Velfærdssag, som ved Internering af Sædelighedsforbrydere. Fru Bang følte det ud fra sin stærke socialistiske Overbevisning som sit Kald at give Folkeopdragelsen i Danmark en ny Retning; hun arbejdede energisk og kyndigt i sit Ministerium, men ubøjelig som hun var til at give efter i Principspørgsmaal, selv mere formelle, kom der til at staa en særlig Diskussion og Satire om et mislykket Forsøg, hun gjorde paa at hindre Kongesangens Afsyngelse i Det kongelige Teater.

En politisk Betingelse for Ministeriet Staunings Styre var Tilslutning fra de Radikale som »Støtteparti« ved Siden af Socialdemokratiet, ligesom »det borgerlige Samarbejde« havde været Grundlaget for Ministeriet Neergaard. Paa Forhaand kunde det imidlertid anses for givet, at det socialdemokratiske Styre vilde faa større parlamentariske Vanskeligheder end Venstres. Stauning havde ikke som Neergaard

et Flertal i Landstinget. Dette blev delvis fornyet ved Valget i September 1924; Socialdemokraterne vandt tre Mandater, hvorefter *Partistillingen* var: Venstre 31, Socialdemokraterne 25, Konservative 12, Radikale 8 — eller 43 Stemmer for Venstre og Konservative tilsammen mod 33 for Socialdemokratiet og Radikale. I selve det indbyrdes Forhold mellem Socialdemokratiet og de Radikale fik det desuden saa Betydning, at den programmæssige og principielle Afstand mellem disse to Partier var betydelig større end den tilsvarende mellem Venstre og Konservative.

De nævnte Vanskeligheder traadte tydeligt frem allerede i den første store Sag, som Ministeriet Stauning havde at beskæftige sig med: *Valutaspørgsmaalet.* I Maj 1924 forelagde Stauning en Valutaplan, der omfattede to Hovedpunkter: for det første skulde Valutaraadet udvides og have en stærkere Stilling med Ret til at stille Forslag om Importregulering til Regeringen, som efter Forhandling med et Rigsdagsudvalg skulde træffe den endelige Bestemmelse; for det andet skulde der opkræves en Formueskat paa i alt 444 Mill. Kr., der skulde anvendes til Afdrag paa udenlandsk Gæld. Det sidste Forsøg var saa stærkt præget af den socialdemokratiske Tankegang, at selv de Radikale gik imod det, og det første stødte paa Landstingets Modstand. Af hele Planen lykkedes det kun at gennemføre en mindre Udvidelse af Valutaraadets Myndighed.

Efter en Forbedring af Kronekursen om Foraaret skete der atter et Fald i Løbet af Sommeren. Den 3. Juli indkaldte Regeringen et *Valutaraad,* bestaaende af Repræsentanter for de politiske Partier og Erhvervene under Statsministerens Forsæde. Efter vidtløftige Forhandlinger sejrede det Standpunkt, særlig hævdet fra Landbrugets og Venstres Side, at Valutakrisen først og fremmest var et Spørgsmaal om Udstedelse af for mange Pengesedler, ikke om for megen Import af fremmede Varer, saaledes som særlig paastaaet fra Industrifolks Side. Trods de Konservatives Modstand gennemførtes paa dette Grundlag den Valutapolitik, der førte til en hastig Kronestigning, men netop derved ogsaa til en ny alvorlig Krise for hele Erhvervslivet, og til politiske Vanskeligheder, som Regeringen ikke formaaede at overvinde.

Regeringen havde i sin Programudtalelse kundgjort at ville føre en »demokratisk Samfundspolitik«, og hvad derved skulde forstaas, fremgik af en Række Forslag, fremsat allerede ved Begyndelsen af Rigsdagssamlingen 1924—25 angaaende f. Eks. Afrustning, Priskontrol, Avancebegrænsning, Bedriftsraad, Lovfæstelse af 8-Timers Arbejdsdag, Forhøjelse af Aldersrenten, Støtte til Børn af Enkemænd og Enker, de kommunale Ejendomsskatters Overgang til en Grund-

Vil »Jeppe« gaa i Kassen?
Da Stauning gjorde det første Skridt tilhøjre, men betænkte sig.
»Blæksprutten« 1926.

skyld. Den sidste Reform gennemførtes 1926 i en af Hensyn til Venstre modificeret Form, idet de kommunale Skatter af faste Ejendomme ligesom de tilsvarende Statsskatter deltes i Ejendomsskyld og Grundskyld.

Det var i det hele kun lidt, det skulde lykkes Ministeriet Stauning at gennemføre af sine vidtrækkende Planer, og dets Opmærksomhed maatte hurtigt samle sig om de atter stærkt øgede Vanskeligheder for Erhvervslivet. Som sædvanlig var der ikke Enighed mellem de forskellige Partier og Samfundsklasser om, hvilke Midler der skulde bringes til Anvendelse mod Krisen. Under en Storlockout i 1925 fremtraadte de sociale Modsætninger meget grelt, idet Arbejderne søgte at hindre udenlandske Standsfæller i at deltage i Losning af Varer, der var ført om Bord i danske Havne ved Hjælp af frivilligt Reservemandskab — og dette maatte ogsaa af det eksporterende Landbrug ses som en Udæskning. Arbejdernes Fagorganisationer krævede af Regeringen Iværksættelse af offentlige Arbejder, Importregulering og Kriseværn, Landbruget og Venstre forlangte »Nedskæring« af Lønninger og Skatter. Det lykkedes ikke Regeringen at faa bygget Bro mellem Arbejderne og de konservative Arbejdsgivere, og den formaaede ikke at skaffe Tilslutning til sin egen Politik fra de Radikale.

Den 14. Oktober 1926 forelagde Regeringen i Folketinget en *samlet Plan* til Afhjælpning af Krisen, bygget paa en omfattende Hjælp til det nødstedte Erhvervsliv gennem Laan og Garantier for Laanet, Eksportkredit, direkte Tilskud til Virksomheder, Skattelettelser, Igangsættelse af offentlige Arbejder samt for Landbrugets Vedkommende Grundforbedringsarbejder og Moratorium for Statshusmænd. Samtlige Foranstaltninger skulde, medregnet Garantierne for Laan, kunne medføre en Udgift for Staten paa i alt 102 Mill. Kr., og 25 Mill. af dette Beløb skulde skaffes til Veje ved ekstraordinær Formuebeskatning, d. v. s. Paalæggelse af en »Kriseafgift«, der for Formuer over 200 000 Kr. steg til 1 pCt. Regeringen stillede Folketingsopløsning i Udsigt for det Tilfælde, at Planen ikke gennemførtes. Venstre og Konservative gik mod Planen som Helhed, og de Radikale vilde ikke gaa med til Forslagene i den foreliggende Form, en Vægring, der kom til at betyde en Afbrydelse af deres Samarbejde med Socialdemokratiet. Regeringen ønskede ikke at gøre Indrømmelser, og efter at Forslagene var forkastede i Folketinget, blev dette opløst.

Ved *Folketingsvalget 2. December* 1926 fik Socialdemokraterne 497 106 Stemmer og 53 Mandater, Venstre 378 137 og 46 Mandater, hvortil kom det færøske som det 47., de Konservative 275 793 og 30 Mandater, de Radikale 150 931 og 16 Mandater, Retsforbundet 17 463 Stemmer og 2 Mandater, det tyske Parti 10 422 Stemmer og 1 Mandat. Socialdemokraterne var gaaet 27 000 Stemmer frem, men 2 Mandater tilbage. Venstre havde vundet 16 000 Stemmer og 2 Mandater, de Konservative 33 000 Stemmer og 2 Mandater, medens de Radikale havde tabt 15 000 Stemmer og 4 Mandater. De Radikale var svækket ved Brudet med Socialdemokratiet, og de Konservative, der havde agiteret paa Grundlag af en mere aktiv Handelspolitik, havde vundet en bemærkelsesværdig Fremgang, der gav Partiet et nyt stort Haab til Fremtiden. At Socialdemokratiet under vanskelige Forhold havde siddet inde med Regeringsmagten, havde ikke i nævneværdig Grad styrket *Kommunismen,* der stadig kun i ubetydelig Grad kunde gøre sig gældende, men havde dog sikkert i nogen Grad svækket Tilslutningen til Partiet netop fra de udprægede Industriarbejderkredse, ligesom der ved forrige Valg havde vist sig en Svækkelse i Tilslutningen til Venstre fra udprægede Landbrugskredse. At der var en forholdsvis saa betydelig Fremgang for Tyskerne, hang utvivlsomt sammen med de vanskelige økonomiske Forhold i *Sønderjylland,* hvor der jo til alle de andre Ulemper kom Vanskeligheden ved at gaa over fra tyske til danske økonomiske Forhold. Et særligt Parti — »Bondens Selvstyre« —, der uden at hejse tysk Flag tog Sigte baade paa den rent økonomisk bestemte

Misfornøjelse og paa Utilfredshed med Formerne for den danske Administration, optraadte i øvrigt ved dette Valg i sønderjyske Kredse, men opnaaede ikke nævneværdig Tilslutning.

I det ny Folketing havde Venstre og Konservative et Flertal paa 4 Stemmer mod alle de andre Partier tilsammen. Efter Brudet med de Radikale kunde Ministeriet Stauning kun have fortsat, saafremt Socialdemokratiet havde opnaaet absolut Flertal. Det socialdemokratiske Styre maatte da ophøre efter kun at have varet godt og vel 2½ Aar, og allerede Dagen efter Valget indgav Statsminister Stauning Ministeriets Afskedsbegæring.

5. Ministeriet Madsen-Mygdal 1926—29.

Da der efter Valget atter var parlamentarisk Grundlag for et Ministerium, der udgik fra Venstre og kunde faa Støtte af det konservative Folkeparti, blev Staunings Afløser som Statsminister *Th. Madsen-Mygdal,* der 14. December 1926 dannede det andet Venstreministerium efter Verdenskrigen.

Madsen-Mygdal er blevet Politiker først og fremmest paa Grundlag af den Anseelse, han som teoretisk og praktisk Landbruger nød inden for det Erhverv, hvori Venstre altid har haft sin Hovedstøtte, men hvorfra det ikke tidligere havde hentet sine egentlige Førere og Høvdinge. Som Stauning repræsenterede den gennem Organisation og Oplysning prægede moderne Arbejdertype, gav Madsen-Mygdal i sin Person det fremragende Udtryk for den Landbostand og Landbokultur, der er blevet udviklet gennem den politiske Frigørelse, Nutidens Landøkonomi og Andelsbevægelse og ved Paavirkningen fra den faglige og folkelige Højskole. At netop to Personligheder med disse Forudsætninger var blevet de centrale Skikkelser i dansk Politik, maatte synes at være et meget passende Symbol paa de Kræfter og Modsætninger, der efter den demokratiske Styreforms fuldstændige Gennembrud ligesom naturnødvendig var blevet de afgørende inden for Danmarks offentlige Liv.

Madsen-Mygdal havde 1925 af private Grunde nedlagt sit Mandat som Medlem af Landstinget, men lod sig 1926 opstille som Folketingskandidat for Venstre i fire sønderjyske Folketingskredse, der gennemførte hans Valg med Glans. Paa et Venstrelandsmøde blev han forud for Valget »løftet paa Skjold« som Venstres kommende Leder, der skulde optage Arven efter J. C. Christensen og ved sin Person var særlig egnet netop for de Opgaver, som frembød sig i Tiden. Venstres første parlamentariske Fører, *J. A. Hansen,* havde

sat sin Kraft ind paa at hævde Bondestandens Ret til Jorden og paa at lede Almuens første Fremstød i det offentlige Liv mod hele den gamle Overklasse; *Christen Berg* havde ved sin Personlighed mere end nogen anden formaaet at give det magtfulde Udtryk for Kravet om det fuldt gennemførte folkelige Selvstyre; *J. C. Christensen* havde derefter ledet Venstres Overtagelse af Administrationen og Partiets dermed følgende Indsats i den sociale Lovgivning. Nu blev det Madsen-Mygdals Opgave over for Socialdemokratiet at hævde Venstres Stilling som en økonomisk liberal Retning, der i sin Politik bestemt maatte fastholde Ejendomsrettens, Frihandelens og Frikonkurrencens Principper, overhovedet en Begrænsning af Statsindgriben og Statsforanstaltninger.

Madsen-Mygdal overtog som Statsminister paa ny Landbrugsministeriet, *N. Neergaard* blev atter Finansminister, *Krag* Indenrigsminister, *Rytter* Justitsminister og *Brorsen* Forsvarsminister. *Slebsager* blev denne Gang Handelsminister (idet Betegnelsen »Erhvervsminister« bortfaldt), medens den fynske Privatbaneleder *J. Stensballe* blev Trafikminister. Socialministeriet forsvandt, og der oprettedes et Sundhedsministerium, der overdroges til den københavnske Læge og Venstrepolitiker Dr. med. *V. Rubow*. Et Slags Systemskifte var det, at Udenrigsministeren ikke blev nogen Diplomat, men en Højskolemand og Historiker, Dr. phil. *L. Moltesen*, der i en Aarrække som Folketingsmand havde været Venstres Tillidsmand i internationalt parlamentarisk Samarbejde og over for Folkeforbundet. Undervisningsminister blev den jyske Seminarieforstander og Filosof *J. Byskov*, Kirkeminister Stiftsprovst *F. C. Bruun-Rasmussen*.

I Statsministerens *Programtale* i Folketinget fremhævedes den ny Regerings Syn paa Aarsagerne til Erhvervskrisen: »Ministeriet erkender, at baade Byens og Landets Erhvervsvirksomheder efter Parikronens Genindførelse arbejder paa et saa højt Niveau for Produktions- og Leveomkostninger, at de mere og mere bliver ude af Stand til at fortsætte den Vekselvirkning med Udlandet, som er en afgørende Betingelse for selve Erhvervslivets Opretholdelse, samtidig med at de høje Produktionsomkostninger indadtil skaber et Prisniveau, som den stærkt svigtende Købeevne hos Landets egen Befolkning ikke kan magte.« Det maa da blive Regeringens »nærmest liggende Opgave at søge Parikronen respekteret i Landets offentlige Husholdning ved Gennemførelse af saadanne Reduktioner ikke blot i Statens, men ogsaa i Kommunernes ved Lov fastsatte Udgifter«, at det bliver muligt at naa frem til en virkelig Lettelse af de tunge Byrder, der igennem Skatter, Afgifter og Takster hviler paa Erhvervslivet. Af Hensyn til de store Opgaver, der saaledes frembyder sig paa det økonomiske

Omraade, vil, lover Statsministeren, Regeringen ikke tilstræbe Gennemførelsen af Venstrepartiets særlige Program; naar der dog bebudes en »Lov om den enkelte Persons Nærings- og Arbejdsfrihed«, kunde dette da ogsaa opfattes som Led i den almindelige økonomiske Politik med det Formaal at bortrydde Hindringerne for en Nedsættelse af Prisniveauet.

Det er let at se denne »liberale« Politiks Modsætning til den socialdemokratiske. Stauning havde villet hjælpe Erhvervene direkte ved Tilskud, Madsen-Mygdal lovede indirekte Hjælp i Form af en Lettelse af deres Byrder, og til Løftets Opfyldelse sigtede en Række Nedskæringsforslag, der blev forelagt Folketinget den 17. Februar 1927, og hvis Begrundelse ogsaa rummede en Formaning til Erhvervslivet om selv at tage »Konsekvensen af de ændrede økonomiske Forhold, saaledes at saavel Arbejdsomkostninger som Prisansættelser bringes i et rimeligere Forhold til Tilstandene i 1914 og i bedre Overensstemmelse med de Lande, der omgiver os.«

Nedskæringen og den hele dermed sammenhængende finansielle Udvikling er skildret andetsteds i dette Bind (S. 265 ff., 429—30). Trods Sparebestræbelser gennemførtes en Udvidelse og Ombygning af Nationalmuseet, hvortil Pengene delvis var bragt til Veje ved en Indsamling af frivillige Bidrag. Sparsommelighed satte derimod sit Præg paa en samtidig Omordning af det kgl. Teaters Forhold (se nedenfor S. 244 f.). De to sidstnævnte Spørgsmaal — begge vedrørende »Kulturinstitutioner« — løstes ved et Samarbejde mellem de to store, hinanden saa modsatte Partier: Venstre og Socialdemokratiet.

Som en Styrkelse af baade stats- og samfundsøkonomiske Forhold maatte det betragtes, at der i 1928 gennemførtes en endelig Ordning af *Landmandsbanken,* hvorved alle tidligere Kapitalindskud i Banken afskreves, medens Staten indskød ny Kapitaler, idet det dog var Tanken, at Statens Forhold til Banken efterhaanden skulde afvikles. (Se ogsaa S. 385). Da København i September 1928 oplevede et nyt stort Bankkrak, idet det pludselig viste sig nødvendigt at rekonstruere den af Tietgen grundlagte *Privatbank* med ny Kapital, afholdt Regeringen sig, tro mod sine Principper vedrørende Forholdet mellem Statsmagt og Erhvervsliv, fra enhver Medvirken. Handelsminister *Slebsager* havde imidlertid ønsket en Støtteaktion fra Statens Side og maatte af denne Grund udtræde af Regeringen; Trafikminister Stensballe udnævntes derpaa til ogsaa at være Handelsminister.

Fra socialdemokratisk Side fandt man, at de økonomiske Resultater af Ministeriet Madsen-Mygdals Politik var købt med alt for store Ofre fra den almindelige Befolkning, og dette Synspunkt del-

tes i ikke ringe Grad af de Radikale, hvis egentlige Fører siden Verdenskrigen, *Ove Rode,* dog viste en stigende Tendens til at øge Afstanden mellem sig og Socialdemokratiet. Da Rode i September 1927 udtraadte af Folketinget for at blive Redaktør af »Politiken«, overgik det radikale Førerskab til den tidligere Forsvarsminister *P. Munch,* der stedse havde vist sig som en mere ubetinget Ven af et snævert Samarbejde mellem radikal Venstrepolitik og Socialisme. Som de parlamentariske Forhold laa, var Oppositionens Kritik mod Regeringen mindre farlig for denne end de Vanskeligheder, der frembød sig i Samarbejdet med de Konservative, og som var endnu mere iøjnefaldende end under Ministeriet Neergaard. En Fløj af de Konservative var efter Partiets Fremgang ved Valget 1926 ikke meget tilbøjelig til at slaa sig til Taals med Madsen-Mygdals ofte gentagne Udtalelser — hans »eneste Tale« — om, at Erhvervskrisen kun kunde overvindes gennem Anspændelse af alle Nationens Kræfter til Arbejde og Billiggørelse af Produktionen, en Opfattelse, der stadig har haft begejstret Tilslutning inden for hele Landbruget. De Konservative havde nu som før den Opfattelse, at ogsaa positive Foranstaltninger fra Statens Side vilde være et hensigtsmæssigt Middel mod Krisen, og der syntes at aabne sig en Mulighed for deres Politik gennem den stigende Tendens i samme Retning inden for Socialdemokratiet. I Juli 1927, imod Slutningen af en lang Rigsdagssamling, saa det ud, som om de Konservative og Socialdemokraterne vilde samles i Enighed om Forslag til nye *Toldforanstaltninger,* et Samarbejde, der helt vilde have ændret de politiske Forhold, men som ikke blev gennemført paa Grund af de Betingelser, som Socialdemokraterne stillede. Mod et socialdemokratisk Forslag i Folketinget om Misbilligelse af Regeringens Erhvervspolitik stemte derefter baade de Konservative og de Radikale sammen med Venstre, og den konservative Fører *Viktor Pürschel* gav Udtryk for sit Partis Skuffelse over Socialdemokratiets Holdning: »De vidste, hvor de kunde naa os. De ønskede ikke at gøre det«. — Ved den delvise Fornyelse af *Landstinget,* der fandt Sted ved Valget i September 1928, havde Socialdemokratiet størst Fremgang og vandt 2 Mandater fra Venstre, der tillige mistede Mandatet fra Færøerne. Partistillingen i Landstinget var derefter: 28 Venstremænd, 27 Socialdemokrater, 12 Konservative, 8 Radikale, en færøsk Løsgænger, — hvad der gav et Flertal paa fire for Venstre og Konservative tilsammen. For de Konservative betød Valget en afgjort Svækkelse, idet de fik valgt betydelig færre Valgmænd, end de skulde have haft, regnet efter det Resultat, de opnaaede ved Folketinget 1926. Venstre var svækket over for Oppositionen ved Tabet af de 2 Mandater, men dets Stilling var styrket inden for det borger-

»A merry Christmas. Juniorchefen har overtaget det gamle Firma.«
»Blæksprutten« 1928.

lige Samarbejde. Blandt de nyvalgte Landstingsmænd var Folketingets og Venstrepartiets tidligere Formand *J. Jensen-Klejs,* der nu som Formand i Landstinget afløste den tidligere Landbrugsminister *Ole Hansen,* som kort i Forvejen var afgaaet ved Døden.

I Begyndelsen af Rigsdagssamlingen 1928—29 afløstes Pürschel som de Konservatives Fører af den unge *John Christmas Møller.* Denne er født 1894 og har fra sin tidligste Studentertid deltaget aktivt i Politik, først inden for Studenterforeningens Klubliv, men snart i større Forhold. Kun 26 Aar gammel blev han Folketingsmand og tog som saadan to Aar senere sin juridiske Embedseksamen. 34 Aar gammel var han altsaa naaet til at blive Fører for de Konservative paa Rigsdagen. Det skyldtes hans betydelige Flid og store organisatoriske Dygtighed; men det var dog paa denne Tid noget særligt for det konservative Parti, at det gav aaben Bane for en saa ung, akademisk uddannet Kraft, der alene viede sig Politikken som Gerning og Kald. Inden for de andre Partier og da særlig Venstre og Socialdemokratiet var der stærkere Tilbøjelighed til at skyde Mænd frem fra selve de Erhverv og bredere Lag, Partierne hver især repræsenterede; men de ledende praktiske Mænd, der sluttede sig til Konservatismen, f. Eks. førende Erhvervsdrivende fra Byerne, var gennemgaaende langt mindre ivrige end f. Eks. ven-

stresindede Landboer, naar det gjaldt om at ofre egne Kræfter i det offentliges Tjeneste, og overlod derfor gerne denne Opgave til Hjælpere uden for deres egen Kreds; alene af den Grund blev Vilkaarene fordelagtige i det konservative Parti for den Type, dets Modstandere gerne lidt ringeagtende vilde betegne som »Studenterforeningspolitikere«, en Type, der imidlertid havde sine Fortrin ved Livlighed og Bevægelighed, ved udholdende Interesse for de Opgaver, den tog sig paa.

Christmas Møller.
Fotografi fra 1930erne.

Der var, ejendommeligt nok, netop over Konservatismen, i Modsætning til de gamle demokratiske Retninger, noget vist traditionsløst og uhistorisk; ved det konservative Folkepartis Dannelse 1915 havde man villet bryde med Fortiden, og man vedgik ikke længere Arv og Gæld efter det gamle Højre. Der var heller ikke for de Konservatives Vedkommende en saa fast Tilknytning til noget enkelt Befolkningslag, som Venstre havde til de besiddende Landboer, Socialdemokratiet til Arbejderklassen. Alt dette betød snarest, at der for de Konservative blev ligesom mere Anledning til en bevægelig Politik, der satte sig Maal efter skiftende Omstændigheder.

Christmas Møller var i Modsætning til Pürschel blevet anset for overbevist Tilhænger af Samarbejdet med Venstre, og han var ingen udpræget Tilhænger af Toldbeskyttelse; efter at have tiltraadt sit Formandshverv erklærede han, at al Toldpolitik i Danmark maatte forblive »i naturlig Ubemærkethed«. Imidlertid var der paa dette Tidspunkt hos Konservatismens unge Kræfter en stærk Misfornøjelse med Venstre og dets Ministerium. Man følte sig overset og tilsidesat, og det kan sikkert heller ikke nægtes, at der i Venstre virkelig var en baade bevidst og ubevidst Tendens til at betragte de Konservative, det besejrede gamle Højres Efterkommere, som et Parti i anden Række, i det væsentlige henvist til blot at yde en Støtte til fælles

Formaal, men ikke berettiget til paa egen Haand at gøre en politisk Vilje gældende. En Modsætning, der vel ikke blev uden Betydning, symboliseredes ogsaa i Forskellen mellem Hartkornsbesidderen Madsen-Mygdal, Repræsentanten for Landets største Erhverv med en vægtig Indsats i dettes Tjeneste bag sig, og den unge Fagpolitiker Christmas Møller. Det maa tilføjes, at i vide Kredse af det konservative Vælgerkorps var der af erhvervspolitiske Grunde en stærk Følelse af Modsætning til Ministeriet Madsen-Mygdal; men Anledning til Bruddet mellem de to Partier blev Forsvarssagen.

Rigsdagssamlingen 1928—29 indledes af Statsministeren med en Programtale, hvori han bl. a. bebudede en Revision af Forsvarslovene af 1922 og indbød til en »fordomsfri Realitetsdrøftelse« af denne Sag. For det konservative Folkeparti holdt Christmas Møller sin første Tale som Gruppens Formand og Finanslovsordfører. Han fremhævede Ønskeligheden af et borgerligt Samarbejde, men understregede, at Betingelserne maatte være et Forsvarsforlig mellem de to forsvarsvenlige Partier. Det viste sig, at Forsvarssagen mere og mere kom til at optage Sindene. Fra Socialdemokratiets Side var der over for Venstre antydet Muligheden af et Forlig, hvorved Socialdemokraterne vilde gaa med til et ud fra deres Anskuelser forholdsvis betydeligt Beløb, og en Fløj af Venstre kunde sikkert nok tænke sig at strække sig temmelig vidt i Retning af Nedsættelse af de bestaaende Udgifter. Resultatet af Ministeriets Overvejelser blev et Forslag, hvorefter de aarlige Forsvarsudgifter skulde nedsættes til ca. 40 Millioner Kr. ved en Besparelse, der især ramte Hæren.

Da det konservative Folkeparti 9.—10. November 1928 holdt Landsmøde i Vejle, krævede alle Talerne en selvstændig Politik over for Venstre og var enige om, at Partiet i Forsvarsspørgsmaalet ikke maatte gaa med til at indskrænke Ordningen af 1922. Christmas Møller fremhævede som Partiets Hovedopgave: »En forsvarlig Løsning af Forsvarsspørgsmaalet, en dybtgaaende Omlægning af vor Skattepolitik og en Ændring i hele vor sociale Lovgivning«. Størst Bifald hilste ham, da han om Forholdet til Venstre udtalte: »Jævnt og ligetil har vi ved alle givne Lejligheder tilbudt Venstre Samarbejde, men fornuftigvis et Samarbejde paa lige Fod. Venstre har afvist det... Vil Venstre paa den Maade en Kamp med de Konservative, saa kan de faa den. Vi ønsker ikke Kamp. Vi har ofte nok peget paa Samarbejdets store Betydning, men nægtes kan det ikke, at et og andet kunde tyde paa, det kan blive nødvendigt at lære Venstres Regering og Rigsdagsmænd — thi de har det utvivlsomt i højere Grad behov end Venstres Vælgere — Fornuft gennem Kamp«.

I den Resolution, Landsmødet vedtog, var Forsvarssagen stillet

øverst; men det vigtigste var den Bebudelse af Krig — man fristes til at sige Oprør — mod det regerende Venstre, som Landsmødets Forhandlinger rummede. Endnu skulde nogen Tid gaa, før det blev til Alvor med det Opgør, der var varslet.

I Rigsdagssamlingen 1928—29 gennemførtes en forbedret Lovgivning om Syge- og Begravelseskasser og endvidere en meget omstridt Lov om Værn for Erhvervs- og Arbejdsfriheden; den tog Sigte paa at hindre Tvang over for dem, der paa Trods af Organisationernes Forbud, Strejker eller Lockouter vilde hævde deres Ret til at udføre det Arbejde, de ønskede at paatage sig. Loven blev meget haardt bekæmpet af Socialdemokraterne, der følte Fagforeningerne og Arbejdernes Bestræbelser for at højne deres Kaar truet, og de døbte den »Tugthusloven«. For Venstre udtrykte den endnu mere end »Nedskæringen« et Kærnepunkt i det, Partiet opfattede som Liberalisme. Venstre saa under Madsen-Mygdals Ledelse først og fremmest Maalet i, at det økonomiske Liv skulde komme til at røre sig i Frihed ikke blot for snærende Baand fra Lovgivningens Side, men ogsaa for den Stræben, Fagforeningerne udfoldede med Hensyn til at binde alt Arbejde til faste, ubevægelige Lønsatser. Skulde der ske en Tilpasning af Prisniveauet, som Venstre forstod dette Begreb, var det ogsaa som Middel hertil meget naturligt at kræve en sikret Ret for den enkelte Borger til at skaffe sig Arbejde for den Løn, han kunde opnaa og selv vilde gaa ind paa. De Konservative var Venstres Støtter i denne Sag, men saa med Misfornøjelse, at Venstre sluttede Forlig med Socialdemokraterne om Tobaksbeskatningen, og kunde heller ikke billige, at Regeringen gennemførte en Nedsættelse af Stempelskatten; man vilde have foretrukket, at Pengene var blevet anvendt til Nedsættelse af de faste Ejendomsskatter eller forøgede Forsvarsudgifter.

Om Forsvarssagen forhandledes der saa vidt, at de Konservative fra oprindelig at staa paa et af den militære Sagkundskab stillet Forslag til 53 Millioner Kr. gik ned til godt 46 Mill., medens Venstre gik op fra deres først foreslaaede 40 Mill. til 42,3 Mill. Man skulde have troet, at denne Afstand egentlig ikke var større, end at der kunde være bygget Bro, og naar Forhandlingerne blev afbrudt, har sandsynligvis en umiddelbar partipolitisk Trang til Kamp været medvirkende. Hvert af de to Partier stillede derefter sit Forslag i Rigsdagen; men herved blev det ikke.

Under den afsluttende Finanslovsbehandling i Marts Maaned 1929 rejste de Konservative Forslag om, at der paa Militærbudgettet skulde bevilges 6½ Mill. Kr. mere end foreslaaet til Sikring af, at den gæl-

dende Forsvarsordning af 1922 kunde blive fuldt overholdt. I Folketinget forkastedes dette Forslag, og Christmas Møller erklærede som Ordfører, at hans Parti derefter ikke kunde stemme for Finansloven, og den blev da forkastet med 52 socialdemokratiske Stemmer mod 45 Venstrestemmer, medens de Konservative og de Radikale afholdt sig fra at stemme. Venstres Svar blev en Erklæring fra Statsministeren om, at Afstemningen vilde faa politiske Følger, og allerede Dagen efter, 22. Marts, meddelte han i Folketinget, at Kongen havde billiget et Forslag om Udskrivning af Valg til Tinget. 23. Marts erklærede Christmas Møller for sit Vedkommende, at det var gaaet, som det var, fordi Venstre hele Tiden havde villet føre en Tvangspolitik uden at gøre de Konservative nogen Indrømmelser; derved erkendte han, at hvad der laa paa Bunden af det hele, var Konservatismens Trang til at hævde sig over for et Venstre, der af gammel Vane ikke vilde unde den Ligeret som jævnbyrdig Forbundsfælle. Der kan ikke være Tvivl om, at i Dele af det konservative Folkeparti følтes Christmas Møllers dristige Brud med Madsen-Mygdal som noget af en Befrielse; nu skulde der endelig føres selvstændig konservativ Politik. Andre var imidlertid meget misfornøjede over Afbrydelsen af »det borgerlige Samarbejde«, hvis økonomiske Resultater i Form af Sparepolitik de vurderede højt, og Forholdene ved Valget blev for det konservative Parti meget ugunstige, men heller ikke gode for Venstre. Fra de fælles Modstanderes Side blev Forsvarssagen skudt stærkt i Forgrunden, og her viste det sig, at der endnu paa dette Tidspunkt laa en stor Styrke i den gamle antimilitaristiske Afrustningstanke. For mange Vælgere blev Valget mere en Stemmeafgivning for en forventet Afrustning end en Standpunkttagen til den stedfundne »Nedskæring«.

Valget afholdtes 24. April, og Socialdemokraterne gik frem til 593 191 Stemmer og vandt 8 Mandater. Venstre gik frem til 402 121 Stemmer, men tabte 3 Mandater. De Konservative gik tilbage til 233935 Stemmer og tabte 6 Mandater. De Radikale fik nogenlunde uforandret 151 746 og bevarede deres Mandattal. Retsforbundet gik frem til 25 810 Stemmer og vandt 1 Mandat. Det slesvigske Parti gik tilbage til 9787 Stemmer og bevarede sit Mandat; Kommunisterne, der ved det foregaaende Valg havde faaet 5678 Stemmer, fik denne Gang kun 3656; det var blevet til Svækkelse af deres Stilling, at Socialdemokratiet i den forløbne Valgperiode havde været i Opposition og derved kunnet optræde kraftigt som Organ for Misfornøjelse.

Til Overraskelse for mange, men som et naturligt Resultat af den Udvikling, Forholdet mellem Socialdemokrater og Radikale havde undergaaet siden Munchs Overtagelse af Førerskabet for de sidste,

blev Valgets Følge, at der udnævntes en blandet radikal-socialdemokratisk Regering, støttet til et Flertal i Folketinget paa 77 Medlemmer (af ialt 149) for de to Partier tilsammen.

6. Almene Modsætninger og Brydninger i 1920ernes Samfundsliv.

For den rent politiske Udvikling, som den skulde blive fortsat efter 1920, var det, paa Trods af Forholdstalsvalgmaaden, ejendommeligt, at den vedblev at knytte sig til de fire »store« Partier, uden at der viste sig Muligheder af Betydning for nye Partidannelser. Ved Sammenligning med udenlandske Forhold i den urolige Efterkrigstid fremtræder det tydeligt, at der har været en særlig og overordentlig Fasthed ved det danske Partivæsen, der i Praksis stadig mere kom til at forme sig som et organiseret Fire-Partisystem, hvorved der ikke blot paa Rigsdagen, men i offentlige og halvoffentlige Forhold i det hele blev regnet med hvert af dem som en Faktor, der var interesseret og havde et Krav paa at være repræsenteret (f. Eks. ved Valg til alle Slags Raad og Kommissioner).

Denne særlig solide Opbygning af det danske Partivæsen forklares ved den faste Tilknytning, hvert enkelt af de omhandlede Partier stadig har haft til bestemte sociale og kulturelle Forudsætninger.

Kun Socialdemokratiet har gerne villet kalde sig et Klasseparti; men det er dog iøjnefaldende, at ligesom det socialdemokratiske Parti er knyttet til Landets Arbejderbevægelse, har Venstre som Parti Sammenhæng med hele den for Danmark ejendommelige Bondebevægelse, der havde sit Udgangspunkt i Aarene lige før 1848, det radikale Parti i sin Oprindelse for en Del med den langt senere opstaaede Husmandsbevægelse og tillige med en vis Bevægelse i Byerne mod Venstre som et Parti, der mentes at være for snævert agrarisk præget. De Konservative bør ikke opfattes som »Overklasse«-Parti, da de har samlet deres Tilhængere inden for de brede borgerlige Lag i Byerne foruden i visse Landbrugskredse, herunder den overvejende Del af det store Landbrug. Kulturelt som socialt fortsætter Konservatismen ligesom til Dels Radikalismen hver paa sin Maade en tidligere Tids Nationalliberalisme, medens Venstres særlige kulturelle Præg navnlig er givet gennem Højskolen og den grundtvigske Bevægelse, hvis Paavirkning dog ogsaa spores stærkt i den radikale Husmandsfløj ligesom i de Befolkningskredse, der paa Landet efterhaanden sluttede sig til Socialdemokratiet.

Til Forstaaelse af den hele Partipolitik og den Troskab, Vælgere i dette Land mere end de fleste andre Steder viser over for det Parti, de een Gang har sluttet sig til, er det dog nødvendigt at se Partierne

som Udtryk ikke blot for forskellige økonomisk-sociale Interesser og deraf paavirkede Anskuelser, men ogsaa for forskellige Afskygninger af den danske Kultur. De Tilhængere, Venstre gennem Tiderne bevarede i Byerne, var ikke faa, men ikke saa mange, som man kunde antage efter det ubetingede økonomiske Interessefællesskab, der bestod mellem Landbruget og store Dele af Byernes Erhvervsliv; den Bybefolkning, der følte sig hjemme i Venstre, var væsentlig den, der umiddelbart ved sin Tænkemaade og sin kulturelle Paavirkning kunde nære en vis Samfølelse med Venstrebefolkningen paa Landet.

Venstre og Socialdemokratiet var de to store, i brede Befolkningslag særlig fast forankrede politiske Retninger, og selv om Venstre i største Delen af Tiaaret mellem 1920 og 1930 var det regerende Parti, var det Socialdemokratiet, der var i Fremgang, og i dette Parti trivedes en fortrøstningsfuld Tillid til Fremtiden. Der er noget betegnende i, at det første Ministerium Stauning gav en saa forholdsvis bred Plads for Marxister med mere teoretiske Forudsætninger. Marxismen som Samfundsopfattelse blev i Efterkrigstiden skudt stærkt i Forgrunden, og i den marxistiske sociale Udviklingstro søgte man Støtte for en Forventning om Socialismens uundgaaelige Sejr.

I et Foredrag i Studenterforeningen 1925 forkyndte Justitsminister Steincke den teoretiske socialistiske Samfundsopfattelse i Tilknytning til Karl Marx med følgende Betragtninger: »Saa længe Mennesket har haft Historie, har det haft 2 Ben at gaa paa, 2 Hænder til Arbejde og een Mund at mætte«. Det har ganske vist ogsaa besiddet en Hjerne, men før det med den skabte »Ideologier«, brugte det den dog først som Leder af Arme, Ben og Mund i videste Forstand, og »det er endnu den Dag i Dag Hjernens vigtigste Opgave«; det materielle Liv er Forudsætningen for alt andet og for saa vidt ogsaa bestemmende for det. Det gælder om at finde den økonomiske Traad i alt Samfundsliv, for det er Hovedtraaden, og Historien er til syvende og sidst økonomisk Historie, bestemt ved de økonomiske Kræfter med Produktionsmidler og Produktionsforhold som den afgørende Forudsætning og formende sig som en Udvikling, der naturligt fører fra Klasseskel til Klassekamp. I sin Tale vendte Steincke sig mod den Utilfredshed over for Parlamentarismen, der ytrede sig hos Kommunisterne. Det var, sagde han, meget naivt, naar Kommunisterne troede, at en blot politisk Revolution vilde kunne vælte eller blot væsentlig ændre ogsaa det økonomiske Grundlag for Socialdemokratiet og dermed det afgørende for Arbejderklassens Muligheder: »Et socialdemokratisk Samfund kan ikke grundlægges blot ved en *politisk* Revolution, men kommer som en nødvendig Følge af den *økonomiske* Udvikling gennem en lang Række Overgange . . .«

I den sidste Betragtning ses Forklaringen paa, at det danske Socialdemokrati med principiel marxistisk Opfattelse forbandt en alt andet end revolutionær praktisk Politik, hvorved det blev muligt at samle sig om de nærmest foreliggende Opgaver i Samarbejde med de Forbundsfæller, der bød sig. Man gik ud fra, at det dog var »Udviklingen«, der i det lange Løb skulde føre det afgørende Skridt frem til Socialismens Virkeliggørelse og ordne alting i Overensstemmelse hermed.

De Indvendinger, der fra anden Side blev gjort over for Socialdemokratiets Politik og Program, blev det ud fra samme Opfattelse let af affærdige som talt bevidst eller ubevidst ud fra Klasseinteresser, der nu engang var der og maatte være der, men ikke kunde begrunde en Overbevisning af Vægt for andre end dem, der netop havde disse Interesser. Saaledes føltes det ikke svært for en socialdemokratisk Teoretiker at orientere sig over for Efterkrigstidens Venstre og dets Krav om Liberalisme i Statsstyrelsen, og atter her kan Steincke citeres. »Naar man vil se til Bunds i Forholdene«, udviklede han ved en Lejlighed, »vil man se, at Politik altid har været en Kamp mellem Partier eller Befolkningslag ud fra deres økonomiske Grundinteresser, en Klassekamp, hvor Lag efter Lag i Befolkningen søger frem mod Sollyset under stadig Modstand fra de besiddende, ikke mindst fra dem, der senest er kommet frem, saaledes som vi ser det nu i Bondestandens sejge Modstand mod Arbejderklassen, der nu er den Klasse, hvis Oprykning økonomisk set muliggøres i Kraft af Produktionens Udvikling og de sidste Menneskealdres tekniske Fremskridt«.

Paa egentlig ganske tilsvarende Maade havde liberale Politikere som f. Eks. Orla Lehmann i Tiden efter 1830 forkyndt, at det nu var den borgerlige Middelstand, der rykkede frem for at overtage den Magt, som i Kraft af en Udvikling tilhørte den.

Den unge Filolog *Hartvig Frisch*, der 1927 ret uventet blev valgt til socialdemokratisk Folketingsmand paa Lolland, udgav omtrent samtidig en »Europas Kulturhistorie«, der mundede ud i en Fastslaaen af, at det var Storstædernes Arbejdermasser, Industriarbejderne, der var i Fremvækst og mere og mere vilde sætte deres Præg paa Kulturlivet. Der henvistes til Rusland som det nu kulturhistorisk mest interessante Land, fordi Industriarbejderne her allerede var blevet den herskende Klasse og havde gennemført deres Herredømme fuldstændigt; men det nævnes ogsaa, hvordan de unge Arbejdere i Tyskland og Østrig nu er ved at tilegne sig Socialismen som en virkelig Livsanskuelse, og Frisch finder her noget, der minder ham

om den grundtvigske Vækkelse blandt de danske Bønder i forrige Aarhundrede.

Den sidste Sammenligning er typisk for dansk socialdemokratisk Tankegang paa det omhandlede Tidspunkt. Idet man ventede den Magtforskydning, hvorved »Arbejderne« endelig og afgørende skulde skyde »Bønderne« til Side som den politisk afgørende Stand, vilde man systematisk opdrage og uddanne Arbejderklassen til den nye Samfundsstilling, hvortil man saa den kaldet, og hertil skulde til Dels de samme Midler bruges, som engang havde vist sig saa nyttige ved Bondestandens aandelige Rejsning. En »Arbejderhøjskole« var allerede blevet rejst før Verdenskrigen (i Esbjerg), men det kunde næsten føles som Tegn paa et Tidehverv, da en af de største og tidligere mest besøgte grundtvigske Højskoler (i Roskilde) 1930 gik over til »Arbejdernes Oplysningsforbund« og blev Arbejderhøjskole.

Hartvig Frisch.
Fotografi fra 1926.

De unge socialdemokratiske Kulturpolitikere vilde ikke blot en Arbejderoplysning i Almindelighed; men de vilde en ny Arbejderkultur, der skulde være befrugtet af den socialistiske Idé og derfor væsensforskellig fra »Borgerskabet«s, og den akademisk uddannede socialdemokratiske Folketingsmand *Jul. Bomholt*, tidligere Forstander for Arbejderhøjskolen i Esbjerg, udgav 1932 en hel Bog om dette Spørgsmaal. Heri udvikles: »Arbejderklassen er endnu en undertrykt Klasse, hvis Kampform er bestemt af den Modstand, der skal overvindes. Baade dens økonomiske Interesse og kulturelle Idé er en Aktion mod det kapitalistiske Borgerskab ....«. Aktionen gaar i Retning af at sætte socialistiske Begreber i Stedet for de gamle individualistiske, og det afgørende socialistiske Begreb ligger i selve Ordet Socialisme forstaaet som »Fællesskab«. I Lyset af denne Idé skal Socialisten

betragte alle Fænomener, og medens Liberalismen f. Eks. tilstræber en Frigørelse af Individet og derfor virker socialt opløsende, tilstræber Socialismen det Fællesskab, der er større end Individet, og virker saaledes socialt opbyggende. Stærkt angriber Bomholt ud fra sin Grundbetragtning, at Arbejderklassen i saa høj Grad lever paa at efterligne Borgerskabets Kulturvaner, og kræver energisk, at Arbejderbevægelsen skaber en ny Kultur og giver den Udtryk ved alle de Midler, der findes, gennem Bogen, Pressen, Radio, Teater, Skole, Kulturorganisationer. Paa Skuespillets Omraade kræves f. Eks. »det monumentale Samtidsdrama«, der er gennemflammet af Arbejderklassens Ideer. Forsamlingssalen kalder Bomholt »en udvidet Dagligstue for kollektiv Kultur« og lægger i det hele Vægt paa, at Fællesgoder stadig mere kommer til Anvendelse frem for private Goder. Det var, udvikler han, den svage, underordnede økonomiske Stilling, hvori Arbejderklassen som Helhed befandt sig, der var en effektiv Arbejderkulturs største Hemning; men denne Hemning blev delvis brudt, idet Arbejderne gennem deres Indflydelse paa politiske og administrative Organer fik Bestemmelsesret over mægtige Summer til Forbedring og Udbygning af Fællesgoderne, og under denne Kamp i kollektive Organers Tjeneste udvikledes der en ny Mennesketype, det organisatoriske Menneske, Bæreren af en ny Kultur.

Julius Bomholt.
Fotografi fra 1929.

Hvad der noget kunde mangle Blik for under denne megen Tale om, at Arbejderklassen skulde frembringe en ny Kultur og en ny menneskelig Type, var det Forhold, at Arbejderne selv netop i Tilknytning til Resultaterne af deres politiske og faglige Kamp for at skabe sig en bedre Samfundsstilling var i Færd med at nærme sig den almindelige borgerlige Type i Vaner og Kultur, netop ikke fjernede sig fra den. Der blev et stadigt mindre føleligt Skel mellem

En af Arbejderoplysningens Studiekredse.

»Arbejdere« og Middelstandsmennesker, og de første var, efterhaanden som de forbedrede deres Kaar, ikke sindet at indrette sig paa væsentlig anden Maade end de sidste. Det var da, betegnende nok, heller ikke Arbejderne, men mest socialdemokratiske Akademikere, der tog til Orde for denne »Arbejderkultur«. Helt misforstaaet var det vistnok, naar man vilde sætte dette Begreb i nær Forbindelse med de »funktionalistiske« Bestræbelser i Kunst og Arkitektur. Arkitekt Poul Henningsen, der gennem en »Kritisk Revy« fra 1926 til 1929 prækede den ny Lære om Funkis, havde sin lyttende Menighed blandt Bourgeoisi og Akademikere; den velstillede Arbejder, der fik Raad til at indrette sig et pænt Hjem, hyggede sig hellere i en lidt lunere præget Idyl.

Der kan dog ikke være Tvivl om, at den stærkt marxistisk farvede Oplysnings- og Kulturbevægelse i Løbet af Tyverne øvede en i flere Henseende frugtbar Indflydelse inden for Socialdemokratiet og Fagorganisationerne. 1923 stiftede Arbejderbevægelsens fire Hovedorganisationer, den faglige, den politiske, den kooperative og Ungdomsforbundet, en ny Hovedorganisation: »Arbejdernes Oplysningsforbund« som et Organ til Hjælp, Vejledning og Støtte for det omfattende Oplysningsarbejde, der var ved at bane sig Vej. Forbundet paatog sig Tilrettelægningen af det mangeartede Oplysningsarbejde, der kunde være Tale om i Arbejderorganisationerne, og fandt et godt Middel i Studiekredsene, hvor Folk mødte ikke for at høre Foredrag,

men for mere selvstændigt at sætte sig ind i de Emner, der behandledes. Paa den Maade øgedes Deltagernes Evne til at udtrykke sig skriftligt og mundtligt, og de kom virkelig levende i Gang med Spørgsmaal, der havde Betydning for det offentlige Liv som f. Eks. Fagbevægelsens Teori og Praksis, Bedriftsraad, Socialisering og beslægtede Emner.

Som Marxismen i 1920erne var det idémæssige Grundlag, man inden for Socialdemokratiet var tilbøjelig til at fremhæve kraftigere end før og med videre Konsekvenser, saaledes var det den økonomisk-sociale Liberalisme, der inden for Venstre og de Lag i Folket, der havde Berøring med dette Parti, mere end nogensinde blev opfattet som den eneste rigtige og holdbare Retningslinie for en Stats Styrelse og et Samfunds Indretning. Paa den Maade blev for saa vidt begge de førende politiske Retninger i Danmark snævert knyttet til internationale Bevægelser med Bund i det 19. Aarhundredes Udvikling. Socialdemokrater havde meget let ved at tage Ord som »Nationalisme« og »Chauvinisme« i deres Mund eller Pen over for Tendenser, de ikke syntes om; men det er ovenfor set, hvor naturligt det var for Venstreføreren Madsen-Mygdal at stemple med de samme Betegnelser den »aktive«, protektionistiske Handelspolitik, han ønskede at bekæmpe. Socialdemokratiet og Arbejderbevægelsen havde stadig som den udenlandske Baggrund de tilsvarende kraftige Strømninger i de store europæiske Kulturlande, fremfor alt Naboriget Tyskland; men Venstre og overhovedet de liberalt indstillede Kredse kunde til Gengæld se et Forbillede og en Forjættelse for Fremtiden i det frihandelsvenlige England med de aabne Havne for den vigtigste danske Eksport, og der gik desuden i Efterkrigstiden over det meste af Verden en Strømning af ny Tro paa gamle Frihedsideer, efter at Krigstidens økonomiske Foranstaltninger var blevet afviklet og Forsøg paa Socialisering brudt sammen.

I Danmark fik denne Frihedstro kraftigt Udtryk, da Venstre 20. Maj 1925 vedtog en stor Programudtalelse, der indlededes med disse Ord: »Paa Frihedens Grund skal Folket bygge sin Fremtid. Frihed under Ansvar er den Lov, der skal staa som Rettesnor for Folket som Helhed saa vel som for den enkelte Borger. Grundloven af 1915 har skabt et frit Folkestyre med lige Adgang for Mand og Kvinde, fattig og rig til Deltagelse i Landets Styrelse. Men den politiske Frihed vil være som en Skal uden Kærne, hvis den ikke ledsages af personlig Frihed i videst mulig Udstrækning. Vi kræver Aandsfriheden, Arbejdsfriheden, Næringsfriheden og Erhvervsfriheden sikret mod alle Forsøg paa Undertrykkelse gennem Stats- og Organisationstvang«.

Til den stærke Fremhævelse inden for Socialdemokratiet af Solidaritet og Fællesskab svarede altsaa inden for de Kredse, der sluttede sig til Venstre, og ikke mindst inden for den livskraftige Bevægelse »Venstres Ungdom«, hvorfra mange nye Venstrepolitikere blev rekruteret, den overordentlig stærke Betoning af Individualisme. Man var næsten tilbøjelig til at glemme, i hvilken Grad moderne dansk Bondekultur var bygget op paa Evnen til solidarisk og fælles Virke og afspejlede langt mere en Stands og en Samfundsklasses end enkelte Individers og Personligheders Selvhævdelse. Der havde utvivlsomt mellem dansk Bondebevægelse og Arbejderbevægelse i deres Oprindelse været noget parallelt og indbyrdes beslægtet, der imidlertid nu, da Interesserne føltes som modsatte, ikke byggede nogen Bro imellem dem. Det er betegnende, at Madsen-Mygdal, Landbrugets politiske Hovedrepræsentant i 1920erne, naar han skildrede Forudsætningerne for den store Landbrugsrevolution i Tiden efter 1880, ensidigt fremhævede Frihandelen, men ikke den for Danmark ejendommelige Fordeling af Jordbesiddelsen, saaledes som den maalbevidst var blevet fremmet og støttet ved Statsindgreb, ikke Højskolen og de folkelige Kulturbevægelser, ikke den politiske Vækkelse. Der var i den Landbostand, Madsen-Mygdal henvendte sig til, Efterkrigstidens Landbrugere, som havde oplevet saa store Omslag og Svingninger i deres økonomiske Kaar, god Sangbund for at faa netop det nationaløkonomiske Frihandelssynspunkt saa stærkt betonet. Man var gennemtrængt af Tanken om Landbrugserhvervet som det, der ude fra det store Verdensmarked førte Penge hjem til Danmark, og saa Industrien som udelukkende baaret af det Hjemmemarked, der paa denne Maade blev købedygtigt.

Den stærke, selvfølende Standsbevidsthed, der var blevet fæstnet i den besiddende Landboklasse under Andelsbevægelsens Udvikling og ved den hele heldige Kamp for at hævde Bondestandens og Landbrugets Samfundsstilling, var fastholdt i Efterkrigstiden og kunde netop nu synes en Gang imellem at vende en ret skarp Brod mod andre Samfundsklasser. Hvor fremtrædende Bønder tidligere havde talt om det »folkelige«, nævnte de maaske nu med større Interesse det »økonomiske«, og skønt Folkehøjskolerne stadig havde betydelig Tilslutning, var det dog, som om der samlede sig mere Opmærksomhed om Landbrugsskolerne; i god Overensstemmelse hermed kunde ikke længere Højskolelæreren og Folkeskolelæreren blive en saa hyppigt anvendt og typisk offentlig Tillidsmand for Landbefolkningen som tidligere; den teoretisk uddannede Landmand, Landbrugskandidaten, rykkede derimod mere i Forgrunden. Der var for saa vidt ved at ske ligesom en Rationalisering af Bondekulturen, og til Trods

Dalum Landbrugsskole.

for skarpe politiske Modsætninger var der næppe aandeligt og kulturelt en saa stor Afstand som tidligere mellem By- og Landbefolkning.

Radikalismen som politisk Bevægelse mistede trods sin Tilbagegang i 1920 ikke sit Tag i de Lag af Landbefolkningen, der tidlig havde skaffet den en væsentlig Del af dens Tilhængere, navnlig Husmændene, og den landlige Fløj af Partiet hævdede sig stærkt over for den københavnske. Engang var Edvard Brandes af Ove Rode blevet betegnet som det radikale Partis »Vimpel og Ballast«; men samme Aar, 1927, da Rode udtraadte af Folketinget, gik Brandes ud af Landstinget (Brandes døde 1931, Rode 1933), og noget »brandesiansk« Præg var ikke fremherskende hos de yngre Mænd, der efterhaanden kom til at gøre sig gældende; netop den religiøse og folkelige Grundtvigianisme, som var bærende Livsanskuelse i Husmandsbevægelsen, skulde her blive kraftigt repræsenteret. Den politiske Radikalisme kunde da mindre end før betragtes som knyttet til en særlig radikal Aandsretning, men dens Hovedorgan vedblev dog at være Hørups Blad, »Politiken«, der imidlertid, ligesom det store konservative Bladforetagende »Berlingske Tidende«, samtidig med at vinde en meget mere omfattende Læsekreds, opgav de udprægede og udæskende Standpunkter.

Et vigtigt Fænomen i Samfundsudviklingen efter 1920 var den kraftige Industrialisering af Dagspressen, især de københavnske Blade, der for at leve og svare til Tidens Krav om Nyheds- og Underholdningsstof maatte søge det bredest mulige Grundlag for Tilslutning, men derfor heller ikke kunde binde sig saa snævert til at tjene bestemte Meninger og Partiinteresser. Da Venstre i Bladet »København« søgte at opretholde et Hovedstadsorgan, som det længe havde savnet, viste det sig efter faa Aars Forløb umuligt at gennemføre dette Forsøg med et Bladforetagende, der var rent politisk bestemt.

Sin principielle og moralske Styrke søgte det radikale Parti efter 1920 nærmest ved at fremtræde som det, der vilde bygge Bro mellem politiske og sociale Modsætninger, der syntes at være blevet for skarpe, altsaa egentlig ved at indtage en moderat, mæglende Holdning, og der var i Virkeligheden Tilløb til noget lignende for det konservative Partis Vedkommende; en meget læst konservativ Pennefører, Anders Vigen, skabte gennem »Berlingske Tidende« det Slagord, at det var Konservatismens Opgave at føre en »Politik fra Midten«, men nogen rigtig klar Besked om, hvad der mentes dermed, fik man dog ikke. Dansk Radikalisme svarede ikke mindst ved sin Interesse for Opretholdelsen af smaa selvstændige Næringsdrivende og sin Sans for en kraftig Statsindgriben i økonomiske og sociale Forhold uden gennemført Planøkonomi i nogen Maade til fransk Socialradikalisme og samtidig engelsk Nyliberalisme.

Konservatismen havde ligesom Radikalismen sin Styrke og Svaghed i at have sine Vælgere meget spredt inden for forskellige Befolkningslag. Den egentlige Hovedmand for Stiftelsen af det konservative Folkeparti i 1915, Asger Karstensen, der imidlertid allerede 1920 ophørte at være aktiv konservativ Politiker, havde bevidst villet bygge paa de brede Middelstandslag i Byerne og ogsaa paa Landet, idet han ønskede et nært Samarbejde med Venstre. Hans Politik havde været yderst nøgternt betonet, en Appel til jævne næringsdrivende Borgere om at finde en Vej til fælles Varetagelse af deres almene Samfundsinteresse; men samtidig viste der sig i unge konservative Kredse og da særlig blandt Akademikere Kræfter, der mere fantasifuldt og vidtspændende vilde se det som Konservatismens Maal at overvinde alle »radikale« Tendenser i Aands- og Samfundsliv.

Der var 1917 stiftet en Bevægelse, særlig af Studenter, under Navnet »Det unge Danmark«. Dens Formaal var, siger den konservative Politiker og Præst Alfred Bindslev, der var blandt Stifterne, »at føre Nationalismens Idé frem i Pagt med en Livsopfattelse, direkte vendt mod Radikalismens Negativisme og imod den Materialisme, som Verdenskrigens isnende Atmosfære havde styrket. I Erkendelse af Kristendommen som en uundværlig Aandsmagt til Højnelse af Folkets Liv satte man som Devise Gudstanken paa sit Program og føjede hertil Folketanken og Rigstanken. I denne Treklang søgte man at sammenfatte, hvilke Idealer af Aandsliv, Folk og Rige man svor til«. Bindslev siger fremdeles om »Det unge Danmark«, der kan siges at have dannet Indledning til de følgende Tiders stærkt nationalt betonede, konservative Ungdomsbevægelse, at det er den eneste Bevægelse i Danmark, der har haft Mod til at gaa ud med en imperialistisk betonet Forkyndelse, men tilføjer, at den dog ikke som de store Lan-

des Imperialisme krævede en Politik, der for Danmark vilde være Hasardpolitik, kun en Politik, der udnyttede alle danske Rigdomskilder. Imidlertid kan hertil bemærkes, at der dog gennem denne ungdommelige Imperialisme ydedes en ikke uvæsentlig Støtte til Bestræbelsen for at inddrage sydslesvigsk Omraade under Danmark ved Genforeningen. I øvrigt ses det tydeligt, at »Det unge Danmark« og den Ungdomskonservatisme, der sluttede sig til dets Idealer, gjorde et Forsøg paa at knytte konservativ Politik sammen med ganske bestemte Kulturidealer, noget svarende til »Arbejderkulturen« inden for Socialdemokratiet. Som Tolkere af konservativ Livsanskuelse hyldedes paa een Gang Personligheder som Kritikeren *Harald Nielsen* og Digteren *Thorkild Gravlund;* den første angreb i Virkeligheden moderne socialradikal Politik ud fra gammelliberale Synspunkter, den sidstnævnte fremhævede det urgamle nationale Fællesskab, der havde bestaaet forud for Liberalismens Opløsning af nedarvede Samfundsformer.

Det var en broget Mængde af Ideer og Synspunkter, der i Tiaaret efter 1920 blev gjort gældende inden for Danmarks offentlige Liv. Men hvor skarpt saa særlig akademisk uddannede Politikere kunde være tilbøjelige til at understrege Modsætninger, uddybedes i Virkeligheden hverken kulturelt eller socialt Kløften mellem Samfundsklasser eller Samfundslag; den var mindre end før 1914, alene fordi Arbejderne nu havde hævet sig op til større Lighed med Borgerskabet, og Landet ikke længere kunde føle sig paa saa stor Afstand fra Byen. For den folkelige Aandskultur betød vel ogsaa i Danmark Radioens Fremtrængen noget vist revolutionært. Fra 1. April 1925 dreves Radiofonien i Danmark som en Statsradiofoni, og uden at det voldte uoverkommelige Gnidninger, kunde der udsendes Oplysning og Underholdning, beregnet for alle Samfundsklasser, og derfor ogsaa virkende til at føre dem tættere sammen under fælles Paavirkning.

Gennemgangen i foregaaende Kapitler af de enkelte Træk i den politiske Udvikling viser, at Landets erhvervsmæssige Tvedeling i et Agrar- og et Industrisamfund til Tider var ved at foranledige et skarpere Skel end ældre, rent socialt betonede Modsætninger. I Virkeligheden kom herigennem »det borgerlige Samarbejde« mellem Konservative og Venstre ud for en haardere Belastning, end det kunde taale; derimod var et Fællesskab trods alt om sociale Synspunkter og Interesser nok til at læge det midlertidige Brud mellem Radikale og Socialdemokrater og kunde danne Grundlag for deres forenede Overtagelse af Regeringsmagten i 1929.

7. Ministeriet Stauning-Munch. Dets Tiltræden og første Program.

I det andet Ministerium Stauning, der udnævntes 30. April 1929, blev Chefen selv Søfartsminister, de tre radikale Politikere *P. Munch, C. Th. Zahle* og *Bertel Dahlgaard* henholdsvis Udenrigsminister, Justitsminister og Indenrigsminister. Alle de øvrige Ministre var Socialdemokrater, idet Borgbjerg blev Undervisningsminister, Lauritz Rasmussen Forsvarsminister, C. N. Hauge Handelsminister, N. P. L. Dahl Kirkeminister, J. F. N. Friis-Skotte Minister for offentlige Arbejder, C. V. Bramsnæs Finansminister, K. K. Steincke Socialminister, K. M. Bording Landbrugsminister. I følgende Aar skulde der, som det nedenfor vil blive omtalt, ske flere Personskifter og Ændringer i Ministeriets Sammensætning, men ved Siden af Stauning bevarede Hovedmanden for Ministeriets radikale Fløj, P. Munch, sin Stilling som Udenrigsminister hele Perioden igennem.

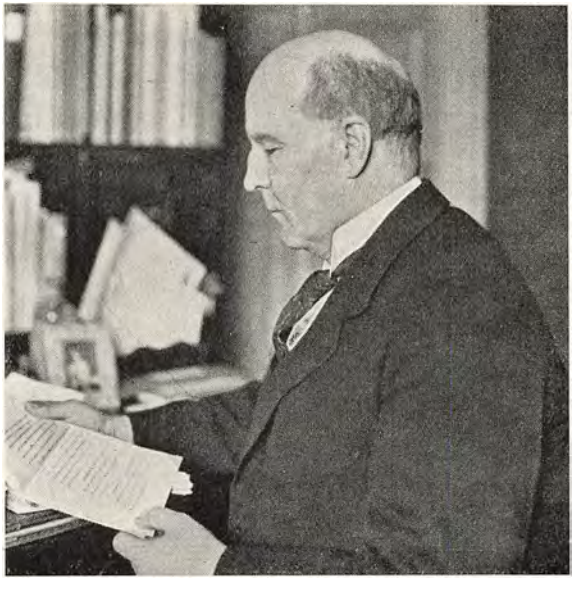

P. Munch.
Fotografi taget i Udenrigsministeriet o. 1933.

P. Munch, der er født 1870, har lige siden det radikale Partis Stiftelse i 1905 hørt til dets mest centrale Personligheder og maa opfattes som den, der oprindelig mere end nogen anden udformede dets ledende Ideer. Under sin Ungdoms Universitetsstudier til Embedseksamen med Historie som Hovedfag beskæftigede Munch, der senere tog Doktorgraden i dette Fag, sig særlig med Nationalliberalismens Tidsalder, og de radikale Ideer, han fra Begyndelsen af det 20. Aarhundrede selv forfægtede, ligger i Forlængelse af det 19. Aarhundredes liberale politiske Tanker; stærkt har Munch ogsaa, ligesom mange af de gamle Liberale, peget paa den franske Revolutions Idealer som dem, der gav Retningslinien for Folkenes moderne Udvik-

ling, og i en Lærebog i Samfundskundskab, der skyldes hans Pen, optrykker han Menneskerettighedernes Erklæring af 1789 ved Siden af den danske Grundlov af 1849. Forudsætning for Munchs radikale Livsanskuelse har som for Liberalismen i det 19. Aarhundrede været en udpræget Tro paa det sandsynlige eller sikre i en almen Udvikling, der under Udnyttelse af det stigende Herredømme over Naturen skulde føre Folkene bestandig videre frem ad de demokratiske, humanitære Baner og opad mod større Frihed og Velvære. I Sammenhæng hermed knyttede han stor Forventning til Fredssagen, men han stod dog i den Henseende langtfra alene blandt danske Politikere i Tiden nærmest før Verdenskrigen. I en Artikel ved Juletid 1913, altsaa kun et halvt Aar før Verdenskrigen, udtrykte J. C. Christensen sin stærke Tillid til de internationale fredsvenlige Bevægelser, deriblandt Socialdemokratiet, som en Borgen for, at en bestandig Fredstilstand virkelig var i Sigte, og det var altsaa ikke ud fra nogen særlig stærk Overbevisning om Krigsfare, at J. C. Christensen modsat de Radikale fastholdt Nødvendigheden af et dansk Forsvarsvæsen.

Som det radikale Partis ledende Militær- og Udenrigspolitiker fastholdt P. Munch, ogsaa efter som Forsvarsminister under Verdenskrigen loyalt at have udnyttet den Christensenske Forsvarsordning af 1909, Kravet om Begrænsning af de danske Rustninger. Han var paa dette Punkt den nærmeste Arvtager efter Hørup, skønt ved sit rolige Temperament og sin saglige Livsindstilling uhyre personligt forskellig fra denne politiserende Kunstnernatur. Hvad der skabte særlige Muligheder for Samarbejde mellem Munch og Socialdemokratiet, var hans stærke Interesse for sociale og humanitære Reformer, som han ønskede fremmet mest muligt ved Lovgivning og Statsindgriben.

Det var ganske i Munchs Aand, men ud fra Betragtninger, der paa dette Tidspunkt var helt fælles for Socialdemokrater og Radikale, naar under Valgkampen 1929 Afrustningstanken var skudt stærkt i Forgrunden inden for de to Partiers Agitation. Folketingsvalget var jo, i Kraft af dets Anledning, et udpræget Forsvarsvalg; men medens Venstre og Konservative, trods indbyrdes Uoverensstemmelse om Detailler, stod sammen i principiel Forsvarsvenlighed, havde Socialdemokrati og Radikale som sædvanlig vendt sig haardt mod den Tanke, at det skulde være muligt, ønskeligt eller nødvendigt at yde et virkeligt militært Forsvar for Danmark.

Da Statsminister Stauning 14. Maj 1929 fremlagde den nye Regerings Program i Folketinget, nævnte han som dets første Punkt, at der nu skulde søges gennemført den Afrustning, til hvilken der allerede havde været Tilslutning hos Folketingets radikal-socialdemokra-

tiske Flertal i 1926. Som andet Punkt nævnte han: »Bekæmpelsen af Arbejdsløsheden ved Modvirkning af den Krise, der endnu føles baade i Byerne og paa Landet, ved offentlige Arbejder, ved udvidet Adgang til Jord for Husmandsbrug, ved Fremme af Grundforbedringsarbejde, ved Udvikling af Fiskeriet samt ved Foranstaltninger til Fremme af Industriens Modernisering og til Oparbejdelse af nye Metoder for alle Dele af dansk Produktion«.

De socialpolitiske Metoder, der her var stillet i Udsigt, stod i skarp Modsætning til den liberalistiske »Nedskæring«, der havde været Hovedmidlet for den Madsen-Mygdalske Regering. De to Hovedformaal, den socialdemokratisk-radikale Regering lovede at forfølge, var altsaa: Afrustning og Afskaffelse af Arbejdsløsheden.

Da det jo ikke kunde ventes, at Arbejdsløsheden lige straks skulde kunne totalt bortfjernes, kom et tredie Punkt i Staunings Program til at lyde: »Tilvejebringelse af Krisehjælp for langvarigt arbejdsløse og Lettelse af Kommunernes Byrder ved Arbejdsløsheden«. Endvidere lovedes »Genopbygning« og Forenkling af den sociale Lovgivning, Ophævelse af Loven om Erhvervs- og Arbejdsfrihed, Ophævelse af visse Indskrænkninger, der 1928 blev gennemført i den kommunale Valgret (til bedre Sikring af Kravet om Skattebetaling som Betingelse), Flytning af Skattebyrden fra Arbejde og Forbrug til samfundsskabte Værdier og til Indtægt og Formue, »der er Frugten af andres Arbejde«, samt Ophævelse af Restaurationsskatten.

Naar det bebudedes, at der skulde tilstræbes »Ændringer i Valgloven og Gennemførelse af dermed sammenhængende Grundlovsændring, herunder Landstingets Opløsning«, var det jo paa Forhaand saa godt som absolut givet, at en saadan Forfatningsændring først kunde gennemføres, naar de nye Regeringspartier ogsaa havde vundet Flertallet i det Landsting, hvis Eksistens saaledes var truet.

Derimod var der lysere Udsigter for en anden Række Programpunkter: Ratifikation af forskellige Konventioner, vedtagne af den internationale Arbejdsorganisation og af Folkenes Forbund, Tilvejebringelse af en tidssvarende Straffelov, Revision af Bank-, Aktieselskabs- og Forsikringslovgivningen samt Lovgivning om Truster og Monopoler, Skolereformer, i første Række Forbedring af Læreruddannelsen. Hvad Udenrigspolitik angaar, blev det blot udtalt, at man vilde følge den Linie, der var blevet fulgt i en Række af Aar, og hvis Maal var at sikre Danmark et godt og venskabeligt Forhold til alle andre Nationer.

Det var et omfattende Reformprogram, og det kunde kaldes et baade demokratisk og radikalt Program, men derimod ikke noget socialistisk; Forklaringen herpaa var det fra socialdemokratisk Side

let at give, nemlig at Forbundet med de Radikale udelukkede enhver Tanke om egentlig Socialiseringspolitik. Det stod dog vistnok ogsaa adskillige ledende Socialdemokrater klart, at der kunde ligge en Aarsag i selve den Udvikling, der var foregaaet med deres eget Parti.

Da den socialdemokratiske Veteran Hans Nielsen som sit Partis Ordfører bød den nye Regering Velkommen i Folketinget, kunde han med berettiget Stolthed pege paa den mægtige Fremgang, Socialdemokratiet havde haft gennem Aarene: »I 1879, da vi første Gang deltog i Valgene, mønstrede vi 767 Stemmer, i 1895, næsten 20 Aar efter, mønstrede vi 24 000 Stemmer, i 1901 43 000, i 1909 93 000, i 1920 389 000 og nu denne Gang 593 000 Stemmer. Ingen kan nægte, at det er en kolossal Fremgang, det socialdemokratiske Parti har haft i Danmark. Det er en meget stor Del af den danske Befolkning, næsten 42 pCt. af de afgivne Stemmer, som nu stemmer paa vort Parti. Dette vidner jo om, at det socialdemokratiske Parti er et i Befolkningen rodfæstet Parti, og at det er blevet et virkeligt Folkeparti«.

At Socialdemokratiet ikke mere var eller følte sig som udelukkende Arbejderparti, fik nødvendigvis Følger for den praktiske Politik, som det blev muligt for Partiet at gennemføre, og ved Siden af Forbundet med de Radikale betingede dette en Bevægelse bort fra de rene »marxistiske« Begreber, som den mere teoretiske Fløj af Partiet gennem Tyverne havde lagt Vægt paa at fremhæve og udbrede blandt dets Ungdom.

8. Juridiske Reformer.

Et af de Programpunkter, det først lykkedes Ministeriet Stauning-Munch at faa gennemført, var en Reform af Straffelovgivningen.

Hidtil gjaldt Straffeloven af 10. Februar 1866, der var formet i Tilknytning til Love fra Stænderforsamlingernes Tid og derfor var indirekte paavirket af den store Jurist A. S. Ørsteds Syn paa Forbrydelser og Straf. Denne Straffelovs moderne Kritikere ankede over, at den stod paa et for gammeldags stift Standpunkt, tog den enkelte Forbrydelse som et rent isoleret Fænomen og vurderede den ud fra en formentlig »gengældende Retfærdighed«, idet der alt efter Arten af den Handling, der var begaaet, i større eller mindre Maal blev anvendt forskellige Former for Straf: Livsstraf, Strafarbejde i enten Tugthus eller Forbedringshus, Fængsel paa Vand og Brød (efterhaanden bortfaldet i Praksis), paa sædvanlig Fangekost eller endelig blot som »simpelt Fængsel«. Man tog, naar en Straf skulde idømmes, ikke Hensyn til Forbryderens Person, men blot til hans Forbrydelses Ka-

rakter, og Hovedsynspunktet var, at naar enhver Lovovertrædelse fik sin passende tilmaalte Straf, opnaaede man det, der ansaas for det væsentligste Formaal med Strafforfølgelsen: nemlig at afskrække Folk fra at begaa saadanne Handlinger; den »Pris«, der maatte betales derfor, blev jo altsaa fremholdt til Advarsel for alle dem, der kunde lade sig friste.

Selv om det for saa vidt med Rette har kunnet siges, at denne Straffemetode ikke tog det individuelle Hensyn at se enhver begaaet Forbrydelse som Udslag af Gerningsmandens Karakter, tør det vist ikke nægtes, at vi dog møder det 19. Aarhundredes individualistiske Tankegang i den. Der var skabt et rent, klart, let overskueligt Forhold mellem det enkelte Individ og Statsmagten, ogsaa hvor der var Tale om Lovovertrædelser; den, der forsyndede sig mod en Lovparagraf, paadrog sig derved en »Skyld«, som han havde at svare til over for Samfundet ved at »lide« en Straf, men derudover følte Retsvæsenet sig hverken berettiget eller forpligtet til at beskæftige sig med ham. Der blev i de enkelte Tilfælde ikke Tale om at undersøge Straffens sandsynlige Virkninger eller om at udsætte nogen Person, der kunde betragtes som tilregnelig, for anden Behandling end den faste lovbestemte i det foreliggende Tilfælde; heri laa en vis Sikkerhed for de Borgere, der kom inden for Lovens Rækkevidde, men der blev samtidig noget vist mekanisk over Systemet.

»Den moderne kriminalistiske Skole«, en Bevægelse for tidssvarende Straffemetoder, der herhjemme fik en Fører i den juridiske Professor Carl Torp og fra det 20. Aarhundredes Begyndelse gjorde sig stærkt gældende, ønskede en mere bøjelig Ordning og lod sig derved lede af Synsmaader, der var væsensbeslægtede med dem, som har præget den nyeste Tids Forsorgspolitik. Man vilde ikke nøjes med at konstatere en begaaet Forbrydelses Art og Omfang, man vilde finde dens Tilknytning til Forbryderens personlige Ejendommeligheder og ogsaa dens sociale Aarsager; ud derfra skulde saa Lovovertræderens Behandling i det enkelte Tilfælde indrettes, idet der saa meget mere skulde kunne tages Hensyn til Straffens opdragende Virkning, men ganske vist ogsaa til en fremtidig Uskadeliggørelse, hvor man mente at staa over for særlig forhærdede eller uhelbredeligt farlige Personer. Ifølge den moderne Straffeteori blev der Tale snart om større Mildhed, snart om større Strenghed — i hvert Fald mere vidtgaaende Indgreb i Menneskers Frihed — end efter den ældre, og stod man paa denne Maade rede til at vise meget større Omsorg for Enkeltpersonerne, kunde disse paa den anden Side i visse Tilfælde risikere at blive underkastet den offentlige Myndighed i en Udstrækning, der gik langt ud over, hvad der efter liberal Opfattelse i tidligere Tid

vilde være blevet anset for rimeligt. Det sociale Hensyn blev her det helt overskyggende.

Allerede ved et almindeligt Straffelovstillæg af 1. April 1905 var der taget Hensyn til de nye kriminalistiske Anskuelser, saaledes ved Indførelse af betingede Straffedomme, hvorved det navnlig blev muligt at fritage unge Mennesker, der første Gang havde forbrudt sig, for Afsoning af en Straf, der maaske blot vilde tjene til at drive dem videre ad samme Bane, og i Stedet at anvende hensigtsmæssige Opdragelsesmetoder. Justitsminister Steincke gennemførte tyve Aar senere, 11. April 1925, en Lov, den saakaldte »Interneringslov«, der i lige saa god Overensstemmelse med de moderne Strafferetsideer udvidede Muligheden for Frihedsberøvelse, nemlig ved Anvendelse af Sikkerhedsforanstaltninger mod visse abnorme Personer, der ved deres Tilbøjeligheder kunde befrygtes at ville udsætte Retssikkerheden for Fare.

Med de mindre Reformer var dog Kravene om en ny Straffelovgivning ikke tilfredsstillet; det skete først ved den borgerlige Straffelov af 15. April 1930, der traadte i Kraft 1. Januar 1933. I vidt Omfang blev der her truffet særlige Foranstaltninger over for ganske unge Forbrydere, foruden at Aldersgrænsen for Idømmelse af Straf overhovedet, »den kriminelle Lavalder«, blev hævet fra 14 til 15 Aar (oprindelig havde den efter Straffeloven af 1866 været kun 10 Aar). For Personer mellem 15 og 21 Aar indførtes det saakaldte »Ungdomsfængsel«, hvor Hovedvægten blev lagt paa Opdragelse og Uddannelse, og desuden udvidedes Anvendelsen af betingede Domme. I det hele foregik en Mildnelse af Straffemidlerne, og Dødsstraffen afskaffedes, hvorom der i øvrigt stod en vis Strid, skønt det var lange Tider siden, at den Straf af Halshugning, der bestod paa Papiret ifølge den gamle Straffelov, virkelig var blevet anvendt. Mange, særlig inden for Folkets brede Lag, fandt det dog for risikabelt, at Statsmagten ikke skulde forbeholde sig Ret til ved særlig grove Mordhandlinger at kræve Liv betalt med Liv, og dette gav Anledning til en vis Protestbevægelse mod den nye Lovs Bestemmelser, hvilket dog ikke kunde føre til noget.

Paa andre Punkter øgede den nye Straffelov det offentliges Myndighed til at skyde Hensynet til det enkelte Individ til Side for Samfundets Beskyttelse gennem videre Udvikling af Metoden til Indespærring og Uskadeliggørelse af Personer, der ikke syntes paavirkelige af Straf. Strengest blev den saakaldte »Sikkerhedsforvaring«, der betyder, at Personer, der skønnes særlig farlige for Retssikkerheden, kan berøves deres Frihed for helt ubestemt Tid, saaledes at det bliver overladt til et »Fængselsnævn« at afgøre, naar Løsladelse

Søbysøgaard.
Fynsk Herregaard, hvis Jorder udstykkedes, medens Hovedbygningen 1930 indrettedes til Ungdomsfængsel.

skal finde Sted. Den nye Ordning har ved at rumme en saadan Bestemmelse sat Hensynet til det almene Vel meget stærkt i Forgrunden.

Ved de Metoder for Straffeforfølgning, der gælder ifølge Retsplejeloven af 1916, som traadte i Kraft 1920, var til Gengæld vidtgaaende Foranstaltninger truffet for at sikre enhver mod at blive dømt, uden at der var skaffet fuldt Bevis for hans Skyld. Tidligere var det Dommeren, der paa egen Haand gennemførte Undersøgelsen mod en mistænkt; nu blev det en særlig Anklagemyndighed (repræsenteret ved Politiet), der skulde samle det Bevismateriale, der kunde underbygge en Anklage og Straffedom, og der beskikkedes for enhver sigtet en Forsvarer til at varetage og tale hans Sag; Dommerens Opgave blev at være den over alle Parter staaende upartiske Myndighed, og at ingen Dommer mere skulde være Politimester tillige, betød en Opfyldelse af Grundlovens Bud om Adskillelse af Forvaltning og Retsvæsen, ligesom andre Løfteparagraffer var opfyldt ved Indførelse af Offentlighed og Mundtlighed samt — i større Straffesager og ved politiske Lovovertrædelser — af Nævningesystemet.

Tanken om disse Reformer var blevet udformet i Midten af det 19. Aarhundrede ud fra en Mistro over for det gamle enevældige System, men skulde saaledes først blive ført ud i Livet efter Verdenskrigen, og det var ikke mærkeligt, at det kunde have sin Vanskelighed at finde den rigtige Tilpasning til de meget forandrede Tidsforhold; ikke mindst

har Nævningerne, hvis Opgave det udelukkende er at udtale sig om tiltaltes Skyld, og som i den Henseende (særlig i Sager om Afbrydelse af Svangerskab) undertiden har skønnet meget frit, været Genstand for Kritik. Den fuldstændige Offentlighed ved Retssagers Behandling virkede ikke sjældent som en Slags moderne Gabestok ikke blot for de sigtede og tiltalte, men for dem, der var indkaldt som Vidner. Der er i den Anledning efterhaanden blevet foretaget visse Ændringer i Pligten til absolut Offentlighed. Den Ordning, at Lægfolk skulde deltage i Udøvelse af Domsmagten, kunde naturligvis ikke opgives under de raadende demokratiske Forhold, og der skete i 1936 en betydningsfuld Udvidelse, idet der efter flere fremmede Landes Forbillede blev indført »Domsmænd« ved Siden af de juridiske Dommere i mindre Straffesager.

At skabe de Retsregler, der paa mest hensigtsmæssig Maade beskytter Samfundet mod Lovovertrædelser, har heller ikke i Nutidens danske Samfund kunnet siges at være nogen let Opgave. Det viste sig f. Eks. efterhaanden, at en Regel i Straffeloven af 1930 om, at der i Dommene over mere alvorlige Forbrydelser skulde indføjes en Frakendelse for et vist Tidsrum af borgerlige Rettigheder, virkede alt for haardt, skønt det oprindelig var blevet set som et Fremskridt, at saadanne Rettigheder ikke som tidligere skulde anses umiddelbart tabt som Følge af den konstaterede »vanærende« Handling og for ubestemt Tid »indtil Æresoprejsning«. Den, der ikke havde sine »borgerlige Rettigheder«, blev nemlig stadig mere udelukket fra at søge Næring ved nogen Slags selvstændigt Erhverv, og Frakendelsen kunde næsten virke som en Udstødelse af Samfundet, hvad der maatte føles særlig urimeligt, naar Dommen var betinget og altsaa paa en særlig Maade skulde redde den enkelte for Samfundet. En human Betragtning drev da 1939 Rigsdagen til at vedtage en Ændring, hvorefter en saadan almindelig Fradømmelse af en Borgers naturlige Rettigheder ikke mere skulde kunne finde Sted.

9. Det politiske Liv under Indflydelse af økonomisk Krise og udenlandske Begivenheder 1929—1933.

Foruden Straffeloven gennemførtes i 1930 visse andre Reformer, der til Dels var bebudet i det nye Ministeriums Program, saaledes Ophævelse af den 1922 indførte Restaurationsskat (de »10 pCt. til Neergaard«) og dens delvise Kompensation med en Afgift paa Omsætningen af stærke Drikke og en Forhøjelse af Spiritusbeskatningen,

Elektrificering af Københavns Nærtrafik (som Venstre, det mest ukøbenhavnske af Partierne, stemte imod), særlige Vejarbejder, Love om Aktieselskaber, Banker og Fondsbørs, Love om det kgl. Teater og om en Udvidelse af Folkeskolens Læreruddannelse (smlg. S. 238 ff.).

Ministeriet havde imidlertid straks søgt at faa gennemført et Reformværk af meget mere omfattende Karakter og navnlig ogsaa Forslag, der i højere Grad gav Udtryk for de to regerende Partiers hele politiske Retning. Imidlertid stødte saadanne Forslag paa Modstand i Landstinget, hvad der ikke kunde komme overraskende. Over Landstingets Flertal raadede jo endnu Venstre og de Konservative, og disse Partier var naturligvis ikke imod Reformpolitik overhovedet, men tænkte sig den i flere Henseender gennemført i helt anden Aand end Regeringen. Betegnende for Modsætningen er det, at Landstinget direkte standsede Forslag om Ophævelse af Loven om Værn for Erhvervs- og Arbejdsfrihed (»Tugthusloven«, som den kaldtes i socialdemokratisk Sprogbrug, smlg. S. 200), om Ophævelse af Formueskattelettelserne af 1927 og om ekstraordinær Hjælp til arbejdsløse. Det var de mere liberalistiske Ideer, der her blev vendt mod de mere socialistiske.

Medens Regeringen og dens Tilhængere, som antydet, paa Forhaand har været klare over, at der var en saadan Modstand fra Landstingets Side at regne med, kom det sikkert uventet, at den planlagte Reformpolitik skulde støde paa en i det lange Løb meget væsentlig Hindring i de økonomiske Forholds Udvikling.

Det bliver i et andet Afsnit (S. 288 ff. og 334) skildret, hvorledes der fra 1929, netop samme Aar, som Ministeriet Stauning-Munch tiltraadte, med Amerika som Udgangspunkt bredte sig en alvorlig økonomisk Krise med Prisfald og »Depression« ud over Verden. I sidste Halvdel af 1930 mærkedes Krisen allerede meget stærkt af det danske Landbrug, og der lød fra dettes Side stærke Klager; men om den meget optimistiske Bedømmelse, Regeringen endnu lagde for Dagen over for Forholdene, vidner en Udtalelse, Statsminister Stauning fremsatte ved Rigsdagens Aabning 7. Oktober 1930. »Det maa«, sagde han, »med stor Tilfredshed bemærkes, at den Forværrelse af de økonomiske Forhold, der er indtraadt forskellige Steder, ikke i samme Grad har ramt Danmark. Men trods de betydelige Arbejder, der er iværksat, og trods den Støtte, der er ydet — særlig til Eksportvirksomhed —, er Arbejdsløsheden dog stadig større end under normale Forhold. Man maa derfor fortsætte Bestræbelserne for at fremme dansk Produktion...«. Imidlertid rummede Talen ogsaa følgende Bemærkning: »Der er meget, som tyder paa, at Kriserne ude i Verden ogsaa kan komme til at berøre vort Land, og jeg paakalder derfor

den Samarbejdets Aand og Gerning, som kan mildne og lette Befolkningens Gang gennem Tidens Uro og Forviklinger«. Stauning paadrog sig endnu i det følgende Foraar temmelig skarpe Angreb, fordi han ved en Lejlighed udtalte sig i den Retning, at nu var der nok nogle Landmænd, som syntes, de fik for lidt for deres Varer, men det samme var tidligere hændet nogle Skræddere og Skomagere.

1931 samledes Rigsdagen allerede 24. September, hvad der var et Udtryk for, at de Opgaver, der ventede den, ansaas for meget presserende. Det var lige efter, at Englands Bank havde suspenderet Guldindløseligheden for Sterling, og hermed rejstes ogsaa et meget alvorligt Problem for Danmark, ligesom Spørgsmaalet om Hjælpeforanstaltninger til det nu katastrofalt ramte Landbrug trængte sig tvingende paa. I sin Aabningstale erklærede Statsministeren det for »en Selvfølge«, at Vanskelighederne for det eksporterende Landbrug kunde skabe alvorlige Følger for det danske Samfund, og at det var denne Side af Krisen, der foreløbig havde paakaldt størst Opmærksomhed. Og han udtalte: »Der er ikke Tvivl om, at vi sammen med andre Lande skal igennem en særdeles alvorlig og vanskelig Tid, hvilket de seneste Begivenheder synes at understrege, men hvis der er Vilje til Sammenhold, kan Forholdene sikkert lettes for Befolkningen og nye Tider imødeses med Fortrøstning«.

Det blev Arbejderføreren Staunings Lod saaledes atter og atter og paa stadig mere alvorlig Baggrund at skulle appellere til det nationale Sammenhold mellem alle Samfundsklasser.

Politik og Lovgivning kom i Løbet af 1931 efterhaanden alt overvejende til at dreje sig om Krisespørgsmaalene, og det kunde i et historisk Tilbageblik over de danske Forhold i dette Aar med god Grund fastslaas: »Politikken staar ved Aarets Afslutning afgjort i Krisens og Valutavanskelighedernes Tegn«. Og dette »Tegn« blev ogsaa bestemmende for Forholdene i det følgende Aar.

Der var i 1931 ved Forlig mellem Regering og de Konservative paa Trods af Venstres Modstand blevet gennemført nogle direkte Støtteforanstaltninger for Landbruget, og med Tilslutning fra baade Venstre og Konservative var vedtaget en Lov til Værn for dansk Valuta; det var den, der førtes videre i den »Valutacentral«, der gennemførtes i Begyndelsen af 1932, men snart skulde blive Genstand for Angreb fra Oppositionens Side, især dog fra Venstre og i Landstinget, hvor man mente, at Ordningen blev udnyttet til en alt for vidtgaaende Industribeskyttelse paa Landbrugets Bekostning. Venstre fastholdt under Madsen-Mygdals Førerskab nu som i sine Regeringsperioder efter 1920, at den eneste rette Krisepolitik var en »Tilpasning« til de ændrede Vilkaar og ikke Forsøg paa at

undgaa deres Virkning ved »kunstige« Ordninger. I store Dele af Befolkningen virkede Talen herom alt for skræmmende, medens de økonomiske Trængsler og den mægtige Arbejdsløshed ikke hindrede, at et Flertal af Befolkningen kunde bevare Tilliden til Ministeriet Stauning.

Et Landstingsvalg i September 1932 var helt præget af Valutaspørgsmaalet. Socialdemokratiet havde kraftig Fremgang, men kun de Konservative, der havde en mindre Fremgang, vandt et Mandat, som tabtes af de Radikale, og der var derefter i Landstinget 27 Socialdemokrater, 28 af Venstre, 13 Konservative og 7 Radikale, 1 Løsgænger (fra Færøerne). Oppositionen bevarede altsaa et solidt Flertal.

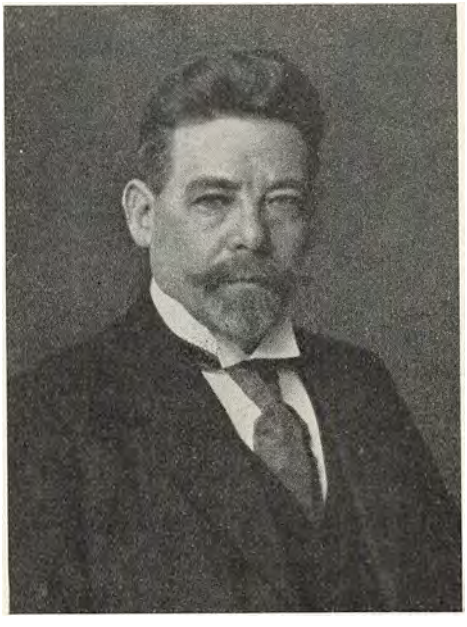

H. P. Hansen.
Fotografi fra ca. 1930.

Da et Forslag til forlænget Valutaordning i Oktober stødte paa Landstingets Modstand, opløste Regeringen Folketinget, og der fulgte nu et Folketingsvalg, hvor Venstre kaldte kraftigt til Kamp mod Regeringen i Erhvervsfrihedens Navn og undsagde det »Diktatur«, som udøvedes gennem Valutacentralen. Valget fandt Sted 16. November 1932. Socialdemokraterne fik 660 839 Stemmer og 62 Mandater, Venstre 381 862 og 38, de Konservative 239 531 og 27, de Radikale 145 221 og 14, Retsforbundet 41 232 og 4, Kommunisterne 17 119 og 2, Slesvigske Parti (Tyskerne) 9868 og 1 Mandat (hertil kom en Venstremand, der senere genvalgtes for Færøerne). Socialdemokraterne vandt 1 Mandat, de Radikale tabte 2, Venstre tabte 5, de Konservative vandt 3, Retsforbundet 1, og Kommunisterne blev for første Gang repræsenteret, hvilket af mange blev anset for mere epokegørende, end det skulde vise sig i Virkeligheden at være.

Ved dette Valg udtraadte af Folketinget N. Neergaard, der var blevet valgt første Gang 1887 og bestandig havde været Medlem siden 1892, ligeledes hans veltjente Partifælle og tidligere Ministerkollega Slebsager. I Regeringen skete der den Forandring, at L. Ras-

»Det er os.«
Paa et hemmeligt Bankesignal aabnedes Porten i Kanslergade.
»Blæksprutten« 1933.

mussen i December afløstes som Forsvarsminister af tidligere Folketingsformand *H. P. Hansen*, der dog allerede i Maj 1933 blev Finansminister efter C. V. Bramsnæs, der blev Nationalbankdirektør, medens Stauning nu for en Periode selv blev Forsvarsminister (»Søfart og Fiskeri« overgik til Handelsministeriet).

Venstre tog straks Konsekvensen af Valgresultatet ved at søge et praktisk Samarbejde med Regeringen paa de politiske Vilkaar, der nu engang bød sig. Partiet gik med til Valutaforliget i December 1932, og derefter lykkedes det Venstres behændige Forhandler Dr. Krag i Føling med Socialdemokraten N. Fisker at tilvejebringe »Kanslergadeforliget« af 30. Januar 1933 (opkaldt efter Staunings Bopæl), hvorved der udenom de Konservative banedes Vej for en omfattende Lovgivning til Hjælp for baade Arbejdere og Bønder. Denne Lovgivning, hvortil der i øvrigt knyttede sig en Reform af ikke-økonomisk Karakter (om Afskaffelse af det gejstlige Tilsyn i Folkeskolen), skildres i Afsnittet om det økonomiske Liv (S. 275 ff. og 341 ff.). Hovedresultatet var, at Landbruget fik forskellige »Ordninger« til Højnelse af sine Priser, medens Arbejderklassen fik Socialreformen og andet.

1933 blev da et mærkeligt Aar i dansk politisk Udvikling, ikke fordi

Venstre efter et Valgnederlag gik paa Forlig med Socialdemokratiet, men fordi Forligets Frugter blev Indførelse i Danmark af et omfattende planøkonomisk System med Baggrund i de meget svære Vilkaar, der var blevet for den danske Landbrugseksport, de Vilkaar, det nu var nødvendigt at sikre gennem direkte Aftale med Hovedaftagerne England og Tyskland (se S. 293 ff., 297 ff.).

Aaret 1933 fastslog i Virkeligheden for de to største politiske Retninger i Danmark, Venstre og Socialdemokratiet, at de internationale Ideer og Bevægelser, de begge hver for sig i ret udpræget Grad havde bygget og troet paa, ikke mere havde den Styrke og Gyldighed ude i Verden, man havde regnet med. Venstre havde i sin Agitation for Frihandel og Frikonkurrence ligesom tidligere i sin Kamp for Parlamentarismen peget paa England som det store Forbillede, og nu var ret pludselig den engelske økonomiske Liberalisme i Forhold til Lande uden for Imperiet blevet afløst af maalbevidst Protektionisme. Imidlertid var Venstre dog ikke paa samme Maade som Socialdemokratiet »internationalt« af Livsanskuelse, og det var egentlig først under Madsen-Mygdals Ledelse i Efterkrigstiden, at Tilslutningen til en økonomisk-liberal Verdensbevægelse var blevet fremhævet stærkere end demokratiske Idealer med dansk Betoning. Det danske Socialdemokrati følte sig derimod fra selve sin Oprindelse som Led i den internationale marxistiske Arbejderbevægelse, og ganske særlig havde det altid haft nær Forbindelse med Partifællerne i Tyskland, der overhovedet kunde siges at være den marxistiske Socialismes egentlige Moderland. Som tidligere berørt havde der netop efter Verdenskrigen i visse Henseender været en særlig Tilbøjelighed til at fremhæve denne Sammenhæng, og det føltes derfor i danske socialdemokratiske Kredse som katastrofalt, da der ved Nationalsocialismens Magterobring i 1933 opstod et helt nyt Tyskland, hvor baade den socialdemokratiske og den kommunistiske Marxisme blev fuldstændig sat ud af Spillet. Det blev ikke straks fra de forskellige Sider i Danmark erkendt, hvorledes denne Omvæltning i Tyskland gik lige saa haardt ud over al Liberalisme og derved ogsaa Konservatisme i gammeldags Forstand som over de gamle socialistiske Retninger. Lige saa lidt var der tilstrækkeligt Blik for Nationalsocialismens dybe Sammenhæng med de særlige tyske Forhold i Fortid og Nutid.

Det tyske Socialdemokratis Nederlag kom i sin øjeblikkelige Indflydelse paa danske Forhold til at danne Baggrund for en vis Styrkelse af Socialdemokratiet i Danmark. Det blev straks efter Valget 1932 ventet, at de to Kommunister, der nu var sat ind i Folketinget, skulde komme til at volde Socialdemokratiet store Vanskeligheder

ved at genoptage de agitatoriske Metoder og Slagord, der var anvendt af dette Parti selv i tidligere Tid, og saaledes faa en lignende Betydning som i sin Tid de Radikale over for Venstre; men det fælles Skibbrud for Socialdemokrater og Kommunister i Tyskland svækkede denne Mulighed; der kunde med Virkning henvises til Arbejderbevægelsens Splittelse som det, der i Tyskland havde beredt Vejen for den fælles Modstander, og altsaa advares mod en tilsvarende Splittelse i Danmark. Socialdemokratiet vandt herved en agitatorisk Fordel, der blev af megen Betydning.

Efterhaanden blev det ogsaa klart, at Magthaverskiftet i Tyskland ikke betød noget Brud med statssocialistiske Metoder, men tværtimod førte til en meget kraftigere Statsindgriben i mange Forhold. Socialdemokratiet i Danmark og dets Forbundsfæller kunde for saa vidt stadig føle, at deres Politik var i Tidens Aand, men det blev uundgaaeligt, at den Katastrofe, der havde fundet Sted for Socialismen som international Bevægelse, førte Partiet i Danmark til stærkere end før at fremhæve sin Samhørighed med den danske Nation — til at søge en fremtidig Udvikling som dansk Socialisme.

Hvad der indtil 1933 havde hindret Ministeriet i at gennemføre sine Afrustningsbestræbelser, var Landstinget, men Venstre gik dog, trods de Konservatives Protest, 1932 med til en Ordning, hvorved der opnaaedes en Besparelse paa 6 Mill. Kroner, og fra 1933 indtraf saa det Omslag, der medførte, at det blev opgivet at føre disse Bestræbelser videre.

Med den faktiske Nyorientering, der ligeledes om end paa anden Maade fandt Sted i Partiet Venstres Politik, stemte det godt, at den stærkeste Forkæmper for ubetinget Liberalisme, Madsen-Mygdal, i August Maaned 1933 udtraadte af Folketinget. Ingen anden Enkeltmand havde i samme Grad som han ved sin Person paavirket de danske politiske Forholds Udvikling efter Verdenskrigen. Hans Afløser som Venstres Formand paa Rigsdagen blev Dr. Krag, der var langt mere udpræget Parlamentariker, mindre bunden til Principper, mere opsat paa at naa frem til praktiske Resultater.

10. Det politiske Liv efter 1933 og indtil Landstingsvalget 1936.

Trods alle de trufne Ordninger og Kriseforanstaltninger, der ikke havde løst Krisens Vanskeligheder, vedblev det at være de rent økonomiske Interessemodsætninger, der virkede skillende i politisk Hen-

seende, og netop de nye »Ordninger«, der jo ret beset alle gik ud paa at flytte økonomiske Fordele over fra det ene til det andet Befolkningslag, virkede yderligere i denne Retning. Det kunde dog ikke saa let i fuld Udstrækning blive Erhverv, der stod mod Erhverv, alene fordi inden for Landbruget Husmændene ikke følte deres Interesser helt sammenfaldende med de større Landmænds. Ikke alene følte de sig mere interesserede i Gældsnedskrivning og Rentenedsættelse end i Prisforhøjelser, men de høstede en særlig Fordel af Svineordningen (»Svinekortene«; sml. S. 345—46), en Fordel af meget væsentlig Betydning for deres Driftsform.

»Landbrugernes Sammenslutning« »L. S.« var en ny, meget fremtrædende og stærkt omtalt Bevægelse inden for Landbruget, men navnlig inden for det større Landbrug, direkte fremkaldt af Kriseforholdene og derved svarende til Halvfemsernes Agrarbevægelse. Den brød for saa vidt helt med Venstres liberalistiske Anskuelser, som den krævede alle Midler, uanset af hvad Art, sat ind paa at redde Landbrugets Stilling og egentlig nærmest opfattede sig som en Fagforening, der skulde varetage Landbrugets økonomiske Interesser over for Statsmagten og de andre Samfundsklasser. Et ejendommeligt Udtryk fandt den Misfornøjelse, Landbrugskrisen opvakte, i Bevægelsen »Jord, Kapital, Arbejde« »J. A. K.«, der krævede »Rentes laveriet« ophævet og opbyggede et helt System, hvorefter dette skulde kunne naas. Noget praktisk gennemførligt vilde de fleste ikke se heri, men det er betegnende, at store Kredse af Landbefolkningen under Krisens Indflydelse gjorde en saa skarp Vending fra »liberalistisk« Tankegang over i en udpræget »antikapitalistisk«.

Venstre som Parti vedblev dog ogsaa efter det store Forlig principielt at hylde de økonomiske Frihedstanker, hvad der ikke kunde undgaa at skabe en lidt svækkende Modsætning mellem Teori og Praksis i Partiets Politik. Skarpt vendte det sig særlig mod den Importregulering, der skete gennem Valutakontoret, en Regulering, som efter dets Opfattelse kun tjente til at fordyre Varerne og vanskeliggøre Landbrugets Stilling. Kun ved Tilslutning fra de Konservative forlængedes i 1934 Valutaordningen. Medens der altsaa under Tredivernes Krise ligesom under Tyvernes fremtraadte en kraftig økonomisk Modsætning mellem Eksporterhvervene og de for Hjemmemarkedet producerende, nemlig særlig mellem Landbrug og Industri, blev der den Forskel i de partipolitiske Forhold, at det konservative Folkeparti, nu uden væsentlige Hemninger fra »et borgerligt Samarbejde«, som en Slags Organ for de industrielle Arbejdsgivere fandt sammen med Socialdemokratiet, der repræsenterede de industrielle Arbejdere. Mere og mere fæstnede sig ogsaa i »højere« Lag af By-

15*

befolkningen den Opfattelse, at et socialdemokratisk Arbejderstyre som Staunings uden egentlig socialiserende Tendenser vilde være at foretrække for et agrarisk Styre baade set ud fra Byernes praktiske Interesser og fra Hensynet til, hvad der idémæssigt og praktisk kunde siges at være tidssvarende Politik.

Det svækkede ikke Regeringens Stilling, at den socialdemokratiske Hovedbestyrelse i Maj Maaned 1934 udsendte en Erklæring om, at »der ikke var tilstrækkelig Basis for Afrustning for Tiden«; samtidig udtaltes det, at der dog ikke for Danmark var tilstrækkelig Anledning til at arbejde for en Forøgelse af Rustningerne. Alligevel mindede Erklæringen jo om den, J. C. Christensen havde afgivet ved sin Tiltræden som Statsminister i 1905 (smlg. Bd. V S. 415 f.) om sin svigtende Tro paa det mulige i en Indskrænkning af de militære Udgifter. Det betalte sig imidlertid nu bedre for Socialdemokratiet at skifte Standpunkt end for Venstre dengang, og det blev af Modstanderne hilst med Anerkendelse, at Socialdemokratiet nu var — som man mente — gaaet over til et positivt forsvarsvenligt Standpunkt, medens de Radikales Stilling i denne Sag blev betragtet som i det væsentlige uændret.

Hvad der i alle de betydende Retninger var Enighed om, var her i Landet at beskytte saa vidt muligt den tilvante indre Fred og Ro, som kunde synes at blive truet af visse Bevægelser, der mente at efterligne sejrende Retninger i andre Lande ved at anvende voldsomme, halvmilitære Metoder i den politiske Kamp. Ogsaa i den socialdemokratiske Ungdomsorganisation — D. S. U. — og i den konservative — K. U. — var der en vis Tilbøjelighed til at lade Medlemmerne optræde korpsvis og ligesom være rede til at sætte Magt bag deres Føreres Ord. Særlig ængstelig var man dog for, at der i Nordslesvig skulde ske en uheldig Skærpelse af de nationale Modsætninger ved Dannelse af politisk-militære Korps efter tysk nationalsocialistisk Forbillede.

I April 1934 vedtog Rigsdagen de saakaldte »Urolove«, der forbød Korps, som ved ulovlig Magtanvendelse tilsigtede at øve Indflydelse paa offentlige Forhold, og skærpede Bestemmelserne om Handel med samt Tilvirkning af Vaaben. Meningen med disse Love var at forhindre Ubesindigheder og uheldige Former for politisk Kamp, ganske særlig i Sønderjylland. Allerede i April 1933 var der indført Forbud mod at bære Uniform, et Forbud, der senere er blevet forlænget; i April 1934 foretoges den Ændring, at Børn under 16 Aar, der var Medlemmer af Idrætsforeninger og lignende Sammenslutninger, fik Adgang til at bære den for den paagældende Sammenslutning fast-

satte Beklædning, medens 1933-Loven satte Aldersgrænsen ved det 14de Aar.

Der laa maaske nogen overdreven Frygt bag alle disse Bestemmelser, men meget naturligt var det dog, at man vilde skabe et Værn for det, der var en saa væsentlig Side af den danske politiske Kultur: den absolutte Opretholdelse af lovlig Orden under alle Meningskampe og Brydninger. Det kunde i Danmarks politiske Liv, under Partiernes Kamp om Vælgertilslutning, gaa livligt og bevæget til; men den typiske og mest ejendommelige Form for dansk Folkemøde var dog det Vælgermøde, hvor i Tiden før hvert Valg og ogsaa i mellemliggende Perioder Repræsentanterne for de forskellige Partier mødtes med hverandre for at forelægge deres Standpunkter for en fælles Tilhørerkreds. Denne Form for politisk Agitation forudsatte en Vilje til at høre andres Meninger, en vis Grad af Fredelighed og Fordragelighed, og den kunde ikke opretholdes, hvis det først blev Skik at bruge Knytnæver eller Vaaben som Argumenter i den politiske Diskussion.

Den »Uro«, som skabtes ved de indre økonomiske Forhold og en vis politisk Paavirkning udefra, var heldigvis aldeles overvejende af rent fredelig Natur, tilpasset efter den nedarvede politiske Skik i Danmark, og Partivæsenet vedblev at være forankret paa det samme Grundlag som hidtil. L. S. skabte dog nogen Vanskelighed for Venstre, og i April 1934 udtraadte tre Medlemmer af Venstres Folketingsgruppe og dannede en særlig L. S.-Gruppe, der senere skulde fremtræde som et nyt Parti: Det frie Folkeparti (fra 1939 Bondepartiet).

Da Venstre og Konservative i Efteraaret 1935 gennem Landstinget vilde sætte Bom for en Fortsættelse af den gældende Valutaordning, opløstes Folketinget, og det kom til et nyt »Valutavalg«. I sin Agitation forud for Valget fastholdt Venstre sit principielt liberalistiske Standpunkt ved at erklære sig skarpt mod Statsformynderiet og for »Erhvervslivets frie Udfoldelse«; indtil »frie Forhold« forelaa, vilde man dog have sikret Landbruget. Det svækkede de Konservative, naar de over for deres Byvælgere modsatte sig Huslejeregulering og bekæmpede en Valutaordning, i Ly af hvilken mange industrielle Virksomheder var vokset op. Socialdemokratiet havde stadig det virkningsfulde Program, at det vilde skaffe de trængende Understøttelse; det har opvejet, at de arbejdsløses Tal omkring Valget blev opgjort til ca. 100 000; men Regeringspartiernes største Trumf ved dette Valg var dog nok Staunings Person; »Stauning eller Kaos«, »Stauning igen« var de Feltraab, der lød gennem Gader og fra Plakater, fra de socialdemokratiske Valgtaler og Valgsange. Stauning blev langt

uden for sit eget Partis Rækker set som Bolværket mod for megen Uro og Opløsning. Valget, 22. Oktober 1935, blev en stor Sejr for ham og Socialdemokratiet, der samlede 759 102 Stemmer og 68 Mandater; det konservative Folkeparti fik 293 393 Stemmer og 26 Mandater, Venstre 292 247 Stemmer og 28 Mandater, det radikale Venstre 151 507 Stemmer og 14 Mandater, det frie Folkeparti 52 793 Stemmer og 5 Mandater, Retsforbundet 41 199 Stemmer og 4 Mandater, Kommunisterne 27 135 Stemmer og 2 Mandater, det slesvigske Parti 12 617 Stemmer og 1 Mandat. Et nationalsocialistisk Parti fik 16 257 Stemmer og intet Mandat. Socialdemokratiet havde naaet et Højdepunkt af Tilslutning, og det var iøjnefaldende klart, at i dets Vælgerhær maatte der være et meget stort Antal af »Medløbere«; Venstre havde denne Gang paa Grund af det frie Folkepartis Indhug i dets Rækker end ikke kunnet mønstre saa mange Vælgere som de Konservative, men det havde dog nok bevaret sine gamle Kærnetropper. Et umiddelbart praktisk Resultat af Valget blev, at de Konservative opgav deres Modstand mod Valutaordningen, som derefter igen kunde fornys.

Kort efter Valget skete der en Omdannelse af Regeringen. Justitsminister Zahle, Undervisningsminister Borgbjerg, Kirkeminister Dahl, Trafikminister Friis-Skotte, Handelsminister C. N. Hauge traadte tilbage, og Socialminister *Steincke* overtog Posten som Justitsminister; Folketingsmand *Alsing Andersen* blev nu Forsvarsminister (i Stedet for Stauning), Landstingsmand *Ludvig Christensen* Socialminister, Folketingsmand, Hypotekbankdirektør *N. Fisker* Minister for offentlige Arbejder, Landstingsmand *Johannes Hansen* Kirkeminister, Fagforeningsmanden, Folketingsmand *Johs. Kjærbøl* Handelsminister, den radikale Folketingsmand, Gaardejer *Jørgen Jørgensen* Undervisningsminister. I Juli 1937 afløstes H. P. Hansen af sin Partifælle *V. Buhl* som Finansminister. Der var stadig 3 Radikale i Regeringen, og den socialdemokratiske Regeringsblok var stærkt styrket ved Folketingsvalget 1935, men skulde blive det endnu mere ved Landstingsvalget 22. September 1936. Alle Advarsler til Vælgerne mod at bane Vej for et Partidiktatur frugtede ikke, og Venstre led atter et stort Nederlag ved at tabe 6 Mandater, medens Socialdemokraterne vandt 4 og de Konservative 2. Partistillingen i Landstinget blev herefter: 31 Socialdemokrater, 7 Radikale, 22 af Venstre, 15 af det konservative Folkeparti og endelig 1 Færing, der sluttede sig til Socialdemokratiet.

Dette Landstingsvalg blev politisk skelsættende, fordi det for første Gang skabte Flertal for den samme radikal-socialdemokratiske Partigruppering i Landstinget som i Folketinget. Det var dog stadig to

Partier, der delte Magten, og det kan ikke siges, at de tilsammen gav sig til at øve noget »Diktatur« i Forhold til de andre Partier. De lagde i det hele Vægt paa at faa Tilslutning fra alle Sider til, hvad de af vigtige Ting ønskede at gennemføre. I eet Tilfælde var det af særlig afgørende Betydning at vinde en saadan Tilslutning, nemlig da Ministeriet skred til at opfylde sit Program i Spørgsmaalet om Grundloven. En Grundlovsændring forudsatte som Betingelse en Tilslutning ved Folkeafstemning af 45 pCt. af samtlige valgberettigede, og den vilde vanskeligt kunne naas alene fra de to Regeringspartiers Vælgerkorps.

11. Grundlovssagen og indrepolitisk Udvikling efter Landstingsvalget 1936.

Allerede i Rigsdagssamlingen 1934—35 havde Regeringen forelagt et Forslag om Grundlovsændring, hvori et Hovedpunkt skulde være Afskaffelse af Landstinget, men det var, som paa Forhaand kunde ventes, blevet forkastet i Landstinget. Fra konservativ Side blev der peget paa, at en Kommissionsbehandling kunde være Vejen til at faa gjort noget ved denne Sag. Da Rigsdagen 1936 aabnedes efter Landstingsvalget, bebudede Statsministeren straks, at de nødvendige Forhandlinger om en Grundlovsændring vilde blive paabegyndt i Overensstemmelse med de to Regeringspartiers Fællesprogram, og at det under de nu foreliggende Forhold turde antages, at der ikke var Interesse for Landstingets Bevarelse. 10. November fremsatte han derefter i Folketinget Lovforslag om Nedsættelse af en Kommission med den Opgave at overveje og behandle Spørgsmaal om Ændringer i Grundlovens Forfatningsbestemmelser.

I sin Fremsættelsestale hævdede Statsministeren, at det ved Grundloven af 1915 etablerede Tokammersystem ikke havde virket heldigt og navnlig havde medført en vis Uvilje over for det parlamentariske System paa Grund af den Forskel, der gennem Aarene havde været mellem Flertallet i Folketing og Landsting. Imidlertid havde Regeringspartierne, tilføjede Stauning, ikke villet se bort fra Udtalelser og Antydninger, der var fremsat fra anden Side, og havde ogsaa tidligere udtrykt Sympati for Tanken om at skabe et vejledende eller kontrollerende Organ, som i Samarbejde med Rigsdagen kunde varetage den Opgave at skabe en i alle Henseender forsvarlig Udformning af Lovene. Til denne Udtalelse føjede Hartvig Frisch, der efter 1935 var Socialdemokratiets politiske Ordfører, at den danske Arbejderbevægelse altid havde arbejdet paa samme Linie som de gamle Bondevenner og betragtet Etkammersystemet som sit Ideal for en Forfat-

ning, at Socialdemokraterne var særdeles villige til at gaa ind paa en Drøftelse om en videre Adgang til Folkeafstemninger, og at Partiets Standpunkt med Hensyn til Valgretsalderen var: 21 Aars Valgret. Frisch forsikrede, at Kommissionens Nedsættelse var tænkt som Udtryk for stor Forhandlingsvillighed, og at Oppositionen vilde faa rig Lejlighed til at gøre sine Betragtninger gældende.

Saaledes blev det paa Forhaand meget kraftigt betonet, at Regeringen ikke tænkte paa at gennemtrumfe et Grundlovsforslag aldeles efter sit eget Hoved, og allerede i Forslaget om Kommission laa en vis Imødekommenhed over for et af Oppositionspartierne, nemlig de Konservative. Medens Venstre erklærede en Grundlovsændring og derfor ogsaa en Kommissionsforhandling derom ganske overflødig, gav det konservative Parti ogsaa sin Tilslutning til Kommissionens Nedsættelse, der mod Venstres Protest blev vedtaget i saavel Landsting som Folketing.

Ved Lov af 3. Februar 1937 nedsattes en Kommission paa 23 Medlemmer med den Opgave at overveje og behandle Spørgsmaal om Ændringer i Grundlovens Forfatningsbestemmelser. Statsministeren var selv Formand i Kommissionen, 20 Medlemmer valgtes af Rigsdagen, hvis fire store Partier alle blev repræsenteret, og endvidere tiltraadtes Kommissionen af Justitsministeren og Indenrigsministeren.

I denne Kommission forelagde Regeringspartierne — altsaa Socialdemokrater og Radikale — Skitse til en Grundlovsændring, hvorved ganske vist Landstinget skulde forsvinde, men til Gengæld den Ordning indføres, at hver sammentrædende Rigsdag (Folketing) dels blandt sine egne Medlemmer, dels uden for deres Kreds valgte et Lovraad til det Formaal at behandle alle Lovforslag ud fra tekniske, juridiske og administrative Hensyn. Dette var allerede at gaa et Skridt bort fra det egentlige Etkammersystem, og under de videre Forhandlinger blev det muligt for Regeringspartierne at mødes med det konservative Folkeparti. Dette Parti udtalte straks, at Bevarelsen af et Tokammersystem var en folkelig og demokratisk Garanti, men erklærede sig samtidig villigt til at forhandle om en Omdannelse af Landstinget baade med Hensyn til Valgmaade, Sammensætning og Beføjelser, saaledes at der ikke blev lagt den Politik, Vælgerne havde givet Tilslutning ved Folketingsvalget, afgørende Hindringer i Vejen; Partiets Formand, Christmas Møller, tilføjede for sit Vedkommende, at han var rede til at medvirke ved Gennemførelsen af en Rigsdagsordning med eet Vælgerkorps og een Afstemning. De Konservative foretrak principielt 25 Aars-Valgretsalder, men erklærede sig ogsaa paa dette Punkt straks villige til Forhandling.

Partiet Venstres Repræsentanter stillede sig væsentlig mere afvisende og betegnede Regeringens Skitse som et daarligt Grundlag for Forhandlinger. Venstre kunde gaa med til, at Valgretsalderen ved Landstinget ligesom ved Folketinget blev 25 Aar, men fastholdt under Kommissionens Drøftelser, at Landstingets Særpræg skulde opretholdes gennem Anvendelse af indirekte Valg og længere Valgperioder end Folketingets.

Der var intet mærkeligt i, at Venstre gjorde særlig Modstand mod en Forfatningsændring; ikke blot var den gældende Grundlov af 1915 først og fremmest Venstres Værk og præget af dets gamle forfatningspolitiske Synspunkter, men Venstre følte sig ogsaa i mere udpræget Opposition til Regeringen end de Konservative og var derfor mindre tilbøjeligt til at indtræde i et mere vidtgaaende Samarbejde med den. Det hang sammen med den større Føling mellem Ministeriet Stauning og de Konservative, saaledes som den i Almindelighed særlig fremtraadte i de erhvervspolitiske Spørgsmaal, naar der i Kommissionen til sidst blev Enighed mellem Regeringspartierne og de Konservative om et Grundlovsforslag, hvis egentlige Forfatningsbestemmelser var bygget paa Princippet een Vælgerklasse og eet Valg. Rigsdagen (med i alt godt 200 Medlemmer) skulde fremtidig vælges som een Forsamling, dels i Kredse, dels ved Landslister, af alle Borgere over 23 Aar, men efter Valget skulde den dele sig i to Afdelinger (ligesom det norske Storting); visse Sager, f. Eks. Finansloven, skulde behandles af den forenede Rigsdag, hvis to adskilte Afdelinger skulde kaldes henholdsvis Folketing og Rigsting. Paa denne Maade vilde man søge at forbinde Etkammersystemets Fordele med Tokammersystemets Muligheder for mere grundig Behandling af Sagerne.

I Rigsdagssamlingen 1938—39 forelagde Statsminister Stauning et Forslag i Overensstemmelse med Kommissionsforslaget. Det mødte, som det kunde ventes, Tilslutning fra Regeringspartierne og den overvejende Del af de Konservative og stor Modstand hos Venstre og Bondepartiet. Med megen Iver stred ikke mindst den konservative Fører, Christmas Møller, for Sagen, og han udtrykte Grundsynspunktet for sin Forfatningspolitik med disse Ord: »Den bygger paa den Opfattelse, at den gældende Forfatnings Landsting ikke længere er en saa betydende Faktor i vort Folks politiske Tilværelse, at det er forsvarligt at modsætte sig en Forfatningsreform, hvis den kan opnaas paa saadanne Vilkaar, at ingen vigtig Samfundsinteresse lider Skade derved, men vigtige Samfundsinteresser vinder derved. Men over alle andre Interesser staar i vore Øjne den at nærme alle Samfundsgrupper, der staar rent og klart paa Folkestyrets Grund, til hinanden gennem Erkendelsen af, at hvad der

end kan være os imellem, har vi dog det vigtigste fælles, nemlig selve vort Folkefællesskab«. Og Christmas Møller understregede: »Det er netop dette Fællesskab, vi har villet give Udtryk for i vor Forfatningspolitik, og vi har netop villet slaa fast, udtrykkeligt fast, at vi ogsaa har Nutid og Fremtid, Lod og Skæbne fælles med de danske Arbejdere, selv om de allerfleste af dem i Øjeblikket tilhører et Parti, hvis Ideer ikke er vore.«

Christmas Møller stillede ved denne Udtalelse sit Grundlovsstandpunkt i klar Sammenhæng med Tidens almindelige Forhold og Forudsætninger og fastslog, at Konservatismens Forstaaelse af det moderne Krav om »Folkefællesskab« med Nødvendighed affødte Ønsket om i alle afgørende Spørgsmaal at opretholde Forbindelse med Arbejderklassen. Ikke faa Konservative var der dog, som ikke formaaede at tilpasse sig til den Tanke, at deres Parti nu skulde række Haand til en yderligere Demokratisering af den danske Forfatning — endog paa Trods af det Parti, Venstre, der havde været det gamle Højres demokratiske Modstander.

Venstre fortsatte under Rigsdagsforhandlingerne sin Modstand mod Grundlovsforslagets Gennemførelse. Partiet fandt det foreslaaede System for Rigsdagens Sammensætning alt for indviklet; enten maatte man bevare et Tokammersystem med nogen Forskel i de to Tings Opbygning eller ogsaa gaa over til et rent Etkammersystem som f. Eks. det finske. Venstre krævede, at en ny Grundlov fastere end den hidtidige skulde sikre de personlige Frihedsgoder, herunder Ejendomsrettens Ukrænkelighed, og der maatte tilvejebringes visse Beføjelser for Mindretallet i bestemte Situationer; hvis man vilde stille sig imødekommende paa disse Punkter, erklærede Venstre sig villigt til at gaa over til et rent Etkammersystem med Fastsættelse af en Valgretsalder paa 25 Aar. Partiet fik sine Ændringsforslag forkastet i Folketinget, og det kunde derfor ikke gaa med til Grundlovsændringen.

De delte Meninger blandt de Konservative kom særlig til Udtryk i Landstinget, hvor Provins-Købmanden Axel B. Lange som Ordfører for Gruppens Flertal advarede mod Forslaget, bl. a. ud fra en Betragtning, der skulde vise sig at være rigtig, nemlig at det ikke opfyldte et almindeligt og stærkt Folkekrav, men omfattedes af Vælgerne med stor Ligegyldighed; derimod anbefalede den københavnske Grosserer Halfdan Hendriksen som Ordfører for et Mindretal i den konservative Landstingsgruppe Grundlovsændringen, der efter hans Mening bød paa værdifulde Forbedringer i politisk og saglig Henseende og vilde medføre Forenkling af Rigsdagsarbejdet. I Folketinget stemte det store Flertal af Konservative for Forslaget, medens kun

nogle faa undlod at stemme, og Grundlovsændringen vedtoges her med 96 Stemmer mod 32. I Landstinget var der kun 4 Konservative, der gik med Regeringspartierne, og Grundlovsforslaget blev her vedtaget med blot 43 Stemmer mod 32. Gennem Rigsdagens Behandling af Sagen undergik Grundlovsforslaget et ret betydeligt Antal Ændringer, der dog væsentlig var af teknisk eller redaktionel Natur; det fastsloges, at Halvdelen af Medlemmerne i det paatænkte »Rigsting« skulde udpeges ved selve Rigsdagsvalget efter Kandidatlister udenom de i Kredsene opstillede Kandidater.

Der maatte herefter afholdes Rigsdagsvalg. Ved Folketingsvalg 3. April 1939 fik Socialdemokraterne 729 619 Stemmer og 64 Mandater, Radikale henholdsvis 161 834 og 14, Venstre 309 355 og 30, Konservative 301 625 og 26, Bondepartiet 50 829 og 4, Kommunister 40 893 og 3, Retsforbundet 33 783 og 3, Nationalsocialisterne 31 032 og 3, Slesvigske Parti 15 016 og 1 (hertil kom senere 1 færøsk Løsgænger). Et Par Smaagrupper med moderne nationalistisk Tendens, »Nationalt Samvirke« og »Dansk Samling«, fik henholdsvis 17 350 og 8553 Stemmer, men ingen Mandater. Det sensationelle ved dette Valgresultat var, at Socialdemokraterne for første Gang gik tilbage i baade Stemmetal og Mandater, og dette udlignedes ikke ved, at Regeringspartierne ved Valgmandsvalget til det samlede Landsting samme Dag havde betydelig Fremgang, da det her dels drejede sig om Aldersklasserne over 35 Aar, dels om Tal, der skulde sammenlignes med Valgresultaterne fra 1932 (da Socialdemokratiet endnu ikke havde gjort sine sidste Fremstød). I det nye Landsting blev der 35 Socialdemokrater, 8 Radikale, 18 Venstre, 13 Konservative og 1 af Bondepartiet.

Af den saaledes fornyede Rigsdag vedtog Folketinget 4. Maj Grundlovsforslaget med 102 Stemmer mod 37, medens Landstinget vedtog det 10. Maj med 51 Stemmer mod 23; hele Venstre var imod det, de fleste, men dog ikke alle Konservative for det. Blandt Vælgerne var der overvejende Stemning for, at deres Repræsentanter burde tage sig af vigtigere Opgaver end at lave om paa Grundloven, f. Eks. Afskaffelse af Arbejdsløsheden, der stadig var betydelig, og Afhjælpning af de Vanskeligheder for Landbruget, som endnu bestod, idet den Landbrugskrise, der var indtraadt omkring 1930, trods alle hidtidige Hjælpeforanstaltninger, ikke var bragt til Afslutning.

Stauning satte derefter hele sin personlige Autoritet ind paa at faa Grundlovssagen gennemført ved den følgende Folkeafstemning, der fandt Sted den 23. Maj, men det mislykkedes. Der afgaves 966 277 Stemmer for, 85 717 imod, men da der til Vedtagelsen krævedes Tilslutning af 45 pCt. af samtlige stemmeberettigede, var Forslaget for-

kastet, idet der kun var afgivet 44,46 pCt. for det. Det var Venstres Modstand sammen med en vis Ligegyldighed hos Regeringens egne Tilhængere, der havde virket. I Jylland, hvor Venstre stod stærkt, var der kun afgivet 33 pCt. Ja-Stemmer. Folkeafstemningens Resultat var i det hele en Sejr for Venstre. Som Demonstration mod Forkastelsen trak Christmas Møller sig straks tilbage som det konservative Partis Formand — og den siddende, nyvalgte Rigsdag, der havde regnet med sin egen snarlige Opløsning, maatte indrette sig paa mere praktisk Arbejde.

Opgaver var der nok af, men i visse Henseender skulde der ogsaa være skabt bedre Betingelser for deres Løsning ved Samarbejde mellem de forskellige politiske Retninger. Som en Frugt af 1930ernes politiske Udvikling, under tydelig Paavirkning af de store udenlandske Begivenheder, var man ogsaa i Danmark fra alle Sider naaet langt i Retning af at betone den nationale Enhed, »Folkefællesskabet«, og selv den danske Arbejderbevægelse opgav sin hidtidige Betoning af det internationale.

Karakteristisk er det ogsaa, at Kommunistpartiet paa en Landspartikongres i Juni 1938 opfordrede alle frisindede og demokratiske Mennesker til »at forenes om Forsvaret for Danmarks Selvstændighed«. Af virkelig stor Betydning var det, at Socialdemokratiet 10. Januar 1939 paa en Kongres i København udtalte, at vel var det fremdeles Arbejderklassens Opgave at virke for et internationalt Samarbejde samt for det Maal at overføre Produktionsmidlerne fra Privateje til Fælleseje, men foreløbig maatte Kræfterne vies Arbejdet for en samfundsmæssig Ordning af det nationale, økonomiske Liv. Udtrykkelig siges det i denne Programudtalelse: »Det danske Socialdemokrati erkender sig gennem historisk Skæbnefællesskab som en Del af den danske Nation. Igennem to Menneskealdres Arbejde og Kampe har den danske Arbejderklasse, støttende sig til Organisationer og politisk Virksomhed, erobret sig Plads og Indflydelse i det nationale Folkefællesskab. Arbejderne er nu ligeberettigede Medborgere i Samfundet og bygger videre paa gode, danske Traditioner, paa aandelig Frihed og fordragelig Samvirken. Klassemodsætningernes Ophævelse er fremdeles et af Maalene, og ved Opnaaelse af dette vil den afgørende Hindring for Nationens Enhedsfølelse være bortryddet«.

Der var jo ikke megen »Marxisme« tilbage i en socialdemokratisk Erklæring, der fremhævede Klassemodsætningernes Ophævelse som et nationalt Formaal og talte om nationalt Folkefællesskab i Stedet for internationalt Broderskab; »Proletarer i alle Lande forener eder«, havde det officielle Feltraab tidligere været, dengang de gældende liberale eller halvliberale Statsordninger endnu gav visse Muligheder

for en saadan Forening. Dette Manifest tilkendegiver ganske klart og i Virkeligheden epokegørende de danske Socialdemokraters Overgang til national dansk Socialisme. Det var derfor heller ikke mere de gamle Toner, der lød, hvor Talen var om Forsvar og Neutralitetsforpligtelser. Det betegnedes som en Pligt for Landet at afvise baade tilfældige og bevidste Neutralitetskrænkelser, og ganske vist vendte man sig »absolut« mod Planen om en Oprustning som i andre Lande, men Kongressen erklærede udtrykkelig ikke at kunne »se bort fra den Udvikling, som foregik paa de militære Omraader, en Udvikling, der maatte medføre, at Beskyttelsesforanstaltninger af anden Art end tidligere nu var fornødne og paakrævede ogsaa af Hensyn til Befolkningens egen Sikkerhedsfølelse«. I saadanne Ord var dog udtrykt en Ændring af Partiets Standpunkt i Forsvarsspørgsmaal om end ikke saa skarpt og utvetydigt som Frontforandringen fra international til national Orientering.

Det radikale Venstre skød i en Udtalelse fra Marts 1939 det nationale Eksistensspørgsmaal i Forgrunden, men under Fastholdelse af sit gamle Syn paa Militærvæsen. Det udtales, at Fremtidens Hovedopgave er at betrygge Danmarks Stilling over for de Farer, Verdensuroen medfører for alle Folk, men — hedder det videre— »dette kan ikke naas gennem nogen Art af Forbund eller Oprustning«, men Midlet hertil er en strengt upartisk Holdning over for de Magtgrupper, der staar i Modsætning til hinanden, Forstaaelse med de øvrige nordiske Folk og andre Folk af lignende Sindelag, Fasthed i Landets Styre«.

Ogsaa fra Partiet Venstre betonedes ved Slutningen af Trediverne nationalt prægede Ideer mere end tidligere, og det blev atter Opgaven at fremhæve, hvorledes Venstrebevægelsen i Danmark — ikke blot var et Led i en liberal Verdensbevægelse, men først og fremmest en Frugt af de ejendommelige Forhold i dette Land. Paa et Landsmøde i København i September 1938 vedtog Partiet et Arbejdsprogram, der vidnede om dets Vilje til at drage Lære af de sidste Aars Udvikling. Venstre krævede her en maalbevidst, tidssvarende Neutralitets- og Forsvarspolitik. Retningslinien for økonomisk Politik skulde være at opretholde det private Initiativ og den private Ejendomsret og Frikonkurrence, men det tilføjedes, at den moderne økonomiske Liberalisme ikke stiller Individet i Modsætning til Samfundet, men tværtimod er en udpræget social Samfundsopfattelse. Udtrykkelig blev det erkendt, at andre Forudsætninger for den økonomiske Virksomhed i et Land kunde stille Samfundsmagten over for betydningsfulde Opgaver, og man udtalte sig for »Foranstaltninger til Fremme af Erhvervslivet« med det Formaal at bevare en talstærk

Middelstand under tilfredsstillende økonomiske Kaar. Der syntes i alt dette at ligge, at Venstre fjernede sig fra teoretisk økonomisk Liberalisme paa noget tilsvarende Maade som Socialdemokratiet fra den egentlige Marxisme.

I en Udtalelse fra Oktober 1938 kræver det konservative Folkeparti ikke blot, at Landets Forsvar bringes paa Fode, men at »Regeringen griber Arbejdsløshedens indgroede og tiltagende Samfundsonde an ved Roden«. Arbejdsviljen maa styrkes, Arbejdspligten gøres effektiv, Arbejdskraftens Inddragelse i Erhvervslivet paa enhver Maade fremmes, Arbejds- og Værnepligten er to Sider af samme Sag! Her ytrede sig en Paavirkning fra de i andre Lande anvendte Metoder til Arbejdsløshedens Afskaffelse, uden at dog bestemte Forslag blev stillet.

Ikke blot nationalpolitisk, men ogsaa socialpolitisk stod de danske Partier ved Tredivernes Udgang hinanden nærmere end ti Aar før, og en afgørende Forandring var sket siden de lidenskabelige Brydninger i 1920erne. Det blev nu almindelig anerkendt, at det sociale Spørgsmaal for Arbejderklassens Vedkommende først og fremmest var et Arbejdsløshedsspørgsmaal, og i øvrigt førtes Spørgsmaal om andre Klassers Kaar nu frem paa en Maade, som ikke tidligere havde været kendt. Bortset fra Vanskeligheder, den nye Landbrugskrise havde skabt for den besiddende Landbefolkning, rejste der sig ogsaa i Byernes Befolkning et Middelstandsspørgsmaal, et Spørgsmaal ikke mindst om Kaarene for de Funktionærer i privat Erhvervsliv, der kunde føle deres Stilling for socialt afhængig og for praktisk udsigtsløs (»Problemet Larsen«).

Ethvert socialt Spørgsmaal i Danmark har i Nutiden Præget af, at Befolkningen i alle Klasser er vænnet til at stille forholdsvis ret høje Krav til Livet, og hertil har det naturligvis væsentlig bidraget, at der fra det offentliges Side er blevet gjort og stadig gøres meget for at fremme Oplysningen og den almene Kultur.

12. Kulturelle Reformer.

En Omdannelse af Folkeskolevæsenet hører til de vigtigste Resultater af den Reformlovgivning, der under Ministeriet Staunings Ledelse blev gennemført i 1930erne.

Først kom — ved en Lov af 13. April 1930 — en Udvidelse af *Seminariernes Læreruddannelse,* der fremtidig blev fireaarig, kom til at rumme Undervisning i fremmede Sprog og (i Lighed med Gymnasiet) lod Eleverne i de sidste to Aar dele sig mellem en sprog-

lig-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig Linie. Til Optagelse krævedes ikke nogen forudgaaende Eksamen, men blot en Prøve ved selve Seminariet; Studenter og Realister skulde dog kunne fritages for denne Prøve, og hermed var der for saa vidt givet disse Folk en privilegeret Adgang til at blive Lærere. Det kunde i det hele imødeses som en Virkning af denne Nyordning, at den vilde skabe en Læreruddannelse, der var mere eksklusiv, mere utilgængelig for Børn af de brede Lag og særlig den store Landbefolkning, og ud fra dette Synspunkt blev den bekæmpet af Venstre. Nægtes kan det heller ikke, at den tidligere Seminarieundervisning havde skabt en Lærerstand, der paa mange Maader havde hævdet sig smukt i Samfundslivet, ikke mindst ved at stille Førere og Hjælpere til Tjeneste for Bondestanden under dens politiske Fremmarch gennem Venstrebevægelsen. Seminarieloven af 1930 kan ses som et Vidnesbyrd om den Forskydning, der har fundet Sted i Forholdet mellem Land- og Bybefolkning, saaledes at den sidstnævntes Synspunkter og Interesser er kommet til at veje stærkere til end tidligere; før havde utvivlsomt Seminariernes Undervisning været indrettet væsentlig med Landsbyskolernes Forhold for Øje, nu blev Byskolernes, herunder ogsaa Mellem- og Realskolers, Krav stærkere imødekommet.

Venstre ydede derimod sin Medvirkning til en anden Skolereform, nemlig Loven af 20. Maj 1933, der afskaffede eller dog meget indskrænkede det gejstlige Tilsyn med Skolevæsenet; Præsten skulde ikke længere være Medlem af den kommunale Skolekommission, der helt igennem skulde udnævnes af Kommunalbestyrelsen; derimod kunde Kirken vedblive at øve Indflydelse i den Skoledirektion, der skulde være for hver Amtsraadskreds, og hvor der blev Sæde for en af Amtets Provster; kun i København ophævedes helt Gejstlighedens Forhold til Skolen. Paa Landet skabtes der til Afløsning af Præsterne et nyt fagligt Tilsyn, de saakaldte Amtsskolekonsulenter (udgaaet af Landsbylærernes egen Midte). I sin Helhed betød den nye Tilsynsordning et kraftigt Brud med Traditioner, og der var længe blevet kæmpet om dens Gennemførelse. I Rigsdagssamlingerne 1924—25, 1925—26 og atter 1926—27 fremsatte Undervisningsminister Nina Bang Forslag i denne Retning og siden Borgbjerg tre Gange efter 1930. Naar det blev ham muligt tredie Gang at faa Sagen gennemført, havde det Sammenhæng med den almindelige Tilnærmelse mellem Venstre og Regeringspartierne gennem det store krisepolitiske Forlig. Ret naturligt var det dog for Venstre, efter sin Fortid og sin gamle nøje Tilknytning til Folkeskolens Lærerstand, at medvirke ved en Nyordning, der kunde opfattes som Opfyldelsen af et længe næret demokratisk Ønske fra Lærernes Side om »Emancipation« fra et vist

underordnet Forhold til Præsterne. Det blev i Fremtiden ogsaa en frivillig Sag for Læreren, om han vilde være Kirkesanger; men da alt dette blev lovfæstet, var sikkert den Tid for længst forbi, da Præstens formelle Stilling som en overordnet for »Degnen« kunde i nogen betydende Grad være trykkende, og det manglede ikke helt paa Advarsler til reformivrige Lærere i den Retning, at de nye Konsulenters Tilsyn vilde blive af mere virksom og derfor til Tider ogsaa mindre behagelig Karakter.

Der var en overvejende Stemning for, at Folkeskolevæsenet i flere Henseender trængte til en Udvikling og Forbedring for at svare til moderne pædagogiske og demokratiske Begreber, og navnlig rejste sig Krav om en Reform af Landsbyskolen.

Allerede 1923 blev der af en »stor Skolekommission« afgivet Betænkning om Skolevæsenets Omdannelse, men her var der et Flertal, der holdt paa, at Kravet til Landsbybørnenes Skolegang skulde sættes meget lavere end for Købstadbørnenes Vedkommende, medens Mindretallet stillede Forslag om, at Landets Skolevæsen fremtidig skulde være bygget paa en Hverdagsskole baade i Købstæderne og paa Landet, og at Kravet derfor skulde være det samme begge Steder. Over ti Aar derefter fremsatte Undervisningsminister Borgbjerg, i Rigsdagssamlingen 1933—34, et Forslag i Tilslutning til Kommissionsmindretallet, uden at der dog var Tale om ubetinget Fordring om Hverdagsskolegang. Først i den følgende Samling blev der afgivet en Udvalgsbetænkning, hvori Undervisningsministeren med Tilslutning fra Socialdemokrater og Radikale stillede Ændringsforslag om en ny Affattelse af Lovforslaget, hvorimod Venstre erklærede, at det ikke saa sig i Stand til at foreslaa Ændringer, før der fra Ministeriet forelaa en udtømmende og fyldestgørende Oversigt over, hvilke Udgifter Forslagets Ophøjelse til Lov vilde medføre. Det var altsaa de økonomiske Omkostninger, der fra Venstres Side blev gjort til det afgørende Spørgsmaal, medens de konservative Medlemmer af Udvalget som Betingelse for deres Medvirken krævede, at Skoletilsynsloven ændredes, saaledes at det stedfundne »Brud i Forholdet mellem Skole og Kirke« atter blev helet.

Som endnu uløst Spørgsmaal gik Sagen til Borgbjergs Efterfølger, *Jørgen Jørgensen* (født 1888), en sjællandsk Bonde af udpræget grundtvigsk Retning. Kort efter sin Tiltræden fremsatte han i December 1935 Forslaget paa ny. Han kaldte det et Tilbud til Befolkningen og understregede, at der blev stor Frihed til at indrette sig, som man fandt det mest praktisk; han advarede mod at overvurdere Merudgiften ved Reformen, da man bl. a. maatte gaa ud fra, at Børnetallet i Skolerne i Løbet af de nærmeste Aar vilde blive noget min-

dre, saa at der mange Steder med de samme Lærerkræfter kunde indrettes en langt fyldigere Undervisning end den nuværende. Den stigende Børnebegrænsning er her, ret logisk, brugt som Begrundelse for en Skolereform: naar Samfundet faar færre Børn at sørge for, vil det til Gengæld faa bedre Raad til at gøre mere for deres Opdragelse!

Jørgen Jørgensen.
Fotografi fra 1929.

I den følgende Rigsdagssamling lykkedes det at faa Loven gennemført, saaledes at den kunde udstedes 15. Februar 1937. Det havde fra Regeringens Side været meget ønsket, at Oppositionspartierne skulde give deres Tilslutning, men det lykkedes dog ikke at faa noget af dem med. For baade Venstre og de Konservative var det sikkert meget afgørende, at de ikke vilde tage et Medansvar for de økonomiske Byrder, Reformen vilde lægge paa Kommunerne, men begge Parter fremhævede dog ogsaa stærkt religiøse Motiver. De Konservative vilde ikke blot have helet »Bruddet« mellem Skole og Kirke, men have fremhævet den kristne Moral og den evangelisk-lutherske Lære som Grundlag for Skolens Opdragelse og Kristendomsundervisning. Venstre ønskede det udtrykkeligt fastslaaet, at den danske Folkeskole skulde hvile paa Folkekirkens Grund, og i øvrigt var det naturligvis i god Overensstemmelse med Venstres Forudsætninger og Historie, naar Partiet vilde have lagt den væsentligste Indflydelse paa Folkeskolens Ordning hos de lokale Myndigheder og desuden ønskede den hidtidige Forskellighed i Skoleformer efter de forskellige Egnes Beliggenhed og Ønsker bevaret.

Skolereformen af 1937 forenede Hensynet til By- og Landforhold og lod trods vigtige Ændringer Landsbyskolen beholde sit Særpræg. Reformen bragte betydningsfulde Fremskridt. Der blev saaledes ved Skolernes ydre Indretning paabudt hygiejniske Foranstaltninger (Gymnastiksal med Badeanlæg o. s. v.), der betød en væsentlig Ændring fra den Tilstand, man hidtil havde ment at kunne nøjes

Centralskole i Osted ved Roskilde. Opført 1939.

med. Grundsynspunktet for Loven var, at Folkeskolen havde sit Maal i sig selv, men der skabtes dog en Tilknytning til de andre Skoleformer; det bestemtes, at Mellemskolen skulde opfattes som en Del af Folkeskolen, men at der tillige skulde være en praktisk Mellemskole med Sigte paa Erhvervslivet. Mindstetimeantallet i den samlede Skoletid inden for den syvaarige Folkeskole blev det samme som i den tilsvarende Købstadsskole, og det kom til at betyde, at Hverandendagsskolegangen paa Landet kom til at forsvinde. Det var for Skoleforholdene paa Landet, Reformen fik langt den største Betydning, og den kom til at nødvendiggøre omfattende nye Skolebygninger.

Religionsundervisningen blev bevaret som et obligatorisk Fag, men man knyttede dertil dels en Ret for Forældre til at forlange Børnene fritaget for Skolens Religionsundervisning, dels en Ret for Lærere til at fritages for at give Religionsundervisning. Saaledes blev dog Skolens Karakter af en kristelig Opdragelsesanstalt bevaret, samtidig med at der blev ydet det Frihedskrav, de fleste nu vilde hylde paa dette Omraade, en passende Anerkendelse.

Skønt det er forstaaeligt, at kirkeligt interesserede Partier kunde ønske at faa sikret et bestemt religiøst Præg for hele Folkeskolens Undervisning, var der dog ikke i selve den givne Situation noget, der tydede paa, at det var den siddende Regerings Ønske at bortfjerne en saadan Paavirkning af Befolkningen. Ogsaa i den Henseende var der foregaaet den Udvikling af det danske Socialdemokrati i de seneste Aar, at der ikke i Partiet længere var nogen fremtrædende Stemning for at modarbejde Religionsundervisning eller Kristendommens Indflydelse i det hele. Indtrykket af store udenlandske Begivenheder havde virket i den Retning, at man nu gerne vilde se den historiske Forbindelse mellem kristelig Religion og demo-

kratisk-humanitær Tænkemaade. Den samme Stemning paavirkede Radikalismen, hvor desuden de landlige, grundtvigsk farvede Bestanddele af Partiet gjorde deres Indflydelse i disse Spørgsmaal meget stærkt gældende over for de københavnske, fra ældre Tid »brandesiansk« paavirkede. Det er betegnende, at den socialdemokratisk-radikale Regeringsblok efter sin store Valgsejr i 1935 anbragte en udpræget grundtvigsk, højskolepræget og religiøst sindet Bonde paa Undervisningsministerens Post.

Det afgørende ved Udnævnelsen til Minister af Jørgen Jørgensen, den hidtidige Formand for den radikale Rigsdagsgruppe, var ikke, at en almindelig Lægmand fra Landet blev sat i Spidsen for Statens kulturelle Administration, men at det blev en radikal Undervisningsminister, der offentlig vedkendte sig at ville befæste og udbrede den kristne Tro i Landet. I stigende Grad og navnlig under den nationale Samling, der skulde opstaa efter Landets Besættelse med fremmede Tropper 9. April 1940, har Jørgen Jørgensen fundet Tilslutning til Skoleidealer, der til Dels strider stærkt imod, hvad der blev anset for »radikal« Tankegang med Hensyn til Børneundervisning og Folkeopdragelse. En Bekendtgørelse om Maalet for Folkeskolens Undervisning udstedt af Undervisningsministeren 24. Maj 1941, fastslaar, at Folkeskolen »bør udvikle og styrke Børnenes Sans for etiske og kristelige Værdier, give dem Ærbødighed for Menneskeret og for Naturen, Kærlighed til Hjemmet og vort Folk og Land, Respekt for andres Meninger, Følelse for Fællesskab mellem Folkene og for Samhørighed med de andre nordiske Folk«.

Den højere Skole undergik ikke paa samme Maade som Folkeskolen dybere gaaende Forandringer, men Undervisningen fandt her vedblivende Sted i væsentlig Overensstemmelse med de i Almenskoleordningen af 1903 givne Retningslinier. Hvad angaar den højeste Undervisning, Universitetsundervisningen, skete der det vigtige, at en i lange Tider drøftet Plan om Oprettelse af et Universitet i Jylland blev iværksat. Der stod først stor Strid om, i hvilken By Universitetet skulde ligge, men hvad der til sidst gjorde Udslaget, var det selvstændige, maalbevidste Initiativ, der udfoldedes af Aarhus By, som 1928 paa egen Bekostning fik oprettet en »Universitetsundervisning«, der forberedte til den for alle studerende fælles filosofiske Prøve og desuden omfattede nogle andre Fag. Allerede 1931 vandt Universitetsundervisningen Statsanerkendelse og Statstilskud, og den udvidedes derefter hurtigt til at omfatte flere Eksaminer og Fag. Der gjorde sig 1931 endnu i Rigsdagen en vis Modstand gældende ud fra økonomiske Hensyn, men helt enstemmigt vedtoges 1937 en

Aarhus Universitet. Indviet 1933.

Lov, som betød den fulde Anerkendelse af Institutionen Aarhus Universitet, der blev en selvejende Institution, men under Undervisningsministeriets Tilsyn og med lignende Rettigheder som Københavns Universitet, om end endnu ikke saa fuldstændig som dette.

Ejendommeligt for den danske Rigsdag er det, at den i Reglen har interesseret sig mere for at drøfte Spørgsmaal vedrørende Kunst og Litteratur end videnskabelige Anliggender. En Anledning hertil var de — efter deres Beløb meget sparsomme — Forfatterunderstøttelser, den danske Stat regelmæssig uddeler; men da man i 30-erne kom ind paa at uddele dem efter Indstilling af et særligt Udvalg, bortfaldt for en stor Del Trangen til stadig at drøfte, om den eller den Forfatter var moralsk værdig til Statsstøtte. Det kgl. Teater foranledigede til Stadighed Diskussioner og Forslag, dels fordi dets Drift slugte stadig flere Penge og viste stadig stigende »Underskud«, dels fordi Repræsentanter for Provinsen ofte var tilbøjelige til den Anskuelse, at Teatret som Institution kun havde Interesse for Hovedstaden, ikke for Landet som Helhed. 1928 blev der i Forbindelse med Opførelse af en Bygning for Statsradiofonien foretaget Udvidelse af Teaterbygningen, saaledes at der kunde indføres en Dobbeltscenedrift med tilstrækkelig Plads for baade Skuespil, Opera og Ballet. Denne Ordning viste sig dog ikke heldig og maatte atter opgives. Det var svære Tider for alt Teatervæsen, og Konkurrencen med Biografteatrene førte til, at i Løbet af Trediverne det ene private Teater efter det andet maatte indstille Virksomheden. Ved en Lov af 14. Februar 1935 fastsloges det kgl. Teaters Opretholdelse som

Landets Nationalteater og dets Understøttelse gennem en kulturel Fond med Tilskud dels fra Statskassen, dels fra Statsradiofonien, der efterhaanden havde faaet en uanet Tilslutning af Lyttere og derved raadede over meget betydelige Aarsindtægter.

Den stærke offentlige Diskussion om saadanne Detailspørgsmaal for Statens Husholdning som et Teaters Forhold kan tages som et Vidnesbyrd om, hvorledes Opmærksomheden i et lille Land let og undertiden uforholdsmæssigt vender sig mod smaa indre Sager, medens der ikke bliver saa megen Anledning til at beskæftige sig med, hvad der vedrører Landets Stilling udadtil.

13. Udenrigspolitik.

I Tiden efter 1920 har Danmark haft een Konflikt med et andet Land, nemlig med Norge, det Rige, der indtil 1814 havde været forbundet med Danmark i den samme Stat. Oprindelig havde Grønland ligesom Island og Færøerne utvivlsomt været norsk Kronland, men under Norges Forening med Danmark var denne Besiddelse blevet administreret fra København ganske ligesom Rigets andre fjerntliggende Kolonier, og deres særlige Forbindelse med Norge var ganske vist statsretslig ikke ophævet, men fremtraadte i Praksis meget svagt. Derfor er det ikke saa mærkeligt, at de ved Kielerfreden 1814 blev bevaret for Danmark, skønt Norge da blev afstaaet; ved de senere Forhandlinger om det økonomiske Mellemværende, der blev afsluttet 1821, fraskrev Norge sig udtrykkeligt alle Krav paa de gamle Bilande, men meget senere opstod der i Norge bitre Følelser ved Tanken om den Maade, hvorpaa disse gamle Omraader af Riget var blevet fraskilt, og der udformedes Ønsker vedrørende Grønland, som jo var et egentligt Koloniomraade og havde en vis økonomisk Betydning for Norge, idet Nordmænd drev Fangst og Fiskeri ved dets Kyster.

Danmark fastholdt, at det havde den fulde Besiddelsesret til Grønland og det ikke blot til de egentlig koloniserede Dele af det, men til dette geografiske Omraade som Helhed. Ved Afstaaelsen af de danskvestindiske Øer 1916 opnaaedes fra Nordamerikas forenede Stater en Erklæring om, at de ikke vilde gøre Indvending imod, at den danske Regering udstrakte sine politiske og økonomiske Interesser til hele Grønland. Senere blev tilvejebragt lignende Erklæringer fra en Række andre Magter. I Juli 1919 erklærede ogsaa Norge, gennem en mundtlig Udtalelse af sin Udenrigsminister, at det ikke vilde gøre Vanskeligheder, og i Tillid hertil anerkendte Danmark Norges Suverænitet over Spitzbergen. Da man fra København i 1921 søgte at faa Norge

til skriftligt at bekræfte sin Erklæring fra 1919, erklærede en ny norsk Udenrigsminister, at den norske Regering ikke havde anerkendt og ikke vilde anerkende en Udvidelse af dansk Suverænitet over Grønland, som vilde medføre Landets Lukning ved en tilsvarende Udvidelse af det danske Monopol til Fortrængelse af norsk Næringsvirksomhed ved Grønland. Deraf udviklede sig vidtløftige Forhandlinger, der afsluttedes 1924 med en »Grønlandsoverenskomst«, som for en Strækning paa Østkysten mellem den 60ende og 81ende Breddegrad, undtagen Angmagssalik og Scoresbysund, giver Norge Ret for 20 Aar (altsaa til 1944) til Bosættelse, Næringsdrift, Oprettelse af meteorologiske, videnskabelige samt Radiostationer. I selve det principielle Spørgsmaal om Suveræniteten fastholdt begge Parter deres Standpunkter; der var altsaa ikke naaet nogen virkelig Løsning af Sagen, og nogle Aar efter kunde den paa ny rejses til Skade for det nære venskabelige Forhold, der dog var det eneste naturlige for de to nær beslægtede, i Fortiden gennem saa mange Aarhundreder forenede Nationer.

I Januar 1930 gav den norske Regering Lederen af en norsk Fangstekspedition Fuldmagt til at udøve Politimyndighed over norske Undersaatter i Østgrønland, og dette maatte naturligvis opfattes som en Indgriben i den Suverænitet, Danmark fortsat vilde hævde ogsaa for denne saa godt som ubeboede Del af det store Land.

Nordmændene skred imidlertid videre. 28. Juni 1931 erklærede et Par norske Fangstmænd Landet mellem 71 og 75 Graders Bredde for okkuperet i den norske Konges Navn. Drevet med af en Stemning i indflydelsesrige Kredse anerkendte den norske Regering 10. Juli denne private Okkupation, og over for dette officielle Skridt blev der fra den danske Regerings Side ikke andet at gøre end straks derefter, allerede 11. Juli, at indstævne Norge for den internationale Domstol i Haag og bede denne om at erklære Okkupationen for ulovlig og ugyldig. Saa fulgte en Proces, og inden denne endnu var afsluttet, erklærede den norske Regering 12. Juli 1932 ogsaa Sydøstgrønland mellem 60 og 63 Graders Bredde for okkuperet. Danmark maatte ogsaa i denne Anledning sagsøge Norge for Domstolen i Haag, medens Norge hævdede sin gode Ret i begge de to Tilfælde. 8. April 1933 afgav Domstolen med 12 Stemmer mod 2 (af de to Dommere med Særstandpunkt var den ene enig i Konklusionen, ikke i Begrundelsen) en Kendelse, hvorefter det hele norske Forsøg paa at hævde en Besiddelsesret til de omstridte Landstrækninger blev erklæret for ulovligt og ugyldigt. De ledende Synspunkter i Præmisserne var, at den tidligere fælles Konge fra 1814 havde raadet over den tidligere norske Koloni Grønland med fuld Ret som dansk Konge,

Grønlandssagen for Domstolen i Haag 1933.
Den norske Advokat plæderer.

og at Danmark i øvrigt fra 1921 til 1931 havde udøvet sin Myndighed i et saa fuldstændigt Omfang, at alene dette kunde gøre dets Krav paa at hævde Suveræniteten berettiget.

Saaledes endte denne beklagelige Konflikt, der syntes for praktisk set ret uvæsentlige Interessers Skyld en Stund at have forstyrret det gode Forhold mellem de to Broderfolk. Det var saa meget mindre heldigt, som der netop i stigende Grad fra de nordiske Regeringers Side blev lagt Vægt paa ikke blot at fremme den indbyrdes Forbindelse mellem deres Landes Befolkning, men ogsaa et Fællesskab over for den øvrige Verden.

Paa et Møde i Oslo i December 1930 erklærede Danmark, Norge og Sverige i Forening med Holland, Belgien og Luxembourg, saaledes som det i anden Sammenhæng bliver omtalt (S. 291 ff.), at de vilde holde sig i Føling med hinanden ved alle Toldforhøjelser, hvorved de ramte hinandens Interesser, og endvidere blev det erklæret, at de nævnte Magter vilde fortsætte det indledede Samarbejde paa det økonomiske Omraade og overveje at føre dette Samarbejdes Princip over paa andre Forhold, der kunde øve nogen Indflydelse paa deres indbyrdes økonomiske Samkvem. Disse Erklæringer fra de Magter, som derefter betegnedes som »Oslomagterne«, fremkom i Forbindelse med de Bestræbelser, der inden for Folkeforbundet

blev udfoldet for at fremme det økonomiske Samkvem mellem dets Medlemmer. I det hele havde den fælles Deltagelse i Folkeforbundet tjent til at knytte de nordiske Riger tættere sammen i Udenrigspolitik, og det var naturligt, at der ogsaa blev skabt en Tilknytning til andre smaa neutrale Lande som Holland og Belgien. Under ret store Forventninger var de nordiske Lande efter Verdenskrigens Afslutning — som i et foregaaende Afsnit (S. 148 ff.) berettet — indtraadt i Folkeforbundet, men efterhaanden skulde det stadig tydeligere vise sig, at Forbundet ikke var i Stand til at opfylde noget Haab om Sikring af Fred og Retfærdighed mellem alle Stater og Nationer.

En af de virksomste og mest interesserede Deltagere i Folkeforbundets Arbejde var *P. Munch,* der fra 1929 blev Danmarks Udenrigsminister. I et Skrift (fra 1935) om Nordens Stilling til Folkenes Forbund hævder han, at de nordiske Staters Talsmænd i dette Forbund aldrig har delt disse overdrevne Forestillinger om dets Magt. De har, siger han, blot opfattet Folkeforbundet som en Forhandlingsplads, hvor vanskelige internationale Spørgsmaal kan drøftes under hensigtsmæssig Form, og de har set det som Spiren til et internationalt Retssamfund, der skulde gro frem paa samme Maade som tidligere de nationale Retssamfund, inden for hvilke der dog i Aarhundreders Løb opbyggedes en Retssikkerhed, der gjorde Livet værd at leve.

Ved at drage en saadan Parallel mellem nationale og internationale Retsforhold lagde Munch og de, der delte hans Syn, næppe tilstrækkelig Vægt paa, at det egentlig afgørende ved Tilvejebringelse af Landefred og borgerlig Sikkerhed inden for de enkelte Stater var den nationale Statsmagts Udvikling til en saadan Styrke, at den ved Hjælp af Militær og Politi blev i Stand til at nedslaa de Kræfter, der vilde modsætte sig en fælles Fred og Orden for saavel Adelsmænd som Borgere og Bønder. Ulykken for den internationale Retsorden, som skulde opbygges gennem Folkenes Forbund, var netop, at der ikke blev Magtmidler til at gennemføre den over for baade store og smaa Magter; der manglede den internationale Hær, det internationale Politi, som ved given Lejlighed kunde gribe kraftigt tugtende ind mod de Fredsforstyrrere, der vilde vove at modsætte sig Folkeforbundets Forskrifter.

I Stedet var det bestemt i Folkeforbundspagten, at der skulde stræbes efter Rustningernes Indskrænkning, og denne Bestræbelse var de nordiske Lande meget ivrige for at støtte. Det blev imidlertid ikke muligt at hindre store Stater i at gøre, hvad de vilde, og de smaa Stater kom i en farlig Stilling, hvis de i denne Anledning skulde være med til at protestere mod en Stormagt eller endog deltage i

praktiske Foranstaltninger imod den. I Marts 1935 erklærede Tyskland, at det ikke længere følte sig bundet af Versaillesfredens Afrustningsbestemmelser, fordi de andre Stormagter, paa Trods af Folkeforbundspagten, ikke afrustede, og i den Anledning foreslog Frankrig, England og Italien i Folkeforbundsraadet en Erklæring, hvori bl. a. blev udtalt en Dom over Tyskland som Traktatbryder. Som Repræsentant i Raadet vilde Dr. Munch som Danmarks Udenrigsminister ikke gaa med til en saadan Udtalelse, og under Henvisning til, at Raadets Opgave ikke var en Domstols, undlod han at stemme for den.

Denne Holdning blev anerkendt i Tyskland, og naturligvis var det af Vigtighed for Danmark altid at indtage en Stilling, der ikke kunde være Genstand for Misforstaaelser fra det store, mægtige Naboriges Side. Danmark fulgte ogsaa, modsat de andre nordiske Stater, en Opfordring fra Berlin ved 31. Maj 1939 at slutte Ikke-Angrebspagt med Tyskland. Ikke længe efter, 3. September 1939, udbrød den nye Storkrig, og med den sluttede ogsaa for Danmark den Periode, der strakte sig fra Verdenskrigens Afslutning, en Tid, der havde rummet mange Vanskeligheder og bragt mange Skuffelser, men dog ogsaa haft et Indhold af Fornyelser og Fremskridt i Overensstemmelse med det danske Samfunds Egenart og særlige Forudsætninger.

Fremtiden maatte efter det nye Krigsudbrud synes meget usikker. Situationen var en lignende som ved Krigsudbruddet 1914, blot efter alt at dømme endnu farligere. Alle betydende Retninger i Danmark samledes ikke blot med Regeringen i udpræget Neutralitetsvilje, men ogsaa i det levende Ønske om Bevarelse af Landets tusindaarige Selvstændighed.

LITTERATUR

For den almindelige politiske Historie er Rigsdagens Aarbøger samt Rigsdagstidende og i øvrigt den store Avis- og Tidsskriftlitteratur overmaade vigtige Kilder. Vigtig til Orientering er den af *V. Elberling* fra og med 1924 udgivne »Avisaarbog« (et Supplementsbind 1940 for Aarene 1914—23). Over Aarene fra og med 1923 har *Povl Engelstoft,* over Aarene fra og med 1934 *F. W. Wendt* givet systematiske Oversigter med Hensyn til alle danske Begivenheder (først i Foreningen »Norden«s Aarbøger, siden 1926 i »Nordisk Tidsskrift«). En samlet Oversigt over Aarene til og med 1933 er givet i *Engelstoft* og *Wendt:* »Haandbog i Danmarks politiske Historie« (1934). Med Hensyn til Grundlovssagen 1937—39 se Landstingsmand *J. P. Jensen-Stevns:* »Grundlovsændring?

En Jævnførelse af Forligspartiernes og Venstres Grundlovsforslag« (1939). — *H. P. Sørensen m. fl.:* »De politiske Partier« (2. Udg. 1932). »Konservatismens Historie i Danmark«, ved *Alfr. Bindslev* (1937—39), »Venstres Historie i Danmark«, ved *Fred. Nørgaard* og *Hans Jensen* (1937—39), »Det radikale Venstres Historie«, ved *G. Fog-Petersen* (1938—39).

O. Rode: »Paaskekrisen 1920« (i Tilskueren og som særligt Skrift 1926). — *Fr. le Sage de Fontenay:* »Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie 1914—20« (1922). — *H. Scavenius:* »Af de sidste Aars sønderjyske Politik 1914—20« (1921). — »Slesvig delt.« Udgivet af *L. P. Christensen* (1923). — *Nicolai Svendsen* og *Svend Thorsen:* »Tiende Februar. Livsbilleder fra Sønderjylland i Genforeningsaaret 1920« (1939). — *Karl Rasmussen:* »Sønderjylland 1920—35« (2. Opl. 1939). — *Franz von Jessen:* »Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900—1937« III (1938).

Erik Arup: »Grønland. En historisk Redegørelse« (1924). — *Knud Berlin:* »Danmarks Ret til Grønland« (1932). — *Fr. von Jessen:* »Den dansk-norske Strid om Østgrønland« (1932).

P. Munch: »Norden og Folkenes Forbund« (1935).

III

FINN T. B. FRIIS

ØKONOMISKE OG SOCIALE FORHOLD 1920—1939

»Er det et Under, at min Generation er de skuffede Mænds Slægtled? Men trods alt, efter os kommer andre; de vil haabe og de vil arbejde.«

(*L. V. Birck*, 1922.)

INDLEDNING

Den økonomiske og sociale Udvikling i Perioden 1920—1939 er i højere Grad end i noget tidligere Tidsrum knyttet sammen med den almindelige politiske Udvikling, som skildres i det foregaaende Afsnit af nærværende Værk. Det var økonomiske *Hensyn,* der navnlig i Tiden efter 1931 førte til en gennemgribende Statsregulering af Udenrigshandelen og Indgreb i de fleste af Erhvervslivets Grene; de økonomiske *Tilstande* blev atter meget stærkt paavirket af denne Regulering. Aarsager og Virkninger danner her et forviklet Net af Økonomi og Politik, som det kan være vanskeligt nok at udrede. En Fremstilling af disse Forhold, der skrives allerede nu, kan paa Grund af Værkets almindelige Karakter og under Hensyn til den Plads, der staar til Raadighed, ikke blive en dybtgaaende og endelig Analyse; den maa betragtes som en *foreløbig* og *ufuldstændig* Oversigt.

Den almindelige Udvikling i det nittende Aarhundrede maatte knytte et lille, raastoffattigt Lands Økonomi stærkere og stærkere til den store Verden; Indførsel og Udførsel, Skibsfart og Finanser blev i meget væsentlig Grad afhængige af Udlandets Forhold.

Dette præger ogsaa Tiden 1920—1939. Det var de andres Vanskeligheder — og de var talrige — der i særlig Grad kom til at genere os og stadig genspejlede sig i vor Erhvervspolitik.

Det vil da være naturligt i Fremstillingens første Hovedafsnit at behandle de ydre Kaar og deres direkte Følger: de store Ændringer i Danmarks handelspolitiske Stilling, Indførselskontrollen m. m. Med dette Billede i stadig Erindring skildres i andet Hovedafsnit nogle Træk af de enkelte Erhvervs Kaar, de sociale Forhold, de offentlige Finanser samt nogle af de øvrige Problemer, det danske Samfund i denne Periode blev stillet overfor.

Som Indledning til en Skildring af den økonomiske og sociale Udvikling i Tiden 1920—1939 er det naturligt at se paa *Baggrunden* for denne Udvikling: Forholdene i Tidsrummet 1864—1920.

Naar man i Aaret 1942 prøver paa at danne sig et samlet Billede af Tiden før den forrige Verdenskrig, spørger man uvilkaarligt sig selv, om man ikke ser Forholdene i et alt for rosenrødt Skær. Nej, — det almindelige Indtryk, der har fæstnet sig hos de fleste, er rigtigt nok. Det vil man faa bekræftet ved Gennemlæsning af det Afsnit i nærværende Værk, der behandler det danske Folks Livsvilkaar i de halvhundrede Aar før den første Verdenskrig (5. Bd. S. 489 ff.). Dette Billede ser saaledes ud:

En stor *Befolkningsforøgelse* — fra 1,7 til 2,9 Millioner paa halvtredsindstyve Aar. Et stærkt Fald i Dødelighedsprocenten jævnsides med en i Begyndelsen stillestaaende, senere nedadgaaende Fødselsprocent. *Udvandringen* var i en Aarrække ret betydelig; der blev ikke af de oversøiske Stater lagt Hindringer i Vejen for den frie Bevægelse af dem, der vilde prøve paa at skabe sig en ny Tilværelse paa den anden Side af Havene.

Verdensmarkedet stod i det hele aabent for vor *Eksport*. Der var kun sjældent Afsætningsvanskeligheder for vore vigtigste Produkter, og vi kunde uden særlige Besværligheder skaffe os de Raastoffer, vi havde Brug for.

Inden for *Landbruget* møder vi efter Overvindelsen af 1870ernes og 1880ernes Krise en jævnt og stærkt opstigende Linie for Produktionen, baade i Mængde og i Kvalitet.

Industrien skabte sig paa en Række Omraader solide og ret lønnende Arbejdsmuligheder og nøjedes med en moderat Toldbeskyttelse. *Handel* og *Søfart* var i stadig Fremvækst.

Danmarks *Nationalvelstand* var i Stigning, og Fordelingen var saaledes, at den brede Masses Levevilkaar ogsaa relativt forbedredes. Den sociale Lovgivning, Skattepolitikken og Arbejdernes bedre Organisation bidrog væsentligt hertil. Arbejdskonflikter og Arbejdsløshed tog kun sjældent et større Omfang.

Man kendte vel Kriser i Erhvervslivet og Rystelser i Bank- og Kreditvæsen, men alt i alt var man vant til en stadig fremadskridende Udvikling med forøget Velstand. Kun sjældent spekulerede man over, om denne Udvikling kunde tænkes at ville vare ved. En vis Utryghed gjorde sig maaske gældende mod Periodens Slutning ved Forøgelsen af den udenlandske Gæld, ved den efter Datidens Forhold betydelige Udvidelse af Statsmaskineriet og den dermed følgende Stigning i de offentlige Udgifter. Dette formaaede dog ikke i nogen væsentlig Grad at formørke Billedet.

Danmark slap ganske vist for at blive inddraget i Krigen 1914—18, og tilsyneladende bragte Krigsforholdene vel »gunstige Konjunkturer« for Landbruget (for en kortere Tid) og for Skibsfart og visse Indu-

strier (i en noget længere Periode). Inden for Handel og Pengevæsen tjente Spekulanter store og adskillige andre smaa Formuer, der dog hurtigt forsvandt. En udenlandsk Gæld paa 900 Mill. Kr. ved Krigens Begyndelse var ved Vaabenstilstanden forvandlet til et Tilgodehavende paa et lignende Beløb. Men samtidig var der sket et betydeligt Kapitalforbrug i alle Erhvervslivets Grene.

For et lille Land, der som Danmark i afgørende Grad er afhængigt af et frit og aabent Verdensmarkeds Købedygtighed og Leveringsmuligheder, blev Krigsperiodens Hovedresultat absolut negativt: Handelsvanskeligheder og Produktionsnedgang. De af Krigsforholdene paavirkede Prisbevægelser førte til sociale Modsætninger. Statsmagten søgte ved sin Indgriben at sikre og fordele Forsyningerne, regulere visse Produktioner og holde Priserne nede paa et overkommeligt Niveau, dels ved Maksimalpriser, dels ved Tilskud. De første førte til Misfornøjelse og Tovtrækning mellem forskellige Grene af Erhvervslivet, de sidste til et voldsomt Pres paa Statsfinanserne. Den sociale Linie i Regeringens Politik var imidlertid klar. Man undgik i det store og hele Forarmelse og Nød, og selv om man ikke slap for Arbejdskonflikter af betydeligt Omfang, fik de politiske og faglige Omvæltningsbevægelser, der efter Krigen sporedes i de fleste Lande, i Danmark en daarlig Jordbund.

I alle — eller saa godt som alle — Kredse i Danmark havde man følt Krigsperiodens Statsindgriben i det økonomiske Liv som noget unaturligt. Udadtil haabede man paa og ventede en hurtig Genoptagelse af de normale Handelsforbindelser, som det danske Erhvervslivs sunde Trivsel var afhængig af. Man havde herhjemme — og det samme var i øvrigt ogsaa Tilfældet de fleste Steder i Udlandet — ingen virkelig Forestilling om de dybtgaaende og mere varige Virkninger, som Krigstidens Begivenheder kunde faa for Verdensøkonomiens Struktur og den fremtidige Udvikling.

Man interesserede sig først og fremmest for at afvikle alt det, der — med Rette — betragtedes som en kunstig Udvækst paa et normalt Samfundsliv. Det gjaldt om at afkaste alle »snærende Baand«, paa ny komme ind under »Kræfternes frie Spil« — kort sagt vende tilbage til *normale Forhold,* back to normalcy, som den typisk amerikanske Forretningsmand Præsident Harding satte som Hovedpunkt paa sit Program ved Valget i 1920, og som blev en hel Epokes Slagord.

Karakteristisk for den almindelige Tankegang i Aarene 1918—1920 og grundlæggende for store Dele af det danske Erhvervslivs Dispositioner i denne Periode var Tanken om *Varehunger* — og navnlig Varehunger i *Europa.* Denne Tanke var i og for sig naturlig nok. Hvorledes var det overhovedet tænkeligt, at man inden for en over-

skuelig Fremtid kunde komme til at staa over for noget, der mindede om Overflod? Selve Krigsbegivenhederne havde ført til Hærgning og Ødelæggelse af en Række vigtige Produktionscentre. Produktionsapparatet: Gaarde, Fabrikker og Trafikmidler var daarligt vedligeholdt. Skibstonnagen havde i flere Aar været Genstand for systematisk Ødelæggelse. Produktionslivet syntes overalt i Europa at hungre efter Raastoffer og Hjælpestoffer. Boligbyggeriet, der i en Aarrække havde staaet stille, maatte atter sættes i Gang. I de krigsførende Lande var de produktive Aldersklasser stærkt udtyndet. Derimod var den samlede *Forbrugsevne* ikke paa langt nær gaaet tilbage i samme Forhold som Produktionsevnen. De Folkemasser, der i alle Europas Lande havde maattet indskrænke deres Ernæring og deres øvrige Forbrug, stod nu parat til at kaste sig over nye Tilførsler af alle Slags Varer.

Teknisk set var dette naturligvis rigtigt. Men hvorledes stod det til med de *økonomiske* Forudsætninger for et stærkt øget Forbrug, for et Opsving i Samhandelen mellem Landene, nemlig *Købekraften?* De fleste europæiske Lande, ikke mindst de Stater, der var Hovedaftagerne af Danmarks Eksport: Storbritannien og Tyskland, havde i Tiden før Verdenskrigen været præget af en stigende Velstand. Særlig de engelske Arbejdere havde i voksende Grad faaet Smag for de danske Landbrugsprodukters høje Kvalitet og raadede over Købekraft til at betale dem. Nu gjorde imidlertid Krigens Forstyrrelser af Handelsvejene og de stigende Skattebyrder Afsætningsmulighederne i England mere usikre. Senere kom politiske Hensyn til: Ønsket om at give Fortrinsret til Varer fra de andre britiske Lande: Dominions, der i Verdenskrigen havde kæmpet ved Englands Side og bragt store Ofre for Rigets Sejr. Paa det europæiske Fastland var der andre negative Faktorer: Centralmagternes Sønderlemmelse; Oprettelsen af en Række mindre Stater med nye Grænser, som snart værnedes af høje Toldmure; Desorganisation og Forarmelse af det tyske Erhvervsliv; Valutakaos i mange Lande.

Den Vaabenstilstand, der den 11. November 1918 afsluttede Verdenskrigen, gjorde ikke samtidig Ende paa de økonomiske, finansielle og erhvervsmæssige Vanskeligheder, Krigen havde skabt. Verdens umaadelige Tab af Mennesker og Kapital, politisk og social Uro, skarpe Interessemodsætninger mellem Erhvervene, Forsøgene paa Gennemførelse af Versaillesfredens økonomiske Bestemmelser skabte, sammen med de af Krigen foraarsagede direkte Skader, Forhold, der næsten stillede Krigstidens Vanskeligheder i Skygge.

Det første Aarstid efter Vaabenstilstanden syntes dog at give dem Ret, der i Danmark haabede paa Ekspansion og Højkonjunktur for

Produktion, Handel og Skibsfart. De store Huller i Forsyningerne skulde fyldes. Efterspørgslen var stor. Toplastede Skibe med Levnedsmidler, Industriprodukter og Raastoffer gled over Atlanten. En Del af disse Varer fandt et foreløbigt Hvilested i Københavns Frihavn. Nu drejede det sig blot om at afvente et gunstigt Øjeblik og at være de første til at forsyne det varehungrige *Balticum*, saa snart der var tilvejebragt tilstrækkelig politisk Ro til, at man overhovedet kunde tænke paa Handel med Landene omkring Østersøen.

I Forventning om, at København skulde blive Østersøbækkenets førende Handelsstad, foretoges der betydelige Vareopkøb. Desværre viste det sig hurtigt, at den forventede Omsætning udeblev, dels fordi der ikke var Penge nok at købe for, og dels fordi de paagældende Lande selv kunde købe direkte.

Den danske Indførsel til Forbrug her i Landet steg ogsaa voldsomt. Forholdene under Krigen havde dels tvunget, dels fristet Danmark til at sælge ud af eller forbruge sine Kapitalværdier. Landbrugets Besætninger var gaaet stærkt ned, Markernes Gødningskraft var svækket, Bygninger og Maskiner ikke vedligeholdte. Handelens Lagre var tomme, Industriens Lagre af Raastoffer og færdige Varer minimale, Skibsfartens Materiel slidt og ældet eller ligefrem ødelagt, og Befolkningens private Reserver stærkt formindskede. Efter Krigen maatte Landets Produktionsapparat bringes paa Fode, og dette var meget kostbart, idet Nyanskaffelserne skete til Priser, der var langt højere end de, man i sin Tid havde opnaaet ved Salget. I Tiden fra November 1918 til Marts 1920 steg Verdensprisniveauet 40 pCt. Værre var det, at da Danmark havde genrejst sin Kapital og skulde sælge de skabte Produkter, var Prisniveauet igen faldet, saa betydelige Tab blev Følgen.

Medens man i Krigsaarene havde maattet rationere og prisregulere paa Grund af Varemangel og samtidig Pengerigelighed, maatte man nu paa forskellige Omraader gribe ind paa Grund af Vareoverflod og samtidig Mangel paa udenlandske Betalingsmidler og søge at begrænse Varestrømmen til Landet og Befolkningens Forbrug. Men medens Nødvendigheden af Tvangsindgreb havde været umiddelbart forstaaelig under Krigen, blev saadanne Indgreb nu, da der jo var Fred, mødt med stigende Uvilje. Efterhaanden som Tiden gik efter Fredsslutningen, og Restriktionerne fortsattes, ophævedes og genindførtes, voksede Kritikken og samlede sig til direkte politisk Modstand.

— Dette er Baggrunden for Udviklingen i Tiden efter 1920.

FØRSTE AFSNIT

VERDENSKONJUNKTURERNE OG DANMARK

1. Konjunkturerne, Valutapolitikken, Priser og Pengeforhold.

A. Sanering og Likvidation 1920—26.

I de første Aar af 1920erne blev det et altoverskyggende Problem at *redde Valutaen,* at bringe det meget høje hjemlige Prisniveau, der var steget uafbrudt siden 1914, ned i Højde med det internationale og at hæve og fæstne Kronens Værdi.

Den danske Krone, hvis Værdi over for Udlandet i Aarene fra 1916 til Januar 1919 havde staaet over Pari (1. Juli 1918 kostede 1 Dollar 3,24 Kr. Pari var 3,73, Sterling 15,27 Kr. Pari var 18,16), blev straks efter Vaabenstilstanden Genstand for et Fald, det skulde tage Aars Arbejde at indvinde. Engrospriser og Leveomkostninger fortsatte deres Stigning indtil Udgangen af *1920.* Nationalbankens Seddelmængde, der under Krigen var steget støt og stærkt, kulminerede først i Oktober med et Beløb paa 578 Millioner Kroner.

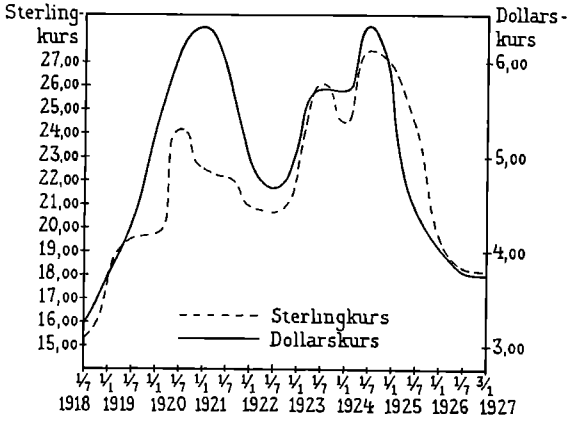

Da der i Aaret 1919 blev indført Varemængder for 2,6 Milliarder, medens Udførselen og Fragtfarten kun dækkede omkring Halvdelen af dette Beløb, blev der en meget følelig Mangel paa udenlandske Betalingsmidler, og de udenlandske Vekselkurser steg stærkt, Sterlingkursen saaledes i December 1919 til 21,23 og Dollars til 5,67.

Der nedsattes i December 1919 et *Valuta-Fællesraad* af ledende Finansmænd, senere ogsaa med Repræsentanter for Erhvervene, for at overveje, hvorledes Kronens internationale Værdi kunde støttes. Fællesraadets Bestræbelser samlede sig om at søge Udførselen forøget og navnlig Importen begrænset derved, at Begæringer om Valuta til Betaling for Import skulde behandles i Fællesraadet og bevilges der. Den 6. Marts 1920 fremsatte Handelsminister Hage efter Fællesraadets Indstilling Forslag om, at Varer skulde være ledsaget af en *Valuta-Attest* for at kunne indføres. Landbrugets Repræsentanter i Fællesraadet og Venstres og de Konservatives Repræsentanter i Rigsdagen modsatte sig imidlertid Forslaget med den Motivering, at Landbrugets Raastoffer maatte kunne indføres frit; man burde ikke nu indføre nye Statsindgreb. Efter Ministeriet Zahles Afskedigelse bortfaldt Forslaget, og Fællesraadet opløste sig.

Bankerne søgte vel at begrænse deres Salg af Valuta, og Nationalbanken satte den 17. April Diskontoen op til 7 pCt., men Vekselkurserne fortsatte Stigningen. I Efteraaret laa Sterling langt over 25 Kr. og Dollars over 7 Kr.

Regeringen nedsatte den 4. September en ny Kommission til at drøfte Aarsagerne til Kronens Stilling og Foranstaltninger til dens Forbedring. Valutakommissionen koncentrerede sine Overvejelser om Spørgsmaalet om en Begrænsning af det hjemlige Forbrug, dels ved Rationering og dels gennem Toldforhøjelse eller Indførselsforbud for Varer af Luksuskarakter. Ministeriet indtog imidlertid det Standpunkt, at Valutamiseren kun kunde afhjælpes ved »de lægende Kræfter«, som fandtes i Samfundet selv, og der kom ingen Statsindgreb. Medens Drøftelserne stod paa, indtraf et meget stærkt Prisfald paa Verdensmarkedet. Dette gjorde Importørerne mere tilbageholdne, og Indførselen formindskedes derved af sig selv samtidig med, at Dollars- og Sterlingkurserne faldt Verden over; alt dette bevirkede, at Dollars og Sterling herhjemme faldt stærkt. Den samlede Indførsel i 1920 var paa 3200 Millioner Kroner, Indførselsoverskudet paa 1300 Millioner.

Fra Udgangen af 1920 bredte en af de haardeste Kriser, Verden overhovedet har kendt, sig med rivende Hast fra Japan og de Forenede Stater til alle andre Lande. Herhjemme som andetsteds medførte den Standsning af industriel Produktion, Arbejdsløshed og finansielle Sammenbrud.

Aaret *1921* blev da stærkt præget af det pludselige og voldsomme Prisfald, der kom Landets Erhvervsliv meget ubelejligt, fordi man netop havde engageret sig i store Varepartier til Toppriser. Nu standsede ikke alene den Eksport, Industrien havde oparbejdet, men Forbruget paa Hjemmemarkedet aftog betydeligt, dels under Indtrykket af, at Prisfaldet vilde fortsætte, dels fordi det købende Publikum i Harme over, at Prisfaldet ikke kom hurtigt nok, etablerede Køberstrejke, og endelig fordi Pengerigeligheden og Købeevnen mærkelig hurtigt ophørte.

Da Landets Banker havde udvidet Kreditten meget betydeligt, baade hvad Laan til Børsforretninger og Laan i Varepartier angik, gik det stadige og hurtige Fald i Aktiekurserne i Forbindelse med det faldende Prisniveau og Østersøskuffelsen ogsaa ud over Bankerne. Situationen ved Nytaar 1922 var meget mørk.

Efter de store Planer og de vidtgaaende Dispositioner i 1919—1921 blev *1922* præget af en enestaaende Udrensningsproces. Flere af de Handelsselskaber, der i de foregaaende Aar startedes eller udvidedes for at udnytte de forventede Chancer fra det baltiske eller oversøiske Marked, brød sammen (Det transatlantiske Kompagni og dets Datterselskaber o. s. v.). Et enkelt Vekselererfirma gav sin Bank et Tab paa 17 Mill. Kr. Ogsaa inden for Assuranceverdenen forekom en Række ubehagelige Overraskelser. Blandt Industriselskaberne foretoges Rekonstruktioner i stort Omfang (Carl Lund, Nielsen & Winther, De Forenede Papirfabriker, Ballin & Hertz, Svovlsyrefabrikerne, Nordisk Metalvare m. fl.).

I næsten alle Lande undtagen England kom Bankerne i denne Tid i store Vanskeligheder; her i Danmark ramtes baade smaa og store Banker haardt. Særlig haardt ramtes det danske Samfund af Landmandsbankens store Vanskeligheder (se nærmere Side 384). En Opsummering af de Tab, som samtlige Bankrekonstruktioner i Aaret 1922 havde kostet, viste et samlet Beløb paa ca. 282 Mill. Kr., hvoraf alene de 232 regnedes at falde paa Landmandsbanken. I fire Tilfælde gik Tabene ud over Indskyderne, medens de øvrige Banker kunde klare Tabene ved Hjælp af Reserver og Aktiekapital.

Disse Begivenheder og ikke mindst Landmandsbankens Sammenbrud fik meget skadelige Følger for den danske Krones Værdi; baade Prisniveauet og Valutakurserne steg stærkt. De voldsomme Svingninger gjorde det meget vanskeligt for Handel og Industri at træffe fornuftige Dispositioner. Industrien, der tillige var udsat for en haard Konkurrence (»Valuta-Dumping«) fra Tyskland og andre mellemeuropæiske Lande, henvendte sig til Regeringen om Støtte og Beskyttelse, som dog kun blev ydet i et begrænset Omfang (se Side 180).

Naar Udviklingen i Danmark saaledes med et stigende Prisniveau gik imod Udviklingen i andre Lande og forsinkede Tilpasningen til Verdensmarkedets Prisniveau, skyldtes det antagelig ogsaa i nogen Grad, at Nationalbanken ikke turde og ikke vilde gennemføre den Kreditindskrænkning, som ene kunde have opretholdt Kronens indenlandske Købeevne. Nationalbankens Stilling var dels dikteret af den omfattende Kreditudvidelse, som det blev nødvendigt at yde til Landmandsbanken, og dels af, at Kreditpolitikkens Betydning for Kronens Værdi maaske næppe var tilstrækkelig paaagtet.

Under Indtryk af den stærke Stigning i Kursen paa Sterling og Dollars sammenkaldte Nationalbanken dog i August *1923* en *Valutakonference* til Rekonstruktion af Erhvervslivet efter Blokadens Ophør; denne fremhævede som Aarsager til den ugunstige Udvikling Fremskaffelsen af de store Kapitaler til Sønderjylland (se Side 437 ff.). Landets ekstraordinære Kapitalforbrug i Tiden 1918—22 beregnedes til 1400 Millioner Kroner, Tab paa Varer indkøbt fra Udlandet til 600 Millioner — en samlet Forringelse af Status paa 2000 Millioner (fra et Tilgodehavende paa 900 Millioner til en Gæld paa 1100 Millioner). Det offentlige, som dækkede sine løbende Udgifter med Laan og ydede Støtte til nødlidende Banker, stillede en betydelig ekstraordinær Købekraft til Raadighed, hvad der maatte medføre en Svækkelse af Kronens Købeevne. For i al Fald at undgaa fremtidig Spekulation i de svingende Kurser anbefalede Konferencen at oprette et Kursegaliseringsfond med en Devisebeholdning svarende til 5 Mill. Pund Sterling, der skulde bruges til at hindre Spekulation i Kronens Nedgang og udjævne tilfældige stærke Svingninger i Valutakurserne. Da denne Foranstaltning (Lov af 16. November 1923) kom til at staa alene, viste den sig virkningsløs. Sterlingkursen faldt ganske vist umiddelbart efter Fondens Oprettelse, men da Regeringen ikke foretog sig yderligere til Sikring af Kronen, blev Fondet allerede i Januar *1924* udtømt, og Kursen steg igen.

Den 17. Januar havde Nationalbanken forhøjet sin Diskonto, der siden den 1. Maj 1923 havde været 6 pCt., til 7 pCt. I Begyndelsen af Marts opfordrede Banken efter Henstilling af Regeringen ved et Cirkulære samtlige Banker og Sparekasser til at begrænse Udlaansvirksomheden og søge at hemme Import og Omsætning af Luksusvarer. Regeringen havde gennemført en Toldforhøjelse paa en Række Luksusvarer, men da dette ikke viste sig tilstrækkeligt, forelagde den nu flere Lovforslag, der tilsigtede at fjerne den »overflødige« Købeevne. Det eneste Resultat blev imidlertid Oprettelsen af en *Valutacentral* (Lov af 29. Marts 1924), der fik Bemyndigelse til at kræve Oplysninger om Beholdninger af fremmed Valuta og forlange saa-

danne Beholdninger afgivet til Valutaegaliseringsfondet; Valutahandel maatte kun foregaa gennem Egaliseringsfondet, Nationalbanken, Hovedbankerne og i øvrigt hos de Banker og Sparekasser, der fik Bemyndigelse hos Valutacentralen. Man haabede herved at kunne hemme Kapitalflugt og lægge en Dæmper paa Spekulationen. Alene Indførelsen af Oplysningspligten og Afleveringspligten medførte, at Sterlingkursen, der den 11. Marts havde været 28,00 Kr., snart faldt til 25,95. Valutacentralen søgte nu at fastholde en Kurs paa ca. 25,00 —25,75, men Forsøget strandede. Ministeriet Stauning, der dannedes den 23. April 1924, prøvede under den paafølgende ekstraordinære Rigsdagssamling at gennemføre en Importbegrænsning, men uden Resultat. Valutacentralens Forsøg paa at fastholde Kronen paa den nævnte Kurs kunde ikke gennemføres, bl. a. fordi den Kreditindskrænkning, som Nationalbanken i Marts havde opfordret til, ikke slog igennem før hen paa Sommeren, og Kurserne begyndte igen at stige.

Uroen foranledigede Regeringen til paa ny at tage hele Spørgsmaalet op til Behandling, og der nedsattes i Juli et »*Valutaraad*« af Erhvervsrepræsentanter og Politikere — den fjerde Kommission angaaende dette Emne siden 1919. Grosserersocietetet foreslog Rationering, Industriraadet Toldforhøjelser, men Valutaraadet, der ansaa Importrestriktioner for politisk uigennemførlige, samlede sig om Kreditpolitikken som et egnet Middel til at fastholde og eventuelt forbedre Kronens Værdi. Aaret 1924 blev trods alt i det hele et godt Normalaar med stærkt stigende Omsætning og Beskæftigelse, og Industriens Produktion var større end nogensinde før.

Spørgsmaalet om, hvorvidt Kronen burde søges ført tilbage til den gamle Guldparitet, var ofte i disse Aar Genstand for Diskussion, hvori baade Lærde og Lægmænd gjorde deres Indlæg, jfr. f. Eks. Seminarieforstander J. Byskovs Pjece, der prægede Slagordet »En ærlig Krone«. Den offentlige Debat blev præget mere af moralske og prestigemæssige Grunde (Hensyn til Danmarks Omdømme i Udlandet, hvis man skar Kronen ned) end af økonomiske Overvejelser paa kortere Sigt. En Nedskrivning, som der fra visse Sider var Forslag om — f. Eks. saaledes, at Kronen blev gjort lig 1 Guldfranc (72 Øre) —, vilde efter den almindelige Opfattelse svække Tilliden til Danmarks Økonomi og vanskeliggøre vor Stilling. Kronens Tilbagevenden til Pari regnedes i Almindelighed som en national Nødvendighed, og man veg ikke tilbage for Følgerne. Kronens Guldværdi var i Juli 1924 60 Øre. Paa Valutaraadets Indstilling udfærdigedes og vedtoges af Rigsdagen Lov af 20. December 1924 om Valutaforanstaltninger, der stærkt understregede Nationalbankens almindelige Forpligtelse

til at sikre Kronens Værdi. Staten paatog sig at garantere for et Laan paa 40 Mill. Dollars, som Nationalbanken skulde optage, og udskrev en særlig »Valutaydelse«, en ekstraordinær Indkomstskat. Banken skulde sikre, at Kursen paa Dollars indtil 1. Juli 1925 ikke oversteg 5,74 (svarende til 65 Guld-Øre) og i de tre følgende Halvaar henholdsvis 5,60, 5,46 og 5,32 (det sidste svarende til 70 Guld-Øre). Herved var man definitivt inde paa Kronehævningens Vej.

Der var nu skabt en betydelig Tillid til Ordningen, og dertil kom, at en stor Arbejdskonflikt i Begyndelsen af *1925* nedsatte Importen stærkt samtidig med, at gode Priser, særlig for Smøreksporten, skabte en gunstig Handelsbalance i disse Maaneder. Saavel Sterling- som Dollarkurserne faldt mærkbart. Dollarkursen naaede allerede i Maj 1925 under de 5,32, som den efter Planen først skulde være nedbragt til pr. 1. Januar 1927. Kursfaldene fortsatte, ofte i Spring. Aarsagen til disse fortsatte og stærke Fald var dels, at den almindelige Tillid var vendt tilbage, dels at de paabegyndte Kreditindskrænkninger efterhaanden gjorde sig gældende, dels at Valutaydelsen begrænsede Købekraftens Mængde, og dels at Prisforholdet mellem Udførsels- og Indførselsvarer ændrede sig i vor Favør. Desuden greb Udlandets Spekulation ind.

Ønsket om at fastholde det allerede vundne (fra Januar til November var Kronen steget 40 pCt.) og formentlig ogsaa den Lethed, hvormed Kronens Stigning var gennemført, førte til, at man i Henhold til en Lov af 15. December 1925 forpligtede Nationalbanken til at sikre, at Dollarkursen indtil 31. December 1926 ikke oversteg 4,20 Kr. (svarende til en Kroneværdi paa 88¾ Guld-Øre). De fleste Medlemmer af det radikale Parti gik ved denne Lejlighed stærkt ind for, at man nu skulde stabilisere Kronen ved en Værdi af 90 Guld-Øre, men fik ingen Tilslutning hertil. Den almindelige Stemning i Landet var nu — da den største Del af Faldet var indvundet — for, at man skulde vende tilbage til »den ærlige Krone«. Loven lod dog Spørgsmaalet staa aabent, men dette betød i Realiteten, at der var Mulighed for, at Kronen lod sig føre i Pari, hvis tilstrækkelig stærke Kræfter hjalp til. Spørgsmaalet blev da løst ved, at Kronen uafladelig steg. Den udenlandske Spekulation, der mente at arbejde uden væsentlig Risiko, bidrog ogsaa hertil. Alt gik da meget hurtigere end forudset. Allerede i Februar 1926 naaede Kronen op over 97 pCt. af Guldværdien, og ved Lov af 27. December 1926 genindførtes Guldindløseligheden fra 1. Januar 1927. Maalet, Pariføringen, var da naaet langt hurtigere, end Erhvervene og navnlig Landbruget havde regnet med, og den øjeblikkelige Virkning i Arbejdsløshed og faldende Pengeindkomster blev desto voldsommere.

1926 blev et vanskeligt Aar, ikke mindst for Industrien, med meget stor Arbejdsløshed (i de egentlige Industrifag steg den til det firedobbelte). »Krisen i 1926« — siger Industriberetningen — »var ikke« (som Krisen i 1920—22) »præget af Uvejrets Vælde med Braget af de katastrofale Sammenbrud; det var snarere Vinterens Stilhed, der bredte sig, med Frosten, der faar alt til at stivne, og med det trøstesløse Mørke, der faar Haabet til at forsvinde. Dansk Erhvervsliv laa som Sæden under Snelaget; der var nok Liv, men ikke Vækst, og der var en Del, der gik ud, men intet nyt, der kom i Stedet.«

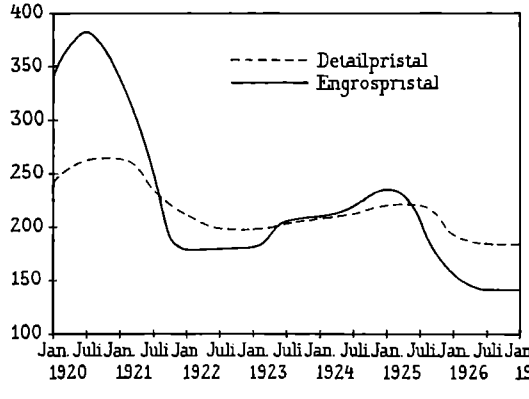

Kronens indenlandske Købeevne, d. v. s. Pengenes Ombytningsværdi over for Varer, var som allerede nævnt i disse Aar meget svingende. Hosstaaende Kurve (med Tallene fra 1914 = 100) viser dette.

Dyrtiden kulminerede i Januar 1921 med et Detailpristal paa 264; et Forbrug, der i 1914 kostede 2000 Kr., maatte nu betales med 5289 Kr. Derefter faldt Prisniveauet til Januar 1923, men begyndte snart paa ny at stige. Denne nye Bevægelse vedvarede til Januar 1925, men fra Juli samme Aar, da Pengepolitikken viste, at man nu havde fast Grund under Fødderne, vendte Strømmen igen, og Prisniveauet faldt nu i de følgende Aar.

Handelsbalancens Tal i 1913 og i Perioden 1919—1927 ser saaledes ud:

	Samlet Indførsel	Udførsel			Indførselen
	Mill. Kr.	Indenl. Varer	Fremm. Varer	i alt	større end Udførselen
1913	855	637	84	721	134
1919	2605	740	268	1008	1597
1920	3244	1591	371	1962	1282
1921	1697	1410	154	1564	133
1922	1553	1176	107	1283	270
1923	2031	1539	146	1685	346
1924	2366	1976	178	2154	212
1925	2082	1789	170	1959	123
1926	1620	1406	111	1517	103
1927	1662	1447	104	1551	111

Efter den mægtige Import i 1919—1920, dels til Produktionsapparatets Genopbyggelse, dels paa Spekulation, faldt Handelsbalancen hurtigt til mere normale Beløb. Indførselsoverskuddet nærmede sig igen Beløb, der normalt skulde kunne dækkes af Fragt- og andre Indtægter.

Stigningen i Indførselsværdierne i 1923 og 1924 skyldtes hovedsagelig, at det internationale Prisniveau igen var opadgaaende; samtidig foregik der en større Import bl. a. af Raastoffer til baade Landbrug og Industri, der i disse Aar arbejdede godt.

I Løbet af Aaret 1925 faldt vort Engrosprisniveau derimod ca. 30 pCt. Importen gik i Slutningen af Aaret en Del ned, dels fordi Importørerne holdt sig tilbage, og dels fordi Beskæftigelsen i Industrien, og dermed Forbruget af Raavarer, blev væsentlig mindre. Saavel Prisfaldet som den deraf følgende Mangel paa Beskæftigelse fortsattes i 1926. Indførselsoverskuddet var nu kun ca. 100 Mill. Kr.

Hvorledes disse Forhold sluttelig indvirkede paa Landets Tilgodehavender, Gæld og Nettogæld til Udlandet, vil ses af følgende Tal:

	Tilgodehavender	Gæld	Nettogæld pr. 31. Decbr.
1920	940 Mill. Kr.	1600 Mill. Kr.	660 Mill. Kr.
1924	770 —	2045 —	1275 —
1927	660 —	1625 —	965 —

Tallene giver en Bekræftelse paa den gamle Regel, at Danmarks Gæld forøges i de gode Tider, naar Priserne stiger, men falder i de daarlige Aar, naar Priserne daler.

B. Under Parikronen 1927—1931.

Paa Grund af den danske Økonomis særlige Karakter (stor Eksport og Import) er saa at sige hele Befolkningen direkte interesseret i Vekselkursens Højde. Tilpasningen af Danmarks Erhvervsliv til Kroneparitetet blev derfor baade økonomisk og politisk det vigtigste Spørgsmaal i disse Aar.

Naar det saa forholdsvis let og uden særlige Foranstaltninger lykkedes at holde Kronen i Niveau med andre Guldvalutaer, skyldtes det utvivlsomt, at Prisniveauet Verden over i denne Periode var faldende, og at Nationalbanken derfor kunde begrænse sin og de private Bankers Kreditgivning paa en saadan Maade, at Prisnedgangen herhjemme uden statslige Indgreb kunde føres lempeligt igennem. For Forretningsverdenen betød Guldindløseligheden dels stabile Vekselkurser, hvilket naturligvis følte som en stor Fordel, og dels at Pris-

niveauet herhjemme maatte følge Svingningerne paa Verdensmarkedet. Perioden fra 1926—1931 blev, som Kurven viser, præget af et stadigt Prisfald, der bragte Engrosprisniveauet ned til nogle faa Points over Niveauet i 1913 og efterhaanden ramte vore Eksportvarer særlig haardt.

Kronestigningen og Prisfaldet medførte alvorlige Vanskeligheder for Industrien og en stor Arbejdsløshed. Lønningerne tilpassedes vel efterhaanden, men ikke hurtigt nok. For betydelige Industrifags Vedkommende opstod der Afsætningsvanskeligheder foraarsaget ved en meget stor Import af færdige Varer fra Lande, hvis Valuta var deprecieret, og hvis Arbejdslønninger var meget lave (»Valutadumping«). I 1926 importeredes saaledes færdige Industrivarer for næsten $^1/_2$ Milliard Kr. imod ca. 160 Mill. Kr. i Gennemsnit i Aarene 1911—13. Industrien gjorde betydelige Anstrengelser for at overbevise den siddende Venstreregering om, at Støtteforanstaltninger var paakrævet, men Ministeriet tog standhaftigt Stilling for Nedskæring af Udgifter og Omkostninger og imod enhver Form for Statsstøtte, der kunde bidrage til, at Pris- og Lønniveau holdtes oppe. Allerede i Slutningen af Januar 1927 henvendte Industriraadet sig til Regeringen og hævdede, at Vanskelighederne skyldtes den ved Kronestigningen foraarsagede Forskydning af det danske Prisniveau i Forhold til Udlandets. Det eneste Hjælpemiddel maatte være at bringe Prisniveauet i Overensstemmelse med andre Landes. Som Midler hertil anbefalede Industriraadet en Nedsættelse af de offentlige Udgifter, Ændring af Arbejdsløshedsunderstøttelsen, saa den ikke kom til at virke som en Hindring for at komme bort fra det høje Lønniveau, en kortvarig, gradvis aftagende Toldbeskyttelse for de Industrier, der var udsatte for »Valutadumping«, og Indførelse af en permanent Anti-Dumping-Lovgivning.

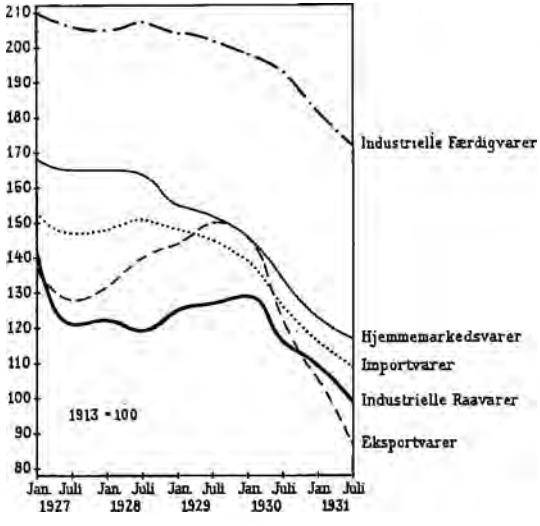

Regeringen nedsatte et Undersøgelsesudvalg, der bl. a. undersøgte

Forholdene inden for Tekstilindustrien, men efter at Udvalget havde afgivet Betænkning, fastslog Handelsministeren i en Erklæring, at Arbejdslønningerne i Tekstilindustrien var for høje i Forhold til Udlandets, at Generalomkostninger og Handelsomkostninger laa paa et for højt Niveau, og at den paagældende Industri i den sidste halve Snes Aar havde ført en ret rundhaandet Dividendepolitik, saaledes at de fleste Virksomheder havde konsolideret sig for lidt. Regeringen hævdede derfor, at Produktionsomkostningerne maatte bringes væsentlig ned, og opfordrede Tekstilindustriens Arbejdsgivere og Arbejdere til at enes om passende Foranstaltninger.

Trods en Uendelighed af Debatter i Rigsdagen og andetsteds, af Artikler i Dagspressen, af Betænkninger o. s. v. opnaaede Industrien faktisk ikke at faa nye Beskyttelses- eller Støtteforanstaltninger gennemført. Derimod fortsattes med god Virkning en allerede tidligere indført Støtte gennem Eksportkreditordningen (se Side 369). Imidlertid bedredes Forholdene, og fra August 1927 er Arbejdsløshedstallene (se S. 404) Maaned for Maaned lavere end i den tilsvarende Maaned Aaret før, indtil September 1930, da Konjunkturerne vender, og en modsat Bevægelse begynder.

Aaret 1927 karakteriseres i Industriraadets Beretning som »Aaret, i hvilket Bjergtinderne begyndte at gløde, medens Krisens Skygge endnu laa tæt over Dalene«. Denne officielle Karakteristik giver et stærkt Indtryk af den Glæde, som udløstes ved de første Tegn, der varslede lysere Tider. Aarene 1927—29 viser et svagt faldende Engros-Prisniveau, men med en fordelagtig Udvikling i Forholdet mellem Priserne for Importvarer og Eksportvarer. Spændvidden mellem Priserne for industrielle Raavarer og industrielle Færdigvarer var i høj Grad i Industriens Favør. Byggeriet florerede og gav Omsætning til mange Erhverv. Produktionsstigningen var i mange Industrier meget betydelig. Under Prisfaldet gennemførtes en vidtgaaende *Rationalisering* (se Side 362).

Ogsaa Landbruget havde forholdsvis god Købeevne. Høsten i 1928 var større end noget tidligere Aars. Skibsfarten viste nogen Fremgang.

Aarene op til 1930 udnyttedes i det hele til en Konsolidering af Erhvervslivet og til en Tilpasning af det danske Prisniveau til Udlandets. Staten havde efter nogen Nølen taget Konsekvensen af Kronestigning og Prisfald ved at nedsætte Takster, Afgifter og Skatter (se Side 429). De Vanskeligheder, Kronens Tilbageføring til Pari naturligt maatte bringe med sig, syntes nu overvundet.

1929, der i Udlandet blev et Depressionens Aar, var herhjemme

et Opgangsaar baade for Industri og Landbrug. For Hjemmeindustrien blev ogsaa 1930 et godt Aar; for Eksportindustrien betød Aaret en ny Forøgelse af Eksportmængden, medens Eksportværdien gik 20 pCt. tilbage. Først i den sidste Halvdel af 1930 naaede det nye Prisfald paa Verdensmarkedet, der fulgte efter den voldsomme Børskrise i U. S. A. i 1929, ind over Danmark, men slog nu i hastigt Tempo Engros-Priserne ned. Prisfaldet naaede til de færdige Landbrugsvarer og senere ogsaa til de færdige Industrivarer og medførte efterhaanden en alvorlig Svækkelse af Eksporterhvervenes Indtjeningsevne.

Til Landbrugets Besværligheder kom saa — hvad der nærmere skal redegøres for andetsteds — et nyt alvorligt Slag: Indførselsrestriktioner i vore vigtigste Aftagerlande. Endnu 1931 var der dog ingen Nedgang i Erhvervenes samlede Produktion.

Pengepolitikken var i 1926—28 præget af en aftagende Udlaansvirksomhed fra Bankernes Side, et Forhold, der i og for sig ikke behøvede at være Udtryk for nogen egentlig Kreditindskrænkning, da det faldende Prisniveau i sig selv fordrede færre Omsætningsmidler. Fra 1929 begyndte en noget udvidet Kreditgivning at gøre sig gældende. For at tvinge Renteniveauet ned og hæve Obligationskurserne nedsatte Nationalbanken gentagne Gange sin Diskonto; men fra April 1931 sattes Diskontoen atter kraftigt op.

Prisbevægelsen i 1927—29 med Fald for Importvarer og Stigning for Eksportvarer maatte give Muligheder for en gunstig *Handelsbalance,* og de Underskud paa ca. 80 Mill. Kr., Vareomsætningen med Udlandet gav i 1928 og 1929, var da ogsaa de laveste i Mands Minde, naar bortses fra de helt unormale Krigsaar. Men da Prisbevægelsen fra 1930 blev os ugunstig, og Eksportvarernes Priser faldt langt stærkere end Importvarernes, voksede Underskuddet paa *Handelsbalancen* trods en mægtig Stigning i Udførselsmængderne af Landbrugsvarer.

Handelsbalancen (i Mill. Kr.).

	Samlet Indførsel	Udførsel af indenlandske Varer	Udførsel af fremmede Varer	Udførsel i alt	Merindførsel
1927	1662	1447	104	1551	111
1928	1736	1545	112	1657	79
1929	1794	1616	97	1713	81
1930	1729	1524	92	1616	113
1931	1465	1260	73	1333	132

C. Papirkrone og Statskontrol 1931—39.

I Løbet af Sommeren 1931 forværredes den almindelige finansielle Tilstand i Europa betydeligt. Den forretningsmæssige Gæld mellem

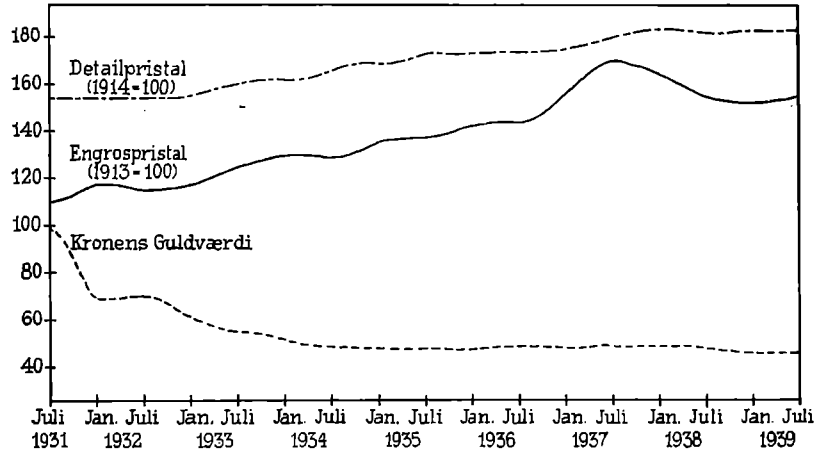

Landene havde naaet fantastiske Beløb. Den øjeblikkelige Aarsag til Uroen var Tysklands svigtende Evne til at betale sin Gæld. Allerede i Maj voldte et finansielt Sammenbrud i Wien megen Uro. Midt i Juli Maaned standsede en tysk Storbank sine Betalinger og bragte derved hele den internationale Kredit til at vakle. I Tyskland steg Diskontoen til 10 pCt. (i nogle Dage i August endog til 15 pCt.). Tyske Valutarestriktioner foruroligede de danske Eksportører af Landbrugsvarer. Derimod satte Krisen i Mellemeuropa sig ringe direkte Spor i de danske Pengeforhold.

For at vinde Tid anmodede Tyskland alle Seddelbanker om, at Fordringer paa Tyskland ikke maatte blive opsagt i 6 Maaneder, altsaa en Henstilling om at yde Tyskland et halvt Aars Moratorium.

For England blev Vanskelighederne ogsaa hurtigt følelige. Dets Tilgodehavender i Sydamerika, til dels i Australien, men især i Tyskland, blev nu pludseligt frosset inde, medens samtidig Udlandets Tilgodehavender præsenteredes til Indfrielse; engelske Værdipapirer paa udenlandske Hænder blev realiseret for at skaffe Midler under Frygt for Sterlings Værdifald. En Tid lang kunde England først ved Salg af Guld og ved Hjælp af udenlandsk Valuta paa engelske Hænder, senere ved Optagelse af et Laan i Frankrig og U. S. A. netop klare Dagen og Vejen, men Pundet havde dog — trods Diskontoforhøjelser — øjensynligt vanskeligt ved at holde sin Paritet over for Dollar. De fortsatte

Krav til Bank of England og den fortsatte Guldeksport — fra Midten af Juli til Midten af September var der trukket 200 Mill. Pund Sterling i Guld bort fra London — tvang endelig Banken til at forlade Guldet. Natten til den 21. September 1931 sattes Guldindløseligheden ud af Kraft. Denne Begivenhed rystede faktisk Finansvæsenet over hele Jorden. Der indførtes mange Steder Valutarestriktioner og Krisediskontosatser. Adskillige Verdensbørser lukkede for ikke at risikere Panik og for at lade Forholdene faa Tid til at falde til Ro, inden man traf Bestemmelse om, hvorledes man selv skulde forholde sig. Københavns Børs lukkede ligeledes, og der opstod nogen Usikkerhed om eller maaske rettere sagt Ubeslutsomhed med Hensyn til, hvorledes Danmark burde forholde sig. Pressen bragte et saadant Kvantum Valutastof, at man aldrig havde set Mage. Det afgørende var jo Spørgsmaalet om, hvorvidt vi skulde holde Kronen paa Guldværdien (d. v. s. holde Paritet med Dollaren og altsaa lade Pundet falde i Kurs), eller om vi skulde følge Sterling og lade Kronen falde i samme Forhold som Pundet, saa Sterlingkursen fortsat vilde blive ca. 18,16.

Blandt andet fordi Norge og Sverige mente at burde blive ved Guldet, var der megen Stemning for at bevare Guldkronen. Nationalbankdirektør Rosenkrantz udtalte, at det var Nationalbankens bestemte Hensigt at holde fast ved Guldet, og Diskontoen hævedes til 6 pCt., hvad der syntes at tyde paa, at man vilde holde Guldpariteten. Men andre hævdede med stor Styrke, at Sterlingkursen for Danmark var et Spørgsmaal om det daglige Brød, om Landmandens Indtægter og om hans Evne til at købe de øvrige Erhvervs Produkter. Jo mere Sterling sank over for Kronen, des færre Kroner tjente vi i England; en saadan Nedgang i vore udenlandske Indtægter vilde kun i ringe Grad blive kompenseret ved en tilsvarende Nedgang i Udgifter, da vor Indførsel særlig kom fra Tyskland, U. S. A. og andre Lande, der beholdt deres Guldstandard. Landbrugsraadet hævdede i en enstemmig Udtalelse, at det var en Livsbetingelse for dansk Landbrug, at den danske Krone i nogen Maade fulgte Sterling. Valutanoteringen var dog stadig henholdende, først noteredes Sterling i 17,50, senere helt ned til 15,90. Landbruget, der begyndte at mærke Prisfaldet (se Side 334—36), blev uroligt, og den agressive »Randersbevægelse« henstillede til Mejerier og Slagterier at vente med at sælge deres Sterling, til Kursen igen var 18,16.

Imidlertid kunde Sverige ikke holde Stillingen længere. Laan, der var søgt i Udlandet til Støtte for den svenske Valuta, kunde ikke opnaas, hvorfor Sverige og da ogsaa Norge Søndag den 27. September forlod Guldet. Dagen efter fulgte vi Eksemplet. Naar Danmark gik med England, var det væsentlig paa Grund af Ønsket om ikke yderligere

at forværre Landbrugets allerede vanskelige Kaar, men dette betød dog paa ingen Maade, at det kun var Landbruget, som var interesseret i denne Beslutning.

Ved Lov af 29. September 1931 fritoges Nationalbanken for Forpligtelsen til at indløse sine Sedler med Guld. Staten forbeholdt sig dog Ret til Indseende med Valutahandelen, ligesom Nationalbanken maatte indgaa paa at afgive den Fortjeneste, som Banken maatte opnaa ved Fritagelsen for Forpligtelsen til at indløse sine Sedler, til Staten. Loven bemyndigede Nationalbanken til at føre Landets Valutapolitik, dog under Tilsyn af Handelsministeren og det Valutaudvalg, der samtidig nedsattes.

Ved Valutanoteringen ansattes Sterling den 29. September til 17,85, idet man følte sig frit stillet og endnu ikke ønskede at følge Sterling helt automatisk. Den almindelige Forventning om Kronefald trods Nationalbankens Forsøg paa at holde Guldkronen havde medført, at 7,5 Mill. Kr. var blevet udtrukket i Guld, og at Bankens Beholdning af fremmed Valuta var gaaet 10 Mill. Kr. ned. Situationen fremkaldte naturligvis Nervøsitet, men de store Erhvervsorganisationer advarede mod at benytte Lejligheden til at foretage Prisforhøjelser, der da ogsaa i det store og hele udeblev. Et Cirkulære, som de større Banker paa Nationalbankens Tilskyndelse udsendte med Opfordring til at foretage Kreditindskrænkning, selv efter at man havde forladt Guldet, vakte Kritik. Handelsministeren desavouerede dette Cirkulære ved at udtale, at normal Forretningsvirksomhed kunde gøre Krav paa normal Kredit, og Cirkulæret blev ikke fulgt i større Udstrækning. Følgen blev, at Valutareserven hurtigt udtømtes.

Netop i disse Dage afsluttedes der efter lange og heftige Forhandlinger et *Kriseforlig* mellem Regeringspartierne og de Konservative; det indbefattede baade Hjælpeforanstaltninger for Landbrugerne (se Side 336 ff.) og for Byarbejderne (se Side 407). Børsen aabnede igen den 15. Oktober, men Ro paa Pengemarkedet blev der ikke, saalænge Sterling endnu var udsat for stærke Svingninger, og nogen Fastlæggelse var der foreløbig ikke Tale om.

Imidlertid blev der utvivlsomt, dels paa Grund af Usikkerhed, dels paa Grund af Agitation, tilbageholdt en Del Valuta; fra Landbrugets Side krævedes mindst Parikursen (18,16). Der opstod en vis Knaphed paa Valuta, og der blev da i Hast ført forskellige Forhandlinger mellem Regeringen og Bankerne, som resulterede i en Lov af 18. November 1931 om Foranstaltninger til Værn for den danske Valuta. Eksportører, der havde Beløb til gode i Udlandet som Betaling for her fra Landet udførte Varer, fik Hjemførelsespligt, d. v. s. Pligt til uden unødigt Ophold at overføre Beløbet til dansk Valuta. Samtidig blev der

indført visse Regler for at forhindre Kapitalflugt. Et Resultat af Overvejelserne var det ogsaa, at Sterlingkursen nu endelig blev sat op til 18,15.

Man mente fra første Færd, at Nationalbankens Fastsættelse af officielle Kurser vilde have til Følge, at Valuta ogsaa vilde blive omsat til disse Kurser. Forudsætningen, at Banken kunde efterkomme alle fremkommende Krav om Valuta, viste sig ikke at holde Stik, og Følgen var, at der handledes Valuta til Overkurser uden om Nationalbanken. Sterling omsattes uofficielt helt op til 19 Kr., idet Eksportørerne vilde have Markedets højeste Pris. Da det stadig kneb med at faa Valutahandelen i de ønskede Baner — Importørerne gik over til at købe pr. Kontant og forcerede Indkøbene af Frygt for yderligere Kronefald og for Toldforhøjelser —, indskærpedes Afleveringspligten paa ny, samtidig sattes Sterlingkursen op til 18,30. Til yderligere Støtte indførtes samtidig et midlertidigt Indførselsforbud, senere afløst af Indførselsrationering, for mousserende Vine, Spiritus etc., og kraftige Toldforhøjelser for større Personautomobiler, Galanterivarer, Smykker, Parfumer og Kosmetik.

I Slutningen af 1931 og Begyndelsen af *1932* gennemførte Nationalbanken en meget forsigtig Pengepolitik (Diskontoforhøjelse og Begrænsning af Kreditten) for at undgaa, at Kronenedskæringen skulde føre til Inflation. Det Prisfald, der samtidig fandt Sted for Landbrugets Eksportvarer, i Forbindelse med Nedgangen i Udførselsmængden medførte, at Nationalbankens Valutareserve formindskedes; ved Nytaar var den kun 3,2 Mill. Kr. Da endvidere Tyskland (som omtalt nedenfor S. 298) indførte en voldsom Toldforhøjelse, syntes det i Januar 1932 paatrængende nødvendigt at skabe Udveje for at tilvejebringe Balance mellem Efterspørgsel og Udbud af fremmed Valuta.

Man ønskede imidlertid ikke at naa hertil ved at lade Valutakurserne finde deres Leje i et frit Valutamarked, hvilket utvivlsomt vilde have ført til adskilligt højere Kurser, d. v. s. et Fald i den danske Krones Værdi. Man vilde heller ikke — blandt andet under Hensyn til den meget store Arbejdsløshed (35 pCt.) — fortsætte med at anvende Kreditindskrænkning som eneste Middel i Valutapolitikkens Tjenste.

Under Trykket af den uholdbare Situation gennemførtes den 30. Januar 1932 paa een Dag og uden større Diskussion en Lov (foreløbig gældende til Udgangen af Marts) *om Foranstaltninger til Værn for den danske Valuta,* en Lov, der skulde faa overordentlig stor Betydning for Danmarks Næringsliv i de følgende Aar.

Ved denne Lov indførtes faktisk Indførselsforbud for alle Varer og et Udførselsforbud for alle Pengeværdier — den mest effektive

Handelsbegrænsning, der overhovedet kunde tænkes. Handelsministeren bemyndigedes til — efter Forhandling med et Rigsdagsudvalg — at foreskrive, at Tilgodehavender, Værdipapirer, Veksler, Checks og Penge, som danske Statsborgere eller Virksomheder maatte have i Udlandet, skulde hjemføres og afgives til Nationalbanken *mod Betaling efter gældende Kurs.* Ligeledes bemyndigedes Handelsministeren til at foreskrive, at Indførsel fra Udlandet af Varer og Værdipapirer kun maatte ske mod *Valutaattest.* I Folketinget blev Loven vedtaget med 91 Stemmer mod 4; skønt Venstres Fører havde taget en væsentlig Del af Ansvaret for Loven, stod Partiet delt paa Spørgsmaalet, og adskillige undlod at stemme.

Da Valutaloven i Marts skulde fornyes, kom Modstanden stærkt til Orde. Handelsstanden klagede voldsomt over Lovens Administration, og den politiske Opposition var nu blevet mere klar over, hvilket Instrument der her var skabt. For alle Partier gjaldt det dog, at man — selv om Ordningen stadig betegnedes som midlertidig — ikke turde give Slip paa Restriktioner. De internationale Forhold var endnu stadig meget urolige. Loven forlængedes ved Lov af 31. Marts for yderligere 2 Maaneder, men Striden om Ordningen fortsattes med stigende Heftighed. Venstre gik kraftigt ind for en Sænkning af Kronen over for Sterling og for fri Valutahandel med Ophævelse af Afleveringspligten; de Konservative ønskede Told og »aktiv Handelspolitik«. Debatten var — bl. a. fordi L. S.-Bevægelsen netop da var meget paagaaende (se Side 227) — meget heftig, og Venstre, der vel følte sig trængt af de yderliggaaende Krav fra L. S., stod stejlt paa sine Krav. Det lykkedes imidlertid at faa et Forlig i Stand, men den nye Valutalov af 30. Maj 1932 fik dog tilføjet Bestemmelser, der sigtede mod Afvikling.

I Overensstemmelse med disse Afviklingstendenser, ophævedes i August Afleveringspligten for fremmed Valuta. Til Imødegaaelse af et eventuelt stort Valutabehov havde Nationalbanken sikret sig Valutakreditter paa ca. 60 Mill. Kr., dels i England, dels i Schweiz og dels i Sverige. Sterlingkursen, der havde været stigende i Sommerens Løb, sattes nu op til 19,65. Samtidig opfyldtes Løftet om en Begrænsning af Valutakontorets Virksomhed; Indførsel af visse Varer skulde nu kunne finde Sted uden Valutaattest. Valutakontoret udstedte derefter en Fortegnelse (»Friliste«) over saadanne Varer — i alt svarende til ca. $^1/_3$ af den normale Indførsel.

Det lykkedes ikke Regeringen i Efteraarsmaanederne at opnaa Enighed med Oppositionspartierne om Valutalovens Fornyelse, og Sagen blev indanket for Vælgernes Dom. Ved Valget den 16. November tabte Regeringen 1 Mandat, men bevarede Flertallet. Valuta-

loven fornyedes, med en Del Ændringer, med Gyldighed for hele 1933. Hen i 1932 viste det sig, at der ikke ud fra Kronenedskæringen udgik nogen Tendens til Inflation — Engrospristallet i 1932 var tværtimod faldende indtil Juni; der var snarere Trang til at modvirke den Depression, som udgik fra Landbrugets svigtende Købeevne og fra et faldende Prisniveau. Nationalbanken ændrede nu sin tilbageholdende Kreditpolitik. Diskontoen nedsattes efterhaanden fra 6 til 3½ pCt. Nationalbanken søgte fra September gennem Opkøb af Obligationer at forøge Mængden af Omsætningsmidler i Cirkulationen. Men Erhvervslivet var endnu ikke i Stand til at modtage Tilbudet om Kreditudvidelse. Nationalbankens Køb af Obligationer i Forbindelse med det ringe nye Materiale, der kom frem, medførte dog, at Obligationerne steg en Del.

Medens Skibsfarten havde Gavn af den faldende Krone, var *Landbrugets Forhold* under Paavirkning af den internationale Landbrugskrise vedblivende saa vanskelige, at det blev nødvendigt for Staten at træffe Støtteforanstaltninger (se Side 341 ff.). Aarene 1932—33 blev præget af stadige politiske Forhandlinger dels om Formen for denne Støtte, dels om Valutapolitikken, der jo i væsentlig Grad var afgørende for Landbrugets Eksport. Forholdet kompliceredes ved, at *Arbejdsløsheden* i 1932 steg stærkt og var større end i noget andet Aar siden Verdenskrigen, saaledes at ogsaa de ledige Arbejdere havde Krav paa mere Støtte, hvad Oppositionspartierne paa Rigsdagen ikke var tilbøjelige til at yde, Venstre fordi Bybefolkningens og dermed Arbejdernes Leve- og Lønvilkaar efter dets Skøn laa for højt, de Konservative fordi Aarenes Lønudvikling (se Side 393) gik stærkt imod Arbejdsgivernes Ønsker og Krav. Naar der endelig naaedes virkelige Resultater, var det som Regel først efter en langvarig politisk Strid og i Form af omfattende Forlig.

Et saadant *Kriseforlig* afsluttedes i *Juni 1932*, idet Partierne bøjedes mod hinanden, baade af Frygten for, hvad Ottawakonferencen (se S. 293) kunde bringe, og under Indtryk af den store Arbejdsløshed og af det stigende Antal Fallitter og Tvangsauktioner. Forliget kom — foruden en Henstandslovgivning (se Side 352) — til at omfatte Hjælp til arbejdsløse, Statstilskud til Kommunerne og Tilskud til Landbrugere for at lette Betalingen af Skatter og Renter. Statskassens Udgifter ved Forliget (ca. 47 Mill. Kr. i alt) dækkedes ved en Forhøjelse af Indkomstskatten og ved midlertidige Tillægsafgifter eller Toldforhøjelser.

I Juli 1932 var Konferencen i Ottawa mellem England og Dominions afsluttet, og i Løbet af Efteraaret indtraadte den Side 294 ff. nærmere omtalte Begrænsning af Baconeksporten til England. Efter Folke-

tingsvalget i November om Valutaordningen skete der den afgørende politiske Vending, at Venstre — ved Dr. Krag — tilsagde Regeringen sin Vilje til Forhandling, og at Landbrugets officielle Repræsentanter i Landbo- og Husmandsforeninger enedes om en Henvendelse til Regeringen med positive Forslag til Støtteforanstaltninger. Dette var for saa vidt paa høje Tid, som Situationen i Løbet af Januar *1933* tilspidsedes meget alvorligt. Baade Overenskomstforholdene, Arbejdsløsheden (43,5 pCt.) og Landbrugets Vanskeligheder blev samtidig alvorlige og krævede øjeblikkelig Indgriben.

Paa Arbejdsmarkedet trak det op til en meget alvorlig Konflikt, idet Arbejdsgiverforeningen i Slutningen af Januar under Krav om Lønnedsættelser paa 20 pCt. udsendte Varsel om Lockout for 100 000 Mand, medens de samvirkende Fagforbund Dagen efter udsendte Strejkevarsel for de Fag, der var undtaget fra Lockouten. Under Indtryk af den stigende Arbejdsløshed sporedes en tiltagende social Uro med Gadespektakler, Demonstrationer og Politiindgreb. Samtidig steg Sterlingkursen den 13. Januar — som Følge af et vist Pres paa Nationalbankens Valutabeholdning — fra 19,30 til 19,85 for i de kommende Dage at stige yderligere.

Regeringen fremsatte den 28. Forslag om Forbud mod Lockoutens og Strejkernes Ikrafttræden og om Forlængelse af de bestaaende Overenskomster uforandret for 1 Aar, men Oppositionen vilde ikke acceptere Forslaget som isoleret Foranstaltning. Den politiske, sociale og økonomiske Nødvendighed førte nu til snævre Forhandlinger mellem Regeringen og Venstre, og mellem disse Partier afsluttedes »Kanslergadeforliget«, det største Kriseforlig i Danmarks politiske Historie. Agrarer og Arbejdere gik — ligesom i Norge og Sverige i disse Aar — sammen om et økonomisk-socialt Program til Imødegaaelse af Krisen i Landbrug og Industri. Da Regeringen ikke mente, at Landet kunde bære en Storkonflikts Byrder, og da Arbejderne ikke vilde gaa med til en Lønnedsættelse, blev Resultatet en Kronenedskæring, medens Konflikten afblæstes ved Lov. Man søgte at naa igennem Krisen ved at sænke Kapitalomkostningerne og aabne Muligheder for højere Salgspriser i Eksporterhvervene, samtidig med at man holdt Pengelønnen uforandret.

Forliget omfattede bl. a. 1) en ny Sænkning af Kroneværdien. Sterlingkursen blev sat op til 22,50 (senere 22,40). Denne Kurs betød en Nedskæring i Forhold til det engelske Pund, der omtrent svarede til det australske og det new-zealandske Punds Devaluering i Forhold til det engelske. (Den gennemførtes under skarp Protest fra Byerhvervene). 2) Iværksættelse af offentlige Arbejder, 3) Vinterhjælp til arbejdsløse, 4) Forbud mod Arbejdskampen og Forlængelse af de be-

staaende Arbejdsoverenskomster uforandret for et Aar, 5) Forlængelse af Henstandslovgivningen og Gennemførelse af en Rentesænkning, 6) en Kødordning til Fremme af Afsætningen af Kvæg og Oksekød, 7) Støtte til Byggeri og Grundforbedring, 8) Skattelettelse for Landbruget paa 20 Mill. Kr., 9) Genoptagelse af Udstykningslovgivningen og 10) Gennemførelsen af betydningsfulde sociale Love (se Side 411 ff.). Grundene til Kronenedskæringen var ganske de samme, som i 1931 havde ført til, at man besluttede at følge Sterling, nemlig Ønsket om at give Landbruget et større Kronebeløb for de Sterling, Eksporten gav. Samtidig med at man saaledes støttede Eksporten og forøgede Eksportørernes Indtægter, hemmede man Importen. Selv efter dette Forlig stilledes der dog nu og da fra de yderliggaaende Landbrugsbevægelser Krav om en videregaaende Kronenedskæring eller et Eksportpræmiesystem paa Importørernes Bekostning. Men nu blev Kursen fastholdt, og indtil September 1939 fulgte den danske Krone stadig det engelske Punds Svingninger i Forhold til anden Valuta.

I 1933 var Arbejdsløsheden fremdeles meget betydelig, selv om den laa lavere end i 1932. Skibsfarten fik gunstige Vilkaar efter Kronenedskæringen. Landbrugets Forhold var forbedret takket være den gode Høst i 1932, Kronesænkningen og den højere Flæskepris, men dog ikke saaledes, at Støttelovgivningen kunde undværes. Gennem hele Sommeren 1933 udfoldede Landbobevægelserne megen Aktivitet, og L. S. etablerede i Sønderjylland en Mejeristrejke bestaaende i, at Mejerierne for en Dag ikke modtog og ikke behandlede Leverandørernes Mælk. Regeringen tog skarpt Stilling imod disse Handlinger og sendte Politiforstærkninger til Landsdelen. Prøvestrejken, der først og fremmest ramte Udøverne selv, blev da heller ikke gentaget, og Landbrugets Organisationer tog Afstand fra disse Metoder. Derefter opfordrede L. S. til at lade Sterling blive staaende i England, men Nationalbanken udstedte et Cirkulære til Bankerne med Forbud mod at finansiere Tilbageholdelse af Sterling-Checks ved Kronekreditter.

I Efteraaret 1933 førtes Forhandlinger paa Rigsdagen om Forslag til en Række Kriselove; de omfattede bl. a. en Renteskat, der skulde indbringe 35 Mill. Kr. Forhandlingerne sprængtes Gang paa Gang, fortsattes i Udvalgsmøder til langt ud paa Natten, blev afbrudt og genoptaget. Sluttelig enedes Regeringspartierne og Venstre om et nyt Forlig, der førte til Loven om Kriseforanstaltninger af 13. December 1933. Denne Lov omfattede navnlig en Kornordning, en Smør- og Margarineordning, Foranstaltninger til Fremme af Afsætningen af Kvæg og Oksekød, en Regulering af Svineproduktionen, udvidet Hjælp til de arbejdsløse, Fordeling af Oksekød til trængende Personer samt Hjælp til Indkøb af Margarine. Det lykkedes ligeledes

Den store Mælkestrejke. Da L.S.-Folkene selv maatte gøre Kaal paa deres Mælk. »Blæksprutten« 1935.

uden større politisk Strid at faa Valutaloven fornyet for Aaret 1934. Nu havde Loven i det hele fundet en fast Form, der blev bibeholdt igennem hele Perioden op til Krigsudbruddet 1939. Det var øjensynligt, at de handelspolitiske Formaal, man var enige om at ville opnaa — saaledes Overflytningen af en større Del af Importen til England — kun kunde naas ad denne Vej. Men ikke desto mindre nedsattes der et særligt Udvalg til at fremsætte Forslag til Afvikling af den bestaaende Ordning.

Kronenedskæringen i Januar 1933 var sket i en Periode, da Verdensmarkedets Varepriser havde en vigende Tendens. Den medførte dog en Stigning i Detailprisniveauet, om end væsentlig mindre end Faldet i Kronens Guldværdi. Nationalbankens Seddelomløb begyndte at stige, medens de private Bankers Udlaan kun steg forholdsvis lidt, idet Erhvervslivet endnu ikke var kapitalkrævende. Aaret blev derfor i nogen Grad præget af Pengerigelighed, og dette i Forbindelse med Ønsket om at formindske Landbrugets Byrder førte til omfattende Bestræbelser for med Lovgivningens Hjælp at gennemføre en almindelig Rentesænkning (se Side 353 ff.). Fra November 1933 fik vi den laveste Diskontosats, vi nogen Sinde har kendt: 2½ pCt. Samtidig var Valutareguleringen strengere end paa noget andet Tidspunkt.

I Aaret *1934* forøgedes Bankernes Udlaan ret betydeligt. Opkøbene

af Obligationer og Kursopgangen fortsattes, om end i væsentlig mindre Grad end i 1933. I Valutalovgivningen skete i 1934 kun faa Ændringer; en Del flere Varer overførtes fra fri til bunden Liste.

For Industrien var 1934 et udpræget Opgangsaar. Derimod var der stadig adskillig Uro inden for Landbruget (se Side 340).

Inden Valutaloven for *1935* kom til Behandling, afgav det Udvalg, der var nedsat med den Opgave at finde Udveje for en Afvikling af Attestsystemet, sin Betænkning. Den indeholdt fire forskellige Forslag, men alle Partier var i øvrigt enige om, at Ordningen ikke i Øjeblikket kunde undværes. Venstre ønskede at skyde de valutamæssige og de beskæftigelsesmæssige Formaal i Baggrunden til Fordel for de handelspolitiske; de Konservative vilde opsige Handelstraktaterne og gaa over til toldpolitiske Midler, ligesom de fremsatte Krav om en betydelig Udvidelse af Frilisten. Men netop medens Forhandlingerne stod paa, udsendte Industriraadet sin Beretning for 1933 og udtalte her: »Ved Sikring mod importmæssige Overraskelser blev det muligt at fylde Landet med Kreditmidler, uden at Købeevnen fortabte sig udadtil, og ved at skabe sig Adgang til at vende sig mod andre Landes Eksport, blev det muligt at opnaa Fordele for Danmarks Eksport. Valutaordningen blev saaledes Bæreren af den økonomiske Politik, som afgav Grundlag for en almindelig Erhvervsbedring, og hvis Hovedpunkter var Valutaordningen, Nationalbankens Kreditudvidelse og Englandsoverenskomsten.« Denne Udtalelse var naturligvis en stor Støtte for Ordningens Forlængelse til Udgangen af 1935. Til Betryggelse for Erhvervene nedsattes et Valutaraad, valgt af Erhvervsorganisationerne, med den Opgave at deltage i Udarbejdelse af Forslag til Importens Regulering forud for hver Tildelingsperiode. Ved Valutatildelingen pr. 1. Januar 1935 blev Importen under Hensyn til den ret store Merindførsel i 1934 — 119 Mill. Kr. — skaaret stærkt ned, Kaffen saaledes til $^1/_3$ af det normale. Der skete ogsaa en Nedsættelse af Indførslen af Byggematerialer og af Raavarer og Halvfabrikater, men Industriraadet henstillede til Industrifolkene at være beskedne i deres Krav og søge at anvende dansk Raamateriale i større Omfang.

For Industrien var 1935 i det hele et gunstigt Aar. Skibsfarten havde praktisk talt fuld Beskæftigelse.

Skønt Forholdene hen paa Sommeren 1935 var nogenlunde taalelige for Landbruget, idet Høsten tegnede godt, Priserne var steget og en ny Kornordning under Forberedelse (se Side 350), rejste L. S. dog en voldsom Aktion. Den 29. Juli gik et Bondetog til Kongen. I August erklærede L. S.'s Erhvervsudvalg, at Landbruget nu vilde gøre sig til Herre over sin Eksportvaluta. Der udarbejdedes Planer

Bondetoget 1935. Deputationen efter Audiensen hos Kongen.

om at tilbageholde de indtjente Sterlingbeløb uden at stille dem til Bankernes Raadighed, indtil Mangelen havde medført Kursstigning. Mejerier og Slagterier fik Instruktioner herom. Andelshaverne skulde have udbetalt danske Kroner, saalænge Kassebeholdningerne slog til, og derefter Veksler eller Pundsnoter, som eventuelt kunde belaanes. Regeringen erklærede straks, at Forsøg af denne Art vilde blive mødt med alle til Raadighed staaende Midler; Landbrugets Nødstilstand maatte jo aabenbart være forbi, naar Landbrugerne nu kunde undvære deres normale Indtægter for et længere Tidsrum. Nationalbanken rustede sig til at møde Faren, solgte for 15,1 Mill. Kr. af sin Guldbeholdning og forhøjede Diskontoen fra $2^1/_2$ til $3^1/_2$ pCt., ligesom de private Banker forhøjede Udlaansrenten. Da et Slagteri udbetalte Pundsnoter til Leverandørerne, blev der anlagt Sag mod Medlemmerne af Slagteriets Bestyrelse, som dømtes for Overtrædelse af Valutalovens Bestemmelser og idømtes Bøder paa 200 Kr. hver. L. S. benyttede derefter Situationen i Anledning af Folketingsvalget til at afblæse »Valutastrejken«, der i øvrigt ikke havde faaet et Omfang, der kunde virke faretruende.

Staten havde benyttet Tiden 1933—34 med dens liberale Kreditpolitik til at foretage en gunstig Ombytning af ældre Laan med nye til lavere Rente. Nu forandredes Forholdene. Da den stort anlagte Konvertering først var blevet forhalet (se Side 355) og derefter opgivet, skete der en Ændring af den hidtil fulgte Pengepolitik. I

Juli 1935 enedes Nationalbanken og Hovedbankerne om en Begrænsning af Kreditgivningen til Byggeriet, bl. a. under Hensyn til Valutasituationen, der var blevet anspændt ved den kraftige Konjunkturopgang. Samtidig strammedes Importreguleringen. I August forhøjede Nationalbanken som nævnt sin Diskonto og solgte Obligationer. Som Følge af dette Udbud og Konverteringens Forlis faldt Obligationskurserne; Aktiekurserne steg nogle Points, væsentlig paa Grund af Stigning for Skibsaktier. Prisniveauet som Helhed ændrede sig i 1935 kun meget lidt, om end Eksportvarernes Priser steg, medens Importvarerne i det hele holdt sig paa samme Niveau.

Der var adskillig Uro om Valutaordningen og heftig Kritik fra Importørernes Side, men ved Lov af 18. December 1935 forlængedes Ordningen paa ny, denne Gang for 2 Aar til Udgangen af December 1937.

I *1936* begyndte der ogsaa fra Industriens Side at rejse sig nogen Kritik af Valutarestriktionerne, idet Udlandet, som det blev sagt, vendte Vaabnet mod os selv. Industriraadets Formand hævdede, at det nu var blevet Færdigvarerne, der fik Lov til at slippe ind, medens Regulering og Begrænsning af Raavareindførslen tog til; dette kostede Landet mange Produktions- og Beskæftigelsesmuligheder. Faktisk var Forholdet blevet det, at vi til en vis Grad maatte skaffe os Eksportret ved at give Importtilladelser derfor. Men Udlandet ønskede først og fremmest at sælge Færdigvarer, og en Imødekommen af dette Ønske kunde naturligvis komme til at bringe Beskæftigelsen herhjemme i Fare. »For hver Ko, der gaar over Grænsen, forøges Arbejdsløsheden«, blev der sagt, men man oversaa, at den solgte Ko dog gav Landmanden forøget Købekraft. De modstridende Interesser — paa den ene Side Landbrugets og paa den anden Side Industriens og Arbejdernes — stod skarpt over for hinanden, og Regeringens Opgave blev at finde den Løsning, der gavnede Helheden mest. Sagen blev i Sommeren 1936 sat stærkt paa Spidsen (se Side 299) og udløste Landbrugets almindelige Mistillid til Regeringen og dens Administration af Handelsreguleringerne. Landbrugets Opfattelse var allerede i November 1935 paa Landboforeningernes Delegeretmøde blevet formuleret af Proprietær Tvedegaard: Det, der maa kræves, er nogenlunde ens Vilkaar for alle Erhverv her i Landet, men det er der ikke, naar Told og Valutaordning, der samtidig tvinger Landbruget i Knæ, skaber en Monopolstilling for betydelige Dele af vort Erhvervsliv. Som Forholdene er, er det Landbruget alene, der maa tage Kløene ved at sælge sine Varer til de lave Verdenspriser, medens det maa købe sine Driftsmidler paa et lukket Hjemmemarked, hvor al Konkurrence og fri Prisdannelse nu er ophørt; den for Varerne

hjembragte Valuta, der tvangsafregnes til en tilfældig Kurs, bruges til at holde de højt aflønnede og højt beskyttede Byerhverv i Gang.

Baggrunden for disse stadige gentagne Klager var Ansættelsen af en »kunstig« Sterlingkurs; Landbruget mente, antagelig med Rette, at Kursen vilde stige, hvis man gik over til en »fri Valutanotering«. Spørgsmaalet var blot, om ikke Aftagerlandene vilde reagere, saa at Fordelen udeblev. Regeringen var fast overbevist om, at de engelske Dominions vilde stille Krav til England om Foranstaltninger imod en saadan »Valutadumping«, og at andre Lande vilde afkræve vore Eksportvarer Valutatillæg, saaledes som Frankrig og Tyskland allerede en Overgang havde gjort. Ogsaa Indførslen hertil vilde blive fordyret. Et Land som Tyskland vilde næppe se med Velvilje paa en saadan generel Beskyttelsesforanstaltning mod al Import til Danmark.

Den Kreditindskrænkning, der var indledet i 1935, fortsattes af Nationalbanken igennem 1936, dels ved Diskontoforhøjelse, dels ved yderligere Salg af Obligationer. Formaalet var blandt andet at hindre en alt for stærk Anlægsvirksomhed. Ikke desto mindre udvidede de private Banker deres Udlaansvirksomhed med et saa betydeligt Beløb som 200 Mill. Kr., der væsentlig medgik til den forøgede Indførsel bl. a. af Majs, men i øvrigt ogsaa af andre Varer. En begyndende Prisstigning paa Verdensmarkedet forcerede Købene frem. Denne Prisstigning ophørte i April 1937 og afløstes af et ret kraftigt Prisfald, særlig for Raavarer. For Danmarks Vedkommende steg dog det samlede Engrospristal i Løbet af *1937* fra 113 (med 1935 = 100) i Januar til 120 i December. Animalske Levnedsmidler steg fra 95 til 124 — Eksportvaregruppen i det hele fra 101 til 123, medens Importvarerne kun steg fra 121 til 126.

Bortset fra den 5 Ugers Periode i 1936, da 125 000 Mand var ude i Arbejdskonflikt (se Side 395), var Aarene fra 1936 i Almindelighed præget af forøget økonomisk Virksomhed. Den Opgang i Verdenskonjunkturerne (væsentlig knyttet til Oprustningen), der havde gjort sig gældende i Tiden efter 1932, kulminerede i første Omgang i Foraaret 1937; derefter skete der et vist Sammenbrud, men i Foraaret 1938 standsede Nedgangen og slog efterhaanden over i en ny Opgang. Inden for Industriproduktionen, der i Danmark i saa overvejende Grad er beregnet paa Hjemmemarkedet, var Udsvingene dog mindre end andetsteds. Landbruget arbejdede sig i disse Aar kun langsomt frem, Afsætningsvilkaarene var under de udenlandske Restriktioner og svingende Priser præget af megen Usikkerhed. Skibsfarten havde i 1937 et særlig straalende Aar, der ogsaa afspejlede sig i Skibsværfternes gode Beskæftigelse. *1937* viste for Industrien som

Helhed en opadstigende Linie med voksende Beskæftigelse, medens denne i *1938* nærmest var stationær; navnlig Byggeindustrien laa ret stille.

Efter en længere Periode med Knaphed paa Valuta blev Forsyningerne nu i Løbet af Aarene 1937—38 forholdsvis rigelige (se Kurve Side 308) — ikke mindst paa Grund af de meget betydelige Fragtbeløb, der indsejledes af danske Skibe i udenlandsk Fart.

Der var nu rigeligere Pengemidler og større udenlandske Tilgodehavender end nogen Sinde før under normale Forhold. Aarsagen hertil var en fortsat heldig Udvikling af Prisforholdene (gunstige Forhold mellem Priser paa Import- og Eksportvarer) samt en god Høst i 1937 og 1938. Nationalbanken indledede paa ny Opkøb af Obligationer og tilskyndede til Kreditudvidelse, blandt andet for af Hensyn til Beskæftigelsen at stimulere Byggeriet. Der skete en Række Konverteringer, og offentlige Laan kunde baade i Ind- og Udland optages paa gunstige Vilkaar.

Valutaloven var i December 1937 igen blevet fornyet for 2 Aar. Trods gentagne Forsøg paa at føre Loven igennem paa et bredere politisk Grundlag lykkedes det ikke. Byerhvervene havde denne Gang i Fællesskab fremsat et Forslag om Afvikling, og Loven blev vedtaget alene med Regeringspartiernes Stemmer imod Venstres og de Konservatives. Valutacentralen skulde fremtidig for hvert Halvaar udarbejde en Plan for Indførselens Regulering, og denne Plan skulde derefter forelægges dels for Danmarks Nationalbank, dels for et Valutaraad bestaaende af nogle og tyve Repræsentanter for Erhvervene. Disse fik i øvrigt Adgang til gennem en Funktionær at følge Valutacentralens Administration.

Fra Begyndelsen af *1939* indtil Krigsudbrudet den 1. September fortsattes Konjunkturopgangen i Danmark som andetsteds. De danske Erhverv var næsten fuldt beskæftiget, og i August 1939 var Arbejdsløshedsprocenten nede paa det laveste Tal i den sidste halve Snes Aar.

Rustningskonjunkturerne i Udlandet gav Mulighed for ret god Afsætning af vore Eksportprodukter. Industrien, navnlig Jernindustrien, havde fuldt op at gøre; ikke mindst Skibsværfterne modtog store Ordrer. Industriproduktionen var i August 1939 10 pCt. større end paa samme Tidspunkt i 1938. Skibsfarten var godt beskæftiget til gunstige Fragtrater. Byggeriet, der baade nød godt af Statsstøtte og af en mere liberal Kreditpolitik (bedre Obligationskurser end paa noget Tidspunkt siden 1934), havde i Sommeren 1939 et Rekordomfang. Landbrugets Merudførsel var i det første Halvaar betydelig større end i den samme Periode i 1938. Paa den ene Side var Be-

hovet for udenlandske Foderstoffer paa Grund af den gode Høst i 1938 (vor hidtil største Kornhøst) væsentlig mindre end normalt, paa den anden Side steg Priserne paa Smør og Flæsk.

Den gunstige Valutasituation gjorde det muligt at overføre en større Del af Indførslen til Frilisten (Indførsel uden Valutabevilling), Importen af Raastoffer og Halvfabrikater til Industrien fremskyndedes, og navnlig i Tiden fra April 1939 fik Importhandelen tildelt adskillige Ekstrabevillinger. Paa Regeringens Initiativ skete der en Række Beredskabsindkøb, hvorved Beholdningerne af Kul, Koks, Benzin, Gødningsstoffer og Forbindstoffer forøgedes under Henblik paa den truende Verdenssituation, medens Valutabeholdningen formindskedes. Danmarks Forsyningssituation ved Krigsudbrudet maa betegnes som ret tilfredsstillende.

Selv om Danmarks økonomiske Situation i det hele syntes gunstig og vore offentlige Finanser ikke paa samme Maade som de fleste andre europæiske Landes var anspændt af store Rustningsudgifter, herskede der dog en almindelig Følelse af Usikkerhed ved den uhyggesvangre politiske Udvikling. En enkelt Foranstaltning, der blev truffet direkte med Henblik paa en kommende Krig, var Oprettelsen (i Maj 1939) af et Krigsforsikringsinstitut for danske Skibe med en Garantikapital paa 80 Mill. Kr., væsentlig tilvejebragt af Staten og af Rederierne.

D. Tiden efter Krigsudbrudet: 1. September 1939—9. April 1940.

Et af de første Resultater af Krigstilstandens Indtræden var, at Sterling allerede den 1. September faldt over for Guldvalutaerne; da Kronen fulgte Sterling, betød dette en Nedgang paa 8 pCt. i Kroneværdien f. Eks. over for Dollars. Imidlertid erklærede Nationalbanken samme Dag, at man for »at forebygge en for Landet skadelig Prisudvikling ikke vilde følge et eventuelt fortsat ekstraordinært Fald i Sterling«. Det betragtedes nemlig som et Hovedpunkt i den økonomiske Politik, Regeringen ønskede at følge, at man — belært af Erfaringerne fra Tiden 1914—20 — vilde søge at undgaa at stimulere en Prisopgang. Udviklingen i Sterlingkursen i den følgende Tid førte da til, at et engelsk Pund i Danmark faldt fra 22,40 til 20,70 Kr. En saadan Nedgang i Sterlingkursen maatte trods nogen Prisstigning i England medføre formindskede Indtægter af Eksporten; dette mødte stor Modvilje i Landbruget, hvis Stilling i Forvejen ikke var for god. Man søgte da paa anden Maade at holde Landbruget skadesløs for det ekstraordinære Prisfald paa Eksportvarerne. En Lov af 10. November 1939 bestemte, at Staten foreløbig til Landbruget

skulde udrede 6 pCt. af den ugentlige Eksportværdi for Bacon, Smør, Mælkekonserves og Æg; de ugentlige Noteringer sattes tilsvarende i Vejret, saa at Landmændene opnaaede en lignende Merindtægt af Salget paa Hjemmemarkedet. Endvidere skulde der ydes et Tilskud paa 2 Kr. pr. 100 kg til Nedsættelse af Fragten paa indført Foderkorn.

De indenlandske Priser steg ret betydeligt i den sidste Del af 1939. Engrosprisindekset, der i August stod paa 111 (1935 = 100), var i December naaet op til 143. Medens Forholdstallet for Eksportvarer kun var steget fra 110 til 126, var Importvarerne, navnlig paa Grund af forhøjede Fragter, Hyrer og Søforsikringspræmier, men ogsaa paa Grund af visse Prisstigninger i Udlandet, naaet op fra 113 til 164.

Importoverskudet var i September—December 72,1 Mill. Kr. mod 50,8 Mill. Kr. i den samme Periode i 1938. Der stilledes stærke Krav til Bankernes Valutareserver, idet Udlandet i stigende Udstrækning krævede kontant Betaling; medens Reserverne pr. 1. September var 71,1 Mill. Kr., faldt de inden Aarets Udgang til 6,7 Mill. Kr. (plus visse Clearingtilgodehavender i Tyskland). Nationalbankens Diskonto blev sat op fra 3½ til 4½ og senere til 5½ pCt.

Selv om Danmark principielt krævede Ret til at opretholde den normale Handel med begge krigsførende Parter (et Princip, der fra tysk Side udtrykkelig var anerkendt i Forbindelse med Afslutningen af Ikke-Angrebstraktaten i Foraaret 1939), var der ingen Tvivl om, at der efterhaanden vilde blive store Vanskeligheder ved at sikre sig de normale Tilførsler, afsætte Overskudsproduktionen paa normal Maade og holde Prisbevægelserne inden for normale Grænser. I Løbet af kort Tid fik Regeringen derfor indført det ekstraordinære Lovgivnings- og Organisationsapparat, man efter Erfaringerne under den forrige Krigsperiode og efter senere Overvejelser fandt nødvendigt for at værne Danmarks Økonomi i en Krigstid.

Allerede den 2. September 1939 bemyndigedes Handelsministeren af Rigsdagen til at iværksætte midlertidige Foranstaltninger til at sikre Landets Forsyning med Varer og til at foretage forbrugsindskrænkende Foranstaltninger. Til at bistaa ham nedsattes et omfangsrigt erhvervsøkonomisk Raad (paa 43 Medlemmer) med Repræsentanter for Erhvervene og desuden en Række Nævn til Behandling af specielle Omraader.

Meget hurtigt søgte man at indskrænke Forbruget af Brændselsstoffer; for at strække Benzinbeholdningerne gennemførtes først et midlertidigt Forbud mod al Kørsel med private Personautomobiler, senere gik man over til en Rationering. Der udstedtes Forbud mod Vareaager og »Hamstring« (private Opkøb af Varer i unormalt Om-

fang); en Række Maksimalpriser bl. a. for Korn og Kornvarer indførtes, og Spekulationsudskejelser paa Børsen hindredes. Valutakontrollen samt »Ordningerne« for Korn, Svin og Kød, men ikke for Smør forlængedes. Der udstedtes talrige Udførselsforbud, Importreguleringen skærpedes, og der oprettedes Forsyningscentraler (Centralkontorer) for Brødkorn og Foderkorn. Sukker, Kaffe og Te blev rationeret.

I Industrien vedblev Beskæftigelsen gennemgaaende at være god, da man havde ret rigelige Raavarelagre. I Oktober 1939 blev der mellem Arbejdernes og Arbejdsgivernes Hovedorganisationer afsluttet en Overenskomst (for Tiden 1. Marts 1940—1. Marts 1941), der indførte en Pristalsregulering for Lønningerne; dens Bestemmelser kom til at gælde 400 000—450 000 Arbejdere.

Under Trykket af den usædvanlig strenge Vinter indførtes der i Begyndelsen af 1940 en Række brændselsbesparende Foranstaltninger og Begrænsninger i Adgangen til at købe udenlandsk Brændsel; samtidig forberedte man Fremskaffelsen af en større Mængde indenlandsk Brændsel (Tørv, Brunkul og Brænde) til næste Fyringssæson.

Ved en ny Lov af 1. Februar 1940, der kun var gældende for to Maaneder, forhøjedes Tilskudet til Nedsættelse af Foderpriserne, medens Tilskudet til Bacon- og Ægproduktionen bortfaldt. Ved denne Lovs Behandling kom det til stærke Meningsforskelligheder vedrørende Landbrugets økonomiske Stilling. Venstre hævdede stærkt, at det var Regeringens Valutapolitik, der havde fremkaldt Landbrugets Vanskeligheder, og krævede paa ny en Sterlingkurs paa 22,40. — Efter langvarige Forhandlinger enedes man den 30. Marts om en ny Ordning, der for Tiden 1. April—31. Oktober skulde sikre en vis Udligning af Misforholdet mellem Landbrugets Eksportpriser og Produktionsomkostninger; praktisk talt sikredes der ved Statens Hjælp Landbruget en Mindstekurs for Sterling paa 21,65 Kr.

Allerede ved Nytaarstid havde Danmark afsluttet Overenskomst med Tyskland om den dansk-tyske Handel i Aaret 1940; derimod trak de dansk-engelske Handelsforhandlinger meget længe ud. En Overenskomst blev underskrevet den 2. April, men kom paa Grund af de følgende Dages Begivenheder aldrig til at træde i Kraft. Det var Meningen, at den normale Handel saavidt muligt skulde opretholdes, og at der skulde afsluttes en særlig Betalingsoverenskomst mellem Bank of England og Danmarks Nationalbank for nærmere at fastsætte, hvorledes der kunde disponeres over de Tilgodehavender, Danmark fik gennem sin Eksport til og Skibsfart paa England.

Fragterne steg meget stærkt (Fragtindekset var allerede i December 1939 oppe paa 405 mod 127 i December 1938), men de krigsførende

Magters Indgreb førte til store Vanskeligheder for Skibsfarten og forvoldte betydelige Tab af Menneskeliv.

Paa det sociale Omraade blev der i Tiden 1. September 1939—1. April 1940 gennemført Forholdsregler til Beskyttelse af Lejere, ekstraordinære Dyrtidstillæg til Alders- og Invaliderentenydere og ekstraordinære Tilskud til vanskeligt stillede Arbejdsløshedskasser.

— Begivenhederne den 9. April 1940 ændrede fuldstændigt Vilkaarene for det økonomiske Liv i Danmark.

2. Handelspolitikkens Udvikling.

Siden 1797 har Danmarks Handelspolitik stadig fulgt Frihandelslinien. Den ret beskedne Toldbeskyttelse, der blev ydet visse Industrier, betragtedes nærmest som en Undtagelse af midlertidig Karakter.

Med Hensyn til Handelstraktaterne er der næppe noget andet Land, der saa bestemt som Danmark har vægret sig ved at afslutte Tariftraktater, der vilde binde os til visse Toldsatser. Danmark har ønsket at bevare sin Ret til frit at forandre sine Toldsatser, men i Virkeligheden er denne Frihed dog meget sjældent blevet benyttet. Karakteristisk for de danske Handelstraktater er det ogsaa, at de næsten alle indeholder en *Mestbegunstigelsesklausul,* saaledes at Indrømmelser, der af Modparten ydes en anden Stat, ogsaa skal komme Danmark til Gode og omvendt.

Efter Verdenskrigens Afspærringspolitik blev en Tilbagevenden til *Handelsfrihed* i de fleste Lande proklameret som Maalet, og flere Stater tog ogsaa Skridt i denne Retning. Mange Steder gik det dog temmelig langsomt, og der bestod stadig talrige Indskrænkninger, men man var tilbøjelig til at regne dem for et Krigsefterslæt, der vilde forsvinde, naar Overgangstidens kaotiske Forhold var ophørt. I Danmark var der efter Verdenskrigens Afslutning et absolut ærligt Ønske om hurtigst muligt at blive af med Krigstidens Afspærringssystem. Danmark lod i Løbet af faa Aar sine egne Indførsels- og Udførselsforbud forsvinde. Til Trods for de store Ændringer, der var sket i Europas politiske og økonomiske Situation (nye Stater, 11 000 km nye Toldgrænser, nye Handelsveje), holdt man herhjemme fast ved den Told- og Handelspolitik, man var vant til fra før Verdenskrigen. De Tillæg til Toldloven, der gennemførtes i Begyndelsen af Tyverne, berørte kun et meget begrænset Omraade; de bragte nogle nye »Luksustoldsatser« og var i Hovedsagen tænkt som midlertidige Valutaforanstaltninger. Ved en saakaldt »teknisk Toldrevision« i 1924, der paa en Række Punkter tog Hensyn til Industriens Ønsker, blev de dog

gjort varige. Senere skete der under Krisen 1931—33 en Del Forhøjelser dels paa Finanstoldens, dels paa Beskyttelsestoldens Omraade. I det hele kan det vistnok siges, at Beskyttelsen var lavere end 30 Aar før.

Endnu saa sent som i 1930 fastslog Traktatkommissionen, at en Ændring i dansk Handelspolitik ikke vilde være formaalstjenlig. Industriens Repræsentanter i Kommissionen hævdede dog i Tilknytning til Synspunkter, der allerede var blevet fremsat før 1914, at Danmarks Handelspolitik nu paa Grund af Industriens og Industrieksportens stigende Betydning burde bedømmes efter andre Forudsætninger end før; man burde derfor i Forhandlingsøjemed ændre en Række Toldsatser. Men dette Ønske om en »aktiv Handelspolitik« næredes kun af et Mindretal. Konservative Forslag om at opsige vore Handelstraktater og gaa bort fra Mestbegunstigelsesklausulen fik hverken paa dette Tidspunkt eller senere større Tilslutning.

Saaledes var Stillingen lige indtil Valutareguleringen af 1932, der uden at røre ved Toldsatserne fuldstændig revolutionerede den danske Udenrigshandels Vilkaar. I Løbet af nogle faa Uger førte Sterlingkrisen og den almindelige Afspærringspolitik i Europa Danmark ind i en helt ny Politik og ændrede hele Grundlaget for vore udenrigske Handelsforhold.

Efter den politiske Forvirring, der straks efter Verdenskrigen ramte eller truede adskillige europæiske Lande, og efter det Valutakaos, der kulminerede omkring Ruhr-Besættelsen 1923—24, var der i de følgende Aar sket en Afspænding. Baade gamle og nye Stater opretholdt dog stadig talrige Skranker for Handelen.

Parallelt med Bestræbelserne for en større mellemfolkelig Sikkerhed og en effektiv Nedrustning inden for Folkeforbundets Rammer gik Forsøg paa at naa til Enighed om økonomisk Samarbejde. Frihed for den internationale Handel maatte betragtes som et vigtigt Middel til Ophjælpning af Verdensøkonomien. Denne Tanke fik særlig sit Udtryk paa den store økonomiske Konference i Genève i Maj 1927, hvor ledende Erhvervsfolk og Nationaløkonomer gik i Spidsen ved et Forsøg paa at standse Staterne paa »den økonomiske Daarskabs Vej«.

At et saadant Forsøg kunde paaregne den varmeste Støtte fra dansk Side, blev understreget baade under det forberedende Arbejde og paa selve Konferencen. Man pegede vel paa de betydelige Tilpasningsvanskeligheder, Danmark havde haft under Kronehævningen, nævnede, hvordan Landbruget havde maattet nøjes med en utilfredsstillende Forrentning, hvordan Arbejdsløsheden hærgede i Industrien, og

hvordan en stram Kreditpolitik havde voldt mange Ubehageligheder for de private og for Staten. Alligevel ønskede man ikke fra dansk Side at gribe til nye regulerende eller begrænsende Forholdsregler. Danmark var paa Grund af hele sin økonomiske Struktur særlig interesseret i en uhindret Vareudveksling.

Til Trods for, at man paa Konferencen i 1927 naaede til en ret vidtgaaende principiel Enighed, og til Trods for, at dens Betænkning aabnede en vid Horisont for en økonomisk Samarbejdspolitik, blev de reelle Resultater desværre faa og smaa. Forskellige mindre Konferencer fulgte efter, og enkelte Overenskomster af begrænset Rækkevidde afsluttedes, men de fik ikke megen praktisk Betydning. Efterhaanden gik Arbejdet for at nedbryde Toldskrankerne eller i hvert Fald naa til en »Toldvaabenhvile« helt i Staa. Særlig efter Udbruddet af Verdenskrisen i 1929 voksede der en ny Højprotektionisme frem i det ene Land efter det andet. Over hele Verden hørte man om Afspærringsforanstaltninger under mange forskellige Former: Indførsels- og Udførselsforbud, Valutakontrol, nye Toldsatser og mægtige Forhøjelser af de bestaaende o. s. v., o. s. v.

Et Billede af den Indskrænkning i Omfanget af Verdenshandelen, der i disse Aar fortsattes Maaned for Maaned, giver nedenstaaende

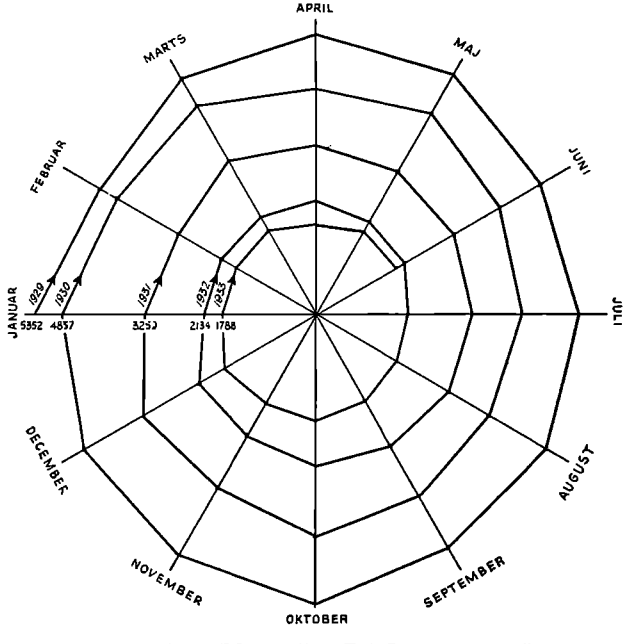

Verdenshandelen skrumper ind. (Maanedlige Tal Januar 1929—Juni 1933 i Millioner U. S. A. Gulddollars).

Figur, der er hentet fra: »World Economic Survey«, udgivet af Folkeforbundet. Danmarks Eksport faldt fra 1930 til 1932 med 28 pCt.

Medens Udlandets Beskyttelsesforanstaltninger i Aarene lige efter Verdenskrigen ikke i væsentlig Grad truede danske økonomiske Interesser (de dengang trufne Forholdsregler laa væsentlig paa Industriens Omraade), opstod der nu en alvorlig Fare for Danmarks Eksport. I Tiden efter 1929 kom der stadig nye Vidnesbyrd om en ændret Handels- og Toldpolitik i de to Lande — England og Tyskland — der var Hovedmarkederne for det danske Landbrug. Tysklands Toldpolitik havde allerede i Aarene efter 1925 vakt Uro herhjemme. I længere Tid havde man følt, at Tyskland ikke gav vore vigtige Landbrugsvarer den Behandling, som Danmark med Rimelighed kunde gøre Krav paa under Hensyn til de gunstige Vilkaar, vor liberale Toldpolitik bød den tyske Eksport. Tyskland indførte nu Toldforhøjelser og Kontingenteringer (Begrænsning af Indførselsmængden), og England, der allerede i de første Aar efter Verdenskrigen havde afveget fra sine Frihandelsprincipper paa Industriens Omraade, rejste nu ogsaa Hindringer over for Indførsel af Landbrugsvarer fra andre Lande end Dominions.

Det var naturligt, at denne nye Situation maatte give Anledning til de alvorligste Overvejelser i et lille Land som Danmark. Hvad skulde man gøre, naar store Lande, der hørte til ens bedste Kunder, gav sig til at anvende Afspærringsforholdsregler og faktisk ikke indrømmede Danmark den Ligestilling med andre Stater, som vi efter Mestbegunstigelsesprincippet kunde gøre Krav paa? Skulde man, naar det f. Eks. drejede sig om en Regulering af Smør- og Kødindførsel i Tyskland, som man fra dansk Side maatte betragte som et Retsbrud (se Side 298), føre en Proces under Paaberaabelse af, at den dansk-tyske Handelstraktats Bestemmelser var brudt? En saadan Proces vilde under alle Omstændigheder tage lang Tid, og hvis Kendelsen faldt ud til Ugunst for Modparten, vilde Danmark risikere en øjeblikkelig Opsigelse af hele den Handelstraktat, det drejede sig om.

Skulde vi selv slaa ind paa en Kamppolitik gennem høje Toldtariffer rettet mod een eller to Stormagters Produkter og herigennem for Alvor træde ud paa den handelspolitiske Krigsskueplads? Ogsaa dette var forbundet med stor Risiko. Naar Danmark overvejede sin Handelspolitik, maatte der i øvrigt ogsaa tages Hensyn til de betydelige Skibsfartsinteresser, som under en Toldkrig vilde blive udsat for stor Fare.

Man foretrak da trods alt gennem Forhandling at søge at bringe saa meget som muligt ud af Situationen. Men den Kendsgerning, at

begge de to Hovedaftagere af vore Produkter samtidig lagde os Hindringer i Vejen, gjorde vore Forhandleres Stilling vanskelig. Nu gav imidlertid Indførelsen af en almindelig Valutakontrol i 1932 os det Vaaben, som man havde savnet, saalænge vor Udenrigshandel paa Mestbegunstigelsestraktaternes Grundlag maatte klare sig uden Statsindgreb. Retten til Indførsel til Danmark fik nu en handelspolitisk Værdi, som den ikke tidligere havde haft, og det blev Regeringens Opgave ved at udnytte dette Aktiv at skabe bedre Vilkaar for vor Eksport. Det nye System havde dog den Bivirkning, at selve den Kendsgerning, at Danmark nu havde Statskontrol med Indførslen, gav andre Lande et Grundlag for at kræve, at den danske Stat skulde gribe ind for at sikre deres specielle Interesser.

De Forpligtelser, Danmark her paatog sig ved de Handelstraktater, vi i de senere Aar har maattet afslutte paa Grundlag af et mere eller mindre fuldstændigt »*Bytteprincip*«, var meget omfattende. I 1935 foregik saaledes 74 pCt. af Importen af de Varer, der omfattes af Valutaordningen, paa en saadan Maade, at den tjente til at bane Vejen for vor Eksport. Regeringen maatte i mange Tilfælde forpligte sig til at aftage bestemte Varer fra bestemte Lande. Det er da næppe med Urette, man har sagt, at mange af den frie udenrigske Handels vigtigste Funktioner efterhaanden er blevet erstattet af »Diplomatiets Kohandel«. — Den stigende Anvendelse af et rent *Gensidighedsprincip* i Handelen mellem to Lande har medført et umaadeligt Spild af Kræfter og forøgede Omkostninger og i mange Tilfælde virket hemmende paa fri Konkurrence og frit Initiativ.

Forsøg paa økonomisk Samarbejde — trods alt.

Samtidig med, at man fra Maaned til Maaned maatte kæmpe for at sikre sine Handelsinteresser i en økonomisk Uroperiode, understregede man ved enhver Lejlighed, at Danmark vilde støtte alle Forsøg paa at vende tilbage til internationalt økonomisk Samarbejde. Paa Grund af den foregaaende Tids lidet opmuntrende Erfaringer blev den danske Regerings Udtalelser dog præget af en vis Skepsis.

I den danske Delegations Indlæg paa den økonomiske og monetære Verdenskonference i 1933 fremhævedes Ønsket om, at den økonomiske Isoleringspolitik maatte forsvinde eller i alt Fald begrænses i sine Virkninger. Denne Politik havde ikke hjulpet Verden ud af Krisen, men skærpet denne. Det maatte fastslaas, at Danmark havde indført sine Restriktioner *efter,* at dets Hovedaftagere havde hemmet eller umuliggjort Afsætningen af den danske Landbrugsproduktion. Alle de forskellige Former for Restriktioner burde imidlertid afskaf-

fes i samme Omfang og paa samme Tid; ellers vilde Følgerne blive forskellige for de forskellige Stater (den danske Delegation tænkte sig antagelig, at man fra nogle Sider i første Omgang vilde kræve Afskaffelse af Valuta- og Importkontrollen — f. Eks. det System, der bestod i Danmark — og saa lade de forhøjede Toldsatser og den Kvotabegrænsning, der gjaldt andre Steder, vedblive at bestaa for længere Tid). Endvidere maatte Afspærringsforholdsreglerne afskaffes for alle Slags Varer; hvis man f. Eks. afskaffede dem for Industrivarer og opretholdt dem for Landbrugsvarer, vilde dette betyde, at Danmark vilde være ude af Stand til at skaffe sig den fornødne Valuta til Indførsel af andre Slags Varer fra Udlandet.

— Naar Forsøgene paa at bringe større Fornuft og mere Samarbejde ind i det internationale økonomiske Liv strandede, skyldtes det i hvert Fald ikke manglende Vilje til aktivt Samarbejde fra Danmark eller noget andet af de nordiske Lande. *Oslokonventionen* var et Udtryk for, at disse Lande trods alle Skuffelser vilde gøre, hvad de kunde for at vise Vej frem mod en mere liberal Handelspolitik, eller i hvert Fald hindre, at Handelsindskrænkningerne bredte sig yderligere. Den blev afsluttet paa norsk Initiativ ved et Møde i Oslo i December 1930 mellem Regeringerne i Danmark, Belgien, Holland, Luxembourg, Norge og Sverige og senere tiltraadt af Finland. Parterne forpligtede sig til ikke at forhøje deres Toldsatser eller indføre nye Toldsatser uden at have givet de øvrige Deltagere Meddelelse derom mindst 15 Dage før de nye Bestemmelsers Ikrafttræden. Den eller de Parter, der maatte føle sig forulempet ved saadanne nye Regler, skulde kunne foreslaa Ændringer deri; hvis disse Ændringer ikke kunde antages, skulde de nye Bestemmelser kunne sættes i Kraft en Maaned efter den første Meddelelse. Selv om Oslokonventionen ikke alvorligt begrænsede det enkelte Lands toldpolitiske Handlefrihed, sikrede den dog et vist Varsel, inden Toldforhøjelser sattes i Kraft, og skabte Mulighed for Forhandling.

Allerede i 1931 gennemførte Norge og Holland imidlertid almindelige Toldforhøjelser paa 20 og 25 pCt. I Overensstemmelse med Reglerne underrettedes bl. a. Danmark inden deres Ikrafttræden, og paa Foranledning af Industriraadet foreslog den danske Regering, at visse Varer skulde fritages for Forhøjelsen. Intet af de to Lande var dog villige til at indrømme saadanne Fritagelser.

Tendensen i Oslokonventionen understregedes ved en ny Overenskomst mellem de samme Lande, der blev underskrevet i Haag den 28. Maj 1937. Herved forpligtede man sig gensidigt til at tillade Indførslen af visse Varer uden Begrænsning og til at undlade at forhøje de bestaaende Toldsatser, naar Varen kom fra de øvrige Oslo-

stater. Denne Overenskomst ophævedes imidlertid allerede Aaret efter, idet man erkendte, at Verdenskonjunkturernes Udvikling ikke tillod en Forlængelse. Derimod forlængedes Oslokonventionen og udvidedes paa visse Punkter ved en ny Overenskomst af 11. Maj 1938.

Faktisk har disse Overenskomster haft ringe praktisk Betydning, men de beviste dog, at »Oslostaterne« gerne vilde være med, da man i 1930erne søgte at finde en Vej ud af det økonomiske Vanvid.

— Tanken om »en nordisk Toldunion« har ofte været nævnt og havde ogsaa i Danmark sine Fortalere baade i det 19. Aarhundrede og i Tiden efter den første Verdenskrig, men i Praksis har man ikke kendt selv det mest beskedne Forsøg i denne Retning. Derimod har man fra dansk Side taget aktiv Del i de Drøftelser om et videregaaende *økonomisk Samarbejde mellem de nordiske Lande,* der har fundet Sted dels mellem private Organisationer (bl. a. Foreningerne »Norden«), dels mellem officielle Repræsentanter for de nordiske Landes Regeringer.

Blokadeperioden under Verdenskrigen havde skabt et Grundlag for en betydelig Forøgelse af Handelen mellem de skandinaviske Lande, men da Afspærringen var forbi, vendte Strømmen hurtigt. Paa dette Tidspunkt enedes Danmark, Norge og Sverige imidlertid om at indføre en *skandinavisk Forbeholdsklausul,* saaledes at udenforstaaende Stater ikke i Kraft af deres Handelstraktater skulde kunne kræve de samme Fordele, som af de skandinaviske Lande specielt maatte indrømmes et eller flere af de andre. Det lykkedes dog ikke at give denne Tanke reelt Indhold, da nogle af Stormagterne straks nægtede at anerkende et saadant Forbehold.

Af Danmarks samlede Udførsel gik 1929 12 pCt. til Finland, Norge og Sverige, i 1938 10 pCt.; af Indførselen stammede i den samme Periode 10 pCt. fra disse tre Lande.

Handelsforhandlinger med enkelte Lande.

Det midlertidige har i høj Grad præget Handelsforhandlingerne efter den første Verdenskrig og navnlig i Aarene efter 1930. Tidligere kunde man som Regel regne med, at en Handelstraktat forblev i Kraft i Aartier. Nu blev det anderledes: Pludselige Opsigelser blev næsten Hovedreglen, og man blev ofte nødt til at slutte Overenskomster paa et Aar, ja for 6 eller 3 Maaneder. Dette betød naturligvis en stor Belastning for Udenrigsministeriet og de øvrige i Erhvervslivet interesserede Ministerier.

1921 var Udenrigstjenesten blevet stærkt udvidet under Indtrykket

af eller Forhaabninger om en stor Udvidelse af vor Udenrigshandel. Nu, da de fleste af disse Forhaabninger var blevet skuffet, benyttedes Udenrigsministeriets Personale i besværlige Kampe for en sejg Fastholden af de beskedne Fordele, man havde vundet. Ofte maatte der anvendes megen Tid og Energi paa at imødegaa spidsfindige Fortolkninger af Handelstraktater eller Omgaaelse af deres Bestemmelser. Man kom mere og mere ind paa at lade Repræsentanter for de forskellige Erhverv deltage i Forhandlingerne. Ikke mindst Landbruget har i disse Aar haft en betydelig Indflydelse paa vore Handelstraktaters Indhold og Administration. Hvad der faktisk skete under de vanskelige Forhandlinger i Tiden 1931—1939, unddrager sig imidlertid for en Del nærmere Bedømmelse, da meget af det, der foregik, ikke er kommet til Offentlighedens Kundskab. — Her skal kun gives nogle Hovedtræk af Forhandlingerne med England og Tyskland.

England. Sterlingkrisen i 1931 gav Protektionisterne i England Vind i Sejlene. Valgene i Slutningen af Oktober 1931 stod væsentligt paa Spørgsmaalet om Told eller ikke Told, og Toldtilhængerne vandt en overvældende Sejr.

Det engelske Marked var blevet overfyldt, og Priserne var faldet stærkt. Der indførtes saaledes i 1928 312 Mill. kg Smør, men i 1931 410 Mill. kg; af Bacon indførtes i 1929 414 Mill. kg, men i 1931 557 Mill. kg. Da man nu ønskede dels at støtte det hjemlige Landbrug, saa England i højere Grad kunde blive selvforsynende, dels at give Dominions en Præferencestilling mod, at engelske Industrivarer og Kul fik en begunstiget Stilling der, opstod Tanken om en omfattende Konference mellem England og Dominions, en Konference, der fandt Sted i Juli 1932 i Ottawa i Canada. Allerede den 1. Marts havde England dog indført en 10 pCt. Værditold paa en Mængde Varer, heriblandt de danske Eksportvarer Smør, Æg og Fisk, medens Bacon forblev toldfri.

Den engelske Industri krævede, at Danmark skulde give Kompensation for sine Eksportmuligheder over for England ved at lette Indførslen af engelske Industriprodukter til Danmark. Endnu i Aarene 1928—30 var vor Import fra England kun en god Fjerdedel af den danske Eksport til England. I 1929 havde vore Landbrugere vel protesteret mod den tyske Told- og Kvotapolitik og opfordret danske Købere til at give engelske Varer Fortrinsret. Mejerierne og Slagterierne forøgede af egen Drift deres Indkøb af Hjælpestoffer i England, men først gennem Indførelsen af Valutakontrollen i 1932 blev en bevidst Paavirkning af Importen i større Stil mulig.

De Resultater, der opnaaedes ved den britiske Industri-Udstilling

Fra den britiske Udstilling i København, 1932.

i København i September 1932, de Handelsforbindelser, der da knyttedes, og den Drejning af dansk Import over til engelske Varer, som ved den Lejlighed tydeligt slog igennem, bidrog senere til at skabe en gunstig Stemning for Danmark i den engelske Offentlighed.

Ved *Ottawa-Overenskomsten* af August 1932 blev der indført et nyt Grundlag for de økonomiske Forbindelser mellem Storbritannien og de britiske Dominions og ligeledes for den britiske Handelspolitik over for de øvrige Lande. Den satte ret snævre Grænser for de Indrømmelser, der kunde gives ikke-britiske Lande. Medens der sikredes Dominions en toldfri Indførsel af Smør, Æg og Ost, skulde Indførslen af disse Varer fra andre Lande svare Told (for Smør en Minimumstold af 15 sh. pr. cwt.). For Bacon og Skinker opretholdtes vel en almindelig Toldfrihed, men Indførselsmængden fra Lande uden for det britiske Rige skulde begrænses, medens Canada paa Forhaand fik Ret til Indførsel af 2,5 Mill. cwt. om Aaret.

Som en foreløbig Ordning anmodede England i November 1932 Danmark om frivilligt at indskrænke Baconeksporten med ca. 20 pCt., et Ønske, som Regeringen mente at burde acceptere. Den ugentlige Eksport blev da nedskaaret med ca. 7000 Svin.

Forhandlingerne mellem Danmark og England varede fra December 1932 til April 1933. Danmark var ved denne Lejlighed vanskeligt stillet paa Grund af den store Afhængighed af det engelske Marked.

Med Hensyn til den danske Svineproduktion var England praktisk talt den eneste Aftager.

Ved den Overenskomst, der blev afsluttet, sikredes der Danmark Ret til i de tre Aar, Overenskomsten skulde gælde, at fortsætte med Udførselen af vore vigtigste Eksportprodukter paa samme toldmæssige Betingelser som hidtil. Den engelske Regering gik ind paa ikke at ophæve Toldfriheden for Bacon og Skinker og ikke yderligere at forhøje den gældende Told paa Smør, Æg, Fisk, hermetisk Fløde, Osteløbe o. s. v. Endvidere garanteredes der Danmark Ret til at levere mindst 62 pCt. af Storbritanniens Totalindførsel af Bacon og Skinker fra ikke-britiske Lande; dette svarede til Danmarks gennemsnitlige procentvise Andel i Aarene 1929—31. England bandt sig derimod *ikke* til at modtage et *bestemt Kvantum*, og der var derfor den Mulighed, at Forholdet kunde blive afgørende paavirket ved, at Englands Hjemmeproduktion eller Indførslen fra Dominions blev sat i Vejret. Hvis den engelske Regering begrænsede Indførselen af Smør, Æg og Fisk, skulde Danmark have Ret til Levering af et aarligt Minimumskvantum af disse Varer (og en Minimumsandel af den samlede Indførsel). Endelig nedsattes den engelske Værditold fra 20 pCt. til 15 pCt. for Kakkelovne, visse Mejerimaskiner, Mælketransportspande og Sæbespaaner indført fra Danmark; England forpligtede sig til at opretholde Toldfriheden for visse Skibsmaskiner. Til Gengæld indrømmede Danmark England Toldlettelser for et stort Antal Varer (Whisky, Bananer, Linoleum, Garn, Landbrugstraktorer og Motorcykler), forpligtede sig til at bevare Toldfriheden for Kul, Koks og Cinders, Jern og Staal og til ikke at forhøje Toldsatserne for en Række vigtige Varer, bl. a. Manufakturvarer.

Under Hensyn til den Ulighed, der stadig bestod i Handelsforholdet mellem Danmark og Storbritannien (Danmark udførte i 1932 for ca. 725 Mill. Kr., men indførte kun for ca. 250 Mill. Kr.), blev der i en til Overenskomsten knyttet Protokol optaget Bestemmelser, som tog Sigte paa at forøge Danmarks Køb i Storbritannien af Jern og Staal, Jute, Salt, Salpeter og vegetabilsk Pergament. Navnlig skulde i Fremtiden Salt, Salpeter og Jute, der benyttedes ved Behandling og Pakning af danske Produkter til England, importeres fra England. Endelig skulde den britiske Regering have Ret til at opsige Overenskomsten med 3 Maaneders Varsel, hvis Danmark i Løbet af 1 Aar aftog mindre end 80 pCt. af sin Kulindførsel fra England. Denne Bestemmelses Betydning ses bedst af, at Englands Andel af den danske Kulimport i 1931 var sunket til ca. 47 pCt., medens den i 1925 — før den engelske Kulstrejke i 1926 havde tvunget Danmark til at søge andre Købelande — havde været 96 pCt.

I 1931 udgjorde Danmarks Kulimport fra Polen 53 pCt. af vort samlede Kulkøb; nu gik den ned til 16 pCt.

Desuden gav Danmark Løfte om, at offentlige Myndigheder ved Indkøb af Jern- og Staalvarer skulde foretrække engelske Varer, selv om Priserne var indtil 10 pCt. højere end andre Tilbud.

Omtrent paa samme Tidspunkt blev der ordnet et Laan paa 1 Million Pund Sterling til Bygning af Storstrømsbroen.

I Efteraaret 1933 ønskede England, at Danmark frivilligt skulde gaa med til en yderligere Begrænsning af Baconeksporten. Da Danmark nægtede dette, indførte England dog Nedskæringen, saaledes at vor ugentlige Eksportmængde, der i Foraaret 1932 havde været ca. 150 000 Svin, i Efteraaret 1932 var blevet bragt ned til 110 000 Svin, i Foraaret 1933 til 87 000 og nu til 73 000. Baggrunden for dette var, at de engelske Farmere kontraktmæssigt havde forpligtet sig til at levere et saa stort Antal Svin, at Importen maatte skæres ned. Farmernes Levering svigtede imidlertid, og Baconordningen blev Genstand for mange Angreb i England. Det hævdedes i det engelske Parlament, at Ordningen hovedsagelig var til Fordel for de danske Landbrugere paa Grund af den Prisstigning, den medførte. Ikke desto mindre voldte Nedskæringen store Vanskeligheder her, fordi Svinene var slagtefærdige.

I 1935 fremsatte England allerede Forslag om Ændring af den løbende Handelstraktat; det ønskede at paalægge Baconindførselen en Told paa ca. 10 sh. pr. cwt. mod til Gengæld at forhøje Kvotaen med 20 pCt. Dette Forslag kunde dog ikke accepteres af Danmark, ikke mindst fordi man vidste, at Toldens Beløb skulde anvendes til Ophjælpning af den engelske hjemlige Baconproduktion. I samme Efteraar nedskrev England pludseligt Eksportkvotaen, saa der fra 1. Oktober kun maatte eksporteres 60 000 Svin mod hidtil 70 000.

I 1936 blev der optaget Forhandlinger om Fornyelse af den udløbende Handelsoverenskomst. I England var Forholdene langt fra afklarede; de hidtil gjorte Erfaringer med Hensyn til Oparbejdningen af en hjemlig Baconproduktion i England berettigede ikke til at bygge den fremtidige Forsyning paa Hjemmeproduktionen. Den ny supplerende Overenskomst af Juni 1936 bestemte, at Aftalen af 1933 fortsat skulde blive i Kraft, men saaledes, at den nu kunde opsiges med 4 Maaneders Varsel. Danmark maatte forpligte sig til for den kommende Tid at foretage rimelige Tildelinger af Valutabevillinger til Indførsel af britiske Varer; dette førte faktisk til større Tildelinger end hidtil. Vigtigt var det, at der ikke — som frygtet — blev paalagt Baconindførselen Told, og at Toldsatserne for Smør og Æg fortsat ikke kunde ændres. *Vi forbedrede* saaledes Vilkaa-

rene for Importen af engelske Varer; *England* lovede *ikke* yderligere at *forringe* vor Eksports Vilkaar. Men den engelske Begunstigelse af Handelen med Dominions fortsattes, Ophjælpningen af det engelske Landbrug ligeledes. En Svaghed ved Aftalen var ogsaa det relativt korte Opsigelsesvarsel, der i en given Situation maatte stille os noget svagt over for Krav fra engelsk Side. Var det kun en Galgenfrist, vi havde opnaaet?

I Tiden fra 1929 til 1938 gik Værdien af vor Eksport til England ned med 11—12 pCt., medens Importen fra England i samme Periode mere end fordobledes. En Del af vor Import fra England var vel ikke af egentlig engelsk Oprindelse, men Transithandel; det meste var dog engelske Varer, og der er ingen Tvivl om, at der f. Eks. ved de tvungne Kulkøb i England opstod betydelige Ekstraudgifter for Danmark ved Indkøb i et forholdsvis dyrt Marked. Prisforskellen var til Tider over 10 pCt.

En Oversigt over vor Baconudførsel viste, at vi i 1938 fik omtrent samme Kronebeløb for en Udførsel, der i Mængde var mindre end Halvdelen af Udførselen i 1932. Nedskæringen af Mængden opvejedes saaledes af Prisstigningen.

Henimod Krigsudbruddet i 1939 var man i danske Landbrugskredse noget bange for, at den engelske Baconplan snart vilde blive suppleret med Told. Heller ikke Smørsituationen var gunstig over for Dominions' Konkurrence.

Tyskland. Handelsforholdet mellem Danmark og Tyskland og de Forhandlinger, det gav Anledning til i Aarene 1929—39, giver ligeledes et Billede af de Vanskeligheder, den danske Regering maatte overvinde.

Allerede i September 1929 indledes Forhandlinger med Tyskland om Formerne for en Begrænsning af den danske Kvægeksport. Fra tysk Side hævdede man, at Priserne for Kvæg maatte hæves af Hensyn til de tyske Landbrugere, der ikke kunde taale de sædvanlige Fald i Priserne i Efteraarsmaanederne, naar Eksporten fra Danmark tog til. Tyskland ønskede en fuldstændig Standsning af Eksporten, men man naaede dog til en Overenskomst om en frivillig Begrænsning. Kort efter vedtoges den nye tyske Toldlov af 22. December 1929, der bl. a. forhøjede Tolden for levende Kvæg med mere end 50 pCt.

En ny Toldlov af 15. April 1930 udvidede Toldbeskyttelsen for det tyske Landbrug, bl. a. ved Indførelse af særlige Indførselsbevillinger (Einfuhrscheine). Særlig generende blev den Adgang, Toldlovene gav Administrationen til at variere Toldsatserne efter Varernes skiftende Pris. Hertil kom endelig den tyske Fortolkning af

Mestbegunstigelsesklausulen. Ved Afslutningen af nye Handelstraktater med Sverige og Finland gav Tyskland disse Lande Adgang til at indføre visse Kontingenter — Sverige saaledes 5—7000 Stk. Kreaturer — til lav Toldsats og vilde derefter kun give Danmark Ret til at indføre det samme Kontingent til den lave Sats. For Sverige svarede det nævnte Antal Kreaturer til dets normale Eksport, men da det kun var en Brøkdel af Danmarks Normaleksport, og der for hele det øvrige Antal maatte betales den højere Toldsats, blev vi faktisk meget daarligere stillet. Den danske Regering protesterede i Berlin, men uden Resultat. Vi regnede denne Sag for saa vigtig, at Udenrigsminister Munch fremdrog den i Genève, hvor Spørgsmaalet om Mestbegunstigelsesklausulen var Genstand for en almindelig Drøftelse; han hævdede her, at Klausulen efter en naturlig Fortolkning gav os Ret til samme Begunstigelse for hele vor Eksport, som Tyskland ydede noget andet Lands samlede Eksport.

Ogsaa de tyske Valutabestemmelser voldte i disse Aar Vanskeligheder for Eksporten; en Overgang blev der saaledes nægtet Valuta til Indførsel af dansk Smør. I Januar 1932 fordobledes Smørtolden — en Forhøjelse, der ramte alle Lande, der havde Traktat med Tyskland — men samtidig indførtes et Valutatillæg for Importen fra alle Lande, der som Danmark havde Papirfod. Da den tysk-finske Handelstraktat tillod Finland at indføre 5000 t Smør om Aaret til laveste Sats, fik Danmark paa Grund af Mestbegunstigelsesklausulen samme Ret, men for ethvert Kvantum ud over de 5000 (senere 6000) t skulde vi betale 136 Mark i Told pr. 100 kg; alle Lande med Guldfod kunde derimod indføre til en Told af 100 Mark. For Finland var Kontingentet paa 5—6000 t rigeligt; men da Danmarks aarlige Udførsel af Smør til Tyskland var ca. 30 000 t, betød det Kontingent, vi fik tildelt til den lavere Toldsats, kun meget lidt. Vi paaberaabte os i Berlin, at disse Bestemmelser stred mod den dansk-tyske Handelstraktat, men denne Indsigelse førte ikke til noget.

I 1933 gik Tyskland helt ud af det hidtidige Traktatsystem og kom ind paa direkte Importkontrol. Importen monopoliseredes, og Importmonopolets Forholdsregler kunde (lige saa lidt som den danske Valutakontrol) ikke kritiseres under Henvisning til en Mestbegunstigelsesklausul.

Den 1. Marts 1934 afsluttedes en dansk-tysk Overenskomst om gensidig Vareudveksling. Den danske Regering lovede ved Administrationen af Valutarestriktionerne at tage rimeligt Hensyn til tyske Udførselsinteresser, men der blev ikke givet Tyskland noget direkte Tilsagn om en Forøgelse af Indførslen af tyske Varer. Valutabevillingernes Størrelse blev gjort afhængig af tilsvarende tyske Indkøb.

Tyskland fik Sikkerhed for, at dets Udførsel til Danmark ikke skulde blive flyttet fra Varer af større til Varer af mindre Interesse for de tyske Eksportører. Danmark opnaaede en betydelig Forøgelse af Kvægeksporten til Tyskland for Resten af 1934, medens Æg- og Smørudførselen skulde blive som hidtil.

For 1935 opnaaedes der Tillæg til Eksportmængderne af Smør, Æg, Kvæg og Fisk mod, at Indførselen fra Tyskland forøgedes. Handelsoverenskomsten for 1936 sikrede en betydelig Forøgelse af vor Landbrugseksport. Overenskomsten fastsatte dels visse *Grundkontingenter,* som i alle Tilfælde skulde aftages, dels visse *Tillægskontingenter,* der kun vilde blive aftaget i det Omfang, hvori Danmarks Import fra Tyskland blev forøget — en Bestemmelse, der senere paa Aaret skulde volde mange Vanskeligheder. Allerede medens Forhandlingerne stod paa, fremsattes Formodninger om, at Regeringen modsatte sig en større Import af tyske Varer og derved hindrede, at Landbrugseksporten blev saa stor som mulig. Regeringen afviste Paastanden som urigtig; ved Forhandlingerne, hvorved Landbruget i øvrigt var repræsenteret, var der taget Hensyn til Danmarks samlede økonomiske Interesser. For at muliggøre en forøget Import udstedtes flere Valutaattester til Indførsel fra Tyskland. I første Halvdel af 1936 forløb Vareudvekslingen tilfredsstillende, og Tyskland aftog de aftalte Tillægskontingenter, men for det følgende Halvaar vilde Tyskland kun indrømme særlige Kontingenter for Eksporten af Kreaturer, fordi Danmarks Køb i Tyskland ikke var blevet forøget i tilstrækkelig Grad. Fra Landbrugets Side rettedes paa ny kraftige Angreb paa Regeringen, som beskyldtes for ikke at varetage Landbrugets Interesser med fornøden Oprigtighed og god Vilje; man hævdede, at Regeringen ikke ønskede at fremme Eksporten af Landbrugsvarer, fordi den søgte at undgaa at lukke op for flere færdige Varer og derved skade Beskæftigelsen i Byerhvervene.

Imidlertid viste det sig, at der hos Importørerne laa Valutaattester paa Tyskland for mange Millioner Kroner, som blot endnu ikke var blevet anvendt; den forøgede Valutatildeling havde altsaa ikke saa hurtigt som ønskeligt ført til forøget Import. I Landbrugskredse hævdede man nu, at Valutatildelingen maatte have omfattet Varer, som der ikke var Brug for, eller som Tyskland ikke kunde levere, det var altsaa Regeringen, der var ansvarlig for, at Landbrugseksporten ikke naaede det Omfang, som faktisk var muligt. Regeringen, der lagde megen Vægt paa at fremme denne Eksport mest muligt, foretog da en ekstra Uddeling af kortfristede Valutaattester paa 25 Mill. Kr. for hurtigt at faa udlignet den saakaldte »Valutapukkel«, det danske Nettotilgodehavende i den tyske Rigsbank. Ved den føl-

gende Valutatildeling pr. 1. September forøgedes Valutabeløbet for Tyskland igen. Selv dette hjalp ikke hurtigt nok, hvorfor Staten foretog et Indkøb af 600 000 t Kul i Tyskland til 14,6 Mill. Kr. Under Hensyn til, at Englandsaftalen krævede, at Danmark skulde aftage 80 pCt. af sit Kulforbrug der, kunde Tysklandskullene kun indføres her til Landet fordelt paa en Række Aar. Ogsaa denne Sag vakte megen Kritik, der dog afvistes af Regeringen, som erklærede, at Købet var nødvendigt for at bevare Tillægskontingenterne. Ved Kulkøbet blev »Valutapukkelen« i det væsentlige bragt ud af Verden, og Tyskland aftog igen fra September de aftalte Tillægskontingenter. Kullene, der blev oplagret i Tyskland, kunde i de følgende Aar afvikles gennem private Importører til gunstige Priser. Men den Pressediskussion, som disse Forhandlinger gav Anledning til, var næppe gavnlig for vor handelspolitiske Taktik.

Ved en ny Handelsoverenskomst for Aaret 1937 blev det hidtil anvendte System opgivet, og efter Krav fra tysk Side gik man ind paa en Ordning, hvorefter de samlede tyske Køb i Danmark skulde afpasses efter de danske Køb i Tyskland i kortere Perioder. I Virkeligheden kom den tyske Regering herved til at afgøre Størrelsen af Mellemhandelen i begge Retninger.

Det dermed indførte System havde Tyskland ogsaa anvendt over for andre Lande. Danmark maatte importere noget mere, end der eksporteredes, bl. a. for at faa den endnu bestaaende Rest af »Valutapukkelen« ud af Verden. Men Tyskland krævede endvidere, at Handelsomsætningen mellem de to Lande ikke maatte overstige Omsætningen i 1936, og Tyskland fastholdt, at Danmark maatte betale en vis Del af Købet med »fri Valuta« (Valuta til fri Raadighed). Handelsforholdet mellem Tyskland og Danmark blev derved omtrent som 1 til 1,3. (I Aarene 1926—1930 havde det været som 1 til 1,8).

Overenskomsten for 1938 medførte en Forøgelse af Eksportværdien af danske Landbrugsvarer. Princippet i Overenskomsten blev stadig, at Størrelsen af den danske Udførsel i et Kvartal skulde være afhængig af den danske Indførsel fra Tyskland i det foregaaende Kvartal. Imidlertid var der nu opstaaet en »Valutapukkel« til modsat Side, idet Danmark havde Indførselsoverskud, som kunde udlignes med Vareeksport, saaledes at vor Udførsel kunde forventes at maatte stige i 1939.

I 1932—33 var Danmarks Eksport til Tyskland gaaet ned til Halvdelen af Eksporten i 1928—29 (i 1939 naaede man igen op paa en lidt større Værdi end i 1928—29). Tysklands Andel af Danmarks samlede Udførsel faldt fra 20 pCt. i 1929 til 13 pCt. i 1933, men steg igen til 23 pCt. i 1939.

3. Valutakontrollen og dens Betydning.

Under Verdenskrigen 1914—18 havde man i Danmark som i de fleste andre Lande haft talrige Statsindgreb i det økonomiske Liv. Der anvendtes Indførselsforbud og Udførselsforbud, Varelagre eksproprieredes, mange Priser blev fastsat af offentlige Myndigheder; der skete forskellige Begrænsninger af Næringsfriheden (Landbrug, Industri og Handel) og af Forbrugsfriheden (Rationering).

I Aarene efter Krigen var Økonomer og Politikere i flere Lande ivrige for, at man paa Baggrund af Krigstidens Erfaringer systematisk skulde undersøge, paa hvilke Omraader fortsatte Statsindgreb kunde være rimelige eller nyttige. Overvejelser af denne Art fandt Sted f. Eks. i England (Arbejderpartiets Økonomer) og i Tyskland (hvor der oprettedes visse planøkonomiske »Raad«); men Resultaterne var dog i det hele beskedne. I Danmark var man betydelig mindre interesseret i saadanne Tanker, selv om de fremførtes i adskillige Tidsskrift- og Avisartikler og endog gav Anledning til et Forslag fra de københavnske Bryggeriarbejdere om Socialisering af Bryggeriindustrien. Man stredes vel om den Hastighed, hvormed Krigstidens Forholdsregler skulde afvikles, men der førtes ingen større Diskussion om selve Afviklingens Ønskelighed. Afviklingen førtes til Ende uden at efterlade varige Spor, kun Boligreguleringen blev opretholdt i længere Tid (se Side 418). Om Statssocialisme i Krigens Kølvand var der saaledes ikke Tale.

Eet havde dog Verdenskrigens Reguleringer vist: at Administrationen i det væsentlige kunde magte dem, om end med store Vanskeligheder. Befolkningen havde ogsaa trods en Del Knurren fundet sig i dem, selv paa Omraader, som man tidligere vilde have betragtet det som utænkeligt at lade regulere af Staten. Der manglede nu kun et Bevis for, at den danske Befolkning *ogsaa i Fredstid* vilde acceptere en vidtgaaende Regulering af Erhvervslivet. Dette Bevis blev ført i Tiden efter 1931; vi kom til at staa over for en Statskontrol i stor Stil — indført mere ved Forholdenes Magt end som Led i en bevidst planøkonomisk eller statssocialistisk Politik, skønt selve Begrebet »Planøkonomi« netop i denne Periode blev højst moderne.

Under Trykket af Forholdene paa Verdensmarkedet blev Danmarks Handelspolitik, som det er vist i de foregaaende Kapitler, i 1932 lagt fuldstændig om. Den Valutapolitik, der med Indførselskontrol som Hovedmiddel skulde beskytte den danske Krone og vore Erhverv, medførte en vidtgaaende Regulering af Erhvervslivets almindelige Vilkaar og ændrede Kaar for den enkelte erhvervsdrivendes Virksomhed.

Formaal og Omfang. Valutakontrollen blev vedtaget under Trykket af den verdensøkonomiske Krise. Den var — det kan siges med fuld Sandhed — en Forsvarsforanstaltning. Allerede adskillige Aar i Forvejen havde en Række europæiske Stater truffet vidtgaaende Forholdsregler til Begrænsning af Importen og Kontrol med de udenlandske Betalinger. Land efter Land indførte Regulering af Valutahandelen (23 Lande allerede inden Udgangen af 1931) og Kontingentering, d. v. s. Mængdebegrænsning af Indførsel af forskellige Varer (10 Lande); flere Lande havde Statsmonopol paa Udenrigshandel. En Række af disse Forholdsregler ramte Danmarks Udførsel meget haardt, og Handelens Omfang indskrænkedes kraftigt.

Naar Danmark traf Modforholdsregler, drejede det sig aldeles ikke som under Verdenskrigen om at sikre vor Forsyning med Varer; i mange Tilfælde gjaldt det netop om at holde sig uønskede Varer fra Livet eller at fordele Indkøbene paa den mest hensigtsmæssige Maade. Valutaloven blev vedtaget til Støtte for Afsætningen af danske Varer, først og fremmest Landbrugsvarer, i Udlandet. Vi havde været vant til gennem vor Eksport uden Hindring at kunne skaffe os Midler til at betale vor Import. Nu maatte vi købe os Adgang til Salg af vore Eksportvarer ved at tilbyde Importmuligheder i Danmark som Vederlag. For at give os en stærkere Stilling ved vore Handelsforhandlinger blev Udenrigshandelen sat under Kontrol.

Under Indtryk af det voldsomme Indførselsoverskud havde man allerede i 1920 foreslaaet oprettet et Valutaattestsystem, men det blev ikke gennemført. I den følgende Tid førtes en livlig Debat herom, men først i Februar 1924 fik man en Lov om Oprettelse af en Valutacentral (til Centralisering af Handel med fremmed Valuta). Den organiseredes af Handelsministeriet og Nationalbanken i Fællesskab og skulde følge Udviklingen paa Valutamarkedet og udøve Kontrol for at hindre Spekulation. Dens Virksomhed fortsattes til Udgangen af Aaret 1926, men da den ingen Myndighed havde til at kontrollere Indførslen, fik den kun ringe Betydning. *Valutaordningen af 1932* blev noget ganske andet. En kendt Nationaløkonom (Jørgen Pedersen) sagde kort efter Valutaordningens Indførelse (se Side 272—73), at den var »en af de mest mystiske Foreteelser, der nogen Sinde har eksisteret«, idet den tog Sigte paa at tjene en Række Formaal, der i flere Henseender syntes modstridende. Sikkert er det, at man gennem Valutareguleringen samtidig sigtede mod flere Formaal, og at man ved dens Administration kom til at tage mange forskellige Hensyn.

En Politiker (Madsen-Mygdal), som ifølge hele sin almindelige Indstilling maatte se med Betænkelighed paa enhver Regulering af denne Art, gav i 1932 som Motiv for sin Tilslutning til Valuta-

reguleringen, at Udlandets Foranstaltninger mod vor Import indskrænkede Mængden af vore Betalingsmidler i fremmed Valuta; for at sikre vore absolut nødvendige Forsyninger maatte man sørge for at give dem en ubetinget Fortrinsstilling fremfor mere eller mindre overflødige Indkøb. Dette forudsatte dels en Begrænsning, dels en Fordeling, af vor Import. Naar Landbruget overhovedet gik med til saa indgribende Forholdsregler over for Udenrigshandelen, skyldtes dette vel baade Harmen over de tyske Afspærrings- og Toldforanstaltninger (se Side 297—98) og Ønsket om at sikre sig rimelige Afsætningsvilkaar og samtidig skaffe de nødvendige udenlandske Raastoffer til Landbrugets Drift til Veje. Disse Synspunkter suppleredes vel med en gammel Sympati, for en Begrænsning af »Luksusforbruget«, men Tanken om Valutakontrollens *handelspolitiske Formaal* var afgørende. Inden for andre Kredse lagde man derimod i sin Bedømmelse af Valutakontrollen efterhaanden Hovedvægten paa de *beskæftigelsesmæssige Formaal,* og i den almindelige Bevidsthed kom Hensynet til den indenlandske Industri og Beskæftigelsen — trods energisk Modstand fra Venstres Side — til at spille en stigende Rolle. Man skal vel nok ikke tage alt for højtideligt paa Formuleringen af en Lovs Formaalsparagraf, der ofte mere afspejler Dagens partipolitiske Forhold end udtrykker praktiske Realiteter. Men det er dog en særdeles broget Opregning, naar en af de senere Love om Valutaregulering (Loven af 18. December 1935) nævner, at den er vedtaget med det Formaal »at sikre Landets Betalingsevne over for Udlandet og til Fremme af handelspolitiske Formaal, til Sikring og Udvidelse af Landets Eksport, til Opfyldelse af indgaaede eller fremtidige overenskomstmæssige Forpligtelser over for Udlandet og for at opretholde Landets Reeksport- og Transithandel samt for at opretholde og udvide Landets Produktion saavel for Eksport som for Hjemmeforbruget gennem Tilførsel af nødvendige Raastoffer og Hjælpemidler«. Ved Loven af 31. Marts 1937 bemyndigedes Handelsministeren endvidere til foruden importregulerende ogsaa at træffe *forbrugsbegrænsende* Foranstaltninger, uden at det dog er klart, hvad man tænkte sig herved. Denne Opregning er jo særdeles vidtgaaende, og ved en Bedømmelse af Valutakontrollens Virkninger maa man derfor undersøge, hvorvidt alle eller i hvert Fald nogle af disse mange forskellige Formaal er naaet.

Kort udtrykt kan man vel sige, at Valutacentralen skulde *holde Kronen paa et bestemt Niveau, sikre Eksporten og opretholde Beskæftigelsen.*

Valutaloven af 30. Januar 1932, hvis nærmere Udformning skete i en handelsministeriel Bekendtgørelse af 1. Februar, gav Regeringen Bemyndigelse til at forbyde Indførslen af alle Varer og

Udførslen af alle Pengeværdier. Der skulde nu kræves Attest fra Nationalbanken om, at der af *valutamæssige* Grunde intet var til Hinder for Indførselen; dette Princip er stadig blevet opretholdt.

Derimod har man ikke i Danmark — saaledes som Tilfældet var i en Række andre Lande — gennemført et Moratorium for eller Indskrænkninger af Betaling af Gæld til Udlandet. Den danske Regering har vel indført Forbud mod at udføre danske Værdipapirer uden Tilladelse fra Nationalbanken, og i Praksis har nye Laan i Udlandet for dansk Regning efter 1932 været yderst sjældne. En Stigning i Renter og Afdrag til Udlandet er derfor blevet forhindret; men med Hensyn til de tidligere Laan har Danmark opfyldt sine Forpligtelser, og der har været reserveret Valuta til Renter og Afdrag. Der er heller ikke truffet særlig indgribende Forholdsregler mod de valutakrævende Udgifter til Rejser i Udlandet.

Hovedprincipperne i Valutaordningen. De første Love om Valutakontrol af 1932 indeholdt ikke mange Detailler; adskillige Spørgsmaal er først blevet klaret gennem Praksis, og nye, mere detaillerede Regler har fundet Plads i den senere Lovgivning.

Skønt Valutaordningen faktisk har eksisteret i en lang Aarrække, har den stadig haft en midlertidig Karakter. Udviklingen er gaaet i Retning af en mere smidig Ordning, der tager Hensyn til de Erfaringer, man har høstet, de Ulemper og Vanskeligheder, man har mødt. At der maatte opstaa Ulemper og Vanskeligheder, var naturligt nok ved en Ordning, der baade skulde tjene valutamæssige, handelspolitiske og beskæftigelsesmæssige Hensyn og i Praksis medførte Indgreb, der skelnede mellem de forskellige Lande, mellem de forskellige Varegrupper, mellem Raastoffer, Halvfabrikater og færdige Varer. En anden Skillelinie, der traadte frem, var den mellem gamle og nye Importører.

Loven af 30. Januar 1932 gav Anvisning paa, at man ved Valutaordningens Administration særlig skulde 1) fremskaffe Betalingsmidler og give Indførselstilladelse til Brug for de Raastoffer og Produktionsmidler, som er Forudsætning for Eksportvirksomhed, og at man derefter 2) skulde skaffe Valuta til Opretholdelsen af anden produktiv Virksomhed her i Landet.

De Retningslinier for Valutaens Fordeling, der blev fastslaaet i 1934, gik ud paa, at man først og fremmest skulde sikre Importen af

1) Varer, der er Raavarer og Hjælpevarer i Eksport.
2) Raavarer i andre Fabrikationsvirksomheder.
3) Varer, der kunde tjene til Genudførsel.

Derefter skulde den tiloversblevne Valuta fordeles paa de resterende

Varer; først til allersidst skulde der gives Bevillinger til Indførsel af Varer, hvormed Landet maa siges at være selvforsynende.

Efter 1932-Loven kunde der gennemføres et almindeligt Indførselsforbud, saaledes at overhovedet ingen Varer kunde indføres uden Attest, men kun i den allerførste Tid blev denne Bemyndigelse benyttet fuldt ud. I øvrigt har der til Stadighed været en »Friliste« med Grupper af Varer, der kunde importeres uden Valutaattest. Oprindelig udgjorde disse Varegrupper $^1/_3$ af Landets samlede normale Import; senere blev Frilistens Omfang indskrænket, men i de sidste Aar før Krigsudbruddet 1939 blev den paa ny udvidet. Blandt de Varer, hvis Indførsel saaledes principielt var fri, kan særlig nævnes Korn og Foderstoffer, Gødningsstoffer, Jern, Frø til Oliepresning, Papirmasse, Raatobak, Huder og Skind.

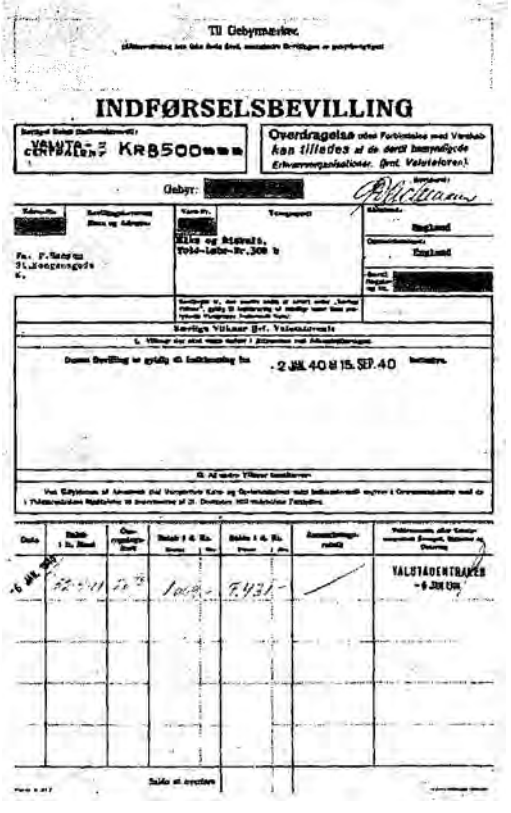
Til Oplysning.

INDFØRSELSBEVILLING

Overdragelse kan tilladesVALUTA-CENTRALEN KR 8500

Gebyr:

Valutastatens Valutakontor

2 JUL 40 til 15. SEP. 40

VALUTAOENTRALEN

Valutaattest.

Tildelingen af Valutaattester foregik i regelmæssige Perioder (først paa 4, senere paa 6 Maaneder), Grundlaget for den *samlede Attestmængde* var en Beregning over den forventede Tilgang af fremmed Valuta ved Eksporten i samme Periode. Af den samlede Valutamængde, man regnede med, afsattes først de Beløb, som Varerne paa Frilisten antagelig vilde kræve. Ved Fordelingen af Attester *mellem de enkelte Lande* blev der saa taget Hensyn til Vareudvekslingsaftaler og andre handelspolitiske Forhold.

Administrationen. Den daglige Administration af Valutaordningen blev varetaget af *Valutakontoret.* Dets Beføjelser var ikke videre nøjagtig fastlagt i Lovene, og i Begyndelsen klagede man over, at Ad-

ministrationen var præget af en vis Planløshed. Saa snart man havde skaffet sig et vist Grundlag af Erfaringer, skabtes der imidlertid en fastere Ordning.

Valutakontoret, der først sorterede under Nationalbanken, hvad der viser, at man oprindelig lagde Hovedvægt paa det valutamæssige Formaal, kom fra 31. Marts 1937 direkte under Handelsministeriet og fik nu Navnet *Valutacentralen*. Dets Personale talte den 1. April 1939 ca. 450 Personer. Siden 1937 afkræves der Gebyrer til Dækning af Valutacentralens Omkostninger. I 1938—39 beløb de samlede Udgifter sig til 2,4 Mill. Kr.; Indtægterne af Gebyrer var 2,8 Mill. Kr. I 1939 var Antallet af Personer og Firmaer, der kunde komme i Betragtning ved Tildelingen, ca. 13 000. Heri var ikke blot indbefattet Engroshandelsvirksomheder, men ogsaa Industriforetagender, Detailhandlere, kooperative Foretagender, der var anerkendt som Importører, etc. I et enkelt Aar (1939) udstedtes der ikke mindre end 175 000 Bevillinger. En Bevilling lyder paa et bestemt Indførselskontingent, et bestemt Land, en bestemt Varegruppe og en bestemt Vareart. Naar Attesten benyttes til Import, kan det hænde, at der paa en enkelt Attest efterhaanden skal afskrives en hel Række Importbeløb.

Det oprindelige Grundlag for Fordelingen til Personer og Firmaer var hver enkelts Import i 1931. I en Branche som Engroshandelen, der er stærkt præget af det personlige Initiativ, sker der naturligt Forskydninger i de enkelte Firmaers Andel i Handelen fra Aar til Aar. Derfor blev der truffet en Nyordning, som tog Hensyn ikke alene til 1931-Tallene, men ogsaa til »Bevillingsforbruget« i senere Aar.

I den første Tid var det udelukket, at nye Importører kunde faa Bevillinger og at ældre Importører kunde gaa over til Import af andre Varer. Senere blev der indført forskellige Lettelser, og fra 1934 var indtil 3 pCt. af den samlede Bevillingssum reserveret for nye Importører. Det var i øvrigt vanskeligt at finde en rationel Løsning af dette Tildelingsproblem. I og for sig maatte det synes højst uøkonomisk, samtidig med at man foretog en væsentlig Nedskæring af Importmængden, at opretholde det samme Antal Importører som hidtil; dette skabte Mulighed for, at Forretningsfolk, der ikke mere drev Handel i større Stil (»Sofa-Importører«), alligevel bevarede en Del af de Fordele, der burde tilgaa de aktive handlende.

Straks fra første Færd blev det af Importørerne krævet, at Administrationen i større Grad skulde samarbejde med *Erhvervsorganisationerne* og drage Nytte af deres praktiske Sagkundskab. Der blev da ogsaa ved de senere Valutalove aabnet Adgang til et Samar-

bejde mellem Valutacentralen og Erhvervene paa en Række Omraader; at dette Samarbejde ikke altid forløb uden Gnidninger, er vel kun naturligt, naar man tænker paa de stærke Interessemodsætninger, Valutakontrollen gav Anledning til.

Siden 1937 er den almindelige Plan for de enkelte Tildelingsperioder blevet tilvejebragt af et »Valutaraad« nedsat af Handelsministeren, med Repræsentanter for Ministerierne og for Erhvervsorganisationerne. Der kan klages over Valutakontorets Afgørelser til det saakaldte »Valuta-Ankenævn«, der bestaar af en Formand samt Repræsentanter for Engroshandelens, Industriens, Landbrugets og Arbejdernes Hovedorganisationer og har Indstillingsret til Handelsministeren; denne Klageret synes ikke at være blevet særlig stærkt benyttet.

Spørgsmaalet om, hvorvidt Valuta-Attester kunde overdrages, var Genstand for adskillig Diskussion. Til Trods for et Forbud paa Papiret er det givet, at Importretten fra første Færd i vidt Omfang blev gjort til Genstand for Handel, og en privat Clearingordning for Valutaattester fungerede i stort Omfang. Efter Valutaloven af 31. Marts 1937 kunde Overdragelse (Ombytning) finde Sted, men kun gennem Handelens Hovedorganisationer og Brancheforeninger.

For en udenforstaaende, som ikke havde Mulighed for at følge de Principper og kende de specielle handelspolitiske Hensyn, der maatte gøre sig gældende, kunde den faktiske Fordeling af Valuta mellem Landene og Varernes Undergrupper synes at være præget af stor Tilfældighed og Vilkaarlighed. Importørerne blev ikke trætte af at klage over, at Valutacentralen manglede handelsmæssig Indsigt, og at dens Afgørelser var prægede af Vilkaarlighed. Hertil kunde f. Eks. Valutacentralens første Leder, Departementschef Einar Cohn, med Rette svare, at dens Opgave overhovedet ikke vilde blive løst, hvis man skulde følge normale handelsmæssige Hensyn. Den almindelige verdensøkonomiske Situation tvang jo netop den danske Stat, hvis Redskab Valutacentralen var, til at gaa paa tværs af disse »normale« Hensyn. Den tilsyneladende Vilkaarlighed skyldtes hverken Tilfældigheder eller manglende handelsmæssig Indsigt. — At de skuffede baade privat og offentlig gav Udtryk for Misfornøjelse eller Harme, var kun naturligt. Valutakontrollen medførte et Utal af personlige og skriftlige Bønskrifter og Klager, Branchemøder, offentlige Protester, Avisartikler — ja endog i enkelte Tilfælde Henvendelser til fremmede Staters Erhvervsorganisationer eller Myndigheder. Der kendes saaledes Eksempler paa Parlamentsdebatter i England, som blev fremkaldt af danske Importører med Bistand af engelske Eksportører.

Usikkerheden med Hensyn til Lovens Administration, navnlig i den

første Tid, kunde sikkert ikke helt have været undgaaet; men maaske kunde Ulemperne i nogen Grad have været begrænset, f. Eks. ved straks at indføre en Friliste. Senere er Handelens Dispositioner paa Grundlag af den foregaaende Tids Erfaringer blevet noget lettere, og desuden har den længere Tildelingsperiode (6 i Stedet for 4 Maaneder) saavel som Udvidelsen af Frilisten været en Fordel.

Valutamæssige Virkninger. Valutacentralens første Opgave, den valutamæssige Sikring af tilstrækkelige Midler til udenlandske Betalinger, kunde maaske være blevet løst paa anden Maade, vel at mærke, hvis Nationalbanken havde staaet stærkere, og hvis de private Banker vilde have hjulpet med til at løse Opgaven. Der er dem, der mener, at hvis de private Banker mod Slutningen af 1931 og i Begyndelsen af 1932 havde fulgt de Retningslinier, Nationalbanken angav, vilde Valutaloven af Januar 1932 være blevet overflødig. Erfaringen viser i hvert Fald, at det under Valutakontrollen har været muligt at holde faste Kurser paa udenlandsk Valuta i en længere Aarrække. Hver Gang Valutareserverne truedes, kunde man ved at stramme Importbegrænsningen eventuelt i Forbindelse med en Ændring i Kreditpolitikken skabe den fornødne økonomiske Ligevægt. Valutacentralen har da efterhaanden virket baade stabiliserende og beroligende, værnet mod Spekulation og muliggjort en roligere Pengepolitik.

Den her gengivne Kurve over Nationalbankens og de private Bankers *Valutatilgodehavender over for Udlandet* viser, at det først var fra

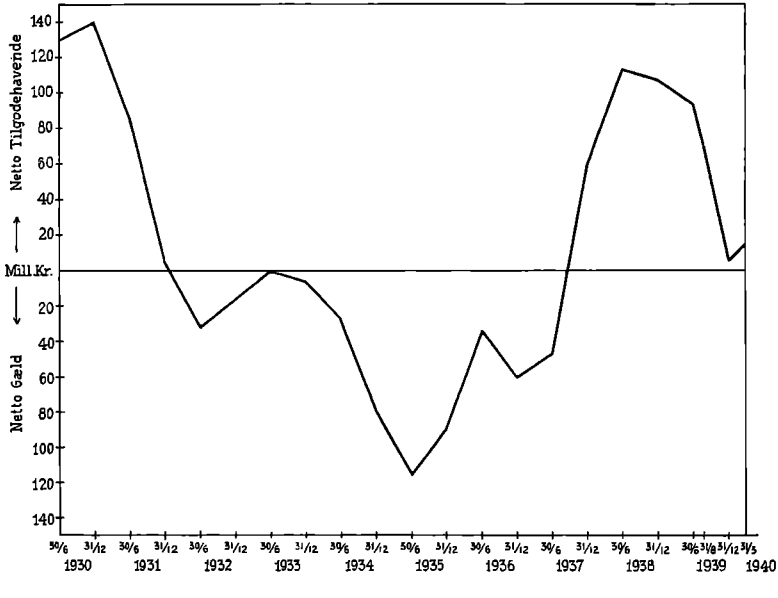

midt i 1935, at der egentlig blev Tale om en Udvikling i positiv Retning, saaledes at Valutarestriktionerne indtil da væsentlig har haft den Betydning at hindre en for stærk Forøgelse af Gælden.

Indvirkninger paa Udenrigshandelen. Valutakontrollen viste sig som et godt Redskab til at fremtvinge en Omlægning af Handelen fra det ene Land til det andet. Importreguleringen var et mere smidigt handelspolitisk Instrument end Ændringer i Toldsatserne.

Gennem Valutacentralen kunde man til enhver Tid praktisere det *Gensidighedsprincip,* der i stigende Grad blev fremherskende i den internationale Handel. De Lettelser, vi opnaaede f. Eks. for vor Landbrugseksport til Tyskland, skyldtes vel dels Tysklands stigende Behov, men ogsaa, at vi gennem Valutaordningen havde det i vor Magt at aabne eller lukke for den tyske Industrieksport. Valutareguleringen har endvidere gjort det muligt paa en forholdsvis simpel Maade at klare de særlige Forpligtelser, — Indkøb af bestemte Varer paa et bestemt Marked paa bestemte Betingelser — Danmark paatog sig ved det Virvar af specielle Handelsaftaler, der er afsluttet i de senere Aar.

Med Hensyn til *Udenrigshandelens samlede Omfang* under Valutareguleringen kan det siges, at Nedgangen for Danmark ikke har været større end for andre Landes Handel. Derimod er *Fordelingen mellem de forskellige Lande* — netop som det var Hensigten — ændret meget væsentligt. Følgende Procenttal for nogle udvalgte Aar viser dette:

	Indførsel fra			Udførsel til		
(Procent)	Storbrit.	Tyskland	Andre Lande	Storbrit.	Tyskland	Andre Lande
1929.....	15	33	52	56	20	24
1931.....	15	34	51	61	13	26
1934.....	30	21	49	60	13	27
1936.....	37	25	38	54	20	26
1938.....	35	25	40	56	20	24
1939.....	33	27	40	52	23	25

I ret betydeligt Omfang lykkedes det saaledes at flytte Landets Import fra de Lande, der havde mindre Interesse for vor Eksport og over til Lande, der var vigtige som Aftagere. Da det jo kun er en Del Varer, det er muligt at flytte fra et Indkøbsland til et andet, har Bevægelsen saaledes været meget betydelig for de Varegrupper, der har kunnet være Tale om.

Medens Indførselen fra England i 1929—31 forholdt sig til Udførselen gennemsnitlig som 1 til 3,7, blev Forholdet i 1936—38 som 1 til 1,4. For Tysklands Vedkommende lykkedes det, efter at Handelsomsætningen i 1932—34 var faldet til ca. Halvdelen af Omsæt-

ningen i 1929, at bringe Udførselstallet væsentligt op, uden at Importen steg tilsvarende.

Som Retningslinie for Valutatildelingen var det fastslaaet, at Indførslen af Raavarer, eventuelt af Halvfabrikater skulde begunstiges paa Færdigvarernes Bekostning, og det er uomtvisteligt, at Valutacentralen har virket i denne Retning. Ser man paa det samlede Resultat for hele Perioden 1931 til 1938, maa det dog siges, at Omlægningen, som Helhed, var af forholdsvis beskedent Omfang.

Den procentvise Fordeling af Indførslen var følgende:

	1931	1932	1937	1938
Raastoffer	30,1	37,4	33,7	29,0
Mindre bearbejdede Varer ...	30,8	31,5	36,4	37,4
Mere bearbejdede Varer	39,0	31,1	29,9	33,6

I den første Tid opnaaede man at slaa Indførselen af egentlige Færdigvarer ned, men fra 1937 til 1938 gik Færdigvarernes Andel op — hvad der synes at vise, at de handelspolitiske Hensyn, der har været forankret i internationale Aftaler, efterhaanden har faaet Overhaand over de beskæftigelsesmæssige. Inden for Raastofgruppen er Landbrugets Raavareindførsel gaaet ned (dels paa Grund af Svineproduktionens Begrænsning, dels paa Grund af stigende Høstudbytte herhjemme), medens Raavareindførselen til Industriproduktionen er steget. Opgangen i Raavarer og Halvfabrikater er navnlig kommet Tekstilindustrien til Gode. En yderligere Nedsættelse af Valutabehovet til Indførsel af Foderstoffer vilde som Forudsætning have krævet en vis Omlægning af Arealbenyttelsen til Fordel for mere proteinrige eller tørstofholdige Afgrøder (Bælgplanter, Fodersukkerroer, Foderkartofler etc.). Skønt dette Spørgsmaal drøftedes bl. a. af Raastofkommissionen af 1937, var Resultaterne endnu ved Krigsudbrudet ret beskedne.

Virkningerne for Erhvervslivets forskellige Grene. De særlige Virkninger, Valutacentralen har haft for Erhvervslivet, er ret vanskelige at bedømme. Importregulering, Kronesænkning, Kreditpolitik, Told og »Ordninger« har i hvert Fald i nogen Grad suppleret hinanden, og det er vanskeligt at beregne Følgerne af det enkelte Indgreb. Navnlig *Kronesænkningen* i 1931 og 1933 gav baade Landbrug, Skibsfart og Eksportindustri væsentlige Fordele.

Fra 1932 til 1934 benyttedes Pengepolitikken (mere liberal Kreditpolitik og navnlig Rentenedsættelse) som Middel til at bringe Liv i Beskæftigelsen. Nationalbanken ønskede vel, at Kreditten til Import af en Række Forbrugsvarer blev nedbragt; derimod skulde der gives større Kredit til det produktive Erhvervsliv og Virksomheder

af beskæftigelsesmæssig Interesse. Skønt dette skete i Ly af Importregulering, faldt Valutareserverne dog. I 1935 gik man da af valutamæssige Grunde over til en vis Kreditindskrænkning. Paa dette Tidspunkt syntes Landets produktive Virksomhed, der stod under Indflydelse af den almindelige Vending i Verdenskonjunkturerne, i og for sig at kræve Kreditudvidelse; baade Byggeriet og en udvidet Fabrikationsvirksomhed trængte til Kredit. Men hvis man gav efter for dette Krav, vilde det medføre en forøget Efterspørgsel efter udenlandske Raastoffer. Samtidig krævede vore Hovedaftagere England og Tyskland, at vi skulde give dem forøget Mulighed for Afsætning af Færdigvarer. Danmark kom da i den Situation, at man for at holde den samlede Import inden for Mulighedens Grænse maatte bremse den af Kreditudvidelsen fremkaldte Efterspørgsel efter Produktionsvarer.

Industrien. Sammenhængen mellem Kreditpolitik og Valutaregulering fremgaar tydeligst af et Cirkulære fra Nationalbanken af 10. Marts 1932, hvori det udtrykkelig paapegedes, at Banken ikke ønsker, at der gives Kredit til nye Virksomheder, for hvilke der under Valutaordningen overgangsvis kunde opstaa Muligheder for lønnende Produktion. Kredit til Produktionsudvidelse burde forbeholdes eksisterende Virksomheder, saa at disse kunde komme til at udnytte deres Kapacitet. Man vilde ikke opelske nye »Drivhusplanter«.

Nationalbankens Retningslinier kunde synes at virke noget haardt over for ny Foretagsomhed, men de hindrede i hvert Fald ikke, at der i de følgende Aar foregik et meget kraftigt Opsving i den industrielle Produktion. Industriraadet erkendte ogsaa ved flere Lejligheder, at Importreguleringen paa betydningsfulde Omraader havde styrket den danske Industris Stilling. Hverken Importregulering eller Kronesænkning blev indført paa Forslag af Industrien, men Industrien fik Glæde af begge disse Forholdsregler.

Atter her maa man dog advare mod at tillægge Importreguleringen Eneansvaret eller hele Æren for Udviklingen i Tiden 1932—38. I hele Verden skete der i denne Periode en industriel Opgang — for en væsentlig Del som Led i Oprustningskonjunkturen. Opsvinget var næppe meget mere fremtrædende i Danmark end i de øvrige »Papirlande«.

Selv om Kronesænkning og Konjunkturopgang maaske har betydet endnu mere, er der dog ingen Tvivl om, at Valutareguleringen har gavnet Industrien væsentligt. Den har ikke alene virket *forebyggende* og sparet Industrien for en Del Vanskeligheder, som den ellers vilde være blevet udsat for, men ogsaa givet den mange nye Arbejdsmuligheder.

Først og fremmest sikrede Valutareguleringen en bedre Udnyt-

telse af de bestaaende Anlæg. Dernæst skabte den Mulighed for at indføre nye danske Produktioner paa Omraader, hvor man sædvanemæssigt havde været indstillet paa at købe bestemte Ting i Udlandet (Hvedemel, Kartoffelmel, Sagogryn, Knækbrød, Fiskekonserves, Sko, Handsker), skønt de naturlige Forhold for Produktion i Danmark i og for sig var lige saa gunstige som andetsteds. Tekstil- og Konfektionsindustrien kom til at dække en væsentlig større Del af Hjemmemarkedets Behov end i den foregaaende Tid. Endvidere gav Valutareguleringen Tilskyndelse til, at visse Hjælpeproduktioner (Emballage etc.) blev udført herhjemme, i selve den interesserede Industrivirksomhed eller andetsteds.

Paa den anden Side medførte Valutareguleringen og Udlandets handelspolitiske Modtræk den Ulempe for Industrien, at mange Raa- og Hjælpestoffer, der nødvendigvis maatte indføres (blandt andet Kul), maatte betales dyrere end ellers. Midt i 30erne blev man af Hensyn til Landbrugseksporten nødt til at slippe flere Færdigvarer ind fra England og Tyskland og begrænse Importen af Raavarer, hvad der i nogle Tilfælde generede Industrien føleligt. Samtidigt blev det ganske vist lettere at skaffe sig nye Maskiner, men i de fleste Tilfælde vilde det antagelig have været af større Betydning at faa flere Raavarer til Udnyttelse af det bestaaende Produktionsapparat. Paa denne Maade opstod der i hvert Fald for en kortere Tid en »kunstig Stilstand« i Produktionens Udvikling. Valutacentralen bestræbte sig dog for at sikre, at der blev skabt mest mulig Beskæftigelse gennem en rimelig Fordeling af den tilladte Raastofimport.

Vedrørende Industriproduktionens Bevægelse fra Aar til Aar henvises til Side 362 ff.

I Bemærkningerne til Forslaget om Valutaloven af 1934 oplystes det, at Antallet af Arbejdstimer pr. Arbejdsdag i de Industrier, der konkurrerer med Udlandet, var steget fra 501 000 i 1931 til 544 000 i 1933, medens Indførslen af de paagældende Industriers Produkter samtidig gik ned fra 382 Mill. Kr. til 285 Mill. Kr. En Beregning i 1935 (J. Warming) gav til Resultat, at Valutacentral og Kronesænkning havde skaffet Arbejde til 17 000.

Fremgangen inden for de forskellige Grene af Industrien var ret forskellig. Fordelene har samlet sig ret stærkt om enkelte Brancher: Tekstil, Konfektion, Skotøj (se Side 364). I Tekstil- og Skotøjsindustrien steg Antallet af beskæftigede Arbejdere dog ikke væsentligt; Produktionsforøgelsen under Valutareguleringen skete ved Udnyttelse af tekniske Fremskridt, ikke gennem en Udvidelse af Arbejdertallet.

Nationalbankens Princip, at det gjaldt om fuldt ud at udnytte de

bestaaende Virksomheders Kapacitet, og at Kreditudvidelsen ikke skulde benyttes til at starte nye Foretagender, der kun kunde eksistere paa Grund af Valutakontrollen, blev med Aarene vanskeligere og vanskeligere at gennemføre. Da der ikke krævedes Bevilling til Oprettelse af industrielle Virksomheder, kunde der kun være Tale om Kontrol med Indkøb af Maskiner og Raamaterialer fra Udlandet; men der kunde jo f. Eks. købes brugte Maskiner i Indlandet. Valutacentralen forlangte da, at Firmaer, der fik Valuta til nye Maskiner, skulde sætte deres gamle Maskiner helt ud af Brug og ikke sælge dem.

Landbruget. For Landbrugets Vedkommende dannede Importreguleringen i Forbindelse med Kronesænkningen Forudsætningen for de Bestræbelser, der blev gjort for at bedre Eksportvilkaarene (se Side 293 ff.), og det med betydeligt Held. Landbruget klagede dog stadig over, at Industrien i Ly af Importreguleringen kunde holde høje Priser paa Hjemmemarkedet, medens Landbruget selv maatte sælge til »Underpris«. Desuden viste det sig ofte vanskeligt at forene Hensynet til den indenlandske Beskæftigelse (Begrænsning af Færdigvareimporten) med Hensynet til Landbrugets Eksport, hvis Aftagere (navnlig Tyskland) krævede større Afsætningsmuligheder for Industriprodukter i Danmark (se Side 298 ff.).

Handelen. For Handelen medførte Valutakontrollen større direkte Virkninger og alvorligere Ulemper end for andre Erhverv. En Tid følte Importhandelen sig faktisk som Samfundets sorte Faar. Restriktionerne af 30. Januar 1932 ramte Importørerne som et Lyn fra en klar Himmel. De vilde langt have foretrukket Indgreb i Form af Toldforhøjelser, hvis Virkninger er mere overskuelige, lettere kan overvæltes paa Forbrugerne og sjældnere fører til en varig Nedgang i Omsætningen. Valutakontrollen har berøvet Importørerne deres tilvante Ret til frie Dispositioner baade med Hensyn til Varesorter, Mængde, Indkøbslande og Tidspunkt for Indkøbene. Det personlige Initiativ er herved i høj Grad blevet indskrænket. Engroshandelen har faaet paalagt et stort Arbejde og adskillige direkte Udgifter. Den fri Tilgang til Erhvervene er bleven hindret eller vanskeliggjort. I mange Tilfælde er Omsætningen gaaet ned; der er nu og da indtraadt Varemangel og Prisstigning. Endvidere maa det siges, at Statsindgrebene i Udenrigshandelen i Danmark som andetsteds har haft den Virkning, at den selvstændige Eksport- og Importhandel i nogen Grad er trængt tilbage til Fordel for Producenternes (de industridrivendes) direkte Handel. Mange Fabrikanter er nu selv Importører.

Maaske har Systemet dog ogsaa medført visse Fordele for de bestaaende Firmaer: Mindre Konkurrence fra nye Firmaer, Mulighed for at skille sig af med de mindst betalingsdygtige Kunder og

for at slippe af med mindre kurante Varer. Ordningen har bragt nogle Importører og deres tantièmelønnede Personale forøget Fortjeneste; andre Firmaer har maattet foretage Afskedigelser. Det maa endvidere siges, at Engroshandelen (i Modsætning til Erhverv som Landbrug og Industri) i forholdsvis ringe Omfang har sin Kapital bundet i faste Anlæg; en Omlægning er derfor lettere, og en vis, ret begrænset Kompensation for de ved Importbegrænsningen tabte Muligheder har Grossisterne vel i nogle Tilfælde faaet gennem forøget Virksomhed ved Fordeling af indenlandske Varer.

Siden de store Forhaabninger i de allerførste Aar efter forrige Verdenskrig skuffedes, har den danske *Transit- og Reeksporthandel* haft ret vanskelige Kaar. Den voksende Nationalisme rundt i Verden og den skarpere Kontrol med Udenrigshandelen har ført til, at den oprindelige Sælger og den endelige Køber i stigende Grad bestræber sig for at slutte direkte Forbindelse uden om Mellemhandlere i et tredie Land. Allerede i 1931 sporedes en ret kraftig Nedgang i Reeksport- og Transithandelen, men der er ingen Tvivl om, at Valutakontrollen yderligere forøgede Vanskelighederne paa dette Omraade ret væsentligt. I mange Tilfælde, hvor København tidligere var Mellemled i Handelen eller i hvert Fald Oplagsplads, gaar man nu udenom Danmark.

Priser og Priskontrol. Ministre og Ordførere har gerne ved Forelæggelse af Valutalovene hævdet, at Valutakontrollen ikke maatte føre til stigende Priser for Forbrugerne. Det var dog noget naivt, hvis man vilde mene, at Valutacentralens Eksistens ikke kom til at øve en Indflydelse netop i denne Retning. Det, man vilde opnaa med Valutakontrollen, var jo bl. a. forøget Rentabilitet for den indenlandske Produktion. For de importbegrænsede Varer blev Forbindelsen mellem Priserne i Indland og Udland i det væsentlige overskaaret. Kun hvis en indenlandsk Produktion øjeblikkelig udfyldte det Tomrum, der var skabt ved Importreguleringen — og dette skete faktisk i et vist Omfang — kunde en Prisstigning undgaas. Ellers vilde Priserne have en Tendens til at stige, indtil den indenlandske Produktion og Handel fik tilpasset sig til de nye Forhold. At de danske Producenter muligvis senere, naar den nye eller den ændrede Produktion var fuldt organiseret, kunde blive i Stand til at sælge ligesaa billigt som en udenlandsk Sælger, er en anden Sag. Der har været nævnt en Del Eksempler paa betydelig Prisstigning for visse Importvarer, men det er vanskeligt at bedømme, hvilken Andel Valutacentralens Eksistens har haft i den faktiske Prisstigning. I 30erne har der nemlig været en almindelig Prisstigning paa Verdensmarkedet, hvis Indflydelse ogsaa har gjort sig gældende herhjemme, og i

denne Periode har Danmark endvidere gennemført en stærkere Sænkning af sin Valuta end de fleste andre Lande.

Selve Gensidighedspolitikken i vor udenlandske Handel (se Side 290) medførte en Fordyrelse ved, at vi blev afskaaret fra at købe i det billigste Marked. Danmark synes i det hele at have taget Føringen i den internationale Prisstigning, der er indtraadt siden 1931.

At Valutaordningen har medført en Stigning i Importomkostningerne er givet; om der foreligger en større Merfortjeneste for Importørerne, er et andet Spørgsmaal.

Naar man som i disse Aar regulerede Importens Omfang og til en vis Grad dens Karakter, var det i og for sig naturligt, at man ogsaa sikrede sig Indseende med Fortjenstmulighederne.

Der er aldrig blevet lagt Skjul paa, at Hensynet til Arbejdernes Levefod var et af de vigtigste Argumenter for Valutareguleringens Opretholdelse. Reguleringen har tjent som Bolværk for de bestaaende Pengelønninger og i adskillige Tilfælde været benyttet som Argument for Lønforhøjelser (Andel i de Merfortjenester i Industrien, der tilregnedes Valutaordningen).

Den *Lovgivning om Prisaftaler,* der blev gennemført i disse Aar, havde i hvert Fald i første Omgang ingen direkte Forbindelse med Valutasituationen, men var et Udtryk for Tidens Trang til Kontrol med Truster og Monopoler. En saadan Lovgivning havde gentagne Gange været foreslaaet, uden at det var lykkedes at faa nogen Lovbestemmelse ført igennem. Ved en Lov af 28. April 1931 bestemtes det nu, at Prisaftaler, som blev truffet af Truster, Karteller og lignende Sammenslutninger af monopolagtig Karakter, og som havde medført eller havde til Hensigt at fastlægge aabenbart urimelige Priser paa Varer, der indgik i det almindelige Forbrug, skulde kunne underkastes en Prøvelse gennem et særligt Udvalg. Denne Lov, der gav et utilstrækkeligt Grundlag for en effektiv Kontrol, fik ingen praktisk Betydning. Valutaloven af 1935 aabnede Mulighed for offentlig Indskriden over for enhver »urimelig Prisstigning som Følge af Importbegrænsningen«, men der kendes ingen Eksempler paa, at denne noget løst affattede Bemyndigelse for Regeringen er blevet benyttet.

Ved en ny Lov af 18. Maj 1937 om Prisaftaler gik man et væsentligt Skridt videre. Nu blev der indført Anmeldelsespligt vedrørende alle Bestemmelser eller Aftaler med Hensyn til Pris-, Produktions-, Omsætnings- eller Transportforhold, som blev truffet af en eller flere Enkeltvirksomheder eller Sammenslutninger inden for de materielle Erhverv, naar de paagældende Aftaler vilde kunne øve en bestemmende Indflydelse, saaledes at fri Prisdannelse eller Erhvervsud-

øvelse udelukkedes eller væsentlig begrænsedes. Loven forbød endvidere Aftaler, der medførte urimelige Priser eller andre samfundsmæssigt urimelige Indskrænkninger i den fri Erhvervsudøvelse. Herved vilde man ogsaa ramme »urimelige« Prisforhøjelser, Udnyttelse af Vareknaphed etc. i Ly af Importreguleringen. I denne Lov mødtes Tanken om at hemme Udnyttelsen af Valutareguleringen til privat Fordel med det almindelige Ønske om at bremse Truster og Monopoler. Til Gennemførelse af Lovens Bestemmelser nedsattes et *Priskontrolraad,* der kunde fordre alle nødvendige Oplysninger og kræve Aftaler bragt til Ophør, eventuelt efter Indbringelse af Spørgsmaalet for Domstolene. Raadet kunde gribe ind baade paa Grundlag af en Klage eller paa eget Initiativ. Som et Udtryk for, i hvilket Omfang Prisaftaler er truffet inden for dansk Erhvervsliv, kan det nævnes, at der indtil September 1939 var anmeldt 490 Aftaler for Raadet og offentliggjort af det. Raadet har kun i ganske enkelte Tilfælde fundet Anledning til at kræve bestaaende Aftaler bragt til Ophør.

Ved denne Lov blev der skabt et Instrument for Samfundets Kamp mod urimelige Prisaftaler. Loven hører til dem, der klart karakteriserer den i 1930erne paa alle Omraader indledede ny Politik, som styrker Statsmagtens eller Samfundets Stilling over for det private Erhvervsliv og muliggør en Indgriben over for visse af dets Metoder.

Opretholdelse, Afvikling eller Udvidelse af Systemet? Partiernes Stilling. Det store Flertal af den danske Befolkning og naturligvis ikke mindst de Kredse, der i 1932 kun modvilligt gik med til Valutareguleringen, nærede sikkert stærke Forhaabninger om, at der snart igen vilde opstaa normale Handelsforbindelser mellem Landene og derved skabes Mulighed for Valutacentralens Forsvinden. Reguleringen følte som noget unaturligt i Danmarks økonomiske Liv, i Modstrid baade med Følelser og Traditioner. Saa længe Verdensmarkedet stod aabent for det danske Landbrug, var Frihandelsprincipperne stærkt forankrede herhjemme. Selv da man omkring 1930 resigneret erkendte, at Staten maatte gribe ind for at hjælpe Erhvervslivet igennem Krisen, ønskede Flertallet paa ingen Maade en almindelig Statsregulering af Erhvervene.

Venstre saa i Valutakontrollen et godt Middel til Sikring af Landbrugets Afsætning. Det konservative Folkeparti opnaaede nu i fuldt Maal den aktive Handelspolitik, det i saa mange Aar havde krævet, men udstødte egentlig ingen Triumfraab over Kontrollens Indførelse. Fra radikal Side var det kun Nødvendigheden og ikke Ønskeligheden af Valutareguleringen, der blev afgørende; man opretholdt sit principielle Standpunkt over for Toldforanstaltninger, men gik alligevel med til en Reguleringspolitik, der i Praksis kom til at betyde Beskyt-

telsespolitik. Men nogle af Socialdemokraterne kom snart til at betragte Valutaordningen som en udmærket Chance. Man burde ikke hæfte sig for stærkt ved, at den økonomiske Udvikling havde tvunget de smaa Stater til at tage handelspolitiske Skridt, som ogsaa Arbejderbevægelsen principielt var imod. Statsminister Stauning kunde allerede i Midten af Trediverne, næsten med Stolthed, fremhæve, at Socialdemokratiet i Danmark ikke alene havde været medansvarligt for, men initiativtagende til en Politik, der under Hensyn til den nye Situation brød med Partiets principielle Synspunkter.

At Valutareguleringen aabnede Mulighed for faktisk at føre Statskontrol med Vilkaarene for store Dele af Erhvervslivet, var jo i Virkeligheden en værdifuld socialistisk Landvinding. Man kunde ikke have tænkt sig noget bedre og samtidig noget lempeligere Middel til at skaffe sig Indseende med Erhvervene. Mulighederne for Statens Indflydelse paa Beskæftigelsesforholdene var større end nogen Sinde før. Her var man med et Slag naaet frem til Realiteter, som var adskilligt mere værd end de fromme Ønsker og almindelig holdte Socialiseringsforslag, der blev fremsat i Aarene 1919—21. Man saa snart den videre Udviklingslinie klart for sig: »Linien fra denne Tilstand fører direkte til forøget Indflydelse for Staten paa de vigtige økonomiske Omraader, men Forudsætningen er naturligvis, at Socialdemokratiets politiske Indflydelse bevares og forøges«. Der kunde ikke være Tale om igen at overlade Privatkapitalen Herredømmet over den internationale Handel; ethvert Forsøg herpaa vilde »undergrave det System, som Danmark efter Stormagternes — de købende Nationers — Vilje har indført«. Nationen maatte nu handle som en Enhed. Arbejderpolitik og Beskæftigelsespolitik var enstydig med national folkelig Politik. Arbejderbevægelsen saa det nu som sin Opgave at vogte »den sociale Retfærdigheds Midterlinie«. Der maatte navnlig anlægges en social Betragtning over for Landbruget, som under de herskende Forhold ikke selv kunde klare sine Vanskeligheder. Alle maatte indpasses i det nye System: Landbruget havde underkastet sig en vis Produktionskontrol. Handelen maatte finde sig i de fornødne Afgørelser angaaende Indkøbssteder og Indkøbsmængder. Haandværk og Industri maatte producere, hvad der var muligt, beskæftige de flest mulige og ikke brandskatte Befolkningen i Ly af Beskyttelsen. Regeringen og Lovgivningen maatte sørge for Priskontrol. Ogsaa Arbejderne maatte indpasse sig i det nye System. Naar man saa tilbage paa Fortiden, kunde man som Statsminister Stauning erklære om Nutidens Vilkaar, at de ikke var værre, men »tværtimod bedre end Vilkaarene under den haabløse Planløshed, som forhen raadede«. En Tilbage-

venden til de gamle Tider vilde være til stor Skade for Arbejderklassen. Og saa man mod Fremtiden, fandt man den planøkonomiske Cirkel sluttet: »Naar Landbrugsproduktionen opretholdes, har man, naar man har Magt over Lovgivning og Nationalbank, Adgang til at sikre Industriens Produktivitet og Beskæftigelse, og dette maa være Maalet for Arbejderklassen og dens Parti«.

Mod Tredivernes Slutning var det vel *teoretisk* et aabent Spørgsmaal, om Valutaordningen skulde betragtes som en midlertidig Beskyttelse for visse Erhvervsgrene eller som et mere permanent Bolværk. Der var dem, der regnede med en ret lang Varighed af Jordbrugsbeskyttelsen og den krigsøkonomiske Kontingentpolitik ude i Verden. Fra Regeringens Side udtaltes det Gang paa Gang med stor Skarphed, at det vilde være umuligt for Land og Folk at undvære Valutareguleringens Beskyttelse, saalænge den verdensøkonomiske Tilstand var som nu. Det vilde være uforsvarligt at gaa over til Foranstaltninger, der ikke kunde sikre vor Betalingsevne over for Udlandet, vor Beskæftigelse og vor Produktion. Samhandelen vilde i Fremtiden i større og større Omfang bygges paa Handelsaftaler, og derfor var det nødvendigt at have et System, som kunde sikre, at saadanne Handelsaftaler overholdtes. Et Embedsmandsudvalg, der i 1937 gennemgik Valutareguleringens Bestemmelser, drøftede endog Muligheden af en Statsregulering af Udførslen. Som en sidste Konsekvens af det nye System for Handelspolitikken nævnede Statsministeren i 1936: »Danmark maa, under Regeringens Ledelse og Ansvar, optræde som Sælger og Køber — og om fornødent maa Staten tage Dele af Indkøbsvirksomheden i sin Haand for at sikre Opfyldelsen af indgaaede Forpligtelser«.

— En stærkere Modsætning end den, der herskede mellem Situationen før Verdenskrigen 1914 og Stillingen før den nye Krig i 1939, kunde næppe tænkes. »Hvad man for 10 Aar siden vilde forsværge Muligheden af at gøre, gør man nu, og hvad man gør om 10 Aar, vil man forsværge Muligheden af i Dag.« (J. Dich).

ANDET AFSNIT

HOVEDTRÆK AF DEN ØKONOMISKE OG SOCIALE UDVIKLING

1. Befolkningen. Ind- og Udvandring. Dansk økonomisk Virksomhed i Udlandet.

Danmarks Folketal var den 1. Juli 1920 ca. 3 244 000 (heraf 164 500 i de netop indlemmede sønderjyske Landsdele); 20 Aar senere var det steget til 3 844 000 — en aarlig Tilvækst af knap 0,8 pCt. mod 1,2 i Tiden 1901—10 og 1911—20. Medens Antallet af Ægteskaber i aarligt Gennemsnit pr. 1000 Indbyggere gik op fra 7,4 i 1911—20 til 7,8 i 1921—30 og 8,9 i 1931—40, var Fødselshyppigheden væsentlig mindre i Perioden 1921—40 end i den foregaaende Tid.

A. Sygdomme og Dødelighed.

Det Fald i Dødelighedsprocenten, der var et saa fremtrædende Træk i det danske Samfunds Udvikling i hele det nittende Aarhundrede, var nu i det væsentlige standset. Danmark er et af de Lande i Verden, der har den mindste Dødelighed; kun Holland, Island, Norge, Schweiz og enkelte oversøiske Lande med en særlig gunstig Aldersfordeling er bedre stillet. Udvidelsen af Samfundets Virksomhed for Bekæmpelse og Forebyggelse af Sygdomme har kostet betydelige Beløb, men ogsaa haft store Resultater.

Hospitalsvæsenets Udvikling var ogsaa mellem de to Verdenskrige meget stærk; der oprettedes en Række store og moderne indrettede Centralsygehuse. Antallet af Senge for medicinsk-kirurgiske Sygdomme steg alene i Aarene 1930 til 1939 fra 3,8 til 5,0 pr. 1000 Indbyggere. Antallet af Læger og Sygeplejersker blev stærkt forøget.

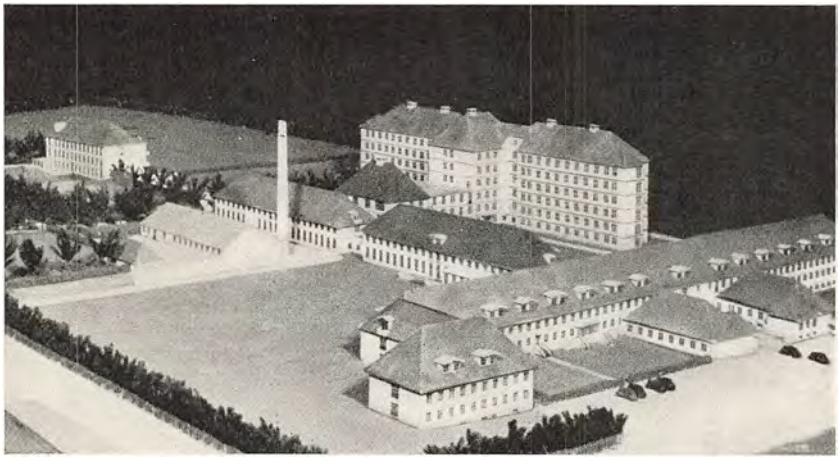

Frederiksborg Amtssygehus i Hillerød, opført 1941—42. Model set fra Nord-Vest.

Udgifterne fulgte med — i en Grad, der nu og da har foruroliget Skatteborgerne.

Difteritisdødeligheden, der i 1890—99 var 8,14 i aarligt Gennemsnit pr. 10 000 Indbyggere og endnu i 1910—19 0,87, var i 1939 naaet ned paa 0,14; Tallene for Tyfusdødeligheden var henholdsvis 1,31, 0,24 og 0,006. Alene i Tiden fra 1919 til 1938 gik Antallet af Syfilistilfælde i København — under Indflydelse af en velorganiseret offentlig Behandling — ned til ca. $^1/_{15}$ (3 mod 45 pr. 10 000 Indbyggere).

Bekæmpelsen af *Tuberkulosen* førte i det 20. Aarhundredes to første Tiaar Danmark frem til at være det førende Land i Europa. Efter Verdenskrigen fortsattes Arbejdet energisk i Samvirke mellem Staten og private. Man var naaet meget langt med Hensyn til Antallet af Sengepladser til tuberkuløse, men der manglede endnu Sanatoriepladser beregnet paa Børn; denne Mangel blev nu afhjulpet. Samtidig blev der i Tiden efter 1926 paa Sundhedsstyrelsens Initiativ i de fleste Amter skabt *Tuberkulosestationer,* som baade paa det rent hygiejniske og det sociale Omraade udfører en betydelig Virksomhed. Fra et Gennemsnit af 14,4 pr. 10 000 Indbyggere i 1910—19 var Tuberkulosedødeligheden i 1939 gaaet ned til 3,4.

Landsforeningen til *Kræftens* Bekæmpelse, der oprettedes i 1928, har i sin korte Virketid arbejdet meget intenst dels ved en Oplysningsvirksomhed ude i Befolkningen — navnlig med det Formaal at faa Patienterne til at søge Behandling saa tidligt som muligt — dels gennem Tilskud til Fremme af Kræftforskningen, dels ved at skaffe Kræftpatienter en moderne Specialbehandling med Radium og Røntgen paa Stationer i København, Aarhus og Odense. Af en Udgift paa

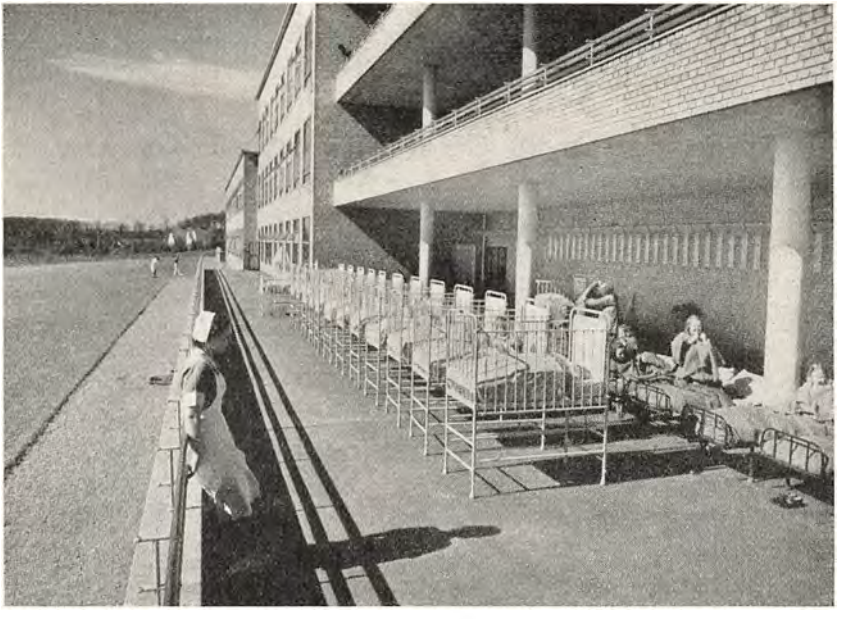

Vintersbølle Børnesanatorium. Taget i Brug 1938.

ca. 9 Millioner Kroner til disse Stationers Oprettelse og Drift er kun ca. 1 Mill. Kr. ydet af Staten, Resten indkommet ved Medlemsbidrag og Landsindsamlinger. Dette er en Kendsgerning, der fortjener at fremhæves i en Periode, hvor man i øvrigt har vænnet sig til en stigende offentlig Indsats paa den sociale Forsorgs og Sundhedsvæsenets Omraade.

Organisationen af Skolelægetilsynet og Skoletandplejen Landet over har gjort store Fremskridt.

Den interessanteste Nydannelse inden for det sygdomsforebyggende Arbejde er maaske det Net af *Sundhedsplejersker,* der blev Resultatet af en Lov af 1937 om Bekæmpelse af Spædbørnsdødeligheden. Denne Lov var bl. a. motiveret ved, at Danmark, der stod med en lav Dødelighed for den samlede Befolkning, havde en noget højere Spædbørnsdødelighed end andre Lande paa et tilsvarende Kulturniveau. Loven bestemte, at Staten kunde yde Tilskud til Kommuner og andre Institutioner, der ansatte Sundhedsplejersker til at føre Tilsyn med Børn under 1 Aar. Sundhedsplejerskerne tager sig udelukkende af de sunde Børn, vejleder Mødrene under Besøg i Hjemmene og virker for, at de spæde Børn faar en sund og passende Pleje; det er en ganske frivillig Sag, om man vil modtage deres Besøg, men det har vist sig, at de bliver modtaget med aabne

Arme og nyder Befolkningens fulde Tillid. Der kom snart omtrent 100 Sundhedsplejersker i Virksomhed, deraf ca. Halvdelen i København. De sidste Aars Tal for Børnedødeligheden viser et stærkt og stadigt Fald.

I denne Periode er der sket en meget væsentlig Nedgang i Omfanget af overdreven *Alkoholnydelse*, der tidligere direkte eller indirekte har haft en vis Betydning som Aarsag til Sygdomme og Dødsfald. Forbruget gik fra 1915 til 1935 ned til langt under Halvdelen (fra 6,23 til 2,44 Liter ren Alkohol pr. Indbygger), og Danmark hører nu til de Lande, der har det laveste Alkoholforbrug. Dette Resultat skyldes for en væsentlig Del den i Verden vistnok enestaaende høje Beskatning af alle spiritusholdige Drikke. Paa Baggrund af de meget store Resultater, der saaledes er naaet ad Beskatningens Vej, er Kravet om Spiritusforbud — ogsaa paa Grund af de Vanskeligheder, Forsøg paa at gennemføre Forbud har mødt andetsteds i Verden — traadt i Baggrunden.

B. Fødselshyppighedens Fald og dettes Virkninger paa Aldersfordeling og Folketal.

Den Nedgang i Fødselshyppigheden — en bevidst Begrænsning af Børnetallet i bredere og bredere Samfundslag — der i nogen Tid havde præget Befolkningsudviklingen i Danmark som i andre Lande, blev i Perioden 1920—39 saa stærk, at det kunde forudses, at en Nedgang i Befolkningens absolutte Antal vilde indtræde inden for en overskuelig Aarrække.

Siden Slutningen af det 19. Aarhundrede havde Fødselshyppigheden været dalende, men samtidig var Dødeligheden faldet endnu stærkere, saaledes at der f. Eks. endnu 1891—1900 var en naturlig Befolkningstilvækst paa ca. 12,7 p. m. aarligt. I de første to Aartier af det 20. Aarhundrede faldt *Fødselshyppigheden* vel jævnt fra 28,5 p. m. i Tiaaret 1901—10 til 24,9 p. m. i Tiaaret 1911—20, men Dødeligheden faldt omtrent lige saa stærkt, saa den naturlige Befolkningstilvækst endnu i dette sidste Tiaar stadig var 11,9 p. m. Fra 1920erne indtraadte der imidlertid et saa stærkt Fald i Fødselshyppigheden — medens Dødeligheden kun faldt forholdsvis lidt — at den naturlige Tilvækst blev væsentlig forringet (gennemsnitligt for Tiaaret 1921—30: 8,3 p. m.).

Virkningen heraf var nu for det første, at Befolkningens Aldersfordeling begyndte at ændres, saa Befolkningsmassen i stadig højere

Grad kom til at bestaa af forholdsvis færre Børn og forholdsvis flere i de ældre Aldersklasser.

En Gennemgang af Tallene fra Folketællingerne i 1921, 1930 og 1935 viser følgende Forskydning i Aldersfordelingen:

	1921 pCt.	1930 pCt	1935 pCt.
under 15 Aar	31,2	27,5	25,4
15—20 Aar	9,6	9,2	8,8
20—60 Aar	48,9	52,5	54,6
over 60 Aar	10,3	10,8	11,2
	100,0	100,0	100,0

En saadan Forskydning betyder, at Befolkningen i det lange Løb paa Grund af de forholdsvis mange gamle faar en større Dødelighed end Befolkningen nu; samtidig vil Fødselshyppigheden falde, fordi en forholdsvis mindre Del af Befolkningen befinder sig i de Aldersklasser, der normalt faar Børnene. Det kunde da beregnes, at der vilde komme et Tidspunkt (ca. 1970, hvis de i 1930—31 herskende Forudsætninger holder Stik), hvor Tilvæksten vilde blive saa lille, at den ikke en Gang vil kunne bevare det opnaaede Folketal, og at Danmarks Befolkning saaledes vilde begynde at tage af i Antal. Den Aldersfordeling for Befolkningen, der saaledes kunde forudses, skønnedes at ville medføre uheldige økonomiske og sociale Virkninger bl. a. derved, at en talmæssig mindre Generation af yngre maatte forsørge en stadig talrigere Generation af ældre, og derved, at Forskydningen vilde medføre Forstyrrelser i Produktionen foranlediget ved Forbrugets Omlægning. De samme Problemer har med forskellig Styrke meldt sig i en Række andre europæiske Lande, ikke mindst i Sverige, hvor de har givet Anledning til næsten panikagtige Stemninger, men ogsaa til indgaaende Drøftelser.

Muligheden af en fremtidig Udvikling som den skitserede vakte imidlertid adskillig offentlig Diskussion, og Regeringen besluttede i September 1935 at nedsætte en *Befolkningskommission* med Repræsentanter for nationaløkonomisk, statistisk og socialpolitisk Sagkundskab til Undersøgelse af de Spørgsmaal, der opstod i denne Forbindelse.

Ved Kommissionens Nedsættelse fremhævede Regeringen stærkt det Synspunkt, at en Befolkningspolitik i Danmark maatte være socialpolitisk præget. Kommissionen skulde ved sit Arbejde ikke blot modvirke Affolkningstendensen, men ogsaa faa Betydning som Led i en socialpolitisk Udvikling henimod bedre, sundere og sikrere Levevilkaar for Befolkningen som Helhed.

C. Særlig Lovgivning med Tilskyndelse fra Befolkningskommissionen.

Befolkningskommissionens Arbejde har indtil videre ført til 3 Betænkninger: vedrørende 1) Børnehavespørgsmaalet, 2) Laan til Boligbyggeri og Huslejenedsættelse for mindre bemidlede, børnerige Familier og 3) Moderens Rettigheder i Anledning af Fødsel samt Seksualoplysning. Kommissionen har endvidere indsamlet Materiale til Belysning af en Række andre Spørgsmaal.

Den første Betænkning har endnu ikke givet Anledning til særlige Lovgivningsforanstaltninger. Derimod førte Kommissionens 2. Betænkning til Loven af 13. April 1938 om *Laan til Boligbyggeri* og *Huslejenedsættelse for mindre bemidlede, børnerige Familier.* Naar man baade fra Kommissionens og Lovgivningsmagtens Side saa hurtigt satte ind paa dette Omraade, skyldtes det dels, at Sverige allerede havde givet Eksemplet, og dels at de Undersøgelser, Kommissionen foretog over børnerige Familiers Boligforsyning, opfordrede stærkt dertil. For Aarhus Kommune blev det saaledes oplyst, at over en Fjerdedel af de aarhusianske Børn i 1935 boede i overbefolkede Lejligheder, d. v. s. Lejligheder med mere end 2 Personer pr. Værelse, og at 57 pCt. af samtlige børnerige Familier, d. v. s. Familier med 3 eller flere Børn, boede i saadanne Lejligheder. Ud fra disse Erfaringer sluttede man, at der i hele Landet fandtes 20—25 000 Familier med 80—90 000 Børn, der boede i overbefolkede Lejligheder.

Loven af 1938 gav Adgang til betydelige Udlaan af Statskassen paa gunstige Vilkaar til Kommuner og Boligforeninger til Opførelse af Beboelseshuse mod, at en passende Del af Lejlighederne indrettedes som Bolig for børnerige Familier. Der kunde ogsaa ydes Laan til Parcel- og Rækkehusbyggeri. Samtidig blev der givet Mulighed for at yde Huslejenedsættelse (i Almindelighed fra 30—50 pCt.) til Familier med 3 eller flere hjemmeværende Børn under 16 Aar.

Befolkningskommissionens tredie Betænkning gennemgik Spørgsmaalet om Bistand til svangre Kvinder og Mødre og tilraadede Oprettelse af *Mødrehjælpsinstitutioner.* Ved en Lov af 15. Marts 1939 skete dette Ønske Fyldest; der er nu oprettet 7 Hovedinstitutioner, hvis Medarbejdere berejser 67 Byer for paa forskellig Maade at bistaa gifte og ugifte svangre Kvinder og Mødre med Børn. Den samme Betænkning behandlede hele Spørgsmaalet om, i hvilket Omfang det offentlige burde overtage de Udgifter, der for den enkelte er forbundet med Fødsel. Kommissionen anbefalede Gennemførelsen af en *Moderskabsforsikring.* I et andet Afsnit af sin Betænkning fremsatte Kommissionens Flertal en Række Udtalelser og Forslag om Seksualundervisning, der gav Anledning til adskillig Polemik.

D. Vandringer fra Land til By. Erhvervsfordeling.

En væsentlig Del af Landkommunernes naturlige Befolkningstilvækst drog i disse Aar ind til Provinsbyerne og Hovedstaden. Denne Vandring fra Land til By var ganske vist foregaaet i de sidste 100 Aar om end med skiftende Styrke, men da Bevægelsen i 1930erne tog stærkt til, blev Virkningen meget følelig for Landbruget, idet Udbuddet af Arbejdskraft blev stærkt formindsket. Selv om Landbruget under Produktionsbegrænsningen frivilligt indskrænkede Anvendelsen af faste Medhjælpere, opstod der dog utvivlsomt ved den stærke Bortvandring af unge Landarbejdere og Medhjælpere en vis Mangel paa Arbejdskraft, en Mangel, der hindrede en Tilpasning af Landbrugets Lønniveau svarende til det økonomisk haardt ramte Landbrugs Ønsker. I samme Retning virkede den Aldersforskydning (forholdsvis færre unge Arbejdere), der allerede er omtalt. Et interessant Led i Befolkningsforskydningen mellem Land og By var den rivende Udvikling af Forstæderne, baade ved Hovedstaden og de større Provinsbyer, og af de bymæssige Bebyggelser, der skete i Tiden efter 1920 — navnlig ved de moderne Trafikmidlers Hjælp. Medens Købstædernes Folketal fra 1921—30 kun forøgedes med godt 10 pCt., voksede Forstæderne med to Trediedele.

Befolkningens Fordeling mellem de forskellige Erhverv viser en karakteristisk Forskydning i Perioden 1920—39: Landbrugets Andel er gaaet væsentligt tilbage, Industriens har været stagnerende, men Grupper som Handel, Transport, Personer ude af Erhverv er stærkt stigende. Alene i Aarene 1926—35 forøgedes Handelens Personale med 40 pCt., medens den samlede Befolkning steg 8 pCt.; en Del af denne Stigning skyldes dog, at Arbejdet med Udbringning af Varer til Kunderne nu i langt større Omfang end før besørges af Handelsvirksomhederne.

E. Ind- og Udvandring.

Indvandringen til Danmark og dermed de fremmedfødtes Andel af den danske Befolkning har aldrig været stor. En særlig Form for Vandringer, nemlig de polske Sæsonarbejdere, der udførte en væsentlig Del af Roearbejdet paa de sydlige Øer, spillede en vis Rolle i Aarene før 1914 (ca. 12 000 om Aaret). Denne Strøm af Arbejdere ophørte i det væsentlige ved Omvæltningerne 1914—20, men det lykkedes de danske Arbejdere at fylde det Tomrum, de efterlod.

I Tiden efter 1933 tog Danmark imod en Del Indvandrere, der af politiske eller racemæssige Grunde forlod Tyskland og andre Lande i Mellemeuropa. Danmark gav dem et Tilflugtssted, de fleste for kortere Tid, medens de forberedte en Videreerejse til oversøiske Lande,

andre for længere Tid; af de sidste fik nogle en begrænset Adgang til Erhverv. I alt er vel mellem 1000 og 2000 blevet i Danmark.

Udvandringen har aldrig spillet en saa stor Rolle for Danmark som for visse andre Lande — for Eksempel Syd- og Østeuropa eller Sverige og Norge. Danmarks Udvandringstab svarede dog i 1864—1914 til $^1/_5$ af vor naturlige Befolkningsforøgelse. I Aarene 1901—10 beregnedes det aarlige Udvandringstal til 7300. Under Krigen blev Udvandringen i høj Grad vanskeliggjort, men standsede ikke helt. Efter Krigens Afslutning var der en ret livlig Diskussion om forøget Udvandring; man drøftede bl. a. nogle Planer om kollektiv Udvandring til visse Lande, og det blev foreslaaet, at en kolonivis Udvandring skulde opmuntres af det offentlige.

Den nye amerikanske Indvandringslov i 1921, der satte Bom for en Masseindvandring fra Syd- og Østeuropa og direkte og indirekte fik stor Betydning for adskillige Lande, gav Danmark en forholdsvis rigelig aarlig Indvandringskvota og generede os egentlig ikke. Derimod forringede de amerikanske Kriser og den senere Nedskæring af Kvotaen ogsaa for Danmark Mulighederne for Udvandring til de Forenede Stater. Et af de beklagelige indirekte Resultater af den nye Politik blev Nedlæggelsen af den danske Skandinavien-Amerika-Linie.

Et mindre Antal Danske: Gaardejere, Ingeniører, Mejerister var allerede i den første Tid efter Verdenskrigen draget til de baltiske Lande. Senere tiltrak særlig Sydamerika og Canada sig Interessen. Men i det hele faldt Udvandringstallene i 1930erne til et Minimum.

I 1934 oprettedes *Statens Udvandringskontor*. Det var noget nyt, at man lod Staten gribe ind paa dette Omraade. Man var imidlertid klar over, at de eksisterende private Udvandringsagenturer trængte til Kontrol — og et offentligt Oplysningskontor kunde vel aldrig skade. Selv om det ikke var Meningen direkte at organisere Udvandring eller tilskynde dertil, kunde man give Vejledning og gode Raad til dem, der selv tog Initiativet. Omfanget af Udvandringskontorets Virksomhed var dog i det første Aar meget beskedent — ikke alene paa Grund af dets begrænsede Formaal, men ogsaa fordi Restriktionerne netop i denne Periode blev talrigere og talrigere.

Det eneste stort anlagte Forsøg paa organiseret Udvandring fik en krank Skæbne. I Sommeren 1938 rejste 48 Familier, i alt 278 Personer, til Venezuela under Kolonisationskontrakt; den venezuelanske Regering ydede bl. a. fri Rejse. Men allerede i 1939 tog det hele en ugunstig Vending, og kun 13 Familier blev tilbage i Venezuela. Den danske Mentalitet havde ikke kunnet indordne sig under venezuelansk Administration, og Fremtidsudsigterne viste sig at være mindre lyse, end man havde tænkt sig.

Cementfabrik udført af F. L. Smidth i Portugal.

Senere overtog Udvandringskontoret den daglige Administration af den nordiske Arbejderudveksling — et interessant Forsøg, der blev paabegyndt i de sidste Aar før Verdenskrigen. Efter Besættelsen af Danmark i April 1940 blev Udvandringskontoret, hvis normale Funktion næsten var ophørt, taget i Brug ved Organisationen af den danske Arbejderoverførsel til Tyskland.

F. Dansk økonomisk Virksomhed i Udlandet.

Medens Udvandringen fra Danmark gik tilbage i Forhold til Tiden inden 1914, blev dansk økonomisk og teknisk Virke i Udlandet ikke svækket. De store Foretagender, der tidligere var grundlagt, som Det Store Nordiske Telegraf-Selskab, det Østasiatiske Kompagni og dets Datterselskaber, fortsatte og udvidede deres Virksomhed. Derimod bragte de nye danske Handelsselskaber (navnlig i Amerika og Asien) mange Skuffelser. Mislykkede Spekulationer i Tyverne og senere de stigende Vanskeligheder for Handelens frie Udfoldelse ramte disse Selskaber haardt. Det blev klart bevist, at der for at opnaa Resultater ikke alene krævedes Dristighed og Handlekraft, men ogsaa en betydelig Sum af Erfaring, Forudseenhed og Forsigtighed.

Nogle danske Industriforetagender havde mere Held med sig; dels udvidede de deres Eksportvirksomhed, dels vandt de nye og nyttige Forbindelser i Udlandet. Det gælder f. Eks. Firmaet F. L. Smidth

& Co., der indtil 1939 havde anlagt ikke færre end 800 Cementfabrikker rundt paa Kloden (deraf 317 i Tiden 1920—1939). Ved den anden Verdenskrigs Udbrud arbejdede 300 Ingeniører og Teknikere i dets Tjeneste i Danmark og talrige andre rundt i fremmede Lande; adskillige danske Ingeniører havde fundet ledende Stillinger ved de Cementfabrikker, Firmaet havde bygget i Udlandet.

Fra Kampsax' transiranske Jernbaneanlæg.

Danske Ingeniørers stigende Virksomhed i det fremmede har i det hele været meget bemærkelsesværdig. I en længere Aarrække var der »Overproduktion« af Ingeniører herhjemme; mange af dem søgte da Beskæftigelse i Udlandet og med stort Held. I 1939 var Antallet af danske Ingeniører i Udlandet ca. 550 mod 100 i 1910. Mange var ansat i fremmede Firmaer, men Flertallet i danske Foretagender.

Det er i en forbavsende Grad lykkedes danske Ingeniørfirmaer at faa Indpas rundt i Verden. Firmaet Christiani & Nielsen, der ved Siden af Firmaet N. C. Monberg var banebrydende, optog omkring 1910 en planmæssig og omfattende Virksomhed uden for Danmark; i 1939 havde det 15 Filialer og Søsterselskaber spredt over Verden. Flere andre fulgte efter og overtog ligeledes store Arbejder i Entreprise: Danalith (knyttet til F. L. Smidth & Co.), Højgaard & Schultz; Kampmann, Kierulff & Saxild; Monberg & Thorsen; Saabye & Lerche; Wright, Thomsen & Kier. Saa at sige alle Kategorier af offentlige og private Arbejder er repræsenterede: Jernbaner, Broer, Havne, Dæmninger, Kanaler, Sluser, elektriske Kraft-

Brobygning i Lilleasien. Fra Kampsax' Jernbaneanlæg.

anlæg, Vejanlæg, Kornsiloer, industrielle Bygværker etc. Christiani & Nielsen har arbejdet i England, Tyskland, Holland, Sverige, Frankrig (bl. a. paa den kæmpemæssige Doksluse ved St. Nazaire og de mægtige Kajer ved Cherbourg) og i Nord- og Sydamerika o. s. v. Højgaard & Schultz har navnlig virket i Portugal og i Østersølandene (store Havnearbejder i Letland, Litauen og Polen — Gdynias Havn — og Jernbanearbejder i Estland og Litauen).

Størst Opmærksomhed vakte vel de Jernbaneanlæg i Tyrkiet (1927—1935) og Iran (1933—1938), som gennemførtes af »Consortium Kampsax«, bestaaende af de danske Firmaer Kampmann, Kierulff & Saxild og Saabye & Lerche samt Nydquist & Holm A/B, repræsenterende svenske Ingeniører og industridrivende. Tilsammen byggede de over 2000 km Jernbane, omtrent saa meget som de danske Statsbaners samlede Linienet, til en samlet Værdi af ca. 1 Milliard Kr. Her var der ikke alene Tale om Udførelse af Arbejde i Entreprise, men ogsaa om Projektering og administrativ Virksomhed i stor Stil.

Det er vanskeligt at foretage en Opgørelse af disse Arbejders Betydning for det danske Samfunds Økonomi. Ingeniør Højgaard anslog i 1935, at danske Entreprenørers Omsætning ved Virksomhed i Udlandet i de foregaaende Aar skulde have været omkring det dobbelte af Værdien af samtlige Entreprenørarbejder, der i samme Tid er blevet udført i Danmark. Et stort Antal danske Ingeniører, Teknikere

og Specialarbejdere har fundet lønnende Beskæftigelse, og danske Industriprodukter er i ret stort Omfang fulgt med ud til vedkommende Land.

Disse store Virksomheder har i ikke ringe Grad bidraget til at forøge de »usynlige Indtægter«, der ellers tilflyder Danmark, særlig gennem vor Skibsfart for udenlandsk Regning. Nu og da har der nok under Valutarestriktionerne været visse Vanskeligheder ved at overføre Betalingen i fremmed Mønt til Danmark, men Helhedsresultatet er i høj Grad positivt.

Det var bemærkelsesværdigt, at hele denne Virksomhed kunde fortsættes under Verdenskrisen. Til Trods for Selvforsyningsbestræbelserne og den almindelig herskende Mistro er det lykkedes at gennemføre disse store Foretagender paa en saadan Maade, at det blev til Gavn for dansk Beskæftigelse og Økonomi. Danskerne, der i Modsætning til Stormagternes Statsborgere ikke kunde mistænkes for at nære politiske eller kapitalistiske Ambitioner i de Dele af Verden, hvor de kom ud, har mødt megen Tillid og ikke været uværdige dertil.

2. Landbruget: De økonomiske Vilkaar, »Ordningerne« og Produktionen.

A. 1920—1926.

Den *Omlægning af Landbrugets Produktion,* der var paabegyndt i 80erne, fortsattes i Tiden op til 1914 med Opbygning af et kompliceret, fint virkende og fint afstemt Produktionsmaskineri. Forudsætningerne for dette Maskineris uforstyrrede Gang var først og fremmest fri Omsætning — fri Indførsel af Raavarer og Udførsel af Konsumvarer — og en stabil Pengeværdi. Disse Forudsætninger blev ophævet under Verdenskrigen 1914—18 og har næppe siden været til Stede.

De nærmeste Aar før Krigen var gode for Landbruget; Priserne var som Helhed lige saa høje som før 80ernes Krise og Produktionen paa Grund af Fremskridtene langt større. Krigstiden gav Landmændene en betydelig øjeblikkelig Fortjeneste, men Overgangen fra Krigsøkonomi blev baade vanskelig og langvarig.

Landbrugets Stilling ved Begyndelsen af Aaret 1920 kan belyses ved følgende: Kreaturholdet var vel stigende, men havde endnu ikke naaet Bestanden i 1914; Markernes Gødningstilstand var gaaet betydelig tilbage, dels paa Grund af de reducerede Besætninger, dels fordi Importen af Kunstgødning i Krigsaarene havde været minimal; Produktionen og Udførslen af animalske Fødevarer var stærkt formindsket som Følge af Nedgangen i Besætningerne.

Erhvervet var endnu reguleret paa mange Maader; en Kornlov med Afleveringspligt gennemførtes baade for Høsten 1919—20 og Høsten 1920—21.

De Priser, der blev betalt for Landbrugets Varer, var relativt høje. Gennemsnitsprisen for Udførslen i 1920 var saaledes for Smør (75 Mill. kg) 663 Kr. og for Bacon (42 Mill. kg) 424 Kr. pr. 100 kg.

I Tiden fra 1921—27 var Landbrugets Kaar meget svingende; enkelte Aar kom det ud for betydelige Vanskeligheder, 1923—25 var ret gode. Hosstaaende Kurve viser den af Landøkonomisk Driftsbureau beregnede Forrentningsprocent (i Forhold til Handelsværdien) for et større Antal Landbrug samt Engrospristallets og Sterlingkursens Bevægelse.

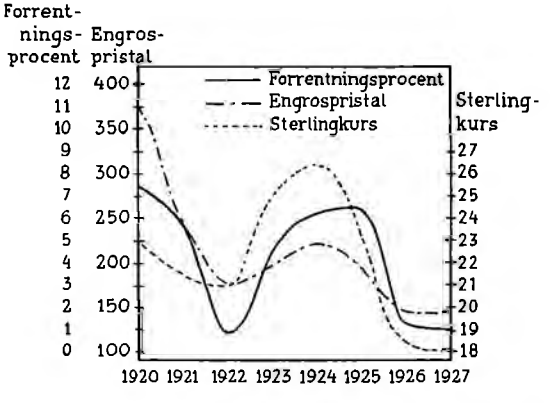

Den store Forskel i Forrentningsprocenten fra Aar til Aar maa undre, fordi Landbruget netop i denne Periode arbejdede sig støt og maalbevidst fremad. Men i disse Aar betød Landbrugernes egen Dygtighed, Erhvervets høje Standard kun forholdsvis lidt; Udbyttet og Landbrugernes Levevilkaar blev bestemt af Forhold (Kronekurs og Priser), der laa lige saa langt uden for deres Indflydelse som Vejrliget.

Perioden fra 1920—27 er præget af Landbrugets Bestræbelser for at komme paa Fode og genvinde den Produktionskapacitet, som Krigsforholdene havde svækket. Høstudbyttet vokser, Besætningerne stiger, Mælkemængden pr. Ko forøges, Svineslagtningernes Antal vokser stærkt, Smøreksporten fordobles, Eksportmængden af Bacon seksdobles. Imod disse Bestræbelser virkede Verdensprisfaldet, og Kronens Opskrivning i 1924—25 havde til Følge, at de Beløb, der hjembragtes fra Udlandet, omregnedes i saa meget færre Kroner. Ganske vist skulde de Raastoffer, Landbruget indkøbte, ogsaa betales med færre Kroner, men Regnskabet balancerede ikke, fordi de indenlandske Udgifter, Landbruget maatte afholde (Renter, Skatter, Indkøb af Hjemmemarkedsvarer og Arbejdsløn), ikke faldt i samme Forhold. Landbruget havde maaske nok været vel hurtigt til at kapitalisere de foregaaende Aars Indtægter og fik nu i det faldende Prisniveau vanskeligt ved at klare de store faste Udgifter.

B. 1927—1931.

I Perioden 1927—1931 var Prisbevægelsen for de Varer, Landbruget var mest interesseret i, nemlig Smør og Flæsk, Majs og Oliekager, baade meget lunefuld og meget voldsom. Saaledes steg Flæskeprisen fra 1,35 Kr. pr. kg i Januar Kvartal 1927 til 1,69 i April Kvartal 1929 for i Januar Kvartal 1931 at falde til 86 Øre; allerede i 1927 var den saa lav, at man tvivlede om, at Produktionen var rentabel. Senere bedredes Forholdene dog noget; ganske vist kom der et langvarigt Prisfald for Flæsket, men samtidig faldt Majsprisen endnu stærkere, saa Forholdstallet mellem Flæskepris og Majsprisen, der er af betydelig Vigtighed for Produktionens Rentabilitet, blev mere tilfredsstillende. Smørprisen viste lignende, om end ikke fuldt saa store Udsving, og Rentabiliteten for Smørproduktionen laa baade noget bedre og noget fastere, end Tilfældet var for Flæsket. I det hele var Aarene 1928—30 (første Halvdel) dog ret gode med stigende Bruttoudbytte og faldende Driftsomkostninger, men Landbrugserhvervet blev ikke tilstrækkelig konsolideret til at kunne bære et nyt Prisfald.

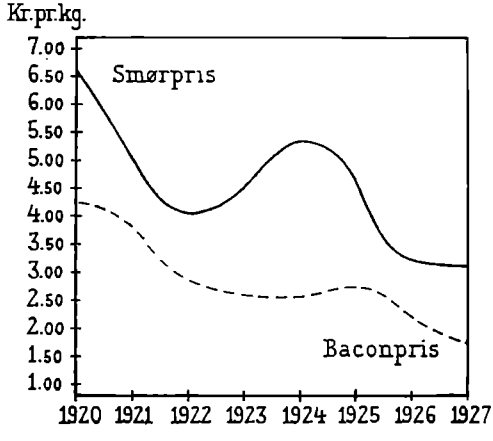

Landbruget forøgede i disse Aar Produktionen meget stærkt:

	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Afgrødeenheder, Mill.	91,7	89,8	103,4	100,6	106,9	104,3
Aarlig Mælkemængde pr. Ko, kg (1914: 2759)	2904	2926	2940	3019	3151	3128
Samlet Smørproduktion, Mill. kg	150	162	166	179	190	195
Udførselsværdi af Landbrugsvarer, Mill. Kr	1038	1087	1141	1195	1133	951
Udførsel af Bacon, Mill. kg..	187	253	271	248	306	372
— - — Mill. Kr...	415	431	461	487	510	417
Udførsel af Smør, Mill. kg..	131	142	147	158	168	171
— - — Mill. Kr...	424	442	477	496	433	373

Kølehus i Frederikssund Svineslagteri.

Denne *Produktionsforøgelse* i disse faa Aar var en betydelig teknisk Bedrift, som næppe er blevet tilstrækkeligt vurderet. Den enkelte Landbruger bestræbte sig for paa denne Maade at neutralisere de økonomiske Virkninger, som Prisfaldet ellers vilde have for hans Indtjeningsevne. Forøgelsen i sin Helhed medvirkede imidlertid til at forstærke dette Prisfald, idet det engelske Marked kun ved vigende Priser kunde optage de stigende Mængder. Paastanden om, at de danske Landbrugere ødelagde det engelske Marked for sig selv og hverandre, vandt dog kun langsomt Tiltro. Den Lære, der heraf maatte drages — nemlig Produktionsbegrænsning — var jo heller ikke netop let at nemme for det Erhverv, som i Aartier uden Skade havde kunnet gennemføre en stadig Produktionsforøgelse, og som i saa udpræget Grad var blevet opdraget i den fri Konkurrences Aand. Kun faa erkendte allerede paa et tidligere Tidspunkt, at man var inde paa et Skraaplan. I Almindelighed hed det, at en dansk Produktionsindskrænkning blot vilde føre til, at Konkurrenterne vilde tage vor Plads. — En Regulering af Produktionen var dog blevet tvingende nødvendig, og da vi ikke selv tog Initiativet — hvad der maaske vilde have været vanskeligt — gjorde andre det i vort Sted. Først efterhaanden blev man klar over, i hvor høj Grad Grundlaget for det danske Landbrugs Afsætning var ved at ændres. Købekraften hos vore Hovedaftagere England og Tyskland var blevet nedsat ved Krigsforhold og økonomisk Krise. Lavere Fragter og bedre Transportvilkaar for let fordærvelige Varer gav Danmarks oversøiske Konkurren-

ter gunstigere Muligheder. De europæiske Lande gik i stigende Grad over til at værne deres eget Landbrug ved Told og andre Afspærringsforanstaltninger.

For Landbruget som Helhed betød Perioden under Parikronen da, at *Produktionsmaskineriet blev udvidet* i en Maalestok som næppe i nogen anden Periode, medens det økonomiske Udbytte blev ringere end før. Den af landøkonomisk Driftsbureau beregnede Forrentningsprocent (af Handelsværdien) svingede i 1925—28 fra 1,1 til 1,5 pCt., steg i 1928—29 og 1929—30 til 4,9 og 4,3 pCt., men kun for i 1930—31 at falde til 0,5. To særdeles gode Aar var altsaa det hele, Landbruget fik ud af Anstrengelserne og havde at staa imod med i de vanskelige Aar, der fulgte efter.

I 1929 begyndte en voldsom Landbrugskrise; i Løbet af to Aar faldt Kornpriserne til det halve. De lave Kornpriser førte til en Forøgelse af Produktionen af Smør og Bacon, og snart ramte Verdensprisfaldet ogsaa disse Varer, samtidig med at Krisen inden for Industrien formindskede Købeevnen over for Landbrugets Produkter. Vore vigtigste Aftagere, England og Tyskland, rejste i den kommende Tid alvorlige Hindringer for vor Landbrugseksport.

Allerede i 1929 maatte Danmark gaa ind paa en frivillig Begrænsning af Kvægeksporten til Tyskland, og i Foraaret 1930 blev vi yderligere ramt af Tysklands øgede Toldbeskyttelse. Ogsaa Schweiz og Frankrig lagde vor Udførsel Hindringer i Vejen.

I Sommeren 1931 var Landbrugskrisen blevet betegnet som alvorligere end Krisen i 80erne. Priserne paa Smør og Flæsk var naaet ned paa et Niveau, der — som det blev udtrykt af Madsen-Mygdal — førte hele Landbruget mod Afgrunden. Man regnede med, at der i Aaret 1930—31 havde været et meget betydeligt Underskud paa Mælkeproduktionen, og at Flæskeproduktionen lige havde kunnet løbe rundt, medens Ægproduktionen havde givet et lille Overskud.

Rundt om i Landet var der blandt Landbrugerne opstaaet en stærk Uro — skarp Kritik af de øvrige Erhvervs Prispolitik og af Regeringen. Bevægelsen — hvis Leder var Gaardejer Knud Bach, Rønge i Randers Amt — bredte sig derfra til det øvrige Land, først under Navn af Randersbevægelsen, senere under Navn af Landbrugernes Sammenslutning eller blot *L. S.-Bevægelsen.* Den virkede først rent lokalt med Henvendelser til de stedlige handlende, Haandværkere, Læger etc. om Nedsættelser af Priser og Takster. Senere opstillede man et egentligt Program med Krav om Rentemoratorium, Rentenedsættelser, Nedsættelse af Ejendomsskatter, Foranstaltninger mod fordyrende Prisaftaler (Læger, Dyrlæger, Sagførere o. s. v.) og Sænkning af Statens Udgifter.

I Sønderjylland, hvor Forholdene var væsentlig vanskeligere end i det øvrige Land (se Side 441 ff.), fik Bevægelsen en mere aggressiv Karakter. Allerede i Juli 1931 forsøgte man — delvis med Held — at standse Tvangsauktioner over Landbrugsejendomme ved at udelukke nye Ejere af tvangssolgte Gaarde fra Andelsmejerier og -slagterier. Efterhaanden voksede dog Modstanden mod Boykotbevægelsen. Kreditinstitutionerne besluttede at prøve Boykotningens Lovlighed ved Retten, og den blev da ogsaa kendt retsstridig.

For at skabe en øjeblikkelig Lettelse benyttede en ny Bevægelse i Nørre Løgum i Sønderjylland en Slags Nødpenge. Pengene udstedtes af et Andelsselskab *J. A. K.* (Jord, Arbejde, Kapital) og blev modtaget af de lokale handlende, Haandværkere, Arbejdere, Banker og Sparekasser. Det praktiske Formaal hermed var hovedsagelig at indtjene et Rentebeløb derved, at der i Bankerne indsattes et lige saa stort Beløb i Nationalbanksedler, som der sattes Nødpenge i Cirkulation. Fra anden Side reageredes der stærkt mod Planer af denne Art.

Regeringen indledede nu Forhandlinger med Landbruget om Formen for en *Krisehjælp* og tilbød at stille 28—30 Mill. Kr. til Raadighed til Lettelse af dets Skatter og Renter. Inden for Landbruget betegnedes dette Forslag som en Almisse, og ved talrige Møder Landet over krævedes, at Staten og de øvrige Erhverv skulde indrette sig efter Landbrugets Indtægter og Prisniveau. Regeringen forelagde sit Kriseforslag for Repræsentanter for Landboforeningerne og for Husmandsforeningerne; medens de sidste tiltraadte Forslaget, afvistes det skarpt af de første. Her som ved mange andre Lejligheder i denne Periode traadte en Modsætning frem mellem de to Grupper af Organisationer.

For at forstaa Stemningen i Landbrugskredse maa man erindre, at der til de store Vanskeligheder, der allerede var indtruffet, stadig kom Nervøsitet og Frygt for, hvad der yderligere kunde ske. Afsætningen i Tyskland vanskeliggjordes af Kontingentering og Valutabestemmelser. Frankrig fordoblede Tolden paa Landbrugsvarer og indførte særlige Afgifter paa Varer fra Lande med Papirfod. Fra England kom stadig Rygter om Told. Den 21. September 1931 havde England forladt Guldet (se Side 270), og Sterlingkursen her i Landet noteredes betydeligt under Pari. Denne nye Ulykke forøgede naturligvis Uroen, og Ordene blev stadig voldsommere. Der stilledes Krav om Forbud mod Indførsel af Korn, og paa sønderjyske Møder vedtoges Forslag om at gaa i Produktionsstrejke og Betalingsstrejke. Dette saa ud som et fuldstændigt Brud med Landbrugets hidtidige Politik: Liberalismen, Kræfternes frie Spil. Som Udtryk for, hvad Landbrugserhvervets Hovedorganisationer krævede, kan frem-

hæves en Resolution, der i August 1931 blev vedtaget paa de jyske Landboforeningers Delegeretmøde. Det udtales her, at det er tvingende nødvendigt, dersom man vil undgaa et fuldstændigt Sammenbrud af vort Lands hele Økonomi, at alle i vort Land medvirker til at afbøde de Ulykker, der truer vort Hovederhverv. Der maa gennemføres Love, som skaber Mulighed for Nedsættelse af de faste Ejendomsskatter til Niveauet fra før 1914, og der maa ydes virkningsfuld Støtte til Nedskrivning af Landbrugets Gæld. Man krævede Love gennemført, som i deres Virkninger paa Udgiftsbudgetterne i Stat, Amt og Kommune vilde svare til den Virkning, der vilde fremkomme, dersom den danske Krone blev nedskaaret med ca. 33 pCt. Lønninger og Understøttelser burde gøres bevægelige og sættes i Forhold til Erhvervenes Indtægtsmuligheder. Endelig skulde alle Pengeinstitutter opretholde den lavest mulige Rentefod.

Det Kriseforlig, der afsluttedes i Oktober 1931 (se Side 271). ydede Landbruget en Række midlertidige Lempelser.

Imidlertid vedblev *Flæskepriserne* at falde, hvilket bl. a. skyldtes enorme Slagtninger, jfr. nedenstaaende Kurve — Slagtningernes Feberkurve, som den er blevet kaldt.

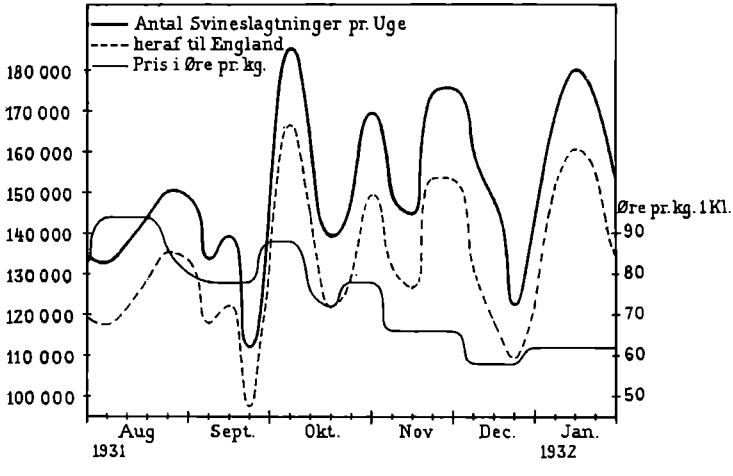

Den 11. December gik Noteringen ned i 58, 54 og 50 Øre for de tre Noteringsklasser, en Pris, der betegnedes som Aarhundredets laveste. Resultatet blev nu, at en Mængde Søer — endog drægtige — førtes til Slagtning, og Smaagrise blev simpelthen dræbt, da Svineavlen nu var stærkt tabbringende.

C. 1932—1939.

Ved Overgangen til 1932 stod da Landbruget meget vanskeligt, og Forholdene skulde hurtigt blive endnu vanskeligere. Allerede i Januar 1932 fordoblede Tyskland Tolden paa Smør; næsten samtidig indførte Holland Kontingentering af vor Eksport af Oksekød, og Belgien begrænsede pludselig vor Kreatureksport til ca. Halvdelen af den hidtidige Udførsel. Hertil kom nu i Aarets Løb den afgørende Begivenhed, at England, vor Hovedaftager, forlod sin traditionelle Politik: Fri Indførsel af Landbrugsprodukter og gik over til Told og Importbegrænsninger (se Side 293 ff.). Disse Vanskeligheder kunde ikke besejres hverken ved bedre, billigere eller større Produktion. Hverken Kvalitet eller Pris kunde aabne de brutalt lukkede Markeder, og vor Eksport faldt voldsomt.

Verdensmarkedets almindelige Prisfald for Landbrugsprodukter maatte naturligvis blive forstærket i de Lande, hvis Produktion blev udelukket fra de vante Markeder. Smør- og Flæskeprisernes Bevægelse i 1930—38 er vist i nedenstaaende Kurve:

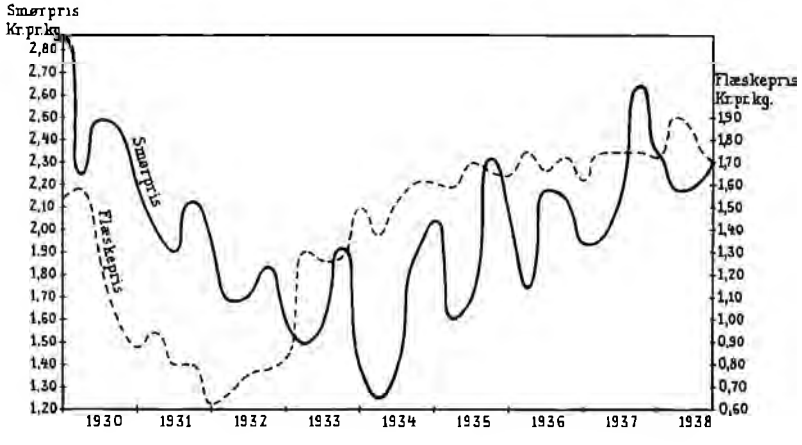

Prisforholdene for Smør var meget urolige, afhængige som de var ikke blot af Tilførslerne til det engelske Marked her fra Landet, men ogsaa af de stærkt svingende Tilførsler fra New Zealand og Australien. Bunden naaedes saa sent som i April—Maj 1934; i den paafølgende Stigning naar man ingen Sinde Niveauet fra Begyndelsen af 1930. Flæsket derimod naaede allerede efter et hastigt Fald gennem 1930 og 1931 Bunden i December 1931—Januar 1932 paa et Niveau, der kun var 40 pCt. af Prisen i Begyndelsen af 1930. Men Stigningen, der fulgte efter, var næsten lige saa hastig, som Faldet

havde været. I 1938 kom man op paa et Niveau, der laa mere end tre Gange højere end Bundprisen i 1931, og allerede længe før var Svineproduktionen blevet rentabel, selv om de bedre Priser kun blev betalt for en begrænset Produktion (se Side 296 og Side 345—47). Slagtekvæget faldt i en Periode til helt meningsløse Priser.

Betydningen af saa voldsomme Prisfald forstaas først, naar det erindres, at en meget væsentlig Del af Landbrugets Udgifter ligger fast, og at disse Udgifter bliver tungere at bære, naar Priserne falder. En fast aarlig Udgift paa f. Eks. 1000 Kr. til Kreditforeningsrenter og -afdrag eller til Skatter kan, naar Smørprisen er 2,45 Kr. pr. kg (Gennemsnittet for Juli Kvartal 1930), afgøres ved 408 kg Smør, medens der maa afleveres 621 kg Smør, naar Smørprisen er 1,61 Kr. pr. kg (Gennemsnittet i 1933—34). Omregnes de 1000 Kr. til Flæsk, bliver Forholdet endnu mere grelt; medens der i 1928 skulde sælges 649 kg Flæsk for at betale 1000 Kr., maatte der i 1932 sælges 1176 kg for at skaffe de samme 1000 Kr. Naar Landbruget saa paa Grund af Udlandets Forholdsregler heller ikke kunde faa Lov at sælge det større Kvantum, man ønskede at sælge, maatte den økonomiske Situation blive ganske uholdbar.

Prisfaldet i Forbindelse med Afsætningsvanskelighederne øvede naturligvis en stor Indflydelse paa Landbrugets Indtjeningsevne. Bruttoindtægten gennem Eksporten af vore vigtigste Landbrugsvarer faldt fra 1930 til 1932 med 332 Mill. Kr. eller ca. 26 pCt.; dertil kom en tilsvarende Nedgang for de Varer, der solgtes i Indlandet. En saadan Indtægtsnedgang maatte betyde, at *Gældsproblemet* traadte i Forgrunden.

Landbrugets Gældsproblem var jo ikke opstaaet med Krisen i 30erne. Gennem det foregaaende halve Aarhundrede havde Landbruget benyttet sine fortrinlige Kreditmuligheder gennem Kredit- og Hypotekforeninger og tiltrukket betydelige Kapitaler. Denne Metode til Fremskaffelse af Anlægskapital havde vel overhovedet været en Forudsætning for Landbrugets vældige Produktionsfremgang, men den lette Adgang til Kredit havde ogsaa sine Farer.

Under den første Verdenskrig blev Landbruget tvunget til i et meget betydeligt Omfang at realisere Kapitalværdier; dette skete vel til høje Priser, men Salgssummerne blev ofte betragtet som Driftsindtægt. Da Landbruget paa ny skulde bringe sit Produktionsmaskineri i Orden, skete det til yderligt forhøjede Priser, saaledes at Fornyelsen kostede adskillige Hundrede Millioner Kroner mere, end Salget havde indbragt. Samtidig var Priserne paa Landbrugsejendomme steget meget stærkt. Ejendomsprisernes Stigning og den større Kapitalinvestering finansieredes bl. a. ved en forøget Prioritering; de nye Ejere

paatog sig store Rentebyrder, hvis Ydelse forudsatte Bevarelsen af det gældende Prisniveau.

Landbrugsejendommenes samlede *Prioritetsgæld,* der var godt 1400 Mill. Kr. i 1909 og ca. 1700 Mill. Kr. i 1914, voksede til 2800 Mill. Kr. omkring 1926. Regnes de sønderjyske Landsdele med, var Gælden i dette sidste Aar 3032 Mill. Kr., et Tal, der regnes at være steget til ca. 3734 Millioner Kr. i 1931 og over 4 Milliarder i 1937. Til dette Beløb kom endelig *anden Gæld* i betydeligt Omfang. Den aarlige Ydelse af Renter og Afdrag for den pr. 15. Juli 1937 konstaterede Prioritetsgæld paa 4018 Mill. Kr. beløb sig til 217,3 Mill. Kr. (godt 5,4 pCt. af Gælden), hvad der svarede til hele Eksportværdien for de i dette Aar udførte 80,6 Mill. Snese Æg, 172 400 Stk. levende Hornkvæg og 167 300 Stk. levende Svin og Grise.

Naar Gælden saaledes steg med mange Hundrede Millioner Kr. i Løbet af 20erne, var det i den første Tid et Udtryk for, at de dengang opnaaede Indtægter kapitaliseredes som stedsevarende. Senere hen gik en Del af den nye Gæld til Forbedringer, en anden Del til Dækning af Driftstab. Da det voldsomme Prisfald bragte Eksportværdierne ned og samtidig beskar Indtægterne paa Hjemmemarkedet, var det klart, at Gælden maatte blive meget byrdefuld. Dertil kom, at Prisen paa de indenlandske Industri- og Haandværksvarer, Landbruget forbrugte, ikke faldt tilsvarende. Dette bidrog i høj Grad til at sætte ondt Blod mellem Land og By.

De af det landøkonomiske Driftsbureau beregnede Rentabilitetsresultater giver et klart Billede af Landbrugets vanskelige Stilling:

	Kr. pr. ha	Nettoudbytte i % af Handelsværdien		Kr. pr. ha	Nettoudbytte i % af Handelsværdien
1930—31	14	0,5	1935—36	88	3,3
1931—32	÷ 11	÷ 0,4	1936—37	52	1,9
1932—33	60	2,3	1937—38	100	3,6
1933—34	71	2,9	1938—39	97	3,5
1934—35	79	3,1			

For Aaret 1931—32, da Produktpriserne (jfr. Side 337) var faldet til et overordentlig lavt Niveau, medens Priserne paa de indførte Foderstoffer snarest var stigende, blev Landbrugets økonomiske Udbytte overmaade daarligt. Naar Landbrugets Forrentningsprocent blev negativ, betød dette, at selv Folk helt uden Gæld ikke engang havde deres personlige Arbejdsindtægt at leve af; Folk med store Prioriteter havde overhovedet ingen Skatteindtægt. — At saadanne

Forhold maatte føre til ny Gældsstiftelse og Forsømmelse af Reparationer og Fornyelser, er en Selvfølge.

I Løbet af Aaret 1932—33 bedredes Forholdene vel noget; Kronesænkningen, en højere Flæskepris foraarsaget af Kontingenteringen og en ekstraordinær god Høst i 1932 hjalp godt. Efter Gennemførelsen af Kriseforliget i December 1933 med forskellige Støtteforanstaltninger for Landbruget (se Side 276) maatte dets Forhold i 1934 betegnes som væsentlig bedre. Høstudbyttet var i det hele ret godt. Prisbevægelserne var, alt taget i Betragtning, gunstigere, og Forrentningsprocenten blev noget bedre. Forholdene paa de forskellige Markeder og vore Handelsforhandlinger (se Side 299) udviklede sig nogenlunde tilfredsstillende.

Hen paa Aaret 1934 var Landbrugets svage Punkter den faldende Smørpris og Gældsspørgsmaalet. I Maj fremsatte De samvirkende Landboforeninger en Række Krav til Rigsdag og Regering omfattende Indførselsforbud for Landbrugsvarer, en Hjemmepris, der dækkede Produktionsomkostningerne og en samlet Saneringsplan for Landbrugets Gældsforpligtelser.

Til Spørgsmaalet om en yderligere Kronesænkning, som stadig blev krævet inden for Landbruget (se Side 276—78), oplyste Statsministeren, at de engelske Dominions — saafremt den danske Krone kom ned under 22,50 — kunde kræve indført yderligere Toldforanstaltninger over for danske Varer til det engelske Marked. Ganske vist var en saadan Bestemmelse ikke optaget i Ottawa-Overenskomsten, men vore Forhandlere mente at have Vished for, at en ny Kronenedskæring vilde faa Konsekvenser for Danmark som Eksportør. Fra anden Side blev denne Opfattelse bestemt bestridt. Landbrugets stadige Følelse af, at de øvrige Erhverv havde for gode Kaar i Forhold til dets egne, kom frem i en Udtalelse om, at medens Landbruget nu paa fjerde Aar knugedes af Krisens Tryk, opretholdt de øvrige Erhverv og Befolkningsklasser en Lønnings- og Levefod, som tilsyneladende var upaavirket af Landbrugets kritiske Stilling.

Prisudviklingen for Hovedvarerne var i første Halvdel af 1935 gunstig. Naar Landbruget alligevel havde betydelige Vanskeligheder, var Grunden til Dels den daarlige Høst i 1934. Paa Grund af den særlig store Verdenshøst 1935 gennemførtes i en Sommersamling af Rigsdagen en Kornordning for det følgende Høstaar. I August—September foretog L. S. en voldsom Valutaaktion (se Side 279). I Efteraaret 1935 forværredes Forholdene ved Nedskæring af Eksportkvotaen for Bacon til England. Over for Tyskland opnaaedes derimod visse Tillæg for Eksportmængderne.

Ved Overgangen til 1936 havde Smørprisen rettet sig betydeligt.

Da nu ogsaa Priserne for alle de øvrige Landbrugsvarer var stigende, og de fleste »Ordninger« stadig virkede, var Forholdene saa forholdsvis gode, at Landbrugets Forrentningsprocent (af Handelsværdien) for Landbrugsaaret 1935—36 blev 3,3 mod 3,1 Aaret før. Men tilbage stod stadig *Gældsproblemet* uløst og truende. (Om de Forholdsregler, der blev truffet paa dette Omraade, se Side 351 ff).

De gode Udsigter, Landbruget havde i Begyndelsen af 1936, blev i nogen Grad ødelagt af den forholdsvis daarlige Kornhøst. Prisen for Kornvarer var imidlertid stærkt stigende, Smør-, Flæsk- og Kødpriserne laa i 1936 højere end Aaret før, og Udførselsværdien for Landbrugsvarer steg. Medens Salgsvarerne fortsatte deres Stigning eller i alt Fald bevarede Niveauet, steg ogsaa Udgifterne til Arbejdsløn og Kraftfoder saa meget, at Driftsudbyttet for Landbrugsaaret 1936—37 faldt. I Løbet af 1938 fortsattes Prisstigningen for Smør, Flæsk, Æg og Kød, og Høsten blev meget betydelig, Kornhøsten den hidtil største. Forrentningsprocenten for Landbrugsaaret 1937—38 var — da Bruttoudbyttet steg væsentlig stærkere end Driftsomkostningerne — 3,6 pCt. mod 1,9 pCt. for det foregaaende Aar.

Nedenfor skal der gives en Oversigt over de talrige »Ordninger«, der blev gennemført med det Hovedformaal i nogen Maade at hjælpe Landbruget gennem dets ekstraordinære Vanskeligheder. Endvidere maa det siges, at Kronens to Nedskæringer (i 1931 og i 1933) ogsaa i første Række kan betragtes som en Hjælpeforanstaltning for Landbruget. Samtidig maa det dog indrømmes, at denne lange Række af Forholdsregler, der først indførtes efterhaanden, paa ingen Maade formaaede at holde Landmændene skadesløse for de Vanskeligheder, Forstyrrelserne paa Verdensmarkedet og de talrige Afspærringsforanstaltninger rundt i Landene voldte dem.

I den sidste Halvdel af Trediverne begyndte Forholdene som vist ovenfor at trække sig i Lave. Priserne paa Verdensmarkedet bedredes, den hjemlige Produktions Omfang tilpassedes efterhaanden til Afsætningsmulighederne, og gennem Konvertering, Gældsordninger og Skattelettelser sparedes der betydelige Beløb paa Landbrugets Omkostningskonto. Men Virkningerne af de svære Aar blev kun langsomt forvundet.

D. Statsstøtte og Statskontrol. »Ordningerne«.

Foruden Valutakontrollen og Kronesænkningerne (se Side 272—75), som direkte eller indirekte berørte største Delen af det danske Erhvervsliv, blev der i Tiden fra 1931 gennemført en Række særlige Indgreb i Produktions- og Afsætningsvilkaarene for enkelte af Erhvervslivets Grene; de fleste af dem gjaldt Landbruget. Disse saakaldte *»Ord-*

ninger« skal her kun omtales i store Træk, uden nærmere Gaaen ind paa de mindre Ændringer fra Aar til Aar.

Ordningernes direkte Betydning — i Kroner og Øre — er det meget vanskeligt at fastslaa, og de forskellige Beregninger, der er foretaget, maa nødvendigvis give ret vilkaarlige Resultater. Det var i øvrigt Landbrugets Opfattelse, at den »kunstigt opretholdte« høje Kronekurs var en Hovedaarsag til dets Besværligheder, og at Ordningerne kun gav Landbruget en ringe Del af det tilbage, man fratog det gennem Valutaordningen, som tvang Landboerne til at levere Bybefolkningen Varer i stort Omfang til »Underpris« (en Pris, der ikke svarede til Produktionsomkostningerne). Under alle Omstændigheder opnaaede vi herhjemme i Lighed med, hvad der tidligere var Tilfældet i mange andre Lande (Tyskland, Frankrig, Belgien, Schweiz o. s. v.), at stifte Bekendtskab med et omfattende Afgifts- og Tilskudsmaskineri paa Landbrugets Omraade.

Staten søgte ved »Ordningerne« at lette Landbrugernes Kaar i en besværlig Tid. Vanskelighederne skyldtes navnlig et Misforhold mellem Priserne paa Landbrugets Produkter, der faldt stærkt, og Landbrugets Omkostninger, som ikke blev reduceret i blot nogenlunde tilsvarende Grad. Ved Ordningerne søgte man dels at støtte Priserne, dels at formindske nogle af de faste Omkostninger, navnlig Skatter og Renter; endelig gav Staten visse direkte Tilskud. Det bør dog siges, at flere af disse Ordninger ikke udelukkende var begrundet i Ønsket om at komme Landbruget til Hjælp i en øjeblikkelig Nødssituation, men ogsaa i Hensyn til mere almindelige og varige Samfundsinteresser. Naar man ved Sukkerordningen søgte at modvirke Faren for en betydelig Indskrænkning af Sukkerroedyrkningen, tænkte man saaledes ikke alene paa Landbrugernes Indtægter, men ogsaa paa Beskæftigelsessituationen.

De fleste af Ordningerne administreres af Udvalg under Landbrugsministeriet, der bestaar af Repræsentanter for Landbrugets Organisationer. Ordningernes Fordelingsbestemmelser har været ret vanskelige at administrere og givet Anledning til adskillig Diskussion.

At hæve Hjemmemarkedsprisen for Landbrugsprodukter i et Land, der har et stort Udførselsoverskud for disse Produkter, vil normalt være umuligt eller meget vanskeligt. Naar en Prishævning op over Verdensmarkedets Priser for en Række Varer nu alligevel kunde lykkes, var Forudsætningen dels Valutacentralens Kontrol med Indførslen, dels for en Række Landbrugsvarer en vidtgaaende Kontrol (gennem Staten og Landbrugets Organisationer) med den indenrigske Handel, og Udførslen. Dette var i sig selv noget ganske nyt her i Landet.

Sprit og Gær. Sprit- og Gærordningen indtager en Særstilling; det er væsentlig sociale og finansielle Betragtninger, der her har gjort sig gældende. Allerede i 1923 tilvejebragtes der en Nydannelse — et offentligt Monopol under privat Drift, som af mange er blevet betragtet som et Mønster paa, hvorledes Socialisering kan foregaa.

Under Krigen 1914—18 gjorde Raastofmanglen Driften af de 22 Spritfabrikker, der dengang fandtes, uhensigtsmæssig og uøkonomisk. Ved en Koncentration blev hele Danmarks Produktion af Sprit og Gær nu efterhaanden samlet i en enkelt Virksomhed (A/S De danske Spritfabrikker) med 4 Fabrikker. Før 1917 havde den indenlandske Afgift paa Spiritus været meget lav. Nu førte Ønsket om at begrænse Raastofforbruget, Interessen for at fremtvinge en Nedgang i Spiritusforbruget og endelig Statens almindelige Pengetrang til Paalæg af en meget betydelig Tillægsafgift. I 1919 blev denne yderligere forhøjet til 20,60 Kr. pr. Liter à 100 pCt. af al Spiritus.

Ved en Nyordning i 1923 blev saavel Produktion som Salg og Indførsel reguleret. Spiritus fremstillet her i Landet maatte i Fremtiden ikke uden ministeriel Tilladelse sælges til andet end teknisk eller medicinsk Brug. Det blev forbudt at paabegynde nye Virksomheder til Fremstilling af Spiritus. Herved fik de danske Spritfabrikker faktisk Monopol paa Fremstillingen af Gær og Sprit, Akvavit og Brændevin og paatog sig til Gengæld en Række Forpligtelser: Selskabet fik vel Ret til selv at fastsætte sine Priser, men der fastsattes et Maksimum for det Udbytte, der kan udbetales; Restudbyttet skal anvendes til Prisudligning og Henlæggelser eller eventuelt indbetales i Statskassen. Statens Indtægt ved Fremstillingen af Sprit var i de sidste Aar før Krigen 1939 rundt regnet 30 Mill. Kr. om Aaret. Spritfabrikkerne har forpligtet sig til i saa vid Udstrækning som muligt at anvende dansk Materiale, og der er sikret Kartoffeldyrkerne en Minimumspris. Forbruget af Kartofler til Fabrikationen steg fra 8000 Tons i 1931 til 36 000 Tons i 1938. Af Hvede og Byg er Spritfabrikkernes Forbrug forsvindende; derimod aftager de en væsentlig Del af Sukkerfabrikkernes Melasseproduktion.

Kartoffelmel. Produktionen af Kartoffelmel fik et første Opsving under Krigen 1914—18. I den følgende Tid gjorde et stærkt Prisfald Produktionen urentabel, og snart var der kun en enkelt Fabrik i Drift. Den danske Produktion var meget ringe i Forhold til Importen.

I Begyndelsen af 1933 søgte Lovgivningsmagten at skabe Betingelser for en ny dansk Kartoffelmelindustri. Begrundelsen var dels, at man ønskede at støtte en Del Landmænd paa magre Jorder, dels at man vilde spare Valuta (2—3 Mill. Kr. om Aaret). Import, Fremstilling og Udførsel af Kartoffelmel og Stivelse maatte fremtidig kun finde

Sted efter Tilladelse af Handelsministeren. Ministeren skulde ligeledes godkende Kontrakterne mellem Fabrikker og Kartoffeldyrkere samt fastsætte Prisen for Kartofler til Fabrikation, for Kartoffelmel og Stivelse ab Fabrik.

Loven førte til Oprettelse af 7 Fabrikker. Produktionen steg fra ca. 0,8 Mill. Kilo i 1930 (0,1 Mill. Kilo i 1931) til 12 Mill. Kilo i 1937; Indførslen af Kartoffelmel faldt fra 10,5 Mill. Kilo i 1930 til 0 i 1937. Naar Kartoffelarealet i Danmark er steget fra 69 700 ha i 1932 til 79 200 ha i 1938, skyldes dette dog antagelig kun i mindre Grad Kartoffelmelsordningen, der ikke kræver mere end 2500 ha, men snarere en større Anvendelse af Kartofler til Foderbrug.

Sukker. Den Sukkerordning, der blev indført i 1932, var et klart Eksempel paa, hvorledes Staten kunde overtage den økonomiske Regulering af en hel Produktionsgren og garantere de samvirkende Produktionsfaktorer en Indkomst, den ansaa for rimelig. Formelt er denne Ordning blevet fornyet hvert Aar; en Række af dens Prisbestemmelser er efterhaanden blevet ændret.

Naar man tillagde Opretholdelsen af en dansk Sukkerfabrikation en særlig Betydning, var det, fordi Sukkerroedyrkningen var et vigtigt Led i Landbrugets Omdrift i visse Dele af Landet, og fordi Hensynet til Beskæftigelsen vejede tungt; endelig betød det store Sukkerforbrug i Danmark, at der var betydelige valutamæssige Hensyn at tage. I Aarene efter 1927 faldt Sukkerprisen paa Verdensmarkedet saa stærkt, at den danske Produktion ikke længere var rentabel. For at sikre Produktionen gav Staten i 1932 Sukkerfabrikkerne Eneret paa Fremstilling og Raffinering af Sukker; Import maatte kun finde Sted med Handelsministerens Tilladelse. Der sikredes Dyrkerne en fast Pris pr. leveret Dobbeltcentner Roer + en Tantième. For at sætte Fabrikkerne i Stand til at betale denne Pris til Dyrkerne fik Prisen paa Sukker ab Fabrik en væsentlig Forhøjelse. Staten gav paa Forbrugernes Vegne Afkald paa abnormt lave Priser, men skaffede ogsaa Sikkerhed mod alt for høje Priser.

Der er ligeledes ved Lov fastsat Regler for Overskuddets Fordeling mellem Sukkerfabrikkerne, Roedyrkerne og Statens Sukkerfond.

Da denne Sukkerordning blev forelagt for Rigsdagen, udtaltes der fra Venstres Side betydelige Betænkeligheder: det vilde være rimeligere at nedsætte Sukkerafgiften til Staten i Stedet for at forhøje Prisen, og Fabrikkerne burde ofre en Del af deres store Reserver. Den Ordning, der nu blev foreslaaet, indførte i Virkeligheden Statsdrift, og Aktierne i Sukkerindustrien blev ligesaa gode som Statsobligationer. Det vilde ikke være urimeligt, om Sukkerroedyrkerne i gode Tider kom til at kompensere Staten for det Tilskud, der ydedes

i daarlige Tider. I 1933 gik Venstre dog med til den nye Sukkerordning; naar Vejen til fri Tilpasning af de økonomiske Forhold i Verden var spærret, maatte man støtte Landbruget paa anden Maade.

At Socialdemokratiet kunde gaa med, skyldes vel dels, at den beskæftigede Arbejdskraft ikke let og navnlig ikke i den daværende Situation kunde finde anden Anvendelse; desuden var man næppe fremmed for Ønsket om gennem en saadan Ordning at faa Indflydelse paa Sukkerindustrien.

Baade Fabrikkerne, Arbejderne og Roedyrkerne har i en Periode med lave Verdenspriser paa Sukker haft betydelig Fordel af Ordningen. Arbejderne paa Sukkerfabrikkerne har gennem en Forhøjelse af deres Fortjeneste faaet Andel i Fortjenesten ved Sukkermonopolet. Landarbejderne i Sukkerroeegnene (i Sæsonen 11 000—14 000) har haft sikret Arbejde og i Modsætning til de fleste andre Grupper blandt Landbrugets Medhjælpere været i Stand til at gennemføre Tariflønninger.

Medens der i de nærmeste Aar før Ordningens Vedtagelse blev indført 40—50 Mill. Kilo (omtrent $^1/_3$ af det samlede Forbrug) til en Pris af 7—8 Mill. Kr., er Indførslen af Sukker nu praktisk talt ophørt. Sukkerroearealet er blevet noget udvidet. I de senere Aar har det været nødvendigt at nedskære de Arealer, Dyrkerne ønskede at tegne, hvad der synes at vise, at den nødvendige Mængde Sukkerroer ogsaa vilde være blevet dyrket, selv om Prisen var blevet sænket noget.

Den Fordyrelse af Forbruget, der skyldes selve Sukkerordningen, og som den brede Befolkning for en meget væsentlig Del har maattet bære, blev i 1935 anslaaet til ca. 4,5 Øre pr. Kilo. Da det aarlige Sukkerforbrug i Danmark har naaet et saa højt Tal som ca. 50 Kilo pr. Indbygger, svarede dette til omkring 8,5 Mill. Kr. i alt.

Svineordningen. Reguleringen af Svineproduktionen indtager en Særstilling blandt de prishævende Foranstaltninger, idet den blev direkte fremtvunget af Forholdene i Udlandet. Englands Gennemførelse af en Kvota for den danske Flæskeeksport (se Side 294—96) rejste Spørgsmaalet om, hvilken indenlandsk Politik Danmark nu skulde føre med Hensyn til Svineproduktionen. Skulde man gennemføre en Mængderegulering, og hvilken Prispolitik skulde man anvende paa det danske Marked?

Ved en Lov af 21. Februar 1933 fik Landbrugsministeren Bemyndigelse til med Tilslutning af Landbrugsraadet at træffe Foranstaltninger til at regulere Størrelsen af Svineslagtningerne, begrænse Svineproduktionen og opkræve en Afgift pr. leveret Svin til Fremme af Afsætningen af Svin og Flæsk. Denne Lov er stadig blevet fornyet og gjaldt endnu ved Krigsudbrudet 1939.

Der blev nu fastsat *to Noteringer* for Svin paa 50 kg og derover. En vis Procentdel Svin svarende til de begrænsede Afsætningsmuligheder i England skulde fremtidig afregnes paa Grundlag af den engelske Baconpris. For Hjemmemarkedet blev Prisen fastsat efter Englandsprisen, saaledes at Svineordningen derved paa Hjemmemarkedet blev en Støtteforanstaltning for Landbruget i Lighed med Smørordningen. For hver Leverandør blev det fastsat, hvor mange Svin han kunde faa afregnet efter den højere Notering. *Fordelingen* mellem Leverandørerne skulde foregaa *ved et Kortsystem*. Hver Producent fik for bestemte Perioder tildelt et Antal Kort, der gav Ret til at faa afregnet et tilsvarende Antal Svin med den højeste Notering; for Svin, der leveredes til Slagtning uden Kort, skulde der afregnes paa Grundlag af den Pris, der opnaaedes for Flæsket paa andre udenlandske Markeder. Svinekortene kunde overdrages og omsattes ofte til meget høje Priser.

1935 Nº 240 1935
LANDBRUGSMINISTERIETS
SVINEREGULERINGSUDVALG
AXELBORG KØBENHAVN
Svinekort
Januar-Februar Regulering
Dette Svinekort giver
IHÆNDEHAVEREN
Ret til Levering og Slagtning af
1 SVIN
i Tiden 31. Decbr. 1934 til 2. Marts 1935
(Efter 2. Marts 1935 er Kortet ugyldigt)
Udfyldes af Slagteriet (Slagtestedet)
28 DEC 1934
Leveret af .....
Eftertryk forbudt, medfører Strafansvar efter Loven.
MØLLER & LANDSCHULTZ

Svinekort.

Spørgsmaalet om, hvorledes Fordelingen af Kort til hver enkelt Svineproducent skulde foregaa, vakte — hvad der ikke er uforstaaeligt — megen Strid. Fra een Side krævedes Fordelingen foretaget alene i Forhold til de tidligere Aars Leveringer. Faktisk kom man til at benytte flere Fordelingsnormer, og disse ændredes fra Aar til Aar paa Grund af indvundne Erfaringer. Man har dels taget Hensyn til Ejendommens Grundværdi, dels til Koholdet og det af vedkommende Jordbruger modtagne Kvantum Skummetmælk, Kærnemælk og Valle, dels til de i tidligere Aar leverede Svin.

En Bestemmelse om en særlig Begrænsning af Tildelingen af Kort til de største Ejendomme vakte megen Kritik. Den betegnedes som et

grundlovsstridigt Overgreb, og Sagen blev indbragt for Domstolene, der dog ikke gav Klagerne Medhold. Begrundelsen for denne Bestemmelse var den, at Kortantallet maatte nedbringes af Hensyn til Englands Krav; en forholdsmæssig Nedbringelse vilde ramme de mindre Ejendomme særlig haardt, da Svineproduktionen var alt afgørende for dem, medens de store Ejendomme ikke var saa afhængige af denne ene Produktionsgren. Desuden var det de store Ejendomme, der havde det væsentligste Udbytte af den samtidige Kornordning.

Kødordningen. I Aarene 1930—32 faldt Priserne paa Kvæg og Kød katastrofalt. Udsætterkøer kunde kun udbringes til Hudens Værdi. Aarsagen til Prisfaldet var Indførselsrestriktioner i de vigtigste Aftagerlande (se Side 297 og 334) og en deraf følgende Overfyldning af Hjemmemarkedet. Særlig alvorligt var dette Prisfald naturligvis for den Gruppe Landmænd (Marskbønderne), der hovedsageligt lever af Kødproduktion. I Oktober-November 1932 organiserede Landbruget selv en Destruering af Udsætterkøer, der aflastede Markedet for 22 000 Kreaturer; Udgifterne blev dels baaret af Staten, dels af Landbruget.

Kødordningen af 24. Februar 1933 var Led i Kanslergadeforliget mellem Venstre og Regeringspartierne (se Side 275); den bragte Destrueringen ind i fastere Former. Ordningen blev senere stadig fornyet med visse Ændringer. Landbrugsministeren bemyndigedes ved denne Lov til at opkræve en Afgift af indtil 20 Kr. pr. Stk. voksent Kreatur og 15 Kr. for hver Fedekalv. Afgifterne skulde indgaa i en Fond under Landbrugsministeriet og anvendes til Fremme af Afsætningen af Kvæg og Oksekød. Desuden kunde der træffes Foranstaltninger til Fremme af Afsætningen af Oksekød og Kvæg, bl. a. ved Destruering af Udsætterkøer og andre Kreaturer. Endelig bemyndigedes Ministeren (fra December 1933—1937) til at udrede et Tilskud af 10 Øre pr. Kilo for Stude paa mindst 450 kg, som solgtes til Slagtning eller Eksport; denne Bestemmelse blev navnlig truffet af Hensyn til Producenterne i de vest- og sønderjyske Egne.

I Perioden 1933—37 indkom der omkring 10 Mill. Kr. aarligt, senere, efter en Nedsættelse af Afgiften, noget mindre. For en Del af de indkomne Midler opkøbtes Kreaturer til Destruktion. Dette System nærmer sig tilsyneladende stærkt den Hvedebrænding i Canada og den Ødelæggelse af Kaffelagre i Brasilien, der vakte saa stor Indignation i den samme Periode. Destruktionskreaturerne blev dog ikke tilintetgjort, men anvendt som Raastof i Industrien (Kødmel o. s. v.). Foruden at befri Markedet for et vist Antal Kreaturer og derved medvirke til en rimelig Prisstigning kom Destruktionen efterhaanden ogsaa til at tjene et andet vigtigt Formaal.

Landbrugerne benyttede nemlig i stort Omfang Lejligheden til at rense deres Besætninger for tuberkuløse Dyr. Nogle Steder tømtes Staldene for en kortere Periode fuldstændigt, og Kødordningen fik derfor sundhedsmæssigt set paa længere Sigt gavnlige Følger.

Foruden Midler til Destruktion ydedes der ogsaa i en Aarrække af Kvægafgiftsfonden Midler til ubemidledes Forsyning med Oksekød.

I Tiden fra Oktober 1932 til 15. Oktober 1939 blev der i alt destrueret 615 000 Kreaturer, heraf 420 000 Udsættere og 195 000 tuberkuløse Kreaturer. At dette maa have haft en anselig Indflydelse paa Prisbevægelsen er sikkert, men paa Grund af de andre Faktorer, der ogsaa gjorde sig gældende, er det umuligt at maale denne Indflydelse nøjagtigt. Kødordningen alene formaaede ikke at skabe en rentabel Pris, men fastlagde i hvert Fald en Bundpris, saa det helt katastrofale Prisfald kunde undgaas. I øvrigt førte de højere Eksportpriser paa Bacon efterhaanden til større indenlandsk Efterspørgsel af Oksekød, og — hvad der var endnu vigtigere — Eksporten af Kød og Kvæg til Tyskland naaede hurtigt sin tidligere Størrelse, og Eksportnoteringen steg væsentlig.

Smør- og Margarineordningen. I Aarene 1929—32 faldt Københavns Smørnotering næsten til det halve. Aarsagerne var mangfoldige: Stigende Verdensproduktion, Selvforsyningsbestræbelserne i mange Lande, Tysklands Toldpolitik, Englands Fordobling af Indførslen af Smør fra Australien og New Zealand, samtidig med at det brede Lags Købeevne gik ned paa Grund af Arbejdsløshed. Endelig indførtes der i England i 1932 en Smørtold, der ved en Sterlingkurs af 22,40 svarede til 33 Øre pr. Kilo, og som de danske Smørproducenter i det væsentlige maatte bære.

Medens Mejeribruget blev en Underskudsforretning, kunde de danske Forbrugere nyde Fordelen af meget lave Smørpriser. Dette Misforhold blev erkendt ogsaa uden for Landbruget og dannede Forudsætningen for Smørordningen af December 1933, der var gældende for et Aar.

Staten, der, som Forholdene laa, ikke kunde gøre noget for Prisen paa de tre Fjerdedele af Smørproduktionen, som gik ind i Eksporten, indførte nu en Afgift, der skulde bringe Prisen paa den Fjerdedel, der solgtes paa Hjemmemarkedet, op paa 2,15 Kr. Denne Afgift var paa 35 Øre pr. Kilo. Hvis Eksportnoteringen gik under 1,75 Kr., forhøjedes Afgiften, saaledes at Engrosprisen ikke kunde blive lavere end 2,10 Kr.; hvis Noteringen gik op over 2,15, skulde der ske en tilsvarende Nedsættelse af Afgiften. Afgiftens Størrelse svarede omtrent til den engelske Smørtold og betød altsaa en Anerkendelse af, at de

danske Forbrugere ikke havde Krav paa at nyde godt af det Prisfald paa det danske Marked, som foraarsagedes af Præferencetolden i England.

Afgifterne indgik i en Fond, hvis Indtægter skulde fordeles paa samtlige Landbrugsejendomme, hovedsagelig i Forhold til Mælkemængden. For ikke at favorisere Margarineproduktionen under Smørordningen indførtes der samtidig efter Krav fra Venstre en Afgift af Raastoffer til Margarinefremstilling og af indført færdig Margarine.

Først 2½ Aar efter Udløbet af den første Ordning indførtes i Foraaret 1937 en ny Smørordning, som var meget omfattende og i alle Hovedtræk kom til at gælde indtil Udgangen af 1939. Smørafgiften skulde nu fastsættes saaledes, at Prisen paa Hjemmemarkedet gradvis forhøjedes til 2,50 Kr. pr. Kilo. Denne Pris tilvejebragtes ved en Afgift paa alle Mælkeprodukter; samtidig ydedes der et Statstilskud paa indtil 25 Øre pr. Kilo Smør og andre Mejeriprodukter — Ost dog undtaget — der solgtes paa Hjemmemarkedet. Den samlede garanterede Engrospris blev 2,75 Kr., hvoraf Forbrugerne kom til at betale 2,50 Kr. (i 1938—39 2,60 Kr. fra Forbrugerne, intet fra Staten). Loven indeholdt ingen Bestemmelse om Margarineafgift; en noget større Nedgang i Smørforbruget end sidst kunde derfor befrygtes og indtraf ogsaa faktisk i Ordningens første Aar. I det andet Aar var Befolkningens Købeevne forøget, og der gennemførtes en Propaganda for øget Smørforbrug. Dette førte da til en vis Stabilisering af Forbruget.

Kornordningen. Da Danmark i Almindelighed har en betydelig Overskudsindførsel af Korn, vil det være muligt ved en Indførselsafgift at opretholde en Minimumspris. Men normalt er det danske Landbrug som Helhed paa Grund af den betydelige Mængde Korn, der anvendes til Foder, i overvejende Grad interesseret i Frihandel og lave Kornpriser. Det beregnes, at vel de 125 000 af Danmarks 200 000 Landbrug er kornkøbende og derfor interesserede i lave Kornpriser, medens 50 000 hverken køber eller sælger, saa kun 25 000 Landbrugere normalt er Kornsælgere. Ved Englands Indførelse af Baconkvotaen og Danmarks Gennemførelse af en Svineregulering blev Forbindelsen mellem Flæskepris og Kornpris overskaaret. Flæskepriserne steg langt over, hvad Kornpriserne betingede; en mindre Forhøjelse af Kornprisen kunde da næppe tænkes at ville formindske Eksporten af Flæsk. Tanken om Korntold vandt derfor Terræn.

Ved Kornordningen af 13. December 1933 indførtes en Afgift paa importeret Korn til Dækning af Forskellen mellem de lave Priser paa Verdensmarkedet og de Priser, man fandt det rimeligt at opret-

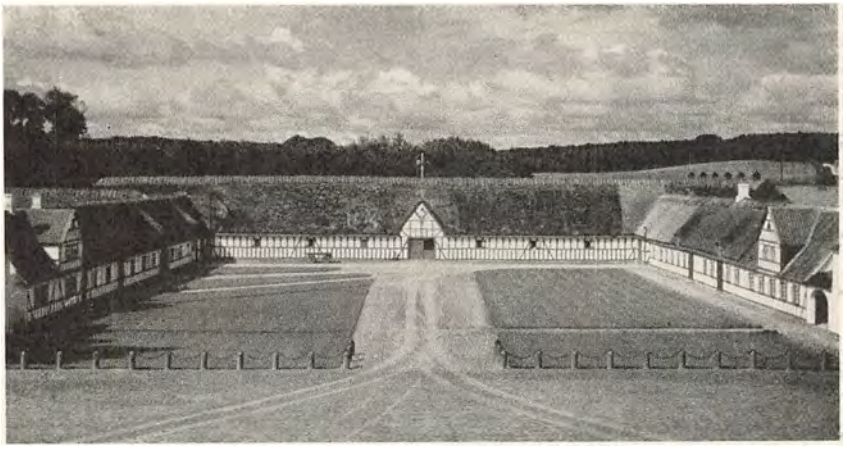

Vel vedligeholdt ældre Hovedgaard paa Fyn.

holde paa det danske Marked. Rug, der anvendtes til Menneskeføde, var afgiftsfri. I øvrigt fastsattes der for Rug, Hvede, Byg, Havre og Majs en Afgift, der skulde have en saadan Størrelse, at Importprisen med Tillæg af Afgiften for de forskellige Kornsorter skulde udgøre mindst 11 og højst 13 Kr. pr. 100 Kilo. Afgifterne skulde indgaa i en Fond, hvoraf største Parten skulde fordeles til mindre Landbrugsejendomme. De store Landmænd, der selv var Kornsælgere, nød godt af denne Foranstaltning gennem den Stigning i de indenlandske Kornpriser, den medførte. De mellemstore og mindre Landmænd fik gennem de Beløb, de fik udbetalt af Kornfonden, i nogen Grad Dækning for deres stigende Udgifter til Indkøb af Foder.

Da Verdensmarkedets Priser i Sommeren 1934 steg op over de forudsatte Grænser, bortfaldt Kornordningen. I 1935 tegnede derimod ikke alene vor Høst, men Verdenshøsten til at blive særlig stor; der var i Juli Pristilbud fremme paa 6 til 8 Kr. pr. Td. Ved en Lov af 3. August 1935 indførtes paa ny Importafgifter, der for Tiden til 31. August 1936 skulde sikre, at Prisen paa indført Korn blev 11,50 til 13 Kr. pr. 100 Kilo — med en mindre Forhøjelse i Løbet af den følgende Tid.

Hvis Kornfonden ikke gennem Afgifterne naaede op paa 16 Mill. Kr., skulde Statskassen tilskyde Resten; faktisk udviklede Priserne sig saaledes, at den maatte tilsvare adskillige Millioner Kr. De stigende Priser paa Verdensmarkedet førte imidlertid til en fuldstændig Forandring af Kornordningens Væsen; fra Januar 1937 blev den faktisk udelukkende en Tilskudslov til det kornkøbende Landbrug i Stedet for at være en Støtte til det kornsælgende Landbrug. Efter den nor-

Moderne Bondegaard, 4 Længer og Vindmotor. Mors.

male Høst i 1937 kom man tilbage til det oprindelige Formaal. Kornordningen forlængedes for Aarene 1938 og 1939 med enkelte Ændringer, navnlig Forhøjelser af Mindstepriserne paa de forskellige Kornsorter for derved at give det store Landbrug en Erstatning for de Tab, der var tilføjet det ved Nedskæringen af Antallet af Svinekort.

Under Kornordningen blev Ind- og Udførsel af Rug, Hvede og Majs samt Indførsel af Havre gjort afhængig af en Tilladelse af Statens Kornkontor. Til yderligere Støtte for Priserne paa dansk Korn indførtes der i 1938 et Paabud om Indmaling af dansk Hvede i al Hvede og dansk Rug i al Rug, der formaledes her i Landet. Som Resultat af Kornordningen er Møllernes Anvendelse af dansk Korn gaaet væsentlig op i Løbet af Trediverne.

Skatte- og Renteltelser, Gældsordning m. m. Allerede i 1931 blev der stillet Midler til Raadighed til Ydelse af midlertidige Lempelser af Skatter og Prioritetsrenter for Landmænd, hvis Gæld oversteg deres samlede Nettoformue. Loven betød tillige en Støtte for Landkommunerne, der nu fik Sikkerhed for adskillige Skattebeløb, som ellers ikke vilde være blevet betalt. Den ydede Hjælp skulde tilbagebetales i Løbet af Aarene 1937—39, dog kun, hvis Smør- og Flæskepriserne udviklede sig særlig gunstigt. I Løbet af Finansaaret 1931—32 ydedes godt 40 Mill. Kr. som Laan; faktisk blev det et Tilskud, idet Betingelserne for Tilbagebetaling ikke opfyldtes.

I 1933 blev en meget væsentlig Del af Landets Ejendomme fritaget for Betaling af Ejendomsskat til Amtskommunerne; Staten gav Amtskommunerne et Tilskud til delvis Dækning heraf. Ogsaa den mellem-

kommunale Udligning (se Side 435) betød en forholdsvis Lettelse af Landbrugets Skattebyrde.

En midlertidig Lettelse af Gældsbyrden søgte man navnlig i de første Kriseaar at opnaa gennem en *Henstandslovgivning* (for Pantegælden) og gennem en *Moratorieordning* (for den øvrige Gæld). Der blev desuden givet Mulighed for *Udsættelse af Tvangsauktioner* og Ydelse af *Akkordlaan*. Allerede i 1928 var der stillet 10 Mill. Kr. til Raadighed til Udlaan for at hjælpe Landmænd til at opnaa Akkord med deres Kreditorer. I det første Aar blev denne Ordning dog kun benyttet meget lidt, idet Kreditorerne kun i faa Tilfælde var villige til at afskrive saa stor en Del af deres Tilgodehavende (70 pCt.), som Loven forudsatte. I 1931 bevilgedes yderligere 10 Mill. Kr. Ved senere Love ændredes Nedskrivningsgrænsen, Laanegrænsen sattes op, og det samlede Udlaansbeløb forøgedes.

I 1933 blev det bestemt, at Ejere af Landbrugsejendomme, som havde gjort forgæves Forsøg paa at opnaa frivillig Akkord i H. t. 1931-Loven, kunde opnaa et *Moratorium* paa 3 Aar saavel med Hensyn til den Pantegæld, der oversteg Ejendomsskyldværdien plus Værdien af Besætning og Inventar, som med Hensyn til personlig Gæld. Skyldnerne kunde ogsaa fritages for at forrente Gælden, og Pligten til paa ny at betale helt eller delvist indtraadte da først, naar Smør- og Flæskepriserne steg med visse Procenter.

Uviljen mod *Tvangsauktioner over Landbrugsejendomme* førte til, at man ved Lov fastsatte, at en berammet Auktion kunde udsættes, naar Skyldneren godtgjorde, at han søgte at opnaa en Ordning med sine Kreditorer, eller at der inden for en kortere Tid vilde indtræde en væsentlig Bedring i hans økonomiske Forhold. Antallet af Tvangsauktioner, der i 1931 var 1214, men i 1932 2029, faldt i de følgende 4 Aar til henholdsvis 1332, 1078, 726 og 495.

Til Hjælp for Skyldnere, som trods øjeblikkelige Vanskeligheder maatte anses for solvente, udstedtes Lov af 16. Juni 1932 om *Betalingshenstand* for forfaldne Terminsydelser; den gjaldt ikke alene Ejere af Landbrugsejendomme, men ogsaa Fiskere, Haandværkere, Handlende og Lønarbejdere. Under Danmarks Hypotekbank oprettedes en Likviditetsfond paa 5 Mill. Kr., af hvilken private Prioritetshavere eventuelt kunde blive fyldestgjorte. Denne Lovs Løbetid forlængedes gentagne Gange (sidst ved Lov af 13. April 1938), og Henstandsfristerne blev udskudt. Endvidere kunde Ejere af Landbrugsejendomme fra og med December Termin 1935 og indtil Juni Termin 1938 opnaa en *Nedsættelse* i deres *Ydelser til Kreditforeningerne*. Kreditforeningerne holdtes delvis skadesløse ved Forstrækninger fra Statskassen.

Den nævnte Lovgivning betød kun en Udskydelse af Rentebetalingerne, og Reglen blev efterhaanden, at Restancerne blev tilskrevet Hovedstolen. Man rørte saaledes ikke ved *selve Gælden*. Hele dette System hvilede paa den Forudsætning, at det kunde lykkes at naa til en almindelig Rentesænkning, at Landbrugskrisen vilde holde op og en normal Forrentning af Landbruget atter indfinde sig. Rentesænkningspolitikken led imidlertid Skibbrud (se nedenfor), og Krisen varede ved. I 1936 gik man da ind for en Ordning af en anden Art: Landmænd, der var særligt tyngede af Gæld (d. v. s. hvis Gæld oversteg Ejendommens Panteværdi med mindst 10 pCt.), skulde støttes ved Ombytning af de yderste (dyre og kortfristede) Laan med et enkelt større, forholdsvis billigt og langfristet *Saneringslaan* og herved spare betydelige Beløb. Loven var saaledes ikke beregnet paa at forbedre Rentabiliteten for en Landmand med normal Dygtighed og normal Gældsbyrde; den maatte snarest betragtes som en social Hjælpeforanstaltning. Renten af Saneringslaanet skulde variere med Landbrugets Forrentningsprocent. Eventuelt kunde Laanets Ydelse gøres afhængig af, at der bortsolgtes Jord fra vedkommende Ejendom til Udstykning. Loven suppleredes senere med en Bestemmelse om, at Ejere af en Landbrugsejendom med ikke over 30 000 Kr.s Grundværdi, og hvis Gæld androg mindst 85 pCt. af Ejendommens Panteværdi, kunde opnaa *Rentetilskud* af Statskassen i 1 Aar fra 1. Januar 1937 med 3 pCt. af Gældsbeløb mellem 85 og 110 pCt. af Panteværdien, dog ikke over 300 Kr. og ikke under 20 Kr. Disse Laans Gyldighed er senere blevet forlænget

Paa Grundlag af Saneringslovgivningen benyttede ca. 20 000 Landmænd — ca. 10 pCt. af det samlede Antal — sig af Muligheden for at faa ordnede og nogenlunde billige Kapitalforhold paa deres Ejendomme. I Tiden indtil $^1/_{11}$ 1939 udlaantes i alt ca. 105 Mill. Kr. som Saneringslaan.

Bestræbelser for Konvertering og Rentesænkning 1933—34. I flere Aar havde Landbruget med Styrke krævet, at dets Gæld skulde lettes ved en Nedsættelse af Renten. Problemet var vanskeligt nok, men da der i Begyndelsen af 1933 herskede Pengerigelighed og man samtidig ønskede at stimulere Erhvervslivet og navnlig Byggeriet, besluttede man at forsøge paa at gennemføre en omfattende Konvertering og Rentenedsættelse.

For at fremme en Konvertering af de højtforrentede Obligationer (4½ og 5 pCt.) bestemtes det først, at en saadan Konvertering foreløbig kunde finde Sted uden Samtykke fra de Panthavere, der stod tilbage for det oprindelige Laan. Problemet blev desuden grebet an over en bredere Front. Der oprettedes en *Krisefond,* hvis Midler

tilvejebragtes ved Udstedelse af Skatkammerbeviser, og hvis Formaal var at yde Støtte for Erhvervslivet. Den kunde bl. a. yde Laan til Kredit- og Hypotekforeninger, hvis Skyldnere i H. t. Henstandslovgivningen (se Side 352) undlod at betale Renter og Afdrag, og yde Laan til erhvervsdrivende, der kom i Vanskeligheder, fordi deres Skyldnere som Følge af denne Lovgivning ikke opfyldte deres Forpligtelser. Endvidere kunde den inden for visse Grænser garantere for Tab paa Laan, som af Banker og Sparekasser var ydet til Erhvervsvirksomheder. Endelig kunde den give midlertidige Byggelaan og foretage Opkøb af Obligationer.

Samtidig søgte man at fremkalde en tvangsmæssig Rentesænkning. Banker og Sparekasser maatte ikke yde mere end 3 pCt. (for Indskud med mere end 3 Maaneders Opsigelse ikke mere end 3½ pCt.), og Renten af Udlaan skulde effektivt nedsættes mindst i tilsvarende Forhold, som Indlaansrenten var nedsat.

En Lov af 16. December 1933 forbød uden Bevilling at tage højere Rente end 4 pCt. ved Udlaan mod Pant i fast Ejendom og fastsatte 5 pCt. (tidligere 6 pCt.) som højeste Rente, der efter Bevilling kunde ydes og modtages. En anden Lov af samme Dato standsede i Almindelighed Kreditforeningers Udlaan i 5 og 4½ pCt.'s Afdelinger. Ved Overførelse af Laan fra een Serie til en anden kunde der til Afløsning af et ældre Laan bevilges et nyt Laan til en Rente af 4 pCt. med en forhøjet Hovedstol. I Almindelighed (men ikke af Landbrugsejendomme og Ejendomme under 15 000 Kr. Grundskyld) skulde der svares en *Konverteringsafgift* til Staten. Denne Afgift begrundedes som en Risikopræmie for den Risiko, Statskassen løb gennem Krisefondens Opkøb af Obligationer. Legater, Stiftelser og Fonds, der havde Midler at udlaane, maatte ikke nu betinge sig højere Rente end 4 pCt. Endelig traf Nationalbanken et Arrangement, hvorefter 4½ pCt.'s Laan kunde ombyttes med 4 pCt.'s mod et Kurstab paa kun 2 pCt. Bestemmelserne medførte i Løbet af 1933 en betydelig Stigning i Obligationskurserne (fra et Gennemsnit af 90,3 til 101,1).

Det lykkedes paa denne ret omstændelige Maade frivilligt at faa ombyttet i alt ca. 775 Mill. Kr. i 5 og 4½ pCt.'s Kreditforeningslaan med 4 pCt.'s Laan. Dette svarede dog kun til en Fjerdedel af samtlige cirkulerende 5 og 4½ pCt.'s Obligationer.

I 1934 fortsattes Bestræbelserne for at nedbringe Renten ved forøgede Udlaan fra Bankerne. Nationalbanken holdt stadig — d. v. s. siden 30. November 1933 — sin Diskonto paa den laveste Sats, der nogen Sinde er set herhjemme, nemlig 2½ pCt. Handelsministeren oplyste i November 1934, at Udlaansrentebeløbene var faldet 40 Mill.

Kr. i Henhold til Renteloven af 1. Maj 1933 — og at en Undersøgelse foretaget af Banktilsynet viste, at saavel Indlaans- som Udlaanssatsen i Provinsen var faldet ca. 1 pCt.

Krisefonden var i Aarets Løb traadt i fuld Virksomhed, og ved Udlaan fra Nationalbanken blev den sat i Stand til at opkøbe for 145 Mill. Kr. Obligationer. Dels af denne Grund og dels paa Grund af Forventningen om Konverteringens Fortsættelse og Udvidelse steg Obligationskurserne yderligere i Løbet af 1934.

I November 1934 blev der forelagt Rigsdagen Forslag til endnu mere vidtgaaende og omfattende Lovgivningsforanstaltninger til Fremme af Rentesænkning ved tvangsmæssige Indgreb. Indenrigsministeren skulde navnlig kunne paalægge Kreditforeningerne at opsige alle 4½ og 5 pCt.'s Obligationer. Hensigten var at søge en samlet Konvertering af et Obligationsmateriale paa i alt 2,6 Milliarder Kr.

Imidlertid viste det sig i Slutningen af Januar 1935 efter besværlige Forhandlinger mellem Staten, Bankerne og Sparekasserne, at man ikke kunde naa til Videreførelse af Konverteringen. Formelt strandede Planen, fordi Sparekasserne ikke vilde medvirke i en Ordning, der kunde medføre Garantiforpligtelser; reelt blev den opgivet, fordi man i det afgørende Øjeblik veg tilbage for de Følger, Konverteringen kunde faa for Landets hele Pengepolitik. Sagens Standsning vakte nogen Uro paa Børsen, og enkelte Papirer faldt op til 15 og 17 Points, men Dagen efter steg de igen omtrent lige saa meget. Ved Vurderingen af Konverteringens Opgivelse var det imidlertid ikke uberettiget at spørge, om man ikke havde været i Færd med at fastlægge et lavere Renteniveau, end Forholdene betingede, og om en Rentenedsættelse kunde forliges med den skærpede Importbegrænsning, man var i Begreb med at gennemføre paa Grund af de svigtende Valutareserver (se Side 279 og 308). Man stod over for den Kendsgerning, at Beskæftigelsesformaal krævede en lav Rentefod, medens valutariske Formaal syntes at kræve en højere Rentefod. Et Kompromis var derfor nødvendigt. Konverteringen var saaledes strandet, men ført i 1936 bortfaldt Begrænsningerne for Laanerenten, og Udlaan i højtforrentede Obligationsserier begyndte igen.

E. Produktionsapparatet. Tilbageblik.

Et Tilbageblik paa *Landbrugsproduktionen* i Aarene 1931—38, der er belyst i hosstaaende Oversigt, viser, at Mængden, som det var at vente, gik tilbage paa adskillige Omraader, hvorimod Priserne efter et alvorligt Fald paa ny gik op, saa Nedgangen i Eksportmængde afbødedes i betydelig Grad. Høstudbyttet var gennemgaaende stort —

et Forhold, der faktisk var af megen Vigtighed, fordi det hjemmeavlede Foder drøjede paa det indførte. I Trediverne laa det gennemsnitlige Høstudbytte mere end 30 pCt. over Gennemsnittet i 1910—14.

Landbrugets Produktionsforhold.

	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Afgrødeenheder Mill.	102,7	109,7	107,8	99,3	109,1	103,0	111,2	116,4
Antal slagtede Svin Mill.	7,3	7,8	6,4	4,9	4,3	4,3	4.3	3.9
Udførselsværdi for Landbrugsvarer Mill. Kr.	951	813	886	842	885	969	1100	1095
Udf. af Bacon Mill. kg	371,8	383.6	286,3	219,3	197.0	174,2	178,2	174.0
Udf. af Bacon Mill. Kr.	417,2	382,7	436,7	410,5	377,1	345,5	358,2	362,3
Udf. af Smør Mill. kg	171,1	157,5	150,3	149,5	138,4	146,2	153,0	158,0
Udf. af Smør Mill. Kr.	373,1	295,0	275,5	253,9	278,9	319,0	355,3	378,6
Gsnl. Mælkemængde pr. Ko kg	3128	3042	2982	2985	2889	2991	3006	3095
Forrentningspct. eft. Handelsværdi	÷0,4 (1931—32)	2,3	2,9	3,1	3.3	1,9	3,6 (1938—39)	3,5

Svineslagtningerne tilpassedes efterhaanden til de begrænsede Eksportkvanta og blev lagt fast der. Foderpriserne fulgte nogenlunde med Flæskepriserne, saa Forholdet blev ret konstant.

Indvirkningen af de ændrede Produktionsvilkaar paa Landbrugets Kreaturhold og Arealanvendelse var betydelig mindre, end det kunde forventes. Ganske vist faldt Antallet af Svin fra 4,9 Mill. i 1930 (5,5 Mill. i 1931) til 3,1 Mill. Stk. i 1937, men Bestanden af Hornkvæg og derunder ogsaa af Malkekøer var paa det nærmeste konstant. Destruktionsordningen (se Side 348) medførte saaledes vel nok en vis Formindskelse af Antallet af ældre Kreaturer, men Tillægget blev samtidig gjort forholdsvis større, saa Rotationen i Besætningerne maa have været hurtigere. Hestebestanden steg i Perioden ca. 10 pCt. Ændringerne i Arealanvendelsen var forholdsvis smaa, hvilket jo bl. a. hænger sammen med, at Kvægbesætningerne krævede de samme Grovfoderarealer. Kun synes der at være Tilbagegang i de lidet arbejdskrævende Arealer med vedvarende Græs. Dette kunde tyde paa, at Driften næppe er blevet mere ekstensiv, hvad der maaske kunde ventes bl. a. ud fra de fra Landbrugets Side ret hyppigt fremsatte Klager over manglende Arbejdskraft. Forholdet er vel det, at

Indskrænkningerne i Kvægbesætningerne blev paatvunget Landbruget udefra — og altsaa ikke havde manglende Arbejdskraft som Aarsag — medens de Udvidelser af Markarbejdet, der fandt Sted, kun kunde foretages, naar Arbejdskraften var til Stede, og i alt Fald ikke blev Landbruget paatvunget. Ændringerne i Kvægbesætningerne og Arealanvendelsen kan da tydes saaledes, at tiloversbleven Arbejdskraft fra Arbejde med Kreaturerne dels er blevet afskediget, dels er anvendt til forøget Markarbejde. Alt i alt har Landbruget i Trediverne indskrænket sin Arbejderstab med ca. 30 000 Personer. Samtidig er der sket en vis Ombytning af den noget ældre Arbejdskraft med yngre og billigere. Herved opstod der faktisk nogen Vanskelighed med at tilfredsstille Efterspørgselen efter bestemte Grupper af unge Landarbejdere, og i nogle Tilfælde er Landbrugerne og deres Familie antagelig blevet overbelastet. Forholdet vakte megen Bitterhed, fordi Landbruget maatte ligge under i Konkurrencen med Byerhvervene om de Lønninger, der kunde betales. Industriens Lønninger var i hele Perioden svagt stigende.

Da Arbejdsløsheden i Byerne samtidig var meget betydelig, saa det ud, som om Landbrugets Arbejdskraft vandrede lige ind til Arbejdsløshedsunderstøttelse i Byerne. Et saadant tilsyneladende Misforhold — Mangel paa Arbejdskraft i det ene Erhverv og Overflod i det andet — krævede naturligvis en Forklaring. Der blev da foretaget en særlig omfattende Undersøgelse, der bl. a. viste, at de til Byerne indvandrede fik Beskæftigelse og dermed bidrog til, at Byarbejdere blev ledige. Men disse ledige Byarbejdere hverken kunde eller vilde Landbruget benytte. I enkelte Provinsbyer søgte man at dæmme op for Indvandringen ved at bestemme, at Understøttelse ikke kunde gives før efter en vis Tids Ophold (6 Maaneder) i Byen.

Hele Spørgsmaalet blev inddraget i den politiske Debat, bl. a. fordi der Gang paa Gang krævedes særlig og udvidet Hjælp til de arbejdsløse i Byerne, og Mangelen paa Arbejdskraft i Landbruget hørte til de Spørgsmaal, som det store Bondetog til Kongen den 29. Juli 1935 krævede løst. Ved en Betragtning af Landbrugets Behov for Arbejdskraft maa det dog ikke glemmes, at der i Perioden siden den første Verdenskrig er anskaffet et betydeligt Antal arbejdsbesparende Maskiner. Navnlig var Traktorerne af megen Betydning for det store Landbrug.

Udstykningen. Den vigtige Jordlovgivning af 1919 er skildret i et tidligere Afsnit (Side 142 ff.). I de følgende Aar kunde Udstykningen da foregaa enten efter »1899-Princippet« eller efter »1919-Princippet«. Det første betyder, at Brugeren faar fuld Ejendomsret med dertil

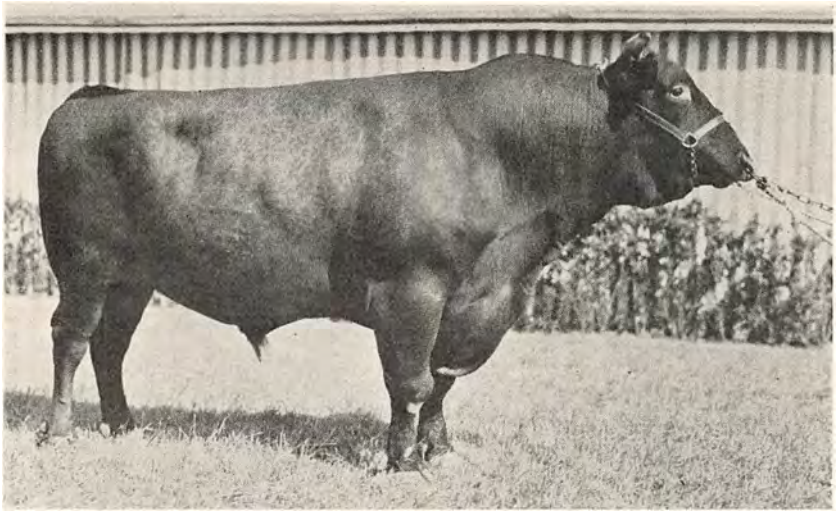

Tyren »Dan Højager«, der fik Kongepræmien paa Bellahøj-Dyrskuet 1938.

hørende Chance og Risiko, d. v. s. Oprettelse af Husmandsbrug paa privat indkøbt Jord ved Hjælp af Statslaan. Efter Loven af 1919 oprettedes Brugene derimod paa Jord i Statens Eje mod en aarlig Afgift. Der blev ligeledes skabt nye Muligheder for Statslaan til Udstykningsforeninger og for Støtte til Oprettelse af mindre Gaardbrug paa privat indkøbt Jord. Diskussionen om de to Princippers Fortrin og Mangler saavel som om Husmandsbevægelsens økonomiske og sociale Berettigelse har i denne Periode til Tider været ret livlig.

I Aarene 1920—39 blev der oprettet i alt ca. 14 000 nye Husmandsbrug, deraf 6300 »Jordlovsbrug« efter Loven af 4. Oktober 1919 og desuden i stort Omfang henlagt Tillægsjord til tidligere bestaaende Brug. De samlede Udlaan af Statsmidler (Laan og Tillægslaan) beløb sig til ca. 210 Mill. Kr.

Indenfor Perioden 1920—1939 har navnlig Udførslens Vilkaar betinget store Svingninger i Mængden af den animalske Produktion. Planteproduktionen er gaaet stærkt i Vejret, bl. a. takket være den almindelige Fremgang i teknisk Viden. Karakteristisk for disse Aar er endvidere en stigende Anvendelse af mekanisk Drivkraft i Landbrugets Produktion og Transport (Lastbiler, Traktorer, Malkemaskiner m. m.). Sammenligner vi Husdyrbestanden i 1914 og 1939 viser det sig, at Antallet af Heste har været omtrent stagnerende, Hornkvæget er gaaet op med ca. 20, Svinene (der i Mellemtiden har svinget meget stærkt) med ca. 15 pCt.

En Hingst mønstres for Dommerne paa Bellahøj-Dyrskuet 1938.

Af Nyheder indenfor den til Landbruget knyttede Forædlingsvirksomhed maa fremhæves: En betydelig Fjerkræslagtning til Eksport, Omlægning af Osteproduktionen og en hurtig Stigning i den nye Icecreamproduktion efter amerikansk Mønster — dels i Mejerierne, dels paa Specialfabrikker. Adskillige Mejerier og Slagterier er blevet udvidet og moderniseret.

Paa de fleste Ejendomme kunde man i de senere Aar konstatere en væsentlig Nedgang i Bygningernes Vedligeholdelsestilstand; paa dette Punkt fik Landmændenes Mangel paa kontante Midler det vigtigste og mest varige Udslag.

En stor Ulykke, der i Tiden 1920—39 ramte det i Forvejen vanskeligt stillede Landbrug, var de voldsomme Udbrud af *Mund- og Klovesyge* — en Kvægsygdom, der indtil forrige Krig var næsten uden Betydning herhjemme. I 1925—26 rasede en Epizooti, der i Løbet af halvandet Aar berørte ikke mindre end 150 000 Besætninger. I Tiden 1. Juli 1938 til 30. Juni 1939 kom der paa ny et voldsomt Udbrud, der angreb over 100 000 Besætninger over hele Danmark. Hvad dette betød af Forstyrrelser af Landbrugets Produktion og Indgreb i Landbefolkningens daglige Liv, er det vanskeligt at give nogen Forestilling om. Heller ikke de direkte Tab er lette at opgøre. Ejerne fik vel en Del erstattet af Forsikringsselskaberne og noget af Statskassen, men disse Epizootier har dog været et meget alvorligt Slag for Land-

bruget. Gennem Politiforanstaltninger og Dyrlægeforholdsregler blev der gjort en aktiv Indsats for at hemme Udbredelsen, men først i 1939—40 synes man gennem en ny Vaccine at have faaet et virkeligt effektivt Middel i Hænde.

Et smukt Billede af det danske Landbrugs Udvikling gav den store Jubilæumsudstilling, der i Juni 1938 —150 Aar efter Stavnsbaandsløsningen — holdtes paa *Bellahøj* og besøgtes af næsten en Million Mennesker.

3. Industrien.

Industriens Forhold under Krigen 1914—18 havde paa den ene Side været præget af de Vanskeligheder, der opstod som Følge af svigtende Tilførsel af og stigende Priser paa Brændsel og Raastoffer, og paa den anden Side af de Fordele, der fulgte af, at Industrien pludselig blev befriet for en væsentlig Del af den udenlandske Konkurrence, at den fik Mulighed for en betydelig Eksport, og endelig af, at Arbejdslønningerne, da Krigen udbrød, var fastlagt ved langvarige Overenskomster.

Fordelene var en Tid lang de største, og Beskæftigelsen blev i Krigens første Aar god. Men senere gjorde Blokadens Virkninger sig gældende, og Aaret 1918 udviste en Arbejdsløshedsprocent paa over tre Gange det normale. I 1919 og 1920 bedredes Forholdene stærkt, men med Aaret 1921 begyndte for Industrien en Række alvorlige Vanskeligheder.

Det stærke Prisfald paa Verdensmarkedet ramte Industrien haardt. Dels var nu endelig Arbejdslønniveauet blevet hævet, Arbejdstiden var forkortet, Lagrene fyldt, og saa kom Prisfaldet og paavirkede baade Eksporten og Afsætningen hjemme, blandt andet fordi Køberne i Forventning om yderligere Prisfald holdt sig tilbage. Men yderligere blev den udenlandske Konkurrence særlig paagaaende. Arbejdsløshedstallene steg da stærkt — 1921: 18,6 pCt. og 1922: 17,4 pCt. i Fabrikfagene mod 4,3 pCt. i 1920 — og Industriens økonomiske Forhold blev meget slette med Fald i Aktiekurserne, store Tab og Fallitter. Industriens Repræsentanter rejste allerede i November 1920 og senere gentagne Gange Krav om Støtte for den hjemlige Industri imod Konkurrencen fra Udlandet, der i denne og den følgende Tid navnlig kom fra Tyskland og Čechoslovakiet, hvis Industrieksport blev begunstiget af en lav og stadig faldende Valuta og lave Lønninger (»Valutadumping«). Industrien ønskede en Række Importforbud og i hvert Fald Forhøjelse af Toldsatserne i Toldloven af 1908, saa de kom til at svare til det nye Prisniveau. Ogsaa Fagforbundene kræ-

vede Foranstaltninger mod Industrikrisen, Importforbud for visse Færdigvarer og Forbud mod at sende Raastoffer til Forarbejdning i Udlandet. Disse Krav, hvis Gennemførelse jo kunde siges at ville hindre, at Prisfaldet naaede Danmark til Glæde for Forbrugerne, og som endog i visse Tilfælde vilde kræve fornyede Statsindgreb i Retning af Priskontrol, stod saa daarligt som vel muligt til Venstreregeringens Program. Venstre vilde netop afvikle Statsindgrebene og af Hensyn til Landbruget som eksporterende Erhverv hindre, at der skabtes et hjemligt Prisniveau højere end Verdensmarkedets. Det bedste Middel mod Industrikrisen vilde efter Regeringens Opfattelse være en Nedsættelse af Produktionsomkostningerne til Styrkelse af Konkurrencedygtigheden over for Udlandet. Oppositionen — det radikale Venstre og Socialdemokraterne — var frihandelsvenlige og i øvrigt ikke særlig ivrige efter med Valget in mente at stille Krav om nye Statsindgreb. Det konservative Folkeparti kunde ikke yde Industrien synderlig Støtte, fordi Partiet var i politisk Alliance med Venstre.

Efter lange Forhandlinger gik Regeringen dog i Efteraaret 1921 med til at yde Industrien Støtte paa visse Omraader (»de 8 Punkter« af 25. Oktober 1921): Statslaan, Fragtlettelser, Eksportkredit, Fortrinsstilling for dansk Arbejde ved Statsanskaffelser og ved Foretagender, der udføres med Statsstøtte, en stærkt begrænset Støtte mod Dumping — men ikke Told. Vigtigst var *Eksportkreditordningen* (se Side 369).

I øvrigt fik de forskellige Henvendelser fra Industrien i 1920—21 kun smaa Resultater. Prisfaldet paa Industriens Varer fortsatte da, om end efter Forbrugernes Skøn stærkt forhalet, idet »de gamle Lagre« maatte strække langt, naar ingen købte. Regeringen maatte dog indrømme Skotøjs- og Tobaksindustrierne, der havde haft Højkonjunktur under Krigen, men nu var haardest ramt af den udenlandske Konkurrence, en Beskyttelse i Form af et midlertidigt Forbud mod Indførsel af *Skotøj* og *Cigarer*. (Se Side 180).

I Aarene 1923—25 bedredes Industriens Forhold. Valutadumpingen ophørte, efter at den tyske Valuta var blevet stabiliseret, og bedre Købeevne og stigende Forbrug paa Hjemmemarkedet stimulerede Produktionen. Der var nogenlunde Arbejdsro, og store Dele af Industrien havde gode Fortjenstmuligheder. I 1926, da Kronen var kommet i Pari og Engrospristallet viste en voldsom Nedgang, blev Industrien paa ny haardt ramt; den maatte producere efter Inflationspriser, men sælge efter Deflationspriser. Arbejdsløsheden i Industrifagene steg til det firdobbelte — en høj Købesum for den »ærlige Krone«. Bortset fra de forskellige Laaneforanstaltninger (se nedenfor) maatte Industrien i det væsentlige selv kæmpe sig igennem disse Aars Vanske-

ligheder; noget egentligt Krisenævn fik den ikke bevilget. Der skete imidlertid efterhaanden en vis Tilpasning af Statsudgifterne og dermed af Skatterne til det nye Prisniveau, og Arbejdslønnen blev bragt en Del ned. I 1925—26 gennemførtes navnlig til Gavn for Tekstilindustrien en Nedsættelse af Tolden paa visse Raa- og Hjælpestoffer.

I øvrigt foregik der inden for Industrien et stort Reorganisationsarbejde, og der gennemførtes en ret vidtgaaende *Rationalisering:* større Produktion med flere mekaniske Hjælpemidler og forholdsvis mindre Arbejdskraft. I Perioden 1922—29 voksede Produktionen med 50 pCt., Antallet af beskæftigede Arbejdere kun med 26 pCt. Paa enkelte Omraader (Skibsbygning) lykkedes det endog takket være Rationaliseringen at forøge Produktionen saa stærkt, at ogsaa Antallet af beskæftigede Arbejdere gik væsentlig op. Rationaliseringen foregik ikke alene inden for den enkelte Virksomhed, men gav sig ogsaa Udslag i et større Samarbejde mellem flere Virksomheder i samme Branche (f. Eks. i Blikvare-, Olie- og Sæbeindustri). I de Industrigrene, hvor den udenlandske Konkurrence var særlig truende, gik man i nogen Grad over til Fremstilling af Varer, hvor Arbejdslønnen spillede en forholdsvis mindre Rolle, eller lagde Vægt paa Kvalitetsarbejde, hvor den danske Arbejder formaaede at hævde sig særlig godt.

I det gode Aar 1929, da Landbrugets Købekraft atter var tilfredsstillende, havde Danmark baade stor Industriimport og stor Industriproduktion. I 1930 kulminerede Produktionen for denne Gang. Fra 1931 begyndte Prisfaldet paa Verdensmarkedet at gøre sig gældende. Prisfaldet paa Landbrugets Eksportvarer ødelagde dette Erhvervs Købeevne over for Industriens Produkter. For Eksportindustriernes Vedkommende svækkede den almindelige Depression ude i Verden Afsætningen, og Industrieksporten gik betydeligt ned — fra 1929 til 1931 med næsten en Trediedel eller 100 Mill. Kr. Samtidig faldt vel ogsaa Importen af Konkurrencevarer udefra, men ikke i samme Forhold, og Industrien følte sig endnu i 1931 haardt trængt af den udenlandske Konkurrence.

Fra 1932 bestemtes Industriens Muligheder og Vilkaar i væsentlig Grad af *Importreguleringen* (se Side 301 ff.), som blev en Løftestang for Dele af den danske Produktion. Denne Regulering, hvis Formaal jo var at skabe et Værn for den danske Valuta, blev i særlig Grad rettet mod Importen af færdige Industrivarer, medens man i hvert Fald til at begynde med vilde skaffe Raastoffer og Produktionsmidler fri Bane. Ligeledes virkede *Kronesænkningen* til Gavn

Aarhus Oliefabrik.

for den danske Industris Konkurrenceevne. Mange Ordrer, som ellers vilde være gaaet til Udlandet, blev nu udført herhjemme.

Følgende Tal viser Bevægelsen i den danske *Import af færdige Industrivarer* (i Mill. Kr.) i 1929—38.

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
513	553	489	298	338	348	330	364	378	403

Beskyttelsen var ganske vist ikke saa stærk, som Nedgangen i Importtallene lader formode, idet denne Nedgang til Dels skyldtes det almindelige Prisfald, til Dels Landbrugets svigtende Købeevne. For Bybefolkningens Vedkommende er det derimod sandsynligt, at den Købekraft, der takket være de lave Priser paa Fødevarer kunde spares, i væsentlig Grad anvendtes til Køb af Industriprodukter.

Medens Importen blev holdt nede, steg vor *Industrieksport* efterhaanden og blev i 1937 endog større end Importen.

Eksporten af færdige Industrivarer var i Mill. Kr.:

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
325	298	228	197	219	254	280	310	387	ca. 400

I Aarene 1922 til 1928 havde Beløbet svinget mellem 179 og 292 Millioner; Kronens skiftende Værdi maa naturligvis haves i Erindring.

Denne Eksport er fordelt paa mange forskellige Produkter (Skibe,

Maskiner, Automobiler, Kunstindustri, Olier, Cement, Næringsmidler etc. etc. Industriens Eksport var i de sidste Aar før 1939 steget fra en Femtedel til en Fjerdedel af Landets samlede Udførsel.

Paa nogle Omraader kom Valutaordningen til at yde Hjemmemarkedsindustrien en bedre Beskyttelse end nogen Toldlov hidtil havde gjort, men Betydningen af saavel Importreguleringen som Kronenedskæringen var meget forskellig for de forskellige Industrigrupper. *Byggefagene,* der ikke kunde hjælpes ved saadanne Foranstaltninger, blev ramt meget alvorligt straks i 1932; der havde været en betydelig Nedgang i Obligationskurserne i Efteraaret 1931, og Arbejdsløsheden i disse Fag udgjorde gennemsnitlig i hele 1932 over 44 pCt. Ogsaa *Jernindustrien* naaede i 1932 op paa en meget høj Ledighed, der dog i de følgende Aar faldt til mindre end en Trediedel. Fordelene ved de trufne Foranstaltninger tilfaldt i første Omgang særligt »*Anden Industri*«. I ikke helt ringe Omfang har Importbegrænsningen fremkaldt indenlandsk Produktion paa Omraader, hvor en saadan ikke tidligere har fundet Sted.

Forskellen mellem Industriens Brancher belyses ogsaa ved nedenstaaende Kurve, der er hentet fra Industriberetningen 1938 og viser Bevægelsen i forskellige *Industrigruppers Produktion* i Aarene 1931—38 (1931 = 100).

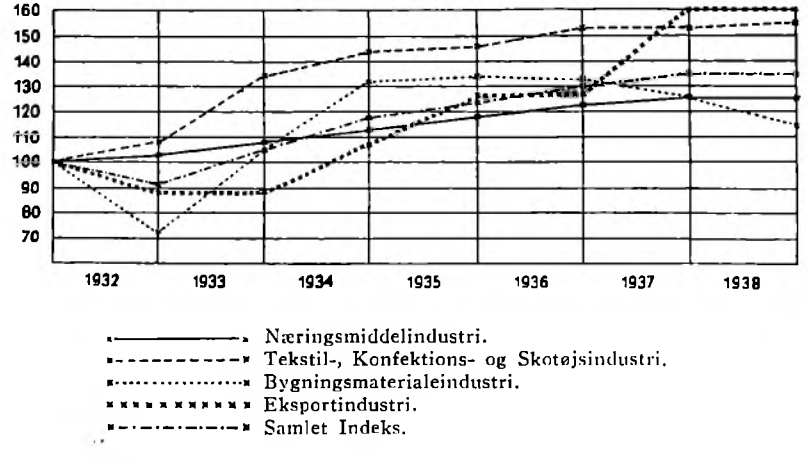

Mest iøjnefaldende er den stærke Stigning, som Kurven for *Tekstil-, Konfektions- og Skotøjsindustrierne* viser for Aarene 1933—34. Importreguleringen begrænsede netop i de første Aar meget effektivt Importen af disse Varer med det Resultat, at Markedet helt eller delvis blev vundet for den hjemlige Produktion. Importen af f. Eks.

Fodtøj med Lædersaal udgjorde saaledes i 1931 1,1 Mill. kg, men i 1933 kun 0,2 Mill. kg. Siden 1932 har de danske Fabrikanter fremstillet ca. $^9/_{10}$ af Landets samlede Skotøjsforbrug.

For *Bygningsindustriernes* Produktion viser Kurven først et stærkt Fald som Følge af den store Nedgang i Byggevirksomheden og derefter en hastig Stigning foraarsaget ved Byggevirksomhedens Tiltagen (højere Obligationskurser og Statsstøtte til Byggeriet). Fra Slutningen af 1935 søgte man pludseligt i Modsætning til tidligere at begrænse Byggeriet af valutamæssige Grunde, dels ved et Tryk paa Obligationskurserne, dels ved Importbegrænsning for udenlandske Byggematerialer. Denne Bevægelse blev dog kun ret kortvarig; i 1936 opførtes omtrent samme Antal Lejligheder som i Aarene forud. Fra Foraaret 1937 til hen paa Sommeren 1938 aftog Byggevirksomheden ret føleligt, men nu blev Boligbyggeriet atter stimuleret ved ny Lovgivning (se Side 422 ff.).

Kurven for *Næringsmiddelindustrierne* viser en jævnt stigende Produktion svarende til den tiltagende Befolknings voksende Forbrug af Nærings- og Nydelsesmidler — et Forbrug, der kun varierer lidt fra Aar til Aar, og som praktisk talt dækkes af den indenlandske Produktion.

Blandt de egentlige Eksportindustrier var det navnlig Cementindustrien og Skibsværfterne, der drog Fordel af Kronesænkningen.

En mere indgaaende statistisk Oversigt over Haandværkets og Industriens Omfang og Udvikling i Tiden mellem de to Verdenskrige maa holde sig til Aarene 1925 og 1935, da der kun i disse to Aar blev afholdt Erhvervstællinger.

	1925	1935	Tilvækst i % 1925—35
Antal Virksomheder	89 200	102 300	14,7
Samlet Personel	392 500	459 800	17,1
heraf Kvinder	(77 600)	(108 300)	(39,6)
— egentlige industrielle Arbejdere	269 800	318 200	17,9
Antal Virksomheder med mekanisk Kraft	26 300	43 600	65,8
Maskinstyrke HK	437 600	689 300	57,5
Virksomhedernes samlede Omsætning (Mill. Kr. 1924 og 1934)	5 936	4 920	

Skønt Tallene viser en fortsat Koncentration, er det dog paafaldende, at det smaa Virksomheder har holdt sig godt. Haandværket som Helhed er ikke gaaet tilbage, selv om det nye i disse Aars Udvikling overvejende ligger indenfor den egentlige Industris Omraade. Væksten i Antallet af Virksomheder, der anvender mekanisk Kraft

Ørstedværket i København. Elektricitetsværk med Verdens største Dieselmotor. Sat i Drift 1920. Luftfoto, Nowico.

og i den samlede Maskinstyrke viser en meget stærk Forøgelse af Virksomhedernes Effektivitet; i 1925 havde hver Arbejder gennemsnitlig 1,6 HK til sin Raadighed, i 1935 gennemsnitlig 2,2 HK. De knap 6 Milliarder Kr., Produktionen i 1925 er anslaaet til, svarede — under Hensyn til Prisudviklingen — til ca. 3,5 Milliarder efter 1935-Priser; i den reelle Værdi har der saaledes i Løbet af Tiaaret været en Fremgang paa ca. 1,5 Milliard. Produktionsudvidelsen har naturligvis krævet en stærk Forøgelse af Industriens Kapital.

Den Udvikling af *Elektricitetsproduktionen,* der fandt Sted i disse Aar, var af stor Betydning baade for Industrien og for Hjemmene, ikke mindst i Landdistrikterne, hvor den i høj Grad lettede den daglige Tilværelse. Der opførtes et stort Antal Elektricitetsværker, og allerede i Begyndelsen af Tyverne udbyggedes en enkelt Elektricitetscentral (Gudenaaværket). I Trediverne byggedes flere store Værker, medens nogle mindre nedlagdes, og en Rationalisering af hele Landets Elektricitetsproduktion og -fordeling blev overvejet.

I disse Aar traadte en Række nye Forbrugsomraader stærkt frem: Automobiler, Radio, Films, Kunstsilke m. m. Efterspørgslen efter disse Varer blev i den første Tid tilfredsstillet af Udlandets Industri; først efterhaanden vandt den danske Industri frem paa disse Omraader.

Den danske Industriproduktion som Helhed er i Perioden 1913 til 1939 steget med 116 Procent; tager man Hensyn til den Befolkningsforøgelse, der har fundet Sted i disse Aar, er Industriproduktionen pr. Individ gaaet op med 61 Procent. Industrien kunde altsaa sammenlignet med 1913 i 1939 stille over halvanden Gang saa mange Varer til Raadighed for Befolkningens Forbrug pr. Individ eller til Eksport.

Men inden for denne Periode har Svingningerne fra Aar til Aar, som den følgende Kurve viser, været betydelige.

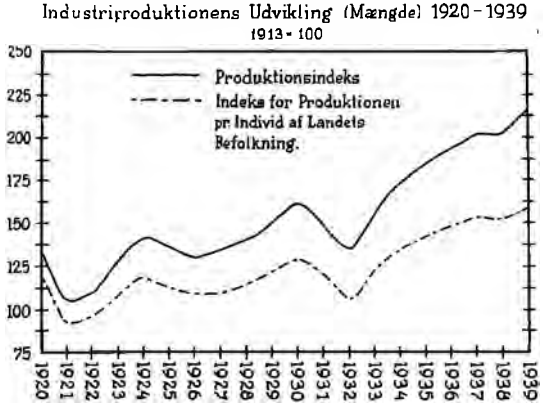

Til Trods for de voldsomme og dybt indgribende Begivenheder, der har paavirket den danske Industri i de sidste 25 Aar, har den dog ikke i væsentlig Grad forandret Struktur. Industrien er i Hovedsagen sammensat paa omtrent samme Maade som ved Begyndelsen af Perioden. Enkelte Brancher har dog i deres Tilpasning til Forbrugets Udvidelse og Forskydning og de nye tekniske Opfindelser ikke udviklet sig i samme Forhold. En enkelt Industri, Automobilproduktionen, er vokset frem fra et Nulpunkt. I øvrigt er de Industrier, der har haft den stærkeste Tilvækst siden 1913, Gummiproduktionen (en Opgang paa 1000 Procent indtil 1934, bl. a. paa Grund af Fodtøjsproduktionens Stigning og Gummiens Anvendelse paa en Række nye Omraader), Papirvareindustrien (syvdoblet, bl. a. paa Grund af Emballageforbrugets stærke Vækst), Konservesproduktionen (nye Livsvaner), Vegetabilolieindustrien (seksdoblet paa Grund af stigende Eksport og stigende Afsætning af Olie til Margarineindustrien og Foderkager til Landbruget), Damekonfektionsfabrikationen (Terrænvinding fra Haandværksproduktionen) og Sølvvareindustrien. Nogle storindustrielle Virksomheder har i de senere Aar oprettet et stort Antal Udsalgssteder Landet over — en enkelt saaledes ikke mindre end 1200.

De følgende Indekstal for Industriaktieselskabernes Aktiekurser (med 1935 = 100) giver et Bidrag til Belysning af Industriens Kaar.

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
101,3	95,2	86,4	75,8	84,1	97,4	100,0	107,0	110,5	107,6

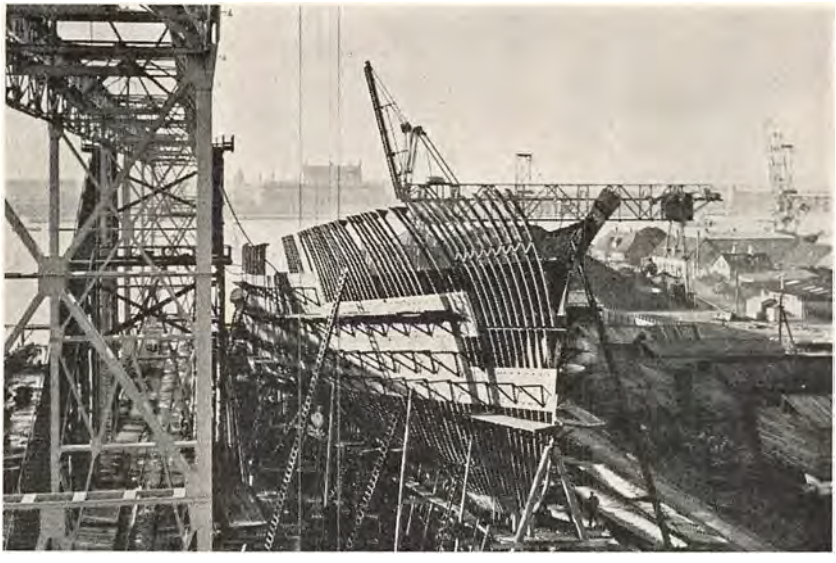

Skib paa Bedding paa Burmeister & Wains Skibsværft.

Børsens Vurdering af Industriens Udbyttemuligheder viser saaledes, at Industrien i de sidste 5 Aar før den nye Verdenskrig har haft gode Kaar. Alt i alt har Tiden efter 1932 gennemgaaende været en god Tid for den danske Industri. Men Industrien fik dog ikke Mulighed for at udfolde sig helt frit. Fra Tid til anden har Kreditindskrænkning og Begrænsning af Raavareimporten lagt Baand paa Udvidelsen.

I Tiden umiddelbart efter Fredsslutningen 1920 var en Række større og mindre Industriforetagender brudt sammen; nogle rekonstrueredes, andre likviderede. Fra den følgende Tid er der særlig Grund til at nævne en enkelt Begivenhed: A/S Burmeister & Wain, der i 20erne blomstrede stærkt op og bl. a. i stort Omfang nød godt af Statens Eksportkreditter, kom i December 1932 i Vanskeligheder. Det fik ved Lov tilstaaet Betalingshenstand i 2 Maaneder mod at underkaste sig Tilsyn og Undersøgelse ved en særlig Kommission. I Februar 1933 udsendte Kommissionen Meddelelse om, at hele Selskabets Egenkapital paa 54 Mill. Kr. var tabt. Ved Lov af 28. Februar blev Virksomhedens Forhold sanerede og et nyt Selskab dannet til Videreførelse af den for Landets Næringsliv saa betydningsfulde Virksomhed.

Da Industriraadet blev grundlagt i 1910, fastslog dets ledende Mænd, at en af dets Hovedopgaver maatte blive at vække en større

»industriel Forstaaelse« i Danmark, indprente i Nationens Bevidsthed, at Industrien havde en Mission herhjemme, at den maatte betragtes som en selvstændig og uundværlig Faktor i dansk økonomisk Liv. Før og under den forrige Krig skabtes en dansk Industri, der, efter at den fornødne Udrensning har fundet Sted, er blevet en Hovedstøtte for Danmarks Næringsliv. Selv om Udtrykket »Danmarks Hovederhverv« vel stadig benyttes om Landbruget, maa det dog siges, at den danske Industri sammen med Haandværket i den almindelige Bevidsthed efterhaanden har opnaaet Ligestilling med Landbruget, og at dens store Betydning for hele Landets Trivsel nu er fuldt anerkendt.

Nutidens tekniske Udvikling har efterhaanden ladet de Forudsætninger, man tidligere regnede for de vigtigste: Forekomst af Raastoffer, Brændsel og Kraftkilder, træde i Baggrunden for de rent menneskelige Faktorer: Dygtighed, Vilje, Initiativ — og her har dansk Industri ikke svigtet.

Statens Støtte til Haandværk, Industri og Handel (Driftslaan, Eksportkredit m. m.). Der blev i denne Periode truffet en Række Støtteforanstaltninger til Fordel for Byerhvervene, dog kun i mindre Omfang gennem Tilskud, væsentligt i Form af Laan og Garantier.

Allerede i Begyndelsen af 20erne blev der indført en *Eksportkreditordning* til Støtte for Industrien. I Henhold til denne Ordning kunde Staten overtage en vis Garanti for Eksportørernes Krav paa udenlandske Købere, ligesom Staten kunde yde Garanti over for Banker til Finansiering af Industriens Indkøb af Raamaterialer o. l. til Fremstilling af Varer, for hvilke der var sikker Afsætning i Udlandet, eller ved Overtagelse af større Leverancer til Udlandet (Kunstgødning, Automobiler, Skibe, Lokomotiver etc.). Det Beløb, inden for hvilket Staten kunde have løbende Garantier, blev i Aarenes Løb flere Gange udvidet og naaede i 1931 op paa 70 Mill. Kr.

Fra 1926 har Regeringen kunnet yde Laan til kriseramte Virksomheder. I 1928 blev der oprettet en »Erhvervenes Laanefond«, der dels skulde tilvejebringe Midler til visse Laaneforanstaltninger vedrørende Landbruget og dels til *Driftslaan til Haandværkere og industridrivende.* I Henhold til denne og senere Love er der indtil 1. Januar 1942 blevet udlaant ca. 6,3 Mill. Kr. til Industrivirksomheder og ca. 4,2 Mill. Kr. til Haandværksvirksomheder. I 1930, da den tidligere Lovgivning samledes i een Lov, indførtes der en ny Støtteforanstaltning, idet Handelsministeren inden for et samlet Beløb af 6 Mill. Kr. kunde yde Garanti for Laan optagne af Industrivirksomheder for at fremhjælpe forbedret Teknik og hensigtsmæssige Omlægninger af Driften, eventuelt i Forbindelse med velunderbyggede Koncentrationer inden for Industrien.

Garantien skulde fortrinsvis komme bestaaende Virksomheder til gode. Til Fremme af Haandværkets Produktion kan Handelsministeren yde Garantier inden for et samlet Beløb af 200 000 Kr.

I 1928 blev det endvidere bestemt, at der i hver ordentlig Rigsdagssamling skulde nedsættes et *erhvervspolitisk Nævn,* hvis Opgave var at følge Landets erhvervsmæssige Udvikling, modtage Henvendelser fra Erhvervene og Oplysninger fra Regeringen af erhvervsmæssig og handelspolitisk Karakter og endelig overveje Foranstaltninger, der kunde fremme danske Erhvervsinteresser. Der blev desuden nedsat et sagkyndigt *Erhvervsudvalg* paa tre Medlemmer, som skulde bistaa Handelsministeren og det erhvervspolitiske Nævn ved Prøvelse af Henvendelser fra Erhvervene. Regeringen fik samtidig Bemyndigelse til at yde Støtte til »Landvindingsbestræbelser« (Indvinding af nye Omraader for dansk Produktion), og der stilledes Midler til Raadighed til Fremme af Eksportmulighederne for danske Produkter og til Støtte for Eksporten paa anden Maade end gennem Eksportkredit.

Med Statsstøtte har Industri og Handel iværksat en vis fælles Virksomhed for Eksportpropaganda, Orientering om Salgschancer og om Køberes Soliditet; endvidere er der oprettet enkelte fælles Salgskontorer. En betydelig Oplysningsvirksomhed er siden 1921 foregaaet igennem Udenrigsministeriets Erhvervskontor, og de danske diplomatiske og konsulære Repræsentationer i Udlandet har i stigende Grad virket til praktisk Nytte for det danske Erhvervsliv.

4. Samfærdslen: Nye Midler og nye Metoder.

Hvis man skulde nævne en enkelt Faktor, der i Tidsrummet fra 1920—1939 mere end nogen anden har bidraget til at forandre den danske Befolknings Tilværelse, er det utvivlsomt *Trafikvæsenets Udvikling.* I Landbrug, Industri, Handel og Pengeomsætning kan man vel pege paa en stærk Vækst i Produktion og Omsætning, men ikke paa afgørende Forandringer i Erhvervenes tekniske Grundlag. Inden for Trafikvæsenet er der i de 20 Aar mellem de to store Krige ikke mindre end 3 Kendsgerninger, der hver for sig er af revolutionerende Karakter:

Automobiltrafikkens Gennembrud og Popularisering.

Udviklingen i Jernbanevæsenet, baade m. H. t. Fjerntrafikken (Lyntogene og de store Broer) og Nærtrafikken (S-Togene).

Radioens Frembrud og Sejr.

Automobiltrafikken. I 1914 var Automobilen endnu noget forholdsvis nyt. I Tiden 1914—20 forsinkede Tilførselsvanskelighederne i no-

gen Grad Udviklingen. Efter 1920 kom Opsvinget, som de følgende Tal viser, hurtigt og voldsomt.

	Person-automobiler	Automobiler i alt	Motor-cykler
1920	11 594	17 657	12 182
1924	35 140	47 783	17 340
1930	69 827	110 324	23 349
1934	79 921	125 553	25 272
1938	100 140	150 778	29 324
1939	108 756	162 497	29 952

Saafremt Importreguleringen ikke havde bremset Indførslen af Automobiler, vilde Udviklingen i Trediverne sikkert have været endnu stærkere.

I 1938 havde Danmark 426 Motorkøretøjer pr. 10 000 Indbyggere eller et for ca. 23 Indbyggere. Af andre europæiske Lande stod kun Frankrig og Storbritannien lige saa højt. Motorbranchens beskæftigelsesmæssige, økonomiske og finansielle Betydning var blevet saa stor, at den maatte regnes for en af vore vigtigste Erhvervsgrupper.

Efter nogle Beregninger, der blev foretaget af den store Trafikkommission (se nedenfor Side 378), svarede de pr. 30. September 1938 indregistrerede Motorkøretøjers samlede Anskaffelsesværdi (inklusive den betalte Omsætningsafgift) til 865 Mill. Kroner. (Den nedskrevne Anskaffelsesværdi (Vognens oprindelige Indkøbsværdi nedsat under Hensyn til Alder og Slid) var 440 Millioner). Et Par Aar i Forvejen (1935) beregnedes den i Handel og »Service« *investerede Kapital* til følgende Beløb:

Ved Import, Fremstilling og Salg af Vogne og Tilbehør	30 Mill. Kr.
Ved Import samt Fremstilling og Salg af Driftsmidler (Benzin, Olie og Gummi)	50 — —
Ved Reparationsvirksomheder	20 — —
I alt	100 Mill. Kr.

Naar man yderligere anslaar den Kapital, der er investeret i Udlejningsgarager til 15 Mill. Kr. og de private Garager til ca. 75 Mill. Kr., kommer man op paa en samlet Kapital paa over 1 Milliard Kroner! Den *aarlige Omsætning* inkl. Driftsmidler, Fornyelser af Vognparken og erhvervsmæssige Lønninger kan anslaas til flere Hundrede Millioner Kr. Det offentlige modtog i Aaret 1938—39 i alt 94 Mill. Kr. i Automobilskatter.

Bilparkeringsplads i Ollerup ved et Gymnastikstævne.

Ved Automobiltrafikkens Vækst er der skabt en hel Række nye Fag og Erhvervsgrene (Automobilfabrikation og -reparation, Tankpassere, Kørelærere o. s. v.); andre Erhverv (Vognmandskørsel) er bleven omlagt og stærkt udvidet. Skønt det er vanskeligt at fastslaa det samlede Antal beskæftigede i Motorbranchen (det er blevet anslaaet til mellem 50 000 og 75 000), kan det i hvert Fald siges, at denne Branche som Erhverv har overfløjet de fleste andre Erhvervsgrupper.

Den indirekte Betydning af Automobiltrafikkens Udvikling er overordentlig stor, men vanskelig at maale. I Løbet af faa Aar har den muliggjort en vældig Udvikling og en væsentlig Billiggørelse af Varetrafikken. I Byerne er Varefordelingen gjort hurtigere og lettere, men langt større Betydning har Lastbiltrafikken dog haft for Landdistrikterne, hvor den blandt andet har skaffet de mere end 200 000 Landbohjem hurtigere Tilførsler og en mere fordelagtig Transport af deres Produkter. Inden for selve Landbrugsproduktionen anvendtes der i 1936 Traktorer paa 6660 Ejendomme; endnu i 1923 var Tallet kun ca. 2000.

Automobilen, den lille Trafikenhed, der i Modsætning til Jernbanerne kan gaa fra Dør til Dør, har ført til større Effektivitet i Erhvervslivet ved at give utallige Mennesker Lejlighed til at komme rask omkring og udrette mere Arbejde. Men dette har ogsaa medført forøgede Udgifter for Samfundet og for den enkelte.

Takket være den voldsomme Udvikling af Rutebilbefordringen og det stigende Antal Personautomobiler, der efterhaanden er anskaffet af Landbefolkningen, er Landboernes indbyrdes Samkvem og deres Forbindelse med Byerne blevet lettet i overvældende Grad. Medens der i 1920 saa at sige ikke fandtes Rutebiler, var der i Danmark i 1939 ca. 800 Personautomobilruter med en samlet Længde af 20 600 km —

4 Gange saa meget som det samlede Stats- og Privatbanenet. Desuden fandtes der over 500 Fragtruter, heraf enkelte med meget lange Distancer: Fragtruterne fra Fiskerihavne og Ørreddamme til Hamburg, Paris etc.

Afskæringen af den normale Tilførsel af Brændselsstoffer i Tiden efter 9. April 1940 førte til en Standsning af saa at sige hele den private Personbiltransport og en radikal Nedskæring af Befordringsmulighederne pr. Rutebil og Lastbil. 104 000 Personbiler, 5000 Drosker, 20 600 Last- og Varebiler og 600 Rutebiler blev opklodset. Denne nye Tilstand kom til at gribe overordentlig stærkt ind ikke blot i Befolkningens Vaner, men ogsaa i Titusinder af Menneskers økonomiske Eksistens og fik en betydelig indirekte Virkning paa Statsfinanserne.

I 1938 beregnedes Valutaudgifterne til Fornyelse og Forøgelse af Vognparken til 37,5 Mill. Kr. og Valuta til de løbende Driftsudgifter (Brændsels- og Smøreolier etc.) til 54,5 Mill. eller i alt ca. 92 Mill. Kr. I denne Forbindelse maa det ikke glemmes, at Valutarestriktionerne paa dette Tidspunkt allerede havde virket i 6 Aar og medført, at udenlandsk Produktion i mange Tilfælde var bleven afløst af dansk og Nyanskaffelser i Udlandet erstattet med Reparation af ældre Vogne i Danmark. Statsbanernes Valutaforbrug beregnedes paa samme Tidspunkt til 14 Mill. Kr. (eksklusive visse Materialer til de store Broer) og Privatbanernes til 2½ Mill. Kr.

Vejvæsnet. I 1920 stod Danmark, baade hvad angaar Jernbaner og Veje, med et forholdsvis godt udviklet Trafiksystem.

Allerede midt i det 19. Aarhundrede ejede Danmark et højt udviklet Net af Hovedveje, Amtsveje og Biveje. Efter Jernbanernes Fremkomst og store Udvikling tabte Vejene forholdsvis i Betydning. Deres Opretholdelse og Vedligeholdelse betragtedes ikke længere som en Statsopgave, men blev overladt til Amtskommunerne. Staten fik vel Ret til at overvaage Vejvæsnet, navnlig Nyanlæggene, gennem en Overvejinspektør, men havde ikke Mulighed for paa afgørende Maade at gribe ind ved Planlæggelse o. s. v. Dette decentraliserede Styre er siden bibeholdt.

I 1914 omfattede Amtsvejnettet 7000 km, Bivejenes samlede Længde var ca. 38 000 km. I den følgende Tid stillede Automobiltrafikkens Vækst store Fordringer til Vejvæsnet. For at imødekomme de nye Krav, som Automobiltrafikkens særlige Karakter medførte, og det betydelige Slid, den gav Anledning til, blev det nødvendigt at foretage store Ombygningsarbejder og Nyanlæg.

I 1939 var det samlede Hovedvejnet oppe paa næsten 8000 km, Bivejene paa knap 44 000 km. Paa næsten alle Amtsveje er der i disse 20 Aar indført permanent Belægning, og i mange Tilfælde er der

endvidere sket Tilpasning af Linieføringen, Udretning af Kurver etc. Ogsaa paa Bivejene er der gennemført en Række Forbedringer. Alene i de 10 Aar fra 1925—35 anvistes der til Vejarbejder 6—700 Mill. Kr., deraf 325 udredt gennem Motorafgifterne, Resten direkte af Kommunerne.

I det hele kan det siges, at Danmarks Vejnet herved var kommet op paa et Stade, som vi kunde være bekendt, men naturligvis var Forbedringer stadig mulige. Navnlig klagedes der over den Sammenblanding af forskellige Trafikarter, der i Danmark var særlig følelig paa Grund af Cykletrafikkens enorme Omfang, og som medførte mange Ulykker. Trods en lang Aarrækkes Reformbestræbelser findes der endnu adskillige Niveauoverskæringer; Byernes Randbebyggelse langs med Gennemkørselsvejene medfører ogsaa en Del Vanskeligheder for Automobiltrafikken.

Jernbaner. I 1914 var Statsbanernes samlede Linienet akkurat 2000 km plus Færgeoverfarterne; Privatbanerne havde et lignende Omfang. Jernbaneloven af 27. Maj 1908 havde givet Bemyndigelse til Anlæg af 42 nye Privatbaner med en samlet Længde paa godt 1000 km plus forskellige Statsbanestrækninger; før ret mange af disse Baner var blevet bygget, kom Verdenskrigen. Da denne Periodes Vanskeligheder var overvundet, var man klar over, at den stærkt voksende Biltrafik vilde gøre en Række af de paatænkte Baner overflødige; disse blev derfor stillet i Bero. Andre Strækninger blev bygget i Tiden omkring 1920 til meget høje Anlægspriser. Senere nedsattes der under Indtrykket af de ændrede Forhold paa Trafikvæsenets Omraade en Jernbanekommission, der i Aarene 1921—26 reviderede Jernbaneprogrammet og udskød en Række af de planlagte Linier. Det samlede Jernbanenet var 1939 2391 km Statsbane (praktisk talt det samme som i 1921) og 2523 km Privatbane (lidt mindre end i 1921). Kun Belgien, Storbritannien og Schweiz har et tættere Jernbanenet, og Danmark kan vel betragtes som jernbanemættet.

Den Udvikling, der er foregaaet i de senere Aar, har da været karakteriseret af Bestræbelserne for at forbedre Trafikmulighederne paa det bestaaende Linienet.

Det danske Jernbanevæsen havde vel nok sin Kulmination i Betydning for det danske Erhvervsliv i Begyndelsen af vort Aarhundrede, og der skete gennem en Aarrække ingen væsentlige Forandringer i Jernbanernes trafikale Ydelser. Banerne var kommen i Defensiven over for Bilerne og kunde en Overgang slet ikke klare sig over for deres paagaaende Konkurrence.

Efterhaanden kom man ind paa en smidigere Prispolitik, der betød, at Banerne ikke alene fastsatte forskellige Tariffer for de forskellige

Lyntog føres fra Færgen i Nyborg.

Varegrupper, men ogsaa tog særlige Hensyn til de enkelte Aftagere. Af tekniske Fremskridt var navnlig *Motortogene* (med Dieselmotorer) af Betydning. Baade Statsbaner og Privatbaner begyndte paa et tidligt Tidspunkt at motorisere Driften paa adskillige Linier, saaledes at Danmark nu er et af de Lande, hvor Motoriseringen er mest fremskreden. Motordriften har utvivlsomt været en god Kapitalanbringelse. Paa mange Strækninger lykkedes det ved Hjælp af de smaa Togstammer at imødegaa Rutebilernes Konkurrence gennem en hyppigere Toggang og hurtigere Kørsel. I København og Omegn fandt Motordriften Anvendelse ikke i Konkurrence med Rutebilerne, men med det storkøbenhavnske Sporvognsnet. I Aarene 1930—36 reorganiseredes Københavns Nærtrafik ved *S-Togsystemet*. Det samlede Passagerantal paa Strækningerne København—Holte og København—Klampenborg gik i Løbet af 3 Aar op fra 11,9 Mill. om Aaret til 22,4 Mill. Der skete ligeledes meget væsentlige Fremskridt i Fjerntrafikken. Materiellet forbedredes, og Kørehastigheden blev sat op. Statsbanerne indførte i 1935 *Lyntog* (hurtigkørende strømlinieformede, dieselelektriske Motortog), der indsattes paa Strækningerne København—Aalborg og København—Esbjerg. Samtidig gennemførtes i hurtigt Tempo en Række store Broprojekter, der væsentligt forbedrede Forbindelsen mellem Landsdelene.

Lillebæltsbroen.

I Aarene 1927—35 byggedes *Lillebæltsbroen* (Jernbane- og Vejbro) af danske og tyske Entreprenører. Den samlede Bekostning for selve Broanlægget (ekskl. de tilstødende Bane- og Vejanlæg) blev 25 Mill. Kr. Denne Bro gjorde Fyn og Jylland til et trafikalt Hele. Ved en Forhaandsberegning af den sandsynlige Trafik mente man at kunne regne med 70 000 Motorkøretøjer om Aaret; faktisk passerede over 500 000 aarlig Broen i de følgende Aar. Takket være Lillebæltsbroen og Lyntogene kunde man fra 1936 komme fra København til Aalborg pr. Bane paa $6^1/_2$ Time mod 10 Timer med det hurtigste Damptog i 1934.

Endnu før Bygningen af Lillebæltsbroen afsluttedes, var store nye Projekter under Udførelse: *Storstrømsbroen* mellem Sjælland og Falster, Danmarks længste Bro, byggedes i Aarene 1932—38 af danske og engelske Entreprenører og kostede i alt 28,5 Mill. Kr. (inklusive Masnedsundbroen, tilsluttede Baneanlæg og Vejanlæg i alt 41 Mill. Kr.); *Oddesundbroen* (Jernbane- og Vejbro) og *Vildsundbroen* (Vejbro), begge i Nordjylland, blev indviet henholdsvis i 1938 og 1939. I denne Periode moderniseredes endvidere Jernbanebroen over Alssund og Vejbroerne over Guldborgsund, over Limfjorden ved Aalborg samt over Roskilde Fjord ved Frederikssund.

Naar det lykkedes at faa saa store Anlæg godkendt og finansieret, skyldtes det blandt andet, at man ved Siden af det trafikmæssige Synspunkt ogsaa kunde føre det beskæftigelsesmæssige (Bekæmpelse af Arbejdsløsheden) i Marken. Endelig gjorde Hensynet til vore Handelsforbindelser med England og Tyskland sig gældende. Ved Brobygningerne kunde der i stor Udstrækning anvendes engelsk og

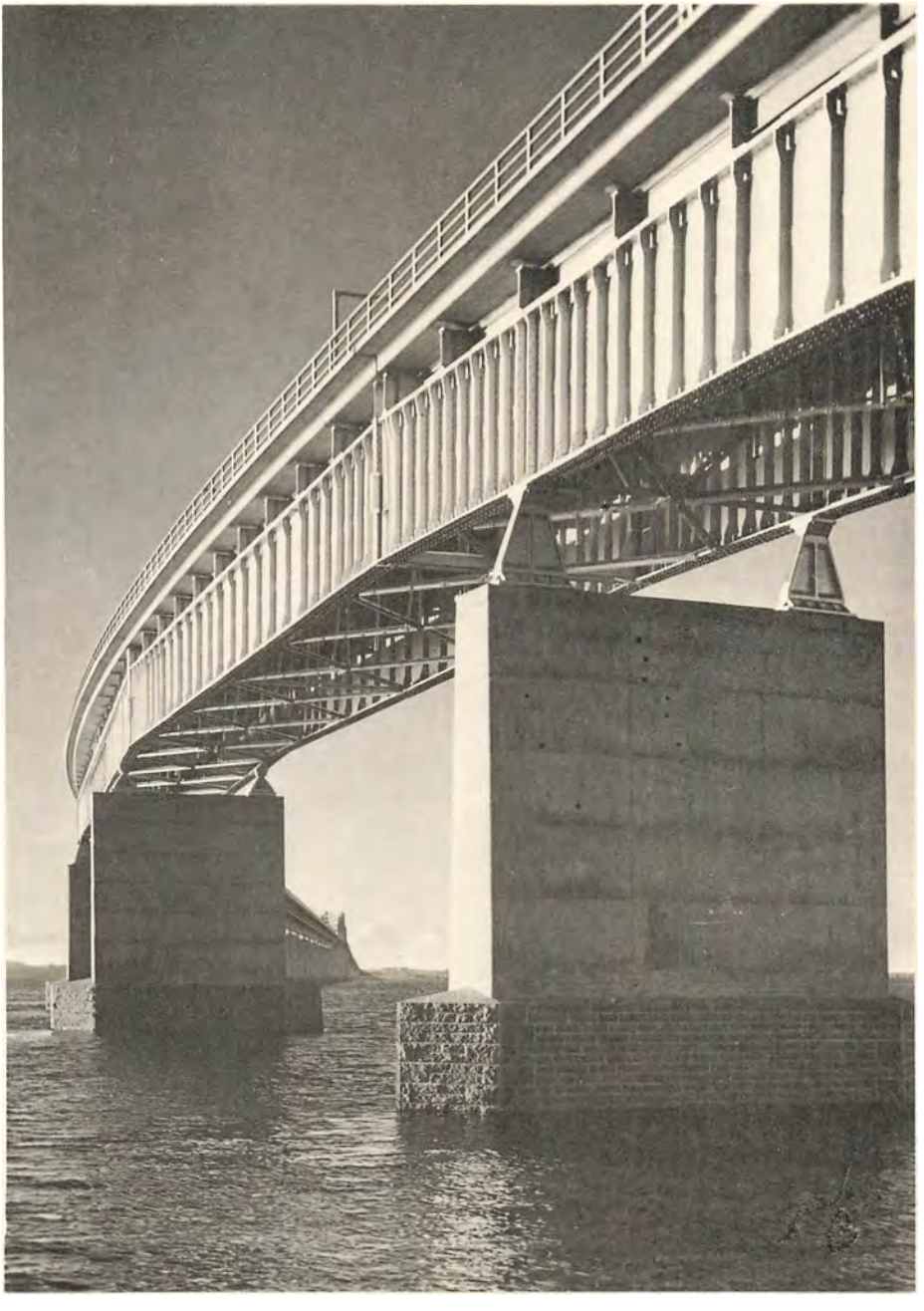

Storstrømsbroen.
Broen er 3211 m lang. Aabnet for Færdselen 26. September 1938.

tysk Materiale, og den tekniske Planlæggelse og Gennemførelse skete i intimt Samarbejde mellem danske og udenlandske Ingeniørfirmaer.

Kort før Krigsudbruddet 1939 paabegyndtes et stort nyt Broanlæg: Sjælland—Møn.

Uden at gaa ind paa en Diskussion af, hvorvidt de store Broanlæg kan betragtes som økonomisk berettigede, kan det siges, at de i hvert Fald i høj Grad har bidraget til at fremme Rejselivet i Danmark — baade Automobiltrafikken, Jernbanetrafikken og »Vandrebevægelsen« pr. Cykle og til Fods. Det samlede Antal Rejser paa Statsbanerne steg i Tiden 1923—24 til 1938—39 fra 31 Mill. til 52 Mill.

Vandrebevægelsen, der har faaet stor Tilgang ikke mindst paa Grund af den nye Lovgivning om Ferie med Løn, har atter ført til Oprettelse af Vandrehjem og Lejrpladser i en Række af Landets Egne (se ogsaa Side 401).

Konkurrence og Samordning i Landtrafikken. Forholdet mellem Automobilerne og Jernbanerne har her i Danmark som i mange andre Lande i de senere Aar givet Anledning til adskillige Vanskeligheder og megen Drøftelse. Konkurrencen berørte baade Persontrafikken (Rutebiler og private Personautomobiler) og Godstrafikken (Fragtmandskørsel, Lastbiler og mange Enkeltfirmaers Varebiler) og truede Forrentningen af de store Kapitaler, som i den foregaaende Periode var nedlagt i Statsbaner og Privatbaner. Farligst for Banerne var naturligvis den store Udvikling i Rutebilnettet og i Fragtmandskørslen. I de forskellige Dele af Landet var den Praksis, som fulgtes med Hensyn til Koncessioner til Bilruter, meget forskellig. Nogle Amtsraad var ret tilbageholdende med Tildelingen af Koncessioner, maaske i nogen Grad under Indflydelse af den Kendsgerning, at Amts- og Sognekommuner som Aktionærer eller Garanter var interesserede i Privatbaner. Andre Steder var man betydeligt mere imødekommende og tænkte kun paa den Behagelighed, det maatte være for Landbefolkningen i Almindelighed og for Byernes Erhvervsliv at faa saa mange Trafikmuligheder, som det overhovedet var gørligt.

Allerede i 1923 nedsattes en Kommission til at undersøge Forholdet mellem Jernbanedrift og Automobildrift. I 1927 vedtoges en Lov om Omnibus- og Fragtmandskørsel, der skulde fremme Samarbejdet mellem Bane og Biler og forbedre Udnyttelsen af Landets Trafikkapacitet. Selv om man ikke naaede afgørende Resultater, har Kommissionen dog givet Mulighed for eller Stødet til visse Sammenslutninger og fremskyndet Statsbanernes eller visse Privatbaners Overtagelse af en Række af de eksisterende Bilruter.

Med Hensyn til Godstransporten bestod Vanskelighederne stadig-

Rutebilparkeringsplads i Hobro.

væk og skærpedes endog; under den økonomiske Krise blev Tarifernes Højde af endnu større Vigtighed for det betrængte Landbrug, og Automobilerne sikrede sig en stadig større Del af den samlede Godsmængde. Naar man rent talmæssigt kunde konstatere, at »det frie Vognmandserhverv« blomstrede, bør man ikke glemme, at en væsentlig Del af dette Erhvervs Arbejdskraft (navnlig de uorganiserede Lastbilchauffører) arbejdede under højst utilfredsstillende Forhold; der nævntes Tal som 12—16 Timers Arbejdstid for Chauffører til en Maanedsløn af 50—100 Kr. + fri Station. Ogsaa Vognmændenes egen Stilling lod i mange Tilfælde meget tilbage at ønske; en Række af de selvstændige Foretagender i denne Branche hvilede paa en usund økonomisk Basis, og fra flere Sider krævedes der en større offentlig Kontrol med Erhvervet.

1936 nedsatte Regeringen en Trafikkommission, som skulde søge at udarbejde »en samlet Trafikplan«, saaledes at de enkelte Egnes Trafikbehov fuldtud kan dækkes. Kommissionens Betænkning forelaa i August 1939, men indeholdt ikke nogen virkelig omfattende Trafikplan.

Til en Samordning af Trafikmidlerne i Danmark er man saaledes endnu ikke naaet. Den Stigning i direkte Beskæftigelse, Samfærdselsvæsenets vældige Udvikling i de sidste 20 Aar har medført, er

Ø. K.s Motorskib »Erria« sejler igennem Golden Gate ved San Francisco.

væsentlig kommet Automobilerne til gode, men Statsbanerne har dog faaet deres Del.

Skibsfarten. Under Krigen 1914—18 havde Skibsfarten i Danmark som i andre neutrale Lande en Højkonjunktur med vældige Fragter, men ogsaa med stor Risiko. Spekulationen var voldsom, og en Mængde danske Skibe skiftede Hænder.

I Aarene efter Krigen foregik der en Genopbygning og Udvidelse af den haardt medtagne Tonnage, samtidig med at de oppustede Værdier blev nedskrevet. Den følgende Tids Vanskeligheder for den internationale Handel og den betydelige Nedgang i Vareomsætningen berørte naturligvis ogsaa Skibsfarten, og til Tider var en meget stor Del af Handelsflaaden oplagt.

Stigningen i den samlede danske Tonnage i de sidste tyve Aar har ikke været særlig stor (1,04 Millioner Tons i 1920, 1,23 i 1938), men der er sket en betydelig Modernisering; navnlig er Motorskibe i stort Omfang traadt i Stedet for Dampskibe. Til Trods for at hverken Skibsfart eller Skibsbygning i Danmark har faaet Statsstøtte — hvad der har været Tilfældet mange andre Steder — har de kunnet hævde sig paa Verdensmarkedet. Danske Skibsværfter har bygget talrige Skibe, navnlig Motorskibe, for udenlandsk Regning.

Ved Krigsudbruddet 1939 havde 42 pCt. af alle større søgaaende Motorskibe i Verdens Handelsflaade Motorer af Burmeister & Wain-Typen (deraf dog en stor Del bygget i Udlandet med Licens fra det danske Firma).

I Tiden omkring 1920 oprettede danske Rederier forskellige oversøiske Fragtruter; nogle af disse har senere kunnet hævde sig, medens andre er opgivet. Flere danske Redere har indsat Specialskibe f. Eks. i Frugtfarten, ligesom der ogsaa er sket en betydelig Udvidelse af Landets Tankskibstonnage. Den danske Passagertrafik paa Amerika blev haardt trængt af Konkurrence, og de Forenede Staters Indvandringsbegrænsning førte blandt andet til, at »Skandinavien-Amerikalinien« i 1925 ophørte og dens Skibe blev solgt til Udlandet.

Den indenrigske Kystfart har i Godstrafikken været udsat for en Del Konkurrence af tyske, svenske og hollandske Skibe; for Passagertrafikken har Jernbaner og Automobiler vel ogsaa betydet en væsentlig Konkurrence, men en Række af Rutebaadene har dog takket være forbedrede Bekvemmeligheder og øget Hastighed kunnet klare sig nogenlunde.

Luftfarten. Medens Automobilernes Popularisering, Reformerne i Statsbanedriften og Radioens Sejr har haft den allerstørste praktiske Betydning for Befolkningen som Helhed, kan man ikke sige, at det gælder for den fjerde Nyhed paa Trafikvæsenets Omraade i Perioden 1920—39: Trafikflyvningens nationale og internationale Organisation. Den indenrigske Flyvetrafiks praktiske Betydning for Menigmand, ja selv for Forretningslivet i Danmark er ret begrænset. Danmarks geografiske Forhold, dets Opdeling i mange Øer, skulde i og for sig gøre Lufttrafik naturlig og ønskelig, men paa Grund af de korte Afstande herhjemme og de øvrige Trafikmidlers ret tilfredsstillende Organisation maa det siges, at den faktiske Tidsbesparelse, der kan opnaas ved Flyvning, under normale Forhold er ret ringe i Forhold til Udgifterne derved.

Den indenlandske Trafik, der kun omfatter ganske enkelte Linier, som normalt kun er i Drift en Del af Aaret, befordrer et beskedent Antal Passagerer. Derimod er København blevet en vigtig Mellemlandingshavn for Trafikken mellem Skandinavien og Kontinentet, og Antallet af anløbende Maskiner og Passagerer til og fra Udlandet er steget betydeligt. Takket være Luftposttrafikken er Befordringen af Brevpost mellem Danmark og det sydlige Udland og mellem Danmark og England blevet væsentlig fremskyndet.

Det danske Luftfartsselskab, som har haft det væsentlige Initiativ og Ansvar inden for dansk Trafikflyvning, stiftedes i 1918, fik Kon-

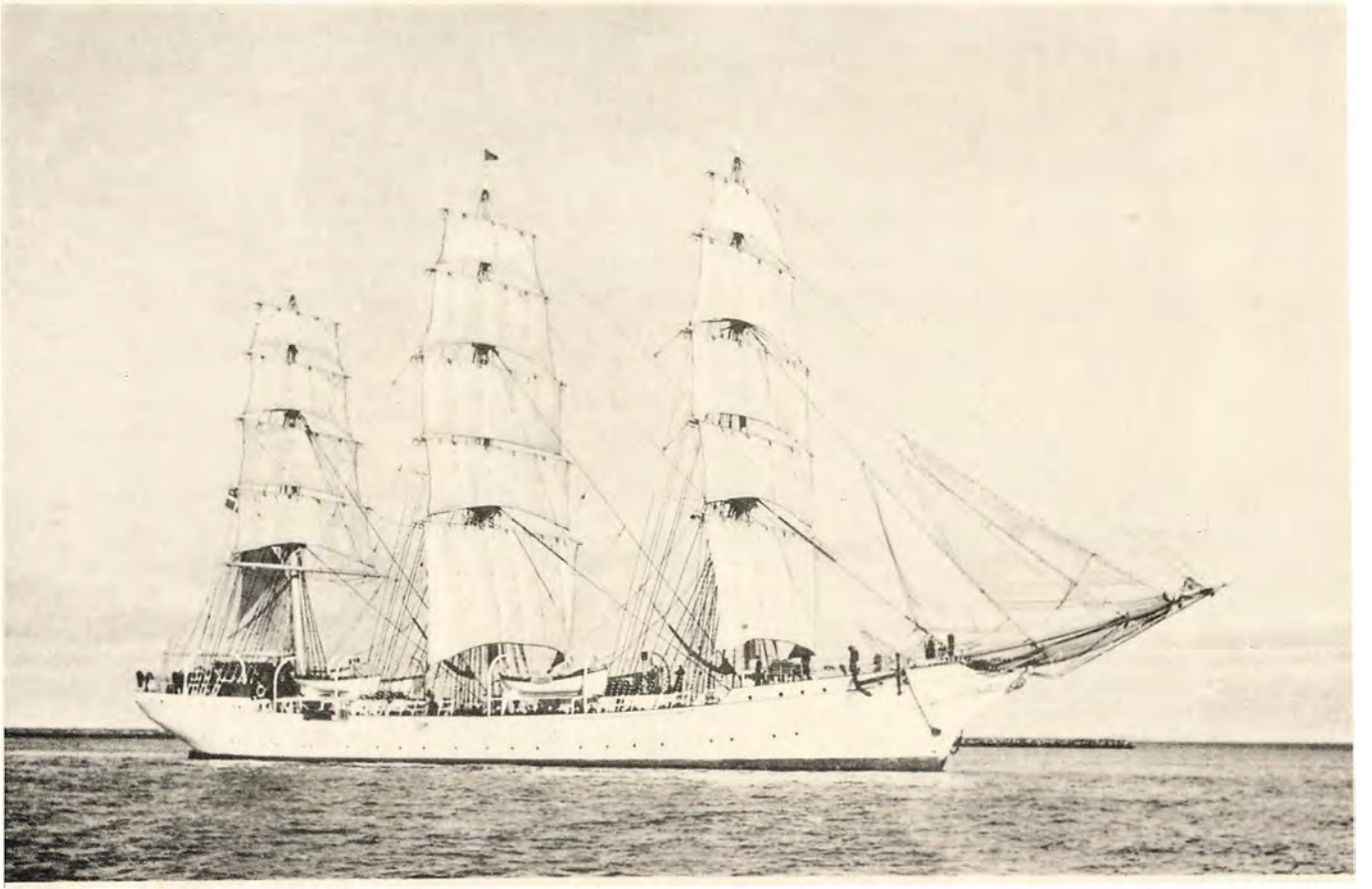

Skoleskibet »Danmark«.

Kastrup Lufthavn. Flyveroptagelse fra 1939.

cession i 1920, men havde i de første Aar adskillige økonomiske Vanskeligheder. Efter en Rekonstruktion i 1925 har det opnaaet en regelmæssig Støtte fra Staten og fra Københavns Kommune, i alt 350 000 Kroner om Aaret. I 1937 blev der truffet en ny Ordning, hvorefter Selskabet i 10 Aar skulde have en aarlig Subvention, fra 350 000 til 600 000 Kroner i Forhold til Flyvekilometer paa de internationale Ruter; 50 000 Kr. skulde anvendes til Oparbejdelse af den indenlandske Lufttrafik.

Radioen. I Efteraaret 1939 svarede Antallet af indregistrerede Radiolyttere i Danmark til *80 pCt. af Landets Husstande.* Danmark var paa dette Tidspunkt det Land i Europa (tæt fulgt af Sverige), der havde det højeste Lyttertal i Forhold til Befolkningen.

Endnu først i Tyverne var Radioen — i Betydning af traadløs Udsendelse og Modtagelse af Tale og Musik, bestemt for Almenheden — absolut ukendt herhjemme. Enkelte danske Radioamatører begyndte med ret primitive Apparater at modtage Udsendelser fra udenlandske Stationer. I 1922—24 dannedes der flere større Sammenslutninger af Amatører, der organiserede Forsøgsudsendelser under beskedne Former. I 1925 greb Staten ind og overtog Udsendelserne paa Prøve samtidig med, at man overvejede Formen for Radiofoniens fremtidige

Organisation. De dengang eksisterende Lyttersammenslutninger vilde have foretrukket privat koncessioneret Drift under Statskontrol, men Radioloven af 13. Marts 1926 fastslog Princippet Statsdrift; dog beholdt Lytterne, der havde gjort en saa vigtig Pionerindsats, en betydelig Indflydelse paa Administrationen, en Ordning, der er særegen for Danmark. Under denne Form har Danmarks Radio baade teknisk, økonomisk og kulturelt kunnet udvikle sig paa en i det hele tilfredsstillende Maade, uden Afhængighed af forretningsmæssige Interesser og uden den Stivhed, man kunde have frygtet i Tilfælde af *ren* Statsdrift. Fra 28 140 i Finansaaret 1925—26 steg Antallet af Radiomodtagere til 805 590 den 1. September 1939.

Licensafgiften, der siden 1927 uforanderlig har været 10 Kr. for alle Modtagere, indbragte i Aarene 1925—40 68,6 Millioner Kroner, medens Driftsudgifterne beløb sig til 52,1 Millioner. Resten, 16,5 Millioner, er indgaaet i Radiospredningsfonden. Godt Halvdelen heraf er investeret i Stationer, Bygninger o. s. v.; det øvrige findes endnu i likvide Midler, hvoraf en væsentlig Del dog er baandlagt til de resterende Udgifter ved den endnu ikke fuldførte Radiofonibygning.

Økonomisk har Radioindustrien og Radiohandelen i Løbet af de faa Aar, den har eksisteret, vundet en betydelig Position. Det er slet ikke saa faa Penge, den danske Befolkning har anbragt i Radioapparater. Regner man, at hver af Landets 800 000 Modtagere har en gennemsnitlig Værdi af 200 Kroner, kommer man op paa et samlet Tal af 160 Millioner Kroner. Driftsudgifterne er derimod forholdsvis smaa.

5. Bankerne.

Ved Begyndelsen af vor Periode spillede Bankerne en vigtig Rolle i Erhvervslivet. I Krigstiden var der foregaaet store Kapitaludvidelser og en livlig Emissions- og Spekulationsvirksomhed. Der stiftedes flere nye Banker, og nogle af de bestaaende udvidede deres Filialnet voldsomt, delvis ved Opkøb af mindre Banker; Antallet af Landmandsbankens Filialer i Provinsen steg saaledes til 61 og Andelsbankens til 106.

Efter aarelange Forhandlinger vedtoges i 1919 en Banklov, og Tilsynet med Bankerne skulde begynde, men før det fik skabt sig en anerkendt Stilling og Indflydelse kom der et stort Tilbageslag i Bankverdenen.

Særlig i Tiden 1919—20 var en Række Banker utvivlsomt ført ud i for store Engagementer, dels i Form af Aktietegning, dels ved Belaaning af Aktier i Spekulationsperioden og dels ved meget liberal

Kreditgivning. I stor Maalestok belaante Bankerne Aktier i de Selskaber, som de selv havde ydet store Kreditter, og i enkelte Tilfælde stillede man sig alt for velvilligt over for Familieforbindelsers Spekulationsengagementer. Bankdirektører og Bestyrelsesmedlemmer optraadte som Spekulationskunder i deres egne Banker.

Da »Vandene sank« og Højkonjunkturen ebbede ud, blev disse Engagementer skæbnesvangre. Spekulationen i oppustede Værdier maatte likvideres, og ved denne Lejlighed afsløredes store Forsyndelser mod Moral og Hæderlighed. En Række af de Tab, der ved denne Lejlighed blev lidt, var Tab, som vil være uundgaaelige ved et Konjunkturomsving, naar man overhovedet vil deltage i en Opgangsperiodes Ekspansion. Bankernes Kreditpolitik i de foregaaende Aar havde imidlertid ført til, at Tabene ved Enkeltmands Spekulationer bragtes ud i videre Kredse. I den følgende Tid prægedes den offentlige Mening derfor af Mistillid over for Bankerne, og Emissionsvirksomheden blev til en vis Grad mistænkeliggjort.

Disse Aar viste i øvrigt tydeligt, at det danske Bankvæsen led af en vis Mangel paa Ligevægt. Ved Siden af et stort Antal Smaabanker fandtes der enkelte Foretagender, som havde antaget saa vældige Dimensioner, at deres Eksistens og Virksomhed ikke mere kunde betragtes som et almindeligt Bankspørgsmaal, men som et Samfundsproblem af vidtrækkende Betydning. I 1920 stod Landmandsbanken saaledes med et Aktivbeløb af i alt 1483 Millioner Kroner imod 4230 Millioner Kroner for alle de øvrige Banker.

I Aarene efter 1921 skete en Række Sammenbrud i Bankverdenen. I nogle Tilfælde lykkedes det at rekonstruere de kriseramte Banker; andre Banker maatte opgive deres Selvstændighed eller likvidere.

Banktilsynet kom i 1920 til at begynde sin Virksomhed under usædvanlig haarde Forhold — uden Traditioner, Erfaringer eller grundfæstet Autoritet. I Tiden 1920—23 var det væsentligt optaget af Organisation og af Landmandsbankundersøgelsen; først i 1923—24 kom det egentlige Inspektionsarbejde i Gang. En strengere Banklovgivning og et mere erfarent Banktilsyn kunde maaske i nogen Grad have begrænset Omfanget af visse af de Skader, der blev lidt i Efterkrigsaarene, selv om alle Ulykkerne næppe kunde have været forebygget. Som Forholdene nu laa, kunde Banktilsynet praktisk talt kun konstatere de allerede lidte Tab.

Efter Rekonstruktionsperioden fik Erfaringerne fra denne Periode to Hovedfølger. Banklovgivningen fik en Række Ændringer og Tilføjelser, der tog Sigte paa at begrænse Bankernes Risiko saa meget som muligt, og Bankerne selv viste en meget større Tilbageholdenhed over for Erhvervslivet.

De første store Skader i Bankverdenen konstateredes allerede i *1922*. En Række mindre Banker i alle Landets Egne led betydelige Tab, men Offentlighedens Opmærksomhed samlede sig dog om Forholdene i Storbankerne. Straks ved Aarets Begyndelse maatte *Diskonto- og Revisionsbanken* søge Nationalbankens og de øvrige Hovedbankers Hjælp til en Rekonstruktion; dens Tab opgjordes til næsten 48 Mill. Kr., og Aktiekapitalen blev nedskrevet meget betydeligt. Imidlertid øgedes den Uro om *Landmandsbanken*, der allerede tidligere havde faaet Udtryk, og i Begyndelsen af Juli Maaned henvendte Banken sig til Nationalbanken om Støtte. Efter Forhandlinger med Nationalbanken, Finansministeren, Handelsministeren og Hovedbankerne udsendtes der en Meddelelse om, at Landmandsbanken ved Afslutningen af indeværende Regnskabsaar ekstraordinært vilde foretage Afskrivninger paa 55¾ Mill. Kr., og at Nationalbanken, naar dette var sket, vilde indskyde en ny Reservekapital paa 30 Mill. Kr. Denne Meddelelse — Erklæringen af 9. Juli — der var formuleret af Landmandsbankens Direktion og tiltraadt af Nationalbanken, blev senere stærkt kritiseret. Store Dele af Offentligheden havde nemlig forstaaet dens Ordlyd saaledes, at Opgørelsen af Tabene hvilede paa en Undersøgelse foretaget af Bankinspektøren, og at Afskrivningerne svarede til denne Opgørelse. Det viste sig senere, at Bankinspektørens Opgørelse (der viste et Tab paa 144 Mill. Kr.) netop var blevet skudt til Side, medens Landmandsbankens egen Opgørelse, der gav væsentlig mindre Tab, nemlig de nævnte 55¾ Mill. Kr., var blevet lagt til Grund.

Imidlertid opnaaede man ikke at skabe Ro om Banken, hvis Aktier stadig faldt til Trods for, at de blev støttet ved store Opkøb. (En senere Undersøgelse viste, at Bankens Beholdning af egne Aktier den 16. September var ca. 66 Mill. Kr. af den 100 Mill. Kr. store Aktiekapital). Bankens Direktion rettede paa ny en Henvendelse til Nationalbanken om Støtte, og der førtes Søndag den 18. September Forhandlinger mellem Regeringen, Bankinspektøren og Hovedbankerne. Om Aftenen indkaldtes Rigsdagen. Regeringen foreslog dels, at Staten skulde medvirke til en Reorganisation af Landmandsbanken, dels at der skulde nedsættes en Kommissionsdomstol til Undersøgelse af Bankens Forhold. Begge Forslag blev vedtaget, det førstnævnte dog med væsentlige Ændringer, og stadfæstet den 21. September. Staten, Nationalbanken, Det østasiatiske Kompagni og Store Nordiske Telegraf-Selskab indskød en Præferencekapital paa 70 Mill. Kr., og gennem Indskud af Nationalbanken blev der tilvejebragt en Reservefond paa 30 Mill. Kr. Det af Staten indskudte Aktiebeløb skulde holdes uden for Udtrækningen, indtil de af andre tegnede Præferenceaktier

var udtrukne. Desuden indsattes en ny Ledelse, i hvilken Staten havde Flertallet.

Resultatet af Landmandsbankkommissionens Undersøgelser blev, at der konstateredes en Række graverende Forhold, og at der rejstes Straffesager mod Bankens ledende Mænd. Bankdirektør Emil Glückstadt afgik ved Døden, medens han sad fængslet.

I *1923* gennemførtes en tredie Rekonstruktion af Landmandsbanken. Den ny Ledelse ønskede at naa fuldstændig til Bunds i de gamle Skader; fornyede Undersøgelser viste, at de nødvendige Afskrivninger endog maatte gaa væsentlig ud over, hvad der var konstateret ved Bankinspektørens Gennemgang i Sommeren 1922. Rigsdagen maatte derefter ud fra det Synspunkt, at Bankens Likvidation vilde føre til uoverskuelige Vanskeligheder for Landets økonomiske Liv, gaa med til en Udvidelse af den bestaaende Statsgaranti. Staten overtog fuld Garanti for alle retsgyldige Fordringer paa Landmandsbanken saavel fra Indskydere som fra andre Kreditorer, for saa vidt disse Fordringer ikke kunde dækkes af Bankens Midler.

Atter i 1924 foregik der en Række Likvidationer af Provinsbanker. I 1925 maatte *Andelsbanken* lukke. Dette følte s i mange Kredse som et haardt Slag, men kom dog ikke til at hemme Landbrugets økonomiske Virksomheder i deres normale Funktioner. En ny Bank »Dansk Andels- og Folkebank« blev senere oprettet efter Udskillelse af de fleste af Andelsbankens Filialer.

Diskontobankens Rekonstruktion i 1922 havde ikke formaaet at bringe Banken frelst gennem Vanskelighederne. I Juli 1924 maatte den standse sine Betalinger; hverken Hovedbankerne eller Staten ønskede at overtage nogen Garanti.

Indtil Begyndelsen af 1927 var i alt 23 Banker traadt i Likvidation.

I Aarene 1927—31 var der paa ny adskillig Uro i Bankverdenen. *Landmandsbankordningen* af 1923 havde sat den 1. April *1928* som Grænse for Statsgarantiens Varighed; til dette Tidspunkt maatte der da søges en Afvikling. Men det kom til at gaa ganske anderledes. Aar efter Aar havde det vist sig nødvendigt at foretage nye store Afskrivninger. Ved Afslutningen af Aarsregnskabet 1927 konstateredes saa betydelige Tab, at der maatte en ny Reorganisation til, som gennemførtes ved Lov af 19. April 1928. Præferenceaktiekapitalen, den ordinære Aktiekapital og den af Nationalbanken indskudte Reservefond maatte afskrives. Staten betalte Bankens Underskud i Henhold til Status pr. 31. December 1927 og forsynede Banken med en Reservefond paa 34 Mill. Kr. samt en Aktiekapital paa 50 Mill. Kr. Den største Del af Midlerne hertil tilvejebragtes gennem et Statslaan paa 55 Mill. Dollars. Ejendomsretten over Banken overgik til Staten som

ufyldestgjort Kreditor; det forudsattes dog i Loven, at Staten senere helt eller delvis skulde afhænde Aktierne, naar der var tilfredsstillende Betingelser herfor. — Landmandsbankens samlede Tab i disse Aar beløb sig til *491,3 Mill. Kr.* imod 402,7 Mill. Kr. for de øvrige Banker tilsammen.

I September 1928 maatte *Privatbanken* rekonstrueres, bl. a. som Følge af Tab, den havde lidt paa Aarhus Oliefabrik og andre kriseramte Virksomheder. Kursen paa Privatbankens Aktier var faldet fra 87 i Begyndelsen af Aaret til 68 i Slutningen af September, uden at det havde vakt nogen særlig Opsigt. Men da Kursen Onsdag den 26. September pludselig faldt yderligere fra 66¾ til 59, blev det klart, at Banken var i Vanskeligheder. Efter en Henvendelse til Staten om Støtte udsendtes en Meddelelse, der blev fortolket saaledes, at Staten vilde medvirke ved en Ordning, og Banken holdtes aaben om Torsdagen. Da der denne Dag foretoges store Udtræk af Banken, og Forhandlingerne om Statens Støtte endte resultatløst Fredag Morgen Kl. 5, idet Ministeriet Madsen-Mygdal afslog Statens Medvirken, maatte Banken lukke. Handelsminister Slebsager, der havde været stemt for en Rekonstruktion ved Statens Hjælp, blev saaledes desavoueret og demissionerede.

Bankens Betydning for Landets Erhvervsliv var dog saa stor, at en Likvidation maatte forventes at faa meget alvorlige Følger. Der indlededes da nye Forhandlinger, og man naaede til en Ordning. Aktiekapitalen paa 60 Mill. Kr. blev nedskrevet til 12 Mill. Kr., og der tegnedes af Nationalbanken, forskellige andre Banker, Sparekasser og andre Virksomheder en ny Kapital paa 28 Mill. Kr. Desuden stillede en Række inden- og udenlandske Bankvirksomheder en ansvarlig Indskudskapital paa 15 Mill. Kr. til Raadighed, og Banken kunde atter aabne den 3. Oktober. Aarhus Oliefabrik rekonstrueredes ligeledes.

I Oktober 1929 maatte endelig *Folkebanken* for København og Frederiksberg rekonstrueres som Følge af Tab paa de Harald Plumske Handelsselskaber.

Under Indtryk af de foregaaende Aars Begivenheder kom *Bankloven af 15. April 1930* i flere Henseender til at betyde en Skærpelse af den tidligere Lov. De nye Regler skulde blandt andet yderligere sikre Bankernes Likviditet, begrænse Engagementer med en enkelt Kunde og begrænse Bankdirektørers Adgang til anden Erhvervsvirksomhed. Endvidere søgte man at hindre Konflikter mellem Bankens og dens Ledelses eventuelle Særinteresser og at sprede Risikoen for Tab ved paa forskellig Maade at begrænse Omfanget af de enkelte Engagementer.

I Oktober 1931 havde *Handelsbanken* forbigaaende Likviditetsvan-

skeligheder, væsentlig forvoldt gennem et Sammenbrud af to store Handelskompagnier »Det sibiriske Handelskompagni« og »Det almindelige Handelskompagni«. Banken søgte og fik Nationalbankens Støtte. Samme Aar overtog Privatbanken Diskontobankens Restbo.

I Trediverne var Bankvæsenet i øvrigt præget af en støt Udvikling og en forsigtig Politik.

Bankvæsenets Sanering og en vis Koncentration i Tiden 1921—39 gav sig Udtryk i en Nedgang i Bankernes Antal fra 200 i 1921 til 181 i 1928 og 163 i 1938. Siden 1920 er Oprettelsen af nye Banker faktisk standset, naar bortses fra Selskaber, der har overtaget sammenbrudte Banker. Antallet af Bankfilialer gik i det samme Tidsrum op fra 631 til 718.

I Tiden efter 1922 har dansk Erhvervslivs og navnlig Industriens Ekspansion fundet Sted uden større Bistand af Bankkredit og med ret beskedne Udvidelser af Aktiekapitalerne. Der har navnlig været Nedgang i Bankkredit til Industriselskaber, medens Industriselskabernes Egenkapital er blevet større. Samtidig er Staten i stigende Grad optraadt som Kredityder over for Erhvervslivet (Eksportkredit, Laanefond etc.), hvor Talen er om mere risikobetonede Forhold.

Det er blevet sagt, at Fremtidstro og Ekspansionslyst hos Bankerne er veget for en mere sparekassemæssig Betragtning, at Bankernes Ledelse er ansvarlig for en »tiltagende Forkalkning« af Erhvervslivet, og at Privatbankernes Forkrøbling efter Krisen 1921—22 har været til stor Skade for Industrien. Det maa dog indrømmes, at der særlig i 1930erne har været mindre Brug for Støtte til Ekspansion end før, idet Kontingenteringspolitik og andre Restriktioner samt under Valutareguleringen en bevidst Begrænsning i Oprettelsen af nye Virksomheder i det hele har vanskeliggjort Erhvervslivets frie Udfoldelse. Der er dog ikke Tale om, at Bankerne principielt har taget Afstand fra Emissionsvirksomhed.

I Perioden 1920—39 har der ikke været større Nydannelser eller nye Virksomhedsformer inden for *Sparekassevæsen* og *Livsforsikring*, men de Beløb, der af Befolkningen er opsparet, er til Trods for alle Vanskeligheder i stadig Stigning.

	Sparekasser Samlet Indskud ($^{31}/_{3}$) Mill. Kr.	Livsforsikring Samlet Forsikringssum (Kapitalforsikring) ($^{31}/_{12}$) Mill. Kr.
1920	1,721	1,323
1925	1,914	1,504
1930	2,124	1,762
1935	2,212	2,433
1938	2,226	2,625

Nationalbanken. Spørgsmaalet om, hvorledes Nationalbankens Forhold skulde ordnes, naar dens Oktroj af 1907 udløb i 1938, gav Anledning til adskillige Drøftelser. Nationalbanken havde, siden den blev oprettet i 1818, været organiseret som et privat Aktieselskab. Statens Indflydelse paa dens Styrelse var dog i den senere Tid (1919 og 1931) blevet understreget, navnlig med Hensyn til Valutapolitikken. I 1907 havde Socialdemokraterne foreslaaet at gøre Banken til en ren Statsbank, men dette Forslag forkastedes. Selv om egentlig private Aktionærinteresser næppe nogen Sinde havde paavirket Nationalbankens Ledelse, var der dog meget, der talte for, at Styrelsen af Landets Pengevæsen blev overdraget til en uafhængig Institution, som var absolut fri for privatøkonomiske Interesser og Motiver, og som i højere Grad blev underlagt Statens ansvarlige Myndigheder — uden dog at blive en egentlig Statsinstitution. Regeringen forelagde allerede i 1934 et Forslag, der fulgte denne Mellemvej mellem Privatdrift og Statsdrift: en selvejende Institution med en Ledelse, der i væsentlig Grad blev udnævnt af Staten.

Regeringens Forslag til Ændring af Bankens Forhold blev først gennemført i 1936. Oppositionen, der ikke havde særlige Indvendinger at gøre mod Sagens Realitet, knyttede nemlig dens Løsning sammen med et Krav om, at Staten nu afhændede sine Interesser i Landmandsbanken, hvis Aktiekapital helt var paa Statens Hænder. Dette Krav havde for saa vidt Hjemmel i Landmandsbankloven af 1928, men Regeringen mente, at det var rimeligt, at Staten selv fik Andel i Bankens Udbytte som en beskeden Erstatning for de mange Millioner, Staten havde ofret paa Bankens Sanering. Resultatet blev, at Staten indvilligede i at afhænde en Fjerdedel af den 50 Mill. Kr. store Aktiekapital, den laa inde med. Nationalbankforslaget gennemførtes derefter som Lov af 7. April 1936 om *Danmarks Nationalbank,* som Bankens Navn nu blev. Venstre fandt, at dette var utilstrækkeligt, og syntes overhovedet, at den nye Ordning gav Staten for megen Indflydelse og Banken for lidt Selvstændighed.

Loven paalagde først og fremmest Banken at opretholde et sikkert Pengevæsen her i Landet og at virke til at lette og regulere Pengeomsætning og Kreditgivning. Bankens Grundfond blev sat til 50 Mill. Kr., der af Staten blev indskudt i Form af en Grundfondsforskrivning, der efterhaanden skulde afskrives gennem de aarlige Overskud.

Bankens Ledelse bestaar nu af et Repræsentantskab, en Bestyrelse og en Direktion. *Repræsentantskabet* har 25 Medlemmer, der vælges dels af og blandt Rigsdagens Medlemmer, dels af Handelsministeren og dels af Repræsentantskabet selv; de sidste skulde særlig repræsentere Erhvervene og Arbejderne. *Bestyrelsen* bestaar dels af Medlem-

mer valgt af Repræsentantskabet, dels af de af Handelsministeren valgte Repræsentanter. Endelig bestaar *Direktionen* af 3 Medlemmer, hvoraf den ene vælges af Kongen som Førstedirektør, de to andre af Repræsentantskabet. Statens Tilsyn sker gennem Handelsministeren, der er kgl. Bankkommissær og fører Forsædet i Repræsentantskabet. Bankens *Guldfond* skal mindst svare til 25 pCt. (tidligere 50 pCt.) af Seddelomløbets samlede Beløb. Staten faar af Aarets *Overskud* forlods 1 Mill. Kr., og af Resten henlægges 25 pCt. til Reservefonden, saalænge denne er under 25 Mill. Kr. Det resterende Overskud fordeles efter særlige Regler, saaledes at Grundfondsbeviset efterhaanden afskrives; hvad der ikke bruges hertil, indgaar i Statskassen. Aktionærerne i den gamle Bank udløstes med 4 pCt.'s Obligationer i Forholdet 200 Kr. Obligationer for hver 100 Kr. Aktier.

6. Arbejdsmarkedet (Arbejdsløn, Arbejdskonflikter, Arbejdsløshed).

A. Arbejdslønninger og Arbejdskonflikter 1916—30.

Spørgsmaalet om Arbejdslønningernes Tilpasning til det hurtigt stigende Prisniveau voldte under Verdenskrigen og i de efterfølgende Aar mange Vanskeligheder. Den Gnidningsmodstand, der altid gør sig gældende ved Forhandlinger om Arbejdsoverenskomster, forøgedes nu ved den nye Mentalitet, der fulgte med Arbejderklassens almindelige Fremstød Verden over, ikke mindst i Rusland og Tyskland.

Ved Krigens Udbrud gjaldt i de fleste Fag Lønoverenskomster, der var afsluttede med Gyldighed indtil 1916. I dette Aar naaede man til Forhøjelser, som dog langtfra svarede til den Stigning i Prisniveauet, der var foregaaet. I 1917 kom man ind paa en Form for automatisk Regulering ved Ydelse af særlige Dyrtidstillæg i Forhold til Detailprisniveauets Bevægelser. Først i 1918 indhentede Lønstigningen Prisopgangen, og i 1919 fik den et Forspring (Reallønnen var steget).

Aaret 1919 var i øvrigt meget uroligt. Adskillige Fagforeninger etablerede under syndikalistisk Paavirkning uvarslede og ulovlige Strejker, ofte paa Trods af direkte Forbud fra De samvirkende Fagforbund. Arbejdernes faglige Organisationer havde aabenbart ikke Magt og Evne til at hindre disse Strejker; ogsaa den faste Voldgiftsrets Kendelser blev ofte upaaagtede. Flere Fagforeninger sprængtes eller opløstes, da de ikke kunde betale de store Bøder, de blev idømt.

I Aarene 1917—20 opstod der, blandt andet under Indtryk af den russiske Revolution, en stærkere faglig-politisk Opposition, sammen-

sat af ret brogede Elementer, men væsentlig syndikalistisk præget. Den gjorde sig navnlig gældende under Havnestrejkerne i 1919 og 1920. I Fagbevægelsens Organisationsformer og Taktik satte den sig ikke væsentlige Spor; dog gennemførtes der i 1922 visse Ændringer i De samvirkende Fagforbunds Love, som i nogen Grad svækkede Centralisationen og aabnede Mulighed for Dannelse af Industriforbund. — Forslag om Bedriftsraad drøftedes i Fagforbundene, men førte ikke til noget praktisk Resultat.

Ved Udgangen af 1920 talte den samlede Fagbevægelse over 362 000 Medlemmer, heraf 77 pCt. inden for De samvirkende Fagforbund. I Løbet af de følgende 20 Aar naaede man op til 543 000 (31. December 1940), hvoraf 95 pCt. hørte til De samvirkende Fagforbund.

I *1920* trak det op til en heftig Arbejdskamp, idet Arbejdsgiverne i Marts udsendte Varsel om en almindelig Lockout, da de ikke vilde gaa med til yderligere Lønforhøjelser. Indrepolitiske Begivenheder, bl. a. Trusel om Generalstrejke, ændrede helt Situationen (se Side 157 ff.), og i Begyndelsen af April afsluttedes hos Forligsmanden en ny Overenskomst, bl. a. indeholdende Bestemmelse om en Lønregulering, som gav gennemsnitlig 9 Øre straks og fra August 1920 en Forhøjelse paa 13 Øre i Timen. Sømændene, Søfyrbøderne og Havnearbejderne, der var yderst misfornøjede med De samvirkende Fagforbunds Politik, fortsatte Konflikten endnu i 10 Uger, men Stemningen var nu afgjort imod de ulovlige Arbejdsstandsninger. Den faste Voldgiftsret idømte de tre Organisationer Bøder paa tilsammen 1 Mill. Kr. Der dannedes en Organisation »Samfundshjælpen« med det Formaal at udføre Arbejde, der ulovligt var nedlagt. Dens Mandskab (Studenter, Polyteknikere etc.) fungerede bl. a. ved Losning og Lastning af Korn til Statens Brødkornsadministration. Denne Organisation blev faktisk taalt af Arbejdernes Organisationer og var ret virksom. I øvrigt virkede dels den almindelige økonomiske Depression, dels Sammenbrudet inden for den revolutionære Bevægelse i Tyskland med til at dæmpe Uroen paa Arbejdsmarkedet.

Som typisk for den hidtil skete Lønforskydning kan anføres, at medens de faglærtes Lønstigning efter 1920-Ordningen havde naaet 264 pCt. (siden 1914), havde de ufaglærte naaet en Forbedring paa 302 pCt.

Da Overenskomsterne udløb pr. 1. Februar *1921*, udviklede Situationen sig til en omfattende Lockout. Arbejdsgiverne krævede en betydelig Lønsænkning og stod nu under Depressionen ret stærkt over for Arbejderne, hvis Modstand svækkedes af betydelig Arbejdsløshed. Overenskomsterne fornyedes dog paa Grundlag af en øjeblikkelig Nedsættelse af Lønnen med 13 Øre (det, der var vundet i August

1920) og en yderligere Regulering i August, hvorved Timelønnen reduceredes med yderligere 18 Øre. Arbejdsgiverne betonede, at dette var den første almindelige Lønnedsættelse i Arbejdsgiverforeningens Historie. Selv herefter var dog en reel Lønstigning i Behold. Betydningen heraf svækkedes imidlertid derved, at Arbejdsløsheden samtidig tog et stort Omfang paa Grund af Prisfaldet. Nye betydelige Arbejdskampe i Foraaret *1922* sluttedes med Lønnedsættelser paa 15 pCt. Det samlede Resultat af de to Aars Lønkampe blev saaledes en stor Lønnedsættelse. Efter Pristallet pr. Januar *1923* reguleredes Lønningerne igen ned med 6 pCt. — men fik i August paa ny et Tillæg paa 3 pCt.

Aaret *1924* var præget af Industriens gode Beskæftigelse og af en moderat Prisstigning, der automatisk regulerede Lønningerne opad, og det forløb derfor i det væsentlige i Ro. Til Gengæld udkæmpedes i *1925* den største Arbejdskonflikt, Landet overhovedet har oplevet. Konflikten, der baade tog Form af Strejker og Lockouter, varede fra 19. Marts til 8. Juni, omfattede ca. 95 000 Arbejdere (deraf 36 000 inden for Arbejdsmandsforbundet) og medførte et samlet Tab paa lidt over 4 Mill. Arbejdsdage. De største Vanskeligheder voldte det at naa til en Ordning mellem Arbejdsgiverne og Dansk Arbejdsmandsforbund. Kampens Resultat, der ikke afveg meget fra, hvad der kunde være opnaaet straks, var, at Lønningerne forhøjedes med 3 pCt., de laveste dog noget mere. (Regeringen Stauning havde, hvad der dog ikke var bekendt for Offentligheden, forberedt en provisorisk Lov, der skulde have bragt Arbejdsstandsningen til Ophør, hvis det sidste Forligsforslag var blevet forkastet.) Overenskomsterne skulde nu gælde 2 Aar med en vis begrænset Adgang til Regulering efter Pristallet i Løbet af Perioden. Konflikten førte til, at Dansk Arbejdsmandsforbund (omtrent Halvdelen af de organiserede Arbejdere), der fandt, at det ikke fik tilstrækkelig Støtte hos De samvirkende Fagforbund, udmeldte sig af Centralorganisationen. Først 1929 traadte det ind igen.

I Løbet af Aaret *1926* bevirkede Reguleringen under den stærke Kronestigning, at den gennemsnitlige Timefortjeneste gik betydeligt ned. Efter nogle mindre Nedsættelser i *1927* holdtes Lønniveauet i det hele oppe i de to følgende Aar. Den automatiske Pristalsregulering var nu bortfaldet. I *1930* opnaaede flere Fag Lønforhøjelser til Trods for det truende Prisfald. Først ved Overenskomstforhandlingerne i *1931* nedsattes Lønningerne — efter langvarige og besværlige Forhandlinger og gentagne Afstemninger hos Arbejderne — i de fleste Fag inden for Jern- og Metalindustrien og Træindustrien med fra 5—8 pCt., de laveste Lønninger dog undtaget. Skotøjsindustrien maatte

igennem en 3 Maaneders Lockout, inden Enighed kunde opnaas. I de Fag, der fik Nedsættelser, indførtes til Gengæld en Uges betalt Sommerferie, hvor den ikke fandtes i Forvejen, saa Nedsættelsen betød ikke for Industrien en tilsvarende Besparelse i Lønudgift.

I flere Lande blev 8 Timers Dagen i Aarene efter Verdenskrigen fastslaaet ved Lov. I Danmark kom Lovgivningsmagten ikke til at gribe ind paa dette Omraade. I December 1924 fremsatte Regeringen vel Forslag om Lovfæstelse af 8 Timers Arbejdsdag, men det blev ikke vedtaget. Faktisk var 8 Timers Dagen dog gennemført for Arbejdere ved Haandværk og Industri og delvis for de af Stat og Kommune beskæftigede Arbejdere. Efter en Opgørelse, der blev foretaget af De samvirkende Fagforbund i 1926, var den gennemsnitlige ugentlige Arbejdstid fra 1914 til 1926 gaaet ned fra 59,5 Timer til 52,8 — en Forkortelse paa gennemsnitlig 6,7 Timer eller 11,3 pCt.

B. Staten, Organisationerne og Arbejdsmarkedet 1931—1939.

Ved Afgørelse af Retskonflikter — d. v. s. Stridigheder om Fortolkningen af bestaaende Overenskomster — havde man allerede i en Aarrække haft tvungen Voldgift (den faste Voldgiftsret). Derimod var her i Landet alle Spørgsmaal om Fastsættelse af Løn og øvrige Arbejdsvilkaar (Interessekonflikter) hidtil blevet løst af Parterne selv, hvad enten dette nu skete som Resultat af fredelige Forhandlinger eller efter Strejke eller Lockout. Selv efter at der i 1910 var blevet indført offentlig Mægling i Arbejdsstridigheder (i 1921 udvidedes Forligsinstitutionen, saa at den kom til at bestaa af tre Forligsmænd), var Parternes Medbestemmelsesret og selvstændige Ansvar dog stadig det principielle Grundlag for Behandling og Afgørelse af alle Interessestridigheder. Nu og da drøftede man vel, hvorvidt de store samfundsmæssige Interesser, der stod paa Spil ved omfattende Arbejdskonflikter, ikke berettigede Statsindgreb til Forebyggelse eller Afslutning af saadanne Kampe; men denne Tanke blev altid afvist baade af Arbejdere og Arbejdsgivere.

I 1930erne indtraadte der en afgørende Ændring paa dette Omraade. Det offentliges Stilling til Interessekonflikterne har i Praksis udviklet sig saaledes, at Mæglingen nu ikke længere er det offentliges sidste Ord i Sagen. Lovgivningsmagten har gentagne Gange, naar Mæglingen ikke er lykkedes (i 1933, 1934, 1936, 1937), sørget for, at nye Bestemmelser om Arbejdsvilkaar er blevet tilvejebragt direkte ved Lov eller en ved Lov indstiftet Voldgift.

I Foraaret *1932* resulterede Overenskomstforhandlingerne om de dengang udløbende Arbejdsoverenskomster efter Forligsmandens Ind-

griben i uforandret Forlængelse for de Fag, der stod under Hovedorganisationerne. Derimod udbrød der en noget politisk præget Konflikt mellem Slagterierne og deres Arbejdere. Forligsmandens Forslag om en Lønnedsættelse forkastedes af Arbejderne og Andelsslagterierne, men vedtoges af Privatslagterierne. En Lockout traadte derefter i Kraft. En Standsning af Leveringerne af Bacon til England kunde forventes varigt at skade os og at gavne vore Konkurrenter paa det engelske Marked. Ved Indgreb fra Privatslagterierne afsluttedes Konflikten imidlertid paa Grundlag af Forligsmandens Forslag.

I Efteraaret 1932 opsagde Arbejdsgiverne samtlige løbende Overenskomster og stillede Forslag om, at Lønningerne reduceredes med 20 pCt. under Henvisning dels til Prisfaldet, dels til, at de danske Arbejderlønninger laa højest i Europa. I *Januar 1933* tilspidsedes Situationen saaledes, at Arbejdsgiverforeningen den 20. udsendte 2. Varsel om Lockout for ca. 100 000 Mand fra 1. Februar. De samvirkende Fagforbund svarede med Strejkevarsel for de Fag, der ikke var medtaget under Lockouten. Forligsmanden maatte erklære, at der ikke var Mulighed for at finde noget Forligsgrundlag, og en Storkonflikt syntes uundgaaelig. En saa omfattende Arbejdsstandsning blev af Regeringen netop paa dette Tidspunkt anset for meget alvorlig — ja for en Katastrofe for Landet. Arbejdsløsheden var meget stor (næsten 200 000 Mand), og der herskede allerede en betydelig social Uro. Landbrugerne var direkte ramt, Haandværkere og Handlende indirekte ramt ved Landbrugskrisen. Valutasituationen var netop ved at blive akut, idet Kronen faldt over for Sterling. En Storkamp vilde antagelig styrke de yderliggaaende Landbobevægelser, og hele det politiske Forligsarbejde om Støtte til Landbruget og Støtte til de arbejdsløse (se Side 275) vilde sandsynligvis gaa i Staa. Statsministeren fremsatte derfor Forslag til Lov om, at de gældende Overenskomster skulde forlænges uforandret til 1. Februar 1934, og om, at Lockouter og Strejker i dette Aar skulde være forbudt. Loven gennemførtes den 31. Januar som Led i »Kanslergadeforliget«. Arbejdsgiverforeningens Formand udsendte en kraftig Protest imod denne tvangsmæssige Fastlægning af Overenskomstforholdene, der hindrede Arbejdsgiverne i at søge Lønningerne tilpasset efter Tidens økonomiske Krav. For Fagforeningerne var det af afgørende Betydning, at Regeringen Stauning kunde blive siddende — hvad man næppe kunde have regnet med, hvis en Storkamp havde faaet Lov til at bryde løs.

Staten havde ved dette Indgreb faktisk overtaget Ansvaret for det eksisterende Lønniveau — og dermed ogsaa for den af Lønniveauet afhængige Produktion.

Samtidig nedsattes et Udvalg, der i Efteraaret skulde forelægge Forslag om Sikring af Samfundets Interesser vedrørende Arbejdsforhold.

Resultatet var nu i første Omgang igen Arbejdsro i et Aar, og Antallet af tabte Arbejdsdage ved Konflikter blev meget lille:

	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Antal Dage (i Tusinder)..	246	87	18	146	14	2946	21	90

I Efteraaret 1933 opsagde Arbejdsgiverforeningen igen Overenskomsterne, men Forhandlinger kom først i Stand i Slutningen af Januar *1934*. Imidlertid havde det nævnte Udvalgs Drøftelser ført til en ny Lov af 18. Januar 1934 om Mægling i Arbejdsstridigheder, der navnlig bestemte: 1) at Mæglingsforslag skulde anses som vedtagne, i Fald ikke over 25 pCt. af de stemmeberettigede Medlemmer havde deltaget i Afstemningen; 2) at der skulde mindst 50 pCt. af de afgivne Stemmer til Forkastelse af et Mæglingsforslag, hvis Deltagelsen i Stemmeafgivningen var over 75 pCt. For hvert Point, hvormed Stemmeafgivelsen laa under 75, skulde den til Forkastelse nødvendige Procent af de afgivne Stemmer forhøjes med $^1/_2$ (hvis saaledes 65 pCt. af de stemmeberettigede har deltaget i Afstemningen, kræves til Forkastelse 55 pCt. af de afgivne Stemmer), og 3) at Forligsmanden fik Ret til, naar flere Fag var inddraget under Konflikten, at bestemme, at de af ham stillede Mæglingsforslag skulde betragtes som en Helhed, saaledes at Afstemningsresultaterne for de enkelte Fag lagdes sammen. Et enkelt Fags Forkastelse af dets særlige Overenskomst kunde da ikke mere blive afgørende for, at et helt Overenskomstkompleks blev forkastet og Konflikt etableret. De nye Regler betød en Styrkelse af Forligsinstitutionens og de store Organisationers Magt; fra en Del af Arbejderklassen mødte de betydelig Modstand.

Forligsmanden stillede nu i Begyndelsen af Marts sine Mæglingsforslag, der gik ud paa uforandret Forlængelse for et Aar og knyttede Forslagene sammen til en Helhed. Mæglingsforslagene blev derefter vedtaget af begge Parter, skønt 6 enkelte Fagforbund havde forkastet dem. Søfyrbøderne og Sømændene — hos hvem Nej-Stemmerne var i stort Overtal — protesterede under stærk Tilslutning fra kommunistisk Side mod Vedtagelsen og iværksatte Strejke, som dog straks blev kendt ulovlig af Den faste Voldgiftsret. Da Strejken alligevel blev fortsat, idømtes de to Fagforbund hver 20 000 Kr. i Bod. Strejken gav Anledning til alvorlige Gadeuroligheder. I Esbjerg, hvor der efterhaanden ophobedes ca. 500 Jernbanevogne med Levnedsmidler, som man søgte at ekspedere med frivillig Arbejdskraft, etablere-

des 1 Dags Generalstrejke som Protest mod den Haandfasthed, hvormed det hidkaldte københavnske Politi opretholdt Ordenen. Strejken, der desavoueredes af De samvirkende Fagforbund, varede et Par Uger og sluttede i det hele og store paa Grundlag af Forligsmandens Forslag. Imidlertid etablerede Slagteriarbejderne, der stod uden for Hovedmæglingen, Strejke; de krævede Lønforhøjelse, medens Slagterierne forlangte Lønnedsættelse. Da Strejken havde varet en Uge og man frygtede, at en Fortsættelse vilde volde stor Skade paa det engelske Marked, vedtoges den 20. April en Lov om tvungen Voldgift til Afgørelse af Konflikten. Voldgiftsrettens Kendelse faldt to Dage efter og gik ud paa, at Lønninger og Arbejdstid skulde forblive uforandrede 1 Aar. Slagteriarbejderne protesterede paa det skarpeste baade mod Loven og mod Kendelsen.

I *1935* løstes Overenskomstforholdene uden Konflikt. Parterne antog Forligsmandens Mæglingsforslag, der medførte en Del mindre Lønforhøjelser, navnlig i de lavere lønnede Fag.

Derimod blev Overenskomstforhandlingerne i *1936* overmaade vanskelige. Arbejdsgiverforeningen, der i de foregaaende Aar havde maattet slaa sig til Taals uden Lønreduktioner, mente sig nu under Hensyn til den almindelige Deflationspolitik, der søgtes gennemført (Nedbringelse af Renten og Hemning af Byggeriet), berettiget til i al Fald at modsætte sig Lønfremstød. Situationen udviklede sig ret hurtigt til Lockout, omfattende ca. 96 500 Arbejdere. Efter at Konflikten havde varet et Par Uger, greb Forligsmanden ind og fremsatte sit Mæglingsforslag, der gik ud paa Forhøjelse af de laveste Lønninger, men i øvrigt uforandret Forlængelse. Forslaget blev forkastet af Arbejdsgiverne (ca. 60 pCt. stemte imod), medens 65 pCt. af Arbejderne stemte for. Statsministeren forelagde Dagen efter et Lovforslag om at ophøje Mæglingsforslaget til Lov, ligesom Iværksættelse af Arbejdskonflikter inden for de paagældende Fag skulde forbydes for Overenskomstperioden.

Det konservative Folkeparti og Venstre gik imidlertid voldsomt imod Forslaget. De konservative krævede Konflikten løst ved tvungen Voldgift. Efter en Række dramatiske Forhandlinger i Rigsdag og Udvalg gik Regeringen med hertil. Ved Loven af 29. Marts 1936 bestemtes det, at Arbejdet straks skulde genoptages, at Mægling skulde forsøges endnu en Gang ved et særligt Udvalg med Forligsmanden som Formand, og at der, hvis denne mislykkedes, skulde nedsættes en Voldgiftsret til inden 8. April at afsige sin Kendelse om alle de Overenskomster, der udløb eller var ved at udløbe. Voldgiftsrettens Kendelse, der hovedsagelig fulgte Mæglingsforslaget, medførte en vis Forhøjelse i mange Fag, navnlig af de laveste Lønninger, og i de »valuta-

begunstigede« Fag. Konflikten havde da varet fra 22. Februar til 30. Marts, og Tabet af Arbejdsdage androg ca. 2,5 Mill.

Heller ikke i *1937* lykkedes det — trods Indførelse af nye Forhandlingsregler mellem Parterne — disse at naa til Enighed. Forligsmandens Mæglingsforslag, der gav Tillæg til ogsaa de noget højere Timelønninger og forhøjede Akkordlønningerne særlig til Fordel for de ufaglærte Arbejdere, blev forkastet af Arbejdsgiverne (med 60 pCt. af de afgivne Stemmer), men vedtaget af Arbejderne (med 65 pCt.). Den varslede Storstrejke skulde begynde den 10. April. Men Regeringen greb atter ind med Forslag om, at Forligsmandens Mæglingsforslag skulde ophøjes til Lov. Trods heftig Modstand fra det konservative Folkeparti og Venstre, der dog nu ikke længere havde Flertal i Landstinget, førtes Forslaget igennem den 9. April. Samtidig blev Lockouter og Strejker forbudt inden for Lovens Omraade. Arbejdsgiverforeningens Formand protesterede kraftigt imod Loven og imod det Princip, der herved andet Aar i Træk var blevet gennemført, at et Mæglingsforslag, der var forkastet af Arbejdsgiverne, blev dem paatvunget som Lovdiktat.

I *1938* trak det op til en Storkonflikt, men et Mæglingsforslag fra Forligsmanden blev dog vedtaget af begge Parter; det medførte en Række Lønforhøjelser, særlig for de laveste Lønklasser. Heller ikke i 1938 kunde Slagterierne og deres Arbejdere naa til Overenskomst. Da Forligsmandens Mæglingsforslag (i Hovedsagen uforandret Forlængelse) forkastedes, blev det den 8. April ophøjet til Lov.

Det er allerede nævnt, at Arbejdsgiverforeningens Formand gentagne Gange tog skarpt Stilling imod Statens Indgreb i Arbejdskonflikter. Ogsaa Arbejderne protesterede denne Gang; en Fagforeningsleder betegnede det som en grov Tilsidesættelse og et principielt Brud paa den almindelige samfundsmæssige Ret til kollektiv Varetagelse af Arbejdernes økonomiske Interesser, naar det offentlige vilde trænge denne Ret til Side. Naar Staten ved Lov bandt Arbejdernes Indtægtsmuligheder, maatte disse bestemt kræve, at der ogsaa blev truffet Forholdsregler over for det, der bestemte Arbejdernes Udgiftskontoer; Erhvervenes Priser og Fortjenester og ikke mindst Huslejerne maatte reguleres og fastsættes ved Lov.

Den Række vanskelige Situationer, der i disse Aar opstod ved Overenskomstforhandlingerne, førte til, at Hovedorganisationerne søgte at opnaa Enighed om mere tilfredsstillende faglige *Forhandlingsregler*. Dette lykkedes i 1936 ved Forligsmandens Hjælp. Et Hovedpunkt i de nye Regler, der i det store og hele har vist sig at svare til deres Formaal, var Ønsket om at naa frem til Landsoverenskomster eller i alt Fald fagvise Overenskomster for større Om-

raader. Endvidere tilstræbtes Overenskomster af mere end et Aars Varighed. Den tidligere Opsigelsesfrist paa 3 Maaneder afkortedes til 14 Dage, og Forhandlinger om Ændringer i bestaaende Overenskomster skulde optages i god Tid inden deres Udløb. I 1939 vedtog De samvirkende Fagforbund desuden for sit Vedkommende nye Regler om Samarbejde mellem de enkelte Fag ved Tilrettelæggelse af Overenskomstsituationer og Regler for Afstemning vedrørende Overenskomstforslag.

Alle disse Regler har stor praktisk Betydning for Organisationerne og er utvivlsomt ogsaa af Værdi for Samfundet som Helhed, idet de bidrager til at skabe mere ordnede Forhold paa Arbejdsmarkedet. De giver mindre Spillerum for de Tilfældigheder, der kan komme til at afgøre enkelte Fags spredte Forhandlinger; de aabner Mulighed for at faa hele den foreliggende Situation bedømt under en større Synsvinkel, saa at der tages Hensyn ikke blot til det enkelte Fags særlige Forhold, men ogsaa til hele Samfundets økonomiske Vilkaar paa vedkommende Tidspunkt.

Det blev mere og mere klart, at under de Former for internationale Handelsforhold, der er vokset frem i de senere Aar — og som faktisk medfører Overenskomster mellem Staterne om Levering og Aftagning af bestemte Kvanta Varer inden for bestemte korte Tidsafsnit — kunde det danske Samfund ikke godt risikere, at Strejker eller Lockouter hindrede det i at opfylde sine Forpligtelser. Inden for Fagforeningerne var man til Trods for, at man vedblivende modsatte sig tvungen Voldgift, i stigende Grad klar over, at Varetagelse af Medlemmernes Interesse ikke alene medfører, at man stiller Krav og sætter Magt ind, men ogsaa vurderer Kravenes Rimelighed, tager Hensyn til hele Erhvervslivets Vilkaar og støtter den politiske Magtstilling, Arbejderklassen har opnaaet. Det var umuligt at drive en hensynsløs Fagpolitik, naar man støttede en Regering, der drev en opportunistisk og realøkonomisk betonet almindelig Politik. Fra Arbejdsgiverside havde man i Tiden 1938—1939 arbejdet med Tanken om Oprettelse af en Art frivillig Voldgift, og der var optaget Forhandlinger herom med De samvirkende Fagforbund. Da Krigen brød ud, var disse Forhandlinger ikke tilendebragt, men den Praksis, der i 30erne ved mange Lejligheder blev fulgt af Regering og Rigsdag, og den Realitetssans, der nu fandt Udtryk inden for og mellem Hovedorganisationerne, viste Vejen frem. Naar man derfor ved Loven af 14. September 1940 skabte *Arbejds- og Forligsnævnet* til Afgørelse af Stridigheder om Løn- og Arbejdsvilkaar, var dette ikke en Panikforholdsregel i en ekstraordinær Situation, men en Nyordning, der var godt forberedt i den offentlige Mening.

Udviklingen paa dette Omraade maa betegnes som en af de interessanteste af Danmarks økonomiske og sociale Erfaringer i Tiden mellem de to Verdenskrige.

Den nye Indstilling, der i de senere Aar har udviklet sig inden for den danske Arbejderbevægelse, baade i Forbindelse med dens Deltagelse i Udøvelsen af Regeringsmagten og som Resultat af den almindelige økonomisk-politiske Udvikling (Valutaordning og Planøkonomi), har haft vigtige politiske Konsekvenser og har ogsaa givet sig andre Udtryk. *Arbejdernes Oplysningsforbund* har i stigende Grad lagt Vægt paa at organisere en videregaaende Skoling i økonomiske Problemer. I 1937 oprettedes *Arbejderbevægelsens Erhvervsraad,* hvis økonomiske og tekniske Fagkundskab staar til Raadighed for hele Arbejderbevægelsen. Dette har Betydning ikke alene ved Forhandlinger med Arbejdsgiverne, men ogsaa naar der ved Drøftelse af almindelige erhvervspolitiske og økonomiske Spørgsmaal skal gøres en Indsats fra Arbejderside.

C. Lønudviklingen for Arbejdere inden for Industri, Haandværk og Handel 1914—1939.

	Fortjeneste pr.			Realløn (1914 = 100)		
	Time (Øre)	Dag (Kr.)	Aar*) (Kr.)	Time	Dag	Aar*)
1914	48.3	4.59	1232 (1372)	100	100	100
1918	82	7.79	1866 (2339)	95	95	84
1920	188	15.04	4138 (4565)	149	126	129
1922	141	11.28	2544 (3423)	146	123	103
1924	144	11.52	3042 (3496)	138	116	114
1927	129	10.32	2348 (3132)	151	127	108
1930	131	10.48	2686 (3181)	164	138	132
1932	131	10.48	2110 (3181)	175	147	110
1935	133	10.64	2534 (3229)	161	136	120
1936	132	10.56	2445 (3205)	157	132	114
1937	135	10.80	2519 (3278)	156	131	113
1938	142	11.36	2653 (3448)	161	135	117
1939	147	11.76	2850 (3569)	164	138	125

*) Gennemsnitlig Aarsfortjeneste opgjort under Hensyntagen til Tab ved Arbejdsløshed, Arbejdsstandsninger og Sygdom; Tallene i Parentes viser Aarsfortjeneste under Forudsætning af fuld Arbejdsydelse hele Aaret.

I Krigsaarene fulgte Lønnen ikke med Leveomkostningerne (udtrykt i Pristallet), saa at Reallønnen (hvad Arbejderne faktisk fik for deres Penge) f. Eks. i 1918 kom til at ligge under Niveauet fra 1914. I de første Efterkrigsaar skete der en hurtig Forbedring. Siden

da har Arbejderne i det store og hele ikke alene sikret sig Dækning for Leveomkostningernes Stigning, men ogsaa væsentlig forøget deres Realløn *pr. Time* og *pr. Dag.* I Tredivernes Begyndelse holdt Pengelønnen sig saaledes i længere Tid nogenlunde konstant, medens Levnedsmiddelpriserne faldt. Dette skulde give de fuldt beskæftigede en stærkt forøget Realløn, men baade i disse og i de følgende Aar paavirkedes den gennemsnitlige *Aarsfortjeneste* stærkt af Arbejdsløshed og nedsat Arbejdstid.

Samtidig kan man konstatere, at Lønningerne for de lavere lønnede Arbejdere i denne Periode er blevet væsentligt forbedrede i Forhold til de højere lønnede Arbejderes Lønninger; dette hænger sikkert sammen med Arbejdsmandsforbundets stigende Betydning og Vægt.

Ved en Bedømmelse af Arbejdskraftens Pris for Arbejdsgiverne, maa man ikke alene se paa Timelønnens stigende Beløb, men ogsaa paa Effektiviteten, som var stærkt stigende.

D. Forskellig Lovgivning om Arbejdsforhold.

En Affære, der vakte betydelig Opmærksomhed og fik politiske Konsekvenser, var den saakaldte *Kolindsundsag,* der fandt en foreløbig Afslutning ved en Højesteretsdom den 9. Juni 1926, som suppleredes med en ny Dom i 1927. Højesteret fastslog, at Fagforeningerne havde anvendt ulovlige Metoder under deres Bestræbelser for at faa nogle Arbejdsgivere i det østjyske Landbrug til at indgaa kollektive Overenskomster. Arbejdsgiverne fik tilkendt Erstatninger paa i alt 350 000 Kr. Denne Sag var et væsentligt Led i Motiveringen af den meget omstridte *Lov om Værn for Erhvervs- og Arbejdsfriheden.* (Se S. 200).

Efter denne Lov kunde kollektive Aftaler, som paa uberettiget Maade begrænsede den enkeltes frie Adgang til Erhverv eller Arbejde, ikke tillægges Retsvirkning ved Domstolene, ligesom enhver Art af økonomisk eller personlig Forfølgelse — herunder Boykotning, — som tilsigtede paa uberettiget Maade at begrænse den enkeltes frie Adgang til Erhverv eller Arbejde eller hans Ret til at være Medlem af eller staa uden for en Organisation, blev ulovlig. Overtrædelse medførte, foruden Erstatningspligt for eventuel forvoldt Skade, Bøder paa indtil 100 000 Kr. eller simpelt Fængsel. Loven ophævedes i 1937. Den var kun blevet anvendt i meget faa Tilfælde.

Af principiel Betydning var Lov af 9. Juni 1920 om Arbejde i *Bagerivirksomheder,* idet Loven ogsaa for voksne Arbejdere forbød Natarbejde i de nævnte Virksomheder. Ogsaa Reglerne for *Børns og unge Menneskers Arbejde* blev Genstand for Regulering, først i 1922 og derefter ved Lov af 18. April 1925. Herefter blev det forbudt at beskæftige Børn under 14 Aar, som ikke var lovligt udskrevne af

Skolen, i Erhvervsvirksomheder, undtagen i Land- og Skovbrug, Søfart og Fiskeri. Unge Mennesker under 18 Aar maatte ikke beskæftiges i Haandværks- og Industrivirksomheder samt i Transportvirksomhed mellem Kl. 6 Aften og Kl. 6 Morgen og i det hele ikke over 10 Timer daglig.

Lærlingeforholdet reguleredes ved en ny Lov i 1937. Ligesom tidligere kræves oprettet en skriftlig Lærekontrakt mellem Mesteren og Forældrene eller Værgen for alle unge under 18 Aar, naar disse ikke beskæftiges med særlig specielt Arbejde eller med Arbejde, hvor der ikke er Mulighed for at give en faglig Uddannelse. Men ogsaa for disse sidste skulde der nu efter den ny Lov oprettes en skriftlig Arbejdskontrakt indeholdende Bestemmelser om Arbejdsvilkaarene. Den normale Læretid nedsattes til højst at kunne udstrækkes over 4 Aar — dog kunde der gives Dispensation indtil højst 5 Aar —, og der indførtes faglige Udvalg inden for de enkelte Fag bestaaende af Arbejdsgivere og Arbejdere med den Opgave at virke raadgivende over for Ministerierne samt eventuelt at fastslaa Uddannelsens Omfang og at afgøre, om bestemte Virksomheder bør have Ret til at uddanne Lærlinge.

Denne Lov er senere blevet Genstand for adskillig Kritik i Haandværkerkredse, hvor man har tilskrevet den Ansvaret for den betydelige Nedgang i Lærlingetallet i de senere Aar; dette bestrides bestemt fra anden Side, hvor man betragter denne Nedgang som et Resultat af de økonomiske Forhold i selve Erhvervene.

Arbejdsforholdet for *Medhjælpere* (Medhjælpere i Landbruget og i Husholdninger i Land og By) blev ordnet ved en Lov af 6. Maj 1921, der afløste den saakaldte Tyendelov af 1854. Ved denne Lov blev bl. a. Skudsmaalsbogen, der har eksisteret siden 1779 og fra socialdemokratisk Side er blevet kaldt »Landarbejderens Slavemærke«, afskaffet. Tugtelsesretten, der blev ophævet 1787 over for Bonden og 1848 over for Husmanden, forsvandt nu ogsaa fuldstændig over for Landarbejderen. I øvrigt maa Loven nærmest betegnes som en social Beskyttelseslov, ikke mindst for Medhjælpere, som ved Tjenesteforholdets Indgaaelse er under 18 Aar. Den indeholder Bestemmelser om Medhjælperens Værelse, Kost, Rettigheder i Sygdomstilfælde o. s. v. En Kommission af sagkyndige har i 1939 stillet Forslag om Ændringer i Loven, der vil betyde yderligere Forbedringer af Medhjælperens Stilling, navnlig med Hensyn til skriftlig Kontrakt og skærpede Bestemmelser vedrørende Kost og Logi.

I øvrigt har Spørgsmaalet om Fremskaffelse af bedre Boligforhold for Landbrugets Medhjælpere (Landarbejderboliger og Karlekamre) i de senere Aar været Genstand for livlig Diskussion, og fra Statens

Side er der stillet betydelige Midler til Raadighed for Opførelse af tidssvarende Landarbejderboliger.

Retsforholdet mellem Principal og Funktionær. Funktionærstanden havde i en længere Aarrække været stærkt stigende i Antal og i Betydning, men først i 1938 blev den inddraget under Lov-Regulering. Loven omfatter saavel over- som underordnet Personale i private Virksomheder inden for Handel, Industri, Haandværk, Landbrug m. v. Loven fastsatte Regler for, hvor langt Opsigelsesvarsel der skulde gives — fra Arbejdsgivernes Side ikke under 1 Maaned stigende ved længere Ansættelse til indtil 6 Maaneder, medens Opsigelse fra Funktionærernes Side kan ske med 1 Maaneds Varsel, der kun ved skriftlig Aftale kan forlænges. Ligeledes blev der givet Regler for Retten til Løn under Sygdom, for Erstatning for uhjemlet Ophævelse af Tjenesteforholdet, for Retten til Løn til efterladte, om Organisationsret samt for anonym Avertering efter Personale m. v.

En vigtig Udvidelse af Arbejdernes Rettigheder opnaaedes ved *Ferieloven* af 13. April 1938 (med senere Tilføjelser). Loven omfatter enhver Arbejder, Funktionær og Medhjælper, som er beskæftiget i offentlig eller privat Virksomhed dog med Undtagelse af Tjenestemænd, Lærlinge og visse andre Kategorier. Hovedreglen er den, at der sikres enhver Person Ret til Ferie, saa snart han har været beskæftiget hos en Arbejdsgiver i mindst 6 Dage i Sammenhæng. Den aarlige Ferie, der tilkommer en ferieberettiget, beregnes paa Grundlag af hans Beskæftigelsesforhold i det foregaaende Aar fra 1. April til 31 Marts og skal udgøre 1 Dag for hver Maaned, i hvilken den beskæftigede har udført Arbejde i den paagældende Virksomhed. Ferien skal falde mellem 2. Maj og 30. September og skal gives i Sammenhæng. Da Formaalet tillige er at give samme Løn under Ferie som under Arbejde, er Feriegodtgørelsen sat til 4 pCt. af den Løn, vedkommende oppebærer.

Allerede inden Ferieloven havde talrige Arbejdere erhvervet sig Ret til Ferie i Henhold til deres Overenskomst, saaledes i 1936 63 pCt. af De samvirkende Fagforbunds Medlemmer (imod 24,3 pCt. i 1919), men Ferielovens Vedtagelse betød, at nye Titusinder af Lønarbejdere fik Ferie med Løn i de kommende Aar. For at lette og fremme den brede Befolknings sunde Udnyttelse af Ferien stiftedes nu af de faglige Organisationer Andelsselskabet *Dansk Folkeferie,* der i den korte Tid siden sin Oprettelse kan opvise Resultater som Oprettelse af egne Feriesteder, Erhvervelse af Hoteller, Ferieophold for Byarbejdere i Landbohjem etc.

Kø af arbejdsløse Arbejdsmænd ved deres Kontrolkontor i København ca. 1925.

D. Arbejdsløshed, Arbejdsløshedsforsikring og Beskæftigelsespolitik.

Arbejdsløshedens Omfang. I en Del af Aarene 1920—1939 tog Arbejdsløsheden et Omfang, som var ukendt i Tiden før den første Verdenskrig, og den var faktisk et af denne Periodes alvorligste Problemer. I Danmark som i en Række andre Lande prægede Arbejdsløsheden først i Tyvernes og senere i Tredivernes Kriseaar Tilværelsen for brede Lag af Befolkningen og betød et stort økonomisk Spild for det danske Samfund.

Den vidtstrakte Arbejdsløshed i Tiden efter Fredsslutningen var først og fremmest et Udslag af den almindelige økonomiske Desorganisation, der fulgte i Krigens Spor; efter et forholdsvis kortvarigt Opsving i Tyvernes sidste Halvdel kom en ny Række Kriseaar, der navnlig ramte Landbruget, men virkede ind paa hele Befolkningens økonomiske Stilling (se Side 271 ff. og 337 ff.).

Ved en Betragtning af Aarsagerne til Arbejdsløsheden kan man ikke se bort fra det Forhold, at Arbejdslønnen blandt andet paa Grund af Fagforeningernes øgede Magtstilling var blevet mere ubevægelig i nedadgaaende Retning end hidtil. En Nedgang i Efterspørgslen efter Arbejdskraft vilde under tidligere Tiders Forhold ret hurtigt have omsat sig i faldende Løn og derved igen have aabnet Mulighed for stigende Beskæftigelse. Naar Lønnen som nu i det væsentlige holdtes oppe (se ovenfor Side 398), kom den nedadgaaende

Efterspørgsel til at omsætte sig i større Arbejdsløshed i en længere Periode.

Noget helt tilfredsstillende og uangribeligt Helhedsindtryk af Bevægelsen i Arbejdsløshedens Omfang og dens skiftende Betydning fra Aar til Aar for Arbejderklassen og Samfundet er det vanskeligt at faa. Selve Grundlaget for de officielle Beregninger har efterhaanden forskudt sig, og dette har aabnet Mulighed for adskillig Polemik om de Statistikker, der skal give et Billede af *Beskæftigelsen* og af *Arbejdsløsheden.*

En regelmæssigt gennemført Beskæftigelsesstatistik findes kun for Industri, Haandværk og Byggeri; et Udtryk for »den samlede Arbejdsløshed i Danmark« gives ikke. De Tal, der oftest citeres, naar man vil have en talmæssig Fremstilling af Arbejdsløsheden, er Procenttallene for de af Arbejderne, der er Medlemmer af Arbejdsløshedskasserne.

Disse Tal omfatter ikke Arbejdere, der staar uden for Kasserne, og heller ikke Kassemedlemmer, der har opbrugt deres Understøttelse og ikke mere fremstiller sig til Kontrol. Det er imidlertid en Kendsgerning, at Arbejdsløshedskassernes ligesaavel som Fagforeningernes Medlemstal i hele denne Periode har været i meget stærk Stigning. I 1940 kunde man regne med, at 95 pCt. af samtlige Arbejdere inden for Haandværk og Industri var Medlemmer af en Arbejdsløshedskasse. Ligeledes bevirker de forøgede Understøttelsesmuligheder, at flere og flere Personer har Interesse af at lade deres Arbejdsløshed konstatere. Flere og flere Arbejdere, ikke mindst blandt de mindst regelmæssigt arbejdende, omfattes da efterhaanden af Statistikken.

Disse Kendsgerninger maa man erindre, naar man ser paa de Tal, der gengives nedenfor.

Før 1914 laa Arbejdsløshedsprocenten (aarligt Gennemsnit) for organiserede Arbejdere omkring 10; for en væsentlig Del kunde Arbejdsløsheden forklares ved Sæsonforhold. I 1918—30 laa det aarlige Gennemsnit paa 15—16, i 1930—40 mellem 20 og 25 pCt., i de værste Aar 1932 og 1933 var det endog 32 og 29 pCt.

Den internationale Beskæftigelsesstatistik viser dog, at Danmark til Trods for den stærke Svækkelse af vor Udenrigshandel næst efter England og Holland var det Land, hvor *Beskæftigelsen* inden for Byerhvervene i 1930erne gik mindst tilbage. I Minimumsaaret 1932 var Beskæftigelsen saaledes kun faldet 13 pCt. I de første Maaneder af 1934 var man igen oppe paa samme Beskæftigelse blandt de organiserede Arbejdere som paa det Tidspunkt i 1930, hvor den højeste Beskæftigelse naaedes. I 1938 laa Beskæftigelsen i Byerhvervene ca. 15—20 Procent højere end i 1930, hvad der svarer til ca. 100 000 Mand.

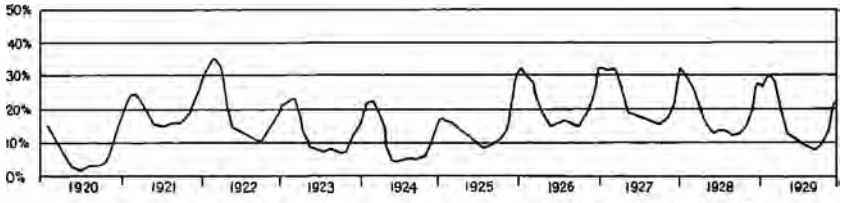

Arbejdsløshedens Bevægelse

Dette Resultat naaedes dels paa Grund af Valutapolitikken (Nedsættelsen af Kronekursen og senere Regulering af Indførslen), dels paa Grund af den offentlige Finanspolitik.

Det maa ved første Øjekast synes ejendommeligt, at samtidig med at der skete en saadan Stigning i Beskæftigelsen, viser Arbejdsløshedsstatistikken en betydelig Stigning i det samlede Antal arbejdsløse. Forklaringen er dels den, at en større Del af de arbejdsløse nu omfattes af Statistikken, men i øvrigt maa det ikke glemmes, at samtidig med at der har været stigende Beskæftigelse i Industrien, har der været en betydelig Nedgang i Landbrugets Beskæftigelse (beregnet til 30 000 Personer fra 1930—38), som har medført en stærk Tilstrømning til Byerne.

At Stigningen i Arbejdsløshedsprocenterne i Tiden 1930—39 har været langt ringere end Stigningen i de absolutte Antal arbejdsløse, er en naturlig Følge af, at Medlemsantallet inden for Arbejdsløshedskasserne har været stærkt stigende.

I hele Perioden var Arbejdsløsheden en Kilde til social Uro, og Lovgivningsmagten maatte søge at raade Bod derpaa, enten ved at yde de arbejdsløse økonomisk Hjælp eller ved at faa Arbejde sat i Gang.

Forsikring og anden Hjælp. Det Forsikringssystem (selvstændige Kasser med offentlige Tilskud og offentligt Tilsyn), der siden 1907 havde været det bærende i Forsorgen for arbejdsløse (se Bd. V S. 630), var udmærket anvendeligt, saa længe Arbejdsløsheden holdt sig inden for et nogenlunde normalt Omfang. Men naar Arbejdsløsheden, saaledes som det i Kriseaarene ofte skete, trodsede enhver Forudberegning, svigtede Grundlaget, og de arbejdsløse, som havde været ledige saa længe, at de havde opbrugt deres forsikringsmæssige Ret, maatte søge Støtte hos Kommunerne, eller man maatte give Kasserne Adgang til — mod Refusion fra det offentlige — at forøge Antallet af Understøttelsesdage ud over det vedtægtsmæssige.

Ordningen af Arbejdsløshedsunderstøttelserne var i nogen Grad blevet bragt i Ulave under Krigen 1914—18. Man havde brudt med

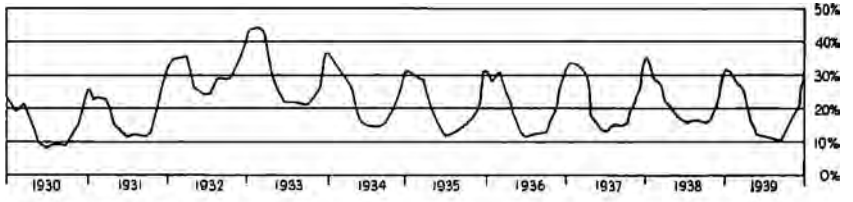

i Aarene 1920—39.

Forsikringsprincippet ved at lukke Kasserne op for saa at sige alle og saa ved Tilskud at holde Kasserne skadesløse for de derved foraarsagede Udgifter: Den 31. Marts 1920 var Medlemstallet i Arbejdsløshedskasserne steget til 313 000 mod 131 000 i 1914; derved var de faste Rammer sprængt, og selv om Kasserne søgte at administrere bedst muligt, fik Offentligheden det Indtryk, at Adgangen til Hjælp var for let og førte til Misbrug. De givne Regler for, hvem der kunde opnaa Understøttelse, var maaske vel rummelige for normale Forhold, men i hvert Fald bidrog de til, at den sociale Uro her i Landet ikke blev til mere, end den blev.

Allerede under Ministeriet Zahle førte Lov af 22. December 1919 Ordningen tilbage til Forsikringsgrundlaget og gav snævrere Regler for, hvem der kunde optages som Medlemmer, og for, hvem der under ulovlige Arbejdsstandsninger havde Adgang til Understøttelse. Medlemstallet formindskedes i Aarene 1920—23 meget betydeligt og kom ned paa 252 000. Efter en midlertidig Nedgang steg Ledigheden igen, og det blev atter nødvendigt for Staten at yde ekstra Hjælp. Ved Lov af 22. December 1920 forlod Regeringen (nu Venstreregering) paa ny Forsikringsprincippet ved at lægge den ekstraordinære Understøttelse over paa Hjælpekasserne, der fik $^3/_5$ af Udgiften refunderet af Staten. Det radikale Venstre og Socialdemokratiet bekæmpede Forslaget, fordi det til en vis Grad genindførte Almisseprincippet i Stedet for at styrke Forsikringsprincippet, og fordi Reglerne tillod højst forskellige Ydelser i de forskellige Kommuner.

Ved Loven af 22. December 1921 samledes Arbejdsanvisningen og Arbejdsløshedsforsikringen under en fælles *Arbejdsdirektør*, og der oprettedes en *Arbejdsløshedsfond* (Maksimumsstørrelse 50 Mill. Kr., senere nedsat til 30 Mill. Kr.), der efterhaanden skulde tilvejebringes ved Bidrag fra Staten, Arbejdsgiverne og Arbejdsløshedskasserne. Fondens Midler skulde under ekstraordinær Arbejdsløshed anvendes dels til Understøttelser gennem Hjælpekasserne — i et Omfang, der i den følgende Tid stadig begrænsedes mere og mere —, dels til Iværksættelse af Nødhjælpsarbejder og dels til Undervisning af arbejdsløse.

Det offentliges Tilskud til Kasserne blev væsentlig formindsket baade ved denne og ved en senere Lov. Loven af 1921 gav Anledning til en Del politisk Spænding, særlig som Følge af Bestemmelsen om, at der til ethvert Arbejdsløshedskasse-Medlem skulde udstedes et »Arbejdskort«, der — naar Medlemmet fik Arbejde — af Arbejdsgiveren skulde paategnes og af Arbejderen indsendes til Arbejdsløshedskassen; naar Arbejdet var ophørt, skulde Arbejdsgiveren uopholdelig melde dette til Arbejdsanvisningen. Hensigten med disse Bestemmelser var at sikre, at ingen Arbejder oppebar Understøttelse samtidig med, at han havde Arbejde.

Disse noget omstændelige Kontrolforanstaltninger var besværlige for Arbejdsgiverne og følte af Arbejdsløshedskassens Medlemmer som en tilsigtet Fornærmelse. Loven indførte tillige en nærmere Formulering af, hvornaar en arbejdsløs havde Ret til at vægre sig ved at overtage Arbejde paa Grund af Arbejdsvilkaarene. Den politiske Debat blussede op igen, da Lockouten i Februar 1922 pludselig nødvendiggjorde en Fortolkning af Reglerne for Udbetaling af Arbejdsløshedsunderstøttelse under Strejker og Lockouter. Regeringens Fortolkning, der blev givet efter Indstilling af det særlige Arbejdsnævn, var i Arbejdernes Favør, men vakte megen Kritik. I 1924 ændredes Bestemmelserne om Arbejdsløshedskortet til kun at gælde arbejdsløse tilhørende Fag, i hvilke der var erklæret ekstraordinær Arbejdsløshed; i 1927 faldt det helt bort.

Da Ledigheden i 1925—26 igen steg, havde mange arbejdsløse ikke alene opbrugt deres vedtægtsmæssige Understøttelse, men ogsaa udnyttet deres Ret til ekstraordinær Understøttelse fuldt ud. Arbejdsløshedskasserne fik derfor Bemyndigelse til midlertidigt at yde en ekstraordinær vedtægtsmæssig Understøttelse.

En Lov af 1. Juli 1927 om Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring, der gennemførtes som Led i Venstres »Nedskæringspolitik« (se Side 429), nedlagde ca. $^2/_3$ af de bestaaende Arbejdsanvisningskontorer. Stats- og Kommunetilskudene til Arbejdsløshedsforsikringen ændredes saaledes, at de sattes i Forhold til og varierede omvendt med Aarsfortjenesten i vedkommende Fag; som Helhed skulde Ændringen medføre en Besparelse paa 1 Mill. Kr. for saavel Staten som Kommunerne. Betingelserne for at opnaa Understøttelserne skærpedes, og Dagpenge til ugifte nedsattes. Alvorligst var det, at den ekstraordinære Understøttelse gennem Arbejdsløshedsfonden bortfaldt, hvorved Staten skulde spare ca. 2,2 og Kommunerne ca. 3,3 Mill. Kr. Til Gengæld fik de enkelte Arbejdsløshedskasser Adgang til med offentlig Støtte at oprette Krisefonds, der skulde træde i Virksomhed,

naar Fagets Arbejdsløshed var ekstraordinært høj. Arbejdsgivernes Bidrag til Arbejdsløshedsfonden nedsattes væsentligt, og Statens Tilskud faldt bort.

Den ved den ekstraordinære Arbejdsløshedsunderstøttelses Bortfald skabte Situation kunde dog ikke holde; de arbejdsløse, der havde opbrugt deres Maksimum i Arbejdsløshedskassen, kunde jo ikke unddrages enhver Form for Hjælp og maatte da søge til Kommunerne, der herved fik paalagt en betydelig Byrde. Københavns Borgerrepræsentations Præsidium henvendte sig til Regeringen med en Opfordring om at tage den skabte vanskelige Situation op til Overvejelse. Ved en Lov af 4. April 1928 satte man den første Lap paa Ordningen ved at lade Arbejdsløshedsfonden yde en vis Hjælp til de Kommuner, hvis kommunale Hjælpekasser havde faaet stigende Udgifter. Endvidere søgte Loven yderligere at animere Arbejdsløshedskasserne til at oprette Krisefonds, hvad kun meget faa (6) i første Omgang havde turdet paatage sig.

Nu søgtes Forholdet afhjulpet, ved at der knyttedes *Fortsættelseskasser* til den ordinære Forsikring. Fortsættelseskassernes Oprettelse var vel frivillig, men de enkelte Arbejdsløshedskasser opmuntredes dertil paa forskellig Maade, og Resultatet blev faktisk, at der i den følgende Tid i alle Fag oprettedes Fortsættelseskasser med Statstilskud. Efter den nye Lov blev Fortsættelseshjælpen ydet efter samme Regler og med samme Beløb som den ordinære Dagpenge-Understøttelse (dog kun for højst 70 Dage i 12 Maaneder).

Under Krisen 1931—33 maatte det offentlige paa mange Maader yde de arbejdsløse Hjælp. Ved en Lov, der var Led i Kriseforliget af Oktober *1931*, gav man forskellige Arter af midlertidig Hjælp til arbejdsløse. Ydelserne blev dog ikke større, end at arbejdsløse, der var utilfredse med Understøttelsernes Størrelse, foranstaltede Demonstrationer og Tumulter, der gik saa vidt som til Indtrængen i Byraadsmøder for under Trusel om Vold at tvinge Byraadet til at bevilge større Hjælp. Uroen tog i Nakskov et saadant Omfang, at Militær holdtes i Beredskab, medens ellers Politiet — undertiden ved Hjælp af Forstærkninger fra København — kunde opretholde Ordenen. Faktisk var den af Kommunister fremkaldte Uro ret betydelig, men da Formanden for Arbejdsmændenes Forbund, Lyngsie, i stærke Ord erklærede Kommunisterne Krig, havde den organiserede Arbejderklasse dermed taget sin Stilling; uden tilstrækkelig Basis hos Masserne havde Kommunisterne tabt Spillet.

Ved Kriseforliget af 23. Juni *1932* vedtoges to nye Love om Støtte til de arbejdsløse. Arbejdsløshedskasserne fik Ret til midlertidigt at forøge Antallet af Kassens Understøttelsesdage indtil det dobbelte.

80 pCt. af Udgiften dækkedes af Statskassen, Arbejdsløshedsfonden og Kommunerne. Kommunerne fik et midlertidigt Statstilskud i Anledning af deres forøgede Udgifter til arbejdsløse, der trods alt maatte have Hjælp af Kommunen.

I Forbindelse med »Kanslergadeforliget« i Begyndelsen af 1933 gennemførtes Lov af 8. Februar *1933* om Statstilskud til Kommunernes Udgifter til »Vinterhjælp« til Personer, der gennem Arbejdsløshed eller paa anden Maade var ramt af Erhvervskrisen. En ny Lov af 30. April 1933 gav ændrede Regler for Fortsættelse af den midlertidige Hjælp til arbejdsløse. Udgifterne skulde bæres af Kommunerne, der dog fik delvis Refusion af Arbejdsgiverne og af Staten.

Socialreformens Ikrafttræden den 1. Oktober 1933 ændrede intet principielt i Arbejdsløshedsordningen (se Side 415). Den ny Arbejdsløshedslov indeholdt de samme forsikringsmæssige Saneringsbestemmelser, nemlig at Medlemmer, der var særlig længe ledige, maatte udtræde af Forsikringen. Da Arbejdsløsheden fremdeles var meget betydelig, maatte nye midlertidige Love dog træffe Bestemmelser for at fastholde disse langvarigt ledige under Forsikringen.

Som en mere varig Forbedring gennemførtes endelig i December 1938 en Bestemmelse om, at Arbejdsløshedskassernes Understøttelsesaar, der hidtil havde været Finansaaret, blev omlagt, saaledes at det gik fra 1. Oktober til 30. September. Derved opnaaede man, at de arbejdsløse sikredes Understøttelse i Vinterhalvaaret, medens det ofte hidtil har været saaledes, at de netop havde opbrugt Retten til Understøttelse, naar Vinteren begyndte. Endvidere forhøjedes Statstilskuddet til de daarligst stillede Kasser.

Beskæftigelsespolitik. Den anden Side af Statens Indsats over for Arbejdsløsheden: Beskæftigelsespolitikken fandt i 1931—33 først og fremmest Udtryk i Udvidelse af Kreditten og Valutaregulering. Men desuden søgte det offentlige direkte at paavirke Beskæftigelsen — dels ved at Stat og Kommuner skabte flere Arbejdsmuligheder, dels ved at man paa forskellig Maade søgte at sprede den eksisterende Arbejdsmængde paa flere Hænder.

Allerede i 1920 tilbød Staten, da Kommunerne savnede de fornødne Midler til at sætte flere større Arbejder i Gang, at yde Garantier for og Tilskud til Forrentning af Laan, der blev optaget til Iværksættelse af større Arbejder, med det Formaal at formindske Arbejdsløsheden. Gennem Arbejdsløshedsfonden (se ovenfor Side 405) blev der iværksat en Del »Nødhjælpsarbejder«, men disse Arbejder blev ikke videre populære og kom heller ikke til at spille nogen betydelig Rolle i Kampen mod Arbejdsløsheden. Forholdsregler af denne Art blev i Perioden indtil 1940 anvendt i betydelig mindre Omfang end f. Eks.

i Sverige, Tyskland og de Forenede Stater; til Gengæld er Arbejdsløshedsforsikringen og Arbejdsløshedsunderstøttelsen udbygget særlig stærkt herhjemme.

Ved en Lov af 1. December 1925 stillede Staten gennem Arbejdsløshedsfonden 8 Mill. Kr. til Raadighed til Udlaan til Kommuner eller private Institutioner, der iværksatte Arbejder til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden. Der kunde ogsaa ydes Tilskud til Anskaffelse af Materialer til Nødhjælpsarbejder og andre Arbejder.

Medens Staten i Danmark, som i nogle andre Lande, i de senere Aar har vist en Tendens til at henlægge *offentlige Arbejder* (Storstrømsbroen, Vejarbejder m. m.) til Aar med stor Arbejdsløshed, har Kommunerne — af finansielle Grunde — ofte ført den modsatte Politik.

Statens Støtte til *Boligbyggeriet,* der var af væsentlig Betydning for Beskæftigelsen, baade i Byggefagene og videre ud, omtales andetsteds (se Side 420 ff.).

Medens Lovene til Støtte til *Grundforbedringer* oprindelig udelukkende betragtes som en Foranstaltning til Gavn for det betrængte Landbrug, er deres beskæftigelsesmæssige Side senere traadt mere frem.

I 1932—33 og 1933—34 foregik der under Paavirkning af Synspunkter, der gjordes gældende internationalt under Tredivernes økonomiske Krise, Overvejelser om Nedsættelse af Arbejdstiden til 40 Timer. Men bortset fra, at der indførtes en 40 Timers Arbejdsuge ved visse offentlige og private Arbejder, der var et Led i Bekæmpelsen af Arbejdsløsheden, førte Forslag om en almindelig Nedsættelse af Arbejdstiden under 48 Timer ikke til noget.

Undervisningsvirksomheden for arbejdsløse med Støtte af Arbejdsløshedsfonden kom kun langsomt i Gang, men har i de senere Aar faaet et ret betydeligt Omfang; bl. a. har talrige arbejdsløse været Elever paa Folkehøjskoler og faglige Kursus.

I 1934 paabegyndtes en Lovgivning om særlige Beskæftigelsesforanstaltninger for langvarigt arbejdsløse samt for de *unge arbejdsløse,* og i 1938 oprettedes en *Beskæftigelsescentral* til Administration heraf; et større Omfang tog disse Foranstaltninger dog først i Aarene efter 1939.

Ved Siden af disse forskellige Bestræbelser for at skabe mere Arbejde udstedtes i 1937 et almindeligt *Forbud mod Overarbejde* for derved at fordele det forhaandenværende Arbejde paa flere. Forbudet omfatter kun Arbejdere, for hvem der var oprettet Overenskomst om Arbejdstiden. Overarbejde maa dog udføres i visse ekstraordinære Tilfælde.

7. Socialreformen og anden social Lovgivning. Boligspørgsmaalet.

Social Lovgivning 1920—32. Aarene fra 1890 til 1914 havde været en frugtbar Tid for den sociale Lovgivning i Danmark (se Bd. V S. 626). Fattiglovens Ændring og Indførelsen af Alderdomsunderstøttelsen i 1891, Loven om Tilskud til Sygekasser af 1892, Ulykkesforsikringslovene fra Tiden 1898—1908, Loven af 1907 om Stats- og Kommunetilskud til Arbejdsløshedskasser, Enkebørnsforsørgelsen af 1913 — alle disse Fremskridt skete i Løbet af godt 20 Aar. Samtidig bidrog en Række Reformer af Skattelovgivningen til en Udjævning af Indkomstfordelingens Ulighed.

Efter Krigen blev den sociale Lovgivning igen taget op, og der gennemførtes allerede i 1921—22 nye Principper, som paa vigtige Punkter brød med den hidtidige Politik.

I 1921 udvidedes *Sygekasselovgivningen* væsentlig, og Forsorgen for de kronisk syge blev i højere Grad end før lagt over paa Forsikringsgrundlaget. Den samtidige Lov om *Invalideforsikring* indførte for første Gang Tvangsprincippet i dansk Socialpolitik, idet alle Medlemmer af statsanerkendte Sygekasser nu blev tvungne Medlemmer af Invalideforsikringen.

Loven om *Aldersrente* af 1922 indførte den afgørende Ændring, at Understøttelsen, der hidtil havde været ydet efter Skøn, nu skulde ydes efter faste Takster. De gamles Ret til Understøttelse blev stærkt understreget, ogsaa derved, at Betegnelsen Alderdomsunderstøttelse ændredes til Aldersrente. Aldersgrænsen sattes ganske vist samtidig op fra 60 til 65 Aar.

I Tiden efter Kronestabiliseringen ramte Regeringens Nedskæringsbestræbelser (se Side 429) ogsaa i betydelig Grad de sociale Udgifter. Saavel Sygekasseloven som Lovene om Aldersrente, Invalideforsikring, Ulykkesforsikring, Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring blev i 1927 revideret, og de Ydelser, der hidtil var givet, nedsattes. For *Aldersrentens* Vedkommende ændredes Reglerne om Fradrag i den faste Rente for Indtægt (og Formue) saaledes, at et betydeligt Antal gamle, der efter 1922-Lovens Regler kunde have opnaaet Aldersrente, nu blev udelukket, ligesom Aldersrentenydere med nogen Indtægt fik deres Rente væsentligt nedsat. *Invaliderenten* nedsattes fra 800 Kr. til 540 Kr., idet Kommunerne dog fik Adgang til for egen Regning at yde supplerende Hjælp i svære Tilfælde. *Ulykkesforsikringsloven* nedsatte Erstatningsbeløbene til tilskadekomne Arbejdere med fra 15 til 25 pCt. Disse Ændringer samt nye Bestemmelser om Selskabernes Præmieberegning skulde medføre Besparelser paa 2,5 til 3 Mill. Kr. for Arbejdsgiverne. Statstilskuddene

til *Sygekasserne* nedsattes saa stærkt, at Besparelsen kunde anslaas til godt 4 Mill. Kr. i alt.

Efter Regeringsskiftet i 1929 (se Side 221) hindrede Striden mellem Folketinget og Landstinget foreløbig en videre Udvikling af den sociale Lovgivning. En væsentlig Aarsag til, at den sociale Lovgivning i disse Aar gik i Staa, var dog ogsaa, at man afventede Resultatet af Socialminister Steinckes rationelle Gennemgang af hele vor sociale Lovgivning. Dette betydningsfulde Arbejde resulterede den 28. Oktober 1930 i Fremsættelsen af det omfattende Kompleks af Love, der senere er betegnet som *Socialreformen,* og som efter en langvarig Drøftelse gennemførtes den 20. Maj 1933.

Socialreformen. Socialreformen betød en Sammendragning af hele den sociale Forsikrings- og Forsørgelseslovgivning, indførte ensartede Regler for ensartede Trangstilfælde, centraliserede den kommunale Administration af disse Love og gav systematiske Regler for, hvorledes Udgifterne skulde fordeles. Om end Socialreformen vel er det største samlede Lovgivningsarbejde, der er set i Danmark, betød Gennemførelsen dog en betydelig Forenkling, idet den paa een Gang afskaffede og erstattede ikke mindre end 55 gældende Love.

Men Socialreformen var ikke blot en teknisk Revision af bestaaende Lovgivning; den indførte paa afgørende Omraader nye Grundsynspunkter. Siden Fattigloven af 1891 var Udviklingen af dansk Sociallovgivning sket ved, at enkelte Omraader Tid efter anden var blevet inddraget under Lovgivningen, saaledes at de politiske Magtforhold og økonomiske Konjunkturer paa Tidspunktet for Lovenes Vedtagelse kom til — noget tilfældigt — at bestemme disses Indhold og især Ydelsernes Størrelse. Den tidligere Lovgivning havde Fattighjælpen som Udgangspunkt, men i det hele kan det siges, at flere og flere Omraader ved særlige Love blev udskilt fra Fattigloven; samtidig mildnedes denne ved, at flere og flere Trangsaarsager gav Adgang til Hjælp, uden at Fattiglovens Hovedregel — at offentlig Hjælp var Fattighjælp, hvis Modtagelse medførte deklasserende Virkninger, — traadte i Virksomhed.

Socialreformen har det modsatte Udgangspunkt; Fattighjælps Virkninger indtræder nu kun som *Undtagelse,* og kun hvor det udtrykkelig er fastsat i Loven. Det er Socialreformens Synspunkt, at Modtagelsen af offentlig Hjælp maa opfattes som en Ret, naar visse Betingelser (faste Trangsgrænser) er til Stede. Herved er man naaet et langt Skridt bort fra den tidligere Opfattelse, der — jo især i de ældre Love — var præget af Almissesynspunktet. Gennemførelsen af »Retsprincippet« maatte føre til, at Understøttelserne saa vidt muligt ydes efter bestemte Takster fastsat i Loven; herved vilde man hindre,

at personligt Skøn — og dermed personlig Sympati eller Uvilje saa lidt som særlig Flothed eller særlig Sparsommelighed hos Bevillingsmyndigheden — kan gøre sig gældende. (Det lader dog til, at det virkelige Resultat i Praksis i den følgende Tid ikke helt har svaret til Socialreformens Hensigt).

Samtidig gør Socialreformen imidlertid Forsørgelsesvæsenet mere elastisk efter de forskellige forsørgedes Behov, end det tidligere havde været.

Socialreformen omfatter 5 Love, nemlig: Lov om offentlig Forsorg, Lov om Folkeforsikring, Lov om Forsikring mod Følger af Ulykkestilfælde, Lov om Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring*) samt Lov ang. privat Arbejdsanvisning.

Loven om offentlig Forsorg — en Kæmpelov paa 335 Paragraffer — samlede og udbyggede Reglerne paa Omraader, der hidtil havde været reguleret af 41 Love. Lovens første Afsnit giver de almindelige Regler om Forsørgerpligt og Forsørgelsesret. De vigtigste Bestemmelser er her, at Ægtemanden har Forsørgelsespligt i Forhold til det offentlige over for Hustruen, saalænge Ægteskabet ikke er opløst, Hustruen over for sig selv og sin Mand, Forældre over for Børn indtil det fyldte 18. Aar, og en Moder uden for Ægteskab over for sit Barn. Naar den ifølge Loven forsørgelsesforpligtede ikke opfylder sin Pligt, sættes han af det offentlige i Bidrag til paagældende Forsørgelse under Hensyn til hans Kaar. Enhver dansk indfødt — der ikke kan forsørge sig og sine — har Forsørgelsesret her i Landet og i den Kommune, hvor han har fast Bopæl, idet dog Opholdskommunen i givet Fald maa yde den fornødne Hjælp. For at undgaa, at enkelte Kommuner belastes særlig haardt, foretages en Udjævning af Udgifterne over samtlige Kommuner. I øvrigt paatog Staten sig for sit Vedkommende helt eller delvis at udrede Udgifterne til en Række særlige Trangstilfælde.

Et Afsnit af Loven giver særlige Regler for Støtte til Børn, saaledes Tilsyn med Børn fødte uden for Ægteskab og med Børn anbragt i Familiepleje, ligesom det offentlige yder Tilskud til Børns Opdragelse i en Række særlige Tilfælde. Socialreformens Bestemmelser om *Børneværn* og *Børneforsorg* byggede videre paa det historiske Grundlag, navnlig Børneloven af 1905 og Værgeraadsloven af 1922, der gav en offentlig Myndighed Adgang til at fratage Forældrene Forældremyndigheden, naar Hensynet til Barnets Velfærd kræver det.

*) Skønt denne Lov egentlig allerede var gennemført i 1932, toges den paa ny med i 1933 for helt at føre den paa Linie med de øvrige Love og for — som en Honnør til Socialminister Steincke — at samle hele denne Lovgivning til det organiske Hele, den efter hele sin Plan og Opbygning var anlagt til at være.

Børneværnsudvalget, der blev oprettet som Værgeraadsinstitutionens Afløser, overtog tillige Plejetilsynet med Børn og Forsørgelse af Børn, som det offentlige af forsørgelsesmæssige Grunde maatte tage sig af. Gennem den nye Ordning har Kvinderne faaet større Indflydelse paa Børneforsorgsarbejdet end tidligere.

Der er nu blevet oprettet forskellige nye Grupper af »Hjem«, der tager sig af særlige Opgaver: Lærlingeplejehjem, Fredehjem (for svagt begavede unge over den skolepligtige Alder), Landbrugshjem.

Særhjælp ydes nu i en Række specielle Tilfælde — ikke mindst til kronisk syge, som ikke kan forsikres for Invaliditet, samt til sindssyge, aandssvage, Epileptikere, vanføre, blinde m. m. For saadanne Tilfælde, søger Forsorgsloven at gruppere Trangsaarsagerne og at give Regler for hver — alt under Hensyn til, at Kompleksets øvrige Love havde udskilt andre Trangsaarsager som Sygdom, Invaliditet m. v. og givet særlige Regler for dem.

Imidlertid maatte man regne med, at endnu andre Aarsager kunde gøre sig gældende, eller at Personer enten havde undladt at sikre sig, som de burde, eller at de havde opbrugt den ordinære Hjælp og derfor kom i Trang. Disse Personer maatte da hjælpes gennem den saakaldte *Kommunehjælp* (i Befolkningen almindelig kaldt »Socialhjælp«), om hvis Størrelse Loven blot angav, at den ikke maatte overstige den Hjælp, der kunde have været ydet, hvis den var blevet givet efter Forsikringslovene eller andre ordinære Bestemmelser. Modtagelse af Kommunehjælp medfører Erstatningspligt, der dog ret hurtigt kan bortfalde. Men Retsvirkningerne vokser efterhaanden, som Kommunehjælpen bliver til varig Forsørgelse, hvorefter Valgret og Valgbarhed til offentlige Forsamlinger fortabes, og Modtageren udelukkes fra de mildere Former for Hjælp, særlig Aldersrente og Invaliderente. Efterhaanden glider da Kommunehjælpen over til at blive *Fattighjælp*, hvilket særligt gælder, naar Hjælpen maa ydes til arbejdsmodvillige, til forsømmelige Forsørgere o. lign. Virkningerne vil da være bestemt af, i hvilken Grad Trangen maa anses for selvforskyldt og tillige — som for Alkoholister, arbejdsmodvillige og forsømmelige Forsørgere — af den sandsynlige pædagogiske Virkning af Behandlingsmaaden, der kan tage Form af Anbringelse paa Tvangsarbejdsanstalt.

Folkeforsikringsloven byggedes op omkring Sygeforsikringen, idet saavel Invalideforsikringen som nu ogsaa Aldersrente knyttedes dertil.

Enhver 21-aarig *skal* nu søge Optagelse i Sygeforsikringen enten som aktiv, »nydende« eller som passivt, »bidragydende« Medlem — enten af en statsanerkendt Sygekasse eller af en statskontrolleret Sygeforening. Invalideforsikringspræmien betales sammen med Kon-

Aldersrenteboliger i København.

tingentet til Sygeforsikringen. *Sygekassernes* Virksomhed fortsattes i det væsentlige uforandret dog med nogen Udvidelse af Ydelserne navnlig til fødende Kvinder.

Invalideforsikringen, som byggede videre paa Loven af 1921 om tvungen Invalideforsikring (se Side 410), yder en aarlig Rente til invaliderede Personer, d. v. s. Personer, hvis Erhvervsevne er nedsat med mindst $^2/_3$. Invaliderentens Grundbeløb er det samme som Aldersrentens Grundbeløb — høj Alder er jo i erhvervsmæssig Henseende at betragte som en Form for Invaliditet — og tilpasset baade efter Bopæl (Hovedstad, Provinsbyer eller Landdistrikt) og efter Køn og ægteskabelig Stilling. Til Invaliderne ydes udover Grundbeløbet forskellige Tillæg, saaledes at Renten bedre end før kunde tilpasses til den enkeltes Behov. Ligesom tidligere paalignedes Arbejdsgiverne et Bidrag, medens Staten dækker et eventuelt Underskud. Den 31. Marts 1939 ydedes Invaliderente til i alt ca. 39 000 Personer, der tilsammen oppebar 39 Mill. Kr. i Invaliderente, hvortil kom 4 Mill. Kr. til Sygebehandling, Oplæring m. v. Adgang til gennem Invalideforsikringsretten at træffe Helbredelsesforanstaltninger og organisere Oplæring af Invalider udvidedes betydeligt.

Retten til at oppebære *Aldersrente* er betinget af, at vedkommende er nydende eller ydende Medlem af en Sygeforsikring. Der betales som tidligere ingen Præmie dertil; Udgiften afholdes dels af Staten ($^4/_7$) dels af Kommunerne. (Et konservativt Forslag om Indførelse af

en Form for Folkeforsikring for alle, hvorved ogsaa Udgifterne til Aldersrente vilde være blevet dækket ved Præmiebetaling, blev forkastet). Aldersgrænsen, som var 65 Aar, blev ved Lov af 7. Maj 1937 nedsat til 60 Aar blandt andet for at tillade ældre Arbejdere at træde ud af aktiv Tjeneste og derved give Plads for arbejdsløse yngre.

Saavel Invaliderenten som Aldersrenten nedsættes, naar Modtageren selv har egne Indtægter. Grundbeløbet for saavel Invaliderenten som Aldersrenten sattes oprindeligt for Ægtepar i Hovedstaden til 1086 Kr., i Provinsbyerne til 912 Kr. og i det øvrige Land til 702 Kr. aarlig. Det reguleres i Tilfælde af visse Bevægelser i Prisniveauet og var lige før Krigen henholdsvis 1152, 966 og 744 Kr. Pr. 31. Marts 1939 var Antallet af Aldersrentenydere (Hovedpersoner og Bipersoner) ca. 179 000 eller ca. 43 pCt. af samtlige Personer over 60 Aar. I Aaret 1939—40 var de samlede Udgifter til Aldersrente 127 Mill. Kr.

Ved Loven om Forsikring imod Følgerne af *Ulykkestilfælde* foretoges bl. a. to vigtige Ændringer i Forhold til tidligere Lovgivning: 1) Nedsat Erhvervsevne som Følge af *Erhvervssygdomme* blev nu medtaget som berettigende til Erstatning, selv om saadanne Tilfælde ikke kunde betragtes som egentlige Ulykkestilfælde. 2) Medens Udbetaling af en Kapitalerstatning tidligere var Reglen, skal Erstatningen nu principielt udredes som *en aarlig Rente;* hvis Nedsættelsen i Erhvervsevnen er mindre end 50 pCt., skal den dog omsættes til et Kapitalbeløb een Gang for alle. Erstatninger til efterladte udbetales altid som Kapitalbeløb.

Efter Loven om *Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring* fortsattes Arbejdsanvisningen som hidtil. Derimod blev Arbejdsløshedsforsikringen udbygget paa de Punkter, der hidtil havde vist sig svage (se Side 404 ff.). Gennem denne Lov blev der — i Forbindelse med Socialreformens Regler om Kommunehjælp — givet Systemet Arbejdsløshedsforsikring og -hjælp en saadan Elasticitet, at det skulde kunne fungere baade under »normale Forhold« og under Kriser.

Reformens sidste Lov ang. *privat Arbejdsanvisning* nedlagde, i Overensstemmelse med de internationale Bestræbelser for at hindre den erhvervsmæssigt drevne Arbejdsanvisning, Forbud mod visse Grene af denne Anvisning.

Socialreformen fik betydelige *administrative og finansielle Virkninger.*

Administrationen (Magten og Ansvaret) ligger nu i hver Kommune hos et af Kommunalbestyrelsen nedsat Udvalg, det sociale Udvalg, der administrerer hele Forsorgsloven samt Invalide- og Aldersrente. I Købstæderne og i Landkommuner med over 3000 Indbyggere eller

med en samlet bymæssig Bebyggelse paa mere end 2000 Indb. skal der findes et Socialkontor med daglig Ekspeditionstid.

I København oprettedes saaledes otte Socialkontorer med hver sit Lokalomraade til Undersøgelse af alle Anmodninger om Socialhjælp og Tilrettelæggelse af alle Beslutninger; indbefattet det under Magistraten beskæftigede Administrationspersonale, er det samlede Personale ca. 3000. Ogsaa i Landets øvrige større Byer har Socialreformen, skønt den i og for sig skulde forenkle den sociale Administration ved at give klare Retningslinier med Hensyn til de forskellige Arter af Hjælp, dog ført til en ret betydelig Udvidelse af Administrationsarbejdet, idet de Undersøgelser o. s. v., som tidligere udførtes af frivillig Arbejdskraft, nu væsentlig sker gennem lønnet Personale. I Landdistrikterne, hvor den sociale Lovgivning betyder en stærk stigende Arbejdsbyrde for den kommunale Administration, har man ligeledes i højere Grad været nødt til at skaffe sig lønnet Medhjælp.

Gennem Oprettelsen af *Folkeregistret,* der paa Grundlag af de Anmeldelser, Borgerne er pligtige at foretage, holder Rede paa Befolkningens Bevægelser (Fødsler, Giftermaal, Flytninger, Dødsfald), har man skabt et vigtigt Oplysningsmateriale, der tjener baade Politivæsen, Skattevæsen, den sociale Administration o. s. v.

Der har været rettet megen Kritik mod Socialreformen, ikke saa meget i Anledning af dens Bestemmelser som over den »Socialhjælpsmentalitet«, den medførte, og de store Udgifter, der medgik til dens Administration. Ligeledes er det ofte blevet hævdet, at den gav Anledning til talrige Misbrug. Fra anden Side har man stadig gjort gældende, at saadanne Misbrug kun var rene Undtagelsestilfælde.

Anden social Lovgivning i Trediverne. Særforsorgen (de særlige Former for Forsorg for Personer, der lider af specielle aandelige eller legemlige Defekter) var som ovenfor nævnt blevet udvidet og mere rationelt opbygget ved Forsorgsloven af 1933. Senere har Love af 1934 og 1938 givet yderligere Regler om Behandlingen af aandssvage og sindssyge, specielt om deres Inddragelse under Anstaltsforsorg. Det er først efter Loven af 1934, at der er bleven Tale om en egentlig Statsforsorg for aandssvage — enten under Anstaltsbehandling eller i kontroleret Familiepleje. Medens der i 1932 kun var 5580 aandssvage under Forsorg, var Antallet den 1. Februar 1941 11 516, heraf 5000 i kontroleret Familiepleje og lign.

En Lov af 16. Maj 1934 havde givet Adgang til Sterilisation af aandssvage — efter Indstilling til og Vedtagelse af et særligt Nævn — naar samfundsmæssige Hensyn taler derfor, eller det maa betragtes som gavnligt for den aandssvage selv. Sterilisering af aands-

svage gennemførtes i Tiden 1. Juli 1934 til 1. Januar 1939 i i alt 974 Tilfælde.

Der kan nu ogsaa i Henhold til en Lov af 1935 i særlige Tilfælde ske Sterilisation for andre Personer end aandssvage, hvor særlige Hensyn, navnlig Fare for Afkommets arvelige Belastning, gør sig gældende (naar samfundsmæssige Hensyn taler derfor, og vedkommende Kvinde andrager derom).

Spørgsmaalet om Lovgivningens Stilling til Adgang til Svangerskabsafbrydelse gav i disse Aar Anledning til en heftig Diskussion. Loven af 18. Maj 1937 (først traadt i Kraft den 1. Oktober 1939) om *Foranstaltninger i Anledning af Svangerskab* fastsatte nærmere Regler for de Tilfælde, hvor Afbrydelse af et Svangerskab nu lovligt kan finde Sted (af medicinske Hensyn samt i visse Tilfælde af strafferetslige Hensyn, og hvis der foreligger nærliggende Fare for alvorlig arvelig Belastning). Derimod giver Loven ikke Adgang til Svangerskabsafbrydelse af sociale Grunde, saaledes som det fra forskellig Side var blevet krævet.

Den følgende Tabel giver en Oversigt over *de sociale Udgifters Bevægelse* fra 1933 til 1940:

	1932/33	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	1939/40
Folkeforsikring	133	168	183	189	204	229	248
Ulykkesforsikring	9	11	11	11	12	11	12
Arbejdsløshedsforsikring	71	76	78	80	80	106	119
Offentlig Forsorg m. m.	135	112	118	122	147	142	150
I alt Mill. Kr.	348	367	390	402	443	488	529

Vedrørende Udgifternes Fordeling kan det for et Aar som 1938—39 siges, at Staten af de ovennævnte samlede Udgifter betalte 182 Mill. Kr., Kommunerne 175 Mill. Kr., de forsikrede 108 Mill. Kr. og Arbejdsgiverne godt 22 Mill. Kr.

Alt i alt har Danmark gennem Udviklingen i de 50 Aar 1890—1940 faaet en meget stærkt udbygget social Lovgivning, der har bidraget væsentlig til at hæve Befolkningens Levestandard og formindske den sociale Uro.

Det er sikkert rigtigt, naar det er blevet sagt, at en ikke ringe Del af Landets Befolkning nu er normalt indstillet paa i bestemte Livsperioder helt eller delvis at leve af offentlige Midler. Hele Befolkningen nyder godt af de talrige økonomiske og sociale Goder, som Stat og Kommune har fremskaffet, og Hovedparten af Befolkningen er ved deres Deltagelse i et storslaaet Forsikringssystem indrettet paa ved

unormale Forhold (Sygdom og Arbejdsløshed) at faa Tilskud til deres Indtægt.

Boliglovgivning og Boligbyggeri. Boligspørgsmaalet kom i adskillige Aar til at volde mange Vanskeligheder. Ved Krigens Udbrud i 1914 stod man uden større Boligreserver (ledige Lejligheder). Under Krigen og i Aarene lige derefter havde Prisstigningen paa Byggematerialer, de lave Obligationskurser, højere Arbejdslønninger, Vanskeligheder ved overhovedet at skaffe Materialer fordyret, ja til Dels standset Boligbyggeriet. Da nu tilmed Efterspørgselen efter Husrum var stigende, fordi Tilvandringen til Byerne var ret betydelig, og fordi de højere Indtægter satte Levefoden op, maatte der opstaa egentlig Bolignød. Selv om denne viste sig først i Byerne og her naaede det største Omfang, berørte den ogsaa nogle Landdistrikter.

Allerede tidligt maatte Staten og Kommunerne gribe ind for at afbøde Virkningerne og for om muligt at fremskaffe mere Husrum. Den mest paatrængende Opgave var naturligvis at sørge for, at de Husstande og Personer, der ikke selv kunde finde Husly, blev anbragt. Kommunerne opførte midlertidige Træbarakker, inddrog Skoler og andre mere eller mindre egnede Lokaler og lod senere opføre kommunale Bygninger til de husvildes Anbringelse. Desuden søgte man at udnytte det forhaandenværende Husrum saa godt som muligt, f. Eks. ved mod Dusører at faa enlige Personer til at opgive deres selvstændige Lejligheder til Fordel for en Familie og lign.

I adskillige Aar havde Kommunerne et uformindsket Husvildeproblem at kæmpe med. Antallet af Personer under kommunal Boligforsorg var:

	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Hovedstaden	9 727	10 473	11 117	11 643	11 331	10 973
Provinsbyerne	8 538	8 317	8 971	9 572	10 679	8 432

Opgaven rakte dog længere end til Forsorg. Mangelen paa en saa nødvendig Livsfornødenhed som Husrum medførte hurtigt Fare for en meget betydelig Prisstigning. Gennem en Huslejeregulering søgte man da at beskytte Lejerne.

Huslejereguleringen. Almindeligvis vil Fastsættelsen af en lavere Pris, end Markedet betinger, vel hindre, at Udbuddet forøges, men i dette Tilfælde, hvor alligevel ingen private turde bygge til de høje Priser (Prisstigningen for Byggeomkostningerne fra 1913 til 1920 var som fra 100 til 350), som ingen ventede skulde holde sig ret længe, vilde Fremskaffelsen af nye Lejligheder ikke forøges væsentligt, selv om Lejen for alle de mange bestaaende Lejligheder blev givet fri. Man valgte derfor at beskytte Lejerne i de gamle Ejen-

domme og saa paa anden Maade end ved at lokke med Profit søge nye Lejligheder skaffet frem.

Efter den Huslejelovgivning, der indførtes i 1916 og gentagne Gange forlængedes, udøvedes en Huslejeregulering gennem kommunale *Huslejenævn,* uden hvis Samtykke ingen Lejeforhøjelse og ingen af Ejeren foretagen Opsigelse kunde finde Sted. Om der i en Kommune skulde foretages Regulering eller ikke, var imidlertid overladt til Kommunernes Afgørelse. Da Loven i Begyndelsen af 1922 var ved at udløbe, forespurgte Indenrigsministeriet samtlige By- og Landkommuner, der havde oprettet Nævn, om de ønskede Huslejereguleringen opretholdt, og modtog bekræftende Svar fra 71 af 84 Byraad og fra 241 af 314 Landkommuner; sidstnævnte Tal viser, i hvilket Omfang Boligvanskelighederne havde ramt ogsaa Landkommunerne.

Den ny Lov af 1. Maj 1922 kom dog til at betyde et afgørende Skridt i Retning af Boliglovgivningens Bortfald. Overenskomster mellem Ejer og Lejer om Forhøjelse af Lejen i *bestaaende Lejeforhold* blev nu gyldige mellem Parterne uden Nævnets Samtykke. Overenskomster om *nye Lejemaal* skulde forelægges Nævnet, som kun kunde tilsidesætte dem, naar et Flertal paa mere end 1 Stemme udtalte sig derfor.

Fra 1923 søgtes den bestaaende Lovgivning paa dette Omraade endeligt afviklet og Huslejenævnene ophævet inden for et Tidsrum af 2 Aar. Efter Loven bemyndigedes disse til at tilsidesætte Overenskomster om Lejeforhold, saafremt det skønnedes, at Udlejeren ved disse opnaaede eller betingede sig urimelige Fordele.

Lejestigningen i Hovedstaden fra 1916 til 1926 androg 62 pCt. og i Købstæderne 88 pCt.

Da Tilstandene paa Boligmarkedet ikke havde bedret sig afgørende, indførtes dog en forsat yderligere Huslejeregulering i Storkøbenhavn ved Lov af 1. April 1925. Ved denne Lov oprettedes i *København Frederiksberg, Gentofte* og *Taarnby Kommuner* Bolignævn. Enhver Lejekontrakt, som oprettedes efter Lovens Ikrafttræden, og enhver Ændring i bestaaende Kontrakter skulde forelægges Nævnet til Godkendelse. Den Leje, der den 18. December 1924 gjaldt som gyldig vedtaget, skulde fremdeles anses som rimelig og kunde ikke ændres. Enhver Opsigelse skulde ligeledes godkendes af Nævnet. Personer, der boede eller opholdt sig uden for København, kunde ikke uden særlig Tilladelse faa Ret til at leje Lejlighed eller Forretningslokale i Byen.

Foruden disse Regler, der alene gjaldt for de nævnte Kommuner, fandtes der i den følgende Tid visse Bestemmelser om *Huslejeaager* med Gyldighed for hele Landet: Lejerne fik Domstolenes Beskyttelse,

hvis Ejeren sikrede sig et Vederlag, der stod i Misforhold til det udlejedes Værdi. Domstolene kunde tilsidesætte Overenskomster om Lejeforhold, saafremt de fandt, at Udlejeren betingede sig urimelige Fordele; Opsigelser, der skønnedes at staa i Forbindelse med Lejernes Modstand mod at indgaa paa Ejerens Krav, kunde kendes ugyldige. Da Forholdet fremdeles gjorde det ønskeligt at bevare nogen Regulering, fastsatte en ny Lov af 28. April 1931, at der skulde være en Overgangsperiode paa $3^1/_2$—$4^1/_2$ Aar for Huslejereguleringens fuldstændige Ophør i Hovedstadskommunerne. Bestemmelserne om Huslejeaager skulde opretholdes; de omfattede hele Landet og alle Lejemaal, men kun i Ejendomme, der var opført efter 31. Maj 1918. Desuden blev den gældende Leje midlertidig bundet, idet Lejere af 5 Værelsers Lejligheder og mindre fik Ret til at fortsætte indgaaede Lejemaal uforandret til Oktober Flyttedag 1934 og Lejere af Forretningslokaler til Oktober Flyttedag 1935.

Efter Midten af 30erne blev Forslag til en almindelig Huslejeregulering gentagne Gange fremsat af Regeringen, men uden at det lykkedes at faa en Lov igennem. Tanken støttedes bl. a. af Handelsorganisationerne, idet handlende i lejede Forretningslokaler gennem Opsigelser kunde lide meget betydelige Tab. I 1937 vedtoges *Lejeloven* (af 23. Marts), der gav detaillerede Regler for hele dette omfattende Forhold. Ved Loven gennemførtes først den revolutionerende Regel, at de hidtidige April og Oktober Flyttedage ophævedes, og de sædvanlige Flyttedage blev fastsat til den første i hver Maaned. Lejerne fik fortsat Rettens Beskyttelse mod urimelige Fordringer fra Ejeren — men nu ved en særlig Voldgiftsret — og der sikredes Lejeren en vis tidsbegrænset Uopsigelighed. En anden Lov om Beskyttelse af Erhvervsvirksomheder i lejet Ejendom gav Lejerne i Hovedstaden, Købstæderne og større bymæssige Bebyggelser en særlig Beskyttelse i Henseende til Opsigelse af Lejemaal og Ret til Erstatning i Tilfælde, hvor Lejemaalet uden Lejerens Skyld maatte ophæves.

Offentlig Støtte til Boligbyggeri. Selve Grundskaden, nemlig *Boligmangelen,* ændredes jo ikke ved de regulerende Indgreb. Da de Aarsager, der bevirkede den kroniske Mangel paa Husrum, var af en saadan Art, at de private Bygherrer fortsat af økonomiske Grunde holdt sig tilbage, maatte det offentlige træffe Foranstaltninger til enten selv at fremskaffe de fornødne Lejligheder eller at støtte de private Bygherrer saa meget, at de overvandt deres Betænkeligheder.

Før Verdenskrigen var Boligbyggeriet altid foregaaet helt ved privat Initiativ og — bortset fra en begrænset Støtte (billige Statslaan)

til filantropisk Byggevirksomhed — uden Hjælp fra det offentlige. Nu blev det anderledes.

Boligmangelen var allerede under Krigen blevet søgt afhjulpet ad flere Veje, saaledes ved Ydelse af Statslaan til Kommuner, der selv opførte Boliger for den mindre bemidlede Del af Befolkningen. For at muliggøre en noget lavere Husleje i de nye dyre Beboelsesejendomme fik Kommunerne Adgang til at indrømme midlertidig Fritagelse for Ejendomsskatter. Samtidig søgte man at bevare de eksisterende Lejligheder ved Forbud mod Nedrivning.

I Begyndelsen af Tyverne byggede Københavns Kommune en Række store Karéer med smaa Lejligheder, navnlig for at skaffe gode Boligforhold for Husvildebarakkernes Klientel. Kommunen i København opførte i disse Aar over en Trediedel af samtlige Boliger, i Provinsen en hel Del mindre. Senere kom det offentlige i større Grad ind paa at yde Støtte til Privatbyggeriet fremfor selv at bygge.

Allerede i Aarene 1917—22 gav Staten i Henhold til midlertidige Love betydelige Tilskud og Laan til Byggeriet. Ved en Lov af 1922 om Boligforanstaltninger søgtes Statens Støtte ført ind i et helt nyt Spor, saaledes at de tidligere direkte Tilskud blev undgaaet. Der oprettedes en *Statsboligfond,* som til Opførelse af Boliger skulde yde Laan mod sekundær Prioritet, der i Forbindelse med foranstaaende Prioriteter kunde gaa op til 85, undtagelsesvis 90 pCt. af Anskaffelsessummen. Et særligt Nævn blev nedsat for at føre Kontrol med Prisforholdene for Byggeriet og paase, at de offentlige Laan ikke forvandledes til uberettiget Fortjeneste for Grundlæggere, Entreprenører, Haandværkere, Arbejdere m. fl. Fra 1926 begrænsedes Udlaanene fra Statsboligfonden hovedsagelig til Opførelse af Boliger med mindre Lejligheder. Laanene maatte nu ikke overstige 30 pCt. (ved Parcelbyggeri 40 pCt.) af Anskaffelsessummen og ikke i Forbindelse med foranstaaende Prioriteter gaa ud over 85 pCt. (senere 80 pCt.) af denne Sum; den byggende skulde godtgøre selv at have Raadighed over Resten. Det kan sikkert siges, at uden disse Støtteforanstaltninger var der under denne Periodes usikre Prisforhold næsten ikke blevet bygget; Bygherrernes Risiko vilde have været for stor. I Tiden fra 1. Januar 1923 til 1. Oktober 1927 blev der bevilget i alt ca. 113 Mill. Kr. (72 Mill. Kr. til Boligbyggeri i Hovedstaden, 26 Mill. Kr. i Provinsbyerne og 15 Mill. Kr. paa Landet) som Boligfondslaan; de omfattede ca. 7500 Huse med i alt ca. 30 000 Lejligheder. Ejendommenes Anskaffelsesværdi antages at have udgjort ca. 370 Mill. Kr. $^2/_3$ af det udlaante Beløb regnes at være gaaet til højt Byggeri, $^1/_3$ til lavt Byggeri (overvejende Parcelhuse).

Hvor omfattende det offentliges Støtte til Boligbyggeriet i Tyverne

var, ses ogsaa af en anden Opgørelse for Hovedstaden alene: I Aarene 1916—31 opførtes der her i alt 66 300 Lejligheder, deraf 12 400 direkte af Kommunerne, medens 29 100 af de Lejligheder, der blev opført af private Bygherrer eller Boligforeninger fik offentlig Støtte. Det offentlige var saaledes under den ene eller den anden Form medvirkende ved næsten to Trediedele af de Lejligheder, der i disse Aar blev opført. Københavns Kommunes Indsats til Forbedring af Byggestandarden var ganske særlig betydningsfuld.

Skønt Staten efter 1927 ikke mere ydede Boligbyggeriet finansiel Støtte (en Del Kommuner gav derimod Laan og Garantier), skete der i Aarene 1927—31 en stadig Stigning i Byggeriets Omfang, navnlig paa Grund af, at Prisforholdene nu var blevet mere stabile.

Der var dog stadig et — om end aftagende — Antal Personer under kommunal Boligforsorg. Aarsagen hertil var imidlertid ikke nu — saaledes som tidligere — alene eller fortrinsvis Mangel paa Husrum, men Mangel paa Betalingsevne, og Problemet gled efterhaanden over til kun at blive et almindeligt Forsorgsproblem. Den tidligere saa omfattende Boliglovgivning var ebbet ud. Under den økonomiske Krise 1931—32 gik Byggeriet stærkt tilbage. De usikre Pengeforhold medførte, at der kun paabegyndtes faa nye Beboelsesejendomme, og Arbejdsløsheden i Byggefagene var meget betydelig.

Statens Støtte til Boligbyggeriet blev da genoptaget. Allerede i de foregaaende Aar havde Kommunerne faaet Mulighed for at bevilge hel eller delvis Fritagelse for kommunale Ejendomsskatter, og der var blevet indført nogle Lempelser i Bygningslovgivningen. Nu blev der givet Bygninger, hvis Opførelse paabegyndtes inden Udgangen af Aaret 1933, Fritagelse for Ejendomsskyld til Staten. Vigtigere var det dog, at en betydningsfuld Lov af 11. April 1933, hvis Bestemmelser uddybedes og suppleredes i 1938, stillede Statsmidler til Raadighed til Udlaan i Ejendomme, der opførtes af Boligforeninger, Kommuner eller private.

Private Bygherrer, der byggede med Gevinst for Øje, kunde efter denne Lovgivning opnaa Statslaan, i Forbindelse med foranstaaende Prioritetslaan, op til 70—80 pCt. af Anskaffelsessummen. Ved Opførelse af *Parcelhuse* (egne Hjem) var Laanegrænsen 80—90 pCt. Naar det drejede sig om Byggeri gennem *Kommuner* eller *Boligselskaber* med anerkendt socialt Formaal, kunde Statslaanet gaa helt op til 95 pCt. af Anskaffelsesværdien. Men til Gengæld for denne meget vidtgaaende Støtte til det sociale Byggeri blev det fastslaaet, at det offentlige skulde have stadig Kontrol med de opførte Ejendomme og med Boligforeningernes Forhold i det hele. I Perioden 1917—25 havde man ved Boligforeningernes Byggeri lidt stærkt under en Sam-

menblanding af Haandværkerinteresser og de Interesser, Foreningen havde som Bygherre og fremtidig Ejer; for at forhindre dette stillede Staten nu visse Krav med Hensyn til de Foreningers Vedtægter, der ønskede at komme ind under Lovens Rammer. Desuden blev det bestemt, at de kontante Midler, der eventuelt senere kunde fremskaffes ved Omprioritering af Ejendommene, skulde anvendes til Finansiering af nyt Boligbyggeri.

Byggevirksomheden steg nu i 1933 og 1934 meget stærkt. I de følgende Aar var der nogen Nedgang — dels fordi Nationalbanken som Led i sin Valutapolitik øvede Pres paa Obligationskurserne (S. 284), dels under Indflydelse af en stadig fortsat Stigning i Byggeomkostningerne. I Løbet af 1938 opkøbte Nationalbanken igen Obligationer, Kurserne bedredes, og i 1939 var Beskæftigelsen i Byggeriet større end i noget tidligere Aar i Danmark.

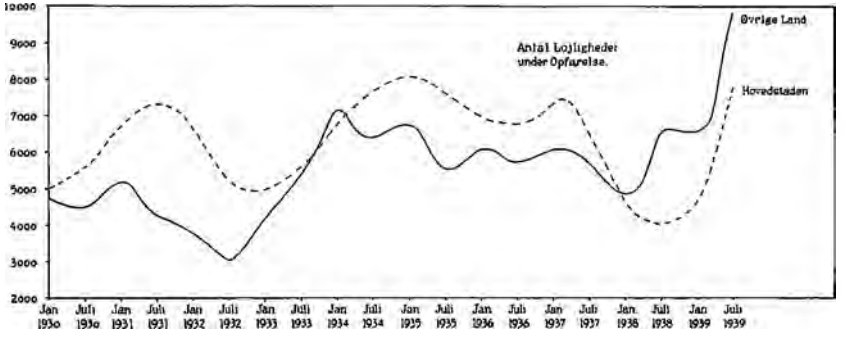

Som et Led i de Bestræbelser, der udfoldedes efter Forslag af Befolkningskommissionen (S. 324), blev der i 1938 givet Adgang til særlig Støtte til Boligbyggeri og Huslejenedsættelse for mindre bemidlede børnerige Familier. Kommuner og Boligforeninger kunde nu faa særlige Statslaan til Opførelse af Beboelsesejendomme, af hvilke en passende Del indrettes til Bolig for Familier med mange Børn. Mindrebemidlede Personer kan ogsaa faa Laan til Opførelse af Parcel- og Rækkehuse til eget Brug. I Finansaaret 1938—39 blev der udlaant i alt 8,9 Mill. Kr. af de 10, der var til Raadighed. Mindrebemidlede Familier med mindst 3 Børn har Fortrinsret til de af Kommunerne og Boligforeningerne opførte Lejligheder og Ret til en Lejenedsættelse, der stiger fra 30 pCt. for Familier med 3 Børn til 50 pCt. for Familier med 5 eller flere Børn.

Endelig kunde Staten indenfor et Beløb paa 5 Mill. Kr. yde Garanti for sekundære Prioritetslaan i mindre Beboelsesejendomme, der op-

førtes af private for den mindre bemidlede Del af Befolkningen. Boligforeningerne er ved denne Lovgivning kommen under ret vidtgaaende Kontrol.

Omtrent paa samme Tidspunkt blev der vedtaget flere Love af Betydning for Byggeriets Teknik: Byggeloven, Byplansloven og Saneringsloven, der alle skulde medvirke til en almindelig Forbedring af Boligforholdene.

En interessant Nydannelse er de kommunale Boligkomplekser særlig beregnet for Aldersrentenydere, der i de senere Aar er opført i København og i en Række andre Kommuner (se Bill. S. 414).

Nye Boligtyper og ny Organisation. En ny Type Boliger, der har vundet betydelig Udbredelse i Tiden mellem de to Krige, er *Rækkehusene,* der har gjort det muligt for Tusinder af Familier at flytte ud i Hovedstadens Udkant eller i Nabokommunerne under friere og bedre Forhold, end de var i Stand til at skaffe sig inde i Byen, men alligevel uden de Bygge- og Driftsomkostninger, som den egentlige Villabebyggelse fører med sig. Et Udtryk for Befolkningens stigende Velstand og større Bevægelighed er de Tusinder af Sommervillaer og Sommerhuse, der i disse Aar er bygget i alle Landets Egne.

Ogsaa i Byernes tættere bebyggede Kvarterer er der indført store tekniske Forbedringer i Husenes og Lejlighedernes Indretning. For en væsentlig Del af den jævne Befolkning i København er der i de sidste 20 Aar sket større Ændringer i Boligforholdene end i de foregaaende to Aarhundreder. Der er blevet lagt mere Vægt paa aaben Bebyggelse med Lys og Luft; moderne Bekvemmeligheder som Centralvarme, varmt Vand, Nedfaldsskakter, Staalvaske o. s. v. er indført i hurtigt Tempo. Af de Lejligheder, der fuldførtes i København i Aarene 1916—25, havde kun 9,8 pCt. Centralvarme, i Perioden 1931—35 var Tallet 85,5 pCt. og i 1936 91 pCt.

De voksende Krav, der stilles til Byggevirksomheden, har ogsaa ført til en Ændring af Byggeriets Organisation. Tidligere laa denne saa at sige udelukkende i Hænderne paa enkelte Bygherrer. Nu bygges der i stigende Grad af Aktieselskaber (Entreprenørforeninger, Byggeforeninger, Boligselskaber), som opfører og administrerer store Ejendomskomplekser. Disse Selskaber med deres faste Administration og betydelige Personale er anlagt paa et kontinuerligt Byggeri, som under Forudsætning af den fornødne offentlige Støtte kan medvirke til at udligne de voldsomme Svingninger paa Boligmarkedet. Et enkelt Selskab »Socialt Boligbyggeri« fuldførte eller iværksatte i Aarene 1933—1941 omtrent 4000 Lejligheder (deraf 3600 i København) til en samlet Udgift af 44 Mill. Kr.

Omfanget af den Virksomhed, der er udført, og af den Kapitalanbringelse, der har fundet Sted i Byggeriet i Tiden mellem de to Krige, har i en Periode med voksende Befolkning og stigende Levefod været overordentlig stort.

I det hele kan det siges, at Forstaaelsen af Boligniveauets kulturelle, moralske og hygiejniske Betydning i denne Periode har været stigende, men at der endnu er langt tilbage, inden Boligspørgsmaalet i Danmark har fundet en Løsning.

8. Statens og Kommunernes Finanser.

A. 1920—1926.

De særlige Forhold under Krigen 1914—18 og Aarene umiddelbart derefter paavirkede de offentlige Finanser i meget høj Grad. Sikringsstyrkens Opretholdelse kostede betydelige Summer efter Datidens Forhold, og de talrige Indgreb til Sikring af Landets Forsyninger og Nedsættelse af Varepriserne samt de øvrige økonomiske og sociale Foranstaltninger medførte store Udgifter. Medens de løbende Udgifter paa Statsregnskabet for 1914—15 var 111 Mill. Kr., steg Beløbet i Løbet af blot 4 Aar til 616 Mill. Kr.

I Krigsaarene var Finansstyrelsens Opgave den at søge at faa Indtægterne til at holde Trit med de stadig og stærkt stigende Udgifter.

Den finansielle Situation, Krigstiden efterlod sig, var præget af en meget stærk Stigning i Gælden, en Stigning, der vel modsvaredes af en tilsvarende Stigning i Aktivmassen, men ikke af en forholdsmæssig Stigning af Forskellen: Statens Formue.

Paa Statsregnskabet for 1920—21 fandtes af overordentlige Udgifter endnu: Tilskud til Befolkningens Forsyning med Brødkorn m. v.: 93 Mill. Kr., til Forsyning med Majs og Foderkager: 9,8 Mill. Kr., 4,7 Mill. Kr. til Hjælp til arbejdsløse, 6,3 Mill. Kr. som Tilskud til kommunale Arbejder og Boligbyggeri, 17,8 Mill. Kr. til kommunale Dyrtidsforanstaltninger og godt 3 Mill. Kr. til Administration af Kornordningen og Rationeringen.

Tillige var paa Driftsregnskabet for dette Aar optaget Udgifter i Anledning af de sønderjyske Landsdeles Indlemmelse med 56,7 Mill. Kr. og paa Kapitalregnskabet Udgifter til 117,5 Mill. Kr. Udgiften til Befolkningens Forsyning med Brødkorn m. v. svandt allerede i 1921—22 ind til ca. 9 Mill. Kr., medens Tilskuddene til Boligforanstaltninger, til kommunale Arbejder og til arbejdsløse steg. Det, der navnlig ødelagde disse to Aars Balance, var dog de meget betydelige Underskud, Statsvirksomhederne — særlig Statsbanerne — gav (i 1920—21 72 og i 1921—22 67 Mill. Kr.); disse Underskud hidrørte

særlig fra, at Krisen nedsatte Transportmængden, at Kulpriserne overgangsvis var meget høje, og fra de Udgifter, Gennemførelsen af 1919-Lønningsloven og den otte Timers Arbejdsdag betød for Staten.

Fra Finansaaret 1920—21, da Udgifterne androg 555 Mill. Kr., begyndte det samlede Udgiftstal at falde og naaede for Finansaaret 1926—27 ned paa 362 Mill. Kr. Prisfaldet virkede kraftigt, og de midlertidige Foranstaltninger afvikledes efterhaanden. Ogsaa Indtægtssiden genvandt et mere normalt Udseende, idet de ekstraordinære Skatter og Tillæg til Skatter kunde bortfalde. Der blev dog ikke Tale om blot at vende tilbage til Indtægtslovene fra før Krigen; de Love, der omhandlede de tre store Hovedgrupper af Skatter: Skat paa fast Ejendom, Skat paa Indkomst og Formue samt Forbrugsskatter, maatte underkastes en gennemgribende Revision.

Ejendomsskatterne. Ejendomsskatterne til Staten var under Krigen kun ændret i ringe Omfang. Ejendomsskyldpromillen, der lige siden 1903 havde været 1,1, blev i 1917 forhøjet til 1,65 og i 1918 midlertidigt til 2. Men i 1922 ændredes 1903-Loven paa afgørende Maade. Disse Ændringer berørte selve Vurderingsprincipperne, idet man fremtidig skulde foretage en særskilt Vurdering (og Beskatning) af Jorden og desuden af den samlede Ejendom efter dens Værdi i »Handel og Vandel« minus Grundens Værdi. For Landbrugsejendomme skulde Jord af ensartet Bonitet ansættes til samme Beløb pr. Arealenhed, uden Hensyn til, om Jorden hørte til et stort eller lille Brug, og Jorden skulde derfor vurderes, som om den hørte til et middelstort Brug og var i middelgod Kultur. Herved søgte man at undgaa, at Jord tilhørende et lille Brug blev vurderet højt, blot fordi Jorden tilhørte en Ejendomsstørrelse, efter hvilken der var særlig stærk Efterspørgsel, og omvendt, at Jord tilhørende store Ejendomme blev vurderet for lavt. Ændringen skulde altsaa medføre en Lettelse i Beskatningen for smaa Brug og en Forøgelse i Beskatningen af de store Brug. — For Byernes Vedkommende skulde Vurderingen af Grunden sættes efter dennes Værdi i ubebygget Stand ved Salg til en efter Forholdene økonomisk god Anvendelse; daarligt — eller slet ikke — udnyttede Grunde skulde saaledes beskattes i Forhold til den bedre Udnyttelse, de burde have. Herved vilde man modvirke en Spekulation i at lade Grundene ligge hen. Den saaledes udfundne Jordværdi (Grundværdi) blev derefter — efter Fradrag for Ejerens Forbedringer — beskattet med 1,5 p. m. i *Grundskyld.* Dernæst skulde Forskellen mellem den samlede Ejendoms Værdi i Handel og Vandel og Jordværdien — minus et Fradrag paa 10 000 Kr. pr. Ejendom — beskattes med 1,1 p. m. i *Ejendomsskyld.* Fradraget paa de 10 000 Kr. var motiveret med, at de smaa Ejendomme

sædvanlig stod uforholdsmæssigt højt i Pris i »Handel og Vandel«, dels fordi Efterspørgselen efter disse Ejendomme var særlig stor, og dels fordi en lille Ejendoms Bygninger er uforholdsmæssigt dyrere end de større Ejendommes Bygninger.

For Kommunernes Beskatning af fast Ejendom naaede man først ved Loven af 31. Marts 1926 til en endelig Ordning. Reglerne blev ens for alle Kommuner. Man forlod definitivt Hartkornet som Beskatningsgrundlag, og Skatteligningsgrundlaget blev som ved Beskatningen til Staten.

Hovedvirkningen af de nye Skatteregler blev for Byernes Vedkommende, at de centralt beliggende Ejendomme (samt ubebyggede Grunde) fik en betydelig forøget Skattebyrde, medens Skattebyrden for de almindelige Beboelseshuse ikke ændredes, og den lettedes for mindre Ejendomme i Byens Periferi. For Byerne som Helhed betød Ændringen en væsentlig Forøgelse af Skattebyrden. Paa Landet fik de store Ejendomme en mindre Forøgelse, de smaa en mindre Lettelse. Endelig er der Grund til at nævne, at 1926-Loven gav Kommunerne Adgang til at indføre en *Grundværdistigningsskyld.*

Indkomst- og Formueskat. For Statens Beskatning af Indkomst og Formue blev en endelig Ordning truffet ved Skatteloven af 10. April 1922. I Forhold til Satserne fra 1912 fik de mindste Indtægter en Skattelettelse, de større en væsentlig Forøgelse; for Formuernes Vedkommende blev Satserne i det hele stærkt forhøjet, men de var dog mindre end i Krigsaarene. I 1922 og senere i 1927 indførtes en Række Lempelser henholdsvis for mindre Formuer og for Formuer, der kun gav særlig ringe Udbytte.

Den *kommunale Indkomstbeskatning* ordnedes ved Loven af 24. Marts 1924 om personlig Skat til Kommunerne, idet dog Københavns og Frederiksberg Kommuner ikke omfattedes af Loven.

Den kommunale Selskabsskat skulde udredes med Kommunens Skatteprocent, dog ikke over 3 pCt. for indenlandske Selskaber.

I København og paa Frederiksberg var der allerede i 1910 indført en progressiv Indkomstskat. Efter en ny Lov af 30. Januar 1925 begyndte Skalaen med 1,5 pCt. og steg til 25 pCt.

Forbrugsskatterne. I 1922 revideredes flere af de bestaaende indenlandske Forbrugsafgifter, bl. a. Tobaksbeskatningen, samtidig med at Forbrugsbeskatningen udvidedes med en Række nye Produktions- og Omsætningsafgifter. Der indførtes navnlig en Afgift paa Chokolade og Sukkervarer og en 10 pCt. Afgift af Omsætningen paa Kaféer og Restaurationer. Udviklingen i Tiaaret efter 1914 førte med sig, at de indenlandske Forbrugsafgifter nu indbragte Statskassen meget mere end Tolden, medens Tolden før Krigen havde givet mest.

Skattebyrdens Fordeling. Under Krigen havde det offentlige maattet drive en Finanspolitik saa at sige fra Dag til Dag. Efter Krigen, da man vendte tilbage til faste Forhold, blev Spørgsmaalet, hvorledes man nu vilde fordele Byrden paa de forskellige Skattearter og paa de forskellige Befolkningsklasser. Den følgende Tabel viser de Beløb, der af *Staten* paalignedes i det sidste Aar før Krigen, i et af de af de unormale Forhold stærkest prægede Aar og i et Finansaar, da Forholdene igen var lagt nogenlunde fast.

	1913/14		1919/20		1926/27	
	Mill. Kr.	pCt.	Mill. Kr.	pCt.	Mill. Kr.	pCt.
Skat paa fast Ejendom	6,2	5,1	11,9	2,0	11,9	3,2
Skat paa Indkomst og Formue	20,1	16,5	325,3	54,7	128,4	34,8
Skat paa Forbrug ..	54,9	45,1	170,8	28,8	208,6	56,6
Andre Indtægter	40,6	33,3	85,9	14,5	19,8	5,4
	121,8	100,0	593,9	100,0	368,7	100,0

Statens Indtægter fra andre Kilder end Skatter gik ned fra 33 pCt. i 1914—15 til 5 pCt. i 1926—27. Statsskatten paa fast Ejendom har i alle tre Aar kun spillet en ubetydelig Rolle. De ekstraordinære Indtægter under og lige efter Krigen blev væsentlig fremskaffet ved Paaligning paa de store og de nye Indkomster og de store Formuer. Efter Krigsaarene blev Forbrugsskatterne — saaledes som før Krigen — igen Statens vigtigste Indtægtskilde.

For samtlige *Kommuner* stillede Forholdet sig saaledes:

	1914/15		1919/20		1926/27	
	Mill. Kr.	pCt.	Mill. Kr.	pCt.	Mill. Kr.	pCt.
Skat paa fast Ejendom	33,2	27,5	65,0	21,4	103,4	25,7
Skat paa Indkomst..	41,0	33,8	189,7	62,7	177,3	44,3
Kommunale Erhvervsindtægter	18,1	15,0	19,3	6,4	50,0	12,5
Andre Indtægter	28,7	23,7	28,7	9,5	70,0	17,5
	121,0	100,0	302,7	100,0	400,7	100,0

Ogsaa i Kommunerne blev de forøgede Byrder under Krigsperioden i væsentlig Grad paalignet Indkomsterne, medens Gas-, Vand-, Elektricitetsværker og Sporveje i disse Aar kun bidrog i mindre Grad (det var undertiden knap nok, de kunde holdes i Drift).

Da en væsentlig Del af de overordentlige Udgifter, det offentlige paatog sig, skyldtes Kapitalanbringelser, f. Eks. i Beholdninger af Fødevarer, i Udlaan til nødstedte Banker, i Ydelse af Kredit, i Kapitalerstatninger eller Kapitalanbringelser i Anledning af Sønderjyl-

lands Indlemmelse, maatte meget betydelige Beløb skaffes til Veje gennem Laan. Statsgælden, der pr. 31. Marts 1914 endnu kun var 361 Mill. Kr., var pr. 31. Marts 1920 926 Mill. Kr. Men ogsaa i de følgende Aar maatte saavel Stat som Kommuner laane i betydeligt Omfang. Statsgælden steg til pr. 31. Marts 1927 at udgøre *1163 Mill. Kr.* Nu var Saneringen ogsaa for saa vidt fuldført, som Kronen var ført i Pari og de offentlige Finanser bragt i Orden.

B. 1926—1931.

Under Indtrykket af de vanskelige økonomiske Forhold i 1926 og 1927 blev det et Programpunkt for Ministeriet Madsen-Mygdal — (se Side 194) — at nedbringe det offentliges Udgifter paa en saadan Maade, at der derigennem kunde gives Erhvervene en følelig Lettelse. Bestræbelserne samlede sig hovedsagelig om Tjenestemandslønningerne og de sociale Udgifter, og betydelige Nedskæringer blev Følgen.

Udskrivningen baade af Indkomstskatten (for Personer og Selskaber) og af Formueskat lempedes nu i nogen Grad. Forskellige Forbrugs- og Omsætningsafgifter blev dog samtidig væsentligt forøgede. Der blev paalagt Automobilkørselen nye Afgifter, og bestaaende Afgifter blev forhøjede. Der indførtes en *Benzinafgift* (7 Øre pr. l) med det Formaal at skaffe Midler til Kommunernes af Automobilkørselen foraarsagede stærkt stigende Udgifter til Vejenes Vedligeholdelse. Allerede i 1928—29 gav den faste aarlige Motorafgift (Vægtafgift) 13,6 Mill. Kr., Benzinafgiften 14,2 Mill. Kr. og Omsætningsafgiften 7,7 Mill. Kr. Halvdelen af det Beløb, disse Love indbragte udover 30 Mill. Kr., stilledes senere til Raadighed for Ministeren for offentlige Arbejder til Udførelse af særlige Vejarbejder.

I 1930 forhøjedes *Spiritusbeskatningen* væsentligt, og der indførtes en Afgift paa Omsætningen af stærke Drikke. Samtidig ophævedes den meget lidt populære i 1922 indførte 10 pCt.'s Afgift af Omsætningen i Cafeer, Restaurationer m. v. Ligeledes blev Beskatningen af Cigaretter gentagne Gange væsentlig forhøjet.

Resultatet af de mange Ændringer i Reglerne for *Beskatningen til Staten* ses af de Skattebeløb, der opkrævedes i denne Periode:

	1926—27 Mill. Kr.	1927—28 Mill. Kr.	1928—29 Mill. Kr.	1929—30 Mill. Kr.	1930—31 Mill. Kr.
Skat paa fast Ejendom	11,9	11,4	11,4	11,6	11,7
Skat paa Indkomst og Formue	128,3	102,1	96,6	99,6	101,7
Forbrugsskatter	208,6	205,6	202,6	224,5	228,7

Statens løbende Indtægter og Udgifter:

	1926—27 Mill. Kr.	1927—28 Mill. Kr.	1928—29 Mill. Kr.	1929—30 Mill. Kr.	1930—31 Mill. Kr.
Indtægter	368,7	338,1	312,1	336,1	343,0
Udgifter	361,8	332,2	323,0	324,1	317,4
Driftsoverskudet blev saaledes	6,9	5,9	÷ 10,9	12,0	25,6

Aktiver, Statsgæld, Formue var pr. 31. Marts:

	1927 Mill. Kr.	1928 Mill. Kr.	1929 Mill. Kr.	1930 Mill. Kr.	1931 Mill. Kr.
Aktiver	1550	1615	1621	1617	1631
Statsgæld	1163	1172	1373	1355	1295
Nettoformue	337	334	210	223	228

Prisfaldet og Nedskæringerne medførte saaledes et stadigt Fald i Statens Udgifter. For hele Perioden blev Driftsresultatet et ikke ubetydeligt Overskud. Formueregnskabet viste derimod et betydeligt Underskud, og Statsgælden steg, væsentligt som Følge af Statens Tab paa Landmandsbanken, meget stærkt. I øvrigt var Periodens Laanetransaktioner præget af, at tidligere korte Laan forfaldt og maatte fornyes, og af, at ældre højere forrentede Laan nu kunde ombyttes med lavere forrentede.

For Kommunernes Vedkommende skete der i denne Periode ingen særlige Ændringer i Beskatningsreglerne. Svingningerne i Skattebeløbene hidrørte fra Ændringer dels i de anvendte Skatteprocenter og Grundskyldspromiller, og dels fra Ændringer i Borgernes Indtægter. Den stærke Stigning i Beløbet for »Andre Skatter« fra 1928—29 til 1929—30 skyldtes væsentlig nye Regler om Overførelsen af Afgiften af Motorkøretøjer til Kommunerne.

Beskatningen til Kommunerne:

	1926—27 Mill. Kr.	1927—28 Mill. Kr.	1928—29 Mill. Kr.	1929—30 Mill. Kr.	1930—31 Mill. Kr.
Ejendomsskatter ...	103,4	101,1	95,6	93,4	97,6
Personlige Skatter ..	177,3	162,9	154,2	157,8	167,8
Andre Skatter	24,9	34,3	31,4	45,4	46,6

C. 1931—1939.

Efter at Statens Udgifter i de første Aar af 1930erne syntes at være faldet til Ro omkring ca. 330 Mill. Kr., medførte den økonomiske Krise efterhaanden stærkt forøgede Udgifter, saaledes at Statsudgifterne i 1938—39 var mere end 50 pCt. højere end i 1931

—32. Ved nye Skattepaalæg skaffedes der dog rigelig Dækning, saaledes at der endog blev tilvejebragt Overskud paa Driftsregnskabet. Denne vanskelige Periode slutter med en mindre Statsgæld og en 50 pCt.'s større Nettoformue end ved Begyndelsen af Krisen. Saa tilsyneladende gunstigt dette Resultat end maa forekomme, er det Spørgsmaal dog blevet rejst, hvorvidt en mildere Skatteudskrivning selv med et deraf følgende Underskud paa Statsbudgettet ikke vilde have været heldigere under Depressionen. Forholdet kompliceredes imidlertid i disse Aar ved, at Valutasituationen voldte Vanskeligheder, og at en Inddragning af privat Købekraft gennem Beskatning tillige kunde ses som et nødvendigt Middel i Valutapolitikken.

Statens løbende Indtægter og Udgifter:

	1931—32 Mill. Kr.	1932—33 Mill. Kr.	1933—34 Mill. Kr.	1934—35 Mill. Kr.	1935—36 Mill. Kr.	1936—37 Mill Kr.	1937—38 Mill. Kr.	1938—39 Mill. Kr.
Indtægter	332,7	335,4	376,5	411,0	418,9	469,0	520,8	543,3
Udgifter	332,6	327,5	393,1	392,8	405,4	441,6	497,4	523,0
Driftsoverskud	0,1	7,9	÷ 16,6	18,2	13,5	27,4	23,4	20,3

Til Sammenligning tjener, at de samlede Statsudgifter omkring 1900 var ca. 66 Mill. Kr., i 1913—14 110 Mill. Kr.

Stigningen i Regnskabets samlede Balance var foraarsaget af de store Udgifter til Krisehjælp af forskellig Art — navnlig til Landbruget og til de arbejdsløse. For Landbrugets Vedkommende blev Støtten for en væsentlig Del ydet i Form af *Tilskud til Kommunerne,* navnlig med det Formaal at muliggøre en Nedsættelse af Landbrugets Skattebyrde (se S. 351 ff.). Ved Fordelingen af Tilskuddene fik de sønderjyske Kommuner og andre særlig vanskeligt stillede Kommuner et Fortrin.

Af den mere direkte Støtte til Landbruget skal nævnes Tilskud og Udlaan til Grundforbedringsarbejder, Foranstaltninger vedrørende Landbrugets Gæld, Tilskud til Smørordningen, Tilskud til Kornordningen og Udgifter vedrørende Reguleringen af Svineproduktionen.

Støtten til de arbejdsløse bestod dels i Ydelse af ekstraordinær midlertidig Hjælp, saaledes at Udgiften til Arbejdsløshedslovgivningen i de 7 Finansaar fra og med 1931—32 udgjorde: 5,4; 12,4; 40,3; 39,8; 24,1; 24,4 og 31,2 Mill. Kr., og dels i Udgifter til Fordeling af eller Nedsættelse af Prisen paa Oksekød, Margarine, Flæsk og Sødmælk. De sidste Udgifter tilsigtede ogsaa — i al Fald delvis — at fremme Landbrugets Afsætning. De arbejdsløse støttedes tillige ved Arbejders Iværksættelse, ved Tilskud til Grundforbedringsarbejder,

ved Ydelse af Forskud til særlige kommunale Vejarbejder og ved Tilskud til Bekæmpelse af Ungdomsarbejdsløsheden.

Statens Udgifter til de sociale Formaal er i denne Periode steget særlig stærkt, fra 67,7 Mill. Kr. i 1931—32 til 162,9 Mill. Kr. i 1937—38; det sidste Tal svarede til en Trediedel af de samlede Udgifter. Dette skyldes dels Socialreformen, som har medført, at nogle Understøttelsessatser er blevet forhøjet, og at Staten helt har overtaget visse Understøttelsesomraader (som f. Eks. Forsorgen for de aandssvage), dels de ekstraordinære Udgifter i Anledning af den betydelige Arbejdsløshed i disse Aar. Udgiften til Erhvervslivets Fremme udviser ogsaa en betydelig Stigning. Tre Fjerdedele af hele Stigningen fra 1931—32 til 1937—38 falder paa disse to Konti.

Den Indtægtsforøgelse, der var nødvendig til Dækning af den nævnte Stigning i Udgifterne, tilvejebragtes, som allerede sagt, næsten udelukkende ved forøgede Skattepaalæg. De i disse Aar optagne Statslaan medgik til Indfrielse eller Konvertering af Laan, til Afskrivning eller til Udlaan.

Statens Beskatning af fast Ejendom var paa det nærmeste uforandret. Loven af 20. Maj 1933 om *Grundstigningsskyld* var vel af stor principiel, men foreløbig uden større finansiel Betydning. Beskatningen af Indkomst og Formue saavel som Beskatningen af Forbruget blev derimod stærkt forøget: Udbyttet af de personlige Skatter steg saaledes fra 124 Mill. Kr. i 1931—32 til 196 Mill. Kr. i 1938—39 efter i Finansaaret 1934—35 at have været nede paa 103 Mill. Kr. Den egentlige Forbrugsbeskatning steg fra 227 Mill. Kr. til 314 Mill. Kr. i samme Tidsrum til trods for, at Importreguleringen i og for sig maatte forventes at medføre, at Toldindtægterne blev mindre.

Indtægtsforøgelsen tilvejebragtes ved talrige ekstraordinære Tillægsskatter, Forhøjelse af Toldsatser og Forbrugsafgifter og Tillægsafgifter af forskellig Art. Disse »midlertidige« Afgiftsforhøjelser blev senere stadig forlænget. Pludselige og kraftige Forhøjelser af Indkomst- og Formueskatten voldte betydelig Uvilje og adskillig Forstyrrelse for Skatteyderne.

Motiveringen af Indkomstskatteforhøjelsen i 1936—37 belyser paa en egen Maade de ejendommelige økonomiske og finansielle Forhold i disse Aar og navnlig Statsudgifternes brogede Mangfoldighed:

»Til Dækning af Statskassens Tilskud til Amtskommunerne for Finansaaret 1936—37 i Henhold til § 8 i Lov af 20. Maj 1933 om kommunale Ejendomsskatter, til Kornfonden i Henhold til § 4, 4. Stk. i Lov af 7. April 1936 om en Kornordning, til Fordeling af Oksekød til trængende Personer i Henhold til § 1 i Lov af 29. November 1935, til Fordeling af Flæsk og Svinekød til trængende Personer i Finansaaret 1936—37 i Hen-

hold til § 1, 4. Stk. i Lov af 7. April 1936 om Regulering af Svineproduktionen samt til Dækning af de i § 2 i Lov af 21. April 1936 om Dækning af Udgifter til Foranstaltninger vedr. Landbrugets Gæld ommeldte Udgifter for Statskassen i Finansaaret 1936—37 fastsættes herved ... at den Indkomstskat, der paalignes for Skatteaaret 1936—37 forhøjes med 25 pCt.«

I 1937—38 skulde der for Indkomster over 8000 Kr. svares en progressiv *Merindkomstskat* af den Del af Indkomsten, der oversteg Gennemsnittet af Skatteyderens Indkomst i Aarene 1933—34 til 1935—36. Ogsaa Selskaber fik paalignet Skatten, hvilket medførte, at f. Eks. Rederier, hvis Indtægter i Sammenligningsaarene havde været meget smaa, men i Skatteaaret 1937—38 meget store, ramtes særlig haardt. Ved den samme Lov blev der udskrevet en *Tillægsskat* paa alle Indkomster over 8000 Kr., dog saaledes, at hver Skatteyder kun skulde betale den af de to Skatter, der var størst! De to overordentlige Skatter forlængedes for 1938—39 og 1939—40, for Merindkomstskattens Vedkommende dog kun for Indtægter over 10 000 Kr. og med et Løfte fra Finansministeren om, at den ikke vilde blive foreslaaet forlænget mere! Merindkomstskatterne blev blandt andet begrundet ved, at Staten vilde tilegne sig en Del af den Konjunkturindkomst, som visse erhvervsdrivende havde faaet paa Grund af Valutareguleringen og andre Statsindgreb.

Som allerede nævnt lykkedes det at komme igennem disse Aar med Overskud paa Driftsregnskaberne og saaledes, at Tilvæksten i Statens Aktiver langt oversteg Tilvæksten i Passiver. Statens Netto-Formue steg med 138 Mill. Kr., og den egentlige Statsgæld kunde bringes ned med 76 Mill. Kr.

Statens Aktiver, Passiver og Formue pr. 31. Marts:

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Aktiver Mill. Kr.	1616	1592	1778	1862	1945	1975	2001	2049
Passiver — —	1381	1342	1510	1563	1633	1642	1646	1676
heraf Statsgæld..	1255	1216	1292	1251	1220	1229	1198	1179
Netto-Formue ..	235	250	268	299	312	333	355	373

Af de i disse Aar optagne Statslaan anvendtes de fleste til Indfrielse af ældre Laan, efterhaanden som de forfaldt; ofte lykkedes det at opnaa de ny Laan til lavere Rente end de Laan, de erstattede. En Tanke om Tvangslaan (i Forbindelse med Saneringslaanene til Landbruget (se Side 353)) kom ikke ud over Diskussionsstadiet.

Medens de egentlige Renteudgifter faldt mærkbart, blev Gevinsten derved opslugt af Kronens Værdiforringelse, der medførte betydelige Merudgifter til Renter og Afskrivninger paa de udenlandske Laan.

Da en væsentlig Del af Statens Støtte til Erhvervene ydedes i Form af Udlaan, Forskud eller Forskrivninger enten direkte eller ved Oprettelse af Fonds med særlige Formaal, maatte Midlerne hertil ofte fremskaffes ved Udstedelse af særlige Gældsforskrivninger eller Gældsbeviser. Disse Transaktioner bevirkede da en væsentlig Stigning baade paa Aktiv- og Passivsiden af Statens Status. Den danske Stats samlede Udlaan og Garantier er efterhaanden kommet op paa meget betydelige Beløb.

Den verdenspolitiske Situation i Foraaret 1938 medførte, at Staten besluttede at tilvejebringe Statslagre af Raastoffer, Gødningsstoffer, Reservedele m. v. og at fremskynde Anskaffelsen af visse tidligere besluttede Køb af Krigsmateriel og Materiel til det civile Luftværn. Til disse Formaal optoges et Statslaan paa 50 Mill. Kr.

Kommunernes Udgifter og Indtægter. Kommunernes samlede Udgifter steg fra 1931 til 1938 med næsten 100 Mill. Kr.; ogsaa her var det Stigningen i de sociale Udgifter, der betød mest.

En ny Lov om kommunale Ejendomsskatter af 20. Maj 1933 fulgte Principperne i Loven af 1926. De kommunale Skatter af fast Ejendom skulde som hidtil svares som Grundskyld og som Ejendomsskyld. Beskatningspromillen fastsættes i København og Frederiksberg og Købstæderne for 4 Aar ad Gangen, i Sognekommunerne og Amtskommunerne for et Aar ad Gangen.

D. Fordelingen af Udgifter og Indtægter mellem Stat og Kommuner og mellem de enkelte Kommuner.

Et af de Spørgsmaal inden for den offentlige Finansforvaltning, der længe havde trængt sig paa, var Spørgsmaalet om Fordelingen af de offentlige Udgifter, dels mellem Staten paa den ene Side og Kommunerne paa den anden, og dels mellem Kommunerne indbyrdes.

Spørgsmaalet om, hvilken af de offentlige Kasser der skulde bære Udgiften ved en bestemt Foranstaltning, var hidtil blevet afgjort nærmest historisk og traditionsmæssigt, saaledes at de sociale Udgifter hovedsagelig var blevet overladt den enkelte Kommune. I Begyndelsen af 1930erne brød den hidtil fulgte Praksis faktisk sammen under Trykket af de Krav, der stilledes til de offentlige Finanser. Kommunernes Økonomi blev alt for anstrengt, dels fordi Skatteindtægterne svigtede (det gjaldt særlig Sognekommunerne), dels fordi Udgifterne steg (f. Eks. til arbejdsløse i Bykommunerne og København), og dels fordi Staten ønskede Udgifter afholdt, som Kommunerne ikke havde Midler til (offentlige Arbejder til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden). Samtidig var Uligheden i Kommunernes økono-

miske Bæreevne efterhaanden blevet skærpet: De velhavende Kommuner med store Indtægter blev endnu mere velhavende, fordi de store Skatteydere flyttede hertil og bort fra de fattigere Kommuner med de store sociale og andre Udgifter, saa disse Kommuner blev endnu fattigere. Man blev derfor nødt til at gennemføre et stort Antal Love, der bevilgede Midler til Udlaan, Tilskud, Forskud og til Nedsættelse af Skatter, med mere eller mindre kunstige Fordelingsregler mellem Stat og Kommuner.

Samtidig bestræbte man sig ogsaa for at naa til en mere rationel Fordeling af baade Udgifter og Indtægter. Det første betydelige Bidrag til Løsning af dette Problem blev givet ved Gennemførelsen af *Socialreformen,* hvis Hovedsynspunkt er, at den enkelte lokale Kommune ikke bør belastes med alle de sociale Udgifter, som mere eller mindre tilfældigt maa afholdes inden for dens Omraade. Selv om Administrationen maa ske gennem den enkelte Kommunes Organer, maa det blive samtlige Kommuner, der i Fællesskab bærer de sociale Udgifter. Bestemte afsluttede Forsorgsomraader blev helt overtaget af Staten, som ikke lokalt bestemte Landsopgaver.

Det næste afgørende Skridt blev taget ved Udstedelsen af 3 Love i 1937. Loven af 18. Februar 1937 om personlig Skat til Kommunen gennemførte mere omfattende og mere rationelle Regler for Beregningen af *Erhvervsskatten.* I *København* og *Frederiksberg* havde de nævnte Problemer tilspidset sig i særlig Grad, idet Frederiksberg Kommune baade indtægtsmæssigt og udgiftsmæssigt var betydeligt gunstigere stillet end Københavns Kommune; Forholdet ordnedes nu ved en Lov af 31. Marts 1937 om økonomisk Udligning mellem København og Frederiksberg og Gentofte Kommuner; den sidste Kommune, der efterhaanden var blevet Skattely, blev saaledes inddraget i Ordningen. Udligningen skulde foretages ved direkte Udbetaling fra den ene Kommune til den anden.

Som den tredie store Nyordning til Sikring af en retfærdigere og jævnere Fordeling mellem Kommunerne af saavel Indtægter som Udgifter indførtes ved Lov af 14. April 1937 en saakaldt *fælleskommunal Udligningsfond,* hvis Formaal er at overtage visse Andele dels af kommunale dels af statslige Udgifter, særlig til sociale Formaal (Arbejdsløshedslovgivningen, Invalide- og Aldersrente), Skolevæsen, Medicinalvæsen og Politivæsen. Udligningsfonden fik tildelt egne Indtægter (en særskilt Skat af fast Ejendom samt Indkomst- og Formueskatter). Dens samlede Indtægter var i Skatteaaret 1938—39 ca. 90 Mill. Kr., hvoraf 21 pCt. fra Provinsbyerne og 33 pCt. fra Sognekommunerne.

Medens de enkelte Kommuners Udgiftsbudget saaledes blev lettet

for betydelige Beløb, er det et aabent Spørgsmaal, om den Forøgelse af Skattebyrden, der blev paalagt Skatteyderne ved de nye Skatter til Udligningsfonden, er blevet efterfulgt af en tilsvarende Lettelse ved Nedsættelse af de almindelige kommunale Skatter.

E. Beskatningen og Borgernes Forbrug.

Ser man tilbage over en længere Periode, konstaterer man en meget stærk Stigning i Statens og Kommunernes samlede Udgifter, der i 1939—40 var godt 10 Gange saa store som i 1903—04 (1143 mod 110 Mill. Kr.). Samtidig mangedobledes den offentlige Gæld. Ved en Bedømmelse af disse Tal maa den betydelige Prisstigning i det samme Tidsrum naturligvis haves i Erindring. I Forhold til Nationalindkomsten beregnedes Skatterne i 1938—39 til 23,3 pCt., medens de i 1914—15 beløb sig til 11,9 pCt.

Der er ingen Tvivl om, at det offentlige gennem Skatteudskrivning har beslaglagt en væsentlig Del af det større Udbytte, der er opnaaet gennem Produktionens stigende Effektivitet i disse Aar. Men til Gengæld modtager Borgerne — og da navnlig i de lavere Indkomstklasser — langt flere og mere omfattende Ydelser fra det offentlige end før: Bedre og mere rundhaandet Forsorg for gamle, syge og arbejdsløse, bedre udstyrede Skoler og Sygehuse, større Støtte til Højnelse af Boligstandarden o. s. v. At den stigende Beskatning ikke har tvunget Forbruget ned, hverken af egentlige Nødvendighedsartikler eller af det, der hører til de mere undværlige Varer, viser Forbrugsstatistikken, der paa næsten alle Omraader giver stærkt stigende Tal for den enkeltes Forbrug.

9. Nordslesvigs økonomiske Problemer efter Genforeningen med Danmark.

Ved Nordslesvigs Genforening med Danmark i 1920 blev Danmarks Areal forøget med næsten 4000 km² (godt 10 pCt.) og Befolkningen med godt 160 000 Indbyggere (godt 5 pCt.).

Allerede disse Tal viser, at Nordslesvig var en Landsdel med ret tynd Befolkning. Den gennemsnitlige Befolkningstæthed i de til Dels meget frugtbare nordslesvigske Egne var ikke større end i det tyndest befolkede Vestjylland. Fra 1864 til 1921 var den samlede Befolkning i Nordslesvig kun steget 9 pCt., medens Danmarks Folketilvækst i samme Periode voksede med 83 pCt. Dette særlige Forhold skyldtes blandt andet Udvandringen, der navnlig i Tiden 1864—79 var bestemt af nationale Grunde og førte store Dele af den nordslesvigske Ungdom til Kongeriget eller til Amerika; under Verdenskrigen faldt omtrent 6000 Mænd fra Nordslesvig, og Fødselstallet gik meget stærkt

tilbage. Den beskedne Tilvækst for den samlede Befolkning faldt udelukkende paa Byerne; paa Landet var Befolkningen praktisk talt ikke vokset siden 1864. Ikke desto mindre udgjorde den Del af Befolkningen, der levede af Landbrug, en væsentlig større Del af den samlede Befolkning (43,2 pCt. i 1921) end i Danmark som Helhed (33,3 pCt.). De nordslesvigske Byer var forholdsvis smaa; baade med Hensyn til Forsyninger og Kredit var man i ret væsentlig Grad bundet til Flensborg og Hamburg.

Nordslesvigs Indlemmelse stillede Danmark over for flere økonomiske og finansielle Problemer af betydelig Rækkevidde.

For det første maatte den danske Stat — hvad der er normalt ved en Landoverdragelse — skaffe Midler til Udredelse af den paa Landsdelen hvilende Statsgæld og Betaling for de offentlige Aktiver (Bygninger, Jernbaner, Domæner o. s. v.), der fandtes i Nordslesvig. En Række særlige Byrder (navnlig Forsørgelsen af Verdenskrigens Invalider og deres efterladte) blev ligeledes overtaget af den danske Stat. Endvidere maatte Danmark ofre betydelige Beløb paa at bringe det af Krigen stærkt medtagne Trafikvæsen paa Fode og nyorganisere Administrationen. Dernæst blev man ved den tyske Marks Sammenbrud stillet over for et Valutaproblem, der berørte store Dele af den nordslesvigske Befolkning paa det allerdybeste. Den danske Stat maatte her søge at afbøde Virkningerne af en Udvikling, for hvilken den selv ikke var ansvarlig, men som var opstaaet som Følge af Verdenskrigens økonomiske Ødelæggelser. Endelig fik det nordslesvigske Erhvervsliv og navnlig Landbruget den vanskelige Opgave at tilpasse sig til helt nye Forhold; fra et stort Riges toldbeskyttede Økonomi gik det nu over til at være et Led i en mindre økonomisk Enhed, der var stærkt afhængig af Verdensmarkedet. For største Delen af Landet kom hertil desuden en Omlægning af Driften fra ekstensiv til intensiv. Denne Tilpasning maatte foregaa samtidig med, at det danske Landbrug som Helhed i en Aarrække led under økonomiske Kriser.

»*Genforeningsudgifterne*«. Den første af disse Opgaver var den simpleste, men krævede en betydelig finansiel Indsats. En Udregning af »Genforeningsudgifterne« bliver let noget vilkaarlig. Ved forskellige Opgørelser er man gaaet ud fra ret afvigende Principper, og der har været nævnt Tal (inklusive Valutaerstatningerne) lige fra 200 til 500 Millioner Kroner; det sidstnævnte Tal medtager imidlertid Laan og Garantier, som ikke kan stilles paa lige Fod med de egentlige Udgifter. Følgende Tal belyser de vigtigste Udgifters Karakter:

Efter Forhandlinger i Paris i Efteraaret 1920 betalte Danmark et Beløb paa 101½ Mill. Kr. til de Allieredes »Commission des Répa-

rations« som Andel i den tysk-preussiske Statsgæld og Betaling for Statsaktiverne i Nordslesvig. Endvidere kom den danske Stat senere til at udrede 5,8 Mill. Kr. i Anledning af Overtagelse af visse halvoffentlige Ejendomme, navnlig de augustenborgske Godser. Desuden havde den særlige Udgifter til de sønderjyske Landsdele, der for Perioden 1920—27 er opgjort til 90,7 Mill. Kr. Heraf var 66,9 Mill. Kr. Tilskud til Veje, Havne, Skolevæsen, Elektricitetsanlæg, Jernbaner, Diger, forskellige Arbejder vedrørende Marsken ved Tønder, Udgifter ved Overtagelse af den almindelige Invalide- og Ulykkesforsikring og ganske særligt ved den militære Invalideforsørgelse (dette sidste alene ca. 35 Mill. Kr.). De særlige midlertidige Administrationsudgifter i denne Periode er beregnet til 10,9 Mill. Kr., og 12,9 Mill. Kr. er medgaaet til andre særlige Udgifter, navnlig vedrørende Vandbygningsvæsenet og Statsbanerne. Dertil kommer saa den danske Stats Udgifter i Forbindelse med Valutaproblemet.

Valuta- og Kreditforhold. Før Verdenskrigen maatte de sønderjyske Landsdele betragtes som velhavende. Prioritetsbyrden var lavere pr. Indbygger end i Kongeriget og Sparekasseindskuddene højere. Men ved Tvangsafleveringerne under Krigen ombyttedes en væsentlig Del af Landbrugets Realværdier med rede Penge. Store Beløb blev indsat i Banker og Sparekasser (i 1920 var de samlede Indskud 500 Mill. Mk. mod 140 Mill. Mk. i 1914) til Benyttelse ved Nyanskaffelse af Besætninger, Reparation af Bygninger o. s. v. efter Krigen. Men da man kom saa vidt og den »forsømte Gaard« skulde bringes paa Fode, var Marken blevet næsten værdiløs.

I Efteraaret 1918, da Genforeningen blev et praktisk Spørgsmaal, havde Marken over for Kronen en Værdi af 47—55 Øre, i 1919 svingede den fra 47 ned til 10,5 Øre. Mange ventede til at begynde med, at Markvalutaen vilde rejse sig igen, om end vel nok de færreste turde haabe, at den gamle Paritet kunde naas. Ejendomsbesiddere og andre Debitorer var derfor meget ivrige for at skaffe sig af med deres Markgæld paa tilsyneladende gunstige Vilkaar. Næsten alle blev draget med ind i denne Bevægelse. Sparekasselaan og Prioriteter i Mark opsagdes i stort Omfang og erstattedes med midlertidige Kronekreditter ydet af danske Pengeinstitutter; der er nævnt et samlet Beløb paa 50—60 Mill. Kr. *Kreditorerne* sad nu i Nordslesvig — som i Tyskland som Helhed — tilbage med Smerten. Markens Værdiforringelse, der senere blev til fuldkommen Værdiløshed, kom til at betyde, at Formuer, som bestod i Fordringer eller Kontanter, simpelthen udslettedes — Formuer, der var Slægters sammensparede Midler, de unges Driftskapital, de gamles sparsomme Underhold. *Debitorerne,* der kunde indfri deres Prioriteter i værdiforringede Mark,

kunde naturligvis ikke tale om noget Valutatab, men da Marken senere faldt yderligere, følte de Skuffelse over, at en yderligere Fortjeneste (ved Indløsning af Markgæld til endnu gunstigere Kurs) gik tabt, og desuden beklagede de sig over, at Renten af de midlertidige Kronelaan var forholdsvis høje (8—10 pCt. eller mere).

Fra nordslesvigsk Side rejstes der i 1918—1919 et stærkt Krav til den danske Stat om at gribe ind i denne Sag. Oprindelig blev der foreslaaet en almindelig Omregning af Markværdier til Kroner med betydelig Statsstøtte. For kontraktlige Forhold skulde Debitorerne acceptere en Omregning efter eller nær ved Parikurs. Men den danske Stat var betænkelig ved allerede paa dette Tidspunkt at gribe ind med afgørende Løfter og stillede kun en ret beskeden Støtte i Udsigt. Sagen kompliceredes ved, at f. Eks. Landbrugerne, i hvert Fald i første Omgang, paa den ene Side havde en Gevinst ved Udbetaling af deres Prioriteter, medens de paa den anden Side led Tab paa de kontante Midler, der var lagt til Side til Reparationer, Anskaffelse af ny Besætning etc.

Den danske Stats Holdning i Overgangstiden maatte blive bestemt af en ubetinget Vilje til at yde Hjælp, men ligesom andre Steder (Frankrig over for Elsass-Lothringen) var det overordentlig vanskeligt — navnlig paa Grund af Usikkerheden med Hensyn til den fremtidige Udviklings Forløb — at finde en tilfredsstillende Form for den Støtte, der skulde ydes. Man tøvede med at gribe ind over for Markspekulationen, og da en Valutaordning først blev truffet, kom den — hvad der maaske var uundgaaeligt — til at efterlade adskillig Utilfredshed til Trods for de Ofre, den danske Stat bragte.

Ved Lov af 28. Juni 1920 oprettedes der en *Udligningskasse* med den Opgave indtil visse Grænser og efter en faldende Skala efter Formuernes Størrelse at erstatte Befolkningens Tab paa Markformuer. Valutareguleringen fik nærmest Karakter af en social Hjælpeforanstaltning og betød ikke en almindelig Konservering af Kapitalforholdene i Nordslesvig. I Almindelighed omfattede Reguleringen kun de Formuer, som allerede bestod den 1. Januar 1914 og som den 1. Januar 1920 paa Grund af Markkursens Fald eller af andre uforskyldte Aarsager, der stod i nøje Forbindelse med Verdenskrigen, var forringet eller tabt. Tab paa Formuer, der i 1914 var under 5000 Mark, erstattedes som Regel fuldt ud (med 8 Kr. pr. 9 Mark); for større Formuer godtgjordes Tabet paa de første 5000 Mark fuldt ud, de følgende 20 000 til Kurs 45, følgende 10 000 til Kurs 40 o. s. v. En Formue kunde dog ikke herved bringes op paa over 25 000 Kr.; enlige Personer fik kun $^2/_3$ af den Erstatning, der blev givet Familieforsørgere. Hvor det drejede sig om Nydere af Pensioner og Liv-

renter, blev der efter Loven givet Tilskud som Erstatning for *Indtægtstab* i Stedet for Formuetab. Endelig fik sønderjyske Arbejdere i Anledning af Overgangen fra Mark til Kroner et særligt Tilskud paa 1 Mill. Kr. Valutareguleringen kom i alt til at koste den danske Stat ca. 63 Mill. Kr. — hvad der svarer til ca. 400 Kr. pr. Indbygger. Debitorerne blev overhovedet ikke belastet med noget Bidrag til Ordningens Gennemførelse. Denne »Valutaerstatning« er senere fra forskellig Side blevet stærkt kritiseret som absolut utilstrækkelig; gentagne Gange, endnu saa sent som i Trediverne, blev der stillet Forslag om supplerende Betalinger til de haardest ramte.

Kapitalmanglen i Nordslesvig var i Overgangstiden og endnu i lang Tid derefter aabenbar, Rentefoden meget høj, og Regeringen maatte paa forskellig Maade søge at raade Bod derpaa. I 1920 oprettedes en *Laanekasse* for de sønderjyske Landsdele med det Formaal at udlaane Kronebeløb (Maksimum 10 000 Kr.) til lav Rente, eventuelt rente- og afdragsfrit, i 3 Aar til næringsdrivende og Landbrugere, der ikke ad anden Vej kunde skaffe sig Driftskapital. Denne Udlaansvirksomhed ophørte i 1922, men genoptoges i 1925. Der er indtil 31. Marts 1941 i alt ydet godt 14 000 Laan til et samlet Beløb af henved 34 Mill. Kr., deraf 2,3 Mill. Kr. til Krigsinvalider.

Det var af stor Vigtighed for Landbrugere og andre Ejendomsbesiddere hurtigst muligt at faa afløst de midlertidige dyre Kronekreditter med faste Kreditforeningslaan. I Efteraaret 1920 oprettedes en ny Kreditforening »Sønderjyllands Kreditforening«, og nogle af de ældre Kreditforeninger i Kongeriget fik ogsaa Adgang til at virke i Nordslesvig. Fra 1920—23 havde Sønderjyllands Kreditforening et Udlaan paa godt 100 Mill. Kr., men Obligationskurserne trykkedes af det store Udbud og paavirkedes ogsaa noget af en vis Usikkerhed vedrørende Nordslesvigs Fremtid. Fra 1925 paatog den danske Stat sig en Rentegaranti for nogle af Kreditforeningens Serier og hævede derved Kursen.

Desuden ydede Staten Garanti for Laan paa indtil 9 Mill. Kr. til *Sparekasser i de sønderjyske Landsdele* til Udlaan *(Realkreditlaan)* til Landbrugere, for at disse dermed kunde faa afløst Banklaan eller anden byrdefuld Gæld.

Skønt der herved ydedes god Hjælp, var dette dog ikke tilstrækkeligt, og ved Lov af 28. Februar 1927 oprettedes endelig *Sønderjydsk Hypoteklaanefond,* der skulde yde 2den Prioritets Laan (indtil 20 Mill. Kr.) i Landejendomme i de sønderjyske Landsdele. Hypoteklaanefonden (og indirekte Staten) maatte i den følgende Tid afskrive betydelige Tab paa den udlaante Kapital. Til yderligere Støtte gaves ved forskellige Love dels Lempelser med Hensyn til Renteydelser,

dels Rentetilskud og dels Henstand med Renter og Afdrag, dels for Laan optagne i Henhold til de lige nævnte Love, dels for Laan i Henhold til den for hele Landet fælles Lov om Akkordlaan. Ved disse og andre Støtteforanstaltninger, hvorved Driftskapital skaffedes til Veje, og hvorved løs, dyr og kort Gæld ombyttedes med fast og lang Kredit, blev der efterhaanden tilvejebragt Ro og en vis Tryghed, der for en Tid bragte de særlige økonomisk-politiske Bevægelser blandt Landbrugerne i Sønderjylland til Standsning.

Fra 1930 blev de sønderjyske Landsdele ramt væsentlig haardere af Landbrugskrisen end det øvrige Land, dels fordi den økonomiske Modstandsevne paa Grund af 1920ernes Udvikling var mindre, og dels fordi Landbrugserhvervet i endnu højere Grad var Hovednæringsvejen der end i det øvrige Land. Antallet af Tvangssalg af Landejendomme i denne Landsdel steg i Aarene 1931—34 meget stærkt, men det maa dog erindres, at Tvangssalgene i mange Tilfælde fandt Sted til Familie, saaledes at Salget faktisk kom til at betyde en Sanering ved Bortskæring af den Del af Gælden, der laa ud over Salgssummen. For at mildne Vanskelighederne i Krisetiden besluttede Statens Jordlovsudvalg i Sønderjylland at opkøbe Dele af Landejendomme fra Landmænd, der var udsat for Tvangsauktion, hvis Ejeren derefter havde Udsigt til at blive ved Ejendommen, alt under Forudsætning af passende Priser og af, at Jorden egnede sig til Udstykning.

Det sønderjyske Landbrug gjorde Brug af den almindelige Krise-lovgivning i 1930erne i højere Grad end Landbruget i det øvrige Land. Hvad specielt Akkordlovgivningen angaar, kan det nævnes, at der i 23 Sogne i den østlige Del af Haderslev Amt, for hvilke en særlig Opgørelse foreligger, blev opnaaet Akkord for ca. 18 pCt. af de derværende Landbrugsejendomme. Der bortakkorderedes Gæld til 3,6 Mill. Kr., og der udbetaltes 640 000 Kr. eller ca. 17,7 pCt.

Pr. 15 Juli 1937 udgjorde Landbrugets samlede Gæld 408 Mill. Kr. i Nordslesvig, hvoraf 384 Mill. Kr. var Prioritetsgæld. Panteværdien, det vil sige Ejendomsskyldværdien pr. 1. Oktober 1936 plus den til Formuebeskatningen ansatte Værdi af Besætning og Inventar, var 446 Mill. Kr., saaledes at Gældsprocenten var 91, for Prioritetsgælden alene 86 pCt. De tilsvarende Tal for hele Landet var 81 og 76, i Jylland alene 90,5 og 84. Samtidig med at Gælden er steget, er der imidlertid foregaaet en meget væsentlig Tilvækst i Landbrugets produktive Kraft.

Det var ikke uforstaaeligt, at Situationen gav sig Udslag i en almindelig »Nervekrise« i Nordslesvig og førte til megen økonomisk og politisk Uro, Manifester, Bevægelser (»Selvstyrebevægelse«, »Sam-

lingsbevægelse«, »Hjemstavnsbevægelse«, »Nordslesvigsk Front«, »Præstebevægelse«, »Nordslesvigsk Manifest« etc. etc.), til mange »Saneringsplaner« og til adskillige Rigsdagsdebatter. I 1933 foreslog den konservative Rigsdagsgruppe Nedsættelsen af et Udvalg til Undersøgelse af de økonomiske Tilstande i de sønderjyske Landsdele med det Formaal at naa til en Sanering af Forholdene. Dette Forslag blev afvist af Regeringen, som dels henviste til de Forholdsregler, der allerede var truffet, dels fremhævede, at der nu var gaaet saa lang Tid fra Genforeningen, at en Særlovgivning i større Stil ikke var ønskelig; derimod var det naturligt, at de nordslesvigske Landmænd i fuldt Omfang benyttede sig af den Hjælpelovgivning, der i disse Aar gennemførtes til Støtte for Landbruget som Helhed. Af særlig Betydning var Adgangen til Saneringslaan (se Side 353). — Efterhaanden som Forholdene bedredes, døde Agitationen hen.

Kampen om Jorden. I de første Aar efter Genforeningen synes der at være sket en vis Forskydning i Favør af dansk Besiddelse af Jorden. Fra dansk Side var der dog fra første Færd et stærkt Ønske om at undgaa enhver Form for Jordkamp, og Staten viste sin Vilje hertil ved frivilligt at opgive sin fra den preussiske Stat overtagne Forkøbsret til de ca. 300 »Rentegaarde« i Nordslesvig. Da imidlertid Landbrugskrisen i 1926 blev følelig, paabegyndtes fra tysk Side en Jordkamp, idet man bl. a. efter Tilskyndelse af daværende Folketingsmand, Pastor J. Schmidt, oprettede »Kreditanstalt Vogelgesang« i Haderslev, en Laanebank, der gav yderligstaaende Laan til forholdsvis lav Rente. Laanene ydedes til tysksindede Landmænd til Bevarelse eller til Erhvervelse af Ejendomme. Bag Kreditanstalten stod nogle holstenske og sydslesvigske Banker, og Hovedparten af Laanene blev ydet i de Grænseomraader, hvor det tyske Mindretal var størst. Kreditanstalten ydede alene i 1926—27 Laan til 5,2 Mill. Kr. og i 1928 til 1,7 Mill. Kr., hvorefter Beløbet var aftagende, saaledes at der til og med 1938 i alt er udlaant knap 9 Mill. Kr.

Som Modtræk stiftedes paa et Møde den 24. Januar 1927 i Aabenraa, hvor der mødte Mænd fra alle Sogne i Sønderjylland, en Organisation, »Landeværnet«, der skulde virke efter tilsvarende Principper og ved Laan støtte dansksindede, saa de kunde forblive ved deres Ejendomme eller overtage saadanne. Ved frivillige Bidrag fra hele Landet tilvejebragtes en Kapital paa 2¼ Mill. Kr. Ved det følgende Prisfald er en Del af disse Udlaan tabt. »Landeværnet« har dog baade gennem Laan og Vejledning betydet overmaade meget til Modarbejdelse af Kreditanstaltens Virksomhed, og vel ogsaa til Styrkelse af det danske Element i Landsdelen. Men derudover er der — uden at der er truffet nogen Begrænsning i Adgangen til for enhver dansk

Statsborger uden Hensyn til nationalt Sindelag at erhverve Jord — dog sket det, at man er blevet opmærksom paa den staaende Kamp om Jorden.

Landbrugets Fremskridt trods Vanskelighederne. Det sønderjyske Landbrug, der før Genforeningen havde haft hele sin Afsætning paa det toldbeskyttede tyske Marked, blev stillet over for adskillige Overgangsvanskeligheder. Det blev en »vanskelig Opgave for den af Krigen ribbede nordslesvigske Bondestand at gaa ind i Konkurrencen med Verdens dygtigste Landbrug, som havde Apparatet i Orden og Produktionen i fuldt Sving« (Callø). Det nordslesvigske Landbrug maatte tilpasse sig til et Produktionssystem, som var det delvis fremmed. Der maatte gennemføres Omlægninger og Ændringer, som greb dybt ind i tilvante Driftsmetoder, i Anvendelse af Jorden og i Kvægbesætningens Art og Størrelse. Alt dette krævede baade Dygtighed og en betydelig Kapitalindsats. Ulykken vilde tilmed, at Nordslesvig netop kom tilbage til Danmark tidsnok til at rammes af det voldsomme Prisfald i 1920—21 og derved kom til at opleve to Valutakriser, en tysk og en dansk.

Det nordslesvigske Landbrug havde gennemgaaende anvendt en Driftsform (væsentlig baseret paa Kvægfedning, Opdræt og Salg af Kreaturer), der kun krævede forholdsvis lidt Arbejdskraft; mange smaa Landejendomme var blevet nedlagt. Landbrugets Drift betalte sig, takket være den betydelige tyske Toldbeskyttelse, ret godt. Ejendomspriserne var — bl. a. paa Grund af Opkøb af Jord i politisk Øjemed — gennemgaaende høje. Med Kapital var Landsdelen paa ingen Maade selvforsynende.

I det foregaaende er det skildret, hvorledes Landmændene ved det offentliges Hjælp kæmpede sig igennem den Kreditkrise, der med korte Mellemrum herskede i hele Tiden 1920—35. Trods alle Vanskeligheder er der dog en betydelig positiv Udvikling at spore.

Befolkningstætheden, der i 1921 var 42 pr. km², er nu 48. Landbrugsprocenten (i Forhold til den samlede Befolkning) var for Nordslesvig i 1930 38,5 mod 43,2 i 1921; for hele Danmark var Tallene 30 og 33,3.

Ved en systematisk Udstykningspolitik er Antallet af Landbrug, der var godt 14 000 i 1920, sat betydelig i Vejret; i Tiden 1920—38 blev der oprettet næsten 1500 nye Landbrug i Nordslesvig — en Forøgelse med mere end 10 pCt. Alene gennem Domæneforvaltningen, der administrerede de 36 Statsgaarde og nogle andre Storgaarde, som den danske Regering overtog ved Genforeningen, oprettedes der i alt 625 nye Ejendomme. Hele denne Udstykningsbevægelse, Nydelingen

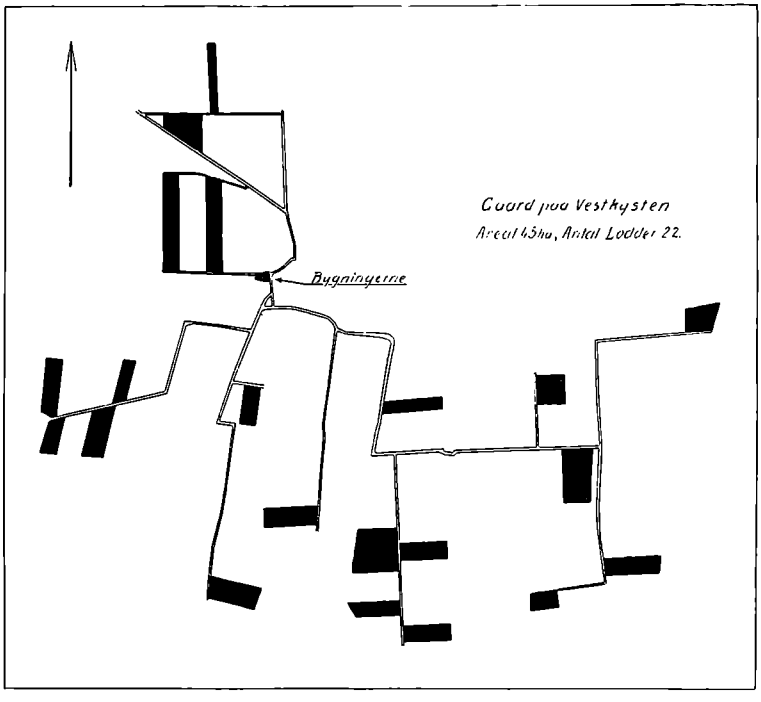

Kort over Jorden hørende til en Gaard i Møgeltønder Sogn i Tiden nærmest efter Genforeningen. Efter Kort hos Jordfordelingskommissionen i Tønder. Afstanden mellem de yderste Lodder i Øst og Vest er godt 3 km. Antallet af Lodder er senere ved Magelæg formindsket noget.

af Arealet og Opførelsen af talrige nye Bygninger har i visse Egne medført en hel Forandring i Landskabets Karakter. Flere Steder har det været nødvendigt at foretage større Vejanlæg i Forbindelse med Udstykningen.

Navnlig i den vestlige Del af Nordslesvig er der udført betydelige Dige-, Afvandings- og Grundforbedringsarbejder — nogle i Tilknytning til Arbejder fra den tyske Tid, andre helt nye. Alene i Vidaadalen ved Tønder er der langs med Aaerne lagt 100 km Diger og i Afvandingsomraadet gravet 250 km Kanaler. Af Omkostningerne herved — 6 Mill. Kr. i alt — har Staten betalt de $^2/_3$. Samtidig er Tusinder af mindre Grundforbedringsarbejder (Dræning, Mergling og Læplantning) udført i forskellige Egne af Landet, for en stor Del med Vejledning af det danske Hedeselskab.

Det sønderjyske Landbrug var i særlig Grad hemmet ved, at de enkelte Landbrugs Jordtilliggende ikke laa samlet om Gaarden, men ofte meget spredt — op til 30 forskellige Steder — med store Afstande imellem de enkelte Jordstykker. Dette voldte naturligvis sær-

lig ved Overgangen til mere intensive Dyrkningsmetoder et betydeligt Spild af Hestekraft og Arbejdskraft. I 1924 oprettedes Jordfordelingskommissionen med den Opgave at fremme en mere hensigtsmæssig Jordfordeling, navnlig ved Mageskifte og Udstykning af de Jorder, der hørte til Landejendomme, hvis Jordtilliggende var særlig spredt eller uheldigt beliggende. Disse Bestræbelser hvilede paa Frivillighed, men de lettedes af Staten, ved at man lod Mageskifterne foregaa uden Omkostninger for Ejeren, og ved at Kommissionen paatog sig en raadgivende og mæglende Virksomhed. I en Række Tilfælde viste det sig mest hensigtsmæssigt, at Udlodder fra flere Gaarde blev samlet til nye Ejendomme. Kommissionen fik Raadighed over store Beløb til Udlaan til Landmænd, som i Forbindelse med en Jordregulering oprettede nye Brug. Endvidere er der opkøbt betydelige Arealer til Udstykning i de Egne, hvor Jordfordelingen var særlig uheldig.

En Sammenstilling af Tallene for nyoprettede Brug viser, at

Domænerne har givet Plads for	275	Brug
Der er oprettet	641	»Jordrentebrug«
Efter Statshusmandsloven af 1899 er oprettet	274	Brug
Endelig er der nu	245	»Jordfordelingsbrug«

Ikke desto mindre viste en Beregning fra 1936, at der endnu vilde kunne oprettes 3400 nye Brug, før Befolkningstætheden paa Landet i Nordslesvig har naaet det øvrige Jyllands Gennemsnitstal.

I det hele er det lykkedes det sønderjyske Landbrug i Løbet af denne Tid at arbejde sig op paa Siden af Landbruget i det øvrige Land. Tallene for Arealbenyttelse viser en stærkt stigende Intensitet. Medens Rodfrugtarealerne er steget 38 pCt. fra 1920 til 1937, er Brakarealerne formindsket med $^6/_7$. Græsningsarealerne er alene i Tønder Amt faldet med 10 000 ha. Høstudbyttets Fordobling i denne Periode skyldes baade Forøgelsen af det Areal, hvor der dyrkes Korn og Rodfrugter, og Stigningen i Udbyttet pr. ha. Samtidig er Skov- og Plantagearealet forøget væsentligt (fra 1920—29 alene med 10 pCt.), men Nordslesvig er dog stadig skovfattigere end Danmark Nord for Kongeaaen.

Andre Erhverv. Trafikvæsenet. Inden for Haandværk og Industri er Antallet af Virksomheder i Nordslesvig fra 1925—35 forøget med 16 pCt. (for Landet som Helhed: 14,7 pCt.), medens de beskæftigedes Antal er gaaet op med 5 pCt. (17,1 pCt.) og den anvendte mekaniske Kraft med 35 pCt. (57,5 pCt.). Den nordslesvigske Industri

En sønderjysk Husmandskoloni under Anlæg.
De første Bygninger i den nye Landsby Bjerndrup under Opførelse paa ubebyggede og tidligere vejløse Arealer Nord for Løgumkloster 1930.

er dog i det hele af ret beskedent Omfang. Teglværkerne har haft nogle Overgangsvanskeligheder; derimod har Tekstilindustrien faaet et Opsving. En Del lokale Virksomheder inden for Industri, Haandværk og Handel har draget Fordel af, at Konkurrencen fra Flensborg og Hamburg er faldet bort.

Trafikvæsenet er undergaaet en væsentlig Forandring i de sidste 20 Aar. Ved Genforeningen var Veje og Jernbaner — som det kunde ventes efter en lang Krigsperiode med Mangel paa Arbejdskraft og Materialer — i en meget daarlig Forfatning. Til Istandsættelse af Jernbanerne saavel som til Nyanlæg i Forbindelse med Grænsens Flytning, særlig Anlægget af Grænsestationen Padborg, blev der anvendt betydelige Beløb. Det sønderjyske Vejnet er blevet væsentlig forbedret, og Rutebiltrafikken har taget et stærkt Opsving. De talrige Privatbaner af rent lokal Interesse, der i den tyske Tid var bygget i Nordslesvig, mødte ved Automobiltrafikkens Udvikling store Vanskeligheder og er nu næsten alle blevet nedlagt. Af Banerne paa Als har man kun opretholdt Strækningen Sønderborg—Mommark, der fik Betydning ved Oprettelsen af den nye Færgeforbindelse med Fyn. Antallet af Beboelses- og Forretningsejendomme er steget meget stærkt baade i By og paa Land. Skolevæsenets Nyorganisering har medført, at der er blevet bygget talrige nye Skoler.

En af de bedste Kendere af Nordslesvigs Forhold før og efter Genforeningen skriver, at »Købstæder og Landsbyer, Gader og Veje og Havne, Lys og Kraft og Befordringsmidler, Avlsbygninger, Besætninger og Redskaber, Marker og Enge, alt er forandret og for-

En sønderjysk Husmandskoloni.
Bjerndrup 1938 otte Aar efter Anlægget.

bedret. For den, som ikke har set Landsdelen siden Genforeningen, er den ikke til at kende igen«. Kamp og Møje har været nødvendig for at opnaa dette Resultat, men Modgangen har ikke standset Udviklingen. Disse store Fremskridt i det nordslesvigske Produktionsapparat har ikke kunnet ske uden betydelig Forøgelse af Gælden og har — som vi har set — krævet en væsentlig Støtte fra Staten. Men alt i alt kan det siges, at Udviklingen efterhaanden har ført til sundere Forhold.

10. Tilbageblik og Slutning.

Naar man ser tilbage paa den økonomiske og sociale Udvikling i Tiden 1920—39 som Helhed, kan det siges, at det ikke er gaaet saa galt, som nogle frygtede, men heller ikke saa godt, som andre haabede ved Periodens Begyndelse.

Paa den ene Side hørte man i Tiden omkring Vaabenstilstanden i 1918 Udtryk for de mest straalende Fremtidsforhaabninger, paa den anden Side hed det allerede i 1920 i en pessimistisk Bedømmelse af Danmarks økonomiske Muligheder (Wieth-Knudsen), at »alle verdensøkonomiske Faktorer havde sammensvoret sig imod os«: Landbruget kunde ikke mere bære Danmark, men maatte være tilfreds med at bære sig selv. Danmark maatte nu enten gennemføre en meget høj Toldbeskyttelse eller underholde 200 000 permanent arbejdsløse. —

Hvordan blev da det faktiske Resultat af Udviklingen mellem de to Verdenskrige?

Tiden 1920—39 har paa næsten alle Omraader været præget af *Usikkerhed* og *Midlertidighed.*

Det viste sig snart, at det havde været uberettiget, da man ved Vaabenstilstanden 1918 og Fredsslutningen 1920 drog et Lettelsens Suk. Den økonomiske Optimisme blev hurtig skuffet. Verden kunde ikke falde til Ro. Krigens Rystelser havde medført et Sammenbrud i det internationale Pengesystem. Fredsslutningen bragte en Række nye Toldskranker og Afspærringer med sig; Mistilliden steg til Trods for de Forsøg, som Mænd af god Vilje gjorde for at skabe et fornuftigt System af internationalt økonomisk Samarbejde.

De Forstyrrelser, der fulgte efter Krigen, førte ogsaa i Danmark til store Vanskeligheder for Landbrug, Industri, Handel og Banker. Det var et Tegn paa usund Verdensøkonomi, at Samfundets og mange erhvervsdrivendes økonomiske Overvejelser og Dispositioner i en Aarrække faktisk maatte knyttes til Valutaens Bevægelser. I 1929—32 blev Verden ramt af en økonomisk Krise, der var voldsommere end nogen tidligere. Enhver søgte at redde sig selv ved at spærre af for Omverdenen; for den enkeltes som for Verdens fælles økonomiske Liv kom dette til at betyde Kamp, Opløsning og i mange Tilfælde Forarmelse. Konjunkturbevægelserne og særlig Landbrugskrisen førte til de uhyggeligste Paradokser. Med Bekymring og ikke med Begejstring hørte man Meddelelser om nye tekniske Fremskridt, thi Fremgang i Teknik betød i hvert Fald for en Tid Nedgang i Beskæftigelse. Med ængstelig Spænding afventedes Høstmeldingerne; Efterretningen om en god Verdenshøst var nærmest en ond Tidende. Erhvervslivets Initiativ lammedes i høj Grad af Uroen om Valutaen og af de internationale Kampforanstaltninger, der kunde skifte fra Dag til Dag. Længst muligt søgte man at fastholde Tanken om, at alt dette kun var en ubehagelig Overgangsperiode. Vanskelighederne ved at lægge Planer paa længere Sigt var aabenbare.

Resignation og Usikkerhed maatte i ganske særlig Grad gøre sig gældende i et lille Land, der var afhængigt af Verdensmarkedet, og som ikke selv havde Mulighed for at byde i et Rige eller et »Rum«. De politiske Partier var klare over, at Tiden ikke var til et Arbejde med Teorier og Programpunkter, der rakte ud i en fjernere Fremtid. Man søgte at klare Dagen og Vejen, maatte ofte famle i Blinde, sørge for, at det gik nogenlunde — uden nogen stærk Overbevisning om Nytten af det, man foretog sig, men med et vist Haab om, at man derved undgik noget endnu værre.

En Afbrydelse eller Indskrænkning af de internationale Forbindelser maatte i særlig Grad true et Land, hvis høje Leveniveau var baseret paa fri Vareudveksling. Men da vi ikke kunde lade os sulte ihjel

for at opretholde Principper, som i og for sig var baade naturlige og nyttige for os, blev vi draget ind i den internationale økonomiske Kamp. Valutareguleringen blev vort vigtigste Forsvarsvaaben. Den var tænkt som en midlertidig Modforanstaltning, men den blev til et varigt System, en Jernring om vort Samfund, og blev efterfulgt af en Række andre Statsindgreb.

I hele denne Periode har der været en vis Tilbøjelighed til at leve paa det improviserede og midlertidige. Handelsaftalerne med Udlandet afsluttedes for et meget kort Tidsrum. En væsentlig Del af den Lovgivning, der gennemførtes, var ikke — som den man kendte fra tidligere Tid — vedtaget paa længere Sigt, med Gyldighed om ikke for al Evighed saa dog langt ud i Fremtiden. Nu gav den økonomiske Politik sig ofte Udtryk i Love og Bekendtgørelser, der skulde gælde for et Aar eller to eller blot for nogle Maaneder; det var *Kriseordninger* indført i Haab om en snarlig Vending til det bedre. Men efterhaanden blev Ordene »ekstraordinær« og »Krise« Udtryk for Tidens ordinære Besværligheder og Ubehageligheder (F. Zeuthen).

Det midlertidige, de stærke Svingninger i Konjunkturer og i Erhvervspolitik fra Aar til Aar gør hele denne Periodes Historie ret vanskelig at overskue. Vor Skildring af Hovedtrækkene i den økonomiske Bevægelse fra Aar til Aar viser, hvorledes det danske Erhvervsliv maatte kæmpe sig frem i stadig Søgang. Som Helhed kan det siges, at Danmarks Økonomi i det første Tiaar (1920—29) efter en smertefuld Likvidationstid udviklede sig nogenlunde efter de samme Retningslinier som i Tiden før 1914. Landbruget var i stærk Udvikling; dets vigtigste Markeder var stadig nogenlunde købedygtige og købevillige. Byerhvervene gennemgik en Sanering og Rationalisering. Saa kom den voldsomme Krise i Aarene fra 1930 med vældige Arbejdsløshedstal og med store Afsætningsvanskeligheder for Landbruget. Efter en Række svære Aar begyndte fra 30ernes Midte et vist Opsving, men Stillingen syntes stadig usikker.

I en saa forholdsvis kort Periode, som der her er Tale om, kan man ikke paa Forhaand vente gennemgribende Forskydninger i den økonomiske Tilstand af samme Art som dem, der i Tiden 1864—1914 skete inden for den danske Industri og det danske Landbrug. Tidens Forhold var ikke egnede til at lokke nyt Initiativ frem i større Stil. Inden for *Industrien* foregik der en indre Konsolidering, samtidig med at enkelte nye Produktioner blev taget op; i *Landbruget* skete der en stærk Udvidelse af Produktionen, men der kan ikke

peges paa afgørende tekniske Nyheder eller store nye Foretagender. Anderledes inden for Samfærdselsvæsnet, hvor man i disse 20 Aar virkelig kan tale om en Revolution: Automobildriftens Gennembrud, Vejanlæg og Brobygning til mange Hundrede Millioner, nye Former for Jernbanedrift, Radioen og Luftfarten. Danske Entreprenører og Ingeniører i Udlandet naaede betydelige Resultater. Endelig skete der vigtige Fremskridt inden for Boligbyggeriet, den sociale Lovgivning og en Række sociale Institutioner.

Statsmagtens Stilling til det økonomiske Liv gennemgik en afgørende Ændring, udtrykt i den nye Handelspolitik, Kontrollen med Indførslen og de talrige Indgreb til Støtte for eller Regulering af Erhvervslivet. Selv i Kredse, navnlig inden for Landbruget, hvis almindelige Indstilling tidligere havde været ganske anderledes, var man nu ofte tilbøjelig til at kalde paa Statsmagten.

Til Trods for alle Vanskeligheder laa Landets Leveniveau i 1939 højere end i 1914. Produktionsapparatet i Landbrug og Industri var væsentlig større, Produktionen pr. beskæftiget Arbejder trods kortere Arbejdstid stærkt forøget; den bedre Organisation af Trafikmidlerne gav Mulighed for en mere effektiv Udnyttelse af Landets Hjælpekilder. Alt dette muliggjorde en højere Standard for Ernæring, Beklædning, Boliger og Transport. Samtidig stillede det offentlige flere og større sociale Goder og Tjenesteydelser til Raadighed for Befolkningen gennem Skoler, Hospitaler, Forsorgsinstitutioner o. s. v. Dette medførte naturligvis en tilsvarende Stigning i Statens og Kommunernes Udgifter, der atter maatte betales gennem Forhøjelse af Skatterne og en Forøgelse af den offentlige Gæld. En væsentlig Del af Landets forøgede Produktion gik med til Finansiering af saadanne sociale Goder, uden at man dog kan sige, at disse Virkemidler paa afgørende Maade savnedes af et Erhvervsliv, hvis Udvidelsesmuligheder af andre Grunde var begrænset.

Gennem Valutaordningen, Fagforeningerne og Sociallovgivningen var det muligt selv under en voldsom økonomisk Krise at sikre et anstændigt Lønniveau, ja endog en højere Realløn for de *beskæftigede* Arbejdere; de arbejdsløse blev gennem en Indsats fra Arbejderklassen, Arbejdsgiverne, Stat og Kommune i hvert Fald holdt over Sulteniveauet. Selve den Kendsgerning, at der i disse Aar eksisterede en saa stor permanent Arbejdsløshed, burde imidlertid baade fra et økonomisk og et moralsk Synspunkt have foruroliget Samfundet langt mere, end det tilsyneladende gjorde. En gennemsnitlig Arbejdsløshedsprocent paa 20 og et stort Antal langvarigt arbejdsløse var i og for sig et alvorligt Sygdomstegn.

Det danske Samfund var i Tiden 1920—39 blevet mere indviklet i sin Organisation og Borgerne mere forvænte. Denne Udvikling betød, at vi nu havde en ret væsentlig Margin mellem Landets faktiske Forbrug og det absolut nødvendige, saaledes at det skulde være lettere om nødvendigt at spænde Livremmen ind for en Tid.

De vigtige Forandringer, som Valutareguleringen og Landbrugets Ordninger førte med sig, var ikke tænkt som Skridt i Retning af systematisk Selvforsyning. Takket være den Frihandelspolitik, der har præget hele dets Erhvervsliv, har Danmark aldrig været et indelukket økonomisk Samfund, men altid holdt Forbindelsen aaben med hele Kloden; en gennemført Selvforsyningspolitik vilde have medført en væsentlig Forringelse af den danske Levefod. Indførselsreguleringen, og alt hvad dertil hører, blev vel af de fleste opfattet som en Nødvendighed, men en Nødvendighed, der var beklagelig og forbigaaende. Der var dog dem, der tilraadede at gøre sig fortrolig med, at det danske Samfund næppe i Fremtiden vilde kunne følge den Erhvervspolitik, man hidtil havde klaret sig saa godt med, og at det vilde blive nødvendigt at slaa ind paa helt andre Veje.

I Tiden omkring Tredivernes Midte var der baade inden for Erhvervsorganisationerne og blandt vore Nationaløkonomer adskillig Diskussion om de fremtidige Muligheder for Danmarks Landbrug og Industri. Der førtes bl. a. en delvis ørkesløs Polemik om, hvorvidt Industri eller Landbrug nu kunde siges at byde Landet de bedste Erhvervsmuligheder. Var det f. Eks. ikke bedre for Landbruget at være det næststørste Erhverv med gode Indtægter end det største Erhverv med smaa Indtægter? (J. Warming). Industriraadet udtalte paa dette Tidspunkt, at hvis Verdens Kurs fortsattes, vilde dansk Erhvervsliv maaske blive stillet over for Nødvendigheden af store og vanskelige Omlægninger.

Faktisk kunde man dog endnu ikke tale om nogen afgørende Nyorientering. Forholdene ude i Verden vedblev at være lige uklare, men katastrofal for Danmark var Stillingen i Tredivernes anden Halvdel ingenlunde. Valutaproblemet — dette Problem, der lige siden den forrige Krig havde sat Lærde, Lægmænd og Politikere graa Haar i Hovedet — kunde næppe betragtes som endelig løst, men de største øjeblikkelige Vanskeligheder for vore Hovederhverv syntes overvundet, og Rustningskonjunkturen gav adskillige Muligheder for god Fortjeneste. Arbejdsløshedstallene viste imidlertid, at Udnyttelsen af vort Produktionsmaskineri stadig var utilfredsstillende. Der var ogsaa Tegn til, at det danske Landbrug maatte være beredt paa nye Van-

skeligheder i Fremtiden, navnlig ved en fremadskridende Svækkelse af vor Stilling paa det engelske Marked.

Da den langvarige og stigende internationale Spænding fandt sin Udløsning ved Krigshandlingernes Begyndelse i September 1939, var Danmarks Erhvervsliv i mange Henseender bedre rustet til at gaa ind i en lang Afspærringstilstand, end Tilfældet var ved Krigsudbrudet 1914. Paa en Række Omraader var vi nærmere ved Selvforsyning end dengang; saaledes var Landbrugets Produktion af Korn og Foderstoffer i Aarene 1935—39 gennemsnitlig godt 50 pCt. større end i 1913. Byerhvervene stod i 1939 baade teknisk og økonomisk væsentlig stærkere end 20 Aar før. I en Aarrække havde det været et staaende Problem at skaffe tilstrækkelige Eksportindtægter til Betaling af vor Import. Bestræbelserne for at fremme den hjemlige Produktion af Varer, man tidligere havde importeret, havde ført til talrige nye Forsøg og Planer. Blokadesituationen kom derfor ikke helt bag paa os, og Projekterne til Afhjælpning af den opstaaende eller forventede Raastofmangel begyndte straks at myldre frem.

Set fra Statsmagtens Synspunkt var det vigtigt, at alle de økonomiske Foranstaltninger, der var uundgaaelige i en Krigsperiode, allerede tidligere havde været enten prøvet eller i hvert Fald drøftet her i Landet. I Valutacentralen havde man et Apparat, der i en Haandevending kunde forvandles til et Vareforsyningsdirektorat. Næringslivet, derunder ogsaa Arbejdernes og Arbejdsgivernes Organisationer, var i 1939 — hvad der aldeles ikke var Tilfældet i 1914 — vant til et disciplineret Samarbejde under de offentlige Myndigheders Kontrol eller direkte Medvirkning. Uden Nervøsitet og med den nødvendige og efterhaanden tilvante Resignation gled det danske Samfund da ind under den anden Verdenskrigs Vilkaar.

LITTERATUR

Ved Udarbejdelsen af en Række Afsnit af nærværende Værk har Forfatteren benyttet utrykt Materiale, der til Brug for Schultz Danmarkshistorie er samlet af Kontorchef *K. O. Vedel-Petersen;* endvidere har han haft Adgang til en utrykt Fremstilling af Valutaspørgsmaalet, udarbejdet af Lektor, cand. polit. *P. Nyboe-Andersen* for Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi.

Der har hidtil ikke foreligget nogen samlet Fremstilling af den økonomiske og sociale Udvikling i hele Perioden 1920—39. Hovedtræk af Udviklingen i en Del af denne Tid sammenfattes i *H. P. Gøtrik:* »Danish Economic Policy 1931—38« (1939). — *Jørgen Pedersen:* »Economic Conditions in Denmark after 1922« (1931).

Hovedbegivenhederne eller enkelte Sider af den økonomiske Udvikling skildres fra Aar til Aar i Det Statistiske Departements løbende Publikationer, i »Verdensmarkedet og Danmark«, udgivet af Grosserersocietetet, i »Industriberetningen«, udgivet af Industriraadet, i »Finanstidende« og i »Økonomi og Politik«. Adskilligt Materiale, navnlig til Belysning af Danmarks Stilling i Forhold til de andre nordiske Lande, findes i »De nordiske Lande i Verdensøkonomien«, udgivet af Delegationerne for nordisk økonomisk Samarbejde (1938).

Handelspolitik og Valutakontrol, Statsstøtte til Erhvervene m. m.:

Traktatkommissionen: Betænkning angaaende Danmarks Handelstraktatpolitik (1930). — *Hans C. Christiansen:* »Dansk Importhandel og Indførselsrestriktionerne« (1938). — *Rud. Christiani:* »Krisetidens »Ordninger««« (1939). — *Kjeld Philip:* »Den danske Kriselovgivning 1931—38« (1939). — Talrige Artikler i »Nationaløkonomisk Tidsskrift«, bl. a. *E. Cohn:* »Valutaordningen som Led i vor Økonomi« (1935); *Ivar Egebjerg:* »Industrien under Valutaordningen« (1936); *Th. Juncker:* »Udenrigsomsætningens Betydning for Danmarks Økonomi« (1934); *P. Munch:* »Den handelspolitiske Stilling ude og hjemme« (1932).

Befolkningen m. v.:

Befolkningskommissionens Betænkninger 1—3 (1936—38). — *Adolph Jensen:* »Befolkningsspørgsmaalet i Danmark« (1937). — *Knud Højgaard:* »Danske Ingeniørers Virke i Udlandet« (i NORDENs Kalender 1935). — *A. Kamp:* »Danske i fremmede Verdensdele (i »Dansk i Tusind Aar«, 1941).

Landbruget:

»Dansk Landbrug fra 1880—1938« (Redigeret af Kjeld Bjerke, Hans Jensen og Karl Madsen, 1939, — navnlig Afsnittet »Kriseaar og Tilbagegang« af *Kjeld Bjerke).* — »Det danske Landbrug«, ved *K. J. Kristensen* m. fl. (1937, navnlig Afsnittet »Pris- og Markedsforhold for Landbrugsproduktionen i Tiden efter Krigen« af *Jørgen Pedersen).*

Industrien:

Industriberetningen (se ovenfor). — »Tidsskrift for Industri«, Jubilæumsnummer udgivet i Anledning af Industriraadets 25 Aars Jubilæum (1935).

Samfærdslen:

Betænkning afgivet af den af Ministeren for offentlige Arbejder under 30. December 1936 nedsatte Trafikkommission I—II (1939). — *P. P. Sveistrup* og *J. A. Tork:* »Baner og Biler« (1936). — *P. P. Sveistrup:* »Det danske Trafiksystem og de store Bro- og Vejplaner« (»Nat.-øk. Tidsskr.« 1936). — Det kgl. danske aeronautiske Selskab: »Dansk Flyvnings Historie« (1936). — *Axel Breidahl* og *Knud Rée:* »Danmarks Radio I—II« (1940).

Arbejdsmarkedet, den sociale Lovgivning m. v.:

»Danmarks sociale Lovgivning 1891—1941«, udgivet af »Socialt Tidsskrift« med udførlig Litteraturfortegnelse (1941).

»Arbejderne og Krisen« (Arbejdernes Oplysningsforbund, 1934). — »Fagforeningskundskab« (Arbejdernes Oplysningsforbund, 1929). — »Danmark for Folket: En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet« (Arbejdernes Oplysningsforbund, 1936). — »Dansk Arbejdsgiverforening gennem Aarene 1921—36«, udgivet i Anledning af Foreningens 40 Aars Bestaaen (1936). — *Jørgen S. Dich:* »Arbejdsløshedsproblemet i Danmark 1930—38« (Socialministeriets økonomisk-statistiske Undersøgelser Nr. 4, 1939). — *Jørgen S. Dich:* »Arbejdsløshedens Udvikling i Danmark 1930—39« (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 431). — *K. K. Steincke:* »Socialreformen« (2. Oplag, 1933). — *Aage Vater:* »Arbejdsløshedslovgivningen i Danmark 1907—32« (1932). — *F. Zeuthen:* »Arbejdsløn og Arbejdsløshed« (1939). — Talrige Artikler og Oversigter i »Socialt Tidsskrift« (om Boliger og Boligpolitik bl. a. *E. Sand* 1928 og *K. Korsgaard* 1940).

De økonomiske Forhold i Nordslesvig:

»Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie« (udg. af *F. v. Jessen),* Bind III, 1938 — navnlig Afhandlinger af *P. A. Callø, M. Hammerich* og *Mads Iversen.*

Forholdene ved Begyndelsen af Verdenskrigen 1939 og under Krigen:

N. Banke, J Toftegaard, K. O. Vedel-Petersen: »Dansk Erhvervsliv« (Almindelig Erhvervslære II, 1941). — *K. O. Vedel-Petersen:* »Danmarks Statistik« (1941). — *Jens Warming:* »Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv« I (2. Udg. 1939). — *Henning Ravnholt:* »Danmarks økonomiske Problemer under den anden Verdenskrig« (Dansk Udsyn, 1940). — *Frantz Wilhelm Wendt: »Danmark i 1939«* (»Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, 1940). — *Rigmor Skade:* »Danmark under Krigen« (Oversigt over økonomiske Foranstaltninger, offentliggjort i »Økonomi og Politik«, fra og med 4. Hæfte 1939).

IV

FRITHIOF BRANDT

AANDSLIVET EFTER 1900

FORORD

I femte Bind af dette Værk har Vilh. Andersen skrevet om dansk Aandsliv i forrige Aarhundrede. Den følgende Fremstilling skal i Fortsættelse heraf behandle vort Aandsliv fra omkring 1900 til omkring 1940. Da denne Periodes Forløb er saa afgørende for Forstaaelsen af Aandslivets nuværende Stilling, har Redaktionen fundet det rimeligt, at Fremstillingen gjordes fyldigere end for det tilsvarende Tidsrum af forrige Aarhundrede.

Det siger sig selv, at en Fremstilling af Aandslivet fra 1900—1940 har sine særlige Vanskeligheder. Perioden er endnu saa tæt inde paa Livet af Betragteren, at det er vanskeligt at faa et frit Udsyn; det gælder især for de sidste tyve Aar. Det er ogsaa vanskeligt for en enkelt at være kompetent paa samtlige Aandslivets Omraader, naar man ønsker noget mere end de mest almene Træk.

Naar Forfatteren trods disse Vanskeligheder har vovet at paatage sig Opgaven, er det ud fra den Betragtning, at han som Filosof maaske har, eller i hvert Fald burde have, en ret alsidig Orientering i Aandslivet. Desuden er de enkelte Afsnit blevet kontrolleret af Specialister paa de forskellige Omraader. Især har Arkitekturhistorikeren Knud Millech, Kunstakademiet, ydet vidtgaaende Hjælp ved Skildringen af Arkitekturen; væsentlige Synspunkter i dette Afsnit skyldes ham.

Hovedvægten er overalt lagt paa det Nye, det Tidstypiske og det Repræsentative, der som Mærkepæle betegner Udviklingens Gang.

INDLEDNING

Naar et nyt Aarhundrede begynder, venter man uvilkaarlig, at hermed begynder ogsaa en ny Kulturperiode, der mere eller mindre udpræget adskiller sig fra den foregaaende. Vi er saa vante til at betragte de ældre, historiske Aarhundreder som havende hver sit faste og særegne Kulturpræg, f. Eks. det syttende og det attende, at vi venter det samme af det tyvende i Forhold til det nittende. Denne uvilkaarlige Forventning er naturligvis temmelig irrationel. Det vilde være besynderligt, om Kulturperioderne varierede netop med vor tilfældige Inddeling af Tidsforløbet i Aarhundreder. En nærmere Betragtning viser da ogsaa, at en særpræget Kulturperiode sjælden eller aldrig strækker sig over et helt Aarhundrede, men at dette maa opdeles i mindre Perioder, og at disse sjælden eller aldrig falder helt sammen med de runde Tal for Aarhundredeskifterne. Det samme gælder for Perioden 1900 til 1940. Men naar denne Reservation er taget, falder det i Øjnene, at i hvert Fald Aarene omkring Aarhundredeskiftet for dansk Aandsliv i afgørende Henseender var netop et Skifte. Ligesom man med Rette taler om, at den aandelige Atmosfære i det 19. Aarhundrede mundede ud i Halvfemserne i en træt *fin de siècle*-Stemning, saaledes er det ubestrideligt for en tilbageskuende Betragtning, at Aandslivet i det ny Aarhundrede paa næsten alle Omraader begynder med nyt Livsmod og med et friskt Initiativ, med Følelsen af, at nu begynder et *nyt* Aarhundrede, en »moderne« Tid med sit eget Præg.

Det mest almene Træk ved Perioden efter 1900 er sikkert, at Aandslivet i udpræget Grad kom til at staa i Demokratismens Tegn. Tydeligt ses dette inden for Digtningen, der som oftest er et godt Udtryk for Tidens dominerende Mentalitet. I dansk Digtning fremtræder i Aarhundredets første Tiaar en Række kraftige Forfattere af nyt Livspræg, overvejende kulturoptimistiske, livsbekræftende Digtere, der staar i nær Forbindelse med det demokratiske Gennembrud i det politiske,

der fandt sit afgørende Udtryk i Systemskiftet af 1901. Inden for Skole og Kirke er Bevægelserne ligeledes i udpræget Grad af demokratisk Farve. Det viser sig ikke blot ved de vigtige nye Love for Skole og Kirke i det første Tiaar, men ogsaa ved den folkelige Aand og Tendens, der bliver den herskende blandt de ledende Skole- og Kirkemænd. Inden for Kunsten er Bevægelsen ogsaa udpræget. De nye Arkitekter søgte at bygge »nutidigt«, og efter nogen Famlen, og et enkelt Tilbagefald, fandt de Stilformer, der svarede til det moderne Liv. I Malerkunsten viser det demokratiske sig i, at det er Hverdagens Liv, kraftigt og lyst opfattet, der bliver det væsentlige Motiv for Malerne, medens de gamle, mere aandelige Emner træder i Baggrunden. I Billedhuggerkunsten præges Udviklingen kendeligt af den folkelige Frilufts- og Sportsperiode, der ogsaa sætter ind efter Aarhundredeskiftet. Den gammel-klassiske, aandsaristokratiske Kultur, der nærede sig af den græske og romerske Oldtid, viger i det hele stærkt tilbage, men faar i nogen Grad Kompensation ved Digternes og Kunstnernes frigjorte og direkte Forhold til Livet. I Historieforskningen bliver »Folkets« Historie et centralt Emne, især de sociale Forholds Historie. Den mest karakteristiske Nydannelse er Opkomsten af den »økonomiske« Historieopfattelse. Et specielt Træk inden for Aandslivets Demokratisering er Svingningen i Periodens Løb fra en overvejende individualistisk til en mere og mere socialistisk Demokratisme. Ogsaa denne Bevægelse, der løber parallel med Socialdemokratiets stærke Opmarch, kan efterspores paa de fleste af Aandslivets Omraader. Især efter den første Verdenskrig har »den sociale Indstilling« givet sig stærkere Udtryk, saavel i Kunst og Digtning, som paa religiøst og humant Omraade. I det ydre Liv prægedes Perioden af den moderne Tekniks enestaaende Opsving. I Løbet af fire Aartier er Verden blevet mekaniseret, motoriseret og elektrificeret paa en Maade, der ikke blot har fremkaldt en Renæssance i Industri og Handel, men som ogsaa har været dybt indgribende i det daglige Livs Former. Det skulde vise sig, at det tekniske Opsving indebar et skæbnesvangert Kulturproblem, maaske det mest afgørende i Udviklingen fra Aar 1900: Problemet om Teknikkens »menneskelige Værdi«, et Problem, der især efter den første Verdenskrigs Slutning har været et centralt Spørgsmaal i den almene Kulturdebat.

Som et alment Periodetræk kan yderligere nævnes, at det humane og det frireligiøse Livssyn har domineret over det dogmatisk-religiøse. Ved Aarhundredeskiftet var det rent humane Livssyn, det »fritænkeriske«, næsten eneraadende i det højere, eksklusive Aandsliv, hvilket var en Arv fra den brandesianske og den høffdingske Periode. Efter Aarhundredeskiftet bredte det frie, humane Livssyn sig til større Dele

af Befolkningen, dels gennem den nye Digtning, dels gennem et omfattende Oplysningsarbejde. Det dogmatisk-religiøse følte sig i Defensiven i de to første Aartier, og Tendensen inden for Kirken var stigende liberal. Tanken om »den rummelige Folkekirke« dominerede. Efter den første Verdenskrig indtraadte en ret stærk aandelig Uro og en religiøs Reaktion, der dog ikke for Alvor slog igennem. Karakteristisk er Diskussionen om Livsanskuelse, der i Tyverne førtes mellem de ældre Digtere. Et religiøst Livssyn blev fra flere Sider gjort gældende, men overvejende paa udogmatisk Maade. De nye, religiøse Bevægelser inden for Kirken har ogsaa overvejende haft et frit Præg, med udpræget Tendens til paa forstaaende Maade at nærme sig Nutidslivets Vilkaar. En ikke ringe Raadvildhed og Usikkerhed har dog behersket Livssynet de sidste tyve Aar, en stærk Trang til en Nyorientering, der endnu ikke har fundet Afklaring. I Trediverne bemærkes en stigende Tendens til Samling om de nationale Værdier og den historiske Tradition, stimuleret af de stadig mere spændte verdenspolitiske Forhold. En national og en dansk-nordisk Orientering har afløst den internationale og kosmopolitiske Indstilling, der prægede i hvert Fald det højere Aandsliv ved Aarhundredets Begyndelse.

I det følgende vil de anførte almene Træk nærmere blive belyst. Alt i alt synes Perioden at have et ikke ringe Helhedspræg, trods den Spaltning af Udviklingen, som den første Verdenskrig foraarsagede. Med Udbruddet af den anden Verdenskrig standser denne Fremstilling. Da den er Led i en Skildring af Danmarks Historie, har vi fundet det naturligt at begynde Karakteristikken med en Gennemgang af Historieforskningen siden Aarhundredeskiftet.

1. Historieforskning og Historieskrivning.

Egentlig Historie. Litteraturhistorie. Kunsthistorie.

Vor Historieforskning i det 20. Aarhundrede overtog Traditionen og Aanden fra det 19. Aarhundredes sidste Menneskealder. Mange af de Mænd, der havde brudt nye Baner paa den anden Side af Aarhundredeskiftet, fortsatte da ogsaa deres Virksomhed og Indflydelse et godt Stykke ind i det nye Aarhundrede. Johs. Steenstrup virkede som Professor til 1917 og fortsatte sit videnskabelige Arbejde lige til sin Død 1935. Kr. Erslev (død 1930) gik først af som Professor 1916 og øvede derefter til 1924 et betydeligt Arbejde som Rigsarkivar ved en praktisk Oversigt over Arkivets Stof. J. A. Fridericia var Professor i Historie til sin Død 1912. Sophus Müller gik først 1921 af som Direktør for Nationalmuseets 1ste Afdeling og var til sin Død 1934 den førende Mand inden for dansk Arkæologi.

Men ved Siden af de ældre voksede en Skare yngre Forskere frem, ofte Elever, der stod beredt som Medarbejdere og Afløsere. Paa mange Omraader indvandt de nyt Land for Videnskaben, ofte paa Omraader, som man troede uigenkaldelig tabt. Og de anlagde mange nye Synspunkter og nye Vurderinger af Tidsafsnit, af politiske Institutioner, af historiske Personligheder, af Litteratur- og Kunstretninger. I højere Grad end før har man formaaet at leve sig ind i de forskellige historiske Perioder og forstaa disse ud fra deres egne Forudsætninger. Fælles for de fleste af de yngre Forskere er en fast videnskabelig Metode, der skyldes Opdragelsen i Kr. Erslevs eller i den klassiske Filologis Skoler. Et sobert Syn paa Kendsgerningerne og en stærk Uvilje mod ikke tilstrækkelig begrundede Hypoteser karakteriserer Periodens Forskning. Maaske staar man her ved noget særlig dansk. Ligesom Forgængerne har ogsaa dette Slægtleds Historikere mest beskæftiget sig med Fædrelandets Historie. De skal omtales i det følgende.

Fra Nationalmuseets Udgravning af Jyllands ældste Boplads Klosterlund ved Herning.

Det historiske Materiale. For at kunne gøre Fortiden levende maa man have Minder fra Fortidens Liv bevaret. Den historiske Videnskab i det 20. Aarhundrede har i endnu højere Grad end tidligere søgt at fremdrage, samle og bevare Fortidsminder i videste Forstand og gennem Udgivervirksomhed gjort dem tilgængelige for Forskerne. Hvad Oldtiden og Middelalderen angaar, er Nationalmuseet gaaet i Spidsen med Udgravninger. Næppe i noget andet Land er Arbejdet hermed drevet saa planmæssigt og omhyggeligt som i vort. Af de talrige Jordfund skal her blot erindres om fire af de mærkeligste. I 1902 fandt man i en Mose ved Trundholm i Holbæk Amt den nu saa berømte Solvogn, et Bronzebillede af Solen i Form af en Skive, der trækkes af en Hest, et Fund af allerstørste religionshistorisk Værdi; i 1920 fandtes i Hoby paa Lolland i en Høvdingegrav et pragtfuldt Gravgods af italienske Metalkar fra den ældre Jernalder; i 1921 fremdroges i Egtved ved Vejle en Egetræskiste indeholdende Liget af en ung Kvinde, iført Trøje og et ejendommeligt Snoreskørt, maaske Vidnesbyrd om et mildere Klima end senere; i 1935 fandtes og udgravedes Ladbyskibet ved Kerteminde, en storstilet Høvdingebegravelse, og det første Vikingeskib, der er fundet paa dansk Omraade. Om disse og andre Fund se dette Værks første Bind, Johannes Brøndsted's Afsnit om »Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder«. I det hele har den arkæologiske Interesse været i stigende Vækst, ogsaa ude i

Befolkningen, og adskillige Amatører har deltaget paa værdifuld Maade i Arbejdet. Blandt de førende Videnskabsmænd paa dette Omraade kan nævnes Poul Nørlund og Johannes Brøndsted; førstnævnte blotlagde i 1921 Kirkegaarden ved Herjolfsnæs paa Grønland, Nordboernes første Anløbssted; Kulden havde bevaret en enestaaende Samling Klædedragter fra Tiden o. 1400, de eneste hidtil fremdragne profane Middelalderdragter i Verden.

Med Hensyn til Bevaringen af Fortidsminder, deriblandt ogsaa gamle Bygninger af historisk og kulturhistorisk Værdi, er et nyt og energisk Initiativ udfoldet paa denne Side af Aarhundredeskiftet. Mod skaanselsløs og unyttig Ødelæggelse er der 1918 vedtaget en Fredningslov for gamle Bygninger, for en stor Del paa Initiativ af Vilh. Lorenzen og M. Mackeprang; ved nødvendig Nedrivning bevares Mindet af Museerne ved Opmaalinger og Fotografier af Bygningerne. Og i 1937 gennemførtes en lovfæstet Fredning af alle jordfaste Fortidsminder fra Oldtid og Middelalder. Som Supplement til Museernes Samlinger har man flyttet sjældne og karakteristiske Huse Sten for Sten og Bjælke for Bjælke og opført dem igen i Museumsbyer i naturskønne Omgivelser. Den første af disse gamle Byer samledes 1901 efter svensk Mønster af *Bernhard Olsen* (1836—1922) Nord for Sorgenfri Park. Dens Bygninger giver en Udsigt over Landbohusets Udvikling gennem Tiderne, Arnens skiftende Form, Bondens Samliv med Husdyrene, etc. Senere har Peter Holm i Aarhus samlet en lignende gammel By med Købstadsbygninger fra Renæssance til Empire, indeholdende Stuer, Værksteder og Boder.

De omtalte historiske Minder belyser væsentlig den materielle Side af vort Folks Kultur. Men i den historiske Tid faar vi ogsaa Oplysning om den aandelige Kultur paa dens forskellige Omraader, gennem Dokumenter og Breve, Skrifter og Kirkebøger, Retsprotokoller og Dagbøger, Memoirer og trykte Bøger. Dette Materiale stiger i voldsomt Omfang, jo længere man kommer ned mod vor egen Tid. Meget er dog desværre i Tidens Løb gaaet til Grunde. I ældre Tid brændte man i et stort Omfang Breve, Dokumenter og Protokoller, naar de var lidt gamle og ikke skønnedes at have praktisk Interesse mere. Endnu i de allersidste Aar er Papirerne fra et af vor Guldaldertids store Kulturhjem, det Gyllembourg-Heibergske, ved gentagne Flytninger havnet i Kakkelovne, paa Lossepladser og i Papirmøller; ved Fru Johanne Luise Heibergs Død var Papirerne i Behold. Man har nu søgt ved Lovgivning og ad Frivillighedens Vej at redde saa meget som muligt af det historisk værdifulde, som findes i Herregaardsarkiver og Byarkiver, hos Embedsmænd og Private. Det overgives til Statens

Arkiver og Biblioteker, hvor det er bedre bevaret og lettere tilgængeligt for Forskere. Et stort Arbejde i denne Sag er foretaget, efter at der 1923 paa Initiativ af Aage Friis af Videnskabernes Selskab er nedsat en »Kommission til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie«. Ved Forhandlinger er en Mængde Godsarkiver og private Brevsamlinger blevet ordnet og registreret og er overgaaet til Statens Arkiver, Museer og Biblioteker. Eksempelvis er det righoldige Arkiv fra Valdemarsslot (Taasinge) overført til Landsarkivet i Odense; Vodskovs, N. Neergaards, H. P. Hanssens, Brødrene Brandes' Brevsamlinger, samt Papirer efterladt af en Række førende Personligheder inden for Højskolen og de grundtvigske Kredse er overgivet til Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet. Ogsaa i Udlandets Arkiver og Biblioteker findes meget Stof til Danmarks Historie; saaledes besidder det pavelige Arkiv i Vatikanet rige Kilder til den danske Kirkes Historie i Middelalderen. En dansk og en nordisk Kommission har fra 1906 systematisk gennemgaaet Udlandets Biblioteker og Arkiver helt over til Moskva for at fremdrage Stof til Danmarks Historie. Jævnsides hermed er et stort Arbejde udført med Registrering af det bevarede. Kr. Erslev gav saaledes i 1923 en Oversigt over Rigsarkivets Indhold og Hjælpemidler til dets Benyttelse; der findes ligeledes vejledende Registraturer over Det danske Kancelli, Rentekammeret o. a. Men i det hele er der herhjemme ikke i denne Retning udrettet saa meget som mange Steder i Udlandet.

Lettest er det naturligvis for Forskeren, naar Indskrifterne, Dokumenterne, Brevene og Manuskripterne foreligger trykt. Et meget betydeligt Udgiverarbejde har fundet Sted i det 20. Aarhundrede; her kan kun anføres enkelte Eksempler. Af de danske Runeindskrifter har Lis Jacobsen og Erik Moltke besørget en ny Udgave; til den ofte vanskelige Læsning af de slidte Tegn er nye tekniske Opfindelser taget i Brug. Af »Danmarks Riges Breve« fra Middelalderen er der under Redaktion af Fr. Blatt paabegyndt en stor Udgave, og Erslevs »Repertorium«, der standsede ved 1450, er af William Christensen fortsat til 1513. Ellen Jørgensen og M. A. Gertz har udgivet danske Aarbøger og Historieskrivere fra Middelalderen, Joh. Lindbæk og Alfr. Krarup Dokumenter fra det pavelige Arkiv vedrørende Danmarks Historie. En mønsterværdig Udgave af »Danmark-Norges Traktater 1523—1750« besørgedes 1905—23 af den daværende Rigsarkivar L. Laursen; med sine oplysende Bemærkninger gør den tillige udførlig Rede for hele Danmarks Udenrigspolitik indtil 1675. Et uhyre Kildemateriale, der oplyser Forbindelsen mellem Danmark og Tyskland i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede, er fremdraget af Louis Bobé og Aage Friis. Sidstnævnte Forfatter har gennem Offentlig-

gørelse af Dokumenter fra danske, tyske, engelske, franske og russiske Arkiver søgt at klarlægge det for os saa vigtige Forhold mellem Danmark og Tyskland i Tiden efter 1864.

I stadig stigende Tal er der i Løbet af det 20. Aarhundrede offentliggjort Breve og Memoirer fra Mænd, der har været ledende i dansk Politik, Aandsliv og Næringsliv. Der skal som Eksempler kun nævnes Kriegers Dagbøger fra 1848—1880; H. P. Hanssens »Tilbageblik« fra Sønderjyllands tyske Tid og Genforening med Danmark; Niels Neergaards »Erindringer«; Komponisten Carl Nielsens sjælden smukke »Min fynske Barndom«. Disse skrevne Kilders Beretninger om betydelige Mænd i Danmark suppleres af Portrætter af dem; Frederiksborgmuseet ejer en righoldig Samling lige fra Christian I til vore Dage, som ikke mindst under Otto Andrups Ledelse er forøget. Kildekritiske Undersøgelser af Portrætværdierne, paa samme Maade som af de skrevne Kilder, savnes dog almindeligvis.

Historieskrivningen. Ud fra det bevarede Kildemateriale har det 20. Aarhundredes Historikere søgt at give en Fremstilling af *Danmarks Historie,* dens Helhed og enkelte Dele af den. Disse Fremstillinger bæres i mangt og meget af Synspunkter, der er overtaget fra forrige Aarhundredes sidste Slægtled, men i meget adskiller de sig herfra. Der skal i det følgende gøres Rede for de vigtigste nye Synspunkter — økonomiske, nationale, antropologiske, æstetiske — der ved Siden af de statspolitiske har bragt Landvindinger inden for Danmarks Historie.

Danmarks Oldtid, den forhistoriske Tid, er vel den Del af vor Historie, der i Øjeblikket interesserer den store Almenhed mest. Paa mærkelig levende Maade stilles man Ansigt til Ansigt med den fjerne Tid gennem de sjældne Fund i det nybyggede Nationalmuseums Sale, vel en af Verdens fornemste Samlinger i sin Art. For denne Del af vor Historie har *Johs. Brøndsted* (f. 1890, Professor i nordisk Arkæologi) gjort Rede gennem sit store rigt illustrerede Værk om »Danmarks Oldtid« (I—III. 1938—40); ved sit videre Syn og sit meget nye Stof afløser det Sophus Müllers for sin Tid fremragende Værk »Vor Oldtid« (1897). Resultaterne af sine mærkelige og righoldige Udgravninger i Grønland har *Poul Nørlund* (f. 1888, fra 1938 Direktør for Nationalmuseet) givet i sin fængslende Bog »De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende« (1934), hvor han fortæller om Fremdragelsen af Levningerne af den Gaard, der har tilhørt selve Grønlands Opdager, Erik den Røde, og om de mange velbevarede Sager fra Kirkegaarden i Herjolfsnæs. Gennem lægevidenskabelige Undersøgelser af Skeletterne fra disse Udgravninger har Anatomiprofessoren Fr. C. C. Hansen (1870—1934) kunnet gøre Rede for den nor-

diske Races haarde og til sidst forgæves Kamp for Livet mod Naturen, Sygdomme og Fjender i disse Udmarker. Det skulde paa Forhaand synes ugørligt at skaffe Oplysninger om saa flygtige Ting som den forhistoriske Tids smaa skrøbelige Boliger og dens Marker; men gennem minutiøse Undersøgelser af de ofte kun antydede Levninger er det lykkedes *Gudmund Hatt* (f. 1884, Professor i Kulturgeografi) at fremdrage vigtige Oplysninger om Jordhusene og om Markernes Størrelse fra den ældre Jernalder i Jylland. Endnu flygtigere end Jordboligerne og de besaaede Marker er de svundne Slægters Anskuelser om Livet efter Døden og om de Magter, der regerer Tilværelsen. Den ældre danske Arkæologi, saaledes som den f. Eks. repræsenteredes af Sophus Müller, var lidt utilbøjelig til at godkende noget paa dette Omraade, der ikke ligefrem støttedes af Fundene. Engelske Forskere af Darwins Skole, som Tylor, King og Andrew Lang, har imidlertid som en vigtig Kilde, og uendelig fyldigere og mere levende end Jordfundene, fremdraget Anskuelserne om disse Ting hos nulevende Naturfolk (»vilde« Folk); disse Anskuelser dækker nøje Levningerne fra den forhistoriske Tid hos Kulturfolkene, og de svarer til den »Overtro«, der i Kulturfolkenes Livsanskuelse lever rodløst videre som Levn fra en fjern Fortid; ved vor Viden om nulevende Naturfolk kan man ligesom sætte Kød paa Jordfundenes magre Fortælling. En Forsker som *Axel Olrik* (1864—1917) har i rigt Maal samlet danske »Folkeminder« og benyttet dem til Levendegørelsen af den forhistoriske Tids Religion her i Danmark; paa samme Maade har han ud fra Bearbejdelsen hos Saxo søgt at fremdrage, hvad der er tilbage af den rige danske Heltedigtning fra den forhistoriske Tid, endog søgt at føre det tilbage til sin gamle danske Form. Væsentlige Bidrag til Vikingetidens Historie gav Johs. Steenstrup endnu i sit 81. Aar med et afsluttende Bind af sin »Normannernes Historie«; Værket fortæller om de syv første normanniske Hertuger (911—1066), og Forfatteren hævder stadig, men mere afvejet end før, den danske Indflydelse i Normandiet. Et mærkeligt Minde fra den sidste Vikingetid er den store Krigerlejr, som Poul Nørlund har fremdraget ved Trelleborg og beskrevet i et af Bindene af »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« (1938), gennem hvilke Interessen for vor Fortid søges fremmet.

Til *Middelalderens Historie* havde den ældre Generation af Historikere fra den sidste Fjerdedel af 19. Aarhundrede leveret grundlæggende Arbejder, saa der her ikke var saa meget at gøre. Særlig stor er Kr. Erslevs Betydning. Han havde før Aarhundredskiftet givet en ny Vurdering af Kilderne og i sine Arbejder fra Valdemarstiden til Reformationen skabt et nyt Syn paa de politiske Magtforhold og

paa den økonomiske og sociale Baggrund. Hans Værk om Erik af Pommern og hans Kamp for Sønderjylland kommer i Begyndelsen af 20. Aarhundrede, og endnu i sine sidste Aar (1928) uddyber han sine kildekritiske Studier over Middelalderens Historie. For Erslev som for Ranke var Maalet for Historieforskningen med saa stor Nøjagtighed som muligt og uden nogen Tendens at udfinde, hvorledes Tingene »egentlig havde været«. Derimod søger en Historiker som *Hans Olrik* (1862—1924), en Broder til Axel og Jørgen Olrik, i sine Arbejder over Valdemarstiden ikke blot Forstaaelse; han vil ogsaa gennem sin Skildring af denne Danmarks Storhedstid, ligesom A. D. Jørgensen, løfte og opbygge; Absalons Skikkelse har han tegnet i lyse og straalende Farver (»Absalon« I—II, 1908—09); det er en særlig Fortjeneste ved hans Arbejde, at han hele Tiden ser Danmarks Historie paa den almindelige europæiske Baggrund. Af grundlæggende Betydning for Forstaaelsen af mange Sider af Middelalderens Samfundsliv er *Poul Johs. Jørgensens* (f. 1873, Professor i Retshistorie) Arbejder over Middelalderens Retsforhold; særlig gælder det hans »Udsigt over den danske Retshistorie« (1904 ff.), der i 1940 fik sin endelige Form i »Dansk Retshistorie« med Undertitlen »Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede«; foruden den specifikke Retshistorie gives indtrængende Analyser af det danske Samfundslivs Mekanisme, som paa højst værdifuld Maade supplerer Historikernes Arbejder, saaledes af det danske Riges Tilblivelse, af Bebyggelse og Jordfællesskab, af den sociale Lagdeling i Befolkningen, af Herreder, Lande og Sysler, af Ledingsvæsenet, Kongedømmet, Hirden, Kancelliet, Lensvæsenet, Kirken og Gejstligheden, Skatter og militære Byrder, etc. Væsentligt nyt har det 20. Aarhundredes Forskning ogsaa ydet om Kirkens Historie i Middelalderen. *Ellen Jørgensen* (f. 1877, til 1941 Bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek) har i lærde Værker behandlet »Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling« (1908) og »Helgendyrkelsen i Danmark i Middelalderens seneste Tid« (1905), og til Forstaaelsen af Reformationstiden har *J. Oskar Andersen* (f. 1866, til 1936 Professor i Kirkehistorie) ydet meget nyt Stof og nye Synspunkter, særlig over for en af Reformationstidens mærkeligste Personligheder, Povl Helgesen (1936). For vor Middelalders samlede Kunst har *Francis Beckett* (f. 1868) forstaaende og grundigt gjort Rede i »Danmarks Kunst« I—II (1924—27). Dens kirkelige Arkitektur er behandlet af *Vilh. Lorenzen* (f. 1877), der i en lang Række Værker har givet de danske Klostres Bygningshistorie (1912—41). Poul Nørlund har behandlet de skønne »Gyldne Altre« (1926), der i stort Antal er bevaret fra Valdemarstiden, og hvis hjemlige Oprin-

delse paavises. *M. Mackeprang* (f. 1869, Direktør for Nationalmuseet 1922—38) har skildret »Vore Landsbykirker« (1920), romansk Granitskulptur i »Danmarks middelalderlige Døbefonte« (1941) og taget Initiativet til det af Nationalmuseet udgivne store Inventarværk »Danmarks Kirker« (1933 ff.).

Maaske mere end paa noget andet Punkt har en rigtigere og rigere Opfattelse gjort sig gældende over for *Enevældens lange og vigtige Tidsrum*. Indtil meget langt ned i Liberalismens Tidsalder var Enevælden ikke blevet studeret. Man vedblev at betragte den ud fra sin egen Tids liberalistiske Synspunkt, som en uforstandig og skadelig Regeringsform. Og ligesom man saa paa Enevældens Styreform saaledes paa dens Litteratur og Kunst: Barokken, Rokokoen og Klassicismen. Det var *Edvard Holm* (1833—1915, Professor i Historie), der tog fat paa et videnskabeligt Studium af Enevældens politiske og delvis ogsaa af dens sociale Historie i sit store Værk om »Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse.« Da Værkets sidste og syvende Bind udkom 1912, var det kun delvis færdigt. Men det gav Stødet til grundige Undersøgelser af Perioden paa mange forskellige Punkter. *Knud Fabricius* (f. 1875, Professor i Historie) gav, foruden ved sine Studier over »Griffenfeld« (1910), nye Synspunkter for, hvorledes »Kongeloven« (1920), Enevældens Grundlov, var bleven til, og hvilke statsretslige europæiske Synspunkter den afspejler. Enevældens nye centraliserede Administration belystes gennem et Skrift om »Den danske Centraladministration« (1921), udsendt af Knud Fabricius, Axel Linvald og Kai Hammerich i Anledning af Tohundredaaret for Fuldendelsen af J. C. Ernsts Kancellibygning (»Den røde Bygning«). Man lærte herved, at den danske Enevælde, med alle sine menneskelige Skrøbeligheder, dog vist var den Regeringsform, der passede for Tiden med dens Krav til større Enhed og Centralisation efter Middelalderens Uensartethed og Splittelse. Man indsaa ogsaa, at Kongemagten i Realiteten ikke var saa absolut og saa afhængig af Kongens Person, som Kongelovens Ordlyd kan lade formode, men at den enevældige Hersker i stigende Grad bliver afhængig af Embedsmændene i Centraladministrationen. Denne repræsenterer en stærk Kontinuitet i Udviklingen, som gradvis fører over i mere konstitutionelle Former. Grundet paa et uhyre Stof af Breve og Dokumenter gav *Aage Friis* et nyt og levende Billede af en af de tyske Embedsmandskredse, Bernstorfferne, der i den sidste Halvdel af 18. Aarhundrede fik en saa stor og i politisk og kulturel Henseende saa afgørende Betydning for den danske Stat (»Bernstorfferne og Danmark« I—II, 1903—19). *Louis Bobé* (f. 1857, Ordenshistoriograf) har skrevet om andre Personlig-

heder inden for Enevældens dansk-tyske Kultur, saaledes om Reventlowerne og Ahlefeldterne. En i mange Henseender ny Opfattelse af Frederik VI gav *Axel Linvald* (f. 1886) i Fortsættelse af Edv. Holms Værk i sit Arbejde om »Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807« (Bd. I, 1923). *C. O. Bøggild Andersen* (f. 1898, Professor i Historie i Aarhus) undersøgte i sit Værk fra 1936 om »Statsomvæltningen 1660«, hvorledes det i Grunden var gaaet til ved det Statskup, der gav Stødet til Enevældens Indførelse. Enevældens sidste Aar og dens Forsøg paa gennem Stænderinstitutionen at drage Folket med ind i sit System har Historikeren *Hans Jensen* (f. 1890) med forstaaende Syn skildret i sit store udførlige Værk »De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—48«, der udkom 1931—34 paa Foranledning af Rigsdagen og i Anledning af Hundredaaret for Stænderforfatningens Indførelse. Det radikale Forsøg paa at bryde med Fortiden gennem Grundloven af 1849 og Indledningen til den lange Kamp, før den vandt Fodfæste, er skildret af *Niels Neergaard* (1854—1936) i hans grundlæggende Værk »Under Junigrundloven« (1892—1916), et Værk paa henimod 2800 Sider, baseret paa meget nyt Kildestof. Det har faaet forøget Værd ved at være skrevet af en Mand, der af Erfaring var kendt med det konkrete Liv og med Politikkens Praksis. Det sidste Fortrin har forøvrigt en Del af det 20. Aarhundredes Historikere haft: P. Munch, Aage Friis, Erik Arup.

Enevældens Litteratur, Videnskab og Kunst blev ogsaa i det 20. Aarhundrede Genstand for en Omvurdering og delvis for en Genopdagelse. De folkelige 18. og 19. Aarhundreder havde bebrejdet det 17. Aarhundrede, at dets Kultur ikke var folkelig, men lærd, og at dets Litteratur ikke var simpel, men kunstfærdig. Det nationale og romantiske 19. Aarhundrede havde bebrejdet Oplysningstiden, at den var international og fornuftbestemt. Klassicismen lod Barokken høre, at den ikke havde forstaaet Antikkens Simplicitet, men var svulstig og tung, og Rokokoen, at den blot var fransk Galanteri. Da den brogede romantiske og nationale Kunst o. 1840 kom i Højsædet, blev f Eks. C. F. Hansens Klassicisme foragtet som »kold« og »kedelig«. Først det 20. Aarhundrede har faaet det 17. og 18. saa meget paa Afstand, at det uden Lidenskab har kunnet bedømme dem ud fra deres egne Forudsætninger. Man har faaet Blik for, at de ikke blot har tilført dansk Aandsliv væsentlige Værdier og givet ypperlige Udtryk for bærende Tanker i deres egen Tid, men at de ogsaa indeholder evige Værdier og i meget betegner Højdepunkter i dansk Kultur. For Litteraturens Vedkommende kommer dette nye Syn til Orde i Carl S. Petersens, R. Paullis og Vilhelm Andersens store »Illustreret Dansk Litteraturhistorie« (I—IV, fuldendt 1929), ligesom i Th. A. Mül-

lers Vurdering af det 18. Aarhundredes Kultur i foreliggende Danmarkshistorie. En Omvurdering af Barokkens og Rokokoens Kunst var svagt begyndt sidst i det 19. Aarhundrede hos Karl Madsen og Emil Hannover (»Watteau. De galante Festers Maler«, 1888); men den tager først rigtig Fart i det 20. Aarhundrede ved Mænd som Vilh. Wanscher, Vilh. Lorenzen og Chr. Elling. De har søgt at klarlægge disse Kunstperioders Forhold til Udlandets Kunst, ligesom det nationale i dem. Ogsaa disse Perioders før saa godt som ukendte Bygningshistorie er fremdraget gennem Arkivundersøgelser. Af Klassicismens store Arkitekter var Harsdorffs Ry bleven staaende ret uanfægtet gennem Tiderne. Derimod havde det 19. Aarhundredes store Kunsthistorikere Høyen og Jul. Lange udtalt sig nedsættende om C. F. Hansens Bygningsværker. En Strømkæntring fandt Sted, da Arkitekterne Carl Petersen og H. Koch i 1911 fremdrog C. F. Hansens originale Tegninger, hvorom nærmere Side 562; senere er ogsaa C. F. Hansens rige Virksomhed som Bygmester af Privatbygninger i Altona fremdraget fra tysk Side. For Thorvaldsen havde allerede Jul. Lange midt i Naturalismens Tid varslet en Renæssance i sin smukke Bog om »Sergel og Thorvaldsen« (1886); men han ansaa den for fjern. I det 20. Aarhundrede er Interessen for ham virkelig vaagnet og har givet sig Udtryk i en Litteratur om hans Personlighed og hans Kunst. Først at nævne er Th. Oppermanns grundlæggende Bog »Thorvaldsen« I—III, (1924—30); Alb. Repholtz har fremdraget hans Haandtegninger (1920), Aage Marcus og Johs. V. Jensen hans Portrætbuster (1930), og Billedhugger Rikard Magnussen har skrevet om »Thorvaldsens Livsanskuelse« (1936). En smuk Bog om C. W. Eckersberg, Thorvaldsens Husfælle, gennem hvem Davids Skole langt ned i 19. Aarhundrede forplantedes til dansk Malerkunst, skrev Emil Hannover 1898. Af samme kan nævnes Bogen om Constantin Hansen (1901). Endvidere Karl Madsens Værk om Wilhelm Marstrand (1905).

Økonomisk Historieopfattelse. I Slutningen af det 19. Aarhundrede fremdrog Karl Marx og hans Skole den uhyre Betydning, som det økonomiske og tekniske Liv havde for alle Sider af Samfundsbygningen og Aandslivet; saavel for Udenrigs- og Indenrigspolitik som for Litteratur og Kunst, ja selv for Filosofi og Religion. Dette nye Syn gav sig herhjemme Udtryk i en stadig stigende Interesse for den økonomiske og sociale Side af Historien. *Marcus Rubin* (1854—1923) anvendte som den første allerede 1881—82 den statistiske Metode paa et historisk Kildestof (»Bidrag til Københavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730«) og udtalte, at »vi mangler Historikere med økonomisk og statistisk Uddannelse«. Denne

Mangel kan i nogen Maade siges at være afhjulpet paa denne Side af Aarhundredeskiftet. Som førende Mand for den økonomiske Historieopfattelse staar *Erik Arup* (f. 1876, Professor i Historie). Ud fra ikke blot videnskabelig, men ogsaa praktisk Uddannelse skrev han i 1907 sin Doktorafhandling om »Kommissionshandelens Praksis og Teori i engelsk og tysk Handelsliv 1350—1850«. I det originale Værk »Danmarks Historie« (I—II, 1925—32), der foreløbig er ført frem til 1624, anlægges væsentlig økonomiske Synspunkter; det fundamentale og stabile i Historien er for Arup det jævne Folks Arbejde; den politiske og kulturelle Historie er en Slags Afspejling heraf, ofte kun Krusninger paa Overfladen. Arups Indflydelse har været skoledannende blandt yngre Historikere. Saaledes for *Albert Olsen* (f. 1890, Professor i Historie) i hans Arbejder som »Studier over den danske Finanslov 1850—64« og om den danske Merkantilisme ca. 1550—1797. Det økonomiske Historiesyn har ogsaa fremkaldt en lang Række Værker om dansk Landbrug, Industri, Arbejderspørgsmaal, bl. a. af Povl Engelstoft, Hans Jensen, Alsing Andersen. Ud fra lignende Synspunkter har Historikeren *J. P. Jacobsen* (1869—1918) betragtet aandelige Bevægelser; den middelalderlige Bygningskunst (i »Folkenes Historie«) betragtes af ham først og fremmest som et Udtryk for, hvad Bygmesteren teknisk har kunnet, ikke for, hvad han idémæssigt har villet; særlig instruktiv er Analysen af Hvælvingskonstruktionen, der betinger Overgangen fra romansk til gotisk Stil. I Religionshistorien er for Jacobsen det stabile og uforanderlige Folkereligionen, der holder sig væsentlig uforandret under de skiftende »højere« Religioner, der kun bliver nogle faas Eje, indtrængende skildret i hans Hovedværk »Manes. De Døde og Menneskelivet« I—III (1914—20).

Et Vidnesbyrd om den Betydning, man i vore Dage tillægger den økonomiske Historieopfattelse, er Grundlæggelsen af »Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi« (1927), der er oprettet med Støtte af Carlsbergfondet, Rask-Ørsted Fondet og Rockefeller-Foundation. Instituttets Formaal er ved Samarbejde mellem Historikere og Nationaløkonomer at fremme den videnskabelige Udforskning af Danmarks Historie og Samfundsøkonomi, at gøre den moderne økonomiske, sociale og politiske Udvikling i andre Lande kendt i Danmark, at yde Bidrag til det internationale Forskningsarbejde paa disse Omraader og i det hele at støtte det internationale Samarbejde. Instituttets Formand er siden Stiftelsen P. Munch. Det er anseelige Arbejder, Instituttet har udført i de forløbne femten Aar, samtidig med, at det udgiver Kvartalsskriftet »Økonomi og Politik«.

Dansk og Tysk. Dansk Historieforskning og Historieskrivning har

naturnødvendigt til alle Tider været optaget af Forholdet til den store Nabo mod Syd og af Brydningerne i Grænseomraadet. Arvespørgsmaal og indviklede nationale Forhold gav her Anledning til idelige Diskussioner fra dansk og tysk Side. Til Klarlæggelse af disse Forhold har dansk Historieskrivning i det 20. Aarhundrede givet meget betydelige Bidrag. Diskussionen om de arveretslige Forhold i Hertugdømmerne, Gottorpernes og Augustenborgernes, bragtes til en maaske endelig Afslutning ved to mønstergyldige Arbejder af Kr. Erslev: »Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721« (1901) og »Augustenborgernes Arvekrav« (1915). Med kølig Fordomsfrihed gjorde Erslev klart, at det, der skete ved Arvehyldingen 1721, ikke var, at den hertugelige Del af Sønderjylland blev inddraget under Danmark, men at den inkorporeredes i den kongelige Del af Sønderjylland; i den anden Afhandling anerkendtes rent juridisk Augustenborgernes Arvekrav. Den vaagnende danske Nationalfølelse i Sønderjylland skildredes fra sin Begyndelse til 1848 i et indgaaende og fremragende Værk af *P. Lauridsen* (1846—1923, Inspektør ved Husumgades Skole). Den tyske Tvangspolitik i Sønderjylland efter 1864 og den danske Befolknings Nationalitetskamp har M. Mackeprang i 1910 gjort Rede for i »Nordslesvig 1864—1909«. Ud fra omfattende Arkivstudier og praktisk politisk Arbejde i det sønderjyske Spørgsmaal, bl. a. for Regeringen, har Aage Friis i det væsentlige klarlagt det dansk-tyske Mellemværende i Tiden nærmest efter 1864 i Arbejder som »Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark« (I 1921, II 1939) og »Danmark ved Krigsudbruddet Juli—August 1870« (1923). Ud fra et stort, nationalt bestemt Syn (»vække Viljen til Danskhed«) har Dr. *Vilh. la Cour* (f. 1883, Lektor) givet talrige Bidrag til Sønderjyllands Historie fra de ældste Tider til den seneste Nutid og givet sit samlede Syn paa vort Folks Udvikling i sin »Danmarkshistorie« (1939).

Endelig skal anføres, at *Carl Roos* (f. 1884, Professor i tysk Sprog og Litteraturhistorie) i flere Skrifter har behandlet Vekselvirkningerne mellem dansk og tysk Kultur fra det 17. til det 19. Aarhundrede, det vil sige fra Barok til Biedermeier. Det fremdrages ikke blot, hvilken Betydning Goethetiden har haft for Danmark, men ogsaa omvendt, hvad dansk Kultur til Tider har betydet for Tyskland. Holbergs Komedier dominerede tysk Teater i det 18. Aarhundrede, og af endnu større Betydning var det, da danske Forskere i det 17. Aarhundrede fremdrog den nordiske Oldtidskultur og dens Mytologi. I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede bredte disse Resultater sig til Tyskland, hvor de vakte stor Begejstring og antoges som gældende ogsaa Tysklands Oldtid.

Litteraturhistorie. I det 20. Aarhundrede er Litteraturens Historie nærmest blevet en Yndlingsvidenskab, og der er frembragt betydelige Værker herhjemme paa dette Omraade. *Georg Brandes* levede endnu 27 Aar ind i det nye Aarhundrede. Hans Virksomhed omfattede i denne Periode kun i ringe Grad dansk Litteratur; men han fortsatte sine heltedyrkende Biografier af de store Personligheder: Goethe (1914—15), Voltaire (1916—17), Cæsar (1918) og Michel Angelo (1921), og i sine sidste Aar vendte han, stadig lige energisk og kampivrig, tilbage til sin fjerne Ungdoms Protest mod det kristelige i et Par Smaabøger, hvorom senere Side 543. *Valdemar Vedel* (1865—1942, Professor i sammenlignende Litteraturhistorie) udfoldede efter Aarhundredskiftet et omfattende og fintfølende Forfatterskab, baaret af en vidt forstaaende og dog kritisk Humanitet. Emnekredsen strækker sig fra »By og Borger i Middelalderen« (1901), »Helteliv« (1903), »Ridderromantiken i fransk og tysk Middelalder« (1906), »Bag Klostermure« (1911) til »Renæssancens Frembrud« (1922), »Højrenaissancen« (1923), »Barok i italiensk og spansk Aandsliv« (1918), og Forfatterskabet kulminerer med de fine Analyser af det klassiske Frankrigs største Dramatikere »Corneille og hans Samtid« (1927), »Molière« (1929) og »Racine« (1932). Et frit menneskeligt Syn, uafhængigt af Partier, karakteriserer Forfatterskabet, hvis Styrke ofte er den socialpsykologiske Milieuskildring. I en vis kontrapunktisk Modstilling til det jødisk-franske hos Georg Brandes staar *Vilhelm Andersens* aandfulde Fremdragning af det dansk-klassiske. Paa denne Side af Aarhundredskiftet har han givet psykologiske Analyser af Digterpersonligheder som »Adam Oehlenschläger« (I—III 1899—1900), »Frederik Paludan-Møller« (I—II 1910) og »Vilhelm Topsøe« (1922). Aandshistoriske Længdesnit gennem vor Litteratur har han paa særegen sprogspirituel og intim Maade draget i fire Bind »Tider og Typer af dansk Aands Historie«, set i Lyset af to Hovedtyper: Erasmus og Goethe, en Behandling af dansk Humanisme fra Saxo til Georg Brandes. Hans store Førstehaandsviden om dansk Litteratur efter Aar 1700 er koncentreret i »Illustreret Dansk Litteraturhistorie« (1916—29). Ogsaa gennem sin Universitetsvirksomhed, sine Foredrag og kunstneriske Oplæsninger har han i høj Grad fremmet Interessen for ældre dansk Litteraturhistorie, hvis Aand han i sjælden Grad inkarnerer. Nylig er udkommet tre Bind af et stort Værk om »Horats« og dennes Betydning for europæisk og dansk Litteratur, et Værk, der ventes afsluttet med et fjerde Bind. *Hans Brix* (f. 1870, Professor i dansk Litteratur) har ikke beskæftiget sig med de store Linier i Litteraturen eller med Helhedsskildringer af Digterpersonligheder, men har med sjælden Sensitivitet givet fine, indfølende Analyser af enkelte

Digterværker, især lyriske, saaledes i »Gudernes Tungemaal« (1911) og »Tonen fra Himlen« (1912), samt med stor Idérigdom beskæftiget sig med Løsningen af litteraturhistoriske Gaadefuldheder, saaledes i »Analyser og Problemer« (I—V, 1933—40). Af de yngre Litteraturhistorikere har *Paul V. Rubow* (f. 1896, Professor i almindelig Litteraturvidenskab) belyst Smagens og de æstetiske Ideers Udvikling og Historie med Forkærlighed for den sobre klassisk-franske Stil, ligesom han gennem flere Arbejder har søgt en historisk-psykologisk Forstaaelse og en kritisk Vurdering af Georg Brandes, »den geniale Benytter og Kulturformidler«, især i »Georg Brandes' Briller« (1932). Vægtige Bidrag til dansk Teaterhistorie er givet af *Rob. Neiiendam* (f. 1880), og grundet paa udstrakte Arkivstudier har Torben Krogh (f. 1895) belyst ældre dansk Teater og Musik, mest fra 17. og 18. Aarhundrede. I ganske særlig Grad er Søren Kierkegaard blevet dyrket siden Aarhundredeskiftet. Fra 1901—06 kom den første filologisk-kritiske Udgave af Kierkegaards »Samlede Værker«, ved A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange, anden Udgave allerede 1920—31; og fra 1909 begyndte at udkomme en fuldstændig Udgave af »Søren Kierkegaards Papirer«, ved P. A. Heiberg og V. Kuhr. En omfattende Kierkegaardsforskning satte ind, samtidig med at Kierkegaards Ry bredte sig til Tyskland, Frankrig og England. Nu er »den danske Pascal« et Verdensnavn, med talrige Oversættelser og en stor udenlandsk Kierkegaard-Litteratur. Den danske Forskning har særlig koncentreret sig om Kierkegaards Personlighed og Livsskæbne; eksempelvis P. A. Heibergs to Bøger om »Søren Kierkegaards religiøse Udvikling« (1918 og 1925); Eduard Geismar »Søren Kierkegaard«, I—II, (1926—28), den hidtil største Helhedsfremstilling; Frithiof Brandt »Den unge Søren Kierkegaard« (1929), med Fremdragning af en Del af Kierkegaards litterære Ungdomsmilieu; Hjalmar Helweg »Søren Kierkegaard« (1933), en psykiatrisk Studie, der hævder at Kierkegaard fra sin Ungdom til sin Død var maniodepressiv; Rikard Magnussen »Søren Kierkegaard set udefra« (1942) og »Det særlige Kors« (1942), hvori hævdes, at Kierkegaards Vanførhed har været større end hidtil antaget og haft en afgørende Betydning for hans Sind og Livsskæbne.

Kunsthistorie. En ny Vurdering af Kunstens Maal gav *Vilhelm Wanscher* (f. 1875, Professor i Billedkunstens og Arkitekturens Historie). Han vendte sig skarpt mod de fortællende, historiske og psykologiske Momenter i den tidligere Tids Billedkunst og fremhævede de rent formale æstetiske Momenter som det væsentlige, saaledes som de giver sig Udtryk i Kompositionen af Farver og Former. Han reagerer i Kunsthistorien mod Jul. Lange, der væsentlig

— men ingenlunde udelukkende — havde haft Interesse for Kunsten som et Udtryk for Menneskelighedens Udvikling. Et Programskrift for denne Opfattelse gav Wanscher 1906 i »Den æsthethiske Opfattelse af Kunst« og har siden gennemført den i sine Skrifter om »Grækernes Syn paa Kunst« (1914) og om den italienske Renæssances og Baroks store Kunstnere, »Rafael og Michelangelo« (1908), »Rafaello Santi da Urbino« (1919) og »Italien og den store Stil« (1921). I et stort endnu ikke afsluttet Værk om »Architekturens Historie« (I—III, 1927—31) behandler han den mest formale af alle Kunster. Hans Værker, der alle af ham selv er illustreret og trykt fuldendt skønt, har øvet en ikke ringe Indflydelse paa Kunstnerkredsene herhjemme. Om det 20. Aarhundredes Genopdagelse af Barokkens, Rokokoens og Klassicismens Værdier er der talt ovenfor. Om Renæssancens Kunst kan anføres Francis Becketts Værk om »Frederiksborg« (1914), der foruden Slottets Historie giver en Oversigt over dansk Kunst paa Christian IV's Tid; endvidere Vilhelm Lorenzens »Chr. IV's Byanlæg« (1937).

Knud Rasmussen.
Fotografi fra ca. 1912.

Grønland. Et meget stort Arbejde er udført siden Aarhundredeskiftet med den fortsatte Udforskning af Grønland. Den ledende Mand var i mange Aar *Knud Rasmussen* (1879—1933), født i Jakobshavn, hvor han havde sin Opvækst til sit tolvte Aar. Mormoderen var indfødt Grønlænderinde, og Knud Rasmussen følte sig Livet igennem stærkt knyttet til den grønlandske Befolkning, der viste ham den største Hengivenhed. Tidligt vaagnede hos ham en stor Plan om Udforskningen af hele Eskimofolket med dets gamle, primitive Kultur og sagnagtige Traditioner. Med straalende Initiativ og udholdende Dygtighed ledede han otte store Ekspeditioner i Aarene fra 1902 til 1933. De indbragte foruden andet et enestaaende etnografisk Materiale, der findes i Nationalmuseet. Mest berømt blev den 5. Thuleekspedition (1921—24), med

Peter Freuchen, Birket-Smith, Therkel Mathiassen og Grønlænderen Jakob Olsen som Deltagere. Ekspeditionen, hvis Maal var Udforskningen af samtlige Eskimostammer, kulminerede med Knud Rasmussens Slæderejse langs hele den nordamerikanske Nordkyst, hvorom han berettede i »Fra Grønland til Stillehavet« (1925—26). I adskillige Skrifter har han meddelt grønlandske Sagn og Eventyr. Talrige Arbejder angaaende Grønlands Geologi, Zoologi, Botanik, Arkæologi og Etnografi er udført af Specialforskere. Som kortlæggende Geograf har især *Lauge Koch* (f. 1892) gjort sig gældende; blandt andet som Leder af den store Treaarsekspedition (1931—34), hvori deltog et stort Antal Videnskabsmænd. Resultaterne af Udforskningen af Grønland findes dels i Specialarbejder, dels i »Meddelelser fra Grønland.« — En særlig Stilling indenfor Eskimoforskningen indtager *William Thalbitzer* (f. 1873, Professor i grønlandsk Sprog og Kultur ved Københavns Universitet), der har erhvervet sig internationalt Ry ved en Række originale Skrifter om eskimoiske Emner.

Fremmede Lande og Kulturer. Det er som nævnt særlig vort eget Lands Historie, Litteratur og Kunst, der har draget vore Historikere. Men ogsaa om Emner uden for Danmarks Historie er der frembragt Værker af Betydning. Gennem nøje Kendskab til Orientens Lande og Sprog har danske Forskere givet dybtgaaende og levende Skildringer af den gamle og ny Orients Aandsliv, saavel i lærde som i alment tilgængelige Bøger. Eksempelvis har *Poul Tuxen* (f. 1880, Professor i indisk Filologi) ud fra en bred menneskelig Dannelse og Rejser i Indien skrevet med indtrængende Forstaaelse om Brahmanisme og Buddhisme, alment tilgængeligt i »Buddha« (1928). *Arthur Christensen* (f. 1875, Professor i iransk Filologi) har med et fortroligt Kendskab til saavel det gamle som det moderne Persien (Iran) gjort Rede for persisk Aand, især i Storhedstiden. *Johannes Pedersen* (f. 1883, Professor i semitisk Filologi) har ikke blot med megen Lærdom, men ogsaa med stor Indfølingsevne skrevet grundlæggende Arbejder om gammeljødisk Kultur, især i Hovedværket »Israel« (I—IV, 1920—34), og om muhammedansk Kultur i »Islams Kultur« (1928), til Dels paa Grundlag af et Studium af muhammedansk Teologi ved selve dens Centrum, Azharmoskeen i Cairo. Som Lærere i de klassiske Discipliner ved Universitetet virkede *J. L. Heiberg* (1854—1928) og *A. B. Drachmann* (1860—1935). Førstnævnte var sin Periodes største kritiske Udgiver af klassiske Værker, ikke mindst om Grækernes Matematik; desuden repræsenterede han personligt i sjælden smuk Form den græske Aand, i polemisk Modsætning til den kristelige, og gav Udtryk for det græske i en Række alment tilgængelige Bøger, hvoraf særlig bemærkes »Attiske Gravmæler« (1895), »Liv

og Død i græsk Belysning« (1915), »Fra Hellas« (1920). I skarp filologisk Metode var Drachmann en Lærer af samme Rang som Kr. Erslev for Kildekritikkens Vedkommende; om antik Religion og den ældste Kristendom har han skrevet alment tilgængeligt, saaledes i »Atheisme i det antike Hedenskab« (1919), »Christendommens Oprindelse« (1906) og »Paulus som Forfatter og Tænker« (1913). *Hans Ræder* (f. 1869) og *William Norvin* (1878—1940, Professor i klassisk Filologi) har i særlig Grad beskæftiget sig med Sokrates og Platonismen. Den græske Kunst har haft en aandfuld og human Fortolker i *Frederik Poulsen* (f. 1876, Direktør for Glyptoteket), der ogsaa har deltaget i de moderne Udgravninger i Grækenland, ligesom Arkitekten Einar Dyggve (f. 1887). I Religionshistorien har *Vilhelm Grønbech* (f. 1873, Professor i Religionshistorie) udfoldet et omfattende og mangeartet romantisk præget Forfatterskab. Det er Sjælen i Folkene og i den enkelte Personlighed, der er hans Emne. Med en usædvanlig Indfølingsevne søger han at identificere sig med sin Genstand og at gøre sig til Tolk for denne; ogsaa som Skribent er han en sjælfuld Orgelspiller, der atter og atter varierer visse Grundtemaer af halvt eller helt mystisk Natur. Hovedværkerne er »Vor Folkeæt i Oldtiden« (I—IV, 1909—1912); »Mystikere i Europa og Indien« (I—V, 1925—1934); »Jesus, Menneskesønnen« (1935); »Kristus, den opstandne Frelser« (1941); »Goethe« I—II (1935—39); »Hellenismen« I—II (1940).

Større Værker om Verdenshistorien som Helhed eller blot et enkelt Lands Historie i sin Helhed er det bleven vanskeligt for en enkelt Mand at skrive paa Grund af den store Ophobning af Stof. Dog har *Niels Møller* (1857—1941) ud fra en uhyre Læsning og Hukommelse formaaet at skabe et stort Værk om hele »Verdenslitteraturen« (1927), for en meget væsentlig Del bygget paa Førstehaandsviden; betydeligst og personligst er Afsnittene om græsk og engelsk Litteratur. En levende Fremstilling af »Europas Kulturhistorie«, væsentligst fra materialistisk Synspunkt, er givet af Hartvig Frisch i 1928. Om Erik Arups og Vilh. la Cours Danmarkshistorier er tidligere talt. Ellers er de fleste almenhistoriske Værker herhjemme ligesom i Udlandet fremgaaet ved Samarbejde af en Række Specialforskere. Af dem har vor Litteratur i det 20. Aarhundrede frembragt ikke faa. En stor »Folkenes Historie« paabegyndtes lige ved Aarhundredskiftet af Johan Ottosen og fortsattes efter hans Død af Niels Møller. Aage Friis har forestaaet Udgivelsen af tre store Værker: »Verdenskulturen« I—VIII (1905—12), »Det nittende Aarhundrede« (1918—28) og sammen med Axel Linvald og M. Mackeprang »Det danske Folks Historie« (1926—29), som nu afløses af »Schultz Danmarkshistorie« I—VI (1940—

43). Om Sønderjylland udgav Axel Linvald og Svend Dahl et to Binds Værk lige efter Genforeningen, og Vilh. la Cour har med mange Medarbejdere fra 1930—42 udgivet en »Sønderjyllands Historie« i fem Bind. En Verdenslitteraturhistorie blev under Jul. Clausens Redaktion udgivet 1901, og ved Carl S. Petersen, R. Paulli og Vilh. Andersen en »Illustreret Dansk Litteraturhistorie« i fire anselige Bind (1916—29). Til et Samlerværk om »Verdensreligionernes Hovedværker« (1920—24), under Redaktion af Poul Tuxen, har der ved den i senere Aar fremkomne religionshistoriske Interesse kunnet skabes et tilstrækkeligt Publikum. Under Redaktion af Karl Madsen udkom 1901—07 »Kunstens Historie i Danmark«, og om »Dansk Malerkunst« udgav Emil Hannover og Ch. Been et to Binds Værk 1902—03, der 1937 afløstes af et Samlerværk af samme Navn under Redaktion af Erik Zahle.

Denne for et lille Land meget betydelige Litteratur fra alle Historiens Omraader afspejler en stor historisk Interesse hos Landets Befolkning. Et stærkt Udslag giver den historiske Interesse sig ogsaa i Stiftelsen af en Mængde lokalhistoriske Foreninger og i Udgivelsen af Tidsskrifter og Bøger, der indeholder historiske Beskrivelser af Byer, Sogne og Gaarde i alle Dele af Landet. Den historiske Interesse synes i det hele at være i Færd med at afløse den tidligere dominerende Interesse for Skønlitteraturen, vel et Vidnesbyrd om en ret høj national Kultur.

2. Naturvidenskaben.

Aarene fra 1900 til 1940 har for den internationale Naturvidenskab været en overvættes rig Periode. Man tør med stor Sandsynlighed forudsige, at en senere Eftertid vil karakterisere disse Aar som en skelsættende Gennembrudstid paa adskillige Omraader. Det store, metodiske Gennembrud i den moderne Naturvidenskab fandt som bekendt allerede Sted i Renaissancen. De eksakte, eksperimentelle Metoder, som da blev hævdet, i afgørende Modsætning til Middelalderens Videnskab, har siden været ledende for Naturforskningen. Perioden efter 1900 kan næppe siges at have været skelsættende i samme fundamentalt-metodiske Forstand. Men naar denne Reservation er taget, synes det rimeligt at tillægge Perioden Prædikatet af en decideret Gennembrudstid, der saavel i teoretisk Rang som i praktisk Virkning langt overflyver nogen anden Periode siden Renaissancen. De to største Begivenheder inden for den teoretiske Videnskab er Opkomsten af den moderne Relativitetsteori (Einstein) og Grundlæggelsen af

Atomfysikken (Rutherford-Bohr). Gennem den moderne Relativitetsteori ændredes paa dybtgaaende Maade Verdensbilledet i dets store Træk, og gennem den moderne Atomfysik trængte Erkendelsen for første Gang ind i Atomets Lilleverden. Den bredere Offentlighed kunde naturligvis ikke følge Begrundelsen af de nye Synspunkter, der forudsætter Kendskab til den højere Matematik og Fysik; men i de store Træk vakte det nye en overordentlig Opsigt og indgik som Momenter i Diskussionerne om Livsanskuelse. Vigtige Ting skete imidlertid ogsaa inden for de øvrige Naturvidenskaber; en mægtig Udvidelse af den teoretiske Erkendelse karakteriserer Perioden paa snart sagt alle Omraader. Hertil kommer, at den anvendte (praktiske) Videnskab i samme Periode gjorde mindst lige saa revolutionerende Fremskridt. Ingen tidligere Periode i Videnskabens Historie kan fremvise et saa intimt Samarbejde mellem teoretisk og praktisk Videnskab. Gennem den moderne Teknik er det daglige Livs Former blevet ændrede i en Grad, som end ikke det 19. Aarhundredes Slutning kunde drømme om. Det Liv, der leves nu Verden over, er i overvældende Grad bestemt af den moderne Videnskabs praktiske Resultater. Levestandarden er paa alle Omraader gaaet i Vejret med et Spring, takket være den moderne, anvendte Videnskab, der atter skylder den teoretiske Videnskab sin Eksistens. Det ligger uden for denne Fremstillings Rammer at give et Billede af denne ejendommelige Udvikling; men man behøver blot i store Træk at forestille sig, hvad der er sket siden Aarhundredeskiftet inden for Industri, Landbrug, Fiskeri, Lægevidenskab, Ernæringsforhold, Hygiejne, Boligforhold, Trafikforhold, etc.

Dansk Forskning har paa væsentlig Maade bidraget til denne Udvikling inden for teoretisk og praktisk Videnskab, saaledes at vort Land i Forhold til dets Størrelse paa smuk Maade har hævdet sin Plads blandt de øvrige Kulturstater. Naar dette har været muligt, skyldes det den faste videnskabelige Tradition gennem de højere Læreanstalter, de betydelige økonomiske Midler, som det offentlige og det private har stillet til Raadighed, og ogsaa den Fordel, det lille Lands Forskere har ved fordomsfrit at kunne orientere sig i Forhold til de store Kulturlande og ved Studieophold søge Belæring og Inspiration paa Steder, hvor det nye bryder igennem; en levende Vekselvirkning mellem dansk og international Forskning karakteriserer Perioden. Saavel økonomisk som organisatorisk stod dansk Naturvidenskab ved Aarhundredeskiftet vel rustet til at deltage i den kommende Periodes hurtige Opsving. Særlig bør noteres, at vort største videnskabelige Fond, *Carlsbergfondet*, stiftet af Kaptajn, Brygger J. C. Jacobsen 1876, ved en stærk Forøgelse af sin Kapital har kunnet

imødekomme de stadig stigende Krav, som moderne Videnskab maa stille, grundet paa Undersøgelsernes stadig mere komplicerede Natur. Ved Aarhundredskiftet androg Fondets Kapital 11 Millioner, der i 1941 var steget til 62 Millioner. Uden dette Fond vilde dansk Videnskab ikke indtage sin nuværende Plads. Af de ikke faa nye videnskabelige Fonds, der er oprettet siden Aarhundredeskiftet, skal nævnes *Rask-Ørstedfondet.* I 1917 blev de dansk-vestindiske Øer overdraget til U. S. A. mod en Afstaaelsessum paa 25 Millioner Dollars. Ved Lov af 4. Oktober 1919 blev der af dette Beløb henlagt en Sum paa 5 Millioner Kroner til et Fond, hvis Formaal var at støtte dansk Videnskab i Forbindelse med mellemfolkelig Forskning. Fondet blev døbt Rask-Ørstedfondet til Minde om to af de ypperste danske Forskere af internationalt Ry, Filologen Rasmus Rask og Fysikeren H. C. Ørsted, henholdsvis repræsenterende det humanistiske og det naturvidenskabelige Forskningsomraade. Det er i første Linie Fondets Opgave at understøtte videnskabelige Foretagender, der iværksættes ved internationalt Samarbejde under dansk Ledelse eller Deltagelse, samt at hjælpe danske videnskabelige Institutioner og enkelte Videnskabsmænd til at knytte og vedligeholde Forbindelsen mellem dansk Videnskab og internationale Organisationer; endvidere, at støtte Afholdelsen af internationale videnskabelige Møder, især naar de holdes i Danmark; endvidere, at drage fremmede Videnskabsmænd til Danmark til at give Undervisning, samt yde Bidrag saavel til Udlændinge, der vil studere i Danmark, som til danske, der vil studere i Udlandet, særligt naar saadanne Studieophold har Forbindelse med internationalt Fællesarbejde; endelig, at hjælpe danske Videnskabsmænd til at faa deres Arbejder offentliggjorte paa et Verdenssprog. Fondet disponerer over den henlagte Sums Renteafkastning, ca. 250 000 Kr. aarlig, og det er ret imponerende at se, hvad Fondet har udrettet i de tyve Aar, det har virket. Mest iøjnefaldende er Finansieringen af videnskabelige Ekspeditioner under dansk Ledelse, efterfulgt af Publikationer angaaende disse Ekspeditioners Resultater.

Det største Navn i dansk Naturvidenskab siden Aarhundredeskiftet er Fysikeren *Niels Bohr* (f. 1885), Søn af Fysiologen, Professor Christian Bohr. Allerede som Fysikstuderende, under Professor C. Christiansen, viste Bohr særlige Evner ved en eksperimentalfysisk Undersøgelse af Overfladespændinger, der belønnedes med Videnskabernes Selskabs Guldmedaille (1907). I 1911 disputerede han med »Studier over Metallernes Elektronteori«, der betragtes som det afsluttende Arbejde inden for den klassiske Fysiks Rammer, for saa vidt Arbejdet i størst mulig Almindelighed trækker Konsekvenserne af Lorentz' Elektronteori. I Bogens Slutning varsles nye Perspektiver, idet der

gøres opmærksom paa, at det ikke synes muligt paa Elektronteoriens nuværende Standpunkt at forklare Legemernes magnetiske Egenskaber ud fra denne Teori. Derpaa opholdt Bohr sig et Aar i England, først arbejdende hos J. J. Thomson i Cambridge, dernæst hos Rutherford i Manchester; det sidste Ophold, og det nære Venskab til Rutherford, blev af afgørende Betydning. Paa Grundlag af eksperimentalfysiske Undersøgelser af Alfastraalernes Spredning havde Rutherford netop opstillet en ny og ejendommelig Atommodel, hvis Hovedtræk er, at Atomets Masse og positive Ladning er koncentreret i en Kerne, der er forsvindende lille i Forhold til Atomets Udstrækning; udenom Kernen kredser Elektroner, og hvert Atom har et Antal Elektroner, der svarer til Antallet af positive Ladninger i Atomkernen. Denne Atommodel, der i sine Konsekvenser paa flere Punkter bryder med den klassiske Fysik, beskæftigede Bohr paa indtrængende Maade, da han efter sin Hjemkomst optog Problemet om den fysiske Forklaring paa Atomernes Spektre, som henstod ganske uforklarede. I 1913 offentliggjorde Bohr herom tre Afhandlinger i »Philosophical Magazine«, med Titelen »On the Constitution of Atoms and Molecules«, der betragtes som det mest skelsættende og banebrydende Arbejde inden for den moderne Atomteoris Udformning. Rutherfords Atommodel modificeres paa afgørende Maade, og Plancks Kvanteteori indføres i Teorien. Bohrs Teori har to Hovedpostulater; for det første, at der for ethvert Atom eksisterer et Antal »stationære« Tilstande, hvori det kan befinde sig uden at udstraale Energi, og en blivende Ændring i Atomets Energiindhold kan kun ske ved en Proces, hvorved Atomet gaar over fra en stationær Tilstand til en anden; for det andet, at naar en saadan Overgang finder Sted ved Udsendelse eller Optagelse af Lysbølger, har disse et saadant Svingningstal, at hele Energidifferensen

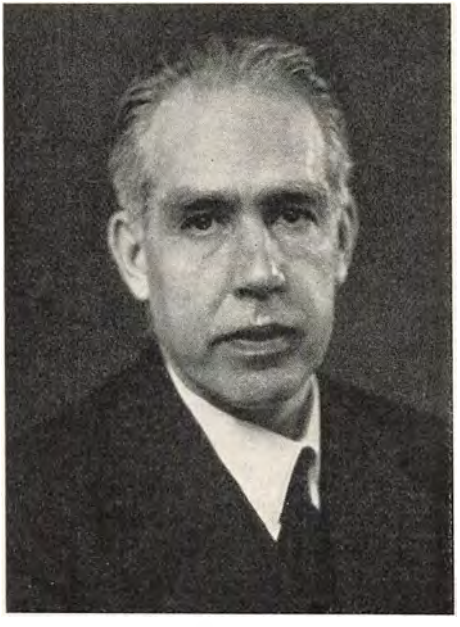

Niels Bohr.
Fotografi fra ca. 1935.

mellem de to Tilstande udgør et Planck'sk Kvantum. Ud fra denne Teori kunde Bohr give en fuldstændig Forklaring paa Brintspektret, der er det simpleste af alle Spektre, samt af væsentlige Træk ved andre Spektre.

Samme Aar, som Teorien fremkom (1913), blev Bohr Docent i Fysik ved Københavns Universitet, men fulgte Aaret efter et Kald som »Lecturer« i teoretisk Fysik i Manchester, hvor han forblev i to Aar, beskæftiget med videre Udformning af den nye Teori, der havde vakt en overordentlig Opsigt i internationale Fysikerkredse. I 1916 oprettedes for Bohr et Professorat i teoretisk Fysik ved Københavns Universitet, og han gav i de følgende Aar en stort anlagt Fremstilling og Udbygning af Teorien, udgivet i Videnskabernes Selskabs Skrifter (1918—23). Samtidig arbejdede han paa Oprettelsen af et selvstændigt »Institut for teoretisk Fysik«, der ved offentlig og privat Støtte kunde paabegyndes 1918 og indviedes 1921. Instituttet paa Blegdamsvejen blev hurtigt et internationalt Samlingssted for Atomfysikere og har spillet en ledende Rolle i den rivende Udvikling inden for den teoretiske Fysik, som Bohrs revolutionerende Teori gav Anledning til. I 1926 foretoges en betydelig Udvidelse af Instituttet ved Bidrag fra Stat, Kommune, Carlsbergfond og Rockefellerfond.

Bohrs første Arbejder havde beskæftiget sig med Atomets Opførsel under Straalingsprocesserne. Han optog nu Spørgsmaalet om, hvorledes Grundstoffernes kemiske Egenskaber kan forklares ud fra Atomernes Bygning. Udgangspunktet var Grundstoffernes periodiske System, der viser, at et Grundstofs kemiske Egenskaber afhænger af Grundstoffets Pladsnummer i det periodiske System. Pladsnummeret er ifølge Rutherford-Bohr afhængigt af Grundstofatomets Elektronantal; eksempelvis har Ilten Pladsnummer 8, og derfor 8 Elektroner, Guld har Pladsnummer 79, og derfor 79 Elektroner. Bohr rejste nu Spørgsmaalet om Elektronbanernes Anordninger i de forskellige Grundstofatomer, og søgte herudfra at give en Forklaring paa Forskelle og Ligheder i Stoffernes kemiske og fysiske Egenskaber. Ud fra den opstillede Teori kunde Bohr, blandt meget andet, forklare den indbyrdes Lighed mellem de saakaldte »sjældne Jordarter« og forudberegne de Egenskaber, som det hidtil ukendte Grundstof Nr. 72 maatte have. Det vakte stor Opsigt, ogsaa i populære Kredse, da det i 1922 lykkedes to af Bohrs Medarbejdere, Ungareren v. Hevesy og Hollænderen Coster, at finde dette Grundstof, der efter Fundstedet kaldtes Hafnium. Samme Aar modtog Bohr Nobelprisen. I Løbet af Tyverne udformedes Teorien yderligere og vandt international Anerkendelse. Bohr havde oprindelig antaget, at den klassiske Fysik delvis kunde anvendes paa de stationære Baner, men dette maatte opgives, og i Stedet indførtes den saakaldte »Kvante-

mekanik«, især udformet af Tyskeren Heisenberg, der i nogle Aar var Lektor ved Instituttet. Konsekvenserne heraf er antydede af Bohr i flere Artikler, der delvis ogsaa beskæftiger sig med almindelige erkendelsesteoretiske Problemer.

I de senere Aar har Bohr og hans Medarbejdere særlig beskæftiget sig med Studiet af Atomkernernes Egenskaber og deres Omdannelser, et Forskningsomraade, der indledtes af Rutherford i 1919. Til disse Studier udvidedes Instituttet i 1938 ved Støtte fra Carlsbergfondet og Rockefellerfondet samt Thrigefondet med en ny Afdeling udstyret med et Højspændingsanlæg til 1 Million Volt og et Cyklotronanlæg, der kan frembringe Partikler med Hastigheder svarende til 10 Millioner Volt. Disse Hjælpemidler benyttes tillige til Fremstilling af kunstig radioaktive Stoffer, der ved den af v. Hevesy udviklede Indikatormetode tillader at undersøge Grundstoffernes Optagelse og Udskillelse fra levende Organismer paa Maader, der ikke hidtil var tænkelige.

De nye Indblik i Atomets Lilleverden vakte, som rimeligt er, stor Opmærksomhed i vide Kredse, der dog naturligvis kun kunde opfatte det nye i de store Træk. I Diskussionen om Livsanskuelse henvistes ofte til den moderne Naturvidenskabs Synspunkter, men ofte paa misforstaaet Maade. Populært forbavsedes man over, at Grundstofbegrebet i en vis Forstand nu var opløst. Et Stof kan ved Ændring af Atomkernen og dermed af Elektronantallet forvandle sig fra et Grundstof til et andet; man kunde teoretisk »lave Guld«. Hos mere intellektuelle fæstede man sig især ved den Tanke, at de Love, man hidtil har kendt i den klassiske Fysik, maaske kun er Love for den makroskopiske (store) Verden, men ikke for den »atomare« Verden; den Mulighed forelaa, at de almindeligt kendte Love kun har statistisk Gyldighed for den atomare Verden. Især vakte Fysikernes Tanke om »Aarsagssætningens Svigten« for de atomare Processers Vedkommende stor Opmærksomhed blandt metafysisk tænkende; men desværre oftest saaledes, at Fysikernes Mening med Udtrykket forvanskedes. Endnu befinder den moderne Atomfysik sig i en stærk Udvikling, der Aar for Aar bringer nye Opdagelser og nye Synspunkter i det teoretiske, saaledes at Konsekvenserne for Billedet af Atomets Verden endnu ikke kan overses; men saa meget er let at se, at Udviklingen betegner en Udvidelse af Erkendelsesomraadet, der til alle Tider i Videnskabens Historie vil staa som et afgørende Gennembrud. En populær Fremstilling af den moderne Atomfysik og af Bohrs Teorier er givet af Chr. Møller og Ebbe Rasmussen: »Atomer og andre Smaating« (1938).

Blandt danske Naturforskere med internationalt Ry indtager Zoologen og Fysiologen *August Krogh* (f. 1874, Professor ved Københavns

Universitet fra 1916) en særlig Plads. Allerede i sin Studentertid begyndte han at arbejde i Fysiologen Chr. Bohrs Laboratorium, hvor han udførte sine første originale Forsøg over Dyrenes Respirationsforhold, der blev et af de centrale Emner i hans i øvrigt mangesidige Forskerarbejde. Krogh indførte i den eksperimentelle Dyrefysiologi nøjeregnende kvantitative Metoder og udviklede en Præcisionsteknik, der fik forbilledlig Betydning (»Ueber die Prinzipien der exakten Respirationsversuche«, 1908). Hans banebrydende Resultater angaaende Respirationsproblemerne er samlet i »The Respiratory Exchange of Animals and Man« (1916). Fra disse Problemer førtes Krogh over i Undersøgelser af de fine Blodkars (Kapillæernes) Regulationsmekanisme, som han klarlagde ved en intim Samvirken af eksperimental Forskning og original Hypotesefantasi; i 1918 offentliggjordes de første Resultater, for hvilke Krogh modtog Nobelprisen i 1920. I 1922 blev Krogh indbudt til ved Yale Universitetet (U. S. A.) at holde »The Silliman Lectures«, der samtidigt blev udgivet som en Monografi »Anatomy and Physiology of Capillaries«, hvori der findes en fyldig Fremstilling af hans Undersøgelser (Ny Udgave 1929). Under sit Ophold i Amerika lærte Krogh Insulinet at kende, og efter sin Hjemkomst beskæftigede han sig med Forbedringen af Insulinfremstillingens Teknik og tog Initiativet til Oprettelsen af »Nordisk Insulinlaboratorium«, en selvejende Institution med ideelt Præg, der fra en beskeden Begyndelse er vokset op til en Institution af Verdensformat; herfra sendes i store Mængder Insulinpræparater til saa at sige alle Lande. Insulinet er et af den moderne Videnskabs Eventyr, der særlig gjorde Indtryk paa Almenheden, fordi teoretisk og praktisk Videnskab her har rakt hinanden Haanden paa saa iøjnespringende Maade (jfr. Kroghs Bog »Insulin, en Opdagelse og dens Betydning«, 1924). Kroghs sjældne Evne til at finde nye frugtbare Synspunkter i Behandlingen af et Problem viser sig ogsaa i Monografien »Osmotic Regulation in Aquatic Animals« (1939), hvormed han paabegynder

Aug. Krogh.
Fotografi fra 1935. Elfelt fot.

et helt nyt Arbejdsfelt, samt i »The Comparative Physiology of Respiratory Mechanisms« (1940), der oprindelig er holdt som »The William Cooper Lectures« paa Swartmore College i Amerika. Som ydre Bevis for August Kroghs store Anseelse i Udlandet kan nævnes, at Rockefellerfondet tilbød at bekoste Opførelsen af et nyt dyrefysiologisk Laboratorium ved Københavns Universitet, der fuldendtes 1928. Fra dette Institut er blandt andet udgaaet en Række fine Apparater af Kroghs Konstruktion, der benyttes Verden over ved fysiologiske Forsøg.

Som et endnu større Eksempel paa anvendt Videnskab inden for Lægekunsten skal nævnes *Statens Seruminstitut,* oprettet 1901. I Aarene omkring 1890 blev de første Sera (mod Difteritis og Stivkrampe) fremstillet af Tyskeren v. Behring og Japaneren Kitasato. Omtrent samtidig blev Bakteriologien indført her i Landet af C. J. Salomonsen (1847—1924), der blandt sine første Elever havde Lægen *Thorvald Madsen* (f. 1870), hvis Doktordisputats »Eksperimentelle Undersøgelser over Difterigiften« (1896) behandler herhenhørende Problemer. Paa Salomonsens Initiativ oprettedes i 1901 Statens Seruminstitut med Thorvald Madsen som ledende Direktør, i hvilken Stilling han forblev til sin Afgang i 1940. Instituttets oprindelige Opgave var Tilvejebringelse af antidifteritisk Serum, med Forpligtelse til hermed saa vidt muligt at forsyne de danske Læger, som derom henvendte sig til Instituttet. I de forløbne fyrretyve Aar er Instituttet under Dr. Thorvald Madsens Ledelse fra et beskedent Universitetslaboratorium vokset op til en Institution af Verdensformat og efterhaanden blevet international Central for den serologiske Videnskab. Instituttet beskæftiger nu ca. 300 Embedsmænd og Funktionærer. Videnskabelige Undersøgelser af næsten alle de mere betydningsfulde Infektionssygdomme er blevet anstillet, og der fremstilles i mægtigt Omfang forskellige Arter af Serum og Vaccine til praktisk medicinsk Brug. Instituttet omfatter nu 16 forskellige Afdelinger med særlige Afdelingsledere; paa en enkelt Afdeling foretoges i Løbet af Aaret 1939 over 200 000 Analyser, medens en anden Afdeling i 1939—40 udsendte 198 383 Doser Serum. Instituttet har udført et omfattende Arbejde for en international biologisk Standardisering, og Præparater fra Instituttets Standardiseringsafdeling sendes over hele Jorden til Udlandets serologiske Institutter. Efter forrige Verdenskrig blev Instituttets Leder valgt af Folkeforbundet til nærmere at undersøge Krigsepidemierne og fremsætte Forslag til saadanne Epidemiers Forebyggelse, ligesom Instituttet blev anmodet om at fungere som Folkeforbundets Centrallaboratorium. Talrige fremmede Videnskabsmænd har studeret og arbejdet ved Instituttet, ligesom der flere Gange er afholdt

internationale Konferencer. Som et ydre Udtryk for Instituttets Anseelse kan nævnes, at Rockefeller-Foundation gentagne Gange har ydet store Beløb til særlige Undersøgelser vedrørende specielle smitsomme Sygdomme, samt, da en Udvidelse af Bygningskomplekset var nødvendig, bidrog til Udgifternes Afholdelse med 200 000 Dollars. Seruminstituttets Udvikling og Virksomhed er et stort Eksempel paa den betydningsfulde Vekselvirkning mellem teoretisk og praktisk (anvendt) Videnskab, der mere og mere karakteriserer vor Tid. Man ser tillige, at ogsaa et lille Land kan udføre et Arbejde af international Rækkevidde.

Fremhæves bør ogsaa, at dansk Videnskab flere Gange har ydet afgørende Bidrag i den moderne Kræftforskning, der satte ind umiddelbart efter Aarhundredeskiftet. Den fremragende Veterinær, Professor ved Landbohøjskolen, *C. O. Jensen* (1864—1934) paaviste eksperimentelt i Aarene 1901—03, at Kræftsvulster hos Mus og Rotter kan transplanteres, en Opdagelse, der hurtigt blev verdenskendt og indledede en ny Epoke i Kræftforskningen. Arbejdet fortsattes af Patologen *Johannes Fibiger* (1867—1928, fra 1900 Professor ved Københavns Universitet), der i 1913 fremlagde Resultaterne af aarelange Studier, der klarlagde Oprindelsen til visse Kræftformer hos Rotter, ligesom han paa Grundlag af disse Iagttagelser udarbejdede en Metode til eksperimentel Fremkaldelse af Kræft hos Rotter. C. O. Jensen og Johannes Fibiger (sidstnævnte fik Nobelprisen 1927) indtog til deres Død førende Stillinger i den internationale Kræftforskning. Et tredie betydningsfuldt Bidrag skyldes *Albert Fischer* (f. 1891, Professor ved Københavns Universitet fra 1932), der i 1920—22 uddannedes i moderne Vævskultur hos Alex. Carrel ved Rockefeller Instituttet i New York. I sin Doktorafhandling »Tissue Culture« (1926) gør han Rede for moderne Vævsdyrkning i Reagensglas; som den første har han anvist Veje til Dyrkning af Kræftceller uden for Organismen, hvorved Mulighederne for Studiet af Kræften er uhyre udvidet. I 1926 oprettedes ved Kaiser Wilhelm Instituttet i Berlin-Dahlem et særligt Institut for Vævsdyrkning, med Albert Fischer som Leder; i 1932 ophævedes dette, og Fischer blev Leder af et nyt af Rockefeller- og Carlsbergfondet i Forening grundlagt Biologisk Institut i København, hvis særlige Opgave er eksperimentel Celleforskning.

Blandt danske Kemikere med internationalt Ry er der særlig Grund til at nævne *S. P. L. Sørensen* (1868—1939), Forstander for Carlsberg Laboratoriets kemiske Afdeling fra 1900—1938. Dette Laboratorium har som særligt Arbejdsomraade de Dele af Kemien, der er af Betydning for Ølindustrien. Det var paa dette Laboratorium, at det

i Firserne af forrige Aarhundrede lykkedes Gærfysiologen Emil Chr. Hansen at finde en Metode til Rendyrkning af Gærceller, som fik skelsættende Betydning for Bryggerikunsten Verden over. S. P. L. Sørensen specialiserede sig i Studiet af de Aminosyrer, der er Byggestenene i Æggehvidestofferne (Proteinstofferne), og bidrog paa væsentlig Maade til disse Stoffers Kemi, saavel syntetisk som analytisk. I hans Hovedværk om »Enzymstudier« I—II (1907—09) gives i første Bind den af ham opfundne Analysemetode (Formoltitreringen), der har vundet Indpas i alle Laboratorier Verden over; i andet Bind gives den banebrydende Paavisning af Surhedsgradens (Brintionkoncentrationens) Betydning for enzymatiske Spaltninger, ligesom der angives Metoder til kvantitativ Bestemmelse af Surhedsgraden. »Det er næppe Overdrivelse at sige, at det er det danske kemiske Arbejde, der har faaet flest Læsere rundt i Verden, og det, som har haft den mest indgribende Indflydelse paa en hel Videnskabsgrens, Biokemiens, videre Udvikling« (Stig Veibel). Adskillige Kemikere fra Udlandet har i Aarenes Løb studeret paa Carlsberglaboratoriet under S. P. L. Sørensens personlige Ledelse. Hans Opdagelse af Brintionkoncentrationens Betydning har tillige haft en meget stor økonomisk Rækkevidde.

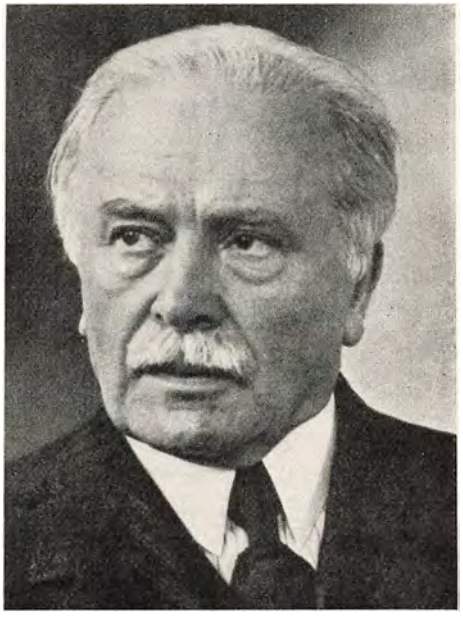

Valdemar Poulsen.
Fotografi fra 1939.

Med Hensyn til rent tekniske Opdagelser og Opfindelser kan dansk Forskning opvise adskillige, der har faaet international Betydning. Mest Opsigt vakte Valdemar Poulsens Indsats i Radioteknikkens Udvikling. *Valdemar Poulsen* (1869—1942, Søn af Højesteretsassessor J. J. Poulsen) havde i sin første Ungdom vanskeligt ved at finde et for hans idérige og urolige Sind tilfredsstillende Arbejdsfelt. Han studerede først et Par Aar Medicin, dernæst Polyteknik, uden at fuldende nogen af Studierne. I 1893 fik han Ansættelse ved den tekniske Afdeling ved Københavns Telefonselskab. Her fik han Ideen til sin første

Opfindelse, Telegrafonen, der var en Slags Fonograf efter et nyt Princip; Opfindelsen belønnedes med Grand prix paa Verdensudstillingen i Paris (1900), men Forsøg paa praktisk at udnytte den smukke Opfindelse strandede paa Grund af den paa den Tid manglende Forstærkerteknik. I 1902 begyndte Poulsen at arbejde med Lysbuegeneratoren, »idet han ved at gaa ud fra Duddells saakaldte syngende Buelampe viste Vej til at fremstille en Generator for højfrekvente kontinuerlige elektromagnetiske Svingninger« (Povl Vinding). Paa den internationale Elektricitetskongres i St. Louis 1904 forelagdes Opfindelsen, der betød et banebrydende Fremskridt i Radioteknikken og vakte stor Opmærksomhed i Udlandet. Sammen med Professor *P. O. Pedersen*, der Livet igennem var Poulsens teoretiske Støtte og nære Medarbejder, udviklede han i de følgende Aar et Radiotelegrafsystem paa Grundlag af Poulsen-Buen. Den første Sendestation laa ved Bagsværd Sø og Modtagerstationen ved Virum, tre Kilometer borte; efterhaanden rykkedes i Aarene 1904—09 Modtagerstationen længere og længere bort, til Lynæs (45 km), til Esbjerg (270 km), til Newcastle (900 km), og tilsidst til Knockroe paa Irlands Vestkyst (1500 km). — I Aarene 1906—07 optog Poulsen og Pedersen Problemet om traadløs Telefoni, som Poulsen-Buen gjorde mulig. En Mikrofon anbragtes i Antennen paa Senderen og en Krystaldetektor i Modtageren. Hermed var Radiofonien grundlagt, og Udviklingen førtes ind i de Baner, der har ført til vore Dages eventyrlige Radiofoni. Poulsen-Systemet og dets Patenter vandt ret hurtig Udbredelse til de store Lande, først til England og Amerika. Under Krigen 1914—18 anvendtes Systemet baade af den tyske og den engelske Marine. Efter Krigen blev P.-Generatoren efterhaanden fortrængt af den teknisk fordelagtigere Elektronrørsender. Valdemar Poulsens afgørende Indsats i Udviklingen er verdenskendt og anerkendt.

Der kunde nævnes adskillig flere Indsatser i den moderne Naturvidenskab, hvorved dansk Forskning har placeret sig paa smuk Maade inden for den internationale Fællesforskning. De valgte Eksempler er dog de betydeligste og af størst Rækkevidde. Det tjener den almene Oplysning til Ære, at store Dele af Befolkningen, især efter Radioens Udbredelse, med megen Opmærksomhed følger Naturforskningens Udvikling i de store, populære Træk og er fortrolige med de ledende Navne inden for de forskellige Omraader. I højere Grad end før er den naturvidenskabelige Orientering blevet et Element i Almenkulturen.

3. Digtningen.

Ved Aarhundredskiftet befolkedes det danske Parnas for største Delen af Forfattere, der havde haft deres kunstneriske Gennembrud i Firserne og Halvfemserne. De betydeligste, noteret efter Alder, var Herman Bang (1857—1912), Karl Gjellerup (1857—1919), Henrik Pontoppidan (f. 1857), Gustav Wied (1858—1914), Karl Larsen (1860—1931), Peter Nansen (1861—1918), Einar Christiansen (1861—1939), Viggo Stuckenberg (1863—1905), Ludvig Holstein (f. 1864), Sophus Claussen (1865—1931), Sophus Michaëlis (1865—1932), Johannes Jørgensen (f. 1866), Sven Lange (1868—1930) og Helge Rode (1870—1937). De fleste af disse fortsatte paa væsentlig Maade deres Produktion i det nye Aarhundrede; men da deres afgørende Modning og første originale Indsats faldt før Aarhundredeskiftet, og de aandeligt hører hjemme der, er deres Forfatterskaber som Helhed omtalt i forrige Bind af Vilhelm Andersen.

Maalet for det følgende er at give en Karakteristik af de betydeligste danske Forfattere, der hører dette Aarhundrede til, saaledes forstaaet, at de er brudt afgørende igennem efter Aar 1900. For Overskueligheds Skyld vil vi inddele Perioden efter de fire forløbne Tiaar, saaledes at den enkelte Forfatter behandles under det Tiaar, i hvilket han paa afgørende Maade brød igennem. Inden for Tiaaret kan der undertiden være Grund til en Underinddeling. Man kunde i øvrigt ogsaa inddele Perioden i tre ulige store Dele. Den første Periode, fra 1900 til 1914, Udbruddet af den første Verdenskrig, falder sammen med det store demokratiske Opsving, fra Systemskiftet i 1901 til den nye Grundlov af 1915. Anden Periode er den første Verdenskrig og dens Afvikling, med Genforeningen i 1920. Tredie Periode, fra 1920 til 1940, er den egentlige Efterkrigstid, saaledes at denne Periode overvejende har Karakter af en Mellemkrigstid, indtil Udbruddet af den anden Verdenskrig 1939. En saadan Inddeling vilde dog maaske i for høj Grad se Digtningen paa Baggrund af de socialpolitiske og verdenspolitiske Forhold. Vi har foretrukket den mere neutrale, men ogsaa mere mekaniske Inddeling efter Tiaar.

Helt i Forlængelse af Halvfemsernes Aand virker den jegdyrkende *Harald Kidde* (1878—1918), der vakte Opsigt ved at debutere som 22-aarig med den stilistisk overforfinede og tankemæssigt tyngede Bog »Sindbilleder« (1900), samt to Aar senere med den store Sjæleroman »Aage og Else« (1902—03). I de atten Aar fra Debutten i 1900 til hans Død i 1918 af den spanske Syge udfoldede han et særegent og sært Forfatterskab, der i en outreret Manér fortsætter den psykologiske selvanalyserende Linie fra J. P. Jacobsens »Niels Lyhne«,

og længere tilbage fra Søren Kierkegaard. Forfatterskabets Indadvendthed virker dobbelt paafaldende paa Baggrund af den ellers saa udadvendte Periode. Allerede i Debutbogen finder man det sjælesyge Motiv, der fulgte Kidde gennem det meste af hans Forfatterskab: den unge Mand, der af en eller anden dunkel Grund er sjæleramt, og som ikke kan komme i Forbindelse med Livet. Han synes fra første Færd viet til Døden og ønsker sig det dybest set ikke anderledes. I »Sindbilleder« illustreres Typen ved Germand Gladensvend, der rider til Livets Fest paa Helhesten. Højest er Motivet udfoldet i Kiddes Hovedværk »Helten« (1912), der ogsaa kunstnerisk er det mest frigjorte. Bag Kiddes Grundproblem ligger psykologiske og personlige Realiteter af dybtgaaende Art, men en Analyse heraf er vanskelig. Kiddes »Helte« er for det første Fantasimennesker, der ligesom Schacks »Phantaster« i de næsten ekstatiske Dagdrømme kan finde den Næring for Sjælen, der passer dem bedst. Endvidere er de paa ejendommelig Maade bundet til enkelte, intense Ungdomsoplevelser, og de føler det som en Svigten, som en Troløshed, hvis de frigjorde sig for disse og lod Livet gaa videre. Af Kiddes »Artikler og Breve«, udgivet efter hans Død, faar man et betydeligt sundere Indtryk end af hans Bøger. I hans sidste Bog »Jærnet« (1918), første Del af et større Værk, der skulde skildre Värmland gennem et Aarhundrede, har det manierede og eksalterede taget mest Overhaand. I hans betydelige Produktion staar »Helten« som Hovedværket, et Digterværk af Rang, visionært udformet over Moderens Meddelelse fra sin Fødeø Læsø. Skønt selv konfessionsløs, Kidde opgav et teologisk Studium af Mangel paa Tro, er Bogens Grundtone inspireret af den pietistiske Form for Kristendom og er et af de ejendommeligst følte kristelige Digterværker i vor Litteratur.

Medens Livets Realiteter for Harald Kidde nærmest blot er Udgangsmaterialet for en eksalteret Fantasi, holder *Otto Rung* (f. 1874) fast paa Virkeligheden, for det første den københavnske, embedsaristokratiske Virkelighed, hvori han er født ind, for det andet den kriminaljuridiske Verden, han indgaaende lærte at kende som mangeaarig Protokolfører i Københavns Politiret og derefter som Protokolsekretær i Højesteret. Sit Slægtskab med Halvfemserne viser Forfatteren dog ved sin Smag for og Evne til at se Livets Mennesker og Skæbnens Gang under symbolske Synsvinkler. Han er samtidig deskriptiv Realist og psykologisk Symbolist, med Forkærlighed for det psykologisk excentriske. Allerede den lovende Debutbog »Det Uafvendelige« (1902) viser ham som det dunkle Sjælelivs Psykolog, et Emne, han vedblev at dyrke gennem en Række Romaner og Novellesamlinger, der tillige giver adskilligt af Periodens Københavnerliv

i dets forskellige Lagdeling, fra de højere Kulturkredse til den kriminelle Underverden. I »Lønkammeret« (1912) er Stof hentet fra Albertiaffæren omkring 1908, i »Paradisfuglen« (1919) er væsentlige Sider ved Krigsaarenes Tummel og Inflation grebet, medens »Da Vandene sank« (1922) behandler Deflationstiden. Ypperligst er Rung i den korte, excentriske Novelle; repræsentativ er Samlingen »Desertører« (1908), hvor en Fællestanke sammenholder de enkelte Noveller: Trangen hos den enkelte til at desertere fra Borgerlighedens regelrette Samfundsmekanisme. Mellem Protokolsekretæren og Forfatteren er der iøvrigt en selvtugtet Harmoni. Rung er Embedsaristokrat i gammel Forstand, med en vidtgaaende sympatisk Forstaaelse ud over Klasseskellene. Med stor Præcision har han i de senere Aar givet detaillerede Billeder af det gamle kulturelle København, saaledes i Bogen »København« (1931) og den ypperlige Skildring af »Københavnsk Selskabsliv omkring Aarhundredskiftet« i »Danmark i Fest og Glæde« (1935). Intelligens og konstruktiv Sindrighed særkender det psykologiske i Forfatterskabet.

Ligesom Otto Rung er Periodens to jødiske Digtere, *Henri Nathansen* (f. 1868) og *Poul Levin* (1869—1929), udpræget Københavnere i deres Forfatterskaber og fortsætter den litterære Tradition fra forrige Aarhundrede. Poul Levin skrev en Række elskværdige, letløbende Smaaromaner med Emner fra Familielivet i det københavnske Bourgeoisi, men uden egentlig kunstnerisk Kvalitet; karakteristiske er »Den lykkelige Mand« (1916) og »Hjem« (1919). For Henri Nathansen er det jødiske Problem det centrale Emne, som det var for Goldschmidt. Med Lidenskab har Forfatteren fremhævet Forskellene i jødisk og nordisk Sind og ladet dem kollidere. Han vender sig mod Assimilationsbestræbelserne, ønsker, at den jødiske Race holder sig ren, og at den udfolder sin Egenart inden for de forskellige Nationaliteter. Hans betydeligste Indsats er en Række Skuespil, hvoraf især »Inden for Murene« (1912) har vist sig som et usædvanlig holdbart Scenestykke paa Det kgl. Teater, ved sin Fremkomst fortrinlig spillet med Karl Mantzius som gamle Levin og Johannes Poulsen som unge Levin. Af andre Stykker kan nævnes »Mor har Ret« (1905) og »Daniel Hertz« (1909). I den bredt anlagte Roman »Af Hugo Davids Liv« (1917) gives udførlige Skildringer af jødisk Milieu, og i den skarptprofilerede Bog om den ældre Ven »Georg Brandes« (1929) anlægges ogsaa racepsykologiske Synspunkter. Endvidere har Henri Nathansen givet en Række detaillerede og intimt-skildrende Portrætter af sceniske Kunstnere, f. Eks. af »Karl Mantzius« (1926) og af den beundrede Sceneinstruktør »William Bloch« (1928). Ser man bort fra Henri Nathansens særlige Stilling til det jødiske, er

Grundfarven i hans Forfatterskab af udpræget dansk Tradition, hans første Fortællinger, især »Floden« (1902), er helt i Halvfemsernes Aand. Det gælder ham som Poul Levin, at den inderlige, jødiske Familiefølelse har indgaaet en snæver Forbindelse med københavnsk Mentalitet. Nathansen er en Mester i Byens Diktion. Som Helhed peger det intellektuelt-følsomme Forfatterskab, ligesom Kiddes og Otto Rungs, mere tilbage mod ældre Kulturtider end frem mod den udadvendte Nytid, der har inspireret Periodens mest typiske Digtere.

Af kvindelige Forfattere, der brød igennem i Aarhundredets første Tiaar, er det naturligt paa dette Sted at nævne *Karin Michaëlis* (f. 1872), gift med Sophus Michaëlis indtil 1911, der ogsaa for en stor Del har sine kunstneriske Forudsætninger paa den anden Side Aarhundredeskiftet, især i Herman Bangs Impressionisme. Et sprudlende rigt og ungt Kvindesind aabenbarer sig i hendes lange Række Romaner, i Regelen een om Aaret, fra hendes Debut omkring Aarhundredeskiftet, hvor især Fortællingerne om »Barnet« og »Lillemor«. begge fra 1902, vakte Opsigt og straks oversattes til mange Sprog. Senere fik Forfatterinden stor international Succes med »Den farlige Alder« (1910), Kvinden paa omkring de 40, hos hvem den unge Piges Sind vaagner igen. Højest naar Karin Michaëlis i den vistnok stærkt selvbiografiske »Pigen med Glasskaarene« (1924), der efterfulgtes af endnu fire Bind med Fællestitlen »Træet paa Godt og Ondt«. Særlig i første Bind sammenfattes Kvintessensen af Forfatterindens Formaaen, en strømmende Fortællen ud af et uroligt og følsomt Hjerte, i hvilket Virkelighed og Fantasi blandes paa en ofte chokerende, men altid følelsesbevæget Maade.

Det mest dominerende Træk i denne Periodes Digtning er Opkomsten af den moderne *Hjemstavnsdigtning.* Ordet leder Tanken hen paa Landet, og Periodens betydeligste Forfattere er ogsaa af landlig Afstamning. Hjemstavnen, med dens Indtryk fra Barndommen og Opvæksten, har til alle Tider været vigtige Motiver for Digtningen; men med den nye Digtning kommer noget mere til. Den typiske Hjemstavnsdigter føler sig ikke blot knyttet afgørende til sin Hjemstavn, han forbliver der ogsaa, aandeligt og legemligt, sit Liv igennem. Der er ikke blot Tale om, at Barndom og Opvækst afgiver et første Stoflag for hans Kunst, et Lag, som senere kan overdækkes af andre, især fra Storbyens intellektuelle Højkultur. Den typiske Hjemstavnsdigter orienterer sig nok i Bykulturen, men hans egentlige Tilhold er og bliver Hjemstavnen, som han i sit Forfatterskab gør til Genstand for en indgaaende Behandling. Man mærker paa Digteren, at han har sit Emne paa nærmeste Hold og selv lever i det Milieu, hvorom han skriver. Herved muliggøres en Rea-

lismens Kunst, der er særpræget ved Digterens overordentlige Fortrolighed med Stoffet. Der bliver Tale om en meget konkret Digtning, i hvilken Hverdagens Liv beskrives fyldigt med en Rigdom af smaa Træk, der ikke kan »digtes«, hvis de ikke er oplevet. Man har karakteriseret denne Digtning som »det stoflige Gennembrud« (V. Andersen), en Etikette, der dækker saavel Lyrik som Prosa. Kunstteoretisk ligger Hjemstavnsdigtningen paa Linie med Realismen i »det moderne Gennembrud« fra 70erne. Dens nærmeste litterære Forudsætning er Henrik Pontoppidans »Landsbybilleder«, der igen som Forudsætning har den kunstnerisk set lidet betydelige »Skolelærerlitteratur« (se Bd. V. S. 710). Iøvrigt er Hjemstavnsdigtningens Gennembrud ikke et specifikt dansk, men et europæisk Fænomen. Hjemstavnsdigtningens Modsætning til den »stofløse« Litteratur, hvori 90erne mundede ud, er paafaldende. Ligeledes Omslaget i Livsfølelsen. Den trætte, indtil Livslede udartede Stemning er som blæst bort. En livsbekræftende og selvhævdende Indstilling gennemtrænger den meste Hjemstavnsdigtning. Livet kan være vanskeligt og stundom uretfærdigt, men Jorden er sund at bebo, og Fremskridtet er i Gang. De dominerende Forfattere er i nær Forstaaelse og Forbindelse med det demokratiske Gennembrud ved Aarhundredskiftet. De deltager ofte agitatorisk i Demokratiets Opmarch, enkelte paa Linie med de underste demokratiske Lag, især med Husmændene. Det er ingenlunde en Idyldigtning, paa Prosa oftere det modsatte, men naar alt kommer til alt, er Hjemstavnen, som i Johannes V. Jensens Digt »Hverdagene« til L. C. Nielsen fra 1906, den lykkelige Plet med et Hus og en Mark. der beskinnes af Lysstøtten, der skraaner ned fra Skyen, og som lyrisk udløser Digterens Glæde og Taknemmelighed. Flertallet af Periodens betydende Digtere er Jyder med Hjemstavn omkring Limfjorden. Johannes V. Jensen, der tidligt var opmærksom paa dette Faktum, talte allerede i 1907 om »den jyske Bevægelse«, en Betegnelse, der kan holde Stand ogsaa for en senere kritisk Betragtning.

Johan Skjoldborg (1861—1936) regnes for den første Hjemstavnsdigter paa Grund af sin Debutroman »En Stridsmand« fra 1896. Han er født i Landsbyen Øsløs paa den lille Halvø Hannæs ved den nordlige Bred af Limfjorden, Øst for Thisted. Faderen var Skomager i Landsbyen og havde en Stump daarlig Jord, som han dyrkede op paa Husmandsvis. Den muntre, fremadstræbende Mand og den almuefromme Moder, samt Egnen omkring Fødestedet, er saavel Udgangspunkt som Endepunkt for Skjoldborgs Digtning. Han følte en digterisk Ejendomsret til sin Hjemstavn. »Der er vel, ret beset, ingen dybere Ejendomsret til noget end Kærlighedens Ret, hvortil vort Liv og vore Minder er knyttet«. Det blev Skjoldborgs Særkende og smuk-

keste Træk at kunne drage det værdifulde ud af Hverdagens fattige Smaaliv. Han søgte Guld under Gyvelrod, som han selv sagde. Det dybeste i hans Natur var hans taknemmelige Sind, der oplevede Livet som en Gave. Hans Sprog har, især i hans senere Forfatterskab, en egen Renhed og Lyshed. Det er godt fortællende Dansk, der tvangløst og selvfølgeligt meddeler Realiteterne, uden at Sprogtonen tynges af dem. Selv afledede han sin Stil fra Hjemstavnens »Fortællere«, som han gennem sin Opvækst hørte mange af i Faderens Værksted, der var et Slags Samlingssted i Landsbyen. Den fortællende Tone præger ogsaa hans sparsomme Poesi. En digterisk Genius med store Vinger gør sig aldrig gældende hos ham. Hans Kunst er i sin bedste Form en poetiserende Realisme, hvis aldrig svigtende Inspirationskilde er Forvisningen om, at der er noget skønt til i og bag Hverdagens Liv, og at Mennesket er bedre end dets Rygte. Sit Navn i Litteraturen fastslog han straks med »En Stridsmand«, som man har kaldt »Husmandens Epos«. Heri skildres med inderlig Fortrolighed og Medfølelse den fremadstræbende Husmand, et Barn af Udmarksfolkene, der under de fattigste Forhold kæmper sig frem til økonomisk Selvstændighed. Dette Emne forblev det centrale i Skjoldborgs Forfatterskab, snart skildret ved Skellet mellem Gaardmænd og Husmænd, snart mellem Herremanden og Lønarbejderne, saaledes i »Kragehuset« (1899) og i »Gyldholm« (1902). Sidste Bog om Tyendets Forhold paa en Herregaard, til Dels selvoplevede, er Skjoldborgs mest »realistiske« med stærkt paasatte Farver. I den følgende Gaardmandsroman »Bjærregaarden« (1904) behandledes fordomsfrit de væsentligste Strømninger i det folkelige Kulturliv fra den første Grundtvigianisme gennem den økonomiske Andelsbevægelse til det moderne Gennembruds Aandsradikalisme, personificeret ved tre Generationer i samme Slægt. Digteren søger udogmatisk at finde det værdifulde i det forskellige. Tidligt følte han sig

Johan Skjoldborg.
Fotografi fra 1930erne.

nært knyttet til Husmandsbevægelsen, som han har medoplevet fra dens første organisatoriske Stadium kort efter Aarhundredskiftet til dens Sejr med Jordlovene (1919). Allerede i Debutromanen findes Husmandssangen: »Du Bonde, der ørker den stridige Jord«. Senere fulgte »Naar Vinteren rinder i Grøft og i Grav«, med Omkvædet »Med min Hakke, min Skovl og min Spade« (Melodi af Johs. Torrild), og flere; samlede i »Dynæs Digte« (1915). De fleste af disse Sange blev til ved Husmandsmøder, hvori Digteren deltog og varetog »den mere ideelle Side af Sagen«, nemlig Poesiens. Sangene, der næsten alle udmærker sig ved Ligefremhed og Troskyldighed, skaffede ham Hædersnavnet »Husmændenes Digter«. Med Romanen »Nye Mænd« (1917) varetog han ogsaa »den mere ideelle Side af Sagen«, idet han, til Dels reaktivt, vender sig kritisk mod det blot udadvendte, materielle Liv og peger paa de indre Værdier, som disse udfolder sig i Hjemmets Liv. Skjoldborgs Form for »Socialisme« havde i det hele ofte, eller fik maaske særlig med Aarene, et let Anstrøg af det evangeliske. Socialismen var for ham »en Kærlighedens Bevægelse«, hvis første Maal var, »at den Sultne kunde mættes, den Nøgne klædes, den Nedbøjede oprejses, den Uvidende oplyses«. Under den materielle Kamp for lettere Adgang til Jord og økonomisk Selvstændighed glemte han ikke, at den materielle Frigørelse ikke mindst havde et aandeligt Maal. »Det er ikke saa nemt at blive frigjort, det er ikke gjort med den politiske og den sociale Frigørelse. Den sociale Kamp er, som alle vore Kampe og al vor Stræben, et Middel til at naa frem til en finere Personlighed. Al Udviklings Endemaal er Personlighedsudvikling«. (»Min Mindebog«. I—II, 1934—35). Med lyst og muntert Sind kæmpede Skjoldborg herfor, med en lykkelig Forvisning (som hos Kaalund) om, at der er en Harmoni fra Støvet til de yderste Sole. Ved sit Sinds Lyshed og Poesi løftede han Husmandsbevægelsen.

Jeppe Aakjær, egentlig Jensen, fødtes 1866 i Skiveegnen, ved Landsbyen Aakjær, hvorefter han tog Navn. Ligesom Skjoldborg er han typisk Hjemstavnsdigter, men med større og navnlig uroligere aandelig Horizont. I sine »Efterladte Erindringer« (1934) har Digteren inddelt sin Livshistorie i fem Udviklingsfaser. Den første, og vigtigste, gaar fra hans Fødsel til hans trettende Aar. »Inden for dette Afsnit maa man søge Stoffet til det væsentligste af alt det, jeg har præsteret i Digt og Prosa. Inden for dette ligger Barndomshjemmet, den forfaldne Bondegaard dernede ved den grønne Eng, hvilken sidste danner saa stor en Provins i mit Digterrige. Ja, Gud ved om jeg vilde være bleven Digter overhovedet, hvis ikke jeg var bleven født ved denne Eng«. Afgørende var ogsaa Barndomsindtryk-

kene af Forældrene med »al deres stræbsomme og saa forunderlig poetiske Dont«; indenfor samme Tidsrum ligger ogsaa hans Hyrdeliv. Andet Afsnit indledes med, at der i 1879 i Fly Skole kom en grundtvigiansk Lærer, Niels Jacobsen. En helt ny Verden aabnede sig for Drengens Sind, Sangens og Digtningens Verden. Det var to Tidsaldre, der her tørnede sammen. »Den første, man kan næsten kalde den Urtiden, den gammeldags, komplet stillestaaende Livsopfattelse, Bonden fra omtrent Hoveribondens Standpunkt; og paa den anden Side: Højskolebonden og alt det der følger ham. Jeg gennemlevede hele denne Udvikling: fra Urtidsbonde til Højskolebonde, fra »De Bedendes aandelige Kiæde« til Morten Eskesens Sangbog, fra stiv og gammeldags Lærebogsdogmatik i Birch og Balle til Grundtvigs Salmesang og Folkeeventyr og Bjørnstjerne Bjørnsons Fortællinger«. Tredie Afsnit (1884—92) indledes med et Ophold paa Blaagaard Seminarium i København. Digteren kalder det et Lykkens Slumpetræf, at det blev det kogende, dengang stærkt brandesianske København, og ikke den stillestaaende Provins, som han fik Billet til. Fra det grundtvigske kom han nu ind i det fritænkeriske, i Hørups og Brandes' København. »Første Gang fandt jeg nu frem til en realistisk Bog; thi af dem stod der ingen paa Lærer Jacobsens Hylde«. Hovedstaden tog og betog ham, »saa jeg aldrig forvandt det«. Indenfor samme Periode falder dernæst et Ophold paa Askov Højskole, der dog blev uden synderlig Betydning. Askov efter København, den Mandjævning taalte Askov ikke. »Jeg kom baglænds ind ad Højskolens Dør«. I de følgende Aar virkede Aakjær som Lærer, en Tid ved Morten Pontoppidans Højskole. Hans realistiske Synspunkter fæstnede sig gennem Undervisning og Foredrag; men han erkender andetsteds, at Undervisning aldrig rigtig har ligget for ham og heller ikke interesseret ham. — Fjerde Afsnit begynder for Aakjær med hans Ægteskab i 1893 med Barndomsveninden Marie Bregendahl,

Jeppe Aakjær.
Fotografi fra ca. 1920.

den senere Forfatterinde, og gaar til 1900, da Ægteskabet opløstes. Under vanskelige økonomiske Forhold slog Ægteparret sig igennem i København. Aakjær tog da Studentereksamen og kom ind i Studentersamfundet, »Realismens faste Borg«. Lørdag-Aftenerne i denne Forening, »naar Klingerne krydsedes og de dristigste Problemer toges op til Drøftelse ..., hører maaske til de rigeste Timer i mit Liv«. Til »Studentersamfundet« skrev han 1899 Slagsangen: »Af Folket vi kommer, til Folket vi gaar; dets Lykke skal være vor Lov«. Femte og sidste Afsnit begynder for Aakjær med 1899, hans Debut som Forfatter, og varer Livet ud.

I Aakjærs omfattende Produktion indtager den folkelige Lyrik den centrale Plads som hans mest værdifulde Indsats. I Debutsamlingen »Derude fra Kjærene« (1899) mærkes hans Evne, der dog først bryder fuldt igennem i »Fri Felt« (1905) og »Rugens Sange« (1906), Højdepunkterne i hans Digtning, der efterfulgtes af endnu fire Samlinger. Højest naar han i de Digte, der er skrevet ud fra den Almuestemning og det Almuesind, der var ham fortroligt fra Barndommen, især gennem hans elskede Moder, for Evigheden fæstnet f. Eks. i Digtet »Mors Rok«. Af andre Digte af ægte lyrisk Kvalitet kan nævnes »Karup Aa«, »Jylland«, »Ved Rugskjellet«, »Jens Vejmand« (Melodi af Carl Nielsen), samt en Række jyske Dialektdigte. I sine bedste Ting er Aakjær ren Digter, uden Tendens, helt Organ for det uskyldigt poetiske og enfoldigt andægtige Almuesind i Glæde og Sorg, Vemod og Resignation, Lune og Humor. Det er en »stoflig« Poesi med mange præcist fortællende Enkeltheder, friskt sete i en plastisk Helhed og bragt i usædvanlig sangbar Form. Han blev ved sin sunde lyriske Naturbegavelse sin Tids Folkedigter fremfor nogen. Som Forbilleder har han ofte Folkevisen og Blicher, men især den skotske Folkedigter Robert Burns, »min inderlig elskede Robert Burns«, som Aakjær ogsaa har oversat, og til hvis Hjemegn han valfartede. Nær op til Aakjærs Lyrik ligger i Stof og Stemning hans store Bog om »St. St. Blichers Livstragedie« (1903—04), hvori han ved flittige Arkivstudier har fremdraget adskilligt nyt til Belysning af Blichers Liv og Realitetsgrundlaget for hans Digtning. Hjemstavnens Historie dyrkede han indgaaende i »Min Hjemstavns Saga« (1921) og i seks Bind »Studier fra Hjemstavnen« (1930—32). Men Aakjær var foruden sand Digter ogsaa Socialagitator, han følte sig som Forkæmper for Demokratiets Sag og for den fritænkeriske Radikalisme, det hørupske, og brandeske. Andre Sider i hans Væsen kommer til Syne og Udbrud, naar han skriver som den ny Tids Mand. Han er da ingen vemodig eller resigneret Folkedigter, men en harmfyldt Kampnatur, der energisk vender sig mod alt, hvad han

ikke kan lide. Aakjærs første Prosabog om »Missionen og dens Høvding« (1897) er et historisk underbygget Angreb paa Indremission og Vilh. Beck; i Romanen »Bondens Søn« (1899) vender han sig mod sin egen Barnetro; i »Vredens Børn« (1904) hudfletter han Gaardmændene for deres Forhold til Tyendet; som Antimilitarist gjorde han sig ogsaa bemærket. Med Aarene følte Aakjær sig i stigende Grad knyttet til Socialdemokratiet, hvilket ikke udelukkede, at han endte som Selvejer af den af ham selv byggede og drevne Gaard »Jenle«, smukt beliggende ved Limfjorden, hvor han gennem en Række Aar samlede Egnens Befolkning til Sommerstævner. Der er i Aakjærs Sind en ikke ringe Dialektik eller Brydning paa Grund af Opvækstens Almuesind og Ungdommens Radikalisme. Ejendommeligt nok er hans ypperste Kunst inspireret af et Livssyn, der egentlig ikke mere var hans eget. Først omkring de 40 bryder hans Almuelyrik igennem, paa et Tidspunkt, da hans aandelige Orientering overvejende var en anden. Medens Skjoldborg, trods den moderne Tids Indflydelse, bevarer sin oprindelige Personlighed, kan Aakjær undertiden virke spaltet mellem gammelt og nyt, saaledes i »Ulvens Søn« (1909) og i »Arbejdets Glæde« (1914), hvor den bukoliske Digter synes at vakle i Vurderingen af den industrielle Socialisme. Der er i det hele noget elementært over Aakjær, saaledes forstaaet, at Elementerne i hans Sind og Personlighed kan forekomme at ligge ved Siden af hinanden uden at opgaa eller indgaa i en højere Enhed. I den meget udførlige Selvbiografi »Fra min Bitte-Tid« (1928), »Drengeaar og Knøsekaar«, »Før det dages« (begge 1929), der ogsaa er af Værdi fra alment kulturhistorisk Synspunkt, kommer det elementære hos ham stærkt frem. Hans store Folkeyndest som Lyriker kom til Udtryk ved hans 60aarsdag (1926), da han hyldedes ved en Fest paa Københavns Raadhus, Festtale af Vilh. Andersen. Det maaler Gangen i det sidste Aarhundredes Digtning, at forud for Aakjær har der i København været afholdt to Digterfester, for Adam Oehlenschläger og Holger Drachmann. Ved Aakjærs Død i 1930 foranstaltedes en Begravelse i Høvdingestil. Et Vogntog førte Baaren fra hans Gaard ved Limfjorden over Karup Aa ned gennem Jylland til København, hvor en mægtig Forsamling i Idrætshuset viste Digteren den sidste Ære, Taler af Thorvald Stauning og Ove Rode. Urnen førtes til »Jenle«, og paa Gravstenen sattes et Par Linier af ham selv: »Her standsed de glade Klange, her sattes mit Livsens Maal, det er Asken af usungne Sange, der hviler i denne Skaal«.

Fra Fly Sogn ved Skive er ogsaa Gaardmandsdatteren *Marie Bregendahl* (1867—1940), der som 19aarig traf Jeppe Aakjær, med hvem hun var gift fra 1893—1900. I 1904 debuterede hun med Romanen

»Hendrik i Bakken«, men brød først afgørende igennem med »En Dødsnat« (1912). Senere har Forfatterinden samlet en Række Noveller og Romaner under Fællestitlen »Billeder af Sødalsfolkenes Liv« (1914—23). Det er et udpræget Hjemstavnsforfatterskab, der i mangt og meget har samme reale og aandelige Forudsætninger som Aakjærs, men et helt andet Særpræg. Marie Bregendahl er uden mærkbar social Tendens, og hendes Emnekreds er overvejende Tiden før de moderne Agrarbevægelser, nærmere bestemt Tiden op til ca. 1885. Den gamle Almue lever intakt i hendes inderligt fortællende Bøger, og Almuens resignerende Livssyn dominerer Stemningen. Hovedsagen er Karakterpsykologien, som den udfolder sig under skiftende Kaar; den gives med langt større Dybde og Menneskelighed end i Aakjærs agitatoriske Romaner. Den overvejende dystre Grundfarve er typisk jysk i gammel Forstand.

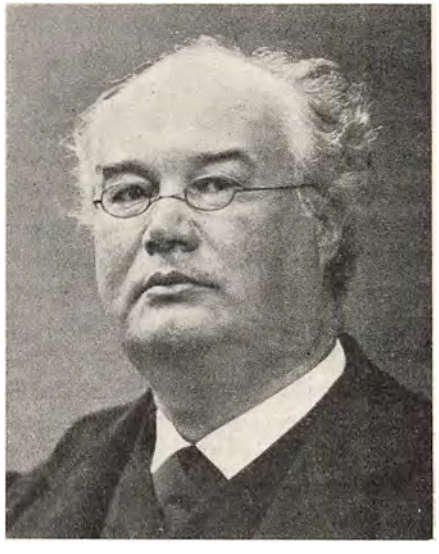

Jacob Knudsen.
Fotografi fra ca. 1915.

Jacob Knudsen (1858—1917) er ligesom Skjoldborg og Aakjær typisk jysk Forfatter. Og ligesom for disse var det Barndomsaarene indtil Overgangsalderen, der var det afgørende Oplevelsesgrundlag for Forfatterskabet, især Tiden fra hans sjette til hans fjortende Aar, da Faderen var Sognepræst for Aggersborg i Øster Han Herred ved Limfjorden. Den myndige Fader beskæftigede sig indgaaende med Opdragelsen og Undervisningen af Sønnen, indtil denne i Vinteren 1873—74 blev Elev paa Askov Højskole. Aaret efter kom han paa Artiumskursus i København og blev Student herfra i 1877, nitten Aar gammel. Fire Aar efter tog den aandeligt urolige unge Mand teologisk Embedseksamen, men slog derpaa ind paa et filosofisk Fagstudium. Efter to Aars Forløb opgav han dog dette, blev Lærer ved Askov, hvor han virkede ni Aar, og giftede sig i 1883. I 1890 modtog han Stillingen som Valgmenighedspræst i Mellerup ved Randers Fjord, hvor han blev til 1896. I disse Aar, da han ved sin kraftfulde og særprægede Prædiken vakte megen Opmærksomhed i Menigheden, falder hans Ophævelse

af Ægteskabet (1893) og hans Indgaaelse af nyt Ægteskab (1896) med den nittenaarige Datter af Højskoleforstander Jens Bek. Disse Forhold vakte saa megen Uro i Valgmenigheden, at han i 1896 opgav sin Stilling. Han slog sig ned i Randers og levede nogle Aar hovedsagelig som rejsende Foredragsholder, til stor Skade for sit Helbred, indtil han omkring Aarhundredeskiftet fik bedre Kaar paa Grund af sit Forfatterskab. I 1901 flyttede han til Sjælland, hvor han boede først i Glostrup, siden ved Hillerød, tilsidst i Birkerød, hvor han døde i 1917.

Allerede i sin Kursustid var Jakob Knudsen begyndt at skrive, men det er først efter Nedlæggelsen af Præstestillingen (1896), at hans Produktion bryder frem med en overordentlig Kraft. Skønt da omkring de fyrre, skriver han i Løbet af sine sidste tyve Leveaar omkring en Snes Romaner. Artistisk set er de hverken fremragende eller ejendommelige, snarere ret ubehjælpsomme, men indholdsmæssigt udgør disse Romaner et af de tungeste og dybeste psykologisk-religiøse Forfatterskaber i vor Litteratur. Det er en Hjemstavnsdigtning, for saa vidt det er Knudsens jyske Hjemegn og dens Befolkning, der er det dominerende Emne. Det ødanske vedblev Livet igennem at være Knudsens Natur fremmed, især Københavnerne, som han fandt overfladiske og naturløse. Med de andre samtidige jyske Forfattere har han tilfælles en høj Vurdering af og Respekt for den jyske naturgroede Bondekultur, men adskiller sig skarpt fra disse ved sin yderst konservative eller reaktive Indstilling over for Tidens nye Ideer. Medens »den jyske Bevægelses« Folk ellers overvejende eller decideret er fritænkeriske, gennembæves Jakob Knudsens Forfatterskab af en dyb kristelig Religiøsitet i gammel-luthersk Aand; og medens de øvrige sluttede sig til de moderne, humane Ideer i Opdragelse, Samfundsliv, Retsvæsen, etc., hævdede Knudsen lidenskabeligt et gammeldags haardt Syn, indtil aabent erklæret »Inhumanitet«, og betragtede helst de nye, humane Bestræbelser som et »Slapsvanseri«, der var ødelæggende for Karakter- og Personlighedsdannelsen, og dermed ogsaa for Samfundet. Den lyse, sociale Fremskridtstro delte han ikke, men gennemhaanede den i Romanerne »Fremskridt« (1907) og »Lærer Urup« (1909). Overfor de moderne Frigørelsesbestræbelser, der gør alt relativt, vil Knudsen genindsætte det absolutte, i Form af den personlighedsbaarne Autoritet og Pieteten over for denne. Alt i alt leder Knudsens Personlighed Tanken hen paa Reformationstidens Præstetype og længere tilbage til Sagatidens selvhævdende Bonde. Hedensk og kristeligt strides i hans Sind, ofte paa eksalteret Maade, og betinger hans Forfatterskabs Egenart;

utvivlsomt det betydeligste religiøse Forfatterskab siden Aarhundredeskiftet.

Jakob Knudsen tog Arv efter to meget forskellige Slægter, den udpræget vestjyske Fædreneslægt, viljestærk, mørk og livsbekymret, og den ødanske Mødreneslægt, den kendte Kulturslægt Boisen, der i Forhold til Knudsenerne virkede ved deres muntre og milde Livssyn og deres lette og selvfølgelige Livsstil. I Romanen »To Slægter« (1910), hvor Knudsenslægten er digterisk skildret som Børgesens, og Boisenslægten som Theisens, bemærker man især Tegningen af den storliniede Farfader, den vestjyske Kvæghandler. Hos Jakob Knudsen selv dominerede de fædrene Slægtstræk, og det var paa disse han blev Skribent. Faderens personlige Indflydelse under Opvæksten havde været saa indtrængende, at Sønnen Livet igennem kom til at opfatte Faderforholdet som det grundmenneskelige Forhold, det vigtigste af alle. Man tør vist hos Jakob Knudsen tale om en veritabel Faderbinding, ligesom hos Søren Kierkegaard. For det første udvikledes Drengens Fantasi gennem Faderens »livsinteresserede Omtale« af det folkeligt-nationale, det religiøse og det almenmenneskelige. Det levende Ord, i Grundtvigs Betydning, var til Raadighed for Faderen, der i sin Udvikling var knyttet til Grundtvigianismen. Det historiske, især dansk Historie og Mytologi, blev gennem Faderens Meddelelse for Barnet en Virkelighed, der i Intensitet stod paa Linie med Omverdenens Virkelighed (skildret i »Gæring«, 1902). For det andet opdrog Faderen Drengens Vilje til en næsten blind, samvittighedsfyldt og hengiven Lydighed over for Faderautoriteten. I Knudsens Forfatterskab er det en stadig genkommende Tanke, at kun gennem Forholdet til Forældreautoriteten bliver man »rodfæstet«. Hvad man har af Moral og Fasthed i Livet, har man væsentligst fra sine Forældre, der repræsenterer noget absolut; uden Forældrenes Myndighed, ved Forkælelse, ødelægges Barnet, udførligt beskrevet i »Rodfæstet« (1911). Hovedsagen er, at Livet for Barnet bliver »personlighedsbaaret«, at Barnet mærker, at »en Personlighed staar bag det hele som Skaber, Lovgiver, Dommer, en Personlighed, som Barnet elsker, fordi han igennem sit Ord er dets Livs Kilde«; jfr. den vigtige Afhandling »Om Idealitet« i »Livsfilosofi« (1908). Opdrageren skal være en Slags Gud for Barnet. Senere kan Barnet maaske gøre Oprør og frigøre sig for Forældreautoriteten, hvis en selvstændig Personlighed bryder igennem; Forholdet til Faderen kan da erstattes af et Gudsforhold, der for Knudsen er et Faderforhold i religiøs Projektion, jfr. »Sind« (1903). I Dobbeltromanen »Gæring«-»Afklaring« (1902) har Jakob Knudsen med Figuren Karl Wintrup givet sin største selvbiografiske Skil-

dring. Her, som andetsteds, fremhæver han en stærk Tilbøjelighed til ubestemt Angst, Skyldfølelse og Samvittighedsnag som noget centralt og dybtliggende i sit Væsen, ligesom det i »To Slægter« skildres som væsentligt for Faderen og Farfaderen. I den senere Dobbeltroman »Angst«-»Mod« (1912—14) tages Emnet op igen, med Luther som Figur, men indblæst af Knudsens Aand, og med endnu mørkere Farve. Det angst- og samvittighedsfyldte i Jakob Knudsens Sind, hans tungeste Fædrenearv, var vistnok det mest skæbnebestemmende i hans Væsen, som det var det hos Søren Kierkegaard, ogsaa af vestjysk Slægt; adskillige Angststeder i Knudsens Forfatterskab virker som illustrerende Eksempler paa den dunkle Angst, som Kierkegaard spekulativt søgte at klargøre sig i »Begrebet Angst« (1844). For dem begge gælder Livsangsten som den dybtliggende religiøse Drivfjeder, der først finder sin frelsende Forløsning i Hvilen i Gud.

Angsten for det lidenskabelige Sinds Muligheder synes ofte at have bestemt Jakob Knudsens Emnevalg. En ægte Roman af ham skal kulminere i voldsomme Affekthandlinger, som Slagsmaal, Selvtægt, Hor, Voldtægt, Mord eller Selvmord. Over for Samfundet skal den, der har forbrudt sig, tage sin Straf, men den egentlige Dommer er Gud. Den almindelige Moral er for Knudsen altid en offentlig og jordisk Sag, der ikke er afgørende for den himmelske. Hedensk og kristelig Tankegang brydes ofte hos Knudsen med Hensyn til Forbrydelsens Problem, hvorom Forfatterskabet stadig kredser, mest dramatisk og dybest loddende i »Den gamle Præst« (1899) og »Rodfæstet« (1911). En definitiv Klarhed synes han ikke at være naaet til; men efter Opgivelsen af sit Præsteembede forekommer »det hedenske« i hans Naturel at være i Stigning, for saa vidt en selvhævdende Individualisme gør sig mere og mere gældende. Men det er grundtypisk for Jakob Knudsen, at hans Individualisme aldrig er af ren autonom Art. Ogsaa hans »hedenske« Personer staar altid til Ansvar for en ydre personlig Autoritet, som de bøjer sig for. Karakteristisk er saaledes, at den hedenske Kathrine Gluud i »Rodfæstet« nok har Kraft til at begaa Mordet paa sin gamle Mand og tage Ansvaret paa sig, hvis Mordet ikke bliver opdaget; men hun har ikke Kraft til at volde sine Forældre Skam, hvis Forbrydelsen opdages. For Knudsen selv laa det egentlige Ansvar alene i Forholdet til Gud. Den enkelte over for Gud, den religiøse Individualisme, var Knudsens sidste Position, som det var Kierkegaards. Men denne Gud bærer hedenske eller rettere stærke gammeltestamentlige Træk. Med Voldsomhed drog han til Felts mod den humaniserede Kristendom, repræsenteret f. Eks. ved Morten Pontoppidan, og vakte

i vide Kredse Opsigt ved at udtale sin Glæde over det frygtelige Jordskælv i Messina (1908), bag hvilket han saa sin Gud i Virksomhed. »Midt i Nutiden, der raadner op af Humanitet, viser han sig, som han er, den Gamle, evigfrisk, fuldkommen inhuman«.

Ved Siden af den stærke Individualisme, Trangen til uhemmet Livsudfoldelse, levede hos Knudsen en Trang til folkeligt-nationalt Fællesskab i grundtvigsk Aand: »det at være dansk«. Folkeaanden er ham en levende Realitet. »Det aandelige er det, som rækker ud over den enkelte; som kommer fra det hele og forener ham med det hele«. Ogsaa her følte han en Magt over sig. I Forsvarsspørgsmaalet stod han paa positiv Side. Af de overleverede danske Aandsretninger stod han Grundtvigianismen nærmest, hvilket ikke udelukkede et stærkt Blik og en kraftig Sarkasme for det overlevede i Grundtvigianismen, hvor denne ytrer sig som upersonlig Cliché. — Jakob Knudsen blev hurtig kendt i videre Kredse, ogsaa som en meget personlig Foredragsholder, især paa Landet. Til hans Ry bidrog væsentligt Dramatiseringen af »Den gamle Præst«, i Samarbejde med Sven Lange, paa dennes Initiativ. Stykket kom frem i 1904 paa Det kgl. Teater, med Karl Mantzius som den fynske Godsejer og Peter Jerndorff som den gamle Præst og blev en solid og aarelang Succes. Forfatterskabet er iøvrigt lidet artistisk. Romanerne er ikke synderlig godt komponerede, og Personerne snakker mere end de taler. Knudsens litterære Hovedprincip var »at lade Livet spejle sig i Personerne«, et i og for sig godt Princip, som han dog ikke mestrede med fast og tæmmende Haand. Naar hans Forfatterskab alligevel staar som et af de betydeligste siden Aarhundredskiftet, beror det paa den religiøse Personlighedskraft i de lidenskabeligt urolige Figurer og Scener, samt ikke mindst paa den fine Barne- og Ungdomspsykologi, især det instinktivt bevægede. Han er Sindets Digter og Beskriver fremfor nogen i sin Samtid. Titlerne paa hans vigtigste Bøger er lærerige: Sind, Gæring, Afklaring, Angst, Mod, Rodfæstet. Han skrev ud fra et elementært Sind, der indtil det patologiske beherskedes af et angstfyldt Livsbegær.

Martin Andersen Nexø (f. 1869) er Hjemstavnsskildrer, for saa vidt den værdifuldeste Del af Forfatterskabet som Skueplads har bornholmske Milieuer, i hvilke Digteren havde sin Opvækst fra sit ottende Aar, og han er Proletarforfatter, for saa vidt »Proletariatet«, den fattige uorganiserede Underklasse i vid Forstand, omfattende Almuen, er det centrale Emne. Dansk Digtning har haft ikke faa Skildringer af »Proletarer« før Andersen Nexø (se Bomholt: Dansk Digtning, 1930, S. 185—213); men først med Bornholmeren hæves Emnet op til stor, episk Digtning, paa Række med Russerne. Det

er karakteristisk for Andersen Nexø, at Proletaren af ham er opfattet paa saa grundmenneskelig Maade, at de lokale Skildringer af Hjemstavnsmilieuet ikke har hindret Forfatteren i at blive verdenslæst.

Digteren er født i en Arbejderkaserne paa Christianshavn, senere beskrevet som »Arken« i »Pelle Erobreren«, og var den fjerdeældste blandt elleve Søskende. Faderen var Stenhugger af bornholmsk Slægt, Moderen fra Falster, paa fædrene Side af tysk Afstamning. Da Drengen var otte Aar, flyttede Forældrene tilbage til Bornholm, hvor Faderen havde Arbejde i Stenbruddene, og Sønnen tidligt gik ham til Haande, indtil han efter Konfirmationen blev Tjenestedreng paa en Gaard. Pint af de daarlige Tyendeforhold gik han efter et Aars Forløb i Skomagerlære i Rønne og blev Svend efter halvfemte Aars Forløb. Han forlod dog Erhvervet og levede som Murer indtil 1891. Imidlertid var han nogle Aar i Forvejen blevet aandeligt vakt. I to Vintre besøgte han Højskolen i Øster Marie og blev ad forskellige Veje socialistisk paavirket blandt andet gennem sin Ven, Proletarforfatteren Jacob Hansen. Vinterhalvaarene 1891—93 tilbragte han paa Askov Højskole, et Ophold, der blev af stor Betydning for Udvidelsen af hans aandelige Horisont. Han blev fortrolig med det grundtvigianske Livssyn, der modstillet Socialismens Nysyn blev Forfatterens vigtigste Orienteringspunkter gennem det følgende Forfatterskab. Det var ogsaa under Opholdet paa Askov, at den digteriske Trang brød igennem. For sit Helbreds Skyld, en Brystsyge, opholdt han sig i Spanien i Aarene 1894—96, hjulpet hertil ad privat Vej. Hjemkommen besøgte han Lærerhøjskolen i København, var dernæst Lærer paa en københavnsk Realskole og har fra 1901 levet som Forfatter.

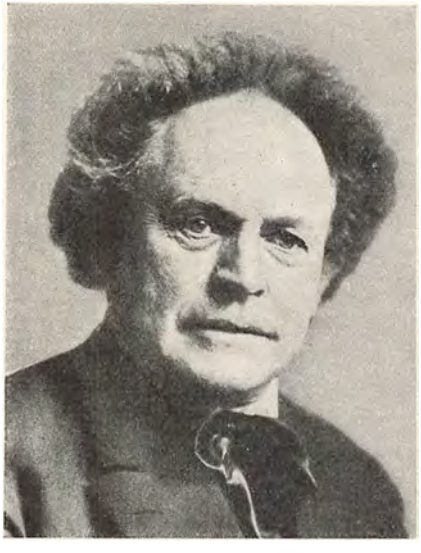

Martin Andersen Nexø.
Fotografi fra ca. 1930.

Andersen Nexø havde straks fra Begyndelsen fat i sin egentlige Emnekreds. Hans Debutbog »Skygger« (1898), en Samling Fortællinger, indeholder blandt andet »Lotterisvensken«, der varsler det modne Forfatterskabs centrale Emne. Synspunktet for Skildringen

og hele Stemningen i denne Bog og følgende, indtil omkring 1902, er dog ikke ny, men præget af Halvfemsernes Haabløshed, der finder sit stærkeste Udtryk i »Det bødes der for —« (1899) og i Romanen »Dryss« (1902). Individet ligger under for ydre og indre Faktorers bestemmende Magt, Livet selv er formaalsløst. Et afgørende Omslag i Livssyn og Livsstemning finder Sted under en gentagen Rejse til Spanien 1902—03, udtrykt i Rejsebogen »Soldage« (1903). Et nyt og lyst Syn paa Proletariatet og dets Muligheder gør sig fra nu af gældende hos Forfatteren, især gennem stærkt følelsesbevægede Oplevelser af Fællesskab og Solidaritet blandt Underklassens Folk. Paa det nye løfterige Syn og den nye livsbekræftende Følelse skrev Andersen Nexø i de følgende Aar Hovedværket »Pelle Erobreren« (1906—10), et Epos over Proletardrengens selvhjulpne Fremvækst til organiseret Arbejder, et Værk, der som almindelig socialhistorisk Baggrund har Aarene om 1880—1900, i hvilke den førindustrielle Proletaralmue forvandledes til socialdemokratisk Arbejderklasse. Af Andersen Nexøs i 1932—39 udkomne »Selvbiografi« ses, at de to første Dele af »Pelle Erobreren«, med Titlerne »Barndom« (1906) og »Læreaar« (1907), er væsentligt selvbiografiske. I tredie Del »Den store Kamp« (1909), med Motiver fra Storlockouten 1899, forlægges Skuepladsen til København. Helten deltager kampivrig og ledende i Fagforeningskampen. Den fjerde Del »Gryet« (1910) er den mest konstruktive. Med privatkapitalistisk Støtte grunder Pelle et kooperativt Foretagende. Til en vis Grad har han faaet Afsmag for den herskende socialdemokratiske Politik eller Taktik og ser Frelsen ikke saa meget i Valgloven som i den frie Sammenslutning mellem ligesindede til Arbejde i Fællesskab. Skønt »Pelle Erobreren« saa afgjort er et socialistisk Værk, indeholder det dog ogsaa stærke individualistiske Elementer. I mangt og meget peger Værket, betragtet ud fra Nutiden, mere tilbage mod den individualistiske Roman end frem til den udpræget kollektivistiske. Handlingen koncentrerer sig, ligesom i Henrik Pontoppidans »Lykke-Per«, om den individuelle Hovedfigur, der nok kan opfattes symbolsk eller typisk, men som dog atter og atter røber sit afgørende individualistiske Præg, især i sidste Udviklingsfase i fjerde Del. Pelles Samfølelse med sin Klasse og dens Kamp udelukker ikke den Selvrefleksion, at de største Vidundere jo rummes inde i ham selv, og den ægte individualistiske Erklæring: »Jeg er ikke længere tilfreds med at være en lille Del af det Hele, men synes jeg maa se at blive en hel Verden selv«. Pelles egentlige Liv og Verden bliver Hjemmet og Hustruen og Børnene, han vender tilbage til Landet, bort fra Byen, der blot vil fange ham og udsuge ham. Lige saa lidt som Aakjær

affinder Andersen Nexø sig med Fabrikken. Fra doktrinær marxistisk Side er Skildringens sidste Del blevet betragtet som »en borgerlig Afsvækkelse af hele Værket« (Bomholt); man kunde fra andet Synspunkt ogsaa sige en individualistisk Styrkelse. Karakteristisk er Pelles anarkistiske Sympatier. Værket er iøvrigt saa meget andet foruden Hovedfiguren, en stort anlagt Skildring af Bondekultur, Haandværkerkultur og Industrikultur paa et afgørende Overgangsstadium i Udviklingen, illustreret med talrige, ypperlige Figurer. I sin bedste Kunst er Digteren hævet over Ideologi som ren Livsskildrer og sand Kunstner.

I Aarene 1917—21 kom Andersen Nexøs andet store Romanværk »Ditte Menneskebarn«, i fem Bind med Titlerne »Barndom« (1917), »Lillemor«, »Syndefaldet« (1919), »Skærsilden« (1920) og »Mod Stjærnerne« (1921); det kan virke som en Reaktion over for den frejdige Optimisme i Pelle Erobreren, men er snarere at forstaa som et Sidestykke, der ogsaa er sandt, og navnlig var sandt. Medens Pelle er Proletaren, der stiger op til menneskeværdige Kaar, er Ditte Proletarpigen, der uhjælpelig forbliver i Samfundets Undergrund. Hverken som Kunstværk eller Virkelighedsbillede maaler »Ditte Menneskebarn« sig med »Pelle Erobreren,« men er dog et meget betydeligt Værk om en bestemt Skæbne i Tyendets Verden, der dækker Tusinder og atter Tusinder. Romanens Tid er nogenlunde den samme som Forgængerens, det Tidsrum, i hvilket Arbejderen i vid Betydning ved Organisation blev Fagarbejder, medens Tyendet, især det kvindelige, i samme Tid ikke naaede frem til en saa effektiv Organisation, at menneskeværdige Kaar blev Følgen heraf. Socialismen og dens Kamp spiller iøvrigt ingen Rolle i Bogen, Ditte har ingen Forbindelse hermed. Ligesom i Bogen om Pelle er Skildringen af Hovedpersonens Barndom og Opvækst langt den betydeligste Del af Værket. Som Pelle har Far-Lasse ved sin Side, saaledes Ditte sin Bedstemor og senere »Rakkeren«, to Almueskikkelser af uforglemmeligt Præg. Ditte er den mest »russiske« af Andersen Nexøs Proletarfigurer. Hun er Godheden, Uselviskheden, den instinktivt selvopofrende, den selvudslettende Kvinde, en »Lillemor«.

Efter den første Verdenskrig har Andersen Nexø vist stigende Sympati for den russiske Kommunisme. Heri er der dog intet overraskende. Allerede fra sit første Ophold i Spanien har Digteren været sig bevidst som international og revolutionær Proletar, en Indstilling, han senere har fastholdt. Med Begejstring har han skildret sovjetrussiske Tilstande og haabet paa den kommunistiske Verdensrevolution (»Mod Dagningen«, 1923). Alt i alt er Andersen Nexøs Forfatterskab snævert knyttet til det vigtigste Træk i Tidens

Samfundshistorie, Industrialismens Gennembrud og Socialdemokratiets Opmarch, snævrere end nogen andet samtidigt Forfatterskab. Den røde Stribe i Forfatterskabet er dog, som allerede bemærket, ikke den eneste. I sin hidtil største Roman om Efterkrigstiden »Midt i en Jærntid« (1929) synes Digteren for Fædrelandets Vedkommende at se Frelsen fra den forhadte »Materialisme« i et Slags Kompromis mellem Grundtvigianisme og Socialisme. Endnu engang træffer man saaledes Brydningen mellem Individualisme og Socialisme, en Brydning, der paa afgørende Punkter synes at være Forfatterskabets dybeste Dialektik og Vidnesbyrd om dets Hjemmehøren i en Overgangstid.

Udenfor det nye Aarhundredes egentlige Tidsstrøm staar *Valdemar Rørdam* (f. 1872), der bag sig har et omfangsrigt Forfatterskab i bunden Stil, med Undtagelse af et Par Prosabøger. Han er langt den frodigste af vore Verskunstnere siden Aarhundredeskiftet, med over tyve lyriske Digtsamlinger, fire store episke Digtninge og tre Versdramaer. Den bundne Form synes ham den naturlige, saaledes at han ogsaa versificerer, hvad andre havde skrevet paa Prosa. Den mægtige Strøm af Vers er af meget forskellig Kvalitet, fra det ypperste afsluttede til det ordgydende, fra det sublime til det banale. En ikke ringe Kritikløshed ved Offentliggørelsen har vistnok i betydelig Grad svækket Læseverdenes Indtryk af denne paa sine Højdepunkter saa fremragende Kunstner. Hvortil kommer, at Rørdams Digterpersonlighed har meget forskellige Strenge, som Digteren foretrækker at lade tone hver for sig, snarere end at samle dem til en Harmoni. Valdemar Rørdam er Præstesøn, af den kendte Rørdamske Præsteslægt. Det grundtvigsk prægede Hjem i Ondløse paa Sjælland og i Stege paa Møn er hans Udgangspunkter, til hvilke han som moden Mand vender lyrisk tilbage i de smukt afrundede selvbiografiske Erindringsdigtsamlinger »Den gamle Præstegaard« (1916), »Købstadsidyller« (1918), »Huset ved Volden« (1932) og »Af et Barns Verden« (1933). Digteren giver heri Udtryk for en stille Inderlighedspoesi af ægte Danskhed. Meget mere særpræget og helt original i Sansningen og i Tonen er dog Rørdam som ren Naturlyriker. Digteren ser fortrinsvis paa dansk Natur med den naturelskende Jægers eller Godsejers Øjne, fortrolig med al Slags Vildt, især Fugle, og al Slags Vind og Vejr. Mest elsker han det omskiftelige i Naturen, men kan ogsaa dvæle ved Blomsterlivet. I Digtsamlingerne »Luft og Land« (1910) og »Fugleviser« (1924) udfolder han sin Naturimpressionisme med stærkest Inspiration. Selv føler han sig i Slægt med Blæsten. Et tredie væsentligt Omraade for Rørdams Kunst er Fædrelandsfølelsen. Den har hos ham Karakter af ak-

tiv Nationalfølelse med heroisk Rejsning (især i »Kongeofret«, om Rolf Krake og hans Kæmper), stundom ogsaa med imperialistisk Tendens (»Rimbrev til Aage Westenholz«, 1909). Følelsen for det dansk-nationale, i udvidet Forstand for det nordiske, baade som folkelig og politisk Enhed, synes at have været til Stede fra Forfatterskabets Begyndelse som det mest centrale eller dybest konstante i Digterens Personlighed, men har gennem Aarene ytret sig stærkere og stærkere. I Prosabogen »Den gamle Kaptajn« (1906—07) skildres heroiske Episoder fra 1864.

Johannes V. Jensen.
Fotografi fra ca. 1930.

Som den sidste i Rækken af Forfattere, der brød igennem i Aarhundredets første Tiaar, stilles her *Johannes V. Jensen*, langt den mest omfattende og betydeligste Digter i vor Litteratur siden Aarhundredeskiftet, mere end nogen anden dominerende, baade som Udtryk for Tiden og som prægende Tiden. Hans Udgangspunkt er Hjemstavnen, ligesom hos de øvrige jyske Forfattere, men fra denne udvider Emnekredsen sig hurtigt som i Ringe ud over Norden og videre Jorden rundt, særlig til den angloamerikanske Verden i Kiplings Spor. Tidligt vaagner i den ganske unge Forfatter et Begær efter »Jorden fra Pol til Pol«, en ubændig Trang til at tilegne sig alt, ved at se alt og beskrive alt, fordi hans Fantasi ikke lader sig mætte paa anden Maade end ved Selvsyn, »en Trang til at identificere sig med sin Tid ved Rejser«. Med disse følger en udvidet aandelig Horisont, der i den første selvstændige Periode omkring Aarhundredskiftet fortrinsvis er orienteret i Forhold til Raceproblemerne, de nordiske Folks Stilling paa Jorden. (»Den gotiske Renaissance«, 1901). Faa Aar senere udvides Horisonten yderligere med endnu større Perspektiv ved Optagelsen af Udviklingslæren, især Menneskets Udvikling og Opstigning fra primitivt Stade til Nutidskulturen, der at regne fra »Bræen« (1908) kommer til at spille en større og større Rolle i det bredt stigende Forfatterskab. Endnu en Udvidelse sker, især fra Tyverne at regne, for saa vidt

Johannes V. Jensen træder i et nærmere Forhold til den klassisk-humane Kultur, især repræsenteret ved Goethe og Oehlenschläger, og til Antikken. Karakteristisk for Johannes V. Jensens aandelige »Ekspansion« er imidlertid, at den jyske Hjemstavn med dens Mennesker og Natur er det stadig fastholdte Udgangspunkt og Tilbagevendingspunkt for Opfattelsen af den nordiske Races Grundtræk og for Livets Grundforhold i det hele. Trods sin universelt kulturelle Orientering, der langt overgaar Periodens øvrige Digtere, er Johannes V. Jensens Forfatterskab dybere nordisk end noget andet i Samtiden. Med Hensyn til Sindets Kraft og Egenart kan kun Jakob Knudsen sidestilles. Men medens det jyske hos Knudsen udformede sig kristeligt-nordisk med Reformationstidens Aandspræg, er Johannes V. Jensen hedensk-nordisk, i sine dybeste Lag med Præg af nordisk Oldtid. Med Roden i denne har Digteren optaget det klassisk-humane og den moderne demokratiske Verdensbevidsthed, især i anglo-amerikansk Form. Skønt dybt forankret i nordisk Fortidsaand staar han fremfor nogen Samtidig som Bærer af sin Periodes mondiale Nutidsbevidsthed. I Forhold til ham virker den meste samtidige danske Digtning paafaldende indsnævret og blot lokalt bestemt. Som den første danske Forfatter har han bragt Jorden som Helhed, den store Verden, ind i Synsfeltet og følt sig som Jordbeboer.

Ligesom Johannes V. Jensen ved sin Emnekreds staar for sig selv i Periodens Litteratur, saaledes ogsaa som Sprogkunstner. Den omstændelige Sprogføring, der karakteriserede den forudgaaende Naturalisme, erstattes hos ham med en Sprogfortætning, der finder den korteste Vej fra Tingene og Sindstilstandene til det sproglige Udtryk. I Beskrivelsens Kunst opnaar han helt nye Virkninger med Hensyn til Ordenes Træfsikkerhed og Slagkraft. Især har han drevet Beskrivelsen af det sete, det visuelle, op i et suggestivt Plan, der vistnok tør siges at være uden Sidestykke i Verdenslitteraturen. Hans Beskrivelser udløser saa klare Billeder for det indre Syn, at man snarere synes at se Tingene end at læse om dem. Til Beskrivelsens Kunst knytter sig en ligesaa særpræget Stemningskunst. Hans Sans for Ordenes specifike Stemningsvalører, deres sjælelige Værdi, er lige saa intim, som Sansen for deres beskrivende Værdi er træfsikker. Ordforraadet er større end hos nogen samtidig dansk Digter, idet han lejlighedsvis ikke blot optager ældre dansk, men i udstrakt Grad ogsaa Fremmedord. Skønt hans Prosastil ofte har et hastigt Tempo, virker hans Grundord med et særegent, følelsesmættet Dvæl. Stilen varierer iøvrigt meget og kan i de senere Aar ikke sjælden virke overeksponeret og gennemtrumfet, ligesom hans Syntaks, ved Opstabling af Bisætninger og Indskudssætninger, stundom er besværlig.

En delvis Forklaring paa den sproglige Komprimering ei maaske Digterens nære Tilknytning til Pressen, hvor meget skal siges paa kort Plads. Alt i alt betegner Johannes V. Jensens Digtning, den prosaiske som den lyriske, den største Sprogfornyelse siden Oehlenschläger, som selv er en af hans vigtigste Sprogkilder, ligesom længere tilbage den islandske Sagastil; det centrale i hans Sprog er dog vist den jyske Mundart, ikke i Ordvalg, men i Tone og Diktion, med denne som Mellemled forbinder han sig med det Olddanske.

Johannes V. Jensen er født 1873 i Landsbyen Farsø i Himmerland, hvor Faderen var Distriktsdyrlæge. Sytten Aar gammel kom han i Viborg Katedralskole og blev Student herfra tre Aar senere. I København studerede han Medicin et Par Aar, men afbrød Studiet for at blive fri Skribent. Treogtyve Aar gammel debuterede han med Romanen »Danskere« (1896) og foretog samme Aar sin første Rejse til Amerika. I Løbet af de kommende fire Aar sker der hos den unge Forfatter en hurtigt forløbende aandelig Modning, samtidig med at hans medfødte skrivende Evne udvikles til Mesterskab. Ved Aarhundredeskiftet er den syvogtyveaarige Forfatter allerede et Navn i Litteraturen. Han staar med en ny og fast Orientering over for Tiden og med klar Bevidsthed om, hvor han som Skribent vil sætte ind. Disse første og afgørende Modningens Aar tilbringes for en stor Del paa Rejser. Foraaret og Sommeren 1898 var han i Spanien som Bladkorrespondent under Kubakrigen, Vinteren 1898—99 et længere Ophold i rhintyske Industribyer, samt Rejse til Paris under Verdensudstillingen (1900) som Korrespondent; efter Aarhundredeskiftet paa et længere Ophold i Norge 1901, og fra Foraaret 1902 til Sommeren 1903 foretog Digteren en Rejse om Jorden, via Suez, med længere Ophold i Malakka og Hjemrejse over Japan og Amerika, med Ophold i Chicago og New York. Disse frugtbare Rejseaar afsluttes saa foreløbig med Digterens Ægteskab efter Hjemkomsten.

Johannes V. Jensens to første Bøger »Danskere« (1896) og »Einar Elkjær« (1898) er typiske for 90ernes Litteratur. Hovedvægten ligger paa den psykologiske Selvanalyse og Jegoptagethed. Senere har Forfatteren strøget dem af Forfatterskabet og med den ham egne Humor udtalt, at de nærmest maa henregnes under Johannes Jørgensens Produktion. Emnet er ogsaa det samme: Provinsstudentens Møde med København og Tidens handlingslammende Overrefleksion, men med en stærk Vilje til gennem Refleksionen at bryde igennem til et nyt umiddelbart Forhold til Livet, der dog ikke lykkes for disse Bøgers Hovedpersoner. Allerede samme Aar som »Einar Elkjær« udkommer imidlertid »Himmerlandsfolk« (1898), der er særpræget jysk Hjemstavnskunst, og i Løbet af de to følgende Aar indtræder

den afgørende Ændring i Forfatterens Livsindstilling, en bevidst Venden Ryggen til den sjælelige Selvanalyses Verden og en usædvanlig energisk betonet Vendthed mod den ydre, haandgribelige og synlige Verden. Samtidig med denne Ændring mærkes et Omsving i Livsfølelsen fra et hemmet og splittet Sind til en stigende Glæde ved Tingene. I den livsfilosofiske Rejsebog »Den gotiske Renaissance« (1901) opgør Forfatteren sin nye Indstilling, den livsbekræftende, der holder sig gennem hele det senere Forfatterskab. Skønt Johannes V. Jensen senere har taget visse Forbehold over for »Den gotiske Renaissance«, som indeholdende for mange Naiviteter og ufordøjede Teorier, maa denne genialt skrevne Bog alligevel betragtes som det interessanteste Programskrift ved Aarhundredets Begyndelse, der i mangt og meget foregriber, hvad der faktisk sætter sig igennem i de følgende Aartier. Den lille Bog falder i to Dele, en Række Aviskorrespondancer fra Spanien under Krigen med Amerika 1898 og fra Verdensudstillingen i Paris 1900; hertil kommer et afsluttende Kapitel, *Kendsgerningen,* der giver Synspunktet, som ifølge Forfatterens Udtalelse først til allersidst er blevet ham selv klart. Ved »Goterne« forstaar Johannes V. Jensen et blondt Vandringsfolk med uopklaret Fortid, der er kommet fra Asien og er bleven Stamfolk til Tyskere og Nordboer og Angelsakser. Ved den gotiske Renaissance forstaar han det hedenske og materielle Gennembrud, der sker i England paa Dronning Elisabeths Tid, og som siden da i stigende Grad har ytret sig ved de blonde Folks Beherskelse af Jorden, i snæver Forbindelse med deres tekniske, materielle Udvikling, udgaaet fra England, men udbredt til Amerika, Tyskland og Skandinavien. Dette Gennembrud, der er Forudsætningen for vor Tid, eller rettere *er* vor Tid, har hidtil savnet Deltagelse fra Kenderes Side, »fordi det ikke ytrede sig i aandelig Form, men tværtimod fuldkommen materielt. Jeg tænker ikke paa en Litteratur eller en Kunst, men paa selve vor Tids *Ting* — Skinnerne langs Jorden, Maskinerne, der staar og roterer ...« Synspunktet synes paa et afgørende Punkt at være inspireret af Taine, hvorom det hedder i Slutningen af Bogen: »Taine har sagt, at Renaissencen under Elisabeth — Shakespeare — var en Renaissance af den gotiske Genius. Men efter at denne Genius var bleven genfødt, *begyndte den at leve og handle!*« Paa det sidste ligger Eftertrykket for Johannes V. Jensen. Den gotiske Aand tager Virkeligheden i Besiddelse. I Spanien under Krigen, fortæller den 27aarige Forfatter, bliver han sig selv bevidst som »Gote«, i Modsætning til det romanske, i England og Amerika genfandt han den Jyskhed, der var hans Udgangspunkt. Dette er den vigtigste ekspansive Selverkendelse i Johannes V. Jensens Liv, der har bestemt saa meget af

hans senere Forfatterskab. I det handlende England er Hamlet en Fortidsskikkelse, i de germanske Lande er man ikke frigjort for den. De germanske Folk har imidlertid en frelsende Egenskab, den store mærkværdige Trang til at *erkende*. Denne Egenskab bringer Tyskere og Skandinaver med i den verdensbesejrende Udvikling, der begyndte i det *handlende* England. Alt i alt er Bogen i sit Synspunkt knyttet til engelsk Imperialisme, Industri, Teknik og til engelsk fysisk Kultur. Medens Fastlandet frembragte Dekadencen, rejste England Sportsbevægelsen, de vidste, at al Regeneration begynder udvendig fra. Som største Symbol for den ny Tid staar Maskinen. Med glimrende og helt ny saglig Kunst beskrives de store Kraftmaskiner paa Verdensudstillingen, og for første Gang i dansk Litteratur opdages Maskinens Skønhed. »Der staar et Lokomotiv, en Ekspresmaskine, og rækker sig i funklende Lakering. Den er beundringsværdig, slank, elegant i sin herkuliske Vækst. For at trænge Maskinen sammen og gøre den dygtig til det yderste har man forandret og føjet til, og der har kun været Hensyn til det praktiske at tage. Men Skønheden følger Styrken! Maskinen er fuldendt skøn. Den lave, lange Rejsning, det tætte, korthalsede og dog smidige i Formen kan ikke være mere henrykkende. Hjulene staar let, hele Maskinen gør et dristigt og sorgløst Indtryk. Man knuges ikke af Vægten, thi her er den overvunden.« Her foregribes de kommende Tiaars Diskussion om det hensigtsmæssige og det skønne, og Smagsændringen fra det maleriske til det funktionalistiske. Lige saa sikkert foregribende er den unge Forfatter med Hensyn til den kommende Arkitektur, der er bestemt af den nye Bygningsteknik. »Jærnkonstruktionen, den moderne Gotik, er født Stil. Husene i Amerika er bygget i sand hedensk Stil; man havde nemlig Brugen af dem, Tarvet for Øje, før man tænkte paa Arkitekturen. Siden viser det sig nok, at denne Stil er skøn. Thi Skønheden følger Sandheden som den følger Styrken. Saa hedensk er den nye Tid. Saa hedensk er den Renaissance, der gaar sejrende over alle Folk.« I Forbindelse med Maskinen faar Forfatteren Øje paa en ny Mennesketype, Teknikeren, der er knyttet til Maskinen. »Det var en af disse hornfingrede Mænd, hvis Blik synes hvidt, fordi Huden er bleven mørk og garvet af Kulstøv og Olie. Han talte meget lavt, netop fordi han var vant til at halse sine Ord gennem døvende Maskinstøj. Den Mandstype er fælles for hele Verden. Læg Mærke til ham! *Fremtiden* tilhører ham, han lever i Kraft af Maskinen.« Æstetisk set er »Den gotiske Renaissance« ikke at regne blandt Johannes V. Jensens betydeligste Bøger, men tankemæssigt set er den en af de vigtigste. Den foregriber ikke blot væsentlige Tendenser i det senere udfoldede Forfatterskab, men i den kommende

Periodes Tidsaand, og er i det hele en af de mest foregribende Bøger, vor Litteratur ejer. Bogens Polemik er ikke blot rettet mod den dekadent-sjælelige 90-Generation, men tillige mod det religiøse Livssyn, en Protest mod dem, der vender sig fra Virkeligheden af Hensyn til de lovede usynlige Værdier, Protesten mod »hin livsfjendtlige Forestilling om en anden Virkelighed end den der er.« Den senere »Introduktion til vor Tidsalder« (1915) kan betragtes som en modnere og fyldigere Omskrivning af »Den gotiske Renaissance«, men i Mellemtiden havde den nye Tidsaand i Teknikkens og Imperialismens Tegn allerede konsolideret sig og udløst sig i den første Verdenskrig.

Samtidig med »Den gotiske Renaissance« udkom i tre Dele »Kongens Fald« (1900—01), Johannes V. Jensens betydeligste Roman. Kongen er Christian den Anden, hans Fald er hans Livs nedadgaaende Kurve; men Kongen og hans Tid er oplevet og set gennem Jyden Mikkel Thøgersen, Søn af en Smed fra Limfjordsegnen, der i de unge Aar er Studiosus i København, bliver relegeret, træder i Krigstjeneste som Landsknægt og efter tyve Aars Tummel i den urolige Tid faar sit Ønske opfyldt at tjene i Kongens Nærhed, og som tilsidst følger ham som hans Tjener i Sønderborg Fængsel og dør her før Kongen. Carl Blochs Billede af Christian den Anden i Fængslet skal have inspireret Digteren til Mikkel, Manden, der fulgte Kongen; men det gælder iøvrigt ham, som Kongen, at de i Romanen kom til at se adskilligt anderledes ud end paa Billedet. Som den levretrøde Blodfarve paa Sønderborg Slotsmure er denne Renaissancebog, hvor Blodet strømmer fra Toget til Ditmarsken, det Stockholmske Blodbad og fra Nordjydernes Opstand mod Herremændene og Johan Rantzau. Det er sikkert den mest shakespeareske Bog, der er skrevet paa Dansk. Men de store historiske Begivenheder er ofte kun Rammen om en intimt skildret Menneskelighed i folkeligt Milieu, især Mikkel Thøgersens Hjemegn og hans gamle Fader. Ogsaa denne Bog er for en Del Hjemstavnsdigtning og i det hele jysk orienteret, ligesom Sprogtonen er jysk. Som Helhed er Romanen af en egenartet musikalsk-symfonisk Virkning. Der spilles paa Sjælens store Strenge, som var Sindet et Orgel af Had og Kærlighed, af Trofasthed og Bedrag, af Raahed og Ømhed, af Magt og Afmagt. Symfonisk er ogsaa Titlerne paa de tre Dele: Foraarets Død, Den store Sommer, Vinteren. Natur og Mennesker gaar i eet. Dybere end Shakespeare ligger i de jyske Partier en Oldstemning eller Sagastemning, der bringes forunderlig nær ved de smaa Træks Fortrolighed. Fremstillingens Gang gives i korte Afsnit af en illusionerende Plasticitet og Stemningsfortættethed. En fyldig Redegørelse for Hovedpersonernes

Psykologi gives ikke, men der spilles paa Figurerne, som paa musikalske Motiver. Mikkel, den hemmede og reflekterende, den saarbare og saarede, der ikke faar fat i Livet, som han brændende attraar, men bliver en Hævner for Lykken, der gik ham forbi, og som kun redder en Stump af sin Menneskelighed i sit trofaste Forhold til Kongen. Axel, den harmløse, den angerløse, den sorgløse, der umiddelbart og impulsivt griber Glæden, og som Livet altid kommer til, uden at han søger det, og som dør ung, just da Lykken for Alvor naar ham. Kongen, med den mægtige Handlingskraft og de store Planer, ikke blot et samlet Norden, men maaske ogsaa videre ud, en symbolsk Skikkelse for Digterens Drøm om den nordiske Ekspansion, og hans Fald, med Kulminationen i hans Tvivls og Fortvivlelses Nat paa Lillebælt, den tiende Februar 1523. I »Kongens Fald« gennemspilles Johs V. Jensens Grundmotiver fra hans første Forfatterperiode inden Aarhundredskiftet med en Styrke, Fantasi og Følsomhed, som lader hans tidligere Bøger langt bag sig, og som han senere kun sjældent har naaet. En ny »Mandfolkelighed« viser sig her i Litteraturen. De fleste historiske Romaner virker ved Siden af denne Bog ikke blot blegsottige, men operetteagtige. Shakespearesk er ikke blot Voldsomheden i Karakterer og Begivenheder, men ogsaa de lyriske Partier, der løfter Læseren fra Blodpølen til Himmelen, fra begsort Mørke til det skæreste Lys.

Medens »Kongens Fald« kan siges at afslutte Johannes V. Jensens første Ungdomsperiode, udkommer i de følgende Aar i Konsekvens med Programmet i »Den gotiske Renaissance« Romaner, Noveller og Rejseskildringer med Motiver fra den store Verden, især den angloamerikanske. I »Madame d'Ora« (1904) og »Hjulet« (1905) gives med ny og stærkt illuderende Kunst Indtryk af det moderne New York og Chicago; i Rejsebogen »Skovene« (1904) og i »Exotiske Noveller« I—II (1907—09) er Emnekredsen det tropiske Østen. Karakteristisk for den sidste Gruppe er Digterens Evne til at gribe den indfødte, primitive Befolknings Sind, saaledes »Kulien« i »Singaporenoveller«, endvidere bemærkes Skildringerne af Nordboens Reaktion overfor Troperne, især i »Skovene«, et Emne, Digteren ofte er kommet tilbage til, menneskeligt højest i »Olivia Marianne« (1915), et Mindesmærke over den hvide Kvindes Skæbne i de tropiske Kolonier. Ogsaa i det senere Forfatterskab har den store Verden atter og atter været Motiv for Johannes V. Jensen, som Følge af nye Rejser; saaledes var han 1913 atter i Østen, paa Java og i Kina, med Hjemrejse gennem Sibirien; i 1926 opholdt han sig længe i Ægypten og besøgte Palæstina. Resultatet af dette omfattende Selvsyn er en

Bevidsthed som »Jordbeboer«, der adskiller Johannes V. Jensen fra de fleste af Periodens Digtere.

Samtidig med Tilegnelsen af den store Verden falder Digterens Gennembrud som Lyriker. I Halvfemserne havde især Holger Drachmann og Johannes Jørgensen gennemspillet det overleverede, poetiske Sprog i dets fineste Stemningsnuancer. Med Johannes V. Jensens »Digte« (1906) fornyedes vor Lyrik fra Grunden, idet et nyt Virkelighedsstof, en ny Form og en ny Fantasi sætter ind. Skønt Digtsamlingen ikke er stor, spænder den over et overraskende Stemningsregister. De nu klassiske Prosadigte »Interferens«, »Frokosten« og »Paa Memphis Station« er gærende Ungdomsdigte med en Blanding af Følsomhed og mandfolkelig Kynisme; de monumentale Digte »Columbus« og »Grottesangen« gaar i Dybden og i det store Perspektiv, varslende Digterens senere Vej i »Den lange Rejse«; det samme gør det sublime Digt »Moderens Sang«, det første Udtryk for et af de mest centrale Motiver hos Digteren, Moderen og Barnet, der senere kulminerer i Digtet »Vor Frue« i »Christoffer Columbus«. Til Slut gives et Par Oversættelser af Walt Whitman, de første paa dansk. Den amerikanske Digter, der for Johannes V. Jensen staar som »en Portal til Amerika«, har i nogen Grad inspireret den danske Digter med Hensyn til Prosadigtets Form. Lyriken er forblevet Digterens mest personlige Ytringsform, samtidig meget stoflig i sit Indhold, langtgaaende i sin Fantasi og stemningsfortættet i sin Inderlighed.

I Tyverne kom endnu tre Digtsamlinger, der samler det væsentligste af hans Lyrik siden de første »Digte«. I »Aarstiderne« (1923) bemærker man de prægtige Fugledigte; i »Verdens Lys« (1926) især »Takkesprog«, »Alperne«, »Dyrlægens Minde«, »Danmarkssangen«; i »Den jydske Blæst« (1931) især Digtet af samme Navn, og Digtet til »Adam Oehlenschläger«. Den harmoniske Livsbetragtning, der spredt gav sig Udtryk i de første Digte, men truedes af Splittelse, har i de senere Digtsamlinger faaet Fasthed og giver sig almenmenneskelige og almengyldige Udtryk, ofte af storladen Karakter. En særlig Gruppe er de mange træfsikre og følte Mindedigte over Personligheder, som har staaet Digteren nær. I metrisk Henseende har Johannes V. Jensens Lyrik i Aarenes Løb ændret sig, idet han undertiden optager den Oehlenschlägerske Strofe, undertiden det gammelnordiske Stavrim. Begge Former føles som væsentlige Udtryk for Digterens Genius; berømt er med rette Gendigtningen af Egil Skallagrímssons »Sønnetabet«.

Inden for den store Produktion i Aarhundredets første Tiaar falder ogsaa »Bræen« (1908), Myter fra Istiden, der skulde blive Indledningen til Forfatterskabets største Værk *Den lange Rejse*, et mytisk Epos

over den nordiske Races Skæbne. Tanken om Værket som Helhed har ikke været Forfatteren nærværende fra Begyndelsen, da han skrev »Bræen«, og Affattelsestiden kom til at strække sig over adskillige Aar. Først med Afslutningen i 1922 kunde man overse Værket i fuldt Perspektiv og ordne de seks Bind efter Emnernes historiske Kronologi, der er en anden end Affattelsens. Værket begynder med »Det tabte Land« (1919), der skildrer det helt primitive Stade i Tertiærtidens tropiske (»paradisiske«) Klima; dernæst »Bræen« (1908), Tilblivelsen af det specifikt nordiske Sind under Istidsbetingelser; dernæst »Norne-Gæst« (1919), nordisk Oldtidskultur paa et Højdepunkt i den rige Bronzealder; dernæst »Cimbrernes Tog« (1922), den første nordiske Folkevandring mod Syden; dernæst »Skibet« (1912), Expansionen ad Søvejen i den normanniske Vikingetid; tilsidst »Christoffer Columbus« (1921), den sidste Expansion ad Søvejen med Amerikas Opdagelse og Kolonisation, set under Synsvinklen den sidste Folkevandring.

Karakteristisk for hele Værket er den mægtigt virkende Naturbaggrund, mod hvilken Menneskelivet ses. I de tre første Bind er Mennesket overvejende i Naturens Vold, og Kampen for Tilværelsen er Hovedmotivet. Med særlig Forkærlighed skildres Trin for Trin de elementære tekniske Fremskridt, der har betinget Menneskets langsomme Opstigning fra barbarisk Urtilstand til voksende human Kultur. Det tør siges, at ingen Digter har før Johannes V. Jensen set den primitive Redskabskulturs Tilblivelse i samme Storhed, og ingen med samme Intuition efterfølt, hvad det var der skete, da Mennesket paa afgørende Vis hævede sig over Dyrets Lod og Skridt for Skridt blev Herre over Naturen. Særlig Ildens Beherskelse er et Hovedmotiv for Digteren. Med en dristig, men plausibel Hypotese tillægger Forfatteren de blonde, nordiske Folk Hovedparten af de tekniske Fremskridt, som særlig fremtvungne under haarde Naturbetingelser. Endnu dybere gaar Skildringen af de nordiske Folks sjælelige Egenart, især af den Sjælens Ve og urolige Higen ud over sig selv, der tydeligst ytrer sig i de blonde Folks Vandringer: Cimbrer, Teutoner, Longobarder, Vandaler, Anglere, Sachsere, Normanner. Gennem de tre sidste Bind dominerer et Længsels- og Vandringsmotiv, formet til en Myte om Længselen efter »det tabte Land« i Syden. Kulminationen og Afslutningen er Christoffer Columbus, som Forfatteren med digterisk Frihed, men ved Støtte i Overleveringen om hans Udseende, gør til en Efterkommer af Longobarderne i Norditalien. Columbus fuldbyrder de nordiske Vandringer og bliver »Historiens mest skuffede Mand« ved den definitive Opdagelse af, at Drømmen om det jordiske Paradis, det tabte Land, er en Illusion uden Virkelighed:

For da han fandt den frelsende Ø
forgik hans Drøm.
Der skød sig en Verden imellem ham
og den yderste Strøm.
Tilbagevender og Havomfavner!
Da steg din Forlængsel, da bar dit Hjerte
som Bølgens vandrende Byrde
den evige Verdenssmerte.

Den nye Verden tages i Besiddelse af den hvide Race, Koloniseringen strækker sig Jorden rundt. Menneskene skulde gaa i sig selv og dvæle i den Virkelighed, der er. Men den lange Rejse fortsætter uden angivet Maal. »Om tusind Aar høres Vinden tude, den gamle Ve gaar igen derude.« Og paa de sidste Sider bryder Værket ud i en ny Længselsmyte, med Sigte ud over Jordens Kreds: Ave Stella, det tabte Land forlagt til en himmelsk Egn. I Timen mellem Nat og Morgen staar der i Himlen et Væsen hældet ud over Verden og ser, en Kvinde, formet af Lys i Lys, næsten usynlig. Hun ser ned over Jorden, undrer sig, holder sig paa sit Hjerte. Hun er Livet, Livets Stamme hinsides Æteren, hvorfra Kimene er kommen til Jorden, det sande Liv, Kærlighedens Ophav, hvorom vi ikke kan vide andet end hvad vi ved i en Længsel. *Ave Stella!* Saaledes faar Længslen det sidste Ord. Som Værket i sin Helhed har en monumental Karakter, saaledes ogsaa de enkelte Skildringer, saavel af Natur som af Mennesker. En Række Typebilleder af Mænd og Kvinder glider forbi ens Blik under Læsningen: Dreng og Moa, Hvidbjørn og Vaar, og mange andre. Manden, Kvinden og Barnet er Urbilledet, som Forfatteren stadig vender tilbage til, den hellige Familie, hedensk gendigtet, i sin sublimeste Form i Myten om Jægeren i »Under Ygdrasil«, der staar centralt i Værket og midtsamler dets Menneskelighed. Kvinden som Moder er for Johannes V. Jensen den forløsende Magt, højest udtrykt i Digtet »Vor Frue«, hvori Jægermyten munder ud. Som et Svar paa Columbusdigtet begynder det:

Evighedens Stjernekerte
brænder, Moder, for dit Hjerte,
du som løser Verdens Smerte.

Efter Afslutningen af »Den lange Rejse« gik Johannes V. Jensen videre med Udviklingslærens Motiver, saaledes i »Evolution og Moral« (1925), »Dyrenes Forvandling« (1927) og »Aandens Stadier« (1928). Disse Bøger er til Dels Kontrabøger til den i disse Aar indtrædende Reaktion, der fandt sit Udtryk i en omfattende Diskussion om Livsanskuelse, der nærmere vil blive omtalt senere. Som bekendt

kom Udviklingslæren ind i dansk Litteratur med J. P. Jacobsen, der oversatte Darwins to Hovedværker »Arternes Oprindelse« og »Menneskets Afstamning«. Men for Jacobsen og hans Periode blev Udviklingslæren først og fremmest en fritænkerisk Doktrin, i hvilken Tanken om det stolte, gudløse Menneske spillede en dominerende Rolle. Skønt Jacobsen selv var Naturforsker, fik Udviklingslæren ingen egentlig, positiv Livsbetydning for ham eller hans Kunst. Med Johannes V. Jensen kommer den positivt forstaaede Udviklingslære ind i Kunsten hos os. Digteren har ikke sin Darwinisme paa anden eller tredje Haand, men fra Darwin selv, hvis Menneskelighed og Personlighed han intimt har erkendt. Den populære Forvanskning af Darwinismen, med den raa Kamp for Tilværelsen som eneste Faktor i Udviklingen, afvises under Betegnelsen »den daarlige Darwinisme«. I Overensstemmelse med Darwin peges paa de slægtsbevarende Instinkter og Følelser, og det er i første Række dem, der har Interesse. Indenfor den zoologiske Udvikling skildres digterisk i »Dyrenes Forvandling« Opstigningen fra det vidløse, blot fortærende Standpunkt hos de laveste Dyr til de højt udviklede Pattedyrsformer. Det er levende Naturhistorie, paa en ny Maade, den lange Opstigning »fra Gru til Glæde«. I Fortsættelse heraf skildres i »Aandens Stadier« Menneskets Opstigning fra Barbari til Humanitet.

I de to sidste Aartier har Digteren, navnlig i Kronikkens og Essayets Form, uddybet og forøget sin nordiske Motivkreds, som allerede ansloges i Programskriftet fra 1901 og udformedes i »Den ny Verden« (1907), »Nordisk Aand« (1911) og i »Introduktion til vor Tidsalder« (1915). Et centralt Emne er den specifikt nordiske Personlighed, med Bjørnson som en Midterfigur, og omkring ham Oehlenschläger, Thorvaldsen, Grundtvig, H. C. Ørsted og flere, ofte skildret i Tilknytning til Analyser af Portrætter, saaledes i »Thorvaldsens Portrætbuster« (1926) og i »Form og Sjæl« (1931). Ligeledes har Digteren med stadig ny Friskhed forfulgt sin Interesse for Nordens Oldtid, især som den aabenbarer sig gennem den moderne Arkæologi. Da »Bræen« udkom i 1908, virkede dens arkæologiske Stof temmelig fjerntliggende paa Læseverdenen. Men i Løbet af det andet Aarti, og især i Løbet af Tyverne skete et ejendommeligt Omslag; den nordiske Arkæologi blev populær i vide Kredse, en Interesse, der endnu holder sig. Ogsaa paa dette Punkt har Johannes V. Jensens Forfatterskab været foregribende. I Tyverne traadte han stærkt ind for Bevaringen af vore Oldtidsmindesmærker i »Paa danske Veje« (1931) og havde en ikke ringe Andel i Forberedelsen af den offentlige Stemning, der førte til det nye Nationalmuseum. I det hele staar Digteren frem for nogen i sin Samtid som Bæreren af den nordiske Kulturbevidsthed i

dens dybere Sindelagstræk. Det følte som veltruffet, at Lunds Universitet i 1929, i Anledning af Hundredaarsdagen for Oehlenschlägers Digterkroning, udnævnte ham til Æresdoktor.

Ved Siden af Aakjær og Johs. V. Jensen er *Thøger Larsen* (1875—1928) den tredie betydelige Lyriker i den jyske Bevægelse. Han var Søn af en Møllebygger ved Lemvig og forblev sit Liv igennem knyttet til Egnen og den lille By, i en Aarrække som Redaktør af en lokal Avis. Sin regelrette Uddannelse standsede han med Præliminæreksamen, men tilegnede sig senere paa egen Haand en betydelig Viden paa naturvidenskabelige og sproglige Omraader, især astronomiske og oldnordiske, og var baade en frimodig og dristig Amatørastronom og oldnordisk Filolog. Han debuterede i 1904 med den lille, men stærke Digtsamling »Jord«, der efterfulgtes af »Dagene« (1905), »Det Fjerne« (1907), »Bakker og Bølger« (1912) og flere, hvoraf det betydeligste er samlet i »Udvalgte Digte« (1917), hvortil senere, efter en Rejse til Syden, kom »Søndengalm« (1926). Limfjordslandskabet er Udgangspunktet for Thøger Larsens Lyrik, men herfra gaar hans Fantasi Jorden rundt og ud i Rummet til Sol, Maane og Planeter og videre ud i Stjernerummet, hvori han færdes med Fortrolighed. Digteren er sig bevidst som Jordbeboer i Verdensaltet, og den kosmiske Bevidsthed indgaar tvangløst, uden nogen Didaktik, i hans lyriske Oplevelse. I Modsætning til Aakjærs melodisk rindende Vers er Thøger Larsens af en særegen verbal Spændthed og akkordagtig Kraft. »Solverden i Blaaheds Dyb! Hvem fatter din Ildsmerte? Mig svindende Jordkryb, signer dit hvidglødende Hjerte«. Medens Aakjær gerne dvæler i den forhaandenværende Idyl, er Fantasien hos Thøger Larsen ekspansiv og langtgaaende, som hos Johannes V. Jensen, hvem han i det hele staar nær som Kunstner, i Temperament og i hedensk Livsfølelse. Det stoflige Indhold er aldrig banalt, men set med nyt og inspireret Blik; eksempelvis identificerer Digteren sig i Digtet »Drift« med Floderne og de løndomsdybe Vandringsvande, »hvor de slanke Ungfisk nøgne, vandre vidt med store Øjne«. Karakteristisk er Lovsangen til »Jorden« (i »Det Fjerne«, 1907). Ingen grum Realitet skjules af Digteren, der i et andet Digt mindes Fabelens Eva som »Livets og Morderens Moder«; men Tilværelsens Kendsgerninger accepteres, og han synger »sin Lykke som Digter og Dyr«. I Centrum af Digterens Verden staar den nordiske Kvinde, som Pige og Moder, hedt begæret og elsket, men med Følelsens Uskyld og ofte med en sjælden smuk Svalhed i Billedet. »Fik dine Øjne det vældende Blaa, ved imod Morgener aabne at staa?« Typisk Jyde er Thøger Larsen i det fortællende Almuedigt om »Jens Højby«, der ligger paa sit Dødsleje og erindrer sig sit pauvre Liv med en ubestik-

kelig Sanddruhed, der gaar til Marv og Ben; i lignende Tone er Digtet om Moderen »Ved Vinduet«, hvis Tristhed er fastholdt naadeløst. Det driftsbestemte, grødefulde Liv, der paa sine Højdepunkter naar det ekstatiske, er dog den inderste Kærne i denne nyhedenske Digtning, der saavel i kunstnerisk Kvalitet som i personligt Særpræg rangerer meget højt, ikke blot inden for Perioden, men inden for dansk Poesi i det hele. I 1932 rejstes paa Vinkelhage ved Lemvig en Mindesten.

1910—1920.

I Aarene mellem 1910 og 1920 fremtræder en Række nye Forfattere, men Tiaaret er dog langt fattigere end det foregaaende. De betydeligste Navne, noteret efter Alder, er Harald Bergstedt (f. 1877), Thorkild Gravlund (1879—1939), Harry Søiberg (f. 1880), Johannes Buchholtz (1882—1940), hvortil kommer de tidligt debuterende saakaldte Krigstidslyrikere, Hans Hartvig Seedorff Pedersen (f. 1892), Emil Bønnelycke (f. 1893) og Tom Kristensen (f. 1893). I samme Tiaar gjorde tre danskskrivende Islændere sig gældende: Jóhann Sigurjónsson (1880—1919), Gudmundur Kamban (f. 1888) og Gunnar Gunnarsson (f. 1889). Af kvindelige Forfattere kan nævnes Thit Jensen (f. 1876).

Harald Bergstedt (f. 1877), Degnesøn fra Køge, blev under fattige Forhold Student og cand. phil., men opgav Teologien til Gunst for et Liv som Lærer i Provinsen, en Tid lang bosat i Sæby. Den lille Provinsby, Købingen med dens Opland, er Bergstedts Domæne i Litteraturen. I letstrømmende Vers, hvis sprudlende Oplagthed og konkrete Livagtighed er en betydelig Nyvinding i vor Litteratur, besynger han lyrisk og satirisk den lille By med dens Indhold af Mennesker og Dyr. Det myrer af Liv i hans By som af Mider i en gammel Ost; jo mere, des bedre. Hans betydeligste Indsats er fire Bind Digte: »Sange fra Provinsen« (1913—21), den store fortællende Digtning »Hans og Else« (1916), to grotesk-satiriske Romaner »Alexandersen« (1918) og »Jørgensfesten« (1919), samt en Samling livsfilosofiske Betragtninger »Under Klokketaarnet« (1926). Bergstedts centrale Figur er »den sunde Menigmand«, der uimponeret af ydre Fremtrædelsesformer kan sondre Skin fra Virkelighed og bedømme Realiteterne. Som Menigmand føler Digteren sig selv, som en af de mange i »det store Folkehav«, hvori han svømmer med Behag mellem Millionerne; og fra Menigmands Stade betragter han den lille By og dens Mennesker, forvisset om, at hvad han ser der, gentager sig ogsaa i den store By og i hele Verden. Hans højeste Livsvisdom (og Paastand) er, at alle Mennesker i Grunden er ens, og at alle

Livsformer, fra det laveste Livstrin til den højeste Kultur, dækker over de samme Grundforhold, naar man ser dem nærmere efter i Sømmene. »Al Menneskeheden er Ravnekrogs født og i Ravnekrogslovenes Baand. Der staar saa fortroligt et Ravnekrogspust ud af Verdenshistoriens Aand.« Der er næppe noget Forfatterskab af Betydning, der saa konsekvent som Bergstedts har anlagt en nivellerende og degraderende Betragtning af de højere Former for Kultur. Han overgaar heri Andersen Nexø. For hans »demokratiske« Øjne rager intet op, end ikke de største Aandens Heroer, alt er af samme Suppedas; og hvor en Forskel i Rang maa konstateres, forklares den paa degraderende Vis. Som Satiriker retter han sit Skyts mod alle Former for Hykleri, Snobbethed, Snerpethed, Hjerteløshed, Bornerthed, som Lyriker besynger han med kollektiv Sympati den ynglende Menneskeverden og Livets elementære Goder. Duften af en organisk Sundhed staar som en Em om hans mest karakteristiske Vers. Bergstedts Forhold til den lille By kan stundom minde om Gustav Wieds, men den sidstnævnte havde næppe Troen paa Menigmand som Fremtidens Bærer af en ny Kultur, saalidt som han havde Bergstedts folkelige Frodighed. Iøvrigt træffer man rundt omkring hos Bergstedt omskiftelige Vurderinger af de samme Ting, som venteligt hos en decideret Lyriker. Glæden ved Menigmand kan momentvis forvandle sig til Lede. I sit Hovedværk »Hans og Else«, der ogsaa er et Hovedværk i vor Litteratur siden Aarhundredeskiftet, har Bergstedt i Hans skildret Almuedrengen, Ledvogterens Hans fra Hedesognet, der kommer til Stationsbyen, arbejder sig op i Borgerskabet og ender som Lillebyens Matador. Ved hans Side er Barnekæresten Else fra Blaavad Kro, der bliver hans Hustru. Den i det ydre stigende Karriere er imidlertid for Hans et menneskeligt Forfald, der ender med hans Død for egen Haand; han hænger sig i det Klokketaarn, han som Kirkens Beskytter har ladet restaurere. Hans er for Bergstedt Typen paa Mennesket, der fra Naturens Haand er glimrende anlagt for at blive den sunde Menigmand i jævne Kaar, men som imponeres og vildledes af Borgerskabet og mister sit oprindelige Væsen. Et særligt psykologisk og kulturhistorisk Relief faar Skildringen af Hovedpersonen, fordi hans Skæbne er set paa Baggrund af den indremissionske Bevægelse. Beskrivelsen af Missionær Jensens Forkyndelse hører til det ypperste i Bergstedts Produktion. Indre Mission er i det hele et væsentligt Motiv i Bergstedts Forfatterskab. Fyldigt og personligt udtaler han sig herom i Prosabogen »Under Klokketaarnet« (1926), der er hans Indlæg i Tyvernes Diskussion om Livsanskuelse, hvorom senere. Et Par Aar efter »Hans og Else« udgav Bergstedt den grotesk-satiriske Roman »Alexandersen«

(1918) og Aaret efter »Jørgensfesten« (1919). Den første Bog ligger godt nok paa Linie med den forudgaaende Produktion. Alexandersen er en tænksom Skrædder med en sund »Normal-Sjæl« i et svagt Legeme. Han rejser ud for ved Selvsyn at skønne over de aandelige Magter, som han hjemme paa sin Ø har orienteret sig i Forhold til. Den fantastiske Bog former sig hovedsagelig som et Opgør med Æstetikerne, med Achilles (en barok Georg Brandes) som Hovedfigur. De frihedselskende Æstetikere er blot selvsyge Æstetikere, der ikke interesserer sig for Realisationen af deres Fraser; Nydelsen og Folkets Virak er deres eneste Interesse. I »Jørgensfesten« foretager Bergstedt et overraskende Positionsskifte, i hvert Fald tilsyneladende. Paa lige saa grotesk Maade gennemhaanes her Menigmand og Folkehavet, der er et Hav af Dumhed. En snedig Rad grundlægger en Religion, som han slaar sig op paa ved at holde Menigmand for Nar, og Forfatterens Sympati er paa den Snediges Side. Der er for Bergstedt to Slags Menigmand, den sunde, klartseende Menigmand og »Menigmands-Fjolset«, der kritikløst render efter alt, hvad der gør sig gældende. For den sidste synes Forfatteren hverken at have Sympati eller Medlidenhed. Alt i alt er Bergstedts Evangelium den jævne Mands Himmerige paa Jorden; Kultur i højere Forstand, menneskelig Storhed, er Vildfarelse eller Humbug, især Humbug, formentlig i Kapitalens Sold.

Sjællænder ligesom Harald Bergstedt er *Thorkild Gravlund* (1879—1939), men fra Landet. Han er Hjemstavnsforfatter, for saa vidt den vægtigste Del af hans omfattende Forfatterskab har Digterens Hjemegn som Genstand. Men fra sin vestsjællandske Fødeegn har han tillige udvidet sin Emnekreds til hele Landet, stadig med Øjet fæstet paa de enkelte Landsdeles folkepsykologiske Særpræg. Han er født paa Halvøen Reersø, Nord for Korsør, som Søn af en Lærer, og var gennem hele sit Liv bosat der. Blandt samtlige Hjemstavnsforfattere er han den mest selvlærte; en paatænkt Seminarieuddannelse blev ikke gennemført. Forfatterskabet deler sig i en Række folkepsykologiske og folkloristiske Arbejder, med Hovedværkerne »Dansk Folkekarakter« (1919) og »Dansk Bygd« (1917, -22 og -33), samt i en noget ujævn Række Noveller og Romaner, med Trilogien »Sognet«, »Vejrgabet« og »Nilavs« som det centrale Værk, i 1921 samlet under Fællestitlen »Sognet«. Kun i ringere Grad er Gravlund fri og formende Kunstner over for sit Stof, der ofte overvælder og tynger hans Romaner. Hans Styrke er Enkeltiagttagelsen og den intime Samhørighedsfornemmelse med Emnet. Medens det foregaaende Aartis mest typiske Hjemstavnsdigtere, med Skjoldborg og Aakjær i Spidsen, var aktive Fremskridtsmænd, nær tilknyttede Tidens nye Ideer,

er Thorkild Gravlund udpræget konservativ, og hans Konservatisme tiltager næsten fra Bog til Bog og ender som en aabent erklæret Reaktionisme næsten uden Grænser. Jakob Knudsens konservative Tidskritik i »Fremskridt« og »Lærer Urup« er for intet at regne mod Gravlunds Søgen ned i Tiderne efter de oprindelige ideale Tilstande. Man tør vistnok sige, at enhver ældre historisk Periode for Gravlund er at foretrække for en nyere. Som en Smaating skal nævnes, at han foretrækker Hoveriets Tid fremfor Agrarudviklingen efter Stavnsbaandsløsningen. I sit Hjertes Dyb standser han først nede ved den danske Stenalder, i hvert Fald i hedensk Tid før Kristendommen. Det er ham et Spørgsmaal, om Kristendommen for Alvor er trængt ind i Landet; den opfattes i hvert Fald som helt fremmed for nordisk Naturel. Denne særprægede Reaktionisme er at forstaa ud fra Gravlunds Syn paa de sociale, agrariske Livsbetingelser. Sognet, i ældre Tid Bygden, er hans Grundbegreb. Sognet eller Bygden er den oprindelige folkelige Enhed, og det bør Sognet blive ved at være, da det er det eneste naturlige, givet med Naturbetingelserne. En Bygd er en af Naturforholdene naturligt afgrænset Landsdel. Bygdens Folk er en social Helhed eller en kollektiv Enhed, der naturligt udvikler sine Livsformer efter de givne Betingelser og fæstner disse i Sæd og Skik, der gaar i Arv gennem Tiderne. De faste Støtter i Bygden er de jordbesiddende, Gaardmændene, der er de solideste Bærere og Videreførere af hævdvunden Sæd og Skik. I Bygden hersker en ofte stiltiende kollektiv Aand, der behersker alle. Riget, Nationen, er langsomt blevet til ved det stadig stigende Samspil mellem Bygderne, men det er disse sidste, der stadig er de bærende Piller. I Konsekvens hermed har Gravlund i sine folkepsykologiske Arbejder, der skyldes stadige Rejser rundt i Landet, søgt at komme paa Spor efter den aandelige Egenart, ikke blot hos Jyder, Sjællændere og Fynboer, men i de mindre afgrænsede Landsdele, som Lollændere, Falstringer, Mønboer, og helt ned til (formentlige) Forskelle inden for Herreder og Sogne. Der kan vistnok rettes megen Kritik mod et og andet i hans folkepsykologiske Kortlægning af Landsdelene, men meget er ogsaa godt set og hørt, og intimt følt. I Gravlunds lange Række af Romaner indtager Trilogien »Sognet« den mest fremtrædende Plads. Handlingens Skueplads er Digterens Hjemegn, og Værket er psykologisk et af de mest »sjællandske« i vor Litteratur. Artistisk set rangerer Trilogien i øvrigt ikke højt, men den bæres oppe af en sjælden Fortrolighedens Aand, der færdes i alle Krinkelkroge og ved Hjælp af mange smaa Træk undervejs udfolder den uforglemmelige Hovedfigur Nilavs, den velstaaende, sjællandske, konservative Bonde med den arvede Gaard. Nilavs er en i sig selv hvilende Mand, fordi

han hviler i sin Stands og i sit Sogns Tradition. Skikkelsen er af en usædvanlig Sandhed og synes dog næsten udformet paa Trods og til Irritation for den dominerende radikale Tidsaand.

Vestjyden *Harry Søiberg*, født 1880 i Ringkjøbing, er ligesom de fleste jyske Forfattere efter Aarhundredeskiftet forblevet sit Hjemland tro. Efter en ret urolig Ungdom, først til Søs, senere paa Valsen som Bogbindersvend, debuterede han i 1906 med den sociale Fabriksroman »Under Kampen«, der kunde tyde paa et vordende Forfatterskab paa Linie med Andersen Nexøs. Men hans senere Udvikling og egentlige Gennembrud viser ham som upolitisk vestjysk og nordjysk Hjemstavnsdigter, med Eftertryk paa Digter i nyromantisk Forstand. I hans to Hovedværker, Trilogien »De levendes Land« (1916—20), Titlen modstillet Pontoppidans »De dødes Rige«, og i Trilogien »Søkongen« (1926—30) er der adskillig Hjemstavnsskildring, især i det sidste Værk; men Værkernes Særpræg ligger i den aandeliggjorte Menneskeskildring, der paa drømmefyldt og visionær Maade lader Naturliv og Menneskeliv smelte sammen. Det er karakteristisk for Søiberg, at en af hans Hovedskikkelser er »den gale Præst« i førstnævnte Værk, en fantasifuld og fantastisk Skikkelse af evangelisk Præg, meget langt fjernet fra forrige Aartis realistiske Hjemstavnskunst. Som hos Jakob Knudsen er det Menneskesindet, der er Søibergs egentlige Domæne, Naturen er en Ramme herom. Men i sin ofte højstemte Romantik gaar han sine egne Veje. Højest naar Søiberg vel i Hovedfiguren i »Søkongen«, Havkarlen Ole Skærpe, en romantiseret Figur af Sagakraft. Digterens Fortrolighed med Havet og Havlivet gennemtrænger denne Roman og gør den til en Bedrift inden for sin Genre.

Som et Ekstranummer i Litteraturen virker *Johannes Buchholtz* (1882—1940), der er født i Odense, men havde sin Opvækst i Middelfart og senere levede sit Liv i Struer, i mange Aar som Trafikassistent ved Statsbanerne, fra 1924 til sin Død som fri Forfatter. Personligt stod han Limfjordsdigterne nær, men hører som Forfatter ikke blandt de typiske Hjemtavnsdigtere. Hans Milieu er overvejende den lille Provinsby, med pudsige og sære Folk, som han tager i Arv efter Gustav Wied, men behandler med en Humor, der er meget forskellig fra Wieds ætsende Satire. Buchholtz debuterede 33 Aar gammel med Romanen »Egholms Gud« (1915), der forblev hans ejendommeligste og bedste Bog, fortsat senere med den lidt svagere »Clara van Haags Mirakler« (1916). »Egholms Gud« indtager en original Plads i vor Fantastlitteratur, selvom litterær Paavirkning spores fra Hamsun og vistnok ogsaa fra Ibsen (»Vildanden«). Hovedskikkelsen Egholm, Fotograf og »Opfinder« og adskil-

ligt andet, er Familiestof, der er opfattet med en samtidig vemodig og grum Humor. Bogens Handling er en Tragedie, som man dog maa smile ad. Den barokke Humor forblev Buchholtz' Særkende ogsaa gennem hans senere Forfatterskab. Men medens det barokke i den første Bog samler sig tæt om en psykopatisk sand Figur og belyser Skikkelsen helt ned i dens religiøse Lag, er Buchholtz' senere Bøger svage ved Tendensen til at opløse eller sammensætte en Handling af blot Snurrigheder og Urimeligheder, eller mest af snurrige Urimeligheder. Med Jyderne deler han iøvrigt Glæden ved det frodige og naturlige, især hans Kvindeskikkelser er tegnet med Forelskelse. Selv hørte Digteren af Naturen til Fantasternes nervøse Række, som han energisk har hævet sig over ved at gennemskue og beskrive dem. En vistnok tilkæmpet Uimponerethed karakteriserer hans Syn paa Mennesker, der naar sit højeste i Lunet og Humoren og i hans Evne til at antyde kloge Ting paa en stille Maade. I Livsfølelsen er han nærmest Idylliker.

Bergstedt, Gravlund, Søiberg og Buchholtz er indbyrdes meget forskellige; men betragter man dem under eet, paa Baggrund af det forrige Tiaars Forfattere, er det iøjnespringende, at det naturligt realistiske Greb om Tingene er afsvækket og Balancen vaklende. Hos Bergstedt bliver Socialismen en ubestemt nivellerende Kollektivisme og en Gennemtrumfning af det vulgære, hos Gravlund udformes Konservatismen til en romantisk Reaktionarisme udenfor al Rimelighed, hos Søiberg fortoner Hjemstavnsskildringen sig paa Højdepunkterne i evangelisk-visionær Spiritualisme, hos Buchholtz dominerer en barokhumoristisk Fantastik. Det er, som om de mere ligevægtige Kræfter har udtømt sig i det forrige Aarti. Helt anderledes forholder det sig derimod med de danskskrivende Islændere, der bryder igennem mellem 1910—1920. Enkelhed og Kraft karakteriserer Jóhann Sigurjónsson, Gudmundur Kamban og Gunnar Gunnarsson, hvis Forfatterskaber dog ikke skal behandles her. Fra den højpoetiske og højrealistiske Sagaø, i Fortid og Nutid, henter de fortrinsvis deres Emner, der behandles med en bjørnsonsk Nordiskhed.

Af kvindelige Forfattere, der gjorde sig gældende i Tiaaret 1910—20, kan nævnes *Thit Jensen* (f. 1876), Søster til Johannes V. Jensen. Hendes kunstnerisk betydelige Bøger har, ligesom Marie Bregendahls, Fødeegnen og dens Mennesker til Emner, saaledes »Jorden« (1915), »Jydske Historier« (1916), »Kongen paa Sande« (1919), ligesom den historiske Roman om »Stygge Krumpen« (1936) er jysk særpræget. Thit Jensen er de stridige og voldsomme Naturers Digterinde, den blodrigeste og oprindeligste blandt Forfatterinderne siden Aarhundredskiftet. Det er dog ikke saa meget hendes kunstneriske

Kvalifikationer, der har gjort hende kendt i vide Kredse, som hendes energiske Tendensbøger, der handler om Mandens og Kvindens Værd, om Seksualmoralen og dens Følger, om Kvindens Kaar som Hustru og Moder. Bag Agitationen ligger ganske enkle og sunde Tanker om et lykkeligt Familielivs fundamentale Betingelser, som det harmer Forfatterinden ikke at se fyldestgjorte. Hun har taget til Orde mod den løsere Erotik (»Den erotiske Hamstrer«, 1919), for seksuel Oplysning, for »Frivilligt Moderskab« (1924) og »Børnebegrænsning« (1928), baade ud fra raceforbedrende Synspunkter og ud fra en stærk Medfølelse med den forslidte, svangre Hustru i daarlige økonomiske Kaar. Med Styrke og organisatorisk Evne har hun i det hele hævdet sit Køns Ret. Idealet er ikke den emanciperede, mandhaftige Kvinde, men Kvinden som Kvinde, Hustru og Moder, under værdige Kaar, ligestillet med Manden og selvstændig i sin Livsfølelse (»Gerd«, 1918; »Aphrodite fra Fuur«, 1925). I de senere Aar har Forfatterindens kunstneriske Evner, foruden i »Stygge Krumpen« (I—II 1936), faaet Udtryk i det islandske Drama »Nial den Vise« (1934).

Krigstidslyrikere. I Krigsaarene debuterede omtrent samtidigt en Række nye Lyrikere, som man har kaldt Krigstidens Lyrikere. Med Krigen har de dog intet direkte at gøre, kun undtagelsesvis er den Emne for deres Lyrik, men med Krigstidens Atmosfære her i Landet er de snævert forbundne, hvilket vil sige med Højkonjunkturens hektiske Liv, især som det formede sig i Hovedstaden. De var alle i nær Forbindelse med den radikale Hovedstadspresse, der lancerede de betydeligste af dem, som næsten med det samme blev meget populære. Her skal omtales de tre mest fremstaaende, Hans Hartvig Seedorff Pedersen, Emil Bønnelycke og Efternøleren Tom Kristensen; for dem alle gælder, at Etiketten Krigstidslyrikere ingenlunde er udtømmende.

Hans Hartvig Seedorff Pedersen (f. 1892), Søn af en Overlærer, Student fra Marselisborg, vakte Opsigt ved at debutere med en formfuldendt, klassicistisk Digtsamling, »Vinløv og Vedbend« (1916), og fastholdt i stigende Grad Opmærksomheden i de følgende Aar ved en frodig Produktion af lige saa formfuldendte Digte, i Samlingerne »Hyben« (1917), »Fra Danmark til Dvina« (1918); efter en Rejse Jorden rundt i 1919—20 kom »Mod fremmede Stjerner« (1919), »De syngende Palmer« (1921) og »De hundrede Veje« (1921). Seedorff Pedersen er en Versets Guldsmed, hvis bedste Digte straaler som gyldne og fint udarbejdede Smykker. I Rytme og Tone er der ofte Mindelser fra dansk, lyrisk Tradition fra Tiden før Johs. V. Jensen, især fra Winther, Aarestrup, Drachmann, Holstein og Claussen;

straks ved sin Debut virkede han dansk-klassisk. Med stor Sikkerhed anslaar han Stemningen inden for de forskellige Genrer: den vemodige Drøm, den vinglade Ballade, den erotiserede Rokokostemning, det saltvandsfriske Sømandsdigt, den folkelige Vise med det rigtige Smeld (»Tre Røvere fra Rold«), ligesom han med Mesterskab beskriver det danske Sommerlandskab, som Axel Nygaard tegner det, og synger forelsket om Blomster og de danske Piger, der for hans Øje let forvandler sig til Gudinder i Danmark. Krigstidens Højkonjunkturer tilhører han specielt ved sin noget opstemte Festlighed og sin Beruselse i den moderne Tid; selv det elektriske Klaver kan give Genklang i ham. Men iøvrigt er Seedorff Pedersen i langt højere Grad den dionysiske Digter i ældre Tids Stil, mest Rokokostil. En sjælden Klangskønhed ledsager hans Vers, der altid er elegante og charmerende, klingende som Kaneklokker en sollys Vinterdag. Med Glæde og Forundring modtog Samtiden denne danske »Digterprinds«, der saa pludselig og glansfuldt var opstaaet i den besynderlige Tid, hvor man levede højt med en ituslaaet Verden udenom. Hans lyse, livsglade Digte løftede Tidens Materialisme, der ogsaa havde Løftelse Behov, til en æstetisk Epikuræisme. Bacchus og Venus, Vinløv og Søjler, Eroter og Fauner var vendt tilbage. Ogsaa de fremmede Lande saa Digteren, uanset Revolutioner og Sammenbrud, med en moderniseret Rokokodigters Øjne, sluttede sig ikke til nogen social eller politisk Ideologi, men holdt sin Linie som Digteren »Sorgenfri«, iøvrigt vel forankret i dansk-nordisk Frisind. Efter den store Ungdomsproduktion i Aarene fra 1916 til 1921 fulgte nogle Aars Tavshed og en vis Reaktion i Samlingen »I Dagningen« (1927); den første Ungdoms Impetus er forbi: »Graa bryder Morgenen frem. Festen er omme. Gav den dig Modet, min Sjæl, til at møde det tomme?« Sine store formelle Evner har Digteren udnyttet som Kantatedigter, og han har med Held neddæmpet tidligere Tiders pompøse Stil til Gunst for det lyriske, saaledes i Ruskantaten »Jeg er som en

Hans Hartvig Seedorff Pedersen.
Fotografi fra ca. 1935.

leende Kilde« til Københavns Universitet (1921) og i Kantaten »Jylland« til Aarhus Universitets Indvielse (1933).

Aaret efter Seedorff Pedersen debuterede Københavneren *Emil Bønnelycke* (f. 1893), Søn af en Lokomotivfører, med Digtsamlingen »Ild og Ungdom« (1917), der i de følgende Aar til 1921 efterfulgtes af en Række Digtsamlinger, hvoraf de betydeligste er »Asfaltens Sange« (1918), »Buer og Staal« (1919) og »Gadens Legende« (1920). Som første litterære Forudsætning har den unge Bønnelycke især den unge Johannes V. Jensens og Walt Whitmans henrykte og livsbekræftende Hyldest til den moderne Storby, hos Bønnelycke sat endnu nogle Takker op, med hæsblæsende Rytmer, hvis Strømme af Ord ofte synes at snuble over hverandre. Som nærmeste litterære Forudsætning har Digteren den moderne Ekspressionisme, hvis betydeligste danske Repræsentant han er. Med en nervøs og springende Modtagelighed for alle Slags Indtryk af Storbyens Liv og med nye eksperimenterende stilistiske Virkemidler besynger »Gadens Sanger« Københavns Overfladeliv under Krigens Højkonjunktur. Alt er vidunderligt, og som det synes lige vidunderligt. Mellem de hektiske og ekstatiske Trafik- og Mekanikdigte finder man imidlertid ogsaa pauserende, nænsomme Digte af en sjælden naiv Følsomhed og Skønhed. Digteren er ogsaa Idylliker i gammel Stil. Samtidig med den store lyriske Produktion tager Digteren i Romanen »Spartanere« (1919) Stilling til Krigen, med Ønske om Danmarks Deltagelse. Bogen er overvejende prosalyrisk, ekstatisk eller idyllisk, som Digtene, med det fasteste Holdepunkt i Digterens Oplevelser som Rekrut i Viborg. I Løbet af Tyverne indtræder en paafaldende Reaktion mod de unge Aars Byradikalisme, med stærk Selvkritik og Tidskritik; Æstetikeren bliver Etiker og nærmer sig Skridt for Skridt det kristeligt-religiøse, smukkest i Digterens hidtil dybeste religiøse Digtning »Lovsang til Døden« (1939), om hvilken Johannes Jørgensen skrev med varm Beundring. Værdifulde Bidrag til den realistiske Digtning er »Historier om Lokomotivførere« (1927) og Romanen »Lokomotivet« (1933).

Tom Kristensen (f. 1893), Søn af en Fabriksmester, er af Opvækst ren Københavner, ligesom Ungdomsvennen Bønnelycke, men af jysk Slægt. Han vakte ved sin Debut med Digtsamlingen »Fribytterdrømme« (1920) knap saa megen Opmærksomhed, men vandt til Gengæld Terræn fra Bog til Bog som Krigstidens og Mellemkrigstidens mest særprægede Artist og ejendommeligste Sind. Bag sig har han en regelret akademisk Uddannelse, cand. mag. i Dansk og Engelsk, men opgav Skolegerningen for sit Forfatterskab og kritisk Anmeldervirksomhed. En væsentlig Del af Forfatterskabet, saavel det prosaiske som det poetiske, har den københavnske Proletarverden

som Genstand. I den første Digtsamling bemærkes foruden den grelle Proletardigter en længselsfuld Drømmer om den store Verden, især den eksotiske, som Digteren ikke viger tilbage for at besynge uden at have set den, karakteristisk er en Hymne til »Rio Janeiro« og et festligt Digt om Sydhavsøerne »Itokih!« Aaret efter Debutten foretog Digteren en Ø. K.-Rejse til Østen og fandt, at Farverne stemte godt nok (»Mirakler« og »Paafuglefjeren«, 1922). Som Lyriker er Tom Kristensen i Regelen ren Artist og som saadan ren Beskriver, formfast og knap, udpræget visuel. Der er næppe før i dansk Litteratur skrevet saa »objektive« Vers, de bedste taaler Sammenligning med Baudelaire, uden at der kan spores nogen direkte Paavirkning. Typiske er de makabre og nervepirrende Emner, der behandles med Sagligheds Ro, uden at Følelsen røbes, jfr. »Henrettelsen« i »Paafuglefjeren«. En Særegenhed er Digterens overordentlige Følsomhed for Farverne og deres Affektvirkninger, der atter og atter beskrives paa en Maade, der erindrer om disse Aars maleriske Ekspressionisme og Kubisme. Det desperate, hektiske og ekstatiske er Digterens Yndligsfelt, vekslende med en dump Ro. Den rent artistiske Indstilling over for Emnerne understøttes af en stærk Følelse af Livets Tomhed og Meningsløshed, der stiller Digteren paa Linie med Dekadenterne. Paafaldende er Digterens reaktive Forhold til Naturen, der oftest ængster ham; jfr. »Neanderthal«, »Den syngende Busk«, begge i »Mod den yderste Rand«. I Ungdomsbøgerne er Menneskeligheden bevidst tilbageholdt, men løsnes mere og mere i Aarenes Løb, og aabenbarer sig især i en Række dybtfølte og prægnante Nekrologdigte, skrevet med korteste Varsel til Pressen, saaledes Digtene om Kai Nielsen, Knud Rasmussen, Emilie Sannom og flere, samlet i »Mod den yderste Rand« (1936) og i »Digte i Døgnet« (1940). — I Romanerne genfinder man Lyrikerens Ejendommeligheder. »Livets Arabesk« (1921) handler om Storbyens Alfonsverden og et bedærvet Overklassemilieu, begge beskrevne med en usædvanlig »objektiv Raahed«, der i visse Træk, men umodent, foregriber Tyvernes fremmede Litteratur, som repræsenteret af Aldous Huxley og Ernest Hemingway; Livet er en Arabesk, »unyttig og skøn«. Menneskeligt og kunstnerisk langt betydeligere er den selvbiografiske, psykologiske Roman »En Anden« (1923), med visionært klare Erindringsbilleder fra Opvæksten og dens Milieu; den passive Helt søger forgæves at finde sig selv og en Mening med Livet. I Drankerromanen »Hærværk« (1930) er et forfaldent Journalist- og Bohèmemilieu skildret med en Art russisk Fatalisme; Hovedpersonen besættes af en Selvødelæggelsesdrift, affødt af Trangen til nervepirrende Oplevelser, der skal afdække Bunden i Selvet; typisk er en vis Selvmedlidenhed og

en ironisk-vemodig Sans for Idyllen i Forfaldet. Romanerne er vistnok i adskilligt Udtryk for Krigstiden og Aarene derefter, levende Modeller er ofte brugt, men Forfatterens Egenart inciterer mere end Milieubeskrivelserne, der trods en hensynsløs Ærlighed i Intentionen ofte virker overeksponerede og krampagtige. Den klassisk rene og klare Prosa løfter og mejsler det ofte ubehagelige Stof, hvor Menneskeligheden skal søges i smaa Antydninger og mellem Linierne. Ved sin rene Artisme, sin Formkraft, Byproletarisme og Naturløshed svarer Tom Kristensen i Periodens Litteratur til Vilhelm Lundstrøm i Maleriet.

1920—1930.

Tyvernes Digtning er i høj Grad præget af Efterkrigstidens Depression og Raadvildhed. Kun faa Forfattere af betydeligere Format bryder igennem i dette Tiaar, hvis Digtning overvejende holdes oppe af Forfatterne fra første og andet Tiaar. Den mest karakteristiske litterære Begivenhed er en Diskussion om Livsanskuelse, som tager Fart omkring 1922 og fortsættes til Tiaarets Slutning, især med Indlæg fra en Række ældre Digtere. Da denne Diskussion mere end noget andet er typisk for Tyverne, skal den refereres lidt udførligt.

Den ret fjerne, historiske Baggrund for Diskussionen er det fritænkeriske Gennembrud med Georg Brandes omkring 1870, der i Firserne og Halvfemserne havde konsolideret sig i det højere Aandsliv, saaledes at det ny Aarhundrede, nærmest som en Selvfølge, begynder overvejende areligiøst. Karakteristisk for Halvfemserne er den Forundring (og i radikale Kredse Forargelse) det vakte, da Johannes Jørgensen blev Katolik. At Helge Rode og andre Lyrikere i samme Aarti gav Udtryk for »et sjæleligt Gennembrud«, ænsedes kun lidet, og Bevægelsen var ogsaa kun et svagt Tilløb uden Gennemslagskraft. Vil man pege paa et enkelt Værk, der dybere og fyldigere end noget andet karakteriserer den dominerende, livsfilosofiske Indstilling ved Aarhundredeskiftet, frembyder sig *Harald Høffdings* »Religionsfilosofi« (1901), der hurtigt fik en smuk og stærk Position i almindeligt Omdømme; anden Udgave allerede 1906. Ved Religionsfilosofi forstaar Høffding »en Tænkning, der har Religion til Genstand.« Ud fra tre forskellige Synspunkter, et erkendelsesteoretisk, et psykologisk og et etisk, undersøges Religionen. I sine klassiske Tider tilfredsstillede Religionen alle Menneskets Fornødenheder, ogsaa dets Erkendelsestrang. Religiøse Ideer indeholder da for Mennesket Forklaringen af Tilværelsen i dens Helhed og i dens enkelte Dele. Men naar der har udviklet sig en selvstændig Videnskab, fremtræder der en anden Art af Forstaaelse eller Forklaring end den

religiøse, og Spørgsmaalet bliver, om disse to Arter er forenelige. For Forfatteren er de ikke forenelige, og han er overbevist om, at den intellektuelle Disharmoni, som Dogmetroen medfører, føles i større og større Kredse. Lidt efter lidt oplyses Lægfolket, og det er en Illusion, hvis Kirken tror, at den i Længden vil kunne bevare Herredømmet over de store Skarer, naar det i større Omfang gaar op for den almindelige Bevidsthed, hvorledes det forholder sig med Dogmernes Begrundelse, Udviklingshistorie og praktiske Betydning. — Naar de religiøse Forestillinger ikke mere har Erkendelsesværdi, maa den Værdi, de kan besidde, være Udtryk for andre Sider af Sjælelivet end den intellektuelle. Dette fører over til den anden Undersøgelse, den psykologiske, der søger at gribe det væsentlige i det religiøse. Forfatterens Resultat bliver, at Religionen i sit inderste Væsen ikke har med Forstaaelsen, men med Vurderingen af Tilværelsen at gøre. »Religionens Kærne er en Tro paa Værdiens Bestaaen i Tilværelsen.« Denne Tro fremtræder i store anskuelige Billeder i Folkereligionerne, især i de højeste af disse. Ogsaa hos dem, der staar uden for enhver Folkereligion, vil der kunne røre sig en saadan Tro, selvom den ikke udformes i bestemt Skikkelse. Sætningen om Værdiens Bestaaen er »det egentlige religiøse Aksiom«, der i de forskellige Religioner og paa de forskellige religiøse Standpunkter udtrykkes paa forskellig Maade. — Dernæst følger den etiske Betragtning: Hvilken etisk Værdi har Religionen? For Høffding er Etik lig Velfærdsetik, og for denne er Fordringen: Gør Livet, det Liv, du kender, saa værdifuldt som muligt! Alle Aandslivets Former, ogsaa det religiøse, maa ifølge Høffding retfærdiggøre deres Berettigelse for en etisk Domstol. Filosoffens Svar paa Spørgsmaalet om Religionens Værdi løber ud paa, at Religionen har positiv Betydning som Handlingsmotiv, naar det gælder om at skaffe anerkendte Værdier Magt over Viljen i det enkelte Øjeblik og i den enkelte Situation. Den religiøse Overbevisning træder da frem som en praktisk Tro, der driver til Gerning. I Religionens klassiske Tider er dette særligt tydeligt. Men, meget ofte, om ikke som oftest, har dog religiøse Motiver kun foreløbig, pædagogisk Betydning ved at lede ind i et Forhold til en Sag, der senere kan faa selvstændig og umiddelbar Værdi. Dette er ifølge Høffding den moderne Situation. Vi lever ikke mere i Kristendommens klassiske Tid, allerede Protestantismen er en Levning, Pietismen og Rationalismen endnu mere; vi kan hverken leve paa Levninger eller Surrogater, hvad der kræves, er Ækvivalenter for tidligere Tiders Religion. Der efterlyses en ny »Livspoesi«, i hvilken Menneskelivets store Erfaringer finder Udtryk. En saadan Livspoesi er for Forfatteren det vigtigste i de gamle Religioner, og en saadan

har ogsaa de store Digtere (Aischylos, Dante, Shakespeare, Goethe) formaaet at forme, og enhver ny og stærk Epoke i Digtekunstens Historie vil bringe nye Former for den. Vor Tids Litteratur kan ikke tilfredsstille denne Trang; dens Betydning ligger ikke paa dette Punkt. Men selvom vi foreløbigt, foruden at leve med Fortidens Store, maa lade os nøje med i vort stille Sind at nynne den Melodi, Livserfaringerne fremkalder hos os, behøver vi ikke at opgive Haabet om, at de gamle Kræfter vil frembringe nye Former. — I Værkets sidste Afsnit, med Titlen: *Vi leve paa Virkeligheder*, giver Filosoffen et koncentreret Udtryk for sin egen Livsindstilling. Grækernes Maade at tage Livet paa staar stadigt som det store Forbillede. De hævdede klart og mandigt det nærværende Livs Ret, i Modsætning til den orientalske Hinsidighedslære. Bevisbyrden paahviler dem, der vil gøre dette Livs Værdi afhængig af, hvad man kan ane om et andet Liv. »Grækernes aandelige Storhed viste sig i, at det stod for dem som Opgaven at finde og fremdrage Værdier, »det Skønne, det Gode, det Sande«, her i Livets Virkelighed. De hentede ikke Maalestokken for dette Liv fra Forestillingen om et andet Liv«. At den orientalske Hinsidighedslære sejrede for en Tid, beviser i det højeste, at den græske Kultur trængte til Uddybelse. Det er et stort Ansvar, de tager paa sig, som atter og atter foreholder Menneskene, at *dette* Liv er intet værdt, naar der ikke er et andet. Høffding erindrer om, at Filosoffen Heegaard i sin varmt skrevne Bog »Om Intolerance« (1878) tog Ordet for at indskærpe Betydningen af, at »vi leve paa Muligheder«. Heegaard tænkte derved paa, at Videnskaben ligesaa lidt kan nægte som bevise de religiøse Forestillingers Gyldighed, saa at Muligheden af dem trods al Kritik stadigt staar fast. Ganske særligt tænkte han paa Forestillingen om en personlig Udødelighed, menende, at det væsentligst var paa Muligheden af denne Forestillings Gyldighed, vi maatte bygge vort Liv. »I Modsætning til en saadan Opfattelse, siger Høffding, stiller jeg den Sætning: Vi leve paa Virkeligheder. Hvad vi leve paa, er de Værdier, Virkeligheden frembyder, og disse Værdier behøve ikke at blegne, fordi deres Skæbne i Tid og Evighed ikke ligger aaben for os.«

I doktrinære, radikale Kredse blev Høffdings betydelige Værk betragtet som ikke værende radikalt nok. Man fandt, at der i »Troen paa Værdiens Bestaaen« var et Moment, der, selv om det holdtes helt ubestemt, dog var af metafysisk, »uvidenskabelig« Karakter. I de større frisindede Kredse vandt Værket derimod Anklang som et karakteristisk Udtryk for Tidens Indstilling til det religiøse. Kirken og de dogmatisk-religiøse Kredse kunde naturligvis ikke godkende Afvisningen af enhver religiøs Dogmatik; men der vistes Høffding

megen Forstaaelse, og vigtigt er, at netop efter Aarhundredeskiftet sætter »den liberale Teologi«, den saakaldte »Bibelforskning«, ind med stor Kraft, saaledes at den dogmatiske Kristendom af Teologerne selv sættes under Debat paa meget frisindet Maade. Hvad Høffding forudser, at Lægfolket lidt efter lidt vil blive oplyst om, hvorledes det forholder sig med Dogmernes Begrundelse og Udviklingshistorie, er i rigt Maal indtruffet. Herom nærmere i det senere Afsnit om »Kirken«. Høffding var nær de Tres, da han i 1901 udgav sin »Religionsfilosofi«. Samme Aar kom den 27-aarige Johannes V. Jensens ungdommelige, men væsentlige Programskrift »Den gotiske Renaissance«. Til den brede »Virkelighed« hos Filosoffen svarer den krasse »Kendsgerning« hos den moderne Tids Digter. Til Filosoffens Haab om en nyreligiøs »Livspoesi« paa Virkelighedens Grund svarer nogle Aar senere hos Johannes V. Jensen »Mytedigtningen«, især i »Den lange Rejse«. Men medens Høffding lader de spekulative Muligheder staa aabne, lukkes de dogmatisk af Johannes V. Jensen, der som Digter blev den mest impressionable og udæskende Repræsentant for dennesidigt Livssyn i den kommende Periode. I »Æstetik og Udvikling« (1923), Efterskriften til »Den lange Rejse«, hedder det afgjort: »Der er kun denne Jord, og vi maa ordne os paa den, vi begynder der og ender der. Der er kun dette Liv, men vi kan leve det værdigere og stærkere, i en fordybet Følelse af dets Realitet og Gaadefuldhed.«

Bortset fra Johannes Jørgensen og Jakob Knudsen synes ingen af de betydeligste Digtere i Perioden fra 1900 til 1920 at have haft et positivt Forhold til Kristendommen. En vis metafysisk Interesse begyndte at gøre sig gældende fra omkring 1910, da Henri Bergsons Naturfilosofi og William James' »Religiøse Erfaringer« blev kendt i mindre Kredse; der taltes ogsaa om en begyndende »religiøs Uro«, men alt i alt var det kun svage Rørelser. Den livsfilosofiske Indstilling var i dominerende Grad »positivistisk«. Men i Tiaaret fra 1920—1930 bliver Problemet om Livsanskuelse akut paa Baggrund af Efterkrigstidens Usikkerhed og Raadvildhed. Mere og mere udtrykkeligt orienterer man sig i Forhold til Kristendommen, ved Tilslutning eller Afstandtagen. I 1920—23 kom Tyskeren Eduard Meyers store Værk: »Ursprung und Anfänge des Christentums«, der samler og afrunder det væsentlige i den moderne nytestamentlige Forskning, der navnlig siden Aarhundredeskiftet havde stillet saa meget i nyt Lys. Medens Meyers Værk kun læstes i fagvidenskabelige Kredse, kom i 1924 tre Bøger, der gav Anledning til en vidtgaaende Diskussion, Dr. Ditlef Nielsens populære Bog om »Den historiske Jesus«, Redaktør Chr. Reventlows »Breve fra Skærsilden« og Helge Rodes »Pladsen med de grønne Træer«.

Ditlef Nielsen er overbevist om, at Mennesket aldrig har trængt mere til Religion end netop i vor Tid; men de fleste føler sig mere og mere fremmede i Guds Hus. Nutidsmennesker kan ikke antage Dogmerne om Treenighed, Jomfrufødsel, naturstridige Undere, Gudesønnens Død som Sonoffer for Slægtens Brøde, Nadverlære, etc. Den moderne Oldtidsvidenskab har imidlertid sat Jesu Lære og den oprindelige Kristendom i ny Belysning. Det viser sig, at de Dogmer, som Kirken udgiver for Kristentroens Hovedpunkter, ikke findes i den oprindelige Kristendom. Naar alle mytologiske Elementer er fjernet, bliver der for Forfatteren en meget enkel Religion tilbage, der finder sit væsentligste Udtryk i »Fader vor« (Luk. 11, 1—4). Her er (ifølge Forfatteren) den oprindelige Trosbekendelse, som Grundtvig lyste efter. Her er den Tro, der er Kristendommens Særkende. Alt i alt ligger Standpunktet nær op til Unitarismen (Socianismen). »Den historiske Jesus« er tidstypisk ved sin demokratiske Forenkling af det kristelige. Bogen vakte megen Opsigt i folkelige Kredse, og Forfatteren styrkede sin Sag ved Diskussionsforedrag og ved meget læste Dagbladsartikler; den gamle Filosof Kroman traadte ind ved hans Side i Kravet om en Reformation.

En helt andet Karakter har *Chr. Reventlows* Bog fra samme Aar, »Breve fra Skærsilden« (1924), et personligt Bekendelsesskrift (med Forbehold), der griber helt andre Sider af Kristendommen. Hvis de enkelte Menneskers Liv opfattes som afsluttede, jordiske Enheder, vil det ifølge Forfatteren være umuligt at tilføre det nogen fornuftig Mening. Men heller ikke i Menneskenes Historie med dens geologiske Lag af undergaaede Storstater, Kulturer og Folkeslag er der noget, som tyder paa, at Slægten, Menneskeheden som saadan, har et selvstændigt Maal paa Jorden. Med Haab ser Forfatteren hen til et Liv efter Døden, enig med Heegaard i, at vi lever paa Muligheder, og at Tanken om Døden er en af vort Aandslivs vigtigste Betingelser. Han forstaar Forløsningsreligionerne, der alle er enige i, hvad der skal forløses fra. I særlig Grad tiltrækkes Forfatteren af Buddhismen paa Grund af dens Sønderlemmelse af den lidelsesfyldte Illusionsverden og dens Forløsningstanke, Læren om Nirvana, der svarer til den kristne Mystiks »evige Salighed« eller unio mystica. Gennem Buddha har Forfatteren forstaaet Kristus, der er en anden end Kirkens Dogmeskikkelse. »Fader vor« er en Bøn om Sjælens Frelse gennem Selvets Opgivelse. Mod Kirkens Salighedslære hævdes Personlighedens Udslettelse ved Foreningen med Gud. Ogsaa denne Bog er tidstypisk ved sin Kulturpessimisme, ved sin Afstandtagen fra Kirkens Dogmesystem og sin afgjorte Tilslutning til Mystikken. I de samme Aar fik Spiritismen i ret vide Kredse et Opsving. I 1923 kom Anker Larsens Mystikerroman

»De Vises Sten«, præmieret i Gyldendals Romankonkurrence; i 1925 kom første Bind af Vilhelm Grønbechs store Værk »Mystikere i Europa og Indien«, samme Aar Valdemar Rørdams Versdrama »Buddha«, i 1928 Indologen Poul Tuxens »Buddha, hans Lære, dens Overlevering og dens Liv i Nutiden«, der blev læst i ret vide Kredse.

Bag *Helge Rodes* »Pladsen med de grønne Træer« (1924) ligger en dyb Bekymring og Ængstelse for den aandelige Kulturs Bestaaen i Nutidens mekaniserede og materialistisk indstillede Tidsalder. Udviklingen gaar, saa det gnistrer, paa alle Omraader; men den indre personlige Udvikling, som betinger det sande Fremskridt, er forsømt og glemt. Det betvivles, at den moderne Videnskabs tekniske Fremskridt er af det gode; dette Fremskridt har blandt andet medført den videnskabelige Krig. Det befrygtes, at de frie Aandsvirksomheders Slutresultat ikke er Oplysning og Forædling, men Forfladigelse, Fordummelse og Forraaelse af den store Almenhed. De rent humane Kulturbestræbelser, der sigtede paa Naturens Forædling, Sjælens Blomstring, Hjertets Dannelse og Aandens Klarsyn, har tabt i Kraft, synes Forfatteren, og han spaar Humanismens nære Død. Kun en Fornyelse af den religiøse Sindsretning kan redde Tidsalderen ved at genoprette og bevare Aandens Skønhed. Og det er hans Glæde, at det religiøse Liv, ofte paa udogmatisk, frireligiøs Vis, synes at røre paa sig. Med Sympati lytter han til Lægprædikanterne paa Pladsen med de grønne Træer (Frederiksberg Runddel). Maaske er disse Ytringer et Tegn paa, at det religiøse Billede af Livet er ved at vende tilbage. Om dette Billede vil træde stærkere frem, afklaret og fornyet, eller atter svinde bort som et Aandesyn — det er Spørgsmaalet om Kulturens Bestaaen eller Undergang. Ved den religiøse Sindsretning forstaar Digteren en Trang til at faa Del i en varigere Virkelighed end »Realiteternes Blændværk«, gennem Udvidelse, Uddybelse og Opløftelse. Filosofisk talt er Standpunktet idealistisk, en Hævden af Aanden, Drømmenes Univers, som den tilgrundliggende egentlige Realitet og derfor det sande Liv. Der ironiseres over den moderne Naturvidenskabs Verdensbillede, over Einsteins Relativitetslære og over Darwins Udviklingslære, mekanisk forstaaet, medens Forfatteren kan tænke sig en idealistisk Udviklingslære, hvor det er »Aanden, der bygger«. Han tiltales derimod af Spenglers »Untergang des Abendlandes« paa Grund af den religiøse Stemning, der trods alt bærer dette Værk om alle Tings Forgængelighed. Der kan i denne Sammenhæng erindres om, at Digterens personligste Symbolfigur er den shakespearske Luftaand »Ariel«, Titlen paa en af hans Digtsamlinger. Med Hensyn til den Nyreligiøsitet, Digteren ser hen til, holdes Sagen i en vis Forstand aaben og ubestemt. Digteren lytter ikke

blot med opmærksom Sympati til de sekteriske Kristne, men ogsaa til »Asiens Visdom«, som den finder Udtryk i Buddha, og videre ud til Spiritister, Occultister og Teosoffer, men finder dog Anledning til at bemærke, at han personligt intet har at meddele med Hensyn til spiritistiske Fænomener. Kristendommen er dog det stærke Centrum i Betragtningerne og inden for denne det Nye Testamentes Kristendom, med Jesus som Mestrenes Mester i den intuitive Livskunst. Med et for Helge Rode karakteristisk Ordvalg spørges der: Kan Verden undvære det milde Lys og Varmen i Evangeliet, der svøber sig om Sindet som Solskin og Stjernestraaler? Digteren mener nej, og det er hans Haab, at hvad der er af Værdi i Nutidens religiøse Særliv maaske kan tjene til Fornyelse og Berigelse af Kristendommen. Udogmatisk ser Digteren undertiden ogsaa paa et og andet i Kristendommens Lære, men det er dog vist mere tilsyneladende end reelt. Paa den ene Side tales om urimelige eller i hvert Fald unødvendige Dogmer, der er Vanskeligheder for Troen; men naar det kommer til Stykket, synes Digteren at acceptere alt væsentligt, ogsaa Miraklerne som hyldes med et om Chesterton mindende Udraab: Lovet være Usandsynlighed! Det er ogsaa karakteristisk, at Digteren stiller sig modvillig til Bibelkritikken og den liberale Teologi, der har skabt en varig Usikkerhed. Tilsidst vender Tanken sig helt ortodokst mod Katolicismen som Fremtidens Haab for en kristelig Enhedskirke. »Rom er en magisk Personlighed, den ældste og ærværdigste, og den eneste i Nutiden«. Og som allersidste Konsekvens tænkes med Haab paa Romerkirken ogsaa som politisk Magt, som i gammel Tid: Romerkirken som Verdens Herre. En kirkepolitisk Interesse i store almene Træk gør sig i det hele gældende. Men sikkert staar det for Digteren, hvad han profeterer i Bogens sidste Ord: »Vi gaar ind under Korsets Tegn, som viser Vej til den guddommelige Cirkel«. — »Pladsen med de grønne Træer« er intet Bekendelsesskrift; der ræsonneres overvejende paa andres Vegne. Dog er der paa et vigtigt Punkt en personlig Meddelelse, hvoraf fremgaar, at Digteren selv regner sig til Mystikernes Slægt, og at han tillægger sin Oplevelse fundamental Betydning, fremstillet i Kapitlet: *Jeg er — Religionen.* Den inderste Drivkraft, hedder det, i den frireligiøse Mystik er en personlig Erfaring om en aandelig Verden. Bevidstheden udvides, Tidens Grænser sprænges, og en umiddelbar Følelse af at være i levende Forbindelse med Guddommen rører sig som et nyt Liv i Hjertet. Det drejer sig for Digteren om en veritabel Aabenbaring, der dog kun afslører en Selvfølgelighed, en Ting, som alle tror, at de ved; den lader Lyset falde paa Livets eneste ubetvivlelige Grundsandhed: Jeg er! Dette »Jeg er« aabenbarer sig imidlertid i hele sin Vælde og udelukker Mu-

ligheden af sin Modsætning, som er Tilintetgørelsen. Jeget erkender sig selv og sin evige Væren i Forbund med Jegernes Jeg! Den, som aldrig har forstaaet dette, har heller aldrig tilfulde vidst, at han er til (S. 103—104). Filosofisk talt indeholder Oplevelsen saaledes en Forvisning om Jegets Udødelighed, om Guds Eksistens og om Jegets Samhørighed med Gud. Det er Kærnen i Digterens Tro, der er saa klar og fast, at intet kritisk Sprængstof kan bibringe den Revne eller Ridse. Den bemægtiger sig hele Personligheden, baade Følelse og Intellekt, med en uovervindelig Kraft. »Selv en fjern Erindring om disse høje Sjæletilstande er vederkvægende og fastslaar deres Autoritet«. Efter »Pladsen med de grønne Træer« nærmede Digteren sig i de følgende Aar mere og mere til den dogmatiske Kristendom, hvorom allerede »Det store Ja« (1926) vidner. Bogens Hovedindhold er et Forsvar for Evangeliernes historiske Korrekthed. Paa dette Punkt er der ikke Tale om »Realiteternes Blændværk«; men omvendt, de Mirakler, som man ellers betragter som Blændværk, bliver for Digteren mere og mere de egentlige Realiteter.

Aaret efter udkom *Ludvig Holsteins* »Den grønne Mark« (1925). Som Foranledning til dens Fremkomst nævnes »Pladsen med de grønne Træer«, især den Dualisme, ud fra hvilken Livet og Religionen betragtes i Helge Rodes Bog. Digterens eget Standpunkt er det rent humane. Der tænkes og tales »paa menneskelig Grund«. Saavel det gamle som det nye Testamentes Religion er religiøse Myter for Digteren, ikke Aabenbaringer. Men det er Myter, der er skabt over historiske Kærner og i bestemte historiske Situationer af de forskellige Tiders religiøse Behov. Hvad Kristusmyten angaar, føler Digteren sig overbevist om en historisk Kærne i Jesu Liv og Død, som det religiøse Behov paa Jesu Tid har udformet til Myte. Troen er den største af alle Digtere, men Troen skaber ikke af ingenting, saalidt som andre Digtere. Men det er særegent for den religiøse Tro, at idet den frembringer Myten, gør den samtidig sin Frembringelse til en Realitet. Selv om Troens Realitet senere blegner eller helt gaar bort, bliver dog dens Myte tilbage og med den dens Aand. Det er denne, Digteren fortolker. — Bogens polemiske Hovedpunkt er Omtalen af den paulinske Kristendom. Ved Paulus blev Kristustanken Verdens Eje; men fra ham stammer ogsaa Kristendommens Ufordragelighed og den skæbnesvangre Spaltning af Sjæl og Legeme. Thi Kødet begærer mod Aanden, som Paulus siger, og Aanden mod Kødet, og de er hinanden modsatte. Kristi Korsfæstelse bliver hos ham til Kødets Korsfæstelse og Opstandelsen til Sjælens Genfødelse — »de som hører Kristus til, har korsfæstet Kødet med Lysterne og Begæringerne« — for Digteren en uhyggelig Oversættelse af Kristus-

myten i en naturstridig Dualisme. Endnu den Dag i Dag er den paulinske Dogmatik den Brønd, hvoraf den Ufriskhed flyder, der gør Kristendommen frastødende for sunde og hele Mennesker. — Positivt griber Digteren derimod til Mariamyten. Med Moderen og det nyfødte Drengebarn er vi paa »den grønne Mark«, hvor hvert groende Græsstraa er et Mysterium, ja Mysteriet selv. Oehlenschläger har forstaaet det i »Jesu Christi gentagne Liv i den aarlige Natur«, og der erindres ogsaa om Johannes V. Jensens Mariamyte i »Columbus«. Paa den grønne Mark skal Moderen og Barnet blive. For dem, der boer her, er Mennesket en uadskillelig Enhed af Natur og Aand. De behøver blot i Stedet for Opstandelse at sige Fornyelse, for at »den hellige Historie« bliver den Fødsels-, Døds- og Fornyelsesmyte, som har sit Gensvar i den levende Natur. — Mod Helge Rodes individualistiske »Jeg er« sætter Ludvig Holstein det natur-religiøse »Livet er«. Livet er en Enhed, og Menneskets Evighed er Livets egen. Paa den grønne Mark har man mere Tillid til Livets naturlige Vækst, baaret af Vilje og ledet af ærlig Erkendelse, end til ekstatiske sjælelige Gennembrud. Der er ikke andre Mirakler end dem, Alnaturen hver Dag lader ske for vore Øjne. Med Skarphed vender Digteren sig mod den »okkulte Rationalisme«. Efterkrigstidens Saarfeber og Udmattelse har været en gunstig Jordbund for religiøse og pseudoreligiøse Sygdomsbaciller. Den syge Verden frygter Livet, og midt i Kaos staar Skumringens Aand, Shamanismens Flagermusspøgelse, med udbredte Skindvinger og varslende Tusmørketidens Komme. I Stedet for Aand træder Aanderne op. — I øvrigt erkender Digteren, at Metafysik ikke er Digterens Fag. Han er Livets Herold, og af hans Mund skal dets Ære forkyndes. Bogen slutter med fire skønne Digte: »Jehí«, »Sanglærken«, »Den hvide Hyacinth« og »Foraarsbøgen«. Digtene er udpræget panteistiske, prisende den stadige Naturens Rytme af Liv og Død, i hvilken alt forgaar, og alt genopstaar. »Bundløs er Foraarets Naade«. — Ludvig Holsteins Indlæg i Diskussionen om Livsanskuelse udmærker sig ved en særlig Sluttethed, i hvilken Finhed og Styrke har indgaaet en snæver Forbindelse; og Holsteins tidligere Idyldigtning faar gennem denne Bog et stærkt livsfilosofisk Perspektiv.

Aaret efter Ludvig Holsteins Bog kom *Harald Bergstedts* »Under Klokketaarnet« (1926), en højst aabenhjertig Selvskildring. Selv regner Forfatteren sig som tilhørende det Slægtled af Aandsarbejdere, der er en Udløber af det brandesianske Slægtled. Brandes' Kamp har efterladt en saa stor Uvilje mod Kirke og Kristendom, at store Dele af opvakt Nutidsungdom fnyser ad dem, men det er et Standpunkt, som en skønne Dag giver Bagslag og ender med Overgivelse paa Naade og Unaade. Kristendommen er et Faktum. Klokketaarnet knej-

ser i Verdenshistorien, ligesom Himalaya over Indiens Dale. Ingen, hverken ung eller gammel, moderne eller gammeldags, kan her slippe »uden om«. Forfatteren selv er saa at sige født under Klokketaarnet, som Søn af en Degn, født i en Degnegaard (i Køge), af en Degneslægt. Med Lyden fra Klokketaarnet voksede han op. Som teologisk Student i København kom han ind i Bibelkritik, der endte med Opgivelsen af Teologien. Men forinden havde han gennem sin missionske Moder lært Vækkelsen at kende i Hjembyen, og i den nordjyske Fiskerby, kaldet Sandby, hvor han slog sig blivende ned, kom han atter Bevægelsen paa nært Hold. Refleksioner over den missionske Vækkelses Forløb og Aarsager giver Forfatteren det afgørende Syn paa Kristendommen i det hele. Den religiøse Vækkelse i Sandby var en social Vækkelse, som endnu befandt sig i knælende Stilling. Baggrunden var en kronisk tilstedeværende Usselhedstilstand, en himmelraabende Armod, over for hvilken Haabet tilsidst opgav Ævret paa Jorden og vendte sig mod Himlen i sin Fortvivlelse. Det samme gælder Kristendommen i det Hele. Kristendommen var ikke Menneskehedens naturlige Livssyn, men et Underklasselivssyn. — To Livsanskuelser har Forfatteren prøvet. Først Kirkens Dommedagssyn: »Lykken faar I ikke i dette Liv, men først paa den anden Side Graven, naar I har bestaaet Dommedagens store Eksamen«. Dernæst Fritænkernes halvt kirkelige Livssyn, Udviklingssynet: »Lykken er ikke kommen paa Jorden endnu, men Kulturen stiger stadig, og en lykkelig Fremtidsmenneskehed skal en Gang nyde Frugterne af vort Slid«. Begge Anskuelser har Forfatteren forladt som lige »traurige« for den nulevende Menneskehed. Hans Udvikling har ført ham til en tredie Anskuelse af Livet, en overraskende stærk livsbejaende Anskuelse, der godkender Livet netop som det er, og som anskuer »den store, varme, rige, levende Menneskehed, der som et myldrende, skrigende Fuglebjerg bader sig under Solen fra Aartusind til Aartusind i evig, hellig, guddommelig Sundhed og Tilværelsesglæde«. Der findes intet Fremskridt, det er en Umulighed, »ti hvad er lykkeligere end Lykken?« Verden vandrer ikke frem imod et Maal. Den befinder sig lige paa en Prik i selve Maalet, og har gjort det lige saa længe den har været til. Der er intet Ekselsior til — intet Højere op! Mennesket er uforandret fra Tusindaar til Tusindaar. Fra det store Fuglebjerg lyder kun eet Raab: Liv — Liv — Liv! Det er et Raab fuldt af Kærlighed til Reden, Magen og Yngelen, Kærlighed til Bopladsen og Hjemmet. Al Menneskeheds dybeste, ægte Tilstand er »den søde, ubekymrede, store, stille Vegetereglæde«. Thi Livet er ikke Visdom, men sund vegeterende Ømhed og Glæde. Og alle vi Mennesker er eet Hip som

et andet Hap, og alle danner vi tilsammen det store, glade Fuglebjerg. —

Aaret efter Harald Bergstedts Bog kom *Sophus Claussens* Indlæg i Diskussionen, kaldet »Foraarstaler« (1927). Nærmeste Anledning angives at være den, at Helge Rode i sine Kroniker om »Heroica« (1925) har efterlyst Digterens Livsanskuelse. Der er ogsaa Mænd af Højskolen, der ikke ved, hvor de skal anbringe Digteren med Hensyn til Livsanskuelse. Og der er visse Avindsmænd, der hos Digteren finder Kulde og Fordærvelse og moral insanity. Bogen former sig nærmest som et Selvforsvar og en Selvretfærdiggørelse, biografisk orienteret i Forhold til Ungdomsvennerne Johannes Jørgensen og Helge Rode. Begge har set ham før nogen anden af de samtidige i Begyndelsen af Halvfemserne afvise den da grasserende Rationalisme som brugbar Religion og fremhæve Menneskenes Tiltro til Stormagter som Kærlighed, Geni og den ideale Skønhed, dog med en lille Rynke, af Respekt for Realismen. Han beundrede i og for sig Darwin og Naturvidenskaben, men afskyede fysisk det patologiske Skriveri og den patologiske Moral som Litteraturretning. Han forstaar, at man ikke kan have Darwin og Voltaire (den Sandhedens Mand) til eneste Næring eller blot væsentligste Forbrug, heller ikke Karl Marx eller Henry George, som bare er Jordrente. Men en Række af rigttonende Kor af Aandens Harper, foruden Fløjte og Lut, en Skare af store Skribenter er jo med deres Værker og Fortryllelse draget igennem vore Sind med Rytmer af Kamp eller Fredens viftende Palmer. Den Omvæltning, der skete med de unge Digtere i 90erne, kunde ogsaa kaldes Anelsens, Fantasiens og Inderlighedens Gennembrud. Tidsaanden kunde ikke længer mættes af positivistisk Videnskab. Der kom et nyt poetisk Evangelium eller et Skønhedskonkordat for dem, der tog Poesien i Eje. Men for en enkelt (Johannes Jørgensen) betød det ikke nok, og han alene foretog, stærkt modsagt af sine Venner, den lange Vandring fra moderne Vantro til ældgammel katolsk Kristendom. »Det er, som det nye poetiske Evangelium fik en særegen Betydning, just da En af os ikke kunde frelses ved Poesien alene«. — Selv staar Digteren stadig paa sin Ungdoms Stade. Han mener stadig, at den, der gaar til Rugakset eller Myren for at blive viis, kommer aldrig paa gale Veje. Men ligesom Apostlen Peder havde Himlens Nøgler, har Poesien Livets Nøgler, og lad os holde dem blanke for Rust. Selv har han nu Linie for Linie ransaget sin Produktion og maa sige til sine Avindsmænd, at man ikke vil finde en Strofe blandt trykte og utrykte Arbejder med uanstændig tænkt Hensigt. Hvad man finder i hans Digtning, er Universets, Allivets, Længslens, Sorgens og Lykkens Stemmer. — Digteren vil

imidlertid ikke være Religionsstifter. »Lad dem, som har Lyst til at være Religionsstiftere, gaa hen og ofre sig. Det er ikke svært at opdyrke et Par nye Sætninger. Jeg har ikke Galgenhumor nok«. Men Digteren udtaler dog sin »Formodning og Overbevisning«, der nærmest kan karakteriseres som en romantisk Monisme. Alle Digtninge, Videnskaber og Teologier paa deres vidtforskellige Sprog, i Ord, Toner, Farver eller fysiske og kemiske Forvandlinger, giver Aabenbarelser af en fælles Aand. Kun ved en Fejltagelse modsiger de hinanden. Hvis man vilde betragte Kunsterne, Videnskaberne og Religionerne alle som sideløbende Bestræbelser for hver for sig at udtrykke det mest mulige af det endnu ufattelige, det Skønne, det Sande, det Evige, vilde man komme dem alle nærmere. Alt i alt bevarer Sophus Claussen under Diskussionen om Livsanskuelse sin Holdning som Digteren, Livets Besynger, ligesom paa deres Vis Ludvig Holstein og Harald Bergstedt.

Aaret efter Sophus Claussens Bog kom *Johannes Jørgensens* »Fordi stander Landet i Vaade« (1928), en Samling Anmeldelser fra de foregaaende Aar, hvoraf en Del har Relation til Diskussionen om Livsanskuelse, uden dog at bringe nye Synspunkter frem. Forfatteren understreger, at den Maskinismens Tidsalder, som en og anden ved Aarhundredeskiftet saa nærme sig, nu er oprunden. Aanden er gaaet i Tjeneste hos Mekanikken, befinder sig vel i sin Kondition og bliver forholdsvis godt betalt. Legemet er saa lykkeligt, at der ikke mere er Brug for Sjæl. »Legemets Triumf og som Følge deraf Aandens Undergang — er dette Meningen af Sangen om Landet i Vaade?« Som Lyspunkter hilser Forfatteren Chr. Reventlows og Helge Rodes Bøger om det religiøse. »For den, der nu i et halvt Aarhundrede i Grunden kun har beskæftiget sig med ét Spørgsmaal, er det en dyb Glæde at se, hvordan dette samme Spørgsmaal mere og mere kræver Plads i den danske Litteratur«. I øvrigt er Bogens stærkeste Parti Bekymringen for det forsvarsløse Fædrelands Fremtid, dets Selvstændighed som Land og Nation.

Aaret efter Johannes Jørgensens lille Bog kom Teologen, Professor *Eduard Geismars* Indlæg, »Kristendommen og vor Tids Kultur« (1929), en Række Forelæsninger, holdt paa Universitetet samme Aar. Af alle Stemmer i Tyverne er Geismars maaske den mest dystre. I hans Øjne gennemgaar baade Kristendommen og Kulturen i vor Tid »en Krise saa dybtgaaende, at det ser ud til at gælde Livet.«. For tredive Aar siden, omkring Aarhundredeskiftet, var det anderledes. Da var det alene Kristendommen, der var dødsdømt, som Følge af Angrebene fra den rene Naturalisme. Da havde den litterære Kunst i hele Europa forlængst revet sig løs fra enhver religiøs Indstilling, og Videnskaben havde, nu sidst ved Udviklingslæren, godtgjort Kristen-

dommens Umulighed saa tydeligt, at Mennesker, der endnu ikke havde opdaget det, var fordummede Bagstræbere. En klippefast Tro paa Kulturens Selvherlighed karakteriserede Tiden dengang. Men i Løbet af de sidste tredive Aar er der foregaaet en total Forandring; den den Gang saa selviske og selvherlige Kultur »bærer Dødsmærker saa tydelige, at de klartskuende ikke kan undgaa at se dem«. Moralens Forfald og Teknikkens dæmoniske Udvikling er Hovedpunkterne. Med Spenglers »Der Untergang des Abendlandes« er Forfatteren enig i, at saa længe en Kultur er livskraftig, har den sin ejendommelige Religion, som ingen inden for den Kultur kan tvivle paa, fordi denne Religion ligesom koncentrerer det, Tiden aandeligt lever af og er rodfæstet i. Saa længe Guds Tilværelse var almindelig antaget, saa længe havde Moralen sit sikre Tilhold i Guds Vilje. Nu er Moralen i Opløsning, fordi den er uden fast Begrundelse; der er ikke længer faste Idealer. I Stedet for Moralens religiøse Begrundelse traadte Samvittigheden; men Samvittigheden siger saa meget forskelligt, den siger omtrent, hvad den er bleven opdraget til at sige. Hertil kommer, at i denne Verden med den hensmuldrende Moral er der en Stormagt, som har indtaget Religionens Plads, det er Teknikken, Videnskabens praktiske Følgesvend, der er Tidens Afgud. Man undres ikke over Guds Storhed og Magt og Visdom, men man undres over det tekniske Fremskridt; der er intet, Slægten er stoltere af. Men Teknikken demoraliserer Dag for Dag Slægten, fordi der er en stadig Modsætning mellem de tekniske Synspunkter for Livet og de moralske, og med en vis Nødvendighed gaar de tekniske Synspunkter af med Sejren. Ganske vist forøges ved Teknikken de Produkter, der kan tilfredsstille de menneskelige Fornødenheder, men disse stiger i hastigere Tempo end Produkterne. Der ligger heri og i Teknikkens forvirrende Indflydelse paa Arbejdsspørgsmaalet en naturnødvendig Dæmonik. Teknikken har ogsaa en sjælsforringende Virkning, fordi der ikke er nogen indre moralsk Kraftkilde ved Siden af, der kan regulere, hvad Teknikken skal bruges til, og hvad ikke. Forfatteren samler sit mørke Syn i en betinget Undergangsprofeti: »Det tekniske Herredømme over Naturen uden en Stigning i Menneskeslægtens moralske Habitus vil blive Aarsag til Kulturens Undergang«. Vor Kultur har opfostret Jættevæsener, »Dæmoner«, som truer med at begrave Resultater af Aartusinders Arbejde under et Jordskælv af ufattelige Dimensioner. — Med Nutidens Kirke stiller det sig ikke bedre end med den verdslige Kultur; den har ogsaa spillet Fallit. »Vi har ladt Mammon og Krig gøre os fremmede for Kærlighedens Evangelium«. Baade Kristendommen og Kulturen er endt i det store Mørke, hvor der hverken er Vej eller Sti. Og Forfatteren ser ingen anden Udvej for Kirken eller

for Kulturen end »at gaa ind under Dommen«, og haabe paa en religiøs Fornyelse fra Grunden. Kirken og Kulturen maa mødes ved Korsets Fod. Kulturens Dødsmærker har i saa Fald den Betydning at aabne Hjerterne til at bøje sig villigt ind under Dommen. »Søg først Guds Rige og hans Retfærdighed, saa gives der Velsignelse for Kulturen i Tilgift«.

Eduard Geismars Bog blev nærmest et Punktum for Tyvernes Diskussion om Livsanskuelse, hvis vigtigste Bidrag ovenfor er nævnt. Det var i særlig Grad de ældre Digtere, der førte Ordet. Fra filosofisk Side kom et Par Bidrag, der dog ikke fik nogen Indflydelse, og som ogsaa laa i et andet Niveau, saaledes Harald Høffding »Erkendelsesteori og Livsopfattelse« (1925), en meget abstrakt Afhandling, der ingen rigtig Relation havde til det, der diskuteredes, og Severin Christensens »Ett kungarike för en livsåskådning« (1926; paa dansk 1933), der er temmelig uklar. Heller ikke den teologiske Religionsfilosof F. C. Krarups »Kampen om Kristendommen« (1922) fik Indflydelse, saa lidt som Vilh. Grønbechs Samling spredte Afhandlinger »Kampen om Mennesket« (1930). I Pressen vakte Diskussionen megen Opmærksomhed, ikke mindst gennem Henning Kehlers levende og inciterende Anmeldervirksomhed, der stadig holdt Vandene aabne og bevægede; se hans »Kampen for Livsanskuelse« (1925) og samtlige hans Essayssamlinger. Biologen Oluf Thomsen og Nationaløkonomen Harald Westergaard slog sig sammen i »Livsanskuelse« (1923), der er skrevet henholdsvis ud fra humant og kristeligt Synspunkt; paa egen Haand fortsatte Oluf Thomsen med »Religiøs og biologisk Opfattelse« (1924).

Uden for den direkte Debat stod saavel Johannes V. Jensen som den gamle Georg Brandes, der begge i saa høj Grad repræsenterede det, der reageredes imod. Georg Brandes gav dog paa sin Vis sit Bidrag ved de tre Smaabøger »Sagnet om Jesus« (1925), »Petrus« (1926) og »Urkristendom« (1927), der støtter sig til de yderliggaaende »Mytologer« blandt de moderne Bibelforskere, af hvilke de mest radikale, hvortil Brandes slutter sig, pure benægter Jesus' historiske Eksistens. Johannes V. Jensen gav indirekte sit Bidrag med »Æstetik og Udvikling« (1923), en Efterskrift til »Den lange Rejse«; i Stikbemærkninger sigtes til Periodens Reaktion, saaledes i denne: »Megen Snak føres om Tilværelsens Mekanisering som en Ulykke for Menneskeheden; den vil mekanisere sig mere. Endnu en Gang! Teknikken er vor Redning. *Sjæl* efterlyses og afficheres som nyeste litterære Mode; der er ingen anden Sjæl end med Hengivelse at optage Virkeligheden i sig som den er, den for Haanden værende, og bearbejde den til Fordel for større og mere almindelig udbredt Klarhed«. Hertil slutter sig

»Evolution og Moral« (1925), der søger at drage Moralen af Udviklingslæren, eller rettere af Udviklingens Gang. Ogsaa »Dyrenes Forvandling« (1927) og »Aandens Stadier« (1928) kan betragtes som et indirekte Indlæg i Diskussionen; i den første Bog følges med Hengivelse til Virkeligheden den opstigende Linie i den evolutionære Dyrerække, i den sidste Menneskets Opstigning fra Barbariet gennem Kulturens Stadier. Den hele Diskussion afsatte naturligvis ikke noget »Resultat«, men gjorde adskillige Nutidsproblemer levende i vide Kredse. Et centralt Emne er Teknikkens Værdi, som dog ikke af en eneste Forfatter gaas nærmere efter i Realiteternes Verden. Man fordømmer eller forherliger den moderne Teknik uden Forsøg paa at opgøre, hvad den har bevirket af godt og ondt. Man taler ligeledes om Moralens Nedgang uden at støtte denne Paastand med Bevisligheder. Medens Diskussionen førtes mellem de ældre Digtere, gik en Del af de Unge deres egne »rationelle« Veje, stærkt samfundsorienterede, ofte i ideologisk Tilknytning til Socialismen og Kommunismen. Sit mest karakteristiske Udtryk fik denne Tendens i den nedenfor S. 568 omtalte »Kritisk Revy« (1926—28), der oprindelig havde moderne Bygningskunst, Teknik og Industrikunst som Program, men i videre Forstand ogsaa blev et samfundskritisk Organ ud fra en »social Indstilling«; karakteristisk for denne Tendens er ogsaa Filosoffen Jørgen Jørgensens Essaysamling »Aktuelle Stridsspørgsmaal« (1925). —

Blandt de nye Forfattere i Tyverne er først at nævne *Jacob Paludan* (f. 1896), Søn af Litteraturprofessoren Julius Paludan. Af Alder hører han nærmest sammen med »Krigstidslyrikerne«, for saa vidt han ligesom disse som ganske ung oplevede de sidste Aar af Tiden før Krigen 1914—18 og deres Modsætning til Højkonjunkturernes Tid under denne. Men medens Krigslyrikerne tog den nye Tid til sig og blev Lyrikere paa den, udløste den samme Periode en stærk Reaktion hos Paludan, der ikke blev dens Besynger, men dens kritiske Tilskuer og kulturbekymrede Analytiker. Han er af Uddannelse Farmaceut og tilbragte det meste af sin første Ungdom i Provinsen, især i Nykøbing F. og i Aalborg, men brød i 1920 overtværs, rejste til Ecuador, og senere til New York. Paa nært Hold oplevede han den moderne »Amerikanisme«, der er Grundlaget for Debutbogen »De vestlige Veje« (1922) og for adskilligt i det senere Forfatterskab, der ikke bliver træt af at advare mod den aandløse, anglo-amerikanske Nymaterialisme, der i stigende Grad bredte sig over Europa i Løbet af Tyverne. Hovedværkerne i det omfattende Forfatterskab er de tætskrevne, tidsskildrende Romaner »Fugle omkring Fyret« (1925), »Markerne modnes« (1927) og Dobbeltromanen »Torden i Syd« (1932) og »Under Regnbuen« (1933). De er alle kraftige Protester mod Efterkrigstidens

Livssyn og Mentalitet. I flere Henseender slutter Romanerne nær op til den samtidige Diskussion om Livsanskuelse; men hos Paludan er det ikke saa meget de metafysisk-religiøse Problemer, der staar i Forgrunden, som Kampen for en værdig, human Livsanskuelse. Til det religiøse og metafysiske stiller Digteren sig fordomsfrit og sympatisk, forvisset om en større Verdensorden end den af Videnskaben erkendte, men det humant-livsfilosofiske Problem er hans centrale Emne. I en tænksom Bog med den let selvironiske Titel »Feodor Jansens Jerimiader« (1927) finder man væsentlige Sider af Forfatterskabets Livsfilosofi. Paludan repræsenterer paa personlig Maade ældre Tiders danske Livssyn, i Slægt med Guldalderen. Afgørende er den energisk fastholdte Individualisme, Agtelsen for Begrebet den enkelte, Mennesket med det rigt udviklede Indre, modstillet Nutidens uselvstændige, kollektive Menneske. I vor Tid dominerer efter Forfatterens Opfattelse en kraftig Reaktion mod den humane Individualismes Forædlingsproces. I en Opfindelsernes Tidsalder som vor arbejder tusind Hjerner paa at gøre Livet nemt, saa man med Liv og Sjæl kan kaste sig ud i Nydelsen af lutter nye Nemheder og sove ind saa tanketomme som Orangutangen i sin Kokoslund. Vi oplever Forvandlingen fra traditionsfyldt Ophøjethed til tom, raslende Nemhed. Forfatteren vender sig især mod den amerikaniserede Ungdom, der har brudt med de finere og vanskeligt tilgængelige Værdier, og mod den mondæne Feminisme, der ønsker, at saa vidt mulig alle saa vidt mulig altid skal befinde sig i erotisk Ekstase. Værst er dog de moderne Massebevægelser, der ophæver Individets Solidaritet med sig selv, Betingelsen for Ansvarsfølelse og Tilregnelighed. Et til Tider tungt Ensomhedspræg hviler ofte over Romanerne, hvis Hovedfigur som Regel er en ung Mand, der har vanskeligt ved at finde sig selv og komme i Kontakt med Livet. Det mandlige Venskabs Psykologi er behandlet med Dybde og Mesterskab. Af Kvinder er der to Slags, de rigtige, og de af Forfatteren saa afskyede mondæne Feminister. I den overvejende mørke Stemning slaar enkelte Lysstraaler pludselig igennem, som varmende Solpletter, navnlig en følsom Opmærksomhed for de ganske smaa og stille Ting, især Naturens Egetliv. Tidligt følte Forfatteren sig overbevist om, at Tiden efter Krigen ikke var en Fredstid, der indlededes, men blot en Mellemkrigstid. Tanken herom har yderligere styrket Koncentrationen om den enkeltes personlige Verden. I Uvejrstider nytter det ikke at lægge Planer paa langt Sigt, »det gjaldt blot at finde sin lille Plet og gøre den skøn«. Dobbeltromanen »Torden i Syd« og »Under Regnbuen«, der er Forfatterens hidtidige Hovedværk, spænder fra Krigsudbrudet i 1914 til Slutningen af Tyverne og er den fyldigste og omhyggeligste digteriske Behandling af Perioden.

I Slutningen af Tyverne debuterede Jyden *Hans Kirk* (f. 1898), Lægesøn og cand. jur., med den betydelige Roman »Fiskerne« (1928), der er det første Eksempel herhjemme paa den saakaldte kollektive Roman. Der gives et »objektivt« Billede af et Fiskersamfund ved Vestkysten, saaledes at det lille Samfund ses som en Helhed, en Organisme, hvoraf de enkelte Mennesker kun er Led. I samme sociologiske Genre er de senere Romaner »Daglejerne« (1936) og »De nye Tider« (1939). Til Grund for disse ikke synderlig digteriske Bøger ligger en fast Vilje og Evne til en gennemført Objektivisme. Især den første Bog er ogsaa af Betydning som Hjemstavnsdigtning ved sine mange, præcise Enkeltiagttagelser. Medens Paludan i sin Livsindstilling søger Tilknytning til ældre Tiders humane Individualisme, er Hans Kirk i snævreste Pagt med Nutidens humane Socialisme og hører til den Gruppe socialt indstillede, der samledes om »Kritisk Revy« og om den nye Idealkommunisme.

1930—1940.

I det sidst forløbne Tiaar har vor Litteratur faaet et nyt Opsving, for saa vidt en Række nye Digtere er brudt igennem. Tiaaret er dog endnu saa tæt inde paa Livet, at vi skal nøjes med en kort Notering af det, der særlig har gjort sig gældende.

Mest Opmærksomhed vakte »Digterpræsten« *Kaj Munk* (f. 1898). I Tyverne var den danske Dramatik nærmest svunden ind til ingenting. Der tilkommer Kaj Munk Æren for i Løbet af Trediverne at have skabt et lidenskabeligt bevæget Teater, der fulgtes med den største Interesse af et meget stort Publikum. Digterens Bestræbelse var en Fornyelse af Teatret i shakespearesk Retning. Hans offentlige Gennembrud skete med »Cant«, et Drama om Henrik VIII, opført paa Det kgl. Teater 1931, med Johannes Poulsen som Kongen. Flere Aar tidligere havde Digteren dog skrevet det langt betydeligere Drama »En Idealist«, om Herodes den Store. Det blev imidlertid en Fiasko ved sin første Iscenesættelse paa Det kgl. Teater (1928), senere en stor Succes, da det genoptoges i ny Instruktion i 1938, med Poul Reumert som Herodes. I det forløbne Tiaar har Kaj Munk udfoldet en rig dramatisk Produktion, hvoraf fremhæves det højspændte Mirakelstykke »Ordet« (1932), med lignende Motiv som Bjørnsons »Over Evne«, Diktatorstykket »Sejren« (1936), med direkte Motiv fra Samtidens Italien, endvidere »Han sidder ved Smeltediglen« (1938), om det tyske Jødeproblem, eller maaske snarere om Valget mellem Sandheden og Nationaliteten. Kaj Munk har et sikkert teatralsk Greb om Stoffet og forstaar at udnytte dets aktuelle Sider. Hans Teater er Teater i gammel Forstand, der ingen Virkemidler forsmaar. Konflik-

ten mellem »Materialisme« og »Idealisme« er et væsentligt Incitament for Digteren, der med en slagfærdig Replik og en ofte overrumplende Dialektik kan forvirre Tilskueren og bringe Vaklen og Omslag i Vurderingen. Et dristigt Frisprog har ofte kildret det bredere Publikum, der betænker, at Digteren er Præst. Som hos Jakob Knudsen er det den stærke Personlighed, der har Hovedinteressen, og ligesom hos denne er det kristelige og det hedenske sat op med stærke Farver; det eksalterede og det hektiske er fremherskende. I Sværmeriet for den autoritære, handlende Personlighed er Digteren i Overensstemmelse med visse parlamentstrætte Strømninger i Trediverne. I en Række Skuespil har Digteren i de senere Aar paa fri Maade behandlet nationale Emner, saaledes Grundtvig i »Egelykke« (1940).

Af helt anden Støbning er Dramatikeren *Svend Borberg* (f. 1888). Medens Munk vil forny det gamle, affektrige og almenmenneskelige Teater, er Borberg udpræget intellektuel og eksperimenterende i moderne ekspressionistisk Stil. Han vakte først Opmærksomhed med Skuespillet »Ingen« (1920), i hvilket en Krigsinvalid er brugt som Bærer af et tænksomt og subtilt Skuespil om Jegets tvivlsomme Identitet. Til Dels om samme Problem, men med Henblik paa Spørgsmaalet om Skyld og Retfærdighed, handler det konstruktive »Circus Juris« (1935). I »Synder og Helgen« (1939) er freudiansk Psykologi lagt til Grund for Forstaaelsen af Don Juan Typen. — Ægte Dramatiker, med fast Greb om Scenen og dens Virkemidler, er Satirikeren *Carl Erik Soya* (f. 1896). Han debuterede paa Det kgl. Teater med »Den leende Jomfru« (1930), hvori et københavnsk Pensionatsmilieu med grel Kraft stilles til Skue. Det blev en rygtbar Skandalesucces, men Forfatteren tog Revanche Aaret efter paa »Det sociale Teater« med en fortrinlig Opførelse af »Parasitterne«, hvori bemærkes den mesterligt gennemførte Hovedperson, Gruesen. Soya har i Trediverne udfoldet en betydelig Produktion i intim Kontakt med Nutidslivet. Han er Gustav Wieds nærmeste Arvtager som Borgerlighedens Satiriker. — Udpræget moderne er ogsaa den humørfyldte og elskværdige *Kjeld Abell* (f. 1901), der i »Melodien der blev væk« (1935) vendte sig mod Nutidslivets Konveniens, der kvæler Livets Melodi for den jævne Borger, den lille Mand ved Navn Larsen, og som i »Eva aftjener sin Barnepligt« (1936) satiriserer over Opdragelsens indsnævrende Virkninger.

Af de nye Romanforfattere fik den 24-aarige Sønderjyde *Marcus Laucsen* (f. 1907) en eksempelløs Publikumssucces med Romanen »Og nu venter vi paa Skib« (1931), der solgtes i ca. 50 000 Eksemplarer. Med indgaaende Fortrolighed er en sønderjysk Storfamilies Historie fortalt. Bogen blev modtaget med megen Honnør af Kritikerne, der

fremhævede saavel den tekniske Komposition som den modne Menneskelighed, medens Harald Nielsen forholdt sig stærkt kritisk; se især hans »Litterære Mirakler« (1933). I sin senere Produktion er Lauesen ikke naaet paa Højde med Debutbogen, men har i en Række Romaner givet intime Skildringer af sønderjyske Mennesker og Forhold, som er hans særlige Domæne, især fra Løjtland. — Aaret 1931 bragte ogsaa Gennembruddet for Jyden *Nis Petersen* (f. 1897), der med Romanen »Sandalmagernes Gade« (1931) fastslog den betydelige kunstneriske Evne, som allerede Debutdigtene »Nattens Pibere« (1926) havde vidnet om. Romanen spiller i Rom i det andet Aarhundrede før Kristus, paa Marcus Aurelius' Tid; en kraftig Lokalkolorit er tilstræbt, men iøvrigt er Bogen lunefuldt og dristigt anlagt paa at spejle Nutiden i Datiden. Nis Petersens næste Roman »Spildt Mælk« (1934) tager sit Motiv fra det moderne, revolutionære Irland, som den meget berejste Forfatter har besøgt flere Gange, saaledes under de politiske Uroligheder i 1922. Begge Romaner, der er oversat til adskillige fremmede Sprog, udmærker sig ved en ejendommelig Forening af Virilitet og Følsomhed. — Endnu en Debut af nogen Betydning bragte det rige Aar 1931, den 22-aarige *Knud Sønderby,* der skrev om moderne københavnsk Ungdom i »Midt i en Jazztid« (1931). Baade i Indhold og Tone er det en sjælden tidstypisk Bog, der forholder sig direkte til sit Stof. Den tidligt modne Forfatter kan ved en tilsyneladende Nonchalance og ved et let dekadent Anstrøg minde om Peter Nansen; men dybere gaar en Nutidstone, der i nogen Grad synes paavirket af Tyvernes desillusionerede Amerikanere af den hemingwayske Skole. I de senere Bøger »En Kvinde er overflødig« (1936) og »De kolde Flammer« (1940) har Forfatteren befæstet sin Stilling som udpræget moderne Skribent, der mere skjuler sin Følelse end røber den, og som foretrækker de smaa Ord for de store.

Med *Knuth Becker* (f. 1893) har det nordlige Jylland atter repræsenteret sig med en kraftig og gedigen Forfatter. Efter nogle Aar som harmfyldt Satiriker paa Vers fik han sit Gennembrud med Romanen »Det daglige Brød« (1932), der er blevet fortsat med »Verden venter« (1934) og »Uroligt Foraar« (1938—39). Det er en meget udførlig selvbiografisk Udviklingsroman, et episk Værk af Rang, der fortsætter Linien fra Pontoppidan og Andersen Nexø. I Temperamentet mærkes ogsaa her den Blanding af Virilitet og Følsomhed, der oftest karakteriserer det sidste Tiaars Litteratur, en Følsomhed, der styrkes ved Fremstillingens saglige Ro. Som Stof betragtet er Skildringen af Opdragelsesanstalten i første Bind det interessanteste, men

dybest i Psykologien gaar Skildringen af den forhutlede Familie Schultze; samtlige Værkets Figurer er skaaret med sikker Haand.

Af andre tidstypiske Forfattere fra de senere Aar kan nævnes *Harald Herdal* (f. 1900), der først gjorde sig kendt som Lyriker, men senere i en Række Romaner har beskrevet den københavnske Proletarverdens Elendigheder og Uhumskheder med en naturalistisk Omhu, der vistnok er hidtidig Rekord; endvidere *Mogens Klitgaard* (f. 1906), der i »Der sidder en Mand i en Sporvogn« (1937) har givet et livagtigt Billede af »den lille Mand« og hans Situation, ligesom af den »arbejdsuvillige« Vagabond i »Gud mildner Luften for de klippede Faar« (1938). I det hele har den tyske Forfatter Hans Falladas Opdagelse af den lille Mand (»Lille Mand, hvad nu?«) givet Genklang i de senere Aars danske Romanlitteratur. —

Til Slut erindres om, at denne korte Gennemgang af dansk Digtning fra 1900 til 1940 ikke er at forstaa som Litteraturhistorie i almindelig Forstand, men snarere som en Digtningens Cavalcade. Opmærksomheden er rettet mod det markante og repræsentative, medens adskillige udmærkede Forfattere af svagere Særpræg, saavel Lyrikere som Dramatikere og Romanforfattere, der naturligt vilde finde deres Plads i en fyldig Litteraturhistorie, i denne Sammenhæng har maattet forbigaas i Tavshed.

4. Arkitekturen.

Den danske Arkitektur har ligesom Udlandets haft en meget bevæget Tid siden Aarhundredeskiftet. I de store Træk kan tales om tre Perioder. Den første begynder allerede omkring 1890 og varer til op imod 1910, den saakaldt Nyropske Periode. Den afløses af et Tilløb til en ny »saglig« Periode, der dog midlertidig afbrydes af en nyklassicistisk fra omkring 1913 til 1920. Denne afløses af Modernismens endelige Gennembrud omkring 1920; og i Modernismens Tegn staar Arkitekturen stadig. Disse Inddelinger maa dog tages med Forbehold; det konkrete Billede af Udviklingen er meget sammensat.

Den Nyropske Periode. Aarhundredeskiftet betegner ikke noget Vendepunkt i dansk Arkitekturs Udvikling. Man fortsatte med Retningerne fra Halvfemserne. Der var den hjemlige Herholdt'ske Retning med dens frie, historiske Efterdigtning, navnlig med Rod i dansk og italiensk Middelalder, men heller ikke fremmed for Renæssance. Som Helhed overgav denne Retning de historiske Stilarter til det 20. Aarhundrede i en temmelig opløst Tilstand. Endvidere var der den barokt paavirkede Palæstil og endelig den internationale l'art nouveau eller Jugend-Retning, hvis fremmedartede, blødt svungne Buelinier er

det, der falder Beskueren mest i Øjnene. Det arkitektonisk-kunstneriske blev stadig af de fleste opfattet som en Følelsessag, der krævede en udstrakt individuel Frihed. Kunstnerisk Fantasi vurderedes højt, navnlig som Middel til det livlige og afvekslende. Den morsomme Detaille var paa Mode. Det forlangtes indtil det trættende, at Kunstneren skulde sætte sit personlige Præg paa Stort og Smaat. Smagen for det stemningsbetonede og det individualistiske afbalanceredes dog noget ved en haandværksmæssig Sans for det konkrete, for den enkelte, haandgribelige Ting. Tænkning over det arkitektoniske, i Form af Typedannelse og Standardisering, var ikke i Kurs. Saa at sige alle Arkitekter komponerede ud fra »Motiver«, med flittig Benyttelse af Skitsebogen og af Billeder. Fortrinligt omend stundom noget haardhændet Restaurerings- og Opmaalingsarbejde ydedes fortsat, først og fremmest af H. B. Storck (1839—1922).

Martin Nyrop (1849—1921), der var Søn af en Sognepræst i Ringkøbing, af den gammelkendte Nyropske Slægt, kan siges at være den førende Arkitekt fra Slutningen af Firserne til henimod 1910, saaledes at man har talt om en Nyropsk Periode. I hvert Fald fandt Periodens Bestræbelser hos ham sit mest karakteristiske Udtryk. Han var udlært Tømrer og slap aldrig sin Kærlighed til Træet. Som Arkitekt videreførte han J. D. Herholdts og Hans J. Holms nationale, dansk-italienske Retning, men brød bevidst med det Princip, at hver Bygning skulde være i en bestemt, historisk Stilart. I Stedet komponerede han sine Bygninger over Motiver fra alle Tider, ogsaa fra Samtiden. Ogsaa Bondegaarden og dens Kultur var en Motivkilde for den folkelige og grundtvigianske Nyrop. Han fordrede, »at en Nutidsopgave ikke skal løses ved Kopiering i en hundrede Aar gammel henfaren Stil. Vi skal ikke bygge tilbage, vi vil videre.« Ledende for ham var ogsaa Bygningens Brug, det praktiske og det haandværksmæssige, navnlig i Anvendelsen af de hjemlige Materialer, der skulde anvendes »aabent og ærligt«, saa man kunde se, hvad der var hvad. En Bygning skulde ogsaa fortælle Beskueren, hvad dens Opgave var, og med let og frodig Fantasi udsmykkede han sine Bygninger med en Vrimmel af Detailler, især hentet fra Plante- og Dyreverdenen. Paa lykkelig Maade kom hans ledende Ideer til Udtryk i *Det nye Raadhus* (1905), Periodens største Bygningsværk. Det store Kompleks skulde for det første svare til sit Formaal, som Byens og Borgernes mest centrale Hus i Fest og i Arbejde. Han delte derfor Komplekset i to Dele med Taarnet anbragt ekscentrisk i Skillelinien. Den festlige og højtrejste Del af Bygningen vender Front mod Raadhuspladsen, dominerende Synet ved sin store Flade og sin rige Udsmyk-

Københavns Raadhus.
Opført af Martin Nyrop, 1892—1905.

ning, især ved sit tredie Stokværk, hvor den statelige Række af Riddersalsvinduer holdes sammen af de to Karnapper for Enderne, og midtdeles af den gyldne Statue af Absalon, Byens Grundlægger. Kompleksets administrative Formaal udtrykkes i den bageste, mindre udsmykkede og lavere Del, der indeholder Kontorerne. Bygningen skulde for det andet være saa »naturlig« og saa »sand« som mulig; de ydre Mure staar upudsede, og Konstruktionerne lægges saa vidt mulig aabne for Beskueren. Baade ved Bygningens Ydre og Indre faar man et friskt Indtryk af Materialeægthed og Materialeproperhed. For det tredie skulde Bygningen fortælle noget om Landet, dets Planter og Dyr. Hver lille Del af det store Kompleks har beskæftiget Bygmesterens Fantasi med Hensyn til livfuld, afvekslende og dog letvirkende Udsmykning. Endelig skulde det hele have et dansk Præg, hvilket først og fremmest fremgik af Motiverne fra gammeldansk Rødstensarkitektur, men lyst og let, baade i det ydre og indre; i den overdækkede Gaard opnaaedes saaledes ved den stribede Anvendelse af røde Sten og hvid Kalk en særpræget sommerlig Danebrogsstemning. Den smukke Bygning vandt straks Befolkningens Yndest og bidrog i videre Kredse til en forøget Interesse for Nutidsarkitektur.

Eliaskirken i København, opført 1905—08 af Martin Nyrop. Tegning af Arkitekten. Kunstakademiet.

Uanset arkitektoniske Svagheder synes der Enighed om, at man her staar over for et folkeligt Bygningsværk i ædel Forstand. Arbejde og Fest, Historie og Nutid, Alvor og Lyshed i Sindet samles i en sjælden Klangskønhed, der øverst oppe fra Klokketaarnet faar Mæle i Laubs enkle Vægtersang. Af Nyrops senere Bygninger er særlig at nævne *Eliaskirken paa Vesterbro Torv* (1905—08) og *Bispebjerg Hospital* (1906—13). I dem begge gør en stærkere Trang til Enkelhed og Helhed sig gældende end i Raadhuset. Den vanskelige Opgave at bygge en Kirke, der blot er en Façade, klemt inde mellem Beboelseshuse, løste han med overraskende Kraft og Helhedsvirkning; men det indre staar ikke paa Højde med Façaden. Mere ensartet er derimod det store Hospitalsanlæg, der ligger nær op til Raadhusstilen, ligesom Planlæggelsen af de mange Bygningers Beliggenhed i Terrænet har en ægte Nyropsk Klarhed. Nyrop virkede ogsaa som Lærer ved Arkitekturskolen. Baade som Kunstner og som Lærer paavirkede han mange af sine samtidige og af de noget yngre. Et udpræget Eksempel er Københavns Hovedbanegaard, opført af Heinrich Wenck

Andreaskirken i København, opført af Martin Borch, 1898—1901.
Tegning af Arkitekten. Kunstakademiet.

(1851—1936); dens lyse og lette Festlighed med de aabne udsmykkede Haller, hvor Trækonstruktionerne ses, er helt i Nyropsk Aand.

Til samme Retning som Nyrop hørte *Martin Borch* (1852—1937), men i sine bedste Arbejder paa en fornemmere og mere kritisk Maade. Det gælder navnlig hans Hovedværk *Andreaskirken* ved Kommunehospitalet (1898—1901), hvor han paa fri og dristig Maade har benyttet de romanske Motiver til at skabe et rigt varieret og stemningsbevæget Anlæg. Et klogt og fint Arbejde er Ombygningen af *Christian IV's Regens* ved Købmagergade, hvor det lykkedes at bevare det gamle i størst mulig Udstrækning og gøre det brugbart paa ny Maade, bl. a. ved den indskudte Buegang. Martin Borch havde større Sans for Bygningens Helhed end Svogeren Martin Nyrop og udtalte allerede ved Aarhundredskiftet (i Teksten til sit ypperlige Privatbanks-

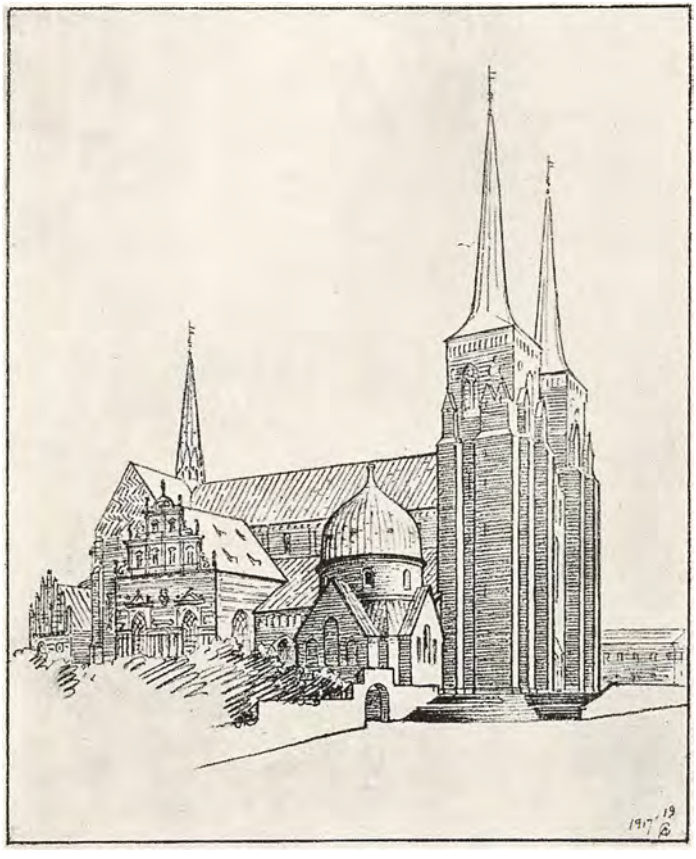

Roskilde Domkirke med Glycksborgernes Kapel (med Kuplen), opført af Andr. Clemmensen, 1915—18.
Tegning af Arkitekten. Kunstakademiet.

projekt) Ideer, der først i det følgende Tiaar skulde slaa igennem: »Det gælder dog først og fremmest om at faa Helheden — Klumpen — god, thi selv de bedste, de mest glimrende Detailler kunde ikke redde et Hus med daarlige Hovedforhold, medens omvendt en god Helhed, om det lykkes at skabe en saadan, kan nøjes med faa eller ingen Detailler.«

Ligesom Nyrop og Borch tilhørte *Andreas Clemmensen* (1852—1928), maaske sin Generations største arkitektoniske Begavelse, den samme fra Herholdt udgaaende senromantiske Retning. Men han var i endnu højere Grad end Martin Borch en Ener, en stejl og heftig kunstnerisk Aandsaristokrat. Karakteristisk for ham er den lille *Immanuelskirke* i Forhaabningsholmsallé (1893). »Som en lukket Hjelm«, sagde

Nyrop om den. Ganske i samme Aand er hans fine Alderdomsværk *Glycksborgernes Kapel* ved Roskilde Domkirke (1915—18). I Halvfemserne havde Clemmensen skabt den barokt paavirkede Palæstil, for hvilken Otto Benzons Villa paa Hjørnet af Kristianiagade og Østerbrogade er et smukt Eksempel. Aarhundredskiftet betød heller ikke for ham noget Vendepunkt, men nogle Aar senere kom han til at gribe ind i Udviklingen.

En Udløber af den Herholdtske Retning var ogsaa det nye *Christiansborg*, efter Konkurrence opført af Thorvald Jørgensen (f. 1867). C. F. Hansens enkle, stilrene Façader og Kolonnaden ind mod Slotsgaarden veg Pladsen for et ret tungt Barokslot. Ved Anvendelsen i Stueetagen af de mange Marksten fra alle Landets Sogne symboliseres det folkelige Grundlag, som den danske Kongemagt og Lovgivningsmagt hviler paa.

Saglig og realistisk Tendens. Den Nyropske Retnings dominerende Stilling var det Slut med i Aarene efter Raadhusets Opførelse. Nyrop havde selv hævdet, at man skulde lade Tingene være, hvad de var, og forme dem nutidigt. Men denne Trang til kunstnerisk Saglighed havde han kun i ringe Grad formaaet at virkeliggøre. Omkring 1906—09 brød en Strømning igennem, der søgte at udtrykke det saglige mere enkelt og ligefremt og med en stærkere Sans for Bygningens Helhed. Det var fortrinsvis en engelsk Paavirkning, der bevirkede dette Omslag. Arkitektbøger som Muthesius' »Das englische Haus« (1904—05) og den engelsk paavirkede, men tyske Arkitekt Schultze-Naumburgs »Kulturarbeiten« (1902—03) blev Inspirationskilder. Opmærksomheden henvendtes særlig paa den enkle, hjemlige Karakter af borgerlig Hygge, som i daglig Tale kaldes »engelsk«. Ogsaa Følelsen for ældre dansk Tradition fik en ny og mere udvidet Karakter. Det var især Ulrik Plesner, P. V. Jensen Klint og Andreas Clemmensen, der hidførte Omslaget. Clemmensen forstødte »den forbistrede Palæstil«, som han selv havde skabt, og vedtog »at forsværge Forfængelighedens Djævel og alle hans Kruseduller«. For Byhusets Udformning gjorde *Ulrik Plesner* (1861—1933) en særlig Indsats, navnlig med de beundrede Façader til Aahusene, Aaboulevard 12—18, der ligesom andre Bygninger af ham var forud for Udviklingen; Aahusene allerede fra 1897—98. En djærv, plastisk Karakter udmærkede de bedste af hans Arbejder, af hvilke kan nævnes Havnemesterboligen i Skagen. *Jensen Klint* var som Kunstner alt andet end »Realist«, men hans Ideer var ofte mere radikale end hans Kunst og bidrog til at paavirke de unge i den begyndende Realismes (Sagligheds) Retning; det gjaldt navnlig den Kreds af unge, der omkring 1905 brød ud fra Akademiet, og som han tog sig af. Det var væsentlig de samme

unge, der 1909 stiftede »Den frie Architektforening«. Omslaget i Tiden kan med stor Tydelighed maales i *Hack Kampmanns* Arkitektur. Hans Posthus i Aalborg (1908), nærmest en Studie over dansk Herregaardsarkitektur i Fortsættelse af den Herholdtske Retning, er saa individualistisk urolig, at Bygningen er ved at gaa over Gevind; men samme Aar bygger han Toldkammerbygningen paa Skagen og fortsætter med Toldkamrene i Horsens, Frederikshavn og Hjørring, samt med Amtmandsgaarden i Hjørring i en enkel, hjemlig, af Barok paavirket Rødstensarkitektur. Højest som Forbillede satte Kampmann dog den antikke Arkitektur, hvad den nye Del af Glyptoteket (1901—06) vidner om. Et typisk, samlet Udtryk fik den nye Bevægelse i den lille Mønsterby paa Landsudstillingen i Aarhus 1909 (Stationsbyen), hvis enkelte Huse opførtes af en Række ældre og yngre Arkitekter.

Ny Carlsberg Glyptotek.
Den nye Del opført af Hack Kampmann, 1901—1906; set fra Glyptotekshaven.

En særlig Omtale tilkommer her *P. V. Jensen Klint* (1853—1930), Søn af en Mejeriforpagter i Holsteinborg Sogn. Allerede under sin Opvækst fængsledes han af Tegning og Matematik og blev Ingeniør fra Polyteknisk Læreanstalt 1877. Hans kunstneriske Trang gjorde sig efterhaanden stærkt gældende, saaledes at han samtidig med praktisk Ingeniørvirksomhed drev Maleri, Billedhuggeri og Keramik, indtil han i Halvfemserne, da han var mellem 40 og 50 Aar, fandt sit egentlige Felt i Arkitekturen. Det matematisk konstruktive vedblev at være et væsentligt Element i hans Kunst, men optaget i hans »indspekulerede« Personlighed. Hans Maal var en Simpelhed og Helhed, der forbinder det ophøjede og det ydmyge paa en menneskelig og naturlig Maade. Som Arkitekt videreførte han den Her-

holdt'ske Retning, hvis Sans for det hjemlige laa ham nær. Ogsaa hans egen vidtdrevne Sans for Materialernes organiske Virkning, der var forfinet gennem hans Syslen med Kunsthaandværk, stillede ham denne Retning nær. Af den ældre Kunst paavirkedes han navnlig af Gotik og Barok, en Sammensætning, der dengang ikke var ualmindelig. Som Kirkebygger naaede Jensen Klint den største Udfoldelse af sine særprægede arkitektoniske Evner. Kulminationen er *Grundtvigskirken,* første Udkast 1913. Til Grund for dette mægtige Bygningsværk ligger aarelange Studier af de danske Landsbykirker med de gotiske Takkegavle og stadige Forsøg paa at modificere og videreudfolde de gamle Motiver. Saaledes ændrede Jensen Klint først det gotiske Gavltaarn til et sammenvokset Tvillingetaarn, f. Eks. i *Fredens Kirke* ved Odense, af Klint selv kaldet St. Hans Tveje, i Analogi med den romanske tvillingtaarnede Kirke Tveje-Merløse. Det gotiske Tvillingetaarn udformede han videre til Grundtvigskirkens sammenvoksede Trillingetaarn, hvor Forbindelsen mellem Taarn og Kirke har naaet sin mest afklarede, rationelle Løsning. Taarnets Midtparti svarer til Kirkens Hovedskib, og de to mindre Sidetaarne til de to Sideskibe. De lodrette, orgelpibeformede Blændinger i Taarnets Forside standses efter Skraalinier, svarende til Kirkebygningens Tag, saa at Kirkens Skib slaar igennem. De skraa Linier i Taget gentages i Støttepillerne og i Trappetaarnene paa Siden. Med en overordentlig konstruktiv Konsekvens er gotiske Motiver gennemført til en Bygning af sjælden Enhed. Alligevel er Gotikken i dette store Værk ændret. Trods sin Højde virker Taarnet mere udglidende end opadgaaende, yderligere holdt nede ved Jorden af det lave Vaabenhus. Taarnet virker tynget og massivt, et karakteristisk Træk ved meget af Jensen Klints Arkitektur, der fortrinsvis skyldes den stærke Anvendelse af Skraalinier. Klintemotivet, den lerede, lodrette danske Klint ud mod Havet, hvoraf Kunstneren tog sit Navn, gaar i sin Kompakthed igen i det gule Mesterværk. Spændstigt og himmelstræbende er derimod Kirkens Indre, hvor den matematisk-konstruktive Hvælvingsarkitektur er af forbavsende høj og ren Virkning. Ligesom ved Kirkens Ydre er kun anvendt eet Materiale, de gullige Mursten. Men med en hel anden Intimitet virker Murværket i det indre, hvor Myriader af enkle, men udsøgte gule Sten komponerer det højtsvungne Rum. Det er, som om hver Sten ses for sig i sin Ydmyghed, og dog danner de tilsammen Helhedsrummet i dets Ophøjethed. Ved den lave Bebyggelse omkring Kirken er med Held tilstræbt en katedralsk Virkning i gammel Forstand. Den høje Beliggenhed paa Bispebjerg fremhæver yderligere det stærke Indtryk. I øvrigt tegnede Jen-

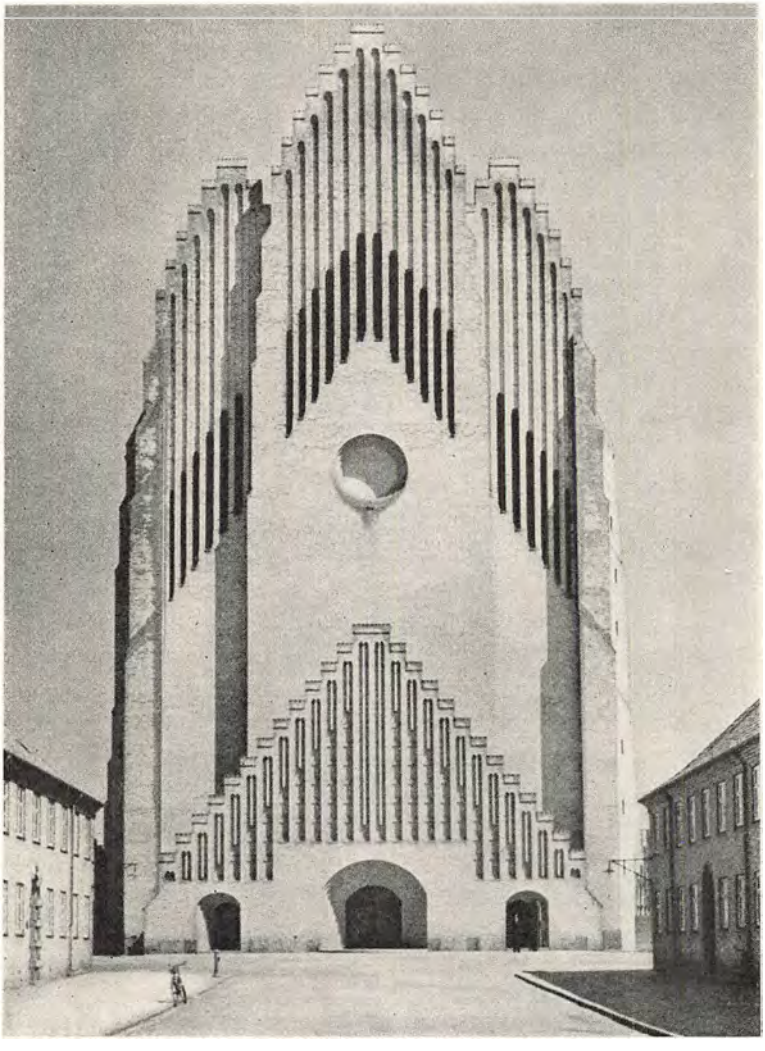

Grundtvigskirkens Taarn.
Opført af P. V. Jensen Klint 1921—27, Kirken fuldendt af Kaare Klint 1940.

sen Klint Kirken uden Tanke paa, hvor den eventuelt skulde opføres.

Førende i Udviklingen i det andet Tiaar af Aarhundredet blev »Den frie Architektforening«, stiftet 1909. Den fortsatte paa Linie med Omslaget 1906—09, men mere rationelt og bevidst og med ungdommelig Kraft. Kunsthistorikeren Vilh. Wanscher (f. 1875) spillede en ikke ringe Rolle i denne Kreds. En halv Menneskealder forud

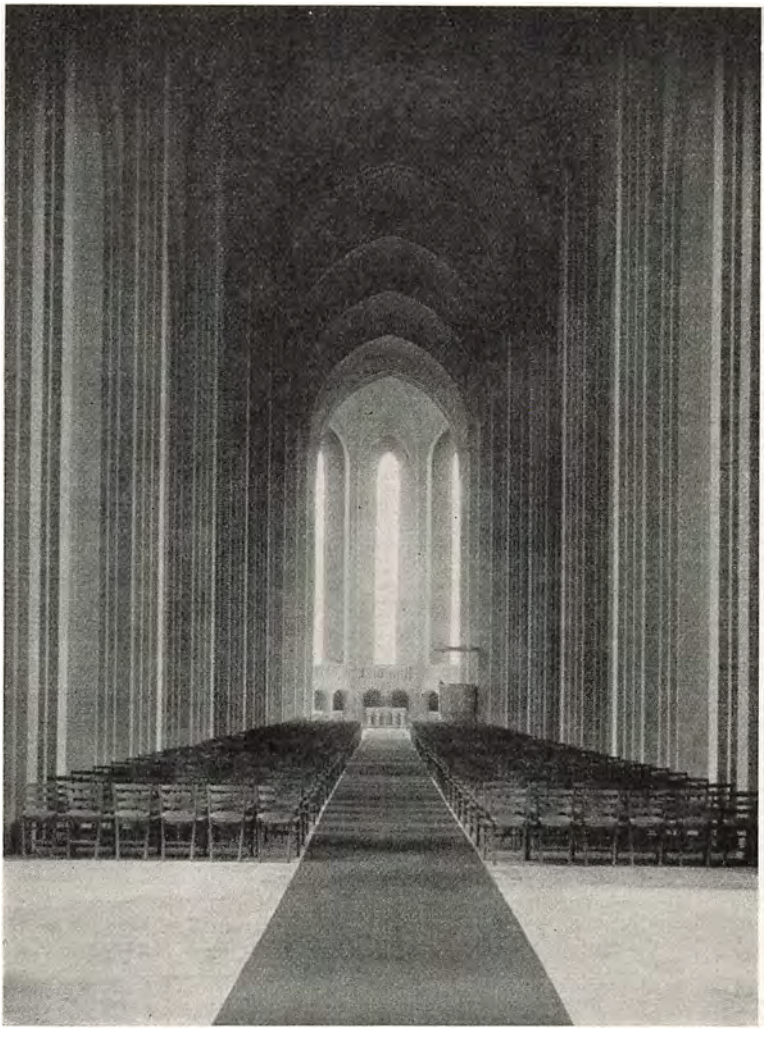

Grundtvigskirkens Indre.

for Udviklingen var Knud V. Engelhardt (1882—1931) ved sit Krav om at lægge Brugshensynet til Grund for Udformningen og ved sin Sans for den sluttede profilløse Helhed, f. Eks. i den ny Sporvognstype. Haand i Haand med den nye Byggebevægelse gik for Bohavets Vedkommende den saakaldte »Skønvirkebevægelse«, fortrinsvis beregnet paa velhavende, borgerlige Kredse. I samme Tiaar begyndte ogsaa Byplanbevægelsen at røre paa sig, stammende fra England. For dens Udbredelse herhjemme havde navnlig Charles Schou (f.

1884) Betydning. Den af Jensen Klint skabte og af de yngre Arkitekter Ivar Bentzen og Harald Nielsen videreførte Bygmesterbevægelse organiserede sig i Landsforeningen »Bedre Byggeskik« (1915), som bidrog meget til Højnelse af det almindelige Niveau. Arkitekturen i dette Tidsrum var halvt realistisk (sagligt), halvt »romantisk«, og først og fremmest Udtryk for den dygtige og velhavende Borgerstands lykkelige Liv og for Tidens Liberalisme og Individualisme. Dog eksisterede der en Del Byggeforeninger for Arbejdere, og under Byggekrisen stiftedes »Arbejdernes Andelsboligselskab« (1912) og »Arbejdernes kooperative Byggeforening« (1913). Ligeledes opstaar en social Haveboligbevægelse, bl. a. resulterende i Grøndalsvænge ved Hillerødgade, opført i flere Etaper efter 1915 af Poul Holsøe og Jesper Tvede. Nævnes kan ogsaa, at i Midten af det andet Tiaar, omkring 1914—15, gjorde en mindre Skare Elever paa Akademiets Arkitektskole paa ny Oprør mod den Nyropske Arkitekturopfattelse, saaledes Kay Fisker, Aage Rafn, Einar Dyggve, Povl Stegmann og flere. I Modsætning til Nyrops konkret-empiriske Gaaen ud fra de enkelte Ting, der danner en Bygning, søgte disse unge deres Udgangspunkt i Helheden og underordnede det haandværksmæssige under Formen, forøvrigt med stærk Betoning af Tingens »Funktion«. Den kunstneriske Følsomhed skærpedes, og den æstetiske Virkning gjordes til Genstand for bevidst Analyse. En vis Følelse for det abstrakte begyndte at gøre sig gældende. Der fremkaldtes et aandeligt Omslag, der senere banede Vej for den egentlige Modernisme.

Løsgængere. Uden for Udviklingens Hovedstrøm stod Arkitekter som *Anton Rosen* (1859—1928) og Holger Jacobsen (f. 1876). Førstnævnte var overvejende Kosmopolit og den eneste betydelige Repræsentant herhjemme for den saakaldte Jugend-Stil, dog med Tilsætning af historisk Kolorit. Begejstring for det moderne var et fremtrædende Træk hos ham, og han besad en frodig, undertiden storslaaet Fantasi, men savnede den rolige Følsomhed, der gaar til Bunds i Formen. I Stedet eksperimenterede han paa en mere intellektuel Maade med Dekoration og havde navnlig en Forkærlighed for den Pynt, der kan hænges uden paa Bygningen. Hans Arbejder lykkedes bedst, naar hans Fantasi kunde tumle sig nogenlunde ubundet, saaledes ved hans Udstillingsbygninger. Sin største arkitektoniske Sejr vandt han med Landsudstillingen i Aarhus (1909), en Forening af klassisk og moderne, en festlig, hvid By ved Aarhusbugten. Noget lignende gælder hans mange Konkurrenceprojekter. Ret konstrueret i kunstnerisk Henseende virker derimod de fleste af hans udførte Arbejder, f. Eks. Haandværkerforeningen i Silkeborg (1895) og Paladshotellet (1910). I øvrigt havde Rosen megen Betydning ved sin bykulturelle (urbani-

stiske) Indstilling paa en Tid, da romantisk Kærlighed til Landet sad i Højsædet, og ligeledes ved hele Retningen i sin Udvikling, der ifølge hans egne Ord gik »fra huset, hvis hovedvirkning var majolikadetaille, over til forstaaelse af, at huset selv var detaillen i en byenhed.« Han selv naaede kun i ringe Grad at fuldende dette Løb. For dansk Husflid og Vævning havde han en særegen Betydning. — Væsentlig for *Holger Jacobsen* er en stort anlagt nordisk Oversættelse af det klassiske, noget kantet og tung. Karakteristisk er Krematoriet paa Bispebjerg (1906) med sit primitive, antikke Præg; endvidere Tilbygningen til Det kgl. Teater i Tordenskjoldsgade (1931), den saakaldte »Stærekasse«, en meget upopulær Bygning, der imidlertid i Arkitektkredse har vundet megen Anerkendelse. — Noteres bør ogsaa, at Maleren *Willumsen* har vist sig som en original og fantasifuld Bygmester i »Den frie Udstilling« (1897; udvidet 1913), sin egen Villa i Ryvangskvarteret (1906—07) og i Friluftsteatret i Dyrehaven (1910).

Nyklassicisme. Imidlertid skete noget ganske uventet i Arkitekturens Udvikling. Den realistiske (saglige) Bevægelse, der satte ind som Reaktion mod den Nyropske Retning, blev i første Halvdel af det andet Tiaar midlertidigt afbrudt af en pludselig frembrydende Nyklassicisme, der greb mange af Tidens Arkitekter. Saa nogenlunde kan siges, at Nyklassicismen slog igennem med Carl Petersens *Faaborg Museum* (1915), og at den allerede var forbi, da *Politigaarden i København* stod færdig i 1924. Det synes, at Bevægelsens Opkomst herhjemme skyldes et Sammentræf af to yngre Arkitekter med stærk Sans for Klassicismen i Forbindelse med visse »tilfældige« ydre Omstændigheder; dog maa det siges, at en nyklassicistisk Bevægelse i disse Aar ogsaa spores i Udlandet. For Offentligheden herhjemme begynder Bevægelsen med Kampen om Frue Kirkes Spir. Paa Initiativ og Bekostning af Brygger Carl Jacobsen blev der i Aarene 1908—10 sat Spir paa Nikolaj Kirke, der siden Bombardementet i 1807 havde staaet hen som kullet Taarn. Da Spiret blev meget populært, tilbød Brygger Jacobsen i 1910 at bekoste et Spir ogsaa paa Frue Kirke, der ligeledes havde mistet sit i 1807. Tanken var at genrejse Thurahs gamle Barokspir. Til en Begyndelse var der megen Stemning herfor, baade i Befolkningen og blandt Flertallet af ledende Arkitekter. Man fandt, at et saadant Spir yderligere vilde højne Byens Silhouet og fremhæve Hovedstaden som Byen med de skønne Taarne. Ganske vist var Tilfældet Frue Kirke et andet Tilfælde end Nikolaj Kirke. Medens den sidste var bleven staaende som Ruin i sin oprindelige Skikkelse, var Frue Kirke blevet opbygget i klassicistisk Stil af C. F. Hansen (1826). Det stod naturligvis alle Kendere klart, at det vilde være et groft Stilbrud at sætte et Barokspir paa den klassicistiske

Bygning. Men der var paa dette Tidspunkt ringe Tilfredshed med C. F. Hansens Kunst, især meget ringe med Frue Kirke, der almindeligt betragtedes som kold og gold og nærmere set som en fundamental Misforstaaelse: en kristen Kirke formet om til et antikt Tempel. Imidlertid var der enkelte af de ledende Arkitekter og Kunstkendere, der straks fra Begyndelsen var Modstandere af Spiret, blandt disse den gamle, fornemme H. Storck, Maleren Viggo Johansen, Kunsthistorikeren Mario Krohn, Museumsdirektør Mackeprang og flere. En offentlig Diskussion opstod om de æstetiske Værdier i Arkitekturen, særlig med Hensyn til Begrebet Udsmykning. Diskussionen strakte sig gennem flere Aar og virkede i mange Henseender afklarende. Til sidst foranledigede den en ligefrem Vending i Smagsindstillingen. Afgørende var, at en Gruppe yngre Arkitekter sluttede sig til Storck som Spirmodstandere, især Arkitekterne Hans H. Koch og Carl Petersen, begge tilhørende »Den frie Architektforening«. Da Brygger Jacobsen døde i 1914, var Stemningen i saa høj Grad delt, at Ny Carlsbergfondet vedtog at udsætte Afgørelsen om Spiret i ti Aar. Tilbudet skulde staa ved Magt, hvis der til den Tid var Interesse for Sagen; men da 1924 kom, var Interessen ikke til Stede.

Carl Petersen (1874—1923) blev den førende Arkitekt i den nyklassicistiske Bevægelse. Han gik paa Sorø Akademi, hvor han dog allerede sluttede af med Præliminæreksamen. Opholdet i den gamle Kulturby havde imidlertid givet ham et stærkt Indtryk af Empiretiden, dels gennem Arkitekturen, især Mallings Akademibygning, dels ved hans Ophold hos Familien Schlegel, en af de gamle, fintkultiverede Slægter. Paa Teknisk Skole i København blev han gode Venner med en anden ung Arkitekt, Hans H. Koch, der fra sin Farfader, Hofbygmester Jørgen Hansen Koch, havde arvet en pragtfuld Samling gamle Arkitekturtegninger, bl. a. af C. F. Hansen, der som omtalt paa denne Tid nærmest var ringeagtet. Carl Petersen blev grebet af en brændende Kærlighed til denne Bygmester, hvis Navn var lige saa borgerligt som hans eget. Han og Koch genopdagede C. F. Hansen og tilegnede sig hans Formsprog, ikke til Efterligning og udvendig Anvendelse, men saaledes at de analytisk gennemtænkte denne Arkitekturstils Virkemidler til de frit og personligt kunde benytte dem. Da Striden om Frue Kirke rejstes, fik de uventet Vind i Sejlene og foranstaltede i 1911 paa Charlottenborg en Udstilling af C. F. Hansens Arbejder, der bragte et fuldstændigt Omslag i Vurderingen af denne Arkitekt, af hvis Kunst C. M. Smidt samtidig gav den første samlede Oversigt. En ny Tilfældighed skulde bringe Carl Petersen frem i første Række som Arkitekt og føre Nyklassicismen til dens endelige Sejr. Mæcenen i Faaborg, Etatsraad Mads Rasmussen, vilde

bygge et Museum for sin Samling af fynsk Malerkunst. Blandt de fynske Malere var flere Venner af Carl Petersen, og det kom derfor naturligt, at han, sammen med en anden Arkitekt, blev indbudt til at konkurrere om Museet. Carl Petersen sejrede overlegent. Faaborg Museum (1915) ligger i en smal, gammeldags Gade og paa en dyb Grund med ganske ringe Façadebredde. Det lykkedes Carl Petersen ved Anvendelse af klassicistiske Motiver at skabe en Bygning, der faldt ind i Rækken af lave Huse, men samtidig virkede fornemt og monumentalt. Han realiserede et gammelt Ord af C. F. Hansen: »Det er den rette Kunst at bygge smaa Ting i den store Stil«. Ligesom Indgangspartiet virker ved sin Rigdom paa Modsætninger, saaledes ogsaa Rummene i Bygningens Indre. De er festlige, men strengt arkitektonisk udsmykkede. Navnlig er Mosaikgulvene med Rette berømte. Carl Petersens Praksis var ikke stor. Foruden Museet kan nævnes hans Indretning af Dansk Kunsthandel i en ældre Ejendom, Vingaardsstræde 21, og de to morsomme, interimistiske Udstillingspavilloner for Kunstnersammenslutningen »Grønningen«. Desuden skrev han et Par værdifulde æstetiske Afhandlinger. Uden at han gjorde sig til Fører, var hans Betydning stor. I 1918 blev han Professor ved Akademiet efter Martin Nyrop. Den kritiske Smag, der var blevet trængt tilbage af den Herholdt'ske Retnings noget hjemlige Naivitet, var paany kommet i Højsædet. Dette var ikke mindst et Gode for Interiøret, der var blevet forsømt, fordi de historiske Motiver fra Middelalder og Renæssance egnede sig bedre for det ydre end det indre.

Indgangen til Faaborg Museum.
Opført af Carl Petersen, 1915.

Efter den foregaaende Tids individualistiske Uro føltes Nyklassicismens strenge Disciplinering som et fast Holdepunkt. For mange blev den kun en ny Stil, en smagfuld Anvendelse af Formerne fra

omkring 1800. For andre betød den en dybere Indtrængen i de arkitektoniske Virkemidlers Karakter, »et Forsøg paa at forstaa Detaillens Betydning i Helheden og Materialets Virkning, og ikke mindst et lidt videre Indblik i Arkitekturens æsthetiske Funktioner.« (Aage Rafn). Karakteristiske Arbejder fra denne Periode er Emanuel Monbergs Dansk Dampskibsrederforening, Amaliegade 33, Poul Holsøes Ejendom, Kongens Nytorv 20—22, E. Mindedal Rasmussens Gymnastikhøjskole for Niels Bukh i Ollerup, Carl Brummers Ejendom paa Hjørnet af Laksegade og Vingaardsstræde, samt Carl Lundquists Huse og Villaer i Hillerød, f. Eks. Alderdomshjemmet paa Kirkebakken. En særlig Indflydelse fik det ensartede i Nyklassicismen paa de større Ejendomskomplekser. Omslaget skete med Povl Baumanns Huse i Struenseegade (1919—20), monotone, men forfinede Rækker af Huse, »rolige Vægge om Gadens Liv« (Steen Eiler Rasmussen). Ogsaa Planerne rettes ud. Nyklassicismens Krav om ensartede Rækker af Vinduer og Døre i Façaden gjorde dog ofte en vis Vold paa det indre. Trappernes Mellemafsatser skar ubarmhjertigt Vinduerne uden at kunne skjules, og det kunde ske, at f. Eks. Køkkenerne blev gjort bredere end strengt nødvendigt for at kunne passe ind i den udvendige Takt.

Sin Kulmination og Afslutning naaede Nyklassicismen i *Københavns Politigaard* (1918—24), begyndt af Hack Kampmann, fortsat af Aage Rafn og Sønnerne Hans Jørgen og Christian Kampmann med Holger Jacobsen som Medarbejder; den skyldes dog væsentlig Aage Rafn. Den gamle Klassicismes Forening af det antikke med italiensk Højrenæssance og begyndende Barok træder atter her frem. Men de til det yderste forfinede og ofte personliggjorte Motiver er tillige Udtryk for en moderne kunstnerisk Opfattelse, i hvilken der er Indflydelse baade fra Carl Petersens Æstetik og den tyske Teoretiker A. E. Brinckmanns Lære om det konkave og det konvekse (»Raum und Plastik«). Det ydre er holdt ganske enkelt; det var oprindelig tænkt muret af smaa, gule Sten og skulde have virket i Havnekvarteret paa samme Maade som de store, gamle Pakhuse i Londons Dokker. Men fremherskende er det konkave. De indre, rigt udformede Rum er ligesom hulet ud i denne Bygningsmasse, stillet op med Modsætninger mod hinanden, som naar fra den store, festlige, runde Gaard en ret snæver og mørk Passage fører til den overvældende alvorlige, monumentalt dystre, firkantede Gaard. I faa eller ingen nyere Bygninger i København bliver Beskueren saa arkitektonisk stemt. Trods al Kritik hævder Politigaarden sig som et moderne klassicistisk Bygningsværk af allerførste Rang, ogsaa maalt med international Maalestok. En førende Rolle ogsaa under Nyklassicismen spil-

lede Vilh. Wanscher. Hans Bog »Italien og den store stil« (1921) giver noget af Dimensionen i Tiden, maaske dens mest fremtrædende Træk. En mærkelig Modsætning var der i disse Aar mellem Europas Tragedie og Nyklassicismens Pragt. Mindre var Modsætningen til de »nye rige« og de offentlige Budgetters Stigning.

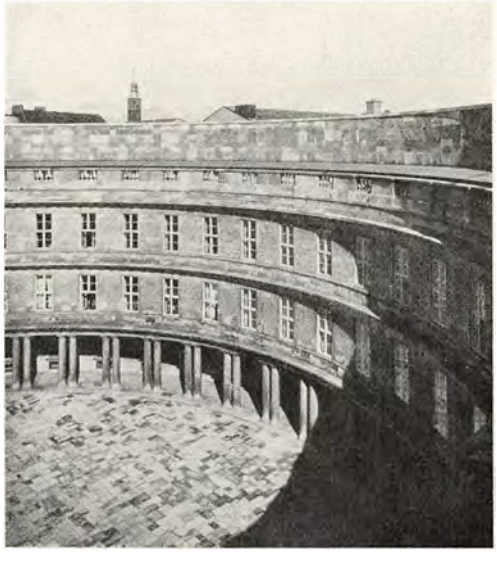

Politigaarden i København.
Opført af Arkitekterne Hack Kampmann og Aage Rafn, 1918—24.
Den store, runde Gaard.

Modernismens endelige Gennembrud. Den nyklassicistiske Bevægelse viste sig at være en Raptus. I Aarene efter den forrige Verdenskrig, omkring 1920, bryder den Bevægelse for Alvor igennem, som man almindelig kalder *Modernismen,* en Bevægelse, hvori Arkitekturen stadig befinder sig. Tilløb hertil findes allerede før Verdenskrigen, ja helt tilbage til omkring Aarhundredeskiftet; men det er først omkring 1920, at Tendensen vinder Klarhed over Maal og Midler. Bevægelsen er international og har forskellige samvirkende Aarsager, af hvilke her skal nævnes de formentlig vigtigste.

For det første aabnede den moderne Byggeteknik for helt nye arkitektoniske Muligheder, især ved den stigende Anvendelse af Jern eller Jernbeton, i Forbindelse med Fremkomsten af en Mængde nye Isoleringsmaterialer. Medens Murværket tidligere baade var det, der bar, og det, der beskyttede mod Kulde og Regn, kunde nu de bærende og de isolerede Dele af Bygningen adskilles, hvis det fandtes hensigtsmæssigt. Bygningen opføres som et Skelet af Jern eller Jernbeton og beklædes udvendigt med et Materiale, der beskytter mod Vejrliget, indvendigt med et varmeisolerende Materiale, for saa vidt da ikke begge disse forenes i eet. Denne Byggeteknik tillader store Vinduesaabninger, og Glasset kommer til at spille en aldrig før set stor Rolle. Undertiden formes det ydre ligefrem som en sammenhængende Vinduesfaçade; de bærende Piller i Bygningen stilles i saa Fald et Stykke inden for Ydervæggen. Hensynet til det økonomiske og til Bygningens

Aulaen i Skolen ved Sundet.
Opført af Kai Gottlob, 1937—38.

Brug fremhæves med stor Styrke. Sit mest yderliggaaende Udtryk fik den nye Teknik i den Retning, der udgik fra den schweizisk fødte Franskmand le Corbusier, en Retning, der herhjemme ofte kaldes »Funktionalisme« eller »Funkis«, paa Grund af Retningens Slagord om Bygningens Funktion som det væsentlige. Bygningens Helhed opløstes i tynde, hinanden skarpt skærende Planer, der er beslægtet med det kubistiske Maleri.

For det andet indtræder der i Tiden efter Verdenskrigen en Forandring i Interessen for Forholdet mellem Tingen og dens Form. Den foregaaende Arkitektur havde set det som en væsentlig Opgave at skabe skønne og stemningsvækkende Bygninger og Ting, oftest med Anvendelse af historiske Motiver. Det gjaldt om at »forskønne« den graa Hverdag og hæve den op i et højere Plan. Omkring 1920

sker der en Ændring i den arkitektoniske Indstilling, idet den praktiske Ting, det saglige, opfattes som det væsentlige, der i sig selv skal danne Udgangspunktet for Udformningen. »En ærlig og sund Bestræbelse for at lade Tingen være, hvad den er, og gøre den smuk inden for sin Begrænsning«, fremsætter Thorkild Henningsen som den nye Retnings Program. Tyskerne kaldte denne Strømning for »die neue Sachlichkeit«. Herhjemme var denne Indstilling, som tidligere omtalt, allerede saa smaat begyndt i Aarhundredets første Tiaar, men Nyklassicismen havde afbrudt Tendensen.

Men yderligere indtraadte ogsaa en ejendommelig rent æstetisk Ændring, en Fordybning i Formfølelsen i Forbindelse med den nye Saglighed. Der er her Tale om et veritabelt Gennembrud af en æstetisk »Primitivitet«, saa stærk som maaske ikke siden Pyramidernes Dage. Den moderne Arkitekt forstaar, at han med den simple Blok maaske kan udtrykke lige saa meget, om end ikke det samme, som de gamle med deres forskelligartede Udformning. Men den simple Blok anvendes paa meget fri Maade, f. Eks. uregelmæssigt afskaaret baade foroven og paa Siderne, naar Brugshensyn kræver det. I Dekorationen benyttes ofte paa en opløsende Maade den fra abstrakt Kunst kendte Bølgelinie, undertiden regelmæssig, undertiden ligesom tilfældig »skrevet«. Sansen for Materialernes Egenart stiger i samme Grad som Sansen for Formen. »Den, der i en nutidig Løsning af en Opgave kun ser noget skrabet og afpillet, skal have at vide, at der bestaar det fineste Sammenspil mellem den klare rene og puritanske Form og det helt gennemtænkte Stof- og Materialevalg« (Povl Stegmann).

Blandt det moderne Gennembruds Arkitekter herhjemme maa særlig nævnes *Ivar Bentsen* (f. 1876), Søn af den bekendte Landbygmester Andreas Bentsen fra Vallekilde. Han begyndte som Elev af Plesner og Jensen Klint og optog allerede som ung Traditionen fra det simple Landhus, hvor den regelmæssige Faginddeling svarer til en Inddeling af Husets Indre paa eet Fag (Kammeret), to Fag (Stuen), tre Fag (Salen). Det blev ham, der gav Stødet til Rækkehusbebyggelsen ved »Bakkehusene« paa Bellahøj (1921), opført sammen med Thorkild Henningsen. Under Nyklassicismen byggede han blandt andet Svinninge Elektricitetsværk (1913), men det arkitektoniske Gennembrud kom med det store Filharmoniprojekt (1919), hvor Modernismen viser sig i hele sin hedenske, upersonlige Vælde. I 1923 blev Ivar Bentsen Professor ved Akademiet efter Carl Petersen. Ved sine Artikler i Dagblade og Fagskrifter bidrog han ogsaa til den ny Smags Gennembrud. Ved Siden af Ivar Bentsen maa *Thorkild Henningsen* (1884—1931) nævnes blandt dem, der tidligst brød med Nyklassi-

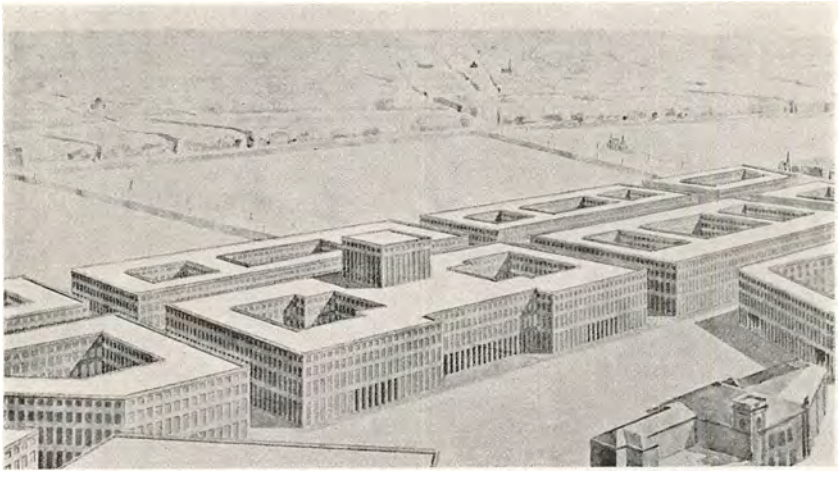

Ivar Bentsens Udkast til en Opera- og Filharmonibygning i København, 1919.

cismen og førte det nye frem. Navnlig specialiserede han sig i Rækkehuse paa en maaske endnu uovertruffen Maade. I øvrigt var 1920erne præget af en vis Radikalisme. Sit mest typiske Udtryk fandt denne i Tidsskriftet »Kritisk Revy« (1926—28), der lededes af Poul Henningsen, Thorkild Henningsen, Edvard Heiberg og Otto Gelsted. Traditionsfølelsen udsattes her for haarde Skud og meget Vid. Den romantiske Begejstring for Fortidens Kunst erstattedes med en vistnok lige saa romantisk Begejstring for Ingeniørbygninger, Dampskibe, Flyvemaskiner, Automobiler og le Corbusier. Hvad den unge Johs. V. Jensen foregreb i »Den gotiske Renaissance« (1901), sattes nu ud for moderne Orkester. Ved en bidende Kritik nedbrødes Nyklassicismen og enhver anden historisk Stilfølelse. Nogle spredte Aforismer fra Kritisk Revy: »Vist er der nyt under Solen. Aldrig før har Mennesker sværmet saa stærkt for gamle Ting«. »Den gamle Patina regnede paa. Den ny regner af«. »Dannet Kunst har aldrig eksisteret, undtagen Porcelænsmaleri og Pudebroderi«. »Kun Arkitekterne holder paa Traditionerne. Hvorfor skriver vore unge Digtere ikke H. C. Andersen efter?« »Huse er som Mennesker. Man taaler Grimhed, men bliver led ved Skønhed, der ikke kommer indefra«.

I første Halvdel af 1930erne trænges Radikalismen noget tilbage, idet Forbindelsen med Traditionen paa ny knyttes. Der opstaar en fredelig og harmoniserende Syntese. Medens Tyvernes Radikalisme havde forsvoret al Romantik og Klassicisme og kun tilladt Begejstring for det rationelle og hensigtsmæssige, især for Ingeniørkunst, indgaar i Tredivernes Arkitektur Elementer af den tidligere Romantiks følel-

Det nye Radiofonihus i København.
Opført af Arkitekt Vilh. Lauritzen, 1938—43.

sesmættede Varme og af Nyklassicismens stringente Helhedssans. De moderne Konstruktioner anvendes, hvor det findes mest hensigtsmæssigt; og Murstensarkitekturen anvendes, hvor den er at foretrække, oftest med en stærk plastisk Følelse for »Klumpen« i Helheden. Det lave Hus faar en mere intim Forbindelse med Have og Omgivelser. Et smukt Udtryk for det moderne har man i Aarhus Universitet, opført efter Konkurrence i 1931 med Kay Fisker, Povl Stegmann og C. F. Møller som Arkitekter. Anlægget er et afklaret, helhedsmæssigt Udtryk for de simpleste arkitektoniske Funktioner: Brugshensyn, Placering, Helhed, Inddeling og Stofbehandling. Lignende Egenskaber findes i Steen Eiler Rasmussens Raadhus i Ringsted (1937). Som smukke og karakteristiske Arbejder kan i øvrigt nævnes Helweg-Møllers Jernbetonhus for Berlingske Tidende (1929), Kai Gottlobs Knippels Bro med Omgivelser (1935), Frits Schlegels Mariebjerg Krematorium ved Lyngbyvej, navnlig Kapelsalen (1936), Vilh. Lauritzens Radiohus, Rosenørns Allé og utallige indtagende Villaer.

Et Afsnit for sig er Beboelseshuset. Den moderne Frigjorthed og Enkelhed er ikke mindst kommet dette til gode. Eksempler paa Karrébygning er Henning Hansens »Solgaarden« ved Vejrøgade (1930). Rækkehuse i Karréform er Charles og Ib Schous »Plantageparken« ved Lyngbyvejen i Gentofte (1941). Karrébebyggelsen maa i øvrigt dele Pladsen med Stokkebebyggelsen og den enkelte Længe, hvorved Lyset kan udnyttes bedre. Eksempler er Emanuel Monbergs »Stokke« ved Rentemestervej og Sokkelundsvej (1934), Povl Baumanns og

Storgaarden. Moderne Beboelseskompleks i København, opført af Arkitekterne Povl Baumann og Knud Hansen, 1935.

Knud Hansens »Storgaarden« ved Tomsgaardsvej (1935) og Kay Fiskers og C. F. Møllers »Vestersøhus« ved Skt. Jørgens Sø (1939).

Et stærkt Præg af social Humanisme gør sig gældende inden for Modernismen, der prægede Slagordet »social Indstilling«. Til de ypperste Ordførere for Retningen hører den norskfødte Arkitekt Edv. Heiberg (»To Værelser straks«, 1935). I Tiden efter 1918 forøgedes Statens og Kommunens Indflydelse paa det sociale Byggeri. Navnlig rettedes Opmærksomheden i stigende Grad paa Børneforsorgen. Der bygges Boliger for børnerige Familier, og der opføres en Række prægtige Skolebygninger, mest kommunale. Der sørges ogsaa for de gamle ved Aldersrenteboliger (eksempelvis Poul Holsøes i Guldbergsgade, 1937) eller ved store, hyggelige Alderdomshjem (eksempelvis H. E. Langkildes og Ib Martin Jensens i Gentofte, 1940). Byplanbevægelsen bliver en Videnskab for sig og Baggrund for hele den moderne Arkitektur. Den ledes af en stærk Trang til Centralisering og støttes af en omfattende Lovgivning. Som et skelsættende Byplansarbejde udfra omfattende Synspunkter kan nævnes Steen Eiler Rasmussens og Knud H. Christiansens Hirtshalsprojekt (1919). Dansk Byplanslaboratorium stiftes 1921. Ogsaa de forskellige Hustyper underkastes nu rationel Analyse. Den nye Byggelov for København (1939) deler Byen i Bælter med Bebyggelse af forskellig Art, Højde og Tæthed og skyldes ikke mindst Egil Fischers Arbejde med denne Sag ud fra samtidig sociale og arkitektoniske Synspunkter.

Den ældre arkæologiske Skole er bl. a. fortsat af Mogens Clemmensen (f. 1885), Redaktør af Opmaalingsværket »Ældre nordisk Arkitektur« og arkitekturhistorisk Forfatter. Af hans Hovedværker som Arkitekt er især at nævne den ypperlige Restaurering af Birgittinerkirken i Mariager og Det nye Nationalmuseum (1929—38), der falder godt i Traad med hans øvrige Arbejde. Af andre nyere Restaureringer kan nævnes Harald Lønborg Jensens af Katharinæ Kirke i Ribe, hvor de hældende Mure rejstes op. Endelig kan nævnes, at moderne dansk Møbelkunst væsentligt er grundlagt ved Kaare Klints rationelle, forfinede Arbejde. Tegning og Akvarel har stadig ikke faa Dyrkere blandt danske Arkitekter, et Vidnesbyrd om, hvor højt det kunstneriske, trods alle Hensyn til det saglige, holdes i Ære.

Et historisk Perspektiv for det sidste Tiaars Arkitektur er i øvrigt endnu ikke muligt. Det ovenfor nævnte er nærmest at betragte som Eksempler valgt i Flæng.

Arkitekten Thomas Havnings eget Hus i Valby, opført 1934. Tegning af Arkitekten.

5. Maler- og Billedhuggerkunsten.

Malerkunsten.

De dominerende Malerretninger i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede var Naturalismen og Realismen. For dem begge var det kunstneriske Maal at give et sandt og illuderende Billede af Naturen og af Livet. Ordene Naturalisme og Realisme bruges ofte i Flæng, dog med Tendens til Differentiering. Ved Realisme i Malerkunsten forstaas specielt den Del af den naturalistiske Kunst, som fortrinsvis tager sine Emner fra det i Naturen og Menneskelivet, man uvilkaarlig helst lukker Øjnene for: det fattige, det sygelige, det brutale, det nødstedte. Omkring 1870 brød i Frankrig en ny Retning igennem under Navn af Impressionisme; men den ændrede principielt ikke Situationen. Impressionisternes Grundindstilling var ogsaa naturalistisk og realistisk. Deres specielle Indsats var en ny Forstaaelse af Friluftsmaleriet, der i endnu højere Grad end før skulde bringes i Niveau med Naturen selv. Impressionisterne søgte især at opfange de fineste Nuancer i Lys, Farve og Atmosfære, som de med en særlig Farveteknik gengav med Nuets umiddelbare Friskhed. Navnet af fransk »impression«, det øjeblikkelige, umiddelbare Indtryk. Derimod opstod i sidste Tiaar af forrige Aarhundrede visse oppositionelle Retninger til Naturalismen og Realismen under Navn af Symbolismen og Nyromantismen. For dem begge var det kunstneriske Maal at give Udtryk for dybtgaaende Tanker og Følelser over for Naturen og Livet, saaledes at det fremstillede, foruden hvad det er i sig selv, staar som Udtryk og Symboler for et sjæleligt Indhold, medens den korrekte Naturgengivelse kan træde i anden Række.

Ved Aarhundredskiftet repræsenteredes dansk Malerkunst af en Række betydelige Kunstnere, der mere eller mindre udpræget malede naturalistisk-realistisk eller symbolistisk eller nyromantisk. Talrigst var Naturalisterne og Realisterne, med Navne som Hans Smidth (1839—1917), Theodor Philipsen (1840—1920), Kr. Zahrtmann (1843—1917), Michael Ancher (1849—1927), Viggo Johansen (1851—1935), P. S. Krøyer (1851—1909), Lauritz Tuxen (1853—1927), L. A. Ring (1854—1933), Anna Ancher (1859—1935), Julius Paulsen (1860—1940), Vilh. Hammershøi (1864—1916), og flere. Repræsentanter for Nyromantismen og Symbolismen var P. A. Schou (1844—1914), Joakim Skovgaard (1856—1933), Niels Skovgaard (1858—1938), J. F. Willumsen (f. 1863), Ejnar Nielsen (f. 1872). Da disse Malere var naaet til fuld Udfoldelse af deres Særpræg før Aarhundredskiftet og kunsthistorisk hører forrige Aarhundrede til, skal de ikke karak-

teriseres her, skønt meget væsentlige Dele af deres Produktion, især af de yngres, falder i dette Aarhundrede.

1900—1910. Det første Tiaar af vort Aarhundrede bragte en betydningsfuld Nyindsats i dansk Malerkunst. En Gruppe Malere, der efter deres Hjemsted kom til at gaa under Betegnelsen »Fynboerne«, fik deres endelige Gennembrud i disse Aar. Hovedrepræsentanterne er Poul S. Christiansen, Peter Hansen, Fritz Syberg og Johannes Larsen. De havde alle udstillet i Halvfemserne, men det er først mellem 1900 og 1910, at de for Alvor gør sig gældende, især paa »Den frie Udstilling«. Nogen radikal Ændring i dansk Maleri betegner de dog ikke. De var alle Elever af Zahrtmann og byggede paa dansk Tradition. Men gennem Theodor Philipsen var de tillige indirekte paavirkede af den franske Impressionisme. Doktrinært betragtet kan man sige, at Fynboerne kom til at repræsentere en til dansk Natur og dansk Tradition tillempet Impressionisme, et nyt Friluftsmaleri, som det før Aarhundredskiftet kun havde fundet Udtryk gennem Philipsen og lejlighedsvis, men meget spredt, hos Godfred Christensen (1845—1928). Det er ejendommeligt, at den franske Impressionisme, der allerede kom frem i sit Hjemland omkring 1870, først tredive Aar senere gør sig bredere gældende i dansk Malerkunst og tilmed saaledes, at der næsten ikke er Tale om nogen direkte Forbindelse mellem Fynboerne og den franske Impressionisme. Fynboernes Ungdomsrejser gik til Italien, Traditionen og Zahrtmann tro, ikke til Frankrig. Ja, Forbindelsen mellem Fynboerne og den franske Impressionisme er saa indirekte eller sen, at Fritz Syberg under et Ophold i Paris i 1908, da han for længst var modnet som Kunstner, kan skrive: »Om impressionismen i Frankrig har sat sine kraftigste skud og nu skulde være ved at afgro, er et spørgsmaal, der først og fremmest vedkommer en franskmand. For en dansk maler er der noget tragikomisk i at vide, at der hjemme er bestræbelser fremme for efter bedste evne — i skrift og tale — at tage livet af impressionismen, idet man — o, hellige uskyld — betegner som forældet en bevægelse, der endnu saa godt som ikke har sat spor i dansk kunst«. Alt i alt blev Impressionismens Indflydelse her i Landet i høj Grad modificeret af dansk Tradition og af et nyt og oprindeligt Initiativ hos de danske Kunstnere, det sidste friske og originale Moment ikke at undervurdere. Med Fynboerne kan sammenstilles en Række jævnaldrende og lidt yngre Malere, der bærer omtrent samme Tidspræg.

I 1885 var Kristian Zahrtmann begyndt at undervise ved »Kunstnernes Studieskoler«, som faa Aar i Forvejen var oprettet af Krøyer, Tuxen og Schwartz i en vis Opposition til Undervisningen paa Akademiet. Til Zahrtmanns første Elevhold meldte sig blandt andre en

30aarig Fynbo ved Navn Poul S. Christiansen, der trods sin fremskredne Alder ikke tidligere havde faaet regulær Undervisning, endvidere den 17aarige Fynbo Peter Hansen fra Faaborg, den 23aarige Fritz Syberg, ogsaa fra Faaborg, og den 18aarige Johannes Larsen fra Kerteminde. Med en berettiget Stolthed og en vis Faderlighed kaldte Zahrtmann senere de tre sidste for sine »fynske Drenge«. Af dem blev den saakaldte »fynske Skole«, hvortil Poul S. Christiansen, der skulde blive Zahrtmanns mest personlige Elev, ogsaa i det væsentlige regnes. Paa ejendommelig selvstændig Maade forstod de fire Kunstnere at lære af Zahrtmann, især som Kolorist. I Halvfemsernes Slutning begyndte de at gøre sig gældende paa »Den frie Udstilling«, og slog igennem i Aarhundredets første Tiaar som den betydeligste nye Indsats i dansk Malerkunst i denne Periode. Karl Madsen og Johannes V. Jensen viste tidligt Fynboerne varm Forstaaelse. Men Anerkendelsen kom dog ikke uden Modstand. Saa sent som i 1907 førtes en Polemik om »Bondemalerne« af Harald og Agnes Slott-Møller paa den ene Side og Karl Madsen paa den anden. Til Fynboernes Sejr i det ydre bidrog deres Mæcen, Konservesfabrikant, Etatsraad Mads Rasmussen (1856—1916), fra Stegsted ved Odense. Han opkøbte Fynboernes Kunst og dannede heraf i 1910 det første Museum i sin smukke Privatbolig i Faaborg. Men da Indkøbene fortsattes i stigende Tempo, sikrede den storsindede Kunstven sig en Nabogrund og overlod til Arkitekten Carl Petersen at opføre en selvstændig Museumsbygning, Faaborg Museum, der indviedes i 1915 (se S. 563). Malerne Poul S. Christiansen, Peter Hansen, Johannes Larsen, Fritz Syberg og Billedhuggeren Kai Nielsen (fra Svendborg) er de bærende Personligheder i denne usædvanlig hele og smukke Samling. Hertil kommer enkelte andre, som den noget ældre Proletarmaler Jens Birkholm (1869—1915), ogsaa født i Faaborg, samt Blomstermalerinden Anna Syberg, og Maleren Niels Hansen fra Svendborg; ligeledes er Sigurd Swane repræsenteret. Ved testamentarisk Bestemmelse er Faaborg Museum sikret som selvejende Institution. Samlingen skal bevares i samme Skikkelse og giver en udmærket Repræsentation af Fynboerne til omkring 1915—20.

Den ældste af Fynboerne, *Poul S. Christiansen* (1855—1933), er født i Midtfyn, som Søn af en kunstnerisk anlagt Møllebygger. Først som 25aarig bestemte han sig for at blive Maler. Hans Udvikling var tung og langsom, og hans Billeder kasseredes ofte paa Charlottenborg. Men i 1895 fik han paa »Den frie Udstilling« sit Gennembrud med det nu saa kendte store Billede: »Dante og Beatrice i Paradis« (Kunstmuseet). Med Zahrtmann berejste han Italien og var fra nu af i god Gang som Maler. Kritikken forholdt sig dog længe reserveret,

Landevej ved Karise.
Maleri af Poul S. Christiansen. 1907. Faaborg Museum.

især paa Grund af en paafaldende Ubehjælpsomhed i hans Teknik, en undertiden næsten barnlig kejtet Penselføring, som han aldrig helt overvandt. Som Aarene gik, brød han sig næppe heller om at overvinde denne Særegenhed, der øjensynlig hang dybt sammen med noget af det mest værdifulde i hans Væsen, en »urørlig Naivitet« (Sigurd Schultz), der kan minde om hans store Landsmand, H. C. Andersen. Da Mads Rasmussen i 1910 gjorde de første store Indkøb af Fynboernes Kunst, var Poul Christiansens bedste Billeder endnu lette at erhverve. Men Forstaaelsen for hans Kunst var fra nu af i stadig Stigen lige til hans Død, ikke mindst blandt de yngre og yngste Malere, der med sjælden Enstemmighed beundrede ham og i 1925 hyldede ham med et Fakkeltog. Største Delen af Poul S. Christiansens Produktion er historisk-poetiske Figurkompositioner og danske Landskaber, hvortil kommer en lang Række Selvportrætter. Men ogsaa i Figurkompositionerne spiller hans Landskabskunst en fremtrædende Rolle, idet Figurerne næsten altid ses i et stort Landskabsscenerі. I særlig Grad lod Poul Christiansen sig inspirere af Dantes »Divina Comedia«, som Zahrtmann af Leonora Christinas »Jammersminde«. Motiverne til de danske Landskabsbilleder er hentet baade fra Fyn, Egnen om Karise, fra Jylland, Egnen om Viborg og Silkeborg, og

Legende Børn, Enghaveplads.
Maleri af Peter Hansen, 1907—08. Kunstmuseet.

fra Sjælland, især Nordvestsjælland og Dyrnæs og Roskilde Fjord. Monumentalitet, Ro og Helhed er Særkender for Poul S. Christiansens Kunst, hvad enten det er Figurbilleder med Landskaber eller rene Landskabsbilleder. Mest elsker han Sommerdagen med soldiset Luft, under hvilken Landskabet breder sig. Karakteristisk er »Landevej ved Karise« (1907, Faaborg Museum), hvor de kraftfulde skyggegivende Træer langs den snoede Vej giver en udpræget Rumvirkning, og den plane Mark med de hvilende Køer og Kirken og Husene i Baggrunden har noget evigt dvælende over sig. Mange af hans Billeder er ligesom svøbt i et mildt »paradisisk« Lys. Selv naar hans Kunst er mest realistisk, har den et særegent Præg af Fantasikunst. Virkeligheden løftes op i et højere Lys af en egen drømt Renhed og Mildhed.

Peter Hansen (1868—1928), den yngste af de fire ledende Fynboer, er født i Faaborg, som Søn af Malermester Syrak Hansen, der ogsaa med Held dyrkede Kunsten. Han opdroges hos en Slægtning i København, men blev som ung Malersvend fra Faderens Værksted i Faaborg. Fra Hovedstaden og fra Faaborg med Omegn henter han Livet igennem de danske Motiver for sin Kunst, hvortil kommer de italienske. Paa Zahrtmanns Skole, hvor han gik fra 1885 til

ind i Halvfemserne, viste hans personlige Talent sig tidligt. Som moden Maler slog den impressionistiske Tendens igennem hos ham i Bestræbelsen for høj og mættet Lysvirkning. Karakteristisk er »Pløjemanden vender« (1902, Faaborg Museum) og »Legende Børn, Enghave Plads« (1908, Kunstmuseet). I sit Natursyn droges Peter Hansen fortrinsvis mod det lyse og solede og varme, saaledes i sine Høstbilleder, f. Eks. »Høst« og »Moden Rug« (1891, Faaborg Museum). Hans Menneskesyn er præget af en typisk fynsk selvfølgelig og aaben Folkelighed, en Menneskeoptimisme med et godt Stænk af Lune. Man føler, at Lyset i hans Billeder ikke blot stammer fra det sydfynske Arkipelag, hvor han holdt af at sejle, men ogsaa fra hans eget Sind. End ikke Hovedstadens Forstæder faar Bugt med hans Lyssind. Han kan male »To Sjovere paa Enghaveplads« (1905) med fuld Realisme, uden at skjule noget, men dog med en Livsbekræftelse, der er helt fjern fra den tidligere realistiske Periodes Sortsyn. I øvrigt er hans Kunst blottet for social Tendens. Hans Syn er renvasket og oprindeligt, som L. A. Rings, bestemt af hans Glæde ved Farverne og Tingene, som de er. Medens Poul S. Christiansen svøber sin Drøm ind i Billedet, trækker Peter Hansen Værdierne ud af Tingenes Virkelighed. Han er Realist i en ny livsbekræftende Stil.

Ligesom Peter Hansen er *Fritz Syberg* (1862—1939) født i Faaborg, hvor den tilflyttede Fader en kort Tid var Brændevinsbrænder, men døde, da Sønnen var ganske lille, efterladende en ung Enke med to Børn i yderst fattige Omstændigheder; Moderen døde, da Sønnen var 18 Aar. Som niaarig maatte Drengen tage Arbejde paa en Tobaksfabrik, senere var han Svinehyrde paa en Herregaard i Omegnen, men kom som 14aarig i Malerlære i Faaborg og blev fire Aar senere Svend hos Syrak Hansen, Fader til Peter Hansen, til hvem han knyttedes i snævert Venskab, og hvis Søster, den senere saa fine Blomstermalerinde Anna Syberg, han ægtede 1894. Til Zahrtmanns Skole kom han 1885. Kernen i Fritz Sybergs Kunst er en stærk Realisme, der hos ham har Karakteren af en Slags objektiv Andagt over for Tingene. Den tidligere Svinedreng brød igennem med et Billede af »Svinegaarden« (1885), ud af hvilket man kan lugte Dyrene og Halmen. Men i hans første Malerperiode til omkring 1900 har hans Realisme i de store Billeder en ejendommelig stum, almueagtig og dyster symbolistisk Stemning, der næredes af hans haarde Oplevelser gennem Opvækst og Ungdom. Karakteristisk for denne Periode er »Dødsfald« (1890—92, Kunstmuseet), »Aften og Erotik« (1889—91, Nationalmuseet i Stockholm), »Ved Nadverbordet« (1893—95) og det store Billede »Aftenleg i Svanninge Bakker« (1900, Faaborg Museum). Et Vendepunkt indtræder for Syberg, da han omkring Aarhundred-

Pløjemark i Sne.
Maleri af Fritz Syberg, 1921—26. Fyns Stiftsmuseum i Odense.

skiftet bosætter sig nær Kerteminde i Over Kjærby Bakker i »Pilegaarden«, hvor han blev Resten af sit övermaade flittige og lange Malerliv. Det aabne nordfynske Agerland i Fjordenes Nærhed blev hans egentlige Domæne. Med Mesterhaand, der aldrig faar Præg af det blot virtuose, maler han talrige store Landskabsbilleder, især Efteraars- og Vinterbilleder; blandt Yndlingsemnerne er Pløjemarker i Sne, hvor de rolige, brede Agerflader indrammes af fynske, stynede Pile under en aaben Himmel, med Sneen halvvejs smeltet, saa Plovfurernes sorte Jord slaar igennem som Tavl. »I stor regnduftende Ensomhed, ene med megen Muldlugt, Kulde og et rigt Hjærte er sligt malet« (Johs. V. Jensen). Ogsaa aabne Høstlandskaber med Korn i Traver er typisk for ham. Lysest bliver hans Kunst i Akvarellen, hvis Form han ligesom de øvrige Fynboer har dyrket paa fornyende Maade. Det strenge og alvorlige i hans Sind taber sig dog ikke, Syberg blev aldrig Idylliker. I Figurmaleriet er han ofte benet og glædesløs og bevarer noget af sin resignerende Almuestemning fra Halvfemserne; saaledes fremfor alt i de dybtfølte og intime Pennetegninger til H. C. Andersens »Historien om en Moder« (1895—98), med den første Hustru som Model. Fra samme Eventyr hentede han senere Motiverne til Udsmykningen af Forhallen i H. C. Andersen-Museet i Odense (1930—34), hvor saavel »Moderen og

Bygevejr i April, Taarbystranden.
Maleri af Johannes Larsen, 1901—07. Faaborg Museum.

Tornebusken« som »Døden gaar bort med Barnet« er af en stor monumental og fantasifuld Virkning, samtidig med at en dyb og enkel Menneskelighed gør sig gældende.

Den fjerde Fynbo, *Johannes Larsen,* er født i Kerteminde 1867, hvor Faderen havde en Købmandsgaard; og til den aabne og friske Egn omkring den nordfynske By har Kunstneren sit Liv igennem følt sig knyttet, særlig til Strandene og Holmene med det rige Fugleliv. Som Elev hos Zahrtmann fra 1885 viste han tidligt afgjorte Evner som Portrætmaler, saaledes i Billedet af »Kunstnerens Moder« (1886, Faaborg Museum); i Halvfemserne malede han fortrinsvis Billeder fra Fødebyen, lystklingende Billeder af Huse med røde Teglstenstage, saaledes »Udsigt over Tage i Kerteminde, tidlig Majmorgen« (1897, Kunstmuseet) og »Sommer, Solskin og Blæst« (1899); men samtidig beskæftigede han sig indgaaende med Vandfarvestudier efter skudte Fugle, der bebuder hans egentlige Gennembrud som den fineste og ejendommeligste Fuglemaler i dansk Kunst, et Særdomæne, han for Alvor tager i Besiddelse i det første Tiaar af dette Aarhundrede. Ligesom de andre Fynboer var det paa »Den frie Udstilling«, han gjorde sit Navn gældende. Johannes Larsen er det hurtigste Øje og den sikreste Haand blandt Fynboerne. Med en hidtil ukendt Lynsnarhed opfatter og fastholder han alle Slags frie Fugle, især Strand- og Havfugle, gengiver med skarp Karakteristik deres ejendommelige

Flugt, Drejninger og Holdning, ligesom han driver Detailstudiet af Fuglenes Fjerdragt op til en helt ny Præcision. Han er paa sit Felt en Art Videnskabsmand som Kunstner, og da Ornitologen Lehn Schiøler fattede Planen til Standardværket om »Danmarks Fugle« (af hvilket tre Bind, omhandlende Andefugle og Rovfugle, er udkommet 1925—31, faldt det naturligt, at Johannes Larsen som Tavleillustrator knyttedes til Foretagendet. Johannes Larsens Mesterskab som Fuglemaler har i nogen Grad bortledt Opmærksomheden fra hans Landskabskunst, der i særpræget skarp Karakteristik staar paa Højde med hans Fugle. Han er Friluftsmaleren fremfor nogen i sin Samtid. I sin smukke Bog om »Johannes Larsen og hans Billeder« (1920) har Johannes V. Jensen fulgt Kunstneren gennem de fire Aarstider og karakteriseret Kunstnerens Evne til at give dansk Natur og Klima Aaret rundt. Ingen kan lægge en Foraarsblæst ved Stranden med riflede Smaabølger eller en svulden Tordenbyge ved Sommertid ind i Billedet som den nordfynske Kunstner. Fugle, Landskab og Vejrlig har hos ham den intimeste Samhørighed og er indfanget paa Lærredet med den »Øjeblikkelighed« i Situationen, der særpræger Johannes Larsen, samtidig med at en accentueret Formkunst gør sig gældende, en Stilfasthed, der ikke tynger Billedet, men omvendt løfter det, undertiden, som i Foraarsbillederne, med en Art japansk Lethed. Blandt hans Hovedværker bemærkes »Bygevejr i April. Taarnby Strand« (1901—07, Faaborg Museum), »Graagæs i en Mose« (1912, Kunstmuseet), »Edderfugle ved Sprogø Vesterrev« (1913, Kunstmuseet), »Svanerne letter« (1914, Fyns Stiftsmuseum, Odense) og de tre store monumentale Billeder i Rigsdagen (1924). Som Tegner og Grafiker har Johannes Larsen udfoldet en stor Virksomhed, saaledes i Illustrationerne til Blichers »Trækfuglene« (1914), i de mangfoldige Tegninger til Achton Friis: »De Danske Øer« (1926—28), »De Jyders Land« (1932—33), »Danmarks store Øer« (1936—37) og i Illustrationerne til Oversættelsen af »De islandske Sagaer« (1930—32), i hvilken Anledning Kunstneren berejste Island.

Sammen med Fynboerne kan nævnes en Række jævnaldrende eller yngre Malere, der i mangt og meget har et lignende Tidspræg, f. Eks. Niels Bjerre (1864—1942), Karl Schou (1870—1938), Niels Hansen (f. 1880), Knud Kyhn (f. 1880), Peter Rostrup Bøyesen (f. 1882) og flere.

Af disse stammede *Niels Bjerre* fra Harboørekanten, som han forblev tro gennem hele sit Liv. Sit første Gennembrud fik han i sidste Halvdel af Halvfemserne ved nogle sanddru og dybt menneskelige Skildringer af de missionske Harboørefolk, der, særlig ved den store Harboøreulykke i 1893 og Pastor Moes kendte Tale ved Begravelsen,

i disse Aar var Genstand for megen Opmærksomhed. Bjerre tilhørte ikke selv den religiøse Kreds, men blev dens forstaaende Skildrer, saaledes i de store nu klassiske Billeder med Titlerne »Bønnemøde« (1897) og »Harboørefolk uden for Kirken« (1906). I sin første Periode er han malerisk i Slægt med Ancher og Ejnar Nielsen, men er dog helt sig selv ved sin store Naturlighed og Selvfølgelighed. Han opfattede sine Folk, som det er sagt, med en Slægtnings Forstaaelse og adskilte sig kun fra de andre paa Egnen derved, at han kunde male. (E. Zahle). Efter Aarhundredskiftet skete hos ham et afgørende koloristisk Gennembrud. Han blev det vestjyske Landskabs Maler, yndende det klare, forenklede Maleri med egale, klingende Lokalfarver. For Bjerre er Solen simpelthen gul, Havet blaat, Græsset grønt, etc. En stærk Personlighed mærkes bag hans maleriske Stil, der i sin naive Enkelhed giver meget af vestjysk Natur. — *Karl Schou,* der ligesom Bjerre besøgte Zahrtmanns Malerskole, staar Fynboerne nær, især Peter Hansen. Han er oftest lyrisk Impressionist, med Forkærlighed for Tonemaleriet. En stor Del af hans Produktion har sydlandske Motiver, især sydfranske.

Ogsaa *Niels Hansen,* fra Svendborg, Ungdomsven af Kai Nielsen, kan nævnes som typisk for Perioden 1900—1910. Han er en oprindelig og temperamentsfuld Malerbegavelse, kunstnerisk i Slægt med Karl Schou og med Nordmanden Henrik Lund, oftest malende paa Inspirationen. Hans Motivkreds omfatter baade Landskaber, Mariner, Blomster og Portrætter, udelukkende danske Motiver, og inden for hver Genre har han præsteret ypperlige Ting, især ved sin Evne til at gribe en øjeblikkelig Stemning, der fastholdes med træfsikkert Haandelag. Hans Maleri er udpræget malerisk i umiddelbar Forstand. I Faaborg Museum er han som nævnt repræsenteret. Blandt hans Portrætter bemærkes Billedet af Arkitekten Carl Petersen (1921, Kunstmuseet), blandt hans store officielle Arbejder Udsmykningen af Mødesalen i Svendborg Raadhus. — Født i samme Aar er *Knud Kyhn,* der ligesom Johannes Larsen særlig har dyrket Fuglemaleriet, især Strand- og Søfugle. Ved en ejendommelig Bølgeteknik i Penselføringen opnaas ofte en rytmisk Virkning, der harmonerer med Motiverne. *Rostrup Bøyesen* vakte i Aarhundredets første Tiaar Opmærksomhed ved en samtidig nøgtern og fintfølende Opfattelse af de øde, halvvejs ubebyggede Kvarterer i Københavns Udkanter og Beboerne der, senere ved sine ligesaa indgaaende og afstemte Skildringer af polske og jødiske unge Emigranter i den indre By. Kunstnerens psykologiske Karakteriseringsevne gaar snævert sammen med den maleriske Sans for Billedets i sig selv hvilende Helhed og Skønhed. Som meget søgt og anerkendt Lærer har Rostrup Bøyesen ved

H. C. Andersen tager Afsked fra Odense.
Maleri af Niels Larsen Stevns i Mindehallen ved H. C. Andersen-Museet i Odense.
1931—32.

sin private Malerskole haft en betydelig Indflydelse paa mange unge, en Indflydelse, der stadig gør sig gældende.

Paa en Hædersplads for sig bør omtales *Niels Larsen Stevns* (1864—1941), der udgik fra Skovgaardkredsen og gennem mange Aar var Joakim Skovgaards »Mestersvend« ved Udførelsen af de store Fresker i Viborg Domkirke. Først i Aarene efter 1900 fremtraadte Niels Larsen Stevns som selvstændig og betydelig Kunstner og vandt sig gennem Aarene stor Anseelse ved sin originale Behandling af det dekorative Maleri. Hans Kunst er overvejende inspireret af religiøse Motiver: »Marie salver Kristi Fødder« (1906), »Kristus skriver i Sandet« (1907—08), »Kristus og Zakæus« (1913) og flere, i hvilke han viderefører den Joakim Skovgaardske Figurstil og fordyber det maleriske ved et indtrængende Studium af de enkelte Farvers Klangværdier, hvad han selv kaldte »Farvernes Terminologi«. Højest naar han maaske i den stilsikre og originale Billedrække, der behandler Episoder fra H. C. Andersens Liv, saaledes i Freskerne i H. C. Andersen-Museet i Odense (1931—32). Bag Larsen-Stevns Farvekunst ligger ikke blot den Zahrtmannske Skole, men tillige, og endnu mere, Impulser fra Impressionismen. Kunstneren negligerer Lokalfarverne (de »virkelige«, objektive Farver) til For-

del for Belysningsfarverne, især Farverne i Sol og Skygge, og opnaar straalende, fantasifulde Farvevirkninger, samtidig med at Figurtegningerne udmærker sig ved et spændstigt Liv, med Understregning af Figurernes markante Stillinger og Bevægelser, der paa skarp Maade fortæller Øjebliksituationen og dens sjælelige Baggrund.

Gennembrudet af »den moderne Kunst« omkring 1910. I Aarene omkring 1910 kommer en stærk Gæring ind i dansk Malerkunst. Det skyldes for det første, at et regulært Generationsskifte finder Sted. En Række talentfulde, saa godt som jævnaldrende unge Malere modnes i disse Aar. Det skyldes for det andet, at den nye Malergeneration i overvejende Grad inspireres af et direkte Kendskab til helt nye franske Malerretninger, der kommer frem i Paris i dette Aarhundredes første Tiaar. Der opstaar ret pludseligt en »moderne« Kunst, der betegner radikale Brud med de tidligere Traditioner. Det vigtigste Træk er, at Maleriet mere og mere »frigør sig« fra Naturalismen og bliver udpræget »artistisk«. Der indledes en ejendommelig Retningernes og Slagordenes Periode, i hvilken Betegnelser som Fauvisme, Ekspressionisme, Kubisme, Futurisme, Primitivisme, Naivisme, Abstraktisme svirrer i Malernes Diskussioner om Kunstens Maal og Midler. I 1915 sluttede de nye Kunstnere sig sammen i Udstillingsforeningen »Grønningen«, der i en Aarrække blev det betydeligste Samlingssted for det nyeste i Kunsten. Fynboerne støttede den yngre Generation ved at udstille samme Sted, som Protest mod, at »Den frie Udstilling« paa en Generalforsamling havde nedstemt Fynboernes Forslag om at optage enkelte af de nye Malere. I 1917—19 fik den moderne Kunst i Tidsskriftet »Klingen« sit eget Organ. Alt i alt kan vistnok siges, at Aarene 1910—1920 er den mest urolige og stærkest eksperimenterende Periode i vor Malerkunsts Historie. Det samme gælder i øvrigt ogsaa for Udlandets Kunst, hvoraf den ofte er stærkt afhængig, især af den franske, hvis førende Kunstnere i disse Aar var Fauvisten (Ekspressionisten) Matisse, Kubisten Picasso og Naivisten Henri Rousseau.

Blandt Publikum vakte den nye Kunst en ikke ringe sensationel Opmærksomhed, og i hidtil ukendt Omfang afholdtes Udstillinger af yngre Kunstnere. En velhavende Privatmand, Grosserer Chr. Tetzen Lund, sikrede sig en repræsentativ Samling af den nye, franske Kunst og lod den være tilgængelig for Kunstnere. Det samme gjorde Ingeniør J. Rump, hvis Samling nu findes paa Statens Museum for Kunst. Sidstnævnte oprettede ogsaa i 1918 »Dansk Kunsthandel«, der i de mest bevægede Aar var til stor Støtte for de nye, danske Kunstnere. Den radikale Presse fulgte det nye med overvejende sympatisk Interesse, medens den konservative forholdt sig reserveret eller hyp-

pigere afstandstagende. Saa meget kunde enhver se, at de traditionelle Normer for Vurdering ofte vaklede. Man talte undertiden om »kunstnerisk Anarki«, og en udpræget Usikkerhed i den æstetiske Dom bredte sig endog inden for Kunstnerkredse. Det mest forvirrende laa formentlig i, at disse nye Malere saa aabenbart »havde Talent«. De var utvivlsomt Malerbegavelser og kunde derfor ikke uden videre afvises, selv naar man fandt, at deres Teorier og Tendenser var kunstneriske Vildfarelser. De unge optraadte ogsaa med en ikke ringe Prætension, især de nye Malere, der kom til under Krigsaarene. Det hævdedes f. Eks. ikke sjældent, at Maleren behøvede ikke at lære noget. Kunstnerisk Dannelse og Teknik kunde maaske endog være en Fare for Talentets Oprindelighed. De yngste Kunstneres Humør kunde ogsaa give sig saa ejendommelige Udslag, at selv Kunstkritikere følte sig desorienterede og stundom fik den Tanke, at man holdt dem for Nar. Kulminationen naaedes med »Kunstnernes Efteraarsudstilling« i 1918, der vakte almindelig borgerlig Forargelse. En Kreds af vore betydeligste Kunsthistorikere og Malere, blandt hvilke Karl Madsen, Mario Krohn, Francis Beckett, Julius Paulsen, Tuxen, Larsen Stevns, saa sig foranlediget til at udsende en Støtteerklæring. Omkring 1920 havde den største Uro sat sig. De førende Repræsentanter for den nye Kunst havde fundet deres Form. De ti Aar er en af de interessanteste Perioder i dansk Malerkunsts Historie udfra teoretisk Synspunkt. Sjældent har det været saa inciterende at være Maler, sjældent ogsaa saa vanskeligt. Allerede nu er saa lang Tid gaaet, at visse af Periodens Grundtræk staar klare, og meget af Datidens Desorientering og Forargelse forekommer nu besynderlig.

Fælles for de nye Retninger var Oppositionen mod den traditionelle Naturalisme og Realisme. De unge følte med en vis Ret, at det traditionelle Maleri ofte var stivnet i en ret tom Akademikunst, der kunde være overmaade teknisk dygtig, men som altfor sjældent sagde noget synderligt, hverken om Naturen eller om Kunstneren. De traditionelle Former virkede simpelthen udtjente. Som det ofte gaar, slog Oppositionen og Reaktionen over i sin største Modsætning. Med Foragt kaldtes det naturalistiske og realistiske Maleri for »Illusionskunst«, og det betvivledes, at det overhovedet var Kunstens Maal at gengive Naturen og Livet. Mere og mere »frigjorde« den moderne Kunst sig fra den korrekte Gengivelse af Motivet, og det var dette negative Moment, at Maleriet ikke mere var sand Naturgengivelse, der først og fremmest tildrog sig Opmærksomheden som det mest iøjnefaldende ved den »moderne« Kunst, »som man ikke kunde se, hvad forestillede«. Det positive og værdifulde ved den nye Kunst skulde der mere Tid til at faa Øje paa. Det laa i den stærke og originale Frem-

dragning af de rent æstetiske Elementer, af Former og Farver som saadanne, ogsaa kaldet »de rent maleriske Elementer«. Man kan sige, at i stigende Grad rendyrkedes det rent maleriske med en stigende Negligeren af det, man kalder Maleriets »Indhold«.

Dette Punkt er af afgørende Vigtighed til Forstaaelse af den mærkelige Udvikling i denne Periode. Sagen belyses maaske lettest ved et Sideblik til Arkitekturen og Musikken. Arkitekturen »afbilder« i Almindelighed ikke noget, den har intet »Indhold«. Om en Arkitektur er værdifuld Kunst, beror paa de Formelementer, der indgaar i den, det matematiske, det konstruktive, det ornamentale. Noget lignende gælder Musikken, der, bortset fra den saakaldte Programmusik, ikke afbilder noget. Paa samme Maade har Maleriet sine Farve- og Formelementer, der alt efter deres Sammenstilling paa Lærredet kan give et æstetisk Behag eller Ubehag, ganske bortset fra, hvad Elementerne afbilder (fortæller), eller om de overhovedet afbilder noget. Det var disse blotte Farve- og Formelementer, som de nye Retninger i særlig Grad fæstede Opmærksomheden ved, medens Maleriets Indhold i tilsvarende Grad tabte Interessen. Der indtraadte med andre Ord en afgørende Forskydning i Malerkunstens klassiske Ideal, der havde krævet et Balanceforhold mellem Maleriets »Form« og dets »Indhold«. Det er særlig inden for den kubistiske Retning, at Formelementerne opdyrkes som ingen Sinde før og konsekvent munder ud i Tanken om »det rene Maleri«, det vil sige den blotte Form- og Farveflade uden Indhold. Dyrkelsen af det rene Maleri i nævnte, konsekvente Forstand hører dog til Sjældenhederne. Men i den nye Kunst blev i Reglen mange Detailler negligeret, saaledes at man naaede til »det abstrakte Maleri«, der udmærker sig ved en stærk konstruktiv Forenkling og Skematisering af Motivet. Ejendommeligt virkede det, at mange Kunstnere ikke betænkte sig paa at deformere Motivet, hvis en saadan Deformering fremhævede en æstetisk Formvirkning. Karakteristisk er ogsaa, at »det skønne«, baade i banal og i højere Forstand, veg Pladsen for Interessen for »det hæslige«, ligeledes at »det ideale«, det værdige, nærmest blev betragtet som ligegyldigt og uinteressant for Kunsten. Tendensen kan forfølges inden for samtlige af Maleriets Genrer. Det traditionelle Portrætmaleri havde lagt Vægten paa en sand og sjælfuld Gengivelse af Personligheden; nu kom den Tanke frem, at Modellens sjælelige Personlighed egentlig ikke vedkom Malerkunsten, men hørte hjemme under Psykologien og i Litteraturen. De historiske Emner, den godt fortalte historisk-dramatiske Situation, hørte hjemme i Historieskrivningen og i Dramatikken eller i Skuespilkunsten. Andre Emner, som Landskaber og Nature-morter, behandledes ogsaa mere og mere abstrakt, i hvert

Fald uden synderlig Hensyn til nøjagtig Virkelighedsgengivelse. Den naturalistiske Kunst betragtedes i det hele som »Illusionskunst«, som man maaske mest passende kunde overlade til Fotografiet, der i de samme Aar gjorde store tekniske Fremskridt som »Kunstfotografi«. Et enkelt Moment, Tendensen til Deformering af Motivet, især af det menneskelige Legeme, gav Anledning til Tanken om, at Kunstnerne muligvis led af »Dysmorfisme«, en særlig Sindssygdom, der er beslægtet med »dementia præcox«. Denne Opfattelse blev i fuldt Alvor fremsat af Bakteriologen, Prof. Carl Julius Salomonsen (»Smitsomme Sindslidelser og nyeste Kunstretninger«, 1919; »Dysmorphismens sygelige Natur«, 1920), medens en yngre, bakteriologisk Kollega, Prof. Oluf Thomsen, varmt forsvarede den nye Kunst, og Kritikeren Otto Gelsted i sin Bog om »Expressionisme« (1919) meget skarpt drog til Felts mod Salomonsen. Episoden er nævnt her som et typisk Tidens Tegn.

Karakteristisk for Perioden er ogsaa en stærkt forøget Sans for det værdifulde, der kan være i den naive og i den primitive Kunst. Ogsaa her er der Tale om en Reaktion over for det traditionelle Kunstsyn, der ved sin Vurdering lagde en overordentlig Vægt paa det »rigtige« og det teknisk fuldkomne. Man fik Øje for, at Kunstnere med mindre udviklet Teknik, ja rene Amatører, ofte fik Virkninger frem, der vel var ubehjælpsomme i Udførelse, men vidnede om ægte kunstnerisk Oplevelse. Af særlig Betydning blev den franske Amatørmaler Henri Rousseau, af Profession oprindelig Toldembedsmand og derfor ofte kaldet Le Douanier, der ved sin naive, men intime Pastoralkunst dannede Skole, den saakaldte Naivisme. Opmærksomheden fangedes ogsaa i disse Aar af Børnetegninger, der er naive i egentligste Forstand og ofte vidner om en overraskende Friskhed og Originalitet i Synet. Det er ovenfor nævnt, at Poul S. Christiansen, der aldrig helt frigjorde sig fra en vis teknisk Ubehjælpsomhed, blev højt vurderet af de nye Kunstnere. I Naivismen som Kunstretning laa imidlertid den Fare, at den ikke var ægte, men bevidst. Den vaagnende Sans for den primitive Kunst hænger sammen med Sansen for det naive, men er dog en meget sammensat Sag. Man fremdrog især Negrenes Træskulptur, der nærmere set er en meget formstreng Kunst inden for primitive Rammer; og det er vanskeligt at sige, hvor meget af denne Kunstform der skyldes Naivitet eller svigtende Teknik, og hvor meget der er bevidst Formkunst. Men i alt Fald bragte de primitive Folks Kunst et nyt Element ind i Kunstdiskussionen, et Element, der ligeledes pegede bort fra det traditionelle naturalistiske Kunstsyn.

Blandt de danske Kunstteoretikere, der stillede sig sympatisk over

for de nye Kunstretninger og søgte at forklare disse for et større Publikum, kan nævnes Carl V. Petersen (1868—1938), Vilhelm Wanscher (f. 1875), Leo Swane (f. 1887), Albert Naur (f. 1889), Axel Salto (f. 1889), Otto Gelsted (f. 1888). Sit vigtigste Organ fik Bevægelsen i Tidsskriftet »Klingen« (1917—1920), udgivet af Salto. Blandt de klippefaste Modstandere kan nævnes Maleren M. Peschcke Køedt, der saa sent som i 1935 i »Statusopgørelse i Malerkunsten« energisk vender sig imod, at Sagkundskaben førte det nye formelle Syn paa Malerkunsten til Sejr. »Den (Sagkundskaben) opnaaede samtidig for Tid og Evighed at faa den første Trediedel af det tyvende Aarhundrede stemplet og brændemærket i Kunsthistorien som Hæslighedens og Fornedrelsens Epoke i Malerkunsten« (S. 39). Et i bedste Forstand overlegent og instruktivt Indlæg i Diskussionen gav Direktør for Nationalmuseet i Stockholm, Richard Bergh: »Stilproblemet i den moderne Kunst« (1920).

Gennembrudsmalerne. Det moderne Gennembrud i Malerkunsten omkring 1910 skyldes en Række Kunstnere, der er født i Aarene omkring 1880—85 og saaledes er omkring de 30 Aar ved deres afgørende Fremtræden. Blandt de ældste i Gruppen er særlig at nævne *Edvard Weie* (f. 1879), *Sigurd Swane* (f. 1879), *Harald Giersing* f. 1881) og den svenskfødte *Karl Isakson* (f. 1878). De hørte alle til Zahrtmanns sidste Elever; men Kontakten mellem den gamle Mester og den nye Tids Tendenser var nu nærmest brudt; i 1908 overtog Johan Rohde (1856—1935) Skolen og førte den videre til dens Ophør i 1912. Afgørende for de nævnte unge Kunstnere var deres Studieophold i Paris i Aarene omkring 1906—07. Paa Udstillingerne i Aarene nærmest forud for 1910 bemærkede man saa smaat de nye Malere, men temmelig spredt og tilfældigt. Et mere samlet Indtryk af den nye Gæring fik Offentligheden gennem »De Tretten«s to Udstillinger i 1909—10. Disse Kunstnere var af samme Generation som de nævnte, men lidt yngre. Hovedmanden for Sammenslutningen var *Aksel Jørgensen* (f. 1883, Professor ved Akademiet fra 1920). Tidlig moden, men nærmest Autodidakt, havde han i de nærmest foregaaende Aar gjort sig bekendt som Proletar- og Bohèmemaler og var en Slags Fører blandt en Gruppe af de unge, ikke mindst ved sin stærke københavnske Proletarindstilling, der paa en for disse Aar karakteristisk Maade gik sammen med et Sværmeri for det kunstneriske Bohèmeliv, Slutningen af Bernina-Tiden. Aksel Jørgensens hidtidige Kulmination som Maler er Udsmykningen af Drachmann-Kroen i Lorry Feilbergs Etablissement, udført 1911—13. Berømt er med Rette det store Billede »Drachmann kommer til Himmeriges Kro« (1912), der baade koloristisk, fantasimæssigt og portrætmæs-

Holger Drachmann kommer til Himmerigs Kro.
Skitse til Maleri af Aksel Jørgensen. 1922.

sigt er et Hovedværk i dansk Malerkunst. Den hastige Udvikling skulde dog hurtigt vise, at Aksel Jørgensen mere var en Overgangsskikkelse end en Fører, og at hans Kunst, naar alt kom til alt, snarere afslutter en Periode end indleder en ny. Blandt »De Tretten« var derimod flere Kunstnere, som blev meget typiske Udtryk for Perioden efter 1910, saaledes *Olaf Rude* (f. 1886), *Jais Nielsen* (f. 1885), *Axel P. Jensen* (f. 1885), og *William Scharff* (f. 1886). Ogsaa disse Kunstnere fik deres maleriske Vækkelse i Paris ved Studiet af de moderne franske Malerretninger. I de følgende Aar gjorde yderligere en Række mere eller mindre »moderne« Malere sig gældende, som det senere skal omtales, indtil et nyt Vendepunkt indtræder omkring 1920.

Af Trekløveret Sigurd Swane, Harald Giersing og Edvard Weie var den første den, der trods nye Inspirationer bevarede mest af den danske Tradition. Under et Studieophold i Paris i 1907 paavirkedes han stærkt af Impressionisternes Farvesyn og Maalemaade og vakte i de følgende Aar Opmærksomhed ved en festlig, farvestraalende Kunst i impressionistisk Manèr. I sin videre Udvikling staar han Fynboerne nær som Landskabsmaler, medens hans store Figurkom-

positioner har Reminiscenser af Zahrtmanns Kolorit. Det føles naturligt, at Sigurd Swane er repræsenteret i Faaborg Museum, skønt han ikke er Fynbo. Langt mere revolutionær var Sigurd Swanes gode Ven *Harald Giersing* (1881—1927), for hvem et samtidigt Studieophold i Paris kom til at betyde et helt nyt kunstnerisk Grundlag, især ved Paavirkning fra Manet, Seurat, Bonnard og Matisse. Gennembrudet i Giersings Kunstopfattelse kom meget pludselig, og han udviklede sig hurtigt over mod det nye, med særlig Sans og Interesse for det rent artistiske, musikalsk komponerede Maleri. I 1915 stiftedes Udstillingsforeningen »Grønningen«, der fik sit Navn efter Stedet, en tom Byggeplads ved Grønningen, hvor de unge Kunstnere opførte deres »Indianerhytte«, tegnet af Carl Petersen. I de følgende Aar blev Giersing mere og mere en førende Skikkelse inden for denne Kreds, ligesom han senere i en Aarrække ledede en stærkt besøgt Malerskole, der dog mærkeligt nok ikke kan opvise fremragende Elever. Giersings Betydning som Fører beroede ikke blot paa, hvad han var som Maler, men ogsaa paa hans særprægede og fængslende Personlighed og hans Evne til at formulere sine kunstneriske Synspunkter. I den lille Bog »Harald Giersing: Om Kunst« (1934) har Poul Uttenreiter samlet, hvad Giersing gennem Aarene har udtalt om Kunst. Allerede af en udførlig Anmeldelse af »Kunstnernes Efteraarsudstilling« (1909) ser man hans tidlige teoretiske Modenhed og hans Klarhed over de nye Maal. Giersings Hovedpunkt er, at »Billedformen har sine Love af rent formel Art ligesom enhver anden Kunstart«. Den kompositoriske Begavelse er afgørende for Maleren, idet der herved ikke blot tænkes paa Evnen til at sammenstille Figurer i et Billede, men paa »Evnen til i det hele taget at lade et Billede fremtræde fuldendt i sin formelle Eksistens, i fuldendte Arabesker, og af denne bestemte Afvejning i Rumforholdene, der inderst inde er Kendetegnet paa den store Maler«. Kendt i Kunstnerkredse blev Giersing ogsaa for sine Aforismer (1917), hvoraf noteres: »God Kunst er altid national. National Kunst er altid daarlig«. Eller: »Maleren *ser* ikke sine Billeder, naar han maler dem, han *føler* dem kun.« Eller: »Den, der elsker Detailler, mangler Sans for Skønheden«. Giersings Produktion kom til at svinge stærkt gennem Aarene i ret fast afgrænsede »Perioder«, i hvilke han med vedholdende Energi kunde gentage samme Motiv for at erfare Billedvirkningen gennem faa Ændringer i Farve og Form. Højest naar han vel i sine Kvindefigurer og i sine Skovbilleder, i hvilke han forenklede Motiverne og søgte en »billedmusikalsk« Virkning. En sjælden Charme og velgørende Tyngde er der over hans bedste Figurbilleder i sort og graat og grønt og over hans Skovbilleder, hvor Farvefladerne efterlader et særegent dvælende og

rytmisk Behag. Skønt hans Kunst er abstrakt, og skønt den anvendte Farveskala som oftest er ringe, har den et stærkt Præg baade af Fylde og Monumentalitet. Bortset fra enkelte Portrætter fra hans tidligere Tid, saaledes »En Soldat« (1914), hvor en personlig Karakteristik

En Soldat.
Maleri af Harald Giersing, 1914. Privateje.

er søgt og ramt, er det meste af hans Kunst udpræget artistisk Form- og Farvekunst, uden naturalistisk Forhold til Virkeligheden som Virkelighed. Selv mente han dog vist, at hans Kunst paa »mystisk« Vis trængte dybere ind i Naturen end Naturalismen. For den nøgterne Betragter er hans Billeder Farver og Former og Rytmer, og Motiverne er Anledningen hertil. — Det samme gælder i endnu højere Grad *Edw. Weie* (f. 1879), der i udpræget Grad dyrker Maleriet som Farveflader. Men medens Giersing droges mod den dvælende Ro, søger Weie i sine ejendommeligste Billeder Bevægelsen. Tingene gengives ofte skitsemæssigt som uroligt bevægede Flader, selv naar de afbildede Ting objektivt set er i Ro, hvorved en ejendommelig dynamisk Fornemmelse opnaas.

Blandt de nye stærkt eksperimenterende Maleretninger, der gjorde

sig gældende i Aarene mellem 1910—20, indtog *Kubismen* en fremtrædende Plads. Navnet skal stamme fra Fauvisten Henri Matisse. Da han paa en Udstilling i 1908 saa nogle Malerier i den nye Genre, skal han spydigt have sagt: cubisme, altsaa omtrent: Terningeri. Navnet slog an og laa i øvrigt nær, da de første franske Kubister i overvejende Grad malede Tingene som byggede op af Terninger og Byggeklodser. Hovedmændene for Kubismen var Spanieren Pablo Picasso og Franskmanden Georges Braque. Fra første Færd, omkring 1907, lanceres Retningen med et fast udformet Program, der nærmest havde Front mod Impressionismen. Medens denne fortrinsvis dyrkede Farverne og Lyset, lægger Kubismen Hovedvægten paa Formerne og Rummet. Alt, hvad vi oplever gennem Synet, kan jo opløses i Farve og Form, og man kan indstille sig paa fortrinsvis at bemærke det ene eller det andet. Kubisterne slog særligt ned paa det fladeagtige, det plastiske, det rumfyldende, det substantielle ved Tingene. Meget kraftigt gav de Udtryk for, at den Verden, vi lever i, er en haandgribelig og fast Tingsverden, ikke blot en flygtigt skiftende Farve- og Lysverden. Men medens den klassiske Impressionisme forblev inden for Naturalismens Rammer og Idealer, deler Kubismen ofte det moderne Syn, at det ikke er Malerkunstens dybeste Maal at gengive den naturligt oplevede Virkelighed. Den Formverden, som Kubisterne skaber, er en mere eller mindre »frigjort« Verden, der maaske nok er inspireret af Tingenes naturgivne Former, men som dog mere eller mindre frit er omformede efter blot formelle, æstetiske Hensyn. Kubisternes Formdyrkelse er særlig ejendommelig ved, at de i overvejende Grad holder sig til glatte, plane Flader og regelmæssige stereometriske Rumsformer, som Kubus, Klods, Cylinder, Pyramide, Kugle, Kegle. Hvordan Motivet end var, en Vandkaraffel med Glas, Æbler paa en Skaal, Mennesker i en Baad, en Gade i en Fabriksby, en Bro over en Flod, søgte de doktrinære Kubister efter de regulære Formelementer i Tingene, og hvor disse ikke var til Stede fra Naturens Haand, opløste Kubisten undertiden »det virkelige« i regelrette Formelementer. Visse Kubister betragtede tillige Retningen som et adækvat Udtryk for den industrielle, konstruktive Tidsalder, hvori man befandt sig. I »Klingen« skrev Maleren Albert Naur, der en Overgang som saa mange andre fascineredes af den nye Formkunst, følgende tidstypiske Ord: »Tiden er selv Cubisme — ligesom dens Symboler er Hjul og Kugler. Kunsten smittes af det rationelle og nøjagtige, som er en Nødvendighed for Arbejdet med Maskiner og Stempelstænger ... for denne Kunst, som er et Barn af Lokomotivet og Skinnerne, bliver det den rette Linie og Cirkelbuen, der fra deres Tilværelse i Ingeniørplaner drages frem i Skøn-

hedens Tjeneste. Og ligesom den rette Linie og Cirkelbuen lineært danner det mest modsatte, som kan tænkes, saaledes staar Kubussen som den tydeligste formelle Modsætning til Planet, i dette Tilfælde Lærredfladen ... ligesom Cubismen vil Tydelighed paa Linjens og Formens Omraade, vil den det almindelig æstetisk set. Den vil hen til at give Beskueren et rent Synsindtryk blottet for alle Elementer, der taler til andre Fornemmelser. For det optiske ofres alt. Langt bag er et Ideal styrtet, at Billedets Indhold skulde være en Fortælling — og et Ideal, at Billedet skulde ligne, ja et sidste Gudebillede at klamre sig til, at det dog skulde forestille noget, har Cubismen brændt, og Billedet skal kun se ud.« (Jfr. Leo Swane i »Danmarks Malerkunst«, 1937, S. 289). Nu da den kubistiske Retning i dens Renhed for længst er afsluttet, og man kan overse Perioden, er det indlysende, at Kubismen indebar meget værdifuldt. Den skærpede i eminent Grad Sansen for det plastiske, for Formen, og dermed for det kompositoriske og ornamentale, der til alle Tider har været et vigtigt Moment i bildende Kunst, maaske det vigtigste. Sammenligner man den kubistiske Kunst med den naturalistiske, springer det i Øjnene, hvor spænstig Billedfladen bliver i den kubistiske; men samtidig savner man ofte »Indhold« i Billederne. Den kubistiske Kunst »fortæller« ikke meget. Omkring 1920 var Kubismen kulmineret i sin outrerede, doktrinære Form; men dens Eftervirkninger spores i meget af den følgende Tids Kunst.

Herhjemme er Kubismen paa selvstændig og værdifuld Maade repræsenteret af Jais Nielsen (f. 1885), Olaf Rude (f. 1886), William Scharff (f. 1886), Georg Jacobsen (f. 1887) og Vilhelm Lundstrøm (f. 1893). I Perioden op til 1920 blev den doktrinære Kubisme fulgt i streng Form, med Kulmination i Aarene omkring 1918; senere bemærkes hos de fleste Kunstnere en friere Holdning til Teorien og en Nærmen sig til naturligere Virkelighedsgengivelse. Jais Nielsen, Olaf Rude og William Scharff har i meget fulgt parallelle Udviklingslinier. De hører til Zahrtmanns sidste Hold, var med paa »De Tretten«s Udstillinger og kom til Paris i 1911, hvor de særlig droges af den første Kubisme. *Jais Nielsen* vakte hurtig Opmærksomhed som en virtuos Maler i den nye Stil og tog i Begyndelsen ofte sine Motiver fra Storbyens Café- og Varietéliv. Hans »Billardspillere« og »Linedanserinde« gav et stærkt Indtryk af Motivernes spændstige Formelementer, samtidig med at en parisisk-københavnsk humoristisk Opfattelse gjorde sig gældende. I sin senere Udvikling efter 1920 optog Kunstneren et indgaaende Studium af Giotto og droges mere og mere af religiøse Motiver, der førte til hans dekorative Hovedværk, Freskoudsmykningen af St. Elisabeths Søstrenes Hospital i

Sundby. Det konstruktive og dekorative er et dominerende Træk hos denne Kunstner, der ogsaa vandt sig Navn som Keramiker, hvorom S. 613 f. — *Olaf Rude* løb i sin første Periode endnu mere konsekvent den kubistiske Linie til Ende. Fra 1918 stammer vedstaaende Komposition, i hvilken Motivet er reduceret til Farveplaner i indbyrdes Forskydning. I de følgende Aar nærmede han sig mere og mere den naturlige Virkelighedsgengivelse, men har stadig bibeholdt Interessen for de afklarede og rene Flader. Han er Retningens fineste og følsomste Kolorist. Den forenklede Flade og den egale Farve indgaar hos ham en specifik Forening og støtter gensidigt hinanden med en sjælden Skønhedsvirkning; Fladen er Farve, og Farven er Flade. Rude viser paa dette Punkt Slægtskab med den svenske Maler Karl Isakson (1878—1922). Ligesom Weie og Isakson har Rude en Forkærlighed for Bornholm, dens lyse Natur og det høje, rene Sølys.

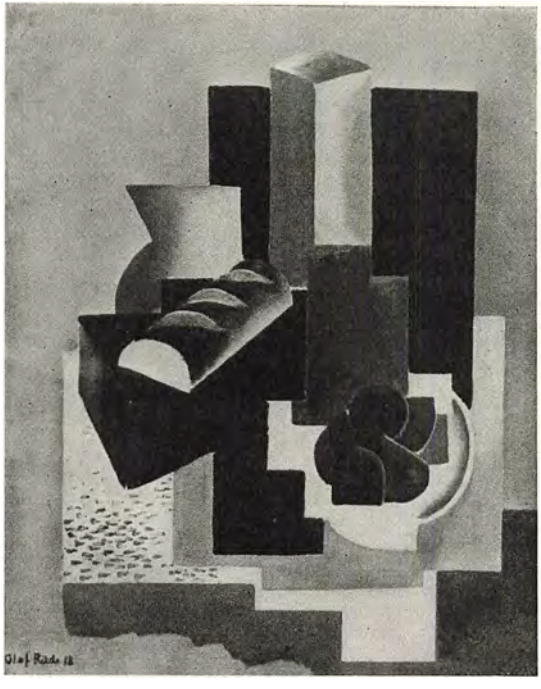

Nature Morte.
Maleri af Olaf Rude, 1918. Privateje.

Ogsaa andre af de nye Malere har søgt til Bornholm, saaledes *Oluf Høst* og *Niels Lergaard;* man kan i det hele tale om Bornholmermalerne, ligesom om Skagensmalerne og Fynboerne. —

William Scharff fik ligesom Olaf Rude og Jais Nielsen sin afgørende kunstneriske Vækkelse i Paris i Aarene 1910—11, især ved Indtrykkene af Cézanne og Picasso. Bag hans artistisk frigjorte Stil ligger imidlertid ikke blot en Formbestræbelse, men ogsaa et sjæleligt Indhold, der søger Udtryk. Fra Barndommen i Tidsvildeegnen besidder han en dyb Indlevethed med den gamle Landalmue, dens intime og enfoldige Forhold til Husdyrene og dens Naturfølelse

i det hele, især Fornemmelsen for det ængstende og skjulte. Sin Hjemegn og dens Motivkreds er han forblevet tro i største Delen af sin lyrisk-legendariske Produktion. Mest ynder han store geometrisk formede Billeder, i hvilke de bukoliske Motiver benyttes paa forenklende og naiv Maade. Farverne er ofte af en spektralt virkende høj og ren Lyskraft. Baade i Emner, Farver og Komposition er der noget gotisk-religiøst eller apoteoserende over hans Kunst. Et Yndlingsmotiv er Grantræer, som de formes i Skovens Kant med de underste Grene synkende af deres egen Vægt, med en Art signende Bevægelse. I øvrigt indgaar Gaardens Husdyr i hans Kompositioner, naivt sete med et Skær af oprindelig Naturfromhed. Den geometriske Stil gør undertiden hans Billeder piggede og stikkende i Formerne, saaledes i »Mosekonen brygger« (1926—28, Kunstmuseet), men er altid af stor kompositorisk Virkning, ikke mindst ved Koncentrationen om det lodret virkende. I særlig Grad er hans Kunstform kommen til sin Ret i Udsmykningen af Herregaarden Bjergsøholm i Skaane. Vedstaaende Billede af »Høns mellem Buske«, fra Kunstnerens mest kubistiske Periode, omkring 1917, er karakteristisk for Bestræbelsen efter at bevare Billedfladen som Flade og eliminere Dybden. Alt i dette Billede er kompositorisk ordnede Flader i Billedets eget Plan. Trods den groftkantede Form er Dyrene givet med rammende Karakteristik.

Høns under Buske.
Maleri af William Scharff, 1917. Privateje.

Et Par Aar yngre end de nævnte er Ærkekøbenhavneren *Vilhelm Lundstrøm* (f. 1893). Paa en ofte grotesk og brutal, men altid meget personlig Maade har han skabt sin egen Form for Kubisme og hidtil fastholdt denne med haardnakket Konsekvens og Styrke. Medens det kubistiske for William Scharff nærmest er en Stilform, i hvilken

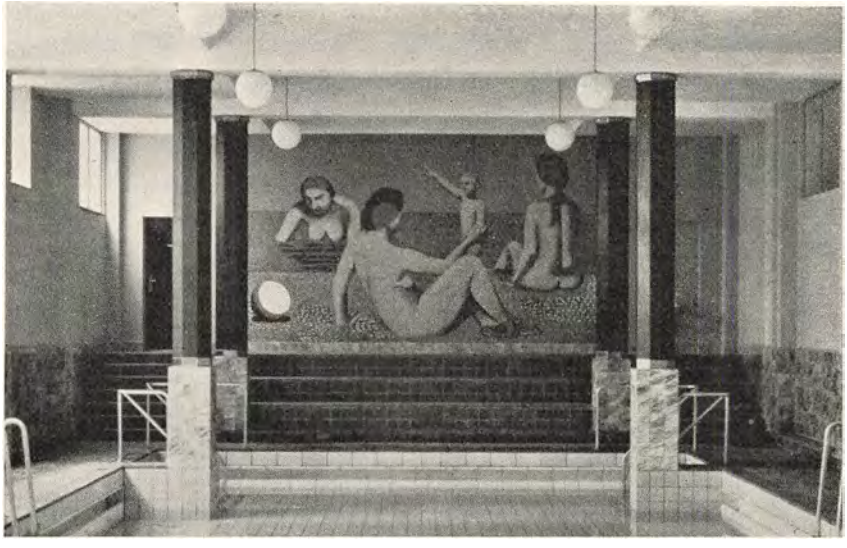

Mosaik i Frederiksberg Svømmehal.
Udført af Vilh. Lundstrøm, 1935—38.

Kunstneren udtrykker et sjæleligt Indhold, er det Formerne og Farverne som saadanne, der fortrinsvis optager Lundstrøms Kunst. Som udlært Malersvend kom han til Kunstakademiet 1912—15 og havde blandt andre Rostrup Bøyesen til Lærer. I Aarene 1917—18 vakte han almindelig borgerlig Forargelse med Kompositioner i kubistisk Stil, hvortil var føjet virkelige Ting, f. Eks. Avisudklip, Gardinblonder, Blikrør, Haandsvinget til en Kødhakkemaskine, det sidste anbragt i en Komposition med Titlen »Det tredje Bud«. Især vakte nogle harmonisk ordnede Brædder fra en brugt Pakkasse Opmærksomhed og skaffede ham Tilnavnet »Pakkassemaleren«, af Digteren Kai Holberg forædlet til Paccasso for at skelne ham fra Retningens Grundlægger Picasso. Denne spøgefulde Debut, der formentlig indeholdt en stum Sarkasme over Naturalismen, afløstes imidlertid af en maalbevidst Søgen til Bunds i Form og Farve. Ret hurtigt fandt Kunstneren sin Stil, og faa Kunstneres Produktion kan fremvise en tilsvarende Enhed. Yndlingsmotiverne er Opstillinger af Dagliglivets Brugsting, som Flasker, Kander, Krukker, Skaale etc., ofte med Appelsiner, Citroner og Æbler; hertil kommer Figurbilleder, især nøgne Skikkelser, der dog ikke er behandlet portrætmæssigt, men abstrakt, for Grundformens Skyld, enkelte i Mosaik, saaledes Udsmykningen af Frederiksberg Svømmehal (1935—38). Landskabsmotiver har Kunstneren hidtil saa godt som ikke benyttet. Inspirationen

for denne Kunst stammer ikke blot fra Kubismen, men ogsaa fra Cézannes Nature-morter. Men paa højst personlig Maade har Kunstneren skabt en Verden, der er hans egen, og som fængsler ved sin voldsomme Form og Farvekraft. Genstandene gengives i Regelen i overnaturlig Størrelse og med en Form- og Farvestyrke, der ogsaa overgaar Naturens. Disse Flasker, Kander, etc. virker arkitektoniske og ægyptiske som en Art »Personligheder«. En Tilbøjelighed for det hæslige og fede i Menneskeskikkelsen er med Aarene afløst af en naturligere Smag. Forenklingen, baade i Form og Farve, er denne Kunsts Princip, samtidig med at der lægges en usædvanlig plastisk Kraft og farvemæssig Glød i det forenklede.

Endnu en Række ejendommelige og dygtige Malere kom til Modning i Aarene 1910—20. Af de ældre kan nævnes: Ernst Zeuthen (1880—1938), Oluf Høst (f. 1884), Ebba Carstensen (f. 1885), Kræsten Iversen (f. 1886), Albert Naur (f. 1889), Axel Salto (f. 1889), Harald Hansen (f. 1890), Svend Johansen (f. 1890), Erik Stæhr-Nielsen (1890—1921), Mogens Lorentzen (f. 1892), Axel Bentzen (f. 1893), Karl Larsen (f. 1897), og flere. Det vilde sprænge Rammerne for denne korte Oversigt at omtale disse ofte vidt forskellige Kunstnere hver for sig. Ejendommeligst er vel de to afdøde, Zeuthen og Stæhr-Nielsen, den første ved sin nordisk-religiøse Naturmystik, for hvilken han ekspressionistisk søgte at forløse sig gennem konstruktivt forenklede Billeder, Stæhr-Nielsen ved sine fantasifulde lyrisk-eksotiske Tropebilleder med Urskovmotiver. Axel Salto har med sin alsidige og formsikre Kunstnerbegavelse dyrket baade Maleri, Grafik og Keramik paa linieskøn Maade og indlagde sig desuden Fortjeneste ved at udgive og bekoste Tidsskriftet »Klingen«. Kræsten Iversen, fra 1930 Professor ved Kunstakademiet, vakte især Opmærksomhed ved sit store Loftsmaleri i Videnskabernes Selskab »Prometheus raner Ilden« (1925—26).

Vendepunktet. De allerfleste af de ovennævnte Malere, der gjorde sig gældende i Aarene mellem 1910 og 1920, staar stadig i deres fulde Kraft og har i de forløbne Aartier skabt en farverig og stærkt æstetisk Kunst, der sikkert vil blive staaende som et ejendommeligt Bidrag i dansk Malerkunsts Historie. Men samtidig med at denne Generation er blevet »klassisk«, har nye Malere gjort sig gældende fra omkring 1920. For den baglæns Betragtning virker dette Aar som et Vendepunkt. Karakteristisk for de nye Kunstnere er en afgjort Reaktion mod den franske, rent æstetiske Paavirkning og en Tilbagevenden til det naturskildrende Maleri. Aldeles paafaldende er det negative i Omslaget, at næsten ingen af de nye Malere af Betydning synes at have

Prometheus raner Ilden.
Loftsmaleri af Kræsten Iversen i Videnskabernes Selskabs Bygning, 1925—26.

ladet sig inspirere fra Paris. Et stærkt Hjemmepræg karakteriserer de to sidste Aartiers Maleri, der i øvrigt endnu ikke lader sig overskue.

Blandt de nye Malere fra 20erne kom *Jens Søndergaard* (f. 1895) ret hurtigt til at spille en førende Rolle. Han stammer fra Thy, og hans mest karakteristiske Emnevalg blev Egnene om den vestlige Del af Limfjorden, senere ogsaa Vesterhavskysten og Plantagerne ved Limfjorden, især Humlum. Det drejer sig om en Hjemstavnskunst, der vil skildre de intimt kendte Forhold, men gør det udfra en meget personlig Opfattelse af det sete. Dominerende i hans Produktion er de store bølgebakkede Landskaber med vidt Udsyn under en høj urolig Himmel. Næppe nogen Sinde før i dansk Kunst er den nordjyske Vidde og det nordjyske Lys blevet saa stemningsbevæget opfattet. Mennesker, Dyr og Huse synes i disse Billeder at være i Naturens Vold; ja, saa paradoksalt det lyder, Naturen selv synes at være i Naturens Vold. Trods Terrænets Storhed er det, som om alt er skælvende og svimmelt usikkert. Et yndet Motiv paa Søndergaards Landskabsbilleder er et Par silhuet- eller skyggeagtige Figurer i Billedets Forgrund til Siden, i Reglen forkuede, fattige og ulykkesramte Skikkelser, der synes grebne af en indre Fortvivlelse. Man har kaldt Søndergaards Kunst for nordisk Romantik eller nordisk Mystik, og det er let at se Slægtskabet med Nordmanden Eduard Munch, ikke i Malemaaden, men i Indstillingen over for Naturen og dens hemmelighedsfulde Aandeagtighed. Det sært-mystiske i Søndergaards Kunst understreges ved hans Teknik, der navnlig i Mennesketegningen er tilstræbt grov og »naiv«. Men i øvrigt er Søndergaard virkelig Autodidakt, en umiddelbar og selvlært Kunstner, der først og sidst maler

paa sin stærke Følelse for Tingene. Over for det groteske i denne Kunst maa det ikke overses, at den indeholder megen sand og dyb Naturskildring, en indtrængende og intim Opfattelse af det vestjyske Landskab, saavel i dets lyse som i dets mørke Toner, der hæver de

Efteraarslandskab.
Maleri af Jens Søndergaard, 1932.

bedste Billeder op blandt vor ypperste og ejendommeligste Landskabskunst. I den kuede Almuestemning er der i Aanden, men ikke i Malemaaden, et vist Slægtskab med ældre Malere som Niels Bjerre og Fritz Syberg i deres første Periode.

Jens Søndergaard kom i meget høj Grad til at præge de følgende Aars Kunst. Mange Efterlignere optog særlig Tonen fra hans mørke og brune Billeder, saaledes at man en Periode paa Udstillingerne af de unge fik et mærkeligt Indtryk af et »Mørkemaleri«, hvor grumsede og lerede Jordfarver dominerede, en ejendommelig trist Kontrast til det forrige Aartis festlige farveskingrende Malere. Karakteristisk for den mørke Retning er den i øvrigt meget selvstændige *Niels Lergaard* (f. 1893), der i kunstnerisk Syn staar Søndergaard nær. Ogsaa hos ham er der Tale om en romantisk eller mystisk Naturskildring, men maaske af endnu mere dyster Art end hos Søndergaard. Som selvstændige staar endvidere en Række ejendommelige, yngre Malere, indbyrdes meget forskellige, som det næppe er muligt paa nærværende Tidspunkt at karakterisere paa tilfredsstillende Maade.

Knud Agger, Svend Albrechtsen og Axel Skjeldborg er malerisk i Slægt med Fynboerne; især maaske den første, hvis luftige, sommerlige Billeder har Fynboernes smukke Mildhed, skønt Motiverne oftest er jyske. Poul Schrøder, Harald Leth og Hagedorn Olsen viser blandt

Landskab fra Odsherred.
Maleri af Karl Bovin.

andet Spor af Paavirkning fra Høst og Giersing. Nye Veje gaar især Erik Hoppe (f. 1897), Helge Jensen (f. 1899), Kaj Ejstrup (f. 1902), Lauritz Hartz (f. 1903), Karl Bovin (f. 1907), Folmer Bendtsen (f. 1907), og flere. Ejendommeligst er maaske den nynaturalistiske Gruppe, der sluttede sig sammen i Udstillingsforeningen »Corner«, som første Gang viste sig for Offentligheden i 1932. Hertil hører Hartz, Bovin og Ejstrup. En social Kunst med en fast Tendens, kaldet »Socialrealisme«, er repræsenteret af Sammenslutningen »Kammeraterne«, hvis ledende Navn er Folmer Bendtsen, der har specialiseret sig i kraftigt udformede Arbejdertyper.

Alt i alt har Interessen for Malerkunst siden Aarhundredeskiftet bredt sig i videre Kredse, og Udstillingernes Antal er tiltaget i meget betydelig Grad. Den større Velstand i store Dele af Befolkningen har muliggjort, at Private mere end tidligere har købt Malerier. Adskillige Kunstmuseer er ogsaa oprettet i Provinsbyerne, til hvilke især »Ny Carlsbergfondet« har bidraget ved stadige Indkøb af værdifuld, dansk Kunst.

Et Afsnit for sig er *Tegnekunsten,* den grafiske Kunst, siden Aarhundredeskiftet. Ogsaa paa dette Omraade er sket en Fornyelse, der berettiger til at tale om en moderne Tegnekunst, ligesom om et moderne Maleri. Forskellige Faktorer har begunstiget Fornyelsen af den grafiske Kunst. For det første viste de nye Bestræbelser inden for Maleriet, med deres stærke Fremhæven og Forenkling af Form og Farve, sig særdeles frugtbare baade for Sort- og Hvidtkunsten og for den farvelagte Tegning. For det andet fik de nye Tegnere god Vind i Sejlene ved den moderne Presses stigende Anvendelse af Tegninger, saavel i Hovedbladene som i de rigt illustrerede Søndagstillæg. Der skabtes en ny kunstnerisk Profession, den moderne Bladtegner, der ogsaa havde Bud til Portrættegneren. For det tredie er Tegnekunsten i meget udstrakt Grad efter Aarhundredeskiftet traadt i Reklamens Tjeneste. Ganske særlig er opstaaet en Plakatkunst af ikke ringe Betydning. Endelig havde det moderne Teater Brug for den nye dekorative Kunst, der egnede sig godt til Scenedekoration. Opblomstringen af Tegnekunsten er indirekte ogsaa kommet Maleriet til Gode, for saa vidt de overmaade udbredte Bladtegninger, især i Søndagstillæggene, vænnede et stort Publikum til at se paa moderne Kunst. Tegnekunsten og Plakatkunsten formidlede Forstaaelsen af det moderne Maleri, især af det kubistiske.

I den højere, rent artistiske Grafik har *Axel Salto* (f. 1889) naaet ejendommelige Virkninger, især med spændstige Dyremotiver; *Ernst Hansen* (f. 1892) har fordybet sig i fine »Kvindelinier«, med særlig Sans for den nordiske Kvindes yderste Omrids; *Sikker Hansen* (f. 1897) har med monumental Ro og velgørende Tynge tegnet Landskaber, Kvinder, Børn og Dyr. I den specifike Bladtegning har *Axel Nygaard* (f. 1877) og *Valdemar Andersen* (1875—1928) været typiske Foregangsmænd. Den første opdyrkede den rokokolette Bladtegning, der paa charmerende Maade sammensmeltede det gamle København og det moderne Liv. Hos adskillige af Bladtegnerne kom den humoristiske eller satiriske Evne stærkt frem. Saaledes hos *Robert Storm Petersen* (f. 1882), der begyndte som kras Satiriker, men senere udviklede sig i den elskværdigt-humoristiske Retning, med Paavirkning fra grotesk, amerikansk Humor. Overvejende socialistisk Satiriker er den impressionable og virtuose *Anton Hansen* (f. 1891); gemytligere og borgerligere er *Herluf Jensenius* (f. 1888), der ogsaa har gjort sig kendt som Illustrator af H. C. Andersen. Typisk Bladportrættegner er *Carl Jensen* (f. 1887). Adskillige yngre Navne kunde nævnes, som Vidnesbyrd om det Opsving, som Tegnekunsten har taget siden Aarhundredeskiftet.

Billedhuggerkunsten.

I Aarhundredets første Tiaar skete ikke noget afgørende nyt inden for dansk Billedhuggerkunst. De førende Billedhuggere var Kunstnere, der havde haft deres Gennembrud før Aarhundredskiftet, og de vedblev at arbejde efter de een Gang fikserede kunstneriske Idealer. Saavel den naturalistiske (realistiske) som den nyromantiske og symbolistiske Retning fortsattes. Som førende Repræsentanter for Naturalismen omkring Aarhundredskiftet kan nævnes Ludvig Brandstrup (1861—1935), Carl Mortensen (f. 1861), Anne Marie Carl-Nielsen (f. 1863), Carl Bonnesen (1868—1933). En stor Del af deres Produktion falder paa denne Side af Aarhundredskiftet, men da den kunstnerisk saa afgjort har sine Forudsætninger i forrige Aarhundrede, skal den ikke omtales her. Som Repræsentanter for den nyromantiske og symbolistiske Kunst stod ved Aarhundredskiftet en Række Billedhuggere, hvoraf nogle var jævnaldrende og andre yngre end de nævnte Naturalister. De førende Navne er Hansen Jacobsen (1861—1941), J. F. Willumsen (f. 1863), Anders Bundgaard (1864—1937), Niels Skovgaard (1858—1938), Jens Lund (f. 1873), Rudolph Tegner (f. 1873). Ogsaa disse har aandelig talt deres Tilhold i forrige Aarhundrede, især i Halvfemsernes Nyromantisme og Symbolisme, og falder derfor uden for denne Fremstillings Rammer, selv om f. Eks. Rudolph Tegners store Produktion næsten udelukkende hører vort Aarhundrede til, med Hovedværkerne »Finsen-Monumentet« (1909), »Herakles og Hydraen« (1919, Helsingør), Forarbejderne til »Livets Port« (1915). Et enkelt Værk inden for den symbolistiske Kunst, »Det store Relief« af Willumsen, der er det ejendommeligste og største symbolistiske Skulpturarbejde her i Landet, skal dog nærmere omtales.

Planerne til »Det store Relief« stammer fra 1893, da Willumsen var 30 Aar. I Aarene 1896—99 udførtes væsentlige Dele af Værket, saaledes »Refleksion« (1896), »Svagheden« (1896), »Krig« (1897) og mere. Paa sin 60 Aars Fødselsdag i 1923 modtog Willumsen fra Kunstmuseet Bestilling paa det stort tænkte Værk, der blev færdigt 1928, udført i Marmor og andre Stenarter i forskellige Farver, samt i forgyldt Bronze, ikke som oprindelig tænkt i Keramik. En detailleret Fortolkning har Kunstneren vægret sig ved at meddele, menende, at Forstaaelsen giver sig af sig selv. Nogen Retledning haves dog i Titlerne paa de enkelte Figurer. Alt i alt maa Kunstværket sikkert opfattes som »en Livsanskuelse i Sten« (Sigurd Schultz), der domineres af Tanken om Menneskelivet som en Forening af Intelligensliv og Instinktliv, symboliseret i de to monumentale og strengt form-

»Det store Relief«. Skulptur af J. F. Willumsen, 1893—1928.
Statens Museum for Kunst.

skønne Halvfigurer i Midten, henholdsvis kaldet »Refleksion« og »Instinktet«. Man bemærker, at de to Figurer bærer samme Træk, er samme Person, som »Refleksion« vaagen, med aabne, opmærksomhedsrettede Øjne, som »Instinkt« drømmende med tillukket Blik. »Refleksionen« leder »Instinktet« som den seende den blinde, idet »Refleksionen« viljefast griber om »Instinktet«s højre Haand og holder den mod sit Bryst. For saa vidt er alt klart. Men paa »Refleksionen«s højre Arm staar et besynderligt tvetullet (hermafroditisk) Par, kaldet »Svagheden« (til venstre) og »Krig« (til højre). »Svagheden« er som Helhed betragtet en Kvinde, men hun er udstyret med et kraftigt Kindskæg. »Krig« er som Helhed en Mand, men med tydelig Ansats til Barm, trods sin Magerhed. »Svagheden« synes at ville holde »Krig« tilbage, men denne vægrer sig med en ekstatisk vrængende Mund. Parret er øjensynlig »forkert«, ikke blot som Par, men hver for sig som »Svaghed« og som »Krig«. Men hvad har dette at gøre med »Refleksionen«? Maaske tør man formode, at »Svagheden« opstaar af den blotte Refleksion, naar Instinktet ikke virker med, som naar det hos Shakespeare (i Hamlet) hedder, at Refleksionen gør os alle til Kujoner;

endvidere, at »Krig« er den reflekterendes desperate Løsriven sig fra Svagheden, ogsaa symboliserende en Refleksion uden Instinkt, der ikke ser anden Vej til Løsning af Refleksionens gordiske Knude end at hugge den over med Sværdet. Under det tvetullede Par, der ifølge dette Fortolkningsforsøg symboliserer dem, der gennem eneraadende Refleksion afspores fra Livet, findes nedstyrtende Figurer, kaldet »De Lidende«. I Relieffets højre Side finder man »Arbejderen« og »Kvinden«, staaende paa »Instinktet«s udstrakte venstre Arm, der udgaar fra Hjertesiden. Dette Par er naturligt. Kvinden er frodig, og Manden ytrer sig i en roligt favnende Gestus. Han er arbejdsklædt, i Modstilling til »Krig«s Harnisk, og han er uden »Krig«s Krampagtighed. Under det naturlige Par et purungt forgyldt Elskovspar, under dem en opadstigende Mandsskikkelse. I fladt Relief findes mere eller mindre klare Figurer i Baggrunden. Øverst en demimondæn Kvindefigur, der i en nonchalent, liggende Stilling indolent betragter det hele uden at deltage deri. Hun synes hverken at lide af Refleksion eller under Instinkt. Da det store Relief stod færdigt i 1928, var den symbolistiske Retning en saa fjern Saga, at den store Almenhed betragtede Kunstværket med ikke ringe Forbavselse. Er man uden Sans for Symbolik, kan man holde sig til de enkelte Deles store Skønheder; vil man indleve sig nærmere i den symbolistiske Aandsatmosfære i Halvfemserne, der er Forudsætning for »Det store Relief«, kan f. Eks. henvises til den tidlig afdøde Digter og Tegner Johannes Holbek (1872—1903), især hans »Dekadent Barbari« (1904), udgivet af hans Ven, Tegneren Jens Lund.

Omkring 1910 indtræder en iøjnefaldende Vending og Fornyelse i dansk Billedhuggerkunst. Dette skyldes formentlig for det første den fra Frankrig kommende Frigørelse og Fornyelse i det kunstteoretiske, som finder Sted omkring dette Aar, og som straks var saa iøjnespringende inden for Malerkunsten. Det skyldes for det andet, at omkring 1910 modnes omtrent samtidig en Række unge Billedhuggere, næsten alle født i Tiaaret 1880—1890, saaledes at et regulært Generationsskifte indtræder, ligesom i Malerkunsten. De dominerende Navne i kronologisk Rækkefølge er Knud Kyhn (f. 1880), Jean Gauguin (f. 1881), Kai Nielsen (1882—1924), Max Meden (f. 1882), Jais Nielsen (f. 1885), Svend Rathsack (1885—1941), Johannes Bjerg (f. 1886), Einar Utzon-Franck (f. 1888) og flere. I Perioden efter 1910, især i Aarene 1910—20, bringer disse Kunstnere dansk Billedhuggerkunst til en veritabel Blomstring af høj æstetisk Kvalitet og befriende Originalitet. Dog er det paafaldende ved en Sammenligning af Malerkunst og Billedhuggerkunst, at man inden for Billedhuggeriet ikke træffer saa outreret nye Retninger. Billedhuggernes

Tradition synes at have haft en fastere Karakter. Trods alt nyt er der god Kontinuitet i Udviklingen. De eksperimentelle Muligheder er paa Grund af Materialet formentlig ogsaa færre inden for Billedhuggerkunsten.

Det kan være vanskeligt paa utvetydig Maade at fastslaa, hvori Fornyelsen af Billedhuggeriet fra omkring 1910 bestaar. Men to Momenter gør sig i hvert Fald tydeligt gældende. For det første bestod Fornyelsen i en vellykket Bestræbelse for at dyrke de rent æstetiske Kvaliteter. Medens Naturalismen og Realismen som Hovedmaal havde en Gengivelse eller rettere Genskabelse af Tingene, som de er i deres konkrete Individualitet, og medens Nyromantikken og Symbolismen vilde give Udtryk for Tanker, Drømme og Spekulationer over Livets Væsen, rettede de nye Kunstnere fortrinsvis Blikket paa de æstetiske Formelementer. Der er her en tydelig Parallel til den samtidige Malerkunsts Gennembrud; den rent æstetiske Interesse blev dominerende inden for Billedhuggerkunsten som inden for Malerkunsten. Dette vil med andre Ord sige, at Interessen for Formen, som Form, kommer stærkere frem. Hos de fleste af Periodens Billedhuggere kan man forfølge en Udvikling fra de første Arbejder i naturalistisk Stil til en større og større Frigørelse fra den nøjagtige Gengivelse af Virkeligheden til en Kunst med større og større Frihed i Formgivningen ud fra rent plastiske Interesser. For det andet er den nye Kunst karakteriseret ved en ny Livsfølelses Gennembrud. Livet opfattes overvejende paa en ureflekteret og naiv Maade, som med en ny Uskyld. Det organiske og vegetative, det groende, bliver et Yndlingsemne. Det er en sorgløs Kunst, affødt af en umiddelbar Livsbekræftelse. Munterhed og Lune slaar sig ofte løs uden Hemninger. Kvinden dyrkes som elskeligt Naturvæsen, fuld af Sødme og Frodighed; det moderlige drages særlig frem. I Stedet for Naturalismens Gengivelse af netop denne Model træder »selve Kvinden«, som hun er givet fra Naturens Haand. I Stedet for Symbolismens tænksomme Alvorlighed kommer en umiddelbar Henrykkelse over »det evigt kvindelige«. Ligeledes fremstilles Manden fortrinsvis som kraftigt og spændstigt Naturvæsen, uden egentligt intellektuelt Fysiognomi. Man mærker, at Perioden er præget af Sport og Friluftsliv. I sin Grundfølelse er denne Kunst i en vis Forstand folkelig, men Udtrykkene for Grundfølelsen er udpræget artistiske, ofte indtil det formraffinerede. Perioden præges med andre Ord af en artistisk raffineret Demokratisme. Sansen for det plastiske udvikles overordentligt, hvilket ogsaa mærkes i Periodens Portrætkunst. Blandt den nye Kunsts forstaaende Æstetikere er først og fremmest *V. Wanscher,* blandt hvis Artikler særlig mærkes »Om den plastiske Følelse« (Tilskueren,

1914). Periodens Kunstnere arbejder ikke blot i det store Format, men ogsaa i Statuettekunsten, der faar en rig Blomstring, især i det keramiske, nær knyttet til Den kgl. Porcelainsfabrik, Bing og Grøndahl, Kähler i Næstved, og flere andre Fabrikker, der viste megen Forstaaelse for den nye Kunst og i stærk Grad bidrog til dens Udbredelse i større Kredse. De pengerigelige Aar under og efter Verdenskrigen begunstigede ogsaa Billedhuggernes Kaar. I højere Grad end før kunde de give sig i Lag med store Opgaver. Det offentlige havde ogsaa ofte Bud efter de nye Billedhuggere.

Marmorpigen.
Statue udført af Kai Nielsen, 1909.
Faaborg Museum.

Periodens førende Kunstner er *Kai Nielsen* (1882—1924), født i Svendborg og nært knyttet til de fynske Malere. Han begyndte i den naturalistiske Skole, men udvikledes afgørende ved Paavirkninger fra Rodin, som tidligt fandtes rigt repræsenteret i Glyptoteket. »Gammel Mand« (1906, Faaborg Museum), der er Kai Nielsens første betydelige Arbejde, viser klart den franske Paavirkning, og det samme gælder, om end i mindre Grad, den endnu betydeligere følsomme Kvindefigur i Kalksten »Nøgen« (1908, Kunstmuseet). Hans afgørende personlige Gennembrud sker med »Marmorpigen« (1909, Faaborg Museum). Teknisk følger han ogsaa her Rodin, for saa vidt Figuren paa fri Haand er hugget ud af Marmoret, men Aanden er Kai Nielsens. Med denne Figur fandt Kunstneren helt sig selv og udfoldede i de

følgende femten Aar til sin tragiske Død i hans toogfyrretyvende Aar en enestaaende frodig Produktion i Marmor, Granit, Kalksten, metallisk Cement og Porcelæn. Hos ham var Vejen kort fra at faa Ideen til at udføre den. Først at nævne er Rækken af Kvindeskikkelser, der med »Marmorpigen« som Udgangspunkt strækker sig gennem de femten Arbejdsaar. De berømteste er »Granittøsen« (1915, Faaborg Museum), efter Forarbejde fra 1910, kaldet »En lille Pige, der trækker Uldtrøjen af«, Evafiguren i Gruppen »Vor Herre puster Liv i Eva« (1914, Kunstmuseet), »Venus med Æblet« (1918, Enghave-Parken), »Leda med Svanen« (1918, Kunstmuseet), »Vandmoderen« (1920, Glyptoteket), »Leda uden Svanen« (1920, Kunstmuseet), »Aarhuspigen« (1921, Aarhus Stadion og Kunstmuseet). Kunstnerisk og menneskeligt kulminerer Rækken med det sidste Arbejde. Til Kvinderne kommer en Række halv- eller helmytiske Mandsfigurer, altid indgaaende i Grupper, blandt hvilke særlig maa nævnes »Ymerbrønden« (1913, Faaborg Torv), »Vorherre puster Liv i Eva« (1914, Kunstmuseet), »Jordens Tilblivelse« (1923, Studentergaarden), »Menneskets Tilblivelse« (1923, Studentergaarden). I en Klasse for sig staar Mindestenen for Mylius-Erichsen (1912, Langelinie) og Udsmykningen af Blaagaards Plads (1913—15). Til Fremstillingen af Kvinde- og Mandsskikkelsen kommer Vrimmelen af Spædbørn. Endelig udførte Kai Nielsen en stor Mængde Portrætter, af hvilke de monumentale Granithoveder af Thorvald Bindesbøll (1910) og Maleren Ludvig Karsten (1919), samt Kolossalstatuen af Etatsraad Mads Rasmussen (1912—14, Faaborg Museum) hører hjemme i den store og strenge Formverden. Paa Den kgl. Porcelainsfabrik udførte han yderligere en Mangfoldighed af Statuetter, mest Kvinder og Børn, der udtrykker den humørfyldte Side i hans Væsen. Faa Billedhuggere har været saa populære som Kai Nielsen. Gennem ham og hans Kunst fik større Kredse Interesse for Billedhuggerkunsten. Da den unge Mester døde, var der en virkelig Deltagelse i store Dele af Folket. Johannes V. Jensen talte ved hans Baare, og Kunstakademiets Elever fulgte ham med Fakler til Graven. Sygdommen var en uhelbredelig Mavesaarslidelse, der periodisk i lange Tider havde hemmet hans ellers saa overordentlige Arbejdskraft.

Den stadige Inspirationskilde for Kai Nielsen var hans umiddelbare og helt naturlige Forhold til Livet i dets vegetative eller driftsbestemte Spændthed og Frodighed. Hans Figurer er naturlige i en hidtil ukendt Forstand, som overraskede i Situationer, hvor de bevæges af instinktive, halvt eller helt ubevidste Naturtilskyndelser. De traditionelle Modelstillinger er forsvundet fra hans Kunst, og i Stedet er traadt Organismens Egetliv, der knap ved af sig selv. Det er en livsbekræftende

og sensuel Kunst, fortrolig med Livets Lyst, men ogsaa med dets Smerte. Trangen og Driften, med dens Lyst og Ve, er det hyppigste Motiv, snart er det selve Livets organiske Trang (som i Ymerbrønden), snart Kønnets Trang (som i de to Leda'er), snart Skabertrangen (som i Vorherre). Lykkeligst er hans Kunst i de vrimlende Smaabørn, hvor Livet lever ud af sig selv, uden at vide af sig selv. Dybest er han i Fantasierne over den helt unge Kvinde, den Kai Nielsenske »Pige«, hvor Kønnet vaagner med sær Forvirring af Smerte og Lyst og Blu (som i »Marmorpigen« og i »Aarhuspigen«). Tragisk er han i sine store smertefulde, liggende Figurer, hvor Opvaagnen og Segnen ligesom strider med hinanden om Sejren og leder Tanken hen paa Michelangelo, hans Mester fremfor nogen, til hvem han med klædelig Selverkendelse kun mente at staa i et »tvivlsomt Dusbroderskab«. Det lyse og humørfyldte i Kai Nielsens Kunst er maaske det, man helst ser og lettest ser, men det er næppe det dybeste eller væsentligste. Naar alt kommer til alt, er han maaske ikke saa meget Glædens Billedhugger som Livstrangens og Instinktets. Hvor dette Moment savnes (som i »Vandmoderen«), kan hans Kunst i nogen Grad falde mod det fade, trods al straalende Skønhed.

Mads Rasmussen, Stifter af Faaborg Museum. Statue i sort Granit udført af Kai Nielsen. 1912—14.

Uanset sit umiddelbare og intuitive Forhold til Livet og sit medfødte geniale Haandelag var Kai Nielsen som Kunstner ogsaa en

reflekterende. Han diskuterede altid Kunstproblemer og udtalte sig ogsaa stundom skriftligt herom, saaledes i sine »Maximer«. En Skulptur var for ham først og fremmest »Klumpen«, noget, der vægtigt og afsluttet fylder et Rum. Han var først og fremmest Plastiker. Med stor Energi analyserede han Figurens Forhold til de forskellige Materialer, Marmor, Granit, Kalksten, metallisk Cement, for at opnaa den størst mulige Enhed mellem Materiale og Figur. Ligeledes dyrkede han Formens Forhold til Lys og Skygge, og Figurens Forhold til dens Omgivelser. Hermen af Thorvald Bindesbøll huggede han paa Stedet, hvor den skulde staa, ved Siden af det tidligere Kunstindustrimuseum paa Raadhuspladsen, og opnaaede et sjældent Sammenspil med den omkringværende Arkitektur. Den store Statue af Etatsraad Mads Rasmussen er ligeledes nøje afstemt til det Kuppelrum i Faaborg Museum, hvor den skulde opstilles. I Udsmykningen af Blaagaards Plads er søgt et arkitektonisk Sammenspil med Husrækkerne, og de enkelte Grupper af arbejdende Folk er underordnet en kubisk, arkitektonisk Idé. Det er dog næppe de artistiske Refleksioner, der gjorde Kunstneren til det, han blev, men snarere hans frie Formgivning ud fra hans intuitive Livssyn. Hos faa Kunstnere har man som over for Kai Nielsen Indtrykket af »Skaberen«, den

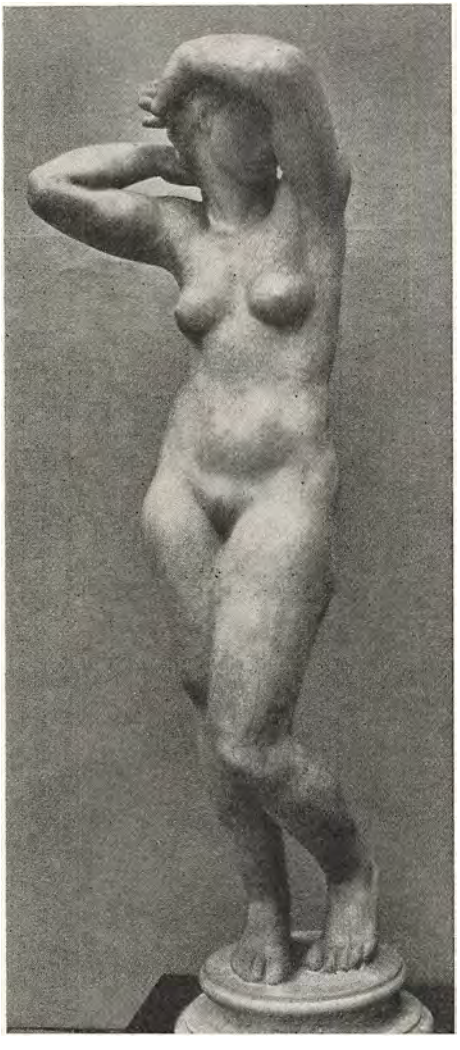

Aarhuspigen.
Statue udført af Kai Nielsen, 1921.
Statens Museum for Kunst.

plastiske Former af Leret, ud fra Iagttagelse og Fantasi, der resulterede i et Formsprog, der paa den ene Side viste hen til Naturen, paa den anden til en personlig Symbolverden for Livstrang og Livsdrift. I »Marmorpigen« har man allerede det meste af Kai Nielsen. Herlig er Figurens Helhed, den organisk sluttede Form, som gydt paa een Gang. Kurvaturen er næsten gennemført konveks, et Træk der mere og mere kom til at præge Kai Nielsens Kunst som Udtryk for den indefra kommende organiske Spændkraft. En Overgang havde han en Forkærlighed for det helt tykke og fedladne; men i de kvindelige Hovedværker viser han Maadehold. Et stadigt genkommende Motiv er de løftede Arme, der halvvejs skjuler Hovedet, snart i Undseelse, snart i Smerte. Hermed lades Kroppen helt fri for Beskueren. Maaske ingen Sinde tidligere i dansk Billedhuggerkunst er den unge Kvinde som sødmefyldt Naturvæsen givet med en saadan Forelskelse. Kulminationen er »Aarhuspigen«, hvor Skikkelsen lever og aander i sit fastholdte Nu. »Undse dig ikke ved din Pragt, jeg giver dig af Kys en Dragt, dig slipper Tanken, naar jeg dør, men aldrig, aldrig, aldrig før.« (Johs. V. Jensen).

Einar Utzon-Frank (f. 1888) er seks Aar yngre end Kai Nielsen, men var tidligere kunstnerisk orienteret. I Aarene omkring 1907 var de to Kunstnere knyttede til hinanden i Venskab og Arbejdsfællesskab, ligesom de i Fællesskab studerede Tidens Billedhuggerkunst, Kai Nielsen særlig Rodin, Utzon-Frank især Meunier, der har inspireret Utzon-Franks første betydelige Arbejde Statuen »Hvil« (1909). Senere gik de to Kunstnere hver sine Veje, men tilsammen har de mere end noget andet Billedhuggerpar præget Perioden. Utzon-Franks Kunst har ikke i samme Grad som Kai Nielsens det umiddelbare Forhold til Livet. Hvor Kai Nielsen søgte »selve Livet«, opsøger Utzon-Frank som udpræget Æstetiker Skønheden, med Forkærlighed for den formelegante florentinske Skønhed. Modsat Kai Nielsen foretrækker han ogsaa den lette Bronze for det tunge Marmor og den endnu tungere Granit. Det ypperste i hans omfattende Produktion er hans Kvindeskikkelser, der kulminerer med »Afrodite« (1915, Kunstmuseet) og med Statuetten »Knælende Afrodite« (1916). Som Professor ved Kunstakademiet, allerede fra 1918, har Utzon-Frank haft en betydelig Indflydelse paa de unge, dels ved sin omfattende kunsthistoriske Viden, dels ved en ret revolutionerende Undervisning, der skød Kopistudiet af Naturafstøbninger i Baggrunden og i Stedet rettede Opmærksomheden paa Skulpturens formelle, plastiske Problemer, i Overensstemmelse med Tidens stærke Formtendens.

Svend Rathsack (1885—1941) gik i sin Ungdom ret pludselig over fra Maleriet til Skulpturen og fandt straks i sit første større Ar-

bejde »Adam vaagner« (1913, Aarhus Museum) sit egentlige Felt, det enkle, statuariske Motiv, det opretstaaende, rolige Menneske. Han er den mest græsk-klassiske blandt sine jævnaldrende og følte sig efter eget Udsagn som hjemme i Grækenland. I en Række Arbejder som »Eva« (1916, Aarhus Museum), »Manden« (1919, Kunstmuseet), »Atleten« (1931), »Svømmepigen« (1934, Aarhus Stadion), »Kvindefigur« (1941) og »Jægeren« (1941) har han varieret det arkaisk-statuariske Motiv i en fornem Kunst, der søger Ro og Helhed og en ejendommelig Strakthed i Opfattelsen af Menneskeskikkelsen. Man mindes ved Rathsacks Kunst om, at Statuen har udviklet sig af Støtten. Græker er han paa en vis Maade ogsaa i sin Statuettekunst ved sin Forkærlighed for Motiver fra Sportslivet.

Afrodite.
Bronzestatue af Einar Utzon-Frank. 1915.
Statens Museum for Kunst.

Saa godt som jævnaldrende med Svend Rathsack er Vennen *Johannes Bjerg* (f. 1886), udlært Billedskærersvend fra Kolding, der som 20-aarig kom til København og til en Begyndelse paavirkedes af Rodin, der dengang var alle yngres store, moderne Oplevelse. Afgørende for hans Udvikling blev et treaarigt Studieophold i Paris i Aarene 1911—14, hvor han blandt andet inspireredes af den Dyrkelse af Formen, som især den kubistiske Kunst lagde sig efter. Adskillig Opsigt i Kunstnerkredse vakte hans kunstneriske Gennembrud med Statuen »Abessinier« (1915, Kunstmuseet), der inden for

dansk Billedhuggerkunst overhovedet staar som et Toppunkt af udsøgt Linieføring, Drejning og Balance. I sine senere Arbejder har Kunstneren fulgt sin specifike Evne for at give Figurernes Rytmik og Melodi, saaledes i »Den Svangre« (1918) og især i »Elskovskampen« (1922, Kunstmuseet). Noget i Bjergs raffinerede Formkunst er i Slægt med Utzon-Franks. Begge har Tendens til at opsøge det elegant affekterte eller elegant kokette i Stillinger og Bevægelser, men forstaar at afvinde de farlige Emner nysete, plastiske Kvaliteter. Blandt Bjergs mange offentlige Arbejder skal nævnes Skipper Clement-Monumentet i Aalborg (1929—31).

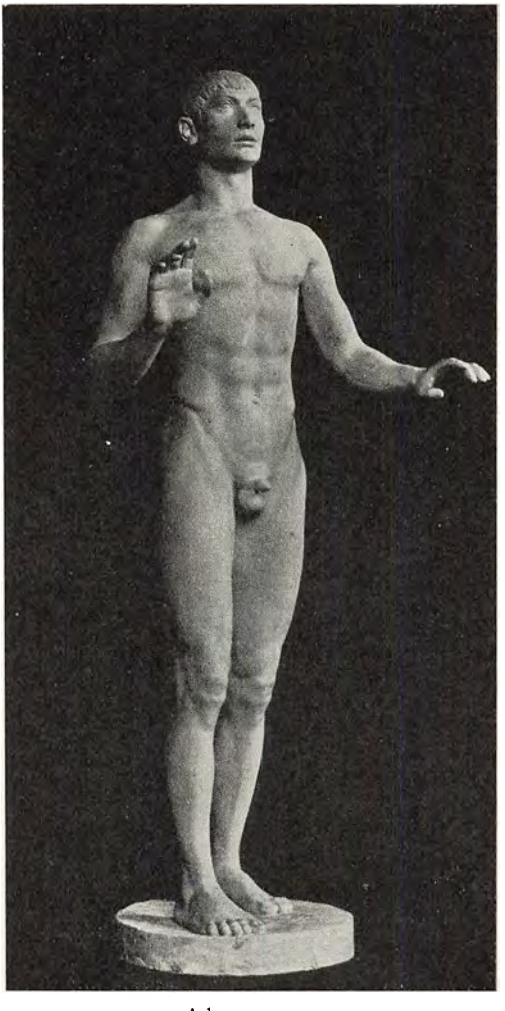

Adam vaagner.
Statue af Svend Rathsack. 1913.

Til samme Generation som de nævnte hører *Jean Gauguin* (f. 1881), Søn af den berømte franske Maler Paul Gauguin og dennes danskfødte Hustru. Efter en vidtberejst Ungdom bestemte han sig omkring 1910 for Billedhuggerkunsten, hvori han ligesom Rathsack og Bjerg er en Autodidakt. Paa »Grønningen«s første Udstilling vakte han Opmærksomhed ved en Række Bronzestatuetter med nye Motiver: sære dansende Mænd, Jockeyer til Hest, Kentaurer og eksotiske Dyr, alt udført med stort Lune og en grotesk Fantasi, samt med en overraskende Sikkerhed i Form og Rytme. Denne Produktion blev Udgangspunkt for en rig og original keramisk Virksomhed, især

hos Bing & Grøndahl, hvis ledende og stærkt eksperimenterende Kunstner han i en længere Aarrække har været. I den egentlige Plastik er Gauguins første Hovedværk »Bokseren« (1921, Kunstmuseet), i hvilken Motivet mere er zoologisk end sportsmæssigt udnyttet, Gorillaen i Mennesket, der er idealiseret op til en fint afbalanceret, skridende Figur, der gaar til Angreb. Fra de senere Aar stammer blandt andet »Radioguden« i Statsradiofoniens Bygning og »Svømmeren« i Østerbros Svømmehal. Den raffinerede Balance og Rytmik er et Særkende for Gauguin som for Johannes Bjerg. Begge ynder ogsaa at fastholde Figuren i en Øjeblikssituation.

Abessinier.
Bronzestatue udført af Johannes Bjerg.
1914—15.
Statens Museum for Kunst.

Den keramiske Kunst er ogsaa med smukt kunstnerisk Resultat blevet dyrket af Malerne *Knud Kyhn* (f. 1880) og *Jais Nielsen* (f. 1885). Førstnævnte har særlig erhvervet sig et Navn for sine glimrende karakteriserede Tropedyr i Keramik og Stentøj, især Elefanter, Tigre og Aber, udført for Den kgl. Porcelainsfabrik og for Kähler. Sidstnævnte anvendte sit kubistisk trænede Malerøje paa keramiske Problemer og fandt et særligt Felt i den bevidst naive Benyttelse af religiøse Emner, ofte i Tilknytning til det gamle Pottemageri. Ligesom Gauguin har Jais Nielsen stundom drevet Keramikken op i Størrelsesforhold, der slaar Bro over til den egentlige Billedhuggerkunst, saaledes i de store Figurer af »Pottemageren« (1925), »Pontius Pilatus«

Havhesten. Keramisk Skulptur i Københavns Svømmehal.
Udført af Jean Gauguin. Bing & Grøndahl, 1932.

(1927), »Judas og Lynet« (1935). De plastiske Kvaliteter gør sig over alt stærkt gældende i hans keramiske Kunst, hvis Artistik ikke hemmes af de religiøse Emner, men snarere støttes heraf, for saa vidt en apostolisk Enfoldighed i Opfattelsen ofte virkningsfuldt er tilstræbt.

En Særstilling inden for nævnte Generation indtager *Max Meden* (f. 1882), der har forstaaet at forene en juridisk Embedsvirksomhed med et Billedhuggeri, der fra en beskeden, men ejendommelig Statuettekunst er vokset til et Galleri af Portrætskulpturer og mere alment af Tidens Typer. I Portrætterne gives Individualiteten med stor Træfsikkerhed og med rig Variation af de anvendte Midler; Eksempelvis Busterne af Overbibliotekar Carl S. Petersen og Tegneren Carl Jensen (begge i Kunstmuseet). Mere end nogen anden har Meden givet vor Tids Mennesker, samtidig med at en stærk plastisk Interesse er fastholdt, endog for Klædedragten, der med Held inddrages i Skulpturen.

Repræsentant for den rige Generation fra 1880erne er ogsaa den svenskfødte *Gerhard Henning* (f. 1880), der havde sin Opvækst i København og efter nogle Ungdomsaar i Sverige og i det sydlige Udland i 1909 vendte tilbage her til Landet, hvor han siden har boet

Pottemageren.
Model til legemstor Statue i Stentøj af Jais Nielsen. Den kgl. Porcelainsfabrik. 1925.

og regnes som dansk Kunstner. Hennings Udvikling har Lighedspunkter med Kai Nielsen, som han stod nær i Venskab. Begge begyndte som Malere, men gik under Indflydelse af fransk Kunst over til Billedhuggeriet og fandt et Hovedemne i Kvindeskikkelsen, som Henning fortrinsvis opfatter fra erotisk Side. Knyttet til Den kgl. Porcelainsfabrik i 1909 beskæftigede han sig i de første Aar næsten udelukkende med Statuettekunst, især inspireret af det 18. Aarhundredes galante franske Malere. Senere udfoldede han sig i den store Stil i Hovedværker som »Danaë« (1926—1927, Kunstmuseet), »Staaende Pige« (1928—1929, Kunstmuseet), »Moderne Pige« (1930, Glyptoteket). Hans Kunst er typisk for Perioden ved dens Understregning af det vegetative, det organiske, det sensuelle.

De nævnte Kunstnere har trods store individuelle Forskelle et afgjort Fællespræg, der knytter dem sammen under den almene Periodekarakteristik, der blev givet ovenfor S. 603 ff. Med *Axel Poulsen* (f. 1887) indtræder noget af en Ændring eller noget af en Vending, for saa vidt det rent artistiske, det formelle, i nogen Grad

Relief fra Mindeparken i Marselisborg.
Udført af Axel Poulsen, 1931—35.

viger for det aandelige Indhold, der udtrykkes. Der er for saa vidt Tale om en Venden tilbage til den fortællende Kunst med større Aandsindhold. Axel Poulsen vakte Opmærksomhed ved sin tidlige akademiske Modenhed og fik sit Gennembrud med Gruppen »Den første Kærlighed« (1914, Kunstmuseet). Et vaagnende, erotisk Motiv er her fulgt med usædvanlig nænsom Følsomhed paa en ganske anden Maade, end Kai Nielsen og hans Kreds vilde have behandlet Emnet. Uden at det legemlige slippes, er Motivet aandeliggjort. Karakteristisk er, at medens de ovennævnte Billedhuggere faar deres afgørende Impulser fra den moderne franske Formkunst, har Axel Poulsen sit Tilhold i den italienske Renæssancekunst, der er ham fortrolig gennem aarelange Ophold i Italien, især i Rom og Florens. Hans hidtidige, omfattende Produktion har overvejende et officielt Præg og bestaar mest af Altertavler, Friser, Mindesmærker, Springvand, etc. Men uanset den officielle Anledning mærkes overalt den Naturlighed, hvormed Kunstneren finder enkle, symbolske Udtryk for noget almenmenneskeligt. Blandt Hovedværkerne er Genforeningsmonumentet ved Indgangen til Fælledparken (opført 1930), hvor Sønderjyllands Forhold til Hovedlandet med smuk Enfold udtrykkes ved Datterens Venden sig til Moderen. I en stor, men ejendommelig tavs patetisk Stil er Monumentet for de Danske, der faldt i forrige Verdenskrig, opført

i Marselisborg Mindepark (1931—35), maaske det mest gribende Mindesmærke her i Landet. Alt i alt har Axel Poulsens Kunst et udpræget dansk Præg, der skyldes den overvejende Mildhed i Linieføringen og det naturlige Udtryk for det menneskelige.

Efter Axel Poulsen er fremtraadt en Række yngre Kunstnere, der gaar vidt forskellige Veje. Ligesom i Malerkunsten mærker man ofte efter ca. 1920 en Reaktion hos de yngre mod den stærkt artistiske Formkunst, der brød igennem i Aarene 1910—20. Dette gælder dog ikke *Adam Fischer* (f. 1888), der under et tyveaarigt Ophold i Paris fra 1913—33 paa personlig Maade har optaget Impulser fra moderne fransk Formkunst, især fra Kubismen og fra Despiau og Maillol. Kubismen har særlig sat sit værdifulde Spor i Fischers Portrætkunst, f. Eks. i Busten af Billedhuggeren Nils Møllerberg (1923). Figurmotiverne er fortrinsvis gaaende og staaende Koner af Folket af en egen tæt Lavstammethed, meget plastiske, med brede Legemsflader og runde, tykke Lemmer. Karakteristisk er Monumentet for Ove Rode paa Ove Rodes Plads i København (1938). *Astrid Noack* (f. 1889), oprindelig Billedskærer for Joakim Skovgaard, fik ret sent sit kunstneriske Gennembrud under et tolvaarigt Ophold i Paris 1920—32 i samme kunstneriske Milieu som Adam Fischer, til Dels som Elev af denne, og har siden udfoldet en rolig og enkel Figurkunst, med decente Udtryk for Følsomhed, saaledes i »Staaende Kvinde« i Holte Gymnasium (1937). Blandt de yngre har særlig *Mogens Bøggild* (f. 1901) gjort sig bemærket ved en fantasifuld Nynaturalisme, der vistnok kan siges at være symptomatisk for en Bestræbelse i 30ernes Billedhuggeri. Skønt Elev af Utzon-Frank har Kunstneren ikke fortsat den formelle Tendens, der var Nerven i foregaaende Periode, men paa mere umiddelbar Maade søgt at fastholde Virkeligheden i sine Pigestatuetter og i sin Dyreskulptur, saaledes i den vellykkede »Bjørn« over Brønden paa Torvet i Nykøbing Falster (1939). Adskillige Navne paa yngre, talentfulde Billedhuggere kunde anføres, men deres Produktioner foreligger endnu ikke saa afsluttede, at de kan overses. Tager man et samlende Blik over Perioden 1900—1940, er det utvivlsomt, at dansk Billedhuggerkunst har haft en værdifuld Tid, der sikkert vil hævde sig i Kunsthistorien i det lange Løb.

6. Tonekunst og Teater.

Tonekunsten.

Den danske Tonekunst stod ved Aarhundredeskiftet endnu i Romantikkens Tegn. Niels W. Gade († 1890) og J. P. E. Hartmann († 1900) vedblev i deres høje, virksomme Alderdom at præge den musikalske

Smag. Om Lange-Müller (1860—1926), Senromantikkens skønneste, danske Blomst, er skrevet Bd. V, S. 749. Hertil kom efterhaanden Indflydelsen fra Wagners Nyromantik. En betydningsfuld Stilling i Musiklivet omkring Aarhundredeskiftet indtog den norskfødte *Johan Svendsen* (1840—1911), der var kgl. Kapelmester fra 1883 til 1908. Hans faa, men lødige Kompositioner, der udmærker sig ved en tonestrømmende Glæde, var festlige Lyspunkter i Datidens Musik. Som Kapelmester fremførte han »Nibelungernes Ring« (hele Cyklus, Maj 1909). Tidstypiske Komponister for Aarene omkring Aarhundredeskiftet er ogsaa *Fini Henriques* (1867—1940) og *August Enna* (1860—1939). Den første var fuldblods Lyriker og Romantiker, en umiddelbar Musikerbegavelse med Glimt af Geni, baade som Virtuos, meget populær Violinspiller, og som improviserende Komponist. Han fortsætter den danske Tradition med Optagelse af Impulser fra Wagner og moderne fransk Musik. Højest naar han i Musikken til Drachmanns »Vølund Smed« (1896) og til Balletten »Den lille Havfrue« (1910). Populær blev han ogsaa med sine Romancer og Børnestykker, i hvilke en smuk Naivitet i H. C. Andersensk Forstand aabenbarer sig. Den sangbaarne og umiddelbart inspirerede Melodik var hans Særkende, men han beherskede ogsaa i sine Kammermusikkompositioner den strengere Kunstform. Udpræget dramatisk Komponist er August Enna, der paa fædrene Side var af italiensk Afstamning. Med Operaerne »Heksen« og »Kleopatra« (Det kgl. Teater 1892 og 1894) vakte han Opmærksomhed, og fortsatte indtil 1932 med en lang Række Operaer, i overvejende italiensk Stil, der i Udlandet havde en ikke ringe Succes. Til samme Periode hører ogsaa de danskprægede Komponister *Gustav Helsted* (1857—1924), *Louis Glass* (1864—1936) og *Alfred Tofft* (1865—1931), samt den noget yngre *Hakon Børresen* (f. 1876). *Louis Glass* skabte sin »Skovsymfoni« (1901) og sin »Simfonia svastika« (1919) et Par staaende Værker; *Hakon Børresen* blev mest kendt for sine to Operaer »Den kongelige Gæst« (1919), efter Pontoppidans Novelle, og »Kaddara« (1921) med eskimoiske Motiver, Tekst af C. M. Norman-Hansen.

Allerede før Aarhundredeskiftet var imidlertid en Reaktion mod Romantikken saa smaat begyndt, saavel en Reaktion mod Senromantikken som mod Nyromantikken. Men det er først efter Aarhundredeskiftet det nye slaar igennem. Paa et vigtigt, men begrænset Omraade forberedtes Omslaget af Kirkemusikeren *Thomas Laub* (1852—1927). Hans Bestræbelse var en Fornyelse af den danske Kirkesang og Folkesang gennem Fremdragning af Middelalderens Kirkesang og Folkevise. Bestræbelsen var inspireret af tyske Musikhistorikere (v. Winterfeld og flere), der fra Midten af forrige Aarhundrede havde

fremdraget Kirkesangen fra Reformationstiden. I en Række Skrifter og Udgaver, der begyndte i Firserne, gjorde Laub Rede for Egenarten og Værdierne i gammeldansk Sangkunst; det samlende Hovedværk er »Dansk Kirkesang« (1918). Endvidere viste han sig selv produktiv som Sangkomponist i gammel Stil, blandt andet i »Tolv Viser og Sange af danske Digtere« (1920). Populær blev han ved Raadhusklokkernes Melodi. Hovedsagen for Laub var det rent melodiske, for hvilket det harmoniske træder tilbage. Han beundrede den enkle Tonegang, de simple Treklangsharmonier og den vægtige Ro i den gamle Sangkunst. Polemisk traadte han op mod den »kirkelige Romance«, der var udformet i det 19. Aarhundrede paa romantisk Baggrund, saaledes at Skellet mellem verdslig og kirkelig Musik i ikke ringe Grad var udslettet. Om Folkeviserne, som han har søgt at rekonstruere, hævdede han, at de maatte forstaas ud fra de middelalderlige »Kirketonearter«, ikke ud fra Dur- og Moll-Princippet, der skyldes Renæssancen. Laub mødte betydelig Modstand, men slog efter Aarhundredeskiftet ret stærkt igennem, ikke mindst ved Carl Nielsens varme Tilslutning. Sammen udgav de »En Snes danske Viser« (1915—17) og »Folkehøjskolens Melodibog« (1922), der har haft stor Betydning for de sidste Aartiers Folke- og Skolesang.

Medens Laubs Virksomhed falder inden for et begrænset musikalsk Felt, blev *Carl Nielsen* (1865—1931) det store, omfattende Navn inden for dansk Tonekunst efter Aarhundredeskiftet. Hans Betydning er skelsættende og periodedannende, som Johannes V. Jensens inden for Digtningen, og Kai Nielsens i Billedhuggerkunsten. Men den fulde Anerkendelse af hans Kunst kommer ret sent, omkring 1915.

Carl Nielsen er født ved Sortelung, en god Mil Syd for Odense, hvor Faderen var Maler og Landsbyspillemand. Baade han og den musikalske Moder var af fynsk Almue. Forholdene i Hjemmet var fattige, og der var tolv Børn, af hvilke Carl Nielsen var den syvende. I en landlig Musikforening fik Drengen sine første for Livet bestemmende Indtryk af klassisk Musik (Haydn og Mozart). Det stod ham tidligt klart, at han vilde være Musiker, og femten Aar gammel lykkedes det ham at blive Basunist ved Regimentsmusikken i Odense, hvor han tilbragte nogle udviklingsrige Aar. Med overordentlig Finhed har Carl Nielsen i »Min fynske Barndom« (1927) fortalt om sin Opvækst, der blev af grundlæggende Betydning for hans senere Kunst. I 1883 kunde han rejse til København og overrække N. W. Gade Manuskriptet til en Strygekvartet. Staaende med Ryggen til den unge Mand læste Gade Manuskriptet igennem og fandt, »at det slet ikke var saa galt«, og at han »vistnok kunde blive Musiker«. Manuskriptet, der er bevaret, er fuldstændig i Haydns og Mozarts Stil. Den sidste

vedblev Livet igennem for Carl Nielsen at være Mesteren fremfor nogen. Aaret efter Mødet med Gade blev Carl Nielsen Elev paa Musikkonservatoriet, og kunde ved økonomisk Støtte fra Velyndere følge den treaarige Undervisning. Af særlig Betydning blev det teoretiske Studium under Orla Rosenhoff, hos hvem han tilegnede sig den klassiske Lære om Kontrapunkt, der skulde blive Rygraden i hans kompositoriske Virksomhed. Allerede 1888 opførtes det første større Arbejde, en Suite for Strygere. Næste Aar blev Carl Nielsen Violinist i det kgl. Kapel, og foretog 1890 en Studierejse til Tyskland, Frankrig og Italien. I Paris gjorde Carl Nielsen Bekendtskab med Billedhuggerinden Anne Marie Brodersen, der blev hans Hustru. I 1908 blev han Kapelmester efter Johan Svendsen, men trak sig i 1914 tilbage for helt at leve som Komponist.

Carl Nielsen.
Maleri af Viggo Johansen, 1912. Privateje.

Carl Nielsens store Produktion spænder over saa at sige alle Musikformer: Kammermusik, Symfoni, Opera, Korværk, Kantate, Kunstsang, Folkesang, etc. Det er en Kunst, der forener klassisk Formstrenghed med et helt nyt Indhold. Med en genial Oprindelighed gaar Carl Nielsen til Bunds i Musikkens Elementer: Tonen, Intervallet, Harmonien, Rytmen, Pausen, etc. Der sker hermed en Fornyelse fra Grunden, der kan sammenlignes med den moderne Malerkunsts Søgen til Bunds i Form og Farve. I sin lille Bog om »Levende Musik« (1925), der er lige saa levende som Titlen, vender han sig mod den romantiske Svælgen i Klangorgier og opfordrer til Dyrkelse af de første grundlæggende Elementer. Man maa se at faa Ærbødighed for de simpleste Intervaller, siger han, dvæle ved dem, lytte til dem, lære af dem og elske dem. »Man maa vise de overmætte, at et melodisk Tertsspring bør betragtes som en Guds Gave, en Kvart som en Oplevelse og en Kvint som den højeste Lykke«. Det gælder at

vedligeholde Forbindelsen med det oprindelige. Musikkens Alfa og Omega fandt han i »de rene, klare, faste, naturbetingede Intervaller« og i »den mandige, kraftige, sikre, organiske Rytme«. Intervallet og Rytmen kalder han Musikkens Adam og Eva, fra dem nedstammer alle Kunstens øvrige Værdier, og han blev ikke træt af at dyrke dem i deres elementære Renhed. Et Særkende for Carl Nielsen er den Kraft, hvormed han gennemfører den lineære Melodi. Den fastholdes ogsaa med fast Logik i den mesterlige Polyfoni. Hans Reaktion overfor den romantiske Musik virkede overmaade stærkt paa Samtiden. Med en ejendommelig Afgjorthed vendte han sig fra det udflydende følelsesmæssige, det dunkeltbelyste og det tvivlsomt dybsindige. Mange fandt til en Begyndelse, at denne nye Musik var domineret af Haardhed og Kulde, af Forstand og Vilje, mere end af Fantasi og Følelse. Efterhaanden vænnedes Øret til de nye Værdier. Man glædede sig over den nye Karskhed og Renfærdighed, den enkle Klarhed, Kraft og Plasticitet. En ny og stolt Mandighed havde vist sig i Musikken.

Som Carl Nielsens største Indsats betragtes hans seks Symfonier, skrevne i Aarene fra 1894 til 1925. Allerede den første, i g-Moll, viser det symfoniske Mesterskab. Formen er klassisk, men Indholdet nyt. Georg Riemenschneider, den tyske Kapelmester og Komponist, skrev i 1897 med Begejstring om denne Symfoni og om denne ny, helstøbte Kunstner, der saa sikkert gik sine egne Veje, ikke de bekvemme, hyggelige Landeveje gennem venlige Marker og duftende Skove, men ad stejle Bjergstier, gennem Sne og Is, gennem Kløfter og over Afgrunde. »Svimmel maa man ikke være, naar man skal følge Carl Nielsen paa hans Vandring; det er ikke noget for sarte, ængstelige og svagelige Naturer«. Og dog skulde Komponisten i sin kommende Udvikling gaa ad langt stejlere Stier. Skønt afgjort Modstander af egentlig Programmusik har Carl Nielsen givet de tre næste Symfonier retledende Titler. »De fire Temperamenter« (1902) er ligetil. I de fire Satser gives musikalske Udtryk for det koleriske, det flegmatiske, det melankolske og det sangvinske Temperament. Ret store Krav stiller derimod »Sinfonia espansiva« (1912), det Værk, der banede Vejen for Komponistens internationale Berømmelse. Det fortolkes ofte som en Tonedigtning over et Skabelsesmotiv, eller maaske rettere over et Tilblivelsesmotiv: af Havet stiger Landet, Dyrelivet bliver til, Manden og Kvinden fødes og lader deres Stemmer høre, fra den pastorale Idyl føres man frem til den moderne, komplicerede Tid, og der sluttes med en mægtig Hymne. I den følgende Symfoni »Det Uudslukkelige« (1916) er Vingefanget endnu større og stærkere. »Musik er Liv, som dette uudslukkelig«, lyder Mottoet, der giver det korteste Udtryk for Carl Nielsens Opfattelse af Musikkens

Forhold til Livet. Filosofisk orienterede kan mindes Schopenhauers Betragtning, at Musikken er det mest adækvate Udtryk for »Viljen til Livet«. Naar Carl Nielsen med digterisk Frihed identificerer Musik og Liv, er det ud fra den Tanke, at Livets elementære Ytringer er Bevægelse (Rytme) og Lyd (Tone). Den ukuelige Livsvilje og dens Udtryk i Rytme og Tone er Symfoniens Grundmotiv. Med en storladen Kraft, hvis Voldsomhed paa Højdepunkterne har Vildskabens Karakter, skildres Livet i dets Kamp for Selvhævdelse og Selvstændighed. Forbløffelse vakte Finalen med dens rasende Kamp mellem to Sæt Pauker. Det gælder baade »Espansiva« og »Det Uudslukkelige«, at de kan lede Tanken hen paa Johannes V. Jensens samtidige Naturdigtning og Udviklingsdigtning, som den udformedes i »Den lange Rejse«, der begyndte med »Bræen« (1908). I den femte og sjette Symfoni, fra 1922 og 1925, fortsætter Carl Nielsen Stilen fra de to foregaaende, men med endnu større Dristighed.

For Teatret skrev Carl Nielsen Operaerne »Saul og David« (1902) og »Maskerade« (1906), samt adskillig Musik til »Friluftsteatret«s Forestillinger i Dyrehaven, saaledes til »Hagbarth og Signe« (1910). I »Saul og David« (Tekst af Einar Christiansen) gaar Komponisten udenom baade Wagner og Italienerne. Stilen er streng, nærmest oratoriepræget. Det større Publikum havde næppe Øre eller Sind for denne eksklusive Musik; til Gengæld blev den straalende muntre og sprælske »Maskerade« (Tekst af Vilh. Andersen, frit efter Holberg) en betydelig Succes. Sit største Publikum fik Carl Nielsen imidlertid som Sangkomponist, især ved sine talrige Folkesange. De er for Størstedelen skrevne paa denne Side Aarhundredeskiftet og svarer til Hjemstavnskunstens Gennembrud i Digtningen. Navnlig blev Aakjærs Lyrik en Inspirationskilde for Carl Nielsen (»Jens Vejmand«, »Jeg bærer med Smil min Byrde«, etc.). I den allerede omtalte Samling »En Snes danske Viser«, der skyldes et Samarbejde med Thomas Laub, henviser Komponisterne til J. A. P. Schulz (1747—1800) som den, der har givet Programmet for den Folkesang, de tilstræber. For Schulz var Visekomponistens Hovedformaal at gøre vore Digte almenkendte. I sine Viser bestræbte Schulz sig for »at synge mere paa folkelig Maade end i egentlig Kunstform, saadan at ogsaa Lægfolk kan tage Del i dem og huske dem«. I Melodien søgte han at naa den største Simpelhed og Tydelighed, saaledes at Melodien fik »Præg af det tilsyneladende velkendte«. Heri saa han Hemmeligheden ved den folkelige Visetone. Thomas Laub og Carl Nielsen realiserede dette klare Program paa en Maade, der vandt Genklang i store Dele af Befolkningen.

Thomas Laub og Carl Nielsen kom til at betyde meget for den føl-

gende Generation af Komponister, hvoraf Flertallet er født i Firserne. Dette gælder f. Eks. den særdeles vidtorienterede *Peder Gram* (f. 1881), der fra 1937 har været en ledende, musikalsk Kraft i Statsradiofonien, Organisterne *Emilius Bangert* (f. 1883) og *Niels Otto Raasted* (f. 1888), *Poul Schierbeck* (f. 1888), *Ebbe Hamerik* (f. 1898) o. fl. Oppositionen mod den romantiske Musik skærpedes i Aarene under og efter Verdenskrigen, og fra omkring 1920 kom Musiklivet ind i en gærende og eksperimenterende Periode, som endnu ikke er afklaret. Den blev herhjemme baaret frem af yngre Komponister, hvoraf de fleste er født i Halvfemserne. De førende Navne er *Jørgen Bentzon* (f. 1897), *Knudåge Riisager* (f. 1897), *Finn Høffding* (f. 1899), og flere. Carl Nielsens Indflydelse gør sig ogsaa gældende hos disse, men desuden de moderne europæiske Retninger fremfor alt Indflydelsen fra Russeren Strawinskij. Hos Bentzon mærkes især Tilknytning til den tyske »Nye Saglighed«, hos Riisager til moderne fransk Musik, hos Høffding til Kurt Weill. Fælles for denne Generation er en overordentlig teoretisk Dygtighed og eksperimentel Opfindsomhed. Det er ofte en meget eksklusiv Kunst, overvejende »ekspressionistisk«. I Udlandet har de nævnte Komponister naaet en ikke ringe Anerkendelse. En ejendommelig Opblomstring af den højere Korsang satte ind i Tyverne, under Ledelse af Organist *Mogens Wöldike* (f. 1897), der i 1922 stiftede Palestrinakoret.

En afklaret Karakteristik af de to sidste Tiaars Musik lader sig næppe give endnu. Især ikke af den yngste Generations Komponister, der er født efter Aarhundredeskiftet. Alt i alt er der en tydelig Parallel mellem Musikkens og Malerkunstens Udvikling siden Aarhundredeskiftet. Inden for begge Kunstarter har man fordybet sig i Elementerne og i Formen, mere end i »Indholdet«. Ligesom Malerne søgte et Maleri, der er et mere eller mindre »rent Maleri«, saaledes Komponisterne en »ren Musik«. Farvernes og Tonernes Verden opfattes fortrinsvis som selvstændige, i sig selv hvilende Verdener, der har deres egne Formlove.

Teatret.

Dansk Dramatik har i det store og hele haft en temmelig mat Periode siden Aarhundredeskiftet. Især var Tyverne en veritabel Bølgedal. Fra omkring 1930 mærkes derimod en Opgang gennem Indskuddet fra en ny Generation af Forfattere. Men en banebrydende Dramatiker i det utvivlsomt store Format kan Perioden ikke opvise. De betydeligste indtil 1930 havde næsten alle deres aandelige Forudsætninger i forrige Aarhundrede. Det gælder den ældste, Hol-

ger Drachmann, der fortsatte sine melodramatiske Arbejder til sin Død i 1908, og de yngre Dramatikere, der blev de ledende i de kommende Tiaar. Fremmest blandt disse stod, indenfor det højere Skuespil, Einar Christiansen (1861—1939), Sven Lange (1868—1930), Henri Nathansen (f. 1868) og Helge Rode (1870—1937), paa Grænsen af det folkelige Skuespil Edgar Høyer (1859—1942), Hjalmar Bergstrøm (1868—1914) og den noget yngre Carl Gandrup (1880—1936). Af Lystspilforfatterne fortsatte Otto Benzon (1856—1927) kun sparsomt sin Produktion paa denne Side Aarhundredeskiftet, af nytilkommende, inden 1930, kan nævnes Svend Rindom (f. 1884) og Jens Locher (f. 1889). Alle disse Dramatikere er decideret Københavnere. Hjemstavnsdigtningen, den betydeligste litterære Indsats i det ny Aarhundrede (se S. 492), satte kun faa Spor i nogle »dramatiserede Folkelivsbilleder« af Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg. En Hjemstavnsdramatik i ægte dramatisk Forstand ydedes derimod af de danskskrivende Islændere, Jóhan Sigurjónsson (1880—1915) og Gudmundur Kamban (f. 1888). Af den samlede dramatiske Produktion indtil 1930 vilde man næppe kunne udvælge mere end en halv Snes Skuespil af højere Karat, blandt disse Jakob Knudsens og Sven Langes »Den gamle Præst« (1904), Sven Langes »Samson og Dalila« (1909), Henri Nathansens »Indenfor Murene« (1912) og Jóhan Sigurjónssons »Bjerg Eyvind og hans Hustru« (1912). Om Udviklingen efter 1930 er ovenfor talt S. 546 ff.

Uanset den ret svage Dramatik har Skuespilkunsten blomstret, især i det klassiske Repertoire og i det moderne internationale Skuespil. I Spidsen gik som før Det kgl. Teater. William Bloch (Bd. V, S. 748) genoptog her fra 1899, efter nogle Aars Pause, sin realistiske og intime Interiørinstruktion. I Aarhundredets første Tiaar skabte han en Række Holbergforestillinger, der betegnede Toppunktet af korrekt og detailrig Realisme. Olaf Poulsen var i disse den centrale Skuespiller. Sammen med Peter Jerndorff og Karl Mantzius var han ogsaa Lærer paa Elevskolen, der i det hele ogsaa prægedes af den realistiske Kunstopfattelse, hvis Alfa og Omega var Virkelighedsbilledet. Som Modvægt til og stundom i aaben Konkurrence med Det kgl. Teater fortsatte Martinius Nielsen (1859—1928) i samme Tiaar paa Dagmarteatret Riis-Knudsens idealistiske Forsøg paa at hævde det klassiske og romantiske Drama (Se Bd. V, S. 775), og udvidede tillige Repertoiret med moderne Skuespil. Iøvrigt havde Det kgl. Teaters Opera i samme Tiaar en Blomstringstid; bærende Kræfter var Vilhelm Herold (1865—1937) og Peter Cornelius (1865—1934), sidstnævnte som Heltetenor i de Wagnerske Operaer.

I Skuespilkunsten betegner Aarhundredeskiftet intet Skel, men i

første Tiaar debuterede en Række unge Kunstnere, der kom til at præge den følgende Tid. Først at nævne er Emil Poulsens to Sønner, *Adam Poulsen* (f. 1879) og *Johannes Poulsen* (1881—1938), der begge kom frem paa Dagmarteatret i Drachmanns »Renaissance« (1901). Den første, der slægtede sin Fader paa, vandt hurtigt en stor Yndest ved sin mandige Skønhed, sit klangrene Sprog og sin udpræget lyriske Danskhed i ældre Stil. Højest naaede han i det Oehlenschlägerske Drama, som Axel i »Axel og Valborg« (1906) og som Hagbarth i »Hagbarth og Signe«. Med det sidste aabnede han Friluftsteatret i Dyrehaven med stor kunstnerisk og folkelig Succes i 1910, og forblev dette Teaters Leder gennem fjorten Somre til 1930. Med organisatorisk Evne ledede han i 1916—17 Svenska Teatern i Helsingfors og blev 1930 Chef for Det kgl. Teater. Sygdom og indre Teaterstridigheder hindrede dog efter et Aars Forløb Udførelsen af hans reorganiserende Planer.

Johannes Poulsen viste straks ved sin Debut en større Følsomhed i det lyriske og en oprindeligere Fantasi end Broderen. I Løbet af faa Aar udviklede han sig med Geniets Hurtighed og kom 1909 til Det kgl. Teater, hvor han med faa Afbrydelser forblev, virkende som Periodens mest omfattende Skuespiller og som nyformende Sceneinstruktør. Ved sin Død i sit 57. Aar havde han bag sig omkring 250 Roller, af hvilke adskillige staar som Mesterværker i vor Teaterhistorie. Til en Begyndelse virkede Johannes Poulsen mest ved sin helt unge, lyrisk baarne Fantasi og ved en fribaaren Ynde, der understøttedes af en følsom Musikalskhed, ytrende sig ikke blot i hans Tale og Sang, men i Legemets Gratie og Bevægelsens Stil. Fantasi og Følsomhed forblev hans Særkende, men hvad der overraskede ved hans hurtige Udvikling, var Fantasiens overordentlige Vingefang og Følelsens mangeartede Dybder. Hans Menneskeskildring kom til at omfatte de største Modsætninger. Tillige besad han medfødte maleriske og skulpturelle Anlæg, som han energisk udviklede til en fuldkommen Maskeringskunst. Hans bedste Skikkelser var allerede som malerisk-plastiske Figurer portrætlige Mesterværker, der virkede som en Kunst for sig. Gennemgaar man Johannes Poulsens Figurgalleri, kan man gribes af en vis Uhygge over en saadan Forvandlingsevne, og dog var hans aabne og selvfølgelige Personlighed blottet for Dæmonik. Han var i eminent Forstand »Skue-Spilleren«, om man vil »Gøgleren«, der med største Lethed træder ud af sin egen Individualitet og ind i en Andens, selv uberørt heraf. Skønt han baade var intelligent og bevidst arbejdende, havde hans sikre Menneskeskildring Intuitionens og den instinktive Indlevelses Præg.

Af hans talrige Skikkelser kan her kun nævnes faa. Det nordisk-

lyriske i hans Sind fik et straalende Udtryk i Prindsen i »Der var engang —«, det nordisk-fantastiske i »Peer Gynt«, det nordisk-kække i Titelrollen i Oehlenschlägers »Tordenskjold«. Af hans Holbergfigurer var Vielgeschrei i »Den Stundesløse« og Jean de France nye, fuldkomne Skikkelser, den sidste som Indbegrebet af det 18. Aarhundredes Salonkultur i dens naragtige Karikatur »mere sigtende paa Adelen end paa Borgerskabet« (Robert Neiiendam). Af Shakespearefigurer naaede han allerede som 30-aarig at give en magtfuld Fremstilling af Julius Cæsar, senere fulgte en Shylock af en sjælden Sluttethed. Et særligt Domæne fandt han desuden i Grænseomraadet mellem det syge og sunde Sjæleliv, det rige Sind i Forfald, eller ramt af Degeneration, saaledes i Strindbergs Erik XIV, og Tolstojs Fedja i »Det levende Lig«. Helt i det dæmoniske var hans stumme Arlechino i »Pierrettes Slør«. Medens Broderen, Adam Poulsen, straks ved sin Fremtræden mindede om Faderen, Emil Poulsen, og vedblev hermed, viste Johannes Poulsen undertiden Træk af Onkelen, Olaf Poulsen, men udviklede sig dog helt originalt i andre Retninger. Han kunde spille sin Onkel efter, men i sine egentlige Præstationer var han kun sig selv, et nyt og mangfoldigt Sind, som man trods alle Forvandlinger genkendte som afgjort dansk; hans Type mindede organisk og sjæleligt om Kai Nielsen. Det mægtige Arbejde, han altid energisk paatog sig, sled hurtigt paa ham, ikke mindst paa Stemmen, der af Naturen ikke var særlig stærk og ikke synderlig distinkt, og som han stundom maatte forcere ud over dens naturlige Bæreevne. Et Præg af Overanstrængthed ledsagede undertiden hans Kunst i de senere Aar.

I sin Sceneinstruktion reagerede Johannes Poulsen mod den William Blochske Realisme. Virkelighedsbilledet, i dets korrekte prosaiske Detailrigdom, interesserede ham kun i ringe Grad. Teatret var for ham ikke saa meget Virkelighedens som Drømmens Forum. Inspireret af Tyskeren Max Reinhardt gennemførte han dennes Stil i »Det gamle Spil om Enhver« (1914), der virkede herhjemme som noget helt nyt ved sin stiliserede Pragtudfoldelse og middelalderlige, religiøse Stemning. Det farvemæssige spillede en dominerende Rolle i Johannes Poulsens Scenebilleder. Der var her Tale om en stærkt personlig, stundom problematisk, Smag, i Slægt med noget orientalsk og unordisk, der var næret ved hans Rejse »Gennem de fagre Riger —« (1916). Hans Opsætning af »Aladdin« (1919) var et Orgie af Farveskønhed. I flere Operaer, først i »Carmen«, gennemførte han en lignende Smag. Ligesom han i sin Maskeringskunst søgte at sammensmelte Sjæl og Fysiognomi til størst mulig Identitet, vilde han forene Musik og Dekoration, et karakteristisk Udtryk for hans

Trang til størst mulig Fylde og festlig Rigdom i den ydre Oplevelse. Skoledannende blev hans Instruktion ikke, og den gik i Virkeligheden paa tværs af Bestræbelserne indenfor den kommende ekspressionistiske Instruktion, der hviler paa en anden Smag, appellerende mere til den indre Oplevelse.

Et Par Aar yngre end Johannes Poulsen er *Poul Reumert* (f. 1883; Søn af Skuespiller Elith Reumert), der fra Det kgl. Teaters Elevskole kom til Folketeatret i 1902 og senere til Det ny Teater, da dette aabnede i 1908. Her udvikledes hans Evner meget hurtigt i et broget Repertoire, af hvilket man særlig husker den bramfri, københavnske Haandværksmester i Edgar Høyers »Niels Peter Svane«, en karakteristisk Figur fra Datidens Byggeperiode. I 1911 knyttedes han til Det kgl. Teater, hvor han siden har været, bortset fra Aarene 1918—21 og 1930—37. Poul Reumerts Kunst, der ofte er blevet modstillet Johannes Poulsens, fortsætter paa personlig Maade Realismen fra omkring Aarhundredeskiftet, da Karl Mantzius var en førende Skuespiller og William Bloch den ledende Instruktør. Men Realismen i Poul Reumerts Kunst løftes af en original, figurskabende Fantasi. Hans Styrke blev hurtigt den skarpe og kloge Personkarakteristik, en udpræget mandfolkelig Kunst, der domineredes af Forstand og Vilje. Figurerne er ikke sjældent saa skarpt profilerede, at et karikerende Præg kommer til, stundom ogsaa i Tilfælde, hvor Personen som Helhed ikke udleveres, men forsvares. Tidligt følte Poul Reumert sig aandsbeslægtet med fransk Skuespilkunst, formentlig prædestineret hertil gennem det romanske i sin Afstamning paa fædrene Side. Af Klassikerne blev Molière hans mest selvfølgelige Domæne. Hans Fremstilling af Tartuffe (1919) var en naadeløs og dybtgaaende Afsløring; i 1925 præsenteredes Figuren paa Théâtre Français. Omvendt gav han med overraskende Held et sympatisk Forsvar for Alceste i »Misanthropen« (1927). I de lidenskabsfyldte Kæmperoller i højdramatisk Stil kommer Poul Reumerts Kunst mest til sin Ret. Hans Figurer faar da en storladen Dimension, der er ham egen; saaledes f. Eks. Levantineren i Ben Jonsons af Stefan Zweig bearbejdede »Volpone« (1929) og Kong Herodes i Kaj Munks »En Idealist« (1937). Det skalkagtige Vid brillerer i Molières Scapin og i Holbergs Henrik. Naragtighedens Komik vrider og strækker sig og spankulerer i talrige Figurer, af hvilke specielt nævnes den ny Fremstilling af Løjtnant von Buddinge (1927), hvor Officeren fastholdes. Et Omraade for sig er det Strindbergske Skuespil, Jean i »Frk. Julie« (1924), Ægtemændene i »Baandet« (1917) og i »Dødedansen« (1920), i hvilke den dissekerende Psykologi skærer til Marven. Her, som andetsteds, dominerer en specifik Reumertsk abrupt Diktion, Udtryk for

det forpinte Sinds Spændthed og det indre Sindsoprør, der kun med Møje beherskes. Ogsaa den aabne, joviale Menneskelighed behersker den meget omfattende Skuespiller; ypperligst i den charmerende Fremstilling af Hovedfiguren i Hjalmar Bergmanns »Swedenhielms« (1925).

Af Skuespillerinder, der gjorde sig stærkt gældende omkring Aarhundredeskiftet, er ovenfor (Bd. V, S. 776) talt om Betty Nansen (f. 1876) og Anna Larssen (f. 1875). I andet Tiaar fremtraadte *Clara Pontoppidan* (f. 1883), *Bodil Ipsen* (f. 1889) og *Else Skouboe* (f. 1898), der mere end noget andet Trekløver, man maatte udpege, repræsenterer den kvindelige Skuespilkunst i de to sidste Aartier. Af disse indtager *Clara Pontoppidan* en Særstilling, dels ved sin stilfærdige Inderlighedskunst, dels ved den originale Fantasi, hvormed hun har skabt en Række Skikkelser fra Sjælelivets Grænseomraader. Skuespillerinden, der som ung var kgl. Danserinde, vakte først større Opmærksomhed som en sprælsk »Puk« i »En Skærsommernatsdrøm« (Friluftsteatret, 1910), et levende, naturlyrisk Skovvæsen, senere, som Wendla i Frank Wedekinds »Vaarbrud«, hvis uklare Følelsesliv, bestemt af Overgangsalderen, blev givet med sublim Finhed. Af de groteske, stærkt virkende Figurer kan nævnes »den leende Jomfru« i Soyas Stykke af samme Navn fra 1930, den pukkelryggede Salome i »En Idealist« (1937) og Kragen i Johannes V. Jensens »Darduse« (1937). Fantasien i disse Figurer er af en sjælden markant Styrke og dæmonisk Sjælfuldhed. Fra det almenmenneskelige Omraade kan som Modsætning nævnes Titelfiguren i Kjeld Abells »Anna Sophie Hedvig« (1939), Lærerinden fra Provinsen, der gaves med neddæmpet Spil af stor Ægthed.

Meget forskellig fra Clara Pontoppidan er *Bodil Ipsen,* som i det andet Tiaar vakte Opmærksomhed ved en overstrømmende Umiddelbarhed og en tindrende Livfuldhed i sit Spil. Den unge Skuespillerinde syntes født til Lystspillet, men viste snart sine Evners Omfang, især i Strindberg. Sammen med Poul Reumert naaede hun det fuldkomne i »Baandet« og senere i »Dødedansen«. I Aarene 1919—22 dannede det virtuose og elegante Par næsten Epoke ved deres Samspil paa Dagmarteatret (under Thorkild Rooses Ledelse). København laa for deres Fødder. I Bodil Ipsens Lystspilkunst fandt man det typiske Udtryk for moderne erotiseret Kvindelighed, et ofte flagrende og flirtende Spil af en uimodstaaelig Friskhed. De forviklede Ægteskabers Psykologi klarlagde hun med selvfølgelig Naturlighed og lattermildt Humør. Mere end nogen anden samtidig Skuespillerinde var hun Organ for Tidens mondæne Kvindelighed og blev hurtigt populær i vide Kredse. Stor underfundig Charme besad hendes Figurer i det

klassiske Lystspil, men højest var hendes overlegne Kunst i den store Dramatik, foruden i Strindberg især som Dronning Elisabeth i Schillers »Maria Stuart«; sidstnævnte Figur af en sjælden monumental og streng Styrke. I de senere Aar har Skuespillerinden vist originale Evner som Instruktrice; blandt andet ved en ny, tragisk Opfattelse af Holbergs »Don Ranudo« (1941).

I endnu højere Grad end Bodil Ipsen spiller *Else Skouboe* paa sin naturgivne Kvindelighed, men paa dybere, instinktive Lag i Sindet, den erotiske Passion og den absolutte Trang til Hengivelse. Efter nogle udviklingsrige Ungdomsaar ved Aarhus Teater vakte den unge Skuespillerinde stor Opmærksomhed i Begyndelsen af Tyverne paa Dagmarteatret, særlig som Glædespigen i Wienerskuespillet »Flamme« og som Jeanne d'Arc i Bernhard Shaws Skuespil af samme Navn. En ny, passioneret Kunst havde vist sig paa Scenen, og en ny Stemme hørtes, musikalsk tonende i en lidenskabelig og ubestemmelig Forening af Glæde og Sorg. I sin hurtigt forløbende Udvikling viste Skuespillerinden sine Evners Omfang, særlig i Ibsen, hvis Nora i »Et Dukkehjem« hun gav en overraskende Aktualitet ved et fremragende Spil paa Folketeatret (1936). I den jævnaldrende *Eyvind Johan-Svendsen* (f. 1896; Søn af Kapelmester, Komponist Johan Svendsen) fandt Else Skouboe en congenial Medspiller. Størst Succes fik Parret paa Det kgl. Teater i Verneuils »Hr. Lamberthier« (1932). Eyvind Johan-Svendsens Kunst kan ved sin Virilitet og indre Spændthed minde om Poul Reumerts, men staar ved sin større Naturlighed Teatret fjernere og Livet nærmere. Til Personens Tyngde kommer en Følsomhed af specifik mandfolkelig Art, der mere føles som til Stede værende i Sindet end forløst i Udtrykket. I Raynals betydelige Krigsstykke »Graven under Triumfbuen« (1927) kom Skuespillerens moderne Egenart stærkt frem i et inspireret Spil som Soldaten paa Orlov. — Jævnaldrende med Eyvind Johan-Svendsen er *Holger Gabrielsen* (f. 1896), der hurtigt vandt sig en stærk Position som en første Rangs Kraft i den Molièrske og den Holbergske Komedie. Hans intelligente Spil er i den fuldkomne klassiske Stil og bevarer Kontinuiteten i Det kgl. Teaters Tradition; ogsaa med Hensyn til det Hostrupske og det Heibergske. Hans talrige Figurer, der ogsaa omfatter det moderne Skuespil, udmærker sig ved en særegen spændstig Prægnans. Af det store Udvalg kan f. Eks. nævnes Erasmus i »Erasmus Montanus«, Tjeneren Trufaldino i Goldonis »Een Tjener og to Herrer«, Harpagon i »Den Gjerrige«, Mosca i »Volpone«, Gamle Levin i »Indenfor Murene«.

En betydningsfuld Indsats i Teaterlivet efter Aarhundredeskiftet skyldes Betty Nansen (se Bd. V, S. 776), der i 1917 erhvervede det

saakaldte Frederiksberg Morskabsteater og omdannede det til en intim Scene, under Navn af *Betty Nansen Teatret,* med Théâtre Sarah Bernhardt som Forbillede. Foruden Shakespeare, Ibsen, Bjørnson og Strindberg opførtes her moderne Skuespil af international Betydning, saaledes Stykker af O'Neill og Pirandello; af moderne dansk Dramatik blandt andet Kaj Munks »Ordet« og »I Brændingen«. Udmærket Spil og interessant Instruktion ydedes af Betty Nansen selv og af den nyopdukkende *Henrik Bentzon* (f. 1895), der særlig vakte Opmærksomhed ved sit Spil som Osvald i »Gengangere« (ca. 1924).

I Revuskuespillet og i Farcen dominerede omkring Aarhundredeskiftet *Frederik Jensen* (1863—1934), der med usvækket Friskhed og enorm Vitalitet holdt den københavnske Latterbølge oppe gennem mere end en Menneskealder, navnlig paa Nørrebros Teater, som han i Aarene 1911—21 ledede sammen med Revuforfatteren Anton Melbye. Den politiske, halvvejs talte Vise, stærkt pointeret og virtuost nuanceret med en bidende Sarkasme, var hans Yndlingsdomæne, foruden Farcefigurer, stundom af en vel grovkornet Art, men af en ustyrlig og altbesejrende Komik. I sine sidste Aar viste han sig i Filmen som helstøbt Skuespiller, saaledes i hans Fremstilling af Dickens Micawber. Som Medbejler til det lattermilde Revupublikum fik Frederik Jensen den yngre Ærkekøbenhavner, *Carl Alstrup* (1877—1942), der paa en charmerende og forsoren, oftest stilfærdig, Maade kaldte paa det københavnske Smil. Efter i mange Aar at have følt sig utilfredsstillet som blot Revuskuespiller brød han omkring 1930 radikalt med sin Fortid og helligede sig med dyb kunstnerisk Alvor og overraskende Resultat det højere Skuespil. I Løbet af faa Aar udviklede han sig til en fremragende Menneskeskildrer og døde midt i en rig Udvikling. Blandt hans senere Skikkelser, der alle havde ægte Personlighedspræg, som skabte indefra, kan nævnes Soldaten Schweijk (1930), Den kloge Mand i Poul Sarauws Stykke af samme Navn (1936), og Holbergs Jeppe (1941).

Teaterlivet siden Aarhundredeskiftet har som forhen væsentligt været knyttet til København, som naturligt er paa Grund af Hovedstadens store Overvægt. Bemærkes maa dog, at i 1900 oprettedes Aarhus Teater, der med Aage Garde som mangeaarig Leder har gennemført et lødigt og omfattende Repertoire.

7. Kirke, Skole og Presse.

Kirken.

Kirken og det religiøse Liv. For Kirken har Tiden fra Aarhundredeskiftet været en ret rolig Periode, for saa vidt egentlige Kirkekampe

ikke har fundet Sted. Det gamle Problem om Adskillelse mellem Stat og Kirke har hvilet, og mellem de kirkelige Særretninger bemærkes en Tendens til Samarbejde, saaledes mellem Grundtvigianisme og Indre Mission, i hvert Fald en Tendens til at undgaa egentlig Kirkekamp. Indgribende religiøse Nydannelser eller Bevægelser har heller ikke fundet Sted. Alligevel er der siden Aarhundredeskiftet sket adskilligt inden for Kirken og det religiøse Liv, der i flere Henseender har skiftet Karakter, men paa ret stille og jævnt skridende Vis. Kort sagt kan siges, at det er Periodens liberaliserende og demokratiserende Tendens, der har sat sine tydeligste Spor paa Udviklingen inden for Kirke og religiøst Liv i det Hele. I det følgende skal fremdrages de mest fremtrædende Træk.

Vigtigt er, at Præsteskabets aandelige og materielle Vilkaar paa ikke uvæsentlig Maade er blevet ændrede ved Lovene om Menighedsraad og ved en ny Præstelønningslov. Tanken om Oprettelse af Menighedsraad gaar helt tilbage til den store Kirkekommission af 1853, og den var en simpel Konsekvens af Statskirkens Overgang til Folkekirke i Henhold til Grundloven af 1849. Det er dog først i 1903, at J. C. Christensen fik gennemført den første Lov om Menighedsraad, der iøvrigt kun skulde gælde midlertidigt, men blev stadfæstet 1912, og yderligere udvidet i 1922 af Hensyn til Genforeningen med de sønderjyske Landsdele. I Loven af 1903 bestemtes blandt andet, at Menighedsraadets Betænkning skulde kunne indhentes ved Præsteembeders Genbesættelse; men ved de senere Love tillagdes der Menighedsraadene en langt større Magt, saaledes at Raadene nu, med faa Indskrænkninger, har Afgørelsen af, hvem der skal være Menighedens Præst. Ved en Lov af 1922 fik Menighedsraadene endog en væsentlig Indflydelse paa Bispeembedernes Besættelse. Endvidere er den økonomiske Forvaltning i stigende Grad overgaaet til Raadene, der ogsaa bestemmer om Præstegaardenes og Kirkernes Vedligeholdelse. I 1922 kom ogsaa den nye Lov om Præstelønninger, der i væsentlig Grad forringede Præstens økonomiske Basis. Det gamle, patriarkalske Præstegaardsliv i de rummelige Præstegaarde lader sig herefter ikke mere opretholde. Mange Præster Landet over beboer nu kun en Del af Præstegaarden, og de nybyggede Præstegaarde er beskedne Smaahuse. Samtidig ændredes i ikke ringe Grad den aandelige Atmosfære. Medens Præsten tidligere repræsenterede den lærde Dannelse og med Tillempning talte ud fra denne, nærmer vor Tids Præster sig mere og mere det demokratiske Nutidsliv. Af forrige Aarhundredes Præstegaardskultur er nu kun svage Spor tilbage. Præstestanden rekrutteres ikke mere i dominerende Grad fra de gamle, lærde Præsteslægter, men fra Landbefolkningen.

Inden for Teologien vandt den tyske, liberale Teologi, den saakaldte historiske »Bibelkritik« af Wellhausens Skole, mere og mere Terrain efter Aarhundredeskiftet. Men det skete paa stilfærdig Maade, skønt det nye maaske er det mest skelsættende, der er hændet siden Reformationens Dage. Saavel det gamle som det nye Testamente blev paa indtrængende Maade studeret ud fra rent historiske Forudsætninger, og mere og mere opgav man det gamle Ufejlbarlighedsdogme, hvorefter Bibelen betragtedes som guddommeligt inspireret Skrift i stort og smaat. Man søgte den historiske Sandhed i de bibelske Skrifter, og fandt, at denne paa overmaade mange og vigtige Punkter var anderledes end Skriftens Udtryk, der mere og mere blev betragtet som Sagnhistorie. Allerede tyve Aar før Aarhundredeskiftet var den nye kritisk-historiske Retning blevet indført ved Københavns Universitet af den fremragende Orientalist *Frants Buhl* (1850—1932). Da han i 1891 modtog et Kald som Professor i Leipzig, blev *J. C. Jacobsen* (f. 1862, Professor fra 1891—1929) hans Efterfølger. Med rolig Objektivitet har Jacobsen repræsenteret den kritisk-historiske Retning og haft en stor liberaliserende Indflydelse paa den teologiske Uddannelse; ligesom han har haft Andel i Frants Buhls Oversættelse af »Det gamle Testamente« (1910), der overfører de gamle Tekster til Nutidssprog. Denne Oversættelse er lagt til Grund for den autoriserede af 1931. Allerede i 1898 slog Jacobsen i et Foredrag om »Den gammeltestamentlige Kritiks Betydning for Religionsundervisningen« til Lyd for en Revision af Skolebøgerne ud fra moderne Synspunkter. »Det maa i Lærebogsundervisningen omtales, at den overleverede Inspirationslære er urigtig. Skriften er for Kirken en Rettesnor for Oplysning til Salighed; men den er ikke ufejlbar i Spørgsmaal, som ikke hører ind herunder, f. Eks. i historiske Spørgsmaal«. Der skulde imidlertid forløbe en Menneskealder, før denne langtgaaende Konsekvens af moderne Forskning omkring 1930 kom til aaben Debat, hvorom senere.

Medens Skolen foreløbig fortsatte i det traditionelle Spor, blev den moderne Bibelkritik, der maaske hellere burde kaldes moderne »Bibelforskning«, kendt i videre Kredse, især at regne fra Aarhundredets første Tiaar. Sensationel Opmærksomhed vakte Verden over den tyske Assyriolog Friedrich Delitzsch med sit populære Skrift om »Babel und Bibel« (1902), der belyser det gamle Testamentes litterærhistoriske Forudsætninger; den ansete Videnskabsmand krævede ogsaa en revideret Bibel indført i Skole og Kirke. I samme Tiaar fæstede Forskere af det nye Testamente sig i stigende Grad ved det eventuelt mytologiske i Beretningerne om Jesus. En Gruppe »rene Mytologer« betvivlede endog Jesu historiske Eksistens; f. Eks. Tyskeren Arthur Drews

i »Die Christusmythe« (1909—11). Herhjemme indtog den frisindede Teolog og Manuduktør *Peter Ryberg Hansen* (1860—1911) en besindigere Holdning i almenttilgængelige Skrifter om den moderne, nytestamentlige Forskning; f. Eks. i »Evangelierne som Kilder til Jesu Liv« (1904), »Af Nutidens Jesuforskning« (1906) og »Det ældste Evangelium, historisk-kritisk belyst« (1910). Tidstypiske er endvidere en Række »Religionshistoriske Smaaskrifter«, der udkom i Aarene 1910—15, skrevne af frisindede Videnskabsmænd og beregnede paa et større Publikum. Harald Høffding indledte Rækken med »Religion og Videnskab«, dernæst fulgte den liberale Teolog Nicolai Blædel med »Født af Jomfru Maria«. I alt udkom atten Skrifter, der belyste udvalgte religiøse Emner ud fra moderne, historiske og psykologiske Synspunkter. Blandt Forfatterne var J. L. Heiberg (Religion og Moral), A. B. Drachmann (Paulus som Forfatter og Tænker), Vilhelm Grønbech (Religionsskiftet i Norden), Ryberg Hansen (Opstanden fra de Døde), Th. A. Müller (Palæstina som babylonisk Kulturprovins), og flere. Fra dogmatisk-religiøs Side svaredes med en lignende Skriftrække med Fællestitlen »Kristendom og Nutidsforskning«, med Forfattere som Religionsfilosoffen F. C. Krarup (Om Troen paa Gud), Fr. Torm (Den historiske Videnskab og Jesu Liv), samt Skrifter af H. Martensen-Larsen, J. P. Bang, og flere; i alt udkom ni Skrifter. Det var dog tydeligt, at den dogmatiske Retning følte sig i Defensiven. Alt i alt har det første Aarti Karakteren af en Gennembrudstid, for saa vidt Kendskabet til moderne Bibelforskning naar ud i videre Kredse, der faar Syn for, at det gamle og det nye Testamente er Skrifter, der uanset religiøs Overbevisning kan behandles ud fra almene arkæologiske, historiske, psykologiske, æstetiske og filologiske Synspunkter.

Meget typiske for den udogmatiske Tidsaand er ogsaa to betydelige Værker inden for Religionsfilosofien, der begge udkom i det første Tiaar; Harald Høffdings »Religionsfilosofi« (1901) og Teologen *F. C. Krarups* »Religionsfilosofi; en Bog om det religiøse Livs Væsen og Ret« (1905, 2. Opl. 1921). Det første Værk er allerede omtalt ovenfor S. 530 ff. Krarups klartskrevne Skrift følger den Kantianske Linie i Religionsfilosofien, saaledes som denne var udformet af den ansete tyske Teolog Albrecht Ritschl (Göttingen), der var Krarups Lærer. Den spekulative Metafysik og Teologi opgives helt og holdent. I Stedet tages Udgangspunktet i Menneskets etiske Bevidsthed, et for denne Skole urokkeligt Faktum, der ved nøjere Analyse viser sig at implicere Gudstroen, som den etiske Bevidstheds sidste Forudsætning. Det betydelige Værk har spillet en ret stor Rolle i den teologiske Verden.

Krarup er i hele sit Forfatterskab en typisk Repræsentant for den ældre teologiske Humanisme i tysk-idealistisk Udformning.

Paa Baggrund af den liberale Teologis Fremtrængen maa man se Kætterprocessen mod Præsten *Niels Arboe Rasmussen* (f. 1866), der vakte en ikke ringe Opsigt. I 1902—03 imødegik Arboe Rasmussen i et Par teologiske Tidsskriftsartikler Kirkens Lære om Jesu Fødsel, der erklæredes for uhistorisk og dogmatisk betydningsløs. Et kirkeligt Udvalg drøftede Spørgsmaalet, om man med saadanne Anskuelser kunde forblive Præst i Folkekirken. Biskop A. Poulsen i Viborg, hvorunder Arboe Rasmussen sorterede, mente, at intet var til Hinder herfor. Et Par Aar senere skrev Arboe Rasmussen om »Daab og Trosbekendelse«, hævdende, at Trosbekendelsen er dogmatisk utilstrækkelig og utilfredsstillende, og at den burde udskilles fra Daaben; og i 1910 holdt han i Studenterforeningen et radikalt Foredrag om »Dogmekirken — og Vejen frem« (udg. 1911). Det gav Anledning til en Undersøgelse, der dog endte med Biskop Poulsens Erklæring om, at der inden for Folkekirken burde være Plads for Mænd med Arboe Rasmussens Anskuelser. Hermed syntes Sagen at være stillet i Bero, men da Arboe Rasmussen i 1913 søgte Kald paa Falster, erklærede Biskop C. F. Wegener, at han vilde nægte at give Arboe Rasmussen Kollats, hvis han blev udnævnt. Herefter besluttede de samlede Biskopper at anlægge Sag mod Arboe Rasmussen for at opnaa fuld principiel Klarhed. Ved første Instans, Provsteretten i 1913, frikendtes Arboe Rasmussen; ved anden Instans, Landemodet i 1915, dømtes han til Embedsfortabelse; ved tredje Instans, Højesteret i 1916, frikendtes han. Da Biskop Wegener fastholdt at nægte ham Kollats, stilledes han direkte under Kirkeministerens Tilsyn. Sagen tør betragtes som tidstypisk ved sit vaklende, men overvejende liberale Forløb.

Af Nydannelser i det religiøse Liv er først at nævne den kristelige Ungdomsbevægelse, der omkring Aarhundredeskiftet tog et stærkt Opsving. Bevægelsen stammer fra England, hvor den første Forening stiftedes allerede 1844. I 1876 stiftedes i København den første danske Forening, efter engelsk Mønster, og i Tilknytning til Indre Mission. I Aaret 1900 var Bevægelsen vokset saa stærkt, at K. F. U. M. kunde indvie sin smukke Bygning, »Borgen« i Gothersgade. Den ledende var i mange Aar *Olfert Ricard* (1872—1929), der baade som Taler og Skribent i sjælden Grad fangede den kristelige Ungdoms Opmærksomhed. Af hans Skrifter fik navnlig »Ungdomsliv« (1905) en ret enestaaende Udbredelse. Hans Forkyndelse var centraliseret om Jesuskikkelsen og den sædelige Renhed. Ricards nærmeste Arvtager blev *Gunner Engberg* (f. 1882), af grundtvigiansk Slægt, der med stor organisatorisk Evne har ført Bevægelsen videre i Ricards Spor.

Tilsvarende K. F. U. M. stiftedes 1889 Foreningen K. F. U. K., der ligeledes især efter Aarhundredeskiftet har været i stærk Udvikling; i 1920 indviedes den store Foreningsbygning i København i St. Kannikestræde. Det gælder saavel den mandlige som den kvindelige Ungdomsforening, at den har forstaaet at henvende sig til Ungdommen, som Ungdom. I nær Tilknytning til denne Bevægelse staar de store kristelige Ungdomsstævner ved Nyborg Strand, der med Mellemrum er afholdt siden 1913. Virksom for disse var blandt andre *Carl Skovgaard-Petersen* (f. 1866), der har udfoldet et stort og meget læst Forfatterskab, der henvender sig til det kristelige Lægfolk. Særlig bemærkes de tre Bind om »Evighedsordet i Slægternes Gang« (1928—35), hvori væsentlige Træk af Bibelens Historie fortælles. Til Ungdomsbevægelsen knytter især »Troens Betydning for den, som vil frem i Verden« (1899); senere under Titlen »Vil Du frem?«. Som Forstander for »Dansk Bibelskole« (oprettet 1912) har Skovgaard-Petersen i Skrift og Tale ydet et stort Arbejde for Lægmandens rigere Forstaaelse og Tilegnelse af Bibelens Tekst; ligesom han har været virksom ved den nye Bibeloversættelse, hvoraf Det gamle Testamente udkom 1931, og Det nye Testamente snart ventes. Kendt i vide Kredse er Forfatteren blevet ved sine Rejsebøger, hvoraf særlig nævnes »Landet, hvor Kilderne sprang« (1923—24) med Skildringer fra Palæstina.

I Tyverne opstod en kritisk Reaktion indenfor den kristelige Ungdomsbevægelse. Hovedmændene er N. I. Heje, Tage Schack, Gustav Brøndsted, og flere. Striden begyndte i 1924, da N. I. Heje paa et Sommermøde ved Nyborg Strand holdt et indledende Foredrag »Vort Kald og Forpligtelse. — Til Overvejelse«, optrykt i Hejes Bog »Ungdomsløgn eller Kristentro« (1928). Heri gives Udtryk for en stærk Utilfredshed med den Kristendom, der laa til Grund for den kristelige Ungdomsbevægelse, især for dens agitatoriske Form og Indhold. Foredraget vakte stort Røre i kristelige Studenterkredse, og i de følgende Aar fortsatte Hejanerne med en ofte bidende og nærgaaende Kritik, der vandt ikke ringe Tilslutning i »Danmarks kristelige Studenterforening«, som den nye Retning i nogle Aar dominerede. Fra 1926 udgiver Bevægelsen Tidsskriftet »Tidehverv«, og Tilhængerne kaldes ofte Tidehvervsfolkene. Et klart Program har Bevægelsen med Vilje aldrig udformet, da dens Tilhængere betragter sig som søgende. Alment sagt vender Kritikken sig mod de mere overfladiske Former for Kristelighed, mod »Stemningskristendommen« og »Amerikanismen«, endvidere mod Sentimentaliteten og den suggestionerede Omvendelse; der kræves større Inderlighed og personlig Tilegnelse, intellektuel Fordybelse og Redelighed, med Klarhed over alle Vanskelig-

heder, samt en Kristendom, der staar »Hverdagen« og »Virkeligheden« nær. I adskilligt synes Retningen beslægtet med Søren Kierkegaard.

I de samme Aar, som Tidehvervsbevægelsen kom frem, bredte sig i teologiske Kredse Kendskabet til Schweizeren *Karl Barth* (f. 1886), hvis Forfatterskab betragtes som den ejendommeligste Nydannelse indenfor Teologien siden Aarhundredeskiftet. Grundet paa visse Ligheder i Opfattelsen blev Tidehvervsfolkene ofte kaldt Barthianere, hvad de selv har protesteret imod, ligesom Karl Barth, under sit Ophold i København i 1933, havde Lejlighed til at konstatere Forskellene mere end Lighederne. Medens Tidehvervsbevægelsen er en lokalt bestemt Reaktion inden for den hjemlige Ungdomsbevægelse, er Karl Barths Indsats en Nydannelse i den højere Teologi; efter flere Kenderes Mening endog et Forsøg paa en Fornyelse af det religiøse Liv som Helhed indenfor Protestantismen. Karl Barths grundlæggende Arbejde, en stor Kommentar til Romerbrevet, stammer fra 1918, og efterfulgtes af en Række særprægede Arbejder i Tyverne, som fik en hurtig Udbredelse i de protestantiske Lande, og som i visse Kredse førte til en aandelig Kamp, der endnu ikke er afsluttet: Kampen for eller imod Barthianismen. »Det er simpelthen en Kamp paa Liv og Død mellem en gammel og en ny Orientering indenfor Teologien i alle dens Former, da det netop drejer sig om en Kamp om de absolut centrale og principielle Spørgsmaal i den teologiske Diskussion«. (Fuglsang Damgaard: Karl Barth og hans Teologi. 1931). Barth tager med største Bestemthed Afstand fra næsten alle de Retninger, der har været herskende indenfor den protestantiske Teologi siden Luther. Hvad den nærmeste Samtid angaar, vender han sig mod den saakaldte »Oplevelseskristendom« (Otto og Heiler), mod den Harnackske Kristendomsopfattelse, mod den Ritschelske Teologi, mod den religionshistoriske Teologi, mod Mysticismen og meget mere. I Modsætning til disse mere eller mindre »antropocentriske« Retninger hævder Barth en »teocentrisk« Skriftteologi, der paa afgørende Punkter har et gammelt calvinsk Præg; Barth er selv reformert. En Hovedsag er den absolutte Sondring mellem Gud og Menneske, der er en Sondring mellem Evigheden og Timeligheden, Magten og Afmagten, Naaden og Synden. Ifølge eget Udsagn har Barth i Søren Kierkegaards Ord om den uendelig kvalitative Forskel mellem Tid og Evighed fundet det mest omfattende Udtryk for sit teologiske Grundsyn. Filosofisk set kan man parallelisere Barths Dualisme med Platons Sondring mellem den evige Idéverden og den timelige Erfaringsverden. Mellem Gud og Mennesket er der ifølge Barth et Svælg befæstet. Gud er »der ganz andere«. Den Gud, som Mennesker skaber i deres

Billede, er »Nicht-Gott«, en Afgud. Guds og Menneskers Domme har intet med hinanden at gøre, og Menneskerige bliver aldrig Gudsrige. Hverken gennem Kunsten eller Videnskaben eller Moralen kan Mennesket løftes op til Gud. Thi ogsaa al Kultur hører denne Forkrænkelighedsverden til og falder ind under Guds Tilintetgørelsesdom. Religionen er ganske vist den højeste Frembringelse indenfor det humane; men den er ikke det guddommelige, blot et Tegn paa eller en Henvisning til dettes Eksistens. Naar Religionen bilder sig ind at have det guddommelige i Hænde, er det et Udtryk for menneskeligt Hovmod. Med overordentlig Kraft afviser Barth i det hele alle menneskelige Muligheder for at etablere Forbindelse med Gud. Den eneste Bro er Guds Ord, som de lyder til os i Skriften; og Jesus Kristus, som er det koncentrerede Guds Ord. Til Forstaaelse af Skriftordet afviser Barth den almindelige historiske og psykologiske Exegese. Skriften indeholder netop »evige Sandheder«, der ikke er bestemt af tilfældige historiske og psykologiske Omstændigheder. Al Exegeses Maal er at trænge ind bag det historiske og psykologiske til Skriftordets evige »Sinn«. Det er vanskeligt at afgøre, hvor stor Barthianismens Indflydelse har været her i Landet; det synes som om den hidtil har begrænset sig til enkelte teologiske Kredse. Især de calvinske Elementer virker fremmedartede for dansk-protestantisk Tradition, der i udpræget Grad har haft en »antropocentrisk« Karakter.

I de to sidste Aartier har en kristelig-social Bevægelse med særlig Henblik paa de Arbejdsløse taget Fart og fastere Form, især i Trediverne. Blandt Bevægelsens første Forkæmpere var Valdemar Ammundsen og Eduard Geismar. I 1919 tog K. F. U. M. Opgaven op ved at arrangere Underholdninger for arbejdsløse Mænd. I 1927 blev Ledelsen overdraget cand. theol. *Aage Falk Hansen* (f. 1895), daværende Sekretær i K. F. U. M., der i de forløbne Aar har vundet en eksempelløs Popularitet i Arbejderkredse. Siden 1934 har han saaledes kunnet fylde Frue Kirke til saakaldte »Arbejdergudstjenester«, ved hvilke Forkyndelsens Form tager specielt Sigte paa Deltagernes sociale Situation. Ved et Paaskestævne i Forum 1940 var Deltagernes Antal i det fyldte Hus over 12 000. Evangeliet og den sociale Retfærdighed er Forkyndelsens Grundtemaer, og Bevægelsens Organisation er overvejende efter engelsk Mønster. Den store Tilslutning tør vistnok betragtes som karakteristisk for Socialdemokratiets ændrede Holdning til Kristendommen i de sidste Aartier. I et Par Smaabøger, f. Eks. »Ti Aar blandt Arbejdsløse« (1937) og i »Den indre Front« (1941), har Falk Hansen fortalt om sit Arbejde og dets Vilkaar; en Række Kendere af det socialagitatoriske Arbejde har i »Falk og Familien Danmark« (1940) karakteriseret Bevægelsen

og dens Leder fra forskellige Sider. Et betydeligt hjælpende Arbejde er udført.

Et praktisk-socialt Sigte har ogsaa den nyreligiøse Bevægelse, der under Navn af *Oxford-Gruppebevægelsen* kom her til Landet i Midten af Trediverne. Den har sit Udspring fra en amerikansk Præst, Dr. Frank N. D. Buchman, der kom til Oxford i 1921 og fik Forbindelse med Efterkrigstidens skeptiske og desillusionerede Studenterungdom. Han vandt flere af de førende Studenter for et enkelt, men radikalt kristent Liv, og for det Program gennem personlig »Livsforvandling« af de enkelte i en stor Maalestok at virke til en aandelig og moralsk Fornyelse i Samfundet og Folkelivet. I Løbet af de følgende to Aartier bredte Bevægelsen sig til alle Verdensdele. Det er ingen Organisation. Man kan ikke »melde sig ind« i »Oxford-Gruppen«; man er indenfor eller udenfor, alt efter det Liv man lever. Afgørende er, at man uden Forbehold stiller sit Liv under Guds Førelse, idet man gennem daglig Stilhed og Lytten til Gud søger at faa Guds Direktiver for, hvad man skal gøre. En yderligere Betingelse er det aabne, indbyrdes Fællesskab, hvor man betror sig til hinanden (»samdeler«) til gensidig Hjælp i det personlige Liv og for at kunne arbejde sammen for Guds Plan i Verden som et »Hold«, engelsk: team. Bevægelsen sigter ikke blot paa den enkeltes personlige »Livsforvandling«, den vil lige saa meget være en social Revolution, ikke gennem Tvang og Vold, men gennem Handlen i det praktiske Liv »ud af et nyt Sind«. Gennem Mennesker, der lader deres Liv i alle Forhold lede af Gud, vil den virke fornyende og omskabende ind paa baade økonomiske, sociale, nationale og kulturelle Forhold. Den er ofte gaaet frem under Mottoet: »Nye Mennesker — nyt Samfund — en ny Verden«. Bevægelsen omfatter Mennesker fra vidt forskellige kristne Kirkesamfund, som disse ikke forlader, fordi de slutter sig til Gruppebevægelsen. — Efter nogen Forberedelse i 1932—34 satte Bevægelsen for Alvor ind her i Landet i 1935, da flere Hundrede Tilhængere fra mange forskellige Lande kom hertil og virkede gennem flere Maaneder under Dr. Buchmans Ledelse. Med mægtig Tilstrømning holdtes Kæmpemøder i København, i Kronborg Slotsgaard, i Aalborghallen i Aalborg, i Aarhus, hvor paa engang Domkirken, Teatret og Bispetorvet fyldtes af Tilhørere. Ogsaa i Haslev og paa Fanø afholdtes store Stævner, og det følgende Aar kom Dr. Buchman igen til et stort Paaskestævne paa Ollerup Gymnastikhøjskole (Fyn). Mange blev grebet af det nye Budskab og fortalte om deres Erfaringer; efter Møderne førtes mange personlige Samtaler. I de senere Aar er Gruppen traadt langt mindre frem for Offentligheden, men har i det stille fortsat at virke ud over Landet. Paa mange Omraader

har Tilhængere været aktive, uden at ret mange har vidst, at de havde med Gruppen at gøre. Den mest kendte sociale Aktivitet, der paa denne Maade er udsprunget fra Gruppen, er »Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse« (L. A. B.), stiftet 1939, paa Initiativ af Højesteretssagfører Vald. Hvidt. Blandt de ledende Præster, der har sluttet sig til Bevægelsen, er særlig at nævne Stiftsprovst Paul Brodersen.

Skole.

Den danske Skole har siden Aarhundredeskiftet gennemgaaet en væsentlig Ændring ved Loven for de højere Almenskoler af 1903. Eet af Maalene for den nye Ordning var saa vidt muligt at gennemføre en Eenhedsskole, svarende til Tidens demokratiske Indstilling. Grundlaget for Undervisningen er *Folkeskolen,* hvor Eleverne undervises til deres 11—12 Aar. I Tilslutning hertil oprettedes en *Mellemskole* for den højere Almenundervisning, bestaaende af fire eetaarige Klasser, der efter yderligere eet Aars Undervisning kan afsluttes med Realeksamen, svarende til den gamle Præliminæreksamen. I Tilslutning til Mellemskolen oprettedes et *Gymnasium,* bestaaende af tre eetaarige Klasser, der giver en fortsat højere Almenundervisning, som tillige skal afgive det nødvendige Grundlag for videregaaende Studier. Gymnasiet fik tre delvis forskellige Linier, der alt efter Særpræget betegnedes den klassisk-sproglige, den ny-sproglige og den matematisk-naturvidenskabelige Linie. Afslutningen for alle tre Linier er Studentereksamen, der giver Adgang til Studier ved Universiteterne. Gennem denne Organisation blev det muligt for Elever i Folkeskolen Landet over at avancere regelret til Studentereksamen. Dette var en Indrømmelse til Demokratiet, ligesom Indførelsen af den nysproglige Linie, med Engelsk og Tysk som Hovedfag, var en Indrømmelse til Nutidslivet. Undervisningens Maal som Helhed er ifølge Lovens Udtryk »højere almen Dannelse«. I det store og hele har Nyordningen i de forløbne Aartier vist sig hensigtsmæssig; men haardt er det gaaet ud over den gamle, klassiske Linie. I 1910 kom det første Hold Studenter efter Nyordningen; af 639 var kun 74 klassisk-sproglige, medens 363 var nysproglige og 202 matematisk-naturvidenskabelige; i 1934 var Studentertallet steget til 1704, hvoraf kun 62 Klassikere, 940 Nysproglige og 702 Matematikere. Fra Universitetets Side har man med Betænkelighed set den klassiske Linies Indskrumpning. For videregaaende humanistiske Studier har de klassiske Studenter utvivlsomt de bedste Forudsætninger, og i vid Udstrækning har man ved Universiteterne maattet oprette Kursus og Prøver i Latin og Græsk. I det frie Aandsliv siden Aarhundredeskiftet mærkes ogsaa tydeligt, at Forbindelsen

med »den antikke Kulturstrøm« er brudt. Eksempelvis har ingen af de danske Digtere, der har gjort sig gældende efter 1910, nogen mærkbar Tilknytning til antik Kultur. Et meget værdifuldt Kulturstof er hermed gledet ud af Synsfeltet, hvilket sikkert maa betragtes som et veritabelt Kulturtab, som det ikke er lykkedes at raade Bod paa ved Indførelsen af Faget Oldtidskundskab.

Inden for Pædagogikken har der siden Aarhundredeskiftet været arbejdet med stor Energi, i nær Tilknytning til den moderne eksperimentelt-pædagogiske Psykologi. Den herskende Tendens har været at understøtte Elevens frie Initiativ, og saa vidt muligt at lægge Hovedarbejdet paa selve Skolen, især ved Klasseundervisning, dog i de senere Aar med mere individuel Tilpasning. Med særlig Omsorg har man beskæftiget sig med de svagere begavede Børn, for hvilke der er oprettet særlige »Hjælpeklasser«. Den moderne Psykologis Intelligensprøver er i stigende Grad blevet anvendt som Hjælpemiddel til at afgøre, i hvilken Klasse Eleven udviklingsmæssigt rettelig hører hjemme. Alt i alt har humane Hensyn over for Eleverne været et fremtrædende Træk. Fra 1934—35 er der i Frederiksberg og Københavns Kommune ansat særligt uddannede »Skolepsykologer«, der er raadgivende og vejledende med Hensyn til Børn, der frembyder Vanskeligheder af pædagogisk eller psykisk Art. Fra 1935 er oprettet særlige »Læseklasser« for Dyslektikere, d. v. s. normalt begavede Børn med saa store Læse- og Stavevanskeligheder, at de ikke kan følge med i de almindelige Klasser trods deres normale Begavelse. Endvidere er oprettet særlige »Observationsklasser« og »Observationskolonier« for opførselsmæssigt vanskelige Børn.

Typisk for Tidsaanden efter den første Verdenskrig er den Kommission, som Undervisningsminister Borgbjerg nedsatte i 1930, med den Opgave at undersøge de anvendte Skolebøger i den offentlige Folkeskole og i de højere Skoler. Opgaven var ikke blot at undersøge, om de anvendte Lærebøger rent fagligt kunde siges at tilfredsstille de Fordringer, der naturligt bør stilles, men ogsaa om de med Hensyn til Stofvalg og Fremstilling gav et Grundlag, der var præget af videnskabelig, kulturhistorisk og fredsvenlig Aand. Baggrunden for dette Initiativ var for en væsentlig Del de Bestræbelser for Tilnærmelse mellem Folkene, som Folkeforbundet, Fredsforeninger og videnskabelige Organisationer udfoldede efter den første Verdenskrig, tillige, med Hensyn til Religionsundervisningen, den moderne Bibelforsknings store Fremskridt siden Aarhundredeskiftet. Efter godt tre Aars Arbejde afgav Kommissionen i 1933 en omfattende og interessant »Betænkning vedrørende Revision af Skolebøger«, der tog Stilling til Lærebøgerne i Dansk, Religion, Historie og Geografi. Betænkningen

vakte stærkt Røre ved sin yderliggaaende Tendens. Medens det Sthyrske Cirkulære af 1900 f. Eks. forlangte, at Historieundervisningen skulde fremhjælpe hos Børnene en sund og kraftig Fantasi, en varm og levende Følelse, særlig for vort Folk og Land, og virke som et sædeligt Opdragelsesmiddel, fremhævede Betænkningen, at Historie var et Kundskabsfag. Endvidere hævdedes, at den danske Læsebog hverken skulde være Propagandamiddel for nationale eller antinationale Anskuelser, og man advarede mod Brug af Sange som Joh. Ottosens »Det haver saa nyligen regnet« og Henrik Pontoppidans »Det lyder som et Eventyr«. Inden for Religionsundervisningen hævdedes med stor Styrke en Revision af Lærebøgerne, saaledes at de kom i Overensstemmelse med de almindeligt anerkendte Resultater inden for moderne Bibelforskning (jfr. oven for Side 631 ff.). Kommissionen fik mest Betydning ved, at den overhovedet eksisterede. Thi endnu inden den havde afgivet sin Betænkning, omarbejdedes enkelte af de mest benyttede Folkeskolebøger ved Nyoplag, saaledes at de nu maatte siges at være fagligt forsvarlige; navnlig blev i Historie og Geografi slettet Udtalelser, der kunde krænke andre Nationer. Hermed var Kommissionens Rolle ogsaa i det væsentlige udspillet, thi inden Debatten om Betænkningen helt var døet hen, afløstes Borgbjerg af Undervisningsminister Jørgen Jørgensen, hvis Cirkulærer og Bekendtgørelser ikke er paavirkede af de yderliggaaende Synspunkter i Kommissionsbetænkningen; (se herom dette Bind, Side 240 f.) I Diskussionen om Religionsundervisningen forsvarede *Aage Bentzen* (f. 1894, Professor i Teologi ved Københavns Universitet fra 1929) den moderne Bibelforskning mod Borgmester Kapers gammeldogmatiske Indstilling. I de senere Lærebøger i Religion er der taget meget Hensyn til moderne, udogmatiske Synspunkter.

Inden for *Folkehøjskolen* er Udviklingen fortsat i grundtvigsk Aand, men med stigende Hensyntagen til den moderne Tids ændrede Krav og Indstilling. Det centrale Maal for Undervisningen har stadig været den almene Folkedannelse og Kultur. Men man har ogsaa imødekommet den ny Tids stigende Fordring om fagmæssig Uddannelse; f. Eks. ved Oprettelsen af faglige Afdelinger for Landbrug, Havebrug, Haandværk, Husholdning og mere. I samme Periode er Landet over oprettet selvstændige Fagskoler i nær aandelig Tilknytning til Højskolerne, saaledes Skoler for Husholdning, Haandværk, Fiskeri, Idræt og mere. De betragtes ofte som Døtreskoler til Højskolen. I den aandelige Kultur har Højskolen efter Aarhundredeskiftet bibeholdt det væsentlige i det Grundtvigske, men modificeret den ældre romantiske Historieopfattelse og mere og mere nærmet sig den moderne, sociologisk orienterede Opfattelse. Det stærke nordisk-mytologiske Islæt i den gamle

Grundtvigianisme er i ikke ringe Grad veget for Interessen for den moderne Litteraturs Hovedværker fra forrige Aarhundrede. Det »levende Ord« holdes stadig i Hævd og Ære, men Formen for Meddelelse er tillige udvidet med Samtale- og Diskussionstimer, og med den nye og vigtige Form for aandeligt Samarbejde og Udvikling i snævrere »Studiekredse«. Tilgangen til Højskolen har siden Aarhundredeskiftet været ret stationær, trods Befolkningsmængdens stærke Stigning. Dette forklares maaske ud fra den moderne Tids lettere Adgang til kulturel Oplysning ogsaa ad andre Veje og ud fra Tidens stærke Krav om faglig Specialuddannelse.

Gennem hele Højskolens Historie har det i overvejende Grad været Landbefolkningen, der søgte Skolerne. Forsøg paa at inddrage Arbejderbefolkningen er i det store og hele mislykkedes. Men efter Aarhundredeskiftet har Arbejderne selv organiseret *Arbejderhøjskoler,* den første i Esbjerg (1910), den anden i Roskilde (1930). Blandt de ledende inden for denne Bevægelse er *Julius Bomholt* (f. 1896, Forstander for Arbejderhøjskolen i Esbjerg 1924—29), hvis Bøger om »Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage« (1930) og om »Arbejderkultur« (1932) er tidstypiske for den doktrinære marxistiske Indstilling. Endvidere er i 1924, paa Initiativ af nuværende Nationalbankdirektør *C. V. Bramsnæs* (f. 1879), oprettet »Arbejdernes Oplysningsforbund i Danmark«, som med stor Energi har organiseret et omfattende Oplysningsarbejde, dels ved Udgivelse af instruktive Værker til Selvstudium, dels ved Oprettelse af talrige »Studiekredse«. Tillige har Forbundet udgivet en meget anvendt »Arbejdersangbog«. De senere Aars politiske Udvikling har ogsaa inden for de socialistiske Kulturbestræbelser ført til en stærk Samling om de nationale Værdier.

Presse.

Det demokratiske Systemskifte af 1901 medførte i 1903, som ovenfor nævnt, nye og vigtige Love for Kirke og Skole. Samme Aar satte Systemskiftet ogsaa sit Spor med Hensyn til Pressen; men her drejede det sig praktisk talt om en mindre betydelig Sag, der dog af principielle Grunde har Krav paa Omtale. Ved en Lov af 1903, gældende fra April 1904, blev den danske Presse fuldkommen fri, idet den sidste Rest af Privilegier og Afhængighed af Regeringsmagten ophævedes. De saakaldte »Stiftstidender« Landet over, samt »Berlingske Tidende«, der er Landets ældste Blad, havde hidtil Privilegier paa at bringe offentlige Kundgørelser, men maatte til Gengæld følge den siddende Regerings Politik, idet Regeringen skulde anerkende Redaktøren. Ved den nye Ordning bortfaldt dette, og i

Stedet oprettedes »Statstidende«, der skulde indeholde alle offentlige Kundgørelser. Siden har den danske Presse været helt fri, og bortset fra den socialdemokratiske Presse, der udgives af Partiet, har den været Privatforetagender.

Det gælder den danske Presse, Hovedstadens saavel som den samtidig ligesaa stærkt ændrede Provinspresse, at den siden Aarhundredeskiftet har gennemgaaet en meget betydningsfuld Udvikling. Forudsætningen for denne er de store tekniske Fremskridt, der sætter ind i Begyndelsen af Aarhundredet og fortsættes gennem de følgende Aartier. En vidtdreven Industrialisering af Pressen finder Sted, særlig efter amerikansk Mønster. Rotationspressen, fra Aarhundredets Begyndelse, muliggjorde de stadig større Oplag, og Sættemaskinen den stadig stigende Stofmængde. Nye Former for Billedreproduktion toges ogsaa i Anvendelse i Aarhundredets Begyndelse. Samtidig er det avislæsende Publikum tiltaget enormt i Periodens Løb, og det kulturelle Stof, der bydes, er blevet større og større, og mere og mere mangesidigt. En middelstor Avis bringer nu daglig mere Læsestof end en Bog paa 100 normale Sider, de store Blade endda langt mere. Og medens et Oplag paa omkring 20 000 Eksemplarer ved Aarhundredeskiftet betragtedes som anseligt, har de store Blade nu Oplag paa over 100 000 Eksemplarer. Samtidig med denne Udvikling konsoliderede Journalisterne sig som Stand. I 1904 stiftedes »Journalistforbundet«, der i Løbet af Perioden i høj Grad har forbedret Standens økonomiske Vilkaar. Medens Journalisten fra forrige Aarhundrede ofte var en litterær Løsgænger, faar han i vort Aarhundrede et fagligt Præg. Der kræves en udstrakt Orientering i Nutidslivet, især med Hensyn til den moderne, komplicerede Samfundsmekanisme. Faglige Journalistskoler er dog endnu ikke oprettede. Paa Behandlingen af Sproget blev der lagt en stigende Vægt; der krævedes et rent og klart Dansk, saa letlæst og lyst som muligt. Med Rette taltes om Journalistik som Kunst.

Et iøjnefaldende Træk ved den moderne Presse var Reportagens Tiltagen. Efter amerikansk Mønster blev der lagt en større Vægt paa den friskeste Nyhed og paa Forbindelsen med den store Verden; faste Privatkorrespondenter ansattes i de vigtigste Hovedstæder. Typisk er ogsaa en ny »aktiv Journalistik«, der paa forskellig Maade søgte at knytte en nærmere Forbindelse mellem Avisen og dens Læsere. Snart slog den til Lyd for Sport og Idræt, snart for Kunst og Teater, snart for Velgørenhedsforanstaltninger, Feriekolonier, og meget andet. Stundom oprettedes en »Foredragssal« i Tilknytning til Bladet. Denne aktive Journalistik, med et friskt, maaske noget paagaaende Initiativ,

var et nyt Træk i Tidens Fysiognomi. Den var udpræget demokratisk i Form og Tendens og skabte et »Publikum«, der følte sig knyttet til den righoldige Avis, der i vide Kredse blev Dagens hovedsagelige, aandelige Næring. Karakteristisk for Tiden er ogsaa, at »Interviewet«, den mere intime og samtidig mindre højtidelige Forbindelse med den offentlige Personlighed, opdyrkedes med Held.

Inden for det højere kulturelle Liv kom den moderne Avis ogsaa til at spille en større Rolle, jævnsides med Radioen (se dette Bd. S. 381—82). I langt højere Grad end før blev Avisen et Forum, hvor Tidens Strømninger kom til Diskussion. Avisen før Aarhundredeskiftet domineredes ofte af Redaktøren selv, der i ledende Artikler udtrykte Bladets politiske Mening og Tendens. Hertil kom af aandeligt Stof mest Anmeldelser af Litteratur og Kunst. I det moderne Blad udvidedes Emnekredsen til at strække sig over saa at sige alle Kulturområder, og en betydelig Højnelse af det aandelige Niveau skete med Indførelsen af den saakaldte »Kronik«. Selve Formen er overtaget fra den tidligere »Feuilleton«, men den moderne Kronik udviklede sig ret hurtigt til en næsten ny litterær Genre, der har spillet en ikke ringe Rolle for den moderne Avis. I ideale Tilfælde blev Kronikken et Fristed i Bladet, hvor alle i saglig Form kunde fremsætte deres Meninger, uanset Bladets Partistandpunkter. Den nye Form skabte »Kronikøren«, der inden for Formens ret snævre Rammer drev Fremstillingen op til en Kunst. Adskillige Forfattere fandt sig til Rette i den nye Form; men især var det Tidens Kritikere, baade i snævrere og videre Forstand, der benyttede Kronikformen, undertiden i saa høj Grad, at deres Forfatterskaber kom til at bestaa af lutter Kronik. Alt i alt er meget af Periodens Aandsliv nedlagt i den moderne Avis, og det er forstaaeligt, at »Institutet for Historie og Samfundsøkonomi« er i Gang med en Katalogisering af Hovedbladenes Stof, til Benyttelse for Tidshistorikere og Kulturhistorikere. Som Foregangsmanden for den moderne Presses Udvikling i Danmark maa nævnes *Henrik Cavling* (1858—1933), der var Chefredaktør for »Politiken« fra 1905—27.

LITTERATUR

Foruden de i Teksten nævnte Værker henvises angaaende Enkeltpersoner til Dansk biografisk Leksikon (1933 flg.), hvor fyldige Litteraturhenvisninger findes. Senere udkomne Biografier er anført i det følgende.

Kristian Erslev: »Historieskrivning« (1911). — *Kristian Erslev:* »Historisk Teknik« 2. Udg. (1926). [1. Udg. 1911]. — *Axel Linvald:* »Dansk Historieforskning gennem et halvt Aarhundrede«. (1927, Fortid og Nutid VI). — »Dansk Arkivvæsen« (1933). — *Johannes Steenstrup:* »Historieskrivningen, dens Udvikling gennem Tiderne, dens Væsen og Formaal« (1915). — *Paul V. Rubow:* »Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning« (1938).

Carlsbergfondet 1876—1926. I-II (1930). — *Johs. Pedersen:* »Carlsbergfondet« (1942).

Vilh. Andersen: »Tider og Typer af dansk Aands-Historie. Goethe II (1916). — *Harald Nielsen:* »Moderne Litteratur« (1904—1923); »Af Tidens Træk« (1909); »Litterære Mirakler« (1933). — *Oscar Geismar:* »Digterprofiler« (1916). — *Hans Ahlmann:* »Det danske Parnas. 1900—1920« (1920). — *Chr. Rimestad:* »Fra Stuckenberg til Seedorff. Den lyriske Renæssance i Danmark« I-II (1922—23). — *Kjeld Elfelt:* »Litteraturen idag. Essays« (1926). — *Peder Hesselaa:* »Vor Tids Digtere« (1926). — *Richardt Gandrup:* »Døgnet og Tiden« (1926). — *Helge Rode:* »Udvalgte Kritikker« I-II (»Regenerationen i vort Aandsliv.' Det sjælelige Gennembrud«) (1923—28). — *Henning Kehler:* »Kronik og Kritik« (1922), og senere Kroniksamlinger. — *H. G. Topsøe-Jensen:* »Den skandinaviske Litteratur fra 1870 til vore Dage« (1928). — *Jørgen Bukdahl:* »Dansk Nationalkunst« (1929). — »Det moderne Danmark« (1931). — *Hakon Stangerup:* »Den unge Litteratur. Essais« (1928). — *Julius Bomholt:* »Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage« (1930). — *Martin Ellehauge:* »Det danske Skuespil efter Verdenskrigen« (1933). — *Sven Gundel:* »Dansk Digtning fra Halvfjerdserne til Nutiden« (1933). — *Helge Kjærgaard:* »Die dänische Literatur der neuesten Zeit« 1871—1933 (1934). — *Ejnar Thomsen:* »Dansk Litteratur efter 1870, med Sideblik til det øvrige Norden« (1935). — *Kai Friis Møller:* »Et Narreskib« (1935). — *Eva Hemmer Hansen:* »Digter og Samfund. Arbejderbevægelsens Indflydelse paa dansk Litteratur i Tiden indtil Verdenskrigen« (1939). — *Cai M. Woel:* »Tyvernes og Tredivernes Digtere« I-II (1941). — *Felix Nørgaard:* »Jeppe Aakjær« (1941). — *Svend Erichsen:* »Martin Andersen Nexø« (1938). — *Peder Hesselaa:* »Marie Bregendahl« (1939). — *Alf Henriques:* »Johannes V. Jensen« (1938). — *Otto Gelsted:* »Johannes V. Jensen. Kurven i hans Udvikling« (1938). — »Johannes V. Jensen 1873 20. Januar 1943« (Festskrift red. af *Aage Marcus* og *Felix Nørgaard.*) — *August F. Schmidt:* »Thøger Larsen« (1939). — *Jul. Bomholt:* »Harald Bergstedt« (1938). — *Alfred Bindslev:* »Thorkild Gravlund« (1940). — *Gyldendals Julebog, Mindebogen 1940:* »Johannes Buchholtz« (1940). — *Cai M. Woel:* »Hans Hartvig Seedorff Pedersen« (1942). — *Kjeld Balslev:* »Ludvig Holstein« (1941). — *J. K. Larsen:* »Kaj Munk som Dramatiker« (1941). — *Ole Palsbo:* »Kaj Munk« (1940). — *Chr. Reventlow:* »Er Kaj Munk »Dansk Aandslivs Høvding«?« (1940).

»Dansk Arkitektur gennem 20 Aar. 1892—1912«. Udg. af »Arkitekten«s Red. Med indl. Tekst af *Vilh. Lorenzen* (1912). — [*Steen Eiler Rasmussen,* ed.:] »Modern architecture in Denmark« (1925). (Findes ogsaa i tysk Udgave). — »60 Aars dansk Bygningskunst 1879—1939«. Særhæfte af »Arkitekten« (1939). — *Steen Eiler Rasmussen:* »Nordische Baukunst« (Leipz. 1940). — *Ole Buhl:* »Socialt Boligbyggeri« (1941). — *Chr. Borch:* »Arkitekten Martin Borch« (1942). — *Harald Langberg* og *Hans Erling Langkilde:* »Dansk Byggesæt omkring 1792 og 1942« (1942).

Herman Madsen: »Dansk Malerkunst gennem de sidste 40 Aar« (1934). — *Herman Madsen:* »Den fynske Malerkunst« (1935). — *Elise Konstantin-Hansen:* »Samliv med dansk Kunst« (1937). — (*Erik Zahle,* Red.:) »Danmarks Malerkunst fra Middelalder til Nutid« (1937). — *Niels Th. Mortensen:* »Dansk Billedkunst gennem en Menneskealder« (1939). — *Rikard Magnussen:* »Danmarks nationale Malerkunst« (1941). — [*Hans Werner,* Red.:] »Samlerens Kunstnerleksikon« I-II (1929—32). — V. Jastrau: »Kunstner-Leksikon 1935« (1935). — O. Gelsted: »Kunstner-Leksikon 1900—1942« (1942). — Monografier om enkelte danske Kunstnere findes bl. a. i Serierne »Vor Tids Kunst«, »Dansk Kunst« og »Danske Kunstnere«. Desuden kan nævnes: *S. Danneskjold-Samsøe:* »Kristian Zahrtmann« (1942). — *S. Danneskjold-Samsøe:* »Maleren Poul S. Christiansen« (1935). — *Karl Schou:* »Maleren Peter Hansen« (1938). — *Zakarias Jensen:* »Den ukendte Kai Nielsen« (1941).

Gerhard Lynge: »Danske Komponister i det 20. Aarh.s Begyndelse« (1917). — *Carl Nielsen:* »Levende Musik« (1925). — *Povl Hamburger:* »Musikens Historie« II. (1937). — *S. Rasmussen:* »Musikkens Historie i Grundtræk« (1937). — *Karl Nef:* »Musikhistorie« (1932). — *Thomas Laub:* »Musik og Kirke« (1920).

Vilhelm Andersen: »Kritik« I-II (1914). — *Sven Lange:* »Meninger om Teater« (1929). — *Henri Nathansen:* »Johannes Poulsen og Poul Reumert« (1918); »Karl Mantzius« (1926); »William Bloch« (1928). — »Portrætstudier« (1930). — *Karl Larsen:* »Fra danske Teatre« 1927—29 (1929). — *Fr. Schyberg:* »Ti Aars Teater« 1929—39 (1939). — *Samme:* »Dansk Teaterkritik indtil 1914« (1937). — *Robert Neiiendam:* »Skuespillerforeningen 1879—1929« (1929). — *Carl Alstrup:* »Tre Skuespillere og Begyndelsen til een til« (1940). — »Bogen om Holger Gabrielsen« (1941). — *Svend Borberg:* »Bodil Ipsen« (1942). — *Fr. Schyberg:* »Betty Nansen« (1940). — *Poul Reumert:* »Masker og Mennesker« (1940). — *Svend Erichsen:* »Else Skouboe« (1942).

J. Fog: »Kirkelige Brydninger i Danmark i Nutiden« (1935). — [*Hugo H. Thompson,* Red.:] »Den danske Skole gennem 25 Aar« (1931). — *Andreas Boje, Ernst J. Borup* og *Holger Rützebeck:* »Education in Denmark« (1932). — *Jul. Bomholt:* »Den danske Folkeskole« (1938). — [*Ernst J. Borup* og *Fred. Nørgaard,* Red.:] »Den danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar. Forberedt af Anders Vedel« (1939 flg.). — *Bertel Bing:* »Københavnske Presseforhold omkring Verdenskrigen«. 2. Udg. (1. Udg. blev ikke udsendt) (1921). — »Dansk Provinspresse. Provins-Journalistforeningen 1900—1925« (1925). — *Ole Cavling:* »Journalistik. 2. Opl. 1928 (1. Opl. 1928). — *Henrik Cavling:* »Journalistliv« (1930). — »Journalistforeningen i Kjøbenhavn. 1880—1940« (1941).

KRONOLOGISK OVERSIGT OVER BEGIVENHEDER 1939—42

1939.

15. Marts.

Tyske Tropper besætter Böhmen og Mähren.

31. Marts.

Den engelske Regering erklærer, at Polen i Tilfælde af Angreb mod dets Uafhængighed vil kunne regne med engelsk Støtte.

28. April.

Hitler erklærer, at Tyskland vil opsige 1935-Flaadetraktaten med England, og at Ikke-Angrebstraktaten med Polen af 1934 er bortfaldet.

4. Maj.

Ved Lov oprettes et Institut til at forsikre danske Skibe mod Krigsfare. Af Garantikapitalen paa 80 Millioner Kr. stiller Staten 40 Millioner til Raadighed. Samme Dag vedtages Oprettelsen af et Institut til Forsikring af Varer og Fragt mod Krigsfare til Søs. Ogsaa her tegner Staten sig for Halvdelen af Garantikapitalen, som er paa 40 Millioner Kr.

5. Maj.

Den polske Udenrigsminister Beck afviser i en Tale de tyske Forslag om Danzigs Indlemmelse i det tyske Rige og om en Autostrada gennem den polske Korridor.

31. Maj.

Paa Opfordring af den tyske Regering afsluttes en Ikke-Angrebstraktat mellem Tyskland og Danmark. Det udtales heri bl. a.: »Kongeriget Danmark og det tyske Rige vil i intet Tilfælde skride til Krig eller til nogen anden Art af Magtanvendelse mod hinanden. I Tilfælde af, at det fra en tredie Magts Side skulde komme til en Aktion af den i Stk. 1 betegnede Art mod en af de kontraherende Parter, vil den anden kontraherende Part ikke paa nogen Maade yde en saadan Aktion sin Støtte«. I en til Traktaten knyttet Undertegnelsesprotokol fastslaas yderligere: »En Støtte i den i Traktatens Art. 1, Stk. 2, omhandlede Betydning fra den ikke i Konflikten deltagende kontraherende Parts Side foreligger ikke, naar denne Parts Optræden er forenelig med de almindelige Regler for Neutralitet. Det vil saaledes ikke være at betragte som en util-

---

Som Kilder er benyttet: V. Elberling: Avisaarbogen; Jens Møller: Aarbog for Rigsdagssamlingen; den politiske Kronik i Tidsskriftet »Økonomi og Politik« udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi; Lovtidende; samt Dagspressen.

ladelig Støtte, naar den normale Vareudveksling og Varetransit fortsættes mellem den ikke i Konflikten deltagende kontraherende Part og den tredie Magt«. Traktaten har 10 Aars Gyldighed og forlænges automatisk for 10 Aar ad Gangen, hvis den ikke opsiges af en af Parterne.

21. August.

Tyskland og Sovjetunionen underskriver en Ikke-Angrebspagt.

23. August.

Oslo-Staternes Udenrigsministre, for Danmark Dr. P. Munch, forhandler i Bruxelles om den spændte udenrigspolitiske Situation.

24. August.

En Række Udførselsforbud udstedes.

28. August.

Den tyske Gesandt i København, Renthe-Fink, erklærer paa sin Regerings Vegne, at Tyskland vil respektere Danmarks Neutralitet.

30. August.

Den britiske Regering erklærer, at den, hvis Krig skulde udbryde, vil respektere Danmarks Neutralitet, saalænge denne respekteres af Tyskland.

De nordiske Udenrigsministre mødes i Oslo til en 2-Dages Sammenkomst for at drøfte Spørgsmaal af fælles Interesse i Anledning af den truende Krigsfare.

Statsminister Stauning tilbyder Repræsentanter for Det konservative Folkeparti og Venstre at indtræde i Regeringen. De Konservative accepterer. Venstre kræver, at Oppositionen gennem Besættelse af Fagministerposter skal have Andel i Regeringsansvaret paa lige Fod med de hidtidige Flertalspartier. Stauning afviser dette, hvorfor der ikke foretages nogen Udvidelse af Regeringens parlamentariske Basis.

1. September.

Tyskland angriber Polen. Danmark erklærer sig neutralt.

Danmark forlader »Sterling-Blokken« og lader ikke Kronen følge Sterling i dens Fald overfor Guldet. Dollarkursen skal holdes i 4,32 Kr.

Rigsdagen samles.

Fem Aargange af Hæren (1934—38) samt Mandskab til Flaadens fuldstændige Bemanding indkaldes.

Københavns Fondsbørs lukkes.

Krigsforsikringen for Handelsflaaden træder i Kraft.

Ved Lov faar Handelsministeren Bemyndigelse til at bestemme, hvor store Beløb der pr. Uge kan udbetales paa de i Banker og Sparekasser o. l. aabnede Konti.

2. September.

Den tyske Regering erklærer gennem en særlig Udsending, Ambassadør von Hassell, at det er dens Ønske at opretholde Handelsforbindelsen med Danmark saa vidt muligt i fuldt Omfang og at løse opstaaende Spørgsmaal gennem venskabelig Forhandling.

En Lov om ekstraordinære Foranstaltninger til Sikring af Landets Forsyning med nødvendige Varer giver Handelsministeren vidtgaaende Beføjelser til at gennemføre dette Formaal, indføre Rationeringer, fordele Varebeholdningerne og regulere Priserne.

Til at bistaa Regeringen ved Lovens Administration nedsættes et erhvervsøkonomisk Raad, som til Formand faar fhv. Minister for offentlige Arbejder J. Friis-Skotte.

En Lov om ekstraordinære Foranstaltninger vedrørende Skibsfarten opretter et Fragtnævn, som skal bistaa ved Tilvejebringelsen paa bedste og billigste Maade af Skibsrum til de for Landet nødvendige Tilførsler og have Tilsyn med Fragtforholdene o. l.

3. September.

England og Frankrig erklærer Tyskland Krig. Udenrigsministeriet meddeler, at Danmark vil iagttage fuldstændig Neutralitet i Sriden.

Det meddeles, at der er udlagt danske Miner i Adgangen til Kongedybet, Hollænderdybet og Drogden.

Det forbydes at bruge Benzin til privat Motorkørsel. Der udstedes Forbud mod Hamstring og Vareaager.

4. September.

Ved en Fejltagelse fælder en engelsk Flyvemaskine 4 Bomber over Esbjerg. En Kvinde dræbes, 7 andre Mennesker saares.

7. September.

Der udstedes Forbud mod udendørs Reklamebelysning.

12. September.

Fondsbørsen genaabnes. Indskrænkninger i erhvervsmæssig Automobilkørsel indføres.

15. September.

Trafikminister N. P. Fisker og Justitsminister K. K. Steincke udtræder af Regeringen og afløses af henholdsvis Borgmester Axel Sørensen, Horsens, og Politimester Unmack Larsen, Lemvig.

16. September.

Tre af de indkaldte Aargange Militær hjemsendes med Uniform.

Der fastsættes Maksimalpris paa Brødkornet (Rug 19 Kr. og Hvede 18 Kr. pr. 100 kg), og der lægges en Afgift paa Hvedemel, hvis Provenu skal anvendes til at holde Rugbrødsprisen nede.

20. September.

For at spare Kul og Olie indskrænkes Jernbanetrafikken med 20 pCt.

22. September.

Ved Lov faar Handelsministeren Bemyndigelse til mod Erstatning at overtage Varer i Danmark eller i Udlandet, i sidstnævnte Tilfælde dog kun, for saa vidt de tilhører danske Borgere eller Virksomheder.

30. September.

Som det første danske Fartøj i den nye Verdenskrig torpederes Damperen *Vendia* ud for Hanstholm. 11 Mand omkommer.

3. Oktober.

Statsregnskabet for Finansaaret 1938—39 forelægges. Det viser Indtægter paa 573 og Udgifter paa 553 Millioner Kr.

9. Oktober.

Sukkerrationering træder i Kraft. Der tildeles 2½ kg pr. Maaned pr. Person.

18. Oktober.

Denne og den følgende Dag mødes de nordiske Landes Statsover-

hoveder og Udenrigsministre til Drøftelser i Stockholm. Mødet vækker stor Tilslutning i Befolkningerne i de nordiske Lande paa Baggrund af den russiske Trusel mod Finland.

30. Oktober.

Skatten til Staten paa Indkomst og Formue forhøjes med 40 pCt. for at dække Udgifterne til det ekstraordinære Militærberedskab og til det civile Luftværn.

31. Oktober.

Arbejdsgiverne og Fagforeningerne enes om, at Lønningerne skal svinge med Pristallet.

10. November.

For at modvirke det Tab, dansk Landbrug lider, ved at Kronen ikke følger Sterlingen i dens Fald, yder Statskassen indtil Udgangen af Januar 1940 et Tilskud paa 6 pCt. af Eksportværdien for Bacon, Skinker, Bove, Kødkonserves, Smør, Mælkekonserves og Æg.

20. November.

Den danske Marine nedlægger Minespærringer i Bælterne mellem Langeland og Lolland, mellem Ærø og Als og i de vestlige Adgange til Smaalandshavet.

30. November.

Russerne angriber Finland.

14. December.

Folkeforbundet drøfter en Resolution, som fordømmer det russiske Angreb paa Finland. Ogsaa paa Danmarks Vegne udtaler den svenske Repræsentant, at Ruslands Handlemaade har oprørt den offentlige Mening i de nordiske Lande. Under Hensyn til deres almindelige Stilling til Sanktionssystemet vil hverken Danmark, Norge eller Sverige dog stemme for den forelagte Resolution.

16. December.

Der indføres Rationering af Kaffe og The. Rationen for den første Maaned er 600 gr Kaffe eller 300 gr The pr. Person.

22. December.

Der gennemføres en Lov om Krigsforsikring af Bygninger.

1940.

1. Januar.

I en pessimistisk Nytaarstale i Radioen erklærer Statsminister Stauning, at Landets Beliggenhed i Forbindelse med Folkets Uvilje mod Krig har umuliggjort alle Forestillinger om et effektivt Krigsberedskab, hvorimod Danmark er rede til at udøve den fornødne Neutralitetsvagt.

4. Januar.

Der udlægges en Minespærring i Grønsund og en Net- og Kædespærring i Alssund i den sydlige Indsejling til Sønderborg Havn.

10. Januar.

Der dannes en Centralkomité for at organisere den danske Hjælp til Finland. Denne antager efterhaanden et meget stort Omfang.

19. Januar.

Folketinget vedtager enstemmigt, idet Repræsentanten for det slesvigske Parti undlader at stemme, at man fra alle Sider i det danske Folk er enig om, at Landets Neutralitet skal opretholdes,

og at de Midler, der raades over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne Rigets Fred og Uafhængighed.

31. Januar.

Beredskabsstyrken af Aargang 1937 hjemsendes med Uniform.

1. Februar.

Efter Udløbet af Støtteloven af 10. November 1939 yder Statskassen et Tilskud paa 6 pCt. af Eksportværdien af Smør og Mælkekonserves alene.

3. Februar.

Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund enes om Formerne for civil Arbejdshjælp til Finland.

12. Februar.

Da den stærke Frost hindrer Tilførslerne af Kul ad Søvejen, sættes en Række Brændselsrestriktioner i Kraft. I private Lejligheder maa Stuetemperaturen højst være 18°, og Varmtvandsforsyningen ophører helt.

26. Februar.

For at sikre Befolkningens Forsyning med Brændsel gives der ved Lov Bemyndigelse til Ekspropriation af Brunkulslejer og Tørvemoser, Materiel o. l.

1. Marts.

Efter nye Overførelser af Importvarer til den bundne Liste er der, fraregnet Korn og Foderstoffer, kun for 30 Mill. Kr. Varer paa »Frilisten«.

11. Marts.

Udenrigsministeriet henvender sig til Regeringerne i Berlin og London med Anmodning om Forhandling for at finde Midler til at afbøde de Ulykker, som Krigsførelsen til Søs bringer over dansk Skibsfart. Talrige danske Skibe er løbet paa Miner eller er blevet torpederet, skønt de ikke sejler i Konvoj.

12. Marts.

Fred i Moskva mellem Finland og Sovjetunionen.

20. Marts.

En ny Lov om Skat til Staten af Indkomst og Formue forhøjer Udskrivningen til det tredobbelte af Provenuet fra før Krigsudbruddet.

27. Marts.

Et omfattende Kompleks af indirekte Skatter vedtages for at presse Forbruget og dermed Importen ned. Der lægges 10 pCt. Told paa en Række Varer, mange andre tynges med nye, svære Skatter, og der indføres en 11,1 pCt. Omsætningsafgift paa Guld-, Sølv- og Tekstilvarer m. m.

30. Marts.

De fire store Rigsdagspartier gennemfører i fuld Enighed en ny Landbrugsordning, som i Realiteten opfylder Landbrugets Krav om at faa sine Varer betalt med 22,40 Kr. pr. Pund Sterling.

2. April.

En Krigshandelsoverenskomst undertegnes med England, ved hvilken fastslaas, at den normale Handel mellem Danmark og England skal opretholdes i det Omfang, det er muligt. Ved en særlig Clearingoverenskomst bestemmes det, at Betalingen for Bacon,

Smør, Æg og Mælkekonserves solgt til England skal indsættes paa spærret Konto i London og kun maa anvendes til Betaling af Køb i det britiske Imperium.

3. April.

Nationalbanken indfører nye Regler for Notering af fremmed Valuta, hvorved der fastsættes forskellige Priser for Sterling. Formaalet er at udføre Landbrugsordningen af 30. Marts i Praksis.

8. April.

Engelske og franske Krigsskibe udlægger Miner ved Norges Vestkyst. Den danske Hær og Flaade sættes i Alarmberedskab. En tysk Transportflaade sejler nordpaa gennem Kattegat. En stærk motoriseret tysk Styrke rykker op gennem Sydslesvig til den dansk-tyske Grænse.

9. April.

Kl. 4,10 om Morgenen overskrider stærke tyske Styrker Grænsen ved Krusaa og Tønder. Mellem Kl. 4,30 og 5 besætter tysk Militær Lillebæltsbroen, Nyborg og Korsør, Storstrømsbroen, Flyvepladsen ved Aalborg og Limfjordsbroen. Et Pansertog og Tropper landsættes af Færgen i Gedser. Kl. 4,55 besættes Kastellet og kort derefter andre vigtige Anlæg i København. Kamphandlinger finder Sted her, ved Flyvepladsen i Værløse og navnlig i Sønderjylland, hvor danske Soldater kæmper en vigende Kamp, til der ved 8-Tiden kommer Ordre fra København til at indstille Forsvaret. I København meddeler den tyske Gesandt, Renthe-Fink, Kl. 4,20 Udenrigsminister P. Munch, at tysk Militær er ved at besætte de vigtigste militære Punkter i Landet. Regeringen nedlægger straks Protest mod disse Handlinger. Kl. ca. 5,30 drøfter Kongen, Medlemmer af Ministeriet og de militære Chefer Situationen og beslutter at bøje sig for den uundgaaelige Kendsgerning, indstille al militær Modstand og træde i Forbindelse med de tyske Myndigheder for at tilvejebringe de lempeligst mulige Former for Besættelsen. Fra tysk Side betones det udtrykkeligt, at man ikke nærer noget Ønske om at skaffe sig et Støttepunkt i Kampen mod England, men at man udelukkende vil hindre, at Tysklands Modstandere gør Danmark til en Slagmark. Den tyske Regering afgiver en Forsikring om, at *Tyskland ikke agter at antaste Danmarks territoriale Integritet og politiske Uafhængighed.*

I Løbet af Dagen besætter de tyske Tropper alle strategisk vigtige Punkter i Jylland og paa Øerne undtagen Bornholm. Øverstbefalende for de tyske Tropper er General von Kaupisch.

Den danske Hærs Tab under Kampene er 11 dræbte og 21 saarede i Sønderjylland, 2 dræbte ved Værløse og 3 saarede ved Amalienborg, hvortil kommer 3 Grænsegendarmer, som dræbes i Sønderjylland. I en Proklamation undertegnet af Kongen gives der Meddelelse om det skete, hvorefter Kongen opfordrer alle til at vise en fuldt ud korrekt og værdig Optræden. I et Fællesmøde af Rigsdagens Medlemmer om Aftenen gør Statsminister Stauning Rede for Situationen og erklærer, at Regeringen har Ansvaret for de trufne Beslutninger. Folketingets Formand, Hans Rasmussen, afslutter Mødet med at udtale: »Sammenhold maa til! Tvedragt maa forsvinde! Nu er det Danmark og alene Danmark, det gælder!«

Hæren hjemsendes. Mørklægning indføres mellem Kl. 19 og 5. Prisforhøjelser uden Priskontrolraadets Tilladelse forbydes. Børsen lukkes. Salg og Udskænkning af stærke Drikke forbydes.

10. April.

Den radikale-socialdemokratiske Regering udvides til en Samlingsregering ved, at Folketingsmændene S. Brorsen og O. Krag og Landstingsmand H. Hauch som Repræsentanter for Venstre og Folketingsmændene J. Christmas Møller, V. Fibiger og H. Hasle som Repræsentanter for Det konservative Folkeparti indtræder som Ministre uden Portefeuille, attacheres hver et eller flere Ministerier og deltager i Ministeriets almindelige Raadslagninger. Danske Handelsskibe i oversøisk Fart opfordres til at søge neutral Havn. Tyske Tropper besætter Bornholm. Det islandske Alting overdrager til Islands Ministerium at udøve Kongens Myndighed, da de indtraadte Tilstande har gjort det umuligt for ham at udøve den. Altinget erklærer desuden, at Island selv overtager Ledelsen af Udenrigsanliggender og Fiskeriinspektionen, da Danmark paa Grund af Forholdene ikke kan varetage dem efter sine Forpligtelser i Forbundsloven af 1918.

Det til Hjælp for Polititjenesten uddannede Civilbeskyttelsesmandskab indkaldes til Tjeneste.

Det paabydes Fodgængere og Cyklister at bære hvidt Armbind i Mørklægningstimerne.

11. April.

Indkaldelserne til Uddannelse ved Hær og Flaade bortfalder foreløbig.

12. April.

Politiet i hele Landet forbyder alle offentlige Møder undtagen Gudstjenester samt offentlige Optog og Demonstrationer af enhver Art. Englænderne begynder Okkupation af Færøerne.

Islands Gesandt i København underretter den danske Konge og Regering om de af Altinget 10. April tagne Beslutninger. Kongen og Regeringen svarer, at disse synes dem en naturlig Foranstaltning i den givne Situation.

Ved Lov gennemføres en Krigsforsikring for Løsøre, der dog ikke omfatter Løsøre tilhørende Landbrugsejendomme saa lidt som privat Indbo.

13. April.

Englands, Frankrigs og Polens Gesandtskaber forlader Danmark. Der er indført gensidig Hilsepligt mellem de danske og tyske Tropper. Færøernes Lagting protesterer mod, at engelske Tropper har besat Øerne.

14. April.

Der indføres Rationering af Margarine og Palmin.

15. April

Kakao inddrages under Rationeringen.

16. April.

Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Ingrids første Barn fødes, en Datter, som senere i Daaben faar Navnet Margrethe.

17. April.

Petroleum rationeres.

18. April.

Pasvisumtvang indføres for norske, svenske og finske Statsborgere. Den engelske Regering tilbageholder danske Skibe i engelske Havne.

22. April.

Paa Grund af engelske Bombeangreb erklæres Luftværnstilstand i Aalborg og Nørresundby.

23. April.

Københavns Borgerrepræsentation fejrer 100-Aarsdagen for sit første Møde.

Telegrammer, Telefonsamtaler og Breve til og fra Udlandet underkastes Censur.

24. April.

Den tyske Gesandt i København, C. von Renthe-Fink, udnævnes til den tyske Rigskanslers særlige befuldmægtigede i Danmark.

26. April.

Landbrugsministeren bemyndiges ved Lov til at yde Laan til Opførelse af Ensilagebeholdere, for at Landbruget ogsaa om Vinteren kan udnytte Grøntfoderavlen.

27. April.

Toggangen paa Statsbanerne indskrænkes til Halvdelen af den normale.

29. April.

Paa Grund af de ændrede Vilkaar for dansk Skibsfart efter den tyske Besættelse oprettes nye Afdelinger i Skibsforsikringen og i Søkrigsforsikringen for Varer. De faar ikke nogen Forbindelse med de gamle Afdelinger, og Staten overtager Garantien for dem.

30. April.

Ved Lov gennemføres en Krigsforsikring af privat Indbo.

1. Maj.

Den engelske Understatssekretær Butler erklærer i Underhuset, at den britiske Regering ikke kan opretholde diplomatisk Forbindelse med den danske paa Grund af dennes Stilling. Den danske Gesandt i London, Grev E. Reventlow, vedbliver at fungere i halvofficiel Egenskab. U.S.A. opretter et midlertidigt Konsulat i Godthaab, Grønland.

Politiet forbyder enhver Anvendelse af Skydevaaben og Fyrværkeri. For første Gang i 50 Aar afholdes ingen Maj-Demonstrationer, da disse falder ind under Politiforbudet.

Straffe for Forbrydelser begaaet under Mørklægning eller Luftværnstilstand fordobles.

3. Maj.

Nationalbanken indfører atter effektiv Valutanotering.

6. Maj.

Ved Lov gives der Landbrugsministeren Myndighed til at paabyde Pligthugst i Skovene og Pligtudnyttelse af Tørvemoser, Brunkulslejer o. l.

8. Maj.

Folketingsmand Knud Kristensen vælges til Formand for Venstres Rigsdagsgruppe.

9. Maj.

Det norske Gesandtskab i Danmark lukkes.

Al Lystsejlads forbydes i Øresund og de øvrige Farvande Øst for Sjælland, Møn og Falster.

10. Maj.

De tyske Tropper angriber Belgien, Holland, Luxembourg og Frankrig.

Søværnskommandoens Chef, Viceadmiral H. Rechnitzer, er efter Ansøgning blevet afskediget.

14. Maj.

Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Ingrids Datter døbes og faar Navnet Margrethe. Ved Midnat mellem 14. og 15. Maj indføres Sommertid.

17. Maj.

Da den danske Regering har faaet fornødne Efterretninger om den engelske Besættelse af Færøerne, nedlægger den Protest mod dette Skridt over for den engelske Gesandt i Bern, der dog nægter at bringe Protesten videre.

18. Maj.

Spiritusforbudet ophæves helt paa nær to stærkere Ølsorter.

22. Maj.

Nationalbanken nedsætter Diskontoen fra 5½ til 4½ pCt.

25. Maj.

Lov om Smørrabatkort til mindre bemidlede.

26. Maj.

Børsnoteringen for Obligationer genoptages.

30. Maj.

For at undgaa den Inflation, som kan blive en Følge af Vareknapheden i den ved Besættelsen foraarsagede Handelsafspærrings Spor, gennemføres et omfattende Lovkompleks, hvis Hovedformaal er at stabilisere Lønninger og Priser og bekæmpe Arbejdsløsheden. Lovkomplekset har følgende Indhold: Pristalsreguleringen for Lønninger af 31. Oktober 1939 ophæves. Lønningerne skal indtil Udløbet af Februar 1941 fastholdes paa Niveauet fra før 1. Maj 1940. En Prislov udvider Administrationens priskontrollerende Myndighed og skærper Betingelserne for Prisberegningerne. For at lindre Følgerne af den store Arbejdsløshed, som forudses, bestemmer en Lov, at det eksisterende Arbejde skal fordeles over det størst mulige Antal Mennesker. Det paalægges samtlige Lønmodtagere med Indtægter over et vist lavt Minimum at udrede en særlig Lønskat, samtidig med at der sættes Grænser for Udbetalingen af Tantièmer og Udbytter. Overskydende Tantièmer og Udbytter skal udlaanes til Staten. Som Middel til at bekæmpe Arbejdsløsheden oprettes en Kreditfond, som op til et Beløb af 100 Millioner Kr. kan yde Garanti mod Tab paa Laan, som Banker og Sparekasser yder for at holde Beskæftigelse i Gang eller iværksætte nyt Arbejde. En Lov om Beskæftigelse og Arbejdsanvisning skal sikre Effektiviteten af Arbejdsanvisningen navnlig paa Landet og søge alle Arbejdsmuligheder udnyttet fuldt ud. Endelig indeholder Komplekset en Lov om Nedsættelse af en Voldgiftsret til at træffe Afgørelse i en Række verserende Lønuoverensstem-

melser. Inden for de Fag, som omfattes af Voldgiftskendelsen, forbydes det at iværksætte Strejke og Lockout i Overenskomstperioden.

Ved Lov gennemføres en Forsikring af Landbrugets Løsøre.

Det forbydes Københavns Kommunes Tjenestemænd at foretage Ferierejser uden for Sjælland.

31. Maj.

Den øverstkommanderende over de tyske Tropper i Danmark, General von Kaupisch, afløses af Generalløjtnant Lüdke.

1. Juni.

Rationering af Brændsel indføres. Store Nordiske Telegrafselskab afstaar efter Overenskomst sit Kabel Nagasaki—Shanghai til det japanske Trafikministerium. Lastbiltrafikken indskrænkes yderligere.

4. Juni.

Hollands og Belgiens Gesandtskaber forlader København.

5. Juni.

Paa 25-Aarsdagen for Stadfæstelsen af 1915-Grundloven modtager Kongen en Deputation for Rigsdagen, Ministeriet og Erhvervene, som hylder Kongen i en Adresse. Da offentlige Møder er forbudt, fejres Dagen med Flagning og en stor Radioudsendelse med Taler af en Minister fra hvert af de store Partier.

6. Juni.

Aktienoteringen paa Børsen genoptages.

11. Juni.

Der indføres Lempelser i Forbudet mod Lystsejlads i Farvandet mellem København og Rungsted. Landbrugsministeriet paabyder, at Hugsten i Statsskovene øges med 40 pCt. over det normale.

14. Juni.

For at mobilisere alle til Raadighed staaende Valutareserver paabydes det ved Lov at tilbyde Nationalbanken alle paa udenlandsk Mønt lydende Tilgodehavender eller Værdier af enhver Art.

16. Juni.

Det nationalsocialistiske Parti erklærer, at det anerkender L. S. som Danmarks eneste landbrugsfaglige Organisation.

17. Juni.

Ved et Repræsentantskabsmøde for Landbrugernes Sammenslutning (L. S.) udtaler Formanden, Knud Bach, sig for, at L. S. i Samarbejde med Bondepartiet og Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti skal virke for en Sammenslutning, som kan afløse det bestaaende partipolitiske System. Repræsentantskabet giver Bach Bemyndigelse til at arbejde for denne Politik.

22. Juni.

Vaabenstilstand afsluttes mellem Frankrig og Tyskland.

25. Juni.

Som Bindeled mellem samtlige danske Ungdomsorganisationer oprettes Dansk Ungdomssamvirke.

30. Juni.

De første Flyvervarslinger over Øerne.

1. Juli.

Paa nær enkelte Varegrupper kan al Import fra Tyskland fore-

gaa uden Anvendelse af Valutaattester. Petroleum og Brændselsolie rationeres. Rationerne af Kaffe og Kakao nedsættes til 250 g og af Te til 50 g, alt pr. Maaned og Person. Sukkerrationeringen nedsættes til 1½ kg. Statsbanerne forhøjer Taksterne med ca. 25 pCt. Ogsaa Portoen forhøjes.

Der oprettes ved Lov en Krigsforsikring for Skove og Plantager og en anden for Lystfartøjer.

2. Juli.

Formændene for de Partier, som støtter Regeringen, offentliggør følgende Udtalelse: »De paa Rigsdagen repræsenterede Partier, der ønsker den bestaaende Forfatning bevaret som Grundlag for det politiske Liv, har besluttet at gennemføre et nationalt dansk Samarbejde.

Partierne lægger alle Parti-Uoverensstemmelser til Side og samles til Sikring af den Uafhængighed og Integritet, som er tilsagt vort Land, og som er Folkets fornemste Ønske.

Dette Samarbejde vil paa Rigsdagen og igennem Regeringen virke for Løsning af de Opgaver, som Tiden fører frem, og navnlig vil det være magtpaaliggende at gennemføre saadanne Reformer, som ogsaa med Hensyn til Budgetter og Statsøkonomi under de ændrede Forhold skaber Sikkerhed for sunde økonomiske Forhold.

Desuden vil man skride til saadanne Foranstaltninger, som kan bidrage til Formindskelse af Understøttelsestrangen, ved at den arbejdsdygtige Befolkning føres over til Udførelse af Arbejde, der kan tjene til Sikring baade for de arbejdsløse og for Samfundet.

I øvrigt vil det være Formaalet at bringe Dagens Opgaver til hurtig Løsning og at sikre det bedst mulige Samarbejde med de Nationer, med hvilke Forbindelse er mulig, og hvis Forstaaelse vi ogsaa paakalder.

Nationalt Samarbejde med disse Folk er Maalet for vore Partiers Bestræbelser.

For at sikre Samarbejdets videre Udvikling og tilrettelægge Arbejdet, naar Rigsdagen ikke er samlet, vælger Partierne et Fællesudvalg paa 2 Medlemmer fra hvert af de fire Partier og 1 Medlem fra Danmarks Retsforbund«.

3. Juli.

Folketingsmændene for Nationalsocialisterne og Bondepartiet samt Løsgængeren Folketingsmand Svend E. Johansen tiltræder en af Knud Bach paa L. S.'s Vegne udsendt Erklæring, hvori han indbyder til et Samarbejde, som drager Konsekvenserne af Danmarks realpolitiske Stilling.

I Anledning af en Retssag mod nogle nationalsocialistiske Demonstranter udtaler Roskilde Kriminalret, at Grundlovens Forskrifter, bl. a. angaaende Borgernes Frihedsrettigheder, maa forstaas med det Forbehold, at Regeringen i Kraft af Nødretsgrundsætningen er beføjet til, saa længe de ekstraordinære Tilstande varer, at sætte de paagældende Bestemmelser ud af Kraft.

4. Juli.

Den første danske Alsangs-Aften afholdes i Aalborg og efterfølges af lignende Stævner over hele Landet de følgende Maaneder.

8. Juli.

Ministeriet rekonstrueres. Udenrigsminister P. Munch, Indenrigsminister B. Dahlgaard (radikale), Kirkeminister Johs. Hansen, Forsvarsminister Alsing Andersen, Socialminister Ludvig Christensen, Minister for offentlige Arbejder Axel Sørensen, Justitsminister Unmack Larsen (Socialdemokrater), de konsultative Ministre af Venstre O. Krag og H. Hauch og konsultativ Minister af Det konservative Folkeparti H. Hasle udtræder. Af de hidtidige Ministre forbliver Socialdemokraterne Th. Stauning (Statsminister), Kr. Bording (Landbrugsminister), Johs. Kjærbøl (Arbejds- og Socialminister) og V. Buhl (Finansminister). Desuden den radikale Jørgen Jørgensen (Undervisningsminister), de konservative J. Christmas Møller (Handelsminister) og V. Fibiger (Kirkeminister) samt Venstremændene Knud Kristensen (Indenrigsminister) og S. Brorsen (Forsvarsminister). Desuden indtræder Erik Scavenius som Udenrigsminister, Statsadvokat Harald Petersen som Justitsminister og Ingeniør Gunnar Larsen som Minister for offentlige Arbejder. Straks efter Ministeriets Dannelse afgiver Udenrigsministeren med sine Kollegers Tilslutning en Erklæring, hvori bl. a. udtales: »Ved de store tyske Sejre, der har slaaet Verden med Forbavselse og Beundring, er en ny Tid oprundet i Europa, der vil medføre en Nyordning i politisk og økonomisk Henseende under Tysklands Førerskab. Det vil være Danmarks Opgave herunder at finde sin Plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt Samarbejde med Stortyskland«. Trafikminister Gunnar Larsen afgiver en privat Erklæring, hvori han udtaler, at han anser det for sin Pligt at yde sin Medvirken til at gennemføre den Omstilling i Danmarks økonomiske og sociale Liv, som er en nødvendig Følge af de ændrede Vilkaar.

10. Juli.

De fire store Partier beslutter, at Ledelsen af Udvalgene for Fremtiden skal gaa paa Omgang.

12. Juli.

Løsgængeren Folketingsmand Svend E. Johansen meddeler, at han for Fremtiden repræsenterer Det nationale Genrejsningsparti.

16. Juli.

Rigsdagens Samarbejdsudvalg konstitueres. Ledelsen af Udvalget skal gaa paa Omgang. Medlemmer bliver Socialdemokraterne Hartvig Frisch og Hedtoft-Hansen, de radikale P. Munch og A. M. Hansen, de konservative Ole Bjørn Kraft og Halfdan Hendriksen samt for Retsforbundet Oluf Pedersen.

Bondepartiets Landsdelegeretmøde i Aarhus forlanger enstemmigt, at nye Mænd med en ny Indstilling kommer til Statens Ror. Systemet Stauning bør likvideres og Landets Forhold indadtil og udadtil ordnes paa dansk Grundlag efter Tidens Krav.

18. Juli.

Udenrigsministeriet meddeler, at den danske Regering har besluttet at hjemkalde sin Repræsentation fra Folkeforbundet og at ophøre at yde det økonomisk Støtte. De danske Gesandter i Oslo, Bruxelles og Haag ophører med deres Virksomhed, hvorefter Danmarks Interesser alene varetages af Konsulerne.

Alle kasserede værnepligtige og Frinumre af Aargangene 1935—38 skal melde sig til Politiet til Uddannelse som Civilbeskyttelsesbetjente (C.B.).

21. Juli.

Minister for offentlige Arbejder Gunnar Larsen udtaler, at Erhvervslivet maa omlægges, og at det sikkert paa anden Maade bliver nødvendigt at tilpasse vore sociale og politiske Forhold paa et saadant Grundlag, at det bedst mulige Samarbejde med Tyskland kan finde Sted ud i Fremtiden.

22. Juli.

Ved et Samarbejde mellem Udenrigsministeriet og Pressens Repræsentanter formuleres i et fortroligt Cirkulære fra Statsministeriet af 6. Maj nogle Retningslinier for en frivillig Begrænsning af Bladenes Ret til at bringe Meddelelser af forskellig Art. Dom over Overtrædelser skal fældes af et kollegialt Nævn. Da ikke alle Blade har sluttet sig til denne Ordning, føjes et Tillæg til Straffeloven rettet mod den, der ved trykt Skrift eller paa anden Maade offentligt giver Meddelelser, som er egnede til at skade Landets Interesser i Forhold til Udlandet.

23. Juli.

Det kirkelige Udvalg afgiver Betænkning efter 12 Aars Arbejde, uden at det dog er lykkedes at opnaa Enighed om en Flertalsindstilling vedrørende Kirkens Styrelse.

25. Juli.

Ved Lov om Kornordning for Høstaaret 1940—41 fastslaas Afleveringspligt for al Rug og Hvede og desuden for visse Mængder Foderkorn i Forhold til Ejendommens Grundværdi. For det afleverede Korn betales: Rug 29 Kr., Hvede 28 Kr., Byg, Havre og Blandsæd 25 Kr., alt pr. 100 kg.

Ved Lov gennemføres en Krigsulykkesforsikring, der omfatter alle, som er invalideforsikret efter Folkeforsikringsloven.

1. August.

Ved Aabningen af Købestævnet i Fredericia udtaler Handelsminister J. Christmas Møller sin Anerkendelse af det politiske Arbejde, som er udført i Danmark i den første Trediedel af det 20. Aarhundrede, og fremhæver den store Betydning, Fagbevægelsen har haft for Højnelsen af den danske Arbejderstand.

2. August.

For at hindre, at Pengerigeligheden skal medføre en spekulationspræget Stigning af Landejendommenes Priser, begrænses Adgangen til at tinglyse Gæld paa fast Ejendom.

3. August.

Valutaloven, Valutacentralen samt Bemyndigelseslovene af 2. og 22. September 1939 ophæves af Vareforsyningsloven, som giver Handelsministeren vidtgaaende Bemyndigelser til at lede Valuta- og Pengepolitikken, Udenrigshandelen og den indenlandske Vareproduktion og Varefordeling. Samtidig forenkler den hele Krigs- og Kriseembedsværket, indskrænker Medlemstallet i de talrige, sagkyndige Krigsvarenævn og opretter et Vareforsyningsraad og et Vareforsyningsdirektorat.

5. August.
En Delegation rejser til Berlin for at drøfte Planer vedrørende en dansk-tysk Told- og Møntunion.

6. August.
En dansk-tysk Forening til Fremme af Samarbejdet mellem Danmark og Tyskland stiftes med Generaldirektør P. Knutzen som Formand.

8. August.
Den danske Regering anerkender Slovakiet *de jure*.

13. August.
Indenlandske Tørv og Brunkul kan for Fremtiden købes uden Kort.

15. August.
Trods Landbrugsorganisationernes Modstand forlænges Sommertiden.

24. August.
Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund indsender i Fællesskab Forslag til Lov om Arbejdsforhold, deri indbefattet et Arbejds- og Forligsnævn med Ret til at træffe endelig Afgørelse i faglige Konfliktspørgsmaal.

1. September.
Alsangsstævner afholdes i alle Landets Byer og i mange Landsbyer og samler ca. 739 000 Mennesker, der Klokken 18 alle afsynger »Moders Navn er en himmelsk Lyd«.

2. September.
Rationering indføres for Hvedemel og Hvedebrød undtagen Kager og Fintbrød.

4. September.
Som Formand for Arbejderbevægelsens Erhvervsraad afløses Borgmester P. Christensen, Helsingør, af fhv. Socialminister Ludvig Christensen.

8. September.
Paa Grundtvigs Fødselsdag indvies Grundtvigskirken paa Bispebjerg i Nærværelse af hele Kongefamilien. Biskop Rohde fra Lund overbringer en Hilsen fra den svenske Kirke.

12. September.
Justitsministeriet tillader fælles lukkede Møder af Foreninger.

13. September.
Motorkøretøjer med Køretilladelse maa for Fremtiden køre under Mørklægningen, men med afskærmet Lys.

14. September.
Paa Grundlag af Henvendelsen af 24. August fra Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund oprettes et Arbejds- og Forligsnævn til at træffe endelig Afgørelse af alle Arbejdsstridigheder. Nævnet bestaar af 3 Repræsentanter for hver af Hovedorganisationerne og et Formandsskab paa 3 Medlemmer udnævnt af Kongen. I Lovens Gyldighedsperiode maa Arbejdsstandsninger ikke iværksættes.

15. September.
Askov Højskole fejrer sit 75-Aars Jubilæum. Der indføres en foreløbig Rationering af Rugbrød og Rugmel.

18. September.

Trafikminister Gunnar Larsen og befuldmægtiget Minister H. Hasle undertegner i Moskva en dansk-russisk Handelstraktat.

23. September.

For at opveje den Prisstigning, som Kornordningen af 25. Juli førte med sig, gennemføres ved Lov et Tillæg paa højst 4 Kr. pr. Uge til de Lønninger, som var blevet laaset fast ved Lønstabiliseringsloven af 30. Maj.

26. September.

Paa sin 70-Aars Fødselsdag hyldes Kong Christian X overalt i Landet, men særlig i København, hvor Kongeparret om Eftermiddagen foretager en lang Køretur uden Eskorte, hilst af talrige Deputationer og umaadelige Menneskemasser. Komiteen for en Nationalindsamling overrækker Kongen en Chek paa 2¼ Mill. Kr., som efter Kongens Ønske skal danne en Fond, Kong Christian den Tiendes Fond, til Støtte af humane og videnskabelige Formaal.

1. Oktober.

Socialdemokraten Forretningsfører Charles Petersen vælges til Landstingets Formand efter sin Partifælle C. F. Sørensen. Brødrationen fastsættes til 6 kg Rugbrød og 2,1 kg Franskbrød. Rationen af Kaffe og Kakao nedsættes til 125 g om Maaneden, mens Terationen forbliver paa 50 g.

2. Oktober.

Som Følge af de fem Partiers Samarbejde vælges Medlem af Retsforbundet P. Gregersen til Medlem af Folketingets Finansudvalg.

Handelsminister J. Christmas Møller træder ud af Ministeriet med den officielle Begrundelse, at han ikke kan overkomme at være Minister og Organisationsleder paa samme Tid. I hans Sted udnævnes den konservative Landstingsmand Grosserer Halfdan Hendriksen til Handelsminister. Christmas Møller afløser denne som Medlem af Rigsdagens Samarbejdsudvalg.

10. Oktober.

Folketingsmand Ole Bjørn Kraft vælges til Formand for den konservative Rigsdagsgruppe efter Handelsminister Halfdan Hendriksen.

12. Oktober.

Forbudet mod offentlige indendørs Møder ophæves. Dog skal de i Forvejen anmeldes til Politiet.

15. Oktober.

Nationalbanken nedsætter sin Diskonto fra 4½ til 4 pCt. Landøkonomisk Driftsbureau meddeler, at Landbrugets Forrentningsprocent i 1939—40 var 5,1, hvilket er det højeste Tal siden 1929—30.

16. Oktober.

Fhv. Handelsminister Christmas Møller udtræder af Rigsdagens Samarbejdsudvalg og afløses af Landstingsmand Axel B. Lange (konservativ).

22. Oktober.

Fællesbestyrelsen for K.F.U.M. og K.F.U.K. vedtager at nægte at deltage i Dansk Ungdomssamvirke, idet man henviser til, at et

almindeligt Samarbejde vil stride mod Foreningernes Formaalsparagraf.

31. Oktober.

Professor, Dr. theol. Hal Koch vælges til Formand for Dansk Ungdomssamvirke.

For at bekæmpe Arbejdsløsheden blandt Haandværkerne og modvirke Følgerne af den manglende Vedligeholdelse under Landbrugskrisen gennemføres en Lov om Laan og Tilskud til Ombygninger, Reparationer o. l. ved Landbrugsbygninger. En anden Lov yder Laan og Tilskud til Bygning eller Reparation af Landarbejderboliger. En tredie Lov øger det offentliges Tilskud til Boligbyggeriet. En fjerde Lov yder store Tilskud samt Laan til Istandsættelsesarbejder og Varmeisoleringsarbejder for at skabe Beskæftigelse blandt Bygningshaandværkerne og muliggøre en bedre Udnyttelse af Brændselsbeholdningerne.

Ved Lov oprettes en Beskæftigelsesfond til at afholde Udgifter ved Laan eller Tilskud til beskæftigelsesfremmende Foranstaltninger. Midlerne tilvejebringes ved Udstedelse af Skatkammerbeviser eller Statsobligationer, og Fonden afvikles i Løbet af 10 Aar. Ved Forlængelse af Loven om midlertidige Forbrugsafgifter nedsættes Omsætningsafgiften fra 11,1 til 10 pCt. af Salgsprisen bortset fra Afgiften.

Der »lægges Loft« over Smørprisen.

2. November.

Uddannelsen af Rekrutter til Hæren genoptages efter at have været afbrudt siden 9. April.

7. November.

Der indføres Rationering af Smør, Rationen bliver paa 50 g om Dagen.

11. November.

De saakaldte Fagbevægelser sammensluttes med det af Generalauditør Victor Pürschel ledede »Nationalt Samvirke« til en fælles Organisation under Hr. Pürschels Ledelse.

Den bestaaende Lovgivning om Ungdomslejre udvides. Alle unge ugifte arbejdsløse skal søges beskæftiget her.

13. November.

Som Led i Bestræbelserne for at bekæmpe Arbejdsløsheden vedtages en Lov om Fodstier, Cykleveje samt Udflugtsveje i Københavns »grønne« Omraader.

14. November.

Som et Led i Bestræbelserne for at forøge Beskæftigelsen ydes ved Lov Statstilskud til Landvinding eller Afvanding af lave Arealer og ved en anden Lov øgede Tilskud og Laan til Grundforbedringsarbejder.

20. November.

Det forbydes at sælge Piskefløde og fuldfed Ost.

22. November.

Der »lægges Loft« over Prisen paa Flæsk, Okse- og Kalvekød samt Fedt.

26. November.

Folketingsmand Hartvig Frisch træder tilbage fra Stillingen som

Kong Christian X rider paa sin Fødselsdag igennem Københavns Gader.
26. September 1941.

Formand for den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe og som Medlem af Rigsdagens 9-Mandsudvalg og efterfølges begge Steder af fhv. Forsvarsminister Alsing Andersen.

27. November.

Justitsministeriet forbyder erhvervsmæssig Omvandring og Fotografering i et Omraade langs hele Vest- og Nordkysten af Jylland og langs Østkysten sydpaa indtil Aarhus.

I det engelske Underhus udtaler Understatssekretær Butler, at Færøerne nu som før er en Del af Danmark og vedvarende administreres af Danmark under Medvirken af Øernes egne Repræsentanter.

30. November.

Under Ledelse af Baronerne J. O. Raben-Levetzau og O. Rosenørn-Lehn samt Grev F. M. Knuth dannes der af Repræsentanter for Majoratsgodser og andre Slægtsgodser en Faggruppe i Tilslutning til Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti og L.S.

Der indføres Rationering af Gryn, af hvilke man kan faa 1 kg Byg- eller Havregryn pro persona om Maaneden.

5. December.

12 Medlemmer af Landbrugernes Sammenslutnings Erhvervsudvalg, deriblandt Formanden, træder tilbage som Protest mod L.S.'s Samarbejde med Nationalsocialisterne.

12. December.

Tolvmandsforeningernes Aarsmøde tager enstemmigt Afstand fra de lollandske Storgodsbesidderes politiske Aktion 30. November.

14. December.

Majoratsforeningens Generalforsamling vedtager en Udtalelse, som skarpt tager Afstand fra, at nogle Standsfæller har søgt Tilknytning til Nationalsocialisterne.

Ved en Ændring i Toldloven foretages en Omlægning af Satserne for Manufakturvarer og Tekstilstoffer, saaledes at Tolden paa Celluld og andre kunstige Tekstilfibre nedsættes meget.

17. December.

Paa Grund af Vanskeligheden ved at fremskaffe Kobber bemyndiges den kgl. Mønt til at udmønte 5-, 2- og 1-Ører af Aluminium.

27. December.

Den bestaaende Lovgivning om Iværksættelse af offentlige Arbejder til Bekæmpelse af Arbejdsløsheden forlænges og udvides; nye store Millionbeløb stilles til Raadighed, og Reglerne for Anvisning, Kontrol og Lønninger strammes.

31. December.

Som Led i Beskæftigelsesplanen bemyndiges Landbrugsministeren ved Lov til at erhverve Hede, Klit og andre uopdyrkede Arealer og beplante dem.

Svinereguleringen ophører.

1941.

1. Januar.

Ved Aarets Begyndelse er Nationalbankens Aktivpost Diverse Debitorer paa 457 Mill. Kr. og dens Tilgodehavende paa den dansktyske Clearing 395 Mill.

Rationen af Rugbrød forhøjes til 7⅔ kg om Maaneden, af Sukker til 2 kg.

2. Januar.

Der indføres Rationering af Sæbe. Rationen bliver paa 100 g Haandsæbe eller 50 g Barbersæbe eller 400 g flydende Sæbe samt 400 g blød Sæbe eller 400 g Vaskepulver eller 150 g Sæbespaaner eller 200 g Stang- eller Bloksæbe.

3. Januar.

Ved Lov gives der Bemyndigelse til at tilvejebringe en Jernbane- og Automobilfærgefart over Femern-Bæltet og i Forbindelse dermed at anlægge en Bane fra Nykøbing F. til Rødby Havn med Bro over Guldborgsund. Udgifterne anslaas til ca. 28 Mill. Kr.

10. Januar.

Folketingsmand J. Christmas Møller nedlægger sit Mandat som Medlem af Folketinget og fratræder alle Tillidsposter inden for Det konservative Folkeparti.

18. Januar.

Ved Tillæg til Straffeloven indføres der Straf for den, der udbreder Rygter, som er egnede til at skade Landets Interesser i Forhold til det offentlige, selv om Udbredelsen ikke sker offentligt. Straffen for militær Spionage forhøjes fra 6 Aar til Livstid. Med Fængsel paa Livstid straffes ogsaa den, der i Forhold til udenlandske militære Styrker, der efter Overenskomst med den danske Regering befinder sig her i Landet, træder i Modstandernes Krigstjeneste eller yder Modstanderne en Bistand, der er egnet til at udsætte disse militære Styrkers Sikkerhed for Fare; ødelægger eller beskadiger Krigsmateriel o. l.; og i øvrigt foretager Handlinger af lignende Karakter, som er egnede til alvorligt at skade Danmarks Interesser i Forhold til Udlandet. Nævninger og Domsmænd kan ikke medvirke i disse Sager. Sagerne skal behandles og paadømmes ved Københavns Byret. Anke kan kun finde Sted med Justitsministerens Tilladelse. Der beskikkes en Sagfører, og anklagede kan ikke faa Støtte af en valgt Sagfører.

19. Januar.

En dansk-svensk Uge i København afsluttes med et Festmøde i Raadhushallen.

25. Januar.

Ved Københavns Byret idømmes Oberstløjtnant T. P. A. Ørum livsvarigt Fængsel og nogle andre Officerer mindre haarde Straffe for Overtrædelse af Bestemmelserne i den skærpede Straffelov af 18. Januar.

31. Januar.

Der oprettes et særligt Kystpoliti til at overvaage, at ingen forlader Landet uden Tilladelse.

3. Februar.

Ved en Omdannelse af Krigsforsikringen for Skibe paatager Staten sig øget Garantiansvar. Det oplyses, at 159 danske Skibe til en Værdi af ca. 262 Mill. Kr. laa i franske og engelske Havne 9. April 1940 og 85 Skibe til en Værdi af ca. 211 Mill. i neutrale Havne.

7. Februar.

Forretningsføreren (Formanden) for Socialdemokratisk Forbund, Folketingsmand H. C. Hedtoft-Hansen, og det socialdemokratiske Partis Sekretær, H. C. Hansen, træder tilbage fra disse Stillinger, men bevarer deres Folketingsmandater. Hedtoft-Hansen udtræder ogsaa af Rigsdagens 9-Mandsudvalg.

12. Februar.

Fhv. Finansminister H. P. Hansen indtræder i Rigsdagens 9-Mandsudvalg i Stedet for Hedtoft-Hansen.

13. Februar.

Officerer af Hær og Flaade begynder et Oplysningsarbejde for at øge Forstaaelsen mellem Værnene og Befolkningen. Arbejdet ledes af Generalstabschefen, General Gørtz, og Chefen for Marinestaben, Admiral Hammerich.

Fhv. Forsvarsminister Alsing Andersen vælges til Forretningsfører for Socialdemokratisk Forbund i Stedet for Hedtoft-Hansen.

16. Februar.

Regeringen i Chile beslaglægger indtil Krigens Ophør tre danske Skibe i chilensiske Havne og sætter dem i Fart under Chiles Flag.

17. Februar.

Nogle Ledere inden for Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti bryder med Frits Clausen og er med til at danne et nyt Parti med Navnet Den danske Front.

21. Februar.

Den nationalsocialistiske Folketingsmand Th. M. Andersen udtræder af Partiets Rigsdagsgruppe, men forbliver i Folketinget.

24. Februar.

Ved Lov udskydes Afholdelsen af de kommunale Valg under Paaberaabelse af den skærpede Krigssituation, som kan ventes i Foraarsmaanederne.

1. Marts.

Dansk socialistisk Parti, Det nationale Genrejsningsparti og Nationalt Samvirke, Fagstatsbevægelsen, forener sig til Dansk Folkeparti med Folketingsmændene Svend E. Johansen og Th. M. Andersen samt Generalauditør Victor Pürschel som Ledere.

4. Marts.

Arbejds- og Forligsnævnet afsiger en Kendelse, der for Tiden indtil 1. Marts 1942 dekreterer en Lønforhøjelse paa 8—10 pCt.

5. Marts.

Folketingsmændene Svend E. Johansen og Th. M. Andersen anmelder i Folketinget, at de repræsenterer det nydannede Dansk Folkeparti.

15. Marts.

Peru beslaglægger et dansk Skib.

18. Marts.

Der oprettes ved Lov en Krigsforsikring for Havne.

27. Marts.

Ved Universiteterne i København og Aarhus fejres en nordisk Studenterdag ligesom ogsaa i Sverige og Finland.

31. Marts.

Ved Lov ydes der Laan og Tilskud til Bygning af Fiskekuttere. U.S.A. beslaglægger de 38 danske Skibe i Unionens Havne.

5. April.

Uruguay beslaglægger danske Skibe i Montevideos Havn.

7. April.

Arbejds- og Forligsnævnet dekreterer en Lønforhøjelse paa 7—8 pCt. for Arbejdere i Landbrug, Skovbrug og Mejerier.

8. April.

For at hindre, at det højtlønnede Arbejde i Tørvemoserne skal trække Arbejdskraften bort fra Landbruget, paabydes det ved Lov, at ugifte Arbejdere under 25 Aar ikke maa beskæftiges ved Tørvearbejde.

Servering af »det kolde Bord« ophører paa Restauranterne, og Antallet af Retter begrænses.

Regeringen beslutter at nedsætte et Udvalg til at forberede Ændringer i Arbejdsløshedsloven og den sociale Lovgivning.

9. April.

Den danske Gesandt i Washington, Henrik von Kauffmann, og U.S.A.'s Udenrigsminister Cordell Hull afslutter en »Overenskomst om Grønlands Forsvar«. Ved denne forpligter U.S.A. sig til at yde Grønland Bistand til at opretholde sin nuværende Status mod til Gengæld at faa Ret til at anlægge Flyvepladser, Radiostationer og meteorologiske Anlæg, bygge Havne, Veje, Fæstningsanlæg o. l. samt leje de fornødne Landomraader hertil. Overenskomsten skal forblive i Kraft, til der er Enighed om, at de nuværende Farer for det amerikanske Kontinents Fred og Sikkerhed er ophørt.

12. April.

Udenrigsministeriet bestrider, at »Overenskomsten om Grønlands Forsvar« har folkeretslig Gyldighed, da den er blevet til uden Kongens eller Regeringens Medvirken eller Vidende. I en Note til den amerikanske chargé d'affaires i København nedlægger det Protest mod U.S.A.'s Handling og dettes Planer om at anlægge Luft- og Flaadebaser paa Grønland. Kauffmann tilbagekaldes fra Posten som Gesandt og beordres til at begive sig til København.

13. April.

Minister Kauffmann meddeler i en Note det amerikanske Udenrigsministerium, at han betragter Hjemkaldelsesordren som ugyldig og agter at forblive i sit Embede.

14. April.

Udenrigsminister Hull erklærer i en Note til Minister Kauffmann, at den amerikanske Regering vedblivende anerkender ham som behørigt bemyndiget Gesandt for Danmark.

15. April.

Præsident Roosevelt afgiver en Erklæring om Grønlandsspørgsmaalet. U.S.A. havde i sin Tid anerkendt Danmarks Suverænitet over Grønland, fordi Danmarks Krav baseredes paa en næsten tusindaarig Kolonisation af det grønlandske Omraade og paa den danske Omsorg for den grønlandske Befolkning. Siden 9. April har den danske Gesandt Kauffmann og De forenede Staters Regering staaet paa det Standpunkt, at den danske Regering ikke mere

frit kan udøve sin Suverænitet, da den er undergivet fremmed Besættelse. De forenede Staters Regering har derfor besluttet at tage Grønland under sin Beskyttelse for at bevare det for den danske Stat.

16. April.

Der oprettes ved Lov Tjenestemandsstillinger for 1400 nye Politibetjente.

Kornordningen for Høstaaret 1941—42 paabyder Aflevering af 1/4 af den beregnede Høst. Priserne paa det afleverede Korn forbliver uforandret. Naar Landmanden har opfyldt sin Afleveringspligt, kan han sælge sin resterende Kornhøst til Markedspris (Frihandelskorn).

Minister Kauffmann afskediges af Udenrigstjenesten, og der indledes strafferetslig Undersøgelse mod ham for Landsforræderi og for Overtrædelse af Straffelovstillæget af 18. Januar.

17. April.

Ved Lov gives der Bemyndigelse til Anlæg af en Vej udelukkende beregnet for Motorkørsel fra Rødby Havn over Guldborgsund til Storstrømsbroen som Fortsættelse af de tyske Motorveje i Tilknytning til Rødby-Femern Ruten.

Ved Kendelse af Københavns Byret beslaglægges Kauffmanns Formue i Danmark foreløbigt.

26. April.

Der indføres Maksimalpriser for Flæsk, Okse- samt Kalvekød.

29. April.

Den første »kødløse« Tirsdag paa Restauranterne.

10. Maj.

Chiles Regering beslaglægger endnu to danske Handelsskibe.

13. Maj.

Generalkonsulerne Georg Bech, New York, R. Baumann, Chicago, og Fr. Sporon Fiedler, San Francisco, afskediges, fordi de har nægtet at adlyde Regeringens Ordre om at afbryde Forbindelsen med Minister Kauffmann og dernæst har afslaaet at vende hjem til tjenstligt Forhør.

Under Indtryk af Vanskelighederne ved Brændselstilførslerne gennemføres ved Lov Regler for Folkebespisning i paakommende Tilfælde.

17. Maj.

Islands Alting vedtager enstemmigt, at da Danmark ikke er i Stand til at varetage de Sager, det har paataget sig paa Islands Vegne ved Forbundsoverenskomsten af 1918 (Udenrigsrepræsentation og Fiskeriinspektion), har Island erhvervet Ret til endelig Ophævelse af Forbundet med Danmark, hvorfor Island ikke agter at forny Forbundsoverenskomsten ved dens Udløb i 1943, om end det paa Grund af de raadende Forhold først ved Krigens Afslutning formelt vil ophæve Forbundet.

En anden Altingsbeslutning samme Dag tilkendegiver, at Island skal blive Republik, saa snart Forbundet med Danmark i Formen bliver ophævet. Samme Dag oprettes et Embede som Rigsforstander.

30. Maj.

Der gennemføres ved Lov en Ferieordning for Landbrugets Medhjælpere.

For at sikre Hemmeligholdelsen af Oplysninger i Retssager af udenrigspolitisk Betydning ændres Retsplejeloven saadan, at der er Adgang til i den Slags Sager at udelukke Nævningers og Domsmænds Medvirken, men dog kun med Samtykke af Højesteret i hvert enkelt Tilfælde. Heller ikke kan der i saadanne Sager gives Møde ved valgt Sagfører.

31. Maj.

I en Skrivelse til Islands chargé d'affaires i København udtaler den danske Regering over for den islandske, at den ikke savner Forstaaelse af de forhaandenværende Vanskeligheder, som foraarsagede Altingets Beslutning om at opsige Forbundet mellem Danmark og Island, men dog finder det beklageligt, at Altinget paa dette Tidspunkt har ment saaledes at burde tilkendegive sit Syn paa det begge Lande vedrørende Retsforhold. Den danske Regering erklærer sig imidlertid villig til, saa snart Forholdene tillader det, at træde i Forhandling med den islandske om Spørgsmaalet paa Grundlag af Forbundslovens Bestemmelser og med fuld Hensyntagen til det islandske Folks Ønsker.

2. Juni.

Chiles Regering beslaglægger 5 mindre danske Skibe.

16. Juni.

6 af de i U.S.A. beslaglagte danske Skibe tages i Brug.

21. Juni.

Under Justitsministeriet oprettes et særligt Departement til Behandling af visse Politisager. Departementet ledes af konstitueret Statsadvokat Eivind Larsen.

22. Juni.

Samtidig med Udbruddet af den tysk-russiske Krig arresteres 269 Personer, som anses for at være Kommunister. Nogle Uger senere løslades dog 153, mens Flertallet af de øvrige overføres til Horserød-Lejren; nogle enkelte forbliver i Vestre Fængsel i København.

23. Juni.

Den islandske Regering besvarer den danske Regerings Skrivelse af 31. Maj og udtaler sin Anerkendelse og Værdsættelse af den danske Regerings Forstaaelsesvilje. Man fremhæver dog, at Altinget har tilkendegivet sit Standpunkt til det fremtidige Unionsforhold netop paa det Tidspunkt, Forbundsloven forudsætter.

24. Juni.

Under den foreliggende Situation, erklærer Udenrigsministeriet, finder Regeringen det rigtigst at hjemkalde Gesandten og Gesandtskabspersonalet fra Moskva.

26. Juni.

Den danske Regering udsteder en Erklæring i Anledning af Udbruddet af Krigen mellem Tyskland og Sovjetunionen. Det udtales her, at ved den nye Krig er det store Vaabenopgør i Europa indtraadt i en ny Fase, idet Tyskland har vendt sine Vaaben mod Øst mod en Magt, som gennem en Aarrække har betydet en Tru-

sel mod nordiske Staters Velfærd og Trivsel. Denne Gang kæmper Finland ikke alene, men sammen med andre Lande kæmper det under Tysklands Førerskab for at bevare en Samfundsorden i Overensstemmelse med europæisk Kultur. Der er en fælles europæisk Interesse i dette Opgør, hvis Resultat paa afgørende Maade vil kunne bidrage til at bevare Europas Lande for indre Samfundsopløsning. Nu som tidligere deltager Danmark ikke i dette krigeriske Opgør, men ud fra denne fælles europæiske Interesse kan Udviklingen ikke være ligegyldig for Danmark. Erkendelsen heraf har fundet Udtryk i Hjemkaldelsen af Gesandtskabet fra Moskva, hvorved Forbindelsen mellem Danmark og Sovjetunionen er afbrudt.

28. Juni.

Der oprettes et »Frikorps Danmark«, som vil kæmpe blandt de tyske Tropper mod Sovjetunionen. Det ledes af Oberstløjtnant C. P. Kryssing.

30. Juni.

Der oprettes ved Lov en Krigsforsikring for Landbrugsjord og en Krigsforsikring for elektriske Luftledningsanlæg for Højspænding.

3. Juli.

Udenrigsministeriet meddeler, at det har anmodet U.S.A. om at hjemkalde sine Konsuler fra Danmark.

8. Juli.

Justitsminister Harald Petersen træder tilbage og afløses af Rigspolitichef E. Thune Jacobsen.

31. Juli.

Den danske Regering anerkender Kroatien *de jure*.

8. August.

Uruguay beslaglægger 4 danske Handelsskibe.

13. August.

Den danske Regering anerkender Manchukuo og den kinesiske Regering i Nanking.

20. August.

Arbejds- og Forligsnævnet afslaar De samvirkende Fagforbunds Krav om Lønforhøjelse og dekreterer Lønstop indtil 1/3 1942.

21. August.

Den kinesiske Nationalregering i Chungking afbryder den diplomatiske Forbindelse med Danmark, fordi dette har anerkendt den kinesiske Regering i Nanking.

22. August.

Det fastslaas ved Lov, at Personer, hvis Adfærd har givet særlig Grund til at antage, at de vil deltage i kommunistisk Virksomhed eller Agitation, med Justitsministerens Samtykke kan tages i Forvaring, naar dette skønnes nødvendigt af Hensyn til Statens Sikkerhed eller dens Forhold til fremmede Magter. Enhver, der tages i Forvaring, skal inden 24 Timer fremstilles for en Dommer, der ved Kendelse beslutter, om Forvaringen skal opretholdes. Forvaringsbeslutningen *skal* dog godkendes, med mindre der foreligger en aabenbar Fejltagelse. Baade den i Forvaring tagne og det offentlige kan rejse Kæremaal til Højesteret. Samme Lov forbyder desuden alle kommunistiske Foreninger

og Sammenslutninger og kræver dem omgaaende opløst. Kommunistisk Virksomhed eller Agitation af enhver Art forbydes, uanset om der foreligger Tilslutning til nogen Forening. Kommunistiske Foreningers og Sammenslutningers Formue, Arkiv o. l. tages i Forvaring af det offentlige.

26. August.

De samvirkende Fagforbund retter en Henvendelse i 7 Punkter til Regeringen og anviser Fremgangsmaader til at modarbejde Prisstigningen. De kræver bl. a. Nedsættelse af de ekstraordinære Forbrugsafgifter, Lettelser i Lønskatten, forøgede Tilskud til Billiggørelse af Levnedsmidler for de mindre bemidlede, en særlig Pristalsberegning, som udelukkende tager Hensyn til de egentlige Livsfornødenheder, samt Hævning af Kronens internationale Værdi.

Ved Lov gives der Adgang til individuelle Konverteringer af Kreditforeningslaan. Fabrikker, som fremstiller Krigsmateriel, inddrages under Krigsforsikringen.

29. August.

Generalmajor Ebbe Gørtz udnævnes til Generalløjtnant og Chef for Generalkommandoen og Kontreadmiral A. H. Vedel til Viceadmiral og Chef for Søværnskommandoen.

1. September.

De danske Konsuler hjemkaldes fra de af Tyskland besatte Lande med Undtagelse af Generalkonsulerne i Paris, Haag og Oslo.

3. September.

Folketinget giver sit Samtykke til, at dets tre kommunistiske Medlemmer tages i Forvaring i Henhold til Kommunistloven af 22. August.

5. September.

Ved Kendelse af Arbejds- og Forligsnævnet forhøjes Lønningerne i Landbrug, Skovbrug og ved Mejerierne med 2—3 pCt.

16. September.

Venstres Landsorganisation vælger Indenrigsminister Knud Kristensen til Formand i Stedet for Godsejer Th. Madsen-Mygdal.

20. September.

Finansministeriet indbyder til Tegning af et »Beskæftigelseslaan«, som, da Tegningen slutter, indbringer 277 Mill. Kr., det største enkelte Laanebeløb i Danmarks Historie.

1. Oktober.

Rationerne af Kaffe, Te og Kakao nedskæres med 1/3 for Resten af Aaret.

8. Oktober.

Statsregnskabet for 1940—41 forelægges Rigsdagen. Det viser Udgifter paa 843,2 Mill. og Indtægter paa 900,5 Mill. Kr.

24. Oktober.

Ved Lov nedsættes de ekstraordinære Forbrugsafgifter, og der udstedes Tøjrabatkort til alle Børn under 15 Aar.

20. November.

Udenrigsministeriet meddeler, at Danmarks chargé d'affaires i Iran og Iraq A. C. Fensmark er blevet afskediget, fordi han har meddelt de Regeringer, til hvilke han er akkrediteret, at han ikke længere repræsenterer den danske Regering, men ønsker at opret-

holde sin officielle Post som Danmarks Repræsentant i de to Lande med en selvstændig Politik.

22. November.

For at Priskontrolraadet med større Kraft kan gribe ind over for uberettigede Prisstigninger udvides dets Myndighed, og der oprettes et Forretningsudvalg og et Prisdirektorat.

25. November.

Sammen med Bulgarien, Finland, Kroatien, Nanking-Kina, Rumænien og Slovakiet tiltræder Danmark den saakaldte Antikominternpagt ved en Udenrigsministersammenkomst i Berlin. Udenrigsministeriet udtaler, at Pagten paalægger de kontraherende Parter gensidigt at underrette hverandre om den kommunistiske Internationales Virksomhed, raadføre sig med hverandre om de nødvendige Afværgelsesforanstaltninger og gennemføre disse i snævert Samarbejde. Derimod hævder Ministeriet, at Pagten ikke indeholder politiske eller andre Forpligtelser og heller ikke berører Danmarks Stilling som ikke-krigsførende Magt.

1. December.

Der gennemføres ved Lov en ændret Smørordning, som vedvarende lader Hjemmemarkedsprisen være lavere end Eksportprisen, men paa Grund af Nedgangen i Eksporten yder Smørproduktionen et Statstilskud.

Det paabydes ved Lov, at der skal udarbejdes et »skrællet« Pristal, udelukkende baseret paa indenlandske Fødevarer, Brændsel, Belysning, Bolig, Klæder, Fodtøj og Vask, til Vejledning for Arbejds- og Forligsnævnet ved dets Fastsættelse af Lønningerne.

Professor, Dr. jur. K. Sindballe udnævnes til Formand for Priskontrolraadets nyoprettede Forretningsudvalg.

7. December.

Japan angriber U.S.A. og England.

11. December.

Tyskland og Italien erklærer U.S.A. Krig.

22. December.

Der ydes ved Lov et Tilskud paa 37 Mill. Kr. til Billiggørelse af Levnedsmidlerne for de mindre bemidlede.

24. December.

Den danske Gesandt i Buenos Aires, Fin Lund, afskediges, fordi han nægter at adlyde Udenrigsministeriets Ordrer.

31. December.

Med Aarets Udgang tildeles der ikke flere Rationer af Kaffe, Te eller Kakao.

Ved Aarets Slutning er Nationalbankens Aktivpost Diverse Debitorer paa 907 Mill. Kr. og dens Tilgodehavende paa den dansk-tyske Clearing 838 Mill. Kr.

1942.

3. Januar.

Minister Kauffmann i Washington, som i April 1941 afskedigedes af den danske Statstjeneste, overrækker den amerikanske Regering en Erklæring i Tilslutning til den Solidaritetserklæring, som 1. Januar 1942 blev undertegnet i Washington af 26 Stater i Krig med Tyskland og Italien.

8. Januar.

Regeringen udsteder en Erklæring, som tager Afstand fra Kauffmanns Udtalelser og Virksomhed til Fordel for Det frie Danmark.

22. Januar.

Den danske Krones Værdi opskrives med 8,3 pCt., hvorved Dollarkursen synker fra 5,18 til 4,79 og Markkursen fra 207,45 til 191,80. Ved denne Opskrivning udlignes Nedskæringen i September 1939.

24. Januar.

Som Følge af at U.S.A. ved Tysklands Krigserklæring er blevet inddraget i Krigen, forlader dets Gesandtskab København.

28. Januar.

Ved Lov udskydes Afholdelsen af de kommunale Valg et Aar til Marts 1943.

31. Januar.

Udenrigsministeriet meddeler, at den danske chargé d'affaires i Mexico City K. C. Jørgensen er afskediget af Statstjenesten, da han har nægtet at følge Udenrigsministeriets Instruktioner.

19. Februar.

Ved Lov opskrives Burmeister og Wains Aktiekapital, der i 1933 var blevet nedskrevet som Led i den da af Regering og Rigsdag gennemførte Sanering af Selskabet.

21. Februar.

Arbejds- og Forligsnævnet tilkender Arbejdere over 23 Aar et Tillæg paa 2—3 pCt. Kendelsen omfatter ca. 400 000 Arbejdere.

20. Marts.

Gesandten i London Grev E. Reventlow, Legationsraad Gustav Rasmussen og de øvrige Medlemmer af Gesandtskabet afskediges af Statstjenesten, da de har stillet sig til Raadighed for »Sammenslutningen af frie Danske i Storbritannien og Nordirland« og nægtet at følge Udenrigsministeriets Instruktioner.

3. April.

Landbrugsfagene opnaar en Lønforhøjelse paa 4—7½ pCt.

9. April.

Paa Grund af Brasiliens Afbrydelse af den diplomatiske Forbindelse med Tyskland forlader den brasilianske Gesandt Danmark.

1. Maj.
Fhv. Folketingsmand og Handelsminister J. Christmas Møller rejser med Hustru og Søn i et lille dansk Skib fra Aggersund ved Limfjorden til Sverige, hvorfra han begiver sig til London og stiller sig til Raadighed for den frie danske Bevægelse.

3. Maj.
Statsminister Th. Stauning dør efter nogen Tids Sygdom.

4. Maj.
Finansminister Vilhelm Buhl udnævnes til Statsminister, men beholder indtil videre Finansministerporteføljen.

9. Maj.
Ved Lov foretages yderligere Skærpelse af de ved Loven af 18. Januar 1941 fastsatte Straffe, samtidig med at Justitsministeren faar Myndighed til at lade Anke og Kære fra Underret ske direkte til Højesteret.

13. Maj.
Udenrigsministeriet meddeler, at Danmarks Konsuler og Vicekonsuler i Montreal og Sidney og Konsulen i Johannesburg har erklæret, at de ikke vil underordne sig den danske Regering. De er derfor blevet afskediget af Statstjenesten.

15. Maj.
Kongeparret fejrer under stor Hyldest fra Befolkningen, men uden officielle Festligheder sit 30-Aars Regeringsjubilæum.

3. Juli.
For at bekæmpe de af den store Pengerigelighed skabte Farer gennemføres ved Lov en Række Foranstaltninger for at sterilisere »de ledige Penge«.

4. Juli.
Der foretages en Række betydningsfulde Ændringer i Lovgivningen for Folkehøjskoler, Landbrugsskoler og Efterskoler, samtidig med at der skabes en frivillig Ungdomsskole for den ufaglærte Ungdom.

16. Juli.
Formanden for den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe, fhv. Forsvarsminister Alsing Andersen, overtager Finansministeriet, som Statsminister Buhl afgiver.

29. Juli.
Som Følge af Kritik mod visse Sider af den sociale Lovgivning foretages en Revision af Reglerne for Tildelingen af social Forsorg og Arbejdsløshedsunderstøttelse. Der indføres Arbejdskort for alle Lønmodtagere.

24. August.
Ved Lov udskydes Afholdelsen af Valg til Menighedsraadene et Aar til November 1943.

26. August.
En »Faldskærmsjæger« i København overraskes af Politibetjente, saarer en af dem og skydes derpaa selv ned af Betjentene.

31. August.
Der tælles en Ledighed paa 21 479 arbejdsløse, hvilket er 4 pCt. af alle forsikrede.

2. September.
Statsminister V. Buhl advarer i en Radiotale indtrængende Befolkningen mod at foretage Sabotagehandlinger overfor det tyske Militær, saa man kan undgaa, at der rejses Krav om Skærpelse af den danske Straffelov eller Tvivl om Retten for de danske Myndigheder til selv at holde Justits paa dette Omraade.

5. September.
Da Politiet i Valby overrasker en »Faldskærmsjæger«, skyder denne en Overbetjent og begaar Selvmord.

8. September.
»Frikorps Danmark« vender hjem fra Østfronten paa nogle Ugers Orlov.

26. September.
Kong Christian X fejrer sin 72-Aars Fødselsdag og hyldes varmt af Hovedstadens Befolkning. Der udveksles Telegrammer mellem den tyske Fører og Rigskansler og Kong Christian.

7. Oktober.
Officiøse Udtalelser fra Udenrigsministeriet i Berlin giver Udtryk for en vis Utilfredshed med Hændelsesforløbet i Danmark. Skønt de tyske Tropper, Militærmyndigheder og øvrige Autoriteter ifølge den tyske Opfattelse ikke har kunnet give Anledning til nogen Klage, hævder man fra Berlin, at visse danske Kredse har misforstaaet denne Indstilling og troet, at de kunde tillade sig en hel Del. Især udtales det, at det har gjort et daarligt Indtryk i Berlin, at hjemvendte Medlemmer af »Frikorps Danmark« er blevet mødt uden Agtelse, med Ringeagt og endog med Spot. Det erklæres, at den Slags Hændelser er egnet til at forstyrre Atmosfæren mellem Danmark og Tyskland og til at faa Virkninger paa en eller anden Maade.

Statsregnskabet for 1941—42 udviser Indtægter paa 941,6 Mill. Kr. og Udgifter paa 907,1 Mill. Den forelagte Finanslov budgetterer Udgifter paa 962,5 Mill. Kr.

12. Oktober.
I Forbindelse med en Skærpelse i Forholdet mellem Danmark og Tyskland foretages en Række Ændringer i Ledelsen af de tyske diplomatiske og militære Myndigheder i Danmark. Som Øverstbefalende over Tropperne afløses General Lüdke af Infanterigeneral H. von Hanneken.

Den tyske Førers Befuldmægtigede i Danmark, Minister von Renthe-Fink hjemkaldes, og den danske Gesandt i Berlin O. C. Mohr vender for en Tid tilbage til København.

15. Oktober.

Formanden for Københavns Borgerrepræsentation, Landsretssagfører Karmark Rønsted, nedlægger sit Formandshverv og udtræder senere af Borgerrepræsentationen.

19. Oktober.

Paa sin Morgenridetur styrter Kong Christian af sin Hest ved Esplanadepavillonen i Grønningen og paadrager sig en Række Kvæstelser. Han indlægges paa Diakonissestiftelsen, hvor hans Tilstand i den følgende Tid flere Gange giver Anledning til meget alvorlig Ængstelse for hans Liv.

27. Oktober.

Da der indtræder en Forværring i Kongens Tilstand, overdrages Regeringens Førelse til Kronprins Frederik.

2. November.

Udenrigsminister Scavenius foretager en Rejse til Berlin. Sommertiden ophæves.

5. November.

I Stedet for Minister Renthe-Fink overtager Ministerialdirektør Werner Best Stillingen som det tyske Riges Befuldmægtigede i Danmark.

7. November.

I den første Uge af November fandt talrige Forhandlinger Sted i Regeringen, Rigsdagens Samarbejdsudvalg og de politiske Partier, fordi man mente, at forskellige Forhold gjorde et Regeringsskifte nødvendigt. Forhandlingerne afsluttedes denne Dag med, at Statsminister Buhl tilraadede Kongemagten at overdrage til Udenrigsminister Scavenius at danne en ny Regering.

8. November.

En officiel Bulletin meddeler, at Kongens Helbredelse nu er saa vidt fremskreden, at yderligere Meddelelser ikke vil blive udsendt.

9. November.

Et nyt Ministerium dannes. Socialdemokraterne Statsminister V. Buhl og Finansminister Alsing Andersen, den konservative Kirkeminister V. Fibiger og Venstremanden Indenrigsminister Knud Kristensen udtræder. Udenrigsminister Scavenius bliver Statsminister, men bevarer Udenrigsministeriet. Den hidtidige Undervisningsminister Jørgen Jørgensen overtager Indenrigsministeriet. Den hidtidige Minister for offentlige Arbejder Gunnar Larsen afgiver de trafikale Sager til et særligt Trafikministerium under Venstremanden Folketingsmand N. Elgaard og bliver selv Leder af et Ministerium for offentlige Arbejder. Den hidtidige Minister for Arbejds- og Socialministeriet Johs. Kjærbøl afgiver de sociale Sager til et Socialministerium under Ledelse af Formanden for De samvirkende Fagforbund Laurits Hansen og beholder selv Ledelsen af et Arbejdsministerium. Forsvarsminister S. Brorsen, Landbrugsminister K. M. Bording og Handelsminister Halfdan Hendriksen

beholder deres Porteføljer. Af nye Ministre indtræder foruden N. Elgaard og Laurits Hansen Departementschef K. H. Kofoed som Finansminister, Departementschef V. K. Holbøll som Kirkeminister og Undervisningsinspektør A. C. Højberg Christensen som Undervisningsminister.

10. November.

Ministeriet Erik Scavenius udsteder en Regeringserklæring. Det meddeles heri, at der forelaa en alvorlig Situation for Landet, da Regeringsskiftet fandt Sted. Indadtil vil det nye Ministerium fortsætte den hidtil førte Politik. Udadtil vil det se det som sin vigtigste Opgave at virke for en Styrkelse og Befæstelse af det gode og nabovenlige Forhold mellem Danmark og Tyskland og at fremme et gensidigt tillidsfuldt Samarbejde i Ønsket om at skabe fortsatte Udviklingsmuligheder for den befrugtende Vekselvirkning mellem Dansk og Tysk, der gennem Tiderne har haft saa stor Betydning. I Erkendelse af det europæiske Skæbnefællesskab er Regeringen sig det Ansvar bevidst, som ogsaa et lille Land som Danmark har med Hensyn til Opbygningen af det kommende nye Europa, og den vil efter Evne yde sin Medvirken til Løsningen af saadanne Opgaver som i denne Forbindelse naturligt vil tilfalde vort Land. Regeringen vil sikre Opretholdelsen af Ro og Orden i Landet. Den vil ikke taale Sabotage og anden Forbrydelse, der direkte eller indirekte retter sig mod Besættelsestropperne. Regeringens Standpunkt overfor Kommunismen er klart. Siden Vedtagelsen af Loven af 22. August 1941 er kommunistisk Virksomhed her i Landet ulovlig. Dette fandt sin Bekræftelse ved Danmarks Tiltræden af Anti-Komintern-Pagten, ifølge hvilken den danske Regering er forpligtet til paa dansk Omraade at bekæmpe den kommunistiske Internationales opløsende og nedbrydende Virksomhed.

11. November.

Ved Lov gives der Regeringen Bemyndigelse til ved kongelig Anordning at udfærdige Forbud eller Paabud til Opretholdelse af Ro, Orden og Sikkerhed i det Omfang, hvori det skønnes nødvendigt for at modvirke Handlinger, der under de foreliggende alvorlige Forhold og Landets Besættelse af tyske Tropper er egnede til at bringe Landets Interesser i Fare. Straffen for Overtrædelse af en saadan Anordning fastsættes indenfor Rammerne af den borgerlige Straffelov. Der kan ved kongelig Anordning træffes Bestemmelse om denne Lovs Bortfald. I Tilfælde af Regeringsskifte har Loven kun fortsat Gyldighed, saafremt dette godkendes ved Beslutning af Rigsdagens to Ting.

22. November.

Kong Christian forlader Diakonissestiftelsen og tager atter Ophold paa Amalienborg Slot.

1. December.

Butikkernes Vinduesudstillinger begrænses. Der maa kun udstilles en enkelt Prøve og enkelte af de Varer, der haves til Salg.

4. December.

Ved Lov paabydes det Statsvirksomheder, kommunale Anlæg og private Erhvervsvirksomheder, hvis uforstyrrede Produktion eller Drift det maa anses for samfundsvigtigt at opretholde, eller hvis Varebeholdninger er af væsentlig forsyningsmæssig Betydning, at træffe Sikkerhedsforanstaltninger mod Ildsvaade o. l. og etablere Bevogtning indenfor Virksomhedens Omraade. Udgifterne herved afholdes af Virksomheden eller Institutionen.

10. December.

Det meddeles, at Professor Ole Chievitz og flere andre er blevet arresteret for at have støttet Bladet »Det frie Danmark«, som bekæmper den tyske Besættelse og kritiserer den danske Regerings Politik.

18. December.

Den danske Gesandt i Berlin O. C. Mohr vender efter et Par Maaneders Ophold i København atter tilbage til Berlin.

31. December.

Nationalbankens Tilgodehavende i Udlandet paa Clearingkontoen opgøres til 1117 Millioner Kr. og paa Kontoen Diverse Debitorer til 1329 Mill. Kr.

PERSON- OG STEDNAVNEREGISTER

VED

cand. mag. JOHS. SIMONSEN

I

PERSONREGISTER

Aaberg, Christen Pedersen, Politiker (1819—97), V 201.
Aage, Biskop i Roskilde (11. Aarh.), I 567.
Aagesøn, Bue, Jomsviking (o. 986), I 477 f.
— *Vagn,* Jomsviking (o. 986), I 477 f.
Aakjær, Jeppe Jensen, Digter (1866—1930), IV 578, VI 495—498, 496*, 499, 519, 522, 621, 623.
Aalborg, Niels Mikkelsen, Præst (1562—1645), III 69.
Aarestrup, Carl Ludvig Emil, Forfatter (1800—56), IV 569*, 580*, 618, 657.
Abel, Konge 1250—52, I 680, 682, 688 f.; II 6—11, 12—14, 38, 44, 174.
— Søn af Kong Abel (d. 1279), II 24, 39.
Abell, Kjeld, Forfatter (f. 1901), VI 547, 627.
Abildgaard, Nicolai Abraham, Historiemaler, Arkitekt (1743—1809), IV 304, 308, 342*, 351—354.
— *Peter Christian,* Veterinær (1740—1801), IV 304, 320, 323*, 360 f.
— *Søren Pedersen,* Arkivtegner (1718—91), IV 351.
Abrahamsen, Albert Jacob Carl, Telegrafembedsmand, Politiker, (1865—1938), VI 36, 37*.
Abrahamson, Joseph Nikolai Benjamin, Officer (1789—1847), IV 602.
— *Werner Hans Frederik,* Forfatter (1744—1812), IV 362 (i Teksten fejlagtigt Abrahamsen).
Absalon, Ærkebisp (1128—1201), I 638*, 661*. — Biskop i Roskilde I 620, 751 f.; Ærkebiskop I 639 ff., 762 f., 767. — Virksomhed for Kirken I 626, 628, 637, 660, 662 f., for Klostre I 619, 658 f., 670 f., 755. — Krigerske Bedrifter I 588, 621 ff., 630, 635, 642 f., 646. — Indre Styrelse I 554, 634, 652 f., 720 f., 734; grunder København I 636, 658. — Forhold til Valdemar den Store I 617, 629, 644; Saxo I 562, 665; Biskop Valdemar I 649. — I Samtidens Historieskrivning I 546 f., 645. — Personlighed I 656 ff. — Behandlinger VI 467. — Statue VI 551.
Achilleus, græsk Sagnskikkelse, I 279*, 280.
Adalbert, Ærkebiskop af Bremen (ca. 1000—1072), I 542, 561, 566 ff.
— Biskop i Slesvig (d. 1135), I 601, 603.
Adaldag, Ærkebisp af Bremen (ca. 900—988), I 469, 477.

Bemærkninger:

Romertal angiver Bindet; Sidetallene betegnes ved almindelige (arabiske) Tal; et tilføjet f. betyder, at Navnet ogsaa nævnes paa den følgende Side, ff. at det forekommer spredt paa to eller flere følgende Sider; to Tal med Bindestreg imellem betegner, at vedkommende Person behandles udførligt paa de mellemliggende Sider.

Aarstal i Parentes angiver Levetid, uden Parentes Regerings- eller Funktionstid.

* angiver i Personregistret Portræt, i Stednavneregistret Billede af By, Bygning m. m.

Adam af Bremen, tysk Historieskriver (11. Aarh.), I 66, 328, 457, 459, 496, 504, 527, 540 f., 542, 554—556, 560, 562, 565, 567, 748, 751, 762, 768.
Addison Joseph, engelsk Forfatter (1672—1719), III 615.
Adeler, Kort Sivertsen, Søofficer (1622—75), III 367, 399 f., 416.
Adils (Eadgils), svensk Sagnkonge, I 375 f., 400.
Adler, David Baruch, Bankier, Politiker (1826—78), V 655, 659.
— *Jacob Georg Christian,* Orientalist, Superintendent (1756—1834), IV 236.
Adlersparre, Georg, svensk Officer (1760—1835), IV 268.
Adolf, Hertug af Gottorp (1526—86), II 633 f., 636, 671*, 672 ff.; III 11.
— *II,* Greve af Holsten 1128—64, I 612, 622 f.
— *III,* Greve af Holsten 1164—1203, I 642, 649 ff., 673.
— *IV,* Greve af Holsten 1225—39, I 650, 680, 682, 688; II 300.
— *VII,* Greve af Holsten (d. 1390), II 174.
— *VIII,* Greve af Holsten, Hertug af Sønderjylland (1401—59), II 222, 226, 283 f., 291, 299 f., 404.
— *IX,* Greve af Schaumburg (d. 1426), II 199.
Adolf Frederik, Konge af Sverige 1751—71 (f. 1710), III 552 f., 555.
Aelfred (Alfred), angelsachsisk Konge 871—901, I 447 ff., 452 f., 458, 460, 479.
Aelgyfu, Knud den Stores Frille (o. 1000), I 493 f., 497 f.
Agge, Stormand (12. Aarh.), I 600.
— *Tvær,* Stormand (12. Aarh.), I 586.
Agger, Knud, Maler (f. 1895), VI 599.
Aggesøn, Sven, Krønikeskriver (12. Aarh.), I 387, 390, 541, 544 f., 546 f., 571, 600, 602, 632, 644, 653, 657, 664—665; II 115, 120. — Stephanius' Udgave III 164.
Agnes af Brandenburg, Erik Klippings Dronning (d. 1304), II 38, 50 ff., 62.
— Datter af Erik Plovpenning (1249—e. 1288), II 40, 104.
— den hellige (d. 303/304), II 104.
Ahlefeldt, Claus, Officer (1614—74), III 143.
— *Frederik,* Storkansler (1623—86), III 388, 394, 396 f., 403—408, 415*, 416, 424, 469, 492, 496, 513.
— *Godske,* Biskop i Slesvig 1507—41 (ca. 1475—1541), II 332, 336, 674.
— *Hans,* holstensk Adelsmand (d. 1500), II 306, 370.
Ahlefeldt-Laurvig(en), C. C., fejlagtigt for Danneskjold-Laurvig(en) (s. d.).
— *-Laurvig(en), Carl William,* Gesandt, Udenrigsminister (1860—1923), V 397, 435, 443, 450, 477, 486 f.
— *-Laurvig(en), Christian Johan Frederik* (1789—1856), IV 475.
— *-Laurvig(en), Christian Johan Frederik,* Politiker, Landmand (1844—1917), V 346, 383.
Ahlmann, Nicolai, sønderjysk Politiker (1809—90), V 88, 90*, 92 ff., 96, 103.
Aischylos, græsk Tragediedigter (525—456 f. Kr.), V 775; VI 532.
Akkeleje, Gabriel Knudsen, Adelsmand, Forfatter (d. 1652), III 280.
Akselsøn, Olav, se Thott.
Alba, Fernando Alvarez de Toledo, Hertug, spansk Feltherre (1507—82), II 634.
Alban, Helgen, I 577.
Alberich, Kardinal (o. 1100), I 584
Albert, Greve af Orlamünde (1182—1245), I 673 f., 680 f., 689.
— Hertug af Sachsen (d. 1260), I 681, 688.
— Biskop i Livland 1199—1229, I 676 ff.
Alberti, Christian Carl, Politiker (1814—90), IV 746, V 201, 221, 233, 262, 273, 291, 333, 335, 363.
— *Peter Adler,* Politiker (1851—1932). Omkring Forliget 1894 V 362 ff., 366, 371. — I Venstrereformpartiet V 378 ff., 385, 387. — Systemskiftet V 394—398. — Justitsminister (1901—08) V 397, 402, 405 f., 408, 411, 414 f., 417, 420, 431 ff., 437. — Fald V 434 ff., 447, 450, 537. — Finansforetagender IV 746, 527.
Albertsøn, Peter, Vicekansler for Universitetet (d. 1517), II 430, 433.
Albertus Magnus, skolastisk Filosof (1193—1280), II 447.
Albrecht, Hertug af Braunschweig (1236—79), II 16, 28.
— Greve af Holsten (d. 1403), II 181, 184 f., 196.
— *II,* Hertug af Mecklenburg (1318—79), II 146 f., 149, 155, 169, 171, 173, 176 f.
— *IV, den Yngre,* Hertug af Mecklenburg 1384—88, II 173, 176 f., 189.
— *VII,* Hertug af Mecklenburg 1503—47, II 591 f., 595 ff., 599, 602 f.
— *III,* svensk Konge 1363—89, Hertug af Mecklenburg (d. 1412), II 169 ff., 173, 181—190, 188*, 193, 264; III 226.
— Stormester, Hertug af Preussen

(1490—1568), II 513 f., 532, 543, 612 f.
Albrecht af Østrig, tysk Konge 1298—1308, II 63.
— *Achilles,* Kurfyrste af Brandenburg (d. 1486), II 286, 347.
Albrechtsen, Svend, Maler (f. 1896), VI 599.
Albrektsøn (Eberstein), *Ludvig,* Marsk (d. 1328), II 70 ff., 76.
Aleander, Hieronymus, pavelig Nuntius (1480—1542), II 464.
Alevi, Sagnkonge, I 377, 386.
Alexander I, Zar af Rusland 1801—25 (f. 1777), IV 132, 251, 265, 271 ff., 370, 371*.
— *II,* Zar af Rusland 1855—81 (f. 1818), V 18, 26, 47.
— *III,* Zar af Rusland 1881—94 (f. 1845), V 6, 40, 61, 66. Tvl. V 64—65.
— *II,* Pave 1061—73, I 568.
— *III* (Roland), Pave 1159—81, I 616, 627 ff., 758.
— *VI,* Pave 1492—1503 (f. ca. 1430), II 332.
Alexandra, engelsk Dronning (1844—1925), IV 730, 733, 734*, V 50. Tvl. V 64—65.
Alexandrine, Christian X's Dronning (f. 1879), V 463*.
Alexei Michailovitsj, Zar af Rusland 1645—79 (f. 1629), III 299, 301.
Alfons V, Konge af Portugal 1438—81 (f. 1432), II 502.
Algotsøn, Bent, svensk Stormand (d. 1360), II 152.
Algreen-Ussing, Tage, Retslærd, Politiker (1797—1872), i Stænderforsamlingerne IV 437, 445, 447, 459, 475 f., 478. — Fører i den liberale Bevægelse IV 456 ff., 464, 525 f.; i den grundlovgivende Forsamling IV 665; Centraladministrationen IV 678; Forfatningssagen V 197. — Kommunestyre IV 766; Skolevæsen IV 602 f.
Allen, Carl Ferdinand, Historiker (1811—71), IV 527, 628*; V 698.
Alle Sålve (den Blege), Thegn, I 323, 515, 524 f.
Als, Peder, Historie- og Portrætmaler (1725—76), IV 342, 351.
Alstrup, Carl, Skuespiller (1877—1942), VI 629.
Althusius, Johannes, Filosof (1557—1638), III 612.
Alvhild, Sagndronning, I 390.
Alvsøn, Knut, norsk Stormand (d. 1502), II 307, 319 ff., 488.
Ambroner, nordisk Stamme, I 357 ff.
Amled, Prins, I 374 f.
Ammentorp, Christian Emil Anker, Stiftamtmand, Minister 1920 (f. 1862), VI 160.
Ammundsen, Ove Valdemar, Biskop (1875—1936), V 147, VI 636.
Amorsen, Søren Thomsen, sønderjysk Patriot (1831—1916), V 92.
Amoureux, Abraham César V', fransk Billedhugger (d. 1692), III 507.
Ancher, Anna Kirstine, Malerinde (1859—1934), V 751, 753, VI 572.
— *Michael Peter,* Maler (1849—1927), V 750 f., VI 572.
Anders, Helgen, Præst i Slagelse o. 1200, I 543, 664.
Andersen, Alsing E., Politiker (f. 1893), VI 230, 471.
— *Carl Christian,* Politiker, Bageribestyrer (1849—1932), V 304, VI 21.
— *Carl Christian Thorvald,* Forfatter (1828—83), V 708.
— *Frederik,* Kommunalpolitiker, Raadmand (1862—1936), VI 68.
— *Hans,* Abbed (o. 1531), II 569.
— *Hans Christian,* Digter (1805—75), IV 540, 561, 566, 569*, 580—582, 581*, 583 f., 620, 626; VI 582. Tvl. IV 480—481.
— *Hans Niels,* Direktør for Ø.K. (1852—1937), III 578; V 471, 473, 642, 649*, 650*; VI 46, 53, 55, 107, 108*.
— *Jacob Christian Julius* (i Teksten fejlagtigt A.), Possementmager (1831—93), V 585.
— *Johannes Oskar,* Kirkehistoriker (f. 1866), II 539, 551; V 778; VI 467.
— *Niels,* Politiker (1826—1907), V 201, 206.
— *Niels,* Entreprenør, Politiker (1835—1911), V 315, 612*, 618.
— *Nikolaj,* Sprogmand, Matematiker (1862—1919), V 130.
— *Povl,* Kantor i Ribe (d. o. 1551), II 527.
— *Valdemar,* Tegner (1875—1928), VI 600.
— *Vilhelm Rasmus Andreas,* Litteraturhistoriker (f. 1864), III 650; V 778 f.; VI 473, 478, 493, 498, 621.
— *Nexø, Martin,* Forfatter (f. 1869), VI 503—507, 504*.
— -*Rosendal, Johan Frederik,* Landmand, Politiker (1839—1906), V 364.
Anderssøn (Andersøn, Hvide), *Peder,* Stormand (d. 1358), II 151.
— (Hvide), *Stig,* Marsk (d. 1293), II 47, 49, 52 ff., 111, 120.
— (Hvide), *Stig,* Stormand (d. 1369), II 151, 156.

Andrassy, Julius (Gyula), østrig-ungarsk Statsmand (1823—90), V 49 f.
Andresen, Mathias, sønderjysk Patriot (1858—1916), V 130.
Andrup, Otto, Direktør f. Frederiksborg-Mus. (f. 1883), VI 465.
Andræ, Carl Christopher Georg, Politiker, Matematiker (1812—93). — I den grundlovgivende Forsamling IV 665, 668. — Finansminister 1854—58 IV 708 f., 712, 714 f., 720, 793 f., 796; Konseilspræsident 1856—57 IV 717, 719, 740; udtræder af Ministeriet 1858 IV 720 f. — 1864 IV 800, 804, 824, 826; V 4. — Sønderjylland efter 1864 V 13. — Krigen 1870 V 42; Krisen 1870 V 241 f. — Nationalliberal Politiker IV 683, 701, 721 f., 742, 748; Højrepolitiker IV 218, 246. — Centraladministrationen IV 679; Forfatningen af 1866 IV 198 ff., 204, 210; Forsvarsvæsen V 277, 308, 353; social Lovgivning V 228. — Vestindien V 34. — Personlighed IV 710 f.
Anglier (Angler), nordisk Stamme, I 307, 350, 374, 377, 379 f., 382, 386 f., 393, 421, 427, 433.
Angul, Sagnkonge, I 382.
Anker, Carsten Tank, Politiker (1747—1824), IV 356.
— *Johan Peter Andreas,* Officer (1837—76), IV 814.
Ankerstjerne, Johan Martin Christoffer, Købmand, Legatstifter (1835—1913), V 633.
Ankjær, Stephan, Officer (1820—92), IV 807, 811.
Anna af Brandenburg, Frederik I's Dronning (1487—1514), II 286, 508*.
— Dronning af England (1574—1619), III 6, 8 ff.
— Kurfyrstinde af Sachsen (1532—85), II 658, 755*.
— *Ivanovna,* Kejserinde af Rusland 1730—40 (f. 1693), III 453.
— *Kathrina,* Christian IV's Dronning (1575—1612), III 13, 43*, 266.
— *Kathrina,* Grevinde til Slesvig og Holsten (1618—33), III 89.
— *Petrovna,* Hertuginde af Holsten-Gottorp (1708—28), III 453.
— *af Østrig,* fransk Dronning (1601—66), III 140.
Anselm, Ærkebiskop i Canterbury (1033—1109), I 584.
Ansgar, Nordens Apostel (801—865), I 439 ff., 456, 525 f.
Anstruther, Robert, engelsk Diplomat (o. 1624), III 83 f.
Anund Jakob, svensk Konge ca. 1022—ca. 1050, I 495, 499, 558.
Appel, Cornelius, Præst (1821—1901), V 92, 98, 119, 758.
— *Jacob Christian Lindberg,* Højskolemand, Politiker (1866—1931), V 450, 455, 487; VI 103, 163, 177, 178*. Tvl. V 760—761.
Apponyi, Georg, ungarsk Politiker (1808—90), IV 819.
Aranda, Don Pedro Pablo Abaraca de Bolea de, spansk Minister (1718—99), IV 3.
Arboe Rasmussen, Niels Peter, Præst (f. 1866), VI 44 f., 633.
Arcimboldus, pavelig Legat (o. 1517), II 468, 473.
Arendrup, Albert, Officer (1852—1931), V 452.
Arenfeldt, Hans Akselsøn, Adelsmand (d. 1611), II 689.
— *Jørgen* (i Teksten fejlagtigt Arenfald), Godsejer (1589—1658), III 239.
Arenstorff (Arensdorf), *Frederik von,* Officer (1626—89), III 423, 491.
Ariosto, Ludovico, italiensk Digter (1474—1533), IV 560.
Ariovist, Sveberkonge (1. Aarh. f. Kr.), I 366 f.
Aristoteles, græsk Filosof (384—322 f. Kr.), II 555; III 608.
Arndes, Stephan, tysk Bogtrykker (o. 1500), II 431, 433.
Arnesøn, Kalv, norsk Høvding (Beg. af 11. Aarh.), I 497 f.
Arnfast, Abbed i Ryd Kloster (13. Aarh.), II 26 f., 31.
Arnisæus, Henning, Livlæge, Statsretslærer (d. 1636), III 384.
Arnkiel, Troels, Provst, Forfatter (1638—1712), III 471.
Arnold, Biskop i Roskilde (12. Aarh.), I 589.
Arnold fra Lübeck, tysk Krønikeskriver (d. 1212), I 541, 652, 656 ff., 660, 662, 664 f.
Arnórsson, Einar, islandsk Jurist og Politiker (f. 1880), VI 152.
Arnulf, Greve af Flandern (o. 950), I 468.
— *af Kärnten,* tysk-romersk Kejser 896—899 (f. 850), I 451 f.
Arrebo, Anders Christensen, Digter (1587—1637), III 165.
Arup, Erik Ibsen, Historiker (f. 1876), II 287, 623; VI 152, 469, 471.
Arvid, smaalandsk Svend (o. 1306), II 65.

Asbjørn, Broder til Sven Estridsøn (11. Aarh.), I 564, 570.
— dansk Jarl i England (Beg. af 11. Aarh.), I 499.
Ascensius, Jodocus Badius, Humanist, Bogtrykker (o. 1500), II 458 f.
Ascheberg, Rutger von, Generalguvernør i Skaane (1621—93), III 463.
Asfrid Odinkarsdatter, g. m. Gnupa (o. 900), I 464.
Aslak, Rorkarl (12. Aarh.), I 562.
Asmundsen, Tyge (i Teksten fejlagtigt Asmussen), Biskop (1522—86), II 747.
Asser, Ærkebiskop i Lund 1104—1137, I 580, 582 ff., 590, 596, 598 ff., 603 f., 608, 751.
— Biskop i Roskilde (d. 1158), I 619.
— *Rig,* Stormand (12. Aarh.), I 618.
Astarte, lilleasiatisk Gudinde, I 80.
Astrid, Olav Tryggvesøns Moder (10. Aarh.), I 483.
— norsk Dronning (o. Aar 1000), I 495.
Aud den Dybsindige, Harald Hildetands Moder, I 403.
August, Kurfyrste af Sachsen 1553—86 (f. 1526), II 651, 675, 754, 755*.
— *II, den Stærke,* Kurfyrste af Sachsen 1694—1733, Konge af Polen 1697—1733 (f. 1670), III 437, 444.
Augusta, Hertuginde af Slesvig-Holsten-Gottorp (1580—1639), III 10, 15.
Augustinus, Aurelius, Kirkelærer (353—430), I 742; II 539.
Augustus, romersk Kejser 31 f. Kr.—14 e. Kr., I 347, 349, 368, 385.
Autbert, frankisk Munk (9. Aarh.), I 439.

Baad, se Brodersen, Abraham.
Bågø, Georg Christoffer Johannes Schønberg, Højskolemand (1836—1915), V 705, 706*.
Baat, Knut Knutsøn, norsk Lensmand (d. 1519), II 323, 482, 488.
Bach, Knud, Gaardejer (f. 1871), VI 334.
Bache, Otto, Maler (1839—1927), V 750.
Bacon, Francis, engelsk Filosof og Statsmand (1561—1626), III 164.
Baden, Jacob, Filolog og Kritiker (1735—1804), I 96, IV 317*, 327.
— *Oluf Mortensøn,* Biskop i Roskilde (d. 1485), II 329, 333, 422.
Badskær, Simon (o. 1536), II 602.
Baëtiaz, Domenicus, Bygmester (o. 1600), III 193.
Bagger, Carl Christian, Forfatter (1807—46), IV 577, 618.
Baggesen, Jens, Forfatter (1764—1826), IV 237, 324, 329 f., 332, 333*, 334, 341, 359 f., 383, 536 f., 544, 547, 568, 570—572, 571*, 573, 576, 585, 603.
Bagseg, dansk Vikingekonge (9. Aarh.), I 447.
Bahnson, Jesper Jespersen, Officer, Politiker (1827—1909), V 30, 291, 298, 320*, 343, 355, 364, 369.
Bajazet I, tyrkisk Sultan (1347—1403), IV 576.
Bajer, Frederik, Politiker, Skribent (1837—1922), V 66, 67*, 68 f., 291, 351.
— *Pauline Mathilde Theodora,* Forkæmper for Kvindesag og Fredssag (1840—1934), V 351.
Balfour, David, engelsk Skibsbygger (o. 1610), III 63.
Balle, Nicolaj Edinger, Biskop (1744—1816), IV 130, 182, 189, 304 f., 358 ff., 363, 605.
Balzac, Honoré de, fransk Forfatter (1799—1850), V 717.
Banér Johan, svensk Feltmarskalk (1596—1641), III 117.
Bang, Bernhard Lauritz Frederik, Veterinær (1848—1932), V 737.
— *Herman Joachim,* Forfatter (1857—1912), V 741, 743—745, 744*, 750, 765, 767, 773; VI 489.
— *Jens,* Handelsmand (d. 1644), — Stenhus III 216*.
— *Jens,* Læge (1737—1808), IV 322.
— *Jens Gustav,* Historiker, Politiker (1871—1915), VI 186, 188.
— *Jens Peter,* Teolog (1865—1936), VI 632.
— *Nina Henriette Wendeline,* f. Ellinger, Historiker, Politiker (1866—1928), VI 186, 188 f., 239.
— *Ole Lundt,* Læge (1788—1877), V 744. Tvl. IV 480—481.
— *Oluf Lundt,* Generalprokurør, Justitiarius (1731—89), IV 62, 151.
— *Peter Georg,* Politiker, Jurist (1797—1861), IV 680*, 713*. — I Stænderne IV 437, 446, 475 f., 478, 516, 525. — Indenrigsminister 1848—49 IV 657, 679, 684, 749; Kultus-, senere Indenrigsminister 1851—53 IV 673, 695, 706, 750, 765 f.; Konseilspræsident og Indenrigsminister 1854—56 IV 709, 712, 717, 751, 756, 763. — Landboforhold IV 783.
Bangert, Emilius, Organist (f. 1883) VI 622.
Banner, Erik Eriksen, Rigsmarsk og Rigsraad (o. 1484—1554), II 558, 567, 582, 584.

Barbara, tysk Kejserinde g. m. Sigismund I (d. 1451), II 204.
Barby, Andreas von, Kansler (1508—59), II 677.
Barchmann, Hans, Hofsnedker (d. efter 1645), III 201.
Bardenfleth, Carl Emil, Embedsmand, Politiker (1807—57), IV 639 f., 641*, 646 ff., 664 f., 668, 673.
— *Vilhelm,* Stiftamtmand, Politiker (1850—1933), V 369, 381.
Barfod, Povl Frederik, Historiker, Politiker (1811—96), IV 504; V 698.
Barnum, Hertug af Stettin (o. 1358), II 151.
Bartas, Guillaume de Saluste du, fransk Digter (1544—90), III 165.
Barth, Karl, schweizisk Teolog (f. 1886), VI 635 f.
Bartholin, Caspar, Læge, Teolog (1585—1629, i Teksten fejlagtigt 1656), III 164.
— *Caspar,* Generalprokurør, Læge (1655—1738), III 617.
— *Hans,* Teolog (1665—1738), III 618.
— *Thomas,* Antikvar (1659—90), III 629.
Barton, Robert, skotsk Stormand (16. Aarh.), II 531.
Bastholm, Christian, Præst (1740—1819), IV 304 ff., 307*, 309 ff., 359, 362, 605.
Baudelaire, Charles Pierre, fransk Digter (1821—67), V 772.
Bauditz, Sophus Gustav, Forfatter (1850—1915), V 745, 777.
Bauer, Gustav, tysk Statsmand (f. 1870), VI 122.
Baumann, Povl, Arkitekt (f. 1878), VI 564, 569.
Baumgarten, Hans Henrik, Mekaniker (1806—75), V 570.
Bayle, Pierre, fransk Filosof (1647—1706), III 610, 615.
Beaumarchais, Pierre Auguste Caron de, fransk Dramatiker (1732—99), IV 336.
Becherer, Johann Karl August, preussisk Landraad (f. 1865), V 122, 138.
Beck, Joakim, Rentemester (o. 1500—72), II 620, 629; III 250.
— *Johan Vilhelm,* Præst (1829—1901), V 713, 714*, 757 f.; VI 498.
Becker, Knuth, Forfatter (f. 1893), VI 548.
Beckett, Francis, Kunsthistoriker (f. 1868), V 783; VI 467, 475, 584.
Beda, angelsachsisk Kirkehistoriker (672—735), I 307, 350, 379 f.
Been, Charles Arnold, Kunsthistoriker (1869—1914), VI 478.
Beenfeldt, Frederik Ludvig Christian, Godsejer (1741—1801), IV 154.
Begtrup, Gregers Otto Bruun, Landøkonom (1769—1841), IV 375.
— *Holger Christian,* Højskoleforstander (1859—1937), V 779.
Behr, Diderik, Statholder (o. 1560), II 638.
Behring, Emil v., tysk Kemiker (1854—1917), VI 485.
Bekker, Carl Henrik, sønderjysk Advokat og Politiker (1834—87), V 98, 107.
Beldenak, Jens Andersen, Biskop i Odense 1501—29 (d. 1537), II 332, 335 f., 349, 358, 377, 475, 478, 480, 490*, 491, 505, 562.
Bellin, brandenburgsk Diplomat (o. 1624), III 84.
Bellman, Karl Mikael, svensk Digter (1740—95), IV 551.
Bendtsen, Folmer, Maler (f. 1907), VI 599.
Benedictsen, Åge Meyer, Forfatter (1866—1927), V 779.
Benedikt fra Nursia, Stifter af Benediktinerordenen (480—543), I 757.
Bengerd, se Berengaria.
Bengtsøn (Natt och Dag), Mogens, svensk Adelsmand (d. o. 1477), II 223.
Bennike, Valdemar, Sprogforsker (1849—1923), I 100.
Bent af Alsø, Stormand (13. Aarh.), II 41.
Bentsen, Andreas Peter, Bygmester (1839—1914), VI 567.
— *Ivar,* Arkitekt (f. 1876), VI 560, 567.
Bentsøn, Arvid, Stormand (o. 1287), II 51 f.
Bentzen, Aage, Teolog (f. 1894), VI 640.
— *Axel,* Maler (f. 1893), VI 596.
Bentzon, Henrik, Skuespiller (f. 1895), VI 629.
— *Jørgen,* Musiker (f. 1897), VI 622.
Benzelstierna, Lars, svensk Marineløjtnant (1759—1808), IV 113.
Benzon, Bøje Peter Lorenz Alfred, Apoteker, Politiker (1855—1932), V 408.
— *Carl Otto Valdemar,* Forfatter (1856—1927), V 747; VI 623.
Beowulf, oldengelsk Sagnhelt og Digt, I 310, 353, 386, 389—394, 397 ff., 402.
Berckentin, Christian August, Statsminister (1694—1758), III 539, 542, 546 f., 552.
Berendsen, Ivar Maurice, Politiker, Toldembedsmand (1865—1939), V 414.

Berengaria (Bengerd), Valdemar Sejrs Dronning (d. ca. 1221), I 680; II 6.
Berg, Adam, Slotsforvalter (17. Aarh.), III 223.
— *Christen Poulsen,* Politiker (1829—91), V 222*, 265*, 288*. — Venstrefører V 5, 42, 52, 220, 244, 294, 316, 323, 349, 354. — Forfatningen af 1866 V 210; Forfatningssag 1870—75 V 223, 236, 246, 255, 262, 264, 269, 272 f.; 1875—81 V 276, 285 ff., 290 ff., 295 f.; Visnepolitik 1881—85 V 302, 306, 312, 315, 320, 327; Provisorium og Forligspolitik 1885—94 V 333, 336, 341, 344 ff., 351—355, 357—361. — Militærvæsen V 31, 58, 60, 71, 222, 277, 293, 353; Jernbanevæsen V 291, 664; sociale Forhold V 335, 584, 588, 628; Valgret V 225, 245. — Formand i Folketinget V 314. — Christiansborg Slots Brand V 321 f. — Bladudgiver V 257, 300, 364. — Dømt og fængslet V 331 f., 337, 339. — Død V 362 f. — Personlighed V 256, 371. — Statue V 682.
— *Claus,* Billedskærer (d. o. 1535), III 173.
— *Sigurd,* Politiker, Bladmand (1868—1921), V 396 f., 417, 422, 423*, 425, 435 f., 447, 450, 618; VI 163, 177.
Berger, Christian Johan, Læge (1724—89), IV 62, 321.
Berggreen, Andreas Peter, Komponist (1801—80), IV 632.
Bergh, Richard, svensk Maler, Direktør f. Nat.-Museet Stockh. (1858—1919), VI 587.
Bergmann, Hjalmar, svensk Forfatter (1883—1931), VI 627.
Bergson, Henri, fransk Filosof (1859—1941), V 784; VI 533.
Bergstedt, Harald, Digter (f. 1877), VI 520—522, 525, 538—540, 541.
Bergstrøm, Hjalmar, Forfatter (1868—1919), VI 623.
Bergsøe, Jørgen Vilhelm, Forfatter, Zoolog (1835—1911), V 708.
Bering, Vitus, Historiker, Digter (1617—75), III 251, 262, 519.
Beringskjold, Magnus, politisk Eventyrer (1721—1804), IV 57.
Berling, Ernst Heinrich, Bogtrykker (1708—50), III 644, 675; IV 356.
— *Johan Carl Ernst,* Hofembedsmand, Bogtrykker (1812—71), IV 639, 667, 673, 698, 722, 740 f.
— *Polly Marie Knudine,* Bladejerske, (1825—95), V 248.
Bernadotte, se Karl XIV Johan.
Bernhard I, Hertug af Braunschweig (d. 1434), II 199.
— Biskop i Lund (11. Aarh.), I 527.
— *I Billung,* Hertug af Sachsen 973—1011, I 474.
— *af Anhalt,* Hertug af Sachsen (1140—1212), I 646.
— *af Clairvaux,* Abbed (1091—1153), I 612, 614, 639, 754 f.; II 437, 445, 539.
— *Carl,* se Saint-Aubain.
Bernhoft, Herman Anker, Diplomat (f. 1869), VI 103, 104*, 105, 107 ff., 112, 115, 149, 171, 172*.
Bernini, Giovanni Lorenzo, italiensk Billedhugger (1598—1680), III 671.
Bernstorff, Albrecht, preussisk Diplomat (1809—73), IV 819.
— *Andreas Peter,* Statsmand (1735—97), IV 79*, 99*, 105*. — I Statsstyrelsen 1773—80 IV 76—80; 1784—97, IV 85—90. — Deltager i Omstyrtelsen af det Guldbergske Styre IV 82 f. — Udenrigspolitik IV 98 f., 101, 104—108, 111 ff., 115 ff. — Stilling til Struensee IV 50, Forsvarsvæsen IV 179, Hertugdømmerne IV 229 f., Nationalitet IV 228, Aandsliv IV 182, 188. — Personlighed IV 79, 87 f., 132, 164.
— *Christian Günther,* Statsmand, Udenrigsminister (1769—1835), IV 94 f., 116, 118, 125, 233, 249, 254, 255*, 256, 261, 263.
— *Joachim Frederik,* Statsmand (1771—1835), IV 254.
— *Johan Hartvig Ernst,* Statsmand (1712—72), III 545*. — Gesandt i Frankrig III 553. — Udenrigspolitik III 554 ff., 601; IV 18, 21 f., 40, 98 f., 103. — Indre Styrelse III 582; IV 18—22. — Landboforhold III 600; IV 20, 323. — Aandslivet, IV 8, 326. — Bygningskunst III 657, 660, 670; IV 343 f. — Forhold til Christian VII IV 13, 16 f., Struensee IV 26 f., 30. — Gage IV 38. — Afskediget IV 27, 49 f., 57, 74, 76. — Personlighed III 544 ff.
Berntsen, Arent, topografisk-statistisk Forfatter (1610—80), III 212, 235 f., 239, 245, 251.
— *Klaus,* Politiker (1844—1927), V 450*, 461*; VI 37*. — Venstrefører V 287, 295, 419, 424, 427, 478. — Opfordret til at danne Ministerium V 442, 445, 449. — Indenrigsminister 1908—09 V 435 f., 442 f., 447. — Konseilspræsident og Forsvarsminister 1910—13 V 450 ff., 466, 486; VI 4. — Forsvarsminister og Min. u. P. 1920—24 VI 163 f., 177. — Forfat-

ningssag V 457, 459, 461 f., 464; VI 7 f., 12, 36. — Under Verdenskrigen VI 43, 74, 85. — Friskolemand V 704.
Bernward, Biskop i Hildesheim o. 1000, I 482.
Bertel, Prior i Dueholm Kloster (15. Aarh.), II 382.
Bertelsen, Laurits, Biskop i Aarhus (1514—1588), II 744.
Berthelsen, Berthel Palle, Officer (1857—1920), VI 84.
Beseler, Wilhelm Hartwig, slesvigholstensk Politiker (1806—84), IV 644*, 650.
Bethlen, Gabriel (B. Gabor), Fyrste af Siebenbürgen (1580—1629), III 88.
Bethmann Hollweg, Theobald v., tysk Statsmand (1856—1921), V 163, 176.
Beuningen, Konrad van, nederlandsk Diplomat (1622—93), III 301, 304, 313 f., 316 f., 324.
Beust, Friedrich Ferdinand von, tysk-østrigsk Diplomat (1809—86), IV 819, 823.
Biegeleben, Maximilian Ludwig, østrigsk Diplomat (1812—72), IV 819.
Biehl, Charlotta Dorothea, Forfatterinde (1731—1788), I 96; III 535, 651; IV 326, 328, 329*, 359.
Bielefeldt, Carl Friederich, Officer (1752—1825), IV 256.
Bielke, Jens, norsk Kansler (1580—1659), III 111.
— *Ture Tureson,* se Tureson.
— se ogsaa Bjelke.
Bielkenstierna, Hans Klasson, svensk Admiral (1574—1620), III 75.
Biermann, Conrad, se Ehrenschild.
Bild, Niels Olufsøn, Drost (d. efter 1322), V 69 ff.
Bille, Anders, Rigsraad (1477—1555), II 483, 587, 613, 614*, 719.
— *Anders,* Rigsmarsk (1600—57), III 125*, 126, 130, 134, 137 f., 142, 250, 268 f., 285, 287, 305 f., 309.
— *Beate,* Adelsdame (1526—1605), II 758.
— *Carl Steen Andersen,* Journalist, Politiker (1828—98), IV 714, 744, 745*; V 5, 23 f., 42, 56, 191, 202, 258, 262, 264, 278, 286, 295, 300.
— *Claus,* Rigsraad (ca. 1490—1558), II 478, 483, 568.
— *Eske,* Rigshofmester (o. 1480—1552), II 407, 483, 498, 568, 596.
— *Jens,* Adelsmand (1531—75), II 758.
— *Otto, Adelsmand* (d. 1674), III 495.
— *Ove,* Biskop i Aarhus (o. 1480—1555), II 483, 484*, 489, 509, 511, 605.
— *Peder,* Rigsraad (1518—80), II 369.
— *Sten, Adelsmand* (1527—86), II 757.
— *Steen Andersen,* Søofficer (1751—1833), IV 118, 256, 257*, 432 f.
— *Torben,* udvalgt Ærkebiskop i Lund (d. 1552), II 571, 583, 605.
— *Torben,* Diplomat (1819—83), IV 820, 823; V 72.
Binck, Jacob, Maler (o. 1500—69), III 224 f.
Bindesbøll, Michael Gottlieb Birckner, Arkitekt (1800—56), V 686.
— *Thorvald,* Arkitekt (1846—1908), V 754; VI 606, 608.
Bindslev, Alfred, Politiker (f. 1896), VI 211.
Bing, Harald Jacob, Fabrikant (1848—1924), V 605.
— *Herman Meyer,* Bladmand, Politiker (1845—96), V 69.
— *Laurids Martin,* Vekselerer (1850—1903), V 615, 616*.
Bircherod, Jens, Biskop i Aalborg, Antikvar (1658—1708), III 374, 517, 644.
Birck, Lauritz Vilhelm, Nationaløkonom (1871—1933), V 420, 432; VI 98, 115, 121, 127, 162, 251.
Birckner, Michael Gottlieb, Forfatter (1756—98), IV 138, 141.
Birger Magnusson, svensk Konge 1290—1319 (d. 1321), II 62, 64 ff., 67*, 68, 72.
— *Jarl,* svensk Regent (d. 1266), II 14, 16 f., 23, 27 f., 39.
Birgitta, svensk Helgeninde (1303—73), II 177, 187, 255*, 256, 264, 539.
Birkedal, Schøller Parelius Vilhelm, Præst (1809—92), V 5 f., 29, 198, 229, 230*, 244, 703 f., 757, 758.
Birket-Smith, Kaj, Geograf, Etnograf (f. 1893), VI 476.
Birkholm, Jens, Maler (1869—1915), VI 574.
Bismarck, Otto Eduard Leopold von, tysk Statsmand (1815—98), IV 801* — preussisk Ministerpræsident IV 729. — Forhold til Danmark indtil Krigen 1864 IV 720 f., 737, 801, 806; under Krigen IV 819—823, V 64, 111, 126, 282; efter Krigen V 10—18, 20 f., 37, 39, 43, 47 ff., 52, 66. — Forhold til Nordslesvig V 77, 81 f., 84 f., 87 ff., 92, 105, 113, 139 f.
Bissen, Christian Gottlieb Vilhelm, Billedhugger (1836—1913), V 754.
— *Herman Vilhelm,* Billedhugger (1798—1868), IV 541, 566, 588, 730; V 681, 684 f.

Bitter, Karl Hermann v., preussisk Embedsmand (1813—85), V 101 f., 124.
Bjarke, Hrodulfs Huskarl, I 401.
Bjelke, Henrik, Rigsadmiral (1615—83), III 305, 308, 340, 357, 377, 394.
— *Jørgen*, Officer (1621—96), III 305, 307*, 308, 326, 334, 377.
— *Sten*, svensk Admiral og Rigsraad (1624—84), III 311 f.
— se ogsaa Bielke.
Bjerg, Johannes, Billedhugger (f. 1886), VI 603, 610 ff.
Bjerre, Jens Jakobsen Kokholm, Provst, Politiker (1847—1901), V 370, 384, 387.
— *Niels*, Maler (1864—1942), VI 580 f.
Bjørn, dansk Hertug i England (Beg. af 11. Aarh.), I 499.
— (Jernside), Vikingehøvding (9. Aarh.), I 445.
— *Oluf*, Præst (1648—o. 1709), III 517.
— *Munk*, Øm Kloster (13. Aarh.), II 34 f.
Bjørnbak, Lars Nielsen, Politiker (1824—78), IV 682, 744, 828; V 7, 221, 255, 257*, 357.
Bjørner, Anna, se Larssen.
Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter (1832—1910), III 452; IV 548, 578, 583; V 37, 55 f., 123, 128, 181, 255, 283, 703, 708, 710, 715, 721, 744, 757, 763; VI 546, 629.
Blanca, svensk Dronning (1316—63), II 152.
Blatt, Franz, klassisk Filolog (f. 1903), VI 464.
Blehr, Otto Albert, norsk Politiker (1847—1927), VI 148.
Blicher, Niels, Præst, Topograf (1748—1839), IV 184, 315 f., 364.
— *Sten Stensen*, Digter (1782—1848), IV 554*. — Digtning I 71; III 498; IV 316, 554—555, 557, 560, 562, 573, 578, 584, 618; V 738; VI 497. — National og folkelig Vækkelse IV 501, 561, 612, 615. — Politiske og praktiske Spørgsmaal IV 408, 457, 592, 613 f.
— *-Clausen, Jenny Frederikke*, Forfatterinde (1865—1907), V 777.
Blixen Finecke, Carl Frederik Axel Bror, Politiker (1822—73), IV 676, 718, 723, 725, 730, 737 f., 741 f., 746, 748, 776; V 11, 193 f., 211 f.
Bloch, Carl Heinrich, Maler (1834—90), V 708; VI 513.
— *Jørgen Victor*, Provst (1812—92), IV 769.
— *William Edward*, Forfatter, Scene-instruktør (1845—1926), V 748; VI 491, 623, 625 f.
Blod-Egil, Stormand (11. Aarh.), I 575.
Blom, Gustav Vilhelm, Officer (1826—50), V 762.
Blome, Hans, kgl. og hertugelig Raad (1538—99), III 12.
— *Otto*, Overhofmarskal (1684—1738), III 537, 539.
Bluhme, Christian Albrecht, Politiker (1794—1866), IV 672*. — Handelsminister 1848 IV 648 f., 664, 678 f.; Udenrigsminister 1851—54 IV 672 f., 695, 697, 703 f.; Konseilspræsident 1852—53 IV 674, 689, 693 f.; Konseilspræsident og Udenrigsminister 1864—65 IV 829; V 6, 8, 11, 190, 217. — I Rigsdagen IV 727, 826; i Rigsraadet IV 804. — Det sønderjyske Spørgsmaal efter 1864 V 9, 13; Forfatningen af 1866 V 196 f., 206; Øresundstolden IV 796.
— *Hans Emil*, Søofficer, Politiker (1833—1926), V 319, 555.
— *Johannes Bartholomæus*, Hofpræst (1681—1753), III 540, 562, 563*, 564, 623, 645.
Blumenthal, Leonhardt, preussisk Feltmarskal (1810—90), IV 807.
Blædel, Nicolai, Journalist, cand. theol. (1882—1943), VI 632.
— *Nicolai Gottlieb*, Præst (1816—79), V 714.
Bo, Abbed i Øm Kloster 1262—63, II 32 ff.
Boas, Johan Erik Vesti, Zoolog (1855—1935), V 737.
Bobé, Louis Theodor Alfred, Historiker (f. 1867), V 778; VI 464, 468.
Bodendick, Johan Christian, Kirurg (1735—1818), IV 82.
Bodil, Erik Ejegods Dronning (d. 1103), I 583, 585.
Bodilsøn, Peder, Stormand (o. 1135), I 589, 596, 599, 603 f., 608, 702.
Bodin, Jean, fransk Politiker og Filosof (1520—96), III 68 f., 612 f.
Boerhave, Hermann, nederlandsk Læge (1668—1738), III 637.
Bogbinder, Ambrosius, Borgmester i København (d. 1536), II 469, 541, 566, 583 f., 586 f., 602 f.
— *Hans Meissenheim*, Borgmester i København (d. o. 1515), II 469.
Bogislav XIV, Hertug af Pommern (d. 1637), III 115.
Bohr, Christian Harald Lauritz Peter Emil, Fysiolog (1855—1911), VI 480, 484.

Bohr, Niels Henrik David, Fysiker (f. 1885), VI 479, 480—483, 481*.
Boileau-Despréaux, Nicolas, fransk Kritiker og Digter (1636—1711), III 646, 651.
Boisen, Frederik Engelhart, Præst (1808—82), IV 608; V 696 (her fejlagtig Bojsen), 703.
— *Lars Nannestad,* Præst, (1803—75), IV 608; V 703.
— *Peter Outzen,* Biskop (1762—1831), IV 602, 605, 614.
Bojesen, Ernst Severin Jens, Forlægger (1849—1925), V 643.
Bojorix, himbrisk Konge, I 359.
Bojsen, Frederik Engelhardt, Politiker (1841—1926), V 288*. — Forfatningskampen 1870—81 V 262, 264, 273, 284 ff., 291; Visnepolitikken 1881—85 V 308, 315, 317, 320, 323, 326 f.; Forhandlings- og Forligspolitik 1886—1901 V 341, 344 f., 347 ff., 352, 354, 356—362, 364 ff., 369, 375. — Forsvarssag V 60, 270, 277 f., 292 f., 314; Udenrigspolitik V 71; Interesse for Landarbejdere V 555, 562. — Ud af Politik V 388.
— *Lars Peter,* Skolemand, Politiker (1838—1922), V 528.
Boleslav den Tapre, polsk Konge (d. 1025), I 484.
— *III,* Hertug af Polen 1102—39, I 593.
Bolt, Aslak, Ærkebiskop i Trondhjem 1430 (d. o. 1450), II 307, 337, 344.
Bomholt, Julius, Forfatter og Politiker (f. 1896), VI 205, 206*, 506, 641.
Bonaparte, Joseph, Konge af Neapel 1806, af Spanien 1808—13 (1768—1844), IV 266.
Bonaventura, skolastisk Teolog (1221—74), II 438.
Bonde, Biskop i Slesvig (d. 1282), II 36.
— *Svend,* Væbner (o. 1355), II 156.
Bonifacius VIII, Pave 1294—1303 (f. 1235), II 58, 61.
Bonin, Eduard von, preussisk General (1793—1865), IV 659.
Bonnard, Pierre, fransk Maler og Grafiker (f. 1867), VI 589.
Bonnat, Léon Joseph Florentin, fransk Maler (1833—1922), V 750.
Bonnesen, Carl, Billedhugger (1868—1933), VI 601.
Bonnet, Charles de, schweizisk Naturforsker (1720—93), IV 354.
Bopp, Franz, tysk Sprogforsker (1791—1867), IV 596.
Boppenhausen, Johann, Bogbinder (1708—51), IV 357.
Borberg, Svend, Forfatter (f. 1888), VI 547.
Borch, Martin, Arkitekt (1852—1937), VI 553 f.
Bordeaux, M. de, fransk Gesandt (o. 1518), II 487.
Bording, Anders Christensen, Forfatter, Journalist (1619—77), III 166, 251, 261 ff., 400, 517.
— *Kristen Mortensen,* Politiker (f. 1876), VI 186, 188, 213.
Borgbjerg, Frederik Hedegaard Jeppesen, Politiker (1866—1936), V 418, 432, 433*, 613; VI 5, 37*, 152, 186, 187*, 213, 230, 239 f., 639.
Borgia, Cesare, Kardinal (1476—1507), II 465.
— *Stefano,* italiensk Oldtidsforsker, Kardinal (1731—1804), IV 313.
Borgsmed, Peder, Præst, Reformator (d. 1572), II 552.
Borgunder, se Burgundioner.
Bork, Anders, Prior (15. Aarh.), II 439 f.
Borkar (Østmar), Sagnkonge i Skaane, I 403.
— Grev (9. Aarh.), I 444.
Bornemann, Frederik Christian, Retslærd (1810—61), IV 628, 630.
Boromini, Francesco, italiensk Arkitekt (1599—1667), III 662.
Boropius, Lars, Præst (17. Aarh.), III 465.
Borup, Johan Jacob Nansen, Højskoleforstander (f. 1853), V 780.
Borwin, Fyrste af Mecklenburg (12. Aarh.), I 646.
Boshouwer, Marchelis de, Gehejmeraad hos Kejseren af Ceylon (d. o. 1620), III 59.
Bost, Tyge, Ridder (o. 1250), II 12.
Bourgelat, Claude, fransk Veterinær (1712—79), IV 304, 323.
Bourke, Edmund, Diplomat (1761—1821), IV 274.
Bournonville, Anton August, Balletkomponist (1805—79), IV 586, 610, 622; V 749.
Bovin, Karl, Maler (f. 1907), VI 599.
Boye, Birgitte Cathrine, Forfatterinde (1742—1824), IV 327.
— *Johannes,* Filosof (1756—1830), IV 308 f.
Boyesen, Peter Rostrup, Maler (f. 1882), VI 580 f.
Braëm, Gödert, Storkøbmand (1601—55), III 514.
— *Johan,* Storkøbmand (1595—1646), III 60, 61*.

Brahe, Jørgen, Adelsmand (1515—65), II 732, 756.
— *Jørgen,* Rigsraad (1585—1661), III 251, 287, 288*, 305.
— *Knud,* Adelsmand (1555—1615), III 211.
— *Lave,* Ridder og Rigsraad (o. 1500—67), II 734.
— *Margrethe,* Godsejerske (d. 1465), II 369.
— *Otto,* Rigsraad (1518—71), III 183.
— *Sofie,* lærd Adelsdame (o. 1556—1643), III 162.
— *Sofie,* Godsejerske (1588—1659), III 239.
— *Sten,* Rigsraad (1547—1620), III 219.
— *Tyge,* Astronom (1546—1601), I 58; II 690, 732, 756*, 757, 759 f.; III 4, 34—36, 163, 192 ff., 225.
Bramsen, Ludvig Ernst, Politiker, Forsikringsmand (1847—1914), V 382, 384, 612.
Bramsnæs, Carl Valdemar, Politiker, Nationalbankdirektør (f. 1879), VI 107, 108*, 186, 188, 213, 224, 641.
Brandes, Carl Edvard Cohen, Politiker, Forfatter (1847—1931), V 295*, 447*, 741*; VI 6*, 37*, 45*, 464. — Radikal Fører og Folketingsmand V 294 ff., 312, 353, 363, 368, 396, 445, 465; Landstingsmand V 421; VI 210. — Finansminister 1909—10 V 446; 1913—20; VI 5, 16, 18 ff., 24, 36, 44, 47, 62, 77 f., 129 f., 140, 144. — Journalistik V 63, 272 f., 300, 316, 322, 723 f., 755. — Digtning V 747.
— *Georg Morris Cohen,* Kritiker, Litteraturhistoriker (1842—1927), III 521, 607; IV 542, 618 f., 626; V 37, 55, 62, 65, 246, 251, 252*, 253 ff., 272, 294, 299, 301 f., 339, 351, 362, 364, 388, 701, 705 f., 716—721, 722 f., 725, 736, 741*, 743, 746, 750, 760, 762, 763*, 763—765, 777; VI 464, 473 f., 538, 543. — Behandlinger VI 491.
Brandis, Matt., tysk Bogtrykker (o. 1500), II 433.
Brandsen, Laurens, Provinsialvikar (d. 1496), II 436 f.
Brandstrup, Ludvig, Billedhugger (1861—1935), VI 601.
Brandt, Carl Joachim, Teolog, Litteraturhistoriker (1817—89), V 697, 704.
— *Christian,* Kancellipræsident (1735—1805), IV 89.
— *Enevold,* Hofmand (1738—72), IV 27, 30*, 42, 59 ff., 64 ff., 68, 182.
— *Frithiof,* Filosof (f. 1892), VI 474.
Brandt, Jacob Ludvig Henrik, Rederidirektør (1856—1912), V 651.
— *Peter,* Overrentemester (1644—1701), III 424, 438.
Bransager, Niels Peter, Journalist, Politiker (1873—1915), V 413, 421.
Branth, Harald Blicher, Landmand (1844—1915), V 365.
Branting, Hjalmar, svensk Politiker (1860—1925), V 177; VI 80, 148.
Braque, Georges, fransk Maler (f. 1882), VI 591.
Brask, Hans, Biskop i Linköping (1464—1538), II 475, 478.
Breakspeare, Nikolaus, Kardinal, senere Pave som Hadrian IV (d. 1159) I 616.
Bredahl, Christian Hviid, Forfatter (1784—1860), IV 573—574, 574*, 578.
Bredal, Niels Krog, Forfatter, Teaterdirektør (1733—78), III 656; IV 339.
Bredsdorff, Thomas Vilhelm Birkedal, Højskoleforstander (1868—1922), V 779.
Bregendahl, Marie, Forfatterinde (1867—1940), VI 496, 498 f.
Breide, Henneke, tysk Adelsmand (o. 1331), II 80.
Bremer, Fredrika, svensk Forfatterinde (1801—65), V 700.
Brinckmann, Albert Erich, tysk Kunsthistoriker (f. 1881), VI 564.
Brix, Hans, Litteraturhistoriker (f. 1870), VI 473.
— *Harald Frederik Valdemar,* Socialistfører, Bladudgiver (1841—81), V 248, 250 f., 264, 303, 580 f.
— *Mester,* Billedskærer (17. Aarh.), III 231.
— *Theodor,* tysk Journalist (e. 1900), V 147.
Broberg, Christian August, Handelsmand, Politiker (1811—86), IV 794, 796; V 305, 320, 325 f., 342, 655.
Brochmand, Jesper Rasmussen, Biskop i Roskilde (1585—1652), III 152*, 163, 278 f., 381 f.
Brock, Ludvig Frederik, Officer (1774—1853), IV 451, 499*.
Brockdorf, Ditlev, Lensmand paa Sønderborg (d. 1538), II 511.
Brockdorff-Rantzau, Ulrich von, tysk Statsmand (1869—1928), V 487; VI 15, 17 ff., 22 f., 63.
Brockenhuus, Frans, til Egeskov og Bramstrup, Rigsmarsk (1518—69), II 644, 654.
— *Jakob,* Admiral (1521—77), II 640.
— *Rigborg,* Adelsdame (1579—1641), II 736.

Brodersen, Paul, Stiftsprovst (f. 1892), VI 638.
Brodersøn, Abraham, Stormand (d. 1410), II 198, 204.
Broge, Hans, Købmand (1822—1908), V 633, 641, 643*.
Brok, Anders, Kantor (15. Aarh.), II 356.
— *Lave,* Ridder (d. o. 1504), II 388.
Brorsen, Søren, Politiker (f. 1875), VI 177 f., 194.
Brorson, Hans Adolf, Salmedigter (1694—1764), III 606, 653*, 654; IV 583, 627; V 123.
Brostrup, Jens, Ærkebiskop i Lund (o. 1425—97), II 333, 334*.
Browning, Robert, engelsk Digter (1812—89), V 775.
Brummer, Carl, Arkitekt (f. 1864), VI 564.
Brun, Charles, Stiftamtmand, Politiker (1866—1919), V 435.
— *Johan Christian Constantin,* Storkøbmand (1746—1836), IV 212, 219*.
— *Johan Nordal,* Forfatter (1745—1816), IV 137, 238, 325.
— *Sophie Christiane Frederikke,* Forfatterinde (1765—1835), IV 212.
Brunchardus, Johan (17. Aarh.), III 263.
Brune, Harald Hildetands Svend, I 405.
Brunke, Jon, svensk Drost (d. 1319), II 68.
Brunnow, Filip, russisk Diplomat (1797—1875), IV 819, 823 ff., 827.
Bruno, Hertug af Sachsen (9. Aarh.), I 456.
— *Giordano,* italiensk Filosof (1548—1600), III 611.
Brunsman, Johan, Præst (1637—1707), III 503.
Bruun, Laurids Valdemar, Forfatter (1864—1935), V 768.
— *Mads Pagh,* Politiker (1809—84), V 232.
— *Malthe Conrad,* Forfatter, Geograf (1775—1826), IV 9, 133, 141 f., 544.
— *Peter Daniel,* Politiker (1796—1864), IV 667.
— *Thomas Christopher,* Forfatter (1750—1834), IV 130.
— *-Rasmussen, Fritz Charles,* Biskop (f. 1870), VI 194.
Brücker, Georg Valdemar, Præst (1852—1929), V 758.
Brüggemann, Hans, Billedskærer (o. 1480—o. 1547), III 173.
Bryske, Ejler, Adelsmand (d. 1529), II 488, 560.
Bryske, Elisabeth, Slægtebogsforfatterinde (1585—1674), II 730.
Brøchner, Hans, Filosof (1820—75), V 716.
Brøndal, Viggo, Sprogforsker (1887—1942), I 80.
Brøndsted, Gustav, Lærer, cand. theol. (f. 1885), VI 634.
— *Johannes,* Arkæolog (f. 1890), VI 463, 465.
— *Peter Ole,* Arkæolog (1780—1842), IV 593, 594*, 601. Tvl. IV 480—481.
Bucher, Lothar, tysk Embedsmand (1817—92), V 17.
Buchholtz, Johannes, Forfatter (1882—1940), VI 520, 524 f.
Buchman, Frank N. D., amer. Præst (f. 1878), VI 637.
Buchwald, Johannes de, Læge (1658—1738), III 637 ff., 641.
Buckingham, George Villiers, Hertug af (1592—1628), III 83.
Buckle, Henry Thomas, engelsk Historiker (1821—62), V 252.
Bugenhagen, Johan(nes), tysk Reformator (1485—1558), II 604 f., 738*, 739 ff., 745, 748, 750.
Bugge, Elseus Sophus, norsk Sprogforsker (1833—1907), V 723, 733.
— *Knud,* Herremand (14. Aarh.), II 151.
— *Niels,* Herremand (d. 1359), II 85, 147, 151, 258.
— *Thomas,* Astronom, Matematiker, Landmaaler (1740—1815), III 634.
Bugislav I, Hertug af Pommern (d. 1187), I 546, 624, 642, 646, 664.
— *IX,* Hertug af Pommern (d. 1447), II 215, 225, 291, 293, 353.
Buhl, Frants Peder William, Orientalist (1850—1932), V 759; VI 631.
— *Vilhelm,* Politiker, Finans- og Statsminister (f. 1881), VI 230, 433.
Bukh, Niels Ebbesen Mortensen, Gymnastikpædagog (f. 1880), VI 564.
Bundgaard, Anders, Billedhugger (1864—1937), VI 601.
Burgundioner (Burgunder, Borgunder), nordisk Stamme, I 76, 284, 298, 362 f., 372.
Buris Henriksøn, Kongsfrænde (12. Aarh.), I 627, 629, 640; II 6.
Burmeister, Carl Christian, Mekaniker (1821—98), V 570, 575, 601.
Burns, Robert, skotsk Lyriker (1759—96), IV 578; VI 497.
Busch, Johannes, nederlandsk Reformator (1400—80), II 435.
Busk, Jens Andersen, Politiker (1845

—1908), V 296, 348 f., 350*, 413, 554 f.
Bülche, Peder, Præsident i Kbh. (1605—71), III 514.
— *Titus,* Borgmester (1639—84), III 514.
Bülow, Bernhard v., tysk Statsmand (1849—1929), V 105, 140, 142, 144 f., 480, 482, 484, 486.
— *Bernhard Ernst von,* Diplomat (1815—79), IV 717, 719, 730; V 105, 140.
— *Frederik Rubeck Henrik von,* Officer (1791—1858), IV 659, 807.
— *Frits Toxwerdt,* Jurist, Politiker (f. 1872), V 450, 459.
— *Johan,* Hofmand, Mæcen (1751—1828), IV 80 ff., 83*, 88.
— *(-Bossee), Detlev v.,* Overpræsident i Slesvig-Holsten 1907—14, V 144.
Byrhtnoth, Ealdorman (10. Aarh.), I 482.
Byron, George Gordon, engelsk Digter (1788—1824), IV 542, 577, 581.
Byskov, Jens, Skolemand (f. 1867), VI 194, 262.
Bødker, Oluf, Berger i Malmø o. 1500, II 552.
Bødtcher, Ludvig Adolph, Digter (1793—1874), IV 580 f., 590.
Bødtker, Kaperfører (o. 1810), IV 286.
Bøggild, Mogens, Billedhugger (f. 1901), VI 616.
— *Andersen, Carl Olaf,* Historiker (f. 1898), VI 469.
Bøgh, Erik Nicolai, Forfatter (1822—99), IV 741; V 694 f., 701.
Böhme, Emilio Julio Alexandro, preussisk Landraad (1877—1921), V 123.
— *Jacob,* tysk Mystiker (1575—1624), III 614, 616.
Bønnelycke, Emil, Forfatter (f. 1893), VI 520, 526, 528.
Børresen, Hakon, Komponist (f. 1876), VI 617.
Børup, Morten, Rektor i Aarhus (o. 1446—1526), II 428, 431, 456, 538, 553.
Böttticher, Karl Heinrich v., tysk Statsmand (1833—1907), V 102.

Cadore, Louis-Marie-Camille Nompère de Champagny, Hertug af, fransk Diplomat (1827—82), V 40 ff., 44.
Calderon de la Barca, Pedro, spansk Dramatiker (1600—81), III 647; IV 560.
Callisen, Heinrich, Læge (1740—1824), IV 321 f.
Callsen, Christian Peter Nicolaj, Teglværksejer (1825—1886), V 96, 98*, 103.
Callø, Paul Anker, Kreditforeningsdirektør (f. 1882), VI 443.
Cambon, Jules Martin, fransk Diplomat (1845—1935), VI 171.
Campbell, Colin (i Teksten fejlagtigt Campell), eng. Arkitekt og Tegner (d. 1729), III 628.
Canning, George, engelsk Statsmand (1770—1827), III 318; IV 127, 252 f., 261.
Capion, Etienne, Skuespilentreprenør (d. o. 1759), III 646, 648.
Caprivi, Georg Leo v., tysk Statsmand (1831—99), V 127, 139.
Caracalla, romersk Kejser 211—217 (f. 188), I 371.
Cardona, Johannes de, Reformator (o. 1463), II 435.
Carl, Prins, se Haakon VII.
— Landgreve af Hessen-Kassel (1744—1836), III 535; IV 17 f., 88, 89*, 109, 112, 431.
— se ogsaa Karl.
Carl, Johan Samuel, Livlæge (1677—1757), III 637.
Carlsen, Hans Rasmussen, Politiker (1810—87), IV 725, 748, 804, 814; V 13, 23 f., 30 f., 191, 193, 194*, 203, 205, 211 f., 220, 230, 232.
Carlson, Trotte, svensk Stormand (d. 1471), II 314.
Carlsson, Oscar Gottfrid Henrik, svensk Historiker (f. 1889), II 476.
Caroline, Arveprinsesse (1793—1881), IV 383, 464. Tvl. 380—381.
— *Amalie,* Christian VIII's Dronning (1796—1881), IV 467, 468*, 508, 609, 614, 627.
— *Augusta,* østrigsk Kejserinde (d. 1873), IV 430.
— *Mathilde,* Christian VII's Dronning (1751—75), IV 11 f., 15*, 27, 30, 34, 50, 52, 55, 58—64, 66, 71, 81 f.
Carrel, Alexandre, fransk Fysiolog og Kirurg (f. 1873), VI 486.
Carstens, Adolph Gotthard, Embedsmand, Historiker, Æstetiker (1713—95), IV 324.
— *Asmus Jacob,* Tegner og Maler (1754—98), IV 343, 354, 548, 594.
Carstensen, Ebba, Malerinde (f. 1885), VI 596.
— *Hans Carl Emil,* Redaktør (1837—1922), V 301.
Casse, Andreas Lorentz, Retslærd, Politiker (1803—86), IV 771.

Cassini, César François, fransk Kartograf (1714—84), III 634.
Cassius Longinus Lucius, romersk Konsul 107 f. Kr., I 358.
Castenschiold, Carl Vilhelm Behagen, Officer (1837—1919), IV 814.
— *Joachim Melchior Holten,* General (1743—1817), IV 258.
Catharina af Medici, Dronning af Frankrig (1519—89), II 697.
Cathcart, William Shaw, engelsk General (1755—1843), IV 256.
Cavling, Paulus Henrik, Journalist, Forfatter (1858—1933), V 755; VI 643.
Ceci, Paolo Emilio dei, Bispekandidat (o. 1519), II 490 f.
Cecil, Robert, engelsk Statsmand (f. 1864), VI 149.
Cerdic, sachsisk Erobrer (5. Aarh.), I 379.
Cernunnos, keltisk Guddom, I 259.
Cézanne, Paul, fransk Maler (1839—1906), VI 593, 596.
Chamberlen, engelsk Lægefamilie (17. og 18. Aarh.), IV 321.
Champollion, Jean François. fransk Orientalist (1790—1832), IV 312.
Chancellor, Richard, engelsk Sømand (d. 1556), II 715.
Charisius, Jonas, Statsmand (1571—1619), III 48, 51 ff., 58, 67, 81.
— *Peder,* Embedsmand (d. 1685), III 250.
Charlotte Amalie, Christian V's Dronning (1650—1714), III 391, 392*, 431, 439 f., 487 f., 517. — Sarkofag III 673.
— *Frederikke,* Prinsesse (1784—1840), IV 467.
Charron, Pierre, fransk Teolog og Filosof (1541—1603), III 624.
Charyder, se Harder.
Cherbury, Herbert af, engelsk Filosof og Statsmand (1582—1648), III 610, 613.
Chievitz, Poul, Forfatter (1817—54), IV 618 f.
Chlodveg, frankisk Konge 481—511 (f. 466), I 298.
Choiseul, Étienne François, Hertug af, fransk Statsmand (1719—85), III 553 f.
Christensen, Alfred Vilhelm Alexander, Politiker (1854—1943), V 402, 416, 422; VI 37*.
— *Anders, Karmelitermunk* (o. 1460—o. 1540), II 440, 459.
— *Arthur,* Filolog (f. 1875), Iranist, VI 476.
Christensen, Balthazar Matthias, Politiker (1802—82), IV 675*. — Fører for Bondevennerne, Venstrefører IV 521, 675, 682, 685; V 220, 244. — I Stænderne IV 478, 517 f.; i den grundlovgivende Forsamling IV 665; i Ellevemandsudvalget 1870 V 42. — Stilling til Junigrundlovens Indskrænkning IV 697, 700; til Forfatningskampen 1864—66 V 200 f., efter 1870 V 266; til Forsvarssagen V 30 f.; til Fæstespørgsmaalet IV 750 f., 753; V 233; til Kommunestyre IV 765 f.; til skandinaviske V 24 og sønderjyske Spørgsmaal IV 727, 803. — Død V 311. — Personlighed IV 706 f.
— *Georg Henrik Keigh,* Bøssemager, Rustmester (1819—83), V 604.
— *Godfred,* Maler (1845—1928), VI 573.
— *Hans,* Gaardejer, Politiker (1781—1868), IV 450, 463.
— *Jens Christian,* Politiker (1856—1930), V 372*, 396*; VI 37*, 50*. — Kultusminister 1901—05 V 397 ff., 405, 411, 415; VI 630; Konseilspræsident og Forsvarsminister 1905—08 V 415, 417 ff., 423 ff., 427 ff., 431 ff., 437; Forsvarsminister 1909 V 442 f.; Kontrolminister 1916—18 VI 50, 52, 77, 80—85, 87; Kirkeminister 1920—22 VI 163 f., 177. — Fører i Venstrereformpartiet V 371—375, 378 ff., 383, 387, 389, 402 f., V 194. — Forliget 1894 V 366 f., 370. — Ved Ministeriet Deuntzers Dannelse V 393—399. — Alberti-Sagen V 432—436, 447, 450. — Forhandlinger om Grundlovsændring V 210, 448, 456 f., 459, 461, 463 ff., VI 3, 5—12, 14. — Under Verdenskrigen VI 20 ff., 24, 30, 40, 43, 47, 49, 93. — Ved Genforeningen VI 97, 104, 111, 113, 127, 162. — Paaskekrisen 1920 VI 131 f., 159 f. — I Fredsbevægelsen V 67. — Stilling til Menighedsraadene V 451; til Militærvæsen V 381, 388 f., 412, 415, 437—442, 444 f., 455; til social Lovgivning V 359; til Udenrigspolitik V 70, 477, 479 f., 482, 484 ff., til Island VI 152.
— *Jørgen,* Gaardmand (1831—63), IV 746.
— *Jørgen,* Købmand, Handelsminister (f. 1871), VI 177, 384.
— *Ludvig,* Politiker (f. 1878), VI 230.
— *Ole,* Folketingsmand 1869—90 (1838—1911), V 562.

Christensen, Polycarpus Godfred Benjamin Wildenradt, Landskabsmaler (1845—1928), V 750.

— *Poul,* Politiker (1854—1935), V 417, 446, 555; VI 37*.

— *Severin,* filosofisk Forfatter (1867—1933), VI 543.

— *William,* Arkivar (f. 1866), VI 464.

Christian I, Konge 1448—81 (f. 1426), II 285*, 304*, 327*, 331*; IV 352*. — Regering II 299—315, 326—330, 340—347. — Udenrigspolitik II 287, 347 f., 503; Forhold til Hansestæderne II 341 f., 344 ff.; til Pavemagten II 326, 328 ff., 333. — Forhold til de nordiske Lande II 307—315, 319, 322, 369, 502; Hertugdømmerne II 300—305 — over for Adel og Rigsraad II 374, 389, 392, 394 f., 398; Købstæderne II 360. — Stilling til Militærvæsen II 404 ff.; Kirke og Aandsliv II 417 f., 420, 434, 436, 440, 442, 458, 495; Universitetet II 430. — Bygninger III 180, 205. — Som Godsejer II 362, 377. — Ægteskab og Familie II 284, 286, 303, 585. — Personlighed II 284, 288 f., 296, 465.

— *II,* Konge 1513—23 (1481—1559), II 463*, 504*, 513*, 527*. Tvl. II 468, 532. — Regering II 460—514. — Tronfølger i Norge II 319, 461; i Danmark II 396; i Sverige II 461. — Haandfæstning II 364, 369, 374, 451, 462. — Forhold til Norge II 320—324; Sverige II 350, 405, 471—481, 502 f., 505 f.; Blodbadet i Stockholm II 476—481; Hertugdømmerne II 507 f.; Hansestæderne II 516 f., 535. — Raadgivere II 335, 486 ff. — Over for Rigsraad og Herrestænder II 371, 393, 397 f., 482 ff., 508 ff., 558, III 32; Borgere og Bønder II 497 ff., 524 f., 604. — Handel II 500 ff. — Maal og Vægt II 700. — Aandsliv og kirkelige Forhold II 446, 459, 489 ff., 495 f., 503, 533 ff., 537, 539 ff., 546. — Retsvæsen II 493 ff., 573, 725. — Rejse til Nederlandene II 503 ff. — I Landflygtighed II 512 ff., 520 f., 523, 526—536, 544, 550, 559 f., 564, 566 f. — Toget til Norge II 568 f. — I Fangenskab II 518, 570, 572, 579, 584, 586 ff., 591 f., 625. — Ægteskab og Familie II 466 ff., 600, 624, 628. — Personlighed II 287 f., 460—470, 515; III 39. — Portræt III 224. — Skib »Maria« II 340. — Behandling i Litteraturen VI 513 f.

Christian III, Konge 1534—59 (f. 1503), II 588*, 601*, 608*, 627*. — Paa Rigsdagen i Worms II 518. — Regering 603—629. — Tronkandidat II 528, 580 ff., 584, 588. — Hyldes i Horsens II 590, i Viborg II 597. — Fred med Lübeck II 591 f. — Kampen for at vinde Danmark II 592, 595—599, 601 ff. — Haandfæstning II 407, 607 f., 668. — Udenrigspolitik II 622—629, 637 f., 709. — Forhold til Norge II 568, 667 ff., IV 238; Hertugdømmerne II 670 ff., 674. — Raadgivere II 611 ff., 656. — Forhold til Herrestænderne II 605 f., 609 ff., 613 f., 688, 731; til Borgerstand II 698, 703; til Christian II 570. — Finansvæsen II 615—621, 719; III 365; Handel II 713, 715, 717 f.; Hesteavl II 696; Lensvæsen II 617 ff., 662; Maal og Vægt II 700; Militærvæsen II 679, 681; Retsvæsen II 723, 726; sociale Forhold II 621 f. — Aandsliv II 758; Bygningskunst III 179 ff.; Malerkunst III 224 f.; Reformation og kirkelige Forhold II 542 f., 551, 558, 609 f., 738, 740 f., 743, 745, 751; Universitetet II 758. — Personlighed II 604, 630 f., 633. — Gravmæle III 205, 230.

— *IV,* Konge 1588—1648 (f. 1577), III 4*, 37*, 39*, 41*, 56*, 119*, 129*, 143*, 195*. — Regering III 3—264. — Umyndig Konge III 3 f., 7, 9—13; myndig i Hertugdømmerne III 13; Kroning III 15, 37. — Haandfæstning III 15. — Forhold til Frankrig III 139 f.; Hansestæderne (Hamburg) III 78, 80 f., 115, 120; Nederlandene III 121 f., 130 f., 140; Sverige III 71—80, 83, 95 f., 114 f., 118, 123—132, 297; Tyskland III 116 ff., 120, 139; Mægling og Deltagelse i Trediveaarskrigen III 82—97, 117. — Forhold til Norge III 16, 56, 142, 154; Hertugdømmerne III 16. — Raadgivere III 45 ff. — Forhold til Borgerstand og Købstæder II 704, III 51 ff., 99 f., 152, 257; Rigsraad og Herrestænder 34 ff., 67 ff., 101 ff., 135 f., 143; Centraladministration III 154 ff., 158; Finansvæsen III 66, 97 f., 104—110, 122, 134; Forsvarsvæsen III 63 ff., 105 ff., 137; Handel og Industri III 50—61, 110; Krongods III 20; Maal og Vægt II 701; Bondestand og Landbrug III 27, 61 ff., 146, 241, 355, 442, 484; Lenspolitik III 142 ff., 157, 273; Skibsbygning II 407; Retsvæ-

Christian IV.
sen III 48 ff., 110. — Aandsliv II 306; III 69, 162; Bygningskunst III 48, 104 f., 174, 180, 192, 194—208. — Personlighed III 38—43, 103, 265, 267; IV 92. — Ægteskab og Familie III 13, 43 ff., 103 f., 112, 138 f., 141, 143, 268 f. — Død III 144, 265. — Begravelse III 271, 277. — Eftermæle III 266. — Portrætter og Buster III 191, 225, 228.

Christian V, Konge 1670—99 (f. 1646), III 393*, 419*, 438*. — Tronfølger III 390; Tronbestigelse og Salving III 385. — Regering III 393—439. — Udenrigspolitik III 406—411, 434 f.; den skaanske Krig III 411—423; Forhold til Hertugdømmerne III 434 f., 470 f., 474. — Raadgivere III 394 ff., 425 ff. — Centraladministration III 393—398, 424 f.; Forsvarsvæsen III 429, 432 f.; Finansvæsen III 427, 437; Handel og Industri III 401, 430 f.; Landboforhold III 430, 477 f., 485; Retsvæsen III 429 f.; Sorø Akademi III 642. — Personlighed III 393, 437 f.; Ægteskab III 391, 438; Hof III 396, 438 f.; Testamente III 430, 435. — Sarkofag III 673.

— *VI,* Konge 1730—46 (f. 1699), III 531*. — Tronfølger III 448, 453, 528; Salving III 529. — Regering III 527—534, 536—542. — Udenrigspolitik III 549—554, 601; Forhold til Hertugdømmerne III 532, 549 f. —Raadgivere III 536—541. — Finansvæsen III 583; Forsvarsvæsen III 572 f.; IV 178; Handel, Haandværk og Industri III 578, 580 f.; Landboforhold III 572 f., 588; IV 392. — Forhold til Anna Sofie III 527 ff.; den hemmelige Kommission III 458. — Aandslivet og kirkelige Forhold III 560—564, 623, 627; Bygningskunst III 568, 657; IV 135. — Personlighed III 529 f., IV 92 f.; Ægteskab og Familie III 530, 533; Hof III 530—533, 568 ff. — Buste III 675.

— *VII,* Konge 1766—1808 (f. 1749), IV 14*, 158*. — Tronfølger III 535; IV 12, 225. — Regering (til 1784); IV 11—85 (se videre Frederik VI). — Udenrigspolitik IV 40 f. — Raadgivere IV 16—20, 26, 54 f., 76. — Centralstyrelsen IV 20 f., 33 ff., 65 f., 90; Landboforhold IV 23 f., 45, 148, 155; Handel og Industri IV 44, 51, 157; Retsvæsen IV 49; Trykkefrihed IV 46. — Udenlandsrejse IV 13 f., 22; under Hofrevolutionen 1772 IV 59 f., 62, 69; Omvæltningen 1784 IV 83 ff.; Gustav III's Besøg 1787 IV 111; Flugten 1807 IV 255. — Forhold til Juliane Marie IV 71. — Personlighed I 96, IV 11 ff., 19, 50, 64 f.; Sygdom IV 11, 14 ff., 26, 32 f., 52, 66, 70, 321; Popularitet IV 134 f.; Ægteskab IV 12; Hof IV 12 f., 42, 173. — Død IV 248.

Christian VIII, Konge 1839—48 (f. 1786), IV 386*, 469*. Tvl. IV 480—481. — Tronarving IV 272, 294, 383 ff., 416, 432, 435. — Kroning IV 620. — Regering 467—528. — Over for Raadgiverne IV 420, 469, 472. — Forhold til Hertugdømmerne IV 498 ff., 503 f., 510 f. — Forfatningssagen IV 470 ff., 475 f., 481, 484 f., 487, 524, 526 f., 641; Jernbanevæsen IV 759; Landboforhold IV 482, 518, 521; Reformpolitik IV 481 ff.; Trykkefriheden IV 471, 523. — Kunst og Videnskab IV 589, 609, 616; Undervisningsvæsen IV 614, 627. — Personlighed IV 467 ff., 639; Ægteskab IV 464, 467.

— *IX,* Konge 1863—1906 (f. 1818), IV 509*, 690*, 799*; V 80*, 269*, 329*, 400*, 475*, 683*. Tvl. V 64—65. — Tronfølger IV 512, 671 f., 690 ff., 718, 721, 723, 727, 730. — Regering IV 798—V 429. — Udenrigspolitik V 38 ff., 43 f., 66, 481; Krigen 1864 IV 808 f., 811 ff., 816; Londonkonferencen IV 820 f., 824, 826 f.; Sønderjylland V 9, 11, 18 f., 21, 77 ff., 82, 101; Island V 268, 466. — Over for Ministeriet Hall IV 802, 804 f.; Monrad IV 828; Bluhme IV 829; V 202, 204; Frijs V 217, 230; Estrup V 275 ff.; Holstein V 246; Sehested V 384; Deuntzer V 393 f., 398 ff., 405; J. C. Christensen V 417. — Ministerkriser 1870 V 241 f.; 1875 V 275; 1896 V 379; overfor de Nationalliberale V 191. — Novemberforfatningen IV 800 f., 803 f., 806; Juliforfatningen af 1866 V 190, 210; Forfatningskampen V 262, 264, 267, 269, 281, 283, 315, 325; Militærvæsen V 31; Skandinavisme IV 822; V 21, 24. — Ægteskab og Familie IV 691; V 50, 474; Personlighed IV 798 f.; i Folkets Omdømme V 6 f., 229, 331, 351 f., 429, 758; Regeringsjubilæum V 347, 350. — Statue V 681 f., 683*.

Christian X, Konge 1912 (f. 1870), V 462*; VI 28*. Tvl. VI 172, 664. — Kronprins V 443. — Regering V 461—488; VI 3—249. — Under Verdenskrigen VI 14, 18, 20 ff., 48, 81; Genforeningen VI 126 f., 171 ff.; Besøg i Berlin V 159; Island VI 151 f. — Ministerkrisen 1913 VI 5; 1920 VI 130 ff., 157, 159. — Grundlovsændringen VI 11 ff., 39 f.
— udvalgt Prins (1603—47), III 43*, 67, 89, 91, 104, 105*, 134, 143 f., 157, 197.
— Hertug af Braunschweig (1599—1626), III 83, 87.
— *Albrecht,* Hertug af Holsten—Gottorp (1641—94), III 391, 405*, 410, 434 f., 437.
— *August,* Prins af Gottorp (1673—1726), III 443, 446 f.
— *August,* Prins af Augustenborg (1768—1810), IV 267 f., 269*, 270, 294 f.
— *August,* Hertug af Augustenborg (1798—1869), IV 431, 460, 493*, 494, 507 f., 510*, 512, 654, 684, 690 f., 800, 805; V 77, 82.
— *Frederik,* se Christian VIII.
Christiane, Kongedatter (1626—70), III 112, 113*, 252, 270.
Christiansen, Arne Einar, Forfatter (1861—1939), V 747; VI 489, 621, 623.
— *Christian,* Fysiker (1843—1917), VI 480.
— *Johan Ernst,* sønderjysk Redaktør (1877—1941), VI 111, 112*, 118, 126.
— *Knud H.,* Arkitekt (f. 1892), VI 570.
— *Poul Simon,* Maler (1855—1933), VI 573, 574—576, 577, 586.
Christina, svensk Dronning, se Kristina.
Christine af Sachsen, Kong Hans' Dronning (1461—1521), II 289*, 320 ff., 333, 349, 386, 468. Tvl. II 336—337.
— Hertuginde af Milano, senere af Lothringen (1521—90), II 512, 624, 628, 657*.
— Hertuginde af Slesvig — Holsten — Gottorp (1543—1604), III 11.
Christoffer I, Konge 1252—59 (f. ca. 1219), I 680, 689; II 6, 8, 15—26, 27 ff., 120.
— *II,* Konge 1320—26 og 1329—32 (f. 1276), II 55, 58, 65, 70, 71—81, 80*, 237, 269.
— *af Bayern,* Konge 1439—48 (f. 1418), II 226, 235, 281, 282*, 283 f., 286, 290—294, 326, 341, 344 f., 353 f., 363, 380, 386, 390, 394, 434 f., 451 f., 720.
Christoffer, Søn af Valdemar Atterdag (ca. 1341—1363), II 151, 155, 163, 168 f., 170*.
— Greve af Oldenborg (o. 1504—66), II 585*, 586 ff., 591 f., 595 f., 599, 602, 614.
Christoffersen, Ulfeldt, Adelsmand (o. 1580), II 727.
Chrysostomus (Gyldenmund), *Oluf,* Superintendent (d. 1553), II 552, 739.
Cicero, Marcus Tullius, romersk Statsmand (106—43 f. Kr.), IV 593.
Cimberius, svebisk Hærfører (1. Aarh. f. Kr.), I 367.
Cimbrer, se Himbrer.
Clan, Martin Julius Charles Theodor, Departementschef (1866—1932), VI 148.
Claodicus, himbrisk Fyrste (o. 100 f. Kr.), I 359.
Clara, den hellige (1194—1253), II 104.
Clarendon, Georg William Frederic Villiers, engelsk Statsmand (1800—70), IV 819.
Claudel, Paul, fransk Digter og Diplomat (f. 1869), VI 123*, 124, 168.
Claus, Greve af Holsten (d. 1397), II 139, 142, 148 f., 174, 180 f., 258 f.
Clausen, Claus Christian, Handelsmand, Bankdirektør (1863—1937), VI 53.
— *Hans Victor,* Historiker (1861—1937), I 100; V 145, 779; VI 98, 99*, 103, 105, 109, 112, 124.
Henrik Georg, Stiftsprovst (1759—1840), IV 605 ff.
— *Henrik Nicolai,* Teolog, Politiker 1793—1877), 658*. Tvl. IV 480—481. — Nationalliberal Fører IV 615, 665, 683, 693, 701, 725, 769; V 187; i Stænderne IV 477, 517; Martsdagene 1848 IV 644, 647; i Novemberministeriet 1848—51 657 f., 660, 671; Fæstespørgsmaalet IV 751, 753. — Politisk Forfatter IV 591, 610. — Som Teolog IV 416, 455, 592, 606 f.
— *Johannes Carl Emil,* Præst 1832—1908), V 298, 713, 758.
— *Julius Emil Ferdinand,* Forfatter og Bibliotekar (f. 1868), VI 478.
— *Michael,* Købmand (o. 1523), II 567.
Claussen, Rasmus, Politiker (1835—1905), V 331, 349, 357, 365, 555.
— *Sophus Niels Christen,* Forfatter (1865—1931), V 769 f., 772*, 772 f., 782; VI 489, 540 f.
Clemens III, Modpave 1080—1100, I 583.
— *IV,* Pave 1265—68, II 35.

Clemens, Johan Frederik, Kobberstikker (1748—1831), IV 356.
Clement, Skipper, Søkriger (ca. 1485—1536), II 340, 528, 530 f., 592, 594; VI 612.
Clementin, Niels Hiersing, Skuespiller (1721—76), IV 339.
Clementsen, Niels, Rigsraad, Landsdommer (d. 1518), II 489.
— *Rasmus,* Lensmand (d. 1529), II 489.
Clemmensen, Andreas Laurits, Arkitekt (1852—1928), VI 554 f.
— *Mogens,* Arkitekt (1885—1943), VI 571.
Cohn, Einar, Embedsmand (f. 1885), VI 307.
— *Georg,* Jurist (f. 1887), VI 148.
Colbert, Jean Baptiste, fransk Statsmand (1619—83), III 390, 404, 480.
Colbjørnsen, Christian, Jurist, Landbopolitiker (1749—1814), IV 8, 96, 132, 138, 148, 149*, 151, 154, 170, 183, 240, 242, 592.
— *Hans,* norsk Handelsmand (1680—1754), III 450.
— *Peder,* norsk Handelsmand (1683—1738), III 450.
Cold, Christian Magdalus Thestrup, Direktør (1863—1934), VI 177.
Collart, Claude, fransk-svensk Admiral (d. e. 1567), II 644.
Collet, Peter, Retslærd (1767—1823), IV 133, 141.
Collett, Jacobine Camilla, norsk Forfatterinde (1813—95), V 700.
Collin, Jonas, Finansdeputeret (1776—1861), IV 388, 403, 404*, 405, 410, 426, 449 f.
— *Jonas,* Overlæge, Professor (1877—1938), VI 104 f., 110, 112.
Colonna, Prosper, Kardinal (d. 1463), II 329.
Comte, Auguste, fransk Filosof (1798—1857), V 65, 721.
Coninck, Adolphe Louis Charles de, politisk Skribent (1814—72), IV 745.
— *Frédéric de,* Storkøbmand (1740—1811), IV 217*.
— Huset de, IV 216.
Constantin den Store, romersk Kejser 306—337 (f. 288), I 283, IV 308.
Conti, Torquato, italiensk Feltherre (d. 1636), III 94.
Corneille, Pierre, fransk Dramatiker (1606—84), VI 473.
Cornelius, Peter, Sanger (1865—1934), VI 623.
Correggio, Antonio Allegri da, italiensk Maler (o. 1490—1534), IV 539.
Coster, Dirk, holl. Fysiker (f. 1889), VI 482.
Cour, la, se la Cour.
Coyet, Peter Julius, svensk Diplomat (1618—67), III 317.
Cramer, Peter, Maler (1726—82), III 656, 675; IV 351.
Cranach, Lucas, den Ældre, tysk Maler (1472—1553), II 533.
Crappé, Roland, nederlandsk Skibsfører (o. 1618), III 59.
Cromwell, Oliver, engelsk Protektor (1599—1658), III 279, 299, 308 f., 314 f.
Crone, Vilhelm Christoffer, Politidirektør (1813—87), V 250, 261.
Crüger, Simon, Kirurg (1687—1760), III 639*, 640 f.; IV 321.
Cumberland, Ernst August, Hertug af (1845—1923), V 50, 51*, 52, 139.
— *William Augustus,* Hertug af (1721—65), III 556.
Cynric, sachsisk Høvding (5. Aarh.), I 379.
Cynthius, pavelig Legat (12. Aarh.), I 648.
Cæpio, Quintus Servilius, romersk Konsul 106 f. Kr., I 358.
Cæsar, Gaius Julius, romersk Feltherre og Konsul (100—44 f. Kr.), I 85, 104, 267, 275, 290, 350, 358, 366 f., 370, 407, 410, 413, 426; VI 473.
Cæsorix, himbrisk Fyrste (o. 100 f. Kr.), I 359.
Cølestin III, Pave 1191—98 (f. ca. 1106), I 649 f.

Daa, Claus, Rigsadmiral (1579—1641), III 89, 101.
— *Oluv,* Adelsmand (1606—71), III 252.
— *Valdemar,* Alkymist (1616—91), III 495.
Dagmar, Valdemar Sejrs Dronning (d. 1212), I 673, 680, 688; II 7.
— Kejserinde af Rusland (1847—1928), V 6. Tvl. V 64—65.
Dahl, Niels Petersen Lorentsen, Politiker (1869—1936), VI 186, 213, 230.
— *Svend,* Overbibliotekar (f. 1887), VI 478.
Dahlgaard, Bertel, Politiker (f. 1887), VI 213, 232.
Dahlmann, Friedrich Christoph, Historiker, Politiker (1785—1860), IV 506, 507*.
Dalgas, Enrico Mylius, Officer, Hedeopdyrker (1828—94), I 70; V 512*.
Dalhoff, Jørgen Balthasar, Kunsthaandværker (1800—90), V 686.
Dalsgaard, Christen, Maler (1824—1907), V 687.

Damm, Peter Nicolai, Bankdirektør (1839—1918), V 660.
Dampe, Jakob Jakobsen, Politiker (1790—1867), IV 413.
Dan, dansk Sagnkonge, I 376, 382, 385 ff.
Dançay, Charles de, fransk Diplomat (o. 1510—89), II 651.
Daner, nordisk Stamme, I 294, 352, 377, 382 ff., 391 f., 394 ff., 400, 405, 419, 421.
Dankwerth, Caspar, Topograf (d. 1672), III 470 f.
Dannemand, Frederikke Benedicte, Frederik VI's Elskerinde (1790—1862), IV 383.
Danner, Louise Christine, Lensgrevinde (1815—74), IV 639, 667, 673, 698*, 704, 711, 722, 738 ff., 798; V 694.
Danneskjold-Laurvig(en), Christian Conrad (i Teksten fejlagtigt Ahlefeldt-Laurvigen), Søofficer (1723—83), IV 339.
— *Ferdinand Anton,* Gehejmeraad (1688—1754), III 662.
Danneskjold-Samsøe, Frederik, Statsmand (1703—70), III 539*, 540, 542; IV 18.
Dante Alighieri, ital. Digter (1265—1321), IV 622; V 694; VI 532.
Danton, Georges Jacques, fransk Revolutionsmand (1759—94), IV 141.
Darwin, Charles Robert, engelsk Naturforsker (1809—82), IV 597; V 252, 721, 736 f.; VI 518, 535, 540.
Daue, Hans Heinrich Nicolai Johannes, Officer (1824—91), IV 761, 763.
David, Christian Georg Nathan, Politiker, Nationaløkonom (1793—1874), IV 455*; V 197*. — Som Politiker IV 727, 800, 804, 826; V 26, 218; i Stænderne IV 478, 516, 525 f.; Finansminister 1864—65 IV 829; V 6, 8, 189 f., 217; Finansvæsen IV 686; V 653; Jernbanevæsen IV 762; Kommunestyrelse IV 765; Lavsvæsen IV 755; sociale Forhold IV 482, 750; V 228, 504. — Grundlovskampen 1864—66 V 196—204, 206. — Som Nationaløkonom IV 592, 613. — Udgiver af »Fædrelandet« IV 437, 440, 443, 454, 592, 610. — Personlighed IV 454.
— *Eduard,* tysk Politiker (1863—1930), VI 100 f.
— *Jacques Louis,* fransk Maler (1748—1825), IV 589.
Daviel, Jacques (i Teksten fejlagtigt David), fransk Øjenlæge (1696—1762), III 638.
Davout, Louis Nicolas, fransk Marskal (1770—1823), IV 273.
Decazes, Louis Charles Élie Armanien, fransk Politiker (1819—86), V 47.
Defoe, Daniel, engelsk Politiker og Forfatter (1660—1731), III 652.
De Geer, Gerard Jakob, svensk Geolog (f. 1858), I 28 ff.
— *Louis,* svensk-holl. Industrikonge (1587—1652), III 124, 127, 129.
Dehn, Agnes, se Gjørling.
— *Conrad Ditlev* (1688—1753), III 666.
— *Frederik Ludvig,* Diplomat og Minister (1697—1771), III 546 ff., 666.
Deichmann, Bartholomæus, Biskop i Christiania (1671—1731), III 458, 536, 643.
Delbrück, Clemens von, tysk Statsmand (1856—1921), V 166.
— *Hans,* tysk Historiker og Politiker (1848—1929), V 134.
Delcomyn, Ernst Adolf Joseph, Handelsmand, Generalkonsul (1828—1913), V 637.
Delitzsch, Friedrich, tysk Assyriolog (1850—1922), VI 631.
Denne, Claus Jensen, Hospitalsforstander (nævnt 1516—33), II 420.
Descartes, René, fransk Filosof (1596—1650), III 612, 614.
Despiau, Charles, fr. Billedhugger (f. 1874), VI 616.
Destouches, Philippe Néricault (i Teksten fejlagtigt A. C.), fransk Komediedigter (1680—1754), III 651.
Detharding, Georg, Læge (1671—1747), III 638.
Detleffsen, Detleff, sønderjysk Bonde (1804—78), V 90, 92 f.
Detlevsen, Hans, Præst (o. 1540), II 742.
Detmar, lybsk Franciskaner, Historieskriver (o. 1380), II 180, 185, 258.
Deuntzer, Johan Henrik, Jurist, Politiker (1845—1918), V 394*, 650*. — Danner Ministerium V 393—397. — Konseilspræsident og Udenrigsminister 1901—05 V 401, 403, 405, 408 ff., 415, 418, 470 f., 473, 476—480, 482, 488. — I Rigsdagen V 421; VI 7. — Arbejdsforhold V 612, 615.
Dich, Jørgen, Nationaløkonom (f. 1901), VI 318.
Diderot, Denis, fransk Filosof og Dramatiker (1713—84), IV 326, 336.
Dieussart, François, fransk Billedhugger (17. Aarh.), III 229.
Dinesen, Lars, Politiker (1838—1915), V 198, 213, 258, 277, 315, 347, 348*, 359, 362, 373, 375 f., 380 f., 384, 404, 441, 449.

Diocletian, romersk Kejser 284—305 (f. 245), I 283, 378.
Disraeli, Benjamin, engelsk Statsmand og Forfatter (1804—81), V 720.
Diviaticos, Hæduer (1. Aarh. f. Kr.), I 366.
Dockum, Charles Edouard van, Søofficer (1804—93), V 34, 217.
— *Jost van,* Søofficer (1753—1834), (i Teksten fejlagtigt C. E. van Dockum), IV 119.
Domingo fra Calaruega, Stifter af Dominikanerordenen (1170—1221), I 693, 760.
Donatus, ital. Bygmester (12. Aarh.), I 608.
Doose, H. A., Gaardejer, Folketingsmand 1898—1906 (1858—1937), V 417.
Dorothea, Christoffer af Bayerns og Christian I's Dronning (1430—95), II 283 f., 285*, 287 ff., 303, 308, 333, 389, 395, 430, 435.
— Christian III's Dronning (1511—71), II 629, 630*, 651, 656, 658; III 180.
— Kurfyrstinde af Pfalz (1520—80), II 512, 600, 624*.
— Hertuginde af Preussen (1504—47), II 543, 563.
— *Elisabeth,* »den kasserte Frøken«, Vicepriorinde (1629—87), III 103.
Dose, Ernst Ulrik, Overkammersekretær (o. 1656—1706), III 443.
Dostojevski, Fjodor Michajlovitsj, russisk Forfatter (1821—81), V 765, 769.
Dover, Jens, Abbed i Øm Kloster (13. Aarh.), II 32.
Drachmann, Anders Bjørn, Filolog (1860—1935), V 735 f.; VI 474, 476 f., 632.
— *Holger,* Digter (1846—1908), IV 577; V 252 f., 273, 300, 302, 323, 338, 738—740, 739*, 741*, 746, 749 f., 762, 765; VI 498, 515, 587, 617, 622 ff. Grav I 161.
— *Povl,* Forfatter, Politiker (f. 1887), VI 182.
Dreier, Frederik Henrik Hennings, Forfatter (1827—53), IV 682, 707; V 247, 700 f.
Dresselberg, Niels Andersen, Adelsmand (d. 1594), II 688.
Drews, Arthur, tysk Filosof (1865—1935), VI 631.
Drewsen, Johan Christian, Papirfabrikant, Politiker (1777—1851), IV 402*, 405, 409 f., 424, 428, 440, 446—450, 460, 463, 477 ff., 501, 516—521, 592.
Drewsen, Michael, Papirfabrikant, Politiker (1804—74), V 512.
Dreyer, Johan Christopher Frederik, Officer (1814—98), V 283, 291, 298.
Dros, Jens (Johannes), Ærkebiskop i Lund (d. 1289), II 54.
Dryander, Gottfried, Landraad i Haderslev (f. 1876), V 122.
Dumas, Alexandre, den Ældre, fransk Forfatter (1802—70), V 690.
Duo, Biskop i Slesvig (12. Aarh.), I 609.
Durell, Magnus, svensk Diplomat (1617—77), III 301, 315.
Durkop, Eggert, Biskop i Slesvig 1489—99, II 332, 336.
Dyáus, indisk Gud, I 427.
Dybvad, Christoffer, Matematiker, Kannik i Lund (1577/78—1622), III 68 f.
— *Jørgen,* Matematiker og Teolog (d. 1612), III 68.
Dyggve, Einar, Arkitekt (f. 1887), VI 477, 560.
Dyre, Palle, Adelsmand (d. 1707), III 495.
Düren, Adam van, Bygmester, Stenhugger (o. 1500), II 374.
Dürer, Albrecht, tysk Maler (1471—1528), II 504.
Dysseldorff, Albrecht, Købmand (17. Aarh.), III 258.
Dyssevold, Magnus, Ridder (13. Aarh.), II 42.
Dyveke, Christian II's Elskerinde (d. 1517), II 466 f., 469 f., 485, 491; IV 579.
Dønnergaard, Hans Jensen, Politiker (f. 1854), V 527, 533.

Eadgar (Edgar), angelsachsisk Konge 959—975 (f. 944), I 481 f., 493, 557.
Eadgils, se Adils.
Eadmund (Edmund), angelsachsisk Konge 940—946 (f. ca. 924), I 481.
— (Edmund) *Jernside,* angelsachsisk Konge (ca. 988—1015), I 490 f.
Eadred, angelsachsisk Konge 946—955, I 481.
Eadric Edrik) *Streona,* angelsachsisk Jarl (d. 1017), I 490 f.
Eadward (Edvard), angelsachsisk Konge 901—925, I 479 ff.
— (Edvard) *Bekenderen,* angelsachsisk Konge 1042—66, I 500, 557.
Eanmund (Emund), svensk Kongesøn (6. Aarh.), I 400.
Ebbesøn, Esge, Hirdmand (11. Aarh.), I 515.

Ebbesøn, Niels, Herremand (d. 1340), II 83 ff., 120, 135, 140, 264.
— *Sune,* sjællandsk Stormand (d. 1186), I 615, 652, 668.
Eberstein, Ernst August von, Feltmarskal (1605—76), III 333.
— se ogsaa Albrektsøn.
Ebo, Ærkebiskop i Reims (d. 851), I 439 f.
Eckardt, Josephine Hortensia Nancy Adelaide, Skuespillerinde (1839—1906), V 748.
Eckersberg, Christoffer Wilhelm, Maler (1783—1853), IV 588*, 589 ff., 595; VI 470. Tvl. IV 480, 481.
Edel, Knud den Helliges Dronning (d. 1115), I 576.
Edinger, Vilhelm, Handelsmand (1659—1733), III 515.
Edmund, Konge i Østangel (9. Aarh.), I 447.
Edusier, se Jyder.
Edvard Bekenderen, se Eadward Bekenderen.
— *III,* engelsk Konge 1327—77 (i Teksten fejlagtigt Edvard II), II 148.
— *IV,* Konge af England 1461—83 (f. 1442), II 341.
— *VII,* Konge af England 1901—10 (f. 1841), IV 730, 733, 734*; V 6, 40, 66, 473 f., 481.
Egan, Maurice Francis, nordamerikansk Diplomat (1852—1924), VI 82.
Egede, Hans Povelsen, Missionær (1686—1758), III 459*, 461, 633.
— *Poul Hansen,* Missionær (1709—89), III 633; IV 318.
Egen, Geert van, Billedhugger (d. senest 1612), III 230.
Eggerz, Sigurdur Pjetursson, islandsk Politiker (f. 1875), VI 152.
Egino, Biskop i Lund (d. 1072), I 567 f., 578, 762.
Ehbisch, Johan Frederik, Billedhugger (1672—1748), III 673.
Ehrenberg, Richard, tysk Historiker og Nationaløkonom (1857—1921), II 621.
Ehrenschild, Conrad Biermann, Statsmand (1629—98), III 389, 414.
Eickstedt, Hans Henrik von, General (1715—1801), IV 58 f., 75, 78, 80.
Eigtved, Nicolaj, Arkitekt (1701—54), III 648, 657 f., 663—667, 675; IV 341, 343.
Eilbert, Biskop i Odense (d. 1072), I 568.
Eiliv (Elif), Jarl i Sønderjylland (o. 1111), I 587, 592.
Eilschow, Friderich Christian, Filosof (1725—50), I 96; III 620 ff., 625, 634, 654; IV 305, 357.
Einar, Ærkebiskop i Nidaros (d. 1263), II 23.
— *Tambarskelve,* norsk Stormand (o. 982—1055), I 498, 558.
Einhard, frankisk Historieskriver (d. 840), I 437.
Einstein, Albert, Fysiker (f. 1879), VI 478, 535.
Ejstrup, Kaj, Maler (f. 1902), VI 599.
Ekhof, Hans Konrad Dietrich, tysk Skuespiller (1720—78), IV 336.
Elafsøn, Peder, Biskop i Aarhus fra 1238 (d. 1246), II 35.
Elav (Oluf), Biskop i Børglum (d. 1260), II 42.
Eleonora, g. m. Valdemar (Søn af Valdemar Sejr) (ca. 1211—31), I 688, 694.
Elias, Biskop i Ribe 1142—62, I 753.
Elisabeth, Christian II's Dronning (1501—26), II 462, 466*, 467 f., 475, 504, 512, 531 ff., 534*, 535, 540. Tvl. II 468—469.
— Kurfyrstinde af Brandenburg (1485—1555), II 289, 467 f., 533, 535.
— Hertuginde af Braunschweig-Wolfenbüttel (1529—89), III 10.
— Dronning af England 1558—1603 (f. 1533), II 716.
— Grevinde af Holsten (o. 1363), II 168.
— *Stuart,* Kurfyrstinde af Pfalz (1596—1662), III 82.
— Kejserinde af Rusland 1741—62 (f. 1709), III 551, 557.
— Hertuginde af Sønderjylland (d. e. 1423), II 196 ff.
— Augusta, Kongedatter (1623—77), III 112, 252, 270.
Ellekilde, Hans Lavrits, Folkemindeforsker (f. 1891), V 778.
Ellemose, Johan, tysk Adelsmand (o. 1331), II 80.
Elling, Christian Kunsthistoriker (f. 1901), VI 470.
Ellinger, Heinrich Oscar Günther, Fysiker, Politiker (f. 1857), VI 36, 37*.
Ellioth, Hugh, engelsk Diplomat (1752—1830), IV 113.
Emma, Knud den Stores Dronning (d. 1052), I 489, 492*, 493, 495, 499.
Engberg, Gunner, Præst (f. 1882), VI 633.
Engelbrektsøn, Engelbrekt, svensk Adelsmand (o. 1390—1436), II. 220—224, 313.
— *Olav,* Ærkebiskop i Trondhjem 1523—38, II 498, 519, 526, 568 f., 667 f.

Engelhardt, Knud Valdemar, Arkitekt (1882—1931), VI 559.
Engelstoft, Christian Thorning, Biskop, Historiker (1805—89), IV 804; V 231.
— *Povl,* Historiker (f. 1876), VI 471.
Enlil, sumerisk Gud, I 80.
Enna, August, Komponist (1860—1939), VI 617.
Ennertsøn, Povl, Præst o. 1711, III 467.
Eohric, dansk Vicekonge i Østangel 890—905, I 479 f.
Erasmus af Rotterdam, nederlandsk Humanist (1466—1536), II 465, 504, 539 f., 552.
Eraso, spansk Udsending (o. 1578), II 653.
Erichsen, Erich, Storkøbmand (1752—1837), IV 347.
— *Vigilius,* Portrætmaler (1722—82), IV 342, 351.
Erik Ejegod, Konge 1095—1103, I 476, 543, 545, 579 ff., 582—585, 587, 592, 605, 712, 714, 752.
— *Emune,* Konge 1134—37, I 545 f., 554, 586, 596 f., 599—604, 605 f., 610, 722, 748.
— *Lam,* Konge 1137—46, I 601, 605—610, 637, 714, 748, 760.
— *Plovpenning,* Konge 1241—50 (f. 1216), I 680, 688 f.; II 6, 7—12, 7*, 24, 27, 35, 99, 104, 121, 456.
— *Klipping,* Konge 1259—86, II 16, 25, 26—50, 39*, 44*, 51 ff., 88, 99, 104, 120, 283.
— *Mændvéd,* Konge 1286—1319 (f. 1274), II 38, 47, 49, 50—71, 51*, 77, 96, 142, 146. Tvl. II 70—71.
— *af Pommern,* Konge 1412—39 (o. 1382—1459). — Tronfølger II 189 f., 192. — Regering II 204—228. — Forhold til Hansestæderne II 195, 213—218; de nordiske Lande II 218—225, 292, 297, 310, 470; Hertugdømmerne II 197 ff., 205—209, 299. — Over for Rigsraad og Herrestænderne II 210, 226 f., 234 f., 394, 397; København og Købstæderne II 210, 236, 241, 251; Bønderne II 352 f. — Forsvarsvæsen II 231 f., 405; Handel II 212 f., 243, 340 f., 380, 499; Aandsliv og kirkelige Forhold II 210 f., 253, 267, 430. — Opfører Krogen III 188. — Paa Gotland II 225, 293 f., 307. — Personlighed II 204, 228, 464. — Eftermæle VI 467.
— *Christoffersøn,* udvalgt Konge (o. 1307—32), II 72 ff., 80.
— *I,* Hertug af Sønderjylland (d. 1272), II 24, 26, 28 f., 30*, 31, 38.
Erik II, Hertug af Sønderjylland 1312—25, II 71 ff.
— Greve af Hoya, Hærfører (o. 1523), II 510.
— Junker af Langeland (d. 1310), II 54, 58.
— *II,* Hertug af Lauenburg 1339—69, II 170.
— *Blodøkse,* Konge af Norge 930 (d. 954), I 470 f., 481.
— *Præstehader,* Konge af Norge 1280—99, II 52.
— *Jarl,* norsk Høvding (d. ca. 1024), I 477, 483 ff., 490 f., 494, 497 f.
— *Sejrsæl,* Konge af Sverige (d. o. 995), I 478 f., 483.
— *den Hellige,* Konge af Sverige (d. 1160), II 221, 223, 224*, 314, 318, 450, 475.
— *Magnusson,* Konge af Sverige 1357 (1339—59), II 149, 152 f.
— *XIV,* Konge af Sverige 1560—68 (1533—77), II 628, 638 f., 641, 643, 645, 648.
— svensk Hertug (ca. 1282—1318), II 64 ff., 68, 72, 124.
— Søn af Kong Albrecht i Sverige (d. 1397), II 184 f.
— *den Røde,* Grønlands Opdager (d. o. 1007), VI 465.
— *fra Nerike,* svensk Bondefører (o. 1517), II 479.
Erikssøn, Haakon, norsk Høvding (998—1029), I 497.
Eriksøn, Jens, Foged i Västerås (d. 1436), II 220*.
Erlandsøn, Anders, Stormand (o. 1259), II 26.
— *Erland,* udvalgt Ærkebiskop i Lund (d. 1276), II 37.
— *Jakob,* Ærkebiskop i Lund (d. 1274), II 8, 16—32, 35—38, 42, 46, 54, 93 f., 99 f., 104.
— *Jon,* Stormand (13. Aarh.), II 27.
Erling (Magnussøn) *Skakke,* norsk Jarl (d. 1179), I 634.
Erlingsøn, Alf, norsk Stormand (d. 1290), II 48 f., 53.
Ermanarik, østgotisk Konge (4. Aarh.), I 383.
Erminthrud, skotsk Sagndronning, I 375.
Ernesti, Johann August, tysk Filolog og Teolog (1707—81), IV 304, 313.
Ernst, Hertug af Braunschweig-Lüneburg (d. 1546), II 623.
— af Gleichen, Grev (d. 1277), II 26 f.
— *Günther,* Hertug af Augustenborg (1863—1921), V 146.

Ernst, Heinrich, Statsretslærer, Filolog (1603—65), III 153.
— *Johan Conrad,* Arkitekt (1666—1750), III 657, 662.
Erslev, Kristian Sofus August, Historiker (1852—1930), II 203, 228, 390, 476 f, 618; IV 507, 600; V 62 f., 332, 729*, 730; VI 175, 461, 464, 466 f., 472.
Esbern, Biskop i Slesvig o. 1161, I 628.
Esbernsen, Hans, Prædikant (d. 1526), II 548.
Esger, Biskop i Ribe (d. 1273), II 35.
Eskesen, Morten, Friskolelærer, Forfatter (1826—1913), IV 614; V 132.
Eskil, Biskop i Viborg (d. 1132), I 601.
— Biskop i Aarhus (d. o. 1165), I 629 f.
— Ærkebiskop (o. 1100—81), Biskop i Roskilde I 601, 603. — Ærkebiskop i Lund I 605 f., 657 f., 749, 751 f. — Stilling til Kongemagt I 582; Erik Emune I 604; Erik Lam I 605—610; Valdemar d. St. I 551, 554, 619, 627—634, 638, 645, 714, 746; Kongestriden I 611, 613, 615. — Virker for Korstog I 612; Vendertog I 621; estisk Mission I 650, 675; Kirkeret I 637; Klostre I 754 f.; II 211. — Lunds Domkirke I 608. — I Udlandet I 590, 614, 616 ff., 629, 639, 663. — Nedlægger sit Embede I 639. — Personlighed I 603 f.; i Saxos Vurdering I 547. — Ægteskab I 766.
— Biskop i Ribe fra 1388 (d. 1409), II 197, 252.
Esmann, Gustav Frederik, Forfatter (1860—1904), IV 618; V 747.
Esselbach, Doris, Gæstgiverinde i Slesvig 1864, V 705.
Estrid, Kongedatter (Beg. af 10. Aarh.), I 495 f., 499, 558, 568, 746.
Estrup, Hector Frederik Janson, Historiker (1794—1846), V 194.
— *Jacob Brønnum Scavenius,* Politiker (1825—1913), V 195*, 329*, 334*, 368*. — Indenrigsminister 1865—69 V 6, 208, 217, 223 f., 236, 628; Konseilspræsident og Finansminister 1875—94 V 61, 64, 274—368, 654; Forfatningskampen V 280 f., 289 ff., 293, 297, 301, 304 ff., 308—315, 317, 319 f., 323 ff., 327, 330, 335 ff., 342 f., 347 ff., 354, 359, 364 ff.; Finansprovisorium V 281 ff., 285 ff., 333, 335, 337 f., 344 ff.; Forsvarssagen V 277 ff., 298; Fæstevæsen V 233 ff., 245; Jernbanevæsen IV 764; V 226 f., 229, 664; Kommunestyre IV 768; V 225 f.; Skattevæsen V 246, 357 f.; social Lovgivning V 228, 628; Valgmenighedsloven V 232. — Det cumberlandske Ægteskab V 50; Paragraf 5 V 52 f.; Danmarks Neutralisering V 54. — Grundlovskampen 1864—66 V 200 f., 204, 206, 208, 210; i Oktoberforeningen V 212; Ministerkrisen 1870 V 241 f.; 1872 V 260; 1874 V 268; Genstand for Attentat V 334; Fører i Landstinget V 373, 377 ff., 382; kongevalgt Landstingsmand V 384, 404, 444, 473; VI 7. — Medstifter af Københavns Handelsbank V 660. — Personlighed V 194—196, 237, 275 f., 368.
Etlar, Carit (Carl Brosbøll), Forfatter (1816—1900), V 690 f., 711.
Eudoser, se Jyder.
Eufemia, norsk Dronning (d. 1312), II 264.
Eugen IV, Pave 1431—47 (f. 1383), II 326.
Ewald, Carl, Forfatter (1856—1908), V 752 f.
— *Enevold,* Præst (1696—1754), III 623.
— *Herman Frederik,* Forfatter (1821—1908), V 711.
— *Johannes,* Digter (1743—81), I 97; III 521, 536, 605, 646, 651; IV 8, 49, 54, 226, 304 f., 308, 324—329, 327*, 332 ff., 336, 338 ff., 358, 534, 577, 585; V 726.
Ever, Jens, Væbner (o. 1355), II 156.
Exner, Johan Julius, Maler (1825—1910), V 687.
Eyck, Hubert van, nederlandsk Maler (c. 1370—1426), II 277.
— *Jan van,* nederlandsk Maler (ca. 1390—1441), II 277.
Ezico, Biskop i Slesvig (ca. 1000), I 476 f.

Faaborg, Hans, Slotsskriver (d. 1516), II 402, 485 f.
Faber, Johan Valdemar, Generalkonsul (1849—1917), V 435.
— *Knud Helge,* Læge (f. 1862), V 785.
— *Peter Christian Frederik,* Digter, Telegrafdirektør (1810—77), V 695.
— *Viggo Sigurd Valdemar,* Sparekasseinspektør (1828—99), V 585 f.
Fabricius, Adam Christoffer, Historiker (1822—1902), V 698.
— *Christian Albrecht,* Embedsmand, landøkonomisk Forfatter (1734—1815), IV 147.

Fabricius, Johan Christian, Zoolog, Forfatter (1745—1808), IV 304, 316, 319 ff., 595.
— *Knud,* Historiker (f. 1875), VI 468.
— *Otto,* Zoolog, Præst og Sprogmand (1744—1822), IV 318 f.
— *Paulus,* Præst (d. 1703), III 473.
Fabritius, Herman, Vinhandler (1667—1729), III 515.
Falbe-Hansen, Vigand Andreas, Nationaløkonom (1841—1932), III 484; V 297, 307, 312, 319, 435, 464, 502, 503*, 507, 521, 549, 554, 582, 585, 636, 660.
Falck, Niels Nicolaus, Jurist, Historiker (1784—1850), IV 506, 508*.
Falk, Bo, Rigsraad (o. 1350), II 143.
Falkenskjold, Seneca Otto, Officer (1738—1820), IV 63.
Falkenstjerne, Frederik Ferdinand, Højskoleforstander (1854—96), V 761.
Falk Hansen, Aage, Teolog og Ungdomsleder (f. 1895), VI 636.
Falkoner, David, skotsk Købmand (16. Aarh.), II 531.
Fallada, Hans, tysk Forfatter (f. 1893), VI 549.
Falsen, Enevold de, Forfatter (1755—1808), IV 329, 339.
Falster, Christian, Skolemand og Digter (1690—1752), III 618, 619*, 624, 641, 644 f., 651.
Fasting, Claus Frederik, Forfatter (1746—91), IV 324 f.
Fausbøll, Michael Viggo, Orientalist (1821—1908), V 698.
Feilberg, Henning Frederik, Præst, Sprogmand, Folklorist (1831—1921), V 710. Tvl. V 760—61.
— *Ludvig Tage Christian Müller,* Filosof (1849—1912), V 783.
Felix V, Modpave 1439—49 (1383—1451), II 326, 329.
Fénelon, François de Salignac de la Mothe-, fransk Gejstlig og Forfatter (1651—1715), III 652.
Fenge, jysk Høvding, I 374 f.
Fenger, Carl Emil, Læge, Politiker (1814—84), IV 615, 686, 722*, 826, 830; V 5, 17, 30, 222, 261 f., 264, 700. — Finansminister 1859, 1860—63 IV 722, 796, 804, 807; 1870—72 V 36, 38, 40 f., 242, 245 f.
— *Johannes Ferdinand,* Præst (1805—61), IV 608, 614; V 703.
— *Peter Andreas,* Præst (1799—1878), IV 608, 614; V 703.
Fenrisulven, I 307.
Ferdinand, Arveprins (1792—1863), IV 464, 486, 509*, 511, 719, 730.
Ferdinand I, Konge af Böhmen og Ungarn 1526, tysk-romersk Kejser 1558—64 (f. 1503), II 657.
— *II,* tysk-romersk Kejser 1619—37 (f. 1578), III 65, 82 ff., 86 ff., 92—96, 102, 115 ff.
— *III,* tysk-romersk Kejser 1637—57 (f. 1608), III 118 ff., 127, 139, 301, 303.
Ferslew, Jean Christian, Industridrivende, Bladudgiver (1836—1910), V 301, 363.
Fibiger, Johannes Andreas Grib, Læge (1867—1928), V 785; VI 486.
— *Johannes Henrik Tauber,* Præst, Forfatter (1821—97), V 702.
— *Mathilde Lucie,* Forfatterinde (1830—72), V 700.
Fichte, Johann Gottlieb, tysk Filosof (1762—1814), IV 225.
Filip, Hertug af Burgund 1419—67 (f. 1396), II 291.
— Hertug af Gottorp (d. 1590), III 11 f.
— *I,* Landgreve af Hessen 1509—67 (f. 1504), II 586, 606, 624 f., 651.
— *af Schwaben,* tysk Konge 1198—1208 (f. ca. 1180), I 650, 652, 674.
— *II,* Konge af Spanien 1556—98 (f. 1527), II 653; III 300.
— *IV,* Konge af Spanien 1621—65 (f. 1605), III 141.
— *August,* Konge af Frankrig 1180—1223 (f. 1165), I 656, 671, 674.
Filippa, Erik af Pommerns Dronning (1393—1430), II 204, 208, 215, 218.
Fincke, Thomas, Matematiker, Læge (1561—1656), III 164.
Finnemann, Christian, sønderjysk Gaardejer (1842—1929), V 134, 144.
Finsen, Niels Ryberg, Læge (1860—1904), V 784*, 785.
Finsøn, Peder, Drost (d. 1263), II 28, 30 f.
Fischer, Adam, Billedhugger (f. 1888), VI 616.
— *Albert,* Kræftforsker (f. 1891), VI 486.
— *Carl Christian,* Kaptajn (1844—1933), V 134.
— *Egil,* Arkitekt (f. 1878), VI 570.
— *Frederik,* sønderjysk Redaktør (1809—71), IV 492*, 493.
— *Johan Christian Henrik,* Politiker (1814—85), V 190, 245 f., 275, 293.
— *Johan Olfert,* Søofficer (1747—1829), IV 123 f.
Fisker, Kay, Arkitekt (f. 1893), VI 560, 569 f.

Fisker, Niels Peter, Politiker (f. 1886), VI 224, 230.
Fjelstrup, Søren August, Landmand (1773—1859), IV 439.
Fjord, Niels Johannes, landøkonomisk Forsøgsleder, Skolemand (1825—91), IV 786; V 523, 524*, 539.
Fleischer, Christian, Forfatter (1712—68), I 96.
— *Esaias,* Landøkonom, Naturhistoriker (1732—1804), IV 358 f.
— *Esajas,* Apoteker (o. 1586—1663), III 258.
Fleming, Klas Larsson, svensk Admiral, Rigsraad (1592—1644), III 127 f.
Flor, Christian, Skolemand, Politiker (1792—1875), IV 489, 490*, 491 f., 497, 501 f., 612 ff., 748, 772 f., 776.
Floris, Cornelis de Vriendt, flamsk Billedhugger (1514—75), III 230.
Foersom, Peter Thun, Skuespiller, Oversætter (1777—1817), IV 584.
Fog, Bruun Juul, Biskop (1819—96), V 756, 758.
— *Jørgen,* Borgmester (o. 1631—85), III 514.
Fogtmann, Karl Lauritz, Politiker (1847—1907), V 402, 412, 416.
Folkbert, Biskop i Ribe (10. Aarh.), I 476.
Fonnesbech, Christen Andreas, Politiker (1817—80), V 270*. — Finansminister 1865—70 V 208, 217, 223 f., 228 f., 628 f.; Indenrigsminister 1870—74 IV 754; V 36, 38, 41 f., 242, 245, 266, 576, 583; Konseilspræsident og Finansminister 1874—75 V 57, 275, 283. — Godsejer og Medlem af Oktoberforeningen IV 748; V 194, 200, 206.
Fontaine, Jean de la, fransk Fabeldigter (1621—95), IV 329.
Fontenelle, Bernhard le Bovier de, fransk Forfatter (1657—1757), III 615.
Forchhammer, Johan Georg, Geolog (1794—1865), IV 591*.
Foss, Einar Alexander, Ingeniør, Industrimand, Politiker (1858—1925), V 595 f., 597*, 601; VI 11, 53, 107, 108*, 113 ff.
Fournier, Louis, fransk Porcelænsfabrikant (o. 1760), III 675.
Fraenckel, Sally, Fabrikant (1820—86), V 585.
France, Anatole, fransk Forfatter (1844—1924), V 177, 720.
Francke, August Herman, tysk Teolog og Pædagog (1663—1727), III 616 f., 623, 645.
Francke, Carl Philipp, slesvig-holstensk Politiker (1805—70), IV 648.
Frans, Kong Hans' Søn (f. 1497, d. som Barn), II 289, Tvl. 336—337.
— *I,* Konge af Frankrig 1515—47 (f. 1494), II 487, 593, 625 f.
— *II,* Konge af Frankrig 1559—60 (f. 1544), II 657.
— *I,* Hertug af Lothringen (1517—45), II 624.
— *af Assisi,* Stifter af Franciskanerordenen (1182—1226), I 693, 760; II 437; V 771.
— *Josef,* Kejser af Østrig 1848—1916 (f. 1830), IV 734, 829; V 49 f., 86.
Frauen, Johan, Hofpræst (1688—1736), III 561.
Frede, Munk i Slesvig (13. Aarh.), II 15.
Frederik I, Konge 1523—33 (f. 1471), II 508*, 510*, 513*, 517*, 571*; III 229*. — Barndom II 286, 303. — Hertug af Gottorp II 304 f., 332 f., 336, 389, 395 f., 451, 503, 505. — Erobrer Danmark II 405, 483, 508—514. — Regering II 516—571. — Udenrigspolitik II 349, 516 f., 572. — Forhold til Hertugdømmerne II 518 f., 676; de nordiske Stater II 519 f., Christian II 461, 507, 535 f., 569 ff. — Over for Herrestænderne II 520 ff., 527, 561, 563, 573; Borger og Bønder II 523 ff., 559 f., 633; Reformationen II 541 ff., 548 ff., 552 f., 566, 568. — Personlighed II 284 f., 516. — Gravmæle III 230.
— *II,* Konge 1559—88 (f. 1534), II 631*, 666*. — Tronfølger II 614. — Regering II 629—667. — Forhold til Lübeck II 641; Sverige II 639—644, 646 f., 650 f., 653 f., III 71; Ditmarsken II 633 ff.; Øsel II 637, 653; Norge II 669; Hertugdømmerne II 672 ff. — Haandfæstning II 631 ff., 737. — Raadgivere II 654, 656 f., 664 f. — Handel II 714, 716 f.; Finansvæsen II 621; Lensvæsen II 661 ff.; Militærvæsen II 679 f.; Maal og Vægt II 700; Søfart II 710. — Overfor Adelen II 736. — Som Godsejer II 683 ff., 694, 697. — Bygningskunst III 185—192; kirkelige Forhold II 744, 746; Aandsliv II 667, 754 f., 757 ff. — Død II 667; III 3, 13; Begravelse III 6, 8. — Ægteskab II 628, 630 f.; III 10; Personlighed II 629 ff.; III 266. — Gravmæle III 205, 230; Portræt III 225, 228. — Behandling III 164.

Frederik III, Konge 1648—70 (f. 1609), III 266*, 276*, 331*, 353*, 385*, 387*. — Barndom og Ungdom III 44, 81 f., 88, 115, 126, 130, 143; Ærkebiskop af Bremen III 117, 139 f. — Vælges III 267 f., 273 ff.; hyldes III 275 ff.; krones III 277 ff.; Haandfæstning III 273 ff., 349 f. — Regering III 280—392. — Forhold til Sverige III 297, 304 f., 308, 310, 314, 316, 327, 333 f.; Nederlandene III 324 f., 333; Gottorp III 306 f., 391; Norge III 373; Hertugdømmerne III 280 f., 316, 470. — Raadgivere III 355, 374 f. — Stændermøder III 341, 343 ff., 348 ff.; Arvekonge III 348, 350, 352; Enevældens Indførelse III 353 f. — Centralforvaltning III 386, 388, 392; Finansvæsen III 289, 356; Forsvarsvæsen III 366; Kongeloven III 382—385. — Forhold til Rigsraad og Adel III 287, 329, 340, 376 ff.; Gejstlighed III 378; Borgerstand III 360 f., 378; København III 319 ff., 329 f., 362, 514; Ulfeldt III 282, 284, 286, 375 f.; Hannibal Sehested III 285. — Død III 392. — Ægteskab og Familie III 269, 390 f.; Hof III 368, 390, 392; Personlighed III 266 ff., 374. — Buste III 228.

— *IV,* Konge 1699—1730 (f. 1671), III 439*, 449*. Tvl. III 448—449. — Ungdom III 439. — Regering III 439—462. — Udenrigspolitik III 440, 443 f., 446 f., 449, 453, 457; Forhold til Hertugdømmerne III 453 ff., 474. — Raadgivere III 536 f. — Centraladministrationen III 425, 443, 455 f., 458; Finansvæsen III 452, 459; Forsvarsvæsen III 441 f., 457; Handel og Industri III 459; Landboforhold III 442, 571 f.; kirkelige Forhold III 459, 461 f., 561; Almueskoler III 645; Bygningskunst III 180, 568, 657, 663. — Udenlandsrejser III 439, 444; Ægteskab og Familie III 439, 447 f., 461, 527 f.; Testamente III 456, 527 f.; Personlighed III 439 f., 456 f.; IV 92 f. — Gravmæle III 673. — Behandlinger VI 472.

— *V,* Konge 1746—66 (f. 1723), III 531*, 533*, 559*. — Kronprins III 533, 551 ff., IV 100. — Regering III 534—536, 542—548, 554—560; IV 11, 69. — Raadgivere III 542 ff.; Landboforhold III 600; Bygningskunst III 569; Kunst III 658. — Ægteskab og Familie III 533 ff.; Hof III 534; Personlighed III 533, 535 f.; IV 15. —Gravmæle IV 350*.

Frederik VI, Konge 1808—39 (f. 1768), IV 53*, 81*, 180*, 370*, 371*, 385*, 465*, 567*. Tvl. IV 76—77, 380—381. — Barndom IV 52, 66, 72, 79 f. — Overtager Regeringen IV 82—85. — Kronprinsregent IV 85—247; Konge IV 248—297, 369—466 (salves IV 383 f.). — Udenrigspolitik IV 91, 118, 271 ff., 296 f., 373; Forhold til England IV 122, 124, 253 ff., 261 f.; Sverige IV 111, 113, 267 ff.; Norge IV 112, 271, 273, 275, 294, 296; Hertugdømmerne IV 231 ff., 236 f., 293, 371, 412, 430 f., 774; paa Wienerkongressen IV 369 f. — Raadgivere IV 83, 86 ff., 94 ff., 249 f., 384 ff., 419 f., 422, 432, 469. — Centralstyrelsen IV 90 ff., 248 f., 376; Finansvæsen IV 277, 280 f., 389, 400; Forsvarsvæsen IV 91, 180 f., 377 ff., 522, 602; Landboforhold IV 10, 148 ff., 154, 157, 409 ff., 448, 517; Jøderne IV 186, 413; kirkelige Forhold IV 417 f.; Aandsliv IV 182, 465, 566; Trykkefrihed IV 131 ff., 441 ff. — Stænderforfatningen IV 432, 436, 438 f., 443 ff., 460, 463. — Forhold til Faderen IV 70; Juliane Marie IV 82. — Død IV 464 ff., 546. — Ægteskab og Familie IV 88, 92, 369, 383, 464; Personlighed II 464; IV 81, 87, 92 f., 381 ff., 405, 465; Popularitet IV 134 f., 139, 250, 382 f., 412, 430, 573; Hof IV 445. — Statue IV 566, 567*. — Behandlinger VI 469.

— *VII,* Konge 1848—63 (f. 1808), IV 509*, 640*, 699*, 729*, 733*, 789*; V 682*. — Tronfølger IV 476, 483, 486, 511, 526, 575. — Regering 639—797. — Raadgivere IV 641. — Forhold til Hertugdømmerne IV 644, 646 f., 650, 656, 660, 669, 715, 725, 731. — Ved Martsministeriets Dannelse IV 648; overfor Ministeriet Bluhme IV 693; Ørsted IV 701, 704; Bang IV 709, 711; Andræ IV 717; Hall IV 719, 722, 730, 740 f. — Forfatningssagen IV 640, 646 f., 667, 673, 697, 702 f.; Kommunestyre IV 706, 766; Finanskrisen 1857 IV 794; Fæstesagen IV 752 f.; Næringsfrihed IV 758; Skandinavisme IV 718, 728, 734; Aandsliv V 696, 704. — Død IV 737, 798 f. — Ægteskab IV 464, 507 f., 639, 672 f., 698. — Personlighed IV 642, 697, 737 ff., 728; Popularitet IV 643, 652, 707 f.; V 352. — Statue V 681, 682*.

— *VIII,* Konge 1906—12 (f. 1843), V 24*, 329*, 430*. — Kronprins V 39,

Frederik VIII. 250, 292, 384, 475. — Regering V 429—461. — Over for Tyskland V 481 f.; Island V 468. — Overfor Ministeriet J. C. Christensen V 431; Neergaard V 439; Holstein V 442 f.; Zahle V 449; Berntsen V 450, 452. — Død V 461. — Ægteskab V 24, 98; Personlighed V 429.

Frederik, Arveprins (1753—1805), III 555; IV 58 f., 61, 63, 68, 70*, 71 f., 77, 80, 82 ff., 88, 91, 226.

— *II,* Hertug af Gottorp 1586—87 (f. 1568), III 11.

— *III,* Hertug af Gottorp 1616—59 (f. 1597), III 51, 86, 90, 94, 118, 125, 306*, 307 f., 312, 315 f., 335.

— *IV,* Hertug af Holsten—Gottorp 1694—1702 (f. 1671), III 437, 440, 443, 473.

— *VIII,* Hertug af Augustenborg (1829—80), IV 691, 800*, 801, 823; V 77 f., 81 ff.

— *I,* Kurfyrste af Brandenburg (1372—1440), II 208, 215.

— Hertug, Biskop i Bremen (1529—56), II 671, 674.

— Prins af Hessen—Kassel (1771—1845), IV 273, 294.

— Landgreve af Hessen—Kassel (1820—84), IV 509*, 800.

— Markgreve af Meissen (1332—81), II 177.

— *II,* Kurfyrste af Pfalz 1544—56 (f. 1482), II 600, 628, 667.

— *V,* Kurfyrste af Pfalz (1596—1632), III 72, 82, 87.

— *I,* Konge af Preussen 1701—13 (f. 1657), III 444.

— *II* den Store, Konge af Preussen 1740—86 (f. 1712), III 555 f., 615, 620, 667; IV 3 f., 19, 46, 72, 109, 137, 144, 176, 181, 315.

— *III,* Konge af Preussen og tysk Kejser 1888 (f. 1831), V 39, 64, 111.

— *den Vise,* Kurfyrste af Sachsen 1486—1525 (f. 1463), II 289 f., 467, 513 f., 534.

— *IV,* Hertug af Schwaben (1146—67), I 635.

— *I,* Konge af Sverige 1720—51 (f. 1676), III 550.

— *Barbarossa,* tysk-romersk Kejser 1155—90, I 554, 613 f., 616, 623, 627 ff., 635, 641 f., 644 ff., 657, 673, 679.

— *II,* tysk-romersk Kejser 1212—50 (f. 1194), I 642, 674, 680 f.; II 64.

— *III,* tysk Kejser 1440—93 (f. 1415), II 304 f., 329, 347.

Frederik af Lochen, Marsk (o. 1342), II 142.

— *Christian,* Hertug af Augustenborg (1765—1814), IV 8, 88, 96, 182, 188, 190, 229, 233*, 267 f., 360, 364, 507, 602.

— *Emil August,* Prins af Nør (1800—65), IV 431, 486, 487*, 500, 507 f., 512, 650, 653, 691.

— *Henrik af Oranien,* Statholder i Nederlandene 1625—47 (f. 1584), III 127.

— *Karl,* Prins af Preussen (1828—85), IV 807, 809, 813, 828.

— *Ludvig,* Prins af Wales (1707—51), IV 12.

— *Vilhelm,* Kurfyrste af Brandenburg 1640—88 (f. 1620), III 299, 301, 304, 326, 329, 376, 408, 410 f., 435.

— *Vilhelm I,* Konge af Preussen 1713—40 (f. 1688), III 563, 617, 623; IV 176.

— *Vilhelm IV,* Konge af Preussen 1840—61 (f. 1795), IV 654, 661.

Frederikke Amalie, Hertuginde af Gottorp (1649—1704), III 391.

Frederiksen, Christian Erhard, Landøkonom (1843—1903), V 530.

— *Johan Ditlev,* Laboratoriebestyrer, Mejerikyndig (1846—1926), V 530.

— *Niels,* Husmandsfører, Politiker (f. 1874), VI 68, 143.

— *Niels Christian,* Politiker, Nationaløkonom (1840—1905), V 24, 219, 233, 236, 258, 260, 277, 530, 582, 657 ff.

Freising, Otto von, tysk Historieskriver (12. Aarh.), I 546.

Frene, Vikingehøvding (9. Aarh.), I 447.

Freuchen, Peter, Forfatter og Polarforsker (f. 1886), VI 476.

Freund, Hermann Ernst, Billedhugger (1786—1840), IV 587 f., 618.

Frey, nordisk Gud, se Frø.

Freytag, Gustav, tysk Forfatter (1816—95), V 82.

Fridericia, Julius Albert, Historiker (1849—1912), III 115, 166; V 729 f.; VI 461.

Frigeno, Marinus da, pavelig Pengeindsamler (15. Aarh.), II 330*.

Friis, Aage, Historiker (f. 1870), V 414; VI 101, 464, 468 f., 472, 477.

— *Achton Johannes,* Maler og Forfatter (1871—1939), VI 580.

— *Christian,* til Borreby, Kongens Kansler (1556—1616), III 14 f., 35, 46, 69 f., 73, 78.

Friis, Christian, til Kragerup, Kongens Kansler (1581—1639), III 47*, 48 f., 53 f., 67, 70, 83, 89, 93, 95 f., 99, 101, 110, 114, 165.
— *Frederik,* Direktør for Landbohøjskolen (1836—1917), V 384.
— *Ivar,* Adelsmand (d. 1557), II 699.
— *Jens Peter,* sønderjysk Gaardejer (1827—89), V 98.
— *Johan,* Kansler (1494—1570), II 613, 677*, 734; III 4. — Indflydelse paa Regeringen II 654, 658. — Udenrigspolitik II 633, 637, 639. — Lensvæsen II 620. — Aandsliv II 621, 667, 759; III 33; Bygningskunst III 183, 185, 221. — Personlighed II 613, 757. — Død II 664.
— *Jørgen,* Biskop i Viborg (o. 1493—o. 1547), II 489, 508, 546, 548 f., 563, 583, 605, 614.
— *Michael Petersen,* Overformynder (f. 1857), VI 160, 161*.
— (Frijs), *Mogens,* Rentemester, Gehejmeraad (1623—75), III 295, 403*, 492, 496.
— *-Skotte, Johannes Frederik Nicolai,* Politiker (f. 1874), VI 186, 213, 230.
Friis, Christian Emil Krag-Juel-Vind-, til Frijsenborg, Politiker (1817—96), V 193*. — Konseilspræsident og Udenrigsminister 1865—70 V 6, 8, 11, 216 f., 221 f., 224, 236, 241; Krigen 1870 V 38, 40 ff., 44; Sønderjylland V 11, 13, 15, 21, 27; Vestindien V 32 ff. — Forfatningskampen 1864—66 V 195, 200, 202 ff., 206, 208, 210; efter 1870 V 280. — Fæstesagen V 235; Valgmenighedsloven V 230 ff. — Syn paa Frederik VII IV 738; de Nationalliberale IV 741. — Under Ministerkriser 1863 IV 803; 1870 V 241 f.; 1872 V 246, 260; 1874 V 267 f.; 1875 V 275. — Som Godsejer og Deltager i Oktoberforeningen IV 676, V 193, 211 f., 496 f., 570. — Medstifter af Privatbanken V 655. — Personlighed IV 676; V 193, 196, 404 f.
— *Mogens Christian Kragh-Juel-Vind-,* Politiker (1849—1923), V 404*. — Leder af »de Otte« V 383, 385; de Frikonservative V 386, 428, 451; VI 81. — Forfatningskampen før 1901 V 346, 348, 365; Krisen 1897 V 379; Grundlovsændringen 1915 V 458 ff., 464; VI 7; Verdenskrigen VI 20 f., 48, 50, 132. — Forsvarssagen V 431, 442, 444; Valgret V 410, 422 ff., 458. — Personlighed V 386, 404.
Frille, Eggert Christiernsen, Rigsraad; Kammermester (o. 1400—70), II 312.
Frillevsøn, Kristian, Ribe (15. Aarh.), II 444.
Frimodt, Jens Christian Rudolph, Præst (1828—79), V 714.
Frisch, Hartvig Marcus, Filolog, Politiker (f. 1893), VI 204, 205*, 231 f., 477.
Fritsche, Harald, Grosserer (1833—1905), V 304.
Frode, Konge hos Hadbarderne, I 397.
— *Fredegod,* Sagnkonge, I 428, 712, 735; IV 383.
Frost, Anders, Herremand (14. Aarh.), II 85.
Frø (Frey), nordisk Gud, I 307, 328, 428, 431 f.
Frøja, nordisk Gudinde, I 428.
Frølich, Lorenz, Maler, Tegner og Grafiker (1820—1908), V 687.
Frølund, Caspar Frederik Sophus, Skolemand (1806—82), IV 770; V 201, 221.
Frøvar (Freawaru), Hrodgars Datter, I 397 f.
Frøvin (Freawine), Høvding i Slesvig, I 375 f.
Fuchs, Johan Filip, General (o. 1625), III 86, 88 f.
Fugger, sydtysk Handelsdynasti (15. og 16. Aarh.), II 500.
Fuglsang Damgaard, Hans, Biskop (f. 1890), VI 635.
Fulco, fransk Munk (12. Aarh.), I 651, 675.
Fædder, Christian, Politimester, Borgmester (1710—93), III 643.

Gabel, Christian Carl, Søofficer, Stiftamtmand (1679—1748), III 457*, 458.
— *Christoffer,* Statholder (1617—73), II 267, 280, 296, 324, 345 f., 352, 353*, 356, 358, 374, 379, 380*, 386—392, 394, 405.
Gablenz, Karl Wilhelm Ludwig, østrigsk General (1814—74), IV 809; V 83 ff.
Gabrielsen, Holger, Skuespiller og Instruktør (f. 1896), VI 628.
Gad, Hemming, svensk Biskop og Statsmand (o. 1450—1520), II 319, 324, 472, 474, 480.
— *Jakob Marius Elieser Kristian,* Nationaløkonom (1827—1902), V 219, 277.
Gade, Niels Wilhelm, Komponist (1817—90), IV 632 f.; V 695; VI 616, 618.

Galandus, pavelig Legat (12. Aarh.), I 640.
Galen, Tuve, Statholder i Skaane (o. 1325—o. 1400), II 193.
Galilei, Galileo, italiensk Fysiker (1564—1642), III 164, 611.
Gallas, Matthias, tysk General (1588—1647), III 127 ff.
Galle, Olav, norsk Adelsmand (o. 1525), II 519, 568.
Gall, Knud, Adelsmand (d. 1698), III 494.
— *Peder,* Viceadmiral (1584—1644), III 128.
Galvani, Luigi, italiensk Læge (1737—98), IV 320.
Gambier, James, engelsk Admiral (1756—1833), IV 256.
Gamborg, Anders, Filosof (1753—1833), IV 308 f., 316.
— *Frederik Knudsen,* Vintapper (d. 1691), III 226, 256*.
Gamle Erikssøn, norsk Høvding (d. 956), I 471.
Gandrup, Carl, Forfatter (1880—1936), VI 623.
Garborg, Arne, norsk Forfatter (1851—1924), V 771.
Garde, Aage, Teaterleder (f. 1876), VI 629.
Garrick, David, engelsk Skuespiller (1716—79), IV 337.
Gauguin, Jean René, Billedhugger (f. 1881), VI 603, 611 ff.
— *Paul,* fransk Maler (1848—1903), VI 611.
Gauzlin, Biskop i Paris (Slutn. af 9. Aarh.), I 451.
Geater, nordisk Stamme, I 393 f.
Gedalia, Gottlieb Hartvig Abrahamson, Bankier (1816—92), V 657 f.
Gefjon, nordisk Gudinde, I 390.
Geijer, Erik Gustaf, svensk Historiker og Digter (1783—1847), V 679.
Geismar, Eduard, Teolog (1871—1939), VI 474, 541—543, 636.
Geleff, Poul Johannsen, Socialistfører (1842—1928), V 248 ff., 264, 303, 580 f.
Gelsted, Otto, Forfatter (f. 1888), VI 568, 586 f.
Gemperlin, Tobias, Maler (o. 1550—1601), III 225.
Genoveva, Helgeninde (d. 502), II 448.
Georg, Hertug af Braunschweig-Lüneburg (1582—1641), III 88.
— *I,* Konge af England 1714—27, Kurfyrste af Hannover fra 1698 (f. 1660), III 445, 448.
Georg II, Konge af England, Kurfyrste af Hannover 1727—60 (f. 1683), III 533, 556 f.
— *III,* Konge af England 1760—1820 (f. 1738), IV 64, 261.
— *V,* Konge af England 1910—36 (f. 1865), VI 22.
— *I,* Konge af Grækenland 1863—1913 (f. 1845), IV 733, 738; V 216. Tvl. V 64—65.
— *V,* Konge af Hannover 1851—66 (1819—78), V 50.
— *Frederik,* Markgreve af Baden-Durlach (1573—1638), III 91.
— *Vilhelm,* Kurfyrste af Brandenburg (1595—1640), III 86, 116.
George, Henry, amerikansk Nationaløkonom (1839—97), VI 142, 144, 540.
Gerbrand, Biskop i Roskilde o. 1022, I 527 f.
Gerchen, Joachim, Borgmester i Lübeck (o. 1530), II 570.
Gercken, Johan Diderik, Billedhugger (o. 1680—1748), III 673.
Gerechini (Gerkesen), *Johannes,* Ærkebiskop i Uppsala 1408—22, Biskop i Skálholt 1426 (d. 1433), II 220.
Gerhard den Blinde, Greve af Holsten (d. 1312), II 62.
— *III den Store,* Greve af Holsten, Hertug af Sønderjylland (o. 1292—1340), II 70, 73*, 74 ff., 80, 82 ff., 138 f., 208, 299.
— *IV,* Greve af Holsten, Hertug af Sønderjylland 1385—1404, II 180 f., 196 f., 205, 208.
— Greve af Oldenburg (ca. 1430—ca. 1500), II 300, 302 ff., 346 f.
— pavelig Nuntius o. 1260, II 27, 29, 31.
Gerlach, Georg Daniel, Officer (1798—1865), IV 813 f.
Gerner, Henrik Thomæsøn, Biskop (1629—1700), III 332, 517 ff.
Gersdorff, Christoffer, Adelsmand (d. 1674), III 495.
— *Joachim,* Rigshofmester (1611—61), III 251, 287, 294, 295*, 305, 311, 314, 328, 330, 341, 346, 352, 358, 379.
Gerstenberg, Heinrich Wilhelm, Digter, Kritiker (1737—1823), IV 326.
Gertrud, Knud IV's Dronning (ca. 1154—1197), I 635, 638, 656.
Gertz, Martin Clarentius, Filolog (1844—1929), V 411, 735 f.; VI 464.
Gerud, gift med Ørvendel, I 374.

Ghemen, Gotfred af, Bogtrykker (d. o. 1510), II 433, 458.
Giersing, Harald, Maler (1881—1927), VI 587 f., 589—590.
Giotto di Boudone, italiensk Maler (ca. 1270—1337), VI 592.
Giseler, Tile, Admiral (d. o. 1532), II 512.
Gisico, Biskop i Odense (d. 1300), II 128.
Giødwad, Jens Finsteen, Journalist (1811—91), IV 473, 611, 620.
Gjedde, Knud, Adelsmand (d. før 1578), II 736.
— *Ove,* Rigsadmiral, Rigsraad (1594—1660), III 58*, 59, 127, 207, 287, 305.
Gjellerup, Karl Adolph, Forfatter (1857—1919), V 323, 746, 763; VI 489.
Gjelstrup, Adam Gottlob, Skuespiller, Maler (1753—1830), IV 338 f.
— *Catharina Marie,* Skuespillerinde (1755—92), IV 337.
Gjø. Birgitte, Adelsdame (o. 1511—74), II 631, 647*, 721*, 736*; III 33, 225, 230.
— *Eline,* Adelsdame (o. 1510—63), III 183.
— *Eskild,* til Skørringe, Adelsmand (d. 1573), II 719.
— *Falk,* Hofmester paa Sorø Akademi (1602—53), III 272.
— *Henrik,* Rigsraad (d. 1533), II 482 f., 507, 512, 514, 531.
— *Henrik* (Henning), Adelsmand (o. 1563), II 735.
— *Ide,* Adelsdame (16. Aarh.), II 758.
— *Markus,* Gehejmeraad (1635—98), III 280, 493, 516.
— *Mogens,* Rigshofmester (d. 1544), II 441, 466 f., 482 f., 488, 509, 511 f., 558 ff., 563, 567, 582 ff., 587 f., 589*, 656, 736; III 183.
Gjørling, Agnes Nathalie, f. Dehn, Skuespillerinde (1851—1920), V 748.
Gladstone, William Ewart, engelsk Statsmand (1809—98), IV 818.
Glass, Louis, Komponist (1864—1936), VI 617.
Gleerup, Asmund Christian, Politiker (1809—65), IV 517, 518*, 521, 665, 746, 770; V 538.
Gleichen, Henrik af, Greve (d. 1314), II 69.
Glob, Anders, Rentemester (d. 1546), II 436 f.
— *Jens,* Herremand (13. Aarh.), II 42.
— *Niels,* Biskop i Viborg (d. 1498), II 336.
— *Povl,* Herremand (14. Aarh.), II 85.
Gluck, Christoph Willibald, tysk Komponist (1714—87), III 656.
Glückstadt, Emil Raffael, Bankdirektør (1875—1923), V 659; VI 53, 107, 108*, 385.
— *Isak Moses Hartvig,* Bankdirektør (1839—1910), V 471, 649, 650*, 658*, 659.
Gnupa, svensk Konge i Danmark (10. Aarh.), I 456 f., 464 ff., 526.
Godebald, Biskop i Skaane (o. 1000), I 477.
Godiche, Andreas, Bogtrykker (o. 1715—69), IV 356.
Godskalk, vendisk Fyrste (11. Aarh.), I 591.
Godwin, Ealdorman (Beg. af 11. Aarh.), I 494.
Godwine, engelsk Møntmester (11. Aarh.), I 519.
Goldoni, Carlo, italiensk Dramatiker (1707—93), IV 336; VI 628.
Goldschmidt, Meïr Aron, Forfatter (1819—87), IV 473, 504, 538, 611, 613, 618—619, 619*, 676; V 692, 700, 709.
Gonzaga, Barbara, Markgrevinde af Mantua (1423—81), II 288, 329.
— *Franciscus,* Kardinal 1461—83, II 329, 332.
Goos, August Hermann Ferdinand Carl (1835—1917), V 295, 319, 323, 361*, 369, 384, 428, 473, 731; VI 37*.
Gorm den Gamle, Konge (1. Halvdel af 10. Aarh.), I 323, 464 ff., 468 f., 472.
Gormssøn, Toke, Kriger (10. Aarh.), I 479.
Gosch, Christian Carl August, Zoolog, Forfatter (1832—1913), III 617.
Gotoner, se Gutoner.
Gottlob, Kai, Arkitekt (f. 1887), VI 569.
Graae, Gomme Frederik August, Præst (1810—86), IV 776 f.
Gram, Hans, Historiker (1685—1748), III 33, 563, 624 f., 626*, 226—627, 628 f., 631, 634, 642 f.
— *Laurids,* Provst (1701—75), III 631.
— *Peder,* Komponist (f. 1881), VI 622.
— *Peter Andreassen,* Gaardejer (1829—1895), V 127.
Grand, Jens, Ærkebiskop i Lund (d. 1327), II 49, 54—62, 55*, 72, 89, 121.
Grau, Andreas Christian, sønderjysk Redaktør (1883—1935), VI 102*, 107, 108*, 126.
— *Peter,* sønderjysk Politiker (f. 1866), V 151*, 153, 155; VI 126 f., 174.

Graunt, John, engelsk Statistiker (1620—74), IV 315.
Gravlund, Thorkild, Forfatter (1879—1939), VI 212, 520, 522—524, 525.
Greco, El, italiensk-spansk Maler (o. 1547—1614), III 658.
Gregersen, Jens, Bonde, Politiker (1794—1874), IV 518.
Gregor I, den Store, Pave 590—604 (f. ca. 540), I 556.
— *VII* (Hildebrand), Pave 1073—85 (f. ca. 1020), I 560 f., 568 f., 572 f., 578; IV 576.
— *IX,* Pave 1227—41, I 682, 691.
— *X,* Pave 1271—76, II 37.
Gren, Magnus, svensk Rigsraad (d. 1473), II 311.
Grevenkop-Castenskiold, Caspar Holten, Officer, Godsejer (1780—1854), IV 438, 461, 516 f.
Griffenfeld, Peder Schumacher, Statsmand (1635—99), III 381*, 409*, 429. — Ungdom III 381; Bibliotekar III 378; Kammersekretær III 381, 386f.; Kancellisekretær III 388 ff., 398; Assessor i Statskollegiet og Højesteret III 389, 398; Medlem af Gehejmeraadet III 394, 398; Greve og Rigskansler III 402, 408. — Udarbejder Kongeloven III 383 ff.; Syn paa Kongemagten III 404: Titel- og Rangforordning III 402 f.; Centraladministrationens Ordning III 394 ff., 408 f., 424; Handel og Industri III 399 ff.; kirkelige Forhold III 402. — Udenrigspolitik III 406—411, 423; under den skaanske Krig III 411 ff. — Forhold til Frederik III III 378, 392; Christian V III 397, 407 ff., 413 ff.; U. F. Gyldenløve og Fr. Ahlefeldt III 388 f., 396 f., 403 f., 407. — Modtager Bestikkelser III 409, 415. — Fald III 414 f. — Personlighed III 260 f., 263, 381 f., 503, 520; IV 29. — I Litteraturen og Forskningen V 726; VI 468.
Grimm, Jakob Ludwig Karl, tysk Filolog (1785—1863), I 75; V 697.
Gripenstedt, Johan Ludvig, svensk Statsmand (1813—74), IV 735.
Gris, Peder, Slotshøvedsmand (o. 1497), II 319.
Groeningen, Gert van, Billedhugger (o. 1582—1652), III 193.
Grotefend, George Friedrich, tysk Filolog og Orientalist (1775—1853), III 635.
Grotius, Hugo, nederlandsk Filosof (1583—1645), II 754; III 121, 612.
Grouvelle, Philippe Antoine, fransk Revolutionsmand og Diplomat (1758—1806), IV 115.
Grubbe, Marie, Adelsdame (o. 1640—1718), III 495; V 738.
— *Sivert,* Oversekretær (1566—1636), III 211.
Grundtvig, Frederik Lange, Præst, Folklorist (1854—1903), V 757.
— *Johan Diderik Nicolai Blicher,* Arkivmand, Historiker (1822—1907), IV 742.
— *Nicolai Frederik Severin,* Præst, Digter (1783—1872), IV 557*, 569*, 606*, 613*; V 702. Tvl. IV 480—481. — Som Politiker IV 665, 725, 747, 771; V 5; Forfatningsspørgsmaal IV 457 f.; V 210; kirkelige Forhold IV 418, 462, 605 ff., 625, 627 f., 768; V 229; Kirkens Genmæle IV 416. — National og kristelig Vækker IV 182, 226, 247, 414, 490, 504, 542, 562, 591, 606, 612 f., 615, 713, 748, 772; V 176, 294 f.; udg. »Danskeren« IV 611; Skole og Opdragelse IV 602, 604, 614, 627, 770; V 711, 761. — Som Digter III 519, 521; IV 549, 554, 556, 557—560, 561, 563, 565, 567, 572—573, 614; V 296, 695, 738; Salmedigtning IV 539, 558, 568, 570, 582—583, 584, 606, 627; Historieskrivning I 667; II 456, 759; IV 573, 597, 600—601; V 705, 720; Digt ved Fr. VI's Død IV 466; under Censur IV 545. — Hundredaarsfest V 316; Behandlinger V 723; VI 547.
— *Svend Hersleb,* Folkemindeforsker (1824—83), V 697, 698*.
Grüne, Johan Peter Martin, Journalist (1805—78), IV 676.
Grüner, Johan Georg Røebye, Godsejer (1817—90), V 211 f.
Grønbech, Vilhelm, Religionshistoriker (f. 1873), VI 477, 535, 543, 632.
Gudewerth, Hans, den Yngre, Billedskærer (o. 1600—71), III 231.
Gudfred, Konge (d. 810), I 312, 406, 436 ff., 443, 458, 460, 467, 470; II 453.
— *Haraldssøn,* dansk Vikingekonge (d. 885), I 443, 445, 450.
— dansk Vikingekonge (d. 891), I 452.
— *Hardeknudssøn,* dansk Vikingekonge (d. 894), I 479 f.
Gudmundsson, Valtyr, islandsk Filolog (1860—1928), V 467.
Gudmundsøn, Lave, Ridder (d. o. 1255), II 11 f.
Gudrum (Æthelstan), dansk Vikingekonge (d. 890), I 447 ff., 454, 479.

Gudrød, norsk Vikingekonge (10. Aarh.), I 481.
Guido, pavelig Legat (13. Aarh.), II 35 f.
Guioner (Inguioner), nordisk Stamme, I 84 f., 346, 353 f.
Guizot, François, fransk Statsmand og Historiker (1787—1874), IV 512, 683.
Guldsmed, Anders, københavnsk Borger (o. 1530), II 566.
Gunhild, Harald Blaatands Dronning (o. 965), I 473.
— Sven Tjugeskægs Dronning (d. o. 1015), I 483, 490.
— Sven Estridsøns Dronning (d. o. 1060), I 566.
— g. m. Erik Blodøkse, Datter af Gorm (10. Aarh.), I 470 f., 481; i Litteraturen IV 327.
— Kongedatter (d. 1002), I 488.
— tysk Dronning (d. 1038), I 496.
Gunnarsson, Gunnar, islandsk Forfatter (f. 1889), VI 520, 525.
Gunnarsøn, Byrge, Ærkebiskop i Lund (o. 1440—1519), II 332 f., 335, 362, 366, 374, 377, 418, 490.
Gunner, Biskop i Viborg (1152—1251), I 543, 593 ff.
Gunnerus, Johan Ernst, norsk Biskop (1718—73), IV 46, 245.
Gunnvald Roaldssøn, Thul (o. 800), I 103, 522 f.
Gunzelin, Greve af Schwerin (d. 1221), I 674.
Gurd, svensk Konge i Danmark (10. Aarh.), I 456.
Gustav I Vasa, Konge af Sverige 1523—60 (f. ca. 1495), II 473 f., 479, 505 f., 510 f., 519 f., 529 f., 568, 584, 596, 598, 622 f., 626, 638 ff., 715; III 18, 77.
— *II Adolf,* Konge af Sverige 1611—32 (f. 1594), II 629; III 18, 42, 66, 74—80, 82 ff., 93, 95*, 96, 114 ff., 121, 124, 156, 297; IV 115.
— *III,* Konge af Sverige 1771—92 (f. 1746), III 535; IV 18, 41*, 108—116, 237.
— *IV Adolf,* Konge af Sverige 1792—1809 (1778—1837), IV 264 f., 268.
— *V,* Konge af Sverige 1907 (f. 1858), VI 28*.
Gutenberg, Johann, Bogtrykkerkunstens Opfinder (o. 1397—1468), II 432.
Gutoner (Gotoner), nordisk Stamme, I 353, 362 f., 372.
Gutlorm Eriksson, norsk Høvding (10. Aarh.), I 472.
Gyda, g. m. Erik Jarl (o. 1000), I 483.
Gyldencrone (Marselis), *Vilhelm,* Godsejer (1645—83), III 496.
Gyldendal, Søren Jensen, Boghandler (1742—1802), IV 340, 359.
Gyldenløve, Christian, Officer (1674—1703), III 675.
— *Christian Ulrik,* Drabanthøvedsmand (1611—40), III 44.
— *Hans Ulrik,* Lensmand (1615—45), III 44.
— *Ulrik Christian,* General (1630—58), III 103, 228, 304*, 305, 308, 321, 330.
— *Ulrik Frederik,* Greve, Statholder i Norge (1638—1704), III 270, 373, 388, 389*, 390 ff., 394 ff., 400 f., 403—408, 416, 418, 422, 438*, 506, 657, 662.
Gyldenmund, Oluf, se Chrysostomus.
Gyldensparre, Albert, se Schumacher.
Gyldenstjerne, Aksel, Rigsraad, Statholder i Norge (o. 1542—1603), II 758.
— *Erik Eriksøn,* Adelsmand (d. 1477), II 194.
— *Erik Nielssøn,* Marsk (d. efter 1378), II 143, 156.
— *Karen,* Adelsdame (1544—1613), II 758.
— *Knud Henriksen,* Biskop i Odense (d. 1560), II 550, 563*, 569 ff., 582, 605.
— *Mogens Henriksen,* Rigsraad, Statholder i København (1481—1569), II 568 f., 620, 629, 654.
— *Niels Henriksen,* Norges Riges Hofmester (d. 1523), II 519.
— *Peder,* Rigsmarsk (1533—94), III 4.
Gyllembourg, Thomasine Christine, Forfatterinde (1773—1856), I 97; IV 561, 578 f., 585, 620.
Gyllenstierna, Christina, g. m. Sten Sture den Yngre (1494—1559), II 474, 477, 529.
— *Johan,* svensk Statsmand (1635—80), III 423 f., 434.
Gylta, Bengt Gunnarsson, Lagmand i Västergötland (d. 1454), II 309.
Gyntersberg, Sofie, g. m. Mogens Heinesøn (d. tidligst 1607), III 8 f.
Günther, Greve af Schwarzburg (1529—83), II 641, 644, 697, 732.
Günther, Frederik, Diplomat, Overskretær (1581—1655), III 102*.
Gyrsting, Morten Jenssøn, Rigsraad (1379—o. 1447), II 215, 217.
Gähler, Peter Elias, General (1718—83), IV 31 ff., 37, 39, 42, 56, 60, 63, 74. Hustru: *Christine Sophie Ahlefeldt* (d. 1792), IV 60, 62.

Görtz, Georg Heinrich von, holstengottorpsk Statsmand (1668—1719), III 443, 446.
— *Jens Vilhelm Charles,* Officer (1852—1939), VI 16*, 19 ff., 83 f.
Goethe, Johann Wolfgang, tysk Digter (1749—1832), IV 130, 225, 321, 336, 535, 541, 543, 547 f., 554, 568, 602, 622; V 764; VI 473, 477, 532.

Haakon I den Gode, Konge af Norge (ca. 920—961), I 470 ff.
— *IV,* Konge af Norge (1204—63), II 14, 16 f., 23 f., 26 f.
— *V,* Konge af Norge 1299—1319 (f. 1270), II 64 ff., 68.
— *VI,* Konge af Norge 1355—80 (f. 1340), II 152, 165, 168 ff., 176 ff., 181.
— *VII,* Konge af Norge 1905 (f. 1872), V 473 ff., VI 28*.
— norsk Kongesøn (1232—57), II 16 f.
— Biskop i Oslo (o. 1260), II 27.
— *Iversen,* norsk Jarl (11. Aarh.), I 563.
— *Jarl,* norsk Høvding (ca. 937—995), I 472, 474, 477, 482 f.
Haakonsøn, Jens, Ærkebiskop i Uppsala (d. 1432), II 220.
Haamund, dansk Vikingekonge (9. Aarh.), I 447 f.
Haarek, norsk Høvding (Beg. af 11. Aarh.), I 497.
Haarik den Gamle, Konge 814—54, I 439, 441 ff., 746.
— *den Unge,* Konge fra 854 (d. 873), I 443 f., 456.
Haarlem, Gerrit Cornelisz van, Maler (ca. 1465—ca. 1495), III 225.
Haase, Hugo, tysk Politiker (1863—1919), V 180.
Hack, Niels, til Hikkebjerg, Rigsraad (d. 1508), II 377.
— *Niels,* til Mogenstrup, Adelsmand (d. 1524), II 498.
Hacquart, Philip, Kirurg (o. 1616—98), III 636.
Hadrian IV, Pave 1154—59, I 627.
Haelwegh, Albert, Kobberstikker (d. 1673), III 228.
Haffner, Wolfgang von, Politiker (1810—87), V 231, 268. — Indenrigsminister 1869—70 V 334 ff.; Krigsminister 1870—72 V 36 ff., 40 f., 242, 250, 259; 1875—77 V 275, 279, 283, 297.
Hafstein, Hannes, islandsk Digter og Politiker (1861—1922), V 468 f.; VI 151 f.
Hagbard Haamundssøn, sjællandsk Sagnfyrste, I 386; II 118 f., 265.
Hage, Alfred, Godsejer, Politiker (1843—1922), V 379, 423.
— *Christopher Friedenreich,* Politiker (1848—1930). — Finansminister 1901—05 V 394 ff., 402, 405 ff.; Handelsminister 1916—20 VI 44, 48 f., 136, 139, 152, 259; opfordret til at indtræde som Minister V 417, 443; i den overordentlige Kommission VI 26. — Folketingsmand under Forfatningskampen indtil 1894 V 304, 307, 312 ff., 317, 319, 326 f., 329, 342, 354. — I Venstrereformpartiet V 70, 371—376, 378, 387.
— *Edvard Philip Hother,* Politiker (1816—73), IV 725, 742, 767, 769, 771; V 204.
— *Johannes Dam,* Journalist (1800—37), IV 437, 454, 456, 610.
— *Peter Alfred Anton,* Handelsmand, Politiker (1803—72), IV 649, 725, 757, 764, 793*, 794, 796; V 5, 226, 632, 664.
Hagedorn Olsen, Thorvald, Maler (f. 1902), VI 599.
Hagemann, Gustav Adolph, Ingeniør, Industrimand (1842—1916), V 594, 601.
Hagen, Hertug (11. Aarh.), I 577.
— Høvding (o. 1131), I 596.
Hagerup, Eiler Henning, Præst, Dialektforsker (1817—63), V 698.
Hahn, John Henri, tysk Politiker, Amtsdommer (f. 1867), V 123, 135, 145 f., 149.
— *Knut,* Biskop (1633—87), III 463, 464*, 465 ff.
— *Vincens Joachim,* Hofembedsmand (1632—80), III 438, 485 f., 491.
Hake, Sagnprins I 386.
Halga, se Helge.
Hall, Carl Christian, Politiker (1812—88), IV 615, 617, 710*, 713*; V 218. — Kultusminister 1854—57 IV 708 ff., 714, 717; Konseilspræsident, senere Udenrigsminister 1857—59 IV 719—722, 724, 740; 1860—63 IV 723—728, 732, 734 ff., 741, 748, 800—805; V 189; Kultusminister 1870—74 V 36, 242, 244, 261 f., 283 f. — Folketingsmand og nationalliberal Fører IV 677, 680 f., 683, 693, 701, 703; V 5; Fæstespørgsmaalet IV 751, 753; V 233 f.; Forfatningskampen efter 1870 V 286 f.; Kirke og Skole IV

768 ff.; V 229; Skandinavisme V 23. — I den grundlovgivende Forsamling IV 665; Fredsforhandlinger 1864 IV 824, 826 f., 830; Sønderjylland efter 1864 V 17, 26; Krigen 1870 V 38, 40 ff. — Udtræder af Politik V 301. — Personlighed IV 709 f.; V 197.
Hall, Carl Christian, Redaktør (1848—1908), V 298.
Halldor Ukristne, Skjald (o. 1000), I 484.
Haller, Albrecht von, schweizisk Læge og Digter (1708—77), III 640.
Halley, Edmund, engelsk Statistiker (1656—1742), IV 315.
Hallkelsson, Tindr, islandsk Skjald (o. 1000), I 477.
Hals, dansk Vikingehøvding (Slutn. af 9. Aarh.), I 450.
Halsted, Peter Martin Madsen, Officer, Politiker (1849—1911), V 404, 445.
Halvdan, dansk Sagnkonge (5. Aarh.), I 397, 400, 402.
— Konge (9. Aarh.), I 456.
— (Regnarssøn), dansk Vikingekonge (d. 877), I 446 ff, 479.
Halweg, Niels Pedersen, Adelsmand (16. Aarh.), II 531.
Hambro, Carl Joachim, Finansmand (1807—77), IV 686.
Hamerik, Ebbe, Komponist (f. 1898), VI 622.
Hamilton, Henning Ludvig Hugo, svensk Diplomat og Forfatter (1814—86), IV 735*, 802.
Hammerich, Holger Aagaard, Ingeniør Politiker (1845—1915), VI 9, 21, 37*.
— *Kai,* Retslærd (1877—1937), VI 468.
— *Martin Johannes,* Skolemand (1811—81), IV 630; V 698.
— *Peter Frederik Adolph,* Kirkehistoriker (1809—77), IV 769; V 699, 759.
Hammershøi, Vilhelm, Maler (1864—1916), V 780; VI 572.
Hane, Sagnkonge paa Fyn, I 403.
— *Niels,* Stormand (o. 1345), II 143.
Hannaert, Jean, Karl V's Raadgiver (d. 1539), II 533.
Hannover, Adolph, Læge (1814—94), V 700.
— *Emil Viggo,* Kunsthistoriker (1864—1923), V 782; VI 470, 478.
— *Martin Emil,* Grosserer (1825—1857), V 655.
Hans, Konge 1481—1513 (f. 1455), II 288*, 317*, 327*. Tvl. II 336—337. — Regering II 315—324, 330—337, 347—351. — Udenrigspolitik II 348 f., 503, 717; Forhold til Hansestæderne II 345, 347—351; Pavemagten II 329 ff., 333; de nordiske Lande II 296, 315—324, 471; Hertugdømmerne II 302, 304, 461; Ditmarsken II 305, 452. — Over for Rigsraad og Herrestænder II 321, 369, 371 f., 374, 389, 394 ff., 402, 462, 521, 731; Borgerskab II 385 f., 469; Bondestand II 355 f., 359, 363. — Militærvæsen II 404 ff. — Ægteskab og Familie II 285, 289, 490; Personlighed II 284, 286 ff. — Grav III 229.
Hans, Søn af Christian II (1518—32), II 475, 482, 486, 512, 569 f.
— Søn af Frederik II (1583—1602), III 10.
— *den Ældre,* Hertug af Slesvig og Holsten (1521—80), II 580 f., 633 f., 636, 671, 672*, 673 f.; III 186.
— *den Yngre,* Hertug af Slesvig—Holsten—Sønderborg (1545—1622), II 672, 673*, 685, 689; III 15; IV 507.
— Mester, Skibsbygger (o. 1500), II 407.
Hansen, Aleth Sophus, Præst, Minister (1817—89), IV 778; V 231, 236.
— *Andreas Nicolai,* Grosserer (1798—1873), V 655.
— *Andreas Tyssen,* sønderjysk Bonde (1834—1914), V 132.
— *Anton,* Tegner (f. 1891), VI 600.
— *Carl Christian Constantin,* Maler (1804—80), IV 588, 590; V 685, 688.
— *Cathrine Marie Mahs de,* Frederik V's Elskerinde (d. 1784), III 535.
— *Christian Frederik,* Arkitekt (1756—1845), IV 342, 348, 588; V 686; VI 470, 561 ff.
— *Christian Frederik,* Officer, Politiker (1788—1873), IV 700*; Krigsminister 1848—51 IV 657 f., 672, 689; 1852—54 IV 674, 695, 700, 704 f., 762; 1864—65 IV 829; V 6, 189.
— *Christian Kiellerup,* Grosserer (1813—68), IV 788.
— *Christoffer,* Borgmester (1598—1679), III 257 f., 328, 341 f.
— *Emil Christian,* Gæringsfysiolog (1842—1909), VI 487.
— *Ernst,* Tegner (f. 1892), VI 600.
— *Frederik Carl Christian,* Anatom (1870—1934), VI 465.
— *(-Ankerstræde), Georg Karl,* Husmandsfører (f. 1865), V 402.
— *(-Menstrup), Hans,* Politiker (1819—99), V 212.
— *Hans Nicolai,* Borgmester, Politiker (1835—1910), V 383, 385, 585, 605.

Hansen, Hans Peter, Finansmand, Politiker (1797—1861), IV 438.
— *Hans Peter,* Politiker, Journalist (f. 1872), VI 185, 223*, 224, 230.
— *Harald,* Maler (f. 1890), VI 596.
— *Henning,* Arkitekt (f. 1880), VI 569.
— *Jacob,* Forfatter (1868—1909), VI 504.
— *Jens Andersen,* Politiker (1806—77), IV 675*; V 215*, 265*. — Fører for Bondevennerne (Venstre) IV 675, 682, 697, 700, 703, 706 f., 745 f., 748; V 6, 219 ff., 244, 256; VI 193; i Oktoberforeningen V 211 ff., 215 f., 235, 243; Grundlovskampen 1864—66 V 191, 197 f., 201 ff., 206 f., 209; Forfatningskampen efter 1870 V 254, 262 ff., 266, 268 f., 272 f., 276; Redaktør af »Almuevennen« IV 513 f.; Straamand for »Fædrelandet« IV 523; i den grundlovgivende Forsamling IV 665; ved Ministerskiftet 1870 V 236, 242; Krigen 1870 V 37, 42, 44. — Stilling til Arbejdsforhold V 584 f.; Fæstesagen og Landboforhold IV 684 f., 751, 753 f.; V 232 ff., 245; Jernbanesagen IV 763; kirkelige Forhold IV 747, 769; V 229 f.; Kommunestyre IV 766 f.; Militærvæsen V 30 f., 60; Næringsfrihed IV 755 ff.; V 577; skandinaviske og nationale Spørgsmaal V 7 f., 23, 25. — Leder af Holbæk Brandkasse V 538. — Død V 284 f. — Personlighed IV 513 f., 707, 745.
— *Jens Julius (Jules),* Journalist, Diplomat (1838—1908), V 10*, 11, 84, 88.
— *Johan Frederik Christian,* Skibsreder, Minister f. Handel og Søfart 1908—09 (1861—1943), V 435, 443.
— *Johannes,* Politiker (f. 1881), VI 230.
— *Johannes,* tysk Historiker (f. 1862), II 357.
— *Julie Johanne Christiane,* Skuespillerinde (1835—95), V 745.
— *Jørgen* (Jørgen Skriver), Lensmand (d. tidligst 1543), II 480, 487 ff., 531.
— *Jørgen,* Biskop (1802—89), V 95.
— *(-Ølstykke), Jørgen,* Politiker, Andelsmand (1837—1911), V 533.
— *Knud,* Arkitekt (f. 1898), VI 570.
— *Lambert,* Kaperfører (o. 1525), II 531.
— *Laurens,* Klosterreformator (o. 1500), II 436.
— *Mads,* Forfatter (1834—80), V 710.
— *Mathias,* Borgmester i København (d. e. 1625), III 217.
— *Niels,* Maler (f. 1880), VI 574, 580 f.
Hansen, Octavius Thomas, Politiker, Højesteretssagfører (1838—1903), V 258, 262, 318.
— *Ole,* Politiker (1855—1928), V 366, 394 f., 397, 399*, 411, 415, 417, 433; VI 197.
— *Oscar Otto Christian,* Filosof, Pædagog (1856—1938), V 408.
— *Peder,* Husmandsfører (1801—54), IV 519 ff.
— *Peter,* Maler (1868—1928), VI 573 f., 576 f.
— *Peter Syrak,* Malermester (1833—1904), VI 576 f.
— *Rasmus,* Gaardfæster (o. 1820), IV 406, 411.
— *-Jacobsen, Niels,* Billedhugger (1861—1941), VI 601.
Hanssen, Hans Peter, sønderjysk Politiker (1862—1936), V 115*, 153*; VI 108*, 125*. — Preussisk Landdagsmand V 114 f., 129, 141, 153, 480, 482; tysk Rigsdagsmand V 142, 150 ff., 154 f., 159 f., 165 f., 175 ff., 486 f. — Udgiver »Hejmdal« V 130; Sekretær i Vælgerforeningen V 131; Formand i Landeværnet V 146; fængslet V 163. — Under Genforeningen V 176—181; VI 98, 100 ff., 104, 107, 109, 112, 117, 119 f., 122 ff., 174. — Historiker V 779; VI 464 f.
Hansson, Åke, svensk Hærfører (o. 1510), II 324, 350, 452.
Harald Hildetand, Konge (6. eller 7. Aarh.), I 403 ff.
— *Klak,* Konge (Beg. af 9. Aarh.), I 438 ff., 450, 470.
— *Blaatand,* Konge ca. 940—ca. 985, I 323, 465, 468—474, 475 f., 478, 483, 504, 512, 514, 525 f., 712, 746.
— *Svenssøn,* Konge 1014—o. 1018, I 490, 493.
— *Hén,* Konge 1076—80, I 545, 552, 560, 570—573, 574, 578, 710, 730, 735.
— *Kesja,* Kongesøn (d. 1135), I 585, 597, 599 ff.
— *Skrænk,* Kongeætling (o. 1182), I 641.
— *Haarfager,* Konge af Norge ca. 860—930, I 470 f.
— *Graafeld,* Konge af Norge o. 961—o. 970, I 472, 474.
— *Grenske,* norsk Høvding (d. o. 995), I 477, 494.
— *Haarderaade,* Konge af Norge 1046—66, I 405, 475, 558, 561 f., 564, 567.
— *Gille,* Konge af Norge 1130—36, I 602.

Harald Harefod, Konge af England 1035—40 (f. o. 1016), I 493 f., 498 f.
Harboe, Jens, Overkrigssekretær (1646 1709), III 425.
Hardegon Svenssøn, Høvding (o. 900), I 464.
Hardeknud, Konge 1035—42 (f. 1018), I 495, 499 f., 557 f.
— Høvding (9. Aarh.), I 465.
Hardenberg, Anna, Adelsdame (d. 1589), II 630 f., 632*; III 225.
— *Eiler,* Rigshofmester (d. 1565), II 630 (i Teksten fejlagtigt Ejnar), 654; III 209.
Harder (Haruder, Charyder), nordisk Stamme, I 349, 352, 356, 362, 364, 366 f., 393, 420.
Harding, Warren, amerikansk Præsident (1865—1923), VI 255.
Harpestreng, Henrik, Læge og Kannik (d. 1244), I 672.
Harsdorff, Caspar Frederik, Arkitekt (1735—99), III 207; IV 304, 334, 342, 344—348, 356; VI 470.
Hartmann, Johan Ernst, Komponist (1726—93), IV 329, 340 f.
— *Johan Peter Emilius,* Komponist (1805—1900), IV 587*, 588*; V 695; VI 616.
Hartsoeker, Nicolaas, nederlandsk Videnskabsmand (1656—1725), III 638.
Hartvig, Ærkebiskop af Bremen (12. Aarh.), I 610, 617, 648, 676.
Hartz, Lauritz, Maler (f. 1903), VI 599.
Haruder, se Harder.
Harvey, William, engelsk Læge (1578—1657), III 612; IV 321.
Haskins, Charles Homer, nordamerikansk Historiker (f. 1870), VI 105, 110, 112.
Haslund, Otto Carl Bentzon, Maler (1842—1917), V 754.
Hass, Heinrich Edvard, Skolemand (f. 1866), VI 158.
— *Ludvig Daniel,* Politiker, Homøopat (1808—81), IV 768, 770.
Hassing Jørgensen, Jens, Bankmand, Politiker (f. 1872), VI 6*, 37*, 45*. — Trafikminister 1913—20 (Handelsminister 1913—16) VI 6, 17, 44, 146.
Hasting, Vikingekonge (Slutn. af 9. Aarh.), I 453 f.
Hather, Konge i Jylland (Sagntiden), I 403.
Hatligar, Munk (9. Aarh.), I 439.
Hatt, Aage Gudmund, Geograf (f. 1884), I 61 f.; VI 466.
Hauberg, Sophus Christopher, Industridrivende (1848—1920), V 611.
Hauch, Johannes Carsten, Digter, Zoolog, Professor i Æstetik (1790—1872), IV 541, 569*, 570 f., 575*, 575—576, 579 f., 599, 620; V 254, 690, 694.
Hauge, Christen Nielsen, Politiker (f. 1870), VI 186, 188, 213, 230, 271.
— *Hans Nielsen,* norsk Lægprædikant (1771—1824), IV 247.
Haussmann, Conrad, tysk Politiker (1857—1922), V 177.
Haven, Frederik Christian von, Orientalist (1727—63), III 635.
— *Lambert von,* Arkitekt, Maler (1630—95), III 658, 668.
— *Peder von,* Teolog (1715—57), III 641.
Havning, Thomas, Arkitekt (f. 1891), VI 571.
Haxthausen, Gregers Christian, Statsminister (1733—1802), IV 89.
Haydn, Joseph, østrigsk Komponist (1732—1809), IV 340.
Heardred, Geatekonge, I 400.
Hedebol, Peder Nielsen, Borgmester (f. 1874), VI 159*.
Hedemann, Hans Christopher Georg Frederik, Officer (1792—1859), IV 653.
Hedinssøn, Bo, Hirdmand (11. Aarh.), I 515.
Hedvig, Kongedatter (1626—78), III 112, 252, 270.
— Kurfyrstinde af Sachsen (1581—1641), III 10.
— *Eleonora,* svensk Dronning (1636—1715), III 203.
— *Sofie,* Hertuginde af Holsten—Gottorp (1681—1708), III 437.
Heegaard, Poul Sophus Vilhelm, Filosof (1835—1884), VI 532, 534.
Heftye, Thomas Thomassen, norsk Telegrafdirektør og Politiker (1860—1921), VI 123*, 124, 168.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, tysk Filosof (1770—1831), IV 551, 553, 575, 620, 626; V 65, 714 f.
— *Niels Frederik Vilhelm,* Boghandler (1817—87), V 643.
Hegelund, Morten, Præst, Reformator (d. o. 1565), II 552, 558.
Heger, Eline (Ellen Marie), Skuespillerinde (1774—1842), IV 584.
Hegermann-Lindencrone, Cai Ditlev, Officer (1807—93), IV 813 f., 816.
— *Johan Henrik,* Diplomat (1838—1918), V 397, 480, 481*, 482.
Heiberg, Edvard, Arkitekt (f. 1897), VI 568, 570.
— *Johan Ludvig,* Forfatter, Æstetiker (1791—1860), IV 373, 551*, 553,

560 ff., 566, 569*, 571 ff., 574—576, 578, 583, 585, 591, 618 f., 620—621, 626, 630, 639; V 690, 693, 700, 746.
Heiberg, Johan Ludvig, klassisk Filolog (1854—1928), V 735 f.; VI 474, 476, 632.
— *Johanne Luise,* Skuespillerinde (1812—90), IV 566, 585, 586*, 610, 611*, 620; V 684, 687.
— *Peter Andreas,* Forfatter (1758—1841), IV 9, 131, 133, 136, 138, 141 f., 327 ff., 332*, 341, 359 f., 544 f., 574, 578, 617.
— *Peter Andreas,* Lærer og Arkivar (1864—1926), VI 474.
— *Søren Johan,* Provst (1739—1822), IV 362.
Heide, Axel, Bankdirektør (1861—1915), V 615, 616*, 650*, 657.
Heideritter, Ludvig, Pousserer (17. Aarh.), III 207.
Heiler, Friedrich, tysk Teolog (f. 1892), VI 635.
Hein, Albert, Embedsmand (17. Aarh.), III 365.
Heine, Heinrich, tysk Digter (1797—1856), IV 619.
Heinesøn, Mogens, færøsk Fribytter (1545—89), III 8 f.
Heise, Peter Arnold, Komponist (1830—79), V 694, 708.
Heisenberg, Werner, tysk Fysiker (f. 1901), VI 483.
Heje, N. I., Præst (f. 1891), VI 634.
Hektor, græsk Sagnskikkelse, I 280.
Heldvad, Niels, Hofastrolog (1564—1634), III 163.
Helene, Hertuginde af Lüneburg (d. 1233), I 652, 656.
Helfferich, Karl, tysk Politiker (1872—1924), V 175.
Helgason, Einarr, skálaglamm, islandsk Skjald (d. o. 990), I 477.
Helge (Halga), dansk Sagnkonge, I 388, 397 ff., 402.
— *Hundingsbane,* dansk Sagnkonge, II 118.
— Konge o. 900, I 456.
— Biskop i Oslo (12. Aarh.), I 631, 633.
Helgesen, Hans, Officer (1793—1858), IV 661.
— *Povl,* Karmeliterprovinsial og reformkatolsk Forfatter (o. 1485—o. 1535), I 92; II 412, 441, 469, 488, 493, 503, 523 f., 528, 537 f., 539—541, 544, 546, 552 f., 555, 558, 565, 582; VI 467.
Helkand, Rasmus Jensen, Købmand (o. 1645), III 138.
Helmold, holstensk Krønikeskriver (12. Aarh.), I 396, 541, 597, 624, 626.
Helsted, Axel Theophilus, Maler (1847—1907), V 754.
— *Gustav,* Komponist (1857—1924), VI 617.
Helt, Wilhelm, Forfatter (1652—1724), III 651.
Heltzen, Eugenius Sophus Ernst, Embedsmand, Politiker (1818—98), IV 829; V 6, 11, 189 f., 193, 201, 202*, 203 f., 208, 212.
Helweg, Hjalmar, Psykiater (f. 1886), VI 474.
Helveg, Ludvig Nicolaus, Kirkehistoriker (1818—83), V 699.
Helvig, Valdemar Atterdags Dronning (d. o. 1374), II 139 f., 174.
Hemingway, Ernest, amer. Forfatter (f. 1898), VI 529.
Hemming, Konge 810—12, I 438.
Hemmingsen, Niels, Teolog (1513—1600), II 664, 734, 752, 754*; III 4, 175, 225.
Hempel, Søren, Boghandler, Avisudgiver (1775—1844), IV 447.
Hendriksen, Halfdan, Forretningsmand, Politiker (f. 1881), VI 234.
Hengest, Høvding (5. Aarh.), I 379.
Henning, Biskop i Odense o. 1446, II 363.
Henning, Gerhard, Billedhugger (f. 1880), VI 613 f.
Hennings, Betty Mathilde, Skuespillerinde (1850—1939), V 748*.
Henningsen, Agnes Kathinka Malling (Koch), Forfatterinde (f. 1868), V 777.
— *Poul,* Arkitekt (f. 1894), VI 207, 568.
— *Thorkild,* Arkitekt (1884—1931), VI 567 f.
Henningsøn, Hennike, Prior (15. Aarh.), II 439.
Henrik Skadelaar, Kongeætling (d. 1134), I 595, 601, 612.
— *Løve,* Hertug af Bayern og Sachsen (1129—95), I 617, 622 ff., 635, 638, 641 f., 645 f., 648, 652, 657; II 63, 262.
— Hertug af Braunschweig (d. 1416), II 199.
— *den Yngre,* Hertug af Braunschweig (1489—1568), II 507, 536.
— *VIII,* Konge af England 1509—47 (f. 1491), II 591.
— *IV,* Konge af Frankrig 1589—1610 (f. 1553), III 613.
— Greve af Holsten 1340—ca. 90, II 86, 139, 142, 148, 169, 180.

Henrik IV, Greve af Holsten (1397—1427), II 196, 215.
-- Greve af Mecklenburg (o. 1259), II 25.
— *Løve,* Fyrste af Mecklenburg 1302—29, II 67 f., 72, 74.
— Hertug af Mecklenburg (d. 1383), II 146, 173, 176.
— obotritisk Fyrste o. 1090, I 591 ff.
— Greve af Schwerin (d. 1228), I 674, 678 ff.
— Hertug af Sønderjylland 1364—75, II 161, 170, 173 f.
— *I,* tysk Konge (ca. 876—936), I 464, 469.
— *III,* tysk-romersk Kejser 1039—56 (f. 1017), I 496, 567.
— *IV,* tysk-romersk Kejser 1056—1106 (f. 1050), I 566.
— Biskop i Lund o. 1060, I 567 f., 751.
— Biskop (d. 1134), I 601.
— *af Osnabrück,* Biskop (o. 1400), II 197 f.
— Abbed i Vitskøl (o. 1158), I 619, 630.
— (Geertsen), Biskop i Roskilde 1350 (d. 1368), II 144, 157.
— Mester, Hofprædikant (16. Aarh.), II 629.
— *Julius,* Hertug af Braunschweig-Wolfenbüttel (1564—1613), III 72.
Henriksøn, Jesper, Prælat (15. Aarh.), II 430.
Henriques, Dom, Infant (1394—1460), II 502.
Henriques, Fini, Musiker (1867—1940), VI 617.
Herberstein, Sigismund, østrigsk Statsmand (1486—1566), II 467.
Herdal, Harald, Forfatter (f. 1900), VI 549.
Herder, Johann Gottfried, tysk Kritiker og Digter (1744—1803), IV 309.
Herholdt, Johan Daniel, Arkitekt (1818—1902), V 686; VI 550.
Herkules, romersk Halvgud, I 282, 426.
Herman, Kannik i Lund og Biskop i Slesvig (o. 1100—o. 1150), I 606, 609*, 748.
— Sigbrits Broder (16. Aarh.), II 487, 531.
— Skipper, Søkriger (o. 1534), II 594.
— *Billung,* Hertug af Sachsen 950—973, I 473.
Herold, Vilhelm, Sanger (1865—1937), VI 623.
Hersleb, Peder, Sjællands Biskop (1689—1757), III 562, 623.
— *Peter Lorents Jacobsen, Præst* (1718—69), IV 363.
Hertel, Jørgen Valdemar Torben, Landøkonom (1831—96), V 541.
Hertling, Georg von, tysk Statsmand (1843—1919), V 179.
Hertz, Henrik, Forfatter (1798(97)—1870), IV 561, 563, 569*, 576—577, 577*, 578, 584 f., 590 ff., 610, 617, 619, 621; V 694.
Hesiodos, græsk Digter (o. 600 f. Kr.), III 519.
Hetsch, Gustav Friedrich, Arkitekt (1788—1864), IV 588.
Hettner, Hermann Theodor, tysk Litteraturhistoriker (1821—82), V 720.
Hevesy, Georg von, ungarsk Fysiker (f. 1885), VI 482 f.
Hey, Frederik Larsen, Forretningsmand, Politiker (1857—1925), V 426, 454, 455*; VI 49 f.
Heydebrand und der Lasa, Tassilo von, tysk Diplomat (1818—99), V 15.
Heyman, Philip Wulff, Handelsmand (1837—93), V 528.
Heyne, Christian Gottlob, tysk Filolog (1729—1812), IV 304.
Hielmstjerne, Henrik, Bogsamler (1715—80), III 641; IV 356, 358.
Hildebrand, Kardinal, se Gregor VII.
Hilker, Georg Christian, Dekorationsmaler (1807—75), IV 588.
Hillevioner, nordisk Stamme?, I 351.
Himbrer (Cimbrer), nordisk Stamme, I 84, 266, 347 ff., 352 f., 356, 358 ff., 364, 366 f., 393, 420.
Hindenburg, Arthur Leopold, Retslærd, Politiker (1832—1913), V 324.
Hindsholm, Laurids Jakobsen, Hofpræst, Biskop i Odense (o. 1600—63), III 144.
Hiort-Lorenzen, Hans Rudolf, Journalist (1832—1917), V 97.
— *Lorenzen, Peter,* sønderjysk Politiker (1791—1845), IV 460, 494, 495*, 496—503, 612 f., 615; V 97.
Hippokrates, græsk Læge (460—377 f. Kr.), III 636.
Hjalte, Hrodulfs Huskarl, I 401.
Hjelholt, Holger, Historiker (f. 1887), III 454.
Hjerl Hansen, Hans Peter, Forretningsmand (f. 1870), VI 157.
Hjorgar (Heorogar), Søn af Halvdan (5. Aarh.), I 397, 402.
Hjort, Ingvar, Ridder (d. o. 1334), II 79.
— *Peder,* Litterat (1793—1871), IV 545, 575; V 190.
Hjortø, Knud Anders, Forfatter (1869—1931), V 768 f.
Hjorvard, Jarl i Skaane, I 401 ff.

Hjørring, Anders Matthiesen, Præst, Forfatter (1609—78), III 391.
Hobbes, Thomas, engelsk Filosof (1588—1676), III 516, 612.
Hofman, Hans de, historisk Samler (1713—93), III 627 f., 675.
— *Tycho de,* Genealog (1714—54), III 675.
— *Bang, Niels Erik,* Landøkonom (1803—86), V 657.
Hohendorf, Steen, Rentemester (1625—87), III 295.
Hohenlohe, Chlodwig, Fyrste af H.-Schillingsfürst, tysk Statsmand (1819—1901), V 82, 139 f., 480.
Hojer (Højer), *Andreas,* Historiker, Jurist (1690—1739), III 452, 618 f., 631, 637.
Holbek, Johannes, Digter og Tegner (1872—1903), VI 603.
Holberg, Kai, Digter (1877—1932), VI 595.
— *Ludvig,* Digter, Forfatter (1684—1754), III 575, 606*, 629*. — Forfatterpersonlighed III 605 ff.; Komediedigter III 268, 504, 644, 646—651, 655; IV 336, 338, 363, 584 f., 632; VI 621, 625 f., 628 f.; Satiriker III 503, 641, 651 ff.; Historiker II 175, 203, 228; III 34, 628—630; Nationaløkonom III 597, 631; Memoirer III 631; Sprog I 94 f., 97; III 643, 654; IV 226, 324; religiøse og filosofiske Anskuelser III 609 f., 616, 618—622, 624 f.; IV 9; Forhold til Arkitektur III 661, Lægevidenskab III 636 ff., Musik III 655 f.; IV 340, Oplysning III 641, 644 f.; IV 357. — Om København og Hoffet III 460, 534, 564. — Sorø Akademi III 642; IV 604. — Indflydelse IV 8, 135, 542, 576. — Udgaver IV 356, 359.
Holck, Ejler, Officer (1627—96), III 492, 496.
— *Frederik Vilhelm Konrad,* Hofmand (1745—1800), IV 17, 27.
— *Henrik,* Officer, kejserlig Feltmarskalk (1599—1633), III 93*.
— *Mandrup,* Slotshøvedsmand (d. e. 1537), II 511.
Holger Danske, II 124, 265, 453 f.
Holm, Hans, Købmand (1838—1903), V 595.
— *Hans Jørgen,* Arkitekt (1835—1916), V 754; VI 550.
— *Jens Jacob,* Handelsmand, Fabrikant (1770—1845), IV 402.
— *Peder,* Teolog (1706—77), IV 305.
— *Peter,* Museumsmand (f. 1873), VI 463.
Holm, Peter Edvard, Historiker (1833—1915), V 711; VI 468.
— *Peter Thygesen,* Politiker (1848—98), V 304, 319, 342, 344, 349.
— *Villads Nielsen,* Politiker (1829—1901), V 272, 347 f.
Holmblad, Fabrikantfamilie, IV 402.
Holmfrid, g. m. Sven Jarl (o. 1000), I 483.
Holmsted, Frederik, Borgmester, Industrimand (1683—1758), III 515.
Holst, Hans Peter, Forfatter (1811—93), IV 465, 569*, 652; V 574, 690.
Holstein, Bent, Politiker (f. 1881), VI 110, 112, 120, 180.
— *Frederik Adolph,* til Holsteinborg, Godsejer, Politiker (1784—1836), IV 408 f., 438.
— (-Holsteinborg), *Frederik Conrad Christian Christopher,* Politiker (1856—1924), V 455, 459.
— *Johan Georg von,* Storkansler (1662—1730), III 456, 540.
— *Johan Ludvig,* til Ledreborg, Statsmand (1694—1763), III 539, 540*, 541 f., 546 f., 553, 562, 564, 657.
— *(-Ledreborg), Johan Ludvig Carl Christian Tido,* Politiker (1839—1912), V 288*, 443*. — Konseilspræsident 1909 V 442 f., 445. — Fører i Mellempartiet V 258, i Venstre V 267, 273, 284. — Forfatningskampen til 1886 V 262, 267 f., 285 ff., 290, 315, 323 f., 326 f., 329, 333, 639; Forhandlingspolitik V 341 f., 344 f., 347 f., 352—356; nedlægger sit Mandat V 356 ff.; ved Systemskiftet V 395, 397.
— *Ludvig Ditlef,* Digter (1864—1943), V 769, 773; VI 489, 537—538, 541.
— *(-Holsteinborg), Ludvig Henrik Carl Herman,* Politiker (1815—92), V 242*, 265*. — Konseilspræsident 1870—74 V 36, 242, 246, 262, 264, 268, 283. — I Godsejerforeningen IV 676 f.; i Mellempartiet V 208, 219, 278; Formand i Landhusholdningsselskabet V 540. — Under Krigen 1870 V 38, 40; Ministerkrisen 1875 V 275. — Militærvæsen V 31; Sønderjylland V 47.
— *Ulrik Adolf,* til Holsteinborg, Statsmand (1664—1737), III 456*, 496, 536.
— *Ulrik Adolf,* Officer, Overpræsident (1731—89), IV 29, 37, 39, 48, 51, 56, 74.
Holsøe, Poul, Arkitekt (f. 1873), VI 560, 564, 570.

Homer, gr. Digter, I 279; IV 326, 353, 560, 569.
Homerus (Omer), Biskop i Ribe fra 1178 (d. 1204), I 640.
Hommel, Fritz, tysk Semitist (f. 1854), I 80.
Honorius III, Pave 1216—27, I 680 f., 738.
— *fra Autun,* fransk Forfatter (12. Aarh.), II 263.
Hoppe, Erik, Maler (f. 1897), VI 599.
Horatius, romersk Digter (65—8 f. Kr.), VI 473.
Horn, Gustav, svensk Feltherre (1592—1657), III 126, 129.
Horneman, Christian Frederik Emil, Komponist (1840—1906), V 749.
Hornemann, Christian, Filosof (1759—93), IV 544, 547.
— *Claus Frees,* Teolog (1751—1830), IV 304, 306 (her fejlagtigt A. F.).
— *Claus Jacob Emil,* Læge (1810—90), V 583*.
Horrebow, Niels, Forfatter (1712—60), III 635.
— *Otto,* Teolog (1769—1823), IV 307 f., 360.
Horsa, Høvding (5. Aarh.), I 379.
Hoseøl, Peder Nielsen, Drost (d. 1298), II 50, 54.
Hostorp, Brødrene, Kanniker (o. 1500), II 332.
Hostrup, Jens Christian, Digter, Præst (1818—92), IV 561, 609, 617*; V 160, 300, 339, 695, 703, 757.
Houtman, Cornelis, nederlandsk Søfarer (o. 1540—99), III 58.
Howard, John, engelsk Filantrop (1726—90), IV 184.
Hovi, Jarl i Slesvig (9. Aarh.), I 443 f.
Howitz, Frantz Gotthard, Læge (1789—1826), IV 553, 592.
Hring, Sigurd, svensk Sagnkonge, I 404 f.
Hrodgar (Roar), dansk Sagnkonge, I 386, 388, 392, 394 f., 397 ff., 402.
Hrodulf (Rolf), dansk Sagnkonge, I 386, 388, 398 ff., 404, 406; II 124.
Hrørik (Rørik), dansk Sagnkonge, I 399, 402 f.
Hubald, Biskop i Odense (o. 1101), I 582.
Hudvudfaat, Herluf, norsk Stormand (o. 1508), II 323.
Hugleik, Geaternes Konge (o. 516), I 394, 402.
Huitfeldt, Arild, Rigens Kansler, Historiker (1546—1609), II 456; III 3, 33, 34*, 48, 111, 163, 192, 626, 629; IV 363. — Citeret II 40, 141, 175, 203, 228, 482, 486, 524.
Huitfeldt, Claus, Lensmand (d. 1590), II 697, 706.
— *Iver,* Søofficer (1665—1710), III 445.
Humble, dansk Sagnkonge, I 382.
Humboldt, Alexander von, tysk Naturforsker og Geograf (1769—1859), IV 312.
Hund, Tore, norsk Høvding (Beg. af 11. Aarh.), I 497.
Hunding, Konge paa Sjælland, I 403.
Huss, Johan, böhmisk Reformator (1370—1415), II 256.
Hussen, Tileman van, Professor, Biskop i Slesvig (1497—1551), II 674.
Huth, Heinrich Wilhelm von, Officer, Statsmand (1717—1806), IV 82, 85, 140.
Huulegaard, Arendse (1743—94), IV 334.
Huxley, Aldous, eng. Forfatter (f. 1894), VI 529.
Hvid, Johannes, Stormand (14. Aarh.), II 143.
— *Palne,* Stormand (13. Aarh.), II 41.
Hvide, Skjalm, Stormand (d. 1113), I 562, 587, 592, 618, 702; II 109, 116.
— *Stig Andersøn,* se Anderssøn.
Hvidt, Laurits Nicolai, Handelsmand, Politiker (1777—1856), IV 438, 446, 645*, 648, 657, 664 f., 678, 795. Tvl. IV 480—481.
— *Valdemar,* Jurist (f. 1897), VI 638.
Hwiid, Andreas Christian, Orientalist og Teolog (1749—88), IV 308 f.
Hübner, Martin, Folkeretslærd (1723—95), IV 103 f., 107.
Händel, Georg Friedrich, tysk Komponist (1685—1759), IV 340.
Hänel, Albert, tysk Jurist og Politiker (1833—1918), V 147.
Häusser, Elias David, Arkitekt (1687—1745), III 658, 663 ff.
Høedt, Frederik Ludvig, Skuespiller (1820—85), IV 610; V 693.
Høeg, Niels, Rigsraad (d. 1522), II 538.
Høegh-Guldberg, Ove, Statsmand (1731—1808), IV 73*. Tvl. IV 72—73, 76—77. — Deltager i Sammensværgelsen mod Struensee IV 58 f., 62. — Deltagelse i Regeringen IV 70 ff., 75 ff., 86, 91. — Forhold til Sverige IV 108; Norge IV 238, 245. — Finansvæsen IV 173 f.; Handel, Haandværk og Industri IV 158 ff., 162, 168, 210, 215; Landbosagen IV 147, 154; Aandslivet IV 182, 188, 305 f.; Undervisningsvæsen IV 364, 602. — Styrtes IV 83 ff. — Histo-

riker IV 311. — Personlighed IV 72 f.; Danskhed IV 226 ff.
Høffding, Finn, Komponist (f. 1899), VI 622.
— *Harald,* Filosof (1843—1931), V 252, 302, 332, 721, 722*, 723, 728, 741*, 743, 764; VI 530—533, 543, 632.
Høg, Just, Rigens Kansler, Hofmester i Sorø (1584—1646), III 89, 101, 120, 139.
— *Mogens,* Rigsraad (1593—1661), III 273.
Høgsbro, Sofus Magdalus, Politiker (1822—1902), IV 747*; V 288*. — Folketingsmand, Fører for Bondepartiet (Venstre) IV 681, 741, 747; V 5, 194, 211, 219 f., 244, 757; Fællesforfatningen IV 737; Grundlovskampen 1864—66 V 191, 202, 210; Forfatningskampen efter 1870 V 276, 279, 282, 284 ff., 291, 295, 301, 312, 349, 352; Forliget 1894 V 364 ff. — Krigen 1870 V 37, 42; Sønderjylland IV 776, 779. — Fæstesagen V 233; kirkelige Forhold IV 769; V 229 f.; Militærvæsen V 60, 277; Valgkredslov V 369 f.; Skandinavisme V 23; Socialisme V 255. — Formand i Folketinget og Venstrereformpartiet V 371, 374, 378, 383, 398. — Bladudgiver V 256, 316; Højskoleforstander V 704. — Personlighed IV 747 f.
— *Svend,* Politiker (1855—1910), V 417 f., 433 ff., 440 f., 443.
Højberg, Fr., fejlagtigt for Høyberg (s. d.).
Højgaard, Knud, Ingeniør (f. 1878), VI 329.
Høner, nordisk Gud, I 431.
Høpp, Johan Paul, Overappellationsretspræsident (1782—1847), IV 434.
Hørdum, Christen Iver, Politiker (1846—1911), V 304, 319, 325, 342, 354 f.
Hørlück, Anders Dons, sønderjysk Politiker (1836—1900), V 98, 107, 111.
Hörner, Johan, Portrætmaler (1711—63), III 658, 674.
Hørring, Hugo Egmont, Politiker (1842—1909), V 369, 379*, 380, 382 f., 393.
Hørup, Viggo Lauritz Bentheim, Journalist, Politiker (1841—1902), V 284*, 288*, 367*. — Trafikminister 1901—02 V 398 ff. — Opstillet til Folketinget V 259, valgt V 278; Fører i de radikales Fløj V 287 f., 293, 311, 316 f., 322; i det europæiske Venstre V 322 f., 332 f.; i den Berg-Hørupske Gruppe V 360, 362, 371; i Venstres Partibestyrelse V 352, 356; ud af Folketinget V 363. — Forfatningskampen til 1880 V 276, 283, 286, 290, 296; Visnepolitikken V 306, 315, 320, 324, 327; under Provisoriet V 329 f., 333, 337; Forhandlingspolitik V 344 f., 349 f., 354, 356; mod Forligspolitikken V 357 f., 361, 367; Forhold til Venstrereformpartiet V 372; ved Systemskiftet V 393—399, 455. — Andelsvæsen V 533; Margarine V 346 f.; Militærvæsen V 71, 291, 313 f., 338 f., 412, 479; Skattevæsen V 312; virker for Grundlovsændring V 373 f., 376; sociale Forhold V 335, 359, 588, 614, 628. — Anklager i Rigsretssagen mod Hall, Krieger o. fl. V 383 f. — Journalist (Morgenbladet) V 59, 62, 273, 300, (Politiken) V 322, 335, 755 f., 762. — Død V 405. — Personlighed V 272 f., 401. — Statue V 682.
Høst, Oluf, Maler (f. 1884), VI 593, 596.
Høyberg, Frederik, Gaardejer (1832—1919), V 92 (i Teksten fejlagtigt Højberg).
Høyen, Niels Laurits Andreas, Kunsthistoriker (1798—1870), IV 630*, 631 f.; V 688, 724; VI 470.
Høyer, Edgar, Forfatter (1859—1942), VI 623, 626.
— *Marcus Haggæus,* Embedsmand, Landboreformven (1740—73), IV 25.
— *Møller, Erik,* Præst, Forfatter (1818—1904), V 699.
Høysgaard, Jens Pedersen, Sprogforsker, Matematiker (1698—1773), I 95; III 634 f.; IV 317.

Ibsen, Henrik, norsk Forfatter (1828—1906), IV 325, 548, 574, 626; V 21, 56, 681, 693, 703, 707, 715, 717, 743, 746 f., 763; VI 628 f.
Ide Pedersdatter, Adelsdame (d. 1398), II 260.
Iffland, August Wilhelm, tysk Skuespilforfatter (1759—1814), IV 336.
Inge, svensk Konge (d. o. 1110), I 586.
— svensk Kongesøn (o. 1100), I 586.
Ingeborg, Erik Mændvéds Dronning (d. 1319), II 62 f., 71. Tvl. II 70—71.
— Dronning af Frankrig (o. 1175—1237), I 656, 668, 671, 674, 684.
— Hertuginde af Mecklenburg (1347—ca. 70), II 146, 173, 176.

Ingeborg, norsk Dronning (ca. 1244—87), II 27, 48.
— Esbern Snares Datter (d. 1267), II 30.
-- g. m. Knud Lavard o. 1130, I 596.
-- *Haakonsdatter,* g. m. den svenske Hertug Erik (d. 1361), II 64, 66, 72, 76, 142.
Ingeld, Konge hos Hadbarderne (5. Aarh.), I 397 ff.
Ingemann, Bernhard Severin, Digter (1789—1862), IV 457, 556*, 560, 562, 569*, 582, 613, 615, 627; V 691*. — Digtning IV 466, 551, 554, 555—557, 558, 561, 568, 572, 574, 580, 583, 586, 599; V 62, 691 f., 740.
Inger Ottesdatter (Rømer) til Østraat, norsk Adelsfrue (ca. 1475—1555), II 519, 568, 668.
Ingerd, Grevinde af Regenstein, Adelsfrue (d. o. 1258), II 104.
Ingerslev, Hans Peter, Politiker, Landmand (1831—96), Indenrigsminister 1885—94, Trafikminister 1894—96, V 346 f., 351, 360, 369, 375.
Inguioner, se Guioner.
Ing(us), Sagnkonge, I 354, 386.
Innocens III, Pave 1198—1216 (f. 1161), I 649 f., 652, 674, 749.
— *VIII,* Pave 1484—92 (f. 1432), II 332.
Ipsen, Bodil, Skuespillerinde (f. 1889), VI 627 f.
— *Gunther,* tysk Sprogforsker, Sociolog (f. 1899), I 80.
— *Niels,* Biskop i Roskilde 1368—95, II 177.
Irgens, Joachim, Handelsmand og Godsejer (1611—75), III 362.
Isaacsz, Pieter, Maler (1569—1625), III 225 f.
Isakson, Karl, svensk Maler (1878—1922), VI 587, 593.
Isarn, pavelig Legat og Ærkebiskop i Lund (d. 1310), II 58, 61.
Isebrand, Wolf, Ditmarskerfører (o. 1500), II 305.
Istar, sumerisk Gudinde, I 80.
Itzen, Albert, Handelsmand (d. 1679), III 239, 257.
Ivan III Vasiljevitsch, russisk Storfyrste 1462—1505 (f. 1440), II 318,
-- *IV Vasiljevitsch den Skrækkelige,* Zar af Rusland 1533—84 (f. 1530), II 636, 638, 653, 715.
Ivar, dansk Vikingehøvding (9. Aarh.), I 446 ff.
Ivarsøn, Gaute, Ærkebiskop i Trondhjem (d. 1510), II 315, 323.
Iversen, Christian Henrik, Bogtrykker (1748—1827), IV 362.
— *Johannes Erasmus,* Kapelmester, Komponist (o. 1713—55), III 655 f.; IV 362.
— *Kræsten,* Maler (f. 1886), VI 596.
Iversøn, Jens, se Lange.

Jackson, Francis James, engelsk Diplomat (1770—1814), IV 253 ff., 261.
— *Hamilton,* Negerfører (o. 1915), VI 46.
Jacobi, Christian Frederik, Embedsmand, Forfatter (1739—1810), IV 339.
— *Sven,* svensk Humanist (o. 1480—1554), II 539.
Jacobsen, Carl Christian Hilman, Bygger, Mæcen (1842—1914), V 593; VI 561 f.
— *Christian Johannes,* Politiker, Præst (1854—1919), V 136, 138 f.
— *Georg,* Maler (f. 1887), VI 592.
— *Holger,* Arkitekt (f. 1876), VI 560 f., 564.
— *Jacob Christian,* Bygger, Mæcen (1811—87), IV 540 f., 766; V 569*, 593; VI 479.
— *Jacob Peter,* Historiker (1869—1918), VI 471.
— *Jens Peter,* Forfatter (1847—85), IV 554; V 252, 254, 736, 737 f., 738*, 740, 741*, 749, 753 f.; VI 518.
— *Johannes Christian,* Teolog (f. 1862), VI 631.
— *Lis,* Filolog (f. 1882), VI 464.
— *Niels,* Skolelærer (19. Aarh.), VI 496.
Jagow, Gottlieb von, tysk Statsmand (1863—1935), VI 16, 18.
Jakob II, Konge af England 1685—88 (1633—1701), III 435.
— Greve af Halland (d. o. 1309), II 48, 52, 64.
— *III,* Konge af Skotland 1460—88 (f. 1451), II 311.
— *IV,* Konge af Skotland 1488—1513 (f. 1473), II 350.
— *V,* Konge af Skotland 1513—42 (f. 1512), II 697.
— *VI,* Konge af Skotland 1567, af England (Jakob I) 1603—25 (f. 1566), III 6, 9, 34, 68, 71, 78, 82 ff.
— Provst (o. 1294), II 56, 58.
— Biskop i Ribe 1327 (d. 1345), II 76 f., 103.
— Ærkebiskop i Lund (d. 1410), II 252.

Jakobsen, Sten, skaansk Præst (1642—96), III 420, 423, 466.
James, William, amerikansk Filosof (1842—1910), V 784; VI 533.
Jardin, Nicolas Henri, Arkitekt (1720—99), III 658; IV 341 f., 344 f., 348.
Jarimar, Fyrste af Rügen (o. 1184), I 646.
— Fyrste af Rügen (d. 1260), II 23 f., 26 f., 101.
Jefsen Christensen, Hans, sønderjysk Politiker (f. 1880), V 157*.
Jens, Abbed (o. 1247), II 9.
— Biskop i Oslo (o. 1450), II 307.
Jensen, Axel P., Maler (f. 1885), VI 588.
— *Carl,* Tegner (f. 1887), VI 600, 614.
— *Carl Oluf,* Veterinær (1864—1934), VI 486.
— *Esbern,* Borger i Ribe (o. 1505), II 428.
— *Frederik,* Skuespiller (1863—1934), VI 629.
— *(Bjerregaard), Hans,* Bonde (1728—81), III 600.
— *Hans,* Historiker (f. 1890), VI 469, 471.
— *Helge,* Maler (f. 1899), VI 599.
— *Henning,* Præst, Forfatter, Journalist (1838—1929), V 331, 342.
— *Ib Martin,* Arkitekt (f. 1906), VI 570.
— *Jens,* Borgmester, Overpræsident (1859—1928), V 611*; VI 159*, 160.
— *Jens Andreas,* Snedkermester (1834—1915), V 585.
— *(-Onsted), Jens Jørgen,* Landmand, Politiker (1860—1933), V 417, 446.
— *Jens Peter,* Gaardejer, Formand for Nordslesvigsk Skoleforening (1841 1923), V 132.
— *Johannes Vilhelm,* Forfatter (f. 1873), V 769; VI 470, 493 508*, 508—519, 533, 538, 543 f., 568, 574, 578, 580, 606, 609, 618, 621, 627.
— *(-Klejs), Jørgen Sørensen,* Politiker (f. 1863), VI 185, 197.
— *Laurends,* se Jonsøn, Lavrids.
— *Niels Ingvard,* Politiker (1842—1925), V 426.
— *Niels Peder,* Officer, Politiker (1830—1918), VI 52.
— *Ole,* Gaardejer (1837—1908), V 400.
— *Peder,* Prior (o. 1525), II 548.
— *Peder,* Smed (17. Aarh.), III 503.
— *Peter Gregers Christian,* Højesteretssagfører (1840—1911), V 386.
— *Thit,* Forfatterinde (f. 1876), VI 520, 525 f.
— *Tue,* Slagter (d. 1639), III 159 f.
Jensen Klint, Peder Vilhelm, Arkitekt (1853—1930), VI 555 ff., 560.
— *-Sønderup, Jens,* Politiker (f. 1862), V 433, 435, 436*, 440, 443, 450, 459; VI 37*.
Jensenius, Herluf, Tegner (f. 1888), VI 600.
Jenssøn, Martin, Høvedsmand (o. 1446), II 363.
— *Nilus,* Adelsmand (d. o. 1400), II 261.
Jerichau, Jens Adolf, Billedhugger (1816—83), V 684.
Jerndorff, August Andreas, Maler (1846—1906), V 754.
— *Peter William,* Skuespiller (1842—1926), VI 503, 623.
Jersin, Jens Dinesen, Biskop i Ribe (1588—1634), III 163.
Jespersen, Christian Magdalus, Politiker (1809—73), IV 667.
— *Jens Otto Harry,* Sprogforsker (1860—1943), V 733, 734*, 735.
Jessen, Jens, sønderjysk Journalist, Politiker (1854—1906), V 97, 114, 129, 130*, 142, 150 f., 756.
— *Johan Christian von,* Kommunalmand, Politiker (1817—84), IV 763, 767; V 227, 577, 585 f.
— *Peter,* Lærer (1858—1913), V 155.
— *Thomas Balthasar von,* Diplomat (1648—1731), III 426, 436.
Joachim, Kurfyrste af Brandenburg (1484—1535), II 513, 535.
— *Frederik,* Kurfyrste af Brandenburg (1546—1608), III 13.
Johan I, Markgreve af Brandenburg (1406—64), II 285.
— *(Cicero),* Kurfyrste af Brandenburg (1455—99), II 286 (i Teksten fejlagtigt Joachim I).
— *den Milde,* Greve af Holsten (d. 1359), II 70, 76*, 78 f., 81, 139, 142, 174.
— Greve af Hoya (d. 1535), II 591, 596, 598, 622.
— Pfalzgreve (d. 1443), II 226, 282.
— *I,* Hertug af Stargard (d. o. Nytaar 1393), II 185.
— *III,* Konge af Sverige 1569—92 (f. 1537), II 639, 641 f., 650, 652 ff.; III 71.
— Biskop i Slesvig o. 1410, II 197 ff.
— *Adolf,* Hertug af Plön, Feltherre (1634—1704), III 405, 413 f., 416, 420.
— *Adolf,* Hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp (1575—1616), III 12, 13*, 15, 153.

Johan Ernst I, Hertug af Sachsen-Weimar (1594—1626), III 86, 88.
— *Frederik,* Kurfyrste af Sachsen 1532—47 (1503—54), II 591, 738.
— *Georg I,* Kurfyrste af Sachsen (1585—1656), III 96, 116 f.
— *II Kasimir,* Konge af Polen 1648—68 (f. 1609), III 301, 304.
— *-Svendsen, Eyvind,* Skuespiller (f. 1896), VI 628.
Johanne Lauridsdatter, Priorinde i Aalborg (15. Aarh.), II 440.
Johannes af Salisbury, engelsk Historieskriver (12. Aarh.), I 546.
Johannsen, Gustav Henrik Jøns, sønderjysk Politiker (1840—1901), IV 776; V 81, 92, 97, 98*, 104 ff., 110*, 110—115, 113*, 126, 130 f., 134, 142.
— *Wilhelm Ludvig,* Plantefysiolog, Arvelighedsforsker (1857—1927), IV 320; V 784*.
Johansen, Jens Oskar Normann, Sagfører (1860—1942), V 362.
— *Svend,* Maler (f. 1890), VI 596.
— *Viggo,* Maler (1851—1935), V 752 f.; VI 562, 572.
Johansson (Vasa), *Erik,* Rigsraad (d. 1520), II 479.
Jomsvikinger, I 477.
Jonsen, Niels, Ærkebiskop i Lund 1361 (d. 1379), II 168.
Jonson, Ben(jamin), eng. Dramatiker (1573—1637), VI 626.
Jonsøn, Bo, svensk Drost (d. 1386), II 181 ff., 193.
— *Lavrids,* Drost (d. 1340), II 72 f., 76, 82, 138.
— *Rane,* Herremand (d. 1294), II 50 ff., 123.
— *Sigurd,* Drost i Norge (o. 1440), II 290, 307.
— *Thorkil,* norsk Bispeemne (o. 1505), II 323.
Jordanes, byzantinsk-gotisk Historieskriver (6. Aarh.), I 294, 382 f., 385 f., 404.
Josef II, tysk-romersk Kejser 1765—90 (f. 1741), IV 3 f., 46, 137, 144, 315.
Judichær (Gotlænder), *Søren Poulsen,* Præst, Sprogmand (1599—1668), III 165.
Juel, Christian Julius Halfdan Berg, Jurist, Politiker (1828—1914), V 333, 336 f.
— *Erik,* Rigsraad (1591—1657), III 247.
— *Frederik,* Godsejer, Officer (1761—1827), IV 364.
— *Hartvig,* Biskop i Ribe (d. 1500), II 336.
Juel, Jens, Statholder i Norge (1580—1634), III 67.
— *Jens,* Statsmand (1631—1700), III 395, 399*, 400, 414, 427, 436, 438*, 492 f., 496, 516.
— *Jens,* Maler (1745—1802), IV 304, 351, 354 f. Tvl. IV 354—355.
— *Niels,* Admiral (1629—97), III 385, 400, 416, 417*, 421, 432 ff., 478, 493, 507, 513 f., 516; IV 546.
— *-Hansen, Erna Emilie Louise,* Forfatterinde (1845—1922), V 777.
Jul, Esger, Ærkebiskop i Lund (d. 1325), II 70.
Juliane Marie, Frederik V's Dronning (1729—96), III 535; IV 58 f., 61, 70, 71*, 72, 79—85, 88, 91, 135, 173, 226, 351.
Julius II, Pave 1503—13, (f. 1443), II 437.
Junge, Joachim, Forfatter (1760—1823), IV 315 f.
Junggreen, Jens Peter, sønderjysk Politiker (1827—86), V 92, 97, 98*, 104 f., 108 f., 112*, 130.
Junius, Silanus, romersk Konsul (2. Aarh. f. Kr.), I 358.
Jupiter, romersk Gud, I 427.
Justinian, byzantinsk-romersk Kejser 527—565, I 298.
Justiniani, Paulus, Biskop i Bergen 1457, II 328 f.
Justinus, romersk Forfatter (2. Aarh.), I 665.
Jutta, Erik Plovpennings Dronning (o. 1250), II 7, 9.
— Datter af Erik Plovpenning (o. 1246—84), II 40, 104.
Juul, Aksel, Adelsmand (1606—1671), III 494.
— *Christian Sehestedt,* Godsejer og Politiker (1806—61), V 655.
— *Malte,* Rigsraad (1594—1648), III 212 (her fejlagtigt Juel).
— *Ove Sehestedt,* Godsejer (1830—82), V 233.
— *-Rysensteen, Christian Frederik Adrian,* Politiker (1838—1907), V 384.
Jyder (Eudoser, Edusier), nordisk Stamme, I 307, 350 ff., 367, 374, 379, 385, 387, 393 ff., 419.
Jürgensen, Christian Jacob, Amtsdommer (1838—1909), V 140, 149.
— *Georg Urban Frederik (Fritz),* Tegner (1818—63), V 687.
Jøhnke, Ferdinand Henrik, Søofficer, Politiker (1837—1908), V 396, 398, 412, 415.

Jøhnke, Vilhelm Carl Andreas, Søoffi-cer (1861—1934), VI 21.
Jørgen, Prins (1653—1708), III 375, 435.
— Helgen, II 184*, 314*.
Jørgensen, Adolf Ditlev, Historiker (1840—97), II 228; IV 754; V 62 f., 87*, 88, 114, 308, 467, 725, 726*, 727, 730, 756; VI 175. — Citeret III 471; IV 776.
— *Aksel,* Maler, Prof. v. Akademiet (f. 1883), VI 587 f.
— *Bendt Søborg,* Landøkonom (1815—88), IV 786; V 539 f.
— *Ellen,* Historiker (f. 1877), VI 464, 467.
— *Hans,* Borgmester i Bogense (17. Aarh.), III 362.
— *Hans Christian,* Smedemester (o. 1820), IV 413.
— *Jens,* Politiker (1806—76), V 206.
— *Jens Johannes,* Forfatter (f. 1866), V 769, 770—772, 771*, 773, 780; VI 489, 515, 528, 530, 540 f.
— *Jens Severin,* Andelsmand (1842—1926), V 534.
— (Jürgensen), *Jørgen,* Eventyrer (1780—o. 1845), IV 262.
— *Jørgen,* Filosof (f. 1894), VI 544.
— *Jørgen Peder Laurids,* Landmand, Politiker (f. 1888), VI 230, 240, 241*, 243, 640.
— *Lorens,* Billedskærer (d. efter 1679), III 231.
— *Poul Johannes,* Retshistoriker (f. 1873), I 102 f.; VI 467.
— *Rasmus,* Møller (17. Aarh.), III 503.
— *Thorvald,* Arkitekt (f. 1867), VI 555.

Kaalund, Hans Vilhelm, Digter (1818—85), IV 618 f., 631; V 694, 746, 770; VI 495.
Kaas, Frederik Julius, Statsminister, Stiftamtmand (1758—1827), IV 96, 233, 243, 249, 270, 384, 386 f., 417*, 418 ff.
— *Mogens,* Lensmand paa Dueholm (1593—1639), III 147.
— *Niels,* Kongens Kansler (1534—94), II 664, 757 f.; III 3 f., 5*, 7 ff., 13 f., 33 ff., 50, 101.
Kaftan, Julius, tysk Teolog (1848—1926), V 133.
— *Theodor Christian Heinrich,* tysk Teolog (1847—1932), V 117, 120.
Kall, Johan Christian, Jurist, Journalist (1795—1858), IV 705.
Kalteisen, Henrik, Ærkebiskop i Trondhjem (o. 1400—1465), II 328 f.
Kalv, Erland, Stormand (d. tidligst 1377), II 141.
Kamban, Gudmundur, islandsk Forfatter (f. 1888), VI 520, 525, 623.
Kampmann, Christian, Arkitekt (f. 1890), VI 564.
— *Hack,* Arkitekt (1856—1920), VI 556, 564 f.
— *Hans Jørgen,* Arkitekt (f. 1889), VI 564.
Kande, Jens, Ridder (13. Aarh.), II 34.
Kant, Immanuel, tysk Filosof (1724—1804), IV 225, 308, 422, 540, 547 f., 553; V 721.
Kaper, Ernst, Skolemand, Borgmester (1874—1940), VI 640.
Karen Andersdatter, Christian IV's Frille, III 44.
Karl, se ogsaa Carl.
— Prins, Søn af Chr. V (1680—1729), III 461, 487 f.
— *den Dristige,* Hertug af Burgund 1467—77 (f. 1433), II 430.
— *I,* Konge af England 1625—49 (f. 1600), III 90, 118, 121, 279; V 282.
— *II,* Konge af England 1660—85 (f. 1630), III 314, 333.
— *Martel,* frankisk Regent 714—41 (f. 689), I 309, 435.
— *den Skaldede,* Konge af Frankrig 843—77 (f. 823), I 445 f.
— *den Enfoldige,* Konge af Frankrig 893—923 (f. 879), I 453 f.
— *VII,* Konge af Frankrig 1422—61 (f. 1403), II 282.
— *VIII,* Konge af Frankrig 1483—98 (f. 1470), II 278.
— Hertug af Glycksborg (1813—78), IV 464.
— *VIII Knutson,* Konge af Sverige (1409—70), II 223 f., 226, 284, 292, 296, 307 ff., 311*, 312 f.
— *IX,* Konge af Sverige 1604—11 (f. 1550), II 652; III 18, 71—75, 77, 80.
— *X Gustav,* Konge af Sverige 1654—60 (f. 1622), II 186; III 261, 300*, 301 f., 305—318, 321 f., 324 ff., 330 f., 333 f.; IV 546.
— *XI,* Konge af Sverige 1660—97 (f. 1655), III 211, 417 (her staar fejlagtigt Karl VI), 418, 420 f., 423, 463.
— *XII,* Konge af Sverige 1697—1718 (f. 1682), III 440, 443 ff., 448 ff., 550, 630.
— *XIII,* Konge af Sverige 1809—18 (f. 1748), IV 268.
— *XIV Johan,* Konge af Sverige 1818—44 (f. 1763), III 297; IV 265 f., 268, 270, 271*, 272 f., 275 f., 377.

Karl XV, Konge af Sverige 1859—72 (f. 1820), IV 728, 729*, 734 ff., 802, 822; V 473.
— *den Store,* tysk Konge 768, Kejser 800 (742—814), I 309, 327, 435 ff., 449; II 453.
— *den Tykke,* tysk-romersk Kejser 881—887 (839—888), I 450 f.
— *IV,* tysk-romersk Kejser 1346—78 (f. 1316), II 146, 169, 173, 176 f.
— *V,* tysk-romersk Kejser 1519—56 (1500—58), II 530, 593. — Over for Christian II og hans Familie II 466 f., 502, 504 ff., 513 f., 532 f., 535 f., 567 f., 570; under Grevefejden II 595, 599 f., 603; over for Christian III II 611, 615 f., 622, 624—28.
— *VI,* tysk-romersk Kejser 1711—40 (f. 1685), III 453, 549.
— Biskop i Hamar (c. 1460—1512), II 323.
— *Frederik,* Hertug af Holsten-Gottorp 1702—39 (f. 1700), III 443, 446, 453 f., 549 ff.
— *Karlsen,* Stormand (o. 1176), I 638.
— *Ludvig,* Kurfyrste af Pfalz (1617—1680), III 610.
— *Peter Ulrich,* se Peter III af Rusland.
Karloman, Konge af Frankrig 879—884, I 450, 456.
Karlstadt, Andreas, tysk Reformator (1480—1541), II 463, 540, 546.
Karlsøn, Holmger, Ridder (13. Aarh.), II 42.
Karsten, Ludvig Peter, norsk Maler (1876—1926), VI 606.
Karstensen, Asger Kristian, Politiker, Journalist (f. 1874), VI 211.
Kasimir, Fyrste af Pommern (12. Aarh.), I 624.
Katharina I, Kejserinde af Rusland 1725—27 (f. o. 1684), III 453.
— *II,* Kejserinde af Rusland 1762—96 (f. 1729), III 558 f.; IV 3, 21, 40 f., 46, 68, 104 ff., 109 ff., 115, 137, 315, 351.
— *fra Siena,* Helgeninde (1347—80), V 771.
Kathrina, Markgrevinde af Küstrin, Christian IV's Svigermoder (1541—1602), III 91.
Kathrine (Catharina), Pfalzgrevinde (d. 1426), II 226, 282.
Kauffmann, Heinrich August Theodor, Officer (1819—1905), IV 808, 811 f., 829.
— *Wilhelm Frederik Ludvig,* Officer (1821—92), V 291 ff.
Kehler, Henning, Kritiker (f. 1891), VI 543.
Keiser-Nielsen, Søren, Præst, Politiker (1856—1926), VI 6*, 44, 45*.
Kempe, Poul Pedersen, Magister (d. tidligst 1536), II 527, 531.
Kempis, Thomas a, nederlandsk Forfatter (1380—1471), II 438.
Kepler, Johannes, tysk Astronom (1571—1630), III 36, 164, 609, 611.
Ketil, Biskop i Vestervig (d. 1134), I 601.
Key, Ellen, svensk Forfatterinde (1849—1936), V 177.
Keyl, Michel, tysk Kobberstikker (1722—95), III 675.
Keyser, Henrik de, nederlandsk Arkitekt og Billedhugger (1565—1621), III 194.
— *Reinhard,* Komponist (1674—1739), III 655.
Kidde, Harald, Forfatter (1878—1918), VI 489 f., 492.
Kiderlen-Wächter, Alfred von, tysk Statsmand (1852—1912), V 480, 486.
Kielman von Kielmansegg, Johann Adolph, gottorpsk Statsmand (1612—76), III 405, 406*.
Kierkegaard, Peter Christian, Biskop (1805—88), IV 627 f.; V 230, 231*, 703.
— *Søren Aabye,* Filosof (1813—55), IV 542, 550, 559, 561, 591, 603, 605, 619, 622—627, 623*, 625*; V 701, 714, 724, 755 f., 759; VI 474, 501 f., 635.
Kierulf, Andreas Christian, Politidirektør (1782—1846), IV 432.
King, Leonard, engelsk Assyriolog (1869—1919), VI 466.
Kinghorn, Alexander, skotsk Læge og Diplomat (16. Aarh.), II 531.
Kingo, Thomas Hansen, Biskop i Odense, Digter (1634—1703), III 166, 403, 501, 517—21, 519*; IV 558, 583.
Kirk, Hans, Forfatter (f. 1898), VI 546.
— *Ole Christian Christensen,* Politiker (1788—1876), IV 439*, 450 f., 499*.
Kirsten Madsdatter, Christian IV's Frille, III 44.
— *Svendsdatter,* Bondepige (o. 1639), I 306.
Kitasato, Shibasaburo, jap. Bakteriolog (1856—1931), VI 485.
Kius(s)e, Hans Pedersen, Præst (1547—1619), II 744.
Kjeld, Helgen (d. 1150), I 543, 662.
— Klerk i Viborg (o. 1257), II 22.
Kjeldsøn, Hans, Rigens Kansler 1486—94, II 399.
Kjær, Søren Nielsen, Politiker (1827—93), V 664.

Kjærbøl, Johannes, Politiker (f. 1885), VI 230.
Klausen, Kristoffer Marquard, Politiker (1852—1924), V 403; VI 37*.
Klee, Frederik Alexander Gottlieb, Postembedsmand, Politiker (1808—64), IV 759 f.
Klein, Christian Sophus, Jurist, Politiker (1824—1900), V 5, 202, 305. — Justitsminister 1872—75 V 246, 268 ff., 275, 278; Folketingsmand V 258, 343 f., 380. — Grundlovsændring 1866 V 206, i 90erne V 374. — Forfatningskampen V 280, 283, 305, 308 f., 317, 327, 336 f.; Forlig og Forhandling V 285 f., 355.
— *Hans Pedersen,* Raadmand (1617—67), III 257 f., 341.
Klemitsøn, Arnold, Ærkebiskop i Uppsala (d. o. 1433), II 220.
Klevenfeldt, Terkel, Genealog, Samler (1710—77), III 631, 641.
Klingenberg, Povl, Generalpostmester (1615—90), III 291, 362, 491.
Klint, Kaare, Arkitekt (f. 1888), VI 571.
Klitgaard, Mogens, Forfatter (f. 1906), VI 549.
Kloppenborg-Skrumsager, Hans Diderik, sønderjysk Politiker (1868—1930), V 153*, 154, 176, 178; VI 100 f., 107, 108*, 127.
Klopstock, Friedrich Gottlieb, tysk Digter (1724—1803), III 646, 651; IV, 8, 326.
Klotz, Stephan, Generalsuperintendent (1606—68), III 472*, 473 f.
Klöcker, Abraham, Handelsmand (1673—1730), III 515.
Knieper, Hans, Maler (d. 1587), III 191 f., 194, 225.
Kniephof, Claus, Kaperhøvding (o. 1500—25), II 340, 528 f., 531.
Knud den Store (Mægtige), Konge 1019—35 (f. o. 1000), I 326, 476, 489—498, 492*, 514 ff., 527 ff., 557 f., 565 ff., 653, 720, 752.
— *den Hellige,* Konge 1080—86 (f. o. 1040), I 47, 508, 552, 564, 570, 573—582, 587, 590 f., 712, 714, 718, 752; II 449*, 455. — Helgen I 542 ff., 578—583, 609 f., 631, 664, 729, 450, 455.
— *(III) Magnussen,* Konge (d. 1157), I 605, 610—618, 645, 647.
— *VI,* Konge 1182—1202 (f. 1163), I 100, 552, 623, 642 f., 645—656, 668, 674 f., 685, 694, 714 f., 722, 734, 740. — Fødsel og Hylding I 627, Kroning 632 f. — Ægteskab I 635, 638. — Død 672.
— Vikingekonge (o. 900), I 479.
— *Danaast,* Kongesøn, I 468.
Knud Lavard, Hertug af Sønderjylland (o. 1096—1131), I 583, 587, 592—596, 597, 599, 601, 631 f., 726, 729*; II 99*, 455*. — Helgen I 543, 586, 590, 603, 609, 611, 618, 627, 631 f., 664, 729; II 24, 99.
— *Henriksen,* Hertug af Sønderjylland (d. 1162), I 612.
— *Karlsen,* Stormand (o. 1176), I 637 f.
— *Prislavsen,* Fyrste (d. 1183), I 636.
— *Valdemarsen,* Hertug (o. 1205—60), I 673, 678, 689; II 6, 8.
— Herremand (14. Aarh.), se Bugge.
— svensk Biskop (15. Aarh.), II 221.
Knudsen, Hans Aagesen, sønderjysk Proprietær (1831—1917), V 98, 110.
— *Jakob Christian Lindberg,* Forfatter (1858—1917), VI 499*, 499—503, 509, 523, 547, 623.
— *Johan Christian Severin,* Godsejer, Politiker (1865—1942), V 453.
— *Peter Christian,* Politiker, Borgmester (1848—1910), V 303*, 304, 339, 384, 387; VI 186.
— *Thomas,* Præst, Salmedigter (o. 1503—81), II 551.
Knudsøn, Knud, se Baat.
Knuth, Adam Levin, Godsejer, Embedsmand (1648—99), III 487*.
— *Frederik Marcus,* Politiker (1813—56), IV 648, 657.
Knutsøn, Carl, norsk Stormand (o. 1519), II 488.
— *Thorgils,* svensk Marsk (d. 1306), II 64 f.
Koch, Carl Frederik, Præst, Forfatter (1860—1925), V 779.
— *Christian Gottlieb,* Provst i Aabenraa (d. 1736), II 475.
— *Cornelius Peter August,* Skibsreder (1816—92), IV 788.
— *Hans Hansen,* Arkitekt (1873—1922), VI 470, 562.
— *Hermann,* Provst i Slesvig (o. 1490), II 332.
— *Johan Georg Christopher Frederiksen,* Borgmester, Politiker (1827—1919), V 605.
— *Jørgen Hansen,* Arkitekt (1787—1860), VI 562.
— *Lauge,* Polarforsker (f. 1892), VI 476.
— *Peter Christian,* sønderjysk Redaktør (1807—80), IV 492 f., 611, V 97.
Kock, Jørgen, Møntmester, Borgmester i Malmø (d. 1556), II 552, 583 f., 586, 596, 603, 606, 702.
— *Laurids Olufsen,* Præst, Digter (1634—91), III 517.
— *Nikkel Helmer,* Generaltoldvisitør (d. 1645), III 123.

Kock, Oluf, Præst (o. 1577—1619), III 69.
— *Reimar,* tysk Historiker (1500—69), II 471.
Koefoed, Andreas Michael, Generaldirektør, Nationaløkonom (1867—1940), V 619; VI 160.
Kofod, Lucianus Hansen, Politiker (1829—1904), V 249, 582.
Kofod Ancher, Peder, Retslærd (1710—88), III 627; IV 316, 592.
Kofoed-Hansen, Hans Peter, Præst (1813—93), V 702.
— *Otto Joachim Moltke,* Admiral (1854—1918), VI 16, 19, 20*, 21 f., 83.
Kolbeinssøn, Tord, Skjald (o. 1000), I 484 f.
Kold, Christen Mikkelsen, Skolemand (1816—70), IV 770; V 703*, 704, 711.
Kolderup-Rosenvinge, Janus Lauritz Andreas, Retslærd (1792—1850), II 727; IV 592. Tvl. IV 480—481.
Kolding, Peder Jensen, Billedskærer (nævnes 1630—70), III 231.
Kolling, Johan Frederik Harald, Skuespiller (1835—1904), V 745.
Konow, Henri, Søofficer (1862—1939), VI 157.
Konrad, Markgreve af Meissen 1123—56 (f. o. 1098), I 615.
— *II,* tysk-romersk Kejser 1024—39 (f. o. 990), I 496 f., 528.
— *III,* tysk-romersk Kejser 1138—54 (f. 1094), I 613.
Kopernikus, Nicolaus, tysk Astronom (1473—1543), III 611 f.
Korff, Joh. Albrecht, russisk Gesandt (1697—1766), III 649.
Korn, Valentin, Borgmester i Landskrona (17. Aarh.), III 518.
Kornerup, Søren Hansen, Generalfiskal (1624—74), III 382.
Kotzebue, August Friedrich Ferdinand, tysk Skuespilforfatter (1761—1819), IV 336, 585.
Krabbe, Christopher, Politiker (1833—1913), V 42, 137, 198, 220, 244, 245*, 262, 280, 286, 296, 314 f., 373 f., 379, 446 f., 658.
— *Elsebe,* Adelsdame (1514—78), II 758.
— *Erik,* Rigsraad (1510—64), II 723.
— *Gregers,* Statholder i Norge (1594—1655), III 287.
— *Iver,* til Jordbjerg, Statholder (1602—66), III 250, 305.
— *Jørgen,* Adelsmand (d. 1677), III 422.
— *Niels,* til Skellinge og Bæltebjerg, Land- og Generalkrigskommissær (1603—63), III 305.
Krabbe, Otto, Statsmand (1641—1719), III 427, 493.
— *Peter Greis,* Søofficer (1755—1807), IV 120.
— *Tage,* Adelsmand (1630—76), III 280.
— *Tyge,* Rigsmarsk og Rigsraad (1474—1541), II 324, 452, 509, 529, 558, 580, 581*, 582, 614.
— *-Carisius, Hans,* Diplomat, Statsminister (1771—1845), IV 433, 486.
Krafse, Mogens, Biskop i Odense (d. 1474), II 335.
Kraft, Jens, Filosof, Matematiker (1720—65), III 620, 622, 634, 636; IV 311, 312*, 320.
Krag, Erik, Øverstesekretær (1620—72), III 295, 346, 348, 352, 353*, 357, 359, 388 f., 494.
— *Jens,* Biskop i Roskilde (d. 1300), II 100.
— *Mogens,* Officer (1625—76), III 321.
— *Niels,* Diplomat og Historiograf (1550—1602), II 760; III 33.
— *Oluf Christian,* Politiker (1870—1942), VI 177 f., 179*, 194, 224, 226, 275.
— *Otte,* Rigsraad (1611—66), III 249*, 295, 342, 347, 349.
Krarup, Alfred, Bibliotekar (f. 1872), VI 464.
— *Frederik Christian,* Teolog (1852—1931), V 759; VI 543, 632 f.
Kratzenstein, Christian Gottlieb, Naturforsker, Læge (1723—95), IV 322.
Krebs, Frederik Christian, Læge, Socialøkonom (1814—81), IV 785; V 585.
Krieger, Andreas Frederik, Jurist, Politiker (1817—93), IV 712*, 812; V 193, 225, 262, 286, 310*; VI 465. — Indenrigsminister 1856—58 IV 679, 717, 740, 756 f., 763, 766, 793 f.; Finansminister 1858—60 IV 720, 722 f., 725; Justitsminister 1870—72 V 36, 242 f., 245 f.; Finansminister 1872—74 V 259, 261, 283 f., 606. — Nationalliberal Fører IV 615, 665, 683, 742, V 5. — Udenrigspolitik IV 802; V 8, 37 ff., 43 f., 50; paa Londonkonferencen IV 820—827; Sønderjylland IV 629, 644; V 10, 13, 17. — Forfatningsspørgsmaal IV 706; Fællesforfatningen IV 737, 804; Forfatningskampen efter 1870 V 264, 267 f., 292, 305, 308 f., 319, 325, 327, 338, 343; Forsvarsvæsen V 28, 30, 222, 312; Fæstespørgsmaalet IV 750, 753; Kommunestyre IV 766; V 226; Retspleje IV 771; Valgmenigheds-

loven V 231 f. — Personlighed IV 709 ff.; V 197.
Krieger, Johan Cornelius, Arkitekt (1683—1755), III 661 f., 671 f.
— *Napoleon Michael Anthonius,* Kabinetssekretær (1858—1940), VI 22.
Kristensen, Evald Tang, Folkemindesamler, Forfatter (1843—1929), V 710.
— *Marius,* Sprogforsker (1869—1941), I 100.
— *Tom,* Forfatter (f. 1893), VI 520, 526, 528—530.
Kristiansen, K. N., Gaardejer (1857—1909), V 417.
Kristina, Dronning af Sverige 1632—54 (f. 1626), III 117, 132, 227, 286.
Krock, Heinrich, Maler (1672—1738), III 658, 673.
Krogh, Frederik Ferdinand von, Forstmand, Kammerjunker (1780—1844), IV 489.
— *Gerhard Christopher von,* Officer (1785—1860), IV 660.
— *Schack August Steenberg,* Fysiolog (f. 1874), VI 483—485, 484*.
— *Torben,* Teaterhistoriker (f. 1895), VI 474.
Krognos, Oluf Stigsen, Rigsraad (d. o. 1505), II 377.
— *Stig Olufsøn,* Godsejer (d. 1491).
Krohn, Mario, Kunsthistoriker (1881—1922), VI 562, 584.
Kroman, Kristian Frederik Vilhelm, Filosof (1846—1925), V 722; VI 534.
Krukow, Hans, Adelsmand (nævnes 1442—53), II 294.
Krummedige, Albert, Biskop i Lübeck (o. 1415—89), II 303.
— *Erik,* sønderjysk Drost (d. 1439), II 199, 206, 210, 217.
— *Erik,* Rigsraad (d. 1541), II 511.
— *Hartvig,* norsk Rigsraad, Hofmester (d. 1476), II 294, 307.
— *Henrik,* norsk og dansk Rigsraad (o. 1465—1530), II 320, 405, 488, 511, 519, 568.
— *Sofie,* Adelsdame (o. 1500—39), II 596.
Krumpen, Otto, Rigsmarsk (o. 1485—1569), II 473, 475, 509, 644.
— *Styge,* Biskop i Børglum (1485—1551), II 489, 508, 605, 613 f.; VI 525.
Kruse, Enevold, Statholder i Norge (1554—1621), III 73.
— *Vibeke,* Christian IV's Frille (d. 1648), III 103 f., 138.
Krüger, Hans Andreasen, sønderjysk Politiker (1816—81), IV 728, 737, 777*, 778; V 21, 49, 80, 90*, 92 ff., 99, 103 ff., 107—111.
Krøhnke, Gustav Heinrich Adolph, Ingeniør (19. Aarh.), V 226.
Kröpelin, Hans, Høvedsmand i Stockholm (d. 1440), II 221.
Krøyer, Peter Severin, Maler (1851—1909), V 741*, 750, 754; VI 572 f.
Kuhlau, Daniel Frederik Rudolph, Komponist (1786—1832), IV 585 f.
Kuhr, Victor, Filosof (f. 1882), VI 474.
Kunzen, Frederik Ludvig Æmilius, Komponist (1761—1817), IV 329, 340 f.
Kyhn, Knud, Maler og Keramiker (f. 1880), VI 580 f., 603, 612.
— *Peter Vilhelm Carl,* Landskabsmaler (1819—1903), V 688, 754.
Kühnel, Arnold August Blichert, Officer (1850—1908), V 429.
Kæte, slesvigsk Høvdingesøn, I 375 f.
Købke, Christen Schjellerup, Maler (1810—48), IV 590.
Køkkenfedt, Konrad, københavnsk Borger (o. 1530), II 566.
Köller, Ernst Matthias v., preussisk Statsmand, Overpræsident (1841—1928), V 133, 136 ff., 144, 146, 156, 480.
Køller-Banner, Georg Ludvig v., Oberst (1728—1811), IV 58 f., 62.
Königsmarck, svensk Slægt, III 467.
Kørbitz, Johan Christoph, Rigsmarskal (1612—82), III 394.

Laale, Peder, Ordsprogssamler (o. 1350), I 91; II 261 f., 428, 446.
Labenwolf, Georg, tysk Bronzestøber (d. 1585), III 190.
la Cour, Jørgen Carl, Landøkonom (1838—98), V 540*, 761.
— *Poul,* Fysiker, Højskolelærer (1846—1908), V 761. Tvl. 760—761.
— *Vilhelm,* Historiker (f. 1883), VI 472, 478.
Lafiteau, Joseph François, fransk Jesuit (1670—1740), IV 311.
Lafontaine, August Heinrich, Julius, tysk Forfatter (1758—1831), IV 585.
Laksmand, Hans, Ærkebiskop i Lund (d. 1443), II 225, 290, 292 f., 295, 322, 326, 337, 353 f., 435, 572.
— *Povl,* Rigshofmester (d. 1502), II 320 ff., 369, 374, 377, 419.
Lamarck, Jean Baptiste de Monet de, fransk Botaniker og Zoolog (1744—1829), IV 321.
Lamissio, langobardisk Sagnfyrste, I 390.

Landsberg, Otto, tysk Politiker (f. 1869), V 180.
Lang, Andrew, engelsk Forfatter og Religionshistoriker (1844—1912), VI 466.
Lange, Axel Bendahl, Politiker (f. 1875), VI 234.
— *Hans Ostenfeldt,* Ægyptolog (1863—1943), VI 474.
— *Jens Iversøn,* Biskop i Aarhus (før 1400—82), II 335*, 336, 377, 425; III 224.
— *Johan Martin Christian,* Botaniker (1818—98), V 700.
— *Julius Henrik,* Kunsthistoriker (1838—96), III 605; IV 550; V 705 f., 724*, 724—725, 754; VI 470, 474.
— *Kjeld,* Officer (o. 1620—58), III 321.
— *Michael,* Overpræsident (1788—1856), IV 647.
— *Sven,* Forfatter (1868—1930), V 775 f.; VI 489, 503, 623.
— *Thomas,* Forfatter (1829—87), V 708.
— *Thor Næve,* Forfatter (1851—1915), V 750, 770, 780.
Langebek, Jakob, Gehejmearkivar, Historiker (1710—75), III 563, 627 f.; IV 54, 314, 316, 318, 356, 359.
Lange-Müller, Peter Erasmus, Komponist (1850—1926), IV 594; V 739, 749 f.; VI 617.
Langkilde, Hans Erling, Arkitekt (f. 1906), VI 570.
Langkjær, Jens, Højskoleforstander, Skoleinspektør (1846—1912), V 101.
Laroche, Jules Alfred, fransk Embedsmand (f. 1872), VI 106.
Larsen, Alfred Christian, Forfatter (1840—1914), V 759.
— *Anders,* Købmand (1852—1926), V 414.
— *Hendrik,* Gaardmand, Stænderdeputeret (1796—1870), IV 461.
— *Johannes,* Maler (f. 1867), VI 573 f., 579—580.
— *Johannes Anker,* Forfatter (f. 1874), VI 534.
— *Johannes Ephraim,* Retslærd, Politiker (1799—1856), IV 480, 509, 592, 615, 666, 668, 677, 750, 751*.
— *Karl,* Maler (f. 1897), VI 596.
— *Karl Halfdan Edvard,* Forfatter (1860—1931), V 766 ff.; VI 489.
— (Stevns), *Niels,* Maler (1864—1941), VI 582 ff.
— *Niels Jakob,* Politiker (1845—1928), V 273, 300, 361.
— *Poul Sehested Harald,* Ingeniør, Industrimand (1859—1935), V 595 f., 598*, 601.
Larsen, Stig Eduard, Pædagog, Politiker (f. 1860), V 414, 479; VI 37*.
— *Thomas Christian,* Politiker, Trafikminister (f. 1854), V 443, 450, 453.
— *Thøger,* Digter (1875—1928), VI 519 f.
Larssen, Anna Dorthea Vilhelmine Johanne, Skuespillerinde (f. 1875), V 776; VI 627.
Larssøn, Oluf, Ærkebiskop i Uppsala 1432, II 220.
Lassalle, Ferdinand, tysk socialpolitisk Agitator (1825—64), V 247, 720.
Lassen, Anna Margrethe, Forfatterinde (1659—1738), III 652.
— *Hans,* sønderjysk Politiker (1831—96), V 92, 96, 98*, 103 f., 107 f., 110 ff., 114, 126.
— *Jens,* Landsdommer og Godsejer (1625—1706), III 362.
— *Jerk,* Husmand (18. Aarh.), I 306.
— *Julius Severin Vilhelm,* Retslærd (1847—1923), V 731, 737.
— *Lorentz Fjelderup,* Søofficer (1756—1837), IV 124 f.
— *Peder,* Jurist (1606—81), III 357, 373, 429.
— *Vilhelm,* Politiker, Journalist (1861—1908), V 302, 346, 364, 401 f., 409, 413, 417*, 418, 422, 425 f., 432, 555, 660.
la Tour d'Auvergne, Henri, fransk Diplomat (1823—71), IV 819.
Laub, Thomas L., Kirkemusiker (1852—1927), VI 552, 617 f., 621.
Lauesen, Marcus, Forfatter (f. 1907), VI 547 f.
Lauremberg, Hans Willumsen, Matematiker, Digter (1590—1658), III 166, 259.
Laurentius, Petri, Ærkebiskop i Uppsala (1499—1573), II 646.
Laurentsen, Peder, Reformator (o. 1490—1552), II 541, 552 ff., 557 f., 565, 739.
Laurentzen, Johan, Historiker, Bogtrykker (o. 1648—1729), III 627.
Lauridsen, Jakob Kristian, Politiker (1858—1905), V 555.
— *Jens,* Godsejer (d. 1689), III 360.
— *Peter,* Historiker (1846—1923), IV 774, 776; VI 175, 472.
Lauridsøn, Jens, Stormand (14. Aarh.), II 148.
— *Peder,* Stormand (14. Aarh.), II 148.
Lauritzen, Vilhelm, Arkitekt (f. 1894), VI 569.

Laursen, Laurs, Rigsarkivar (1864—1936), VI 464.
Lavoisier, Antoine Laurent, fransk Kemiker (1743—94), IV 320.
Lavrentsøn, Jørgen, Slotshøvedsmand (15. Aarh.), II 311, 315.
Lebeck, Anders Oulzen, sønderjysk Politiker (1868—1926), V 157.
le Clerc, Louis Augustin, Billedhugger (1688—1711), III 658, 674.
le Coffre, Bendix, Maler (1671—1722), III 673.
Le Corbusier (Pseudonym f. É C. Jeanneret), fr.-schweiz. Arkitekt (f. 1887), VI 566, 568.
Lehmann, Alfred Georg Ludvig, Filosof (1858—1921), V 783.
— *Johannes Edvard,* Religionshistoriker (1862—1930), V 779.
— *Peter Martin Orla,* Politiker (1810—70), IV 456*, 480*, 725*; V 225. — Nationalliberal Fører IV 613, 678, 683, 706, 742 ff.; V 5, 190; i Stænderforsamlingerne IV 436, 476, 478; Martsdagene 1848 IV 644 ff.; i Martsministeriet IV 648 f., 655 ff.; Indenrigsminister 1861—63 IV 726 ff., 732, 802, 804 f. — Forfatningssag IV 470, 473, 479 f., 488, 523, 525, 665; V 191, 196; Skandinavisme IV 502, 505 f., 616; V 22 f.; Sønderjylland IV 455 f., 496, 510, 612, 615, 714, 722, 725, 826; V 26; Bondestand IV 458, 517 f., 521, 749, 751 ff.; V 235; Jernbanesagen IV 764; Kommunestyre IV 766, 768; Kvindesag IV 771; Næringsfrihed IV 758; Vestindien V 34; Valgmenighedsloven V 231 f. — I Fængsel IV 480. — Journalist IV 610. — Personlighed IV 454 f., 645.
Lehn, Abraham, Handelsmand (1643—1709), III 515.
Leibniz, Gottfried Wilhelm, tysk Filosof (1646—1716), III 614 f., 620, 622, 630.
Lembcke, Christian Ludvig Edvard, Forfatter (1815—97), V 4, 696.
Lembek (Limbek), *Claus,* Drost (d. o. 1370), II 143, 146 ff., 171, 173.
— *Claus,* den Yngre, Adelsmand (d. o. 1426), II 207.
— *Henneke,* Adelsmand (d. 1404), II 173.
Lemche, Ellen Gyrithe, Forfatterinde (f. 1866), V 777.
l'Enclos, Anne, kaldet Ninon de, fransk Adelsdame (1620—1705), IV 310.
Lenkiewitz, Utilia, Skuespillerinde (1711—70), III 649, 674.
Lente, Christian von, Diplomat, Overkrigssekretær (1649—1725), III 456.
— *Theodor,* Statsmand, Kammersekretær (1605—68), III 267, 280, 296, 358, 375.
Leo IX, Pave 1048—54, I 566 f.
Leonora Christina, Kongedatter (1621—98), III 111*, 226, 252, 269*. — I Nederlandene (1646) III 140, (1649) III 282; i Sverige III 286; Forhold til Sofie Amalie III 269, 275; Dina-Sagen III 283 f. — I Fængsel paa Hammershus III 340, frigivet III 375, i Blaataarn III 376, 380. — »Jammersminde« III 162, 375; IV 554. — Ægteskab III 112, 251. — Personlighed III 260 ff., 271, 520.
Leopold I, tysk-romersk Kejser 1658—1705 (f. 1640), III 304, 306, 317, 407 f.
Leopold II, tysk-romersk Kejser 1790—92 (f. 1747), IV 115, 144.
— *Vilhelm,* Ærkehertug (1614—62), III 117.
Lerche, Slægt, III 514.
— *Christian,* Officer, Godsejer (1692—1757), III 657.
— *Peder Pedersen,* Købmand, Embedsmand (1613—83), III 395.
Lergaard, Niels, Maler (f. 1893), VI 593, 598.
Lessing, Gotthold Ephraim, tysk Kritiker og Digter (1729—81), IV 306, 336 f.
Leth, Frantz Henrik Theodor, Politiker (1825—1911), V 562.
— *Harald,* Maler (f. 1899), VI 599.
Leuning, Carl Peter Gram, Jurist (1820—67), V 208, 217.
Leuwenhoeck, Anthony van, nederlandsk Videnskabsmand (1632—1723), III 638.
Leve, Lorenz, Staller (o. 1486), II 433.
Levin, Poul, Forfatter (1869—1929), VI 491 f.
Levy, Moritz, Nationalbankdirektør (1824—92), V 304, 636, 653.
Ley, Christian Sigfred, Lærer (1806—74), IV 776.
Lichtenstein, Friherre af (16. Aarh.), II 664.
Lidøe, Christoffer Jensen, Teolog (1690—1739), III 617.
Lie, Jonas Lauritz Idemil, norsk Forfatter (1833—1908), V 745.
Liebe, Carl Christian Vilhelm, Advokat, Politiker (1820—1900), V 231, 280, 281*, 349, 655.

Liebe, Carl Julius Otto, Højesteretssagfører (1860—1929), VI 157, 158*, 160.
Liebig, Justus von, tysk Kemiker (1803—73), IV 784.
Liemar, Ærkebiskop i Hamburg-Bremen 1072—1101, I 569.
Lillie, Joseph Christian, Arkitekt (1760 1827), IV 355 f.
Lima, Jacob Isak de, til Hald (d. 1670), III 362.
— *Samuel de* (d. 1687), III 362.
Lindberg, Jacob Christian, Præst (1797—1857), IV 418, 462, 463*, 477, 607, 747.
Lindbæk, Johannes Peder, Historiker (1872—1919), II 434; VI 464.
Linde, Christen, Godsejer (1626—1706), III 497 f.
Lindemann, tysk Politiker, Amtsdommer (f. 1855), V 123, 135.
Lindenov, Hans, til Drenderup og Ørslevkloster (d. 1610), III 8 f.
— *Hans Johansen* (d. Æ.), til Gavnø, Rigsraad (1573—1642), III 89.
— *Hans* (d. Y.), til Gavnø og Iversnæs (1616—59), III 112, 252, 270, 285.
— *Henrik,* Major, Stiftamtmand (d. 1673), III 305.
— *Otto,* Adelsmand (1629—97), III 328.
Linderot, Claus, Adelsmand (o. 1650—efter 1718), III 494.
Lindhagen, Carl, svensk Jurist og Politiker (f. 1860), V 177.
Ling, Per Henrik, svensk Gymnastikpædagog (1776—1839), IV 602.
Linné, Carl von, svensk Botaniker (1707—78), IV 304, 318 f., 321, 595, 597.
Linnerius, Inspektør for »skånske nationen« (o. 1690), III 466.
Linvald, Axel, Rigsarkivar (f. 1886), VI 468 f., 477 f.
Lippe, Christoffer von der, Diplomat (1585—1652), III 102, 120.
Litle, Jon Jonsen, Drost (o. 1230—1307), II 29 f., 61.
— *Thord* (Thord Degn), Ridder (d. e. 1307), II 92, 122.
Liudger, frisisk Missionær (d. 809), I 439.
Liunge, Andreas Peter, Forfatter, Journalist (1798—1879), IV 437.
Liwing, engelsk Abbed (11. Aarh.), I 527.
Livo, Biskop i Odense (12. Aarh.), I 629 f.
Lloyd George, David, engelsk Politiker (f. 1863), VI 115.
Lobedanz, Arnold Troels Lund, Officer, Forfatter (1861—1909), V 429.
Locher, Jens, Forfatter (f. 1889), VI 623.
Locke, John, engelsk Filosof (1632—1704), III 615.
Lodde, Barthold Johan, Oversætter (1706—88), III 653.
Lode, Odoard Helmold de, Kobberstikker (o. 1726—57), III 675.
Lodehat, Peder Jenssøn, Biskop i Roskilde (d. 1416), II 193 f., 200, 205, 210, 265.
— *Peder Nielsen,* Biskop i Ribe (d. 1483), II 336.
Lofthus, Kristian, norsk Almueforer (1750—97), IV 166, 243.
Londemann, Gert, Skuespiller (1718—73), III 649; IV 339.
Longomontanus, Christen Sørensen, Astronom (1562—1647, i Teksten fejlagtigt 1642), III 163.
Lopez, Johannes, spansk Gejstlig (o. 1498), II 332.
Lorentz, H. D., hollandsk Fysiker (1853—1928), VI 480.
Lorentzen, Hans P., Formand f. sønderjysk Arbejderforening, Møllersvend (1879—1923), VI 174.
— *Mogens,* Maler og Forfatter (f. 1892), VI 596.
Lorenzen, Nis, sønderjysk Politiker (1794—1860), IV 452*, 455, 489 f.
— *Vilhelm,* Kunsthistoriker (f. 1877), VI 463, 467, 470, 475.
Lornsen, Uwe Jens, politisk Skribent (1793—1838), IV 430, 431*, 434, 488 f., 507, 612.
Lothar I, frankisk Kejser 840—55 (f. 795), I 441 ff., 445.
— *III,* tysk-romersk Kejser 1125—37, I 592 f., 597 f., 600.
Louise, Frederik IV's Dronning (1667—1721), III 439, 448, 487. Sarkofag III 673.
— Frederik V's Dronning (1724—51), III 534*, 535; IV 15.
— Christian IX's Dronning (1817—98), IV 512, 672, 691*, 692, 723, 798; V 6, 50, 66. Tvl. V 64—65.
— Frederik VIII's Dronning (1851—1926), V 24, 25*.
— Landgrevinde af Hessen-Kassel (1750—1831), III 535.
— Hertuginde af Sachsen-Hildburghausen (1726—56), III 531*, 533.
— *Augusta,* Hertuginde af Augusten-

borg (1771—1843), IV 30, 60, 88, 230, 232*, 233.
Lous, Christian Carl, Navigationsdirektør (1724—1804), III 634, 641.
Ludvig I, Konge af Bayern 1825—48 (1786—1868), IV 470.
— *den Ældre,* Markgreve af Brandenburg (1315—61), II 146.
— *den Fromme,* frankisk Kejser 814—40 (f. 778), I 439 ff.
— (III), Konge af Frankrig 879—882 (f. o. 863), I 449.
— *XIV,* Konge af Frankrig 1643—1715 (f. 1638), II 646, 381, 404, 406 f., 412, 423, 434, 442, 515; IV 4.
— *XVI,* Konge af Frankrig 1774—92 (f. 1754), IV 115, 140.
— *den Tyske,* tysk Konge 843—76 (f. o. 804), I 446.
— *af Bayern,* tysk Konge 1314, Kejser 1328—47 (f. 1287), II 72.
— *II,* Konge af Ungarn 1516—26 (f. 1506), II 536.
— *Filip,* Konge af Frankrig 1830—48 (1773—1850), IV 429.
Lugius, himbrisk Konge, I 359.
Lumbye, Hans Christian, Komponist, Dirigent (1810—74), V 746.
Lund, Jens, Højskoleforstander (1844—1922), V 294, 322.
— *Jens,* Tegner og Grafiker (1871—1924), VI 603.
— *Jens,* Billedhugger (f. 1873), VI 601.
— *Peter Wilhelm,* Naturforsker (1801—80), IV 626.
Lundbye, Christian Carl, Officer, Krigsminister (1812—73), IV 740, 807 ff., 812 ff., 816.
— *Johan Thomas,* Maler (1818—48), IV 618, 631 f., 651; V 688.
Lunde, Peter Frederik, Industridrivende, Socialpolitiker (1803—93), IV 678, 682, 707, 755; V 628.
Lundhoff, Andreas Johansen, Filosof (o. 1710—48), I 96; III 620, 625.
Lunding, Niels Christian, Officer (1795—1871), IV 659, 813, 816.
Lundquist, Carl, Arkitekt (f. 1883), VI 564.
Lundstrøm, Vilhelm, Maler (f. 1893), VI 530, 592, 594—96.
Lunge, Jørgen, Rigsmarsk (1577—1619), III 47, 67, 76.
— *Vincens Vincensen,* Rigsraad (ca. 1483—1536), II 498, 519, 526, 568, 667.
— *Vincens,* Admiral (o. 1560), II 638,
Lupus (Wulf), Hertug af Champagne (6. Aarh.), I 402.
Lutatius Catulus, Quintus, romersk Konsul 102 f. Kr., I 359.
Lutgard, Erik Lams Dronning (d. 1152), I 610.
Luther, Martin, tysk Reformator (1483—1546), II 290, 441, 514, 518, 533 ff,. 537, 539 f., 542 f., 546, 551, 553, 558, 719, 739, 749; IV 414, 583, 605. Behandlinger VI 502.
Luxdorph, Bolle Willum, Embedsmand, Forfatter (1716—88), IV 324, 356, 358.
Lykke, Anne, Adelsdame (1595—1641), III 89.
— *Kaj,* Adelsmand (o. 1625—99), III 252, 303, 376, 487; IV 561.
— *Niels,* norsk Rigsraad (o. 1492—1535), II 479, 483, 493.
— *Peder,* Ærkebiskop i Lund (1359—1436), II 210, 225.
— *Peder,* Rigsraad (d. 1535), II 508 f.
Lyman, Andreas (i Teksten fejlagtigt Lynar), Bogbinder (1700—67), IV 357.
Lynar, Rochus, Diplomat (1708—81), III 556.
Lyngby, Kristen Jensen, Sprogmand (1829—71), V 698.
Lyngsie, Michael Christian, Fagforeningsmand (1864—1931), V 617*; VI 407.
Lyschander (Lyskander), *Claus Christoffersen,* Historiker og Digter (1558—1624), II 428; III 164, 188.
Lütken, Christian, Officer (1840—1923), V 444.
— *Frederik Christopher,* Søofficer, Forfatter (1698—1784), III 596, 633.
— *Johannes Christian,* Forfatter, Lektor (1791—1856), IV 604.
— *Louis Carl Frederik,* Officer (1863—1918), V 396, 484 ff.
— *Otto Diderik,* økonomisk Forfatter (1713—88), III 596 f., 632, 633*; IV 145.
— *Otto Diderik,* Præst (1793—1866), IV 410.
Lüttichau, Christian Ditlev, Godsejer, Minister (1832—1915), V 369.
— *Frederik Christian Tønne,* Godsejer (1744—1805), IV 154.
— *Matthias,* Officer (1795—1870), IV 713*, 740, 760, 809.
Læssøe, Werner Hans Frederik Abrahamson, Officer (1811—50), IV 653*, 661, 807.
Lætus, Erasmus, Humanist (1526—82), II 428.
Lønborg-Jensen, Harald Magnus, Arkitekt (f. 1871), VI 571.

Løvenørn, Poul Vendelbo, Officer, Statsmand (1686—1740), III 538*, 539 f., 548 f., 551, 573, 641.

Mabillon, Jean, Benediktinermunk (1632—1707), III 625.
Machiavelli, Niccolò, italiensk Politiker og Historiker (1469—1527), II 465, 473, 481, 540.
Mackeprang, Carl Mouritz Clod, Museumsdirektør, Historiker (f. 1869), V 778; VI 463, 468, 472, 477, 562.
Macklin, Charles, engelsk Skuespiller (o. 1700—97), IV 337.
Mads, Provincial, Dominikaner (o. 1474), II 435.
Madsen, Christen, Lægprædikant (1777—1829), IV 415 f.
— *Hans,* Præst (d. o. 1562), II 598.
— *Herman,* Slotshøvedsmand (o. 1519), II 488.
— *Jacob,* Biskop i Odense fra 1587 (1538—1606), III 175.
— *Jakob,* Handelsmand, Borgmester i København (1596—1653), III 288.
— *Karl Johan Vilhelm,* Kunsthistoriker (1855—1938), V 725*, 754; VI 470, 478, 574, 584.
— *Peder,* Teolog (1843—1911), V 759.
— *Thorvald Johannes Marius,* Bakteriolog (f. 1870), VI 485—486.
— *Wilhelm Hermann Oluf,* Officer, Krigsminister (1844—1917), V 397 f., 412, 413*, 414 f., 431.
— *-Mygdal, Niels Peter,* Politiker (1835—1913), V 70, 407, 441, 444; VI 163.
— *-Mygdal, Thomas,* Politiker, Landmand (1876—1943), VI 53, 55 f., 136, 164*, 209, 222, 225 f., 302, 334. — Landbrugsminister 1920—24 VI 163 f., 178, 180 ff.; Statsminister og Landbrugsminister 1926—29 VI 193, 196, 198, 201.
Madsøn, Mogens, Biskop i Lund, Historiker (1527—1611), II 141.
Madvig, Johan Nicolai, Filolog, Politiker (1804—86), IV 593*, 657*. — Nationalliberal Politiker IV 470, 665, 738, 741, 750 f.; V 5, 42, 228. — Kultusminister 1848—51 IV 657 f., 660, 671 ff.; i Rigsraadet IV 715, 804. — Kirke- og Undervisningsvæsen IV 603, 614, 630, 768, 770; V 232, 703 f., 760. — Som Videnskabsmand IV 592 f., 598, 629 f.; V 736.
— *Poul Anton,* Fysikus (1816—99), V 92.
Maeterlinck, Maurice, belgisk Digter (f. 1862), V 775.
Magdalena Sibylla, Prinsesse (1617—68), III 104, 105*.
Magnus Haraldssøn, nordisk Vikingefyrste (10. Aarh.), I 481.
— Kongesøn (11. Aarh.), I 569.
— *Nielssøn,* Kongesøn (o. 1106—34), I 545, 554, 586, 589, 593 ff., 605; II 15.
— *Eriksøn,* Kongesøn (d. e. 1178), I 637 f., 640; II 6.
— Hertug, Biskop af Øsel og Kurland (1540—83), II 637 f., 652, 665, 672.
— *Olavssøn* (den Gode), Konge af Norge 1035—47, af Danmark 1042—47 (f. 1024), I 498 ff., 557—559, 569.
— *Barfod,* Konge af Norge 1093—1103 (f. 1073), I 586.
— den Blinde, Konge af Norge 1130—39 (f. o. 1115), I 599, 602.
— *Erlingsøn,* Konge i Norge 1161—84 (f. 1156), I 633.
— *Haakonsøn Lagabøter,* Konge af Norge 1263—80 (f. 1238), II 27; III 49.
— *Ladelaas,* Konge af Sverige 1275—90 (f. 1240), II 39 ff., 62.
— *Smek,* Konge af Sverige 1319—71, Konge af Norge 1319—55 (f. 1316), II 68, 81, 142 f., 149, 152 ff., 165, 168 ff., 173, 519.
— *Birgersøn,* svensk Prins (1300—20), II 65 f., 68, 72.
Magnus, Johan, svensk Prælat og Historieskriver (1488—1544), II 639.
Magnusen, Arne (Árni Magnússon), Haandskriftsamler (1663—1730), III 626 f.; IV 594.
— *Finn* (Finnur Magnússon), Oldgransker (1781—1847), IV 587, 594 f., 598, 600. Tvl. IV 480—481.
Magnussen, Rikard, Billedhugger (f. 1885), VI 470, 474.
Magnusson, Jón, islandsk Politiker (1859—1926), VI 152.
Maillol, Aristide, fr. Billedhugger (f. 1861), VI 616.
Maire, Chrétien Frédéric Emile le, Grosserer, Bankier (1814—1912), V 636, 655.
Maje Jensdatter, Ribe (15. Aarh.), II 416.
Malling, Ove, Historiker, Embedsmand (1747—1829), IV 359, 362 f., 387.
— *Peder,* Arkitekt (1781—1865), IV 588; VI 562.
Mallius (Manlius) *Maximus,* Gnæus romersk Konsul 105 f. Kr., I 358.
Malthus, Thomas Robert, engelsk Præst og Nationaløkonom (1766—1834), III 597, 633.

Mander, Karel van, den Yngre, nederlandsk Maler og Tapetvæver (1579—1623), III 203, 226.
— *Karel van,* den Yngste, Maler (o. 1610—70), III 226, 227*.
Manderström, Kristofer Rutger Ludvig, svensk Statsmand (1806—73), IV 728, 735, 736*, 802, 822.
Mandeville, Jean (John) *de,* engelsk Ridder og Forfatter (1300—72), II 263.
Manet, Édouard, fransk Maler (1832—83), VI 589.
Mannus, germansk Gudeskikkelse, I 353.
Mansfeld, Ernst, Greve af, Lejetropsfører (1580—1626), III 83, 87 f.
Manteuffel, Edwin Karl Rochus von, preussisk General (1809—85), V 83f.
Mantzius, Karl, Skuespiller (1860—1921), V 129*, 749; VI 491, 503, 623, 626.
— *Kristian Andreas Leopold,* Skuespiller (1819—79), V 749.
Marbod, Markomannerkonge (o. Kr. F.), I 368, 371.
Marcellus, Franciskanermunk, Biskop paa Island (o. 1400—60), II 311, 328 f., 401, 458.
Marcus, Aage, Kunsthistoriker (f. 1888), VI 470.
Marcus Aurelius Antonius, romersk Kejser 161—180 (f. 121), IV 308.
Margrethe, Dronning af Danmark 1387—1412 (f. 1353), II 201*. — Regering II 176—204. — Formynder for Oluf II 178, regerende Fyrstinde II 183, Formynder for Erik af Pommern II 192. — Forhold til Sønderjylland II 137, 180 f., 196—200, 205; Hansestæderne II 179 f.; Unionspolitik II 181, 183—192, 227, 294, 297, 470. — Over for Rigsraad og Adel II 192ff., 210, 230 f., 233 f., 257, 372, 562; Kirken II 194 f., 251, 253; lavere Stænder II 195 f., 237, 352; Handel II 243. — Død II 200. — Ægteskab og Familie II 153, 165, 168 f., 176, 282; Personlighed II 175, 177, 201 ff., 214. — I Rimkrøniken II 456, Folkevisen II 264. — Billede III 226, Gravmæle II 269.
— *Fredkulla,* Kong Niels' Dronning (d. f. 1130), I 586.
— *Sambiria,* Christoffer I's Dronning (d. 1282), II 17, 22, 25—29, 31 f., 36, 38, 39*. Tvl. II 16—17.
— Markgrevinde af Brandenburg (d. 1340), II 146.
Margrethe, Statholderinde i Nederlandene (1480—1530), II 467, 513, 532, 534 ff., 567.
— Dronning af Skotland (1456—87), II 311.
— svensk Dronning (d. 1341), II 62, 68.
— *Nielsdatter,* Vincens Lunges Hustru (o. 1475—1555), II 519.
Maria, Statholderinde i Nederlandene (1505—58), II 572, 603, 626.
— *Eleonora,* svensk Dronning (1599—1655), III 121.
Mariane, Kronprinsesse (1821—76), IV 507 f., 509*.
Marie, Prinsesse (1865—1909), V 393, 471.
— Hertuginde af Pommern (14. Aarh.), II 189.
— *Sofie Frederikke,* Frederik VI's Dronning (1767—1852), IV 88, 383, 384*, 507. Tvl. IV 380—381.
— *Theresia,* tysk-romersk Kejserinde 1740—80 (f. 1717), III 549; IV 144.
Marinos fra Tyros, græsk Geograf (o. 100 e. Kr.), I 351.
Marius, romersk Politiker (155—86 f. Kr.), I 266, 358 ff., 366 f.
Markvard af Stove, Høvedsmand (14. Aarh.), II 142.
Marling, Charles, engelsk Diplomat (1862—1933), VI 123*, 124, 169.
Marott, Conrad Emil, Redaktør, Politiker (1856—1940), V 478; VI 162.
Mars, romersk Gud, I 282, 426.
Marselis, Gabriel, Storkøbmand og Godsejer (1609—73), III 127, 362, 363*, 371, 395.
— *Leonhard,* Købmand (1611—o. 78), III 288.
— *Selio,* Storkøbmand (1600—63), III 141.
Marstrand, Wilhelm Nicolai, Maler (1810—73), IV 631 f.; V 687; VI 470.
Marsvin, Ellen, adelig Godssamlerske, Lensmand (1572—1649), III 44 f., 103, 221.
— *Jørgen,* Rigens Kansler (d. 1524), II 399.
Martens, Feodor Feodorovitsch, russisk Diplomat, Folkeretslærer (1845—1909), V 478.
Martensen, Hans Lassen, Biskop (1808—84), IV 566, 607, 625, 626—627, 627*, 628ff., 701, 776; V 230f., 282f., 614, 696, 701 f., 756, 759. Tvl. 480—481.
— *-Larsen, Hans,* Præst (1867—1929), VI 632.

Martfelt, Christian, Nationaløkonom (1728—90), IV 139, 238, 363.
Martianus Capella, romersk Historieskriver (4. Aarh. e. Kr.), I 546.
Marx, Heinrich Karl, tysk Socialfilosof og Økonom (1818—83), V 580; VI 203, 470, 540.
Masaccio, egtl. Tommaso di Giovanni di Simone Guidi, italiensk Maler (1401—ca. 1428), II 277.
Masius, Hector Gotfred, Teolog (1653—1709), III 617.
Massys, Quentin, nederlandsk Maler (1466—1530), II 504.
Materna, se Passow, A. C.
Mathias, Biskop i Strängnäs (d. 1520), II 478 f.
Mathiassen, Therkel, Arkæolog og Grønlandsforsker (f. 1892), VI 476.
Mathiesen, Mathias Cornelius, sønderjysk Journalist (1853—1915), V 130, 136.
Mathæus af Paris, eng. Historieskriver (o. 1195—o. 1259), II 13.
Matisse, Henri, fransk Maler (f. 1869), VI 583, 589, 591.
Matzen, Henning, Retslærd, Politiker (1840—1910), V 292, 306, 308, 309*, 312, 314 f., 317, 327, 330, 332, 359, 477 f., 483, 731.
Maud, norsk Dronning (1869—1938), V 474.
Mauve, Karl, preussisk Landraad (1860—1922), V 122, 129, 138.
Max (Maximilian), Prins af Baden, Rigskansler (1867—1929), V 179; VI 101.
Maximian, romersk Kejser 286—305 og 307—10, I 378.
Maximilian I, Kurfyrste af Bayern (1573—1651), III 72, 86.
— *I,* tysk-romersk Kejser 1493—1519 (f. 1459), II 322, 350 f., 467, 470.
Mazarin, Jules, fransk Statsmand, Kardinal (1602—61), III 130.
Mechtilde, Kong Abels Dronning (d. 1288), I 682, 688; II 8, 12, 24.
Meden, Max, Billedhugger (f. 1882), VI 603, 613.
Meier, Herman, Krigssekretær (1631—85), III 357, 366, 425.
Meinhard, holstensk Præst (12. Aarh.), I 676.
Meinstrup, Anna, Hofmesterinde (o. 1475—1535), II 597, 602.
Mejer, Johannes, Kartograf (1606—74), III 403.
Melanchton, Philipp, tysk Reformator (1497—1560), II 514, 540, 585, 719, 754.
Melbye, Anton, Revyforfatter (1861—1929), VI 629.
Melchior de Germania, kgl. Sekretær (o. 1525), II 531.
— *Moritz Gerson,* Grosserer (1816—84), V 637, 655.
Meldahl, Ferdinand, Arkitekt (1827—1908), V 754.
Melen, Bernhard von, tysk-svensk Politiker (d. 1561), II 622 f.
Mendelssohn-Bartholdy, Jacob Ludwig Felix, tysk Komponist (1809—47), IV 633.
Mercker, Cort Heinrich, Købmand (1607—71), III 60, 239, 240*.
Merkur, romersk Gud, I 282, 426.
Metternich, Klemens von, østrigsk Statsmand (1773—1859), IV 430, 470.
Meunier, Constantin, belgisk Billedhugger og Maler (1831—1905), VI 609.
Meursius, Johannes, Filolog, Historiker (1579—1639), III 164.
Meyer, Axel Octav Julius, Fabrikant, Erhvervspolitiker (1846—1914), V 612.
— *David Amsel,* Handels- og Finansmand (1755—1813), IV 280.
— *Eduard,* tysk Filosof (1855—1930), VI 533.
— *Ernst,* Genremaler (1797—1861), IV 590.
— *Hans Wilhelm,* Læge (1824—95), V 690.
Meza, Christian Julius de, Officer (1792—1865), IV 808*, 809, 811 ff.
Michael (Mikael), Præst i Odense (o. 1500), I 91; II 289, 335, 411, 419, 442, 445.
— *fra Lier,* Provincialvikar (o. 1500), II 436.
— *Fedorovitsj Romanov,* Zar af Rusland 1613—45 (f. 1596), III 121.
Michaëlis, Johann David, tysk Orientalist og Teolog (1717—91), IV 304 f., 313.
— *Karin,* Forfatterinde (f. 1872), VI 492.
— *Sophus August Berthel,* Forfatter (1865—1932), V 769 f., 774 f., 780; VI 489.
Michaelsen, Joseph, Postmand, Forfatter (1826—1908), IV 764; V 202, 211*, 216, 657.
Michelangelo, ital. Billedhugger, Maler og Arkitekt (1475—1564), II 277; VI 473, 475, 607.
Michelsen, Peter Christian Hersleb Kjerschow, norsk Statsmand (1857—1925), V 474.

Middelboe, Christian Giørtz, Søofficer (1852—1920), V 384.
Mikkelsen, Bartholomæus, københavnsk Borger (d. 1659), III 328 f.
— *Hans,* Borgmester i Malmø (d. 1532), II 469 ff., 487, 493, 501, 514, 531, 533, 535, 540 ff., 546.
— *Hans,* Skolemand (o. 1538—1601), III 38.
— *Morten,* Raadmand (17. Aarh.), III 362.
Mikkelsøn, Knud, Biskop i Viborg (o. 1500), II 336.
Mill, John Stuart, engelsk Filosof (1806—73), V 65, 251 f., 351, 717.
Millerand, Étienne Alexandre, fransk Politiker (f. 1859), VI 170.
Minckwitz, Jürgen von, Adelsmand (o. 1525), II 531.
Miquel, Johannes v., tysk Statsmand (1828—1901), V 127 f., 132.
Misico I, Hertug af Polen (d. 992), I 483.
Mistivoi, Fyrste over Obotriterne o. 965—o. 990, I 473.
Moe, Carl Julius, Præst (1848—1927), VI 580.
Moesgaard-Kieldsen, Christen, Godsejer, Politiker (1869—1935), VI 68.
Molbech Christian, Historiker, Sprogmand (1783—1857), IV 599 f.
— *Christian Knud Frederik,* Digter (1821—88), V 694, 746.
Moldt, Johannes Christian August, sønderjysk Journalist (1835—1906), V 97, 131.
Molesworth, Robert, engelsk Diplomat og Forfatter (1656—1725), III 429, 515.
Molière, Jean Baptiste, fransk Komediedigter (1622—73), III 646, 648, 650; IV 336, 338; VI 473, 626, 628.
Molinos, Michael, spansk Præst (1640—96), III 624.
Moller, Johannes, Litteraturhistoriker (1661—1725), III 627.
Moltesen, Laust Jevsen, Historiker, Politiker (f. 1865), VI 194.
Moltke, Adam Gottlob, Hof- og Statsmand (1710—92), III 543*; IV 57, 76, 349*. — I Statsraadet III 547. — Forhold til Frederik V III 535 f., 542 ff.; til Christian VII IV 16, 18. — Interesse for Landbrug III 588, 594, 596, 599, 632; IV 25; Naturvidenskab III 634, 643; IV 358; Kunst III 658; Bygningskunst III 586, 657, 670; IV 344. — Personlighed III 543 f.
Moltke, Adam Wilhelm, til Bregentved, Statsmand (1785—1864), IV 433, 486, 646, 648*, 649, 657, 664, 671 ff., 686, 746, 751 f.; V 193, 211. Tvl. IV 480—81.
— *Carl,* Statsmand (1798—1866), IV 641, 642*, 643 f., 646, 671 ff., 678, 695, 700 f., 704 f., 723, 777, 800, 829; V 6, 189.
— *Carl Poul Oscar,* Diplomat (1869—1935), VI 16, 18, 101 f., 186.
— *Christian Henrik Carl,* til Lystrup, Politiker (1833—1918), V 348 f.
— *Erik,* Runolog (f. 1901), VI 464.
— *Frederik,* Statsminister (1754—1836), IV 96, 384, 386.
— *Frederik Georg Julius,* til Bregentved, Politiker (1825—75), V 268, 275.
— *Friedrich von,* tysk Statsmand (1852—1927), V 140, 177.
— *Helmuth von,* tysk General (1848—1916), V 140, 484 f.
— *Helmuth Carl Bernhard,* tysk Feltmarskal (1800—91), IV 808 f., 812, 828; V 47 f., 139 f.
— *Joachim Godske,* Statsminister (1746—1818), IV 364, 384, 386.
— *Otto Joachim,* Statsminister (1770—1853), IV 387, 431, 432*, 433 f., 486, 488. Tvl. IV 480—481.
— *-Hvitfeldt, Gebhard Leon,* Diplomat (1829—96), V 38.
Mommsen, Friedrich, tysk Jurist (1818—92), V 117.
— *Theodor,* tysk Historiker (1817—1903), V 82.
Monberg, Emanuel, Arkitekt (1877—1938), VI 564, 569.
— *Niels Christensen,* Ingeniør (1856—1930), VI 157.
Monrad, Christian Frederik, Skolemand, Journalist (1815—89), V 98, 104, 130.
— *Ditlev Gothard,* Biskop, Politiker (1811—87), IV 471*, 695, 727*; V 193, 234, 268, 311*. — Kultusminister 1848 IV 647 ff., 656 f., 663 ff.; 1859 IV 722, 740; Kultus- og Indenrigsminister 1860—61 IV 723, 726, 728, 741, 744; Kultusminister 1861—63 IV 732; Konseilspræsident IV 804 ff., 809, 811—815, 819, 821, 824, 826 ff. — Nationalliberal Fører IV 470, 678, 683, 686, 697, 703, 705, 707, 745; V 5, 7, 317. — Forfatningen 1849 IV 470, 473, 663 ff., 668; Helstatsforfatningen IV 689, 700, 706; Forfatningen af 1866 V 191, 201, 205 f., 210; Forfatningskampen efter

1870 V 272, 283, 310 ff., 319, 324, 326, 333, 337; Fæstespørgsmaalet IV 750 f., 753; V 232; Jernbanesagen IV 763 f.; V 226 f., 663; Kommunestyre IV 765, 767; Militærvæsen V 28 f., 314; Næringsfrihed IV 757; Kirke og Skole IV 768 ff.; Retspleje IV 771; 70ernes Bevægelse V 253 f. — I Rigsraadet imod Freden 1864 IV 830; i Landflygtighed V 4; Krigen 1870 V 37, 42; udtræder af Politik V 342. — Biskop IV 665, 701; V 259. — Redaktør af »Dansk Folkeblad« IV 523 f. — Digtning IV 615 f. — Personlighed IV 647, 709 f., 804.

Monrad, Johan, Memoireforfatter (1638—1709), III 260 ff., 521.

Montaigne, Michel de, fransk Filosof (1533—92), III 613.

Montaigu, René Magnon de, Skuespildirektør (1661—1737), III 646, 648.

Montesquieu, Charles de Secondat, Baron de, fransk Forfatter (1689—1755), III 594, 597, 610, 632; IV 48.

Montfaucon, Bernard de, fransk Arkæolog og Filolog (1655—1741), III 625.

Morell, Gerhard Heinrich Mathias, Kunstkommissionær (o. 1710—71), III 658.

Mores, tysk Guldsmedefamilie (16.—17. Aarh.), III 201.

Morits, Greve af Oldenburg (d. 1464), II 300.

Morten, Magister, Kansler (14. Aarh.), II 51, 61.

Mortensen, Carl, Billedhugger (f. 1861), VI 601.

Mortimer, Walter, Humanist, Rektor i Roskilde (nævnt 1513—34), II 458.

Morville, Niels Georg Christian, Jurist, Hedeskovdyrker (1817—1904), V 512.

Moth, Mathias, Oversekretær, Ordbogssamler (o. 1647—1719), I 94; III 425 f.; IV 318.

— *Sofie Amalie,* Christian V's Elskerinde (1654—1719), III 438.

Mourier, Charles Ferdinand Léonard, Justitiarius, Politiker (1800—80), IV 771; V 196, 208.

Mowinckel, Johan Ludwig, norsk Skibsreder og Politiker (f. 1870), VI 148.

Mule, Esbjørn, Stormand (12. Aarh.), I 659.

— *Hans,* Ærkebiskop i Norge (d. o. 1525), II 488 f., 492, 519, 526.

Mule, Hans, Adelsmand, Borgmester i Odense (d. 1602), II 737.

— *Hans,* Assessor, Møntsamler (1605—69), III 629.

Munch, Andreas, norsk Forfatter (1811—84), V 56.

— *Edvard,* norsk Maler (f. 1863), VI 597.

— *Peter Rochegune,* Historiker, Politiker (f. 1870), V 448*; VI 6*, 37*, 45*, 108*, 213*. — Indenrigsminister 1909—10 V 446, 450; Forsvarsminister 1913—20 VI 6, 16 ff., 21 f., 33 ff., 41 f., 44, 52, 83 ff., 91 f., 103, 107, 113 f., 147 ff.; Udenrigsminister 1929—40 VI 213, 248 f., 298. — Radikal Politiker og Leder V 414, 422, 425, 428, 455; VI 196, 201. — Historiker VI 469, 471. — Personlighed VI 213 f.

Mund, Pros, Admiral (d. 1644), III 127, 129.

Munk, Iver, Biskop i Ribe (d. 1539), II 336, 508, 542 f., 571, 605*.

— *Jens,* Ishavsfarer (1579—1628), III 60.

— *Kai,* Digter og Præst (f. 1898), VI 546 f., 626, 629.

— *Kirsten* (Kirstine), Christian IV's Hustru (1598—1658), III 44*, 45, 91, 103 f., 138 f., 141, 143 f., 252, 270 f.

— *Ludvig,* Statholder i Norge (1537—1602), III 44.

— *Mogens,* Rigsraad (d. 1410), II 199.

— *Mogens,* Landsdommer og Rigsraad (d. 1558), II 508, 567.

— *Niels,* Adelsmand (d. e. 1559), II 699.

— *Oluf,* Rigsraad (d. 1569), II 571, 605.

— *Peder,* Rigsmarsk (1534—1623), III 3, 8.

Murmester, Henrik. hamburgsk Hærfører (o. 1470), II 303.

Mus, Albert, Køgemester (o. 1555), II 758.

— *Anders,* Kansler i Norge 1439, II 290.

Muthesius, Hermann, ty. Arkitekt (1861—1927), VI 555.

Muus, Anders, Biskop i Oslo 1505—o. 1522, II 323, 492.

— *Oscar Hakon Valdemar Bruun,* Forretningsmand, Minister (1847—1918), V 450.

Müllbe, Otto Albr. Karl Heinrich, ty. Officer (1801—1891), IV 809.

Mylius-Erichsen, Ludvig, Polarfarer (1872—1907), VI 606.

Müller, Carl Ludvig, Numismatiker (1809—91), V 730.
— *Carl Philip Friedemann Maximilian,* Officer (1808—84), IV 810, 814; V 712.
— *Frantz Heinrich,* Kemiker, Apoteker (1732—1820), IV 159*, 356.
— *Henrik,* Rentemester (1609—92), III 138, 288, 292, 293*, 362, 483.
— *Ludvig Christian,* Seminarieforstander, Præst (1806—51), IV 614, 628.
— *Otto Frederik,* Retslærd (1807—82), IV 755 f.
— *Otto Friedrich,* Zoolog (1730—84), III 617; IV 319*, 320.
— *Peter Erasmus,* Biskop, Historiker, Sprogmand (1776—1834), IV 594, 595*; V 730.
— *Peter Erasmus,* Forstmand, Naturforsker (1840—1926), V 565*.
— *Sophus Otto,* Arkæolog (1846—1934), IV 594; V 730 f.; VI 461, 465 f.
— *Theodor Alfred,* Kulturhistoriker (f. 1865), VI 469, 632.
Mynster, Jacob Peter, Biskop (1775—1854), IV 414, 443 f., 463, 475, 539, 541*, 541—542, 544, 546 f., 553, 572, 605 ff., 624, 626 f.; V 701. Tvl. IV 480—481.
Münter Friedrich Christian Carl Hinrich, Biskop, Kirkehistoriker, Arkæolog (1761—1830), IV 304, 313, 316.
Mærete Ulfsdatter, den hellige Birgittas Datter (14. Aarh.), II 177.
Møenbo, Hans, Lovkyndig (o. 1530), II 470.
— *Jens Mikkelsen,* Præst (o. 1525), II 531.
Møinichen, Christian, Oversekretær, Stiftamtmand (1683—1749), III 536.
Mølensted, svensk Provst (17. Aarh.), III 464.
Møller, Christian, Fysiker (f. 1904), VI 483.
— *Christian Frederik,* Arkitekt (f. 1898), VI 569 f.
— *Frederik Vilhelm,* Forfatter (1846—1904), V 737.
— *Hans Larsen,* Skolemand, Politiker (1861—1928), V 420, 483, 487.
— *Helweg,* Arkitekt (f. 1883), VI 569.
— *John Christmas,* Politiker (f. 1894), VI 197, 198*, 199, 201, 232 ff., 236.
— *Lars Otto,* Præst (1831—1915), V 713.
— *Martin Thomas Hermann,* Sprogforsker (1850—1923), V 734.
— *Niels Laurids,* Forfatter (1859—1941), V 769 f., 774 f., 777; VI 477.
Møller, Peder Ludvig, Forfatter, Kritiker (1814—65), IV 618; V 716.
— *Poul Martin,* Digter, Filosof (1794—1838), III 177; IV 549—550, 552, 554, 560 ff., 565, 568, 571, 603, 620, 625.
— *Søren Sørensen,* Ladefoged (o. 1700), III 495.
— *-Holst, Erhard,* Landøkonom (1825—89), V 541.
Möllerberg, Niels Hjalmar, sv. Billedhugger (f. 1892), VI 616.
Mønsted, Rasmus Otto, Købmand, Industridrivende (1838—1916), V 346, 528*, 597, 643.
Mønter, Jørgen Kock, se Kock.
Mørk Hansen, Mourits, Præst (1815—95), IV 778.
Møsting, Johan Sigismund v., Statsmand (1759—1843), IV 96, 233, 384, 386 ff., 401*, 412, 417, 432 f., 441, 443, 472, 485 f. Tvl. IV 480—481.

Nachtegall, Franz, Gymnastikpædagog (1777—1847), IV 602.
Nane, Lucie, Terne (o. 1398), II 261.
Nansen, Betty Anna Maria, Skuespillerinde, Teaterdirektør (1873—1943), V 776; VI 627 ff.
— *Fridtjof,* norsk Naturvidenskabsmand, Opdagelsesrejsende og Diplomat (1861—1930), V 474.
— *Hans,* Borgmester og Præsident i København (1598—1667), III 151, 257 f., 289, 319, 320*, 341, 344—349, 352, 358, 362, 369, 514 f.
— *Hans* (d. Y.), Præsident (1635—1713), III 395, 514.
— *Peter,* Forfatter (1861—1918), IV 618; V 747, 755; VI 489.
Napoleon I, Keiser af Frankrig 1804—14 (1769—1821), IV 99, 114, 126 f., 144, 176, 232, 250 f., 253, 256, 261 f., 264 ff., 269 f., 272 f., 275, 287, 296, 369, 372, 545 f., 559, 573, 619, 678.
— *III,* Kejser af Frankrig 1852—70 (1808—73), III 568; IV 720, 722, 730, 734, 803, 818, 821 f., 824 f.; V 9 f., 14*, 15, 18, 26, 42, 81, 86.
Nasua. svebisk Hærfører (1. Aarh. f. Kr.), I 367.
Nathansen, Henri, Forfatter (f. 1868), VI 491, 623.
Nathanson, Mendel Levin, Handelsmand, Nationaløkonom, Redaktør (1780—1868), IV 473, 592. Tvl. IV 588—589.
Naumann, Friedrich, tysk Politiker (1860—1919), V 149.

Naur, Albert, Maler (f. 1889), VI 587, 591, 596.
Neergaard, Carl, Godsejer, Politiker (1800—50), IV 438.
— *Johan Valdemar,* Officer (1810—79), V 216.
— *Niels Thomasius,* Politiker, Historiker (1854—1936), V 299, 363*, 421, 435*; VI 37*, 108*, 162*. — Konseilspræsident og Forsvarsminister 1908—09 V 434—442; Finansminister 1908 V 433, 1909 V 443, 1910—13 V 450, 452 ff., 607; Statsminister og Finansminister 1920—24 VI 162, 164, 166, 168, 174, 179, 181; Finansminister 1926—29 VI 194. — Finansprovisorium V 330, 339; Forhandlinger og Forligspolitik V 344, 347, 349, 354, 360, 363; Fører for de Moderate V 374, 388, 402 f., 419, 426; Grundlovsforhandlinger V 456 f., 459 f.; VI 8 f., 11 f., 36; Forsvarsvæsen V 437—442, 479 f.; Verdenskrigen VI 20 f., 52, 62, 78; Genforeningen VI 103, 107, 111—115, 120 f., 127; Udenrigspolitik V 487; VI 148 f.; Island V 469; ud af det politiske Liv VI 223. — Redaktør V 363. — Historiker V 206, 730; VI 464 f., 469.
— *Wenzel Carl Peter Frederik Flach (de),* Godsejer, Politiker (1864—1919), V 423.
Neïendam, Robert, Teaterhistoriker (f. 1880), VI 474, 625.
Nellemann, Johannes Magnus Valdemar, Retslærd, Politiker (1831—1906), V 275, 286, 292, 308, 344, 348, 357, 358*, 361, 365, 369, 375, 467, 660, 731.
— *Sophus Scavenius,* Højesteretsadvokat (1833—1915), V 263, 638.
Nelson, Horatio, engelsk Admiral (1758—1805), IV 118, 122*, 123 f.
Nero, romersk Kejser 54—68 (f. 37), III 314.
Nerthus, germansk Gudinde, I 260, 282, 426 ff.
Neumann-Hofer, Adolf, ty. Politiker (1867—1925), V 177.
Nevolonius, italiensk Humanist (15. Aarh.), II 442, 458.
Newton, Isaac, engelsk Fysiker og Matematiker (1642—1727), III 611, 621, 635.
— *Thomas,* engelsk Biskop (1704—82), IV 337.
Nickelsen, Hans, Borgmester i København (1602—54), III 289.
Nicolai, Friedrich, tysk Forfatter og Boghandler (1733—1811), IV 306.
Nicolaus fra Lyra, skolastisk Teolog (o. 1270—1340), II 446.
Niebuhr, Carsten, Opdagelsesrejsende (1733—1815), III 635.
Niels, Konge 1104—34, I 545 f., 585—602, 710, 714, 716 f., 749; II 15.
— Greve af Halland (d. 1218), I 673; II 6.
— Greve af Halland (o. 1218—51), I 689; II 6.
— Greve af Rostock (d. 1314), II 63.
— Greve af Werle (d. 1316), II 63.
— Helgen, Kongesøn (d. 1180), I 543, 584, 678.
— Biskop i Slesvig (d. 1233 el. 34), I 690.
— Biskop i Slesvig (d. 1265), II 28, 35.
— Biskop i Viborg (d. 1267), II 22, 26, 32.
— Abbed i Sorø (13. Aarh.), II 109.
— Broder i Sorø (o. 1480), II 456.
— Gældkær i Skaane (o. 1255), II 19, 25.
Nielsen, Anders, Renteskriver (d. 1494), II 402, 485.
— *Anders,* Politiker (1862—1914), V 410*, 416, 424 f., 433, 435, 439, 443, 445, 450 f., 459.
— *Anna Helene Dorothea,* Skuespillerinde (1803—56), IV 584.
— *Anne Marie Carl-,* Billedhuggerinde (f. 1863), V 681; VI 601, 619.
— *Anton Lauritz* Højskolemand, Forfatter (1827—97), V 710.
— *Birgitte Dorothea Henriette,* Forfatterinde (1815—1900), V 687.
— *Carl,* Komponist (1865—1931), VI 465, 497, 618—621, 619*, 622.
— *Ditlef,* Orientalist (f. 1874), VI 533 f.
— *Ejnar,* Maler (f. 1872), VI 572.
— *Fredrik Kristian,* Kirkehistoriker (1846—1907), V 759.
— *Hans,* Dominikanerprovincial (d. m. 1544 og 50), II 739.
— *Hans,* Politiker (1869—1939), VI 216.
— *Harald,* Arkitekt (f. 1886), VI 560.
— *Harald Charles Christian Anton,* Forfatter (f. 1879), VI 212, 548.
— *Jais,* Maler og Keramiker (f. 1885), VI 588, 592 f., 603, 612 ff.
— *Jens,* Præst (16. Aarh.), II 743.
— *Jens Peter Zakarias,* Forfatter (1844—1922), V 745.
— *Julius,* Grosserer, sønderjysk Politiker (1848—1920), V 142, 150*, 153.
— *Kai,* Billedhugger (1882—1924), VI 529, 574, 603, 605—609, 618.
— *Lars,* Kirurg (o. 1671), III 636.

Nielsen, Lauritz Christian, Forfatter (1871—1930), VI 493.
— *Martinius Valdemar,* Skuespiller, Teaterdirektør (1859—1928), V 775, 623.
— *Michael Cosmus Bornemann,* Præst, Politiker (1847—1930), V 446.
— *Nicolai Peter,* Skuespiller (1795—1860), IV 584.
— *Niels,* Godsejer (1636—1708), III 495, 497.
— *Peter,* Statskonsulent, Forsøgsleder (1829—97), V 540.
— *Peter Thomassen,* Politiker (1863—1916), VI 30, 58.
— *Rasmus,* Godsejer (o. 1691), III 497.
— *Rasmus,* Filosof (1809—84), V 714, 715*, 716, 759.
— *Thomas,* Politiker (1838—95), V 272, 276, 286, 554, 584.
— *Thomas,* Redaktør (1845—1928), V 332.
Nielssøn, Peder, Stormand (14. Aarh.), II 151.
— *Uffe,* Drost (d. 1293), II 40.
Nielsøn, Olav, Hirdstjore, Slotshøvedsmand (15. Aarh.), II 344, 346.
Nietzsche, Friedrich Wilhelm, tysk Filosof (1844—1900), V 364, 764.
Niklot, Fyrste af Mecklenburg (d. 1160), I 646, 651.
Nikolaj I, Zar af Rusland 1825—55 (f. 1796), IV 470, 655, 671, 690, 692.
— *II,* Zar af Rusland 1894—1917 (f. 1868), V 72, 481.
Nikolaus V, Pave 1447—55 (f. 1398), II 329.
Nilsson, Svante, se Sture.
Nissen (Søndergaard), *Hans,* sønderjysk Fører (1788—1857), IV 502.
— *Niels Christian,* Bogbinder, sønderjysk Patriot (1810—39), IV 491 f.
— *Nis Christian,* sønderjysk Politiker (f. 1878), V 153*, 154, 176; VI 100 f., 107, 108*, 112, 118.
Njord (Njærd), nordisk Gud, I 428, 431, 765.
Noack, Astrid, Billedhuggerinde (f. 1889), VI 616.
Noes, Peder, Gaardejer, Kreditforeningsdirektør (1845—1913), V 332.
Norbagge, Sven, Biskop i Roskilde fra 1076 (d. 1088), I 748, 752.
Norby, Søren, Søkriger (d. 1530), II 324, 475, 478, 483, 502, 507, 522, 526, 528 ff., 536.
Norden, Frederik Ludvig, Søofficer (1708—42), III 675.
Nori, Sagnkonge, I 385 f.
Norman Hansen, Carl Martin, Læge og Forfatter (f. 1861), VI 617.
Norvin, William, klass. Filolog (1878—1940), VI 477.
Nothold, Biskop i Ribe 1134, I 589, 603.
Notke, Bernt, tysk Maler og Billedskærer (o. 1440—1509), II 314, 336, 427.
Nuland, Daniel Kepken de, Kongens Kansler (15. Aarh.), II 401.
Nutzhorn, Carl Ludvig Vilhelm v., Embedsmand (1828—99), IV 804; V 217, 242.
— *Henning Frederik Feilberg,* klassisk Filolog (1834—66), V 705.
Nyborg, Johan, Biskop i Roskilde fra 1330 (d. 1344), II 142.
Nyegaard, Malthe Bruun, Stænderdeputeret (1789—1877), IV 451, 457.
Nyerup, Rasmus, Litteraturhistoriker (1759—1829), IV 317, 359 f., 595 f.
Nygaard, Axel, Tegner (f. 1877), VI 527, 600.
Nyholm, Carthon Kristoffer Valdemar, Jurist, Politiker (1829—1912), V 24, 44, 201, 205 f, 219, 305, 319.
— *Johannes,* Søofficer (1858—1941), V 429.
Nyrop, Camillus, Industrihistoriker (1843—1918), V 607, 608*.
— *Kristoffer,* Filolog (1858—1931), V 734, 735*.
— *Martin,* Arkitekt (1849—1921), V 754 f.; VI 550 ff., 555, 560, 563.
Nørlund, Poul, Historiker, Direktør f. Nationalmuseet (f. 1888), VI 463, 465 ff.
Nørregaard, Jens, Højskoleforstander (1838—1913), V 705, 706*, 712, 723, 761.
Nørresø, Martin Nielsen, Officer (1860—1933), V 429.

Occo, Biskop i Slesvig (ca. 1150), I 628 ff., 748.
Odin, nordisk Gud, I 102, 282, 303, 307, 328, 390, 405, 430, 431*, 432; IV 311.
Odinkar den Yngre, Biskop i Ribe ca. 1000—1043, I 476, 514, 527, 565.
Odo, Konge af Frankrig 887—98 (f. o. 860), I 451, 453.
Oe.., se Ø..
Offa, se Uffe.
Okse, Eskil, Rentemester (d. 1563), II 620.
— *Johan,* til Nielstrup, Rigsraad (d. 1534), II 656.

Okse, Peder, Rigshofmester (1520—75), II 620, 628, 648, 656—660, 658*, 663 f., 667, 688, 692, 694, 722, 759 f.; III 22, 33, 183.
— *Torben,* Befalingsmand paa Københavns Slot (o. 1486—1517), II 464, 467 ff., 482, 485 f.
Olaf, svensk Fyrste (10. Aarh.), I 456.
Olafsen, Jon, den Yngre, Filolog (1731—1811), IV 314.
Olafson, Eggert, islandsk Geograf (1726—68), III 635.
Olafsøn, Jakob, Stormand (o. 1357), II 148.
— *Olaf,* Stormand (o. 1357), II 148.
Olaus Magnus, svensk Ærkebiskop (1490—1557), II 479.
Olav, Søn af Christian I (f. 1450), II 308.
— *Kvaaran,* norsk Vikingekonge (9. Aarh.), I 481.
— *Tryggvesøn,* Konge af Norge 995—1000, I 400, 482 ff.
— *Haraldssøn* (den Hellige), Konge af Norge 1015—30, I 494 f., 497 f., 532, 558 f., 582, 633, 764; II 339*, 450.
— *Kyrre,* Konge af Norge 1066—93, I 572, 576.
— *Skotkonge,* svensk Konge ca. 995—ca. 1020, I 483 ff., 490, 495.
Olavson, Erik, Kannik i Uppsala (o. 1483), II 310.
Olavsøn, Aksel, Kaperkaptajn (15. Aarh.), II 344, 348.
Oldeland, Anna, Adelsdame (d. 1602), II 735.
— *Hans,* Adelsmand (d. 1580), II 727.
— *Hans,* Landsdommer (1628—92), III 493.
Olrik, Axel, Folkemindeforsker (1864—1917), V 778 f.; VI 466.
— *Hans Thorvald,* Historiker, Skolemand (1862—1924), V 779; VI 467.
Olsen, Albert, Historiker (f. 1890), VI 471.
— *Bernhard,* Museumsmand (1836—1922), VI 463.
— *Jakob,* grønlandsk Kateket (1890—1935), VI 476.
— *Sigvald Conrad Christian,* Politiker (1854—1919), VI 21.
Olshausen, Theodor, Politiker (1802—69), IV 494*, 644.
Olsøn, Niels, Væbner (16. Aarh.), II 366.
— *Peder,* Historiker (d. o. 1570), II 455.
Oluf Hunger, Konge 1086—95, I 576, 578—580, 582 f., 587.
Oluf Haakonssøn, Konge 1375—87 (f. 1370), II 176—183, 196, 202, 238.
— Modkonge (d. 1143?), I 602, 605 ff.
— Abbed i Øm Kloster (o. 1250), II 13.
— *Mortensøn,* se Baden.
Olufsen, Oluf Christian, Forfatter, Statsøkonom (1764—1827), IV 329, 375, 412.
Olufsøn, Niels, se Bild.
Olufsen, Niels, Hofslagter (17. Aarh.), III 362.
O'Neill, Eugene, amer. Forfatter (f. 1888), VI 629.
Onela (Aale), svensk Sagnkonge, I 400.
Ongendus, Konge (8. Aarh.), I 406.
Opbergen, Anthonis van, Bygmester (1543—1611), III 193.
Opdam, Jakob van, se Wassenaer.
Oppermann, Theodor, Kunsthistoriker (1862—1940), VI 470.
Orm, dansk Vikingehøvding (Slutn. af 9. Aarh.), I 450.
Orosius, Presbyter fra Spanien (5. Aarh.), I 361.
Ortmann, Mathias, Møbelsnedker (d. 1757), III 674.
Osbryth, Konge i Northumberland (9. Aarh.), I 446.
Oskar I, Konge af Sverige 1844—59 (f. 1799), IV 718*.
— *II,* Konge af Sverige 1872—1907 (f. 1829), V 48*, 474.
Osketil, Vikingekonge (9. Aarh.), I 447 f.
Ossian, keltisk Sagnhelt, IV 326, 353, 560, 573.
Osten, Adolph Siegfried v. d., Statsmand (1726—97), IV 40 ff., 56, 60, 75 ff.
Ostenfeld, Harald, Biskop (1864—1934), V 614.
Othere (Ottar), svensk Sagnkonge, I 400.
Ottar, norsk Farmand (o. 900), I 460.
Otto, Søn af Christoffer II (nævnes 1326—46), II 74, 81, 140, 146.
— *I,* tysk Konge 936, rom. Kejser 962 (d. 973), I 464, 469 f.
— *II,* tysk-romersk Kejser 973—983 (f. 955), I 474 f., 477.
— *IV,* tysk-romersk Kejser 1198—1218 (f. 1174), I 650, 652, 674 f.
— Markgreve af Brandenburg 1184 1205, I 651.
— Markgreve af Brandenburg (1266—1309), II 51.
— Greve af Lüneburg (1204—52), I 681 f.

Otto II, Greve af Schaumburg-Pinneberg (1400—64), II 300, 302.
— Biskop i Västerås (o. 1517), II 478.
— *Ludvig,* Rhingreve af Salm (1597—1634), III 103, 270.
Otto, Rudolf, tysk Teolog (f. 1869), VI 635.
Ottosen, Søren Johan, Skolemand, Politiker (1859—1904), V 408; VI 477, 640.
Otzen, Peter, Præst, Stænderpræsident (1810—91), IV 778.
Ovens, Jürgen (Jurian), Maler (1623—78), III 228.
Overbye, Ulrich Peter, Forfatter (1819—79), V 249.
Overskou, Thomas, Teaterhistoriker (1798—1873), IV 286, 561, 577, 617.
Oxendorph, Jørgen Dinesen, Landmaaler, Matematiker (o. 1641—1712), III 427.
Oxenstierna, Axel Gustafsson, svensk Statsmand (1583—1654), II 78 f., 93, 117, 120, 124*, 130, 156, 300.
— *Jöns Bengtson,* svensk Ærkebiskop, Rigsforstander (o. 1417—67), II 309, 312, 329.
Oxholm, Waldemar Henry Theodor, Stiftamtmand (f. 1868), VI 157.
— *Valdemar Tully,* Diplomat, Overhofmarskal (1805—76), IV 648, 800.

Paasche, Frederik, norsk Litteraturhistoriker (f. 1886), V 177.
Paaskesøn, Nils, Købmand i Randers (15. Aarh.), II 388.
Paeschen, Hans von, nederlandsk Arkitekt (o. 1570), III 193.
Paget, Augustus Berkeley, engelsk Diplomat (1832—96), IV 818.
Palladius, Peder, Biskop (1503—60), I 92; II 426, 719, 740 ff., 745 f., 748—752.
Pallig, Høvding (o. 1000), I 488.
Palmerston, Henry John Temple, engelsk Statsmand (1784—1865), IV 655, 733, 818*, 822, 825*.
Palnatoke, dansk Sagnskikkelse, I 478 f.
Paludan, Jacob, Forfatter (f. 1896), VI 544—546.
— *Julius,* Litteraturhistoriker (1843—1926), V 723.
— *-Müller, Caspar,* Historiker (1805—82), II 190; IV 599*, 651; V 23.
— *-Müller, Frederik,* Digter (1809—76), IV 566, 568, 569*, 580 f., 610, 621*, 621—622, 624, 626; V 693, 712, 724, 762; VI 473.
Paludan-Müller, Jens, Historiker (1836—64), V 706*, 762.
Panum, Peter Ludvig, Læge, Fysiolog (1820—85), V 699 f.
Papirius Carbo, romersk Konsul (2. Aarh. f. Kr.), I 357.
Papke, Christian, svensk Biskop (1634—94), III 466.
Pappenheim, Gottfried Heinrich, tysk Hærfører (1594—1632), III 93.
Parker, Hyde, engelsk Admiral (1739—1807), IV 122, 124 f.
Parkov, Hans Peter, Politiker (1857—1934), V 440, 445.
Parov, Henrik, Ridder (d. 1389), II 184 f.
Parsberg, Christopher, Statsmand (1632—71), III 496.
— *Holger,* Landsdommer (d. 1692), III 494.
— *Manderup,* Rigsraad (1546—1625), III 13.
— *Oluf,* Rigsraad (d. 1661), III 305.
Parvus (Alexander Helphand), tysk Socialdemokrat (1867—1924), VI 82.
Pas, Simon de, Kobberstikker (1591—1647), III 226.
Paschalis II, Pave 1099—1118, I 583, 588 f.
Passow, Anna Catherina, Kunstnernavn: Materna, Skuespillerinde og Forfatterinde (1731—57), III 649, 651.
Paul I, Zar af Rusland 1796—1801 (f. 1754), III 555, 559; IV 98, 125.
Paulli, Joachim Richard, Embedsmand, Forfatter (1691—1759), I 306.
— *Richard Jakob,* Bibliotekar (f. 1890), VI 478.
— *Simon,* Læge, Botaniker (1603—80), III 164*, 353*.
Paulsen, Friedrich, tysk Filosof (1846—1908), V 133.
— *Julius,* Maler (1860—1940), V 780; VI 572, 584.
— *Paul Detlev Christian,* Retslærd, sønderjysk Politiker (1798—1854), IV 489*, 490 ff., 612 f., 615.
Peder, Biskop i Roskilde (d. 1134), I 589, 601, 603.
— Biskop i Roskilde (o. 1198), I 651.
— fra Roskilde (Petrus de Dacia), Astronom (13. Aarh.), II 122.
Pedersen, Adser, Kannik i Lund (16. Aarh.), II 558.
— *Anders,* Bonde (15. Aarh.), II 360.
— *Claus,* Kongens Kansler (d. 1525), II 531.
— *Hans,* Borgmester i Aarhus (d. 1650), III 263.

Pedersen, Johannes, Orientalist (f. 1883), VI 476.
— *Jørgen,* Journalist, Politiker (1841—1920), V 430, 444, 454; VI 8*, 11, 14, 21, 37*, 42, 85, 113.
— *Jørgen,* Nationaløkonom (f. 1890), VI 302.
— *Knud,* Gaardmand, Folketingsmand 1858—69, 1873—76 (1820—76), V 208.
— *Kristiern,* Forfatter (ca. 1480—1554), I 92; II 296, 434, 441 f., 446—448, 454 ff., 458 f., 464, 469, 493, 527, 531, 534 f., 540, 546, 751. — Citeret II 283, 426, 428, 450, 453.
— *Kristjan,* Politiker, Landbrugsminister (1857—1927), V 417; VI 6*, 45*, 142 ff.
— *Lars,* Møller, Folketingsmand 1903—06, 1910—18, V 417.
— *Morten,* Karmeliter (16. Aarh.), II 441.
— *Niels,* Videnskabsmand (1601—34), III 152.
— *Peder,* Borgmester (1608—69), III 257 f.
— *Peder,* Raadmand, (17. Aarh.), III 258.
— *Peder Jørgen,* Skolemand, Politiker (f. 1870), VI 160
— *Peder Oluf,* Fysiker (1874—1941), VI 488.
— *Søren,* Politiker (1826—98), V 554.
— *Thomas Vilhelm,* Søofficer, Tegner (1820—59), V 688.
— *-Nyskov, Niels,* Politiker (1850—1922), VI 130, 174.
Pelli, Domenico og Marcontonio, italienske Bygmestre (o. 1700), III 658.
Pentz, Christian, Diplomat, Guvernør i Glückstadt (1600—51), III 102, 112, 116, 118, 129, 270, 286.
Perauld (Peraudi), Raimund, Kardinal (1435—1505), II 349.
Percy, Thomas, engelsk Litterat (1729—1811), IV 326.
Peschcke Køedt, Andreas, Forretningsmand, Politiker (1845—1929), V 371, 377*, 383, 426, 641 f.; VI 89.
— *Matthias,* Maler (f. 1885), VI 587.
Pestalozzi, Johan Heinrich, schweizisk Pædagog (1746—1827), IV 601.
Peter den Store, Zar af Rusland 1682—1725 (f. 1672), III 437, 444, 449, 453, 551.
— *II,* Zar af Rusland 1727—30 (f. 1715), III 549.
— *III* (Karl Peter Ulrik), Zar af Rusland 1762 (1728—62), III 551, 555, 557 f.
Peters, tysk Ministerialdirektør (o. 1902), V 140 f.
Petersen, Carl Sophus, Overbibliotekar (f. 1873), VI 478, 613.
— *Carl Vilhelm,* Kunsthistoriker (1868—1938), VI 587.
— *Clemens Christoffer Mathias,* Forfatter (1834—1918), V 714 f.
— *Holger,* Grosserer, Fabrikejer (1843—1917), V 444, 471*, 473; VI 46.
— *Johan Carl Christian,* Arkitekt (1874—1923), VI 470, 561 ff., 567, 574, 581, 589.
— *Jørgen,* Rentemester (d. 1554), II 620.
— *Niels Matthias,* Sprogmand, Litteraturhistoriker (1791—1862), IV 598, 600, 630; V 699.
— *Nis,* Forfatter (f. 1897), VI 548.
Petkum, Simon de, Diplomat (d. o. 1692), III 390.
Peto, Samuel Morton, engelsk Jernbaneingeniør (1809—89), IV 762*, 763.
Petri, Olaus, svensk Reformator (1493—1552), II 476.
Peymann, Hinrich Ernst, General (1735—1823), IV 256, 257*, 260.
Peyn, Johan, preussisk Admiral (nævnes 1525—47), II 602.
Philibert, Claude, Boghandler, Bogtrykker (1709—84), IV 356.
Philipsen, Gustav, Boghandler, Politiker (1853—1925), V 402, 408, 412, 612.
— *Theodor Esbern,* Dyremaler (1840—1920), V 752; VI 572 f.
Philoktet(es), græsk Heros, I 279; IV 353.
Phister, Joachim Ludvig, Skuespiller (1807—96), IV 585.
Picasso, Pablo, spansk Maler (f. 1881), VI 583, 591, 595.
Pietersz, Isaac, Generalstaternes Agent (d. 1614/15), III 226.
Pilloy, Frederik Daniel, Skuespiller og Instruktør (1702—55), III 649.
Pilo, Carl Gustaf, Portrætmaler (1712—92), III 658, 673 f.; IV 342.
Pingel, Jacob Claudius, Advokat, Redaktør (1824—98), V 97.
— *Johan Victorinus,* Filolog, Geolog, Politiker (1834—1919), V 300, 302*, 315, 319, 330, 339, 344, 349, 357, 360, 722, 724, 760, 762.
Pinink, Didrik, Søfarer (o. 1480), II 315, 348, 502.
Pinstrup, Peder Pedersen, Politiker (1861—1934), VI 68, 139, 181.

Pio, Louis Albert François, Socialistfører (1841—94), V 247*, 248 ff., 264, 278, 303, 580 f.
Piper, svensk Slægt, III 467.
— *Emil Georg,* Politiker (1856—1928), V 454, 458 f., 463 f.; VI 21, 37*, 43*, 92, 100.
Pirandello, Luigi, ital. Forfatter (1867—1936), VI 629.
Pius II (Æneas Sylvius), Pave 1458—64, II 204, 329, 458.
Plade, Erengisl, Ridder (13. Aarh.), II 42.
Planck, Max, tysk Fysiker (f. 1858), VI 481.
Plat, Peter Henrik Claude du, Officer (1809—64), IV 814.
Platen, Wilhelm Friedrich von, Arkitekt (1667—1732), III 658, 662.
Platon, græsk Filosof (427—347 f. Kr.), IV 333, 623; VI 635.
Plesner, Ulrik Adolph, Provst, Politiker (1782—1861), IV 516 f.
— *Ulrik Adolph,* Arkitekt (1861—1933), VI 555.
Plessen, Carl Adolf von, Statsmand (1678—1758), III 537, 539 f.
— *Christian Ludvig Scheel von,* Statsmand (1676—1752), III 536, 539 f.
— *Christian Sigfred von,* Statsmand (1646—1723), III 424, 435*, 436 f., 443, 478, 536.
— *Otto von,* Diplomat (1816—97), IV 824; V 12*, 13, 89.
Plinius den Ældre, romersk Forfatter (23—79), I 76, 83 f., 262, 275, 282, 348 f., 353, 362, 364, 368; III 618.
Plog (Plov), Stormand (o. 1137), I 604 f.
Ploug, Parmo Carl, Digter, Journalist (1813—94), IV 473*, 714*, 718*. — Nationalliberal Fører IV 613, 644, 665, 742, 769; V 5, 42, 190. — Skandinavisme IV 503, 615, 617, 717 f., 802, 822; V 22 f.; Sønderjylland IV 501, 504, 612; Krigen 1864 IV 812, 824, 830; Grundlovsændringen 1866 V 200 f., 204, 207; Forfatningskampen efter 1870 V 279, 282, 305, 309; Forsvarsvæsen V 59, 277, 308, 312; Vestindien V 34; Kvindesagen V 351; Valgmenighedsloven V 231. — Overfor Halvfjerdsernes Bevægelse V 253, 255, 299 ff. — Journalist IV 473, 611, 713 f., 744; V 304. — Digter IV 561, 684, 616 f., 655; V 656, 694 f., 707. — Personlighed IV 714.
Plum, Harald Skovby, Forretningsmand (1881—1929), VI 386.
Plutarchos, græsk Forfatter (ca. 46—ca. 120), I 360.
Podebusk, Henning, Drost (d. o. 1388), II 171 f., 176 ff., 193 f.
— *Maurids,* Adelsmand (1633—1700), III 496.
— *Mourids,* Adelsmand (d. 1593), II 661.
— *Predbjørn,* Rigsraad (o. 1460—1541), II 509.
— *Rudolph Abraham,* Adelsmand (1628—1716), III 496.
Pogwisch, Ditlev, Biskop i Slesvig (d. 1507), II 332, 336.
— *Henning,* kgl. Raad (o. 1418—82), II 303.
Poiske, Markvard, Biskopemne (o. 1483), II 332.
Pombal, Sebastião José de, portugisisk Politiker (1699—1782), IV 3.
Pomponius Mela, romersk Geograf (1. Aarh. e. Kr.), I 349.
Pontanus, Johan Isaksen, Historiker (1571—1639), III 164.
Pontoppidan, Clara, Skuespillerinde (f. 1883), VI 627.
— *Erik,* Teolog, Historiker (1698—1764), III 473, 475, 478, 594 f., 620, 622, 624, 627 f., 631, 632*, 633, 635, 637, 641 f., 652; IV 316, 319, 356.
— *Hendrik,* Handelsmand (1814—1901), IV 793 f.
— *Henrik,* Forfatter (1857—1943), V 741—743, 742*, 745 f., 751, 765; VI 489, 493, 617, 640.
— *Morten Oxenbøll,* Præst, Forfatter (1851—1931), IV 614; V 758.
Poppo, Biskop i Slesvig (o. 960—o. 990), I 469, 476.
Porse, Knud, Hertug af Halland (d. 1330), II 68, 72, 76.
— *Peder,* hallandsk Stormand (o. 1286), II 41.
Potentia, Franz de, pavelig Legat (o. 1522), II 491.
Pothorst, Hans, Opdagelsesrejsende (o. 1480), II 348, 502*.
Pouch, Ludvig, Læge (1620—81), III 346.
Poul II, Pave 1464—71 (f. 1418), II 436.
Poulsen, Adam, Skuespiller (f. 1879), VI 624 f.
— *Alfred Sveistrup,* Biskop (1854—1921), VI 633.
— *Axel,* Billedhugger (f. 1887), VI 614—16.
— *Christian Emil,* Skuespiller (1842—1911), V 748.

Poulsen, Christian Marius, Højskolemand, Politiker (1818—85), IV 759 f.
— *Frederik,* Kunst- og Kulturhistoriker (f. 1876), IV 477.
— *Johannes,* Skuespiller (1881—1938), VI 491, 546, 624—626.
— *Laurits Bertelsen,* Præst (1840—1919), V 119.
— *Olaf Rye,* Skuespiller (1849—1923), V 748, 749*; VI 623.
— *Valdemar,* Fysiker (1869—1942), VI 487*, 488.
Povelsen, Bjarni, islandsk Geograf (1719—79), III 635.
Povlsen, Mads, Borgmester i Randers (17. Aarh.), III 362.
— *Svend,* Officer, Gøngehøvdingen (d. o. 1676), III 327.
— *Thorvald Valdemar,* Præst, Politiker (1868—1942), VI 37*, 44 f.
Pram, Christian Henriksen, Socialøkonom, Forfatter (1756—1821), IV 136, 360.
Preisler, Marie Cathrine, Skuespillerinde (1761—97), IV 339.
Priamos, græsk Sagnskikkelse, I 280.
Pribislav, Obotriterfyrste (o. 1169), I 624.
Priestley, Joseph, engelsk Filosof og Kemiker (1733—1804), IV 320.
Printzensköld, Johan, svensk Oberst (d. 1658), III 327.
Prior, Hans Peter, Handelsmand, Reder (1813—75), IV 788.
— *Hans Peter,* Direktør (1866—1936), VI 160.
Prisca, St., Kardinal af (o. 1500), II 332.
Prittwitz, Karl Ludwig Wilhelm Ernst, preussisk General (1790—1871), IV 659.
Procopios, græsk Historieskriver (6. Aarh.), I 384.
Proft, Christian Gottlieb, Boghandler (nævnes 1769—1810), IV 358 f.
Ptolemaios, græsk Geograf (o. 140 e. Kr.), I 349 ff., 352, 362 f., 371, 373.
Pufendorf, Samuel, tysk Retslærd (1632—94), III 516, 618, 628 f.
Puggaard, Christopher Rudolph, Grosserer (1818—85), IV 643; V 636.
Puiseux, Victor Alexandre, fransk Matematiker (1820—83), III 636.
Puke, Erik, svensk Rigsraad (d. 1437), II 225.
Pürschel, Viktor August Alexander, Politiker (f. 1877), VI 196 f.
Pytheas fra Massalia, græsk Opdagelsesrejsende (4. Aarh. f. Kr.), I 83 f., 105, 264, 346 ff., 353.
Pöppelmann, Matthäus Daniel, tysk Arkitekt (1662—1736), III 664.

Quaade, Georg Joachim, Diplomat (1813—89), IV 804, 819 f., 822 f., 826, 829; V 17*, 18, 84, 89.
Quellinus, flamsk Kunstnerslægt, III 671.
Qvanten, Emil von, svensk-finsk Forfatter (1827—1903), IV 822.
Qvoten, Salomon Paulsen von, Teaterentreprenør, Tandmedikus (d. o. 1750), III 636.

Raasløff, Harald Iver Andreas, Embedsmand (1810—93), IV 709, 713*, 723, 740, 777; V 190.
— *Valdemar Rudolf,* Officer, Diplomat, Krigsminister (1815—83), V 28, 31*, 33, 35, 37 f., 44, 216 f., 222, 224, 236.
Raasted, Niels Otto, Musiker (f. 1888), VI 622.
Raben-Levetzau, Frederik Christopher Otto, Udenrigsminister (1850—1933), V 417, 434, 438, 474, 477, 479, 482, 484 f.
Racine, Jean, fransk Digter (1639—99), VI 473.
Rade, Jørgen von, Adelsmand (o. 1556), II 699.
— *Martin,* tysk Teolog (f. 1857), V 147, 149.
Radulfus Niger, engelsk Krønikeskriver (Beg. af 13. Aarh.), I 545, 571, 611.
Rafael, italiensk Maler (1483—1520), II 277; IV 352, 542; VI 475.
Rafn, Aage, Arkitekt (f. 1890), VI 560, 564 f.
— *Carl Christian,* Oldforsker (1795—1864), IV 595.
— *Carl Gottlob,* Botaniker (1769—1808), IV 320 f.
Raft, tysk Naturhistoriker (18. Aarh.), IV 359.
Ragnar, Stormand (11. Aarh.), I 575.
Ragnhild, g. m. Harald Haarfager, I 471.
Ragnvald, norsk Vikingekonge (10. Aarh.), I 480.
Rahbek, Karen Margrethe (Kamma), Skønaand (1775—1829), IV 537, 539, 544, 560, 567, 568*.
— *Knud Lyne,* Digter, Litteraturhistoriker (1760—1830), IV 136, 317, 325 f., 328, 341, 358*, 359 f., 544 f., 567.

Rambusch, Edvard Johan Carl, Officer, Politiker (1846—1934), V 338.
Ramel, Henrik, Rigsraad (o. 1550—1610), III 7, 9 f., 12, 14, 38.
— *Henrik,* Rigsraad (1601—53), III 272 f.
Ramsay, Alexander, engelsk Kaptajn (d. 1612), III 77.
Ramses II, ægyptisk Farao (13. Aarh. f. Kr.), I 247.
Ranch, Hieronymus Justesen, Præst, Dramatiker (1539—1607), III 37.
Ranke, Leopold von, tysk Historiker (1795—1886), V 729; VI 467.
Rantzau, Andreas Konrad Peter, til Breitenburg, Statsmand (1773—1845), IV 433, 472.
— *Benedikt,* Adelsmand (o. 1578), II 696.
— *Breide,* Rigsraad, Statholder (1556—1618), III 63, 67, 73.
— *Christian,* Overstatholder (1614—63), III 358, 375.
— *(-Rastorf), Christian,* tysk Politiker (f. 1858), V 145 f.
— *Daniel,* Hærfører (1529—69), II 644, 645*, 646, 648 ff., 658.
— *Elisabeth (Lisbeth) Sophie,* Godsejerske (1587—1652), III 239.
— *Frans,* Statholder i København (1604—32), III 89, 101 f., 112.
— *Gert,* Statholder i Hertugdømmerne (1558—1627), III 16, 73, 75 f., 89.
— *Henrik,* Statholder i Hertugdømmerne (1526—98), II 357, 633; III 11, 12*, 13, 16, 35.
— *Johan,* Feltherre (1492—1565), II 508, 518, 529 f., 542, 592*, 593, 595, 597 f., 604, 606, 634, 670; III 11.
— *Jørgen,* Adelsmand (d. 1563), II 699.
— *Jørgen,* Officer (1652—1713), III 445.
— *Markvard,* Officer (o. 1590—1640), III 93.
— *Melchior,* Statsmand (o. 1496—1539), II 572, 613.
— *Peter,* Amtmand i Flensborg (1535—1602), III 176.
— *Ascheberg, Schack Carl,* Statsmand (1717—89), IV 18, 26 f., 31 ff., 40, 42, 49 f., 56 ff., 64, 75 f.
Rask, Rasmus Kristian, Sprogforsker (1787—1832), I 75; IV 538, 594, 596—598, 597*, 599, 629; VI 480.
Rasmussen, Poul Gundersen, Politiker (1869—1917), V 420; VI 36, 37*.
Rasmussen, Christoffer, Bonde (o. 1841), IV 479.
Rasmussen, Ebbe, Fysiker (f. 1901), VI 483.
— *Ejnar Mindedal,* Arkitekt (f. 1892), VI 564.
— *Julius,* Typograf (1866—89), V 334*, 335.
— *Knud,* Polarforsker (1879—1933), VI 475*, 476, 529.
— *Lauritz,* Politiker (1862—1941), VI 186, 188, 213, 223.
— *Lauritz Emil,* Forfatter (f. 1873), V 771.
— *Mads,* Etatsraad, Kunstmæcen (1856—1916), VI 562, 574 f., 606, 607*.
— *Poul Edvard,* Komponist (1776—1860), IV 548.
— *Steen Eiler,* Arkitekt (f. 1898), VI 564, 569 f.
Ratechen, Johan Philip, Politimester i Kbh. 1723—26, III 655.
Rathsack, Svend, Billedhugger (1885—1941), VI 603, 609 ff.
Ravensberg, Johan Jepsøn, Biskop i Roskilde (1452—1512), II 335, 367, 405.
Ravn, Christian Henrik, Politiker (1844—1926), V 331, 337, 359.
— *Hans Mikkelsen,* Skolemand, Litterat (1610—63), III 165.
— *Niels Frederik,* Søofficer, Politiker (1826—1910), V 71, 268, 308, 313, 321, 369, 379.
Raynal, Paul, fransk Dramatiker (f. 1885), VI 628.
Rechnitzer, Peder Pedersen, Forretningsmand (1842—1921), V 633.
Recke, Ernst Frederik Wilhelm von der, Forfatter (1848—1933), II 77; V 746.
Reedtz, Holger Christian, Diplomat, Minister (1800—57), IV 659, 671 f.
— *Peder,* Kansler (1614—74), III 295, 347, 352, 353*, 355 ff., 359*, 368, 379, 386, 388, 394, 398.
— *-Thott, Kjeld Thor Tage Otto,* Politiker (1839—1923), V 69 ff., 369*, 382 f., 470, 477; Premierminister V 369, 373—379.
Reenberg, Tøger, Digter (1656—1742), III 651.
Refshauge, Peter J., sønderjysk Gaardejer, Politiker (1869—1942), VI 172.
Refslund Poulsen, Martin, sønderjysk Bonde, Kreditforeningsdirektør (f. 1874), V 145.
Regenburg, Theodor August Jes, Embedsmand (1815—95), IV 670*, 692, 725, 773 f., 776 f.; V 37, 88.
Reginbert, Biskop i Odense (11. Aarh.), I 527.

Reginfred, Konge (Beg. af 9. Aarh.), I 470.
Regnar, dansk Vikingehøvding, I 441 f., 446.
Reich, Christian Emilius, Officer (1822—65), IV 826.
Reiersen, Christian, Censor (1792—1876), IV 440, 474.
Reimarus, Hermann Samuel, Teolog (1664—1768), IV 306.
Reimers, Jakob Peter, sønderjysk Fører (1826—1922), V 88*, 92, 98*, 104, 114, 131, 151.
Reinhardt, Martin, Præst (o. 1520), II 540.
— *Max,* tysk Scenеinstruktør (f. 1873), VI 625.
Reinkingk, Dietrich, Kansler (1590—1664), III 267, 280 f.
Reitzer, Christian, Bogsamler (1665—1736), III 618, 626.
Rembrandt Harmensz van Rijn, nederlandsk Maler og Raderer (1606—69), III 658; IV 583.
Renan, Joseph Ernest, fransk Orientalist og Religionshistoriker (1829—92), V 251.
Renata, Prinsesse af Lothringen (1544—1602), II 628.
Repholtz, Albert, Kunsthistoriker, Maler og Grafiker (1863—1928), VI 470.
Reppin, Greven af (o. 1389), II 184 f.
Resen, Hans Poulsen, Biskop, Teolog (1561—1638), III 46*, 47, 69 f., 152, 163.
— *Peder Hansen,* Historiker, Retslærd (1625—88), III 164, 514, 629.
Reumert, Poul, Skuespiller (f. 1883), VI 546, 626 f.
Reventlow, Anna Sofie, Frederik IV's Dronning (1693—1743), III 447, 448*, 449*, 456 f., 461, 527 ff., 536 f.
— *Cai Friedrich,* Statsminister (1753—1834), IV 94, 96, 125, 232.
— *Christian,* Forfatter, Politiker (f. 1867), V 382, 431, VI 533 f., 541.
— *Christian Ditlev Frederik,* Statsmand (1748—1827), IV 148*, 292; Deltager i Omvæltningen 1884 IV 82 f.; i Rentekammeret IV 85, 87; i Statsraadet IV 94 ff., 125, 249, 384, 386 f. — Landboforhold IV 10, 148 f., 151, 154 f., 157, 198 ff., 284, 408; Finansvæsen IV 174; Skolevæsen IV 188 f., 364, 514, 601. — Personlighed IV 95, 164.
— *Conrad,* Storkansler (1644—1708), III 425*, 436, 438*, 448, 456, 496, 657.
— *Ditlev,* Kansler (1600—64), III 102.
Reventlow, Ditlev, Hof- og Statsmand (1712—83), III 547; IV 12, 16, 18, 76, 230.
— *Friedrich (Fritz),* til Emkendorf, Godsejer (1755—1828), IV 230, 231*.
— *Friedrich,* Statholder (1797—1874), IV 644, 650.
— *Johan Ludvig,* Godsejer (1751—1801), IV 82 f., 148, 153, 188, 189*, 198, 364, 602.
— *-Criminil, Heinrich Anna,* Udenrigsminister (1798—1869), IV 486*, 511, 641, 646, 673 f., 695, 700. Tvl. IV 480—481.
— *-Criminil, Joseph Carl,* Kancellipræsident (1797—1850), IV 486, 512, 641, 673.
Reverdil, Elie Salomon François, Kabinetssekretær (1732—1808), IV 12, 14, 17*, 18 f., 24 f., 56 f., 225.
Revertera, østrigsk Civilkommissær 1864, V 78.
Revett, Nicholas (i Teksten fejlagtigt Revelt), engelsk Maler og Arkitekt (1720—1804), IV 343.
Ricard, Olfert Herman, Præst (1872—1929), VI 633.
Ricco, Biskop i Slesvig og Roskilde (d. 1139), I 603, 606.
Richard I, Hertug af Normandiet 943—96 (f. 933) I 468.
— *II,* Hertug af Normandiet 996—1027, I 489.
— *Løvehierte,* engelsk Konge 1189—99 (f. 1157), I 647.
Richardis, Hertuginde af Sønderjylland (d. senest 1386), II 139, 150*.
Richardson, Samuel, engelsk Forfatter (1689—1761), III 615, 653; IV 325.
Richardt, Ernst Christian, Digter (1831—92), IV 561, 578; V 694 f., 708.
Richelieu, Andreas du Plessis de, Søofficer (1852—1932), V 442, 650*.
— *Armand Jean du Plessis de.* fransk Statsmand, Kardinal (1585—1642), III 83, 87, 407.
— *Louis du Plessis de.* fransk Diplomat og Officer (1696—1788), III 556.
Richiza (Regisse), Fyrstinde af Werle (o. 1300), II 63, 283.
Richizza, g. m. Magnus Nielssøn (12. Aarh.), I 593, 605.
Richwal, Biskop i Lund 1072—89, I 569, 577 f., 583 f.
Riegels, Niels Ditlev, historisk Forfatter (1755—1802), IV 82, 131, 139, 141, 307 f., 315, 360.

Riehl, Wilhelm Heinrich, tysk Kulturhistoriker (1823—97), V 211.
Riemenschneider, Georg, tysk Kapelmester og Komponist (1848—1913), VI 620.
Riis, Jørgen, Journalist (1717—49), III 620 f., 644.
— *-Hansen, Kristen,* Nationaløkonom (1876—1937), VI 160.
— *-Knudsen, Christen,* Teaterdirektør (1863—1932), V 746, 775; VI 623.
Riisager, Knudåge, Komponist (f. 1897), VI 622.
Rimbert, Ærkebiskop af Hamburg-Bremen 865—88, I 440, 456, 458, 525.
Rimestad, Christian, Politiker, Højesteretsassessor (1830—94), V 5, 37, 206, 285 f.
— *Christian Vilhelm,* Skolemand, Journalist (1816—79), IV 707, 755, 756*, 757, 791; V 201, 206, 249, 573, 584 f.
Rindom, Svend, Forfatter, Skuespiller (f. 1884), VI 623.
Ring, Laurits Andersen, Maler (1854—1933), V 751, 753; VI 572, 577.
Ringnis, Jørgen, Billedskærer (nævnes 1630—43), III 231.
Ritschl, Albrecht, tysk Teolog (1822—89), V 759; VI 632, 635.
Roar, se Hrodgar.
Robert, Greve af Flandern (d. 1093), I 576.
Robespierre, Maximilien de, fransk Revolutionsfører (1758—94), IV 141.
Rode, Helge, Forfatter (1870—1937), V 769, 773*, 774 f., 782; VI 489, 530, 533, 535—537, 538, 540 f., 623.
— *Ove,* Journalist, Politiker (1867—1933), V 457; VI 6*, 29*, 37*, 45*, 498, 616. — Indenrigsminister 1913—20 VI 6, 10, 18 f., 22, 36, 49, 60, 62, 85, 103, 144, 148, 164; Vare- og Prispolitik VI 30, 55 f., 58, 68, 71, 74, 78, 89 ff., 129, 131, 133, 135. — Systemskiftet V 397. — Radikal Politiker og Leder V 414, 422, 455; VI 159, 210. — Redaktør af Politiken VI 196.
— *Steffen,* Købmand (1587—1638), III 60, 239 f., 257, 362.
Rodiis, Hans, Kannik i København (o. 1295), II 59.
Rodin, Auguste, fransk Billedhugger (1840—1917), VI 605, 610.
Rodsten, Jens, Admiral (1633—1706), III 400.
Roe, Sir Thomas, engelsk Gesandt (1581—1642), III 103.
Rogge, Landraad i Tønder o. 1914, V 123.
Rohde, Johan, Maler (1856—1935), VI 587.
Rolf Krake, se Hrodulf.
Rollo, Normannerhøvding (d. 927), I 453 f., 468.
Rolv, Nore-Gode, I 523 f.
Romana, Pedro Caso y Sylva de la, spansk General (1770—1811), IV 266.
Roos, Carl, Filolog (f. 1884), VI 472.
Roose, Thorkild, Skuespiller, Instruktør (f. 1874), VI 627.
Roosevelt, Theodor, nordamerikansk Statsmand (1858—1909), V 476.
Rose, Christoffer Pauli, Skuespiller (1723—84), III 649; IV 339.
Rosen, Anton, Arkitekt (1859—1928), VI 560.
Rosenberg, Carl Frederik Vilhelm Mathildus, Litteraturhistoriker (1829—85), IV 822; V 22, 23*, 714.
— *Johann Gottfried,* Arkitekt (1709—76), III 666.
— *Peter Andreas Plum,* Forfatter (1858—1935), V 775.
Rosencrans, Herman, nederlandsk Købmand (o. 1600), III 58.
Rosencrone, Marcus Gerhard, Statsmand (1738—1811), IV 80, 84.
Rosenhoff, Orla, Komponist, Musikteoretiker (1844—1905), VI 619.
Rosenkilde, Adolf Marius, Skuespiller (1816—82), V 708.
— *Christen Niemann,* Skuespiller (1786—1861), IV 585.
Rosenkrantz, Erik Akselsøn, Adelsmand (1516—91), II 693.
— *Erik Ottesøn,* til Bjørnholm, Rigshofmester (o. 1427—1503), II 369, 438.
— *Erik Ottesen,* Rigsraad (1519—75), II 644, 670.
— *Frederik,* til Rosenvold og Stjernholm (1571—1602), III 46.
— *Frederik Christian,* Statsmand (1724—1802), IV 83, 85, 89, 154.
— *Gotskalk Eriksen,* Christian II's Kansler (d. 1544), II 464, 484, 531.
— *Gunde,* Rigsraad (1604—75), III 303, 305, 376.
— *Hans,* Nationalbankdirektør (1870—1936), VI 270.
— *Holger,* til Rosenholm, Rigsraad, Teolog (1574—1642), II 723; III 47, 70, 101, 148 f., 163*, 164, 251.
— *Holger Holgersen,* til Boller, Lensmand (1496—1534), II 592.
— *Iver,* Statsmand (1674—1745), III 537*, 539 f., 549 ff.
— *Jens,* Adelsmand (d. 1695), III 494.

Rosenkrantz, Jørgen Ottesen, Rigsraad (1523—96), II 723, 744, 755 f.; III 3, 5, 6*, 14.
— *Mogens,* Adelsmand (d. 1695), III 494.
— *Niels,* Diplomat, Minister (1757—1824), IV 249, 272 f., 369, 384, 386.
— *Niels Styge*(sen), Biskop i Børglum (o. 1455—1533), II 508.
— *Oluf,* Embedsmand, Forfatter (1623—85), III 491, 496.
— *Oluf Nielsen,* til Vallø, Rigsraad (o. 1490—1545), II 484, 511, 580*.
— *Otte Nielsøn,* til Bjørnholm, Rigshofmester (o. 1395—1477), II 376*, 377.
— *Otto Holgersen,* til Boller, Rigsraad (d. 1525), II 484, 488, 511 (her fejlagtigt kaldet Oluf).
— *Vibeke,* Adelsdame (d. 1708/09), III 494 f.
Rosenkreutz, Hans Hansen, Finansdeputeret (o. 1644—1707), III 443.
Rosensparre, Sten, Rigsraad (1523—65), II 735*.
Rosenstand-Goiske, Peder, Teolog (1704—69), IV 305.
— *Peder,* Dramaturg, Jurist (1752—1803), IV 335, 337, 339, 359; V 776.
Rosenørn, Ernst Emil, Embedsmand, Politiker (1810—94), V 217, 222, 236, 242, 585.
— *Matthias Hans,* Embedsmand, Historiker (1824—1902), IV 679, 684, 750, 765.
— *-Lehn, Otto Ditlev,* Udenrigsminister (1821—92), V 36 ff., 40 f., 43, 47, 50, 52 f., 57 f., 68 f., 200, 242, 268, 275.
— *-Teilmann, Christian Peder Theodor,* Godsejer, Politiker (1817—79), V 194, 208, 216 f., 229 f.
Rosing, Michael, Skuespiller (1756—1818), IV 336, 338 f., 362, 584.
Rostgaard, Frederik, Gehejmearkivar, Samler (1671—1745), III 456, 458, 673*, 674; IV 318.
— *Hans,* Ridefoged, Amtsforvalter (1625—84), III 332.
Rostrup, Frederik Georg Emil, Botaniker (1831—1907), V 737.
— *Søren Kaspar William,* Formand f. Arbejdsgiverforeningen (1845—1911), V 618.
Rothe, Carl Adolph, Søofficer (1767—1834), IV 124.
— *Caspar Peter,* historisk Forfatter (1724—84), III 656, 675.
Rothe, Tyge Jesper, Forfatter (1731—95), III 651; IV 139, 145, 147, 239, 308, 309*, 310, 316, 362.
— *Tyge Jesper,* Grosserer, Politiker (f. 1877), VI 163, 177.
— *Viggo,* Jernbanedirektør (1814—91), IV 687.
Rottbøl, Christian Michael, Politiker, Landmand (1854—1928), V 383, 385, 407, 425, 428, 457, 459; VI 9, 37*, 50*, 77, 81—85, 88.
Rotwitt, Carl Edvard, Politiker (1812—60), IV 723, 741*.
Rousseau, Henri, fransk Maler (1844—1910), VI 583, 586.
— *Jean Jacques,* fransk Filosof og Forfatter (1712—78), III 594; IV 52, 137, 188, 238, 326, 573, 601.
Rovsing, Niels Michael Lange, militær Forfatter (1825—94), V 27 ff.
— *Niels Thorkild,* Kirurg (1862—1927), V 785; VI 127, 157.
Rubens, Peter Paul, flamsk Maler (1577—1640), III 227.
Rubin, Marcus, Statistiker, Historiker, Embedsmand (1854—1923), V 359, 487, 730; VI 470.
Rubow, Paul Victor, Litteraturhistoriker (f. 1896), VI 474.
— *Viktor,* Læge (1871—1929), VI 194.
Rud, Erik, Rigsraad (1519—77), II 727.
— *Otto Knudsen,* Admiral (1520—65), II 647 f., 722, 734.
— *Peder,* Herremand (d. 1559), II 743.
Rude, Olaf, Maler (f. 1886), VI 588, 592 f.
Rudelbach, Andreas Gottlob, Præst (1792—1862), IV 607.
Rudolf II, tysk-romersk Kejser 1576—1612 (f. 1552), III 12, 36.
Ruijter, Michiel de, nederlandsk Admiral (1607—76), III 333.
Rump, Godtfred, Landskabsmaler (1816—80), V 689.
— *Johannes Christian Magnus,* Ingeniør og Kunstsamler (1861—1932), VI 583.
— *Nicolai Reimer,* Politiker (1834—1900), V 375, 379, 381.
Rumpold, Hertug af Schlesien (o. 1422), II 207.
Runeberg, Johan Ludvig, svensk-finsk Digter (1804—77), V 690.
Rung, Otto, Forfatter (f. 1874), VI 490 ff.
Rupe, Alain de, fransk Teolog (d. 1475), II 445.
Ruprecht, tysk Konge 1400—10, II 282.

Russell, John, engelsk Statsmand (1792—1878), IV 729, 730*, 818 f., 822—827.
Rutherford, Ernest, eng. Fysiker (1871—1937), VI 479, 481 ff.
Ryan, George, Handelsmand (1783—1861), V 655.
Ryberg Hansen, Peter Olaf, Teolog (1860—1911), VI 632.
Rye, Olav, Officer (1791—1849), IV 659, 807.
Ryge, Johan Christian, Skuespiller (1780—1842), IV 584, 585*, 586.
Rüse, Henrik, se Rysensten.
Rysensten, Henrik Rüse, Baron af, nederlandsk Ingeniørofficer (1624—79), III 367*, 496, 506 f.
Rytter, Svenning Krag Nielsen, Embedsmand, Politiker (f. 1875), VI 93, 163, 194.
Ræder, Hans Henning, klass. Filolog (f. 1869), VI 477.
Ræff, Hans, Biskop i Oslo (d. 1545), II 434, 519, 569.
— *Peder,* Digter o. 1470—80, II 445.
— *Povl,* Kannik, Bogtrykker (d. o. 1533), II 434.
Rød, Jakob, Mester (o. 1300), II 129.
Rømeling, Hans Henrik, Admiral (1707—75), IV 75.
Rømer, Ole Christiansen, Naturforsker (1644—1710), III 427, 430*, 436 f., 639, 643.
Rønning, Frederik Vilhelm Valdemar, Litteraturhistoriker (1851—1929), III 605; V 723.
Rønnow, Carl, Biskop i Odense (o. 1445—1501), II 335, 431, 434.
— *Claus,* Marsk (d. 1486), II 313 ff.
— *Joachim,* udvalgt Biskop (d. 1544), II 563, 582 f., 595, 605 f., 613 f., 734.
— *Marquard,* Adelsmand (d. 1559), II 635.
Rørdam, Holger, Læge, Politiker (1865—1941), V 417.
— *Holger Frederik,* Præst, Litteraturhistoriker (1830—1913), V 697, 711.
— *Peter,* Præst (1806—83), IV 467, 614; V 703, 757 f.
— *Thomas Skat,* Biskop (1832—1909), V 713, 758.
— *Valdemar,* Digter (f. 1872), VI 507 f., 535.
Rørik, jysk Konge, I 374 f.
— Sagnkonge, se Hrørik.
— dansk Vikingehøvding (9. Aarh.), I 441 ff., 450, 454.
Sadolin, Jørgen Jensen, Biskop i Odense (o. 1499—1559), II 549, 556, 558, 571, 739 f., 749, 751 f.
— *Karen,* Datter af Jørgen Sadolin (f. 1528), II 549.
Saint-Aubain, Andreas Nicolai de, Forfatter (1798—1865), IV 561, 578 f., 585.
Sainte-Beuve, Charles Augustin, fransk Kritiker (1804—69), IV 618; V 717, 720.
Saint-Germain, Claude Louis, Greve de, Officer (1707—78), III 558*; IV 18 f., 24, 31, 35, 178, 225.
Sakse, se Saxo.
Saladin, tyrkisk Sultan 1171—93 (f. 1138), I 647.
Saldern, Caspar von, holstensk Statsmand (1710—86), III 560.
Salling, Søren Hansen, Højskoleforstander (1842—1918), V 132.
Salomon, Dominikanermunk (13. Aarh.), I 760.
— *Eskild Moritz,* Manufakturhandler (1854—1918), V 638.
Salomonsen, Carl Julius, Læge, Bakteriolog (1849—1924), V 737; VI 485, 586.
Salto, Axel, Maler og Tegner (f. 1889), VI 587, 596, 600.
Saly, Jacques François Joseph, Billedhugger (1717—76), III 658, 667, 674; IV 341 f., 344, 349, 566.
Sambor II, Hertug af Pommern (d. 1278), II 17, 22.
Samflet, Antonius, Maler (nævnes 1567—81), III 225.
Samsøe, Ole Johan, Forfatter (1759—96), IV 328, 336, 544.
Sandvig, Bertel Christian, Litterat (1752—86), III 628.
Sannom, Emilie, Flyverske 1886—1931), VI 529.
Sarauw, Poul, Forfatter (f. 1883), VI 629.
Sarti, Guiseppe, Komponist, Kapelmester (1729—1802), III 656; IV 340.
Saxesøn, Peder, Ærkebiskop i Lund 1224—28, I 690.
Saxo (Sakse), Historieskriver (o. 1200), I 540 f., 544 f., 546—548, 560, 652, 660, 664, 665—668; II 120 f.; III 33 f. — Cit. I 364, 374, 376, 382, 387 f., 400, 405, 465, 528 f., 562 f., 568, 570 ff., 576 ff., 581, 585 ff., 592 ff., 596 f., 599 f., 602, 604 ff., 610 ff., 617, 620, 624, 626, 628 ff., 640 ff., 654, 656 f., 672, 703, 721 f., 748 f., 752, 762, 764; II 440, 455; V 684. — Udgaver II 440, 455,

458 f., 485; III 164; IV 594. — Oversættelser II 759 f.; III 192; IV 557 f., 573, 600. — Kilde for Digtning IV 534, 583.
Saxtorph, Matthias, Læge, Fødselshjælper (1740—1800), IV 322.
Scalabrini, Paolo, Komponist, Kapelmester (1713—1803), III 656; IV 340.
Scarron, Paul, fransk Digter (1610—60), III 651.
Scavenius, Erik Julius Christian, Politiker (f. 1877), VI 15*, 45*, 65*. — Udenrigsminister 1913—20 V 446; VI 6, 15, 17 ff., 22 f., 41 f., 44, 46 ff., 63 f., 80, 82 f., 92 f., 97 ff., 107, 112 f., 121, 149, 167.
— *Harald Roger,* Diplomat (1873—1939), VI 163, 167, 168*, 169, 177.
— *Jacob Frederik,* Politiker (1838—1915), V 25, 212, 213*, 245 f., 258, 262, 267, 277, 279, 294*. — Kultusminister 294, 308, 316, 320, 332, 348, 357, 361 f. — Forliget 1894 V 366. — Fører for det unge Højre V 373, 375 f., 380 ff., 384, 441, 473.
— *Otto Christian Jacob Jørgen Brønnum,* Diplomat (f. 1875), VI 160.
— *Peder Brønnum,* Godsejer, Politiker (1795—1868), IV 438, 517, 664; V 655.
Schack, Hans, Officer (1609—76), III 321, 330, 333, 334*, 340, 344 f., 347 f., 353, 355 ff., 368, 394, 475, 487, 496.
— *Hans Egede,* Forfatter (1820—59), IV 550; V 692, 693*.
— *Otto Didrik,* Embedsmand (f. 1882), V 146, 163; VI 173*, 174.
— *Tage,* Præst (f. 1892), VI 634.
— *-Rathlou, Joachim Otto,* Statsmand (1728—1800), IV 75*, 76, 78, 82 ff., 89, 109, 147, 153 f., 226 f.
Schandorph, Sophus Christian Frederik, Forfatter (1836—1901), V 300, 740, 741*.
Schardt, Johan Gregor v. d., nederlandsk Billedhugger (o. 1530—o. 1581), III 229.
Scharff, William, Maler (f. 1886), VI 588, 592, 593—594.
Scharling, Carl Henrik, Teolog, Forfatter (1836—1920), V 708, 759.
— *Hans William,* Nationaløkonom, Politiker (1837—1911), V 364, 384; V 582, 636, 731.
Scheel, Anton Wilhelm, Retslærd, Politiker (1799—1879), IV 673.
— *Jørgen Erik,* Statsmand (1737—95), IV 89.
Scheel-Plessen, Carl Theodor August, dansk-tysk Embedsmand, Politiker (1811—92), IV 648 f., 715*, 721; V 82, 85, 89, 96.
Scheele, Ludvig Nicolaus von, Minister (1796—1874), IV 512, 704*, 708 f., 711, 713*, 715—719, 740, 777, 796.
Scheibe, Johann Adolph, Komponist (1708—76), III 655 f.; IV 340.
Scheidemann, Philipp, tysk Politiker (1865—1939), V 180.
Schelde, Niels, Regimentsskriver (1701—62), III 595 f., 598.
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph, tysk Filosof (1775—1854), IV 551.
Schepper, Cornelius, nederlandsk Diplomat (1502—55), II 531.
Schierbeck, Poul, Komponist (f. 1888), VI 622.
Schiern, Frederik Eginhard Amadeus, Historiker (1816—82), IV 628.
Schildern, Rabe von, Officer, Godsejer (d. 1680), III 491.
Schill, Ferdinand von, tysk Officer (1774—1809), IV 264.
Schiller, Friedrich von, tysk Digter (1759—1805), IV 8, 225, 336, 568; V 679; VI 628.
Schimmelmann, Heinrich Carl, Handelsmand, Statsmand (1724—82), III 569*; IV 13, 17, 22, 24 f., 35, 42, 76 ff., 86, 158 f., 164, 172, 174, 228.
— *Heinrich Ernst,* Statsmand (1747—1831), IV 8, 10, 82, 164, 211 f., 230, 364. — Finans- og Handelsminister 1784—1813 IV 85 ff., 95 f., 118, 148, 164, 172, 174, 249, 280; i Statsraadet 1814 IV 384; Udenrigsminister 1824—31 IV 386. — Udenrigspolitik IV 125, 272; Hertugdømmerne IV 229, 233. — Skolevæsen IV 189; Negerslaveri IV 186. — Personlighed IV 164.
— *Magdalene Charlotte Hedevig,* Skønaand (1757—1816), IV 223, 249.
Schindler, Poul Christian, Komponist (o. 1648—1740), III 655.
Schiødte, Jørgen Matthias Christian, Zoolog (1815—84), IV 629.
Schiøler, Eiler Theodor Lehn, Ornitolog (1874—1929), VI 580.
Schørring, Caspar Peter Charles, Borgmester, Politiker (1831—1913), V 267.
Schlaikjer, Erich, tysk Forfatter (1867—1928), V 149.
Schlanbusch, Theodor Georg, Amtmand (1756—1829), IV 82.

Schlegel, Frits, Arkitekt (f 1896), VI 569.
— *Johann Elias,* Forfatter (1719—49), III 651.
— *Johan Friderich Vilhelm,* Retslærd (1765—1836), IV 315.
Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel, tysk Teolog og Filosof (1768—1834), IV 539, 541, 606.
Schlenitz, Junker, Feltherre (o. 1500), II 305.
Schleppegrell, Frederik Adolph, Officer (1792—1850), IV 661.
Schmettow, Valdemar Frederik, Diplomat, Litterat (1749—94), IV 139, 306.
Schmidt, Jes Hansen, Kreditforeningsdirektør, Gaardejer (f. 1857), V 145.
— *Johannes Carl,* Præst, hjemmetysk Politiker (f. 1869), V 149; VI 442.
— *Peter Carl Rudolf,* Forfatter (1836—99), V 714 f., 746.
Schnack, Johan Gustav Frederik, Officer (1839—1920), V 72, 375, 382, 384.
Schopenhauer, Arthur, tysk Filosof (1788—1860), VI 621.
Schou, August Lauritz, Højesteretsdommer (1863—1942), V 436.
— *Charles,* Ingeniør (f. 1884), VI 559, 569.
— *Ib,* Arkitekt (f. 1910), VI 569.
— *Karl,* Maler (1870—1938), VI 580 f.
— *Peter Alfred,* Maler (1844—1914), VI 572.
— *Philip Julius,* Industridrivende (1838—1922), V 307, 636.
Schoubye, P., Adjunkt, Folketingsmand 1857—58 (1828—63), IV 757.
Schousboe, Peder Kofod Anker, Botaniker (1766—1832), IV 304.
Schouw, Joachim Frederik, Botaniker, Politiker (1789—1852), IV 442*, 499*, 603. — I Stænderne IV 437, 442 ff., 450, 475, 480, 510. — Nationalliberal Fører IV 615, 647, 665, 678, 683. — Trykkefrihed IV 441, 610. — Videnskabsmand IV 591 f.
Schovelin, Julius Vilhelm, Kontorchef, Politiker (1860—1933), V 385, 454.
Schrøder, Abel, Billedskærer (d. 1676), III 231.
— *Frederik Carl Gram,* Embedsmand (1866—1936), VI 160.
— *Friedrich Ludwig,* tysk Skuespiller (1744—1816), IV 337.
— *Ludvig,* Højskoleforstander (1836—1908), V 342, 705, 706*, 712, 761. Tvl. V 760—761.
— *Poul,* Maler (f. 1894), VI 599.
Schuffuth, Gotfred, Gejstlig (o. 1492), II 332.
Schulin, Johan Sigismund, Statsmand (1694—1750), III 539 f., 541*, 542, 546, 551, 555, 657, 667, 670.
Schult, Diderik, Oversekretær, Gehejmeraad (1644—1704), III 395, 398.
Schultz, Johan Frederik, Bogtrykker (1756—1817), IV 359.
— *Sigurd,* Kunsthistoriker (f. 1894), VI 575, 601.
Schultze-Naumburg, Paul, tysk Arkitekt (f. 1869), VI 555.
Schulz, Johan Abraham Peter, Komponist, Kapelmester (1747—1800), IV 329, 340 f., 586; VI 621.
Schulze-Gaevernitz, Gerhart, tysk Nationaløkonom (f. 1864), V 177.
Schumacher, Albert, Embedsmand (1642—96), III 408.
— *Jens Reimert,* Regeringsraad (1742—74), IV 363.
— *Joachim,* Vinhandler (1604—50), III 263, 381 f.
— *Peder,* se Griffenfeld.
Schwanenflügel, Herman Heinrich Louis, Litteraturhistoriker (1844—1921), V 723.
Schwanewede, Herman Frands von, Officer (1637—97), III 497.
Schwartz, Frans, Maler (1850—1917), VI 573.
— *Josua,* Generalsuperintendent (1632—1709), III 472, 474.
Schwarz, Frederik, Skuespiller (1753—1838), IV 304, 335 ff., 338*, 339.
— tysk Amtsdommer (o. 1900), V 123.
Schytte, Andreas, statsvidenskabelig Forfatter (1726—77), IV 54, 137*, 145, 315.
Schäfer, Dietrich, tysk Historiker (1845—1929), V 727.
Schøler, L. S. (i Teksten fejlagtigt Schiøler), Gaardejer, Landstingsmand 1870—75 (1805—75), V 504.
Schøller, Kaspar, Embedsmand (1644—1719), III 416, 425 f.
Schön, Wilhelm v., tysk Diplomat (1851—1933), V 140, 480, 486.
Schönberg, Landraad (o. 1914), V 123.
Schønheyder, Johan Christian, Biskop (1742—1803), IV 362.
Schöning, Gerhard, Historiker (1722—80), IV 314.
Scott, Walter, engelsk Digter (1771—1832), IV 550, 554, 556, 578.
Scribe, Eugène, fransk Dramatiker (1791—1861), IV 325, 385; V 694.

Seedorff Pedersen, Hans Hartvig, Digter (f. 1892), VI 520, 526—528, 527*.
Seefeld, Jakob, Rigsraad (1545—1599), III 13.
— *Jørgen,* Rigsraad (1594—1662), III 251*, 287.
Segelcke, Thomas Riise, Landøkonom, Mejeritekniker (1831—1902), IV 786; V 522, 523*, 539 f.
Sehested, Christen Thomesen, Søofficer (1664—1736), III 449, 457.
— *Christian,* Statsmand (1666—1740), III 427, 455 f., 493.
— *Christian (Christen) Thomesen,* Kongens Kansler (1590—1657), III 89, 101, 110 f., 113, 130, 139, 149 f., 273, 274*, 275, 287, 294, 516.
— *Hannibal,* Rigsraad, Statsmand (1609—66), III 113*, 134, 139, 158, 278, 281, 355*, 442. — Statholder i Norge III 141—144, 150, 154; i Krigen 1644—45 III 126 f., 130 ff.; styrtes III 285 f. — Fredsunderhandlinger 1660 III 334 ff. — Stændermødet 1660 III 347 f., 352. — Rigsskatmester III 352, 354—359, 362 f., 365 ff., 375, 380, 424, 483. — Udenrigspolitik III 123, 378 f. — Ægteskab III 112, 252; Personlighed III 113, 149, 270.
— *Hannibal,* Godsejer, Politiker (1842—1924), V 383, 384*, 385, 389.
— *Jens Steen,* Officer og Digter (ca. 1640—1698), III 518.
— *Knud,* Godsejer, Politiker (1850—1909), V 375.
— *Ove Ramel,* Statsminister (1757—1838), IV 387.
— *Sten Maltesen,* Rigsmarsk (1553—1611), III 73 ff.
Seidelin, Claus, Apotcker (1702—82), III 631, 641.
Selden, John, engelsk Historiker og Jurist (1584—1654), III 121.
Semler, Johann Salomo, tysk Teolog (1725—91), IV 304 f., 307, 313.
Seurat, Georges, fransk Maler (1859—91), VI 589.
Seward, William, nordamerikansk Statsmand (1801—72), V 31, 33.
Shakespeare, William, engelsk Dramatiker (1564—1616), III 647, 650; IV 326, 336, 547, 568, 573, 584; V 782; VI 532, 602, 625, 629. — Behandlinger V 764.
Shaw, George Bernhard, engelsk Forfatter (f. 1856), VI 628.
Sheridan, Richard Brinsley, engelsk Dramatiker (1751—1816), IV 336.
Sibbern, Frederik Christian, Filosof (1785—1872), IV 552—553, 553*, 555 f., 560 f., 563, 565, 582, 603, 610.
Sidenius, Isaak, Brændevinsbrænder (1788—1859), IV 449.
Sidonius Apollinaris, romersk Digter (5. Aarh.), I 383.
Sidrok den Gamle, dansk Vikingehøvding (9. Aarh.), I 447.
— *den Unge,* dansk Vikingehøvding (9. Aarh.), I 447.
Siegfried, Greve af Orlamünde (d. 1206), I 642, 645.
Siemon, Landraad i Aabenraa (o. 1914), V 123.
Sigar (Sigehere), sjællandsk Sagnkonge, I 386.
Sigbrit Villoms, Christian II's Raadgiverske (d. o. 1531), II 465, 467, 473, 475, 480,, 483, 486*, 487 f., 491 f., 493, 497, 503 f., 506 f., 511 f., 514, 531.
Sigfred, Konge (9. Aarh.), I 456.
— Viking (9. Aarh.), I 456.
— Vikingekonge (d. 887), I 450 f., 456.
— Vikingekonge (d. 891), I 452.
— nordisk Fyrste i Wales (10. Aarh.), I 481.
— *Jarl,* norsk Vikingekonge (o. 900), I 480.
— *den Danske,* Greve af Guines (d. 961), I 468.
Sigge (Ulfsson Sparre), Biskop i Strängnäs (d. 1463), II 309.
Sigismund, tysk-romersk Keiser 1411—37 (f. 1361), II 205, 207 ff., 215, 217.
— *III Vasa,* Konge af Polen 1587—1632, af Sverige 1592—99 (f. 1566), III 71 f., 81.
Signesøn, Toke, Stormand (12. Aarh.), I 614.
Signy (Signe), sjællandsk Sagnprinsesse, I 386; II 118 f., 265.
Sigrid, Datter af Sven Estridsøn (o. 1066), I 591.
Sigtryg, svensk Konge i Danmark (10. Aarh.), I 456 f., 464 f., 467 f.
— *Gale,* norsk Vikingekonge (d. 926), I 480 f.
Sigurd Jarl, norsk Høvding (d. 962), I 472.
Sigurd Jorsalfar, Konge af Norge 1103—30, I 591.
Sigurdsson, Jón, islandsk Politiker og Videnskabsmand (1811—79), V 467*, 469.
Sigurjónsson, Jóhann, islandsk Forfatter (1880—1919), VI 520, 525, 623.
Sigvalde, Høvding paa Jomsborg (11. Aarh.), I 477 ff., 484 f., 489.

Sigvard, Biskop (12. Aarh.), I 577.
Sikker Hansen, Aage, Maler og Tegner (f. 1897), VI 600.
Silinger, nordisk Stamme, I 363 ff.
Silius, romersk Statholder (1. Aarh.), I 280.
Simonsen, Rasmus, Skolemand (15. Aarh.), II 428.
Simony, Carl Frederik, Embedsmand (1806—72), IV 695, 713*, 740, 771.
Sinclair, George, skotsk Officer (d. 1612), III 77.
Sindballe, Kristian Laursen, Retslærd (f. 1884), VI 158.
Sixtus IV, Pave 1471—84 (f. 1414), II 330.
Skaaning, Peder, Ridder (13. Aarh.), II 42.
— *Simon,* Reformator (o. 1526), II 548, 552, 558.
Skaanlund, Mathias, Lakaj, Sorenskriver (1657—o. 1730), III 521.
Skallagrímsson, Egil, islandsk Skjald (o. 900—983), VI 515.
Skarpenberg, Henning, Ridder (o. 1410), II 198 f.
Skau, Laurids Pedersen, sønderjysk Politiker (1817—64), IV 500*, 501, 504, 612 f., 737, 777*, 778; V 80, 108.
— *Peder Pedersen,* sønderjysk Politiker (1825—1917), V 92, 96, 103, 104*.
Skave, Niels, Biskop i Roskilde (d. 1500), II 333, 336.
Skecl, Albert, Rigsadmiral (1572—1639), III 47, 67, 95 f.
— *Birgitte,* Adelsdame (1638—99), III 487.
— *Charlotte Amalie* (o. 1700—1763), g. m. Iver Rosenkrantz, III 537, 539.
— *Christen,* Rigsraad (1603—59), III 273, 287, 290, 305, 311*, 314.
— *Christen* (Jørgensen), Gehejmeraad (1623—88), III 415, 516.
— *Erik Vilhelm Robert,* Politiker (1818—84), V 194, 200, 232, 275.
— *Ingeborg,* Godsejerske (o. 1545—1604), III 230.
— *Jørgen,* Rigsmarsk (1578—1631), III 89, 91, 101.
— *Mogens,* Forfatter (1650—94), III 493, 496, 498, 504, 516, 648.
— *Otte,* Gehejmeraad (1633—95), III 280.
— *Otto,* til Hammelmose, Rigsraad (1576—1634), III 89.
— *Sophus Frederik Erik Otto,* Politiker (1836—97), V 348.
Skeggjason, Marcus, Skjald (o. 1100), I 584.
Skibsted, Arnoldus de Fine, Embedsmand (1785—1851), IV 476, 478.
Skinkel, Morten, Godsejer (d. 1679), III 497.
Skjalgssøn, Erling, norsk Høvding (Beg. af 11. Aarh.), I 497.
Skjalmsøn, Peder, Biskop i Roskilde (d. 1277), II 25 f., 31, 35, 37.
Skjeldborg, Axel, Maler (f. 1895), VI 599.
Skjold (Scyld Scefing, Scef), Sagnkonge, I 388 ff., 392, 546.
Skjoldborg, Johan Martinus, Forfatter (1861—1936), VI 493—495, 494*, 498, 522, 623.
Skjønning, Jacob, Rektor i Viborg (o. 1526), II 548.
Skodborg, Jørgen, Ærkebiskop (o. 1480—1551), II 490, 543.
Skondelev, Hans (Johan), Biskop i Slesvig (d. 1421), II 206.
Skouboe, Else, Skuespillerinde (f. 1898), VI 627 f.
Skov, Ane Kirstine, Ewalds Værtinde 1777—81, IV 328.
Skovgaard, Joakim Frederik, Maler (1856—1933), V 781; VI 572.
— *Niels Kristian,* Maler, Billedhugger (1858—1938), V 781; VI 572, 601.
— *Peter Christian Thamsen,* Maler (1817—75), V 688.
Skovgaard-Petersen, Carl, Provst (f. 1866), VI 634.
Skram, Asbjørn Oluf Erik, Forfatter (1847—1923), V 777.
— *Berthe Amalie,* Forfatterinde (1846—1905), V 776.
— *Peder,* Admiral (1503—81), II 569, 598, 599*, 758; III 107.
Skriver, Jakob (o. 1531), II 566.
— *Oluf,* Borger i København (o. 1536), II 602.
Skrumsager, Jørgen Nielsen Hansen, sønderjysk Politiker (1841—1921), V 98, 107, 108*, 151.
Skræppenborg, Peter Larsen, Lægprædikant (1802—73), IV 462*, 477; V 6.
Skuld, Hrodulfs Søster, I 401.
Slagheck, Didrik, Ærkebiskop i Lund (d. 1522), II 473, 479 ff., 491 f., 505.
Slange, Niels Pedersen, Historiker (1656—1737), III 344.
Slebsager, Marius Abel Nielsen, Politiker (f. 1874), VI 37*, 163, 194 f., 223, 267, 386.
Slengerik, Carl August Vilhelm, Redaktør, Politiker (1859—1923), V 402, 412, 416, 422, 431; VI 37*, 103, 132.
Slott-Møller, Agnes, Malerinde (1862—1937), V 781; VI 574.

Slott-Møller, Georg Harald, Maler (1864—1937), V 781; VI 574.
Smidt, Carl Martin, Arkitekt og Kunsthistoriker (f. 1872), VI 562.
Smidth, Hans, Maler (1839—1917), VI 572.
— *Verner Frederik Læssøe,* Ingeniør, Industrimand (1850—99), V 595, 596*, 601.
Smith, Adam, engelsk Socialøkonom (1723—90), IV 163, 316, 375.
— *Caspar Wilhelm,* slavisk Filolog (1811—81), V 698.
— *Troels Frederik Plum,* Præst, Forfatter (1813—80), IV 643.
Snakenborg, Gert, Ridder (o. 1389), II 185.
Snare, Esbern, Stormand (d. 1204), I 618, 626, 629, 634, 636, 652, 662; II 30, 114.
Sneedorff, Frederik, Historiker (1760—92), IV 140 f., 237, 315, 359, 544.
— *Jens Schielderup,* Forfatter (1724—64), I 96; III 597, 620, 622, 625, 633 f., 644, 645*, 651, 654; IV 71, 310, 317.
Snell, Johann, tysk Bogtrykker (o. 1500), II 431.
Snorre Sturleson, islandsk Historieskriver (1178—1241), I 390; IV 558, 573, 596, 600.
Sofie, Valdemar den Stores Dronning (d. 1198), I 614, 617.
— af Mecklenburg, Frederik II's Dronning (1557—1631), II 631, 759; III 8 ff., 11*, 12 ff., 16, 66, 89, 97, 104, 108, 484.
— Valdemar den Stores Datter (o. 1181), I 642.
— svensk Dronning (d. 1286), II 27, 39 f.
— *Amalie,* Frederik III's Dronning (1628—85), III 253, 267, 269, 275, 277*, 280 f., 305, 321, 352, 354, 368, 374 ff., 392, 396, 487 f.
— *Christiane,* Markgrevinde af Brandenburg-Kulmbach (1667—1737), III 539.
— *Elisabeth* (Grevinde Pentz), Kongedatter (1619—57), III 102, 141, 270.
— *Hedvig,* Prinsesse (1677—1735), III 461 (der staar kun Hedvig).
— *Magdalene,* Christian VI's Dronning (1700—70), III 529 f., 531*, 532 f., 536 f., 541, 568, 599.
— *Magdalene,* svensk Dronning (1746—1813), III 535; IV 18, 108.
Sohlman, August, svensk Redaktør (1824—74), IV 802.
Sokrates, græsk Filosof (o. 469—399 f. Kr.), IV 308, 353, 624 f.; VI 477.
Solf, Wilhelm, tysk Politiker (1862—1936), V 181; VI 101.
Some, Krister Abrahamson, svensk Kriger (d. 1615), III 75.
Sonne, Hans Christian, Provst, Andelsmand (1817—80), V 228, 531, 532*.
— *Jørgen Valentin,* Maler (1801—90), V 686 f.
— *Ole Christian Saxtorph,* Landmand, Politiker (1859—1941), V 425 f., 473; VI 53, 55, 160.
Sorterup, Jørgen Jørgensen, Præst, Digter (1662—1723), III 504.
Soya, Carl Erik, Forfatter (f. 1896), VI 547, 627.
Span, Henrik, Admiral (1634—94), III 513.
Spandemager, Hans Olufsen, Præst, Reformator (d. 1571), II 552, 558.
Spandet, Niels Møller, Dommer, Politiker (1788—1858), IV 682, 747, 755, 768; V 702.
Sparre, Aage Jepsen, udvalgt Ærkebiskop (d. o. 1540), II 490, 543, 563 f., 571.
Spencer, Herbert, engelsk Filosof (1820—1903), V 65, 721.
Spener, Philipp Jakob, tysk Teolog (1635—1705), III 616.
Spengler, Oswald, tysk Filosof (1880—1936), VI 535, 542.
Spens, James, engelsk Diplomat (o. 1624), III 83 f.
Sperling, Otto, Læge, Botaniker (1602—81), II 260, 262.
Spiegel, Hans, Lensmand (16. Aarh.), II 661.
Spinoza, Baruch, nederlandsk Filosof (1632—77), III 609, 612, 614.
Sponneck, Vilhelm Carl Eppingen, Finans- og Statsmand (1815—88), IV 648, 685*, 722, 738, 742, 800, 827; V 189, 220. — Højrepolitiker IV 665; V 218. — Finansminister 1848—54 IV 657, 667, 671 ff., 679 f., 685 f., 695, 702, 705, 708. — Under Ministerkrisen 1857 IV 719; 1866 IV 216 f. — Fæstespørgsmaalet IV 750; Jernbanesagen IV 760, 762; Øresundstolden IV 796.
Staffeldt, Adolph Wilhelm Schack von, Digter (1769—1826), IV 536, 547, 570*, 572.
Stahl, Georg Ernst, tysk Kemiker og Læge (1660—1734), III 636 f.
Stampe, Henrik, Retslærd (1713—89), III 565, 598*, 620; IV 24 f., 48, 62, 82 f.

Stangeberg, Henrik, Biskop i Ribe fra 1455 (d. 1465), II 336.
Stanley, Simon Carl, Billedhugger (1703—61), III 673, 675.
Starkad, hadbardisk Kæmper, I 397 f., 405; II 16.
Stauning, Thorvald August Marinus, Statsmand (1873—1942), V 145; VI 5, 37*, 50*, 159*, 186*, 498. — Kontrolminister 1916—20 VI 50, 80 f., 88; Leder af en Del af Indenrigsministeriet 1918 VI 138, 145. — Krisen 1920 VI 159. — Statsminister 1924—26 VI 185 f., 188, 190, 193; 1929—42 VI 213ff., 221f., 224, 229f., 231 ff., 235, 317 f., 340, 393, 395. — Personlighed VI 185 f.
Steele, Richard, engelsk Forfatter (1671—1729), III 615.
Steensby, Hans Peter, Geograf (1875—1920), I 83, 85.
Steensen, Vincens, Landsdommer (1592—1659), III 326, 327*.
Steenstrup, Japetus, Naturforsker (1813—97), I 129; IV 629*; V 728.
— *Johannes Christoffer Hagemann Reinhardt,* Historiker (1844—1935), III 162; V 728*, 729; VI 461, 466.
Stefan, Ærkebiskop i Uppsala (12. Aarh.), I 631, 634.
Steffens, Henrik, Filosof (1773—1845), IV 8, 535 f., 537*, 546 ff., 551, 568, 600 f., 626; V 717. Tvl. IV 480—481.
Steffensen, Hans Christian, Generalauditør, Politiker (1837—1912), V 70 f., 364 f., 373.
— *Michael,* sønderjysk Landbrugskandidat (1887—1917), V 164*.
Stegmann, Povl, Arkitekt (f. 1888), VI 560, 567, 569.
Stein, Harald August Edvard, Biskop (1840—1900), V 714.
Steincke, Karl Kristian, Socialøkonom, Politiker (f. 1880), VI 187 f., 189*, 203 f., 213, 218, 230, 232, 411 f.
Steinmann, Georg Frantz Maximilian von, tysk Statsmand (1830—1901), V 117, 133.
— *Peter Frederik,* Officer (1812—94), IV 810, 828; V 47, 58, 268, 270.
Stemann, Christian Ludvig, Minister (1730—1813), IV 84 f.
— *Johan Andreas,* Etatsraad, Godsejer (1825—1904), V 559.
— *Poul Christian,* Statsminister (1764—1855), IV 374, 411, 419*, 420, 422, 432 f., 435 f., 441 f., 453, 485, 500, 526, 616, 693.
Sten, Tidemand, Borgmester i Lübeck (o. 1427), II 216.
Stenbock, Gustav Otto, svensk Feltherre (1614—85), III 334.
— *Magnus,* svensk Feltherre (1665—1717), III 445 ff., 468.
Stensballe, Johannes Pedersen, Driftsbestyrer, Politiker (f. 1874), VI 194 f.
Stensen, Niels (Nicolaus Steno), Anatom, Geolog, Teolog (1638—86), III 261, 403, 618; V 726.
Stenwinkel, Hans van, den Ældre, Bygmester (o. 1555—1601), III 194, 196.
— *Hans van,* den Yngre, Bygmester (1587—1639), III 194, 196, 208.
— *Lorenz van,* Bygmester (d. 1619), III 194, 196, 206.
— *Morten van,* Bygmester og Maler (1595—1646), III 197.
— *Oluf van,* Bygmester (d. 1659), III 197, 332.
— *Willum van,* Fæstningsingeniør (17. Aarh.), III 197.
Stenvæg, Erling, norsk Stormand (d. 1207), I 675.
Stephanius, Stephan Hansen, Filolog, Historiker (1599—1650), III 164.
Stephens, George, Sprogmand (1813—95), V 698.
Stephenson, George, engelsk Ingeniør (1781—1848), IV 757.
Sthen, Hans Christensen, Præst og Salmedigter (o. 1540—1610), II 752; III 36.
Sthyr, Hans Valdemar, Biskop, Minister (1838—1905), V 379, VI 639.
Stigsøn, Jon, Ærkedegn i Lund (d. 1361), II 252.
— *Niels,* Biskop i Roskilde (d. 1249), II 7 f.
— *Ove,* Herremand (d. 1358), II 151.
Stilling-Andersen, Jacob Michael Henrik Ferdinand, Mejerimand (1858—1933), V 524, 525*.
Stockfleth, Thomas Rosing, Sorenskriver, Forfatter (1742—1808), IV 329.
Stolberg, Christian, Embedsmand, Forfatter (1748—1821), IV 79, 292.
— *Christian Günther,* Overhofmester (1714—65), III 599.
— *Frederikke Louise,* Skønaand (1746—1824), IV 140.
— *Friedrich Leopold,* Embedsmand, Forfatter (1750—1819), IV 79.
— *-Wernigerode, Christian Ernst,* Greve af (1691—1771), III 529 f., 533, 539, 550 f.
Storck, Herman Baagøe, Arkitekt (1839—1922), V 754; VI 550, 562.
Storm, Edvard, Forfatter, Skolemand (1749—94), IV 362.

Storm Petersen, Robert, Maler, Tegner (f. 1882), VI 600.
Stoud, Frederik, Kollegiedeputeret (1759—1823), IV 373 f.
Strabo (Strabon), græsk Geograf (ca. 63 f. Kr.—20 e. Kr.), I 348, 360.
Strackerjan, Karl Eginhard, tysk Redaktør (1854—1921), V 137.
Strange, Junker (o. 1205), II 7.
Stravinskij, Igor, russisk Komponist (f. 1882), VI 627.
Strindberg, Johan August, svensk Forfatter (1849—1912), V 767, 771; VI 625 ff., 629.
Struensee, Adam, Generalsuperintendent (1708—91), IV 26, 236.
— *Carl August,* Embedsmand (1735—1804), IV 36*, 37, 60, 62 f., 74.
— *Johann Friedrich,* Statsmand (1737—72), IV 10 f., 28*, 59*, 61*, 67*, 182, 229. — Ungdom IV 26. — Regering IV 28—57. — Statsstyrelse IV 31—37, 49 ff., 54, 60 f., 69, 72 ff., 86, 91, 134, 148; Udenrigspolitik IV 40 f.; Forhold til Norge IV 245; Finansvæsen IV 41 ff., 171, 376; Handel, Haandværk og Industri IV 43 ff., 159 f., 214; Landboforhold IV 45, 147, 323; Forsvarsvæsen IV 178; Retsvæsen 48 f.; sociale Forhold IV 47 f.; Trykkefrihed IV 46 f., 129, 131. — Over for Adelen IV 30 f.; Embedsmændene IV 37 f., 56 f.; København IV 38 f., 51 f.; Forhold til Christian VII IV 14, 26 f., 52, 64 ff.; til Caroline Mathilde IV 27, 34, 50, 52, 55, 58, 60, 63; Juliane Marie IV 71; Kronprins Frederik IV 52, 80. — Styrtes IV 57—68. — Tyskhed I 96 f.; IV 29 f., 51. — Personlighed IV 28 f., 39, 55.
Strøm, Gollich Frederik Peter, Præst (1819—98), IV 769.
Stuart, James, engelsk Arkitekt (1713—88), IV 343.
Stub, Ambrosius, Forfatter (1705—58), III 606, 653 f.
— *Chresten,* Kannik (16. Aarh.), II 542.
— *Iver,* Borger i Ribe (o. 1531), II 566.
— *Iver,* Teolog (d. 1611), III 69.
— *Peder,* Borgmester i Viborg (d. 1537), II 527, 542, 560, 566.
Stuckenberg, Viggo Henrik Fog, Digter (1863—1905), V 769 f.; VI 489. — Hustru Ingeborg Pamperin (1866—1904), V 770, 773.
Sture, Niels Bosson, svensk Rigsraad (o. 1426—94), II 314.
Sture, Sten, den Ældre, svensk Rigsforstander (ca. 1440—1503), II 312, 316 ff., 322, 452.
— *Sten, den Yngre,* svensk Rigsforstander (1492—1520), II 324, 471 ff.
— *Svante Nilsson,* svensk Rigsforstander (o. 1460—1512), II 318 f., 322, 324, 351, 408.
Sturmberg(er), Johann Christoph, Billedhugger (d. 1722), III 673.
Styrbjørn, Jomsborg-Høvding, I 478.
Stæhr-Nielsen, Erik, Maler (1890—1921), VI 596.
Stöcken, Henrik von, Rentemester (1631—81), III 424, 426 f.
Sucket, Johann, kejserlig Raad (o. 1520), II 475 f.
Suenson, Edouard, Søofficer (1805—87), IV 817.
— *Magnus Nicolai,* Skibsreder (f. 1875), VI 158.
— *Otto Frederik,* Søofficer, Marineminister (1810—88), V 217.
Suhm, Peter Frederik, Historiker, Bogsamler (1728—98), III 629, 651; IV 50, 54, 130, 137 ff., 238, 310 f., 314*, 356, 358, 534.
Suhr, Ole Bernt, Grosserer (1813—75), V 655.
Sunesøn, Anders, Ærkebiskop i Lund 1201—23, I 652, 654, 667, 668—670, 671 f., 676 ff., 685, 693 ff., 718, 738, 749, 751, 761, 766.
— *Ebbe,* Stormand (d. 1208), I 675.
— *Jakob,* Stormand (o. 1170—1246), II 104.
— *Peder,* Biskop i Roskilde (ca. 1161—1214), I 652, 654, 659, 668, 690.
Surbeck, Simon, Borgmester i Kbh. o. 1575, III 60.
— —, Borgmester i Kbh. (d. 1644), III 60.
Suso (Seuse), *Henrik af,* tysk Mystiker (o. 1295—1366), II 438.
Svane, Hans Hansen, Ærkebiskop (1606—68), III 255, 341*, 342, 344—350, 358, 500.
— *Ole Henrik,* vakt Lægmand (1740—1825), IV 415.
Svane, Leo, Museumsdirektør (f. 1887), VI 587, 592.
— *Sigurd,* Maler (f. 1879), VI 574, 587 ff.
Svaning, Hans, Historiker (1503—84), II 486, 639, 758 f.; III 33.
Svantevit, vendisk Gud, I 625.
Svart, Claus Claussøn, Kartograf (f. 1388), II 263 f.
Swart, Peder, Biskop i Västerås (d. 1562), II 639.

Svarte, Ottar, Skjald (o. 1026), I 495.
Svarteskaaning, Niels, Høvedsmand (o. 1388), II 184.
Sveinsson, Benedikt, islandsk Embedsmand og Politiker (1826—99), V 467.
Sveistrup, Poul, Politiker, Statistiker (1848—1911), V 409.
Sven Tjugeskæg (Tveskæg), Konge ca. 986—1014, I 474—479, 482—490, 497, 514, 518, 527.
— *Estridsøn,* Konge 1047—76 (f. ca. 1020), I 459, 476, 499 f., 542, 552, 558—569, 570, 578, 583, 591, 746, 748, 769.
— *Grathe,* Konge (o. 1125—57), I 554, 605, 609, 610—618, 637, 658, 726.
— Søn af Sven Estridsøn (d. 1104), I 585.
— *Alfifasen,* Søn af Knud den Store, Konge i Norge (d. 1035), I 493, 497 f.
— *Jarl,* norsk Høvding (d. 1016), I 483, 485, 494, 497.
— Biskop i Roskilde (d. 1088), I 577, 579.
— Biskop i Viborg (d. o. 1153), I 586, 590.
Svend, Biskop i Aarhus fra 1326 (d. ca. 1352), II 82, 103, 138.
Svendsen, Johan, Musiker (1840—1911), VI 617, 619.
Svensøn, Kristian, Stormand (12. Aarh.), I 586, 599 f., 603.
Sverker II d. Y. Karlsson, Konge af Sverige (d. 1210), I 675.
Sverre Sigurdssøn, Konge af Norge (ca. 1151—1202), I 660.
Sybel, Heinrich von, tysk Historiker (1817—95), V 82.
Syberg, Anna, Malerinde (1870—1939), VI 574, 577.
— *Fritz,* Maler (1862—1939), VI 573 f., 577—579.
Sydenham, Thomas, engelsk Læge (1624—89), III 637.
Sydow, Oscar Fredrik von, svensk Embedsmand (f. 1873), VI 123*, 124.
Sylow, Nicolai Christian Herholdt, Retslærd (1849—1913), V 330.
Syv, Peder Pedersen, Sprogmand, Antikvar (1631—1702), I 93; III 501, 506, 517; IV 317, 326, 596.
Sødring, Julie Weber, Skuespillerinde (1823—94), IV 585, 590.
Søeborg, Carl, Forfatter (1775—1852), IV 332.
Søiberg, Harry, Forfatter (f. 1880), VI 520, 524 f.
Sønderby, Knud, Forfatter (f. 1909), VI 548.
Søndergaard, Jens, Maler (f. 1895), VI 597 f.
Sønnichsen, Søren, Musikhandler (1765—1826), IV 340.
Sørensen, Carl Richard, sønderjysk Redaktør (f. 1843), V 101.
— *Enevold,* Redaktør, Politiker (1850—1920), V 396 ff., 409, 415, 417, 435, 440, 443, 450.
— *Hans,* Borgmester i Aalborg (o. 1629), III 99 f.
— *Peder,* Borgmester i Viborg (o. 1629), III 99.
— *Rasmus Møller,* Politiker, Skolemand (1799—1865), IV 513 f., 515*, 519 ff., 770.
— *Søren Peter Lauritz,* Kemiker (1868—1939), VI 486 f.
— *Theodor,* Læge, Socialpolitiker (1839—1914), V 502.

Tacitus, romersk Forfatter (ca. 55—ca. 120), I 76, 84 f., 260, 275, 280, 282, 349 f., 353, 362, 370 f., 407, 409, 413, 422, 426 ff.
Taft, William Howard, nordamerikansk Statsmand (1857—1930), V 478.
Tagesøn, Henrik, Adelsmand (d. 1441), II 353 f., 452.
Taine, Hippolyte Adolphe, fransk Tænker og Forfatter (1828—93), V 65, 251, 717 f., 720, 736; VI 511.
Tamerlan (Timur-i leng), tartarisk Erobrer (1336—1405), III 630.
Tanaros, keltisk Gud, I 428.
Tardieu, André, fransk Statsmand (f. 1876), VI 105, 108, 115, 120.
Tast, Hermann, Præst i Husum (1490—1551), II 542 f.
Tauber, Johannes Henrik Georg, Redaktør, Politiker (1827—92), V 262, 349, 628.
Tavsen, Hans, Reformator (1494—1561), I 92; II 541, 543, 544*, 546, 548 ff., 553, 556, 558, 564, 566, 582 f., 674, 730, 739 f., 742, 751 f.
Tegnér, Esajas, svensk Digter (1782—1846), IV 373, 616.
Tegner, Rudolph, Billedhugger (f. 1873), VI 601.
Terkelsen, Søren, Tolder, Oversætter (d. 1656 el. 1657), III 166.
Termansen, Niels Jokum, Politiker, Forfatter (1824—92), V 220, 258*, 277, 342, 664.

Tesdorpf, Edward, Godsejer og Landøkonom (1817—89), V 497*, 504, 531, 540 f., 595.
— *Edvard Frederik Jakob,* Godsejer og Politiker (1854—1937), V 426, 473.
Tessin, Karl Gustav, svensk Statsmand (1695—1770), III 551.
— *Nicodemus, d. Y.,* svensk Arkitekt og Statsmand (1654—1728), III 663, 670, 672.
Tetzen Lund, Christian, Grosserer og Kunstmaler (1852—1936), VI 583.
Teutobod, Teutonernes Konge (o. 102 f. Kr.), I 359.
Teutoner, nordisk Stamme, I 84 f., 346 f., 353, 356, 358 ff., 364, 366, 393.
Thaarup, Frederik, Statistiker og Litterat (1766—1845), IV 315.
— *Thomas,* Forfatter (1749—1821), IV 327, 329, 341, 585.
Thaer, Albrecht, tysk Landøkonom (1752—1828), IV 405.
Thalbitzer, William, Filolog (f. 1873), VI 476.
Thenner, Hieronymus, Leder af tyske Kancelli 1559—66 (d. ca. 1570), II 677.
Theodignus, pavelig Udsending (12. Aarh.), I 607.
Theodorik den Store, østgotisk Konge 471—526 (f. ca. 456), II 123.
Theodosius, romersk Kejser 379—95 (f. 347), I 378.
Thestrup, Christian, Professor (1689—1750), III 641.
— *Frands,* Præst, senere Biskop (1653—1735), III 645.
— *Hans Nicolai,* Officer, Krigsminister (1794—1879), IV 807.
Thiele, Thorvald Nicolai, Astronom, Matematiker (1838—1910), V 736.
Thielo, Carl August, Musiker, Skuespilentreprenør (1707—63), III 655.
— *Caroline Amalie,* Skuespillerinde (1735—54), III 649*.
Thiermann, Amtsforstander (o. 1900), V 138.
Thierry, Amédée Simon (1797—1873), fransk Historiker, IV 628.
— *Augustin* (1795—1856), fransk Historiker, IV 628.
Thijssen, Maarten, nederlandsk Admiral (d. 1657), III 127, 129.
Thim, Reinholdt, Maler (d. 1639), III 228.
Thomasius, Christian, tysk Jurist og Filosof (1655—1728), III 615 f., 618.
Thomesen, Hans, Salmedigter (1532—73), II 551, 752, 759.
Thomsen, Christian Albert Frederik, Officer (1827—96), V 58 f., 259, 260*, 270, 277, 279, 293, 365, 369, 375.
— *Christian Jürgensen,* Arkæolog og Museumsmand (1788—1865), IV 595, 596*, 598 f.; V 696.
— *Eskil,* Prior i Antvorskov (d. o. 1538), II 545*, 546.
— *Hans Peter Jürgen Julius,* Kemiker (1826—1909), V 699*, 700.
— *Hinrich,* sønderjysk Gaardejer, Kasserer for Skoleforeningen (1845—1919), V 132.
— *Oluf,* Patolog (1878—1940), VI 543, 586.
— *Peder,* Huskapellan (o. 1530), II 558.
— *Vilhelm Ludvig Peter,* Sprogforsker (1842—1927), I 85; IV 597, 629; V 705 f., 732 f., 733*.
Thomson, J. J., eng. Fysiker (f. 1856), VI 481.
Thor, se Tor.
Thord, svensk Marsk (d. o. 1455), II 309.
Thore, Biskop i Ribe (d. 1134), I 601.
Thoresen, Anne Magdalene, Forfatterinde (1819—1903), V 776.
Thormöhlen, Jørgen, Salthandler i Bergen (fejlagtigt omtalt under Kbh.) (d. 1709), III 515.
Thoroddson, Skúli, islandsk Politiker (1859—1916), V 469.
Thorsen, Peder Kristian, Sprogmand (1851—1920), V 698.
Thorup, Jens Andersen, Gaardejer (1834—1911), V 348.
Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger (1768—1844), III 673; IV 343, 354, 538, 542, 543*, 546 ff., 560, 562, 587 ff., 594, 602, 625, 630; VI 470. — Museum IV 609.
Thott, Birgitta Olufsdatter (d. ca. 1498), II 309.
— *Birgitte,* Oversætterinde (1610—62), III 162.
— *Erik Akselsøn,* svensk Rigsforstander 1457 og 1466—67 (ca. 1415—81), II 309, 312 f., 317, 374.
— *Iver Akselsøn,* Lensmand paa Gotland (ca. 1420—87), II 312*, 313, 317 f., 374, 452; III 224. — Hustru Magdalene II 317.
— *Knud,* Gehejmeraad (1639—1702), III 427, 493.
— *Laurens Akselsøn,* Stormand (d. 1483), II 317.
— *Oluf Akselsøn,* Lensmand paa Gotland (d. 1464), II 308, 313, 363.

Thott, Otto, Statsminister, Bogsamler (1703—85), III 546*, 547; IV 16, 75, 83 f., 358.
— *Ove,* Adelsmand (1626—66), III 328.
— *Tage,* Rigsraad (1580—1658), III 93, 250 f., 261, 287*, 305.
Thrugutsøn, Sven, Stormand (11. Aarh.), I 584, 586, 603.
— *Uffe,* Ærkebiskop 1230—52, I 684, 690.
Thuillerie, Caspar Cognet de la, fransk Diplomat (1594—1653), III 130 ff., 138 f.
Thura, Christian, Litterat (1730—87), IV 130.
Thurah (Thura), *Laurids de,* Arkitekt (1706—59), III 627 f., 657, 662—666, 668, 675; IV 341, 343; VI 561.
Thuresen, Frederik, Stadshauptmand (1613—75), III 257 f., 321, 324*, 341, 344, 357, 365 f.
Thyra, Hertuginde af Cumberland (1853—1933), V 50, 51*, 52, 139. Tvl. V 64—65.
Thyra Danebod, se Tyre Danmarksbod.
Thyregod, Christen Andersen, Forfatter (1822—98), V 710.
Thøger, Helgen, I 543, 664.
Ti, nordisk Gud, I 103, 282, 307, 427, 429, 431.
Tiberius, romersk Kejser 14—37 e. Kr. (f. 42 f. Kr.), I 395 f.; IV 576.
Tiedemann, Politimester i Flensborg (o. 1865), V 81.
Tiedje, Johannes, tysk-sønderjysk Teolog og Politiker (f. 1879), V 147, 148*, 149; VI 124.
Tietgen, Carl Frederik, Finansmand (1829—1901), IV 763, 790, 794; V 38, 283, 304, 470, 609, 655*. — Finansforetagender V 530, 575, 594, 648 f., 655 ff., 659 f. — Handel V 636 f., 639 ff.
Tillisch, Frederik Ferdinand, Politiker (1801—89), IV 669*, 670 f., 673, 678, 704, 742, 750, 755, 763, 766, 773 f., 829; V 190, 225, 664.
Tilly, Johan Tserklaes, Friherre af, tysk Hærfører (1559—1632), III 82, 86—90, 92, 95 f., 116.
Timmermann, P., sønderjysk Gaardejer (1846—1911), V 134.
Timæus, græsk Historieskriver (ca. 350—ca. 255 f. Kr.), I 84, 346.
Tobiesen, Frederik Christian Heinrich Emil, Politiker (1829—1908), V 268.
Tode, Johann Clemens, Læge, Forfatter (1736—1806), III 653; IV 326, 329, 359, 362.
Todsen, Overborgmester i Flensborg (f. 1864), V 146.
Tofft, Alfred, Komponist (1865—1931), VI 617.
Tokesøn, Asbjørn, Kriger (10. Aarh.), I 479.
Toland, John, engelsk Filosof og Teolog (1670—1722), III 613.
Tolder, Hans Bartolomæussen, Lensmand (d. 1522), II 488 f., 506.
Tolderlund, Hans Vandal, Politiker (1836—1928), V 638.
Tolstoj, Leo Nikolajevitsj, russisk Forfatter (1828—1910), V 765; VI 625.
Tonnesen, Johannes, hjemmetysk Præst (1854—1936), V 120 f., 148.
Topsøe, Vilhelm Christian Sigurd, Forfatter, Journalist (1840—81), V 300, 716, 717*, 718, 740, 741, 745; VI 473.
Tor (Thor), nordisk Gud, I 102, 282, 303, 307, 323, 327, 428, 432, 522, 524, 532, 587; IV 600.
Tordarsøn, Sigvat, Skjald (d. 1045), I 495, 497.
Tordenskjold, Peder, Søofficer (1691—1720), III 450, 451*; IV 546.
Torgilssøn, Stefnir, Skjald (o. 1000), I 484.
Torkil den Høje, dansk Høvding (Beg. af 11. Aarh.), I 489 ff., 494 f.
Torm, Erik Jensen, Politimester, Borgmester (1684—1764), III 643.
— *Erik Olufsen,* Matematiker, Præst (1607—67), III 341.
— *Frederik,* Teolog (f. 1870), VI 632.
Tornekrans, Henrik, Abbed i Sorø (d. 1538), I 661; II 375, 607*.
Torp, Carl, Retslærd (1855—1929), V 731; VI 217.
Torrild, Johannes, Læge, Komponist (1870—1908), VI 495.
Torsteinssøn, Skule, Skjald (o. 1000), I 485.
Torstensson, Lennart, svensk Hærfører (1603—51), III 120, 124—129.
Tove, Valdemar den Stores Slegfred, II 174.
— *Mistivisdatter,* g. m. Harald Blaatand (o. 970), I 473.
Trane, Peder, Borgmester i Viborg (o. 1526), II 548.
Trap, Jens Peter, Kabinetssekretær, Topograf (1810—85), IV 316.
Treitschke, Heinrich v., tysk Historiker og Politiker (1834—96), V 82.
Trellund, Find Nielsen, Borgmester (1594—1663), III 257 f.
— *Hans* (Johannes), Biskop (1669—1735), III 641.

Trier, Ernst Johannes, Højskoleforstander (1837—93), V 705, 706*, 712*.
— *Herman Martin,* Skolemand, Politiker (1845—1925), V 317, 319, 342, 354, 370, 388, 402, 417, 421, 427, 429, 432, 615, 616*, 762; VI 21, 37*, 131 f.
Troels-Lund, Troels Frederik, Historiker (1840—1921), IV 567, 628; V 211, 705 f., 727*, 728.
Trolle, Anna, Godsejerske (d. 1723), III 478.
— *Arvid,* svensk Ærkebiskop (d. 1505), II 318.
— *Birgitte,* Friherreinde (1631—87), III 496.
— *Erik,* svensk Rigsraad (ca. 1460—1530), II 472.
— *Gustav,* svensk Ærkebiskop (1488—1535), II 472—481, 505.
— *Herluf,* Rigsraad, Admiral (1516—65), II 620, 647*, 648, 654, 721*, 734, 736; III 33, 107, 186, 230; V 202.
— *Niels,* Statholder i Norge, Viceadmiral (1599—1667), III 287, 348.
Tromp, Cornelis, nederlandsk Admiral (1629—91), III 416, 421.
Trondsøn, Olav, norsk Ærkebiskop 1457, II 328 f.
Trøst, Svend, Væbner (o. 1340), II 86.
Tscherning, Anton Frederik, Officer, Politiker (1795—1874), IV 652*, 808. — Krigsminister 1848 IV 648 f., 652, 655, 657, 664, 684, 806. — Nationalliberal Fører IV 504, 644; Bondevennefører IV 521 f., 665, 675, 682, 686, 693 f., 707, 745, 747 f.; V 6 f., 215, 221, 237; Junigrundloven IV 412, 664; Helstatsforfatningen IV 669, 697, 699 f., 703 f., 706, 713, 727; Ejderstaten IV 732, 737; Grundlovsændringen 1866 V 190 f., 198 f., 209 f.; Forsvarsvæsen IV 807; V 28 f., 31, 60, 71, 260, 479; Fæstevæsenet IV 750 f., 753 f.; Jernbanesagen IV 762 ff.; Kommunestyre IV 767; Næringsfrihed 756 f. — Rigsraadsmedlem IV 703, 715, 804. — Personlighed IV 652 f., 745.
— *Poul,* Generalauditør (1627—66), III 366.
Tuesen, Mogens (i Teksten fejlagtigt *Morten*), Borgmester i Næstved (o. 1484), II 388.
Tullin, Christian Braunmann, Forfatter (1728—65), IV 359.
Ture, Abbed i Øm Kloster 1263—68, II 34 f., 37.
Tureson (Bielke), *Ture,* svensk Rigsmarsk (1425—o. 89), II 309.
Turgenjev, Ivan Sergejevitsj, russisk Forfatter (1818—83), V 746, 765.
Turgot, Anne Robert Jacques, fransk Statsmand (1727—81), IV 144.
Tuscher, Carl Marcus, Maler (1705—51), III 658, 667, 675; IV 342.
Tutein, Frederik Christian Ferdinand, Landmand, Politiker (1830—1912), V 349.
— *Peter Adolph,* Godsejer, Politiker (1797—1885), IV 438, 445, 447, 449, 515, 648.
Tuvo, Biskop i Ribe 1214 (d. 1230), I 691.
Tuxen, Christian Frederik Frands Elias, General, Politiker (1837—1903), V 379, 382.
— *Lauritz Regner,* Maler (1853—1927), V 750, 754; VI 572 f., 584.
— *Lorenz,* Ridefoged (1618—82), III 332.
— *Poul,* Historiker, Indolog (f. 1880), VI 476, 478, 535.
— *Søren Petersen,* Præst i Asminderød (d. 1678), III 500 ff.
Tvede, Jesper, Arkitekt (1879—1934), VI 560.
Tvedegaard, Jacob, Landmand (f. 1872), VI 280.
Tvermoes, Carl Madsenius Vilhelm, General (1830—98), V 344.
Tvilling, Søren Hansen, Digter og Sanger (d. 1633), III 259.
Tvisto, germansk Gud, I 353.
Tyge, Biskop i Aarhus fra 1260 (d. 1272), II 31—35, 45, 121.
— Biskop i Børglum fra 1327 (d. ca. 1341), II 80.
Tylor, Edward Barnett, engelsk Etnograf og Antropolog (1832—1907), VI 466.
Tyr, nordisk Gud, se Ti.
Tyre, g. m. Olav Tryggvesøn, I 483.
— *Danmarksbod* (d. ca. 935), I 323, 465 ff., 472, 511. — I Litteraturen III 517; IV 327.
Tøndebinder, Claus Mortensen, Reformator (o. 1499—o. 1575), II 541, 552 f., 557 f.

Ubbe, dansk Vikingehøvding (9. Aarh.), I 446 ff.
— Søn af Sven Estridsøn (o. 1100), I 585.
— Jarl (o. 1130), I 587, 595.
Uckert, Regeringspræsident i Slesvig-Holsten (o. 1913), V 147.
Uffe (Offa), Konge i Angel, I 375 ff., 382, 386 f., 392.

Uffe, Ærkebiskop i Lund (d. 1252), II 17.
Uhtred, Ealdorman (Beg. af 11. Aarh.), I 491.
Ulf, Hans Jakobsen, Kannik i Lund (o. 1525), II 558.
Ulfeldt, Corfitz, Statsmand (1606—64), III 112*, 158. — Rigshofmester III 138, 151, 155, 278, 294. — Udenrigspolitik III 115, 121 f., 125, 130 f., 134, 139; i Nederlandene (1646) III 140 f.; (1649—50) III 282, 298; i Sverige III 300, 308, 311 f., 515. — Forhold til Christian IV III 112, 138, 142, 144, 265; Frederik III III 275, 281 f.; Dina-Sagen III 283 ff. — Fald III 286; i Fængsel III 340; frigivet III 375; landflygtig III 376. — Ægteskab III 112, 271; Personlighed III 112 f., 149, 251, 268 ff.
— *Ebbe,* Lensmand, Generalmajor, svensk Rigsraad (1616—82), III 112, 126, 252, 270, 285 f., 312, 467.
— *Jakob,* Rigens Kansler (1567—1630), III 67, 95, 101.
— *Knud,* til Svendstrup, Adelsmand (1609—57), III 305.
— *Margrethe,* Adelsdame (o. 1578), II 736.
— *Mogens,* Rigsadmiral (1569—1616), III 75.
Ulf Jarl, se Wulfsige Spraklingssøn.
Ulfketil, Ealdorman (o. 1000), I 488.
Ulfson, Jakob, Ærkebiskop i Uppsala 1469—1514 (d. 1521), II 316, 318, 471 f.
Ulfstand, Hak Holgersen, Rigsraad (1535—94), III 9, 38.
— *Holger Gregersen,* Adelsmand (d. 1542), II 596.
— *Jens Holgersøn,* Søkriger (d. 1523), II 317, 324, 350 f., 374, 528; III 181.
— *Lave,* Adelsmand (d. 1563), II 734.
Ull, nordisk Gud, I 427.
Ulrik, Hertug, Fr. II's Søn (1578—1624), III 10, 38, 81.
— Hertug, Chr. IV's Søn (1611—33), III 44, 103*, 104, 117.
— Hertug af Mecklenburg-Schwerin (1527—1603), III 10, 12 ff.
— Hertug af Mecklenburg-Stargard (d. 1417), II 199.
Ulrikke Eleonora, svensk Dronning (1656—93), III 423.
Unni, Ærkebiskop af Bremen 918—936, I 464 f., 468.
Unsgaard, Ivar Johan, Embedsmand, Politiker (1798—1872), IV 679, 684, 706, 740, 750, 752 f.
Unwan, Ærkebiskop af Bremen (Beg. af 10. Aarh.), I 496, 528, 531.
Urban IV, Pave 1261—64, II 31 f., 35. — *V,* Pave 1362—70, II 169.
Urfé, Honoré d', fransk Digter (1568—1625), III 166.
Urne, Christoffer, Adelsmand (d. 1566), II 734.
— *Christoffer,* Rigskansler (1593—1663), III 287.
— *Lage,* Biskop i Roskilde (o. 1467—1529), II 335, 459, 485, 489, 552 f., 562.
Urup, Aksel, Rigsraad (1601—71), III 305, 308, 330.
Uslar, Raphael Posé Perfecto v., tysk Landraad (f. 1853), V 136.
Ussing, Carl Theodor, Retslærd, Bankmand (1857—1934), V 618 f., VI 11.
— *Johan Louis,* klassisk Arkæolog og Filolog (1820—1905), V 698, 735 f.
— *Werner Jasper Andreas,* Retslærd, Politiker (1818—87), V 308, 325, 343.
Utenhof, Wolfgang von, Statsmand (o. 1495—1542), II 508, 518, 542 f., 592, 612 f., 629 f., 677.
Uttenreiter, Poul, Kunsthistoriker (f. 1886), VI 589.
Utzon-Franck, Einar, Billedhugger (f. 1888), VI 603, 609—10, 612.

Wachtmeister, Karl, svensk Diplomat (1823—71), IV 819.
Wadskjær, Christian Frederik, Forfatter (1713—79), III 653.
Wagner, Richard, tysk Komponist (1813—83), VI 617.
Wahl, Johan Salomon du, Maler (1689—1765), III 658; IV 342.
Vahl, Martin, Botaniker (1749—1804), IV 304.
Wain, William, Ingeniør, Fabrikant (1819—82), V 570, 575.
Wal, Biskop i Ribe (11. Aarh.), I 565, 567.
Valdemar den Store, Konge 1157—82 (f. 1131), I 546; II 77. — Barndom I 596, 605, 609, 611; Hertug i Slesvig I 612 f. — Konge 1154 I 615 ff.; Enekonge I 617. — Regering I 618—645. — Forhold til Venderne I 588, 620—626, 721; Henrik Løve I 623 f., 626; Kejseren I 554, 641 f.; Kirken I 619 f., 627 ff., 637 ff., 671, 714 f., 746, 749, 753, 755, 758 ff.; II 18; Kirkemødet 1170 I 551, 610, 631 ff.; bygger Mur ved Danevirke I 20, 635 f. — Død I 643. — Ægte-

skab I 614; Personlighed I 644 f., 647, 657.
Valdemar II Sejr, Konge 1202—41 (f. 1170), I 552, 673*, 681*. — Hertug i Slesvig I 648 f., 656, 716. — Regering I 672—697. — Forhold til Tyskland I 672 ff., 679, 681 f., 722; II 4, 64; Estland I 675 ff., 682 f.; i Fangenskab I 679 ff. — Indre Styre I 10, 683—689, 719 f., 731; Forhold til Kirken 689—694; Biskop Valdemar I 650; Lovgivning I 548, 694 ff., 715, 737; II 160. — Ægteskab og Familie I 673, 680; II 6, 24; Personlighed I 683, 697; II 5.
— *Atterdag,* Konge 1340—75 (f. o. 1320), II 141*, 175*, 251. Tvl. II 174—175. — Ungdom II 74, 82 f. — Regering II 138—175. — Generhverver Danmark II 139, 142 ff., 146, 155; Skaane II 152 ff., 163 ff.; Gotland II 165; sælger Estland I 683; II 145; over for Sønderjylland II 137, 173 f. — Forhold til Holstenerne II 148 f., 173; til Hansestæderne II 146, 166 f., 171 ff.; til Sverige II 152 ff., 165, 168 ff. — Finanspolitik II 156 ff., 240; Lensvæsen II 230 f.; Militærvæsen II 159; Retsvæsen II 159 ff., 236. — Død II 174. — Ægteskab II 139 f., 174. — Personlighed II 141 f., 146, 174 f., 210. — Gravmæle II 175*, 176, 200, 209.
Valdemar den Unge, Konge (1209—31), I 673, 677, 679 ff., 688, 694.
— Prins (1858—1939), V 393, 474; VI 21.
— *Abelsøn,* Hertug af Sønderjylland (d. 1257), II 15 f., 24.
— *Eriksøn,* Hertug af Sønderjylland (ca. 1260—1312), II 38 f., 48 f., 51, 54, 63.
— Hertug af Sønderjylland, dansk Konge 1326—30 (1314—64), II 73, 75, 78, 80, 82 f., 138 f., 146, 148, 161, 170, 178, 208.
— Markgreve af Brandenburg 1303—19 (f. o. 1281), II 66 ff.
— Biskop i Slesvig (ca. 1158—1236), I 647 ff., 652, 660, 668, 671, 673 f., 679, 749.
— svensk Hertug (ca. 1284—1318), II 64, 68.
— svensk Konge 1250—75 (d. 1302), II 14, 27, 39 ff.
— *Christian,* Greve, Kongesøn (1622—56), III 104, 121, 162, 228, 252, 270.
Valerius Maximus, romersk Forfatter (14—37 e. Kr.), I 546, 665.
Valkendorf, Christoffer, Statsmand (1525—1601), II 665*, 759; III 33, 56, 174. — Hertug Magnus' Raadgiver II 638; Lensmand i Bergen II 670, 715; Island II 717; Rentemester II 660, 664; Statholder i København II 665; Medlem af Formynderregeringen II 3—9, 14; Rigshofmester II 45, 57. — Personlighed II 5. — Kollegium II 666.
— *Erik,* Kansler (d. 1522), II 323, 431, 459, 466, 485, 489, 491 f., 502, 504.
Wallenstein, Albert Eusebius Wenzel von, Hertug af Friedland, Fyrste af Sagan (1583—1634), III 87*, 88—96, 116, 218, 301.
Valois, Alfred, fransk Diplomat, Konsul i Kiel (o. 1865), V 8.
Walter, Caroline Frederikke, Skuespillerinde (1755—1826), IV 337, 339*.
— *Jørgen,* Oberstløjtnant (d. 1670), III 283 ff.
Walther, F., Folketingsmand (1810—79), IV 769.
Valthjov, Hrodgars Dronning, I 399.
Vandal, Hans, Biskop i Roskilde (1624—75), III 401.
— *Johan,* Reformator, Superintendent (ca. 1490—1541), II 551, 740.
Vandaler, se Vandilier.
Wandel, Carl Frederik, Søofficer (1843—1930), V 428.
Vandilier (Vandaler), nordisk Stamme, I 265, 284, 298, 362 ff., 372, 396, 431.
Vanggaard, Jens Sørensen, Politiker (f. 1875), VI 115.
Wanscher, Vilhelm, Kunsthistoriker (f. 1875), VI 470, 474 f., 558, 565, 587, 604.
Warming, Jens, Statistiker (1873—1939), VI 312, 451.
— *Johannes Eugenius Bülow,* Botaniker (1841—1924), V 737.
Warnstedt, Hans Vilhelm von, Teaterchef (1743—1817), IV 335, 340.
Vartislavs VII, Hertug af Pommern (d. 1394), II 189.
Wassenaer, Jakob van Opdam de, nederlandsk Admiral (1610—65), III 324 ff., 329, 333.
Vassilij III Ivanovitsch, Storfyrste i Moskva (1479—1533), II 530 (i Teksten fejlagtigt Vassilij IV).
Vaupell, Christian Theodor, Botaniker (1821—62), V 700.
— *Otto Frederik,* Oberst, Militærforfatter (1823—99), V 699.
Wedekind, Frank, tysk Digter (1864—1918), VI 627.

Vedel, Anders Sørensen, Historiker (1542—1616), II 454, 456, 720, 752, 757, 758*, 759 f.; III 4, 33, 163, 192, 209, 228.
— *Peter August Frederik Stoud,* Direktør for Udenrigsministeriet (1823—1911), IV 721, 723, 727, 802, 827; V 8, 9*, 13, 28, 50, 224, 232. — Krigen 1870 V 36—40, 42, 44. — Danmarks Neutralisering V 47, 53 ff.
— *Severin Henrik August,* Embedsmand (1867—1932), VI 160.
— *Valdemar,* Litteraturhistoriker (1865—1942), V 777 f.; VI 473.
Wedel Jarlsberg, Frederik (Fritz) *Hartvig Herman,* Diplomat (1855—1942), V 474.
— *Jarlsberg, Johan Caspar Herman,* norsk Statsmand (1779—1840), IV 294, 295*.
Wedell-Wedellsborg, Vilhelm Frederik, Godsejer (1640—1706), III 496.
Vedel Simonsen, Lauritz Schebye, Historiker (1780—1858), IV 598.
Wegener, Caspar Frederik, Historiker (1802—93), IV 628, 692*, 693, 701; V 697.
— *Caspar Frederik Johansen,* Biskop (1851—1930), VI 633.
Veibel, Stig, Kemiker (f. 1898), VI 487.
Weibull, Lauritz, svensk Historiker (f. 1873), II 477.
Weidensee, Eberhard, Reformator (o. 1526), II 551.
Weie, Eduard, Maler (1879—1943), VI 587 f., 590, 593.
Weill, Kurt, tysk Komponist (f. 1900), VI 622.
Weimann, Wilhelm Hartvig Otto, Forretningsmand, Politiker (1868—1942), V 446.
Veland, dansk Vikingehøvding (9. Aarh.), I 445 f.
Vellejus Paterculus, romersk Historieskriver (o. 30 e. Kr.), I 348.
Wellhausen, Julius, tysk Orientalist (1844—1918), VI 631.
Wellington, Arthur Wellesley, Hertug af, engelsk Hærfører og Statsmand (1769—1852), IV 256.
Venantius Fortunatus, lat. Digter (ca. 535—ca. 600), I 402.
Wenck, Heinrich, Arkitekt (1851—1936), VI 557.
Venstermand, Johan, Adelsmand (d. 1587), II 758.
Vergil, romersk Digter (70—19 f. Kr.), II 22.
Verheiden, Jost (Jost Maler), nederlandsk Maler (o. 1559), III 225.
Werlauff, Erich Christian, Historiker (1781—1871), IV 599. Tvl. IV 480—481.
Vermehren, Johan Frederik Nicolai, Maler (1823—1910), V 686, 740.
Vermund, Konge i Angel, I 375 f., 382.
Werner, Henrik, Billedskærer (nævnes 1642—54), III 231.
Verner, Karl Adolf, Sprogforsker (1846—96), V 734.
Verneuil, Louis, fr. Forfatter (f. 1893), VI 628.
Verrier, Paul, fransk Sprogforsker (1860—1938), V 177; VI 105, 106*.
Wessel, Caspar, Landmaaler, Matematiker (1745—1818), IV 323.
— *Johan Herman,* Digter (1742—85), IV 8, 54, 323 ff., 328 ff., 331*, 336, 359, 361, 577.
— *Theodor Vilhelm,* Købmand, Industridrivende (1842—1905), V 642.
West, Peder Jensen, Gaardejer (1783—1859), IV 475, 478 f.
Westen, Peter von (i Teksten fejlagtigt Thomas), Apoteker (1731—89), III 641.
Westenholtz, Johan Dietrich Wilhelm, økonomisk Forfatter (1730—94), IV 317.
Westenholz, Regnar, Politiker (1815—66), IV 762 f., 793; V 512.
— *Regnar Asker,* Godsejer (1855—1925), V 426.
Vesteni, Laurids, Kannik (o. 1500), II 332.
Westergaard, Harald Ludvig, Statistiker, Nationaløkonom (1853—1936), V 614, 731, 737; VI 543.
— *Niels Ludvig,* Orientalist (1815—78), IV 629; V 698.
Vetheman, Borger i Roskilde (12. Aarh.), I 614, 764.
Vett, Lemming Valentinus Emil, Grosserer (1843—1911), V 638, 642.
Weyse, Christoph Ernst Frederik, Komponist (1774—1842), IV 341, 585 ff., 588*.
Weze, Johann, Ærkebiskop (d. 1548), II 491, 531.
Whitman, Walt, amer. Forfatter (1819—92), VI 515, 528.
Vibe, Ditlev, Statsmand (1670—1731), III 425, 426*, 443, 455.
— *Mikael,* Vicekansler (1627—90), III 425 f.
— *Mikkel,* Handelsmand (1565—1624), III 60.

Vibe, Peder, Diplomat, Rentemester (d. 1658), III 124 f., 148.
Vibeke Jensdatter, Godsejerske (o. 1685), III 494 f.
Viborg, Erik Nissen, Veterinær (1759—1822), IV 323.
Wicliff, John, engelsk Teolog (ca. 1330—84), II 256.
Victoria, Dronning af England 1837—1901 (f. 1819), IV 733, 818, 827; V 66.
Vide, dansk Hirdmand (11. Aarh.), I 515.
Widergyld, hadbardisk Kriger, I 397.
Widsith, angelsachsisk Digter (o. 400), I 350, 376 f., 386, 395 f., 398 f.
Widukind, sachsisk Høvding (8. Aarh.), I 436.
Wied, Gustav Johannes, Forfatter (1858—1914), V 766 f.; VI 489, 521, 524.
Wiedewelt, Johannes, Billedhugger (1731—1802), III 675; IV 342, 350 f., 356.
Wiehe, Michael Rosing, Skuespiller (1820—64), IV 610, 611*; V 693.
Wieland, Joachim, Bogtrykker, Bladudgiver (1690—1730), III 644.
Wieth-Knudsen, Knud Asbjørn, Nationaløkonom (f. 1878), VI 31, 447.
Vige (Wig), slesvigsk Høvdingesøn, I 375 f.
Vigen, Anders, Journalist (f. 1879), VI 211.
Viglek (Withlæg), Konge i Angel, I 376.
Wiinblad, Emil August, Redaktør, Politiker (1854—1935), V 304.
Viktor IV, Modpave 1159—64, I 627.
Wilberforce, William, engelsk Filantrop (1759—1833), IV 185.
Wilcken, Hans, Bondefører 1534, II 594.
Wildenradt-Krabbe, Margrethe, Redaktør (1864—1929), V 136 f.
Vilhelm, Prins, se Georg I af Grækenland.
— *Erobreren,* engelsk Konge 1066—87 (f. 1027), I 564, 576.
— *af Oranien,* Konge af England 1689—1702 (f. 1650), III 435.
— *I,* Kurfyrste af Hessen-Kassel (1743—1821), III 535.
— Greve af Lüneburg (1184—1213), I 652, 656,
— *af Oranien,* Statholder i Nederlandene (1533—84), II 641.
— Hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glycksborg (1785—1831), IV 369.
Vilhelm I, Konge af Preussen 1861, tysk Kejser 1871—88 (f. 1797), IV 722, 725, 801, 805, 815, 821, 829; V 64. — Om Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark V 12, 14 ff., 18, 39, 47 ff., 82, 86, 88 f., 94, 99, 111.
— *II,* tysk Kejser, Konge af Preussen 1888—1918 (1859—1941), V 64*, 140, 144, 146, 159, 163, 167, 481, 484.
— Biskop i Roskilde (d. 1074), I 568.
— Abbed i Æbelholt (1127—1203), I 543, 618, 649, 658, 663 f., 668, 670—671, 672, 755.
— *af Modena,* pavelig Legat (o. 1227), I 682, 693.
Vilhelmine Caroline, Kurfyrstinde af Hessen-Kassel (1747—1820), III 535.
Vilhelmine Marie, Prinsesse (1808—91), IV 383, 464. Tvl. IV 380—381.
Villadsen, Peder, Provst i Slagelse, Biskop i Viborg (1610—73), III 341, 345.
Willem, Jan de, nederlandsk Købmand (o. 1600), III 58 f.
Willemoes, Peder, Søofficer (1783—1808), IV 125, 266.
Willerik, Biskop i Bremen (9. Aarh.), I 439.
Willibrord, engelsk Missionær (658—739), I 406, 435, 439.
Willisen, Wilhelm von, preussisk General (1790—1879), IV, 660 f.
Willumsen, Jens Ferdinand, Maler, Billedhugger (f. 1863), V 781 f.; VI 561, 572, 601—03.
Wilson, Thomas Woodrow, nordamerikansk Statsmand (1856—1924), V 181; VI 63, 100, 111, 115, 117.
Wilster, Ernst Henrik Claude, Officer (1808—81), IV 814.
Wimmer, Ludvig Franz Adalbert, Filolog, Runeforsker (1839—1920), IV 629; V 731, 732*, 733.
Vincens, Biskop i Skara (d. 1520), II 478 f.
Vinci, Leonardo da, ital. Billedhugger og Maler (1452—1519), II 277.
Winckelmann, Johann Joachim, tysk Kunsthistoriker (1717—68), IV 343, 542, 562.
Vind, Holger, Vicekansler (1623—83), III 389, 491.
— *Iver,* Øverstesekretær, Rigsraad (1500—58), III 295.
Wind, Jens Krag-Juel-, Højesteretsjustitiarius (1723—76), IV 62.
— *Ole,* Præst (1590—1646), III 162.
Vinding, Povl, Brandchef (f. 1886), VI 488.

Vinding, Rasmus, Retslærd (1615—84), III 153, 382, 429.
— *Kruse, Louis Frederik,* Retslærd (f. 1880), VI 169 f.
Windthorst, Ludwig, tysk Statsmand (1812—91), V 104.
Vinhofers, Dina, Eventyrerske (d. 1651), III 283 ff., 376; IV 620.
Winsløw, Jakob Benignus, Anatom (1669—1760), III 639.
Vinstrup, Peder Pedersen, Biskop i Lund (1605—79), III 327.
Winterfeld, Karl v., tysk Musikhistoriker (1784—1852), VI 617.
Winther, Christian, Bibeloversætter (o. 1525), II 531, 533.
— *Gert Henrik,* Politiker (1813—1905), V 233*, 538. — Bonde- og Venstreører IV 682, 700, 746, 760; V 6 f., 42 f., 191, 212 f., 244, 257, 265. — Junigrundloven IV 706; Grundlovsændringen 1866 V 206, 209, 221; Fæstesagen V 233 f.; Militærvæsen IV 828; V 58 f.; Skandinavisme V 23, 25.
— *Rasmus Villads Christian Ferdinand,* Digter (1796—1876), II 141; IV 550, 551—552, 552*, 554, 560 f., 563, 568, 569*, 580, 583 f., 610; V 680, 689, 740, 772.
Wisch, Henrik v. d., Biskop i Slesvig fra 1474 (d. 1488), II 336.
With, Jesper Peter, Politiker (1791—1854), IV 440, 459, 477, 498, 499*.
— *Witte Corneliszoon de,* nederlandsk Admiral (1599—1658), III 130 f.
Vitinkhoven, Henrik van, tysk Ridder (o. 1340), II 83.
Vitslav, Fyrste af Rügen (o. 1219), I 678.
Witt, Jan de, nederlandsk Statsmand (1625—72), III 304, 314, 324, 331, 333.
Wittenberg, Arvid, svensk Feltmarskal (1606—57), III 300.
Wittenborg, Johan, Borgmester i Lübeck (d. 1362), II 167.
Wiwet, Frederik Vilhelm, Jurist, Digter (1728—90), IV 62.
Vitzen, Fikke von, Høvedsmand (d. 1389), II 184, 186.
Wodan (Wuotan), germansk Gud, I 426, 430.
Vodskov, Hans Sofus, Æstetiker, Religionshistoriker (1846—1910), V 723; VI 464.
Wohlert, Hans Frederik, Kirurg (1703—79), IV 321.
Voigt, Marcus Fr., Slotsgartner (d. 1815), IV 349.
Volf, Peter Rudolf, Præst (1838—1926), V 714.
Wolf, Zacharias, holsten-gottorpsk Officer (1667—1726), III 446 f.
Wolff, Christian, tysk Filosof (1679—1754), III 620, 622.
— *Claus Peter,* sønderjysk Gaardejer (f. 1842), V 114.
Wolfhagen, Frederik Hermann, Minister (1818—94), IV 723, 777.
Voltaire, François, fransk Forfatter (1694—1778), III 594, 630, 651; IV 46; V 764; VI 473, 540.
Worm, Chresten, Sjællands Biskop (1672—1737), III 500, 527, 529, 645.
— *Jakob Pedersen,* Forfatter (1642—92), III 486, 499.
— *Jens,* Leksikograf (1716—90); III 627.
— *Ole,* Læge, Oldforsker (1588—1654), I 306 f.; III 164, 165*, 250, 263, 494.
— *Pauline Frederikke,* Forfatterinde (1825—83), V 55.
Vormordsen, Frans, Reformator (1491—1551), II 552, 558, 740.
Worsaae, Jens Jacob Asmussen, Museumsdirektør, Arkæolog (1821—85), I 129; IV 596; V 268 f., 283, 696, 697*.
Vortigern, britisk Konge (5. Aarh.), I 379.
Vosbergen, Caspar van, nederlandsk Diplomat (o. 1620), III 82.
Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, preussisk Feltherre (1784—1877), IV 655, 807.
— *Helmuth,* svensk Officer (1600—47), III 129 f.
— *Karl Gustav,* svensk Rigsmarsk og Rigsadmiral (1613—76), III 128 f., 309 f., 312, 322, 325.
Vries, Adrian de, nederlandsk Billedhugger (o. 1560—1627), III 203.
Vrigny, de, fransk Rejsende (o. 1702), III 483 f., 515.
Wuchters, Abraham, dansk-nederlandsk Maler (o. 1613—82), III 226 ff.
Wulf, Claus (Nicolaus), Biskop i Slesvig 1460—1476 (d. 1481), II 336, 429.
— *Henning,* ditmarsk Bonde (o. 1470), II 303.
Wulff, Carl, Skuespiller (1840—88), V 745.
— *Christian, Søofficer* (1777—1843), IV 265.
— *Johan Frederik Julius,* Politiker (1852—1924), VI 34.
— *Maria,* Ewalds Mormoder (d. 1738), III 623.
Wulfgar, Vendlernes Fyrste, I 394.

Wulfila, Vestgoternes Apostel (4. Aarh.), I 75, 86.
Wulfsige Spraklingsson (Ulf Jarl), Stormand (d. 1026), I 495 f., 499, 558.
Wulfstan, angelsachsisk rejsende (o. 900), I 460.
Wullenweber, Jürgen, Borgmester i Lübeck (o. 1492—1537), II 572, 583, 584*, 585, 587, 591, 596 f., 599 f., 707 f.
Wyke, Charles Lennox, engelsk Diplomat (1815—1897), V 47.
Vøgg, Hrodulfs Huskarl, I 401.
Wöldike, Mogens, Organist (f. 1897), VI 622.

Xenofon fra Lampsacus, græsk Historiker (ca. 100 f. Kr.), I 346.

Ynguinn, götisk Sagnkonge, I 353.
Ypper, svensk Sagnkonge, I 385 f.
Yrsa, Adils' Dronning, I 400.

Zahle, Carl Theodor, Politiker (f. 1866), V 416, 422, 446*; VI 6*, 37*, 45*, 65*. — Konseilspræsident 1909—10 V 445 ff., 449 f.; 1913—20 VI 5, 11 ff., 18 f., 22, 36, 48 f., 81, 93, 119, 122, 130 ff., 139, 147. — Afskediges VI 127, 157. — Justitsminister 1929—35 VI 213, 230.
— *Erik,* Kunsthistoriker (f. 1898), VI 478, 581.
— *Herluf,* Diplomat (1873—1941), VI 17, 19, 148.
— *Nathalie,* Skolebestyrerinde (1827—1913), V 701, 761.
Zahrtmann, Christian Christopher, Søofficer, Minister (1793—1853), IV 648.
— *Peder Henrik Kristian,* Maler (1843—1917), V 753 f.; VI 572 ff., 587.
Zangenberg, Emil Christian, Skuespiller (1853—1914), V 129*.
Zarathustra, persisk Religionsstifter (ca. 700 f. Kr.), I 77.
Zedlitz, Ottavio Athanis v., preussisk Embedsmand (1840—1919), V 78, 83.
Zetlitz, Jens, Forfatter (1761—1821), IV 137, 332.
Zeuthen, Ernst, Maler (1888—1938), VI 596.
— *Frederik,* Nationaløkonom (f. 1888), VI 449.
— *Hieronymus Georg,* Matematiker (1839—1920), V 736 f.
Zinck, Otto Christian, Skuespiller (1824—1908), V 745.
Zinzendorf, Nikolaus Ludwig, Greve af Herrnhut (1700—60), III 561.
Zoëga, Georg, Arkæolog (1755—1809), IV 304, 312, 313*, 594.
— *Johan,* Botaniker og Nationaløkonom (1742—88), IV 304, 316, 319.
Zola, Émile, fransk Forfatter (1840—1902), V 717, 723, 740.
Zweig, Stefan, tysk Forfatter (1881—1942), VI 626.
Zwoll, Willom van, Chr. II's Furér, II 531.
Zytphen-Adeler, Georg Frederik Otto, Godsejer, Politiker (1810—78), IV 676; V 192*, 193 f., 208, 210, 212 f., 215, 228, 232, 234 f., 242 f., 286, 504, 554, 585.

Ælfhead, Ærkebiskop i Canterbury (d. 1012), I 489.
Ælla, sachsisk Erobrer (o. 477), I 379.
— Konge i Northumberland 862—867, I 446.
Ælnoth, engelsk Ærkebiskop (11. Aarh.), I 499.
— engelsk Munk (Beg. af 12. Aarh.), I 543 f., 570 f., 576 f., 580, 713.
Æmeltorp, Henrik af, tysk Ridder (o. 1255), II 15 f.
Æreboe, Rasmus, Memoireforfatter (1685—1744), III 521.
Æthelfled, angelsachsisk Prinsesse (10. Aarh.), I 480.
Æthelmer, Ealdorman (Beg. af 10. Aarh.), I 489.
Æthelred, angelsachsisk Konge (9. Aarh.), I 447.
— *den Raadvilde,* angelsachsisk Konge 979—1016, I 481 f., 485, 488 ff., 493 ff., 500, 557.
Æthelstan, se Gudrum.
— angelsachsisk Konge 924—940, I 481.
Æthelwold, angelsachsisk Fyrste (d. 905), I 480.

Oeder, Georg Christian, Botaniker, Statsøkonom (1728—91), III 635, 640; IV 23, 37*, 44 f., 145, 319, 323.
Oehlenschläger, Adam Gottlob, Digter (1779—1850), IV 226, 362, 400, 490, 535*, 544, 568, 569*, 593. Tvl. IV 480—481. — Som Digter IV 534—539, 540 ff., 545—551, 558, 562 f., 565 f., 568—570, 573 f., 577, 582—587, 590, 596, 613, 618, 620; V 123, 684, 690; VI 498, 510, 538, 624 f. — Fejden med Baggesen IV 571 f.,

577; med Heiberg IV 575 f. — Behandlinger V 778; VI 473, 515.
Oehlenschläger, Joachim Conrad, Slotsforvalter (1748—1827), IV 566, 569 f.
Ørsted, Anders Sandøe, Retslærd, Politiker (1778—1860), IV 375, 421*, 534, 539*, 665, 696*. — III Generalprokurør III 598; IV 387 f. — Stænderordningen IV 433, 435; Kommissarius IV 443 f., 453, 459 f., 463, 484 f., 498 f., 516, 525. — I Statsraadet IV 486 f., 646. — Konseilspræsident 1853—54 IV 695—700, 702 ff., 706, 708 f., 716, 751, 763, 770; Ministerkrisen 1853 IV 694 f.; Finansvæsen IV 282; Landboforhold IV 405, 410, 518; Lovgivning IV 482; Hertugdømmerne IV 498 ff., 511, 617. — Forfatterskab IV 388, 416 ff., 540 f., 590, 592. — Personlighed IV 420 ff., 546 f., 553, 593.
— *Hans Christian,* Fysiker (1772—1851), IV 403, 534, 538*, 539, 540—541, 542, 546 f., 549, 560, 562, 572, 582, 590 f., 603, 611, 615, 626; VI 480. Tvl. IV 480—481. — Statue V 685.
— *Sophie,* Skønaand (1782—1818), IV 539, 553, 568, 571.
Ørvendel, jysk Sagnkonge, I 374.
Oeser, Rudolf, tysk Statsmand (1858—1926), V 179.
Østen, Sagnskikkelse, I 385 f.
Østergaard, Vilhelm, Forfatter (1852—1928), V 487.
Østmar (Borkar), Sagnkonge i Skaane, I 403.

STEDNAVNEREGISTER*)

Aabenraa, II 217, 671; III 469; V 162, 178; VI 101 f., 175. — Folkehjem V 154*, 181*. — Sproglige Forhold II 450; IV 774. — Frimenighed V 120. — Dansk Skole V 98, 116. — Konvention (1872) V 47, 101.
Åbo Slot, Finland, III 215.
Aabosyssel, Jylland, I 99 f., 613.
Aachen, Tyskland, I 449. — Rigsforsamling I 439.
Aagaard, Jylland, II 358.
— Sønderjylland, V 99.
Ageby, Lolland, I 101.
Aahus, Slot, Skaane, II 491, 511.
Aakjær Len, Jylland, II 685. — Gods II 696.
Aalborg. Uroligheder og Oprør II 506. — Reformationen II 552. — I Grevefejden II 594. — Befolkning og Erhverv II 359, 383, 386, 700, 709*; III 60, 216*, 217, 510 ff., 511*; IV 209 f., 216; V 595*. — Hanseaterne II 342, 450. — Indbyggertal III 145, 236, 460, 511; IV 192, 788; V 493. — Jernbaner og Broer VI 375, 376. — Aalborghus II 139, 488; III 179*; (Len) III 246. — Benediktinerkloster I 754; Budolfi Kirke II 266, 421: Franciskanerkloster II 429; Helligaandskloster II 436*, 437*, 439 f., 444.
Aalbæk, Vendsyssel, I 65*.
Aalholm, Lolland, II 80, 170.
Aalsø Kirke, Jylland, III 161* (Epitaf).
Aalum, Jylland, I 85.
Aalumgaard, Jylland, I 85.
Aalum-Stenen I, Viborg Amt, I 512.
Angermanland, I 31.
Aarhus, I 554; II 383, 559; III 339; VI 556, 560. — Stændermøde (1523) II 509. — Bispestol I 469, 504, 692; II 332. — Domkapitel I 753; Segl II 254*. — Indbyggertal III 145 f., 236, 511; IV 192; V 491, 493. — Handel, Industri og Søfart I 725; II 709; III 370, 431, 460, 511 f.; IV 216, 786; VI 363*. — Domkirke I 470, 771; II 127, 335*, 336, 421 f., 425, 427*, 443*, 563*. — Sortebrødrekirke II 127. — Universitet VI 243, 244*. — Marselisborg Mindepark VI 615*.
Aarhusgaard Len (Marselisborg), III 362.
Aarhus-Stenen I, I 475.
— *II,* I 496*.
— *V,* I 513.
Aarre, Jylland, I 251, 253.
Aars-Stenen, Jylland, I 512.
Aarup, Jylland, II 354.
Aarøsund. Sønderjylland (Forsvarsanlæg) VI 86*.

*) Landsnavne er kun medtaget som Stikord, for saa vidt de paagældende Lande har hørt ind under Danmark eller har været forenet med Danmark.

Aas Kloster, Halland, I 755.
Aasle, Sverige, II 184.
Aasum, Fyn, IV 197*.
— Kirke, Skaane, I 659* (Runesten).
Åsunden Sø, Sverige, II 473.
Abbetved, Sjælland, I 235.
Abeler Wurth, Holsten, II 305.
Abrahamstrup, se Jægerspris.
Abukir, Ægypten, IV 118.
Agersbøl, Jylland, I 274.
Agger, Jylland, I 46 f., 85, 201; III 237.
Aggersborg, Jylland, II 378.
Aggershus, se Akershus.
Aggersvold, Sjælland, IV 520.
Agvaldsnæs, Norge, I 472.
Ahrensboeck, Kloster, Holsten, II 672.
Ahrensburg, Holsten, I 34, 111 f.
Aix, Frankrig, I 366.
Akerselven, Norge, II 569.
Akershus, Norge, II 319 f., 323, 488, 568, 622; III 64, 141 f., 195. — belejres II 569, 667.
Akropolis, Grækenland, IV 343.
Akselvold, Skaane, III 467.
Aksevalla, Sverige, II 41, 184 f., 223.
Algier IV 166, 172.
Alheden, Jylland, I 27.
Allerød, Sjælland, I 32.
Almare-Stäket, Borg i Sverige, II 294, 318, 472, 477.
Almind, ved Kolding, I 101 f.
— ved Viborg, I 101 f.
— Syssel, ved Kolding, I 101 f.
Alrum, Jylland, I 268.
Als, I 57, 345; II 29, 49, 139. — Krige i 14.—15. Aarh. II 150, 198, 217; (1864) IV 813 ff., 828, 829*. — Delingerne (1544) II 671, (1564) 672. — Storgodseje II 685, 689. — Landbrug II 357, 696. — Kirkelige Forhold II 674; III 473. — Sprog I 97, 99.
Alsbjerg, Jylland, I 177.
Alsted Kirke, Sjælland, I 776*.
Alstrup Kirke, Jylland, I 765* (Kalk og Disk).
Alssund, VI 172, 376.
Altmark, Tyskland, Vaabenstilstand (1629) III 115, 117.
Altona, Holsten, III 118, 446, 460; IV 216, 292. — Forlig (1689) III 435, 437, (1700) III 444. — I Treaarskrigen IV 654.
Amager, I 26, 41, 99, 126; II 52, 499, 602; III 574.
Amiens, Frankrig, I 450.
Ammelhede, Jylland, I 375.
Amrum, frisisk Ø, I 345, 357; IV 234, 776.
Amsterdam, II 323, 347, 486, 709; III 127, 194, 236, 238 f.
Ancylussøen, I 36, 37*, 38, 113, 115.
Ancyra (Ankara), Oldtidsby i Frygien, I 347*, 348 f.
Anderlingen, Holsten, I 215.
Andernach, Tyskland, I 771.
Andover, England, I 482.
Angel, Sønderjylland. Ældste Historie I 307, 345, 350, 376 f., 382, 392 ff. — Landboforhold II 361, 368. — Sprog og Nationalitet III 473, 475; IV 671, 772 ff., 776.
Angelsey, engelsk Ø, I 448, 482.
Angmagssalik, Grønland, IV 246.
Anholt, I 57, 68, 100; II 710; IV 264.
Ankara, se Ancyra.
Anst Herred, Jylland, II 685. — Kirke I 770*.
Antwerpen, Belgien, II 486, 504; III 194.
Antvorskov Kloster, Sjælland, I 637, 755; II 366, 484*, 544, 545*, 694, 751.
— Synode (1546) II 743. — Krongods IV 24, 45. — Slot II 667; III 236.
Apuolé, Letland, I 458.
Aquitanien, I 404.
Aquæ Sextiæ (Aix-en-Provence), I 359 f., 366.
Arausio (Orange), Frankrig, I 358.
Arboga, Sverige, Rigsdag (1435) II 222, (1436) II 223; Herredag (1440) II 292.
Archangel, Rusland, III 10, 56.
Arkona, Rügen, I 602, 624*, 625, 630.
Arnö, Sverige, II 472.
Arreskov, Fyn, II 8; III 491.
Arresø, Sjælland, I 41.
Arts Herred, Sjælland, II 684.
Asdal, Jylland, III 491.
— *-Uggerby-Pladsen,* Jylland, I 261.
Asgaard, Kanal ved Øm i Jylland, II 9.
Ashdown, England, I 447.
Askers Høj, Kong, Møn, I 177.
Askov Højskole, Jylland, IV 614; V 542*, 543*, 705, 712, 757, 761. Tvl. 760—61; VI 103.
Asmild, Jylland, I 694. — Kirke I 601. — Kloster II 614.
Asminderup Kirke, Sjælland, II 232* (Kalkmaleri).
Assandun (Ashington), England, I 491.
Assens, I 201; II 358, 379, 426, 597 f., 712; III 218, 239. — Møde (1396) II 196. — Handel III 511. — Kirke II 266, 421.
Asserbo, Sjælland, I 658, 755.
Athelney, England, I 448.
Auerstädt, Tyskland, Slag (1806) IV 251.

Augsburg, Tyskland, Rigsdag (1530), II 564, 567.
Aunsbjerg, Jylland, I 65.
Axtorna, Sverige, II 644.

Bagdad, I 327.
Bagsværd Sø, Sjælland, I 26.
Bahus, se Bohus.
Baldringe-Stenen, Skaane, I 512.
Balkåkra, Skaane, I 199.
Ballerup, Sjælland, V 330.
Ballum, Sønderjylland, III 208.
Ballum Birk, Sønderjylland, II 690.
Baltiske Issø, I 31.
Baltiske Yoldiahav, I 31, 36.
Bangsbo, Jylland, I 271; III 22*; 491. — Aa, I 343.
Bardowik, Tyskland, I 396.
Barkær, Jylland, I 146 f.
Barsfleth, Holsten, II 306.
Barth, Tyskland, I 621.
Basel, Schweiz, II 293.
Basnæs, Sjælland, III 491.
Bath, England, I 481, 489.
Bautzen, Tyskland, Forhandling (1349) II 146.
Bavelse, Sjælland, III 485.
Bayeux, Frankrig, I 563* (Tapet).
Beauvais, Frankrig, I 103.
Bedsted Kirke, Jylland, III 224.
Bellahøj, ved København, VI 358*, 359*, 360, 567.
Bellevue, se Klampenborg.
Benátky, Slot i Böhmen, III 36.
Benzon, Jylland, III 212, 491.
Bergen, I 23; II 28, 323, 344, 466, 568; III 379. — Plyndres (1393) II 188, (1429) II 217. — Foreningsbrev (1450) II 308. — Handel og Skibsfart II 342 f., 347 ff., 670, 715; III 431, 460; IV 244. — Tyskebryggen II 344*; IV 246*. — Segl II 102*.
Bergenhus, II 311, 487, 568 f., 667.
Berkshire, England, I 488.
Berlin, Kongres (1878) V 49, 159, 481, 483.
Bermuda, Øgruppe i Atlanterhavet, VI 64.
Bernicia, England, I 446.
Bernstorff, Sjælland, IV 145, 343*, 344, 348.
Berritsgaard, Lolland, III 209*.
Besançon (Vesontio), Frankrig, I 367. — Rigsdag I 616, 628.
Bevtoft, Sønderjylland, V 109*.
Bielefeld, Tyskland, III 86.
Bigum, Jylland, I 163.
Bilidt, Sjælland, I 129, 299.
Billesborg, Sjælland, III 491.
Billingen, Sverige, I 31.
Birka, Sverige, I 326, 440, 443, 458, 505, 519.
Birkelse, Jylland, III 491.
Birkende, Fyn, II 544.
Birkerød Kirke, Sjælland, III 332*.
Birket Kirke, Lolland, II 415*.
Bistrup, Sjælland, III 600.
Bjerndrup, Sønderjylland, VI 446*, 447*.
Bjernede Kirke, Sjælland, I 771, 774.
Bjerreby Kirke, Taasinge, II 128* (Glasmaleri).
Bjerringhøj ved Mammen, Jylland, I 317.
Bjeverskov Herred, Sjælland, II 378.
Björkö, Sverige, V 481.
Bjørnholm, Randers Amt, II 372.
Bjørnsholm, Aalborg Amt, I 129.
Blasieholm, se Käplingeholm.
Bleking, Ældste Historie I 384, 392 f., 529; Skaanske Lov I 548. — Len II 6, 39, 81, 143. — Svensk Angreb (1436) II 223; plyndret (1510) II 350; under Gustav Vasa II 519 f., 572; svensk Overfald (1564) II 645; spanske Planer mod B. II 653; afstaas (1658) III 314; under Sverige III 328; dansk Angreb (1709) III 445. — Jordforhold II 684; III 242; Handel m. m. II 701, 718.
Blidegn, Fyn, I 274, 282.
Blidstrup, Sjælland, I 183*.
Bliksbjerg, Jylland, I 272.
Blodhøj, ved Sallev, Sjælland, I 523 f.
Blokhus, Jylland, IV 787.
Bloksbjerg, Sjælland, I 130, 136 f.
Bodal, Sjælland, I 131, 138.
Bodum, Jylland, I 343.
Boeslunde, Sjælland, I 620. — Kirke II 266*, 267.
Bogense III 51.
Bogesund, Sverige, II 65, 473.
Boghaz-Köi, Lilleasien, I 82, 247.
Bohus, Norge, I 426* (Helleristning); II 185, 311, 315, 320, 488, 569, 622, 644; III 64, 195. — Len I 39, 213, 394. — Afstaas (1658) III 314; skaanske Krig III 422 f.; den store nordiske Krig III 451; Krigen (1788) IV 112.
Boizenburg, Fæstning, Tyskland, I 674.
Boller, Jylland, III 141.
Bollerup, Skaane, By og Gods II 368.
Bologna, Italien, I 668. — Universitet II 430.
Bonn, Tyskland, I 449, 452.
Bordesholm, Holsten, II 508*. — Forlig (1522) II 372, 507.
Borgbjerg Banke, Sjælland, I 227.

Borgholm, Öland, II 166, 292, 317, 320.
Boringholm, Jylland, II 258.
Boring Sønderkær, Jylland, I 55* (Skitse).
Bork Mærsk, Sønder, Jylland, I 268.
Bornholm. Oldtiden I 213, 219, 230, 251, 253, 257 f., 265, 275, 280, 286 f., 289 ff., 305, 309, 312. — Ældste Historie I 362 f., 392 f., 482, 503*, 529. — Under Lunds Ærkesæde I 692, 762; II 491, 511; under Lübeck II 530, 572, 601, 640; som Forpost mod Sverige II 640; III 70. — Overfald og Krige (1259) II 26, (1428) II 216, (1510) II 350; afstaas (1658) III 314; befries III 327, 335; Søslag (1676) III 416. — Landboforhold I 704; II 358, 362, 694; III 242, 574; Jagt- og Skovbrug II 356, 686; Sildefangst II 359. — Natur I 3 ff., 12, 16, 33, 36, 65, 68. — Rundkirker I 774.
—'s Vederlag III 356, 417.
Bornhøved, Holsten, I 681*; IV 274.
Borreby, Sjælland, I 159*, 163, 191. — Herregaard III 183, 184*, 221, 491.
Borreby, Skaane, III 467.
Borremose, Jylland, I 261, 357*.
Borum Eshøj, Jylland, I 207, 210 f., 246.
Borup, Sjælland, I 121.
Bosjö Kloster, Skaane, II 254*.
Boulogne, Frankrig, I 452.
Bouvines, Frankrig, I 674.
Bov, Sønderjylland, III 472. — Slag (1848) IV 654.
Bovbjerg, Jylland, I 46 f.
Bovlund, Sønderjylland, Frimenighed V 119.
Braavellir (Brávellir), Sverige, I 404 ff.
Bråviken, Sverige, I 404 f.
Brabrand, Jylland, I 53, 63, 137, 147, 314.
Brahesborg, Fyn, III 491.
Brahetrolleborg, Fyn, III 491.
Brandenburg, Provins, I 77; II 31, 146.
Branderslev Kirke, Lolland, I 771*.
Brandsø, Lillebælt, III 309.
Bratskov, Jylland, III 491.
Braunschweig, By, Tyskland, III 72. — Kredsdag (1625) III 86.
— Land, I 642; III 86, 89.
Brede Mølle, ved Lyngby, Sjælland, III 432.
Bredsted, Sønderjylland, III 51, 471 f.
Bredstrup Klint, Jylland, I 10.
Bregentved, Sjælland, III 491, 543, 588, 599.
Bregningeaa, Sjælland, I 28.
Bregninggaard, Jylland, III 214.
Breitenburg, Holsten, III 90.
Breitenfeld, Tyskland, III 116.
Breklum, Sønderjylland, V 120.
Bremen, Tyskland, Ærkebispedømmet og dets Stilling til den danske Kirke I 469, 477, 527 ff., 542, 561, 566 f., 650. — Højhedsret over Ditmarsken II 305. — Christian IV's Politik III 81, 84, 115 ff., 139 f.; under Sverige III 297, 306; den store nordiske Krig III 446, 448. — Handel III 57, 239. — Skibsfart II 343. — St. Peders Kirke I 769.
Bremervörde, Tyskland, III 306.
Bretagne, Frankrig, I 452.
Bridgeworth, England, I 453.
Broager, Sønderjylland, Kirke III 224, 225*. — Kirkegaard V 173*.
Brobjerg, Borg paa Fyn, II 148, 157.
Brobyværk, Fyn, III 250, 255*.
Broholm, Fyn, I 302; III 491.
Broksø, Sjælland, III 491.
Broskov, Sjælland, I 287.
Brovold, Als, I 326.
Brudevælte Mose, Sjælland, I 234.
Brunanburh, England, I 481.
Brunkeberg, Sverige, II 68, 313, 347, 475.
Brunlund Slot, Sønderjylland, II 217.
Brunsbüttel, Holsten, II 305.
Brusk Herred, Jylland, II 685; III 337.
Brügge, Belgien, II 338, 342, 504.
Brüssel, Belgien, II 504.
Brännkyrka, Sverige, II 472 f.
Brømsebro, Sverige, Møde (1541) II 623, 652. — Fred (1645) III 130, 132 f., 297.
Brømsebæk, Sverige, III 130.
Brønderslev, Jylland, Marked (1886) V 340.
Brøns, Sønderjylland, I 344; V 99.
Brønshøj, Sjælland, I 10; III 326, 334.
Budsene, Møn, I 231.
Bulbjerg, Jylland, I 10, 46, 235, 272.
Bundsø, Als, I 42, 175 f., 340*.
Bunketofte, Skaane, II 530.
Burg, Fehmarn, IV 234.
Burgund I 451.
Büchen, Tyskland, III 90.
Bygholm, Jylland, I 156.
— *Len,* Jylland, II 360, 362, 378.
Byrsted Hede, Jylland, I 260, 408*, 409.
Byzans, se Konstantinopel.
Bækkegaard, Bornholm, I 310.
Bække-Stenen I, Ribe Amt, I 511.
Bækmark, Jylland, III 488.
Bækmoien, Jylland, I 249, 268.
Bøllemosen, Sjælland, I 48*.
Bølling Herred, Jylland, II 378.
Bølling Sø, Jylland, I 50, 115, 137.
Bøllund, Jylland, I 115.

Børglum, Jylland, Bispestol I 753; II 330, 332. — Domkapitel I 755; II 538. — Kloster II 696.
Bøtø II 499.
Bøvling Fjord, Jylland, I 84. — Slot I 85.

Cambridge, England, I 448.
Canterbury, England, I 445, 489, 528.
Carnuntum, ved Wien, I 282.
Carstensminde, Amager, I 136.
Ceylon III 59.
Champagne, Frankrig, I 451.
Chantilly, Frankrig, I 655*.
Chartres, Frankrig, I 454, 665.
Cherbourg, Frankrig, VI 329.
Chester, England, I 453, 481.
Chippenham, England, I 448.
Choisy, Frankrig, I 453.
Christiania, se Oslo.
Christiansfeld, Sønderjylland, IV 416.
Christianshavn, se København.
Christiansholm Mose, Sjælland, I 144.
Christianspris, Holsten, III 106, 116*, 125.
Christianssand, Norge, III 110, 208; IV 244.
Christianssted, St. Croix, IV 165*; V 33*.
Christianssæde, Lolland, III 662.
Christiansø, III 433; IV 413*.
Cimbrishavn, Skaane, II 342.
Citeaux, Kloster i Frankrig, I 692, 755.
Clairvaux, Kloster i Frankrig, I 639, 692, 755; II 8.
Clausholm (Klavsholm), Jylland, II 152; III 183, 211, 491, 528*, 660, 670, 671*.
Cluny, Kloster i Frankrig, I 528.
Condé, Kloster i Frankrig, I 450.
Cornwall, England, I 380.
Courtrai, Flandern, I 449.
Crowland, Kloster i England, I 447.
Cuckamsley, England, I 488.
Cynwith, England, I 448.
Cypern, I 585.

Dacien (mellem Donau og Karpaterne), I 373.
Dalaborg Slot, Sverige, II 183.
Dalarne, Sverige, II 220 f., 222*, 239.
Dalarö, Sverige, III 127.
Dalby, Sjælland, I 176*, 177.
Dalby, Skaane, I 567 f., 577, 590, 753; II 366. — Kirke I 769.
Dallerup Sø, Jylland, I 301.
Dalum, Fyn, Kloster III 91. — Landbrugsskole VI 210.
Damsbo, Fyn, III 491.
Danaflod, I 37 (Kort), 38.
Danelagen, dansk Rige i England, I 88, 502.
Danevirke, I 464, 637*. — Fund I 201, 313, 326. — Gudfreds Vold I 437*, 438; Tyres Vold I 466, 467*, 468; Margrethevolden I 586; Valdemarsmuren I 636*. — Kampe (974) I 474, (1131) I 597, (1250) II 11, (1331) II 80. — Danevirkestillingen før og under Krigen 1864 IV 807—813.
Danevirke-Stenen, I 511, 513.
Danmarks Sogn, Sverige, I 383.
Dannemora, Sverige, I 383.
Dannenberg, Borg i Tyskland, I 679.
Dansborg, Trankebar, III 59, 578.
Danskeborg, Tyskland, II 67.
Danzig, II 340 f., 343, 350, 407, 503, 506, 535, 708; III 238, 301.
Davbjerg, Jylland, I 10 f.
Degerfors, Sverige, I 38.
Dejbjerg Præstegaardsmose, Jylland, I 260. — Dejbjergvognene, I 256*, 259 f., 266, 428*.
Delfoi, oldgræsk By, I 365.
Delmenhorst, Tyskland, III 435, 445, 555, 559; IV 98.
Derby, England, I 480.
Devon, England, I 481.
Devonshire, England, I 453, 485.
Dievenow, Oderens østlige Mundingsarm, I 462, 478.
Ditmarsken I 464; II 298 f., 304 ff., 321, 347, 633—636.
Djursland I 10, 26, 41, 68, 100, 126, 128, 201.
Doberan, Tyskland, Kloster II 188*; Gravmæle II Tvl. 16—17.
Donau I 267.
Donbæk, Jylland, I 299.
Dorestad (Wijk bij Duurstede), Holland, I 326 f., 435, 441 f., 444, 458, 505, 525.
Dover Kirke, Jylland, II 34.
Draaby Kirke, Sjælland, II 269*.
Dragør, Sjælland, I 137; II 343, 359, 379, 586; IV 264. — Fiskeplads II 163.
Drammen, Norge, IV 244.
Drengehøj, ved Voldtofte, Fyn, I 524.
Dronningborg, Jylland, II 685.
Dronninggaard, Sjælland, III 392.
Dronninglund, Jylland, III 575*.
Drottningholm, Sverige, III 203; IV 718*.
Dublin, Irland, I 480 f.
Duborg Slot, se Flensborg Slot.
Dueholm Kloster, Mors, II 253, 382, 742.

Dunkerque (Duinkerken), Frankrig, III 123.
Duvensee, Holsten, I 121.
Dybbøl, Sønderjylland, Slag (1848) IV 655, 656*. — (1864) IV 807, 813, 814*, 815*, 819. Genforeningsfesterne VI 172 f., 174*. — Mølle IV 816*.
Dyle, Belgien, I 452, 456.
Dynekilen, Bohuslen, III 450.
Dyrsaa, Jylland, I 100.
Dysiebro, Skaane, I 641.
Dänholm, Ø ved Rügen, V 162.
Dänischwold, Sønderjylland, II 671.
Døstrup Mose, Jylland, I 262*, 263.

Eburodunum, Schweiz, I 82.
Eckernførde, Sønderjylland, II 299, 522, 671; III 125. — Søslag (1849) IV 658.
— *Fjord* I 42.
Eemhavet I 23 f.
Egaa-Stenen, Randers Amt, I 511.
Egeskov, Fyn, II 692; III 183 f., 185*, 187, 216, 491.
Eggebæk, Sønderjylland, II 199.
Egholm, Sjælland, III 491.
Egsmark, Jylland, I 409.
Egtved, Jylland, Oldtidsfund I 202, 203*, 209 f., 216.
Eiderstedt (Ejdersted), Sønderjylland, I 443; II 301, 303, 305, 450; III 469; VI 106, 109 f., 112.
Ejby Kirke, ved Køge, II 422*.
Ejder I 374, 376 ff., 380, 395, 435, 438, 455, 464, 554, 626, 635, 651, 682; II 301, 305.
Elben, Handelsvej I 212, 244 f., 281, 290; II 350. — Grænse mod Romermagten I 267; Strid m. Hamburg (1560) II 717; (1573—79) II 718; Chr. IV's Politik III 81, 115, 121. — Højhedsret III 115, 435.
Elbing, I 458; II 217*. — Traktat (1656) III 302, 304.
Elbo Herred, Jylland, II 685.
Elbæk, Jylland, I 102.
Elfsborg, Vestergötland. Under Valdemar Atterdag II 170; Unionskrigene II 309, 318, 320; Syvaarskrigen II 642 f., 651; Kalmarkrigen III 73, 76, 78 (jfr. 120); den store nordiske Krig III 451.
Ellensborg, se Holckenhavn.
Ellinge Kirke, Fyn, III 175.
Elmelunde, Møn, I 310.
Elsloo I 449 f.
Eltang, Jylland, III 126.
Elvedgaard, Fyn, IV 284.
Ely, Kloster i England, I 447.
Emmerlev, Sønderjylland, I 344; II 742.
Endelave II 16.
Enderup, Sønderjylland, I 284.
Engelsborg med Engelsbroen, Rom, II 327*.
Engelsholm, Jylland, III 211*.
Engelstrup, Sjælland, I 213*, 214.
Engestofte Kirke, Lolland, II 255* (Altertavle).
Enköping, Sverige, Møde (1521) II 501.
Eremitagen, Sjælland, III 569, 663*, 664 f.; IV 708.
Erfde, Sønderjylland, II 303.
Eriksholm, Sjælland, III 491.
Ertebølle, Jylland, I 42, 53, 128 f., 130*, 132*—133*, 137.
Erteholmene III 433*; IV 413*.
Erzgebirge, Tyskland, I 81.
Esbjerg, I 22, 344; V 226, 227*, 491, 566*, 567, 663; VI 205, 375, 489.
Eskebjerg, Fyn, II 696.
Eskelhem, Gotland, I 241.
Eskilsø, Roskildefjord, I 658, 670, 672, 755.
Espe, Fyn, I 274; III 491.
Esrom, Sjælland, Kloster I 609, 614, 617, 619, 627, 648, 658 f., 664, 671, 715, 755, 759 f.; II 174, 366. — Esrombogen II 360. — Gods III 241. — Sø I 26.
Essenbæk Kloster, Jylland, I 609.
Essex, England, I 380, 453, 482, 491.
Estland. Korstog I 651, 675 ff., 677 (Kort), 690. — Kampen m. Sværdridderne I 682 f. — Solgt til den tyske Orden II 145. — Højhedsretten II 637 f. — Under Sverige II 653; III 10, 72.
Estrup, Jylland, II 152, 372. — Gammel-E. III 182, 214, 491; IV 285.
Estvadgaard, Jylland, III 489.
Etaka, Kongsgaard i Sverige, II 41.
Etandun, England, I 448.
Eu, Fæstning i Frankrig, I 454.
Evesham, England, I 582, 590.
Exeter, England, I 448, 453, 488.
Eylau, Tyskland, Slag (1807) IV 251.

Faaborg, II 248. — Brand III 460. — Helligaandskloster II 440. — Museum VI 561, 563*, 607*.
Faardal, Jylland, I 231, 233, 239.
Faardrup, Sjælland, IV 203*.
Faarevejle, Langeland, III 209.
Falen, Sverige, II 184 ff.
Falkenberg, Gammel og Ny, Halland, II 701.
Falster, III 237. — Oldtiden I 9, 99, 128, 165, 223, 385, 392. — Middelalder I 548, 771. — Krigen (1325—26) II

74; Pantsat II 76. — Enkedronning Sofies Livgeding III 11. — Krigen (1657—60) III 326, 332. — Mønt, Maal og Vægt II 700. — Landboforhold II 498, 525, 693, 705; III 21, 27, 242, 244. — Krongods II 684. — Stormfloden 1872 V 261*. — Storstrømsbroen VI 376. Tvl. 376—377.
Falsterbo, Skaane, (1657—58) III 307. — Forhold til Hanseaterne I 673; II 172, 343. — Sildemarkedet I 684, 719, 727; II 163, 359, 379, 713. — Slot II 182. — Natur I 68.
Fanefjord Kirke, Møn, II 413*, 424*.
Fantehulen, Skaane, II 324.
Farø, Storstrømmen, I 241.
Faxe, Sjælland, I 10 f. — Herred I 57.
Fehmarn. Oldtiden I 77, 357. — pantsat II 76; besættes af Erik af Pommern (1416) II 206; erobres af Holstenerne (1426) II 215; overlades Hertug Adolf II 673; (1625—29) III 93; (1642—45) III 127; (1721 ff.) III 475, 555.
Fehrbellin, Tyskland, III 410.
Fellin, Estland, I 678.
Femborgene, England, I 480, 489.
Ferring, Jylland, I 343.
Fifeldor (Egidora), d. s. s. Ejder, I 377.
Fil Sø, Jylland, I 43.
Finderup, Jylland, II 49.
Finmarken, II 702; III 10, 71; IV 23, 242 f.
Finnveden, Sverige, I 614; II 40, 168, 170.
Finspång, Sverige, Vaabenfabrik III 124.
Fiskbæk Gods, Jylland, II 509.
Fitjar, Norge, I 472.
Fjand, Nørre, Jylland, I 268.
Fjelsø, Jylland, I 163.
Fjenneslev, Sjælland, Kirke I 659, 660*, 744*. — Gaard I 662. — -Stenen, I 513.
Fladsaamølle, Sjælland, II 143.
Faldstrand, se Frederikshavn.
Flakkebæk, Sverige, Grænsemøde (1591) III 10.
Flekkerø, Norge, III 8.
Flemløse-Stenen, Odense Amt, I 511, 523.
Flensborg. Notabelforsamling (1851) IV 671; Stænderforsamling IV 778. — Indtages af Valdemar Atterdag II 173; Dronning Margrethes Kamp om Flensborg II 197 ff.; Erik af Pommern II 207, 215, 217; Møde (1455) II 344, 346; Chr. II II 512; Delingerne II 671, 673; (1625—29) III 91, (1864—1920) V 114. — Afstemningen VI 114, 118, 122—26, 175. — Indbyggerforhold II 386; III 469. — Stadsret 1284 II 100. — Handel og Skibsfart II 709; III 31, 61, 153, 460; IV 216, 292, 426. — Lavsvæsen II 383*, 384. — Økonomiske Forhold II 347. — Nationalitet og sproglige Forhold II 249, 450 f.; III 471; IV 235, 774, 776 f., 825. — Kirkelige Forhold II 558, (1529) II 738; III 472. — Skolevæsen II 429; V 98, 116. — Internationale Kommission VI 171* (Hotel Flensburger Hof). — Marickirke II 205* (Epitaf). — Nicolai Kirke III 472* (Epitaf). — Franciskanerkloster II 211. — Slot II 205*, 594. — Kirkegaard IV 731*. — Stænderforsamlingens Bygning IV 779*. — Navigationsskolen V 163* (sønderjyske Fanger under Verdenskrigen).
— se ogsaa Sønderjylland C.
— *Fjord,* I 131.
Fleskum Herred, Jylland, III 337.
Flinterenden, Øresund, III 440.
Flintinge, Lolland, Dyssekammer I 160*.
Fontainebleau, Frankrig, Fred (1679) III 423. — Forbundstraktat (1807) IV 262.
Forpommern (Svensk Pommern), III 448 f.; IV 370.
Forum, Jylland, I 148*, 171, 172*.
Fotevig, Skaane, I 599, 601, 605, 722, 749; II 45.
Framlev, Jylland, I 531.
Fraugde, Fyn, I 287. — Kirke III 519* Epitaf).
Fraugdegaard, Fyn, III 216.
Fredeborg, Sønderjylland, II 205 f.
Fredensborg, Sjælland, III 452, 663; IV 347, 610; V Tvl. 64—65, 66, 139. — Slotshave III 671; IV 238, 239*, 348, 351.
Fredericia, (Frederiksodde), III 208, 236, 292, 371 f., 401. — (1657—60) III 307, 308*, 309; (1848—50) IV 659*; (1864) IV 807, 813, 816. — Indbyggertal III 512; IV 192. — Stabelret III 370. — Indvandring IV 193. — Kirkelige Forhold III 401. — Fæstningsværker III 292, 367; Garnison V 452. — »Landsoldaten« V 685*.
Frederiksberg, Forvaltning VI 419, 435. — Svømmehal VI 595*. Se iøvrigt København.
Frederiksborg, Sjælland. Amt II 684; Len II 694; Fred (1720) III 451. — Slot II 697; III 48, 144, 174 f., 186*ff., 191, 193, 195 f., 198—205, 199*, 200*, 202*, 203*, 208, 212 f., 219, 223, 236,

241, 313*, 668, 671. — Salving III 386 (Chr. V), III 529 (Chr. VI), IV 383 (Fr. VI); IV Tvl. 480/81 (Chr. VIII). — Brand IV 741.
Frederiksdal, Sjælland, III 392, 667*, 670; VI 172.
Frederikshald (Halden), Norge, III 372. — Angribes (1658) III 326, (1660) III 334, (1716—18) III 450 f. — Frederikssten III 450.
Frederikshavn, I 31, 39, 41, 201; IV 165 (Fladstrand); VI 556.
Frederiksodde, se Fredericia.
Frederiksort, Sønderjylland, IV 274.
Frederiksstad, Norge, III 401.
— (Friedrichstadt), Sønderjylland, III 51, 92; IV 661.
Frederikssten, se Frederikshald.
Frederikssund, Sjælland, VI 333* (Svineslagteri), VI 376.
Frederiksværk, Vaabenfabrikker IV 403.
Frederiksø, III 433*.
Fredrikshamn (Hamina), Finland, Møde (1783) IV 110. — Fred (1809) IV 268.
Fredsø, Mors, I 284.
Frejlev Skov, Lolland, I 162, 164*.
Friedland, Tyskland, Slag (1807) IV 251.
Frijsenborg, Jylland, IV 201; V 496*.
Frisholt, Jylland, III 505.
Frisland, I 307, 313, 394, 433 ff., 441, 443 ff., 450 ff., 454, 458 ff.
Frydenborg, Sjælland, III 187.
Frydendal (Torbenfeld), Sjælland, III 392, 491; IV 520.
Frydenlund, Sjælland, III 671.
Frær Mark, Jylland, I 302.
Frøs Herred, Sønderjylland, II 95*, 299.
Frøslev, Sjælland, III 488.
Fuglie-Stenen, Malmøhus Len, I 513.
Fur, I 57.
Furesø, Sjælland, I 26.
Fyn, I 617; II 144, 148, 510, 597 f., 611, 684, 686. — Oldtiden og ældste Historie I 128 f., 138, 165, 201, 277, 287, 289 ff., 301, 385, 529. — Pantelen II 70, 398. — Arvelen II 80, 142, 225. — Uroligheder og Oprør II 353, 560, 567, 588. — plyndres (1627) III 91; (1642—45) III 126; (1657—60) III 309 ff., 326, 333 f.; (1864) IV 816, 828; Sikringsstyrken 1914 VI 15 f., 52. — Befolkning og Erhverv I 614, 704, 732; II 257, 356, 358, 498, 693, 700 f.; III 21, 147, 209, 243, 245, 247 f.; VI 350*. — Jernbaner VI 376*, 663. — Retsforhold (Jyske Lov) I 548. — Kirkelige Forhold I 564 f., II 567, 571. Natur I 41, 65, 554 f. — Malerkunst VI 573 ff.
Fyns Hoved, II 696.
Fynske Alper, I 26.
Fyrisvoldene, Sverige, I 400, 478 f., 483.
Færøerne, I 3, 15; III 9, 16. — (1807—14) IV 262; (Verdenskrigen) VI 93. — Handel II 702, 718; III 57, 431, 459. — Fiskeri og andet Erhverv, V 567.
Føllenslev, Sjælland, V 527* (Mejeri).
Før, frisisk Ø, I 345; IV 234, 774.

Gaardstaanga-Stenen, Malmøhus Len, I 512.
Gaasekül, Halland, II 701.
Gaata, Sverige, II 170.
Gadebusch, Tyskland, III 411, 446.
Gainsborough, England, I 489 f.
Galge Fald, ved Kolding, I 101.
Galgenberg, Pommern, I 478.
Gallehus, Sønderjylland, I 86, 306* (Guldhornene).
Gallemosen, Jylland, I 189.
Galten Herred, Jylland, II 156.
Gammelminde, Nissumfjord, Jylland, I 84.
Gangsted, Jylland, I 102.
Gardarige, Rusland, I 482, 497 f.
Garderhøj, ved Jægersborg, Sjælland, I 220.
Garz, se Karenz.
Gastein, Østrig, Overenskomst (1865), V 10, 83.
Gavnø Kloster, Sjælland, II 253. — Herregaard III 491, 662.
Gdynia, VI 329.
Gedbæk, Jylland, I 613.
Geddesdal, Sjælland, III 491.
Genève, økon. Konference (1927), VI 287.
Gent, Flandern, I 449.
Gentofte, Sjælland, III 600.
Gerlev, Sjælland, I 233.
Gerum, Jylland, I 65*.
Gessingholm, se Løvenholm.
Getingebro, Skaane, I 641.
Geule (Geul), Flod i Nederlandene, I 452.
Gibraltar, IV 104.
Gimsing, Jylland, I 343.
Ginderup, Thy, I 268, 269*, 277, 280, 284.
Gislebjerg, Skaane, II 25.
Gislinge Bro, Sjælland, I 136.
Gisselfeld, Sjælland, II 657, 688, 692; III 183, 487, 491; IV 684.
Gjerlev Kirke, Sjælland, II 230* (Kalkmaleri).

Gjerrild Kirke, Jylland, II 355* (Kalkmaleri).
Gjorslev, Sjælland, II 251*, 265; III 491.
Gjøl, Jylland, II 359.
Gladsakse, Sjælland, II 661.
Glatved, Jylland, I 10 f.
Glavendrup(Glavndrup)-Stenen, Odense Amt, I 88, 323, 515, 516*, 524*.
Glemminge-Stenen, Kristianstads Len, I 512.
Glimaker, Skaane, III 328.
Glimmingehus, Skaane, II 372*, 373*, 374; III 181.
Glorup, Fyn, II 692; III 174, 491.
Glycksborg, Sønderjylland, I 648; II 121, 673.
Glückstadt, Holsten, III 51, 57, 81, 93, 110, 115, 122 f., 125, 128, 130, 208; IV 274.
Glænstrup Sø, Jylland, I 26.
Godsted, Lolland, I 131, 246.
Gokstad, Norge, I 316.
Gotland, I 6, 230, 311, 352, 362 f. — Erobres af Valdemar Atterdag (1361) II 165 f., 170; af Mecklenburgerne (1396), og af den tyske Orden (1398) II 188; Dronning Margrethe II 196; Erik af Pommern II 225 f., 295, 307 ff.; under Akselsønnerne II 307, 317, 319; under Søren Norby II 528, 529*; under Grevefejden II 586; under Syvaarskrigen II 629, 640, 643, 647, 651. — Forpost mod Sverige III 71. — Afstaas til Sverige III 132 f., 297. — Generobres (1676) III 385, 416, 423. — Freden i Lund (1679) III 423. — Døbefonte II 129.
Gottorp, se Holsten-Gottorp.
— *Slot,* II 76 f., 87, 571; III 220, 447, 455, 474.
— *-Stenen,* Sønderjylland, I 457*, 511.
Gouda, Nederlandene, II 433.
Graasten, Sønderjylland, I 29*.
Gramgods, Sønderjylland, II 358, 696.
Gram Herred, Sønderjylland, II 299.
Grandehede, Holsten, II 514.
Grathe Hede, Jylland, I 617, 620.
Gravlev, Jylland, I 181*, 182.
Greenstead, ved London, I 530.
Greenwich, England, I 489 f.
Greifswald, Tyskland, II 341. — Universitet II 429.
Grejsdalen, Jylland, I 15.
Grenaa, I 10, 100, 726; IV 209*.
Grensted-Stenen, I 513.
Gribskov, Sjælland, I 26.
Grimstad, Norge, II 568.
Grinderslev Kloster, Jylland, II 435, 438. — Kirke III 224.
Grindsted-Sdr. Ommefladen, Jylland, I 27, 59*, 71*.
Gripsholm, Sverige, III 215.
Grisby, Bornholm, I 117.
Grobin, Letland, I 326.
Grubbesholm, Jylland, IV 200.
Grødeby, Bornholm, I 287.
Grønbjerg, Jylland, I 46.
Grøn Jægers Høj, Møn, I 162.
Grønland, I 17; II 716; III 60. — Højhedsret VI 47. — Konflikten med Norge VI 245 ff., 247*. — Handel og Fiskeri III 400; IV 23. — Mission II 485; III 459. — Forskning II 502; V 737; VI 465, 475 f.
Grønsund, Falster, II 63.
Gudbrandsdalen, Norge, II 319.
Gudenaa, Jylland, I 27. — -Kulturen I 52, 122*, 123, 124*. — Elektricitetsværk VI 366.
Gudumlund, Jylland, I 11, 41.
Guinea, Afrika, IV 165.
Guines, Frankrig, I 468.
Guldbergseid, Sverige, II 16.
Guldborgsund, VI 376.
Guldholm Kloster, Sønderjylland, I 648, 671, 755.
Gullberg, Sverige, III 75 f., 78.
Gunderslevholm, Sjælland, II 143; III 183, 491.
Gunderup-Stenen, Aalborg Amt, I 511.
Gundestrup, Jylland, I 80, 259. — Sølvkar Tvl. I 258—59.
Gundestrupgaard, Jylland, I 177.
Gurre Slot, Sjælland, II 174*, 175.
Güstrow, Tyskland, III 14.
Gønge Herred, Skaane, III 328, 422, 463 f.
Götaelv, I 37 (Kort), 38, 557, 564; II 16 f., 640; III 76.
Göteborg, I 39; III 72 ff., 78, 127, 450. — Fredskongres (1885) V 68.
Götland, I 596.

Haag, ved Kalø Vig, Jylland, I 237.
— Holland, Kongres (1625) III 87; Koncerterne (1659) III 332 f.; Fredskonference (1899) V 72 f., 476; (1907) V 477, 482. — Grønlandsagen (1933) VI 246, 247*.
Haalogaland, Norge, I 473.
Håtuna, Gaard i Uppland, II 65.
Haddeby, Sønderjylland, I 768.
— *Nor,* Sønderjylland, I 438, 460.
Hadeln, Hannover, I 499, 560.
Haderslev, II 174, 217, 226, 291, 300, 429; III 50, 91, 125, 469. — Forligsmøde (1583) II 716. — i Treaarskrigen IV 653. — Sprog II 450; Sprog-

ordningen IV 774. — Reformationen II 553, 739. — Frimenighed V 120; danske Skoler V 98, 116; Aarsmøde (1914) V 159 f. — Under Genforeningen VI 172. — Vor Frue Kirke II 266, 421.
Haderslev Len, II 542 f., 551, 671. 673, 685.
Haderslevhus (Hansborg), II 73, 76, 197, 696; III 186 f.
Haderslev Fjord, I 42, 131.
Hads Herred, Jylland, II 685.
Hadsund, Jylland, I 115.
Hagebrogaard, Jylland, I 166*, 168.
Hagenskov, Borg, Fyn, II 25, 159.
— *Len,* Fyn, II 483.
Hagestedgaard, Sjælland, III 183.
Halberstadt, Tyskland, Stift, III 87, 139.
Hald, Jylland, II 696; III 362; V 49, 54. — Sø I 26.
Halden, se Frederikshald.
Halifax, Canada, VI 64.
Halland, Ældste Historie I 394, 484, 574. — Skaanske Lov I 548. — Len II 6, 39, 48, 64 ff., 76, 90 f. — norsk Overfald (1256) II 17, 40; afstaas til Sverige (1343) II 143, 155; generhverves II 170, 209; svensk Angreb (1434) II 221; Gustav Vasa II 510; under Syvaarskrigen II 643, 646; spanske Planer mod H. II 653; Pantsættelse (1645) III 298; dansk Angreb (1657) III 308; afstaas (1658) III 314; under den skaanske Krig III 418. — Handel II 342, 718. — Jordforhold II 684, 694.
Hallebyaa, Sjælland, I 28.
Halligerne, Øer ved Sønderjyllands Vestkyst, IV 234.
Hallstatt, Østrig, I 82 f., 222.
Halmstad, Halland, II 223, 387, 701, 705; III 73, 195, 298, 418. — Unionsmøde (1435) II 222, (1483) II 316. — Belejring (1563) II 642*, 643. — Franciskanerkloster II 436.
Hals, Jylland, III 208.
Haløret, Skaane, I 725.
Hamar, Norge, II 323.
Hamburg. Oldtidsfund I 34, 109. — Ærkesædet, jfr. Hamburg-Bremen og Bremen. — Møde (1524) II 535; Fred (1536) II 622; Forhandlinger (1638) III 118. — Haariks Angreb (845) I 441; Vendernes Angreb I 591; Hertug Valdemars Angreb (1201) I 651; Holstens Adel søger Støtte hos Hamburg II 302 f.; Delingen (1490) II 304 ff.; anerkender Holstens Overhøjhed (1621) III 82; (1625—29) III 115; (1642—45) III 120; øget dansk Indflydelse III 407, 411, 435; Napoleonskrigene IV 122, 273. — Kongens Embedsmand I 505. — Forhold som Hanseby II 165, 207, 350; III 81. — Handel I 622; II 338, 349, 358, 701, 707, 717 f.; III 57 f., 133, 239; IV 217, 222, 759, 782, 786 f.; V 187, 461. — Skibsfart II 708. — Pengevæsen II 346*. — Samfærdsel II 51. — Religionsforhold I 525. — Domkirken I 531.
Hamburg-Bremen, Ærkesæde, I 440, 476, 526 ff., 565 ff., 569, 598, 616.
Hameln, Tyskland, III 87.
Hammermøllen, ved Helsingør, III 432.
Hammersby, Lille, Skaane, I 506*.
Hammershus, Bornholm, II 58, 60*, 70, 250*, 491; III 327, 340.
Hammerum Herred, Jylland, II 378.
Hampshire, England, I 379, 485, 488.
Han-Herred(erne), Jylland, I 40, 173. — Ting II 156.
— *Øster,* Jylland, I 343.
Hannenov, Falster, I 302. — Guldring Tvl. 302—303.
Hannover, Land. Ældste Historie, I 221, 229, 255, 258; Hannover faar Delmenhorst som Pant III 445; Krig med Frankrig III 556.
Hannæs, Jylland, I 343.
Hansestæderne, II 137, 166, 242 f., 450 f. — Strid med Valdemar Atterdag II 167; efter Stralsundfreden (1370) II 172, 177 f., 187 f., 195 f.; Erik af Pommern II 206 f., 213—17; Fred (1435) II 222; Christoffer af Bayern II 282 f.; Chr. I II 311, 344; Hans II 348, 350; (1563—70) II 640, 646 f.; Chr. IV III 80 f., 86, 93 f. — Handel II 337 ff., 340 f., 382, 707, 709 f., 714; III 78, 80. — Religionsforhold II 535. — Novgorod II 318. — I Norge II 669 f.
Hansted Skov, Jylland, Politisk Møde (1886) V 339.
Hanstholm, Jylland, I 46, 343; II 263.
Hanved, Sønderjylland, III 473, 475.
Harakers Kirke, Sverige, II 312.
Haraldsborg, Sjælland, I 597, 598*.
Haraldsted, Sjælland. Mordet paa Knud Lavard I 595, 600. — Knud Lavards Kapel I 594*. — Knud Lavards Kilde I 595*, 603. — Kirke II 426* (Monstranshus).
Harborøn, Jylland, I 84.
Harboøre, Jylland, I 84 f.
Harburg, Tyskland, I 675.
Hardenberg, Lolland, II 373; III 183.
Hardsyssel (Harsyssel), Jylland, I 343f., 349, 352, 393, 420; II 700.

Harnebjerg, Langeland, I 257, 274.
Harrestedgaard, Sjælland, III 491.
Harrien, Estland, I 678, 682.
Harte, Jylland, I 7.
Harzen, Tyskland, I 504, 622.
Haschendorf, Ungarn, I 199.
Haseldorf, Holsten, II 370.
Hasmark, Fyn, I 235.
Havelse, Sjælland, I 129.
Havnelev, Sjælland, I 147.
Havstrup Sø, Jylland, I 137.
Hedeby (Slesvig), Sønderjylland, I 313, 316, 326 f., 460, 461*, 462, 463*, 464. — Kampe i 10. og 11. Aarh. I 475 f., 558, 562. — Købstad I 504 f. — Mønter I 519*, 520. — Handel I 725.
— *-Stenen,* Gottorp Amt, I 88, 475*, 511, 518.
Hedelisker, Jylland, I 291.
Hedemarken, Norge, II 323.
»*Heden*« ved København, I 26.
Heide, Holsten, II 634, 636.
Heidelberg, Tyskland, Universitet II 733.
Hejls, Jylland, III 309.
Hejninge, Sjælland, IV 205*.
Helgeaa, Skaane, I 495 ff.,
Helgoland, II 305, 359; IV 262 f., 274. — Søslag (1864) IV 817*, 821.
Hellestad-Stenene I—III, Malmøhus Len, I 513.
Hellested, Sjælland, I 302.
Helligbæk, Sønderjylland, IV 810.
Hellum Herred, Jylland, III 337.
Helnæs, Fyn, I 524.
— *-Stenen,* Odense Amt, I 323, 523*.
Helsingborg, I 577. — Forordning (1283) II 48. — Møde (1288) II 62, (1401) II 193. — Erik Plovpenning II 10; belejres (1263) II 31; Opstand (1332) II 81; indtages (1369) II 172, Valdemar Atterdag slaar Hanseaterne II 232; overgiver sig til Fr. I II 512; angribes af Søren Norby II 529; Grevefejden II 586; erobres (1676) III 418, 423; Slag (1710) III 445. — Len II 509; III 244. — Indbyggertal III 145. — Handel III 239. — Skolevæsen II 426. — Slot II 153*, 154*, 155, 159, 167, 179, 283; III 64, 92, 126.
Helsingør, I 726; II 98, 241; III 217, 236, 339. — Privilegier II 213. — Angribes (1289) II 52; Grevefejden II 586; (1658—60) III 322, 516. — Indbyggertal III 511; IV 192. — Indvandring III 29; IV 193. — Erhverv II 500, 701, 709; III 57, 146, 511. — Havn III 51. — Skolevæsen II 426. — St. Olai Kirke II 419* (Altertavle), 421; III 231. — Mariekirke II 267, Tvl. 468—469 (Altertavle), 502* (Kalkmaleri). — Graabrødrekloster II 211. — Karmeliterkloster II 211, 253, 412* (Kalkmaleri), 438*, 439*, 440, 539. — Kanonstøberi III 64. — Toldkammer IV 795*.
Hemmingstedt, Holsten, II 306, 634.
Henninge Nor, Langeland, I 42.
Henriksholm, Sjælland, I 137.
Heorot (Hjort), Sjælland, Kongehal, I 386, 398.
Herculaneum, romersk Oldtidsby, I 279.
Herjolfsnæs, Grønland, II 185*.
Herlev Kirke, Nørre, Sjælland, II 243* (Kalkmaleri).
Herlufsholm, Sjælland, Skole, II 732, 736. — Kirke II 127, 129, 130*, 647*, 721*; III 230, se ogsaa Skovkloster.
Herning, Jylland, V 491.
Herrestrup, Sjælland, I 239.
Herresvad, Kloster, Skaane, I 609, 754 f.; II 366, 757.
Hertugdømmerne Slesvig og Holsten (jfr. Holsten, Holsten—Gottorp og Sønderjylland A og B).
Omraade: Kort Tvl. 672—673.
Befolkning: Indbyggertal IV 191 — Jødernes Stilling IV 187, 413, 435.
Delinger II 304 (1490); 671 (1544); 672 (1564); 673 (1580). — Paatænkt Deling III 11—14 (1590 f.).
Arvefølge: II 304, 670, 672; IV 229 —30. — Christian I's Valg (1460) II 300 ff. — Førstefødselsret indføres III 153 (1608); 280—81 (1650). — Det aabne Brev 1846 IV 511 f. — Augustenborgske Arvekrav IV 233, 507 f., 690 (Afkald) jfr. 800 ff.
Statsretslig Stilling: IV 228, 371 f. — Pantsættes til Dronning Dorothea II 303. — Forsvarsunion med Danmark II 670 (1533); III 106 (1634 og 1637); III 434. — Londontraktaten IV 691 ff. — Planer om Personalunion med Danmark IV 801, 806, 821, 822 f., 824 f.; V 9. — Afstaas til Preussen og Østrig IV 821—30; efter 1864 jfr. Sønderjylland B. — Indfødsret IV 227.
Indbyrdes Forbindelse: II 139, 180f., 300 ff.; III 470; IV 224 f., 371 f. — Misfornøjelse med Regeringen og vaagnende tysk Nationalbevidsthed IV 292—93. — Slesvigholstenisme IV 430 f., 488 f., 494 ff., 504 f., 506 f., 508, 511 f. (dens Program), 524 f., 643 f., 649 f., 715 f., — Dansk Nationalbevidsthed se Sønderjylland A.

Forfatning: Privilegierne af 1460 II 301—02. — Forhandlinger om Stænderforfatning 1816 f. IV 412. — Stænderforfatning IV 431—36. — Januarkundgørelsen 1848 IV 642 ff. — Januarkundgørelsen 1852 IV 674. — Fællesforfatningen af 1855 IV 702, 712 f. (jfr. Holsten); sprænges 1863 IV 736. — Krav om fælles Stænder IV 430, 460, 494, 512, 644.

Stændermøder se Holsten og Sønderjylland. — Landdage II 301; III 15, 110, 444 (afskaffes). — Ønsker om deres Genopstaaen IV 229, 231 f.

Ridderskabet: II 299 f., 507 f., 518; III 15 f., 87, 444, 471, 474 f.; IV 154. — I Opposition mod Regeringen IV 96, 228 f., 412 f. — »Den stedsevarende Deputation« IV 229.

Forvaltning: Fællesregeringen (jfr. Delinger) II 304, 671 f.; III 12, 15, 434, 444. — Kgl. Statholder III 16. — Tyske Kancelli II 676; III 16; IV 36, 228. — Kancelliet i Glückstadt III 153, 281. — Fællesregering paa Gottorp IV 434. — Provisorisk Regering 1848 f. IV 650, 661. — Færdighed i Dansk IV 236 f.

Finans- og Pengevæsen: IV 174 ff., 276, 281, 291—92, 371—72, 388. — Skattevæsen IV 96, 230 f.

Hærvæsen IV 179, 661.

Kirkevæsen II 542 f., 674; IV 236.

Retsvæsen IV 234, 236, 434 (Overappellationsret i Kiel), 482.

Undervisningsvæsen: Universitetet i Kiel III 470 f.; IV 237, 490.

Toldvæsen: II 301; III 471, 474; IV 168, 372, 453, 690, 789.

Næringsliv: Landbrug og Bondestandens Forhold III 27, 574; IV 154, 482. — Haandværk og Industri IV 428. — Handel og Søfart IV 159 (Ejderkanalen), 216, 222 f.

Krigsbegivenheder: III 90 f., 93 f. (1627—29), 125 ff. (1643), 305 f. (1657 f.); IV 273—74 (1813).

Hesselager, Fyn, II 692*; III 181, 183 ff., 221.
Hesselø, Kattegat, II 696.
Hevringsholm, Jylland, III 491.
Hiddensø, ved Rügen, I 621.
Hildesheim, Tyskland, I 590.
Hillerød, II 701; V 315; VI 320* (Amtssygehus).
Himbersyssel, Jylland, I 348, 420.
Himlingøje, Sjælland, I 287, 296.
Himmelbjerget, Jylland, IV 458, 612.
Himmerland, I 20, 40, 84, 163, 173, 223, 229, 245, 271, 343, 348, 352, 393, 420; III 337.
Hindsgavl, Fyn, I 187, Tvl. 186—87 (Flintdolk); II 597. — Vaabenstilstand (1295) II 58, 63; Møde (1409) II 197. — Slot II 690; III 246.
Hindsholm, Fyn, I 129; II 684.
Hindsted Herred, Jylland, II 337.
Hindukusch (Afghanistan) I 78.
Hinge Sø, Jylland, II 233*.
Hirschholm, se Hørsholm.
Hisingen, Sverige, III 72.
Hjallese, Fyn, I 300*, 302; II 588.
Hjarbæk Fjord, Jylland, I 27.
Hjarnø, Jylland, I 314.
Hjedding, Jylland, V 524, 526* (Mejeri).
Hjermeslevgaard, Jylland, III 491.
Hjerpsted, Sønderjylland, I 344.
Hjerting, Jylland, I 344; IV 786.
Hjordkær, Sønderjylland, I 344.
Hjortholm, Samsø, II 696.
Hjortspringkobbel, Als, (Baaden) I 82, 252*, 253, 254*, 291, 296, 361.
Hjulerød, Skaane, III 216.
Hjælm II 53*, 54*, 58, 65, 111, 696.
Hjærmind-Stenen, Viborg Amt, I 512.
Hjørring, III 339; VI 556. — Kirkegaard I 271.
Hjørungavaag, Norge, I 477, 484.
Hobro, I 103; VI 378*.
— *-Stenen II,* Randers Amt, I 512.
Hoby, Lolland, Oldtidsfund, I 101 f., 274, 278*, 279*, 280.
Hof, Gaard i Halland, I 619.
Hofdal (Hovdala), Skaane, III 211.
Hohenwöhrden, Holsten, II 306.
Holaveden, Sverige, II 648 f.
Holbækgaard, Jylland, III 209, 491.
Holckenhavn (Ellensborg), Fyn, III 193, 212, 215, 219, 221, 375, 491. — Jordebog II 695*.
Hollingsted, Sønderjylland, I 458, 460.
Hollufgaard, Fyn, III 219.
Holmans Herred, Jylland, II 685.
Holmegaard, Sjælland, III 216, 491.
Holmegaards Mose, Sjælland, I 52, 117, 120.
Holmekloster, Fyn, I 755.
Holmgaard, Jylland, III 489.
Holmsland Klit, Jylland, I 48.
Holstebro, II 404, 594, 700. — Politisk Møde (1885) V 331 f.
Holsteinborg, Sjælland, III 212, 213*, 491.
Holsten (jfr. Hertugdømmerne, Holsten-Gottorp og Sønderjylland A og B).

Omraade: Kort Tvl. II 672. — Ditmarsken erobres II 633—36. — Pin-

neberg III 118, 281, 312. — Overhøjhed over Hamburg III 82.

Befolkning: Oldtidsfund og -gravskikke I 109—12, 180, 182, 255. — Oldtidsveje I 201, 212. — Slaver I 77, 436, 593 (Knud Lavard), Sachser I 371, 373—74, 378. Jfr. f. ø. Sønderjylland A. Krigsbegivenheder, Grænsekampe.

Arvefølge IV 233, 690, 692 f. (jfr. Hertugdømmerne).

Statsretslig Stilling: Erobres af Karl d. Store I 436 f.; af Danmark (1201) I 650—52, 672—73; løsriver sig I 680—82. — Len II 505, 507; III 15. — Hans d. Y.'s Forlening II 672. — Indlemmes i Monarkiet 1806 IV 232 f. — Medlem af Det tyske Forbund IV 371. — Den gottorpske Del besat af Danmark (1713—20) III 447, 453. — Dens Forening med den kgl. Del III 548, 555, 559 f., IV 40; fuldbyrdes (1773) IV 98 jfr. 229.

Forfatning: Stænderforfatning se ogsaa Hertugdømmerne. — Stænderforfatning 1854 IV 701 jfr. 719, 731. — Fællesforfatning 1855 IV 702, 712; Opposition mod den IV 715 ff., 719, 721 ff., 731; Suspenderes 1858 IV 721 jfr. 728. — Ophæves 1863 IV 732. — »Nyholstenismen« IV 494. — Tilbud om særlig Forfatning (1848) IV 649.

Stænderforsamlinger IV 451 f. (1835), 488, 496 (1842), 510 (1844), 512 (1846), 715 (1855), 719 (1857), 721 f. (1859), 726 (1861), 731 (1863).

Forvaltning: II 298, 397; IV 236 f. (dansk Sprog), 668, 805. — Holstenlauenburgsk Ministerium IV 674.

Stænder: Adel II 298 f., 302 f., 611 f.; III 358, 469; IV 229. Jfr. f. ø. Hertugdømmerne, Ridderskabet. — Bønderne II 298, 303, 590, 689; III 27; IV 154. — Stordrift II 370, 696.

Hærvæsen III 65; IV 732. — Fæstningsanlæg (Christianspris) III 106, 116*.

Kirkevæsen II 298.

Næringsliv: Lübecks Magtstilling II 346 f. — Byanlæg (Glückstadt) III 81, 115. — Handelsflaade IV 216. — Jernbaner IV 795 f.

Krigsbegivenheder: IV 273 f. (1813). — Besat af russiske Tropper (1814) IV 370; af preussiske og østrigske (1851—52) IV 661, 668; af sachsiske og hannoveranske (1863) IV 805.

Holsten-Gottorp (jfr. Hertugdømmerne, Holsten, Sønderjylland A) III 15. Omraade (jfr. Kortet Tvl. II 672) II 671, 673; forøges med Nord-Ditmarsken 1559 II 636; Tønder og Løgumkloster Amter, Nordstrand og Fehmarn 1580 III 673; Del af Pinneberg 1640 III 118; Svavsted Amt 1658 III 316. — Arveret til Oldenburg III 391, 405. — Indfører Førstefødselsret III 153. — Suverænitet i Sønderjylland III 316, 335, 410. — Forvaltning III 153, 469. — Støtter sig til Sverige III 133, 306 f., 344, 391, 405, 435, 437, 446 f., 451, 550, 552 f.; til Rusland III 453, 549, 557 f.

Holtegaard, Sjælland, III 665.

Holtum, Jylland, III 94*.

Horne Kirke, Fyn, I 774. — Evangeliebog I Tvl. 744—45, 747*.

Hornsherred, Sjælland, I 41.

Hornslet Kirke, Jylland, II 376* (Ligsten); III 163* (Epitaf).

Hornum Herred, Jylland, III 337.

Horsens, II 9, 27, 35, 69, 509, 552, 590; III 51, 146, 587; VI 556. — Fredsmøde (1432) II 217. — Indbyggertal III 512. — Handelsflaade IV 216.

— *Fjord* I 131.

Horsø, Jylland, I 130.

Hov, Jylland, I 102 f.

Hova, Sverige, II 40.

Hringstadir, Storgaard ved Bråviken, Sverige, I 404.

Hudsonbugten, Canada, III 60.

Humbles Grav, Kong, Langeland, I 162*.

Humlebæk, Sjælland, III 440.

Humlum, Jylland, I 343.

Humtrup, Sønderjylland, I 531.

Hundslund, Jylland, II 696.

Hunehals, Halland, II 53, 58.

Hune-Stenen, Hjørring Amt, I 512.

Huseby, Lolland, I 103.

Husum, Sønderjylland, II 247* (Lavssegl), 303, 338, 342, 347, 385*, 429, 673; III 469; IV 126, 128. — Reformation II 542 f. — Handelsflaade II 709. — Franciskanerkloster II 436.

Husumbro, Sønderjylland, II 14.

Hvedholm, Fyn, III 491.

Hven, I 58; II 52, 757; III 34 f., 316.

Hverringe, Fyn, III 491.

Hvidbjerg Kirke, ved Skive, II 455* (Kalkmaleri).

Hvidbjerg Kirke, Thyholm, II 42.

Hvidding Herred, Sønderjylland, II 299.

Hvide Bjerg, Böhmen, Slag (1620) III 82.

Hvidegaarden ved Lyngby, Sjælland, I 216, 220.
Hvide Sande Kanal, Jylland, I 48.
Hvidøre Kongsgaard, Sjælland, II 466.
Hvilsager, Jylland, II 744.
Hvissehøj, ved Alsbjerg, Jylland, I 177.
Hygum, Jylland, I 85.
Härjedalen, Sverige, II 651; III 75, 132, 297, 308.
Hærvejen, Jylland, I 223, 229.
Hærvig, Sjælland, I 100.
Hæsede, Sjælland, III 487.
Høbjerg Hegn, Sjælland, I 166*.
Höganäs, Skaane, I 7.
Høgholm, Jylland, II 372; III 491.
Højby Kirke, Sjælland, II 184*, 260*.
Højelse Kirke, Sjælland, II 424.
Højer Herred, Sønderjylland, II 674.
Højerup, Sjælland, I 10.
Højstrup, Jylland, I 314.
Høkebjerg, Holsten, II 696.
Høneborg (Snoghøj), Jylland, II 510.
Hønefos, Norge, IV 241*.
Hørby, Sjælland, I 150*.
Hørdum, Jylland, I 189.
Hørning Kirke, Randers Amt, I 530* (Planke), 531, 769.
Hørning-Stenen, Aarhus Amt, I 511, 513.
Hørsholm (Hirschholm), Sjælland, III 144, 487 f., 568*, 599, 600*, 664 f., 668, 669*.
Höxter, Tyskland, III 86.

Ibstrup, se Jægersborg.
Imbre (Fehmarn) I 357.
Ingelstad Herred, Skaane, II 368.
Ingermanland, III 10, 79.
Inæs, Jylland, II 9.
Iran, VI 328*, 329 (Dansk Industrivirksomhed).
Isefjord, I 26, 49, 201, 220.
Isenbjerg Bakkeø, Jylland, I 27*.
Isgaard, Jylland, III 491.
Island, I 15, 525 f.; II 315, 716 ff.; III 16; IV 262; VI 151 ff. — Altinget 1843 IV 482. — Forfatning V 466—469; VI 151—154. — Chr. IX's Rejse 1868 V 268, 269*. — Indbyggertal VI 153. — Handel paa Island II 342 f., 348 f., 702, 717 f.; III 30, 57, 431, 459; IV 23, 164.
Isted, Sønderjylland, Slag (1850) IV 661.
Isterød, Sjælland, IV 362.
Isøre, Sjælland, I 570 ff., 585, 610.
Itzehoe, Holsten, I 651; II 259. — Stænderforsamling IV 434.
Iversnæs, Fyn, III 309.
Ivø, Skaane, I 678.

Jammerbugt, Jylland, I 46.
Janum, Jylland, I 299.
Jelling, Vejle Amt, I 314, 320*, 322 ff., 465, 468, 472.
Jellingsten, Lille, Vejle Amt, I 465, 466*, 511.
Jellingsten, Store, Vejle Amt, I 471*, 511, 526.
Jelsbjerg, ved Oddense, Jylland, I 103.
Jena, Tyskland, Universitet II 733. — Slag (1806) IV 251.
Jerlev Herred, Jylland, II 685.
Jersdal, Over, Sønderjylland, I 163.
Jerusalem, I 612, 647.
Jerwen, Estland, I 682.
Jetsmark Kirke, Jylland, II 357* (Kalkmaleri).
Jeufosse, Frankrig, I 445.
Joachimsthal, Böhmen, II 620.
Johore, Malakkahalvøen, (Ø. K.) V 652*.
Jomfruens Egede, Sjælland, III 491.
Jomsborg, Pommern, I 478 f., 558.
Jonstrup Seminarium, Sjælland, IV 602.
Jordberga-Stenen, Skaane, I 513.
Juellinge, Lolland, I 274 ff., 276*.
Juellinge, Sjælland, III 491.
Juellund, Sjælland, III 491.
Juelskov, Fyn, III 215.
Jumne, vendisk By, Pommern, I 462, 476, 478, 505.
Jyderup, Sjælland. Politisk Møde V 315.
Jylland (se ogsaa de enkelte Stednavne). Oldtiden og Oldtidsfundene se I 109—328 med talrige Illustrationer. — Ældste Historie: I 342—351, 357* (Borremose), 393 f., 419 ff., 554. — Middelalderen I 614, 617; II 24, 69, 77. — Pantelen II 80, (1332—40) 83, 139, 144. — Oprør (1350) II 146, (1359) II 151 f., (1441) II 353, (1531) II 567. — Krig med de holstenske Grever (1368) II 172 f.; under Grevefejden II 587, 592 ff., 597; under Trediveaarskrigen III 91 ff., 97, 126, 129 ff.; under Krigen 1657—60 III 307, 311, 326, 337 ff.; i Treaarskrigen IV 655; i 1864 IV 813, 816, 819, 821, 828, 830; Sikringsstyrken (1914) VI 15 f., 52. — Retsvæsen og Forvaltning: Jyske Lov I 548, 696*, 735; Syssel og Ting I 709, 732 f.; II 380, 386, 494. — Møntvæsen I 572. — Kirkeforhold I 564 f., 567; II 326, 354, 367, 559 ff.; Kirkebygning I 770, 773, 775. — Befolkning og Erhverv: Landbrug I 704 f., 732 f.; II 362, 498, 685 f., 691, 693, 730; III 21 f., 99, 147, 242 ff., 247, 479; V 511 f., 670 f.;

Handel, Haandværk, Købstæder II 240, 522, 700, 711, 730; III 99, 242 ff., 479. — Trafik IV 761* (Kort); V 226, 663 f.; VI 376. — Sprog (Maal) I 101 f. — Natur og geologiske Forhold I 3—72 med talrige Illustrationer.
Jüterbock, Tyskland, Forlig II 514.
Jæderen, Norge, I 12, 19.
Jægersborg (Ibstrup), Sjælland, III 195. — Dyrehave V 84*; VI 34.
Jægerspris (Abrahamstrup), Sjælland, II 696; III 485 f.; IV 350 f.
Jämtland, I 30; II 640, 643 f., 646, 651; III 75 f., 127, 132, 297, 308.
Jönköping, Sverige, II 185, 324, 480; III 73 f., 76. — Fred (1809) IV 268.
Jørgensbjerg, Jylland, II 353 f., 560.

Kaagerød, Skaane, III 466.
Kaas, Jylland, III 209.
Kagstrup, Sjælland, I 10; II 744.
Kallerup-Stenen I 510.
Kalmar, Sverige, Møde (1397) II 190, 192, 202, (1436) II 224 f., (1450) II 308, (1483) II 317. — Aftaler (1472) II 314. — Dom (1505) II 288, 322. — Unionskrigene II 184, 318, 320, 505; Chr. II II 512; Grevefejden II 591; Kalmarkrigen III 73, 74*, 75 f., 164. — Slot II 189*, 190*; III 73, 74*.
Kalmarsund III 75.
Kalslund Herred, Sønderjylland, II 299.
Kalundborg I 100, 684; II 248*. — Len og Krongods II 30, 157, 387, 684. — Anlagt I 636. — Møde II 147, (1357) II 161, (1360) II 154, 161, 234. — Handel I 684, 726. — Handelsflaade III 431. — Skolevæsen II 426. — Kirke I 771. — Kloster I 761. — Slot II 397*, 696; III 236; belejres II 142 f.; Chr. II II 628, (1657—60) III 339. — Segl II 379*.
Kalvehave, Sjælland, II 24.
Kalvø ved Skanderborg, Kloster I 590, 755.
Kalø Slot, Jylland, II 69*, 505, 558, 696; III 143.
— *Vig,* Jylland, I 237.
Kammin, Tyskland, I 646.
Kampen, Nederlandene, II 531.
Kanalen (eng.), »Freya'«s Kamp 1800 IV 120.
Kandestederne, Jylland, I 42.
Kannikegaard, Bornholm, I 257, 275, 287.
Kappadokien, Lilleasien, I 81 f.
Kappel, Sønderjylland, Kirke III 231.
Karenz (Garz), Rügen, I 624, 626.
Karise Kirke, Sjælland, II 18—19* (Kalkmalerier).
Karleby, Sverige, II 68.
Karlevi-Stenen, Öland, I 512.
Karlskrona, Bleking, III 433, 445, 468.
Karlslunde, Sjælland, II 744.
Karlsruhe, Tyskland, III 660.
Kassemose, Sjælland, I 129.
Kastrup, Flyvehavn, VI 381*.
Katholm, Jylland, II 152; III 491.
Kattegat I 13, 20, 31, 38, 115, 126.
Keksholm Len, Finland, III 79.
Kent, England, I 307, 379, 446, 452, 489.
Kerteminde II 705. — St. Laurentius Kirke II 421.
Ketelsbüttel, Holsten, II 306.
Ketting, Als, I 314.
Kiel, Privilegier II 301. — Fred (1814) IV 274. — Angribes II 29; Delingen (1544) II 671; (1642—45) III 125, 128; Hertug Fr. »VIII« lader sig hylde V 77; Londonkonferencen (1864) IV 821; Gasteinoverenskomsten (1865) V 10; preussisk Flaadehavn V 81 f. — Handel (Lübeck) II 346; III 108; IV 223. — Universitetet (1665) III 470. — Kanal VI 110 f.
— *Fjord* I 42; III 128.
Kind Herred, Sverige, II 170.
Kippinge Kirke, Falster, II 96* (Kalkmaleri), 557* (Alterkalk).
Kirkeby Kirke, Sønder, Falster, I 762* (Relief).
— *-Stenen, Sønder,* I 513, 522.
Kirkehelsinge Kirke, Sjælland, II 266.
Kirkwall, Orkney Islands, Skotland, VI 64 (Kontrolsted for danske Skibe under Verdenskrigen).
Kisvadna (Pontos), Oldtidslandskab i Lilleasien, I 247.
Kivik, Skaane, I 215 f., 220.
Kjeldby Kirke, Møn, II 130, 268* (Ligsten).
Kjeldernæs, Lolland, V 269.
Kjæstrup, Jylland, I 343.
Klampenborg, Sjælland, I 41; II 586; IV 458. — Fest for Sønderjyderne (1865) V 20*, (1865) V 84*, (1884) 125 (Bellevue).
Klavsholm, se Clausholm.
Klekkendehøj, Møn, I 177.
Klintesø, Sjælland, I 129, 137.
Klosterlund, Jylland, I 50, 114 f., 117, 125; VI 462*.
Kloster-Zeven, Tyskland, Konvention (1757) III 556.
Knabstrup, Sjælland, III 491.
Knebel, Jylland, I 161*, 162.
Knockroe, Irland, VI 488.

Knudstrup, Skaane, II 756; III 183, 467.
Knærød, Halland, Grænsemøde II 64, (1624) III 83. — Fred (1613) III 78, 123.
Kobbermøllen, ved Flensborg, III 432.
Koblenz, Tyskland, I 449.
Kokkedal, Jylland, II 358, 373; III 491.
Kolbaz, Kloster i Pommern, I 664.
Kolberger Heide III 128* (Slaget 1644).
Kolding I 42; II 71, 76; III 237*. — Møde (1253) II 16; Ting (1409) II 197; Møde (1440) I 291, (1466) II 302, 395; Herredag (1590) III 8; Møde (1627) III 90. — (1657—60) III 338, (1849) IV 659; Chr. IX modtager den sønderjydske Deputation V 80*. — Indbyggerforhold II 387; III 511. — Handel II 243, 347, 358, 379, 700, 712; III 239, 479, 511. — Borchs Gaard III 218*.
— *Fjord,* I 131.
Koldinghus II 629; III 48, 175, 179, 195, 236, 237*, 339. — Vaabenstilstand (1411) II 199; Forhandling II 595. — Landbrug i Lenet II 691; III 246. — Brand IV 266.
Kolind, Randers Amt, I 129, 137.
— *-Stenen,* I 513.
Kolindsund V 514.
Kolkur, Jylland, I 409.
Kolmården, Sverige, I 404.
Konghelle, Sverige, II 52, 66.
Kongsbakke, Halland, II 701.
Kongsberg, Norge, III 208; Sølvværk III 56.
Kongsborg, Sønderjylland, II 205 f.
Kongsdal, Sjælland, III 491.
Kongself, Sverige, III 208.
Kongstrup, Sjælland, II 694.
Konstantinopel (Byzans) I 313, 558 f.
Konstanz, Baden, Kirkemøde II 252.
Kornerup, Sjælland, I 41, 176.
Koromandelkysten, Forindien, III 59.
Korselitze, Falster, I 77, 620.
Korsør I 726; III 376. — Indtages af Valdemar Atterdag II 143; (1657—60) III 236, 319, 339. — Handel III 370, 372. — Handelsflaade III 431. — Slot III 179.
— *Nor* I 131.
Korvei, Ny, Kloster ved Weser, I 439 f.
Krabbesholm, Jylland, I 129.
— Sjælland, III 491.
Krageholm-Stenen, Skaane, I 511, 531*.
Kragehul, Fyn, I 87, 291, 301.
Kragelund Mose, Jylland, II 239*.
Kragerup, Sjælland, III 211.
Kraghede, Jylland, I 256*, 257 f., 261, 263, 265.
Kramnitze, Lolland, I 620.
Krapperup, Skaane, III 215.
Krempe, Holsten, II 542; III 64, 93, 99, 125, 130.
Kreta I 80.
Kringenfjeldet, Norge, III 77.
Kristianopel, Bleking, III 51, 73, 75, 208; Forhandlinger og Traktat (1645) III 131 f., 140.
Kristianstad, Skaane, III 52* (Byplan), 236. — Anlægges (1614) III 51, 208; Krigen (1642—45) III 126; skaanske Krig III 418, 422 f.; erobres af Karl XI III 463. — Handel III 239. — Kirke III 174*, 195.
Kroghenlund, Fyn, I 32*.
Krogsbølle, Fyn, I 291.
Kronborg (Krogen) II 212*, 213* (Skjoldefrise), 664; III 70, 174, 185, 187, 188—194, 188*, 189*, 191*, 197 f., 222* (Kamin), 226, 236, 367, 519. — (1625—29) III 92; (1642—45) III 124, 129; (1657—60) III 322, 325*, 327, 332, 339. — Slotskirke III 190, 193. — Brand (1629) III 104.
Krusaa, Sønderjylland, VI 175.
Krønge Kirke, Lolland, II 202* (Kalkmaleri).
Kufa, Mesopotamien, I 317.
Kullen, Skaane, I 5; II 710. — Fyr III 35.
Kurland I 675.
Kvarmløse, Sjælland, I 299.
Kværndrup, Fyn, V 30* (Skyttefest).
Kysgaard, Bornholm, I 224*.
Käplingeholm (Blasieholm), Sverige, II 186, 313 f.
Kævlingeaa, Skaane, III 420.
København, I 637; II 10, 16, 26, 240, 248 f., 396, 441, 483, 511 f., 522, 612, 665, 702, 704* (Brudesmykke), 721; III 62—63*, 195, 217, 235, 243, 254*, 291*, 351*, 506—10, 515, 662*; IV 788.
Kort II 249*; III 291*.
Prospekter II 600*—601*; III 62*—63*, 254*, 322*—323*, 351*, 508*.
Segl I 637*; II 612*, 702*.
Overherrer: Bispedømme og Kronen II 142, 144, 177, 251, 335; Residensstad II 210.
Krigsbegivenheder (1259) II 26, 101, (1428) II 216, (1523) II 514, 517, (1535) II 599, 600*, 601*, 602 f., (1652) III 299, (1658—60) III 319—324, 322 f.*, 329—333, (1700) III 440, (1801) IV 122 ff., 124*, (1807) IV 256—261, Tvl. 260, (1848—50) IV 662*.
Oprør og Optøjer (1294) II 101; (1794) IV 169*; (1920) VI 97, 159, 165*.
Epidemier (1711) III 445, 638; (1852) IV 705; (1853) V 699.

Brande (1728) III 460; (1795) IV 172, 210, 211*.

Rigs- og Herredage (Rigsraadsmøder): (1513) II 461, 471, (1530) II 556, 560, 564 ff., (1533) II 579 ff., 670, (1534) II 586, (1536) II 605 ff., (1542) II 615, (1557) II 715, III 4, (1596) III 15. — Stændermøder (1627) III 92, (1644) III 126, (1645) III 132, 135 ff., (1648) III 271 ff., (1660) III 341—353, 365. — Rigsdagsvalg 1873 V 266*.

Andre Møder o. l.: Forhandlingsmøder (1308) II 65, (1423) II 214, (1537) II 622 f., (1655) III 301, (1660) III 335*. — Forligsmøde (1299) II 61. — Kirkemøde (1425) II 252. — Adelsmøde (1642) III 119 f. — Folkemøder (1848) IV 644 ff., 678, V 694. — Studentermøde (1845) IV 505*. — Industrimødet (1872) V 249. — Fælledmødet V 249 ff. — Sønderjyder (1865) V 20, (1884) V 125*. — Socialdem. Kongres (1939) VI 236. — Valutakonference (1923) VI 261. — Bondetoget (1935) VI 279*.

Udstillinger: (1852) IV 791, 792*; (1869) V 509*; (1872) V 574*; (1888) V 603, 604*; (1932) VI 294; (1938) VI 358 f.*, 360.

Forfatning og Forvaltning II 100, 386; IV 38 f., 51 f., 74, 766; V 225. — Privilegier II 380; III 320, 330, 339, 362, 390. — Præsident III 514: IV 38 f.; Borgmestre II 551; III 257, 514; IV 38 f.; Borgerrepræsentation (»de 32 Mænd«) III 256 f., 330, 514, 593; IV 38 f., 74. — Fattigvæsen og Socialforsorg IV 47 f., 183 f., 210, 287, 792; V 587*; VI 414*, 416 ff.

Gaderne III 515, 586; Gadebelysning III 437; IV 788; Matrikulering III 437; Politi III 437; Retsvæsen II 724, 729; IV 48 f.; Skattevæsen II 706; III 365; VI 435; Vandforsyning III 437; IV 788.

Kirkelige Forhold og Undervisning II 430, 434, 441, 540 f., 553, 566, 582 f.; III 645; IV 190; V 572.

Indbyggere: Tal III 145, 236, 253, 506, 585; IV 192, 335, 426; V 491, 493, 571. — Adelsbesiddelse III 514. — Borgerskab III 255 ff., 515, 585, 648; IV 194, 196, 324, 335. — Tysk Indvandring II 244, 450; III 29, 146, 254, 586; IV 193. — Hugenotter III 432.

Handel og Skibsfart I 727; II 243, 342 f., 347 f., 500 f., 709, 715; III 31, 57, 61, 150 ff., 236, 255, 290, 372, 391, 399 f., 459, 480, 508 f., 513; IV 161, 217 ff., 286, 289, 396, 400, 403, 426, 786; V 632, 642*; VI 257; Handelsflaade III 150, 254 f., 431, 459, 512 f.; IV 216, 788; Havnen III 51, 432; IV 216*, 738*, 790*; Frihavn I 136; V 663; VI 257; Stabelstad III 370, 398 f., 579; IV 217; Told III 509; IV 789; Toldboden IV 330*.

Haandværk og Industri II 246, 247*, 382*, 384; III 54 f., 150, 257 f., 401, 432, 436, 459 f., 509 f., 513, 580*, 581*; IV 159, 210, 215, 288; V 569, 570*, 571*, 575*, 590*, 591*, 593*, 598; VI 368*, 402*.

Trafik VI 375, 380.

Kvarterer, Gader, Pladser o. lign.: St. Annæ Kvarter III 506 f.; Bremerholm II 406 f., 681; III 50, 63; Christianshavn III 51, 61, 110, 198, 208, 290; Frederiksholm III 331, 506, 508; Frederiksstaden (Amalienborgkvarteret) III 585*, 586, 660, 666; Gammelholm, se Bremerholm; Holmen III 27, 138; IV 260*; Nyboder III 61, 106, 107*, 195, 292; Nyhavn III 507; Nyholm III 433; Refshaleøen V 575*, 591*; Slotsholmen III 198, 258, 331; Strandkvarteret III 507; Søndermarken IV 259*, 349; Vesterkvarter III 507; Voldterræn IV 789*. — Badstuestræde III 258; Frederiksberggade III 258; Klosterstræde III 258; Kompagnistræde III 258; Købmagergade III 258; Nygade III 258; Nørregade III 254, 258; Snarensgade III 258; Stormgade III 506; Strandgade IV 220*; Ved Stranden III 258; Vimmelskaftet III 258; Østergade III 254, 258; Østerbrogade IV 590*. — Amagertorv III 254, 258; Classens Have IV 258; Gammeltorv III 254, 258; IV 212*, 663*; Graabrødretorv III 377*; Højbroplads III 254; Kongens Nytorv (Hallandsaas) III 506, 585*; Ny- og Gl. Torv (ca. 1800) IV 212*.

Slotte og Palæer: Amalienborg III 507, 586, 658, 659*, 666 f., 670*,; IV 344, 346*, 347, 382; V 461; Charlottenborg III 183, 507*, 643, 655, 659, 662; Frederiksberg Slot III 193, 660, 663, 670 f.; IV 344*, 348 f., 566; Københavns Slot (Absalons Borg I 636, 638*, 658; II 10), II 79, 143, 172, 348*, 378, 504, 534*; III 50, 180*, 185, 187, 195, 197*, Tvl. III 456—457; dets Ladegaard III 241; Christiansborg (det 1.) III 566*, 567*, 568, 658, 660, 664*, 665*, 667 f., 674 f., IV 13*,

Tvl. IV 76—77, 175, 353, 588, 589*, 681*, 733*, 792*; V 344; VI 555 Brand IV 135, 136*; (det 2.) IV 589, Tvl. 664—665, 681*, 733*; V 321*, 344, 555; Rosenborg III 61, 144, 187, 195*, 198, 204*, 205*, 219 ff., 228, 418*, 419*, 442*—43*, 659. — Berckentinske Palæ (Odd-Fellow) III 666*; Bernstorffs Palæ (Kong Georgs) III 666, 670; Dehns Palæ III 666; Erichsens Palæ IV 345*, 347*; Moltkeske Palæ III 662; Prinsens Palæ III 666; IV 596, Tvl. IV 72—73; Thottske Palæ III 507.

Kirker: Andreaskirken VI 553*; St. Anna Rotunda III 105, 174, 195; Christianskirken III 175; Eliaskirken VI 552*; Frederikskirken (Marmorkirken) III 569, 585*, 667; V 283; V. Frelsers Kirke III 658, 662, 671, 672*; Vor Frue Kirke II 419, 452, 566, 722; III 460; IV 260, Tvl. IV 260—261, 587 f.; VI 561 f.; Grundtvigskirken VI 557, 558*, 559*; Helligaandskirken II 440, 665; III 460, 672; Holmens Kirke III 61, 195, 231; Immanuelskirken VI 554; Nikolaj Kirke II 540, 553, 665; VI 561; St. Petri Kirke III 146, 254, 460; Den reformerte Kirke III 460; Slotskirken IV 589; V 51; Trinitatis Kirke III 104, 174, 195, 460, 673. — Klostre: Franciskanerkloster I 761; II 436; Helligaandskloster II 440; Hvidekloster II 539, 541.

Hospitaler, Stiftelser o. l.: Almindeligt Hospital IV 185*; St. Annæ Hospital II 420, 494; Bispebjerg Hospital VI 552; Frederiks Hospital III 639, 640*, 666; IV 48, 457*; St. Jørgens Gaard II 539; Kommunehospitalet IV 788, 789*. — Aldersrenteboliger VI 414*.

Andre Institutioner og Bygninger: Aahusene VI 555; Assistenshuset III 437; Banegaard IV 724*, 759*, 788; VI 552; Blaagaard IV 189, 364; socialt Boligbyggeri VI 421 f.; Borgerhuse (18. Aarh.) III 662*, efter Branden 1728 (Modeltegn.) III 461*; Stukloft i Borgerhus III 221*; Chr. IV's Bryghus III 198; Børnehuset III 55, 401; Børsen III 61, 195 f., 206*, 207 f., 214; IV 285*, 389*; VI 97; Domhuset IV 588; Drejers Klub IV 213*; Ehlers Kollegium III 507; Glyptoteket VI 556*; Kancellibygningen III 458*, 662; Kirurgisk Akademi IV 322*; Kgl. Bibliotek III 378*; Kgl. Teater III 647*, 648 f., 651, 666; IV 334, 335*; V 283, 746, 747*; VI 244, 561; Knippelsbro VI 569; Landbohøjskolen V 539*; Marmorbroen III 665*; Metropolitanskolen IV 588; Nationalbanken IV 389*; VI 25*; Nationalmuseet I 775; VI 465, 570; Navigationsskolen III 432; Operahus III 507, 662; Opfostringshuset IV 48*; Paladshotellet VI 560; Pesthuset III 639; Petersens Jomfrukloster IV 346; Politigaarden VI 561, 564, 565*; Polyteknisk Læreanstalt IV 549; V 572, 601; Proviantgaarden III 48, 61, 64, 195, 198; Raadhuse II 704*; III 151*, 460; V 754; VI 550 ff., 551*; Radiohuset VI 244, 569*; Regensen III 61, 70, 195; IV 615*, 616; VI 553; Ridderakademi III 437, 498, 642; Rundetaarn III 105, 163, 181, 195, 207*, 208; Skolen ved Sundet VI 566*; Storgaarden VI 570*; »Stærekassen« VI 561; Suhrske Gaard V 633*; Søkvæsthuset III 432, 639; Sølvgades Kaserne IV 344; Thorvaldsens Museum IV 609; V 686*; Tivoli IV 609; V 27*, 41*; Tøjhuset III 61, 64*, 195, 198; Universitetet II 367, 421, 429 f., 458, 621, 667, 723, 732, 758; III 195, 241, 460, 483, 563, 592, 641, 642*, 643; IV 588, 603*, 706; V 688; Universitetsbiblioteket V 676; Vajsenhuset III 461, 623*; Valkendorfs Kollegium II 440, 666; Ørstedværket VI 366*.

Mindesmærker: Chr. V's Rytterstatue III 507; Fr. V's Rytterstatue III 559*, 560, 667; IV 349; Fr. VI's Statue IV 566, 567*; Fr. VII's Rytterstatue V 101; V 682*; Chr. IX's Rytterstatue V 683*; Frihedsstøtten IV 153*, 154, 308, 353 f.

Befæstning II 101, 525, 527, 665; III 64, 291 f., 367, 432 f., 507; IV 175, 807; V 338, 485; VI 147; Hanetaarn II 248; Kastellet III 366*, 367; IV 61; Voldterræn IV 789*; Skyttegravslinier (1914) VI 19, 23, 33.

Køge II 98, 558; III 217*. — Valdemar Atterdag II 143; Grevefejden II 586, (1657—60) III 236, 339. — Hanseaterne II 342. — Handel III 146. — Gildessegl II 99*. — St. Nikolaj Kirke II 266, 421; III 228, 262* (Epitaf), 512* (Epitaf). — Franciskanerkloster II 436.

— *Aas* I 26.

— *Bugt* I 26; Søslag (1677) III 421, 422*; (1710) III 445.

— *-Roskildefjord* (Tunestillingen) VI 42, 75.

Køgegaard, Gamle, Sjælland, III 487 f., 491.
Køln, Tyskland, I 449, 469; II 513. — Hanseforbund (1367) II 171. — Broderskab II 419. — Universitet II 429 f.
Königsberg, Tyskland, II 708.

Laaland, se Lolland.
Laastrup, Jylland, I 310.
Labø, Holsten, III 128.
Ladby, Fyn, (Ladbyskibet) I 314, 315*, 316.
Lagan (Lagaaen), Halland, II 221.
Laholm, Halland, II 223, 701, 705; III 126.
Lammefjord, Sjælland, I 136; V 514.
Lande-Kirke, Lolland, I 101.
Landskrona. Anlægges II 213, 241, 500; III 239. — Hanseaterne II 342. — Søren Norby II 530; erobres af Svenskerne (1644) III 126; i den skaanske Krig III 418, 419*, 421, 423. — Befæstning og Slot III 179. — Segl II 242*, 244*, 383*.
Landting, Jylland, III 489.
Langaa, Fyn, I 257.
Langeland I 128, 162*, 165; II 39, 54, 58, 76, 82, 147 f., 174, 350. — (1657—60) III 310, 326, 332. — Tysk Mineudlægning i L.-Bæltet (1914) VI 19. — Folketingsvalg (1880) V 294. — Landbrug II 378, 693; IV 207. — Maal og Vægt II 700.
Langkastrup, Jylland, I 272.
Langstrup, Sjælland, I 207.
Langø, Fyn, I 129.
Larsker-Stenen I, Ny, Bornholm, I 513.
La Tène, ved Neuchâtelsøen, I 83, 250.
Latium, Italien, I 76.
Lauenburg, Tyskland, I 217; III 407; IV 275. — Afstaas til Danmark IV 370 f. — Afstaas til Preussen IV 829. — Fæstning og By, I 651 f., 672; III 90. — Møde (1625) III 86.
Laugona (Laubach, Loumers), Holland, I 402.
Lavindsgaards Mose, Fyn, I 226*, 227.
Ledreborg, Sjælland, III 588*, 661*, 667.
Legnano, Italien, I 642.
Leipzig, II 338. — Slag (1813) IV 273. — Universitet II 733.
Lejre, Sjælland, I 41, 314, 384, 388, 390, 398, 400, 401*, 404, 432.
— *Bro,* Sjælland, II 24.
Lena, Sverige, I 675.
Lerbækgaard, Jylland, IV 656.
Lerchenborg, Sjælland, III 660, 667; IV 200.
Libau, Letland, I 326.
Liége, Belgien, I 449.
Lier, Belgien, II 532*, 567.
Lilleaa-Dalen, Jylland, I 28*.
Lilleasien (dansk Ingeniørvirksomhed) VI 329*.
Lilleborg, i Almindingen, Bornholm, II 25*, 26.
Lille Bælt I 13, 38, 41 f., 112. — Overgang (1658) III 309 f. — Mineudlægningen (1914) VI 22 f. — Trafik V 665*. — Broen VI 376*.
Limfjorden I 13, 26, 38, 40, 47, 84 f., 129, 212, 220, 223, 229, 343, 395, 576. — Fiskeriet II 714; V 566. — Jernbanebroen VI 376.
Limhamn, Skaane, I 132*, 134.
Limnæahavet I 43.
Lincoln, England, I 480.
Linde, Lille, Sjælland, III 590*, 591*.
Linden, Holsten, II 636.
Lindersvold, Sjælland, III 491.
Linderödaasen, Skaane, I 5.
Lindesey, England, I 489.
Lindholm Slot, Skaane, II 188.
Lindisfarne, Kloster i Skotland, I 317, 433.
Lindknud, Jylland, I 175.
Lindø, Langeland, I 176.
Lisbjerg, Jylland, I 272*.
Liselund, Møn, IV 347*, 348*, 356.
Lista, Norge, I 497.
Lister, Bleking, II 153.
— *Dyb,* Sønderjylland, III 127.
Litorinahavet I 38 f., 126.
Litsleby, Bohuslen, I 426*.
Livland I 675 f., 677 (Kort), 682; II 145, 636, 638, 641, 651.
Lodbjerg, Jylland, I 46.
Lofoten I 12.
Lohede, Sønderjylland, II 28, 31.
Lolland I 617; II 6, 80, 143; Oldtiden I 128, 165*, 223. — Ældste Historie I 385, 392; bortforlenet II 76; Angreb (1510) II 350; Dronning Sofies Livgeding III 11; Krigen (1657—60) III 311, 326. — Sjællandske Lov I 548. — Landboforhold II 363 f., 498, 500, 525, 693, III 21, 27, 244; Adels- og Krongods II 368, 684. — Fiskeri II 359. — Humledyrkning II 356. — Maal og Vægt II 700. — Landsmaal I 101. — Kirker I 771. — Natur I 9, 26, 46, 57.
Lomma, Skaane, I 577.
London, Vikingetiden I 445, 447, 453, 482, 489, 491, 493, 513. — Traktaten (1852) IV 691; Vaabenhvile (1864) IV 817; Konference (1864) IV 818—827, 825*, (1867) V 15. — Delegation (1920) VI 169.

Longelse Kirke, Langeland, III 310.
Lothringen II 624.
Lousgaard, Bornholm, I 308*, 310 f.
Loversbjerg, Jylland, I 102.
Lover Syssel, Jylland, I 102.
Lugnaro, Halland, I 230.
Lund I 504, 519, 530, 555, 607, 725; II 15, 81, 383. — Landsting I 421, 709; II 22, 179, 183, 599; III 3, 467. Provinssynode (1188) I 660, 662. — Bondefejden (1525) II 530; under Torstenssonkrigen III 126; under den skaanske Krig, Slaget (1676) III 420, 470; Freden (1679) III 423. — Landskabslov I 548. — Møntvæsen I 572*. — Universitet III 417, 466. — Ærkestift I 567, 569, 638, 677 f., 682, 692, 712; II 18 f., 32, 61, 332, 365 f., 458 f., 511, 543; Tiende I 637; II 611. — Domkapitel I 577 f., 590 f., 603, 750, 752 f.; II 330, 365 f., 446. — Domkirken I 577, 607*, 608*, 609*, 659, 769; II 32, 127 f., 267, 292*, 334*, 354, 418*; V 781. — Vor Frue paa Torvet I 529*, 530, 768. — Klostre: Allehelgen I 754; Dominikaner I 693, 761; Franciskaner I 761; II 429; St. Peders og Maria's Nonnekloster I 609; II 441.
— *-Stenen* I 529.
Lundager, Jylland, I 260, 263.
Lundby, Sjælland, I 52, 117.
Lundegaards-Stenen I 511.
Lundenæs, Jylland, II 353, 361 f. — Len III 244.
Lutter am Barenberge, Tyskland, III 88*, 89.
Luxembourg V 15.
Lübeck I 622, 642, 725; II 165, 345. — Forhold til Danmark: Valdemar I I 622; Knud VI I 651 f.; Valdemar III 678, 680; Erik Mændved II 64; Valdemar Atterdag II 139, 167; Dronning Margrethe II 179; Hansemødet (1379) II 179; Erik af Pommern II 206 f., 226, 291 ff.; Forhandlinger (1503) II 322; Kong Hans II 324; dansk Sejr over L. II 337 ff.; Chr. I II 346 ff.; Chr. II II 503, 505 ff., 513 f., 529, 570 ff.; under Grevefejden II 583—587, 590 ff., 595 f., 600 f.; Chr. III II 622; Fr. II II 640 f., 652; Chr. IV III 78, 80; Fredsforhandlinger (1629) III 95; Freden III 97; under Napoleonskrigene IV 122, 126. — Herredømme over Bornholm II 530. — Forbund med den holstenske Adel (1469) II 302. — Bispedømmet I 673; II 301. — Handel I 684; II 14, 98, 337, 343, 357, 471, 524, 701, 707 ff., 714; III 57; IV 223. — Møntvæsen II 346*. — Betydning for dansk Kirkekunst II 267, 425. — Mariakirken II 216, 291; (det ældste danske Flag) Tvl. II 216—217; Helligaandshus II 439.
Lykkesholm, Fyn, III 491.
Lyndanise, Estland, I 678.
Lynderupgaard, Jylland, III 215*, 216.
Lüneburg, Tyskland, II 291 (Hansedag). — Michaelskloster I 528.
— Land, I 77, 642; II 305; III 440.
— *Hede* I 726.
Lyngby, Sjælland, I 216, 220, 767. — Landbrugsskole V 540.
— *Sø,* I 26.
Lynge Kirke, Sjælland, III 504* (Maleri).
Lyngør, Norge, IV 264.
Lynæs, Sjælland, VI 489.
Lyrskov Hede, Sønderjylland, I 558.
Lystrup, Sjælland, III 204; 491.
Lütke, Wagrien, I 592.
Lützen, Tyskland, Slag (1632) III 117.
Lyø, I 650, 679.
Læborg-Stenen, Ribe Amt, I 511.
Läckö, Sverige, II 505.
Læsø I 41, 57, 68, 100.
Lø Herred, Sønderjylland, II 674.
Løderup Kirke, Skaane, I 676* (Relief).
Lödöse, Sverige, Gl. L. II 292 f.; III 78. — Ny L. III 78.
Løgismose, Fyn, II 373.
Løgum Kloster, Sønderjylland, I 648, 755; II 104*, 107*, 110*, 126*, 127*, 129, 673; V 171*, 172.
Løkken, Jylland, IV 787.
Lønborg Aa (Skern Aa), Jylland, I 586, 714.
Lønstrup, Jylland, IV 787.
— *Klint,* Jylland, I 46.
Lørup, Fyn, I 49*.
Løserup, Sjælland, I 202*.
Lötzen, Tyskland, V 99, 100*.
Løve Herred, Sjælland, II 684.
Løvelbro, Jylland, I 226*, 228.
Løvenborg, Sjælland, III 212*.
Løvenholm (Gessingholm), Jylland, III 98, 133, 209, 337, 491.

Maarkær Kloster, Sønderjylland, II 253.
Maestricht, Nederlandene, I 449.
Magdeburg, Tyskland, Stift III 13, 87.
Magleby Kirke, Præstø Amt, II 614* (Ligsten).
Maglehøj, ved Frederikssund I 220.
Maglemose, Sjælland, I 52, 87, 116 f.
— Oldtidsfund I 117—126, 118*, 124*.

Mainz, Tyskland, I 283, 371.
Majbølgaard, Als, I 268.
Maldon, England, I 482.
Malines, Nederlandene, I 449.
Malle Hedegaard, Jylland, I 268.
Malmø I 10, 12, 726; II 612; III 236. — Privilegier II 213. — Vaabenbrev II 214*. — Fred (1512) II 351; Møde (1681) III 463, 467; Vaabenstilstand (1848) IV 656; Trekonge-Mødet (1914) VI 28*, 29. — Erik Mændved II 68; Valdemar Atterdag II 154; befæstes II 248; Chr. II og Kampene derefter II 511 f., 514, 520, 522, 525, 528 f.; Grevefejden II 600; (1642—45) III 126; (1657—60) III 328; skaanske Krig III 421. — Indbyggertal og -forhold II 551, 702, 709, 724, III 145. — Hanseaterne II 342 f. — Handel II 243, 387, 500; III 51, 57, 239. — Reformationen II 542, 552 f., 557, 583. — St. Petri Kirke II 125*, 128, 266, 552. — Graabrødrekloster II 211, 436, 552. — Helligaandskloster II 440, 552. — Malmøhus II 630, 758; III 178*.
Malpaga, Slot i Italien, II 331* (Freske).
Malt Herred, Jylland, II 236* (Segl).
Maltesholm, Skaane, III 212 f.
Mammen, Jylland, I 284*, 285, Tvl. 316—17, 317, 318*, 322.
Mandemark, Møn, I 317.
Mannheim, Tyskland, III 610, 660.
Manø, Vesterhavsø, I 68.
Marbach, Kloster i Elsass, I 590.
Marburg, Tyskland, Universitet II 733.
Mared, Halland, II 643* (Slag).
Margaard, Fyn, III 592*.
Margrethevold, se Danevirke.
Mariager I 10. — Birgittinerkloster og -kirke II 211, 253*, 438. — Købstad VI 571.
— *Fjord,* I 11, 26, 129.
Maribo, Birgittinerkloster og -kirke II 210, 211*, 253, 255* (Altertavle), 267, 383, 438, 751.
Mariebjerg, se Flensborg Slot.
Marienlyst, Sjælland, III 187; IV 344, 348.
Mariesminde, Jylland, I 268.
Mark Herred, Sverige, II 170.
Marokko IV 23, 166; V 482, 486.
Marseille (Massalia), Frankrig, I 82 f.
Marselisborg, se Aarhusgaard Len.
Marstal I 42.
Marstrand, Sverige, II 292, 308; III 451.
Martofte, Fyn, I 177.
Masnedsundbroen VI 376.
Meaux, Frankrig, I 451.
Mecklenburg, Land, I 77, 220 f., 229, 258, 436, 622, 624, 642; II 187, 591; III 86, 92, 96, 123 f.
Medeshamstede (Peterborough), Kloster i England, I 447.
Mediolanum (Milano), Italien, I 365.
Meersen, Nederlandene, Forlig (870) I 446.
Meiendorf, Holsten, I 34, 109, 111.
Mejlgaard, Djursland, I 129; III 491.
Mejls, Ribe Amt, I 150* (Jættestue), 163.
Meldorf, Holsten, II 305 f., 634, 635* (Erobring 1559), 636.
Melsted, Bornholm, I 310.
Mercia, England, I 376, 380, 446 f., 452, 489, 491.
Mersea, England, I 453.
Merseburg, Tyskland, Møde (1053) I 567; Rigsdag (1152) I 613 f.
Middelfart, I 726; II 510, 555* (Guldkrone); III 218.
Mikkels Sogn, St., Sønderjylland, III 475.
Milano, se Mediolanum.
Minden, Jylland, I 84 f.
Minden, Tyskland, III 87.
Misthusum, Sønderjylland, I 45.
Mjøsen, Norge, Møde I 559.
Mohács, Ungarn, II 536.
Mols Bjerge, Jylland, I 26.
Mora, Sverige, Hyldning (1364) II 169, (1441) II 293, (1483) II 310.
Mors I 13, 173, 201, 216; II 368, 382, 700, 742; VI 351*.
Mosegaard, Sjælland, I 138.
Moselund, Jylland, I 15, 26, 115.
Moskva, Rusland, IV 272.
Mulbjerg, Aalborg Amt, II 359.
Muldbjerg, Ringkøbing Amt, I 207.
Mullerup Maglemose, Sjælland, se Maglemose.
Munkholm, Norge, III 415.
Myahavet (geol. Betegnelse for Nutidens Østersø), I 43.
Mühlenberg, Tyskland, I 478.
Münster, Tyskland, Fredskongres (1642—43) III 118, 120, 140.
— Bispedømme, III 84.
Mysunde, Sønderjylland, II 11; IV 8c9.
Mælkelang, Skaane, II 68.
Møgeltønder, Sønderjylland, I 86; II 197; III 165; VI 444*.
Mølgaard, Jylland, I 216* (Grav), 217.
Møllehøj, Sjælland, I 163.
Møllerup, Jylland, III 491.
Mölln, Holsten, I 680; II 513.
Møn I 9*, 131, 165, 223, 385, 392. — Len III 134. — Christoffer I II 15;

Chr. II II 350; (1657—60) III 326, 332; Søslag (1677) III 421. — Landboforhold II 498, 525; III 242. — Sprog I 99. — Kirker I 771. — Broanlæg VI 377.
Mønsted, Jylland, I 10 f.
Mørke, Jylland, II 744.

Nakkebølle, Fyn, III 183, 185, 491.
Nakskov II 359; III 236. — Møde (1628) III 96. — (1657—60) III 311, 332 f., 516. — Handel II 383, 387, 698, 705; III 372. — Uroligheder (1931) VI 407. — Kirke II 266. — Helligaandskloster II 440.
Namdalen, Norge, I 473.
Narva, Estland, II 636, 638 f., 652, 716; III 10, 72.
Narvin, Tyskland, III 118.
Negau (N.-Hjelmen), I 83, 86 f.
Nekselø, Sejrøbugten, I 185.
Nesjar, Norge, I 494.
Neumarkt (Noreja), Østrig, I 357.
Neumünster, Holsten, III 128.
Newcastle, England, VI 489.
Nibe II 359; III 510.
Nidaros, se Trondhjem.
Nienburg, Tyskland, III 87.
Nikolsburg, Mähren, Fredsforhandlinger (1866) V 14.
Nisaa, Halland, I 562 f.
Nissum Bredning, Jylland, I 26, 47.
— *Fjord,* Jylland, I 47 f., 84, 128.
Nivaa, Sjælland, I 41.
Nivaagaard, Sjælland, I 137.
Nivernais, Frankrig, I 454.
Noer, Sønderjylland, II 370.
Nordborg, Als, I 636; Slot II 149*, 150, 672; V 95.
Norderhov, Norge, III 450.
Nordfrisland II 209.
Nordhavet II 716; III 70. — Højhedsret III 9, 56 f.
Nordland, Norge, III 57; IV 243.
Nordland, Sverige, II 715.
Nordrup, Sjælland, I 287.
Nordslesvig, se Sønderjylland B og C.
Nordstrand, frisisk Ø, I 45; II 303, 673; III 104.
Noreja, se Neumarkt.
Norge II 307—311, 325, 526, 667—670; IV 238—247, 293—296; V 473—475. Krigeriske Begivenheder: Danske Angreb (812) I 470; (o. 960) I 471, 477; erobret af Olav Tryggvesøn I 482 f.; af Olav den Hellige I 494; (1438) II 291; (1501 f.) II 320 f.; Chr. II's Togt II 568 f.; Grevefejden II 667 f.; Syvaarskrigen II 646; Kalmarkrigen III 76 f.; Krigen (1642—45) III 126 f.; store nordiske Krig III 449 ff.; Krigen (1788) IV 109, 112; (1807—14) IV 266 f., 296; 1. Verdenskrig VI 29, 66.
Befolkning II 257, 482; IV 7; Tal III 153; IV 191.
Statsretslig Stilling I 472 ff., 485, 497 f.; II 190 f. (Kalmarunionen), 308 (Overenskomst i Bergen 1450), 315 f., 461, 519 (Fr. I's Haandfæstning); III 154; IV 275; V 473 ff. — Arvefølge II 189 f., 293, 394, 668. — Valgrige II 307 (Chr. I's Haandfæstning), 323. — Chr. III's Haandfæstning II 668; III 16. — Unionsopløsning 1905 V 473 ff. — Selvstændighedsfølelse over for Danmark II 451; IV 6, 238 f., 246. — Skandinavisme V 55—57, 216—26.
Styrelse II 191, 218 ff., 226, 234, 294, 310 f., 318 f., 322 f., 482, 487 f., 516, 568, 669; III 16; IV 240, 293 f. — Statholderembede III 141. — Len III 66.
Finansvæsen II 669; III 109, 141 f., 364; IV 240 f., 294. — Del af Statsgælden IV 372. — Told III 288.
Forsvarsvæsen II 669; III 431, 513; IV 109, 177, 240.
Kirke- og Undervisningsvæsen II 323, 328, 491 f., 559, 568, 651; IV 188, 240, 242. — Reformationen II 669. — Universitet IV 245 f., 294.
Retsvæsen II 669; III 49.
Næringsveje: Landboforhold II 498 f.; III 27 f., 111, 154, 362 f., 574; IV 242 f.; Bondeoprør IV 243; Almuebevægelse IV 247. — Handel og Søfart II 311, 323, 342 ff., 348 f., 670 f.; III 51, 121, 153, 240, 372 f., 480, 510; IV 216, 241 ff., 244 f., 295 f. — Industri III 56, 141, 153 f.
Grønlandssagen VI 245 ff.
Normandiet I 453 f., 468, 556.
Nors, Jylland, I 228.
Northumberland, England, I 380, 404, 446 f., 449, 452 ff., 479 ff., 489, 491, 498, 519.
Nortorf, Holsten, Fredsslutning (1559) II 633.
Norwich, England, I 488.
Nottingham, England, I 447, 480; II 425.
Novgorod, Rusland, I 622; II 318.
Noyon, Frankrig, I 452.
Nyborg I 41, 726; II 71; III 236, 367. — Anlægges I 636; Valdemar Atterdag II 150; Slag (1659) III 333. — Stabelret III 370. — Handel II

381, 705. — Kirke III 29* (Epitaf). — Mads Lerches Gaard III 32*. — Færgeleje VI 375*.
— *Slot* II 21*; III 179, 185. — Len III 244. — Møde (1256) II 21 f., (1282) II 47, (1286) II 49; Danehof (1287) II 51, (1326) II 76, (1354) II 160 f., (1374) II 174; Møde (1386) II 180 f; Danehof (1413) II 205; Møde (1658) III 310. — Overlades Valdemar Atterdag II 144.
Nybøl, Sønderjylland, III 475. — Slag (1848) IV 655.
Nydala Kloster, Sverige, II 480.
Nydam, Sønderjylland, I 87, 286, 291, 292*, 293 f., 295*, 296, 301, 387.
Nygaardslen, Sjælland, II 362.
Nyhus, Borg i Sønderjylland, II 174, 197 f.
Nykøbing F. I 726. — Len III 134. — Angribes af Norge II 52; Valdemar Atterdag II 144; Chr. II II 467, 512. — Slot II 79, 690; III 11, 13. — Jernbane V 665 f.
— *M.* II 382.
— *S.* I 726.
Nyköping, Sverige, II 221. — Traktat (1507) II 350. — Slot II 66, 68, 506.
Nyminde Gab, Jylland, I 47.
Nürnberg, Tyskland, Rigsdag (1422) II 207. — Forhandlinger (1524) II 533.
Nysted, Lolland, II 705. — Franciskanerkloster II 436. — Brand III 460.
Nysted Nor I 42.
Nysø, Sjælland, III 657*.
Næsbjerg, Jylland, I 287.
Næsbyholm, Sjælland, III 219 f., 223* (Loftsmaleri).
Næsbyhoved, Fyn, II 696.
Næstved I 727; II 383; III 217, 587*. — Erik Klipping II 26; Valdemar Atterdag II 143; (1657—60) III 339. — Penge- og Møntvæsen II 195*, 387. — Skolevæsen II 426. — St. Peders Kirke Tvl. II 174—175 (Kalkmaleri), II 265*, 388, 449* (Altertavle). — St. Mortens Kirke II 266. — St. Peders Kloster I 608, 714, 727, 754; II 441. — Franciskanerkloster I 761; II 441. — Raadhus II 388. — Morten Thuesens Stenboder II 388*.
Næstved Aas I 26.
Nørager, Sjælland, III 491.
Nördlingen, Tyskland, III 117.
Nørholm, Jylland, II 359. — Kirke II 455, 490*.
Nørkjærgaard, Jylland, IV 200.
Nørreaadalen, Jylland, I 26 f.
Nørre Løgum, Sønderjylland, VI 335.
Nørreris (Noringsris), Jylland, II 84*.
Nørresundby (Sundby), Jylland, II 353; III 126.
Nørretranders, Jylland, III 91.

Odden, Jylland, III 491.
— Sjælland, IV 266* (Monument).
Oddense, Jylland, I 102 f.
Oddesundbro VI 376.
Odense I 554, 615, 725; II 8, 99*, 148, 245, 290, 382* ff., 386, 509, 578, 745; III 217, 236; IV 210, 788. — Møde (1187) I 647. — Ting I 709; II 599; III 3. — Herredag (1526 og 1527) II 550 f., 560 ff.; (1539) II 739; (1580) III 3. — Forordning (1523) II 525. — Kirkemøde (1537) II 738. — Forlig (1579) II 672. — Møde (1627) III 89. — Rigsraadsmøde (1629) III 99. — Stændermøde (1638) III 109, (1657) III 304. — Det radikale Partimøde (1905) V 421. — Indbyggertal III 145, 511, 587; IV 192; V 491, 493. — Tysk Indvandring III 146. — Handel, Haandværk og Industri II 709; III 587; IV 209. — Møntvæsen I 519. — Bispesæde I 530; II 332, 674; Domkapitel I 752; II 431, 434 f., 538; Statutter (1245) II 55. — Broderskab Mariæ Psalter (1496) II 419. Kirker: St. Knuds Kirke I 580*, 769; II 124*, 128, 266, 288*, 289*, Tvl. 336—337, Tvl. 424—425, 735; III 173; St. Albans Kirke I 543, 577 f., 609; St. Hans Kloster og Kirke II 267, 431; Fredens Kirke VI 557; Klostre: St. Knuds I 582, 587, 591, 609, 754; II 435, 751; Franciskaner II 436. Slot III 663. — Elendehuset II 725. — H. C. Andersen Museum VI 582*.
— *Len,* III 244.
Odensylle, Skaane, I 600.
Oder, Tyskland, I 182, 212, 281, 290.
Odsherred, Sjælland, I 26, 41, 115, 205, 220; II 355, 362.
Ofen, Ungarn, II 208 f.
Oissel, Frankrig, I 445.
Oksbøl, Jylland, I 299.
Oldenburg, Tyskland, III 384, 423. — Mageskifteforhandlinger III 405, 410, 435, 555, 559; IV 98. — Indlemmes i Frankrig (1810) IV 262.
Oldesloe, Holsten, III 306, 317.
Oleni, Ø i Nordhavet, III 57.
Olmütz, Mähren, IV 661.
Olney, U. S. A., I 491.
Ommersyssel, Jylland, I 102.
Onsbjerg, Jylland, I 102.

Onsild, Jylland, I 102 f.
Onsved, Sjælland, I 102.
Oplandene, Norge, I 100, 473 f., 477.
Oppensten, Borg i Sverige, II 170.
Opsyssel, se Aabosyssel.
Orange, Frankrig, I 358, 361.
Ordrup, ved København, III 600.
— *Næs,* Sjælland, I 137, 157, 188.
Oringe, Sjælland, I 636.
Orkneyøerne, norsk Skatteland, I 433; II 311.
Oseberg(skibet), Norge, I 62, 316, 321f.
Oslo, Christiania, II 466; III 278* (Skitse). — Stændermøde II 492; Møde (1448) II 315. — Hanseaterne II 342, 344 f. — Handel II 323, 340. — Mariakirke II 290. — Kroning II 293; Hylding II 668; III 3. — Christiania grundlægges (1625) III 51, 208; store nordiske Krig III 450. — Studentermøde (1869) V 25 f., 695; Møde (1916) VI 66, 148; Oslokonventionen (1930) VI 247, 291 f. — Handel IV 244.
Osnabrück, Tyskland, Stift III 88. — Fredskongres (1642—43) III 118, 120, 140.
Osted, Sjælland, Skole VI 242*.
Ottawa, Canada, Konference (1932) VI 274, 293 f.
Oversø, Sønderjylland, IV 810.
Oxford, England, I 489.

Pårup, Skaane, I 220.
Paarup-Brandefladen, Jylland, I 27.
Padborg, Sønderjylland, VI 446.
— Slot, Sjælland, I 65.
Palstrup, Jylland, I 65.
Paris, I 441, 445, 450 f., 663 f., 672. — Universitet II 429 f. — Delegation (1919) VI 108*; (1920) VI 169. — Genforeningstraktaten VI 172*.
Pavia, Italien, II 522. — Kirkemøde I 627.
Pedersborg, Sjælland, II 366.
Pederstrup, Lolland, I 177.
Pernau, Estland, III 79.
Petersburg, St., V 483.
Pfalz, Tyskland, II 646.
Piacenza, Italien, I 584.
Pinneberg, Holsten, Grevskab, III 118, 120, 281.
Plön, Holsten, I 651; II 29, 672.
— Slot, II 672.
Poltava, Rusland, III 444.
Pommern, I 77, 223, 229, 258, 621 ff., 642, 646, 651; III 117 f., 120, 123 f., 133, 411, 448 f.; IV 270, 275, 370.
Pompeji, romersk Oldtidsby, I 279; IV 343.
Pontos, Oldtidslandskab i Lilleasien, I 247.
Porskær Mose, Jylland, I 301.
Portugal, VI 327* (Cementfabrik).
Potsdam, Tyskland, Sans-Souci, III 667.
Prag, Fred (1635) III 117.
Prüm, Tyskland, I 452.
Præstø, III 339. — Kirke II 421*.
Punjab, Indien, I 80.

Quistrumbro, Bohuslen, IV 112.

Rå, Skaane, III 418*; Landgang (1676) IV 112.
Raaby Kirke, Jylland, II 262* (Kalkmaleri).
Raageleje, Sjælland, I 205.
Rabsted, Sønderjylland, I 344.
Rahlstedt, Holsten, Fægtning (1813) IV 274*.
Rakkeby, Jylland, I 268.
Randers III 217. — Segl II 100*. — Møde I 634. — Grev Gerhards Drab II 83, 85; Valdemar Atterdag II 148, 152; Grevefejden II 593. — Indbyggertal III 511; IV 192; V 493. — Handel I 725; II 380, 709; IV 209 f.; Handelsflaade IV 216. — Lavsvæsen II 245. — Skolevæsen II 426. — Franciskanerkloster I 761. — Helligaandskloster II 440.
— *Fjord,* I 26 f., 40, 129.
Rangle Mølle, Sjælland, I 66*.
Rangstrup Herred, Nørre, Sønderjylland, II 93* (Segl), 674.
Ranrige, Norge, I 484 f., 494.
Rantzau, Grevskab, Holsten, III 407.
Raseborg, Sverige, II 317.
Rastarkalv, Norge, I 471.
Ratzeburg, Tyskland, I 651, 673.
Raudiske Sletter, Italien, I 359.
Ravnholt, Fyn, III 491.
Ravnkilde-Stenen, Aalborg Amt, I 511.
Ravnsborg Slot, Lolland, II 143* (Voldsted).
Ravnstrup, Sjælland, III 491.
Reading, England, I 447, 488.
Refsnæs, Sjælland, I 13, 688.
Refsvindinge Kirke, Fyn, III 175.
Reims, Frankrig, I 103.
Reinfelt, Kloster i Holsten, II 673.
Rejdeaa, Sønderjylland, I 636.
Rendsburg, Landdag (1540) II 674. — Møde (1675) III 410 f.; (1848) IV 644. — Indtages af Valdemar II (1226) I 681; Erik Plovpenning II

10; Christoffer II II 73; Delingen (1544) II 671; (1625—29) III 90, 129 f.; (1813) IV 274; (1848—50) IV 654. — Retsforhold IV 234.
Repton, England, I 447.
Reric, Handelsplads nær Wismar, Tyskland, I 326, 437, 462.
Restrup, Store, Jylland, V 558*, 559 f.
Reval, Estland. — Provins II 637 f., 652. — (1219) I 678; (1227) I 682; Valdemar Atterdam II 145. — Handel III 72. — Bispestol I 691. — St. Nicolai Kirke II 145* (Gravsten). — Kloster I 693, 761. — Borg I 682; II 144*.
Revelmose, Jylland, I 123.
Reykjavik, V 466; Indbyggertal (1920) VI 153.
Rhinen, I 267, 281, 283.
Rhodos, Ø ved Lilleasien, Kloster II 435.
Ribe, I 554; III 217, 236. — Segl II 242*. — Privilegier II 301. — Møde (1130) I 594. — Erik Emune dræbes I 604; Sven I 618; Erik Plovpenning II 8; Christoffer II II 71; Valdemar Atterdag II 144; (1645) III 130; (1657—60) III 338 f. — Hylding II 282. — Indbyggertal og -forhold II 386 f.; III 145, 511. — Handel I 504 f., 725; II 243, 246, 342, 347, 358, 379 f., 451, 700, 709, 711 f.; III 239, 479, 511. — Mønt I 519, 730; II 195*. — Retsforhold II 100 f., 724, 729. — Skolevæsen II 426. — Kirkelige Forhold I 444, 456, 525 f., 766; II 441, 745. — Bispestol I 469 f., 692, 746; II 332, 366, 674. — Domkapitel I 609, 617, 749, 753; II 333, 366. — Domkirke I 746, 753, 770 f., 772*, 773*; II 26, 127 f., 293, 422, 444, 605* (Ligsten); III 173. — St. Cathrine Kirke III 173; VI 571. — Klostre: Franciskanerkloster I 693, 761; Dominikanerkloster I 761.
Riberhus, II 8, 148, 173; III 236.
Riga, I 676; II 342; III 73, 78, 83. — Ærkebispedømme I 676, 678; II 61.
Rimsø-Stenen, Randers Amt, I 513.
Rindum, Jylland, I 343.
Ring, Jylland, I 272.
Ringkøbing, II 380, 594; III 239, 479. — *Fjord,* I 43, 46 f.
Ringsted, Ting I 421, 504, 548, 596, 599, 617, 709; II 231, 597, 599. — Møde (1349) II 144. — Angribes (1345) II 143; (1657—60) III 339. — Hylding III 3. — Handel II 380. — Kirkemødet (1170) I 551, 610, 627, 631—34. — Kirke I 610, 631, 632*, 643* (Gravplade), 644* (Grav), 697, 758, 771; II 11* (Kalkmaleri), 22* (Blyplade), 23* (Grav), 24, 67* (Kalkmaleri), 70* (Tavle: Gravplade), 71 f., 88* (Frise), 106, 128, 267* (Korstole), 459, 485, 725; III 236. — Kloster I 603, 617, 619, 631, 695, 754. — Raadhus VI 569.
Ris Fattiggaard, Jylland, I 314.
Rochdale, England, V 531.
Rold Skov, Jylland, I 205.
Rom, I 365. — San Ivo alla Sapienza III 662.
Romele Klint, Skaane, I 5.
Romerike, Norge, I 395.
Romsdalen, Norge, III 316.
Romsø, Fyn, II 696.
Rosenholm, Jylland, III 221, 251, 491.
Rosenvold, Jylland, II 692.
Roskilde, I 476, 554, 595, 615; II 149; III 6. — Vaabenstilstand II 68; Fredsforhandlinger (1569) II 650 f.; Fred (1658) III 203, 313, 315 ff., 327, 333 ff. — Synode (1158) I 619. — Stænderforsamling IV 434, 443—50, 459—63, 474—76, 488, 510, 516 f., 522, 525, 608. — Wulfsige dræbes I 496; Harald Kesja I 597, 599; (1157) I 617; Grevefejden II 586; (1657—60) III 339. — Stadsret (1268) II 100, 246. — Indbyggertal III 511. — Mønt I 519, 572, 730. — Handel I 725; II 700. — Domstol II 496. — Skolevæsen II 426. — Kirkelige Forhold II 333, 741, 745; III 173. — Bispedømme I 530, 544, 565, 631, 637, 658, 692, 727, 746, 751; II 31, 251, 330, 332, 383, 448, 684. — Domkapitel I 752; II 333, 538, 740, 750. — Palæet IV 443, 444*, 445*. — Arbejderhøjskole VI 205.
Kirker og Klostre: Domkirke I 476, 504, 568 f., 577, 591, 746, 754* (Segl), 769, 771, 774* (Korparti); II 26, 127, 169, 170* (Gravmæle), 186, 200* (Gravmæle), 201* (Gravmæle), 266 f., 333, 367* (Mindetavle), 422, 423* (Vaabenhus), 459, 485, 642* (Sarkofagrelief), 749; III 173, 236, 271, 313, 392; IV 466* (Fr. VI's Ligtog); VI 554*. — Helligtrekongers Kapel II 362, 377, 417; III 35, 205, 230. — Chr. IV's Kapel III 195 f., 206; IV 632. — Fr. V's Kapel IV 346 f., 350* (Sarkofag), 351. — Glycksborgernes Kapel IV 554*, 555. — St. Ibs Kirke III 173. — Vor Frue Kirke I 772; III 173. — Dominikanerkloster I 761. — Franciskanerklo-

ster I 761. — Nonneklostre I 659; II 104, 163* (Gavebrev).
Roskilde Fjord, I 49, 129, 201, 220, 339; VI 376. — Tunestillingen 1914 (Roskildefjord—Køge Bugt) VI 42, 75.
Roskildegaards Len, II 694.
Rosmus Birk, Jylland, II 689.
Rosslau, Tyskland, III 88.
Rostock, Tyskland, I 622. — Erik Mændvéd II 63, 66 ff.; Christoffer II II 72; Valdemar Atterdag II 146; Margrethe II 187, 196; Grevefejden II 590, 600, 603; Trediveaarskrigen III 115. — Handel II 14, 343, 345, 572. — Reformationen II 546. — Universitetet II 429, 733.
Rotebro, Sverige, II 318.
Rouen, Frankrig, I 445, 451.
Rubjerg Knude, Jylland, I 46.
Rudbjerggaard, Lolland, III 216.
Rude, Jylland, II 689.
Rude Eskildstrup Mose, Sjælland, I 305.
Rudkøbing, II 705; III 236.
Rugaard, Jylland, II 689; III 491.
Rumblaborg, Sverige, II 185.
Ry, Jylland, II 588. — Købstadmøde (1629) III 100.
Rydhave, Jylland, III 489.
Ryd Kloster, Sønderjylland, I 648, 755; II 5, 121, 211, 673.
Rycmarksgaarden, Borup, Sjælland, I 121.
Rygaard, Fyn, III 182*, 183 f.
Rygaard, Sjælland, I 227; III 216, 491.
Rygbjerg-Stenen, Store, Vejle Amt, I 513.
Rügen. Erobres (1136) I 602; Vendertog I 621, 623 ff., 630, 634; (1184) 646; (1225 f.) I 681, 683; Valdemar Atterdag II 146; Margrethe II 196; Trediveaarskrigen III 115; skaanske Krig III 423; Søslag (1715) III 449, 450*; Napoleonskrigene IV 254, 275, 370; Søtræfning (1864) IV 817. — Sprog I 77.
Rykkerup, Lolland, I 162, 165* (Jættestue).
Rynebjerg, Skaane, I 600.
Rynebro, Sverige, II 40.
Rynkeby Mose, Fyn, I 259, 291.
Ryomgaard, Jylland, I 272, 273*, 276*; III 491.
Rysensten, Jylland, I 85; III 209, 488.
Ryssby, Sverige, III 75.
Rüstringen, Tyskland, I 439, 441.
Rævbild Bakker, Jylland, I 61.
Rævehøj, Dalby, Sjælland, I 176* (Jættestue), 177.
Rødby, II 701, 712; III 239.
— *Fjord,* I 101.
Rødding, Sønderjylland, Højskole IV 502*, 614, 772; V 98, 119*, 704.
Røddinge, Møn, I 177. — Eriksgildets Segl II 24*.
Rødekro, Sønderjylland, I 636.
Rødkjærsbro, Jylland, I 27.
Rømø, Sønderjylland, II 673.
Rønland, Jylland, I 84 f.
Rønne, II 426; IV 192.
— *Aa,* Skaane, II 223.
Rønneby, Bleking, II 645.
Rønnebæksholm, Sjælland, III 491.
Rørlykke Mose, Langeland, I 218* (Lur), 220.
Røros, Norge, III 208. — Kobberværk III 153 f.

Sabro, Jylland, I 630.
Sachsen, Provins, I 77.
Sackala, Estland, I 676, 678.
Sahl, Jylland, Tvl. I 658—659 (Altertavle).
Saint Clair-sur-Epte, Frankrig, Fredsmøde, I 454.
Sainte Geneviève Kirke, Paris, I 670.
Saint Jean d'Acre, Palæstina, I 647.
Saint Jean de Lône, Frankrig, Kirkemøde, I 620.
Saint Lô, Frankrig, I 451.
Saint Nazaire, Frankrig, VI 329.
Saint Omer, Frankrig, I 452.
Saint Victor, Abbedi i Paris, I 670.
Sakskøbing, I 726; II 80, 98; V 530* (Sukkerfabrik).
Salby, Fyn, I 103.
Salerno, Italien, I 672.
Salisbury, England, I 488.
Sallev (Salløv, Salhøje), Sjælland, I 103, 522, 524.
Salling, Jylland, I 102 f., 173, 201, 343; II 558, 700.
Salris, Fyn, I 103.
Salten, Jylland, I 14*.
Saltholm, I 10, 41, 692; V 413, 415; VI 32.
Saltofte, Fyn, I 103.
Samland, Tyskland, I 13.
Samsø, I 100, 125 f., 507; II 16, 52 f., 76; IV 363.
Sandbjerg, Sønderjylland, V 99.
Sandby-Stenen II, Præstø Amt, I 513.
— *III,* I 514.
Sanderumgaard, Fyn, I 287.
Sandwich, England, I 488 ff.
Sandvig, Bornholm, IV 192.
Sankelmark, Sønderjylland, IV 810.

Sankt Croix, III 578; IV 165, 398, 399*; V 32 f., 33*, 289*; VI 47.
Sankt Jan, III 578; V 32 ff.; VI 47.
Sankt Thomas, III 399, 431, 578; V 32 ff.; VI 47, 51*.
Satrup Kirke, Angel, I 723* (Billedkvader).
Saucourt, Frankrig, I 449.
Schaprode Kirke, Rügen, I 625*.
Schaumburg, Tyskland, I 673, 688.
Schlesien, I 258, 265, 363; III 88, 90.
Schweinitz Kloster, Tyskland, II 514, 533.
Schwerin, Mecklenburg, I 674 f.
Scoresbysund, Grønland, VI 246.
Sebbesund, Jylland, II 359.
Sebstrup, Jylland, I 26.
Segeberg, Holsten, II 73, 671. — Forlig II 506. — Møde (1621) III 82. — Slot II 82.
Sehested, Sønderjylland, IV 274.
Sejlstrup, Jylland, II 696.
Selsø, Sjælland, III 670.
Sem Kloster, Norge, I 590.
Sennels, Jylland, I 343.
Sens, Frankrig, I 451.
Serajevo, Kroatien, V 161.
Seule, Nederlandene, I 682.
Sheppey, Ø i Themsen, I 445 f.
Shetlandsøerne, norsk Skatteland, I 433; II 311, 316, 342, 349.
Shoebury, England, I 453.
Siam, Bagindien, (Ø. K.) V 649, 651*.
Sidinge Fjord, Sjælland, I 136.
Sigerslev Mose, Sjælland, I 143.
Sigersted, Sjælland, I 386.
Signalbakken, ved Aalborg, I 156, 175.
Sigtenborg, Jylland, I 271*.
Silberberg, ved Wollin, Tyskland, I 462, 478.
Sild, frisisk Ø, I 15, 44, 345; IV 234.
Silkeborg, II 605. — Len 686. — Papirfabrik IV 428, 429*. — Haandværkerforeningen VI 560.
Simblegaard, Bornholm, I 257, 275.
Simrishamn, Skaane, I 726.
Simris-Stenen I, Kristianstads Len, I 513.
Sindh, Indien, I 80.
Sinigaglia, Italien, II 465.
Sjælland. Oldtiden og Oldtidsfund se I 109—328 med talrige Illustrationer. — Ældste Historie I 339, 364, 384 ff., 392, 471, 529, 554 f. (Adam af Bremens Skildring), 614. — Oprør (1258) II 24; Erik Klipping II 26; Erik Mændvéd II 67; Opløsningstiden (1326—40) II 75 f., 79; Valdemar Atterdag II 142 ff.; Bondeoprør (1441) II 353; Chr. II (1523) II 511, 514; Grevefejden II 587, 596 f., 599; Chr. IV III 64, 134; Krigen (1657—60) III 326 f., 339; Sikringsstyrken (1914) VI 16, 52. — Ret og Forvaltning I 548 (Sjæll. Lov); II 704, 723, 726. — Kirken I 589, 770; II 365 f., 684. — Befolkning og Erhverv I 704, 707, 732 f.; II 358, 380, 522, 693 f., 700 f.; III 242 ff., 247; Vornedskabet II 363 f., 498, 525; III 27, 243; Adelsgods II 368, 684; III 21; Jagt II 686. — Trafik V 227, 663; VI 372, 376. — Sprog I 101. — Natur og geologiske Forhold se I 3—72 med talrige Illustrationer.
Sjællands Odde, se Odden.
Sjælle-Stenen, Aarhus Amt, I 513.
Sjørind-Stenen, Thisted Amt, I 513.
Sjørup-Stenen, Malmøhus Len, I 512.
Skaane, Oldtiden I 134, 154, 168, 190, 192, 213, 245. — Ældste Historie I 384 f., 392; Adam af Bremens Beskrivelse I 555; under Knud d. Hellige I 574; Erik Emune I 599; Erik Lam I 606; under Kongekrigen I 614, 617; Opstand mod Absalon I 639 ff.; Oprør (1249) II 10; hærges af Svenskerne II 40, 65; under Erik Mændvéd II 67 f.; plyndres af Knud Porse II 72; pantsat II 70, 79; slutter sig til Sverige II 81, 143; generhverves af Valdemar Atterdag II 152 ff., 163 ff.; Kong Hans II 324; Chr. II II 510 f., 514; Oprør (1525) II 529 f.; Grevefejden II 587, 599; Syvaarskrigen II 646, 653; under Chr. IV III 64 f., 75, 106, 126, 129, 133; afstaas (1658) III 314; under Sverige III 327 f.; skaanske Krig, dansk Angreb (1676—79) III 417—23; (1709—10) III 445. — Forsvenskning efter Afstaaelsen III 462—469.

Retsvæsen og Forvaltning I 709 (Ting), I 548 (Skaanske Lov), 694, 717, 733, 740; II 380, 704. — Maal og Vægt II 700 f. — Kirken I 477, 482, 495, 529, 564, 691; II 746 f.; Kirkegods II 354, 365 f.; Reformationen II 553, 583. — Befolkning og Erhverv I 704; II 163 ff., 343 f., 357 f., 364, 718, 723; III 21, 243 ff. — Adelsgods II 684, 695; III 147, 200, 211, 248.

Natur og geologiske Forhold I 5 ff., 11 ff., 16, 28, 30 f., 55, 65, 67.
Skårby-Stenen, Malmøhus Len, I 510*.
Skabersø, Skaane, III 251.
Skaføgaard, Jylland, III 491; V 195.
Skagen, I 40 f., 64, 68* (Kirke); II 710; V 567, 663.

Skagerak, I 13, 40.
Skallerup, Sjælland, I 220.
Skalsaadalen, Jylland, I 26.
Skamby, Fyn, I 524.
Skamlingsbanken, Sønderjylland, I 25*, 26; IV 501, 504* (Festen 1844), 612.
Skamstrup Kirke, Sjælland, II 169* (Kalkmaleri).
Skanderborg Slot, Jylland, II 9, 71, 79, 140, 685, 688, 696, 701; III 186, 236. — Len II 686.
Skanør, Skaane, Angreb (1201) I 651; (1289) II 52; (1318) II 68; (1368) II 172. — Marked I 673, 684, 719, 727; II 14, 98 f., 163, 165* (Skattemærker), 343, 713. — Slot II 164* (Voldsted).
Skara, Sverige, II 41.
Skarhult Kirke, Skaane, II 735* (Ligsten).
Skarpsalling, Jylland, I 166*, 168, 772.
Skarreklit, Jylland, I 46.
Skeen Mølle, Jylland, I 271.
Skelskør, II 387, 705; III 586. — Christoffer I II 16; angribes (1289) II 52; (1657—60) III 339. — Handel III 372. — Skolevæsen II 426. — Karmeliterkloster II 267.
— *Nor,* I 131.
Skern, Borg, Randers Amt, II 140.
— *Aa,* Jylland, I 27, 47.
Skernaa, Bro, Jylland, II 593.
Skibbinge Kirke, Sjælland, III 231* (Altertavle).
Skibby Kirke, Sjælland, II 270* (Kalkmaleri).
Skibelunde Mark, Lolland, I 101.
Skippinge Herred, Sjælland, II 684.
Skiringsal, Norge, I 326, 458, 460.
Skive, I 27; II 594. — Brand III 460. — Kirke II 455, 538* (Kalkmaleri). — Skivehus III 241.
Skivum-Stenen, Aalborg Amt, I 511.
Skottemarke, Lolland, I 117, 138.
Skovkloster, Sjælland, II 127, 366, 383, 435, 441, 736. — Dødebog II 33*. — Se ogsaa Herlufsholm.
Skovlænge-Stenen, Maribo Amt, I 511.
Skrave, Sønderjylland, V 131.
Skrillinge, Fyn, I 268, 274.
Skrydstrup, Sønderjylland, I 209* (Grav), 210 f.
Skrøbeshave, Fyn, I 274.
Skyum, Jylland, I 343.
Skällinge Hede, Halland, III 75.
Skänninge, Sverige, II 648.
Skærbæk, Sønderjylland, V 120, 138.
Skærumhede, Jylland, I 23.
Skørbæk, Jylland, I 261, 263, 268.
Slagelse, II 149, 259* (Smykkefund). — Danehof (1379) II 177; Rigsraadsmøde (1627) III 91. — (1657—60) III 339. — Mønt I 519, 572. — Handel III 372. — St. Mikkels Kirke I 769; II 256*.
Slangerup, I 611; II 701. — Brand III 460. — Kirke III 174.
Slesvig, I 437 f., 433 f., 460, 554, 569, 612; III 469. — Rigsmøde (1218) I 677; Møde (1266) II 35; Synode I 568. — Kong Niels dræbes I 601 f.; besættes (1156—57) I 617; indtages II 10 f.; (1252) II 15; besættes (1272) II 38; Erik af Pommern II 173, 206 f., 215; Delingen (1544) II 671; (1642—45) III 125; (1849) IV 655. — Stadsret I 728. — Knudsgildets Segl I 729*. — Handel I 458, 504 f., 592 f., 725, 730; II 98, 338, 347; IV 216. — Indbyggertal III 469. — Sprog IV 235. — Kirkelige Forhold I 456, 525 f.; II 419, 429, 743. — Bispedømme I 469 f., 473, 564, 567, 648, 748; II 332. — Domkapitel I 753. — Domkirke I 628, 746, 755* (Petersportalen); II 24, 127, 636; III 173, 229* (Fr. I's Sarkofag). — St. Michaels Kloster (Cluniacenser) I 528. 648, 671, 754. — Dominikanerkloster I 761. — Franciskanerkloster I 761; II 129. — Raadhus IV 497*. — Stændermøder, se Sønderjylland A.
Slet Herred, Jylland, III 337.
»*Sletten*«, omkring Odense, I 26.
Slien, Sønderjylland, I 345, 350, 387, 458, 474; II 11 f., 150.
Slistorp (senere Slesvig), I 437 f., 460.
Slogs Herred, Sønderjylland, II 361; III 475.
Slotsbjergby, Sjælland, I 150*, 177.
Sluys, Nederlandene, II 342.
Smaaland, Sverige, II 626; III 73.
Smaalandshavet I 41.
Smørum Herred, Sjælland, II 684.
Snabe, Jylland, I 102.
Snarup, Fyn, I 117, 138.
Snoghøj, Jylland, III 126.
Snoldelev-Stenen, Københavns Amt, I 103, 323, 522*.
Soissons, Frankrig, I 451.
Sokkelund Herred, Sjælland, II 684.
Solbjerg, Mors, I 268, 281.
Sommen, Sverige, II 649.
Sorø, III 208. — Kirke I 661* (Ligsten), 662* (Kalk), 757*, 758* (Munketrappen), 771; II 45* (Frise), 79* (Gravmæle), 80* (do.), 81* (do.), 106* (Ligsten), 109 128, 172* (Sværd), 174, 175* (Gravmæle), 182* (Ligsten), 200, 375, 459, 485, 607* (Lig-

sten); III 227 f., 236. — Kloster I 609, 619, 658 f., 662, 665, 755, 760* (Haandskrift), 761* (Abbedstav); II 113* (Drikkehorn), 116, 366, 441, 667, 691, 694, 751. — Fr. II's Skole: II 667, 732, 751; Chr. IV's Akademi: III 24, 70, 153, 157, 196, 227 f., 437, 498; Fr. V's Akademi: I 96; III 564, 565*, 642; Fr. VI's Akademi og Skole: IV 549, 603, 604*, 706.
Southampton, England, I 481 f. — Rigsmøde I 491.
Spandau, Tyskland, Overenskomst II 139.
Spentrup-Stenen, Randers Amt, I 513.
Speyer, Tyskland, Fred (1544) II 627 f.; III 78, 127.
Spitsbergen III 60.
Sprogø I 636; II 53, 409, 696.
Spøttrup, Jylland, II 374*, 696; III 182.
Stångebro, Sverige, III 71.
Stadager, Falster, II 689.
Stadagergaard, Falster, II 689.
Stade, Tyskland, III 86, 122.
Stadil Kirke, Jylland, V 372*.
Stamford, England, I 480.
Stapelholm, Sønderjylland, II 303.
Starup Kirke, Vejle Amt, I 770, 772.
Stavn, Jylland, II 359.
Stege, II 144, 248, 483; III 339. — Mølleporten II 384*, 387. — Stegehus II 396, 512. — Len II 614.
— Borg i Stormarn, II 144.
Stegeborg, Sverige, II 317, 506.
Stegeholm, Sverige, II 506.
Stegnitz-Kanal, Tyskland, II 339.
Steinburg, Holsten, II 346; III 86. — Forlig (1621) III 82.
Steinhorst, Holsten, III 411, 414.
Stellau, Holsten, I 651.
Stellmoor, Holsten, I 109, 111.
Stenalt, Jylland, III 491.
Stenderup, Sønderjylland, I 287.
Stengade, Langeland, I 274.
Stenildgaard, Jylland, I 183.
Stenild Mose, Jylland, I 157.
Stensby, Sjælland, I 682.
Stensgaard, Fyn, I 230.
Stettin, Tyskland, II 342 f. — Fred (1750) II 651 f.; III 9 f., 72, 78.
Stevns, Sjælland, I 57, 131, 189; II 378. — *Klint* I 9 f., 770.
Stiklestad, Norge, I 497.
Stjerneborg, Hven, II 757; III 208.
Stockelsdorp, Holsten, Fred (1534) II 591 f.
Stockholm, II 320*. — Rigsraadsmøde (1501) II 319; Møde (1866) V 22; Møder (1917) V 177; VI 66, 80. — Unionskrigene II 184, 186, 188 f., 221 ff., 310, 313, 405, 472—80, 505 ff., 512; Syvaarskrigen II 648. — Handel II 501. — Storkyrka II 314* (St. Jørgen), 320*. — Slot II 289, 312, 318, 320; III 197.
Stokkerup, Sjælland, III 477.
Stolbova, Rusland, Fred (1617) III 79.
Storaa, Jylland, I 27.
Storebælt, I 31, 38, 41; II 339 ff., 406, 707. — Svenskernes Overgang (1658) III 310*. — Mineudlægning (1914) VI 10 ff., 22 f.
Storehedinge I 10.
Stormarn, I 673; II 304, 347, 633.
Storstrømsbroen, VI 377, Tvl. 376—377.
Stralsund (Strela), Tyskland, Møde (1358) II 151. — Fred (1370) II 172, 177 f., 180, 195. — Slag (1184) I 646; Erik Mændvéd II 67 f., Valdemar Atterdag II 139; Angreb (1429) II 217; Chr. II II 350 f.; Grevefejden II 572, 590, 600; Syvaarskrigen II 647; (1625—29) III 93, 95, 115; (1715) III 449; (1809) IV 264. — Handel I 622; II 708.
Strandegaard, Sjælland, I 137, 146 f.
Strandmøllen, Sjælland, IV 402, 428.
Strassburg, Universitet II 733.
Strathclyde, Skotland, I 380.
Strela, se Stralsund.
Strømstad, Bohuslen, III 450.
Strø-Stenen, Skaane, I 513.
Strövelstorp Kirke, Skaane, II 581* (Ligsten).
Stubbe, Sønderjylland, II 197.
Stubbekøbing, II 703, 705.
Stuhmsdorf, Tyskland, Vaabenstilstand (1635) III 117.
Stäkeborg, Sverige, II 68.
Stäket, se Almare-Stäket.
Støvringgaard, Jylland, III 214.
Sudeterne, I 81.
Suffolk, England, I 482.
Sundby, Jylland, II 353.
Sundeved, Sønderjylland, I 99, 345; II 451, 671 f., 685, 689. — Frimenighed V 120.
Susaa, Sjælland, I 28.
Sussex, England, I 379.
Svanemose, Jylland, I 56* (Skitse).
Svanholm, Sjælland, III 491.
Svansen (Svansø), Sønderjylland, I 345; II 150, 355, 368, 370, 671; III 471; IV 235.
Svansø, se Svansen.
Svavsted, Sønderjylland, II 197, 199. — Amt III 307, 316.
Sveaelv, Sverige, I 37* (Kort), 38.
Svendborg, I 42, 705. — Erik Plovpenning II 8; Christoffer I: II 16; Erik

Klipping II 39; Grevefejden II 598. — Indbyggertal III 512. — Vor Frue Kirke II 266. — Franciskanerkloster I 761; II 105* (Kirken), II 436.
Svendstrup, Aalborg Amt, II 592.
Svens Høj, Kong, Lolland, I 177.
Sverige, se Skaane, Halland, Bleking samt de enkelte Stednavne.
Svindinge Kirke, Fyn, II 665* (Maleri); III 174.
Svinninge, Sjælland, Elektricitetsværk, VI 567.
Svolder (Svold) ved Rügen, I 485.
Sværdborg Mose, Sjælland, I 52, 116, 117*, 119 f., 121.
Süderstapel, Sønderjylland, II 303.
Sæby, Jylland, II 380.
Sæbygaard, Jylland, III 491.
— Sjælland, III 491.
Søborg (Seburg), Kurland, I 458.
Søborg, Sjælland, Forlig II 64. — Slot I 636, 638, 649, 652; II 49, 56, 57* (Ringmur), 58 f., 89, 143. — Købstad II 701.
— *Sø,* Sjælland, I 41.
Søbysøgaard, Fyn, Ungdomsfængsel, VI 219*.
Söderaasen, Skaane, I 5.
Söderköping, Sverige, Provinssynode (1441) II 444.
Sødringholm, Jylland, III 491.
Söfde (Söfdeborg), Skaane, III 213*, 220.
Søholm, Sjælland, III 491.
Sølager, Sjælland, I 129.
Sölvitsborg, Bleking, II 153, 530; III 74.
Sønderborg, II 150, 198, 406. — (1848—50) IV 653; (1864) IV 813; (1914) V 162*; (1920) VI 172. — Indbyggertal III 469. — Sprogordning IV 774. — Skolevæsen V 98. — Slot II 140, 570*, 672; III 180. — Slotskapel III 175*.
Sønder Bork Mærsk, Jylland, I 268.
Sønderholm Kirke, Jylland, III 224.
Sønderjylland (jfr. Hertugdømmerne, Holsten-Gottorp, Holsten).
A. Til Freden i Wien.
Omraade: Kort I 344; Tvl. II 672; IV 775. — Sydgrænsen fastsættes 1025 I 496. — Marskdannelse og Stormfloder I 43 ff. — Als II 29, 49. — Ærø II 291. — Nordfrisland II 144.
Befolkning: Oldtidsbebyggelse I 201, 245, 350. — Oldtidsgravskikke I 273 f., 286. — Oldtidsfund Torsbjerg I 291, 293; Nydam I 291, 293, 294—96; Guldhornene I 306 f. — Udvandring I 307, 380. — Indvandring sydfra II 173—74, 249, 257, 299, 450; III 475; nordfra III 475. — Folkemængde (17. Aarh.) III 469.
Sprogforhold: Folkesprog II 249, 450; III 471 ff.; IV 234—35, 772 f. — Sprogreskripter IV 236 f (1810), IV 494 f. (1840), IV 669 f., 724 f., 727, 773—79 (1851 jfr. Kortet IV 775). — Kirkesprog III 472—74; IV 235 f., 670, 774, 777. — Skolesprog IV 235 f., 670, 774, 777. — Rets- og Forvaltningssprog I 97; II 451; III 472; IV 235, 236 f., 461, 489, 494 f., 670, 773 f. — Stændersprog IV 497—98, 500, 503 f.
Nationale Forhold: Slesvigholstenisme se Hertugdømmerne. — Dansk Nationalitetsfølelses Opvaagnen IV 489—93, 495—502, 504, 612 f., 614, jfr. 778 f.
Folkestemning For Christian II II 511; i den gottorpske Del III 469, 470 f., 475; overfor Sprogreskriptet af 1851 IV 776, 778 f.; overfor Inkorporation IV 728, 737, 778.
Statsretslig Stilling: II 75, 180 f. 196, 205 (Danehofsdom 1413), 208—09 (Kejserdommen 1424), 222, 230, 300 ff., 670, 671—73; III 15, 454 f.; IV 649, 659, 671, 673. Jfr. Forfatning. — Jarledømme I 587, 592, 716; Forlening som Hertugdømme I 648 (1187), 689 (1232); II 16 (1253), 26 (1259), 48 (1283), 49 (1286), 76 (1326), 180 f. jfr. 196 (1386), 226, 291 (1440), 672 (1580 og 1582). — Hertugdømmet under Kronen II 13, 24, 38. — Forbud herimod (Constitutio Valdemariana) II 75, 300, 301. — Pantsættes til de holstenske Grever II 139. Jfr. 173—74. — Hertugens Rettigheder II 6, 29, 90—91. — Gottorps Suverænitet III 316, 335, 410. — Den gottorpske Del beslaglægges 1675—79 III 410 f; inddrages 1684—89 III 434 f.; jfr. 471; besættes 1713 III 447; inkorporeres 1720—21 III 451 f., 453 ff. — Fremmede Magters Garanti III 448 f., 451, 453, 549. — Gottorpsk Afkald III 549, 555 jfr. 557 f. Endeligt Afkald 1773 IV 98. — Forbindelse med Holsten se Hertugdømmerne. — Afstaas til Preussen og Østrig IV 829—30.
Delinger: De ældre Delinger se Hertugdømmerne. Delingstanken 1848 ff. IV 649, 656—58, 669, 672, 728, 806. — Paa Londonkonferencen IV 820—27.

Arvefølge: II 673; III 455; IV 229—30, 233, 690, 692 f. — Arvehyldning 1721 III 454 f. — Det aabne Brev 1846 IV 507 f., 511 f. Jfr. f. ø. Hertugdømmerne.

Forfatning: IV 431, 433 f., 647, 659 f., 668, 671 f., 673—74, 712 f., 732, 736 f. — Stænderforfatning 1854 IV 701 jfr. 778. Jfr. Hertugdømmerne.

Stændermøder: IV 451 f. (1836), 460 f. (1838), 488 og 496 (1842), 509 (1844), 512 (1846), 723 og 778 (1860), 736 (1863).

Forvaltning: Regeringskommission i 1848 IV 656; i 1850 IV 649, 669. — Slesvigsk Ministerium IV 674. Jfr. f. ø. Hertugdømmerne.

Retsvæsen: II 302, 451, 523, 674, 722; III 471, 474; IV 234 f. Jfr. Sprogforhold.

Kirkevæsen: II 429, 542 f., 551 f., 674 f., 739, 743; III 471 ff.; IV 236. Jfr. Sprogforhold.

Skolevæsen: IV 235 f., 502, 614, 776, 777. Jfr. Sprogforhold.

Næringsliv: Toldvæsen (Toldgrænse) III 471, 474; IV 168, 372, 453, 690, 789. — Handelsflaade IV 216. — Transithandel IV 223. — Jernbaneanlæg IV 762.

Hærvæsen (17. Aarh.) III 470.

Landboforhold: Bondestandens Forhold II 239, 360 f., 368, 523; III 27; IV 154. — Storgods og Stordrift II 370, 685, 689 jfr. 696.

Krigsbegivenheder: Grænsekampe og Grænsevolde i Oldtiden I 375—78, 436—39 (Gudfred og Danevirke), 443 f., 458—64 (Svenskevældet), 465 ff. (Tyre Danebod og Danevirke), 469, 473 f., 475 f. — I Middelalderen I 558 (Lyrskovhede); II 10—11 (1250), 15 (1252), 28 (1261), 49 (1285), 76—77 (1328—29), 80 (1331), 144 (1344), 150 (1358), 176 (1375 f.), 196—99 (1409 f.), 206 f. (1416—23), 215 ff. (1426—32). — I 17.—18. Aarh. III 97 (1627 f.), 437 (1699), 440 (1700), 446 f. (1713). — Treaarskrigen 1848—50 IV 650—62. — Krigen 1864 IV 806—30. — Freden i Wien IV 829—30.

B. Fra Freden i Wien til første Verdenskrigs Slutning.

Befolkningen: Folkemængde V 71, 155. — Udvandring V 102, 127, 150; dens Ophør V 103, 107, 112, 124. — Udvisninger V 101, 125, 128—29, 133—34, 145. — Undersaatsforhold. Optanter: Optionsret V 195; Aabenraakonventionen 1872 V 101—02; Optantkonventionen 1907 V 141—44; Optanternes Stilling V 96, 125—26, 134. — »De hjemløse« V 146, 175.

Sproglige Forhold: Folkesprog V 29. — Kirkesprog V 78, 98. — Skolesprog V 78, 115 ff. — Rets- og Forvaltningssprog V 78—100.

Statsretslige Forhold: Wienfreden IV 429—30; V 79. — Overenskomsten i Gastein V 10, 83, — Kronjuristernes Kendelse V 82. — Preussiske Anneksionsplaner V 81—83, 84. — Indlemmelse i Preussen V 15, 87, 89. — Preussisk Militærtjeneste V 94—96.

Pragfredens Paragraf 5: Folkestemning overf. Delingstanken V 79, 88. — Den danske Regerings Stilling 1864—66: V 10—15 jfr. 88—89. — Paragraf 5: V 15, 86. — Dens Betydning for Nordslesvig V 86—87 jfr. Indre Brydninger. — Forhandlinger mellem Danmark og Preussen V 15—21 jfr. 26—27. — I de tyske Parlamenter V 87, 92 f., 94, 104—05 jfr. 49. — Adresser og Deputationer V 79 f., 81—88, 96, 99. — Den danske Regerings Stilling 1870—78: V 46—49. — Paragraf 5's Ophævelse V 49, 51—53, 105.

Valg: Rigsdagsvalg V 90—92* (1867), 109—11 (1881), 112 (1884), 113 (1886), 126 (1893), 133 (1878), 142—43 (1901, 06, 07), 149, 155 (1912). — Landdagsvalg V 93 f. (1867), 104 (1876), 107 f. (1879), 111 (1881), 114 (1896), 142 (1901), 153 f. (1908), 159 (1913). — Edsnægtelsen V 93, 94, 103 f., 107—11.

Forvaltning og Retsvæsen: 1864—67 V 78, 80, 81, 83. Efter 1867 V 89, 96, 121—23. — Domstolenes Overgreb V 123—24, 134—35.

Kirke: V 100, 118—21. — Frimenigheder 119—20. — Indre Mission 120 f. Jfr. Sproglige Forhold.

Skole: Folkeskolen V 99 f., 115 f., 117—18, 146. — Danske Privatskoler V 98 f., 116. Jfr. Sproglige Forhold.

Presse: V 97, 101, 115, 129, 130, 136—37, 162, 167 f.

Foreninger: Sprogforeningen V 106, 130—31, 136. — Vælgerforeningen V 111, 131, 151. — Skoleforeningen V 131—32, 136, 157. — »Aarsmødet« V 137, 159—60. — Jernfondet V 136, 151. — Andre Foreninger V 155—56, 157—58. — Politikontrol og Angreb V 101, 102, 125, 135—36.

— Foreningsloven af 1908 V 152—53, 175 f. — Forsamlingshuse V 128, 131, 158. — Den tyske Forening V 123, 126 f.

Kampen om Jorden: V 127, 137—38, 156, 157, 158. — »Bindeloven« V 145—46. — Dansk Modværge: »5. Oktober« V 132, Nordslesvigsk Kreditforening V 145. Landeværnet V 146. Banker og Sparekasser V 156.

Almindelige nationale Forhold: »Signalfejden« V 55—56. — Forbindelsen med Kongeriget V 132. — Indre danske Brydninger V 107—11 (Edskampen), 150—52, 154—55. — Udviklingen i Flensborg V 114. — Slesvigholstenerne V 77, 81, 83 f., 92. — Tysk Opposition mod den preussiske Styrelse V 147—50.

Den første Verdenskrig: Arrestationer V 162 f. — Antallet af udskrevne V 164. — Tab V 173 f. — Behandling V 165 f. — Desertation V 166. — Ernæringsforhold V 168—70. — Landbrugets Stilling V 170. — Krigsfanger V 171 f. — Troppesamlinger VI 86. — Økonomiske Forhold V 172 f.

C. Fra første Verdenskrigs Slutning.

Genforeningen: Rygter og Privatforhandlinger under Krigen V 176—77 jfr. VI 97 f. — Forberedelser i Nordslesvig V 178 f. — Sagen rejses i den tyske Rigsdag V 180; VI 100 f. — I den danske VI 99—100. — Aabenraamødet V 181; VI 102.

Grænsestriden: I Almindelighed VI 98, 103 f., 111—12, 117—19, 120, 122—23. — »Tredie Zone« VI 109—11, 112—15. — Flensborgbevægelsen VI 118, 124 f., 126—27, 161. — Rigsdagens Stilling VI 99 f., 104, 111, 112—15, 120, 121—22, 127. — Vælgerforeningens Stilling VI 101—02, 107, 118, 120—21, 122, 123. — Forhandlinger paa Fredskonferencen VI 102, 103—04, 105—11.

Fredstraktaten 1919 VI 115—17. — Den internationale Kommission VI 123—24, 167, 170—71. — Afstemningerne VI 124—26. Jfr. Kort Tvl. VI 124—25. 2. Zones Internationalisering VI 162, 167—70. — Grænsen fastlægges af Fredskonferencen VI 168, 170. — Suveræniteten overdrages VI 171—72. — Genforeningen fuldbyrdes VI 172—74. — Genforeningsudgifter VI 425, 437—38.

Areal og Folketal: VI 436—37, 443.

Valg: VI 166 (1920), 184 (1924), 192 (1926), 201 (1929), 223 (1932), 230 (1935), 235 (1939).

Nationale Mindretal: Danske VI 174—75; Tyske VI 175, 176—77. — Kampen om Jorden VI 442.

Kirke-, Skole-, Retsvæsen VI 175—76.

Økonomiske Forhold: VI 192—93. — Støtteforanstaltninger VI 440. — Landbrugsforhold og -krise VI 441 f., 443, 445. — Udstykning og »Jordfordeling« VI 443—45. — Andre Erhverv VI 445 f. — »Bevægelserne« VI 276, 335, 443.

Trafikvæsen VI 446.

Søndersletten, Skaane, III 463.

Søndersø Kirke, Fyn, II 417* (Kalkmaleri), 442* (do.).

Sørup, Sjælland, II 688.

Taagerup-Stenen, Maribo Amt, I 513.

Taaning, Jylland, II 9.

Taarnborg, ved Korsør, I 726; II 52, 73, 74*.

Taars, ved Nakskov, III 310.

Taarupgaard, Jylland, III 5.

Taasinge, I 128; II 491, 693.

Taastrup, Jylland, I 302.

— *Høje-,* Sjælland, Fredsforhandlinger (1658) III 311, 313.

Tapeshavet, I 38 f., 41, 53, 57.

Taphede, Jylland, II 82.

Terslev, Sjælland, I 317.

Tersløsegaard, Sjælland, III 491.

Testrup, Jylland, Højskole V 705, 712 f.

Tettenhall, England, I 480.

Teusina, Ingermanland, Fred III 71.

Thanet, Ø ved Kent, I 379, 445 f.

Thermopylai, Grækenland, I 365.

Thetford, England, I 447, 488.

Thionville, Frankrig, I 616.

Thisted, I 343; II 380, 705. — Besættelsen III 285, 516 f. — Brugsforening V 531 f., 533*.

Thorsminde Gab, Jylland, I 48.

Thorø Strand, Lolland, I 42.

Thule, I 384.

Thy, I 13, 39, 41, 68, 84, 128, 173, 201, 245, 271, 347, 393; II 700.

— *Syssel,* I 343.

Thyborøn, Jylland, I 84.

— *Kanal,* I 47.

Thyholm, Jylland, I 343.

Thüringen, I 258.

»Tiedjelinien«, Sønderjylland, VI 124.

Tielenburg, Holsten, II 306.

Tikøb, Sjælland, II 59.

Tilen, Sønderjylland, II 303.

Tillitse-Stenen, Maribo Amt. I 514.

Tilsit, Tyskland, Fred IV 251 f., 265.
Tinglev, Sønderjylland, I 201.
Tinglevfladen, I 27.
Tingsted Kirke, Falster, II 358* (Kalkmaleri).
Tirsted Kirke, Lolland, II 42* (Kalkmaleri), 247* (do.).
— *-Stenen,* Maribo Amt, I 513.
Tislund, Sønderjylland, I 274.
Tjele, Jylland, III 220 f., 485.
— *Langsø,* Jylland, I 26.
Tjängside, Gotland, I 431*.
Todbjerg Kirke, Jylland, I 775*.
Toelt, Sjælland, III 488.
Toksey, England, I 447.
Tolne, Jylland, I 205.
Tommarp, Skaane, I 572, 725. — Kloster I 617, 619, 627.
Topshøj, Sjælland, IV 393*.
Torbenfeld, se Frydendal.
Torino, Italien, III 660 f.
Tornemark, Sjælland, I 507*.
Tornumskov, Sønderjylland, I 274.
Torsager Kirke, Jylland, I 774.
Torsbjerg, Angel, I 87, 285, 291, 292*, 293, 296, 378, 387.
Torshøj, ved Glavendrup (Fyn), I 524.
Torslunde, Sjælland, I 287. — Kirke II 747* (Alterbordsforside).
Torup, Skaane, III 222.
Torupgaard, Lolland, I 195, 196*.
Torøje, Store, Sjælland, III 462*.
Toscana, Italien, I 76, 82.
Tostrup, Skaane, II 756.
Tours, Frankrig, I 103.
Tranekær, Jylland, I 291.
Tranekær, Langeland, II 150, 661; III 488; V 504.
Trankebar, Indien, III 59*, 399, 578, 579* (Dug); IV 262.
Trave, Tyskland, II 350.
Travemünde, Tyskland, III 78.
Travendal, Holsten, Fred (1700) III 440.
Trehuse, Jylland, I 224, 225*.
Trelleborg (Trælleborg), Sjælland, I 313 f., 324, 325*, 326 f., 517, Tvl. 516—517; IV 205*.
— Skaane, II 705; III 51.
Trier, Tyskland, I 449.
Trindhøj, ved Vamdrup, Jylland, I 207.
Trinnemose, Vendsyssel, I 291.
Tripolis, IV 119* (Søtræfning), 166.
Trittau, Tyskland, III 125.
Troldebjerg, Langeland, I 156, 158.
Troldkirken, Dysse i Jylland, I 162.
Troldtoft, Jylland, I 260, 263.
Trondhjem, II 308. — Møde (1536) II 667. — Svensk Angreb (1718—19) III 450 f. — Stift (Nidaros) I 616; Domkirke II 129, 485.
Trondhjem Len, III 46, 314, 326, 335.
Troyes, Frankrig, I 451.
Trudsholm, Jylland, III 209, 491.
Trundholm Mose, Sjælland, I 214, 426.
— Solvogn I Tvl. 214—15.
Truso, ved Weichsel, I 326, 458, 460.
Tryggevælde, Sjælland, III 491.
Trælleborg, se Trelleborg.
Trøjborg, Sønderjylland, II 197, 690; III 176.
Trøndelagen, Norge, I 472 f., 497; II 644.
Tudeaa, Sjælland, I 28.
Tudse (Tusse) *Herred,* Sjælland, Segl II 725*.
— *Kirke,* Sjælland, II 270, 425* (Kalkmaleri).
Tullebjerg, Jylland, I 103.
Tulshøj, Jylland, I 103.
Tune, Sjælland, I 523.
— *Herred,* Sjælland, I 103.
»*Tunestillingen*«, se Køge Bugt og Roskilde Fjord.
Tunis, IV 166.
Tunø, Kattegat, I 692.
Turebyholm, Sjælland, III 491.
Tusse, se Tudse.
Tustrup, Jylland, III 491.
Tved, Fyn, Tavle I 232—33 (Hængekar).
Tveje-Merløse Kirke, Sjælland, I 763*, 773.
Tvilum, Jylland, II 696.
Tvis Kloster, Jylland, I 629, 735.
Tværmose, Jylland, I 291.
Tübingen, Tyskland, II 733.
Tybrind, Fyn, III 491.
— *Vig,* Lillebælt, III 310.
Tydalsfjeldene, Norge, III 451.
Tyrkiet, VI 329* (Jernbaneanlæg).
Tyrstrup, Sønderjylland, VI 172.
Tyslund Bro, Sjælland, II 76.
Tølløse, Sjælland, III 491.
Tømmerby Mose, Jylland, I 263.
Tønder, I 45; II 450 f., 671 ff.; III 460, 469; IV 234, 774, 791; VI 175. — Slot II 148, 197, 206 f. — Kirke III 174. — Franciskanerkloster I 761.
Tønning, Sønderjylland, III 440, 446, 447*; IV 126, 128, 223.
Tønsberg, Norge, II 320, 340, 342, 344 f.
Tørning, Sønderjylland, II 147, 173, 207.
— *Len,* II 542, 558, 671, 673 f.
Tørrild Herred, Jylland, II 597*.

Ubjerg, Sønderjylland, I 45.
Udby, ved Holbæk, IV 632*.
Ugaunien, Estland, I 676, 678.
Uggerby, Vendsyssel, I 261, 281.
Uldal, Sønderjylland, III 78, 95, 114.
Ulfsbäck, Sverige, III 78, 95, 114.
Ulkestrup, Sjælland, IV 520.
Ulriksdal Slot, Sverige, Møde (1863) IV 735.
Ulriksholm, Fyn, III 195.
Ulslev, Vester, Lolland, I 131.
Ulster, Irland, I 479.
Ulstrup, Viborg Amt, III 212 ff.
— *-Stenen,* I 512.
Ulvemosen ved Havdrup, Sjælland, II 587.
Upaakra-Stenen, Malmøhus Len, I 513.
Uppland, Sverige, I 100, 310, 383; II 221, 312.
Uppsala, I 100, 328, 400, 495; II 222, 293, 310, 471, 505. — Studentermøde (1843) IV 503; (1856) IV 717; (1875) V 56. — Domkirken II 186, 187* (Dronning Margrethes Kjortel).
Uranienborg, Hven, II 757; III 34, 35*, 193.
Urnehoved, Sønderjylland, Ting I 421, 709; II 302, 511.
U. S A., Grønlandssagen VI 245 f.
Usedom, Tyskland, I 646; III 93, 116.
Utrecht, Holland, I 326, 444, 505.

Vaalse, Falster, I 317; VI 44 f.
— *Vig,* I 42, 131.
Vadehavet. Jyllands Vestkyst, I 43 f.
Vadstena, Sverige, II 221, 480. — Kloster II 211, 219*, 253, 321.
Waarien, I 373, 436, 441. 673.
Valbygaard, Sjælland, IV 785*.
Walcheren, Holland, I 441 ff., 450, 454, 482.
Valdemarsslot, Taasinge, III 195, 491, 667.
Wales, I 380, 453, 481 f.
Valleberga-Stenen, Kristianstad Len, I 513.
Vallekilde, Sjælland, Højskole, V 705, 712*.
Vallensbæk Kirke, Sjælland, II 339* (Kalkmaleri).
Wallingford, England, I 488 f.
Vallø, Sjælland, III 210*, 211, 491; IV 285.
Valløby, Sjælland, I 287. — Kirke II 580* (Ligsten).
Valsbøl, Sønderjylland, III 471, 475.
Valsømagle, Sjælland, I 198.
Vangede, Sjælland, III 600.
Varberg, Halland, II 72, 170, 291, 353, 644 f., 650, 699, 701; III 64, 75, 76*, 195 f., 208.
Varde, II 380, 593; III 239, 479. — Slot II 353.
Wareham, engelsk Kloster, I 448.
Warnemünde, Tyskland, III 92.
Warnow, Flod i Tyskland, II 67.
Varnæs Kirke, Sønderjylland, III 562* (Gabestok).
Varpelev, Sjælland, I 287.
Warszawa, III 302. — Protokol (1851) IV 690.
Wartburg, Thüringen, II 290.
Washington, Konference (1890) V 69.
Waterland, Nederlandene. II 499.
Watlingastreet, England, I 489.
Veblungsnæs, Norge, I 383* (Runeindskrift).
Vedbygaard, Sjælland, III 182, 491.
Vedbæk, Sjælland, I 41; IV 256.
Wedelsborg, Fyn, II 373; III 491.
Vedelspang, Borg i Sønderjylland, II 205 f., 207* (Lodbøsse), 231.
— *-Stenen,* Sønderjylland, I 457*, 511.
Wednesfield, England, I 480.
Veere, Nederlandene, II 512.
Weichsel, I 265, 281, 290.
Vejle, I 602. — Kirkemøde og Konstitution II 21, 38, 55. — Tilstandene (1660) III 338. — Slag (1864) IV 813.
Vejlebro, Sjælland, I 129.
Vejleby, Lolland, I 268.
Vemmetofte, Sjælland, III 487 f., 491.
Vemmingbund, Sønderjylland, IV 813.
Venden (Vendland), I 477, 482, 484, 621* (Kort), 675.
Vends Herred, Fyn, II 690.
Vendsyssel. Oldtiden I 156, 173, 248, 265, 271*, 313. — Ældste Historie I 342, 364, 395. — I Torstenssonkrigen III 126. — Maal og Vægt II 700. — Sprog I 100. — Natur og geologiske Forhold I 20 f., 23, 30, 38 f., 41, 53, 65, 68.
Venezia, Italien, Fred (1177) I 642.
Venezuela, (dansk Udvandring), VI 326.
Veng Kloster, Aarhus Amt, I 590, 630, 755.
Venø Bugt, Jylland, I 26 f.
Vercelli, Italien, I 359 f., 366.
Verden, Tyskland, Stift III 115, 139, 297, 446, 448.
Versailles, Fred (1783) IV 107; Fred (1919) VI 171.
Weser, Tyskland, III 81.
Vesontio, se Besançon.
Wessex, England, I 379, 446 ff., 452, 490 f.
Vesterhavet (Nordsøen), I 37, 43; II 338 f., 348, 359, 409; III 80 f.; V 483.

Vestervig, Jylland, Slot I 85. — Kloster I 590. — Bispesæde I 753. — Gods III 362.
Vestfold, Norge, I 470 f.
Vestindien, Dansk, III 566, 578; IV 122, 175, 262, 399, 426, 482; V 289. — Forhandlinger om Salg V 31—35, 470—473; Salg VI 46—52. — Areal V 32; Folketal V 32. (Se ogsaa Sankt Croix, Sankt Jan, Sankt Thomas).
Westminster, England, Fredstraktat (1654) III 299.
Viborg, I 102, 504, 611; II 69, 510. — Ting I 421, 559, 578, 610, 615, 617, 677, 709; II 12, 15, 71, 75, 140, 509, 567, 595; III 3, 91. — Stændermøder IV 434, 450—451*, 459 f., 477, 488, 498 f., 525. — Synode (1154) I 615 f. — Grevefejden II 594, 597. — Brand (1726) III 460. — Som Købstad I 725; II 497, 700; III 338; Købstadmøder (1506) II 380; (1629) III 99. — Indbyggertal III 511. — Bispedømme I 692, 694, 751 ff.; II 330, 332. — Augustinerkapitel I 590; II 434. — Reformationen II 542, 546—550, 553, 556. — Adel III 495. — Møntvæsen I 519, 572, 730. — Domkirke I 577, 591, 769*; II 127, 550; III 460; V 781, Tvl. 780—781. — Klostre: Franciskaner I 761; II 549*; Johanniter II 546, 548; Sortebrødre II 127, 549; III 460. — Bispegaard II 725. — Stænderhus IV 451*. — Stiftamtmandsbolig III 667.
— Finland, II 512.
Viby, Jylland, V 535*.
Vidsköfle, Skaane, III 183.
Wiek, Estland, II 637.
Wien, Kongres (1815) IV 369 f., 371*, 819. — Fred (1864) IV 829 f.; V 47. — Schönbrunn III 667.
Vig, Sjælland, I 115, 149* (Dysse).
Wight, engelsk Ø, I 379, 482, 488.
Vikbolandet, Sverige, I 404.
Viken, Norge, I 472 f., 477, 483 ff., 626, 634; II 519 f., 572, 622.
Vildmose, Lille, Himmerland, I 40 f.
— *Store,* Vendsyssel, I 40, 297, 299.
Vildsundbro, Jylland, VI 376.
Villestrup, Jylland, III 183.
Villie-Stenen, Södra, Skaane, I 512.
Wilsnack, Tyskland, II 345.
Vilsted, Sjælland, I 162.
Wilster, Holsten, II 542.
Wilstermarsch, Tyskland, II 303.
Wilton, England, I 488.
Wiltshire, England, I 488.
Wimmerby, Sverige, III 76.
Vimose, Fyn, I 87, 291, 292*, 293, 296.
Winchester, England, I 489.
Vinderslev Kirke, Jylland, III 224.
Windheim, Tyskland, III 86.
Vindinge, Over, Sjælland, I 194.
— *Aa,* Fyn, II 147.
Vinge-Stenen, Sønder, Viborg Amt, I 513.
Vingsted, Jylland, I 291.
Vintersbølle, Sjælland, VI 321* (Børnesanatorium).
Wirland, Estland, I 682; II 637 f.
Virring, Randers Amt, I 144, 272.
— *-Stenen,* I 522.
Virum, Sjælland, VI 489 (Radiofoni).
Visborg, Gotland, se Visby.
Visby, Gotland, I 622; II 165, 166* (V. korset), 167* (Gravfund), 168* (Mur), 188, 196, 528, 530. — Visborg II 225, 290, 308, 317, 528*. — St. Marie Kirke II 309* (Mindetavle), 313* (do.).
Wiskiauten, Samland, I 458.
Wismar, Tyskland, I 220, 622. — Erik Mændvéd II 67; Margrethe II 187; Grevefejden II 590, 600, 603; Trediveaarskrigen III 84, 92, 115, 133; skaanske Krig III 411 f.; store nordiske Krig III 499. — Handel II 14, 342.
Vissing, Gamle, Aarhus Amt, II 9.
Vissinggaard, I 123.
Vissing-Stenen I, Sønder, Aarhus Amt, I 473*, 511 f.
Withesleth, I 385, 392.
Vitskøl Kloster, Jylland, I 630, 694, 755.
— *Kirke* I 619*, 771.
Wittenberg, II 547, 556. — Universitet II 733.
Wittstock, Tyskland, II 117.
Vium, Jylland, I 102.
Voergaard, Jylland, II 373, 692, 696; III 214*, 220*, 491; V 522.
Voer Herred, Jylland, I 102.
— *Kloster,* Jylland, II 34, 435. — Kirke III 230.
Vogn, Jylland, I 257.
Vognserup, Sjælland, III 491.
Voldby Kirke, Jylland, II 406* (Kalkmaleri).
Voldtofte, Odense Amt, I 230, 235.
— *-Stenen.* I 524.
Voldum Kirke, Jylland, II 589* (Ligsten).
Wolfenbüttel, Tyskland, III 13, 88.
Wolgast, Tyskland, I 624, 642, 646; III 93.
Wollin, Tyskland, I 326, 462 f., 478, 646; III 408.
Volstrup, Jylland, III 488.
Vonsbæk, Sønderjylland, V 99.
Vonshøj, Jylland, I 103.

Vonsild, Jylland, I 102.
Vordingborg, I 131, 636, 684; II 74 f., 79, 147, 156, 174, 221. — Rigsmøde (1241) I 695; (1282) II 47; Fredsslutning (1435) II 222; Møde (1658) III 312. — Len og Krongods III 478; IV 24, 45. — Brand III 460. — Slot I 643; II 142 f., 158* (Ringmur), 159* (Gaasetaarn); III 236.
Worms, Tyskland, I 363. — Rigsdag (1521) II 537.
Vors Aa, Jylland, I 343.
Vosborg, Nørre, Jylland, III 182.
Vosnæsgaard, Jylland, III 491.
Vrangstrup, Sjælland, II 157.
Vrejlev Kloster, Jylland, I 755; II 614; III 491.
Vust, Jylland, I 42.
Væ, Skaane, II 387; III 51.
— *Kloster,* Skaane, I 648.
Vänern, Sverige, I 394.
Værebro, Sjælland, I 599.
Värend, Sverige, I 384, 614; II 40, 170.
Värmland, Sverige, III 130.
Värälä, Finland, Fred (1790) IV 114.
Værø, Samsø, II 696.
Västerås, Sverige, II 505. — Slot II 506. — Domkirke II 220* (Relief).
Västergötland, I 394; II 41, 221, 645 f.; III 73, 75, 127, 131 f.
Västmanland, Sverige, II 221.

Xanten, Tyskland, I 445.

Ydby Hede, Jylland, I 200*, 205.
Yoldiahavet, I 31.
York, England, I 446 f., 479 ff., 491, 564.
Yorkshire, England, I 564.
Ystad, Skaane, II 247*, 342, 705; III 126, 239, 329.
Yttergarde-Stenen, Uppland, I 493*.

Zieriksee, Nederlandene, II 340.

Ærbelholt Kloster, Sjælland, I 658 f.
Ærbelø, Fyn, II 696.
Ærø, I 97, 128, 165; II 198, 226, 291, 671 f., 674, 698; IV 829; V 79.
Økloster, Jylland, II 696.
Øksnebjerg, Fyn, II 598.
Øland, Jylland, I 302; II 359.
Öland, Sverige, I 6, 230; II 165 f., 309, 317, 591, 643*; III 15 f., 77*. — Søslag (1676) III 416.
Ølstrup, Jylland, I 175.
Ølstykke, Sjælland, I 150*.
Øm Kloster, Jylland, I 630, 755; II 7 f., 9*, 10, 32 ff., 45, 121.
Önnested, Skaane, III 423.
Ønslev, Falster, II 743.
Ørbæk, Jylland, I 519.
Ørbækgaard, Jylland, III 481*.
Ørbæklunde, Fyn, III 183 f., 491.
Örebro, Sverige, II 221; III 74.
Øresten, Borg i Sverige, II 170.
Øresund, I 41, 58, 485, 726 f.; II 213 ff., 218, 291 f., 339 ff., 407, 603, 626, 640, 646 ff., 707 f., 714, 717; III 28, 31, 93, 96, 131 f., 312 ff. — Tolden II 214, 243, 340, 647, 659*, 663, 708; III 121 ff.; IV 789. — Kampen (1658) III Tvl. 328—29. — Mineudlægningen (1914) VI 22 f.
Ørkellyng, Sverige, Forligsmøde II 65.
Ørnekulbopladsen, Nekselø, I 185, 188.
Ørslev Kirke, Sorø Amt, II 111* (Kalkmaleri), 117* (do.), 270.
Ørslevkloster, Jylland, III 9.
Ørumaa, Jylland, I 156, 175.
Ørum Gods, Jylland, III 362.
Örup, Skaane, III 181.
Øsel, II 638; III 71, 78, 132 f., 297. — Stift II 637, 652 f.
Østangel, England, I 380, 446 f.; 449, 452 ff., 479 f., 490 f., 519.
Østerbølle, Jylland, I 257, 268, 411*.
Østergaard, Salling, III 182.
Östergötland, Sverige, I 213; II 221, 648.
Øster Marie-Stenen, Bornholm, I 512.
Østersøen, I 23 f., 31, 36, 38 f., 42 ff., 113, 115, 126, 458; II 338* (Kort). — Handel og Herredømme I 652; II 188, 216, 309, 324, 339, 351, 409, 471, 513, 516, 528, 572, 591, 640, 643 f., 646 f., 652 f.; III 10, 70 f., 72, 79 ff., 93, 95, 114 f., 121 f., 130, 133, 140, 144, 297, 300 f., 316 f., 405, 416, 453; V 483; VI 14 ff., 23.
Østfrisland, III 407.